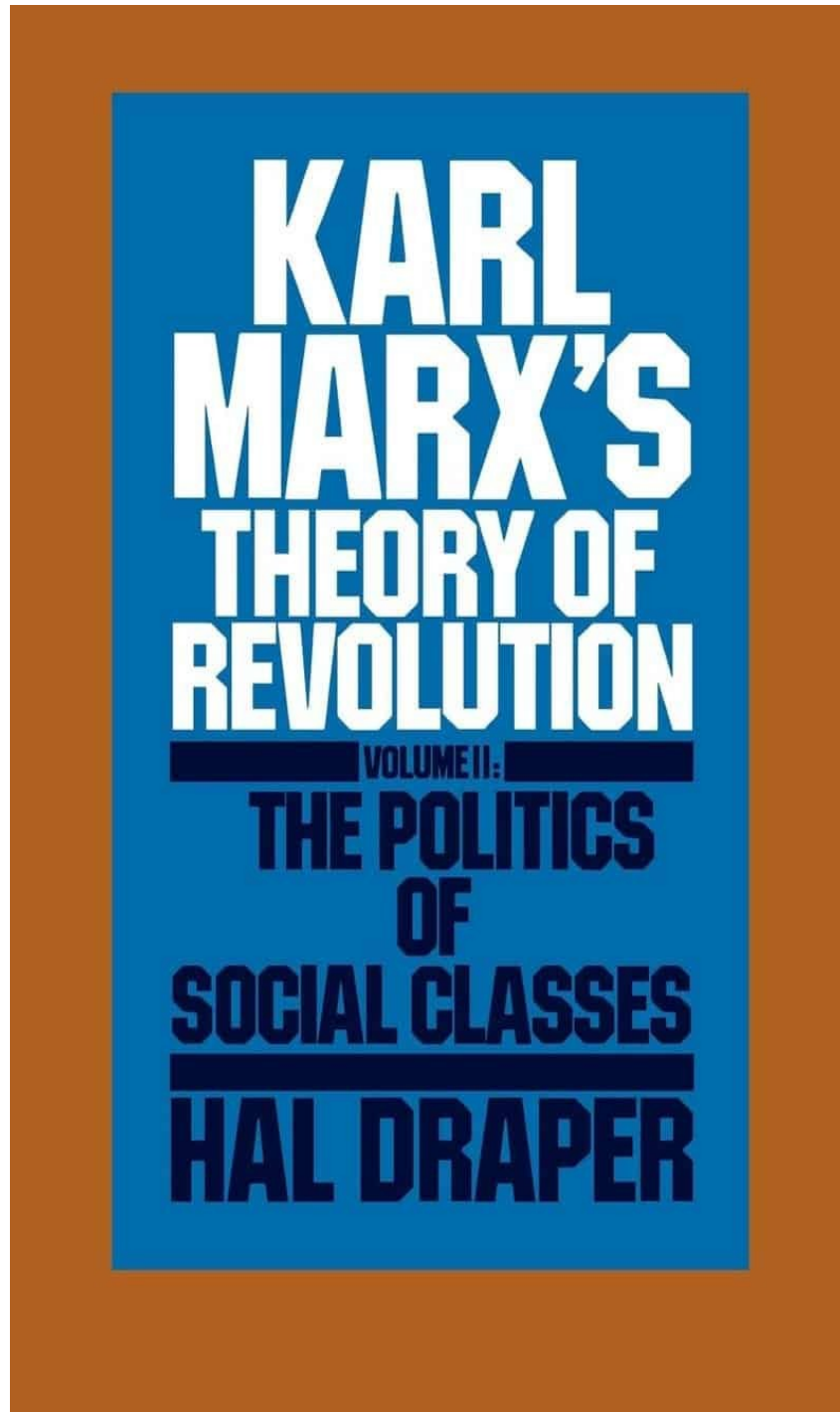

**Hal Draper:
Karl Marx' revolutionsteori
Band II**

Samhällsklassernas politik

[Band 2 av Hal Draper, Karl Marx's Theory of Revolution, vol I-V, New York: Monthly Review Press, 1977-2005. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Första sidan på den engelska upplagan från Monthly Review Press.

Innehållsförteckning

Förord.....	7
”Jag är inte marxist”, sa han.....	9
Om den aktuella boken.....	14
Del I: Proletariatet och den proletära revolutionen.....	15
Kapitel 1 Revolutionsmodeller.....	16
1. Revolution – social och politisk.....	16
2. Politisk klassmakt.....	18
3. Revolutionens vägledande syfte.....	20
4. Proletära och borgerliga revolutioner.....	23
Kapitel 2 Den speciella klassen.....	27
1. Ekonomisk definition.....	27
2. Arbetarcirklar.....	28
3. Förtrupp och bundsförvanter.....	30
4. Varför proletariatet?.....	31
Kapitel 3 Proletariatets uppbyggnad.....	37
1. Avvisande av illusioner.....	37
2. Proletariatet som process: mognande.....	39
3. Förborgerligande: moderniserande sida.....	42
4. Förborgerligande: ”dela på frukterna”.....	44
5. Inre splittring.....	48
6. En klass för alla klasser.....	51
7. Göra den revolutionära klassen revolutionär.....	52
8. Att bli i stånd att härska.....	56
Kapitel 4 Fackföreningar och klass.....	59
1. Det avgörande provet.....	59
2. Tidiga överväganden.....	60
3. ”Den verkliga klassorganisationen”.....	63
4. Engels lägger grunden.....	65
5. Fackföreningarnas roll i Marx’ teori.....	66
6. Fackföreningsrörelsens begränsningar.....	71
7. ”Business unionism”.....	73
8. Arbetararistokratin.....	75
9. Fackföreningsrörelsen inlemmas.....	77
10. Genombrott: den ”nya fackföreningsrörelsen”.....	78
Kapitel 5 Fackföreningar och politik.....	82
1. Progressiv facklig politik.....	82
2. Klasskamp och politik.....	88
3. Experimentet i Internationalen.....	90
4. Experiment med partikontrollerade fackföreningar.....	93
5. Den politiska rörelsens företrädare.....	95
6. Former för arbetarrörelsens politiska aktioner.....	97
7. ”Revolutionära fackföreningar” och syndikalism.....	100
Kapitel 6 Principen om klassens egen frigörelse.....	103
1. Från chartismen till Internationalen.....	103
2. Vålgörenhetssynden.....	105

3. Får och frälsare.....	107
4. Befrielse underifrån.....	109
5. Litteratur och revolution.....	111
6. Kommunens brott.....	113
Del II: Samhällsklasserna under revolutionen.....	116
Kapitel 7 Borgarklassen och den borgerliga revolutionen.....	117
1. Marx' utgångspunkt 1843.....	117
2. Demokrati och kommunism.....	120
3. Revolutionens stadier.....	122
4. Som en reaktion på den "feodala socialismen".....	124
5. Marx pekar på dilemmat.....	126
6. Blocket av demokratiska klasser.....	128
7. Den revolutionära demokratin och proletariatet.....	130
8. Övergången till den "andra revolutionen".....	132
9. Kommunistiska manifestet.....	134
Kapitel 8 Den permanenta revolutionen 1848.....	139
1. Begreppet 1848.....	140
2. Alternativ till den permanenta revolutionen.....	142
3. Första svaret på revolutionen.....	143
4. Neue Rheinische Zeitungs linje.....	145
5. NRZ och arbetarrörelsen.....	147
6. Borgarklassen vägrar att "göra sin plikt".....	150
7. Varför borgarklassen föredrog reaktionen.....	151
8. Analysen av kontrarevolutionen.....	154
Kapitel 9 Den permanenta revolutionen, slutgiltig version.....	157
1. Borgarklassen avfärdas.....	157
2. "Social republik" eller kontrarevolution.....	159
3. Slutpunkten.....	160
4. Permanenta revolutionen, version två.....	163
5. Den permanenta revolutionens internationella innebörd.....	165
6. Tredje och sista versionen.....	168
Kapitel 10 Den borgerliga och den proletära revolutionen: bokslut.....	170
1. Den permanenta revolutionen förkunnas.....	171
2. Framåt mot en "majoritetsrevolution".....	173
3. Lärdomarna från Tyskland.....	175
4. Hänvändelsen från mars 1850.....	176
5. Stridsplanen.....	179
6. Teorin om oförmåga.....	180
7. Kalkylerade svårigheter.....	183
8. Kan revolutionen gå för långt?.....	185
9. Begränsade förväntningar.....	187
10. "Progressiv i jämförelse med...".....	188
11. Kriterierna för vad som är progressivt.....	192
Kapitel 11 Småbourgeoisien under revolutionen.....	196
1. Definitioner.....	196
2. Klassen med två ansikten.....	198
3. Småbourgeoisien som en motsättning.....	199
4. Instabiliteten institutionaliserad.....	201

5. Engels' porträtt.....	202
6. Småbourgeoisien som antisemiter.....	204
7. På armlängds avstånd.....	205
8. Den positiva sidan.....	207
9. Formuleringen "en enda reaktionär massa".....	209
10. Engels om "en enda reaktionär massa".....	211
Kapitel 12 Bondefrågan: samhällelig bakgrund.....	215
1. Två former av samma gissel.....	215
2. Den historiska synen.....	218
3. Bondens undergång: ägande till namnet.....	220
4. Undergång: relativa former.....	223
5. Små och stora bönder.....	226
6. Fientlighet och intresse.....	228
7. En fotvandrares åsikter.....	230
8. Bondementaliteten.....	233
9. Uppsplitrning och initiativ.....	236
10. Bas för despotismen.....	238
11. Bli buren av bonden.....	240
Kapitel 13 Bondefrågan: Framåt mot en revolutionär allians.....	243
1. En fråga om prioriteringar.....	243
2. Inga automatiska formler.....	246
3. Upptakten till revolutionen.....	247
4. Neue Rheinische Zeitungs politik mot bönderna.....	249
3. NRZ vänder sig till bönderna.....	251
6. Organisera en bonderörelse.....	252
7. NRZ:s permanenta linje.....	255
8. Tyskland: fram till 1850.....	257
9. Tyskland: om bondekriget.....	259
10. Tyskland: framåt mot en bondeallians.....	260
11. Frankrike: framåt mot alliansen.....	263
12. Frankrike: Kommunen och därefter.....	265
13. Italien, Danmark, Spanien.....	268
14. Irland: den nationella frågan som komplikation.....	270
15. Ryssland: förhoppningar om bönderna.....	272
Kapitel 14 Bondefrågan: programmatiska problem.....	275
1. Nationalisering av jorden.....	275
2. Det socialistiska jordbruket: kooperativ.....	279
3. Flexibilitet och varianter.....	282
4. Flexibilitet: i Amerika.....	284
5. Flexibilitet: i England.....	286
6. Jord till bönderna: Italien.....	288
7. Jord till bönderna: östra Europa.....	290
8. Omedelbara program.....	293
9. "Bondefrågan i Frankrike och Tyskland".....	295
10. Programmatiska frågor: principer och praktiska möjligheter.....	297
11. Programmatiska frågor: några gränser.....	301
12. Bönderna och partiet.....	304
Kapitel 15 Trasproletariatet mot proletariatet.....	307

1. Trasproletariatets uppkomst.....	307
2. Från 1847 till efter revolutionen.....	309
3. "Avskum från alla klasser".....	312
4. Reaktionens verktyg.....	315
5. Ekonomisk innebörd: analysen i Kapitalet.....	317
6. Överklassens "trasproletariat".....	319
7. Klasskloaken.....	323
Del III Blandade klasselement.....	325
Kapitel 16 Intellektuellt arbete och intellektuella arbetare.....	326
1. Marx' intresseområde.....	326
2. Odelat mänskligt arbete.....	327
3. Kapitalismen och de intellektuella.....	329
4. Produktivt och improduktivt arbete.....	331
5. Borgerliga åsikter och belöningar.....	334
6. Det vetenskapliga arbetets plats.....	335
7. Intellektuellt arbete och socialism.....	337
Kapitel 17 De intellektuellas sociala roll.....	340
1. "Maktens tjänare".....	340
2. Undantagsfallen.....	343
3. Några riktlinjer.....	345
4. Strömningar bland radikala intellektuella.....	348
5. Intellektuell elitism: fallet Lassalle.....	356
6. "Dess stora intellekts höjder".....	358
7. Studenterna.....	361
Kapitel 18 De intellektuella och den proletära rörelsen.....	365
1. Den positiva rollen.....	365
2. Anti-intellektualism och att stänga ute.....	368
3. Fallet med Willich-Schappers grupp.....	372
4. Politik av uteslutning i Första internationalen.....	375
5. Frågan om klassammansättning.....	379
6. Fallet Bakunin.....	381
7. "De farligaste personerna".....	385
Bilagor.....	388
Specialnot A. Marx om avskaffandet av proletariatet med hjälp av automatisering.....	389
Specialnot B. Marx' konversation med Hamann.....	393
1. En pratstund med främlingar.....	393
2. Fackföreningsaktivisternas revolt 1869.....	394
3. Bakgrunden till samtalet.....	395
4. En suddig bild.....	397
Specialnot C. Den permanenta revolutionen: om begreppets ursprung.....	401
1. "Blanquist"-myten.....	401
2. Den franska revolutionära förbindelsen.....	402
3. De första användningarna.....	403
Specialnot D. Här!, eller marxismen och hårdheten.....	405
Specialnot E. Hänvändelsen till Kommunistiska förbundet, mars 1850.....	407
1. Marx' officiella dokument.....	407
2. Grupperingarna under splittringen i september 1850.....	410
3. Hänvändelsen och rättegången i Köln.....	412

4. Hänvändelsen från 1852 till 1885.....	414
5. Äventyr i lexikografi.....	415
Specialnot F. Den påstådda teorin om medelklassernas försvinnande.....	417
1. Vilken medelklass?.....	417
2. Hur man ska läsa Kommunistiska manifestet.....	418
3. Tjänstemän och försäljare i Kapitalet.....	421
4. Angående ”det borgerliga samhällets utveckling”.....	422
5. Proletarisering.....	425
Specialnot G. Om ursprunget till begreppet trasproletariat.....	428
1. Ett Lumpen-lexikon.....	429
2. Översättningsproblem.....	431
Specialnot H. Två äventyr i raffinerad marxologi.....	433
1. Dokumentation: om åsnor, intellektuella och intygade proletärer.....	433
2. Stackars Eccarius och monstret Marx.....	439
Specialnot I. Weitling-myten: proletärer med valkiga händer mot intellektuella.....	448
Specialnot J. Marx’ linje i maj-juni 1848.....	452

Förord

Förordet till Band 1 tog upp ett antal övergripande problem som varje försök att presentera Marx' åsikter ställs inför, i synnerhet försöken att göra en "fullständig och definitiv behandling" av Marx' politiska tänkande. Ett av dessa problem kan med fördel diskuteras på nytt utifrån en annan synvinkel och låta sig inspireras av en artikel av Engels med titeln "Hur man inte ska översätta Marx".

Jag förklarade varför detta arbete anför ett stort antal stycken från Marx och Engels själva istället för att bara bjuda på den n:te "tolkningen" av deras åsikter, och jag ställde denna metod mot "citatrabblande". Citatrabblande är en nedsättande benämning och betyder förstås all sorts citerande som man inte gillar, men istället för att slå fast en definition erbjuder jag ett mer positivt bidrag. Vilka fallgropar ska man se upp för när man citerar Marx och Engels?

I allmän form är svaret naturligtvis tillämpligt på vem som helst. Men ingenting går upp mot marxologin som en naturlig fyndplats för vinklade citat. Ronald L Meek uttryckte det milt när han skrev: "Alltför ofta verkar författare anta att de, när de tar upp Marx, kan släppa efter på de akademiska kraven i så hög grad att de själva skulle anse det vara helt orättmätigt om det handlade om någon annan ekonom."¹ Som vanligt är oärlighet inte det största problemet. Det finns förvisso ett mindre område, marxologins rännsten, där allt går an. Men det behöver inte bekymra oss här.

Huvudproblemet är det som jag, om jag tvingas hitta på en pseudovetenskaplig benämning, skulle kalla "marxolali". (Ännu bättre "marxofasi", men jag föredrar hur den första låter.) Det kan definieras som benägenheten att vanställa Marx. Den som drabbats av denna åkomma kan inte återge Marx' tankar i en form som Marx skulle känna igen. Av de många skälen till denna sjukdom skulle jag vilja koncentrera mig på ett som kan botas.

Det finns inte många författare eller tänkare i historien vars varenda ord och grymtning har analyserats så noga av fientligt inställda kritiker som Marx. Det är helt som det ska, under förutsättning att orden och grymtningarna bedöms med vanligt sunt förnuft och anständighet. Marx kom till världen för att ifrågasätta alla etablerade auktoriteter, regeringsauktoriteter och intellektuella auktoriteter, och han kan knappast klaga om auktoriteterna reagerar med viss fientlighet. De utnyttjar det lämpliga faktum att varenda uns av hans brevväxling har publicerats någonstans. Både opublicerade och publicerade manuskript har grävts upp och givits ut på nytt. Ofullbordade fragment har högtidligt publicerats och kommenterats. Arbetsböcker och noter har sökts igenom. Pappersslappar har så att säga fiskats upp ur papperskorgar och överlämnats till världen. Mängder av verkliga och påstådda samtal har spridits.

Det kan förefalla onödigt att påpeka att allt detta material har olika nivå av tillförlitlighet, och forskare som vill att man ska lita på dem måste alltid fråga sig exakt vad de citerar ur. Jag har sett anmärkningar från Marx som hastigt skrivits ner i ett brev till en vän eller några ord som kraftsats ner i en not, och som sedan citerats högtidligt (utan att källan angivits) som om de var sedan länge genomtänkta programmatiska uttalanden, där varje stavelses exakta vetenskapliga betydelse hade tänkts igenom – till och med utan hänsyn till andra uttalanden i ämnet med större tillförlitlighet. Jag undrar hur många personer som skulle klara en sådan genomgång som görs i syfte att misskreditera. Hursomhelst är det lätt att dikta ihop flera dussin "tolkningar" av Marx genom att på rätt sätt tolka rätt utplockade "citat". Och detta har pågått ihärdigt i etthundra år.

Jag upprepar att jag inte syftar på den vanliga sortens oärliga citerande eller att citera ur sitt sammanhang, utan på en mer svårfångad sorts marxolali. De går väl lika bra att citera en mening från Marx' *Grundrisse* (ekonomiska arbetsböcker) som någon annan mening, eller hur? Men den så

1 Ronald L Meek, *Studies in the Labour Theory of Value*, London: Lawrence & Wishart 1956, s 241.

kallade *Grundrisse* är en speciell icke-bok: den består av anteckningsböcker som Marx inte hade för avsikt att publicera – anteckningar för att så småningom skriva ett arbete om politisk ekonomi. Varje mening utgör en tanke som dök upp i Marx' huvud – inte granskade, inte uppdaterade, inte kritiserade, ofta inte grammatiska och ibland omöjliga att tyda. Om de visade sig vara dåligt formulerade så var inte Marx skyldig att lägga till en fotnot för att vägleda framtida skarpskyttar. Inte nog med det: dessa tankar och anteckningar klottrades ofta ner sent på kvällen och när Marx led av bölder, mag-tarmbesvär, huvudvärk och diverse matsmältningsbesvär. Alla känner till Marx' skämtsamma anmärkning när han hade skrivit färdigt *Kapitalet*: "[jag] hoppas att borgarna skall ha mina karbunklar i gott minne för resten av livet",² men även de som citerar bör komma ihåg dem.

Jag har just tagit ett viktigt arbete som exempel, men det citeras på alla möjliga sätt även ur de mest flyktiga källor.

Låt oss begrunda detta systematiskt genom att sätta upp en lista av den sorts skrifter och dokument av Marx och Engels som används för att citera ur eller rabbla citat från, i sjunkande tillförlitlighetsgrad. Högst upp på listan finns naturligtvis:

1. Böcker och viktigare uppsatser som publicerats under författarens kontroll med sedvanliga möjligheter till korrigeringar, förändringar etc. (Som exempel kan man tänka sig de flesta av Marx' eller Engels' större verk.)
2. Artiklar som publicerats under författarens kontroll.
  - a. Artiklar utarbetade som politiska uttalanden, för en politisk publik och undertecknade, kort sagt avsedda för det syfte de används till.
  - b. Artiklar där anmärkningar om vissa frågor sker i förbigående, ofta elliptiskt.
  - c. Journalistiska artiklar som skrivits på beställning, kanske inte ens undertecknade.
3. Artiklar som publicerats utanför författarens kontroll. Det mest extrema fallet är kanske artiklarna i *New York Tribune* som redaktörerna skrev om eller gjorde tillägg till efter eget gottfinnande.
4. Opublicerade manuskript.
  - a. Ofullbordade eller fragmentariska, ofta aldrig granskade eller genomgångna – ofullbordade av olika skäl, inklusive missnöje med dem.
  - b. Färdiga men aldrig publicerade av olika skäl, inklusive missnöje.
5. Brev. Omständigheterna kring ett brev, inklusive adressaten, måste alltid vägas in. När Marx skrev till Engels så tog han mycket för givet och behövde inte formulera sina tankar för att undvika okunniga eller illvilliga tolkningar. Vissa brev till andra är diplomatiska. Alla brev är tidsbundna: de uppfattningar som uttrycks (till exempel om personer) kan förändras. Brev är prima exempel på tillfälliga skrifter som inte kan citeras på något meningsfullt sätt innan sammanhanget har bedömts.
  - a. Cirkulärskrivelser. De är väldigt lika politiska uttalanden, mer lika genomtänkta artiklar än tanklös korrespondens.
  - b. "Skolande" brev. Dessa brev skrevs i vissa fall till främlingar, i andra till partiledare, och har skrivits med viss medveten möda att fastställa en åsikt, men ändå utan det ansvar som en publicering innebär.
  - c. Förtroliga brev där de "tänker högt" och inga ansträngningar görs för att undvika möjliga missförstånd från en tredje part. Det mesta av brevväxlingen mellan Marx och Engels

2 Marx, "*Brev till Engels*", 22 juni 1867, på marxists.org. [Karbunkel = böld – öa.]

hamnar under denna rubrik. Mycket ofta har övergripande uttalanden specifika omständigheter och innebörd.

d. Tillfälliga eller planlösa brev, kanske hastigt nedkraftade utan eller med bara lite eftertanke.

6. Privata anteckningar, anteckningsböcker och arbetsböcker. Dessa skrevs inte för att publiceras och dessutom skrevs de på ett personligt ”kortfattat” sätt, eller med en telegrafisk och indirekt stil som bara var ämnad för författarens ögon. Den tidigare nämnda *Grundrisse* är ett exempel på ett långt verk med denna stil. Marx’ ”Översikt över Bakunins bok etc.” är ett kortare och mer ofullständigt exempel.

Denna lista berör inte andra variationer, som skillnaden mellan den tidige Marx och den mogna Marx. Oavsett vad man har för uppfattningar om detta så förstår jag inte hur någon kan citera en av Marx’ artiklar i *Rheinische Zeitung* 1842 – som skrevs innan han ens var socialist – som om de vore en lika giltig redogörelse för ”marxismen” som något han skrev senare, utan att ens uppmärksamma läsaren på det. Samma sak gäller också (låt oss säga) det första året då Marx omfattade socialismen och började utarbeta sin teori och metod, exempelvis när han skrev de så kallade *Ekonomisk-filosofiska manuskripten* 1844. Och det gäller fortfarande i alla senare fall där vi vet att Marx *håller på* att utarbeta sin samhällsteori. Den motsatta teorin om citatrabblande menar att ”marxismen” är något som kom till världen hel och enhetlig: bryt loss något från denna monolit (vare sig det är från 1842 eller 1882, från en bok eller från en karbunkelgrymtning) så har man ett ”prov” på marxismen som bara behöver läggas under mikroskopet för att visa vad man vill, som ett stenprov från det prekambrika lagret.

Och vi har inte ens nämnt de speciella svårigheter som översättningar innebär – svårigheter ur en synvinkel, möjligheter ur en annan. I engelska böcker är det oftast översättningar som citeras. Men vi kan inte gå in på det här.

”Jag är inte marxist”, sa han

Det finns ett antal exempel på ”Hur man inte ska citera Marx” i denna bok, i samband med andra genomgångar. Låt oss ta ytterligare ett exempel som är typiskt för sin sort och som vi inte annars skulle diskutera, men som av lättförståeliga skäl ofta dyker upp.

Professor George H Sabines *History of Political Theory* [Historien om den politisk teorin] inleder kapitlet om ”Kommunismen” med följande upplysning:

Karl Marx sa själv en gång att han inte var marxist. Denna anmärkning syftade delvis på hans eget relativa ointresse för hur fullständig hans samhällsfilosofiska lära var och de betänkligheter med vilka han och Engels senare i livet betraktade en del av sina lärjungars dogmatism. Den syftade också på den mycket varierande både teoretiska och praktiska påverkan som härrörde ur hans tänkande.³

Av de tre saker som Marx sägs ha syftat på med sitt yttrande är åtminstone två uppdiiktade: professor Sabine hittade helt enkelt på dem. Det är en utrymmeseffektiv metod för ”tolkningar” eftersom den inte slösar tid på att lägga fram vad Marx kan ha sagt i frågan. Ett oräkneligt antal andra marxologiska auktoriteter har citerat Marx’ vitsiga kommentar, ”jag är inte marxist”, för att bevisa andra fantasifulla tolkningar, inklusive tesen att det överhuvudtaget inte finns något sådant som marxism. Marx sa ju själv det, eller hur?

Om jag inte misstar mig verkar åberopandet av Marx’ avslöjande av sin icke-marxism faktiskt ha

3 George H Sabine, *A History of Political Theory*, New York: Holt, Rinehart & Winston 1960, s 798.

blivit vanligare under de senaste decennierna – delvis genom att livnära sig på sig själv och delvis kanske som en återspeglning av att det har svängt från att vederlägga Marx till att oskadliggöra honom, från att se honom som ett terroristiskt odjur till att utmåla honom som en tam katt. Jag ber därför om läsarens överseende för att jag upptar detta utrymme för att lägga fram ett antal fakta, eftersom ingen har vidtagit denna desperata åtgärd förut.

Till att börja med härrör allt från en ordvits från Marx som vi bara känner till eftersom Engels nämnde den i förbigående vid fyra tillfällen, mest i brev. Med ordvits menar jag en anmärkning som görs på ett skämtsamt sätt för att mjuka upp en allvarlig sak. Av detta följer att det är just formen, de bokstavliga orden, som är tänkta att tas på ett skämtsamt sätt. Den marxologiska förvandlingen av denna *boutade* [sarkasm – öa] (för att använda Longuets senare uttryck) till en programmatisk deklaration för eviga tider är ett av det marxologiska trolleriets största monument.

Den nämns första gången av Engels i ett brev som skrevs medan Marx fortfarande levde och var granne till honom. 1882 skrev Engels till Bernstein och avfärdade de franska possibilisternas (reformisternas) påstående att ”marxismen” var misskrediterad i Frankrike (Engels sätter ordet inom citationstecken eftersom det användes i påståendet), men fortsätter med att tillkännage att han själv inte har så höga tankar om denna franska ”marxism”.

Nu är förvisso den så kallade ”marxismen” i Frankrike en alldeles egendomlig skapelse, så mycket att Marx sa till Lafargue: *ce qu'il y a de certain c'est que moi je ne suis pas Marxiste* [det som är säkert är att jag inte är någon marxist].⁴

Med risk för att överdriva förklaringen av ett skämt – alltid en tråkig sak att göra – så måste det påpekas att Engels uppenbarligen inte hade en aning om den djupa mening som skulle läsas in i detta. (Det bekymrar inte marxologerna, ty en av sällskapetets vanliga lärosatser är att Engels alltid missförstod Marx, vad han än skrev.)⁵

Marx var tvungen att säga direkt till Lafargue att han, en av den franska rörelsens ledare, inte förstod sin egen teori och politik – inte under ett gräl utan på ett helt vänskapligt sätt. Det är det vanliga sammanhanget för ordvitsar i ett civiliserat samhälle. Vi vet att det stämmer med Marx' förhållande till sin svärson och lärjunge, ty det finns en hel mängd bevis på Marx' skepsis mot Lafargues teoretiska och politiska förmåga och hans ofta förekommande förtvivlan över fransmannens misstag och brister. Förhållandet går att se ännu bättre i Engels' omfångsrika korrespondens med Lafargue, som hela tiden är på gränsen till innerlig irritation över hela den franska partiledningens brister och omognad, för det handlade inte bara om Lafargue själv. (Det är inte första gången Marx och Engels beklagar de förmenta lärjungarnas oförmåga att förstå deras teorier, och det kommer inte att vara den sista.)⁶ På de andra tre ställen där Engels nämner samma sarkasm är det detta och inget annat som det handlar om.

Låt oss för att vara fullständiga nämna även dessa stycken. De förekommer samtliga 1890: i två brev som skrevs i augusti och i en artikel som publicerades en månad senare. I ett brev till Schmidt beklagar Engels kvalitén på en bokrecension av Moritz Wirth:

... lille Moritz ... är en farlig kumpan. Sådana har vi rätt gott om nu för tiden – det kan verka

4 Engels, ”Brev till Bernstein”, 2-3 november 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 388. Bernstein citerade senare detta brev i sin självbiografi, *My Years of Exile*, s 210.

5 Denna myt om ”Engels mot Marx” diskuterades i förordet till *Karl Marx' revolutionsteori* [KMR], band 1, avdelning 5.

6 Se i synnerhet Engels, ”Brev till Marx”, 13 februari 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 190; Engels, ”Brev till Marx”, 1 maj 1851, *ibid*, s 240. Angående vissa individer se också Marx, ”Brev till Kugelmann”, 11 oktober 1867 (om Borkheim), Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 561, och Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, New York: International Publishers 1971, s 63.

som om den historiskmaterialistiska analysen för flertalet av dessa figurer endast tjänar som en förevändning för att de skall kunna strunta i att lära sig någon historia. Jag säger som Marx brukade säga apropå de franska så kallade "marxister" som framträdde vid slutet av sjuttioalet: "Det enda jag är säker på är att jag själv inte tycks vara någon marxist."⁷

Tre veckor senare påminner Engels på nytt om detta, i ett brev till Lafargue själv. Ämnet här är den grupp intellektuella i det tyska partiet som kallades "Jungen", som diskuteras nedan i kapitel 17:

Dessa herrar satsar på marxismen, men av den sort som du känner till från Frankrike för 10 år sedan och om vilken Marx brukade säga: "*tout ce que je sais c'est que je ne suis pas marxiste moi!*" Och han skulle troligen ha sagt om dessa herrar det Heine sa om sina efterliknare: jag sådde drakar men skördade loppor.⁸ [Hela brevet är på franska.]

Inom några dagar tvingades Engels skriva en offentlig kritik av gruppen "Jungen" som publicerades i en partitidning. Han tänker fortfarande på Marx' yttrande, och hans öppna brev innehåller följande:

Marx förutsåg också dessa lärjungar när han i slutet av sjuttioalet sa om den bland vissa fransmän förhärskande "marxismen": "*tout ce que je sais, c'est que moi, je ne suis pas marxiste*" – "det enda jag vet är att jag är inte 'marxist'"⁹

Det är första gången det förekommer i tryck.*

Kort sagt tyder alla fakta på att vi har en helt normal situation där Marx – för att öppenhjärtigt säga till en kamrat (och svärson) att han inte kan se skillnad på en klass och sin armbåge – utnyttjar ett urgammalt sätt att ta udden av en rättfram kritik: *Om det du och ditt folk för fram är "marxism" så är inte jag marxist*. Den sortens metod har använts tusentals gånger utan detta väsen.

7 Engels, "Brev till C Schmidt", 5 augusti 1890, på marxists.org.

8 Engels, "Brev till Lafargue", 27 augusti 1890, Engels & Lafargue, *Correspondance*, Paris: Edition Sociales 1953-1956, band 2, s 407.

9 Engels, "Antwort an die Redaktion der 'Sächsischen Arbeiter-Zeitung'", Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 69.

* Det finns en tredje källa i tredje hand som daterar sig till september 1883. Den ryske populisterna och översättaren av *Kapitalet*, G A Lopatin, hade ett samtal med Engels och skrev påföljande dag en rapport till en vän om samtalet, och den innehöll följande:

"Minns du att jag sa att Marx själv aldrig hade varit marxist? Engels berättade att under Brousses, Malons och deras anhängares kamp mot de andra sa Marx en gång skrattande: 'Jag kan bara säga en sak, och det är att jag *inte är någon marxist!* ...'" (Lopatin, "Brev till M N Osjanina", 20 september 1883, Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 489. Lopatin publicerade 1893 brevet i en bok, med Engels tillåtelse.)

"Brousses, Malons och deras anhängares kamp mot de andra" (marxisterna) ägde rum 1881-1882 och kulminerade med splittringen som gav upphov till ett possibilistiskt och ett mer eller mindre marxistiskt parti. När Lopatin talade med Engels var händelsen aktuell. Den var ännu aktuellare när Engels skrev sitt första brev om den till Bernstein 1882. Men på två av ställena 1890 hänvisade Engels till slutet av 70-talet – kanske han mindes fel. Även om inte Lopatins vittnesmål är avgörande i sig själv så passar hans tidsangivelser (när han rapporterar vad Engels sa) med händelserna bättre än "slutet av 70-talet", speciellt om vi tittar på innehållet i Engels' brev till Lafargue under åren innan 1880. Ännu en kommentar om Lopatin: även om han mycket tydligt säger att Marx sa det "skrattande", så är hans första mening egendomlig, som om han försöker göra något av det. Ty som populist skulle det passa som hand i handske att tro att Marx inte skulle vara mer marxist än ... Lopatin. Om det är detta han är ute efter så började trolleriet med Marx' "skrattande" gliring med den första som hade något lämpligt att klaga på, och dess fortsatta bana blir tydlig. Låt oss slutligen nämna Marx' andre svärson, Charles Longuet, som 1900 hade med en ganska diffus hänvisning i sitt förord till Marx' *Klasstriderna i Frankrike*: "... välkänd är hans lustiga skämt (*boutade*) apropå vissa tillämpningar eller konkretiseringar av sin lära: '*Toujours est-il que moi, je ne suis pas marxiste*'." (Icke desto mindre är inte jag marxist.) Orden har nu förvanskats av att minnet är diffust, och Longuet är alltför diskret för att nämna att Marx talade om fransmännen. Sammanhanget antyder att Longuet skulle vilja trola lite med citatet men han gör det inte öppet. (Citerat från nyutgåvan av Longuets förord, med titeln "Marx et la Commune", i *Le Mouvement Socialiste*, 15 januari 1901.)

Men är det inte konstigt att Marx ”förnekar” att han är marxist, även på skämt? Tvärtom, det hade varit märkligt om han hade reagerat på något annat sätt när begreppet började dyka upp. Alla historiska personer som drabbas av ödet att få tillägget *-ist* (eller ännu värre *-it*) avsvär sig det till att börja med, ty i början används sådana etiketter nästan alltid av fiender. Skälet är enkelt: att stämpla ett antal teorier eller en politik med en persons namn gör att den verkar ”personlig” och sekteristisk. Och det är ofta den medvetna avsikten med beteckningen.

Robert Owen tänkte ut dussintals benämningar på sina teorier och organisationer, men aldrig ”owenit”. Proudhon sa: ”Jag har hört att det finns folk någonstans som kallar sig proudhonister, de måste vara galna ...”¹⁰ När John Wilkes fick höra någon som överdådigt hyllade hans tal, genmålde han: ”Sir, ni tänker er väl inte att jag ska bli wilkit?”¹¹ Närmare vår tid skrev Trotskij polemik för att visa att ”trotskismen” bara var ett påhitt av stalinisterna, medan han föredrog att kalla sina uppfattningar för ”bolsjevik-leninism”, även om hans egna anhängare ganska fritt kallade sig själva trotskister. Och även om Stalin var ett undantag som verkade för att använda begreppet *stalinism* som en ärofylld titel hemma, så tog hans anhängare utomlands vanligtvis denna beteckning som trotskistiskt förtal av en ledare som bara var en ren och skär leninist – en beteckning som Lenin undvek. Och så vidare. Den inledande ilskna vägran att bli tilldelad *-ism*, *-ist* och *-it* är så vanligt i den politiska historien att man undrar hur det kunnat undgå de marxologer som utför mirakel med Marx’ oskyldiga ordvits.

Som vanligt uppfanns ordet *marxist* av fiender. Ändå tog det ett tag innan det dök upp. Så fort Marx trädde fram som förespråkare av en viss sorts socialism pekade motståndarna på ”Marx’ strömning”. Det är svårt att se hur man kan fördöma en ståndpunkt utan att sätta namn på den. Marx kanske ville kalla sina åsikter ”vetenskaplig socialism” eller någon annan icke personlig beteckning, men fiender har inga hämningar att omedelbart göra saker och ting personliga.

”Marx’ strömning” eller ”Marx’ grupp” blir på tyska *Partei Marx* (som inte betyder ”Marx’ parti” i vår nuvarande mening). Det första som dyker upp är *Partei Marx*, tillsammans med *Partei alla andra*. Det användes troligen under konflikten med Weitling och Kriege 1846. Hess, som var tillfälligt bekymrad över ”Cirkulärskrivelsen mot Kriege”, skrev till Marx: ”jag vill inte ha något mer med ditt parti att göra”.¹² Vilket parti? Tja, på de första raderna hade cirkulärskrivelsen hävdade att Kriege hade komprometterat ”kommunistpartiet”. Kriege genmålde själv att ”det ’parti’ som Marx påstås företräda existerar inte.” Hess hänvisade lika fritt till ”Krieges parti” i ett brev.¹³ Jag tror också att benämningen *Partei Marx* användes för gruppen kring *Neue Rheinische Zeitung* 1848-1849 – av andra, inte av Marx’ medarbetare.¹⁴ Allt det här var standardagerande och inte särskilt relevant eftersom det var så vanligt.

Partei Marx cirkulerade i hela den tyska pressen 1852, då den preussiska regeringen organiserade sina skenrättegångar mot kommunisterna i Köln och använde beteckningen i den officiella anklagelseakten, jämte *Partei Willich-Schapper*.¹⁵ Splittringen av Kommunistiska förbundet i september 1850 hade givit upphov till dessa två fraktioner eller grupper, och regeringens fall gällde dem. Marx

10 Detta har skrivits på många ställen men jag har tagit det från Longuets förord som nämndes i förra noten.

11 Marx läste troligen denna historia i Ernest Jones’ *Notes to the People*, 2: 583, november 1851, där den användes som en roande utfyllnad.

12 Hess, ”Brev till Marx”, i *Der Bund der Kommunisten: Dokumente und Materialien*, Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED, Berlin: Dietz 1970, band 1, s 344. Men jag har faktiskt inte hittat termen *Partei Marx* i litteraturen från 1846.

13 Citerat i Edmund Silberner, *Moses Hess: Geschichte seines Lebens*, Leiden: Brill 1966, fotnot s 256 (om Kriege), s 257 (om Hess). Jämför Marx/Engels, ”Zirkular gegen Kriege”, Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 3.

14 Jag säger detta ur minnet utan att kunna åberopa någon faktisk källa.

15 Jämför Marx, ”Enthüllung über den Kommunisten-Prozess zu Köln”, Marx/Engels, *Werke*, band 8, s 412. Även *The Cologne Communist Trial*, s 62. Den engelska översättningen följer inte originalet vad gäller citationstecken.

försvarspamflett, *Revelations on the Communist Trial in Cologne*, [Avslöjanden om kommunist-rättegången i Köln] diskuterade de påstådda bevisen och var fullpepprad med syftningar på båda gruppernas benämningar – men med en typisk skillnad. ”*Partei Marx*” hade nästan alltid citations-tecken, men inte *Partei Willich-Schapper*.¹⁶ Benämningen dök samtidigt upp i ett brev från fru Jenny Marx och ett från Engels.¹⁷ Men Marx’ namn hade faktiskt ännu inte förvandlats till en -ism.*

Detta – uppfinningen av orden *marxistisk* och *marxist* – verkar ha ägt rum 1872 när kampen inom internationalen hettade till innan kongressen i Haag. Det gjordes av Bakunin och hans entristiska klick, i synnerhet hans högra hand James Guillaume. Typiskt nog användes de nya benämningarna inte på marxister (i någon mening som vi skulle känna igen) utan på majoriteten i Generalrådet som var mot Bakunin, och som således anklagades för att vara Marx’ hantlangare.

Den såvitt vi vet första förekomsten var i ett fraktionsorganisatoriskt brev som Bakunin skrev till Italien den 23 januari, och där han framförde anklagelsen att ”den judisk-germanska eller marxistiska gruppen som fortfarande dominerar Generalrådet” ville omvandla internationalen till en sorts stat, och så vidare. Hans angrepp på ”marxisterna i Generalrådet” innehåller Bakunins vanliga blandning av antisemitism, rasism och förtal, när han fördömer ”Marx’ och marxisternas hat mot oss ... Det är så tyskar och i synnerhet tyska judar bekämpar sina motståndare.”¹⁸ Bakunin använder *marxien* på mer eller mindre samma sätt som han använder *mazzinien* när han behandlar Mazzini.

Några månader senare publicerade bakunisterna flera protestbrev mot Generalrådets broschyr *The Alleged Schisms in the International*, [De påstådda schismerna i internationalen] som hade skrivits av Marx och Engels. Bakunins brev, från 12 juni, fördömde ”*la politique marxienne*” och de ”tyska och ryska judar” som var Marx’ ”ombud”, i synnerhet ”den lille ryske juden” (N Utin) som var Bakunins huvudmotståndare i Genève. De anklagades alla för att ha farliga ambitioner, ”både personliga och rasambitioner”, och han antydde därmed en judisk komplott.¹⁹ En breddsida från Guillaume daterad 10 juni drabbade också ”herr Marx’ judiska hantlangare”, men dessa hantlangare kallades inte ”marxister” förrän i hans nästa brev den 15 juni. Bland de förbannelser som kom ur hans frihetliga penna mot dessa ”*socialistes hébraïques*” var först ”den marxidiska dynastin”, sedan den ”marxistiska sammansvärjningen” och slutligen ”marxisterna” rätt och slätt.²⁰ På detta sätt föddes de första ”marxistiska” beteckningarna precis som landdjuren i ett hav av gytta.

Ingen kan vara säker på att ordet *marxist* eller *marxism* inte så småningom hade börjat användas av Marx’ anhängare, såväl som mer eller mindre objektiva historiker. Det händer ofta när tiden går och huvudpersonen dör, för att svara mot ett behov. Fiendernas roll verkar vara att korta ner processen, och det av redan nämnda skäl. Hursomhelst användes inte *marxism* inom marxistiska kretsar under Marx’ livstid.‡

16 *Ibid*, s 412-464 innehåller mer än 20 tillfällen där ”*Partei Marx*” omnämns. Citationstecknen saknas bara i ett stycke på s 425-426. För *Partei William-Schapper*, se text s 413, 415, 425, 431.

17 Jenny Marx, ”Brev till Cluss”, 28 oktober 1852 (med citationstecken), Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 640; Engels, ”Brev till Weydemeyer”, 12 april 1853 (utan citationstecken), *ibid*, s 581. (Felaktigt översatt i *Selected Correspondence*, s 78, som ”marxistiskt parti”).

* Adjektivformen *marxska* dök lika naturligt upp, som när den största tidningen i Köln talade om ”några personer från den *marxska sekten*”, eller en skribent angrep det ”*marxska partiet*”. (Engels, ”Brev till Marx”, 1 april 1852, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 46, som citerar *Kölnische Zeitung*. Se även Marx, ”Herr Vogt”, Marx/Engels, *Werke*, band 14, s 470, som citerar Vogt. Se även en användning i ”Enthüllungen...”, Marx/Engels, *Werke*, band 8, s 449.)

18 Bakunin, ”Brev till Internationalens medlemmar i Romagna”, 23 januari 1872, i A Lehnig, red, *Mikhail Bakounine et l'Italie*, I/II, s 200, 219, 217

19 Citerat i Jacques Freymond, red, *La Première Internationale; recueil et documents*, Droz: Genève 1962, band 2, s 301-303.

20 *Ibid*, s 307, 311-315, m fl.

‡ Ett ytterst litet undantag har påpekats: i slutet av 1877 publicerade de franska guesdisternas organ *Egalité en*

Det står utom allt tvivel att Marx själv skulle ha förkastat termen *marxistisk*. Att hans allra närmaste medarbetare också undvek den till ett relativt sent datum understryker bara deras naturliga motvilja mot att "personalisera" en historisk teori som spred sig genom att höja sig över rena klickar eller enskilda sekter. Döden avlägsnar inte bara personen utan också -ismens "personliga" stigma, så det fanns egentligen inte några bra skäl för Marx' och Engels' vänner att fortsätta att sätta begreppet inom citationstecken. Ännu mindre skäl för den partiska marxologin att ställa till bråk om det.

Vi ser fram mot den tidpunkt då Marx' ordvits kommer att sluta att vara citatrabblarnas favoritcitat.

Om den aktuella boken

Först två påminnelser som kan behöva upprepas från förordet till Band 1. (1) De små upphöjda siffror som det kryllar av på dessa sidor, och som pekar på noter längst ner på sidan, kan ignoreras av den vanliga läsaren. De tillför *aldrig* något till den övergripande tankegången, och är strikt begränsade till att ange källor och annan teknisk information. (2) Det används ett ovanligt tecken för att ange att vissa stycken eller ord är på engelska i original: gradtecknet (°). [Det har inte använts vid denna översättning till svenska – öa.]

Till mina första anmärkningar rörande existerande översättningar vill jag lägga detta. Det hjälper inte läsaren särskilt mycket att hänvisas till en källa som bara kan kontrolleras med största svårighet, såsom tryckta upplagor av ett verk av Marx som är slut och bara kan återfinnas på forskningslaboratorier. Ibland finns inga alternativ, men av den orsaken har jag försökt att så mycket som möjligt inskränka mina referenser till engelska versioner till lättillgängliga upplagor, vare sig dessa versioner verkligen användes för att citera eller ej. Närhelst det har varit möjligt har jag använt Marx/Engels, *Collected Works*, och i andra hand Marx/Engels, *Selected Works in Three Volumes*. [Där så varit möjligt har vi vid översättning till svenska använt versioner som finns på marxists.org eller marxistarkiv.se – öa.] ...

... [Ett stycke som nämner den fortsatta planerade utgivningen av kommande band har strukits, eftersom det blivit inaktuellt – öa.]

September 1977, Hal Draper.

osignerad artikel om tysk politisk ekonomi som i förbigående sa att "Lassalle antar de marxistiska teorierna" (Margaret Manale, "La Constitution du 'marxisme'", *Etudes de Marxologie*, nr 18, april-maj 1976, s 831) – ett uttalande som säkert skulle ha förargat Marx. I Frankrike kom *marxistisk* att användas som beteckning på guesdisterna till skillnad från possibilisterna och blanquisterna (dessa två sistnämnda beteckningar var också en gåva från andra). Den possibilistiska ledaren Paul Brousse, en bakunist som hade gått över till högersocialisterna, gav 1882 ut en broschyr med titeln *Le Marxisme dans l'Internationale*. (Denna broschyr omnämns i M Rubel, "La Charte de l'Internationale", *Le Mouvement Social*, nr 51, maj-juni 1965, s 5.) Efter Marx' död återspeglade ibland Engels' brev precis som för alla andra denna vanliga användning av *marxistisk* för den franska gruppen. Vanligtvis, men inte alltid, satte han det inom citationstecken. (För ett exempel utan citationstecken, se Engels, "Brev till Bebel", 5 januari 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 131. Det första brev jag känner till (också till Bebel) är från 18 augusti 1886, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 509.) Han tyckte själv att denna användning var sekundär, vilket vi känner till utifrån hans förklaring till Paul Lafargue: "Vi har aldrig kallat er något annat än 'de så kallade marxisterna' och jag vet inte vad vi annars skulle kunna kalla er." Problemet var, förklarade han, att gruppen inte hade något kort och användbart namn som var tydligt för läsare från andra ställen. (Engels, "Brev till P Lafargue", 11 maj 1889, *Correspondance*, band 2, s 239 f.) I ett brev till Laura Lafargue anmärkte Engels att "vi har visat för världen att nästan alla socialister i Europa är 'marxister' (de kommer att bli tokiga över att de gav oss detta namn!) ..." (Engels, "Brev till L Lafargue", 11 juni 1889, *ibid*, s 277.) 1893 retades Laura i en skämtsamt fransk-språkig not till Engels: "För min del, kära general, vet du att det räcker att vara *marxiste et engelsiste* för att förbli för evigt ung!" (L Lafargue, "Brev till Engels", 2 januari 1893, *ibid*, band 3, s 244.) Vi får hoppas att Laura inte kommer att bli ihågkommen inom den marxologiska historien som grundaren av Engelsismen.

Del I:
Proletariatet och den proletära revolutionen

Kapitel 1 Revolutionsmodeller

1843-1844 hade Marx kommit att betrakta proletariatet som den kommande revolutionens drivkraft. När Marx och Engels skrev *Den tyska ideologin* var de helt klara över att den revolution de förespråkade var en *proletär revolution*. Vad betydde det för dem och vad förde det med sig?

1. Revolution – social och politisk

Ordet *revolution* används vanligtvis antingen som ett hot eller som en banalitet, beroende på om den ses som en ondsint komplott eller inskränks till enbart en synonym för förändring. När ordet blir respektabelt, som våldsamma ord gör när de tas över, då säger reklamen inte bara att varenda tvättmedel är ”nytt och revolutionerande”, utan varje nytt politiskt påhitt tillkännages stå i samklang med någon modern ”revolution”, såsom en Revolution av stigande förväntningar. Mer seriöst används ordet också historiskt för att beteckna djupgående sociala förändringar, som när uppfinningen av bogträ för hästar på medeltiden kallas för en ekonomisk revolution, eller i begrepp som den industriella revolutionen. Detta säger jag inte för att invända mot en sådan användning, utan för att skilja dem från den användning som vi stöter på inom ramen för Marx’ teori.

I mer specifik mening betraktas en revolution som en överföring av regeringsmakten. Men det täcker fortfarande en hel mängd tvetydigheter. Maktöverföring från vem till vem, eller från vad till vad? När det används allmänt kan det helt enkelt vara en fråga om en personförändring: den här gruppen överstar i regeringspalatset istället för den där gruppen politiker, att ersätta en klick eller en fraktion med en annan. Ordet används speciellt när våldsamma metoder används istället för konstitutionella former. Det behöver inte bli någon mer skillnad än att en grupp politiska manipulatörer byts ut mot en annan med hjälp av vilka andra medel som helst – till exempel mer eller mindre korrumperade val eller till och med ärliga val.

Det blir mer intressant om en fraktion inte bara företräder andra plånböcker eller schweiziska bankkonton, utan ett annat skikt eller gruppintressen – även om det fortfarande är inom den härskande klassen. Marx’ analys av bonapartismen tog fram många exempel på detta. Eller, som vi också såg i denna analys, så kanske de nya politiska maktutövarna inte representerar ett annat samhällsskikt inom den härskande klassen utan bara en annan politik, med eller utan en annan ideologisk inriktning. Eller, vilket kanske är allra mest troligt, så kan båda sakerna vara sanna: ett annat samhällsskikt fungerar som bärare av en annan politik eller ideologi. Förvisso går den historiska utvecklingen i riktning mot en sådan kombination. Men inom dessa gränser uppvisar historien olika kombinationer, och gränserna sätts upp av hur stora möjligheter det finns inom ett visst samhällssystem och dess härskande klass.

Inom dessa ramar kan en mycket viktig sorts skillnad innefatta förändringar av den politiska strukturen, av statsformen. Under den moderna historien innebär de flesta av dessa fall övergångar från mer eller mindre demokratiska statsformer till antidemokratiska sådana (militärdiktaturer, fascism) eller tvärtom. Det är speciellt sådana förändringar av regeringsformerna som brukar kallas revolutioner. Det är de allra synligaste formerna för en överföring av regeringsmakten. Alla dessa innebär politiska revolutioner.

Politiska revolutioner lägger alltså tonvikten vid förändringar av regeringarnas ledning och form, förändringar i överbyggnaden. Men om en sådan revolution medför ett utbyte av ett samhällsskikt, även om det är inom den härskande klassen, så är det helt klart förenat med ett socialt element. Politiska revolutioner täcker hela skalan, från sådana som knappt innehåller någon social sida till sådana med en mycket viktig social del, även om den håller sig inom de klassgränser som vi har

antagit.

Om förändringen leder till att dessa sociala gränser sprängs då har vi en annan sorts revolution, som är speciellt viktig för Marx' teori. Som Marx förklarade för en jury i Köln 1849: utvecklingen av olösliga motsättningar i samhället "förbereder samhälleliga kriser, som tar sig uttryck i *politiska revolutioner*."¹ Resultatet blir en revolution som medför att den politiska makten överförs till en ny klass, och detta byte av härskande klass tenderar att föra med sig en grundläggande förändring av samhällssystemet (produktionssättet). Det är den sortens revolution som i egentlig mening kan kallas en *social revolution*.

Tyvärr upphör inte de terminologiska problemen med detta, när vi letar oss fram genom den rikhaltiga litteratur som talar om revolutionen. Om vi bestämmer oss för att definiera en social revolution som en grundläggande omdaning av samhällssystemet inklusive dess klassbas, då är det uppenbart att en så svepande förändring inte bara kan ses som en enda händelse eller handling, utan som en process som är mer eller mindre utsträckt i tiden. Marx föreställer sig omvandlingen från kapitalism till socialism som en sådan historisk process (som vi ska se i band 4).^{*} Dessutom är det uppenbart att samhällssystem tidigare har förändrats på ett grundläggande sätt och klasser har rest sig och fallit under en långsamt skeende historisk rörelse, som åtminstone i en historisk återblick kan beskrivas som en social revolution – trots att ingen kanske var medveten om att en revolution pågick.

Det vore lämpligt om en sådan långsiktig eller långsamt skeende samhällsomvandling, oavsett hur den kom till stånd, hade en egen benämning, så att man skulle kunna diskutera dess förhållande till andra saker som kallas revolutioner. Det finns ingen sådan överenskommen beteckning. Vi måste ta till den desperata åtgärden att uppfinna en. Låt oss kalla det en *samhällelig revolution*, som betyder att den betecknar en förändring från ett sorts samhälle till ett annat, och att vi kommer ihåg att för Marx' teori är ett samhälle inte bara en kulturell utan också en samhällsekonomisk helhet.

Vi kan nu begränsa vårt fokus till det som brukar kallas en social revolution i Marx' teori. Det används allra tydligast på en politisk revolution som uttrycker en samhälleligt revolutionär framstöt för att överföra statsmakten till en ny klass. Det är "en politisk revolution med en social själ", enligt Marx' tidigaste (1844) formulering.² På samma sätt pekar den i riktning mot en samhällelig revolution, oavsett när förändringarna av samhällssystemet faktiskt börjar ske. Det gör den genom att omgruppera de samhällspolitiska krafterna, med nya historiska möjligheter. Den samhälleliga revolutionen är förverkligandet av dessa möjligheter. "Varje verklig revolution", skrev Engels, "är en social revolution genom att den för en ny klass till makten och låter denna omgestalta samhället efter sin egen bild."³

Vårt syfte handlar inte om att göra en benhård skillnad mellan politiska och sociala revolutioner utan om något helt annat: att inse hur ofta de blandas ihop i en given revolutionär situation, så att de två delarna måste urskiljas med hjälp av en analys. Ty speciellt nuförtiden har revolutionära händelser en benägenhet att vara en blandning av båda i varierande proportioner. En rent politisk revolution som bara för med sig ett byte av fraktioner är sannolikt bara en palatsrevolution, det vill säga en revolution där omvälvningen bara sker i toppen utan att dra in någon sektor från folket som aktör på scenen. Den är i allt större utsträckning begränsad till samhälleligt underutvecklade områden. Tendensen idag är att politiska revolutioner, oavsett hur snävt de påbörjas, väcker element av en

1 Marx, *Kölnerprocessen mot de rhenska demokraternas utskott*, på marxists.org.

* De olika bandens numrering ändrades senare, och Draper hann inte fullborda detta band innan han dog. Planerna har varit att ge ut det bandet postumt (som band 6), men det har till dags dato inte skett – öa.

2 Se *KMR*, band 1, kapitel 8, s 105-106.

3 Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.

social revolution till liv eller höjer dem till nya nivåer. Alltså är förhållandet mellan en politisk och en social revolution inte statiskt. Detta har varit sant för borgerliga revolutioner ända sedan borgarklassens första rörelser, och det kommer att utgöra en viktig bakgrund till våra kapitel om detta ämne (kapitel 7-10 nedan). När det gäller Marx' utveckling var det revolutionen 1848-1849 som utgjorde testplatsen.

För Marx definieras alltså revolutionen genom karaktären på den förändring som det handlar om, av de samhällspolitiska förhållandena. I det allmänna tänkandet, där ”de förhärskande idéerna är den härskande klassens idéer”, och därmed i journalisternas språk, uttrycks revolutioner och en revolutionär utveckling i första hand genom speciella metoder: tvång och våld som avviker från de politiska metoder som den etablerade makten föreskriver. I band 3 ska vi ägna avsevärd uppmärksamhet åt Marx' uppfattning av förhållandet mellan en social revolution och medlen för att genomföra den. Det räcker med att säga att förhållandet framgår ur den samhällshistoriska analysen – det är inte en definition. Precis som revolutionära förändringar genom sakens natur givetvis inte alltid innehöll våldsamma aktioner, så är ingalunda alla våldsamma utbrott nödvändigtvis revolutionära, även om detta begrepp utsträcks till att omfatta kontrarevolutionära aktioner. Ända fram till idag har det då och då krävts våldsamma metoder (”revolutionära” aktioner i ögonen på status quo) för att uppnå enkla reformer. I själva verket är det inte ovanligt med en politisk revolution (av begränsad sort) på vägen till sociala reformer. En besläktad uppfattning likställer revolutioner med statskupper: en revolution väcker tankar på att ta över radiostationer, telefonväxlar, lokala Vinterpalats och så vidare. Denna primitiva myt uppfanns ingalunda av Hollywood, som tog över den från den respektabla litteraturen där den redan var fast förankrad.

Dessa förhärskande idéer om revolutionen är typiskt borgerliga uppfattningar, klassbetingade förvrängningar av den samhälleliga verkligheten. De utgör å ena sidan baksidan på den härskande klassens inbyggda skräck för revolutionärt våld och å den andra dess ovillighet och oförmåga att tänka sig en revolution som en social omvälvning underifrån. En kupp av ett väpnat band är något den kan hantera och också något den kan avvisa som banditfasoner eller patologi. I ingendera fallet behöver den se den samhälleliga verkligheten av en massrevolution i ögonen. Att definiera revolutionen i form av medel (våldsamma, olagliga) kännetecknar den borgerliga ideologin lika mycket som dess motsats, nämligen fasthållandet vid att samhälleliga förändringar måste inskränka sig till icke våldsamma medel. Detta borgerliga sätt att närma sig frågan utgör ett spektrum från de mest pacifistiska reformer till den mest våldsamma kupppolitik, och ingen del av det har något med Marx' teori att göra. Den håller sig undan från denna fixa idé att dela upp frågan i våld eller ickevåld.

Den revolution som Marx är intresserad av bestäms av karaktären på de samhälleliga förändringar som den för med sig, av klassförhållandena i dessa förändringar. Det är en politisk revolution som är den omedelbara yttringen av en social revolution.

2. Politisk klassmakt

Den proletära revolutionen är alltså en förkortning av den proletära sociala revolutionen – överförandet av statsmakten till en ny härskande klass, proletariatet.

Det reser frågan om den nya politiska maktens klasskaraktär. I princip skiljer sig inte denna fråga från analysen av andra politiska institutioners klasskaraktär, inklusive de i det etablerade samhället. Det är vad vi diskuterade under rubriken teorin om staten i band 1. Skillnaden är att i revolutionära sammanhang är allting i ständig förändring, och det står inte fogligt stilla och låter sig analyseras i lugn och ro. De därmed uppkomna svårigheterna är enorma.

Marx formulerade sig inte politiskt om denna fråga, och inte heller kunde han det. Det handlar om en fullständig social (klass-) analys. Mer än en gång var Marx tvungen att ta upp karaktären hos en

viss politisk rörelse som strävade efter makten eller agerade för att gripa den. Han var tvungen att analysera uttalanden, påstådda avsikter, programdokument, uttalade ideologier och outtalade fördomar, överensstämmelse mellan ord och handling, objektiva samhällsekonomiska kopplingar och allt annat som har samband med hela klasskonturen, inte bara i ett visst ögonblick utan under en hel period av erfarenheter. Det för oss tillbaka till den samhällsteori som politiken (inklusive Marx' politik) grundar sig på. Att lösa denna fråga i ett konkret fall handlar om att pröva en teori om samhällets rörelselagar.

Kommunistiska manifestet tog upp detta problem under en diskussion av vad det kallade den feodala socialismen. Det intressanta med denna är att den utgör en sorts "socialism" som döljer sin verkliga klasskaraktär bakom en vädjan till proletariats intressen:

Den franska och engelska aristokratin var genom sin historiska ställning kallad att skriva pamfletter mot det moderna borgerliga samhället. I den franska julirevolutionen 1830 och den engelska reformrörelsen var den än en gång underlägsen den hatade uppkomlingen. Det kunde inte längre vara tal om en allvarlig politisk kamp. Enbart den litterära kampen återstod. Men även på litteraturens område hade restaurationstidens gamla talesätt blivit omöjliga. För att väcka sympati måste aristokratin skenbart lämna sina egna intressen åt sidan och formulera sin anklagelseakt enbart utifrån den exploaterade arbetarklassens intressen. Den förberedde sin upprättelse genom att sjunga nidvisor om sin nya härskare och viska olycksmättade profetior i hans öra.

På detta sätt uppstod den feodala socialismen, till hälften klagosång, till hälften nidskrift, till hälften återfall i det förgångna, till hälften hot inför framtiden, emellanåt träffande bourgeoisien i hjärtat genom en bitter, snillrikt sönderslitande dom och oavbrutet komisk i sin fullkomliga oförmåga att förstå den moderna historiens gång.

Problemet att avslöja den löstes först med blomsterspråk:

De viftade med den proletära tiggarpåsen i handen som en fana för att samla folket bakom sig. När helst folket följde dem, fick det på deras bak syn på de gamla feodala vapensköldarna* och övergav dem med ett högt och vanvördigt skratt.⁴

Men stycket slutar med en mer konkret samhällspolitisk analys av vad som avslöjar den feodala socialismen som antiproletär. Ännu viktigare är, som vi ska se i kapitel 9 nedan, att Marx och Engels skrev en hel del mer för att analysera karaktären på denna främmande socialism – främmande för proletariatet som klass.

Men en analys gör inte slut på frågan. Först när man har provat en sak vet man vad den går för. Revolutionens klasskaraktär provas av vad den nya klassen vid makten gör. En social revolution innebär att den nya klassen vid makten inte begränsar sig till förändringar inom det gamla samhällssystemets ramar, utan tenderar att ställa sin nya statsmakt i grundläggande motsättning till de tidigare härskande skikten. Och denna konflikt måste lösas mer eller mindre snabbt till förmån för det nya eller det gamla. Den nya politiska makten måste gå vidare och förändra de samhällsekonomiska grundvalarna, annars kommer den att krossas av de sistnämndas inrotade makt. I båda fallen, en revolution eller en kontrarevolution, kommer överensstämmelsen mellan de politiska och sam-

* Denna liknelse hämtas från Heines då nyutkomna satir *Tyskland, en vintersaga* (kapitel 3), där han förlöjligar införandet av pickelhuvor för det preussiska kavalleriet (vår översättning – öa):

"Det antyder medeltida ädlingar och kavaljerer,
Vandrande riddare och höga stormän,
Som bar sann förtröstan i sitt bröst,
Vapensköld på ryggen."

Även Heine hade det allvarliga syftet att bekämpa trender som tittade bakåt mot förborgerliga tider.

4 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 16.

hällsekonomiska institutionerna så småningom att återupprättas.

Båda sidor kan bara se konflikten i sin linda. Det var vad som hände när arbetarna i Paris, fyra månader efter februarirevolutionen 1848, reste sig mot den nya republikanska regimen. Mitt under junidagarna skrev Marx om skillnaden:

Ingen av den franska borgarklassens oräkneliga revolutioner sedan 1789 var ett angrepp på *samhällsordningen*, ty de lät klassmakten, arbetarnas slaveri, den *borgerliga samhällsordningen* stå kvar, oavsett hur ofta den politiska formen för detta styre och detta slaveri förändrades. Juni har ifrågasatt denna *samhällsordning*. Ve dig juni!⁵

Marx var tvungen att göra denna analys mitt under kampens ständiga förändringar. Frågan om en ny eller uppåtsträvande politisk makts klasskaraktär finns ju trots allt inte bara till för icke inblandade observatörer eller avlägsna historiker. Problemet är i sig själv en del av den pågående politiska och sociala kampen, och det kanske inte går att lösa i teorin utan bara under kampens lopp. Speciellt under kritiska perioder tillhandahåller den pågående kampen tester – tester av vem som representerar vad. En del av kampen är att övertyga proletariatet, inte bara om vem som representerar vad (passiv formulering) utan via vem och med vad man ska agera. Det handlar inte bara om att ge ett omdöme i efterhand.

3. *Revolutionens vägledande syfte*

Alla är inte fullt medvetna om att Marx och Engels redan tidigt oftast inte slog fast sina politiska mål i form av en önskad förändring av samhällssystemet (socialismen) utan i form av en förändrad klassmakt (proletariatets styre).

De två kan inte förutsättas vara synonyma. Målet för proletariatets styre antog förvisso vanligtvis vara socialismen eller kommunismen som motsvarande samhällsform. Men omvandlingen skedde ingalunda automatiskt. Marx' och Engels' ledande mål var inte att sträva efter en viss sorts framtida samhälle, utan en samhällsklass' ställning som en inkarnation av mänsklighetens intressen. Inte en abstrakt förändringsideologi (socialistiska teorier) utan ett klassbetingat perspektiv, det de kallade en proletär åskådning. I detta sammanhang betyder begreppet *proletär åskådning* inte ett visst proletariats åskådning betraktad på ett statiskt sätt (ty det finns inte en sådan enda åskådning) utan istället en syn på samhället som motsvarar proletariatets grundläggande intressen.

Efter Marx' inledande undersökningsperiod 1843-1844,⁶ slog Marx och Engels fast sin gemensamma uppfattning om denna fråga i *Den tyska ideologin*. Kampen om politiska former, "alla strider inom staten, striden mellan demokrati, aristokrati och monarki, striden om valrätten o.s.v., o.s.v., ... är [inte] någonting annat än illusoriska former av de verkliga strider som de olika klasserna utkämpar med varandra."

För det andra framgår det att varje klass som strävar efter makten – även om dess maktövertagande, som i proletariatets fall, skulle innebära avskaffandet av hela den gamla samhällsformen och av klassväldet över huvud – först måste erövra den politiska makten för att framställa sitt eget intresse som det allmännas intresse.⁷

Bakom ideologin om förändring finns den klass som representerar förändring: "Förekomsten av revolutionära tankar i en bestämd epok förutsätter redan förekomsten av en revolutionär klass..."⁸

5 Marx, "Die Junirevolution", i *Neue Rheinische Zeitung*, juni 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 135.

6 Se *KMR*, band 1, kapitel 4, 6 och 7. Jämför även diskussionen om Bernays i kapitel 13, avdelning 1.

7 Marx/Engels, *Ur "Den tyska ideologin"*, på marxists.org.

8 *Ibid.*

Denna betoning i *Den tyska ideologin* hänger nära samman med synen på revolutionen som inte bara en viss förändring av samhället, utan framförallt som en förändring av människor. Socialismen som ”revolutionen av mänskligheten” (som kommer att diskuteras i band 4) var för Marx inte efterklokhet utan den uppfattning som han började med.

Det är bara samtidens proletärer – utestängda från all självverksamhet – som är i stånd att förverkliga den fullständiga och inte bara den begränsade självverksamheten vilken består i besittningstagandet av en totalitet av produktionskrafter och i en därmed sammanhängande utveckling av en totalitet av färdigheter.⁹

De samhällsekonomiska åtgärderna (socialismen) var medlen. Det revolutionära målet var något annat, som bara krävde socialism:

Under alla tidigare besittningstaganden förblev massan av individer underkastade ett enda produktionsverktyg; proletärerens besittningstagande måste innebära att en mängd produktionsverktyg underkastas varje individ och att egendomen tillfaller alla. Den moderna universella kommunikationen kan inte underställas individerna på något annat sätt än att den underställs alla.

Revolutionen förändrar inte bara människorna med hjälp av sina slutgiltiga effekter, utan under sitt förlopp:

Besittningstagandet [såsom det beskrivits ovan] betingas vidare av det sätt, på vilket det förverkligas. Det kan bara förverkligas genom en sammanslutning som på grund av proletariatets karaktär måste vara universell, och genom en revolution, genom vilken å ena sidan de hittillsvarande produktions- och kommunikationsformerna liksom den samhälleliga organisationen störtas och å andra sidan proletariatets universella karaktär och energi – den energi som är nödvändig för att besittningstagandet skall kunna genomföras – utvecklas. Vidare innebär revolutionen att proletariatet frigör sig från allt det som ännu vidlåder det på grund av dess hittillsvarande samhällsställning.¹⁰

I hela detta stycke tittar Marx på vad revolutionen innebär för mänskligheten. Han går vidare och diskuterar vad filosoferna har menat med *der Mensch* som en social abstraktion, hur de ersatte de givna samhällsklassernas faktiska individer med denna sociala abstraktion, och på så sätt förvandlade historien till en ”medvetandeprocess” istället för en utveckling av klassbetingade sociala enheter. Genom att strunta i individernas beroendeförhållande till klassamhällets skevhet (arbetsdelningen) tog filosoferna till ett knep: ”genomsnittsmänniskan från ett senare stadium betraktades som en vidareutveckling av genomsnittsmänniskan från ett tidigare stadium – sak samma med medvetandet.”¹¹ Detta senare stadium, eller ålder, återstår att erövra. Det är vad revolutionen ska göra.

Det är viktigt att slå fast att denna prioritetsordning fortsatte att styra Marx’ och Engels’ uttalanden om vad revolutionen innebar, till och med när de inte diskuterade ämnet direkt. Således skrev Engels 1847:

I alla civiliserade länder är det nödvändiga resultatet av demokratin proletariatets politiska styre, och proletariatets politiska styre är den första förutsättningen för alla kommunistiska åtgärder.¹²

Samma prioritering uttrycktes i *Kommunistiska manifestets* grundläggande uttalande:

9 *Ibid.*

10 *Ibid.*

11 *Ibid.*

12 Engels, ”The Communists and Karl Heinzen”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 299.

När proletariatet med nödvändighet förenar sig som klass i kampen mot bourgeoisien, gör sig till härskande klass genom en revolution och som härskande klass med våld upphäver de gamla produktionsförhållandena, så upphäver proletariatet med dessa produktionsförhållanden klassmotsättningarnas existensvillkor, klasserna över huvud taget och därmed sitt eget herravälde som klass.¹³

Trettiofem år senare hänvisade Engels tillbaka till detta stycke i ett brev som gav en kort förklaring av revolutionens mål, där han som vanligt slår fast ”de resultat som den väntade proletära revolutionen kommer att leda fram till” i termer av proletariatets makt. Frågan om en socialistisk omvandling av samhället nämns inte ens, även om den tas för givet.¹⁴ Det är inte tal om att ställa det ena mot det andra. Det är den ledande prioriteringen som framförs. På andra ställen kopplade han samman de två, samtidigt som han behöll samma ordning:

Den av den moderna socialismen eftersträfvade omvälvningen är i korthet uttryckt proletariatets seger över bourgeoisien och en nyorganisering av samhället genom utplånande av alla klasskillnader.¹⁵

Kärnpunkten kanske kan skärpas till genom att ställa en ibland omtvistad fråga: vad är det som *definierar* marxismens springande punkt? Problemet har framhävts av att en eller annan marxist har förkastat den ena eller andra av Marx’ teorier, låt oss säga ”den dialektiska materialismen” eller arbetsvärdesteorin. Det kan inte finnas några tvivel om vad Marx’ och Engels’ svar skulle bli, och det skulle inte framföras i form av en samling teorier.* Deras -ism måste i grund och botten definieras i termer av klassmakt, som *den proletära revolutionens teori och praktik*.

Varken Marx eller Engels ställde i själva verket särskilt ofta frågor i form av definitioner. Ett tillfälle då Engels gjorde detta var 1846, kort efter att *Den tyska ideologin* hade skrivits färdigt. I ett brev beskrev han sina diskussioner med den Sanna socialismens anhängare i en tysk arbetarklubb i Paris:

Jag definierade därför kommunisternas mål på detta sätt: (1) att uppnå proletariatets intressen gentemot borgarklassens; (2) att göra detta genom att avskaffa privategendomen och ersätta den med gemensam egendom; (3) att inte erkänna något annat sätt att fullfölja dessa mål än en demokratisk revolution med våld.¹⁶

Prioritetsordningen går direkt till pudelns kärna i följande bemärkelse. Både före och efter Marx definierade de flesta sorters socialism eller kommunism sig själva utifrån den omvandling de ville ha av den samhällsekonomiska organisationen, och de antog en arbetarinriktning (om de alls gjorde

13 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 15-16.

14 Engels, *”Brev till Van Patten”*, 18 april 1883, på marxists.org.

15 Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.

* Ett exempel på ett svarsförslag i form av ett antal teorier är det svar som 1933 fördes fram av S Hook, som ställde frågan rakt ut: ”man kan kategoriskt slå fast att det är Marx’ teori om staten som skiljer en sann marxist från en falsk.” (Sidney Hook, *Towards the Understanding of Karl Marx: A Revolutionary Interpretation*, New York: John Day Co 1933, s 270.) Hans sammanhang är hur man ska urskilja den ”liberala” marxismen, det vill säga Bernsteins reformism. Men en social reaktionär kan försvara en teori om staten som liknar Marx’, och bara välja den andra klassens sida. Förvisso kanske teorin måste hållas hemlig, vilket kan ha illustrerats av ett visst tyskt fall. (Fallet med *Deutsche Führerbriefe*, oavsett vem författaren är. Se R Palme Dutt, *Fascism and Social Revolution*, New York: International Publishers 1934-35, s 170-174.) Detta stämmer ännu oftare om Marx’ ekonomiska teori. Exempel på det är N F Danielson och G A Lopatin, som översatte *Kapitalet* till ryska, och i stort sett höll med om dess innehåll men långtifrån var marxister, medan Karl Liebknecht inte höll med om Marx’ ekonomiska teori. (Om Danielson och Lopatin, se A Uroyeva, *For All Time and All Men*, Moskva: Progress Publishers 1969, s 97-100.)

16 Engels ”Brev till kommittén för kommunistiska korrespondenter i Bryssel”, 23 oktober 1846, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 32.

det) för att genomföra detta program.¹⁷ Marx vände ut och in på detta förhållande mellan medel och mål. Det revolutionära programmet definieras i termer av en ny klass' herravälde. Behovet att omorganisera samhället är en konsekvens av det. Även om Marx' välkända ovilja att bry sig om det framtida socialistiska samhällets former har tillskrivits en överreaktion mot utopismen, så är en bidragande faktor det faktum att det framtida samhällets organisering inte står i centrum för hans revolutionsteori.

Det finns ännu en aspekt på denna fråga om prioritering. Ur Marx' synvinkel blev hans teori revolutionär genom att den siktade på att bokstavligen *omvälva*, inte bara störta, alltså avsätta den etablerade makten, utan på att omvälva själva samhällskroppen, när "det understa lagret i det nuvarande samhället" rör sig, lyfter sig, och "hela överbyggnaden av de skikt, vilka bildar det officiella samhället, sprängs i luften", som Manifestet så levande framställde det. Detta är revolutionen, revolutionen är inte att anta ett visst samhälleligt schema. Det var enligt Marx' uppfattning bara den utsugna majoritetens revolution som kunde göra det. Därför måste revolutionen underifrån vara en proletär revolution, och proletariatets uppstigande till makten måste vara en revolution underifrån.

4. Proletära och borgerliga revolutioner

När Marx förde fram proletariatet som den kommande härskande klassen betonade han ofta att proletariatet i detta avseende bara skulle göra vad andra klasser hade gjort före det i världshistorien. Tydligast var liknelsen med borgarklassen, som också behärskade en historisk period genom sin kamp för att erövra den politiska makten. Den borgerliga revolutionen var det förflutnas sociala revolution: det är en vanlig anmärkning. I båda fallen organiserar sig en lägre klass politiskt för att erövra statsmakten.

Men precis som de flesta jämförelser håller jämförelsen mellan borgerliga och proletära revolutioner bara till en viss punkt. Skillnader mellan klasserna för med sig lika grundläggande skillnader i de revolutioner de frambringar. En del av dessa skillnader är det bäst att diskutera under andra rubriker, i synnerhet skillnader vad gäller perspektiv (att till exempel avskaffa klasser och stater). Låt oss här konstatera tre skillnader som får omedelbara konsekvenser för revolutionens egen utveckling.

De första två förs fram redan i *Kommunistiska manifestet*.

(1) Alla tidigare revolutioner har varit i en sorts privategendoms intresse gentemot andra sorters privategendom. Den proletära revolutionen bryter denna cirkel, ty det är den egendomslösa klassens revolution. Manifestet framställer det så här:

Alla tidigare klasser som erövrat herraväldet försökte att säkra sin redan uppnådda livsställning genom att underkasta hela samhället sina egna förvärvsbetingelser. Proletärerna kan bara erövra de samhälleliga produktivkrafterna genom att avskaffa sitt eget tidigare försörjningssätt och därmed hela det tidigare förvärvssättet. Proletärerna har inget eget att värna, deras uppgift är att utplåna alla tidigare privata säkerheter och garantier.¹⁸

Detta faktum är av oerhörd vikt, inte bara för revolutionens mål utan också för att genomföra den. Som vi har sett hade den borgerliga revolutionen för det första fördelen att ge den avsatta härskande klassen ett nytt liv som egendomsägare, om än på mindre fördelaktiga villkor.¹⁹ Det var en faktor som dämpade nederlagets bitterhet liksom för att infiltrera fienden. Proletariatet har ingenting liknande att erbjuda.

17 Jämför diskussionen i *KMR*, band 1, kapitel 6, avdelning 2.

18 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 9.

19 Se *KMR*, band 1, kapitel 23, avdelning 5.

(2) Den proletära revolutionen skiljer sig från den borgerliga genom att den föreslår att den politiska makten inte ska läggas i händerna på en annan minoritetsklass för att suga ut producenterna på ett nytt sätt, utan i händerna på en klass som representerar den utsugna majoriteten. Det slogs med kraft fast i Manifestet som en del av den ”omvälvning underifrån” som vi betonade i förra avdelningen:

Alla hittillsvarande [historiska] rörelser har varit rörelser av minoriteter eller i minoriteters intressen. Den proletära rörelsen är det överväldigande flertalets [självmedvetna] självständiga rörelse i det överväldigande flertalets intresse. Proletariatet, det nuvarande samhällets understa skikt, kan inte höja sig, inte resa sig, utan att hela överbyggnaden, med de skikt som utgör det officiella samhället, sprängs i luften.²⁰

Dessa två skillnader kommer också att vara viktiga i samband med perspektivet att avskaffa klasserna och staten.

(3) Den tredje skillnaden är delvis en följd av den första. Borgarklassen, en egendomsägende klass, kunde gradvis bygga upp sina samhälleliga förhållanden i det feodala samhällets sköte och skaffa sig effektiv kontroll över den ekonomiska makten inom ramen för det gamla samhället, innan den kunde gripa den politiska makten och förändra statens klasskaraktär. Dess ekonomiska makt utvecklades med oundviklig gradvisitet (det är där ordet passar) – till och med understödd av den fortfarande feodala och absolutistiska staten. Den sistnämnda var inte bara oförmögen att stå emot denna process utan var också tvungen att önska den. Borgarklassens ekonomiska makt var säker, och den kunde utnyttja sin styrkeposition som en fästning varifrån den kunde pressa framåt mot att erövra den avgörande politiska makten.

Om någon klass någonsin har befunnit sig i en ställning för att genomföra sin samhällsomvandling gradvis och utan omvälvningar, så var det utan tvivel borgarklassen. Men historien visar oss att denna process hade sina begränsningar på den politiska maktens område. Borgarklassen kunde förvisso skaffa sig en avsevärt kvantitativt ökad politisk makt inom den gamla staten (politisk ”makt” i den vardagliga betydelsen av inflytande), men staten kontrollerades i grund och botten fortfarande av en främmande (förborgerlig) klasskraft som bara böjde sig för det nya trycket. De gamla härskande klasserna släppte inte sitt dödsgrepp om statens spakar förrän efter en avgränsad period av politiskt revolutionära aktioner som lät den borgerliga samhällsomvandlingen utvecklas fritt.

Proletariatet kan inte söka efterlikna denna modell eftersom den på ett grundläggande sätt skiljer sig från de tidigare härskande klasserna genom att inte vara en egendomsägende klass. I själva verket utvecklas den som klass i den mån producenterna skiljs från ägandet av produktionsmedlen. Proletariatet kan inte på något sätt jämförbart med den borgerliga revolutionens mönster bygga upp en ekonomisk klassmakt inom ramen för det kapitalistiska samhället som ett förspel till att övermanna detta samhälle med sin ekonomiska styrka.

Vi kommer att ta itu med några motsatta uppfattningar, som tänker sig framväxten av någon sorts proletär ”ekonomisk makt”, i band 3 i samband med den socialistiska reformismen. Låt oss här nämna tre sidor av problemet för att belysa det. (1) Enskilda arbetare kan äga egendom – ett hem till exempel, för att inte tala om kläder och en tandborste – men det är personliga egendomar som de är direkta konsumenter av. Dessa saker är inte privategendom som fungerar som produktionsmedel inom den ekonomiska maktstrukturen. Inte ens alla arbetarägda hem i landet ger proletariatet några ekonomiska maktmedel i systemet eller några politiska maktmedel av samhällelig betydelse. (2) En gång i tiden trodde vissa reformkretsar att organiseringen av kooperativ utgjorde en proletär

20 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 9. Orden inom hakparentes finns med i Moore-Engels' engelska översättning av Manifestet. (Ursprungliga tyska utgåvan finns i Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 473.)

motsvarighet till de borgerliga erfarenheterna, och Marx var tvungen att argumentera mot det som illusioner.²¹ Denna strömning har nästan försvunnit idag till och med som en sorts socialistisk reformism. Först och främst har producentkooperativen inte lyckats utvecklas på det sätt som förutspåddes. (3) En annan tanke där en sorts proletär ekonomisk makt har setts växa fram i kapitalismens sköte för att till sist ta över, är åsikten att fackföreningarna har denna historiska roll. Denna tanke spelar ofta på det vardagliga sätt att använda ekonomisk makt som har nämnts tidigare: man menar inflytande eller påtryckningar, behovet att man måste räknas med, men inte egendomens institutionaliserade makt.* Fackföreningarna är en modern form av den ekonomiska makt som varje utsugen klass har haft i historien: makten att med hjälp av sin kamp hota de besuttna klassernas inkomster och förmåner och på så sätt skaffa sig eftergifter. Den uppfattning som bokstavligen ser fackföreningarna som socialismens vagga är den klassiska syndikalismen, som vi kommer att beröra i den sista delen av kapitel 5 nedan.

Sammanfattningsvis: för Marx kan inte arbetarklassen (till skillnad från borgarklassen) inympa sitt eget ekonomiska maktsystem i det gamla samhället, och på sätt upprätta en maktplatå varifrån den skulle nå de politiska höjderna. Den nödvändiga ordningen är den rakt motsatta. Precis som alla andra uppåtsträvande klasser måste proletariatet först erövra den politiska makten genom att organisera sin politiska rörelse, och sedan börja den samhällsekonomiska omvandlingsprocessen. Tack vare sin samhällsekonomiska makt, sin makt som en besutten klass, kunde borgarklassen till sist plocka den politiska makten som en mogen eller övermogen frukt. Proletariatet behöver den politiska makten som motor för att frambringa en ny samhällsordning.

Som ett resultat av att ha jämfört den borgerliga och den proletära revolutionen har frågan diskuterats: vilken är ”enklast”? Marx har gjort anmärkningar om båda sidorna av denna tveksamt tillämpliga fråga. I *Louis Bonapartes adertonde Brumaire* gör han en direkt jämförelse, även om han med borgerliga revolutioner egentligen tänkte på 1789, och när det gäller proletära revolutioner, eller ”1800-talets revolution”, tittade på upproret i Paris i juni 1848:

1800-talet sociala revolution kan inte hämta sin poesi ur det förgångna utan endast ur framtiden. Den kan inte ta itu med sig själv, förrän den befriat sig från all övertro på det förgångna. De tidigare revolutionerna behövde de världshistoriska minnena ur det förgångna för att bedöva sig själva ifråga om sitt eget innehåll. 1800-talets revolution måste låta de döda begrava sina döda för att komma fram till sitt eget innehåll. Där gick frasen utöver innehållet, här går innehållet utöver frasen.²²

Detta kan tas som en varning för att imitera tidigare mönster på basis av en ren liknelse eller genom att bara upprepa slagord och formuleringar. Marx fortsätter med det:

Borgerliga revolutioner, såsom de på 1700-talet, stormar raskt från framgång till framgång, de överbjuder varandra i dramatiska effekter, människor och ting tycks vara liksom omgivna av bengalisk eld, varje dag andas extas. Men de är kortlivade, snart har de nått sin höjdpunkt, och hela samhället går omkring i en dagen-efter-stämning, innan det nyktert lärt att tillägna sig resultaten av sin sturm- och drangperiod. Proletära revolutioner däremot, såsom de på 1800-talet, kritiserar ständigt sig själva, avbryter ständigt sitt eget förlopp, går tillbaks till det skenbart fullbordade för att ta itu med det på nytt, hånar blodigt halvheter, svagheter i sina första ynkliga försök, de tycks slå ner sin motståndare endast för att han skall suga ny kraft ur jorden och resa sig mot dem i ännu väldigare gestalt. Ständigt på nytt ryggas de tillbaks för det obestämnda, oerhörda i de mål de ställt sig, ända tills den situation skapats, som gör varje åter-

21 Marx uppfattning om kooperativ kommer att diskuteras i band 4.

* I detta sammanhang måste vi återigen påpeka att Marx och Engels då och då använde begrepp som *politisk makt* på samma vardagliga sätt som alla andra. Sammanhanget måste analyseras.

22 Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 4.

vändö omöjlig, och förhållandena själva ropar: Hic Rhodus, hic salta! Här är Rhodos, hoppa här!²³

Det är en intressant sammanfattning av revolutionära modeller, men att direkt ställa borgerliga och proletära revolutioner mot varandra med avseende på dessa modeller är inte så historiskt generellt som språket antyder.

I *Kapitalet* betonar Marx en gynnsam sida av övergången till socialism:

Förvandlingen av de splittrade privata egendomar, som skapats genom individens eget arbete, till kapitalistisk privategendom är naturligtvis en betydligt hårdare, långvarigare och våldsamare process än den motsatta, nämligen att förvandla den kapitalistiska privategendomen, som i verkligheten redan beror på samhällelig produktion, till samhällelig, gemensam egendom. I det ena fallet rörde det sig om en expropriation av folkets massa till fördel för ett fåtal expropriatorer, i det andra fallet handlar det om expropriation av några få exploatorer till fördel för folkets stora massa.²⁴

Det finns givetvis saker att säga om båda sidor av hur svårigheter ska beräknas, om man nu skulle försöka sig på detta ganska föga givande företag. Det viktiga för vårt nuvarande syfte är helt enkelt det faktum att själva skillnaderna finns. De lockande jämförelserna mellan borgerliga och proletära revolutioner, eller mellan alla revolutioner för den delen, är inte ointressanta. Men när det kommer till kritan är den proletära revolutionens mönster lika unikt som den klass det återspeglar.

23 *Ibid.*

24 Marx, *Kapitalet*, band 1, på marxists.org.

Kapitel 2 Den speciella klassen

En diskussion om den proletära revolutionens politiska frågor kräver att vi klargör ett antal punkter i Marx' samhällsteori. Följande sammanfattning täcker ett antal kontroversiella frågor genom att redogöra för Marx' uppfattningar.

Hittills har vi använt begreppet *proletariat* i den vida meningen lönearbetare, i synnerhet för att skilja det från ordets tidiga historia.¹ Nu måste vi vara mer exakta, inte så mycket på grund av vetenskaplig precision som för att få en del vanliga missförstånd om den proletära revolutionens politiska betydelse ur världen. Marx' inställning till exakta definitioner inom den politiska terminologin var typisk för hans tid, nämligen relativt tillåtande jämfört med dagens standard. Men han lutade alltmer åt precision åtminstone på den ekonomiska vetenskapens område. Vi såg hur det återspeglades i hans ökade noggrannhet att åtminstone vid ett tillfälle tydligt skilja mellan *proletariat* och *arbetarklass*.²

En del av problemet var, att trots att *proletär* redan användes som en mer omfattande term än *arbetare*,³ så kom Marx som ett terminologiskt resultat av sin ekonomiska teori att ge den en snävare omfattning. Under hela Marx' livstid gav den socialistiska litteraturen ett helt spektrum av betydelser åt ordet. Ett bra exempel ur spektrets mindre noggranna ände var ett programmatiskt uttalande från Kommunistiska förbundet, troligen skrivet av Schapper, strax innan *Kommunistiska manifestet*: ”I dagens samhälle är proletärerna alla de som inte kan leva på sitt kapital, arbetare såväl som lärda män, konstnärer såväl som småborgare...”⁴ Bakom detta ohanterligt breda språkbruk, liksom andras språkbruk,⁵ låg den starka prägel av heder som ordet var ämnat att uttrycka i dessa kretsar. I själva verket var den verkliga innebörden negativ: alla som inte var lättingar. Terminologiskt höjde den fanan för en enhetsfront mellan olika samhällselement mot den härskande minoriteten. Trots att ursprunget till denna sorts hedersutstrålning kring *proletär* är förmarxistiskt och ickemarxistiskt,* så lever effekten från det kvar i den marxistiska litteraturen.

1. Ekonomisk definition

I Marx' teori är proletariatet den arbetarklass som är speciell för kapitalistiska produktionsförhållanden. Den består inte av alla som arbetar för sitt livsuppehälle eller som utför nyttigt eller nödvändigt arbete. Den utgörs av de arbetare vars utkomst är beroende av en lönerelation till de som anställer arbetskraften, och som därför skapar mervärde under produktionen av varor.

Således har ordet *proletariat* ingenting att göra med ett antal andra uttryck som ofta används synonymt.

- Proletariatet omfattar inte alla lönearbetare. Exempelvis innefattar det inte lönearbetare som är anställda av regeringen – arbetare som bygger vägar i ett av Marx' exempel⁶ – eftersom de strängt taget inte skapar mervärde under produktionen av varor.
- Proletariatet består inte bara av industriarbetare (oavsett vad denna beskrivande term sägs

1 Se *KMR*, band 1, kapitel 6, avdelning 1.

2 *Ibid*, avdelning 7.

3 *Ibid*, avdelning 1.

4 *Kommunistische Zeitschrift*, provnummer, september 1847. Återgivet i Carl Grünberg, red, *Die Londoner Kommunistische Zeitschrift und andere Urkunden aus den Jahren 1847/1848*, Leipzig: Hirschfeld 1921.

5 Se *KMR*, band 1, kapitel 6, avdelning 1.

* Jämför med Marx' betoning att begreppet ”produktiv arbetare” (till skillnad från icke produktiv) inte var en hedertitel utan återspeglade kapitalistiska förhållanden (diskuteras i kapitel 16 nedan).

6 Marx, *Grundrisse*, London: Pelican Marx Library 1973, s 428, 430-432.

inbegripa). Mervärde skapas även under loppet av annan sorts varuproduktion.

- Proletariatet består inte bara av kroppsarbetare. Det finns ett helt fält av intellektuellt eller mentalt arbete som är lika proletärt som annat arbete. (Vi återkommer till det i kapitel 16.)
- Proletariatet består inte bara av arbetare ”i produktionen” (återigen hur det uttrycket än tolkas). Exempelvis kan transporter bidra till den transporterade varans mervärde, och en lastbilschaufför kan vara lika proletär som en arbetare vid löpande bandet.
- Proletariatet består inte bara av arbetare som är sysselsatta med produktion av verkliga varor. Producenter av tjänster (icke materiella varor) kan också skapa mervärde. För att ta ett exempel som kombinerar denna och en tidigare punkt: en avlönad lärare på en privatägd skola som leds av ett vinstdrivande företag skapar mervärde åt företagaren. En del av punkterna ovan begränsar ordets tekniska räckvidd mer än vad man vanligtvis inser. Det finns en sista punkt att klargöra som utvidgar den avsevärt.
- Strukturellt sett är proletariatets grundenhet inte den enskilda arbetaren utan den *kollektiva arbetaren*. Detta begrepp hos Marx syftar på hela den grupp av arbetare vars arbete sammantaget är nödvändigt för att producera en viss vara. Det kan vara ett litet antal (sällan en!) eller ett mycket stort kollektiv. Men viktigare är att det vanligtvis förenar både kroppsligt och intellektuellt (mentalt) arbete, både arbetare i produktionen och utanför fabriken, både arbete som läggs ner direkt i varan och arbete indirekt förbundet till produktionsbehoven (som att sopa golven). Det innefattar också allt möjligt övervakningsarbete som behövs för att producera varan. Ingen enskild i detta kollektiv är ansvarig för det värde som införlivas i varan, alla är det gemensamt. Det finns ingen grundval för att skilja mellan den kollektiva arbetarens proletära och icke proletära beståndsdelar, de är alla medlemmar av proletariatet.

Den fiendskap mellan borgarklassen och proletariatet på vilken Marx grundar den moderna klasskampen motsvaras alltså inte av en klyfta mellan de av smuts nedstänkta kroppsarbetarna med valkiga händer och de stolvärmande pappersvändarna med rena skjortor. Det sistnämnda är en borgerlig uppfattning, det vill säga den uppstår ur föreställningar om samhällsmotsättningar som omhuldas av den härskande klassen som en stereotyp eller karikatyr av världen som tjänar deras intressen. Det gäller även när den vänds upp och ner, det vill säga när bilden av underklassen med valkiga händer idealiseras av alienerade borgare som vill bryta med sin klass.

2. Arbetarcirklar

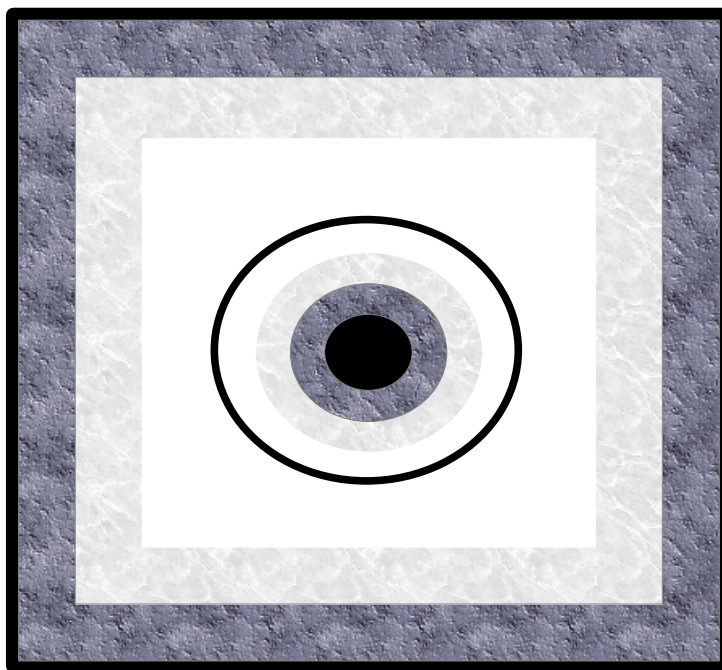
En sak som idag gör det viktigt att betona den snäva ekonomiska betydelse som Marx gav begreppet *proletariat* är för att skaka om vanliga missförstånd. Det är således tekniskt så att en redaktör och inspektör av *Encyclopaedia Britannica* kan vara proletär medan en skeppsmekaniker på ett örlogssvarv inte är det. Men underordnade ytterlighetskonsekvenser som dessa är inte typiska för den samhällspolitiska roll som proletära element har i jämförelse med icke proletära skikt. Exemplet pekar på behovet av nästa steg: en konkret analys av förhållandet mellan ett ekonomiskt skikt som sådant och dess sociala roll, och följaktligen vilken riktning dess förhållande har till den politiska klasskampen.

Även om uppslagsverkets redaktör tekniskt är proletär, kommer denne självklart att luta åt att reagera socialt och politiskt helt annorlunda än en fabriksarbetare. Marx' revolutionsbegrepp påstår helt enkelt följande: en klass' objektiva ställning är i det långa loppet den viktigaste enskilda avgörande faktorn för dess samhällspolitiska roll, och av de olika klassernas omständigheter är det proletariatets situation som på mest konsekvent sätt tenderar att driva det mot en brytning med de borgerliga förhållandena.

Det [proletariatet] genomligger inte förgäves *arbetets* hårda men härdande skola. Det handlar inte om vad den ena eller andra proletären eller ens hela proletariatet tillfälligtvis *föreställer sig* vara målet, det handlar om *vad det är* och vad det i enlighet med detta *vara* historiskt är tvingat att göra. Dess mål och dess historiska aktion är oåterkalleligt utstakat i dess livssituation liksom i hela det nutida borgerliga samhällets organisation.⁷

Detta skrevs innan den unge Marx hade kommit särskilt långt med sina ekonomiska analyser av ”hela det ... borgerliga samhällets organisation”. Men det placerar redan proletariatets revolutionära roll i dess livssituation, de objektiva förhållanden som bestämmer dess samhälleliga tillvaro. Engels sa samma sak när han mycket senare beskrev proletariatet som ”en klass som av sitt läge med nödvändighet drives till social revolution”.⁸

Men en samhällsanalys av förhållandet mellan klasser och politik kommer normalt inte att visa en enkel situation av tvekamp. Tvekampsmönstret förutsätter en kraftigt politiserad situation som vanligen uppstår i slutet av en utveckling, inte i dess början. Låt oss för att hitta ett bättre schema ta till den liknelse som antyds av ordet *samhällskrets*. Ni uppmanas tänka på ett system av koncentriska cirklar med omgivande områden. Här ska proletariatets huvuddel ses som en kärngrupp som innehar en central ställning i förhållande till de revolutionära aktionerna i samhället.

I detta lilla schema representerar hela det runda området i mitten *de arbetande klasserna*.

- *Proletariatet*: de två mittersta cirkelarna – den helsvarta kärnan och dess mörkgrå omgivning. Kärnan representerar *industriproletariatet*, omgivningen alla andra proletära arbetare.
- *Övriga lönearbetare*: representeras av den ljusgrå cirkeln.
- *Den arbetande småbourgeoisien (traditionella småbourgeoisien)*: representeras av den sista helvita cirkeln. Den består av hantverkare, butiks innehavare, etc. i städerna, och bönder på landsbygden, som är beroende av eget arbete och små privata egendomar. Vad det innebär att ta med dessa skikt i de arbetande klasserna diskuteras i kapitel 11.

⁷ Marx/Engels, *Den heliga familjen*, på marxists.org.

⁸ Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.

Borgarklassen representeras av de yttre fyrkanterna. De tre olikfärgade fyrkanterna antyder den lilla, medelstora och stora bourgeoisien. Ingen annan betydelse ska ges till denna schematiska bild.

”Medelklasserna” (i överbliven mening) antyds av det oregelbundna vita området som ligger diffust mellan arbetarklasscirkelarna och den borgerliga fyrkanten. För hur termen *medelklasser* används se kapitel 11.

Ett syfte med det bifogade schematiska diagrammet är att illustrera det faktum att revolutionen är förenad med att allt större samhällskretsar sätts i rörelse. Den strategiska positionen att kunna sätta dessa kretsar i rörelse innehas av proletariatet: det är Marx’ uppfattning – ”de proletärer som frambringats av storindustrin går i spetsen för denna utveckling...”⁹

Förhållandena mellan klasser, klassskikt och klasselement under revolutionen omfattar naturligtvis mycket mer än bara klassdefinitionernas grundvalar. De bakomliggande klassgränserna utgör bara ramen för deras sociala växelverkan. Ur denna synvinkel kommer vår betoning att ligga på proletariatets huvuddel *plus* de delar av befolkningen vars livssituation i samhället tenderar att vara likartad. (Denna synpunkt kommer att konkretiseras i de följande kapitlen.) Det är denna kombination som tenderar att kallas arbetarklasserna, eller till och med arbetarklassen, i Marx’ skrifter – ett begrepp som det därför är bäst att inte betrakta som snävt tekniskt-ekonomiskt utan som en socialt utvidgad halvskugga runt proletariatet. Låt oss nu särskilt omnämna, att när Marx lämnar den ekonomiska vetenskapens speciella område i sina diskussioner, och i synnerhet när sammanhanget är politiska angelägenheter, har orden *proletariat*, *arbetare* eller *arbetarklass* en benägenhet att beteckna just denna kombination.

3. Förtrupp och bundsförvanter

När Marx skrev i *Kommunistiska manifestet* att den proletära revolutionen till skillnad från den borgerliga revolutionen var ”rörelsen av det oerhörda flertalet” så var det en föregripande formulering. I så måtto som den proletära revolutionen var en rörelse av flertalet så kunde den i de flesta länder inte vara en rörelse av proletariatet ensamt, utan av proletariatet och dess allierade, nämligen de samhällskretsar som det kunde sätta i rörelse. ”Den uteslutande och för livstiden till arbetslönen hänvisade klassen utgör ännu inte på långa vägar majoriteten av det tyska folket”, skrev Engels 1870. ”Den är alltså också hänvisad till bundsförvanter.”¹⁰ Och han gick vidare med att bedöma hur mycket olika klasselement var värda som bundsförvanter. Vi kommer att göra det i Del II.

Som vi ska se var en anledning till Marx’ och Engels’ politiska missnöje under revolutionen 1848-1849 problemet med allierade. Den revolutionära rörelsen sprack på denna fråga, på ”de motsägelser, brist på överensstämmelse och påtagliga motsättningar som rådde i rörelsen” som ett resultat av att de olika samhällssektorerna drog åt helt olika håll:

När så skiftande, så motstridiga, så märkligt korsande intressen kolliderar våldsamt; när dessa stridande intressen blandas i olika proportioner i varenda distrikt, varenda provins; när det framförallt inte finns något stort centrum i landet ... vad annat kan man förvänta sig än att kampen kommer att övergå i en mängd osammanhängande strider där det går åt en oerhörd mängd blod, energi och kapital, men ändå inte leder till några avgörande resultat?¹¹

9 Marx/Engels, *Den tyska ideologin*, (urval) på marxists.org. [I engelska upplagan står ”assume leadership of this movement and carry the whole mass along with them...” alltså ”står i spetsen för denna rörelse och drar hela massan efter sig...” – öa.]

10 Engels, förord till *Tyska bondekriget*, på marxists.org.

11 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, Moskva: Progress Publishers 1969-1971, band 1, s 307.

Det som saknades under denna misslyckade revolution var just att förtruppsklassen inte lyckades dra sina bundsförvanter efter sig.

Denna ståndpunkt ger ett ytterst viktigt förbehåll till den översiktliga skildring som finns i *Kommunistiska manifestets* livfulla bild: ”Hela samhället delar sig alltmer i två stora fientliga läger, i två stora, varandra direkt motsatta klasser: bourgeoisie och proletariat.”¹² Denna bild betonar den långsiktiga trenden till ökande polarisering. Men i mer kortsiktiga termer är det ett avgörande problem för båda de motsatta klasserna att dra till sig och behålla klassbundsförvanter och neutralisera andra. Den proletära revolutionen är inte bara beroende av proletariatet, men av att proletariatet har herraväldet bland de revolutionära krafterna.

Den lassalleanska rörelsen gjorde en ensidig dogmatisering av Manifestets devis, och präglade mottot, att i förhållande till arbetarklassen ”är alla andra klasser bara en enda reaktionär massa”. Både Marx och Engels förlöjligade detta synbarligen ”radikala” påstående och fördömde det som politiskt reaktionärt. Om man uteslöt bundsförvanter så innebar det revolutionens nederlag. (Detta kommer att diskuteras utförligt i kapitel 11.)

Den sociala revolutionen skulle inte utföras av proletariatet *ensamt*, och det fanns inget behov av att vänta tills samhällets utveckling hade gjort att proletariatet själv blivit majoritet, eller ens förvänta sig att en sådan ytterlighet skulle uppnås. Den sociala revolutionen var förvisso bara möjlig där proletariatet hade kommit att inta ”åtminstone en viktig ställning bland folkets massor”, skrev Marx,¹³ men det berodde på att bara ett sådant proletariat kunde hoppas att leda en revolutionär klassallians. Det var den proletärt dominerade alliansen som han förväntade sig skulle vara samhällsomvandlingens massbas.

4. Varför proletariatet?

Vad är det i arbetarklassens livssituation som får Marx att uppfatta den som den hårda kärna som historien har utsett till den moderna revolutionen?

Svaret har inget att göra med att idealisera arbetarna som sådana. Det beror inte på att arbetarna på något sätt anses vara bättre, eller smartare, modigare eller mänskligare än andra människor. Inte heller hör det till saken att det är lätt att visa att arbetare ofta följer reaktionära vägar och ledare och ingalunda uppvisar en oföränderlig samhörighet med progressiva ideal. De är minst lika benägna att låta sig förledas och luras som andra samhällssektorer (inklusive intellektuella). De är fyllda av själviska ambitioner och ovärdiga fördomar precis som alla andra. Om det handlade om sådana saker så skulle fallet inte bara vara avslutat – det skulle inte ens ha öppnats.

Att ta arbetare person för person och fråga sig om de som individer är bättre än andra därför att de tillhör en invigd klass är helt främmande för Marx’ forskning. I allmänhet betraktar inte Marx samhällskonflikter som en tävling mellan Goda människor och Ondra människor. De kapitalister som ställdes vid skampålen i *Kapitalet* för att de var hjärtlöst likgiltiga inför det lidande som orsakades av den brutala utsugningen var troligen lika vänliga föräldrar och generösa vänner som grannen, och inte begivna på att trampa ner barn på gatan. Människor handlar på ett sätt som enskilda delar i samhällsstrukturen. De handlar ofta helt annorlunda som en del av ett klasskollektiv. Den borgerliga förklaringen är ”affärer är affärer” – vilket betyder att man måste dra en skarp skiljelinje mellan en individuellt mänsklig roll och en klassbetingad roll. Kapitalisternas livssituation bestämmer också en klassroll med klasskännetecken som inte bara går att härleda från summan av de enskildas psyken.

12 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 4.

13 Marx, ”Konspekt von Bakunins ’Staatlichkeit und Anarchie’”, Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 633.

Precis som alla andra klasser och organiserade samhällsgrupper är proletariatet mer än summan av de enskilda delarna. När arbetarklassen är oorganiserad är den *uppsplittrad*. En organisering av klassen får dess kännetecken att framträda, och som en funktion av organiseringen och ju större omfattning klassens engagemang får, så tar klassens kännetecken alltmer företräde framför enbart individuella reaktioner. Som en sorts återkoppling kan sedan klassens reaktioner också omforma och omskola individuella reaktioner. På så sätt utvecklas klassmedvetandet. När Marx var lagd åt hegelianskt språkbruk var den uppsplittrade klassen en "klass i sig" (*an sich*) men blev en "klass för sig" (*für sich*) i den mån den organiserades till en social enhet och under kampens gång blev medveten om sin sociala och politiska roll.*

För Marx är allt detta en historisk process, inte ett ständigt mysterium. "Att vara revolutionär" finns inte inneboende i proletariatets väsen, som heligheten i den Helige ande. Uppfattningen att varje proletär alltid och överallt i sig själv är mer revolutionär än de oinvigda har inte mer med Marx att göra än att mumla en fadervår. Arbetarklassens livsvillkor utgör bandet mellan klassens ekonomiska ställning och dess politiska strömningar. "... proletariatet är revolutionärt i enlighet med hela sin [sociala] ställning..."¹⁴

De historiska fördelar som arbetarklassen hade för rollen som revolutionär förtrupp kan sammanfattas så här:

1. *Arbetarklassens livsvillkor får den att organisera sig, och skapa en alltmer enhetlig rörelse.*

Dess benägenhet som klass att organisera sig är enastående. Modell och pionjär i detta avseende är kapitalistklassen själv, vars egen klassmedvetenhet och känsla för klassolidaritet ofta har varit en inspiration för dess arbetare. Men kapitalisterna är ju också den andra klassen i städerna som har organiserats av den moderna industrin. På grund av sin tillvaros villkor kan inte befolkningen på landsbygden tävla med de framsteg som klasserna i städerna har gjort. "Lantarbetarnas utspridning över större områden försvagar deras motståndskraft, medan koncentrationen stärker stadsarbetarnas", konstaterar Marx i *Kapitalet*.¹⁵ En liknande olikhet gäller de jordägande klasserna.

Arbetarna lär sig inte att organisera sig på grund av sin överlägsna intelligens eller av utifrån kommande agitatorer, utan av kapitalisterna. Arbetarna koncentreras geografiskt i städerna och organiseras ytterligare i arbetslag i fabrikerna, vid löpande band, arbetsskift, arbetsgrupper och så vidare – det vill säga genom organiseringen av den arbetsdelning som kapitalismen har bidragit så starkt till. Kapitalismen har inget annat val än att lära sina arbetare organisationens underverk och arbetarsolidaritet, ty utan dessa kan inte systemet fungera. Kapitalet "drar [in] borgarklassen såväl som proletärerna ... i stora städer, i vilka det är mest fördelaktigt att driva industrier. Genom att på detta sätt en massa människor förs samman på en plats får proletärerna medvetande om sin styrka."¹⁶ Det förklarar behovet av disciplin och visar på samma sätt ofrivilligt den byråkratiska disciplinens brister. Det tvingar fram centraliserade ansträngningar och förhållbara fördelarna med gemensamt arbete och underordnandet av individuella egenintressen under gruppens behov. Det likställer massor av arbetare på ett ställe och gör dem till föremål för likartad ovilja. Arbetarklassen kan säga: "Organisationen ni lär mig kommer jag att verkställa, och den kommer att bli hård men jag kommer att förbättra instruktionerna."

* Denna åtskillnad görs huvudsakligen i tre eller fyra av Marx' tidigare skrifter (fram till 1852). (Marx/Engels, *The German Ideology, Collected Works*, band 5, s 77; Marx, *Filosofins elände*, på marxists.org; Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se; och det finns ett eko i *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se.) Den har i stor utsträckning förvrängts till påståendet att en klass för Marx bara existerar i form av medveten organisering. För Marx' sista användning av denna smula hegelianska se nedan, kapitel 12, avdelning 9.

14 Engels, "Debate on Poster Lat", i *Neue Rheinische Zeitung*, 22-27 april 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 440.

15 Marx, *Kapitalet*, band 1, kapitel 13, avdelning 10, "Storindustri och jordbruk", på marxists.org..

16 Engels, *Kommunismens grundsatser*, på marxists.org.

Det är uppenbart att inte alla arbetare lär sig dessa lärdomar lika mycket, även bortsett från de vanliga individuella skillnaderna. Det finns skillnader även i arbetarklassens livssituationer. Exempelvis är lärdomarna klarare för arbetare vid löpande bandet än för en kontorssekreterare som arbetar ”med” en chef snarare än med sina arbetskamrater. Vi kommer att beröra andra orsaker senare.

2. Arbetarnas intressen som av kapitalet organiserad grupp får dem att kämpa.

För att delta i klasskampen behöver man inte ”tro på ” den mer än man behöver tro på Newton för att falla ur ett flygplan. (Men i det sistnämnda fallet är det tillrådligt att tro på fallskärmar.) Arbetarklassen rör sig i riktning mot klasskamp i den mån kapitalismen inte lyckas tillfredsställa dess ekonomiska och samhälleliga behov och strävanden, inte i den mån den får höra om kamp av marxisterna. Det finns inga tecken på att arbetare tycker om att kämpa mer än någon annan. Däremot är det belagt att kapitalismen tvingar och vänjer dem vid att göra det.

Inte bara deras ledare utan arbetarna i stort föredrar i första hand klassfred och samhälleligt lugn, och det av goda skäl. Men om det gjorde slut på frågan så skulle det vara omöjligt att förklara det faktum att klassorganisering finns. Klassorganiseringens grundläggande funktion är kamp, pågående eller möjlig, verklig eller hot om det. Själva tanken på en organisation, som en fackförening, som i sig bara är öppen för medlemmar av en klass, och som i sig är försvagad ända tills den lyckas organisera hela klassen som sådan, är en tanke som inte passar någon borgerlig ideologi.

3. Målet för proletariatets organiserade kamp har ständigt en benägenhet att gå utöver de borgerliga institutionernas och tankarnas ramar.

Den motsättning det handlar om går mellan rätten till privat egendom, kapitalismens juridiska avgud, och det organiserade proletariatets oundvikliga krav på *samhälleligt ansvar* för livets alla livsnödvändiga aspekter, inklusive de ekonomiska. De kapitalistiska privata egendomsförhållandena gör till sin natur anspråk på att hela det ekonomiska livet, där man måste tjäna sitt uppehälle, ska undandras samhällets herravälde och överlämnas som kapitalets medfödda rätt att ensidigt bestämma över. Ett organiserat proletariat gör till sin natur anspråk på att ha något att säga till om här. Denna motsättning återspeglar Marx' påstående att kapitalismens grundläggande motsättning går mellan samhällelig produktion och privat tillägnande.

Under sina försök att lösa denna motsättning accepterar kapitalismen många kompromisser. Den underkastar sig till exempel statliga ingripanden i namn av socialt ansvar, och kräver till och med ingripanden, speciellt subventioner, strejkbryteri och så vidare. Men det ligger i den organiserade arbetarklassens natur att den aldrig kan få nog av att ersätta privat företagskontroll med socialt ansvar, och det ligger i kapitalets natur att det alltid försöker underordna delvisa och förvrängda former av socialt ansvar under kapitalets fortsatta anspråk på samhälleligt herravälde. Denna motsättning är grundläggande.

Det finns också en skala av krav på socialt ansvar. Mer eller mindre radikaliserade arbetare kan ställa krav pris- och vinstkontroll, till och med nationalisering. Under intensiva klasstrider har sitt-strejkande arbetare tagit över fabriker utan betänkligheter om rätten till privat egendom. Och till och med konservativa arbetare och deras fackföreningar som tar klassamarbete för givet, lutar åt att stödja förslag om samhällelig kontroll som de inte uppfattar har omedelbart antikapitalistiska konsekvenser: priskontroll, kontroll av sjukvårdsförsäkringar, av oljeborring till havs, och många andra fästningar för ägande. Kapitalet är i allmänhet mer klassmedvetet än så. Därför fördömer det kraven på socialt ansvar gentemot rätten till privat ägande som ”krypande socialism”. Denna anklagelse återspeglar en verklighet.

Samuel Gompers brukade hävda att hans enkla paroll för arbetarrörelsen – ”Mer!” – var mer revolutionär än det socialistiska programmet. Svaret behöver inte förneka att hans paroll verkligen hade en

revolutionär innebörd, som Gompers inte hade någon avsikt att genomföra. ”Mer!” är ett underförstått revolutionärt program om man lägger till ett uppenbart villkor: att arbetarna pressar på för det konsekvent och outtröttligt och *oberoende av alla kapitalistiska överväganden*, det vill säga även när ”mer” är oförenligt med kapitalistiska behov och intressen. Givetvis är ”mer” inte revolutionärt om man bara kräver det när det inte är olägligt för kapitalet. Gompers medgav inte denna begränsning, som egentligen var den princip som styrde honom. Hans appell var förvisso en klassappell, och orsakade därmed i sig obehag för kapitalet. Den behövde bara tillämpas oförtrutet. När arbetarklassen pressar på för mer – inklusive mer socialt ansvar, mer kontroll över sina livsvillkor – så driver klassen sin egen livssituations logik utanför de kapitalistiska ramarna och tenderar att skapa villkoren för att spränga dessa ramar.

Inget av detta sker automatiskt, därav det krångel som diskuteras i många kapitel. Det skapar slumrande möjligheter. Men dessa möjligheter gäller inte lika mycket för andra klasser och samhällsskikt. Arbetarklassen är inte den enda klass eller grupp som vid en eller annan tidpunkt alieneras av kapitalismens funktion och skövlingar. Kapitalistklassen har plundrat medelklassskikt, försatt småborgerliga egendomsinnehavare i konkurs, förbittrat intelligentsian, plundrat bönder och så vidare. Det har inte varit ovanligt med radikaliserade rörelser och partier som baserat sig på denna sociala förbittring. Men de politiska program de har tenderat att anta när de hamnar i motsättning till status quo befinner sig oftast inom det kapitalistiska systemets gränser. Därför har de en benägenhet att inrikta sig enbart på politiska reformer, på ekonomiska patentrörelser som valutamanipulation, på demagogiska angrepp på Bankbläckfisken eller Ränteslaveriet eller någon annan av systemets missbildningar. De har ingen benägenhet att stödja ett avskaffande av det kapitalistiska systemet. Historiskt och i världsskala hänger denna sistnämnda slutsats ihop med arbetarklassen när *den* går åt vänster. Det är innehållet i Engels hårt koncentrerade yttrande: ”den som säger proletariat säger socialism.”¹⁷

4. Proletariatets livsvillkor tvingar det inte bara i riktning mot organiserad antiborgerlig kamp, utan pressar det också till envis djärvhet och stridbarhet, som är nära nog unik för denna klass under avgörande perioder av kamp.

Detta pekar på det till stora delar utforskade området rörande social klasspsykologi. Ty vi intresserar oss för detta som klassfenomen, inte som individuella kännetecken. Denna skillnad är viktig.

Exempelvis: en av de mest kända klichéerna vad gäller försagdhet är den blyga professorn – Hollywoods karikatyr av en glasögonprydd, harklande, musliknande forskare som är svår att skilja från böckerna i biblioteket. När enskilda medlemmar på ett stort amerikanskt universitet analyseras idag verkar denna kliché knappt existera, och kanske den aldrig har gjort det. Fler och fler professorer antar personligheter som dammsugarförsäljare. Men den organiserade bilden är en helt annan. Placera dessa aggressiva personer tillsammans i den kollektiv formen av ett Akademiskt konsistorium, och resultatet blir en höjdpunkt av räddhågsenhet som skulle få säkringarna att gå på en sociologisk dator, till och med när förtrytelse och förbittring mot förtroenderåd eller styrelsemedlemmar sveper genom deras hårdnackade hjärtan.

Som det har framhävts i all oändlighet besvarar välbetalda arbetare, som kanske bor i dyra hus och skickar sina barn till college, frågeformulär på ett sätt som gör att de inte går att skilja från medelklassuppfattningar. Det gör också bibliotekarier (för att ta ett annat yrke som jag känner till lite om). Men strejkande arbetararistokrater – låt oss säga tryckeriarbetare – kan om det behövs slå sönder företagets fönster, leva rövare som strejkvakter, spöa strejkbrytare och begå övervåld mot andra sorters överklassfolk utan att ens ge upphov till de stora rubriker som förbehålls ”studentkravaller” med tre personer. Å andra sidan har underbetalda bibliotekarier en benägenhet att vara rädda för att

17 Engels, *Le Socialisme de M. Bismarck*, del I, Paris: L'Egalité, 1880.

ta emot flygblad om att organisera sig.

Om arbetare i en strejkvakt måste hindras från att klippa till en strejkbrytare i ett utbrott av ilska, så motsäger det inte nödvändigtvis att deras tänkande i viss mening är ”medelklassigt” och ”respektabelt”. Men de hindras uppenbarligen mindre av den borgerliga respektabilitetens normer. Deras stridbarhet återspeglar inte ett omedelbart medvetande, utan det faktum att de är mer fjärrade från det borgerliga samhället än frågeformulären visar. Det återspeglar en objektiv klasställning som förr eller senare i situationer som är klassbestämda tenderar att forma deras beteende på ett mer avgjort sätt än deras medvetna sociala uppfattningar gör – i synnerhet i frågan om organisering och kamp. I sin tur och med tiden har klasskampsjärningar en benägenhet att omforma medvetandet. Det skolar om sig.

Stridbarhet betraktad som ett kollektivt och inte ett individuellt fenomen är i princip ett mått på hur alienerad en social grupp är, utifrån sin livssituation – dess objektiva förhållande till produktionsprocessen och den därav orsakade sociala hierarkin och trycket. Denna princip är inte begränsad till klassfrågor. Förtryckta nationella eller etniska minoriteter har en benägenhet att vara mer stridbara än sina motsvarigheter i det dominerande samhället, också därför att de är mer fjärrade från ”den härskande klassens förhärskande tankar” som avgör var gränsen går för respektabla oppositionella inställningar. I proletariats fall finns rötterna till denna alienation i det kapitalistiska produktions-sättet.*

Det är alldeles sant att bönderna och (låt os säga) småbourgeoisien är fullt förmögna till explosioner av våldsam ilska när de drivs till desperationens rand. I själva verket uppvisar dessa klasser de bästa, eller sämsta, fallen av anfall av meningslös destruktivitet. När det handlar om brutal grymhet, med eller utan att uppviglas av kyligare reaktionära hjärnor, är det få händelser som kan tävla med bondejacquerier[§] eller ”den rasande småbourgeoisins” härjningar. Det är ett typiskt raseriutbrott på grund av desperation av att ha hamnat i en återvändsgränd. Det är ett erkännande av maktlöshet, inte en styrkeuppvisning. Det är en stor historisk skillnad mellan djärv stridbarhet och att löpa amok. Det var det förstnämnda Engels syftade på när han ställde de fortfarande utvecklade arbetarstyrkornas uppträdande under revolutionen 1848 mot småbourgeoisins agerande. Arbetarna, hävdade han, utmärkte sig från medelklassen ”genom att vid varje tillfälle uppvisa en revolutionär djärvhet och beredskap till handling, som varje parti som leds av och i huvudsak består av små handelsmän alltid kommer att sakna.”¹⁸

5. Proletariatet är den enda klass som har den samhälleliga tyngden och makten att avskaffa den gamla samhällsordningen och bygga ett nytt samhälle.

Till detta påstående bidrar alla de fyra kännetecken hos proletariatet som redan tagits under övervägande. Men denna punkt rör främst en annan faktor, som också går utöver ren matematik. Nämligen att de oundgängliga tjänster som proletariatet utför har en strategisk roll för att hålla igång samhället. ”Av alla produktionsredskap är den revolutionära klassen själv den största produktivkraften”,

* Vi kommer att beröra Marx’ mogna teori om arbetets alienering under kapitalismen i band 4. För våra aktuella syften kan det räcka att peka på följande tankekedja i *Kapitalet*:

”Alla medel, som ökar produktionen, slår om till medel, som behärskar och exploaterar producenten. De stympar arbetaren och förvandlar honom till en specialmänniska, nedvärderar honom till en maskindel, gör arbetet till en plåga och berövar det allt innehåll, avlägsnar honom från arbetsprocessens intellektuella värden, samtidigt som vetenskapen blir en del av själva processen, en självständig kraft däri. Arbetarens arbetsbetingelser fördärvas, han tvingas att underkasta sig arbetsprocessens småaktiga och förhatliga despoti, hela hans livstid förvandlas till arbetstid, och hans hustru och barn kastas under kapitalets Jaggernautsvagn.” (*Kapitalet*, band 1, kapitel 23, avdelning 4, på marxists.org.)

§ Jacqueriet var ett bondeuppror i norra Frankrike under hundraårskriget på 1300-talet – öa.

18 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 332.

skrev Marx.¹⁹ Av samma orsak håller denna klass i den ekonomiska maktens spakar, inte genom ett medvetet beslut utan genom sina objektiva livsvillkor. Det medvetna beslutet gäller dess villighet att ta över spakarna. Det är otvivelaktigt en viktig fråga men den uppstår därför att ingen annan klass har detta val.

Ett förbehåll för detta påstående är de tekniskt-vetenskaplig anställdas situation inom en del av ekonomin, i den mån de anses stå utanför arbetarklassen (vilket utifrån Marx' synvinkel inte stämmer för de flesta av dem) eller i så måtto som de betraktas som en särskild egen klass (en uppfattning som är ännu svårare att försvara). Den sorts resonemang som kan föras angående detta skikt och dess möjligheter understryker hursomhelst bara arbetarklassens läge i sin helhet. Erfarenheterna visar att hela samhället darrar när arbetarklassen sätter sig i rörelse. När en betydande del av den genomför omfattande strider reagerar myndigheterna som på ett inbördeskrig, och det gäller till och med om det är långt ifrån en revolution. Och det gäller trots alla de teorier som sprids om arbetarklassens påstådda bortdöende. Hittills har de periodvis återkommande tillkännagivandena att arbetarklassen är omodern, har ersatts av teknologi och så vidare, inte återspeglats i den samhälleliga kampens verklighet.*

Bakom alla de föregående övervägandena finns en övergripande formulering som behöver slås fast. Den hänger kanske mest ihop med punkt tre. Marx' teori hävdar att *det bara är proletariatet som, på grund av sina livsvillkor, förkroppsligar ett socialt program som pekar fram mot ett alternativ till kapitalismen.*

Oavsett hur desperata bönder eller småborgare kan bli så kan inte dessa klasser leda samhället i en ny riktning, inte bara på grund av samhällspsykologiska begränsningar, utan därför att det inte finns någon social lösning som på ett verkligt sätt motsvarar dessa klassers intressen samtidigt som den motsvarar samhällets intressen i stort, inklusive att bevara samhällsstrukturen i tider av upplösning och kris. I egenskap av att vara det lägsta skiktet i klasssystemet kan arbetarklassen till skillnad från detta inte sätta sig i rörelse utan att objektivt peka fram mot ett program, till och med när det medvetet avvisar det: nämligen att det demokratiskt organiserade folket tar det sociala ansvaret, oavsett privata intressen – ett program som om det konkretiseras innebär ett avskaffande av kapitalismen.

I sitt "Brev till arbetarparlamentet" som sammanträdde i Manchester 1854, sammanfattade Marx i en mening varför "Storbritanniens arbetande klasser före alla andra är behöriga och anmodas att agera som ledare" för rörelsen att befria arbetet. "De är det genom sin ställnings medvetna klarhet, sitt enormt överlägsna antal, sitt förflutnas katastrofala strider och sin nuvarande moraliska styrka."²⁰

På samma sätt är dessa och andra kännetecken förutsättningar för klassens ledande roll. Så länge de inte finns är klassen, som vi ska se i nästa kapitel, inte i stånd att styra. I ljuset av detta handlar det inte om hur proletariatet precis som alla andra klasser kan luras, förrådas, förföras, köpas, hjärntvättas eller manipuleras av samhällets härskande krafter. Den grundläggande poängen är att det är proletariatet som det är livsviktigt att lura, förföra och så vidare.

I samma ljus handlar det inte om garantier för seger, försäkringar om optimism och andra ovidkommande frågor. Marx pekar: *här*, inte där, avgörs besluten, i den riktningen finns hoppet.

19 Marx, *Filosofins elände*, på marxists.org.

* För en vidare diskussion om denna fråga, se Specialnot A, "Om avskaffandet av proletariatet med hjälp av automatisering".

20 Marx, "Letter to the Labour Parliament", Marx/Engels, *Articles on Britain*, Moskva: Progress Publishers 1971, s 216 f.

Kapitel 3 Proletariatets uppbyggnad

Den fråga vi just diskuterat, orsaken till Marx' inriktning på proletariatet, har en negativ motsvarighet. Det fanns populära åsikter om proletariatet som Marx avvisade, inklusive vissa skäl att vara för arbetarklassen.

Till att börja med var Marx tvungen att avvisa de tidiga socialisternas allestädes närvarande människovänlighet. Som *Kommunistiska manifestet* så småningom förklarade, "är [de] medvetna om att i sina planer företräda framför allt den arbetande klassens intresse i dess egenskap av den mest lidande klassen. Bara ur denna synpunkt, som den mest lidande klassen, existerar proletariatet för dem." Det var inte i första hand en sociologisk observation. I fallet med de tidiga socialisterna "ser [de] ingen historisk självverksamhet från proletariatets sida, ingen för proletariatet karaktäristisk politisk rörelse."¹ Medlidande och "göra gott" är utmärkta egenskaper hos damer och herrar som är hågade för välgörenhet, men står i direkt motsättning till de revolutionära perspektiven: önskan att göra gott för människor ställs i motsättning till behovet att folket ska göra det själv.

1. Avvisande av illusioner

Lika viktigt var det faktum att revolutionärernas historiska analys befriade dem från den naturliga impulsen att hysa lugnande illusioner om de individer eller skikt som utgjorde den utvalda klassen, som om den sistnämnda verkligen var ett utvalt folk.

I Marx' ungdom hade den muntliga berättartradition om Folket, som härrörde ur den borgerligt revolutionära traditionen från 1789 och 1793, förvanskats av den tidiga socialistiska rörelsen till en filantropiskt humanitär retorik om det lidande proletariatet. Den kanske kan läsas i sin mest tilltalande form i stort antal i den engelska chartismens litteratur. Den går att se i sin mest avskryvande form i Eugène Sues "socialistiska" äventyrsromaner som *Paris mysterier*. De franska kommunistiska klubbarnas idealisering av "proletärer" (i själva verket till största delen hantverksarbetare) återspeglades i den rosenröda glöden hos Marx' första reaktion när han mötte cirklar med verkliga arbetare i Paris.² Det var utvecklingen av hans historiska och teoretiska analys som befriade honom och gjorde honom så osentimental som det krävdes om den okunnighet, underutveckling eller korruption som fanns hos delar av den befintliga arbetarklassen, och samtidigt se deras förmåga till stridbarhet, upppoffringar, hjältemod och andra berömvärda egenskaper. Med hjälp av skolande erfarenheter gav denna analys också honom ett annat sammanhang: att borgarklassen och dess intelligentsia kunde överträffa alla i fråga om okunnighet, underutveckling och korruption, och med färre ursäkter.

Inom ett år hade Marx faktiskt gjort sig av med det traditionella sättet att närma sig frågan. I *Den heliga familjen* besvarade han Bruno Bauers häftiga utfall mot massorna så här: "När de socialistiska skriftställarna tillskriver proletariatet denna världshistoriska [revolutionära] roll så görs det inte, som den kritiska kritiken [Bauer] vill tro, för att de ser proletärerna som *gudar*. Precis tvärtom."³ Motsatsen handlade en hel del om att överbetona proletariatets "avhumanisering" som var ägnad att betona objektivt nödvändiga faktorer. Proletariatet "kan emellertid inte befria sig självt utan att upphäva sina egna livsbetingelser. Det kan inte upphäva sina egna livsbetingelser utan att upphäva *alla* omänskliga livsbetingelser i dagens samhälle, som är sammanfattade i dess situation."⁴

1 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 20.

2 Se *KMR*, band 1, kapitel 6, avdelning 4.

3 Marx/Engels, *Den heliga familjen*, på marxists.org.

4 *Ibid.*

Den mytologi som gör Vita riddare av arbetare med valkiga händer, eller ädla män av garanterade proletärer, utvecklades senare av radikala skribenter som var ute och tog en titt på slummen. Men det har ingenting med Marx att göra. Hans brevväxling, i synnerhet med Engels, kan ge en tjock antologi av ohämmade förbannelser mot arbetare och grupper av arbetare, liksom alla andra kända klasser, grupper och trosförar för att ha uppträtt som åsnor, får, skojare, förrädare, clowner, reaktionärer och överlöpande – vilket alltihopa visar hans opartiska vresighet.* Under det amerikanska inbördeskriget kunde Marx på stående fot skriva till Engels att "England har skämt ut sig mer än något annat land, arbetarna genom sin kristna slavnatur, borgarna och aristokraterna genom sin entusiasm för slaveriet",⁵ och senare studsar tillbaka till entusiasm över de engelska arbetarnas stöd till Nordstaterna. I ett brev till Marx kommenterade Engels den chartistiska vänsteranhängaren Ernest Jones' utbildning:

... utan vår lära ... skulle han aldrig ha kommit på hur å ena sidan arbetarnas intensiva klasshat mot industribourgeoisien, den enda möjliga grunden för en omorganisering av det chartistiska partiet, inte bara går att upprätthålla utan till och med utvidgas, utvecklas och fås att tjäna som grund för en upplysande propaganda, och hur man å andra sidan ändå kan vara progressiv och gå mot arbetarnas reaktionära längtan och deras fördomar.⁶

Att kalla proletariatet en revolutionär klass är en förkortning: det betyder en klass med historisk potential att göra revolution. Det är en beteckning för social energi, inte en beskrivning av aktuella händelser. Som alla andra börjar denna revolutionära klass genom att vara fylld av "reaktionär längtan" och fördomar: annars skulle den proletära revolutionen ständigt stå runt hörnet. Marx' teori ser proletariatet som en objektiv förmedlare av den sociala revolution som är på väg att uppstå. I detta avseende är hans uppfattning av proletariatet som den historiskt revolutionära klassen lik hans upprepade uppfattning att borgarklassen under en tidigare tidsperiod var en sådan revolutionär klass, trots sin välkända räddhagsenhet och inskränkthet.

En av de illusioner som Marx därför bekämpar är illusionen om en omedelbar revolution. Enkelt uttryckt låter det så här: *Om proletariatet av naturen är revolutionärt, varför gör det då inte revolution?* Denna ohistoriska ultimatism dyker ofta upp i den socialistiska historien, men inte som ett resultat av Marx' teori. I allmänhet återspeglar den en otålighet hos borgerliga intellektuella som inte har tid att vänta.

Det var fallet med ultravänsteristerna i Kommunistiska förbundet efter att revolutionen inte lyckats svepa fram över Europa 1849. En av dem skrev till Marx 1851: "Din varning att man inte ska hysa några illusioner om proletariatet togs verkligen emot väl av mig." Varpå denna hetsporre, som året innan hade varit otålig efter ett bra uppror, inom ytterligare ett år avsåg sig socialismen och slutade sitt liv som minister åt kaisern.⁷

Proletariatet är en del av det borgerliga samhället. Det föds och växer upp i samma träsk. Frågan om revolutionen börjar där, den slutar inte där. Som Laura Marx en gång framställde det i ett brev till Engels: "Det går inte att förneka att vårt samhälles ruttenhet bryter fram såväl bland arbetarna som hos Wilson [syftar på en fransk deputerade som symboliserade korruption] och det finns ett stort

* Det verkar vara speciellt problematiskt att kalla arbetare för åsnor. För en marxologisk uppfattning, se Specialnot H.

5 Marx, "Brev till Engels", 17 november 1862, Marx/Engels, *The Civil War in the United States*, New York: Citadel Press 1971, s 261-262.

6 Engels, "Brev till Marx", 18 mars 1852, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, Moskva: Progress Publishers 1969-1970, s 71.

7 "Brev från Johannes Miquel till Marx", andra halvan av juli 1851. Marx' "varning" stod troligen i ett brev till Miquel som inte finns bevarat. Jämför Eduard Bernstein, "Die Briefe Johannes Miquels an Karl Marx", i *Neue Zeit*, 3-10 april 1914.

behov av en revolution som sopar världen ren.”⁸ Under ett långt liv observerade Engels hur arbetare, inklusive revolutionära arbetare, fördärvades av det borgerliga samhällets olika påtryckningar. I en kommentar till den utbredda korrupsionen bland socialdemokratiska intellektuella på 1880-talet, tänkte Engels tillbaka på en jämförelse med ett gammalt praktiskt problem:

De med nödvändighet mer eller mindre borgerliga [socialdemokratiska] parlamentarikerna är ett nödvändigt ont, precis som de arbetare som har svartlistats av borgarklassen och därmed blivit arbetslösa och som belastar partiet som betalda propagandister. Det sistnämnda fallet var redan 1839-1848 utbrett bland chartisterna, och jag kunde märka det vid den tiden. Ge dem ett dagligt anslag och de kommer att gå över till den härskande borgarklassen och småbourgeoisien eller ”utbildade” deputerade. Men allt det kommer vi att övervinna. Min tilltro till vårt proletariat är lika oreserverad som min misstro mot hela den ruttna tyska kälkborgerligheten är gränslös.⁹

Hur kommer det att övervinnas?

2. Proletariatet som process: mognande

Hittills har vi ofta talat om proletariatet som om det utgjorde en enhetlig grupp. Alla sådana övergripande uttalanden är i bästa fall ungefärliga. De flesta av den proletära revolutionens problem härrör ur den enorma roll som splittring, brist på proportioner och skillnader har inom arbetarklassen, bland dess olika delar och bland dess individer. Processen att övervinna dessa olikheter och oenigheter är en avgörande del av vägen fram till en proletär revolution.

Man kan betrakta denna process som ett mognande. Att mogna har flera sidor (fysiska, intellektuella, emotionella och så vidare) även i det enkla fallet med en enskild individ, och också när det gäller en klass som är ett mer komplicerat fenomen. För att nämna några få framträdande sidor:

1. Det är mognandet av de objektiva villkor under vilka proletariatet utvecklas, det vill säga mognandet av själva det ekonomiska systemet.
2. Det är nära knutet till en process där livsbetingelserna för olika delar av arbetarklassen likriktas (även om denna process aldrig blir fullständig). Det finns ett oräkneligt antal undergrupper till detta problem, från arbetararistokratiernas inverkan till olika yrkens radikaliserande (eller alienerande) effekt. Vi kommer att få tillfälle att nämna en del när vi belyser detta.
3. När man förklarar Marx' teori om staten och samhällsutvecklingen kommer oundvikligen ”den härskande klassens förhärskande idéer” att betonas, den avgörande inverkan från borgarklassens herravälde över samhällsåskådningarna. Arbetarklassen är naturligtvis utsatt för denna effekt precis som resten av samhället. Den är i själva verket huvudmålet. I detta avseende är mognadsprocessen en process där arbetarklassen befriar sig från inverkan av borgarklassens makt, propaganda och samhällsekonomiska tryck. Men bortsett från alla andra skillnader är det alltid arbetarklassens ledarskap som utsätts för det hårdaste trycket från den borgerliga världen. I egenskap av kontaktyta mellan proletariatet och dess härskare får arbetarklassens ledare ta den värsta stöten från detta tryck, och (precis som markskikt som börjar glida) är det detta skikt som lättast blir deformerat av de därav orsakade påfrestningarna och ansträngningarna. Mognadsprocessen kräver att man håller ett öga på förhållandet mellan klassen och dess ledare eller företrädare.
4. Slutligen hänger mognandet nära ihop med klassens självorganisering. Den sistnämnda kan i

8 ”Brev från Laura (Marx) Lafargue till Engels”, början av november 1887, Engels & Lafargue, *Correspondence / Friedrich Engels / Paul et Laura Lafargue*, Moskva: FLPH, band 2, s 69.

9 Engels, ”Brev till Bebel”, 22-24 juni 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 237-238.

själva verket ses som en måttstock på det förstnämnda. I den mån organisering är en mätare på mognad kommer frågan om mognad att komma upp konkret nedan, i kapitel 4 och 5 om fackföreningarna.

Vi börjar här med frågans första och grundläggande sida. Proletariatets mognande går hand i hand, om inte steg för steg, med den kapitalistiska ekonomins utvecklingsnivå. Det kan inte finnas ett starkt proletariat utan en utbredd eller intensiv industrialisering. Omvänt medför en svag utveckling av industrin och handeln ett underutvecklat proletariat. Dessutom kommer skillnader att uppstå i arbetarklassens sociala utveckling inom ett land och mellan länder.

När revolutionen bröt ut 1848 konstaterade Engels att både borgarklassen och proletariatet i Tyskland var mer underutvecklade än i Frankrike och England. ("Sådan herre, sådan dräng.") De olika utvecklingsnivåerna föranledde olika reaktioner på den revolutionära vågen.

Arbetarrörelsen är aldrig oberoende, är aldrig av uteslutande proletär karaktär förrän medelklassens [det vill säga borgarklassens] alla olika delar och i synnerhet dess mest progressiva del, de stora fabriksidkarna, har erövrat den politiska makten...¹⁰

Storbourgeoisien, "de stora fabriksidkarna", är mer progressiva i grundläggande ekonomisk mening genom att de utvecklar industrin i stor skala och därmed också utvecklar de samhälleliga betingelserna för det moderna proletariatets tillväxt, organisering och skolning: det vill säga de skapar sina egna dödgrävare.

I Tyskland var den stora massan av arbetare inte anställda av de moderna fabriksmagnater av vilka Storbritannien erbjuder sådana utmärkta exemplar, utan av små handelsmän vars hela tillverkningssystem är en obetydlig kvarleva från medeltiden. Och eftersom det är en enorm skillnad mellan de stora bomullsmagnaterna och en liten skomakare eller mästarskräddare, så är det ett lika stort avstånd mellan den skärpta fabriksarbetaren från de moderna fabrikenas Babylon och den lilla landsbygdsstadens försagda skräddargesäll eller möbelsnickare, som lever under förhållanden och arbetar efter en plan som inte skiljer sig mycket från vad den sortens personer gjorde för femhundra år sedan.¹¹

Avsaknaden av moderna ekonomiska förhållanden (fortsätter Engels) innebär "en ganska liknande övergripande avsaknad av moderna idéer". I Tyskland 1848 krävde faktiskt en stor del av arbetarklassen en återgång till det medeltida skråsystemet. Bara en "ynka minoritet" kunde än så länge ens tänka i termer av sin frigörelse som klass. Men trots allt var det bara fyra år tidigare, med de schlesiska och böhmiska textilarbetarnas uppror, som en arbetarrörelse överhuvudtaget hade uppstått i Tyskland!¹²

Trettio år senare, på 1880-talet, var bilden en helt annan i Tyskland, och den höll fortfarande på att förändras. Engels brukade i brevform ge det tyska partiets redaktör, E Bernstein, en sorts korrespondenskurs om denna fråga. I den omedelbara bakgrunden fanns problemet med olikheter inom arbetarrörelsen, först och främst opportunistiska strömningar inom partiet, och förhållandet mellan radikaliserings och utarmning av massorna. I ett sådant brev började Engels med att uttrycka sin glädje över att "rörelsens tyngdpunkt har flyttat från de halvt lantliga distrikten i Sachsen till de stora industristäderna":

Majoriteten av vårt folk i Sachsen består av handvävare som är dömda till utrotning av ångvävstolen och bara drar ut på sin tillvaro av svältlöner med hjälp av arbeten vid sidan om (trädgårdsarbete, snideri av leksaker, etc.). Dessa personer befinner sig i en ekonomiskt reaktionär

10 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 305.

11 *Ibid.*

12 *Ibid.*, s 305-306.

situation och representerar ett nedåtgående produktionsstadium. Därför är de minst sagt inte skapta till att vara den revolutionära socialismens företrädare i samma mån som arbetarna i den storskaliga industrin. För den sakens skull är de inte reaktionära av naturen (som till exempel återstoden av handvävare här [i England] till sist blev – den hårda kärnan i ”Konservativa arbetare”), men i det långa loppet är de otillförlitliga. I synnerhet också därför att deras fruktansvärt bedrövliga förhållanden gör dem mycket mindre förmögna till motstånd än arbetarna i städerna, och eftersom de är så utspridda är det lättare att förslava dem än folk i storstäderna. Med tanke på de fakta som funnits i *Sozialdemokrat* måste man verkligen beundra det hjältemod med vilket dessa stackare fortfarande håller ut i så stort antal.

Men elände och stridbarhet blir sammantaget inte lika med proletariatets historiska uppgift:

Men de är inte rätt sorts kärna för en stor nationell rörelse. Under vissa omständigheter – som mellan 1865 och 1870 – gör deras elände dem mer omedelbart mottagliga för socialistiska uppfattningar än folk i storstäderna. Men samma elände gör dem också otillförlitliga. En man som håller på att drunkna griper efter varje halmstrå och kan inte vänta på att räddningsbåten ska kasta loss från stranden. Båten är den socialistiska revolutionen, halmstrået är skyddstullar och [Bismarcks] statssocialism. Det är talande att det i våra gamla distrikt bara är de konservativa som har en chans mot oss. Och om Kayser [en opportunistisk socialdemokratisk parlamentsledamot] kunde vidmakthålla en så absurd sak som skyddstullarna utan att andra vågade gå emot honom direkt, så finns problemet (som Bebel skrev till mig) ingen annanstans än bland väljarna, speciellt Kaysers!

Nu är allting annorlunda. Distrikten i Berlin, Hamburg, Breslau, Leipzig, Dresden, Mainz, Offenbach, Elberfeld, Solingen, Nürnberg, Frankfurt, Hanau plus Chemnitz och Erzgebirge – de är en helt annan sorts fotfäste. Den klass som är revolutionär på grund av sin ekonomiska ställning har blivit rörelsens kärna.¹³

Den sista meningen betonar att den objektiva sociala situationen är den grundläggande faktor som formar proletariatets revolutionära mognande, även om andra delar kan medföra tillfällig radikalisering (till exempel misär). De gamla förfallande hantverksyrkenas osäkra radikalism var också en av Första internationalens främsta svagheter i Storbritannien, i och med att internationalens bas fanns mer bland dessa skikt än i den tunga industrin.¹⁴

Engels var ofta mer intresserad av de politiska konsekvenser som dessa mönster ledde till än av teorin för hur de utvecklades. Man får inte tro att frågan bara var abstrakt.

Vi kan inte dra över nationens massa till vår sida utan att denna massa gradvis utvecklar sig själv. Frankfurt, München, Königsberg kan inte plötsligt bli lika uttalat proletära som Sachsen, Berlin, gruvdistrikten. De småborgerliga elementen bland ledarna kommer här och där att hitta den bakgrund de hittills har saknat hos massorna. Det som hittills har varit en reaktionär strömning bland enskilda kan nu fortläpa sig som en nödvändig del av utvecklingen bland massorna – lokalt. Det skulle göra det nödvändigt med en förändrad taktik för att leda massorna längre framåt utan att därmed lämna kvar de dåliga ledarna i toppen.¹⁵

Allt detta understryker utvecklingens objektiva sida. Men den samhällshistoriska processen åtföljs naturligtvis av förändringar av medvetandet (samhällspsykologin). Ett annat sätt att betrakta båda dessa aspekter antyds av begreppet förborgerligande.

13 Engels, ”Brev till E Bernstein”, 30 november 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 237-238.

14 Henry Collins och C Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement. Years of the First International*, London: MacMillan 1965, s 70.

15 Engels, ”Brev till Bernstein”, 11 november 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 234.

3. Förborgerligande: moderniserande sida

Ordet *förborgerligande* kan antyda bilden av ett jungfruligt oförstört proletariat som fördärvas av en sjuklig process. Den historiska verkligheten är inte så enkel.

Proletariatet kommer till världen i en redan förborgerligad miljö, och utanför denna miljö är de främsta alternativen helt enkelt ännu mer reaktionära förborgerliga förhållanden och idéer. Men proletariatet anländer inte fullt modernt rustat mer än vad borgarklassen gör. Det utvecklas under en historisk era från mer underutvecklade förhållanden och släpar även med sig det gamla medvetandet. Eftersom samhället självt är förborgerligt så är även proletariatet det – det vill säga utvecklat till den för det borgerliga samhället typiska arbetarklassen. I detta skede innebär förborgerligande också utveckling och mognande.

Under en hel övergångsperiod, klagade Marx och Engels, befann sig det tyska samhället – samtliga klasser, således även proletariatet – kvar under stångpiskans tecken, en symbol för förborgerlig efterblivenhet. Som Engels förklarade: ”Ett land kan inte gå igenom 200 sådana år som vad 1648-1848 var för Tyskland utan att lämna ett litet kalkborgerligt avtryck till och med på arbetarklassen. Vår revolution 48/49 var alltför kort och ofullständig för att helt och hållet radera ut det.”¹⁶ När proletariatet har pressats framåt av sin sociala situation och kliver fram ur detta töcken, står en del element som fortfarande är knutna till det förflutna kvar i vägen, säger Engels, till och med inuti rörelsen:

Alltifrån begynnelsen har vi intensivt bekämpat de brackigt småborgerliga tendenserna inom partiet, eftersom dessa tendenser hör ihop med en urgammal tysk mentalitet som fått frodas inom alla samhällsklasser sedan Trettioåriga krigets dagar, en mentalitet som är nära släkt med serviliteten, undersåttligheten och alla de övriga olater som följt tyskarna från generation till generation och som i utlandet gjort dem till föremål för löje och förakt. Den utgör huvudorsaken till den hos oss [tyskar] förhärskande slappheten och karaktärlösheten – svagheter som trivs lika bra kring tronen som i skomakarens kyffe. Först efter det att landet fått uppleva ett *modernt* proletariat har det bland tyskarna utvecklats en samhällsklass som nästan helt sluppit undan denna gamla landsplåga – en klass som i stället gett prov på ett oförvillat synsätt, en stor uthållighet i kampen och en humoristisk men ingalunda kraftlös attityd. Måste vi då inte med kraft bekämpa varje försök att på nytt inympa den gamla slappheten och trångsyntheten hos denna klass, som blivit den enda sunda samhällsklassen i Tyskland?¹⁷

Det råkar vara så att Engels mål här är det socialdemokratiska partiets reformistiska ledning, men han beskriver dem inte bara som bärare av ett förborgerligande, ty den borgerliga intelligentsian var liksom borgarklassen också smittad av ”denna gamla landsplåga”. Under tyska förhållanden härörde det kraftlösa medvetande som de gynnade också ur tidigare inflytande, vilket också den tyska borgarklassens slapphet inför den bismarckska staten gjorde.

Man måste därför göra en åtskillnad: ett *moderniserat* proletariat utvecklas parallellt med samhällets förborgerligande, men huruvida detta medför ett förborgerligt proletariat (i nedsättande mening) är en annan fråga, ty detta moderna proletariat träder fram i kamp med borgarklassen.

I ett annat brev som riktar mot den reformistiska ledningen ställde Engels också de moderniserande krafternas inflytande på proletariatet mot samhällsförhållandenas inskränkta efterblivenhet i landet:

Jag dolde aldrig det faktum att massorna i Tyskland enligt min åsikt är mycket bättre än de herrar [som är deras] ledare ... Tyskland är ett gräsligt land för folk som har dålig viljestyrka. De medborgerliga såväl som politiska förhållandenas inskränkthet och småaktighet, till och med

16 Engels, ”Brev till Laura Lafargue”, 5 december 1892, Engels & Lafargue, *op cit*, band 3, s 221.

17 Engels, ”*Brev till Bernstein*”, 27 februari - 1 mars 1883, på marxists.org.

de stora städernas småstadskaraktär, de små men ständigt ökande advokatknepen under kampen med polisen och byråkratin – allt det här irriterar istället för att sporra motståndet, och i detta ”barnhem för stora barn” [som Heine uttrycker det] blir många själv barnsliga. Småaktiga förhållanden frambringar småaktiga uppfattningar, så det krävs stor förståelse och energi för alla som bor i Tyskland att se bortom det omedelbara, att hålla ögonen på de stora sambanden mellan världshändelserna och inte ramla i den självbelåtna ”objektivitet” som inte ser längre än sin egen näsa och av just det skälet är den mest trångsynta subjektivitet även när den delas av tusentals sådana medborgare.

... [Denna trend] måste bekämpas bestämt. Och här erbjuder arbetarmassorna själva den bästa stödjepunkten. De är de enda i Tyskland som lever under i stort sett moderna förhållanden. Alla deras små och stora sorger kretsar kring *kapitalets* förtryck, och medan all annan, både social och politisk, kamp i Tyskland rör sig om banaliteter som på andra ställen har lösts för länge sedan, så är deras kamp den enda som är storslagen, den enda som håller måttet, den enda som inte förslappar kämparna utan hela tiden ger dem ny energi.¹⁸

Samma mönster gick att se i Frankrike, även om det var mer moderniserat än Tyskland. Där var massarvet från det förborgerliga förflutna bönderna, och delar av proletariatet hämtades hela tiden från denna källa. En arbetare blev inte en modern proletär samma dag som han lämnade lantbruket i Franche-Comté och fick jobb på en verkstad i Paris. Det gick att se i stor skala speciellt när Bonapartes prefekt i Paris, Haussmann, genomförde ett projekt att förnya Paris som innefattade mycket nybyggnader och konstruktion av boulevarder, arbete som gav ny sysselsättning åt byggnadsarbetare, och på så sätt köpte över dem som anhängare till Andra imperiet. Det var källan till ”det från landsbygden hämtade [imperialistiska {bonapartistiska}, Haussmannistiska]* byggnadsarbetarproletariat som Bonaparteregimen skapat i de stora städerna”, skrev Engels.¹⁹ Dessa nyblivna proletärer var gårdagens bönder, och därför fortfarande bönder i sitt medvetande, och en mer lättmanipulerad bas än en erfaren arbetarklass.

England, det modernaste landet i Europa, var också som bekant täckt av traditionalism i tanke såväl som seder. Hursomhelst var processen att organisera proletariatet (och få det att mogna helt) också en process av att undanröja ”traditionella fördomar”:

Detta arbetarparti håller ännu bara på att bildas [i England]. Dess element är fortfarande upptagna av att kasta av sig traditionella fördomar – borgerliga, gamla fackliga och till och med dogmatiskt socialistiska – så att de äntligen kan samlas på en grundval som är gemensam för dem alla.²⁰

Det finns ytterligare en komplikation, en motverkande faktor som uppstår ur förborgerliga förhållanden. Medan storindustrin ännu håller på att utvecklas och därför rubbar status quo och för med sig problem och missförhållanden som man inte är van vid, får de nyligen proletariserade massorna en speciell drivkraft att kämpa.

Klasskampen här i England [skrev Engels till en amerikan] var också mer stormig under storindustrins *utveckling* och dog ut just under den period då England hade ett obesträtt herravälde i världen. Även i Tyskland sammanfaller storindustrins utveckling sedan 1850 med den socialistiska rörelsens uppgång, och det kommer troligen inte att bli annorlunda i Amerika. Industrins revolutionerande av alla traditionella förhållanden *medan den utvecklas* gör också människors

18 Engels, ”Brev till Bernstein”, 25 januari 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 265-266.

* Dessa termer är utelämnade i den svenska översättningen. ”Bonapartistiska” är Drapers tillägg – öa.

19 Engels, ”*Brev till Marx*”, 15 augusti 1870, på marxists.org.

20 Engels, *The Condition of the Working Class in England*, förord till tyska upplagan 1892, New York: MacMillan 1958. Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 452. [Inte med i svenska översättningen – öa.]

sinnen revolutionära.²¹

Det är den ständiga förändringen, den instabila atmosfären – känslan av att om så mycket kan förändras så kan allt annat också göra det – som tillhandahåller denna faktor.

Situationen hos oss har den stora fördelen att vi nu befinner oss mitt inne i den industriella revolution som i England och Frankrike i huvudsak tillhör det förgångna. ... De flesta män och kvinnor av folket växer upp i samma förhållanden som de vid vuxen ålder tvingas att leva i; därigenom blir de vana vid dem och betraktar inte ens kris- och depressionstider som någonting anmärkningsvärt. Därtill kommer att man erinrar sig hur tidigare revolutionsrörelser misslyckats. I Tyskland däremot befinner vi oss ännu mitt i ett livligt utvecklingsskede.²²

Denna tanke fanns i ett annat brev till Tyskland, men i ett större sammanhang:

I England och Frankrike är övergången till storindustri i det stora hela fullbordad. De förhållanden som proletariatet lever under har redan blivit stabila ... för en ny revolt mot den kapitalistiska produktionen krävs en ny och mäktigare impuls, låt oss säga att England avsätts från sin nuvarande dominans på världsmarknaden, eller en särskilt revolutionär situation i Frankrike.²³

I detta stycke får vi en uppfattning om de tre stadier som det handlar om: *övergångs*stadiet (till ett fullständigt förborgerligande av samhället) som vi har diskuterat i denna avdelning; stadiet av relativ *stabilitet* för systemet; och *nedgångs*stadiet, som för England speciellt skulle betecknas av att förlora herraväldet över världsmarknaden.

4. Förborgerligande: ”dela på frukterna”

Det var under det borgerliga samhällets mellanstadium som det var allra lättast att förborgerliga ett proletariat. Det är en dyrbar uppgift: kapitalistklassen måste först ha råd med den. I ett kortsiktigt perspektiv befrämjas den mest under perioder av välstånd, eftersom det då finns mer som kan sippra ner.

För Engels var den bonapartistiska regimens uppsving ett exempel:

Med det tillfälliga välståndet och framtidsutsikterna av *gloire de l'empire* [kejsardömet's ära] verkar de [franska] arbetarna trots allt rent förborgerligade. Det kommer att krävas ett hårt straff av kriser om de *inom kort* ska bli förmögna till något igen.²⁴

Effekterna från Andra imperiets ekonomiska förändringar varade mycket längre än kejsaren:

Förvandlingen av Paris till en Luxusstad [lyxstad] under andra imperiet kunde inte annat än [påverka] även arbetarklassen. Men varje verklig rörelse kommer att skaka av sig en hel del även av det. Jag är rädd för att effekten på massornas tänkande kommer att bli mer varaktigt.²⁵

Under stiltjen på 1850-talet ”använde [den liberala borgarklassen] välståndet eller det halva välståndet för att köpa proletariatet” med en före detta socialist som mellanhand.²⁶ Ofta har sådana kommentarer från Engels om det proletära medvetandets förborgerligande med den parlamentariska politiken att göra: arbetarna följer de borgerliga partierna. På 1860-talet: ”Överallt är proletariatet

21 Engels, ”Brev till Sorge”, 31 december 1892, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 451-452.

22 Engels, ”*Brev till A Bebel*”, 11 december 1884, på marxists.org.

23 Engels, ”Brev till Kautsky”, 8 november 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 230.

24 Engels, ”Brev till Marx”, 24 september 1852, *ibid*, band 28, s 145.

25 Engels, ”Brev till Laura Lafargue”, 12 november 1887, Engels & Lafargue, *op cit*, band 2, s 71.

26 Engels, ”Brev till Marx”, 5 februari 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 180.

de officiella partiernas hela patrisk", och det är Tories snarare än liberalerna som har vunnit på rösterna från städernas arbetare. Det har en god sida –

Men det är trots allt ett hopplöst bevis på fattigdom hos det engelska proletariatet. *Prästerna* har uppvisat en oväntat stor makt och det har också krypanhet för respektabiliteten. Inte en enda arbetarkandidat hade skuggan av en chans, men "mylord Tom Noddy" eller vilken uppkomlingssnobb som helst kunde få arbetarnas röster efter behag.²⁷

Till och med på 1890-talet, när detta sakernas olyckliga tillstånd förändrades snabbt, var Engels lika snabb att uttrycka sin otålighet med de engelska arbetarna "med sin känsla av inbillad nationell överlägsenhet, med sina i grund och botten borgerliga tankar och åsikter, med sin trångsynta 'praktiska' inställning, med sina av parlamentarisk korruption starkt infekterade ledare", även om han genast tillade: "Men trots det går saker och ting framåt."²⁸ För den gamla tidens fackföreningsfolk överskuggades nu av en stridbar ny fackföreningsrörelse, och när Engels jublade över "det *borgerliga arbetarpartiets* nederlag" så menade han med denna beteckning den borgerligt sinnade strömningen inom fackföreningsrörelsen, inte ett politiska parti.²⁹

I Amerika är den relativa frånvaron av ett feodalt förflutet en del av skälet till varför trycket att tänka som en borgare är så starkt:

... det är de speciellt amerikanska förhållandena: den lätthet med vilken överskottsbefolkningen avleds till lantbruket, landets nödvändigtvis snabba och snabbt växande välbstånd, som får borgerliga förhållanden att se ut som ett *beau idéal* [vackert ideal] för dem, och så vidare.³⁰

Speciellt vad gäller England fanns det en långsiktig faktor som överskuggade det kortsiktiga mönstret med uppsving och krascher. Det var, som Engels betonade många gånger under flera decennier, Englands ekonomiska monopolställning på världsmarknaden, vars profiler sipprade ner till dess arbetarklass och dämpade dess kamp. Så tidigt som 1856 hade Engels noterat effekterna av det i specialfallet Irland: "Irland kan betraktas som den första engelska kolonin ... och redan här kan man observera att det engelska folkets 'frihet' möjliggörs av förtrycket inom kolonierna."³¹ Som han och Marx senare gång på gång skulle upprepa kunde en förlust av Irland vara avgörande för att slunga ner hela det engelska samhället i kris.

Kolonier var en speciell form av superexploatering, men ekonomiskt utmätte Englands industriella överlägsenhet en exploaterande avgift från hela världen. Medan England var på väg mot ett nytt uppsving medgav Engels att det var en långsiktig förborgerligande faktor:

... det engelska proletariatet blir faktiskt alltmer borgerligt, så att detta det mest borgerliga av alla länder uppenbarligen till slut siktar på att besitta en borgerlig aristokrati och ett borgerligt proletariat *jämsides med* borgarklassen. För ett land som suger ut hela världen är detta givetvis i viss mån försvarligt.³²

I detta brev till Marx lade Engels till en viss förhöjd färg till sin formulering, men han skulle upprepa de grundläggande tankarna både i artiklar och brev.³³ Frånvaron av ett "speciellt politiskt

27 Engels, "Brev till Marx", 18 november 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 207.

28 Engels, "Brev till Plechanov", 21 maj 1894, *ibid*, band 39, s 248.

29 Engels, "Brev till Sorge", 14 september 1891, *ibid*, band 38, s 155.

30 Engels, "Brev till Weydmeyer", 7 augusti 1851, Marx/Engels, *Letters to americans 1848-1895*, New York: International Publishers 1953, s 26.

31 Engels, "*Brev till Marx*", 23 maj 1856, på marxists.org.

32 Engels, "Brev till Marx", 7 oktober 1858, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 110.

33 Två intressanta ställen som inte citeras i denna avdelning är "Brev till Marx", 11 augusti 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 20 och Engels, "*Förord till engelska upplagan av Kapitalet*", 1886, på marxists.org.

arbetarparti” i England, skrev han 1874, ”är förståeligt i ett land där arbetarklassen mer än någon annanstans har fått en del av fördelarna med sin storindustris enorma tillväxt. Inte heller kunde det ha varit på annat sätt i ett England som styrde över världsmarknaden ...”³⁴ Han såg fram mot Amerikas intrång i den av England dominerade handeln:

Det går inte längre att undvika det faktum att Englands industriella monopol är på snabb tillbakagång ... Men hur ska det gå med ”gåvorna” när Englands enorma export börjar minska varje år istället för att växa? ...

Det kommer att innebära en stor sak: det kommer att slita av det sista bandet som fortfarande knyter den engelska arbetarklassen till den engelska medelklassen. Detta band var deras gemensamma utnyttjande av ett nationellt monopol. När detta monopol väl har blivit brutet kommer den engelska arbetarklassen att bli tvungen att ta hand om sina egna intressen, sin egen räddning, och göra slut på lönesystemet. Låt oss hoppas att den inte kommer att vänta tills dess.³⁵

Vi ser att det inte var frågan om ett fatalistiskt underkastande, utan att se fakta i ögonen (som han betonade i samma artikel). Det var också frågan om att förklara verkligheten och se den i vitögat: mitt i en rapport om de engelska socialistiska sekternas upptåg förklarade han att ”om det inte sker något oväntat kommer en verkligt allmän arbetarrörelse att uppstå här [i England] först när arbetarna känner att Englands världsmonopol blir brutet. Att delta i herraväldet över världsmarknaden var och är den ekonomiska grunden för de engelska arbetarnas politiska betydelselöshet.”³⁶

Och denna verklighet visar sig ideologiskt som förborgerligande:

Ni undrar vad de engelska arbetarna anser om kolonialpolitiken? Svaret är att de här liksom i alla andra politiska frågor tycker exakt likadant som de borgerliga. Här finns ju inte något arbetarparti; kampen står endast emellan konservativa och liberal-radikala, och arbetarna delar med förtjusning frukterna av Englands kolonialimperium och monopol på världsmarknaden.³⁷

”Dela på frukterna” är en central tanke. I så måtto som proletariatet får tillräckligt mycket av frukterna kommer klasskampen att dämpas. Men det är inte bara frågan om klassen i sin helhet. Marx har redan nämnt att klassens kontaktyta till borgarklassen, dess ledarskap, oundvikligen utsätts för störst socialt tryck. På en lite mindre ideologisk nivå måste vi också betona att det är mycket lättare för borgarklassen att ”dela på frukterna” med en begränsad del av arbetarklassen än med hela. Denna förståeliga strategi gäller fler sådana sektorer (som vi ska se i synnerhet arbetararistokratin) men den gäller allra starkast för den lilla del av proletariatet som är både oundgänglig och speciellt utsatt: ledarna.

Det är ett misstag att se det bara i termer av pengar, och ett ännu värre misstag att se problemet som enbart att ta mutor. Sådana fall är visserligen vanliga men de minst intressanta. Även när pengar är direkt inblandade kan deras makt utövas offentligt eller halvoffentligt. När Engels skrev: ”Nästän alla ledarna [för den engelska rörelsen] är ynkliga otillförlitliga gynnare ... medan de två stora borgerliga partierna står där med börsen i hand på spaning efter någon de kan köpa”,³⁸ så syftade han på att köpa arbetarledare genom att finansiera deras kandidatur till parlamentet. Om han på andra ställen beskriver fackföreningsledare som ”korrumperade” (*verköplich*),³⁹ så är ordet mer socialt än moraliskt: det betyder *redo att låta sig köpas*.

Men i ett mer djupgående avseende köps inte arbetarledare med pengar utan genom att införlivas

34 Engels, ”Die englischen Wahlen”, 22 februari 1874, Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 494.

35 Engels, ”The French Commercial Treaty”, *Labour Standard*, 18 juni 1881.

36 Engels, ”Brev till Bebel”, 30 augusti 1883, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 365.

37 Engels, ”*Brev till Kautsky*”, 12 september 1882, på marxists.org.

38 Engels, ”Brev till Schlüter”, 1 januari 1889, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 477.

39 Engels, ”Brev till Liebknecht”, 11 februari 1878, *ibid*, s 314.

socialt (vilket naturligtvis kan åtföljas av extra slantar). Marx förutsåg det om två fackföreningsledare som fortfarande var aktiva i internationalens Generalråd, när han anmärkte (till Engels) att de ”båda har dille för kompromisser och längtan efter respektabilitet.”⁴⁰ När båda öppet anammade den borgerliga respektabiliteten efter de respektablas ståhej om Pariskommunen, så var det inte på grund av att de fick betalt i pengar. De fackföreningskandidater som tas över av liberalerna, skrev Engels, är ”så kallade arbetarrepresentanter, det vill säga personer som har förlåtits för att vara medlemmar i arbetarklassen därför att de själva skulle vilja dränka sin egenskap av att vara arbetare i sin liberalismens ocean...”⁴¹

Även när Engels talar allmänt om arbetarklassen tänker han ofta specifikt på ledarna:

Det mest motbjudande här är enligt min mening den känsla för det borgerligt ”respektabla” som har så starka rötter även inom arbetarklassen. Samhällets uppdelning i en oändlig mängd lager, vart och ett med sin egen stolthet men också med en nedärvd respekt för ”finare folk”, är så gammal och så allmänt accepterad att de borgerligas lockbeten alltjämt tycks vara mycket attraktiva. Jag är sålunda långt ifrån säker på att inte John Burns i all hemlighet är stoltare över sina goda förbindelser med kardinal Manning, lordmayorn, än över sin popularitet inom de egna leden... Till och med Tom Mann, som enligt min mening är den bäste av dem allihop, visar tydligt en viss stolthet när han skall äta lunch tillsammans med lordmayorn. När man jämför detta med andan i Frankrike, då fattar man vad en revolution i alla fall kan åstadkomma.⁴²

Dessa saker händer inte på grund av att en John Burns är mer mutbar än någon annan John, för det är bara arbetarledare som bjuds på lunch med lordmayorn, de befinner sig i en utsatt position. Händelsevis bröt Burns några år senare med socialismen och blev snabbt en liberal nolla, som idag har en fotnot i historien bara på grund av sitt förflutna som han inte ville kännas vid. Å andra sidan blev Tom Mann senare mer bekant med hans nåds fängelse än med hans kök. Som Engels hade anmärkt i ett annat sammanhang: ”tyvärr verkar det vara en lag för den proletära rörelsen att en del av arbetarledarna överallt av nödvändighet blir dåliga...”⁴³

När det kommer till kritan är det missvisande att betrakta något som kallas förborgerligande som ett självständigt fenomen. Det är ett användbart begrepp, speciellt för de mer extrema yttringarna av borgerlig mentalitet och anpassning till en borgerlig livsstil, men i grund och botten är de kännetecken och påtryckningar som till största delen betecknar den negativa sidan av proletariats mognande till klassmedvetande. I ett borgerligt samhälle är allting mer eller mindre förborgerligat.[§] *Avborgerligande* är det negativa sättet att säga göra revolutionär. Marx kommentar angående detta ämne 1863 gjordes i termer som han också använde på revolutionen som ”historiens lokomotiv”:

40 Marx, ”Brev till Engels”, 5 april 1869, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 293. De två var Odger och Applegarth.

41 Engels, *The Condition of the Working Class in England*, förord till tyska upplagan 1892, *op cit*, s 452.

42 Engels, ”*Brev till F A Sorge*”, 7 december 1889, på marxists.org.

* Sammanhanget är värt att nämna. *Bee-Hive*, den enda arbetartidningen på den tiden, 1869, togs över av helt igenom borgerliga element. Några månader senare skrev Engels:

”Det är verkligen tur att *Bee-Hive* nu visar sina borgerliga färger både fräckt och enfaldigt ... Detta svansande för Gladstone och hela den borgerligt nedlåtande filantropiska tonen måste inom kort knäcka tidningen och göra det nödvändigt med en verklig arbetartidning. Det är mycket bra att just när arbetarna vaknar till ur sitt liberala rus, så blir deras enda tidning alltmer förborgerligad.” (Engels, ”Brev till Marx”, 1 november 1869, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 383.)

43 Engels, ”Brev till Marx”, 30 juli 1869, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 354.

§ Inklusive Engels: det påpekade han 1857. I en hyllning till inledningen av den ekonomiska krisen som en politisk isbrytare, meddelade han Marx att:

”Mitt under detta allmänna sammanbrott känner jag mig på mycket gott humör. En del av de sju senaste årens borgerliga smörja hade trots allt fastnat på mig. Nu tvättas det bort och jag börjar känna mig som en ny människa igen. Krisen kommer att göra mig fysiskt gott, som ett dopp i havet, jag kan redan se det.” (Engels, ”Brev till Marx”, 15 november 1857, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 211 f.

Hur snabbt de engelska arbetarna kommer att befria sig från sin uppenbart borgerliga smitta återstår att se ... Bara en ynkelig tysk småborgare ... kan tänka sig att tjugo år under en så omfattande utveckling är mer än en dag – även om det senare åter kan komma dagar som innefattar tjugo år.⁴⁴

5. Inre splittring

Arbetarklassens uppsplittring i fientliga fraktioner och att övervinna denna splittring är avgörande för den process som leder fram till en proletär revolution. En granskning av skillnaderna inom arbetarklassen skulle visa en mycket lång rad viktiga kort- och långsiktiga konfliktpunkter inom klassen – ungefär lika många som anfäktar kapitalistklassen.⁴⁵ Alla har sin grund i konkurrensen inom klassen om livsuppehållet, och en del rör bara det. Marx redogjorde för denna struktur mycket tidigt, som grund för en långsiktig uppfattning om proletariatets utveckling:

Konkurrensen skiljer individerna från varandra, inte bara borgarna utan ännu mer arbetarna, trots det faktum att den också för dem samman. Följaktligen kommer det att ta lång tid innan dessa individer kan förenas – även bortsett från det faktum, att om inte denna förening bara ska bli lokal så måste storindustrin först skapa de nödvändiga medlen, stora industristäder och billiga och snabba kommunikationer. Därför kan varje organiserad makt som reser sig över och mot dessa isolerade individer, som lever under förhållanden som dagligen återskapar denna isolering, bara övervinnas efter lång kamp. Att kräva motsatsen vore likvärdigt med att kräva att konkurrensen inte skulle existera under denna bestämda historiska epok, eller att individerna ska sluta tänka på förhållanden som de i sin isolering inte har någon kontroll över.⁴⁶

Mycket av denna konkurrens är viktigare som fackliga problem än för våra nuvarande syften, men den sorts inre konflikt som vi ska använda som illustration här är också en konflikt som traditionellt har haft väldiga politiska effekter. Det är motsättningarna mellan olika grupper (av etniskt eller nationellt ursprung, färg, tro eller andra splittringar) inom proletariatet i ett land. Denna fråga har en lång och mörk historia. Vi ska ge ett par korta illustrationer.

1. *Irländska arbetare i England*. Marx ansåg att denna fråga hängde nära ihop med att Irland behövde befrias från engelskt styre, som genom att åderlåta Irland ekonomiskt tvingade överskottet av arbetskraft till den engelska marknaden, och ”därigenom kan lönerna hållas nere, samtidigt som den engelska arbetarklassen demoraliseras och tvingas att ytterligare sänka sina materiella anspråk”:

Och viktigast av allt: varje handels- och industriort i England har nu en arbetarklass som uppdelats i två mot varandra fientliga läger: engelska proletärer och irländska proletärer. De flesta av de engelska arbetarna hatar sina irländska konkurrenter, som sänker levnadsstandarden för alla landets arbetare. De känner sig som medlemmar av den *härskande* nationen, och i sin attityd mot irländarna förvandlar de sig därigenom till eftersägande hejdukar åt aristokraterna och kapitalisterna, som sålunda stärker sin makt över hela arbetarklassen.⁴⁷

Ur dessa ekonomiska källor blomstrar det nationella hatets giftiga blommor. De engelska arbetarnas inställning till de irländska arbetarna

påminner rätt mycket om den vita underklassens hållning gentemot ”niggrerna” i USA:s sydstater. Irländarna ger igen med samma mynt. De ser i sina engelska kamrater de engelska

44 Marx, ”Brev till Engels”, 9 april 1863, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 140.

45 Se *KMR*, band 1, kapitel 14, avdelning 5.

46 Marx/Engels, *The German Ideology*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 75.

47 Marx, ”*Brev till S Meyer och A Vogt*”, 9 april 1870, på marxists.org. Detta brev sammanfattar och utvecklar Marx’ uttalande till internationalen, som antogs den 1 januari 1870 och finns i *The General Council of the First International*, 5 band, Moskva: FLPH eller Progress Publishers 1968-1970, band 3, s 404.

förtryckarnas medbrottslingar och enfaldiga redskap.

Dessa nationella hat ger borgarklassen en bekväm möjlighet att suga ut båda två:

Pressen, kyrkan, skämttidningarna, kort sagt alla de medel de härskande klasserna har till sitt förfogande, gör vad de kan för att hålla denna antagonism vid liv och se till att den ytterligare intensifieras. Den utgör helt enkelt förklaringen till att den engelska arbetarklassen – trots sin rätt långt hunna organisation – alltså står så maktlös. Här ligger hemligheten bakom kapitalisternas förmåga att bevara och stärka sin makt, och det är man inom kapitalistklassen mycket väl medveten om.⁴⁸

Som ett resultat av denna analys var ett av internationalens viktigaste verksamhetsområden i England under Marx' ledning de irländska arbetarnas kamp, och de var väl representerade i Generalrådet. Det gjordes en del framgångar. I en rapport om en viktig demonstration som hölls trots att den hade förbjudits av polisen berättade Engels:

Det är första gången en irländsk demonstration har hållits i Hyde Park. Den var mycket framgångsrik ... Det är också första gången de engelska och irländska delarna av vår befolkning har enats i vänskap. Dessa två delar av arbetarklassen, vars fiendskap mot varandra varit så mycket i regeringens och de besuttna klasserna intresse, erbjuder nu varandra en vänskaplig hand. Detta glädjande faktum beror i huvudsak på inflytandet från internationalens senaste Generalråd, som alltid har riktat in alla sina ansträngningar på att ena båda folkens arbetare på grundval av fullständig jämlikhet.⁴⁹

Den etniska fiendskapen hade sina rötter i den ekonomiska konkurrensen och kunde bara lösas med hjälp av gemensam kamp, och det var också vägen till mognad.

2. *Svarta arbetare i USA*. Som vi har sett Marx nämna ovan, var de irländska arbetarna Englands "niggrer", men det var USA som stod för det mest omfattande exemplet på den sortens utsugning. Det är i den amerikanska smältdegeln som den största mängden ras- och nationella konflikter har sjudit. Resultatet blev att proletariatet splittrades och den socialistiska rörelsen fördärvades och genomsyrades av antikinesisk rasism när importen av billig kinesisk arbetskraft försämrade arbetsvillkoren.

Vårt ärende här gäller inte rättvisa för de förtryckta utan något annat. Precis som Irlands befrielse var nödvändig för *Englands* frihet från kapitalistiskt styre, så betraktade Marx också det speciella förtrycket av svarta arbetare i USA som en fråga om liv och död för hela arbetarklassens klasskamp:

I Förenta Staterna lamslogs varje självständig arbetarrörelse, så länge slaveriet härskade i en del av republiken. Arbetare med vitt skinn kan inte frigöra sig, där arbetare med svart skinn blir brännmärkta. Men på slaveriets grav sköt genast ett nytt liv upp. Strax efter inbördeskrigets slut kom 8-timmarsagitationen...⁵⁰

Under inbördeskriget var en av orsakerna till Marx' stöd till nordsidans seger tesen att förslavandet av svarta också innebar en superexploatering av vita arbetare. Om slaveriet skulle sprida sig till nya stater, hävdade Marx 1861, då skulle

slavsystemet infektera hela unionen. I nordstaterna där negerslaveriet i praktiken är ogenomförbart, skulle den vita arbetarklassen gradvis tvingas ner till en slavs nivå. Det skulle vara i

48 *Ibid.*

49 Engels, "Irish Internationalists", Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 364-365.

50 Marx, *Kapitalet*, band 1, kapitel 8, avdelning 7, på marxists.org. Ett liknande uttalande finns i Marx, "Brev till Lafargue", 12 november 1866, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 356.

överensstämmelse med den högljutt förkunnade principen att bara vissa raser klarar av frihet, och precis som arbetet är de svartas lott i Södern är det i norr tyskarnas och irländarnas eller deras direkta ättlingars lott.⁵¹

I USA sammanflätades motsättningarna mellan engelsmän och irländare med motsättningarna mellan infödda och invandrade arbetare och mellan svarta och vita, i en anhopning av inbördes hat som var Demokratiska partiets bålverk, ett parti som Marx talade om som ”detta konservativa strejkbrytande element”.⁵² För det första kopplade Marx ihop spänningarna mellan England och Amerika med det sistnämndas växande irländska befolkning: ”De engelska och amerikanska regeringarna (eller de klasser som de representerar) spelar på dessa känslor för att vidmakthålla den förtäckta striden mellan USA och England.” Dessa spänningar gav också England en förevändning för att upprätthålla ”en *stor stående armé*, som efter att ha gjort sin militära utbildning på Irland, om det skulle behövas, vilket har hänt förr, kan användas mot de engelska arbetarna.”⁵³ I USA tog sig irländarna upp på de svartas ryggar. När republikanerna vid valen 1862 till slut stödde ett avskaffande av slaveriet gjorde demokraterna framsteg i New York och på andra ställen. Marx pekade på vissa delar av detta etniska mönster:

Staden New York är helt söndersliten av den irländska pöbeln, och var fram tills nyligen aktivt indragen i slavhandeln, den är säte för den amerikanska penningmarknaden och full av innehavare av inteckningar i plantager i Södern, och har sedan urminnes tider varit ”demokratisk”, precis som Liverpool än idag är för Tories ...

... Irländarna betraktar de svarta som farliga konkurrenter. På andra plats efter slavägarna hatar de bastanta lantbrukarna i Indiana och Ohio de svarta. För dem är de en symbol för slaveriet och arbetarklassens förnedring, och den demokratiska pressen hotar dem dagligen med att deras territorier kommer att översvämmas av ”niggrer”.⁵⁴

Demokratiska partiet var under denna period ett bålverk för förtrycket av svarta, och det frodades speciellt på de spirande motsättningar som splittrade arbetarklassen. De tyska och irländska arbetare som Marx talade om 1861 följdes av vågor av invandrare från Italien, Östeuropa, Kina och andra länder, och smältdegeln blev en ångande kittel av etniska fientligheter där varje skikt tränades att trampa på de under i linje med den amerikanska livsstilen. Engels gav en sammanfattande uppfattning 1892:

Det förefaller mig som om det största hindret för er i Amerika är de infödda arbetarnas ytterst ovanliga ställning. Fram till 1884 kunde man bara undantagsvis tala om en bestående arbetarklass: den lilla början till det i städerna i öst hade fortfarande förhoppningar om att bli jordbrukare eller borgare. Nu har det vuxit fram en arbetarklass som också i stor omfattning har organiserat sig längs fackföreningslinjer. Men den har fortfarande en aristokratisk hållning och lämnar närhelst det är möjligt de vanliga dåligt betalda jobben till invandrarna, varav bara en liten del kommer med i de aristokratiska yrkena. Men dessa invandrare är uppdelade i olika nationaliteter och förstår varken varandra eller till största delen landets språk. Och er [amerikanska] borgarklass vet mycket bättre än till och med den österrikiska regeringen hur man ska spela ut en nationalitet mot en annan: judar, italienare, böhmare, etc. mot tyskar och irländare, och var och en mot de andra, så att jag tror att det finns större skillnader i levnadsstandard mellan olika arbetare i New York än någon annanstans. Och till detta ska läggas att detta samhälle, som vuxit fram på rent kapitalistisk grund utan någon behaglig feodal bakgrund, är

51 Marx, ”The Civil War in the United States”, Marx/Engels, *The Civil War in the United States*, New York: Citadel Press 1961, s 81.

52 Marx, ”Brev till Engels”, 17 november 1862, *ibid*, s 261.

53 Marx, ”The General Council to the Federal Council of Romance Switzerland”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 176.

54 Marx, ”Die Wahlresultate in den Nordstaaten”, 18 november 1862, Marx/Engels, *Werke*, band 15, s 565.

fullkomligt likgiltigt inför de människor som går under i den konkurrenspräglade kampen: ”det kommer många fler, och fler än vi vill ha, av dessa förbannade holländare, irländare, italienare, judar och ungrare”. Och till råga på allt står kineserna i bakgrunden, de som överträffar dem alla i sin förmåga att leva på nästan ingenting.

I ett sådant land är det oundvikligt med ständigt nya vågor av framsteg följda av lika säkra bakslag.⁵⁵

Ett år senare klagade Engels samma sak när han förklarade för en korrespondent varför den amerikanska rörelsen fortfarande var så underutvecklad. Utöver tvåpartisystemet och påverkan från det ekonomiska välståndet:

Sedan, och framför allt, invandringen som splittrar arbetarna i två grupper: de inhemska födda och utlänningarna, och de sistnämnda i sin tur i (1) irländare, (2) tyskar, (3) de många små grupperna, som var och en bara förstår sig själva: tjecker, polacker, italienare, skandinaver, etc. Och sedan de svarta. Det krävs ovanligt kraftfulla motiv för att kunna skapa ett enda parti av alla dessa. Ofta blir det en plötslig våldsam entusiasm, men borgarklassen behöver bara vänta passivt så ramlar de olika delarna av arbetarklassen isär igen.⁵⁶

Det finns på detta område en särskilt stor lucka mellan teorins relativa enkelhet och svårigheterna i praktiken. Marx' teori pekar på ett livsviktigt problem och alternativ för en proletär rörelse, men de etniska motsättningarnas teoretiska roll är det minsta mysteriet av alla.

6. En klass för alla klasser

Vi såg att den unge Marx under sin utveckling för att kunna anamma en inriktning mot proletariatet som den revolutionära klassen först måste lösa det problem som Hegels ståndpunkt utgjorde, och som ställde klasser med speciella (själviska) intressen mot en universell klass som stod för samhällets allmänna intressen mot all partikularism. Marx inte bara avvisade uppfattningen att den statliga byråkratin var en sådan universell klass, utan också tanken att någon klass förkroppsligade samhällets övergripande intressen på något sorts evigt sätt. I det givna historiska sammanhanget var den universella klassen den klass vars egna intressen var sådana att de sammanföll med den omvandling som krävdes för samhället i sin helhet. I denna mening utnämnde han proletariatet till den kommande periodens universella klass, följaktligen den klass som representerade revolutionen.⁵⁷

Även om formuleringarna senare blev mindre hegelianska så ändrade sig inte den grundläggande tanken i Marx' senare skrifter, och den återkom i praktiskt taget varenda steg av hans teoretiska utveckling. Under perioden som ledde fram till *Kommunistiska manifestet* upprepas den flera gånger. I Parismanuskripten är målet arbetarens frigörelse, ”inte därför att det endast skulle röra sig om hans frigörelse utan därför att hela den mänskliga träldomen involveras i arbetarens förhållande till produktionen och att alla slag av träldom bara är modifikationer och konsekvenser av detta förhållande.”⁵⁸ På samma sätt i *Den heliga familjen* och *Den tyska ideologin*:

När proletariatet segrar, så har det på intet sätt blivit till samhällets absoluta sida, det segrar endast genom att det upphäver sig självt och sin motsats.⁵⁹

Om [egen-]intresse tolkat på rätt sätt är principen för all moral, då är den springande punkten att

55 Engels, ”Brev till Schlüter”, 30 mars 1892, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 444.

56 Engels, ”Brev till Sorge”, 2 december 1893, Marx/Engels, *Letters to americans 1848-1895*, s 258.

57 Se *KMR*, band 1, kapitel 6, avdelning 6.

58 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, första manuskriptet, avdelningen ”Det alienerade arbetet”, på marxists.org.

59 Marx/Engels, *Ur ”Den heliga familjen”*, på marxists.org.

människans privata intressen ska sammanfalla med mänsklighetens intressen.⁶⁰

[Klasskillnaderna] kan inte avskaffas förrän en klass har bildats som inte längre har några särskilda klassintressen att hävda gentemot den härskande klassen.⁶¹

[En revolutionär klass måste] framställa sitt intresse som ett intresse gemensamt för alla samhällets medlemmar ... den måste ge sina tankar en allmän form ... [Den] uppträder från första början inte som klass utan som företrädare för hela samhället ... och den framstår som samhällets stora massa mot den enda härskande klassen.⁶²

Kommunistiska manifestet uttrycker det som att proletariatet efter att ha erövrat makten måste upphöja sig till "nationell klass" (i Moore-Engels engelska version förändrat till "nationens ledande klass" för att undvika missförstånd), det måste "konstituera sig självt som nation", således "är det för egen del ännu nationellt, om också inte i samma mening som bourgeoisien."⁶³ Två år senare: proletariatet är "[e]n klass, inom vilken samhällets revolutionära intressen koncentreras".⁶⁴ Formuleringar av denna tanke fortsätter att dyka upp⁶⁵ och förvandlas till den välkända uppfattningen om att så småningom avskaffa alla klasskillnader i det nya samhälle som bebådas av proletariatets seger.

Med allt detta betonade Marx och Engels att de inte förespråkade en proletär revolution därför att de hade blivit företrädare för proletariatet som en särskild klass, eller för dess speciella klassintressen. Det är en skillnad som måste förstås med viss finess. Den kommer att göra det lättare att ställa Marx' sätt att närma sig frågan mot två andra sätt att göra det som han avvisade.

1. Marx avvisade den sorts arbetarvänlig sympati som begränsar sin horisont till proletariatets snäva, klassbundna, korporativa intressen som de existerar idag under kapitalismen. Detta sätt att närma sig problemet kan å ena sidan leda till ren tradeunionism eller reformer som bara täcker basbehoven, eller å den andra till den sorts "arbetarromantik" (*ouvriérisme*) som blev framträdande inom den syndikalistiska rörelsen, och som ställde proletariatets intressen mot allmänna samhälleliga hänsyn.⁶⁶
2. Lika främmande för Marx är det till synes motsatta sättet att närma sig det hela, och som bara ser det fulländade målet med människans allmänna frigörelse, åtskild från den verkliga klasskampen och hyllad av upphöjda välvilliga personer, obesmittade av klassöverbäganden.

Kort sagt har Marx' teori till mål att förena proletariatets klassintressen och samhällets allmänna intressen. Denna förening är bara möjlig för tidsperiodens revolutionära klass. Den är nödvändig för att bredda den proletära revolutionens sociala bas.

7. Göra den revolutionära klassen revolutionär

Det fanns ett sista problem som Marx måste lösa, och vars lösning är kronan på verket i hans revolutionsteori.

60 Marx/Engels, *The Holy Family*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 130-131.

61 Marx/Engels, *The German Ideology*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 77.

62 Marx/Engels, *Ur "Den tyska ideologin"*, på marxists.org.

63 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 14.

64 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-50*, på marxistarkiv.se, s 18.

65 Exempelvis i två av Engels sena förord till *Manifestet*, "Förord till tyska utgåvan 1883" och den engelska utgåvan 1888 (Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 28). Det skrevs också in i *Allmänna stadgar för Internationella Arbetarassociationen*, (som skrevs av Marx) på marxists.org.

66 Denna strömning diskuteras ytterligare nedan, kapitel 18, avdelning 2.

Precis som alla andra socialister på sin tid började den unge Marx med att betrakta proletariatet som ett offer. Han underströk, och överdrev till en början, proletariatets fullständiga främlingskap från resten av samhället, och talade om förändringar av dess "avhumanisering" som en del av en hegeliansk modell där bara en fullständig avhumanisering kan negera sig själv till ett fullkomligt förverkligande av mänsklighet och så vidare.⁶⁷ Det passade i filosofiska teser, men den hegelianska dialektiken hade ingen lösning på de politiska svårigheter som denna uppgift ger upphov till. Det är ett användbart argument för intellektuella som fördömer systemet för att det förråar folket, men – kan man förvänta sig att dessa stackars råa sällar ska göra en revolution, för att inte tala om bygga ett nytt samhälle?

Även om vi tar bort det överdrivna språket så är det trots allt så, inte bara för proletariatet utan också för de övre klasserna och föraktfulla intellektuella, att alla befolkningsskikt i ett förlöande system lamslås mentalt av de förhärskande idéer som de tillgodogör sig, och att traditioner och vanor hämmar dem till eftergivenhet. *Förväntar ni er att dessa stackare ska göra revolution?*

Marx' svar är: nej. Dessa personer, så som de är, kan inte göra revolution eller bygga en ny värld. De måste förändras och förvandlas innan de är i stånd att gripa makten eller utöva den. Men de kommer inte att förändras av predikningar, böcker, ledare eller order. De kommer att bli i stånd att härska först genom sin egen kamp – en räkka strider mot outhärdliga förhållanden för att ändra på förhållandena och på så sätt förändra sig själva.

Å ena sidan är det alltså viktigt för Marx att peka på målet – den proletära revolutionen – nu och inte vänta tills en ny och passande generation har vuxit upp, eftersom ett så lyckligt resultat aldrig kommer att inträffa om kampen inte inleds *innan* den har möjlighet att slutföras. Å andra sidan visar samma princip hur en revolutionär kan bibehålla en objektiv och kylig syn på klassens brister och ofullkomligheter utan illusioner, eftersom det är den enda inställning som pekar på behovet av förändring. Principen är så grundläggande att Marx till och med innan han var socialist visste, att om ett barn inte sägs till att gå innan det kan gå så kommer det aldrig att kunna gå.⁶⁸

Som i så många andra frågor uppträder de första antydningarna av denna uppfattning vagt i *Den heliga familjen* och framträder fullt utvecklade i *Den tyska ideologin*. Den förstnämnda gjorde trevande försök att komma ur dilemmat men utan att träffa mitt i prick. Alltså:

för att använda ett uttryck från Hegel, [är proletariatet] i denna förtappelse förtappelsens *uppror*, ett uppror i vilket den nödvändigtvis sätts i rörelse genom att dess mänskliga *natur* motsäges av dess livssituation, den öppenhjärtiga, definitiva, omfattande negationen av denna natur.⁶⁹

Det blir lite bättre senare, genom att konstatera förhållandet mellan egen förändring och organisering mot motstånd.*

67 Marx/Engels, *Ur "Den heliga familjen"*, på marxists.org.

68 Se *KMR*, band 1, kapitel 1, avdelning 8, och kapitel 10.

69 Marx/Engels, *Ur "Den heliga familjen"*, på marxists.org.

* Det kommer upp nästan av en händelse i en replik till baueriterna, som bedyrade att ett andligt varande inte kan upphöjas utan att förändras, och att det för att förändras måste utsättas för extremt motstånd. Marx svarar: om baueriterna "var mer bekanta med de lägre klassernas rörelse" så skulle de veta "att det extrema motstånd de har utsatts för av det praktiska livet förändrar dem varje dag". Litteratur av arbetare visar "att de lägre klasserna vet hur de ska upphöja sig själva intellektuellt [*geistig*]" även utan hjälp från baueriterna. Hur? Genom att organisera sig, "massornas organisering" som baueriterna talar om abstrakt men som i själva verket åstadkoms av de borgerliga förhållandena själva. (Marx/Engels, *The Holy Family*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 135.) Det finns ett annat stycke som faktiskt är ännu mer träffande, trots att det kör fast i den filosofiska jargong som är typisk för boken. Baueriterna utropar folkmassorna till huvudfiende, och Marx svarar: "Fienderna till framsteg *utanför* massorna är just de *produkter* av *självförnedring*, *självförkastande* och *självalienation* av *massan* som har blivit förlänade ett självständigt varande och ett *eget* liv. Massorna riktar sig därför mot sina

I *Den tyska ideologin* finns den nya principen närvarande i klara uttalanden. Vi har redan citerat ett sådant stycke i kapitel 1.⁷⁰ Och ännu mer kraftfullt:

Såväl för att detta kommunistiska medvetande skall få spridning bland massorna som för förverkligandet av själva saken måste människomassorna förändras och förändras på ett sådant sätt, som bara kan ske genom en praktisk utveckling, en *revolution*. Denna revolution är alltså inte bara nödvändig därför att den *härskande* klassen inte kan störtas på något annat sätt utan också därför att den klass som *störtar* den bara genom en revolution kan få allt det gamla träcket från halsen och bli kapabel att bygga ett nytt samhälle från grunden.⁷¹

Det klargörs ännu en gång, denna gång gentemot en protest från Max Stirner: ”ett samhälle kan inte göras om”, sa Stirner, ”så länge de [människor] som det består av, *och* som bildar det, förblir som förr i världen”. Det är det gamla ständiga dilemma. Marx svarar att de kommunistiska proletärerna inte förblir som förr i världen.

Det outröttliga propagandaarbete som genomförs av dessa proletärer, deras dagliga diskussioner med varandra [i de kommunistiska klubbarna] visar till fyllest hur lite de själva vill vara ”som förr i världen” och hur lite de i allmänhet vill att folk ska vara ”som förr i världen” ... de vet bara alltför väl att de först under förändrade omständigheter kommer att upphöra att vara ”som förr i världen”, och därför är de fast beslutna att vid första bästa tillfälle förändra sina omständigheter. Under de revolutionära aktiviteterna sammanfaller förändringen av en själv med förändringen av omständigheterna.⁷²

Marx kallar det sedan ”denna stora princip”: den revolutionära aktiviteten förändrar dig när du förändrar förhållandena. Marx och Engels framhöll det som en måttstock under de första dagarna efter revolutionens utbrott 1848.

I Berlin tystades folket som gjorde revolutionen 18 mars snart av kungens löften. Detta, skrev Engels, är det tydligaste beviset på att det krävs revolutionär kamp, att skola människor som var så lättlurade. ”Inte bara staten, utan även dess *medborgare* måste göras revolutionära. De kunde bara göra sig av med sin undergivenhet under en blodig befrielsekamp.”⁷³ Revolutionen gav folket nya friheter och vapen, men –

... det är ännu inte det viktigaste resultatet. Det folk som kämpade och vann på barrikaderna är ett helt annat folk än det som samlades framför slottet den 18 mars för att genom dragonernas angrepp bli upplyst om innebörden i de eftergifter det uppnått. Det är förmöget till helt andra saker, det har en helt annan inställning gentemot regeringen. Revolutionens viktigaste erövring är *revolutionen själv*.⁷⁴

Engels upptäckte inom kort att berlinarna inte hade förändrats så drastiskt så snabbt. Principen var fortfarande en måttstock för marsrevolutionens begränsningar: ”Dess största brist är att den inte har

egna brister när det riktar sig mot de självständigt existerande *produkterna* av sin *självförnedring*, precis som människan när hon vänder sig mot Guds existens vänder sig mot sin *egen religiositet*. Men eftersom massornas praktiska *självalienation* finns i den verkliga världen på ett utåtriktat sätt, så måste massorna bekämpa dem på ett *utåtriktat* sätt. De får på intet sätt betrakta dessa produkter av sin självalienation som enbart *inbillade* bländverk, enbart *alienation av självmedvetandet*, och får inte sträva efter att avskaffa *materiellt* främlingskap med rent *inåtriktade andliga handlingar*.” (*Ibid*, s 82.)

70 Se ovan, kapitel 1, not 10.

71 Marx/Engels, *Ur "Den tyska ideologin"*, på marxists.org.

72 Marx/Engels, *The German Ideology*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 214.

73 Engels, ”Die Berliner Debatte über die Revolution”, [del 1] *Neue Rheinische Zeitung*, 14 juni 1848. Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 64.

74 *Ibid*, [del 2] *Neue Rheinische Zeitung*, 15 juni 1848. Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 69.

gjort *berlinarna* revolutionära.”⁷⁵ Detta visade sig vara den tyska revolutionens gravskrift. När Marx sammanfattade händelserna i Frankrike 1850 begravde han illusionerna med uttalandet att arbetarna fortfarande var oförmögna att fullgöra sina uppgifter. Förhållandena skulle mogna först när proletariatet skulle knuffas till täten i England, som dominerade världsmarknaden:

Den revolution, som här inte finner sin avslutning men sin organisatoriska början, kommer inte att ha ett snabbt förlopp. Det nuvarande släktet liknar de judar som Moses förde genom öknen. Det måste inte bara erövra en ny värld utan måste också gå under för att dess plats ska intas av människor som är den nya världen vuxna.⁷⁶

I ett lovord till en ekonomisk studie av en arbetande skraddare klargjorde Marx: ”Innan proletariatet vinner sina segrar på barrikaderna och fronterna, förebådar det sitt styre med en rad intellektuella segrar.”⁷⁷ Bland erövringarna på vägen till revolutionen är framväxten av arbetarintellektuella (för att använda en senare fras). Senare samma år upprepade Engels denna uppfattning vid en bankett med chartister där emigranterna på kontinenten uppmanades att ena sig:

I ett svar på detta tal [skriver Schoyen] gjorde Engels klart att hans och Marx' åsikt var att revolutionen skulle komma först som ”resultatet av en lång kamp som skulle komma att fullbordas av en ny generation av människor” – en övertygelse som hade en anstrykning av avfälling för de flesta emigranter, som fortfarande drömde om nära förestående aktioner.⁷⁸

Två decennier senare hade Engels en liknande sak att säga om den fortfarande underutvecklade spanska arbetarklassen, som emellertid ledde fram till ett bejakande politiskt perspektiv. Den nya republikanska regeringen i Madrid begärde val till en konstituerande [församling]: ”vilken ståndpunkt skulle internationalen inta?”

Spanien är ett så industriellt underutvecklat land att en *omedelbar* fullständig frigörelse av arbetarklassen ännu är utesluten. Innan det kommer så långt måste Spanien gå igenom olika preliminära utvecklingsstadier och röja undan ett antal hinder. Republiken erbjöd en möjlighet att pressa samman förloppet av dessa preliminära stadier till kortast möjliga tidsperiod och snabbt undanröja dessa hinder. Men denna möjlighet kunde bara utnyttjas med hjälp av den spanska arbetarklassens aktiva *politiska* ingripande. Arbetarmassorna kände detta. Överallt pressade de på för att delta i händelsen, och yrkade bestämt att man skulle utnyttja tillfället för att gå till handling, istället för att som hittills lämna fältet fritt för de besuttna klassernas aktioner och intriger.⁷⁹

Proletariatets mognande var inte en isolerad process, som att skola plantor i ett växthus innan de utsätts för vädrets makter. Mognadsprocessen ägde rum endast genom att gå ut i kamp, den påskynades av politiska stormar. Men den gick inte att bara hoppa över. Den anarkistiska politiken att avstå från politik (omedelbar revolution eller ingenting) innebar en säker katastrof. En av revolutionens skolor var en från de härskande klasserna och partierna självständig politik.

75 Engels, ”Die 'Zeitungs-Halle' über die Rheinprovinz”, *Neue Rheinische Zeitung*, 27 augusti 1848. Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 373.

76 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 57.

77 Marx, ”Redaktionelle Anmerkung zu dem Artikel ... von J.G. Eccarius”, *Neue Rheinische Zeitung*, 29 november 1850. Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 416.

78 A R Schoyen, *The Chartist Challenge: a portrait of George Julian Harney*, New York; MacMillan 1958, s 213. Ingen källa uppges, kanske tvivelaktigt.

79 Engels, ”The Bakuninists at Work”, Marx/Engels, *Revolution in Spain*, New York: International Publishers 1939, s 213 f.

8. Att bli i stånd att härska

Den ”stora principen” – att revolutionär kamp förändrar revolutionären – var Marx lösning på det gamla ständiga dilemmat. Revolutionen 1848-1849 hade visat att arbetarklassen inte var redo att gå i land med det, men den hade också visat skillnaden mellan revolutionära och förrevolutionära dagar. Kampen var den skola där utbildningen skulle äga rum. Revolutionen skyndade på läroplanen och berikade kursen.

... i denna virvel av tilldragelser [denna revolution], i denna plågsamma historiska oro, i denna dramatiska ebb och flod av revolutionär lidelse, förhoppningar och besvikelse måste klasserna i det franska samhället räkna sina utvecklingsperioder i veckor, där de tidigare hade räknat halva århundraden. En betydande del av bönderna och provinserna hade blivit revolutionära.⁸⁰

När bönderna överväldigades av besvikelser blev de revolutionära ”med revolutionerande hastighet”. Här lägger Marx till en annan stor princip, med kursiverad stil: *”Revolutionerna är historiens lokomotiv.”*⁸¹

Ur denna synvinkel var den misslyckade revolutionen inte bara ett negativt faktum. Nederlag – ”sitt förflutnas katastrofala strider”⁸² – var en förutsättning för klassens ledarskap. Revolutionen 1848 var en milstolpe i den process av egen förändring och skolning som var detsamma som att skapa ett proletariatsom var i stånd att härska.

Men bara socialister med en sådan teori om revolutionen kunde se det på detta sätt. När motiven svalnade tynade majoriteten av 48-orna bort med mer eller mindre skrän. Mer snarare än mindre skrän kännetecknade den grupp inom Kommunistiska förbundet som vid denna tid bröt med Marx därför att man antingen skulle göra revolution med en gång eller gå och lägga sig och sova. I båda fallen var det inte fråga om något långsiktigt perspektiv där en klass förbereddes för att klara det.

Långt före denna splittring hade Marx mer än en gång sagt att tidsperspektiven för den revolutionära utvecklingen måste vara långsiktiga. Till och med i sin ”hänvändelse till förbundet från mars 1850”, som skrevs medan han fortfarande trodde att den internationella revolutionära situationen fortsatte, hade han varnat för att ”de tyska arbetarna inte kan komma till makten och genomdriva sina klassintressen utan att helt genomgå en längre revolutionär utveckling”, under vars förlopp de stod inför uppgiften att ”göra klart för sig sina klassintressen”.⁸³ Vi har också sett vad han hade skrivit i sin artikelserie *Klasstriderna i Frankrike*. Men en minoritetsgrupp inom förbundets centralkommitté under ledning av Schapper och Willich (med stöd från majoriteten av medlemmarna i London) hade inte anammat särskilt mycket av Marx’ uppfattning om revolutionen. För dem kunde makt reduceras till en viljehandling. Det var inget oväntat med det eftersom det var det traditionella tänkesättet hos den gamla sortens jakobinliknande revolutionärer (ibland kallad blanquism efter sin mest kända företrädare). Det var den europeiska rörelsens förmarxistiska revolutionstänkande. Dessa revolutionärer hade inget behov av en långvarig period av självförändring inom rörelsen eftersom de egentligen inte förväntade sig att klassen som sådan överhuvudtaget skulle sätta sig i rörelse: det revolutionära sällskapets styre skulle genomdrivas med hjälp av en kupp och den skulle följas av en tids fostrande diktatur.

Denna trend framhävdes våldsamt av trycket från emigranternas besvikelse efter den misslyckade revolutionen. Den avslutande diskussionen ägde rum vid ett möte med förbundets centralkommitté den 15 september 1850. I ett tal formulerade Marx frågeställningen kring den ”stora principen”:

80 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 45.

81 *Ibid.*

82 Se not 20 i kapitel 2 ovan.

83 Marx/Engels, *Centralledningens hänvändelse till förbundet, mars 1850*, på marxists.org.

Istället för en kritisk inställning ersätter minoriteten den med en dogmatisk, istället för en materialistisk en idealistisk. Istället för de faktiska förhållandena blir för dem den *rena viljan* revolutionens drivhjul. Medan vi säger till arbetarna: ”Ni har 15, 20, 50 års inbördeskrig och folklig kamp att gå igenom, inte bara för att förändra förhållandena utan också för att förändra er själva och göra er i stånd att härska politiskt”, säger ni tvärtom: ”vi måste komma till makten omedelbart, eller så kan vi lika väl gå och sova.”*

Ur praktisk synvinkel gör denna princip för hur proletariatet blir ”i stånd att härska politiskt” också att revolutionärerna kan vänta och arbeta sig igenom perioder av icke revolutionär kamp. Marx tvingades hänvisa till den igen när han skrev om två senare nederlag för den franska arbetarklassen, som båda förebådade besvärliga perioder för socialisterna. I sin analys av Bonapartes tillträde till makten dröjde Marx under en genomgång av perioden 1848 vid klyftan mellan februarirevolutionens begränsade borgerligt demokratiska mål och den avancerade sociala prägel som proletariatets kampförmåga hade satt på den.

Sålunda antydde det allmänna innehållet i den moderna revolutionen, vilket stod i märkligaste motsättning till allt, som främst och omedelbart skulle kunna sättas i verket med tillhjälp av det föreliggande materialet, med den bildningsnivå som massan nått under de givna omständigheterna och förhållandena.⁸⁴

En vecka efter Bonapartes statskupp hade Engels skrivit till Marx om sina tankar om varför proletariatet inte hade ingripit och kämpat (ett ämne som han senare skrev en omfattande artikel om). Han var mycket säker på att arbetarklassen inte skulle vara redo för ”en ny revolution förrän den samlat ny kraft genom att offra några års elände under den maximala ordningens styre.”

... det går inte alls att förneka, att när det revolutionära partiet [strömningen, inte organisationen] under en revolutionär utveckling låter saker och ting ta en avgörande vändning utan att ha något eget att säga till om, eller om det verkligen ingriper utan att vara segerrikt, så kan man vara ganska säker på att det kommer att anses vara slut under en tid.⁸⁵

Den nya revolutionen kom verkligen till sist, och nya skikt blev verkligen revolutionära, men 1871 tvingades Marx som tidigare skriva, med den ”stora principen” i åtanke:

Arbetarklassen begär inga underverk av kommunen. ... Arbetarklassen vet att den, för att fram-arbeta sin egen befrielse och den högre livsform som det nuvarande samhället på grund av sin egen ekonomiska utveckling oemotståndligt motarbetar, måste genomgå långa strider, en hel serie historiska processer, varigenom människorna likaväl som omständigheterna helt och hållet kommer att förvandlas.⁸⁶

Bara det att en förtryckande regim störtas av sina (oförändrade) offer innebär inte nödvändigtvis några som helst ”förändrade omständigheter”. Tvärtom har det varit ett vanligt historiskt mönster att ”tjänaren blir herre” och till och med kan bli ännu mer avskryvård än en mer traditionell härskare –

* Detta är hur Marx citerade sig själv ”ordagrant” i en redogörelse som han skrev 1853. (Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, New York: International Publishers 1971, s 57.) Han rättade antagligen motsvarande stycke i mötesprotokollen, eller citerade sina egna noter. Protokollen ger stycket en något annan form: ”Istället för Manifestets materialistiska inställning betonades den idealistiska inställningen. Istället för de faktiska förhållandena betonades *viljan* som det viktigaste för revolutionen. Medan vi säger till arbetarna, ’Ni har 15, 20, 50 års inbördeskrig att gå igenom för att förändra förhållandena, för att göra er själva i stånd att härska’, sägs det istället: ’Vi måste komma till makten *omedelbart*, eller så kan lika väl gå och sova.’” (Kommunistiska förbundet, CK-möte 15 september 1850, *ibid*, s 251.)

84 Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 6.

85 Engels, ”Brev till Marx”, 11 december 1851, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 64-65.

86 Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 28.

som Marx konstaterade i ett annat sammanhang.⁸⁷ Andra före Marx hade kallat det ”slaven på tronen”.

Teoretiskt betonade den ”stora principen” att inte bara den proletära revolutionen utan också proletariatet själv är en historisk process. Den inleder en mognadsprocess, först av allt vad gäller det sociala systemet. Den slutar som en skolande och förändringsprocess. Marx’ teori är om proletariatet som en möjlig revolutionär klass. Revolutionen gör det till en faktisk revolutionär klass.

87 *Reactionary Prussianism*, (texter av Marx och Engels) New York: International Publishers 194?, s 22.

Kapitel 4 Fackföreningar och klass

En nyckel till Marx' syn på den proletära socialismen är ett sällan konstaterat faktum: Marx var den första ledande personen i socialismens historia som intog ståndpunkten att stöda fackföreningar och fackföreningsrörelsen av princip.

Denna ståndpunkt var inte svår att inta under senare årtionden, efter att fackföreningsrörelsen hade befest sig. Då var det inte svårt att inse dess framgångar. Det Marx insåg var det grundläggande förhållandet mellan fackföreningarna som institutioner för proletariatet som klass och den sociala revolutionen som mål.

1. Det avgörande provet

Före Marx fanns det en del enskilda socialister, åtminstone i England, som hade en positiv och välvillig syn på dessa nymodiga "arbetarföreningar", och inte heller de har uppmärksamats tillräckligt.* Deras åsikter måste idag grävas upp ur historien just därför att de tyvärr inte gjorde något bestående intryck på den pågående rörelsen.

Men alla de erkända socialistiska strömningar som frodades på 1840-talet och under det föregående kvartssekllet var i en eller annan mån och utifrån varierande synvinklar fientligt inställda till de spirande fackföreningarna. En extrem linje företrädde av P J Proudhon, "anarkismens fader": han inte bara fördömde fackföreningar och strejker av princip, utan samtyckte också ivrigt till att polisen sköt ner strejkande arbetare som samhällets fiender, det vill säga fiender till småegendomar.‡

Helt annorlunda men också fientlig var vänsterchartisternas ståndpunkt, som Ernest Jones, som avvisade fackföreningsrörelsen som en "villfarelse", inte bara oanvändbar utan direkt skadlig, eftersom den avledde arbetarna från verkligt revolutionär kamp.¹ Det var ett äkta uttryck för den sorts vänstersektarism som under lång tid skulle vara en stark strömning inom rörelser som till namnet var marxister. Typiskt nog mjuknade Jones' hållning till fackföreningarna vartefter han själv blev alltmer positiv till en reformpolitik. I allmänhet visade sig den framtida sprickan mellan en

* Framförallt William Thompson, som idag nästan bara uppmärksammas i historier om socialismen på grund av sitt första verk, *Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth*. Men hans senare *Labor Rewarded* innehöll en banbrytande analys av en socialistisk grund för att stöda fackföreningarna. (W Thompson, *Labor Rewarded ... By One of the Idle Classes*, New York: A M Kelley 1969, s 75 m fl; R Pankhurst, *William Thompson (1775-1833): Britain's pioneer socialist, feminist, and co-operator*, London: Watts 1954, kap 12 och s 202 f; se även *KMR*, band 1, s 87 f.) Ett annat framstående enskilt undantag var James Morrison, redaktör för fackföreningstidningen *The Pioneer*. Men som hans tidning visar var Morrisons socialism betecknande nog av en mild sort.

‡ Marx citerade och kommenterade detta yttrande av Proudhon i en artikel om anarkisterna fientlighet mot politik. (Proudhons uppfattningar finns i hans *De la Capacité Politiques des Classes Ouvrières*, Paris: Nouvelle éditions 1868, s 324-346. Delar av detta avslöjande resonemang citeras av Marx i "Indifference to Politics", Marx/Engels, *Anarchism and anarcho-syndicalism*, New York: International Publishers 1972, s 97-99.) Marx' första diskussion om Proudhons motstånd mot fackföreningarna finns i sista delen av hans *Filosofins elände*. (Marx, *Filosofins elände*, på marxistarkiv.se, s 74-79.) 1851 krefsade Engels ner några anmärkningar som analyserade Proudhons verk. Här satte han fingret på Proudhons grundläggande stöd till småegendomar och handelsprofit (trots att han är berömd för aförismen "egendom är stöld"), och visade dessutom hur Proudhons fördömande av fackföreningsrörelsen hängde ihop med hans beundran av "bondesjälen" (Proudhons uttryck). Engels avslutade denna del av sina anteckningar så här: "Hans måttstock var småindustrierna i Paris istället för att se till sammanslutningarnas [fackföreningarnas] behov under storindustrins utveckling ..." (Engels, "Kritiska noter om Proudhons *L'Idée Générale de la Révolution*", 1851, *Archiv Marksa i Engel'sa*, Moskva 1948, band 10, s 13-14, 17. Marx hade tidigare sammanfattat Proudhons stycke om "sammanslutningar" utan att speciellt hänvisa till fackföreningar, "Brev till Engels", 8 augusti 1852, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 297 f.)

¹ Angående Jones om fackföreningsrörelsen, se hans tidning *Notes to the People*, november 1851, s 521, hans artikel "The Policy of Truth", februari 1852, och numret från april 1852, s 976.

reformistisk högerpolitik och en sekteristisk vänsterism – båda lika fjärran från Marx' sätt att närma sig frågan – allra tydligast i frågan om socialisters inställning till denna klassorganisation.

Marx fick tillfälle att förfäktat sitt anspråk på historiskt företräde i ett brev från 1869, i samband med sin bok mot Proudhon: "1847, då alla de politiska ekonomerna och socialisterna var ense om en enda sak – att fördöma *fackföreningarna*, påvisade jag deras historiska nödvändighet."² Mindre än tre decennier senare var denna tidigare period så bortglömd att Engels var tvungen att förklara för Bebel:

... Marx' påpekande [gäller] *alla* de socialister som dittills tagit till orda (med undantag av oss båda, som var okända i Frankrike) för att markera sin inställning till en tänkbar koalition – det främsta exemplet var Robert Owen!* Hans lärjungar följde honom, och i Frankrike gick bland andra Cabet efter samma linje. Där berördes frågan dock inte mer ingående, eftersom man inte hade någon koalitionsrätt att stödja sig på. Men de former av socialism som existerade före Marx var antingen feodala, borgerliga, småborgerliga eller utopiska – någon gång kunde de också förena flera av dessa egenskaper – och därför var det uppenbart att alla dessa socialister, vilka alla ansåg sig besitta det allena saliggörande receptet och stod utan kontakt med den egentliga arbetarrörelsen, uppfattade *varje* aktion av denna – även koalitioner och strejker – som ägnade att leda massorna på villospår, bort från den enda sanna lärans väg mot frälsningen.³

Varför var Marx den första ledande tänkare som innefattade fackföreningsrörelsen, även i dess första elementära former, i sin syn på den process som skulle leda fram till en social revolution? Det korta svaret är: därför att bara Marx utvecklade en socialistisk teori om *klassorganiseringens* grundläggande roll *som sådan*. Alla andra sorters socialism hoppades på en mycket bredare eller mycket snävare grupp: i ena fallet hela Folket, om inte till och med hela Mänskligheten, eller åtminstone alla människor som inte var "lättingar", i det andra en elitgrupp av revolutionärer eller ett något mindre elitmässigt parti av Upplysta. Dessa andra socialismer kanske strävade efter eller hävdade att de hade en speciell inriktning på proletariatet som rekryteringsgrund eller av andra lämpliga orsaker,⁴ men i inget av dessa fall var klasslinjen för organiseringen den grundläggande vägen till deras revolution.

Detta är i själva verket ett annat sätt att förklara varför marxismen definierar sig själv som en proletär socialism, som en klass' socialism, och inte en socialism som härletts ur en förkärlek för eller vision om en framtida samhällsordning. Det förklarar också varför frågan om fackföreningarna har varit ett av de mest avgörande testen av en viss samhällelig strömnings verkliga karaktär, det vill säga av dess syn på förhållandet mellan socialismen och proletariatet.

2. Tidiga överväganden

På grund av ämnets karaktär genomgår Marx' tankar om fackföreningsrörelsen en ständig utveck-

2 Marx, "Brev till Ludlow", 10 april 1869, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, fotnot s 364, Hänvisningen är till sista stycket i *Filosofins elände*, se ovan.

* Denna hänvisning till Owen är korrekt. Men i *Anti-Dühring* (och upprepat i *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*) nämner Engels, under en entusiastisk lovsång till Owen, att: "Han var ordförande på den första kongress, där de engelska fackföreningarna sammanslöt sig till en enhetlig landsorganisation." (Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org. Engels, *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, på marxistarkiv.se) Detta kan vara missvisande: Owens halvt tillfälliga och övergående förbindelse till den tidiga fackföreningsrörelsen framhävde bara till sist hans i grunden fientliga inställning till den. (G D H Cole, *History of Socialist Thought*, vol I: *The Forerunners 1789-1850*, London: Macmillan 1955, kap 11; M Beer, *A History of British Socialism*, band 1, s 334 m fl.) Det fanns emellertid fackföreningsmedlemmar som ansåg sig vara oweniter, det vill säga socialister. Deras talesmän, som James Morrison, tvingades bryta med Owen själv.

3 Engels, "Brev till Bebel", 15 oktober 1875, på marxists.org.

4 Jmfr *KMR*, band 1, s 80 f.

ling under årtiondenas lopp, inte på grund av förändringar av de bakomliggande uppfattningarna utan på grund av att det krävdes konkreta erfarenheter för att sätta kött på benen på generaliseringarna. Det rör sig här om två sorters erfarenheter: Marx' egna och fackföreningarnas egen utvecklande verklighet.

Det fanns ingen fackföreningsrörelse i Rhenlandet som den unge Marx kunde träffa. I Paris som han därefter flyttade till var den bara ett gryende fenomen. Till och med i England, där Engels första gången upptäckte att fackföreningarna redan var en maktfaktor, hade de bara blomstrat i två decennier när den unge tyske besökaren skrev sin bok om *Arbetarklassens läge*. På 1850-talet följde Marx den fackliga kampen och strejkrörelserna noga, speciellt i sina rapporter till *New York Tribune*. 1853 var hans artiklar fyllda av nyheter om strejker, men de betraktades av nödvändighet utifrån. Det var i och med organiseringen av Internationalen som Marx började arbeta i nära kontakt med ett antal fackföreningsaktivister i England, och när fackföreningar bildades i Tyskland och på andra ställen utvidgades hans erfarenheter. Slutligen var det efter hans död som den engelska fackföreningsrörelsen gjorde den uppmuntrande svängning som han hade förutsagt, så det blev Engels som ensam fick möjlighet att lära sig från den "Nya fackföreningsrörelsen" och även följa rörelsen på kontinenten.

Utan tvekan var det den unge Engels som spelade den inledande rollen på detta område, liksom när det gällde att rikta Marx' uppmärksamhet på politisk ekonomi. Engels' *Den arbetande klassens läge i England*, som han skrev i slutet av 1844, är förvisso redan helt klar över sin inställning till "[d]essa olika, ofta sammanfallande, ofta skilda grupper av arbetare – fackföreningsmedlemmar, chartister och socialister".⁵ När vi idag läser hans kapitel om "Arbetarrörelser", där den första halvan ägnas åt en positivt inställd redogörelse för den dåvarande fackföreningsrörelsen, så är dess vänliga ton så välbekant för oss att det är svårt att inse hur ovanlig den var för dåtidens socialism. "Engels", skrev Rjazanov, "var den förste som försökte ge en teoretisk förklaring till fackföreningarnas utveckling bland arbetarna",⁶ men än mer var hans bok det första viktiga försöket att göra det inom ramen för en revolutionärt socialistisk ståndpunkt. Det var det första inflytelserika resultatet av ett revolutionärt socialistiskt tänkande som avvisade de två dominerande uppfattningarna – åsikten att fackföreningsrörelsen var oanvändbar eller skadlig för socialismen, och tron att den var fullt tillräcklig för arbetarnas intressen, kort sagt sekterism och reformism – och antog att fackföreningsrörelsen skulle *införlivas* i revolutionens socialistiska perspektiv.

Som vi har sett⁷ är Engels' teoretiska åskådning här ännu långtifrån generaliserad, men det står helt klart att det viktiga för honom med fackföreningarna är deras karaktär som klassrörelse. Kort efter att boken hade givits ut (och efter att han flyttat till Bryssel för att bo närmare Marx) förklarade Engels för läsarna att "jag huvudsakligen var sysselsatt med att beskriva bourgeoisien och proletariatet i förhållande till varandra och nödvändigheten av kamp mellan dessa båda klasser; och att jag fäste särskild vikt vid att visa hur fullständigt berättigat proletariatet är att föra denna kamp ..."⁸

Fram till denna tidpunkt hade Marx' skrifter ägnat föga eller ingen uppmärksamhet åt fackföreningarna. I början av Parismanuskripten från 1844 finns det en hänvisning i förbigående som bara upprepar Adam Smith.⁹ I *Den heliga familjen* finns en hänvisning till engelska och franska samman slutningar begravd i filosofiskt ludd.¹⁰ I *Den tyska ideologin*, som var det första arbete han skrev i

5 Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.

6 Rjazanovs kommentar i engelska upplagan av *Kommunistiska manifestet*, Marx/Engels, *The Communist Manifesto*, London: M Lawrence 1930, s 113.

7 Jmfr *KMR*, band 1, s 113, 114 f.

8 Engels, *Efterskrift till Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.

9 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskripten*, på marxists.org.

10 Marx/Engels, "The Holy Family", *Collected Works*, band 4, s 52 f.

nära samarbete med Engels, lyser en i stora drag välvillig inställning till fackföreningarna svagt igenom i två stycken som polemiserar mot Stirner. Syftningarna är av underordnad betydelse men talande. Anarkistförfadern Stirner hade förkunnat att arbetarna bara behövde sluta arbeta för att erövra hela makten. (Illusionen om en segerrik generalstrejk med korsade armar uppstod som en av vänsterismens barnsliga uppfattningar.) Marx och Engels svarar att

även en minoritet av arbetare som går samman och går ut i strejk ser sig mycket snabbt tvungen att agera på ett revolutionärt sätt – ett faktum som vi kunde ha lärt oss av upproret [generalstrejken] i England 1842 och de tidigare upproren i Wales 1839, ett år då den revolutionära upphetsningen bland arbetarna först fick ett omfattande uttryck i den ”heliga månaden”, som utropades samtidigt med en allmän beväpning av folket.¹¹

Redan Engels’ *Arbetarklassens läge* hade uttryckt en liknande uppfattning om de fackliga aktionernas begränsningar.

Men i *Den tyska ideologin* betonas fackföreningsrörelsens positiva sida i ännu ett utfall mot Stirner flera sidor längre fram. Stirner ser bara arbetarna i samband med sitt tal om att ”gripa arbetsgivarna om strupen” och liknande uppblåst tal, medan han tror att arbetare som kräver högre löner behandlas som brottslingar. Marx och Engels påpekar att till skillnad från Stirners värld (Preussen) så behandlas arbetare i England, USA och Belgien som agerar för högre löner inte nödvändigtvis som brottslingar, utan ”lyckas faktiskt tvärtom ofta få högre löner.” De förlöjligar allt högtravande tal om att ”gripa om strupen” som om det hade någon annan mening än revolution. Arbetarna skulle inte uppnå någonting, ”eller i alla fall mycket mindre än med hjälp av föreningar och strejker.”¹²

De första resultaten av Marx’ ekonomiska studier visar sig inte förrän i hans *Filosofins elände* 1847. Sista kapitlet handlar om ”Strejkerna och arbetarkoalitionerna”. Här får vi det första klara uttalandet om hans syn på fackföreningarna inom ramen för hans teori om förhållandet mellan socialismen och klassen.

Arbetarnas fackföreningar växer jämsides med den moderna industrin. Graden av anslutning till fackföreningarna är en mätare på landets ställning på världsmarknaden. Således har England ”de största och bäst organiserade koalitionerna.” Det har inte bara bildats delvisa och tillfälliga koalitioner tillfälligtvis för en strejk: ”Man har skapat varaktiga koalitioner, *trade unions*, som tjänar som skyddsvärn för arbetarna i deras uppgörelser med företagen.” Detta pågår samtidigt som chartisterna organiserar en politisk arbetarrörelse.

Arbetarnas första försök att *associera* sig inbördes antar alltid formen av koalitioner. Storindustrin sammanför en mängd med varandra obekanta människor på en plats. Konkurrensen splittrar dem i deras intressen. Men upprätthållandet av lönen, detta gemensamma intresse gentemot mästaren, förenar dem i en gemensam motståndstanke – *koalitionen*.¹³

Den har ett ”dubbelt syfte”, inte bara att hindra konkurrensen bland arbetarna, utan ”åstadkomma en allmän konkurrens med kapitalisten.”

Om det första syftet med motståndet endast var att hålla lönerna uppe, utbildar sig de till en början isolerade koalitioner, i den mån kapitalisterna å sin sida förenar sig till repression, till grupper, och gentemot det alltid förenade kapitalet blir associationernas upprätthållande för dem nödvändigare än lönernas. Detta är till den grad sant att de engelska ekonomerna är alldeles häpnad över att se hur arbetarna offerar en stor del av sin lön till förmån för associationerna, som i ekonomernas ögon upprättades endast för lönens skull. I denna kamp – ett sannskyldigt inbör-

11 Marx/Engels, ”The German Ideology”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 204 f.

12 *Ibid*, s 360 f.

13 Marx, *Filosofins elände*, på marxistarkiv.se, s 78.

deskrig – förenar och utvecklar sig alla element för en kommande drabbning. En gång bragt till denna punkt antar koalitionen politisk karaktär.¹⁴

Marx sammanfattar så klassinnebörden i denna utveckling:

De ekonomiska förhållandena har till en början förvandlat massan av befolkningen till arbetare. Kapitalets välde har för denna massa skapat en gemensam situation, gemensamma intressen. Så är denna massa gentemot kapitalet redan en klass, ehuru ännu inte för sig själv. I kampen, som vi blott karakteriserat i några av dess faser, samlas denna massa, konstituerar sig som klass för sig själv. De intressen den försvarar blir klassintressen. Men kampen mellan klasserna är en politisk kamp.¹⁵

Vi har redan förklarat det hegelianska begreppet ”klass för sig själv”.¹⁶ Genom att organisera sig under kampens gång blir en uppsplittrad klass en självmedveten klass, och de enskilda proletärernas intressen generaliseras till klassintressen. Varför ”kampen mellan klasserna är en politisk kamp” ska vi beröra i kapitel 5.

3. ”Den verkliga klassorganisationen”

Samma tankegång sammanfattas elegantare men mindre livfullt i *Kommunistiska manifestet*. På grund av industrins tillväxt, tillväxten av de proletära massorna och deras ökande osäkerhet,

[antar] sammandrabbningarna mellan den enskilde arbetaren och den enskilde borgaren ... alltmer karaktären av en sammandrabbning mellan två klasser. Arbetarna börjar med att bilda sammanslutningar mot borgaren; de förenar sig för att försvara sina arbetslöner. De bildar själva bestående sammanslutningar för att proviantera inför tillfälliga uppror.

Segrarna är bara tillfälliga. ”Det egentliga resultatet av deras kamp är inte den omedelbara framgången, utan den alltmer omfattande föreningen av arbetare.” Kommunikationsteknologins utveckling tjänar också till att centralisera de lokala strider som bryter ut ”till en nationell klasskamp.” Författarna tillägger sedan: ”Varje klasskamp är emellertid en politisk kamp.”¹⁷

För Marx är ”[d]enna organisering av proletärerna till klass, och därmed till politiskt parti”¹⁸ grundläggande för vägen till en social revolution. Två ord måste speciellt betonas.

För det första är det arbetarnas *organisering* som klass som har en benägenhet att politisera kampen. Arbetarklassen behöver bara organisera sig för att genomföra sin kamp, för att underkasta sig behöver den ingen organisation. Klassorganiseringens speciella funktion är klasskamp, aktuell eller möjlig, verklighet eller hot. Det motsägs inte av det faktum att de härskande makterna försöker övertala klassorganisationen att tänka i termer av klassamarbete. Om fackföreningarna ”inte hade skapats för kamp mot kapitalets övergrepp, varför skulle de då ha skapats?”, protesterade Engels.¹⁹

För det andra, *klass*: det är fackföreningarnas roll under inledningen av denna process som gör dem till proletariats klassorganisation framför alla andra. Denna uppfattning har alltid ställt Marx’ teori i motsättning till de socialister som ansåg sig själva vara alldeles för revolutionära för att bry sig om så oupplysta organisationer som fackföreningarna.

14 *Ibid.*

15 *Ibid.*

16 Se ovan, kapitel 2, s 30.

17 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 8. [Jag tror att översättningen av ”make provision” till ”provantera” hellre skulle vara ”förbereda” - öa.]

18 *Ibid.*

19 Engels, *Fackföreningarnas roll*, på marxists.org.

Det hela skärptes till i Tyskland, där en fackföreningsrörelse började växa fram först sedan det redan hade uppstått en socialistisk grupp, som ville avvärja en rival. Det var inställningen hos den lassalleanska organisationen, som leddes av J B Schweitzer. Så fort denna inställning visade sig fördömde Marx den. Schweitzer inser, skrev Marx, ”att i och med utvecklingen av en *verklig* arbetarorganisation i Tyskland, baserad på fackföreningarna, skulle hans konstgjorda förbund av sekterister snart inte existera.” Engels höll med, och med samma ordval.²⁰

Tillväxten av de *verkliga* arbetarorganisationerna undergrävde faktiskt förbundet av sekterister så mycket att lassalleanerna inom några år tvingades acceptera enhet med de fackföreningsvänliga socialisterna som leddes av Bebel och Liebknecht. När denna enhet bröts vid Gothakongressen 1875 var en av de många bristerna i det föreslagna partiprogrammet som Marx och Engels angrep det som återstod av den lassalleanska inställningen till fackföreningarna. Engels rasade:

... [det] sägs inte ett ord om organiserandet av den medvetna arbetarklassen med hjälp av fackföreningar. Här har man förbigått en synnerligen betydelsefull detalj; det gäller det verkliga organiserandet av proletariatet som klass. Genom fackföreningarna förs den dagliga kampen mot kapitalismen, och dessa övningar ger arbetarnas förbund en styrka ...²¹

Eftersom fackföreningarna är ”det verkliga organiserandet av proletariatet som klass” gillade Marx att visa att borgarklassens rädsla för fackföreningsrörelsen motsvarade denna grundläggande klasskaraktär. Han gjorde det i stor detalj i sina rapporter om den engelska strejkrörelsen till *New York Tribune*. Det är också pikant att se hur han gjorde det med avseende på ett mycket tidigt skede i historien. Ett kapitel i *Kapitalet* om historien om den arbetarfientliga lagstiftningen slutar med Le Chapeliers lag 1791, som antogs av den franska revolutionära församlingen för att förbjuda fackföreningsrörelsen, i namn av Frihet, Jämlikhet och Broderskap. Denna lag ”drar upp gränserna för kampen mellan kapital och arbete på ett sätt, som passar kapitalet, ...” skriver Marx indignerat:

”Ehuru det är önskvärt”, säger referenten Le Chapelier ... inför nationalförsamlingen, ”att arbetslönen vore högre än nu ...”, bör arbetarna dock inte äga rätt att gemensamt bevaka sina intressen för att minska ”det beroende, som står nära slaveriet”, då de därigenom ”gör intrång i sina f.d. mästars, de nuvarande industriherrarnas frihet” ...²²

Denna tidiga borgerliga rädsla för fackföreningarna var inte bara ett särdrag hos det tredje ståndets deputerade Le Chapelier. Marx pekar också på Robespierre själv. När det 1865 var tal i Preussen om att avskaffa de antifackliga lagarna kommenterade Marx:

En passant: precis som alla lagar på kontinenten av denna sort härstammar de preussiska antifackliga lagarna från påbudet från *Assemblée Constituante* den 14 juni 1791 [Le Chapeliers lag], där den franska bourgeoisien mycket hårt straffade allt sådant, inklusive alla sorters arbetarföreningar – till exempel genom att förlora medborgerliga rättigheter under ett år – med förevändningen att det var ett *återupprättande av gillena* och stod i motsättning till de konstitutionella rättigheterna och ”människans rättigheter”. Det är typiskt för Robespierre, att vid en tidpunkt då det att vara ”konstitutionell” i 1789 års församlings mening var ett brott som bestraffades med giljotinen, så behöll han alla dess lagar *mot* arbetarna i kraft.²³

Men 1791 var det ett litet antal moderna lönearbetare som förtrycktes. Proletariatet som klass var i sin linda och det var också klassorganiseringen. Men klassens inbyggda kraft att organisera sig

20 Marx, ”Brev till Engels” 19 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 155. Engels, ”Brev till Marx”, 21 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 158.

21 Engels, ”*Brev till Bebel*”, 18-28 mars 1875, på marxists.org.

22 Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org.

23 Marx, ”Brev till Engels”, 30 januari 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 48.

räckte för att dra på sig ilskan.

Från och med 1791 och under hela 1800-talet var borgarklassens farhågor ett mått på även långt-ifrån klassmedvetna fackföreningars klasskaraktär. 1853 informerade Marx läsarna av *Tribune* vad strejkvågen hade för innebörd genom att citera den engelska borgerliga pressen: ”Den nuvarande upphetsningen”, skrev *Weekly Times*, ”är begränsad till en rad oberoende skärmytslingar, men det finns tecken på att den tid inte är långt borta då den planlösa krigföringen kommer att omvandlas till en systematisk och allmänt utbredd samling mot kapitalet.”²⁴

4. Engels lägger grunden

Under större delen av 1800-talet var arbetarnas benägenhet för facklig organisering något av ett ekonomiskt mysterium för borgerliga ekonomer och även för de flesta socialister. Om och om igen visade båda praktiskt nog att arbetarna aldrig kunde vinna något med hjälp av strejker och facklig kamp, därför var alltihop obegripligt. Ekonomerna drog slutsatsen att arbetarna borde lita till ljuvligt samförstånd med sina arbetsgivare. Socialisterna drog slutsatsen att bara deras egen politiska favoritsekt hade något att erbjuda. Trots dessa nästan enhälliga försäkringar organiserade den engelska arbetarklassen – med tiden följda av arbetarna på kontinenten – fackföreningar i allt större skala och gick med betydande uppoffringar ut i våg efter våg av strejkrörelser.

Marx utarbetade inte sin ekonomiska teori om detta ämne helt och fullt förrän strax innan utgivningen av *Kapitalet*. En central del klargjordes först omkring 1865. Ändå intog, som vi har sett, Marx en positiv hållning till fackföreningsrörelsen långt innan dess, och Engels till och med före honom. Av vilken anledning?

Svaret framgår allra tydligast i Engels’ tidiga arbete, som accepterar den rådande uppfattningen att fackföreningar inte kan förbättra arbetarnas ekonomiska villkor för klassen i sin helhet, på grund av ”ekonomins lagar, enligt vilka lönen bestäms av förhållandet mellan tillgång och efterfrågan på arbetsmarknaden. Därför är alla dessa föreningar maktlösa mot alla *stora* orsaker som påverkar detta förhållande.” Detta är en upprepning av vänsterchartisternas och oweniternas såväl som den borgerliga världens ståndpunkt. Men Engels framhåller ett betydande förbehåll: fackföreningarna har verkligen makt att ta itu med ”små, enskilt verkande orsaker”, förmodligen menar han kapitalister som går sin egen väg. Och om man inte gör motstånd mot kapitalisterna, så skulle de ”efter hand i sitt eget intresse sänka lönen mer och mer... och lönen skulle snart sjunka till sitt minimum.” Men denna tendens ”hämmas ... *under genomsnittliga förhållanden*, av arbetarnas opposition.”²⁵

Men Engels medger här ändå myndigheternas allmänna mening att fackföreningarna är maktlösa att påverka arbetsmarknadens övergripande krafter och mönster, och att deras kamp gång på gång slutar med katastrofala uppoffringar.* Han ställer sedan den fråga som personer som Ernest Jones underlät att ställa:

Man frågar sig, varför arbetarna i så fall lägger ner arbetet, när ändå meningslösheten i detta är

24 Marx, ”Affairs Continental and English”, *New York Tribune* 5 september 1853.

25 Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.

* Men det är ett mått på begåvningen i *Den arbetande klassens läge* att dess analys av frågan om fackföreningarna är avsevärt mer balanserad än vad ens Marx hade nått fram till i slutet av 1847, då han förberedde en rad föreläsningar om politisk ekonomi, som två år senare gavs ut som *Lönearbete och kapital*. I utgivna noter till en föreläsning om löner och fackföreningar accepterade Marx utan förbehåll de borgerliga ekonomernas invändningar mot den ekonomiska grunden för fackföreningar och strejker, och förde bara fram bara socialistiskt revolutionära motiv för att stöda fackföreningsrörelsen, (Marx, ”Arbeitslohn”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 554) vilka kommer att tas upp i nästa avdelning. Skillnaden berodde på att Engels befann sig mycket närmare den verkliga rörelsen i England. På 1850-talet, efter att Marx hade flyttat till England, och mitt under en strejkvåg, började faktiskt Marx överväga synpunkter som liknade de Engels hade anat 1844-1845. Så mycket för teori utan praktik.

uppenbar? Helt enkelt därför att de *måste* protestera mot varje lönesänkning, även om den är dikterad av nödvändighet, ty de känner att de som människor inte skall behöva rätta sig efter samhällsförhållandena, utan att dessa förhållanden bör erkänna dem som människor. Ett stillastående från deras sida skulle annars innebära ett accepterande av dessa samhällsförhållanden, ett medgivande av borgarklassens rätt att suga ut arbetarna under goda handelsperioder och låta dem svälta under dåliga tider. Arbetarna måste göra uppror mot detta så länge de ännu inte har förlorat all mänsklig känsla. Och att de protesterar så och inte på annat sätt beror på att de är engelsmän och praktiska människor, som uttrycker sig i *handling* och inte lugnt går och lägger sig som de tyska teoretikerna, så snart deras protest vederbörligen antecknats i protokollet...²⁶

Så lyder den humanistiska motiveringen. Sedan kommer en hänvisning i förbigående till ekonomiska motiv som inte räcker längre än meningen, återigen följt av subjektiva överväganden om klassmedvetande:

Engelsmännens faktiska protest har däremot sin verkan. Den håller till en del borgarklassens penningbegär i schack och håller arbetarnas opposition mot den ägande klassens samhälleliga och politiska allmakt vid liv. Visserligen tvingar den arbetarna också att erkänna, att det behövs något mer än arbetarföreningar och strejker för att bryta bourgeoisins herravälde. Men vad som ger dessa fackföreningar och de strejker som organiseras av dem deras egentliga betydelse är, att de är det första försöket av arbetarna att upphäva konkurrensen.²⁷

Fackföreningarna försöker först upphäva konkurrensen mellan arbetarna, det vill säga ensidigt. Men konkurrens är "livsnerven i det nuvarande samhällssystemet" och därför tvingas arbetarna "att inte bara upphäva en del av konkurrensen utan konkurrensen överhuvudtaget – och det kommer de också att göra."²⁸

Slutligen är fackföreningarnas kamp en skola för klasskriget. "Det faktum, att dessa arbetsnedläggelser förekommer så oerhört ofta bevisar bäst, i vilken utsträckning det sociala kriget har brutit ut över England." Strejkerna är skärmytslingar. "De är arbetarnas krigsskola, där de förbereder sig för den stora kampen, som inte längre kan undvikas ... Och som krigsskolor är de oöverträffade."²⁹

Om vi går förbi de delvisa ekonomiska motiveringar som föreslås, så är svagheten med denna förklaring att den förklarar varför socialister utifrån sin egen synpunkt borde stöda dessa fackliga strider (och det är förvisso vad Engels främst tänkte på), men den förklarar egentligen inte varför de stora icke socialistiska och icke klassmedvetna arbetarmassorna vidhåller sin påstått irrationella linje. Men denna fråga gick bara att besvara med hjälp av en mer utvecklad teori om den kapitalistiska ekonomin, och var inte central för Engels' tänkande. Den starka sidan i hans sätt att närma sig frågan, och dess viktiga bidrag, är att det helt klart framhäver fackföreningarna som klassens grundläggande motståndsorganisationer som pekar från ett elementärt motstånd framåt mot klassens slutliga makt.

5. Fackföreningarnas roll i Marx' teori

Låt oss nu sammanfatta vad fackföreningsrörelsen innebär när det gäller Marx' mogna teori. Mycket av det föregående gäller naturligtvis fortfarande.

1. *Elementärt motstånd*. Engels' formulering i den föregående avdelningen är fortfarande den mest kortfattade, och bör inte ignoreras bara för att den sällan förvandlas till en teoretisk framställning.

²⁶ Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*

Arbetarna är människor innan de är proletärer. För att förringa *Kapitalets* vetenskapliga objektivitet har vissa kritiker kallat det för en ”klagovisa” mot borgarklassen (genom att blanda ihop objektivitet och opartiskhet). Sanningen är att Marx inte dolde det faktum att socialisternas fientliga inställning mot det kapitalistiska samhället inte bara grundar sig på den politiska ekonomins kyliga sanningar, som visar att den fientliga inställningen är historiskt meningsfull. I själva verket släppte Marx loss ännu mer längs dessa linjer i sina reportage till *New York Tribune* och den tyska socialistiska pressen.

Saken kan illustreras från en negativ sida genom att jämföra med Lassalles antifackliga åsikter, som förstenade fackföreningsrörelsens ekonomiska inskränkningar till en dogm som baserades på den ”järnhårda lönelagen”. Lassalle skrev: ”Arbetarnas fackliga kamp är varan Arbetes fåfänga kamp att handla som en människa.”³⁰ Det var troligen för att kampen var fåfäng som Lassalle fördömde den. Men i och med att det *var* en kamp för mänsklighet försökte Marx och Engels införliva den i vägen framåt till den sociala revolutionen.

2. *Försvar av omedelbara ekonomiska intressen.* 1853 framkastade Marx ett viktigt tillägg till sitt ursprungliga godtagande av de borgerliga ekonomernas argument mot fackföreningarna, när han förklarade den pågående strejkvågen i England: ”Under vissa omständigheter finns det för arbetarna inga andra sätt att förvissa sig om de har fått betalt för sitt arbetes verkliga marknadsvärde eller inte än att strejka eller att hota att göra det.”³¹

Men det var först på 1860-talet som Marx fullbordade sin löneteori och därmed fackföreningsarbetets ekonomiska grundvalar. Första gången han skrev om det var när han tvingades debattera med en owenit i internationalens Generalråd, som vidhöll den gamla tesen att fackföreningar var direkt skadliga.³² Marx’ framställning av frågan* försökte slå fast att det *fanns* ett område där facklig kamp kunde avgöra de berörda arbetarnas ekonomiska villkor, det vill säga vända omkull den dogm som vidhölls av praktiskt taget alla socialister som ansåg sig vara revolutionärer och många som inte gjorde det.

Det stämmer, resonerade Marx, att ”den kapitalistiska produktionens allmänna tendens [är] att i större eller mindre grad pressa ner *arbetets värde* till dess *nedersta gräns*”, men

betyder det då, att arbetarklassen skulle avstå från att bjuda motstånd mot kapitalets övergrepp och uppge sina ansträngningar att utnyttja de tillfällen som yppas att tillfälligt förbättra sitt läge? Om den gjorde så, skulle den förvandlas till en jämnstruken massa av kuvade stackare, för vilka det inte mer skulle finnas någon räddning. Jag tror mig ha visat, att arbetarnas strider för normallöner är processer som är oskiljaktiga från hela lönesystemet, att deras ansträngningar att höja sina löner i 99 fall av 100 är ansträngningar att upprätthålla arbetets givna värde, och att nödvändigheten att tvista med kapitalisten om priset sammanhänger med deras läge att nödgas sälja sig själva som vara. Om de feget gav efter i sin dagliga konflikt med kapitalet, så skulle de sätta sig själva ur stånd att sätta igång en rörelse av större mått.³³

30 Citerat i E Bernstein, *Der Sozialismus einst und jetzt*, Berlin: Dietz 1923, s 70. Se även stycket från Lassalle som citeras i W Sombart, *Socialism and the Social Movement*, New York: Dutton 1909, s 170.

31 Marx, *New York Tribune*, artikel utan namn, 17 oktober 1853.

32 Marx, ”Brev till Engels”, 20 maj 1865, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 174.

* Den gavs ut postumt på engelska som *Value, Price and Profit*, på tyska [och svenska] med den mer passande titeln *Lön, pris och profit*. Utvecklingen av Marx’ löneteori, liksom dess förhållande till den mytiska teori om ”ökande misär” som han påstås ha, är ämne för en omfattande litteratur som ligger utanför de aktuella ramarna. (Angående löneteori se K Kautsky, *The Economic Doctrines of Karl Marx*, New York: Macmillan 1936, del III, kapitel 1; W Blake, *An American Looks at Karl Marx*, New York: Cordon Co 1939, kapitel 22; R Rosdolsky, *Kapitalets tillkomstshistoria*, Göteborg: Röda Bokförlaget 1974, s 265; E Mandel, *Marx ekonomiska tänkande*, på marxistarkiv.se, kapitel 9.) Jag planerar att ta upp myten om ”ökande misär” i ett senare band.

33 Marx, *Lön, pris och profit*, på marxists.org.

I noterna till föreläsningen avsåg han ursprungligen att sammanfatta fackföreningarnas positiva sidor i följande kortfattade meningar:

Fackföreningarna fungerar bra så vitt de – om än tillfälligt – motverkar en minskning av den allmänna lönenivån, och i den mån de tenderar att förkorta och reglera arbetstiden, med andra ord arbetsdagens längd. De fungerar bra så vitt de är medel för att organisera arbetarklassen som klass.³⁴

Marx återvände inte till fackföreningsfrågan som sådan i det vi har av *Kapitalet*,* men 1881 behandlade Engels den i en rad artiklar till de engelska arbetarna. De gav en koncis sammanfattning av varför fackföreningar ”är en nödvändighet för arbetarklasserna i deras kamp mot kapitalet”, särskilt på det område där fackföreningarnas kamp kan vara effektiv. För att citera bara några centrala meningar:

Den genomsnittliga lönenivån är lika med summan av de nödvändighetsartiklar som räcker för att underhålla arbetarna i ett visst land i enlighet med den levnadsstandard som är bruklig i detta land. Denna levnadsstandard kan vara mycket olika för olika klasser av arbetare. Fackföreningarnas stora förtjänst, i deras kamp för att hålla upp lönenivån och minska arbetstiden, är att de tenderar att hålla upp och öka levnadsstandarden ... Lönelagen drar alltså ingen hård och fast linje. Den är inte obevlig med vissa begränsningar. Med undantag för djupa depressioner finns det alltid en viss handlingsfrihet för alla yrken inom vilken lönenivån kan förändras som ett resultat av kampen mellan de två stridande parterna ... Lönelagen upphävs inte av fackföreningarnas kamp. Tvärtom upprätthålls den av den.³⁵

Det vill säga, fortsätter Engels, lönelagen är ”elastisk” och problemet är att avgöra gränserna för denna elasticitet.³⁶

3. *Utveckling av klassmedvetande och organisering.* Bortsett från de just diskuterade ekonomiska problemen har vi sett att Marx och Engels började med denna motivering. I de tidigare nämnda noterna till en föreläsning om löner från 1847, svarar till exempel Marx, efter att ha godtagit ekonomernas kritik mot fackföreningarna, att allt detta ”bara är riktigt utifrån deras synvinkel”. Mot den ställer han en socialistisk uppfattning, som består av följande:

Men de [fackföreningarna] är medel för att ena arbetarklassen, förbereda störtandet av det gamla samhället och dess klassmotsättningar. Och utifrån denna ståndpunkt skrattar med rätta arbetarna åt de fiffiga borgerliga pedanterna som räknar upp vad dessa inbördeskrig [strejker] kostar dem i döda och skadade och i ekonomiska uppoffringar. Den som ska besegra motståndaren diskuterar inte kostnaderna för kriget med honom.³⁷

34 Marx, ”Notes for Report on Wages, Price and Profit”, *The General Council of the First International*, protokoll 1864-1866, s 272.

* I det första bandet nämns fackföreningarna flyktigt som det sätt på vilket arbetarna ”försöker ... att organisera ett planmässigt samarbete mellan de arbetande och de arbetslösa med hjälp av fackföreningar och på andra sätt för att förhindra eller i varje fall dämpa de ödeläggande verkningar[na]” av den kapitalistiska lagen att trycket från den relativa överbefolkningen reglerar konkurrensen på arbetsmarknaden. (Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org. Det finns en indirekt hänvisning via ett citat (not 756 a, kapitel 19), likaså i andra bandet, s 340 [i engelska utgåvan]) Detta var uppenbarligen ett av de många ämnen som Marx sköt upp till de band som aldrig blev skrivna. Givetvis innehåller *Kapitalet* annat material som står i samband med löneteori i allmänhet. Ett grundläggande stycke om fackföreningarnas ekonomiska roll finns bland de ”isolerade fragmenten” i Marx’ manuskript ”Resultat av den omedelbara produktionsprocessen” som bifogats Ben Fowlers nya [engelska] översättning av *Kapitalet*, första bandet (Pelican Marx Library), s 1069-1070.

35 Engels. ”Wages System”, *Articles from the Labour Standard*, Moskva: Progress Publishers 1955, 1965, s 9 f.

36 *Ibid*, s 11. [På svenska, *Fackföreningarnas roll*, på marxists.org.] Resten av denna artikel är mycket träffande. Jmfr också avslutningen av ”Wages Theory”, *ibid*, s 34.

37 Marx, ”Arbeitslohn”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 555.

Detta ska inte läsas som ett svar från de arbetare som skrattar åt de borgerliga pedanterna, utan som Marx' svar till nästan alla andra socialistiska kretsar på den tiden, i synnerhet de som betraktade sig själva som revolutionärer.

Detta faktum ligger nära det som kanske är Marx' mest kraftfulla polemik enligt dessa principer. Den kommer – återigen – från 1853, mitt under strejkvågen och efter att Marx hade befunnit sig i England länge nog för att inse den moderna fackföreningsrörelsens fullständiga betydelse. Den återfinns i en artikel i *Tribune* som till stora delar består av långa utdrag ur Ernest Jones' tal vid en chartistdemonstration, utdrag som belyser Jones' starkaste sida, den sida som hade fått Marx att hålla av honom, nämligen hans roll som folktribun. Men som vi har nämnt skrev samma Jones också kraftfulla fördömanden av fackföreningarna i sina tidningar. Så i första delen av *Tribune*-artikeln har Marx med ett direkt tillbakavisande av Jones' åsikter om fackföreningar utan att i detta sammanhang nämna hans namn, och bara artigt framföra att det gäller vissa socialister. Jag föreslår att det ska läsas som en sammanfattning av vad Marx faktiskt sa till Jones och hans gelikar i den chartistiska rörelsen:

Det finns en klass av filantroper och till och med socialister, som anser strejker vara mycket fördärvliga för "arbetarnas egna" intressen ... Jag är tvärtom övertygad om att lönernas omväxlande upp- och nedgångar, och de därav följande ständiga konflikterna mellan ägarna och arbetarna, under industrins nuvarande organisering är ett oundgängligt medel för att hålla uppe de arbetande klassernas stämning, för att samla dem kring ett stort förbund mot den härskande klassens övergrepp, och för att hindra dem från att bli [apatiska],* obetänksamma, mer eller mindre välfödda verktyg för produktionen. Om vi i ett samhälle som grundas på klassmotsättningar vill förhindra slaveri såväl till gagnet som till namnet, så måste vi acceptera krig. För att helt uppskatta strejkers och koalitioner rätta värde får vi inte låta oss förblindas av deras synbarligen obetydliga ekonomiska resultat, utan framförallt hålla i minnet deras moraliska och politiska konsekvenser. Utan de mäktiga omväxlande perioder av stillastående, blomstring, överhettning, kriser och nöd som den moderna industrin far fram och tillbaka i under de periodiskt återkommande cyklerna, med därav resulterande upp- och nedgångarna av lönerna, och det ständiga kriget mellan ägare och arbetare som nära följer dessa variationer i löner och profiler, så skulle arbetarklasserna i Storbritannien och i hela Europa vara en modlös, viljelös, foglig massa, vars egen befrielse skulle visa sig vara lika omöjlig som slavarnas befrielse i det antika Grekland och Rom. Vi får inte glömma att strejker och koalitioner bland trälarna var grogrund för de medeltida kommunerna, och att dessa kommuner i sin tur har varit upprinnelsen till den nu härskande bourgeoisien.³⁸

Utan tvekan sa Marx också till Jones att strejkvågen höll på att förändra arbetarklassen. När han skrev i *Tribune* hoppade han som vanligt i förväg: "1853 har ägarnas falska förespeglingar och arbetarnas löjligen illusioner bleknat bort. Kriget mellan dessa två klasser har blivit renodlat, ohöljt, öppet erkänt och lätt att förstå."³⁹ Adjektiven var naturligtvis förhastade. En lång slingrig väg låg framför dem. Men, som Engels betonade angående arbetarna i USA, så kunde klassmedvetandet bara uppstå "genom praktiska erfarenheter. Följaktligen måste det börja med fackföreningar etc. för att det ska bli en massrörelse, och varje steg framåt måste tvingas på dem med hjälp av ett nederlag."⁴⁰

Inte bara medvetandet "måste börja med fackföreningar" utan också den grundläggande organiseringen. Som när det gäller så mycket annat är det också här kapitalisterna som visar vägen – och

* I engelska ursprunget står "a pathetic" = ett patetiskt, vilket troligen är fel. Enligt sammanhanget förefaller "apathetic" vara mer sannolikt (vilket även H Draper anmärker) – öa.

38 Marx, "Russian Policy Against Turkey", *New York Tribune* 14 juli 1853, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 191 f.

39 Marx, "War – Strikes – Dearth", *New York Tribune* 15 november 1853.

40 Engels, "Brev till Sorge", 8 februari 1890, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 353.

sedan fördömer arbetarna för att de följer deras exempel. I Manchester organiserades en förening av fabrikanter, komplett med en centralkommitté, för att gå mot bildandet av fackföreningar,

Men de tillåter inte att den apparat som de bildat för och av sig själva uppvägs av att deras arbetare upprättar en liknande apparat [rapporterade Marx till *Tribunes* läsare]. De tänker befästa kapitalets monopol med ett föreningsmonopol. De kommer att diktera villkoren som förenat organ. Men arbetarna ska bara tvista med dem som individer. De ska angripa i slutna led, men arbetarna ska bara få göra motstånd i enskild kamp.⁴¹

Men när fabriksägarna iscensatte sina ”anti-arbetarförbund” (rapporterade Marx lite senare) upptäckte arbetarna att det enda sättet att göra motstånd mot ”detta det engelska kapitalets förbund” var med hjälp av sina egna föreningar.⁴²

4. *En skola*. Redan i *Arbetarklassens läge* hade Engels två gånger beskrivit fackföreningarna som skolor: ”arbetarnas krigsskola”, ”krigsskolor”. Ett kvartssekel senare lovprisade även Marx betydelsen av ”gerillastriderna mellan kapital och arbete – vi menar de strejker som under det senaste året har bringat den europeiska kontinenten i oordning.” Det var i en rapport från Generalrådet till en av internationalens kongresser.⁴³

Fackföreningsrörelsen är en skola eller träningsläger för proletariatet även i mindre krigisk mening, inklusive för att förbereda kadrer av arbetare för att sköta samhället. Engels påpekade att ”det arbetande folket ... vid ledningen av sina jättelika fackförbund” också visade sig ”i stånd till administrativt och politiskt arbete”.⁴⁴ Det gäller inte bara utbildningen av fackföreningsfunktionärer – som ibland bara blir i stånd att förvalta en arbetsmarknad – utan i större grad ett ökande organisatoriskt och administrativt kunnande som tränger långt ner i leden på en fackförening med aktiva medlemmar.

Det finns ännu ett resultat av fackföreningsrörelsen som går utöver ovan nämnda punkter. Vi kommer att betrakta fackföreningarnas medvetna deltagande i politiken i nästa kapitel, men Marx fick tillfälle att peka på att själva fackföreningsrörelsens existens hade en innebörd i förhållande till staten. Det var särskilt tydligt i fallet med auktoritära regimer som Bismarcks, och Marx var noga med att påpeka just detta för de lassalleanska socialisterna, företrädarna för en ”kunglig preussisk regeringssocialism”. När han offentligt bröt med denna grupp läxade han upp deras ledare Schweitzer:

Tillsammans med de fackföreningar som växer upp ur dem är sammanslutningar av yttersta betydelse inte bara som ett sätt att organisera arbetarklassen för kamp mot bourgeoisien – denna betydelse visar sig bland annat i det faktum att inte ens arbetarna i USA kan klara sig utan dem, trots rösträtt och republik – utan dessutom är, i Preussen och överhuvudtaget i Tyskland, rätten att organisera sig en spricka i polisstyret och byråkratismen ... kort sagt är det en åtgärd för att få ”undersåtarna” att växa upp ...⁴⁵

Hänvisningen till Bismarcks Preussen var mer fullständig i ett annat brev vid ungefär samma tidpunkt: regeringen skulle inte gå med på att helt och hållet avskaffa de antifackliga lagarna ”eftersom

41 Marx, ”The War Question – British Population and Trade Returns – Doings of Parliament”, *New York Tribune* 24 augusti 1853.

42 Marx, ”The War Question – Financial Matters – Strikes”, *New York Tribune* 21 oktober 1853.

43 Marx, ”Report of General Council to the 4th Congress”, *The General Council of the First International*, protokoll 1868-1870, s 326.

44 Engels, *Fackföreningarnas roll*, på marxists.org.

45 Marx, ”Brev till Schweitzer”, 13 februari 1865, citerat i ett brev till Engels 18 februari 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 76. För anförandet där han några dagar senare bryter relationerna, se Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 166 f.

en sådan åtgärd skulle innebära att man trotsade byråkratin, myndighetsförklarade arbetarna” och försvagade junkrarnas kontroll över jordbruksarbetarna – ”sådana förändringar skulle Bismarck aldrig kunna tillåta. De vore oförenliga med hela den preussiska samhällstypen.”⁴⁶

I liberaliserade stater och under gynnsamma ekonomiska förhållanden kunde spänningarna mellan fackföreningsrörelsen och staten minska, så länge systemet hade råd med det, men det ställde alltid till problem. Ett kvartssekel senare fann Engels det fortfarande nödvändigt att läxa upp det tyska partiet: ”Ingenstans mer än i Tyskland behöver föreningsrätten skyddas även mot *staten*”, och inte bara mot kapitalistklassen.⁴⁷

6. Fackföreningsrörelsens begränsningar

Det historiska problemet inom den socialistiska rörelsen var att se fackföreningsrörelsens positiva sida. Det saknades aldrig kritik av fackföreningarnas begränsningar, brister och fel. Den socialistiska ortodoxi som Marx stjälpde omkull lutade helt och hållet åt det senare. Detta tryck gjorde att Marx och Engels nästan aldrig tog upp frågan utan tillräckliga påminnelser om att fackföreningsrörelsen inte var arbetarklassens slutpunkt.

För att avspegla denna sida av deras åsikter väljer vi tre speciellt intressanta stycken.

Det första är ett resolutionsförslag om ”Fackföreningarna – deras förflutna, nutid och framtid”, som Marx skrev till internationalens kongress 1866. Vid första påseende verkar det vara ett mycket allomfattande uttalande, för det innehåller också den positiva sidan. Men i själva verket var Marx tvungen att hålla igen på slagen. Det var den första formella utmaningen inom internationalen i sin helhet mot de gamla antifackliga fördomarna, som fortfarande var i omlopp, speciellt i den franska sektionen som kontrollerades av proudhonisterna. När Marx två år tidigare hade utarbetat Internationalens Inauguraladress hade varenda omnämnande av fackföreningarna varit en känslig fråga. Det hade gått framåt, men nu var omnämmandet av strejker den ömma tån.* Detta dokument är därmed inte ett uttalande som fullt ut återspeglar var Marx’ tänkande befann sig 1866. Det innehöll bara så mycket som Marx vid denna tidpunkt ansåg kunde antas av internationalens kongress.

Med denna reservation är det värt att citera nästan i sin helhet, ty det är det första internationella uttalande som eftertryckligt knöt fackföreningsrörelsen till socialismen som en del av ett revolutionärt program.

FACKFÖRENINGARNA – DERAS FÖRFLUTNA, NUTID OCH FRAMTID (Marx’ utkast)

(a) Deras förflutna.

Kapitalet är en koncentrerad samhällelig kraft medan arbetaren bara har sin arbetskraft att sälja. Avtal mellan kapital och arbete kan därför aldrig göras upp på opartisk grund, inte opartisk ens i meningen ett samhälle som ställer ägandet av de materiella existensmedlen och arbetet på ena sidan och den avgörande produktiva energin på den motsatta sidan. Arbetarnas enda samhälleliga makt är deras antal. Men denna kraft bryts av splittringen. Arbetarnas splittring skapas och

46 Marx, ”*Brev till Kugelmann*”, 23 februari 1865, på marxists.org. [I engelska versionen står ”byråkratiska” samhällstypen – ö.a.]

47 Engels, ”Zur Kritik des sozialdemokratischen Programmentwurfs 1891”, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 237.

* Först två år senare, vid kongressen i Bryssel 1868, efter att proudhonisternas inflytande hade minskat, blev det möjligt att anta en resolution med titeln ”Fackföreningar och strejker”, där det ”Beslutades – 1. Att strejker inte är ett medel för arbetarklassernas fullständiga befrielse, men ofta är nödvändiga i den aktuella situationen av kamp mellan arbete och kapital.” (*The General Council of the First International*, protokoll 1868-1870, s 292.) Vid den tidpunkten fanns det som vi ska se andra problem.

vidmakthålls av den *oundvikliga konkurrensen mellan dem själva*.

Fackföreningarna uppstod ursprungligen ur arbetarnas *spontana* försök att avskaffa eller åtminstone tygla denna konkurrens för att erövra sådana avtalsvillkor att de åtminstone kan höja sig över rena slavförhållanden. Fackföreningarnas omedelbara mål var därmed begränsade till dagliga behov, till lämpliga medel för att hindra kapitalets oavbrutna övergrepp, med ett ord till frågor om löner och arbetstid. Denna fackföreningarnas verksamhet är inte bara legitim, den är också nödvändig. Den går inte att klara sig utan så länge det nuvarande produktionssystemet existerar. Tvärtom måste den göras allmän genom att bilda fackliga sammanslutningar i alla länder. Å andra sidan bildade fackföreningarna utan att veta om det arbetarklassens *organisatoriska centrum*, på samma sätt som de medeltida kommunerna gjorde för medelklassen. Om fackföreningarna behövs för gerillastriderna mellan kapital och arbete, så är de ännu viktigare som *organiserade organ för att ersätta själva systemet med lönearbete och kapitalets styre*.

(b) Deras nutid.

Fackföreningarna har varit alltför ensidigt inriktade på lokal och omedelbar kamp med kapitalet och har ännu inte fullt ut förstått sin makt att agera mot själva löneslaverisystemet. De har därför hållit sig alltför mycket undan från övergripande sociala och politiska rörelser. Men på senare tid verkar de ha vaknat till en viss insikt i sitt stora historiska uppdrag ... [Engelska och amerikanska exempel räknas sedan upp.]

(c) Deras framtid.

Frånsett sina ursprungliga syften måste de nu lära sig att medvetet agera som arbetarklassens organisatoriska centrum för dess *fullständiga befrielses* bästa. De måste hjälpa varje social och politisk rörelse att röra sig i denna riktning. När de ser sig själva som och handlar som förkämpar och företrädare för hela arbetarklassen, kan de inte underlåta att värva människor utanför föreningen till sina led. De måste noggrant tillvarata de sämst betalda yrkenas intressen, såsom jordbruksarbetarna som på grund av exempellösa förhållanden blivit maktlösa. De måste övertyga världen i stort att deras ansträngningar, långt från att vara inskränkta och själviska, syftar till att befria de förtryckta miljonerna.⁴⁸

Ett år tidigare hade Marx tagit med ett starkare yttrande om fackföreningarnas begränsningar i slutet av sitt föredrag om "Lön, pris och profit":

Samtidigt och helt bortsett från den allmänna trældom, som är förbunden med lönesystemet, får arbetarklassen inte för sig själv överdriva slutresultatet av dessa dagliga strider. Den får inte glömma att den kämpar mot verkningarna men inte mot orsakerna till dessa verkningar, att den visserligen bromsar den nedåtgående rörelsen men inte förändrar dess riktning, att den använder lindrande medel men inte botar sjukdomen. Den får därför inte gå helt upp i dessa oundvikliga gerillastrider, som oupphörligt uppstår ur kapitalets ständiga övergrepp eller ur förändringarna på marknaden. Arbetarklassen måste förstå, att det nuvarande systemet – trots allt det elände det bringar arbetarklassen – samtidigt går havande med de för samhällets ekonomiska omdaning nödvändiga *materiella betingelserna* och samhälleliga formerna. I stället för den *konserverade* parollen: "En skälig dagslön för en skälig arbetsdag!" borde de skriva på sin fana den revolutionära parollen: "Ned med lönesystemet!".

... Fackföreningarna fungerar tillfredsställande som motståndshärdar mot kapitalets övergrepp. De misslyckas delvis i sitt syfte så snart de använder sin makt omdömeslöst. De förfelar helt och hållet sitt ändamål så snart de inskränker sig till ett gerillakrig mot det bestående systemets verkningar i stället för att samtidigt försöka förändra det, istället för att använda sina organiserade krafter som en hävstång för arbetarklassens slutliga befrielse, d.v.s. för att slutgiltigt avskaffa lönesystemet.⁴⁹

48 Detta är texten till Marx' utkast i *The General Council of the First International*, protokoll 1864-1866, s 347-349. Kongresstexten, med några förändringar, finns i *The General Council of the First International*, protokoll 1868-1870, s 290-292.

49 Marx, *Lön, pris och profit*, på marxists.org.

Engels inledde sin tidigare omnämnda serie av artiklar för engelska arbetare⁵⁰ med en kritik av parollen ”En skälig dagslön”, och tog med en diskussion om fackföreningsrörelsens begränsningar. Men ett mindre välkänt stycke om samma ämne kan vara av intresse här. Frågan kom upp som ett sidospår i en polemik med den tyske ekonomen Lujo Brentano 1891, det vill säga efter att de borgerliga ekonomerna hade blivit övertygade om att det trots allt *fanns* ett positivt syfte med fackföreningsrörelsen. Eftersom arbetarna inte hade fäst något avseende vid deras visa råd att avhålla sig från att organisera sig fackligt då det var slöseri med tid och kraft, så hade ekonomerna gjort en kovändning för att utnyttja de reformistiskt sinnade fackföreningarna för att angripa socialisternas krav på grundläggande förändringar. Medan socialisterna en gång i tiden hade varit tvungna att förklara att det fanns en vits med att arbetarna bildade fackföreningar, så tvingades Engels nu förklara att fackföreningarna inte kunde lösa arbetarnas samtliga problem.

Herr Brentanos upprepade påstående att arbetarnas skyddslagstiftning och fackliga organisationer lämpar sig för att förbättra arbetarklassens läge är inte på minsta sätt hans egen upptäckt. Från *Arbetarklassens läge i England* och *Filosofins elände till Kapitalet* och mina senaste skrifter, har Marx och jag sagt detta hundratals gånger, men med mycket avsevärda förbehåll. För det första är de gynnsamma effekterna av i synnerhet arbetarnas motståndsorganisationer begränsade till tider av genomsnittlig och livlig handel, under perioder av stagnation och kris kör de regelbundet fast. Herr Brentanos påstående att de ”kan lamslå reservarméns katastrofala effekter” är löjligt. Och för det andra kan – fränsett andra mindre viktiga förbehåll – varken det skydd som lagstiftningen ger eller fackföreningarnas motstånd utplåna den sak som är viktigast att avskaffa: det förhållande mellan kapital och arbete som fiendskapen mellan kapitalistklassen och lönearbetarklassen alltid skapar på nytt. Massan av lönearbetare är dömda till ett livslångt lönearbete, klyftan mellan dem och kapitalisterna blir allt djupare och bredare ju mer den moderna storindustrin tar över alla produktionsgrenar. Men eftersom herr Brentano skulle vilja göra löneslavar till *nöjda* löneslavar måste han överdriva de gynnsamma effekterna av arbetarnas skyddslagstiftning, fackföreningarnas motstånd, den sociala lagstiftningens lappverk etc. på ett enormt sätt. Och eftersom vi är så vilseledda att vi bemöter denna överdrift med enkla fakta – därav följer hans vrede.⁵¹

Dessa och liknande förklaringar förs fram i form av alla fackföreningar, alla motståndsorganisationer som begränsar sig till ekonomiska frågor, alltså även de bästa fackföreningarna, till och med de allra bästa tänkbara. Men just på grund av att Marx hade en positiv hållning till fackföreningsrörelsen blev det nödvändigt att skilja mellan bättre och sämre fackföreningar, till skillnad från sekteristerna som bara kunde fördöma allihop. Marx var precis som alla andra anhängare tvungen att bry sig om frågor om politik och program inom fackföreningsrörelsen.

Här ska vi bara intressera oss för de stora frågorna på detta område och i synnerhet för den största: den sorts fackliga politik som har en benägenhet till tunnelseende och bara riktar in sig på snäva och kortsiktiga mål, och följaktligen i det långa loppet snöper sig själv, i motsats till den fackliga politik som på bästa sätt underlättar rörelsens bidrag till klassens framtidskridande på lång sikt.

7. ”Business unionism”*

Den sorts fackliga politik som Marx gick mot hade kritiserats starkt nog i Internationalens resolution från 1866: den sort som systematiskt höll sina ansträngningar ”snäva och själviska” i speciellt

50 Speciellt i den första artikeln ”Fair Day’s Wages”, och i de två artiklarna om fackföreningarna [på svenska i *Fackföreningarnas roll* – öa], Engels, *Articles from the Labour Standard*, s 5-7, 11-18.

51 Engels, ”In Sachen Brentano contra Marx wegen angehliche Zitatsfälschung”, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 95 f.

* Bokstavligen betyder detta begrepp ”fackföreningar som fungerar som ett företag som säljer arbetskraft”, och har främst använts inom amerikansk fackföreningsrörelse. Syftar på att fackföreningarna bara ska syssla med löner, arbetstider och arbetsvillkor, inte något om företags skötsel etc. Närmaste svenska begrepp är ”ekonomism” - öa.

gynnade sektorer och arbetargrupperns intressen, den sort som är ”alltför ensidigt inriktade på lokal och omedelbar kamp med kapitalet” och alltmör avskydde all sorts kamp. Framförallt den sort som avvisade politisk inblandning och förkastade alla förslag om ”fullständig frigörelse” för att de hindrade deras egen strävan efter snäva privilegier. Den sortens facklig politik har fått olika namn, såsom ”ren och skär facklig politik”. Dess centrala kännetecken är att den bara betraktar fackföreningarna som förhandlare om försäljningen av arbetskraft inom det kapitalistiska systemets höga murar, som handelsmän i arbetskraft. Ur denna synvinkel är ”business unionism” en passande beskrivning, även om den började användas först efter Marx. (Som vi ska se kallade Engels den ofta helt enkelt ”konservativ” facklig politik.)⁵²

I mitten av 1870-talet var Internationalen död och de engelska fackföreningarna i full flykt mot de mest källborgerliga sorternas ”business unionism”. ”Sedan ett antal år”, skrev Engels till sina kamrater i Tyskland 1879, ”har den engelska arbetarrörelsen gått i en hopplös cirkel av strejker för högre löner och kortare arbetstid, men inte som ett hjälpmedel eller medel för propaganda och agitation, utan som ett slutgiltigt mål.” Den är uppdelad i tories och liberaler. ”Här kan man tala om en arbetarrörelse bara i så måtto som det äger rum strejker här, som oavsett om de segrar eller ej inte för rörelsen ett enda steg framåt.” Han gav partipressen rådet: ”Inga försök bör göras att dölja det faktum att det för närvarande inte existerar någon verklig arbetarrörelse i kontinental mening här ...”⁵³ En arbetarrörelse ”i kontinental mening” innebar en rörelse som tog sig själv på allvar som företrädare för den organiserade klassen – inte bara en jobbstiftelse eller korporativt skrä.

Engels kopplade samman denna skillnad med de tyska arbetarnas traditionella ”känsla för teori”:

Och vilket omätligt företräde detta är, visar sig ... i den likgiltighet för all teori, som är en av huvudorsakerna till att den engelska arbetarrörelsen, trots all utmärkt organisation i det engelska maskineriet, rör sig så långsamt, ...⁵⁴

”Business unionism” behövde inte så mycket teori, den borgerliga politiska ekonomin räckte mer än väl för dess syften. Den befann sig helt och hållet inom den härskande klassens förhärskande teorier. Precis som ett borgerligt företag inriktade den sig – på samma kortsiktiga, inskränkta sätt som historiskt kännetecknade deras herrar – på att ta hänsyn till omedelbara fördelar.

En av ”business unionismens” kontraproduktiva former var den skråliknande jobbstiftelsen. Många fackföreningar fjättrades inte bara av borgerliga traditioner utan också ”[a]rbetartraditioner – nedärvda från den tid, då de första trevande försöken gjordes till självständigt handlande – exempelvis talrika gamla Trade Unions uteslutande av alla de arbetare, som inte genomgått föreskriven lärotid. Något som inte betyder något annat än att varje sådan Union fostrar sina egna strejkbrytare.”⁵⁵ Hamnarbetarna i London fostrade sina egna strejkbrytare genom att vägra att ansluta nya medlemmar. Dessutom sa de nej till ett livsviktigt samarbete med en annan fackförening, och ”[s]edan protesterar hamnarbetarna högljutt mot invandringen av utländska utfattiga stackare (ryska judar).”⁵⁶ Resultatet av denna reaktionära politik blev att ännu en av den gamla sortens fackföreningar snabbt blev av med sin bas. I Manchester satte en annan fackförening handbojor på sig själv med hjälp av en restriktiv skråpraktik: ”de har helt enkelt fortfarande en del gamla fackföreningstraditioner i huvudet, att de bara tänker jobba på den ena eller andra maskinen och bara på ett

52 Se sista avdelningen i detta kapitel nedan, och hänvisningen till ”borgerligt arbetarparti” ovan, kapitel 3, s 42.

53 Engels, ”Brev till Bernstein”, 17 juni 1879, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 320.

54 Engels, *Efterord till "Tyska bondekriget"*, på marxists.org.

55 Engels, *Förord till engelska upplagan 1892 av "Socialismens utveckling från utopi till vetenskap"*, på marxistarkiv.se.

56 Engels, ”Brev till Sorge”, 9-11 augusti 1891, Marx/Engels, *Letters to Americans 1848-1895*, s 235.

visst vanligt sätt. Men de kommer snart att sluta med den smörjan.”⁵⁷

I ett land med en så gammal politisk och arbetarrörelse finns det alltid en jättehög med överfört traditionellt skräp, som man måste bli av med efter hand. Vi har de yrkesutbildades fackföreningar ... de olika yrkenas småaktiga missunnsamhet som i ledarnas händer och huvuden accentueras till ren fientlighet och krig bakom scenen. Vi har ledarnas ambitioner och intriger som drabbar samman [och så vidare] ...⁵⁸

På 1880-talet satte Engels sin tro till att den kommande depressionen skulle ”göra slut på de gamla fackföreningarna här, får vi hoppas”, ty ”den hantverkskaraktär som ända från början häftat fast vid dem ... blir för varje dag alltmer outhärdlig.”

De dårarna vill reformera samhället så att det passar dem, men vill inte reformera sig själva för att passa samhällets utveckling. De håller fast vid sina traditionella vidskepelse som bara ställer till skada för dem, istället för att bli av med skräpet och på så sätt fördubbla sitt antal och sin makt och återigen bli det som de idag blir allt mindre – ett förbund mellan arbetarna inom ett yrke mot kapitalisterna. Jag tror att detta kan förklara en hel del för dig om hur dessa privilegierade arbetare uppträder.⁵⁹

8. Arbetararistokratin

Engels syftning på ”privilegierade arbetare” återspeglar ett långvarigt problem som sysselsatt socialister som varit intresserade av fackföreningsrörelsen. Dessa den konservativa fackliga politikens skråliknande sidor och former antydde förvisso att det fanns ett mönster av privilegierade enklaver av mer välbärgade arbetare i det borgerliga samhället, och det hade underblåst de tidiga socialisternas livliga misstänksamhet om att fackföreningsrörelsen var ett ont som skulle bekämpas.

Bland arbetarklassens många inre sprickor är en av de mest synliga – som berördes i kapitel 3 ovan⁶⁰ – uppskiktningen i lågavlönade och högavlönade arbetare inom hela yrken och delar av klassen. Detta gav upphov till begrepp som *arbetararistokrati*, utan tvekan först som ett bildligt uttryck.⁶¹

Det fanns en ömsesidigt förstärkande tendens att de yrkesutbildade arbetarna hade lättare att organisera sig, och att de fackligt organiserade yrkena hade lättare att driva igenom högre löner. Därmed fanns det en benägenhet hos rörelsens kritiker att knyta samman facklig inskränkthet med fackliga framgångar, och därmed själv inta en inskränkt uppfattning. I en artikel som gick mot fackföreningar i sig, fördömde således Ernest Jones, i namn av chartismens revolutionära del, också ”arbetararistokratin”:

... det sägs att jag sätter upp arbetarna mot de yrkesutbildade mekanikerna – lågavlönade yrken mot högavlönade.

Kämpar vi mot klasstyret? Nå! Alltså! Det finns klasstyre inom våra egna led, och vi bör bekämpa även det. Kämpar vi mot aristokratiska privilegier? Nå! Alltså! – det finns aristokratiska privilegier av vidrigaste sort bland de högavlönade yrkena, och vi bör kämpa också mot dem. Sanningen är den bästa politiken. ARBETARARISTOKRATIN MÅSTE KROSSAS, precis som alla andra aristokratier. *Om ni inte gör det kommer dessa män*, när ni har upprättat demokratin, *att bära fram reaktionen*.⁶²

57 Engels, ”Brev till Marx”, 12 december 1855, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 465.

58 Engels, ”Brev till Sorge”, 19 april 1890, Marx/Engels, *Letters to Americans 1848-1895*, s 230.

59 Engels, ”Brev till Bebel”, 28 oktober 1885, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 387.

60 Se ovan, kapitel 3, avdelning 4.

61 För en tidig (1848) hänvisning till en ”aristokrati” av välbärgade hantverkare, se citaten från Kinkel i P Noyes, *Organization and Revolution. Working-class associations in the German Revolution of 1848-1849*, s 26.

62 Jones, ”The Policy of Truth”, *Notes to the People*, vol 2, 1852, s 862.

Inom rörelsen på kontinenten riktades liknande förebråelser och farhågor mot kooperativen, eftersom fackföreningarna fortfarande var underutvecklade.* I England riktade Jones också sina pilar mot kooperativen, som ”ökade antalet inom den farligaste klassen – aristokraterna inom deras egna led.”⁶³

Marx höll inte med om Jones’ totala motstånd mot fackföreningsrörelsen, men det var under denna period i början av 1850-talet som han, trots alla Jones’ brister, betraktade honom som vänsterchartismens bästa företrädare. Marx använde illustrationen ”aristokrati” första gången 1850 i ett stycke om chartismen. I en översikt över den senaste perioden konstaterar han att den chartistiska organisationen är på nedåtgående:

Tillsammans med arbetarnas aristokrati utgör de småborgare som fortfarande tillhör partiet en rent demokratisk del, vars program inskränker sig till People’s Charter [Folkets rättigheter] och några andra småborgerliga reformer. Den stora massan av arbetare som lever under verkligt proletära förhållanden tillhör chartisternas revolutionära del.⁶⁴

Ordet används här i stort på samma sätt som vänsterchartisterna använde det, som en beskrivande liknelse. Det förekommer på samma sätt i *Kapitalet*. Där handlar hänvisningen i förbigående om krisens effekt ”på den bäst betalda delen av arbetarklassen, på arbetararistokratin”, utan någon underton.⁶⁵ Men när den engelska arbetarklassens bäst betalda och fackligt organiserade delar stelnade till konservativ facklig politik och anammade knep som jobbstiftelser för att skydda sig själva, och vidgade klyftan mellan sig själva och de underbetalda utbildade arbetarna, då fick den beskrivande illustrationen en större betydelse. Från och med början av 1870-talet får begreppet en viktigare roll, som historiskt faktum och i Marx’ och Engels’ skrifter om detta faktum.

Vid internationalens konferens i London 1871 redogör protokollen för Marx’ åsikt om tillståndet för fackföreningarna, under en diskussion om syndikalismen som vi ska återvända till:⁶⁶

... i England har fackföreningarna existerat i ett halvt sekel, och den stora majoriteten av arbetarna står utanför fackföreningarna, [som] är en aristokratisk minoritet. De fattigaste arbetarna är inte med i dem, den stora massan av arbetare som på grund av den ekonomiska utvecklingen dagligen tvingas bort från landsbygden in till städerna står under lång tid utanför fackföreningarna och den mest eländiga [delen av] massorna kommer aldrig med i dem ... Samma sak gäller arbetarna som föds i Londons East End: en av tio tillhör fackföreningarna. Bönder och daglönare ansluter sig aldrig till dessa [fackliga] sammanslutningar.⁶⁷

Under förberedelserna inför konferensen hade Engels skrivit till en italiensk kamrat utefter samma

* Detta resonemang tillspetsades under Internationalens kongress i Lausanne (1867), som dominerades av franska och belgiska proudhonister. En formell rapport och oavkortad diskussion handlade om påståendet att de existerande arbetarsammanslutningarna, speciellt den kooperativa rörelsen, hade en tendens att skapa ett ”fjärde stånd” (ett mer högavlönat skikt av arbetare) på bekostnad av bildandet av ett ”femte stånd” (nedtryckta lågavlönade arbetare) vars villkor var så mycket sämre. (Denna fara hade framkastats till internationalen från en högerståndpunkt av den borgerligt demokratiska radikala filosofen Ludwig Büchner.) Den som avgav rapporten, C de Paepe, ställde ”ömse-sidiga” (proudhonistiska) sammanslutningar mot kooperativ, som bara fungerade som profitskapande företag inom det nuvarande systemet. Om de sistnämnda spred sig, skulle det innebära ”skapandet av en ny klass bestående av medlemmar i kooperativen som delar på dessa profiler”, en sorts medelklass mellan borgarklassen (det tredje ståndet) och det undertryckta proletariatet (ett nytt femte stånd). (Freymond, red, *La Première Internationale; recueil de documents*, Genève: Droz, 1962, band 1, s 126 f och 201 f (ssk s 203 f).)

63 *Northern Star*, 2 november 1850, citerat i Schoyen, *The Chartist Challenge: a portrait of George Julian Harney*, New York: Macmillan, 1958, s 220.

64 Marx/Engels, ”Revue”, maj-oktober 1850, Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 445.

65 Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org.

66 Se nedan, kapitel 5, avdelning 7.

67 Freymond, red, *La Première Internationale*, band 2, s 184.

tankegång. I England –

har fackföreningsrörelsen, framförallt de stora, starka och rika fackföreningarna, alltmer blivit ett hinder för den allmänna rörelsen än ett verktyg för dess utveckling. Och utanför fackföreningarna finns det en enorm arbetarmassa i London som under flera år har hållit sig borta från den politiska rörelsen och som ett resultat av det är väldigt okunniga. Men å andra sidan är de också befriade från många av fackföreningarnas traditionella fördomar, och utgör därmed ett utmärkt material som man kan arbeta med.⁶⁸

Som vi ska se följde snart ett offentligt gräl med de fackföreningsledare som samarbetade med Marx i internationalen. Under de påföljande två decennierna pekade Marx och Engels upprepade gånger på att den ”aristokratiska” uppskiktningen av proletariatet var en del av förklaringen till de fackliga strukturernas förstening, fram tills dess den ”Nya fackföreningsrörelsen” skakade om dessa strukturer.

I mitten av 1880-talet betonade Engels att det bara hade skett en stadig förbättring av villkoren ”för två ’skyddade’ delar av arbetarklassen.” Den ena var fabriksarbetarna, och den andra var ”de stora fackföreningarna” som bara eller huvudsakligen organiserade vuxna män.

De utgör en aristokrati inom arbetarklassen. De har lyckats tilltvinga sig en relativt bekväm ställning och de betraktar den som slutgiltig. De är herrarna Leone Levis och Giffens [borgerliga ekonomer] perfekta arbetare, och de är förvisso väldigt trevliga personer att ha att göra med idag, för varje förständig kapitalist i synnerhet och hela kapitalistklassen i allmänhet.⁶⁹

Men, tillade Engels, ”den stora massan av det arbetande folket” är lika fattig som tidigare och East End är fortfarande en pöl av misär.

Vid ett besök i USA 1888 svarade Engels i samma anda på en intervjufråga om socialismen i England, och betonade kontrasten mellan ”*massornas* proletära medvetenhet” och arbetarorganisationernas medvetande, som ”precis som arbetararistokratin överhuvudtaget följer Gladstone och den liberala bourgeoisien.” Han tillade att ”De officiella arbetarorganisationerna, ’fackföreningarna’, som här och där riskerar att bli reaktionära”, linkar fram i eftertruppen.⁷⁰

När den ”Nya fackföreningsrörelsen” strax därefter bröt fram visade sig den kontrast som Engels mitt i den skenbara öknen orubbligt hade pekat på vara en nyckel till den nya utvecklingen. Och Engels fortsatte att använda begreppet ”arbetararistokrati” under denna nya period.

9. Fackföreningsrörelsen inlemmas

En annan utveckling beledsagade arbetararistokratins ökande betydelse och ökade dess inflytande.

Det är ett mönster i alla länder, att så fort borgarklassen förlikar sig med det faktum att fackföreningsrörelsen är här för att stanna, upphör den att fördöma institutionen som ett subversivt ont som måste utrotas med eld och svärd för att försvara Gud, fosterlandet och moderskapet, och istället vänder sig till nästa försvarslinje: att tämja fackföreningarna, bryta sig in i dem och passa in dem i den nationella familjen som en av de tama katterna.

I en artikel som jämför förhållandena 1885 med den gamla tiden 1845 pekade Engels på denna förändring. Fabriksidkarna var mognare och klokare om fackföreningarna och även medvetna om hur mycket deras ”stora liberalparti” behövde arbetarnas röster.

68 Engels, ”Brev till Cafiero”, 16 juli 1871, Marx/Engels, *La Corrispondenza di Marx e Engels con Italiani 1848-1895*, s 30.

69 Engels, ”England in 1845 and 1885”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 392.

70 Engels, ”Interview der *New Yorker Volkszeitung*”, Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 511 f.

Fackföreningarna, som för inte så länge sedan ansågs vara djävulens påfund, skämdes nu bort och uppmuntrades som alldeles legitima institutioner och användbara medel för att sprida sunda ekonomiska läror bland arbetarna. Till och med strejker, som fram till 1848 hade varit det mest skändliga som fanns, visade sig nu gradvis till och från vara mycket användbara, i synnerhet när de utlöstes av massorna själva, på deras egen tid.⁷¹

Vid den här tidpunkten hade fabrikanterna faktiskt tagit över chartisternas program. Det som i ett annat socialt sammanhang hade varit revolutionärernas program var nu inte bara respektabelt utan till och med nödvändigt för att borgarklassen skulle kunna gå framåt.

En faktor som gjorde detta möjligt var (som Engels påpekade i ett förord från 1892 till sin gamla bok från 1845) de stora framstegen för industrins utveckling och profiler. Profiternas *skala* hade förändrats. De riktigt stora kapitalisterna ansåg det inte längre värt besväret med ”småstölden mot de arbetande” för att dryga ut sina intäkter, och därmed ”förbättrades tydligen andan”. Det var bara småhandlare som på så sätt var tvungna att plocka åt sig en liten slant här och en liten slant där. Således blev ett antal reformer möjliga, inklusive tiotimmarsdagen.

Men just dessa reformer – som verkade vara och delvis var eftergifter till arbetarklassen – hängde samman med en annan process som ägde rum i den kapitalistiska strukturen. Effekterna av dem verkade ”till förmån för den verkliga storkapitalisten i hans tävlan med sin mindre framgångsrike broder.” Storkapitalisterna

upptäckte ... t.o.m. att strejker – vid passande tillfälle – var ett verksamt medel att tjäna deras egna intressen. De största industrimännen, tidigare ledare för kriget mot arbetarklassen, var nu de första att predika fred och harmoni. Och detta av mycket goda skäl. Faktum är att alla dessa eftergifter åt rättvisa och filantropi endast tjänade till att påskynda kapitalkoncentrationen i händerna på fåtalet. För dem hade den småaktiga extra utpressningen från tidigare år förlorat all vikt och bara blivit till besvär. Desto snabbare och säkrare kunde de nu krossa de mindre konkurrenterna, vilka inte kunde klara sig utan sådana extraslantar.⁷²

Ju större företaget var desto större var förlusterna och besvären av arbetskonflikter, därav den ökade strävan att undvika ”onödigt käbbel”. Allt detta förklarar varför ett storföretag ofta kan uppvisa en skenbart mer upplyst arbetsplatspolitik än en liten kapitalist som stretar på för sitt uppehåll på en arbetsplats med svältlöner. Men andra sidan av detta innebär att när konflikter verkligen bryter ut så har de en benägenhet att mycket fortare anta proportioner av inbördeskrig.

Förhållandena kunde förlöpa lugnt och stilla så länge storkapitalet hade att göra med relativt begränsade delar av de privilegierade arbetarna, så mönstret förstärkte tendensen till en ”aristokratisk” skiktning inom proletariatet – så länge kapitalet hade råd med det.

10. Genombrott: den ”nya fackföreningsrörelsen”

När 1880-talet inleddes fanns det i den engelska fackföreningsrörelsen ett byråkratiskt skikt som verkade vara oövervinnligt, trots att – eller på grund av att – bara cirka 10% av arbetarklassen var organiserad. Engels’ intresse bestod av att titta bakom detta lager, på de krafter som skulle bryta igenom det. Och framförallt likställde han inte detta lager med klassen, och inte heller med arbetarrörelsens ledare som sådana, och inte heller dess förborgerligade byråkrater med proletariatet. Han hade under lång tid pekar på de slumrande möjligheter som låg i de oorganiserade massorna, som ”utgör ett utmärkt material” just därför att de är fria från de fördomar som hade vuxit upp som

71 Engels, ”England in 1845 and 1885”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 390.

72 Engels, *Förord från 1892 till ”Den arbetande klassens läge i England”*, på marxists.org.

svampar i den etablerade rörelsen.⁷³

På randen till det första genombrottet skrev han till en kamrat att

här [i England] får en instinktiv socialism, som lyckligtvis motsätter sig all definitiv utformning i linje med den ena eller andra socialistiska organisationens dogmer och följaktligen kommer att formas desto lättare av avgörande händelser, ett allt starkare grepp om massorna. Den behöver bara börja någonstans så kommer borgarna att förundra sig över den dolda socialism som då kommer att bryta fram och bli synlig.⁷⁴

I ett annat brev som han skrev samma dag, tyckte han sig se arbetarklassen ”alltmer genomträngas av socialistiska inslag”.⁷⁵ Poängen är inte att visa Engels’ förmåga att förutse – han var alltid hoppfull – utan istället betona i vilken riktning han fortsatte att titta i. I synnerhet påminde han hela tiden om att, under alla perioder då det bildas lager så pågår det också en molekylär rörelse under ytan, som till sist plötsligt framkallar ett utbrott som andra skulle hälsa som plötsligt och förbluffande just på grund av att det kom från osynliga lägre djup.

I detta fall kom den ”lätta knuff som behövdes för att hela lavinen skulle röra på sig”⁷⁶ i juli 1888 från arbetarna på en tändsticksfabrik, som hade stimulerats att organisera sig av socialister. Därefter organiserade socialister, bland dem Eleanor Marx, gasarbetarna, en annan sektor som ansågs bestå av underbetalda arbetare som var omöjliga att organisera, och vann en rungande seger. Eleanor Marx blev en av ledarna för den därav följande Gas- och diversearbetarnas fackförening som ingick i den ”Nya fackföreningsrörelsens” förtrupp. Hamnarbetsförbundet blev nästa och avgörande steg, och det inleddes en ny facklig tidsperiod. (Den kan jämföras med CIO:s senare uppkomst i USA.)

Kort sagt skulle var och en som bara tittar på ytan säga att alltihopa var förvirring och personligt käbbel. Men *under* ytan pågår rörelsen. Den bemäktigar sig allt bredare skikt, och till största delen just bland de hittills tröga *lägsta* massorna. Och den dag är inte längre fjärran då denna massa plötsligt kommer att *hitta sig själv*, då den börjar förstå att den är en enorm självreglerande massa. Och när den dagen randas kommer de att göra processen kort med all lymmelaktighet och käbbel.⁷⁷

Den nya rörelsen var ”av helt annat slag än de *gamla* fackföreningarna med deras arbetararistokrati.” Det nya folket ”drar med sig vida större skaror ut i striden, skakar samhället i dess innersta grundvalar och framför avsevärt mer långtgående krav...”⁷⁸

Dessa nya fackföreningar med utbildade män och kvinnor är av helt annat slag än arbetararistokratiens gamla organisationer och kan inte förfalla till samma konservativa sätt. De är alltför fattiga, alltför svaga och består alltför mycket av ostadiga element, för att någon av dessa utbildade personer ska kunna byta yrke någon dag. Och de organiseras under helt andra förhållanden – alla de ledande männen och kvinnorna är socialister, och även socialistiska agitatorer. Jag ser i dem en *verklig* inledning av rörelsen här.⁷⁹

Den nya impulsen kom från Londons ”stillastående pöl av misär”, East End – ”till största delen små, *utbildade* fackföreningar och därför föraktade av arbetararistokratiens högdragna Fackföre-

73 Se det stycke som citeras ovan, s 75, not 68.

74 Engels, ”Brev till Sorge”, 22 februari 1888, Marx/Engels, *Letters to Americans 1848-1895*, s 196.

75 Engels, ”Brev till Kelley-Wischnewetzky”, 22 februari 1888, *ibid*, s 197.

76 Citat från Engels i A Hutt, *British Trade Unionism: a short history*, New York: International Publishers 1953, s 37, ingen källa angiven.

77 Engels, ”Brev till Sorge”, 19 april 1890, Marx/Engels, *Letters to Americans 1848-1895*, s 231.

78 Engels, ”*Brev till Sorge*”, 7 december 1889, på marxists.org.

79 Engels, ”Brev till Lafargue”, 17 oktober 1889, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 2, s 230.

ningsråd ... *Det är East End* som nu för befälet över rörelsen, och dessa nya element är ofördärvade av det 'stora liberalpartiet' och uppvisar en intelligens" som liknar "de lika ofördärvade tyska arbetarna". De kräver att socialister ska vara deras ledare.⁸⁰

... [deras] rörelse omfattar det ena skiktet arbetare efter det andra. Nu har den skakat upp de okvalificerade arbetarna från Londons East End ur deras dödssömn, och alla har vi sett, med vilken präktig stöt framåt dessa nya krafter återgäldade detta.⁸¹

East End har kastat av sig all misär och förtvivlan och "har återvänt till livet och blivit hemort för vad som kallas 'New Unionism', d.v.s. organiserandet av den stora massan 'utbildade' arbetare." Denna fackföreningsrörelse är i grund och botten annorlunda, ty den tar inte lönesystemen för fasta och givna, och dess ledare är socialister.

... de massor, vars anslutning gav dem styrka, var enkla, försummade, föraktade av arbetar-aristokratin, men de hade den ofantliga fördelen, att *deras sinnen utgjorde jungfrulig jord*, helt fri från de nedärvda, "respekta" borgerliga fördomar, som belamrade hjärnorna hos de bättre ställda, "gamla" fackföreningsmännen. Och således ser vi hur dessa nya föreningar allmänt tar ledningen av arbetarklassens rörelse, och mer och mer drar med sig de rika och stolta "gamla" fackföreningarna.⁸²

Denna omvälvning var inte viktig för Engels på grund av att det betydde att revolutionen stod runt hörnet – han var inte *så* hoppfull – utan på grund av att den visade på de okuvliga klasskrafter som verkade. Den moderna arbetar- och socialistiska rörelsen daterar sig i själva verket från denna utveckling. Det handlade om rörelsens riktning:

... massorna är i rörelse och det finns inte längre något som kan hålla dem tillbaka. Ju längre en flod däms upp desto mäktigare blir genombrottet när det väl kommer. Och dessa utbildade arbetare är helt andra karlar än de gamla fackföreningarnas förstenade bröder. Inte ett spår av den gamla småaktiga andan, till exempel mekanikernas förnäma avskildhet. Tvärtom ett allmänt upprop för att organisera *alla* fackföreningar i *ett enda* brödraskap och för direkt kamp mot kapitalet.⁸³

I en artikel till den tyska pressen om 1^a maj-firandet i London 1890 gick Engels igenom många av de tankar som vi har citerat ur hans brev. Dessutom betonade han speciellt de nya fackföreningarnas förkastande av de gamla skråattityderna:

De gamla [fackföreningarna] släpper bara in "utbildade" arbetare och är avvisande. De hindrar alla arbetare som inte har skolats enligt det berörda skråets stadgar, och utsätter sig därmed till och med för konkurrens från de som inte är med i skrået. De är rika, men ju rikare de blir ju mer förfaller de till enbart sjukkassor och begravningsbyråer. De är konservativa och undviker framförallt så mycket och så länge de kan all den där "... socialismen. De nya "utbildade" fackföreningarna släpper å andra sidan in *alla* arbetskamrater. De är huvudsakligen, och Gasarbetarna till och med uteslutande, fackföreningar för strejker och strejkfonder.⁸⁴

Arbetarklassens samtliga skikt skulle påverkas, ända upp till den gamla arbetararistokratin och ner till gränstrakterna till trasproletariatet:

80 Engels, "Brev till L Lafargue", 10 maj 1890, *ibid*, s 377.

81 Engels, *Förord till engelska upplagan 1892 av "Socialismens utveckling från utopi till vetenskap"*, på marxistarkiv.se.

82 Engels, *Förord från 1892 till "Den arbetande klassens läge i England"*, på marxists.org.

83 Engels, "Brev till Schlüter", 11 januari 1890, Marx/Engels, *Letters to Americans 1848-1895*, s 222.

84 Engels, "May 4 in London", Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 403.

Jag är glad över att ha fått uppleva denna dag. Om *detta* skikt kan organisera sig så är det ett viktigt faktum ... arbetarnas lägsta skikt i East End går med i rörelsen och sedan måste de övre skikten följa deras exempel ...

På grund av bristande organisation och de verkliga arbetarnas passiva tillvaro i East End har dessutom trasproletariatet* hittills haft mest att säga till om här. De uppträdde som *och betraktades som* själva urtypen och representativa för de miljontals svältande i East End. Det kommer nu att upphöra. Langaren och de som liknar honom kommer att tvingas i bakgrunden, arbetarna i East End kommer att kunna utveckla sin egen sort och få den att bli räknad med genom att organisera sig. Och det är av enormt värde för rörelsen ... en ny del går med i rörelsen, nya trupper ... Hurra!⁸⁵

Omvälvnigen fick en ”chockerande effekt” på borgarklassen och allmänheten, kommenterade Engels i samma brev. Utan tvivel chockade det speciellt experter på arbetarrörelsen. Det var inte bara de socialistiska sekteristerna som inte kunde inse fackföreningsrörelsens viktigaste drag, nämligen det faktum att denna proletariatets elementära klassorganisation utgjorde en okuvlig källa till grundläggande klasskamp.

* I denna flyktiga syftning på trasproletariatet är det inte helt klart vilka grupper i East End som avses. Det exempel med en langare som genast nämns pekar på de marginella och kringresande skikten utanför proletariatet, i linje med analysen nedan i kapitel 15. Men det har ingenting att göra med Engels’ betoning på andra ställen av den Nya fackföreningsrörelsens framgångar att organisera arbetarklassens mest förtryckta skikt. Här ställer Engels i själva verket trasproletariatet mot ”arbetarna i East End”. På liknande sätt skrev Engels i ett brev till en facklig organisatör (kanske Eleanor Marx):

”Om dessa fattiga och förtryckta män, proletariatets botten-skikt, dessa rester från alla yrken, som varje morgon kämpar om ett arbete vid hamngrindarna, om *de* kan gå samman och med sin beslutsamhet skrämja de mäktiga hamnbolagen, då behöver vi i sanning inte förtvivla över någon del av arbetarklassen. Detta är inledningen på ett verkligt liv i East End, och om det lyckas kommer det att förvandla hela East Ends karaktär. Där man – av brist på självförtroende och organisering bland de stackars satar som krälar i stoftet i denna stillastående misär – ’låten hoppet fara’ ... Om hamnarbetarna organiserar sig kommer alla andra delar att följa efter.” (Engels, ”On London Dockers Strike”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 401. Utelämningspunkterna finns i originalet.)

Omvandlingen till dagens hamnarbetare – en revolutionär förvandling av mänskligheten i ofullständig skala – uppnåddes med klasskamp, inte välfärdspolitik.

85 Engels, ”Brev till Bernstein”, 22 augusti 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 260 f.

Kapitel 5 Fackföreningar och politik

Även om det blev vanligt att tala om fackföreningarna som klasskampens *elementära* organisation, så innebar det inte att deras kamp måste bli kvar på en primitiv nivå och den allra lägsta formen av medvetande. Tvärtom betonade Marx behovet att uppmåna fackföreningarna till ökad aktivitet och kamp, längs en utvecklingslinje som kulminerade i utfästelser om självständiga politiska aktioner. En socialistisk fackföreningsmedlem som ansåg sig vara mer utvecklad än bara en grundläggande facklig politik hade ett internt ansvar. Politiska revolutionärer utanför de fackliga organisationerna hade förslag att tala för. Hursomhelst hade Marx klara begrepp om vad som gjorde en fackförening bättre eller sämre, effektiv eller svag, utifrån dess grundläggande klassroll.

1. Progressiv facklig politik

Dessa förslag till en effektiv facklig politik kan sammanfattas utifrån det material som finns i förra kapitlet, ty de härstammar alla från Marx' syn på förhållandet mellan fackföreningar som en organisationsform och proletariatet som en möjlig revolutionär klass. Vi tar upp fem punkter.

1. *Klasskampspolitik och stridbarhet*. I en av sina allmänna artiklar till fackföreningsaktivister 1881 skrev Engels:

Vi har talat om arbetarens kamp mot kapitalet. Denna kamp existerar, sedan må kapitalets apologeter invända vad de vill. Den kommer att existera, så länge en lönesänkning förblir det säkraste och bekvämaste medlet att stegra profiten, ja, ännu längre, så länge lönesystemet överhuvud existerar. Blotta förekomsten av fackföreningar bevisar till fyllest detta faktum. Om de inte hade skapats för kamp mot kapitalets övergrepp, varför skulle de då ha skapats? Det är ingenting att sticka under stol med. Inga aldrig så vackra ord kan dölja det avskyvärda faktum, att det nuvarande samhället väsentligen är kluvet i två stora, antagonistiska klasser ...¹

Fackföreningarnas objektiva roll i klasskampen är en sak, ett visst fackligt ledarskaps medvetna politik är en annan. Här kommer vi inte att behandla allmänna problem, utan bara de uppfattningar som ledningen och medlemmarna hyser.

En klasskampspolitik från en fackförening innebär inte att den medvetet omfattar ett revolutionärt mål eller ideologi (oavsett vad man kan anse att det betyder) eller att den antar ett socialistiskt program, vare sig fackföreningen faktiskt leds av socialister eller ej. En klasskampspolitik kan definieras som att försvara arbetarnas intressen som sådana mot företagen som sådana, oavsett vad denna kamp får för konsekvenser för kapitalisterna, för deras system eller för regeringen, utan att backa av hänsyn till andra intressen än den stridsberedda klassens intressen.

En hel del klasskamp, till och med strejker i stor skala, har utkämpats av arbetare och letts av ledare som bara hade omedelbara basala mål, men trots avsevärda påtryckningar ändå iakttog en konsekvent lojalitet till klassintressena. De kan till och med ha stött det kapitalistiska systemet och avvisat socialismen. Det är talande för deras medvetenhetsnivå, men det viktiga är om dessa uppfattningar underordnades klasskampens behov eller om de kom att ersätta de sistnämnda.

Däremot uppfattar en klassarbetspolitik inte den allmänt proklamerade "intressegemenskapen mellan arbete och kapital" bara som en medveten åsikt eller önskan, utan som *avgörande* för en aktiv facklig politik. Kärnfrågan är återigen inte om vissa fackföreningsaktivister "tror på" denna gemenskap mer än om de tror på kapitalismen. Stötestenen är om de faktiskt härleder sin fackliga politik från dessa tankar och inte från sitt svar på de behov som deras klass upplever. Således kan en

1 Engels, *Fackföreningarnas roll*, på marxists.org.

fackföreningsaktivist subjektivt vara helt igenom icke revolutionär, men ändå vara förmögen att följa en klasskampspolitik i handling. En arbetare vars klassmedvetande utvecklas går i själva verket normalt igenom en sådan övergångsfas. Arbetarnas version av att "tro på" kapitalismen innehåller centrala element som i praktiken är fientliga till *kapitalisternas* version av att tro på kapitalismen. Skillnaden mellan dessa två sorters prokapitalism återspeglar i sig själva klasskampens verklighet och kommer till ytan, blir medveten, under kampens lopp. I denna mening har en klasskampspolitik en benägenhet att via erfarenheter skapa ett socialistiskt medvetande, även om den inte börjar med det.

Så mycket om generaliseringar. I praktiken kan en aktivistisk översättning av en teoretisk förklaring av klasskampspolitik visa sig som *militans* (stridbarhet).

En mer konkret diskussion om fackföreningspolitik ligger utanför våra ramar, men det kan vara av värde att peka på några speciella fall där Engels reagerade på specifika problem för en klasskampspolitik. Vi citerar Engels hellre än Marx eftersom det var han som levde fram till den period då frågan om en socialistisk politik i fackföreningarna började torna upp sig.

1891 exploderade tusentals gruvarbetare i Ruhrområdet i en strejk för högre löner och åttatimmars skift. Regeringen avbröt strejken med militär, men kampen betecknade ett nytt skede i gruvarbetarnas organisering och radikalisering. Den tyska socialdemokratiska ledningen hade ansett att ögonblicket var illa valt för strid och hade varnat gruvarbetarna för förhastade aktioner – troligen helt riktigt. Partiledarna var också rädda för att regeringen ville ha ett utbrott som kunde slås ned med våld och förvandlas till politiskt kapital mot socialisterna – återigen troligen helt riktigt. Det handlade om ett akut strategiskt problem. Men det sätt som partipressen behandlade strejken orsakade ett av de få tillfällen då Engels ingrep i en inrikespolitisk fråga. Han skrev både till Bebel och Kautsky och var uppenbart orolig.

Engels ifrågasatte inte att det skulle ha varit en klokare taktik för gruvarbetarna att hejda sig. Men hur borde socialisterna reagera när proletariatet gick ut i strid mot bättre vetande? Han skrev det första brevet till Kautsky:

Vårt folk i Berlin [partiledarna] ser allting bara ur *sin* synvinkel. Alltför ofta glömmer de att de inte kan anta att gruvarbetarna har samma disciplin som den sorts disciplin som de antisocialistiska lagarna tränade partiets *gamla* soldater i, och att *varje* ny grupp av arbetare *kommer att tvingas i vår riktning* under loppet av okloka, med nödvändighet resultatlösa men under omständigheterna oundvikliga strejker orsakade av ilsket ursinne ... Man kan inte bara få rörelsens trevliga sidor, man måste också acceptera de tillfälligtvis obehagliga sakerna. Dessutom kan en *seks* stränga disciplin inte fortsätta att existera i ett *stort parti*, och det har också sina goda sidor.²

Till Bebel:

En mindre välbetänkt ilsket ursinnig strejk är, som saker och ting är, det vanliga sätt på vilket stora nya arbetarskikt förs i vår riktning. *Dessa* fakta förefaller mig ha beaktats för lite i *Vorwärts'* behandling. Liebknecht [tidningens redaktör] ser inga nyanser, han är antingen helt svart eller helt vit, och om han trodde att det var hans plikt att bevisa för världen att vårt parti inte manade på denna strejk, och till och med lugnade ner den, då må Gud ha förbarmande med de stackars strejkande – det har visats mindre omtanke om dem än vad som är önskvärt för att de ska komma till oss inom kort.³

Den bakomliggande tvistefrågan var lojalitet mot klassrörelsen oavsett de omedelbara konsekven-

2 Engels, "Brev till Kautsky", 30 april 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 87.

3 Engels, "Brev till Bebel", 1-2 maj 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 95.

serna för partiets snävare intressen.

Om den tyska ledningen förvirrades när klasskampen inte gick via partikanalerna på ett korrekt och disciplinerat sätt, så var problemet med den franska rörelsen det rakt motsatta. Där var fackföreningarna svaga och maktlösa. Det fanns inte tillräckligt mycket proletär disciplin för att ens under gynnsamma förhållanden vinna en strejk eller bygga en organisation. Det var mycket lättare att hänge sig åt favoritsysselsättningen ”r-r-revolutionärt” pratmakeri. I ett brev till sin kontakt i Paris (Marx’ dotter Laura) gav Engels rådet, angående en situation 1886:

... strejkdisciplin är mycket nyttigt för de franska arbetarna. Det första villkoret för att en sådan kamp ska nå framgång är ytterst noggrann uppmärksamhet på laglighet, och allt revolutionärt skrävel och utbrott av ilska leder oundvikligen till nederlag. Denna sorts disciplin är det första villkoret för en framgångsrik och bestämd organisation, och är det som bourgeoisien fruktar mest.⁴

Det omedelbara målet för fackföreningarna i Frankrike, förklarade Engels, var att tvinga regeringen att behandla strejker som *lagliga* handlingar. Medan partiledningen i Tyskland hade en alltför byråkratisk syn på hur man skulle reagera på spontan stridbarhet, så återstod det för ledarna i Frankrike att lära sig att arbetarrörelsen inte bara lever på spontana anfall.

”Ytterst noggrann uppmärksamhet på laglighet” – så hade Engels förmanat fransmännen vid denna tidpunkt, som en strategisk fråga. Att stridbarhet är något relativt kan belysas om vi vänder oss till en fråga som innefattar det mest laglydiga folket på jorden, engelsmännen. Efter en spänd sammandrabbning i London rapporterade Marx till Engels:

Här har regeringen nästan orsakat en revolt. Givetvis behöver engelsmännen först revolutionär skolning, och det räcker inte med två veckor för det om [polismästaren] sir Richard Mayne har absolut kontroll ... En sak är säker, och det är att dessa tjockskalliga typiska engelsmän, vars skalle verkar ha tillverkats speciellt för konstaplarnas knölpåkar, aldrig kommer att komma någonvart utan en verkligt blodig drabbning med de härskande makterna.⁵

Marx hade reagerat på ett liknande sätt när *Sunday Times* en gång tillrättavisade strejkrörelsen att ”Man skulle kunna finna sig i de arbetandes krav om de yrkas på ett respektfullt sätt.” Han svarade skarpt i en artikel:

Har någon någonsin hört att priset på kaffe på Mincing Lane stiger när det ”yrkas på ett respektfullt sätt”? Om handeln med mänskligt kött och blod genomförs på samma sätt som med varje annan vara, så får den åtminstone samma chanser som all annan handel.⁶

2. *Mot sektism.** Vi såg att Engels i sitt brev till Kautsky antydde att det tyska partiet på ett felaktigt sätt hade anammat uppfattningarna hos en sekt, med dess ”stränga disciplin”, istället för ett klasspartis åsikter. En sekt ställde sina speciella uppfattningar (som i sig själva kunde vara mycket bra) mot klassutvecklingens intressen i sin helhet. Men det som verkade vara en tillfällig brist hos det tyska partiet var ett systematiskt kännetecken hos andra grupper: i synnerhet den ”marxistiska” gruppen i England (som Marx inte ville kännas vid) vid namn Social Democratic Federation [Socialdemokratiska federationen] och under ledning av H M Hyndman, liksom en annan grupp kallad Socialist League [Socialistiska förbundet], knuten till William Morris.

4 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 23 oktober 1886, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 552.

5 Marx, ”Brev till Engels”, 27 juli 1866, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 183.

6 Marx, artikel utan titel, *New York Tribune*, 17 oktober 1853.

* Den vanliga termen är *sektism*, men det betyder i allmänhet att driva en viss sorts politik, medan det här handlar om att anta sekten som organisationsform, oavsett den politik sekten driver. Denna fråga – sektism liksom partiorganisering i allmänhet – kommer att diskuteras på ett mer grundläggande sätt i band 3.

Den löjliga högdragenheten hos dessa två källor till påstått revolutionär socialism var en ständig plåga för Engels, speciellt när den ”Nya fackföreningsrörelsens” explosiva utveckling öppnade nya möjligheter för socialismen. Fallet var liknande med den amerikanska gruppen Socialist Labor Party [Socialistiska arbetarpartiet]. I ett brev till en amerikansk korrespondent uttryckte Engels förhoppningen att SLP vänligen skulle avveckla sig själv i det socialistiska framtidskridandets intresse, och tog upp det engelska exemplet:

Här har det visat sig att det inte är så lätt att skola en hel nation efter dogmer och doktriner, inte ens om man kan undervisa i enlighet med de bästa teorier ... Rörelsen har nu äntligen kommit igång på allvar, och jag tror inte att man skall kunna stoppa den. Men den är inte avgjort socialistisk, och de engelsmän som bäst förstått vår lära saknas alltfjämt där – Hyndman därför att han är en hopplöst avundsjuk intrigör och [E Belfort] Bax därför att han är en instängd kammarlörd.⁷

Dessa personliga karakteriseringar var berättigade men räcker inte för att förklara sektisternas kontraproduktiva politik. Erfarenheterna visade att det handlade om en tänkt dogm om förhållandet mellan den upplysta förtruppseliten och klassens förstockade massa. I ett brev några få månader senare generaliserade Engels lite mer, men koncentrerade sig fortfarande på funktionssättet. Han rasade mot den dåliga attityden hos

Socialist League, som tittar ner på allt som inte är direkt revolutionärt (vilket här i England precis som i ditt land innebär: alla som inte begränsar sig till revolutionärt frasmakeri och ingenting annat), och [Social Democratic] Federation, som fortfarande betar sig som om alla utom de vore åsnor och klåpare, trots att det är just på grund av det nya uppsving som rörelsen fått som *de* har lyckat få en del anhängare igen.⁸

Några av de nya fackföreningarnas bästa organisatörer började faktiskt som medlemmar i SDF, men tvingades bryta med sekten för att kunna utföra ett effektivt arbete som fackföreningskämpar. I allmänhet stödde Engels dessa organisatörer mot sekten. I en opublicerad intervju förkastade han SDF på grund av dess sektism, och gav ett exempel:

Det är en sluten grupp. Den har överhuvudtaget inte förstått hur man ska ta ledningen över arbetarrörelsen och leda den framåt mot socialismen. Den har förvandlat marxismen till en ortodoxi. Således krävde den att [hamnarbetarledaren] John Burns skulle veckla ut den röda fanan under hamnstrejken, när en sådan handling skulle ha krossat hela rörelsen, och istället för att få över hamnarbetarna skulle ha drivit tillbaka dem i armarna på kapitalisterna.⁹

Liksom sina likar föreslog Hyndmans grupp en förstenad sorts ultimatism, som om den sa till den klass som den påstod sig företräda: antingen lyder ni vårt bekräftat korrekta Revolutionära program, eller så kommer vi att straffa er genom att återkalla vår välsignelse över er existens och kommer att vägra att låta oss besmittas av ett fortsatt samröre med era icke helgade aktiviteter. Marx hade en i grunden helt annorlunda syn på förhållandet mellan socialisterna och fackföreningarna. Socialister skulle verka som en lojal vänsterflygel i klassens rörelse, inte som ett alternativ som ställs mot den. De skulle börja med arbetarklassen som den är och där den är, i syfte att förändra den. De skulle vara en del av dess verkliga klassorganisationer, oavsett hur underutvecklade massorna må vara utifrån deras synvinkel. Och de skulle bli de bästa kämparna för de begränsade mål som rörelsen-som-den-är hade. Men med hjälp av denna förening och lärdomar av erfarenheterna skulle de på samma gång försöka knuffa hela rörelsen uppåt mot högre klasskamps- och medvetandenivåer, hela tiden utan att överge eller dölja sina egna åsikter eller upphöra att kritisera en felaktig och ineffektiv

7 Engels, ”*Brev till Sorge*”, 7 december 1889, på marxists.org.

8 Engels, ”*Brev till Sorge*”, 19 april 1890, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 412.

9 Engels, ”*Interview/Chronicle*”, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 3, s 397.

politik.

Vi har just gjort en omskrivning av *Kommunistiska manifestet*, vars ord helt och fullt gäller proletariatets fackliga del: "... därigenom att de [kommunisterna] under de olika utvecklingsstadier som kampen mellan proletariat och bourgeoisie genomgår alltid företräder hela rörelsens intressen"; och "De [kommunisterna] kämpar för uppnåendet av arbetarklassens näraliggande mål och intressen, men i den nuvarande rörelsen företräder de samtidigt rörelsens framtid." Det är i denna mening som Manifestet förklarar: "Kommunisterna utgör inget särskilt parti gentemot de andra arbetarpartierna [läs: andra grenar av arbetarklassen]", att "De har inga intressen som skiljer sig från hela proletariatets intressen", och slutligen att "De ställer inte upp några särskilda principer efter vilka de vill forma den proletära rörelsen."¹⁰ Det väsentliga ordet i den sista meningen är *särskilda*.

3. *Organisera de oorganiserade*. Här behövs ingen speciell diskussion. Vi har sett att denna uppgift var en av de viktigaste skillnaderna mellan den "Nya fackföreningsrörelsen" och den gamla, och ett av de kännetecken hos den förstnämnda som framkallade Engels' entusiasm. En besläktad fråga är fackföreningsrörelsens organisering av arbetslösa, i synnerhet under lågkonjunkturer. Ingen politisk fråga står mer i samband med rörelsens grundläggande klasskaraktär, och visar huruvida en fackförening fungerar som ett exklusivt skrå eller jobbstiftelse och inte som en del av klassen.

4. *Facklig demokrati*. Det programmatiska kravet att fackföreningen ska kontrolleras demokratiskt av medlemmarna härrör inte bara ur en abstrakt omsorg om demokratiska värden i allmänhet. Det är snarare ett viktigt motgift mot det tryck att förborgerligas och införlivas som vi har diskuterat. Även om vi antar att ledarna som individer inte är mer möjliga att korrumpas eller besticka än vanliga medlemmar, så är det ändå så att officiella positioner och ledarpositioner utsätter en individ för tryck från företagen i synnerhet och det borgerliga samhället i allmänhet. Detta tryck kommer från två håll. Det ena är den uppenbara lockelsen av belöningar och smicker uppifrån, oavsett om dessa är direkta eller indirekta mutor eller bara frestelsen att tas upp socialt. Ett annat är det faktum att fackliga funktionärer blir *före detta* arbetare. Även med de bästa avsikter lever de i större eller mindre grad inte längre samma liv som sina arbetskamrater. Levnadsförhållandena förändras och det kan leda till ett förändrat medvetande. En facklig demokrati gör mottrycket från arbetarna på dem så starkt som möjligt. Den proletära demokratins institutioner är också en oumbärlig skola för att träna arbetarkadrer för att förvalta och övervaka själva samhället, och som vi har diskuterat göra klassen skickad att härskas.¹¹ Dessa överväganden är inte heller de enda argumenten för facklig demokrati som en avgörande del av Marx' program.

Marx fick tillfälle att ta upp frågan om fackföreningsdemokrati direkt när den tyska lassalleanska organisationen 1868 bildade sina egna partikontrollerade fackföreningar (mer om det senare). I ett brev till deras ledare, J B von Schweitzer, invände Marx (i egenskap av internationalens tyska sekreterare) mot det system med intern "diktatur" som hade upprättats.*

Vad gäller stadgeförslaget anser jag det vara principiellt felaktigt, och jag tror att jag har lika mycket erfarenheter på det fackliga området som någon av mina samtida. Utan att gå in på detaljer vill jag bara anmärka att även om en *centralistisk* organisation är mycket användbar för hemliga sällskap och sekteristiska rörelser, så är det mot fackföreningarnas natur. Även om det vore önskvärt – och jag konstaterar öppet att det är omöjligt – så vore det inte möjligt, minst av allt i Tyskland. Här regleras arbetarnas liv ända från barnsben av byråkratin och de tror själva på auktoriteter, på de organ som tillsatts över dem, och måste framförallt lära sig att gå själva.¹²

10 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 10, 22.

11 Se ovan, kapitel 3, avdelning 7-8.

* För en betraktelse i förbigående av den lassalleanska partidiktatur som påtvingades de partikontrollerade fackföreningarna, se Specialnot B.

12 Marx, "Brev till Schweitzer", 13 oktober 1868, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 215.

I detta brev pekade Marx speciellt på den del av stadgarna som ställde ordföranden (Schweitzer själv) över medlemmarna. ”Och att ha det nu i en fackföreningsrörelse! Denna rör sig till stor del kring pengafrågor och du kommer snart att märka att där tar alla diktaturer slut.” I Schweitzers fall stämde denna förutsägelse.

5. *Självständiga politiska aktioner*. Slutligen ansåg Marx det avgörande att fackföreningsrörelsen gick från att bara syssla med snäva ekonomiska, eller basala, frågor till mer omfattande samhällsfrågor, kort sagt det politiska området i vidare mening. Enligt Marx’ uppfattning var det i det långa loppet nödvändigt utifrån fackföreningarnas egna praktiska hänsyn. Ty effektiviteten hos en rent facklig politik minskar vartefter den utvecklas och stöter på alltmer komplicerade frågor. Marx menade att en av internationalens största prestationer var att ”Vi har lyckats dra in den enda riktigt stora arbetarorganisationen i rörelsen, de engelska ’Trades Unions’, som tidigare *uteslutande* sysslade med lönefrågor.”¹³

Inriktningen på politisering härrörde delvis från hans analys av fackföreningsrörelsens begränsningar, i synnerhet gränserna för de ekonomiska framstegen. Under strejkvågen 1853, då han förväntade sig att fackföreningarna skulle lära sig av sina misslyckanden, anmärkte han i *New York Tribune*:

... om, som jag tror, depressionen visar sig bli långvarig så kommer de arbetande snart att drabbas hårt av den och tvingas att – ytterst fruktlöst – kämpa mot en *minskning* [av lönerna]. Men sedan kommer deras aktivitet snart att övergå till det politiska *området*, och den *nya fackliga organisation som erövrats under kampen kommer att bli av ofantligt värde för dem*.¹⁴

De ekonomiska omständigheter under vilka strejkerna hade inletts gjorde att han inte trodde att de skulle kunna uppnå sina omedelbara ekonomiska mål.

Men de har gjort sitt arbete. De har gjort industriproletariatet revolutionärt, och väckta av dyr mat och billigt arbete kommer konsekvenserna att visa sig i sinom tid. Tanken på ett Arbetarparlament, som i själva verket betyder att återigen samla arbetarna under chartismens fanor, har redan framkallat farhågor i medelklassens press.¹⁵

”I sinom tid” övergick verkligen fackföreningarna till politiska aktioner, om än inte efter Marx’ tidtabell. Det handlade om att slå fast riktningen. Ett kvarts sekel senare måste Engels’ serie av lättfattliga artiklar fortfarande peka ut riktningen, ty det skulle ta ytterligare ett decennium innan den engelska arbetarrörelsen definitivt begav sig in i politiken. Hans artiklar var fulla av argument för självständiga politiska aktioner. Det centrala stycket i en artikel med rubriken ”Ett arbetarparti” klargjorde en punkt som vi inte har nämnt ännu.

Engels börjar med att påminna om att ”Arbetarklassen har sina egna, politiska såväl som sociala, intressen”, men de engelska arbetarna överlämnar sina politiska intressen i händerna på kapitalistklassens partier. I detta avseende är många länder på kontinenten före dem. Men det finns en utbredd känsla om att denna linje nu är föråldrad och opraktisk:

Tänkande personer från alla klasser börjar inse att man måste slå fast en ny linje, och att denna linje bara kan gå i riktning mot demokrati. Men i England, där industri- och jordbruksarbetarna utgör folkets överväldigande majoritet betyder demokrati varken mer eller mindre än arbetarklassens herravälde.¹⁶

13 Marx, ”Brev till Kugelmann”, 15 januari 1866, *ibid*, s 176.

14 Marx, artikel utan titel, *New York Tribune*, 17 oktober 1853.

15 Marx, ”The Turkish War – Industrial Distress”, *New York Tribune*, 16 december 1853.

16 Engels, ”Working Men’s Party”, Engels, *Articles from the Labour Standard*, s 36.

Låt sedan denna arbetarklass förbereda sig för maktens ansvar. Det bästa sättet är ”att utnyttja den makt som redan ligger i deras händer, den faktiska majoritet som de har i alla större städer”, och på så sätt skicka arbetare till parlamentet.

I England är ett demokratiskt parti dessutom omöjligt om det inte är ett arbetarparti. Upplysta personer från andra klasser (där de inte är så vanliga som folk vill få oss att tro) kan ansluta sig till partiet och till och med representera det i parlamentet efter att ha givit löften om sin uppriktighet ... Men inget demokratiskt parti, varken i England eller någon annanstans, kan bli riktigt framgångsrikt om det inte har en verklig arbetarkaraktär. Överge det så har man inget annat än sekter och skojare.¹⁷

Hans artikelserie hade redan hävdad att fackföreningarna måste inrikta sig på att uppnå ett nytt socialistiskt samhälle. Nu pekar han på att det till och med i det gamla samhället bara är ett arbetarparti som kan driva samhället ”i demokratisk riktning”, i en riktning vars slutstation ligger bortom det nuvarande systemets gränser.

Även om de uppmanade till ett socialistiskt perspektiv så ställde varken Engels eller Marx fackföreningarna inför det absoluta kravet att de måste anta socialismen som sin politiska paroll eller drabbas av en fördömande sekts nycker. De fem punkter som vi har tagit upp skulle förbereda fackföreningarna för mer omfattande samhälleliga uppgifter. De pekar ut den riktning man ska sträva efter, till att börja med den mest grundläggande verksamheten att försvara arbetarna ekonomiskt, för att (i sinom tid) sluta med att fackföreningarnas medlemmar medvetet antar en arbetarstat som sitt programmatiska mål. Det anger en skala av facklig medvetenhet och ger ramarna för att hjälpa fackföreningarna att slå in på vägen mot politiskt medvetande.

För Marx är detta en revolutionär fackföreningsrörelse, men det är inte den ”revolutionära fackliga politik” som uppstod i sekterna utanför den marxistiska rörelsen.

2. Klasskamp och politik

På rörelsens språk blev det norm att tala om fackföreningarna som arbetarklassens ekonomiska arm och det proletära partiet som dess politiska arm. Och vi har redan använt denna tvåarmade liknelse i den föregående avdelningen. Men det är vilseledande att påstå att de två armarna är likställda och har samma status. Som vi ska se i avdelning 6 nedan är det enligt Marx’ uppfattning inte så. Det finns också ett annat missförstånd att klara ut.

I ett par av de uttalanden som vi har citerat verkar Marx sudda ut skillnaden mellan ekonomiska och politiska aktioner. *Kommunistiska manifestet* sa att ”varje klasskamp är politisk kamp”, och upprepade en formulering som hade uppträtt ett år tidigare i Marx’ polemik mot Proudhon.¹⁸ Vad betyder det? Är all facklig kamp – låt oss säga om löner – en politisk kamp? Svaret på detta innehåller två delar.

För det första präglas denna kärnfulla formulering från 1847-1848 fortfarande av Marx’ tidiga uppfattningar. Marx såg alltid fackföreningsrörelsen som en process i klasskampen på olika nivåer. Vartefter arbetarklassen mognade, närmade den sig de mål som samhällets utveckling satt upp. På den högsta nivån ställdes arbetarklassen inför ett samhällsomfattande ansvar. I den politiskt filosofiska miljö där Marx’ tänkande först utvecklades definierades ordet *politisk* som samhällsomfattande (eller mänskligt samhällsomfattande) uppgifter.* Denna vida användning – mycket vidare än

¹⁷ *Ibid*, s 36 f.

¹⁸ Se ovan, kapitel 4, s 61, not 15 och 17.

* Detta förklarade vi i vårt första band. (Se *KMR*, band 1, s 15 m fl.) Vi måste komma ihåg att denna generella användning av *politik* eller *stat* inte bara kännetecknade Hegel utan också de som bröt med hans slutsatser men blev

det *politiska* som vi är vana vid – betingar fortfarande det språk vi har citerat.

För det andra får uttalandet en anstrykning av visdomsord genom att det är så komprimerat (vilket överhuvudtaget är ett av Manifestets särdrag). Det säger inte bara att en *klassomfattande* kamp tenderar att övergå i öppet politiska aktioner, även om det stämmer. Kampen är underförstått politisk och inkräktar på den politiska makten även innan proletariatet faktiskt övergår till öppen politisk aktivitet. När ett klasskrig når en hög nivå är det redan politisk kamp, i så måtto som denna kamp inte längre bara innebär eftergifter från en härskande klass sida till en underordnad klass, utan snarare objektivt ställer frågan om vilken klass som styr samhället. På denna nivå är det statsmakten som står på spel, oavsett om de stridande vet det eller inte.

Händelsevis fick Marx ett kvarts sekel senare tillfälle att gå igenom detta problem igen, i ett brev till en tysk socialist i USA. Här betonar han kampens klassomfattande och allmänna karaktär.

Det yttersta målet för arbetarklassen som politisk rörelse är naturligtvis ett övertagande av den politiska makten, och för att man skall kunna möjliggöra detta krävs självfallet att man i en viss utsträckning förmått organisera sina styrkor under den ekonomiska kraftmätningen.

Å andra sidan måste dock varje försök av proletariatet att som *klass* vända sig emot de härskande klasserna och försöka tvinga dessa att styra i en annan riktning karakteriseras som en *politisk manifestation*. Om exempelvis arbetarna vid en viss fabrik eller inom en viss bransch genom strejker försöker genomdriva en förkortning av arbetsdagen – då är detta en rent *ekonomisk* handling. Varje försök att skapa en ny *lag* i den riktningen är däremot en *politisk* handling. Ur arbetarnas olika åtgärder i den ekonomiska kampen växer på detta sätt en politisk rörelse fram – en klassrörelse, som söker genomdriva sina intressen i en allmän form av socialt omskapande kraft. Om de ekonomiska kamprörelserna förutsätter ett visst mått av organiserande förarbete, utgör de emellertid själva utmärkta medel för organisationens vidareutveckling.¹⁹

Denna förklaring skrevs under trycket från den bakunistiska kampanjen att förbjuda internationalen att ägna sig åt politisk aktivitet. Marx måste förklara att politik har en mer omfattande horisont än parlamentarisk politik. Vid ungefär samma tidpunkt uttryckte Marx fortfarande samma tanke på det tidigare kortfattade sättet, genom att skriva att Bakunin ”inte ens har insett att varje klassrörelse som klassrörelse med nödvändighet är och alltid har varit en *politisk* rörelse.”²⁰

Precis som ekonomi som studeras på en samhällsomfattande nivå (inte mikroekonomi) bara kan vara politisk ekonomi, så förvandlas ekonomisk kamp i klassomfattande skala till politisk kamp.

En kamp mellan två stora samhällsklasser [skrev Engels 1881] blir dock oundvikligen en politisk kamp. Så var det med den långa kampen mellan medel- eller kapitalistklassen och godsägararistokratin. Så förhåller det sig också med kampen mellan arbetarklassen och just dessa kapitalister. I varje kamp mellan klass och klass är det omedelbara mål, om vilket man kämpar, den politiska makten.²¹

Det från början direkta likställandet *klasskamp* = *politisk kamp* har nu omformulerats mer exakt som en *tendens*.

kvar inom hans begreppsramar. Det var språket i en hel miljö. På motsatta sidan finns dagens benägenhet att inskränka *politisk* till valaktiviteter.

19 Marx, ”*Brev till Bolte*”, 23 november 1871, på marxists.org.

20 Marx, ”Brev till P och L Lafargue”, 19 april 1870, ”Lettres et Documents de Karl Marx 1856-1883”, Milano: Instituto G Feltrinelli, *Anali*, Anno I, s 174.

21 Engels, *Fackföreningarnas roll*, på marxists.org.

3. Experimentet i Internationalen

När fackföreningar går i riktning mot självständiga politiska aktioner uppkommer frågan om förhållandet mellan två strömningar: fackföreningsaktivister som sträcker sig ut mot den sociala och politiska sfären för att förverkliga sina ekonomiska strävanden, och politiska revolutionärer som ser fackföreningsrörelsen som ett sätt att uppnå sina politiska mål. Dessa två strömningar kan överlappa varandra vad gäller medlemmar eller smälta samman när det gäller individer, men de har en benägenhet att existera separat som rörelser, det vill säga som självständiga delar av arbetarrörelsen.

Men internationalen var ett tidigt experiment med en blandad organisation som förenade fackliga och politiska (och andra) organisationer under ett enda tak. Detta experiment hade inte planerats, det bara råkade bli så när de franska proudhonisterna och de engelska fackföreningsaktivisterna samlades första gången vid massmötet i St Martin's Hall som grundade Internationalen 1864. Både stadgarna (Reglerna) och Inauguraladressen, och den struktur som utvecklades, anpassades alla efter denna verklighet. Men i det långa loppet visade sig föreningen inte vara livskraftig. Den ledde oundvikligen till spänningar, och efter detta experiment måste arbetarrörelsen fortsätta utifrån mönstret med två armar.

Situationen hjälptes upp av att proudhonismen som teori och rörelse vid denna tidpunkt lyckligtvis var på nedgång. Men det behövdes fortfarande tid för att få dess representanter att börja tolerera fackliga organisationer och strejker. Symboliskt för situationen från början var det faktum att Marx var tvungen att utelämna varje omnämnande av fackföreningar ur Inauguraladressen. Av detta och andra skäl var inte internationalen någon förebild för att lösa problemet med två strömningar. Den var bara en början och denna begränsning måste vi lägga på minnet.

Marx viktiga roll i Internationalens Generalråd var att utarbeta ramarna för samarbetet mellan denna blandning av revolutionärer och halvrevolutionärer från kontinenten å ena sidan, och en brokig grupp engelska fackföreningsaktivister å den andra, varav många i grund och botten var reformistiskt sinnade, vissa avogt inställda till all sorts politik medan andra ogillade en självständig politik och lutade åt att ansluta sig till liberalismen. Från början var han tvungen att leda denna spända allians genom en rad strömvirvlar och farliga forsar. Denna uppgift kunde bara någon genomföra som stod utanför och över de olika inskränkta ståndpunkterna och hade ett mer avlägset mål.

Från det föregående kapitlet borde det stå klart varför Marx inte hade några som helst skrupler att samarbeta på detta sätt – den nedsättande termen är fraternisering – med den del av den fackliga byråkratin som under de aktuella omständigheterna spelade en progressiv roll. Det kan finnas anledning att ägna en avdelning av detta kapitel åt en detaljerad genomgång av Marx' häpnadsväckande framgångsrika och fruktbara fleråriga arbete med dessa fackföreningsledare. Utan detta material skulle betoningen i detta kapitel bli skev, eftersom vi kommer att rikta uppmärksamheten mot det till sist negativa resultatet istället för mot det positiva praktiska arbete som var av stor betydelse för den brittiska arbetarrörelsen. Som tur är har detta jobb utförts i en utmärkt bok, *Karl Marx and the British Labour Movement* [Karl Marx och den brittiska arbetarrörelsen] av Collins och Abramsky. Att läsa den är motsvarigheten till en *mycket* lång specialnot i slutet av denna bok.

Alliansen splittrades när dess fackliga del slutade röra sig i progressiv riktning. Förvisso sattes den i gungning av Pariskommunen och den djärva ståndpunkt som Internationalen under ledning av Marx kom att anta om denna skändliga omstörtning av civilisationen (som den borgerliga pressen beskrev det). Men viktigare var att den började falla sönder när de brittiska fackföreningsaktivisterna rörde sig mot en annan sorts politik – en borgerlig politik. Det var inte Marx utan den fackliga flygeln som blev rastlös och slutligen bråkig på grund av den riktning i vilken Internationalen stadigt utvecklades.

Frågan om att stöda Pariskommunen framstod till en början inte som en splittrande fråga. När Marx läste sitt anförande om *Pariskommunen* inför Generalrådet antogs det enhälligt och utan ett knyst av meningsskiljaktigheter.²² Förvisso fick den efterföljande explosionen av förfärade fördömanden i pressen en del knän att skaka och redan existerande tendenser förstärktes. Men under en tid satte de mest splittringsbenägna reformisterna (speciellt John Hales) upp ett vänsteransikte genom att alliera sig med bakunisterna mot Marx. Kort sagt skedde inte splittringen mellan Marx och de brittiska fackföreningsmännen på grund av att Marx insisterade på att Internationalen skulle ställa upp på en impopulär radikal tvistefråga i Frankrike. Även om det inte var Marx som beslutade att den progressiva allians som kallades Internationalen måste splittras, så var han tvungen att inse när spänningarna från högervändningen blev outhärdliga.²³

Marx hade sett de första tecknen redan innan Kommunkrisen. Mindre än ett år tidigare, strax efter att det fransk-preussiska kriget hade börjat, skrev han till sina franska vänner att de engelska arbetarna gjorde rätt i att säga "Fan ta dem båda" och gå mot den "engelska absolutismens" planer på att stöda krig mot Frankrike, och han tillade:

För egen del gör jag allt i min makt, via Internationalen, för att stimulera "neutralitetsandan" och förbrylla den engelska arbetarklassens "betalda" ledare (betalda av de "respektabla"), som gör sitt yttersta för att vilseleda dem.²⁴

Ett brev från Engels två år senare visade att han (och givetvis Marx) förstod hur Generalrådet höll på att falla sönder. Brevet talade om hur en central person demoraliserades "på grund av sina förbindelser med engelska agitatorer och kohandlande politiker och betalda fackföreningssekreterare, som nuförtiden är köpta allihopa, eller ber om att bli köpta, av medelklassen ..."²⁵

Några månader senare drog Marx fram brytningen i det öppna, vid Internationalens kongress i Haag. Synbarligen framkallades den plötsligt halvt om halvt av en slump, kring en sidofråga. Två av de brittiska arbetarledare som var på väg att gå över till en liberal politik, Hales och Mottershead, ifrågasatte på inga som helst grunder en Maltman Barrys identitetspapper (Barry antogs rösta med Marx). Istället för att uppge någon anledning gjorde Mottershead en feg anmärkning att Barry inte var någon arbetarledare i England. Det fick Marx att tända till. Enligt protokollen:

säger Marx att ingen annan har att göra med vem en sektion väljer. Dessutom länder det Barry till heder att han inte tillhör de engelska arbetarnas så kallade ledare, eftersom de här personerna är mer eller mindre uppköpta av bourgeoisien och regeringen. Barry blev angripen bara för att han inte tänkte fungera som Hales' verktyg.*

22 *The General Council of the First International*, protokoll 1870-1871, s 204.

23 Jmfr diskussionen i Collins & Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement*, kapitel 12.

24 Marx, "Brev till P och L Lafargue", 28 juli 1870, "Lettres et Documents de Karl Marx", s 179.

25 Marx, "Brev till Liebknecht", 27-28 maj 1872, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 475.

* Enligt de protokoll som attesterades av Cuno och Sorge och skickades till Marx. (Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 685. Här citerat ur den icke publicerade texten i dessa protokoll.) Det finns tre andra versioner, utan några avgörande skillnader. I en annan protokollsamling som publicerades 1958 är ordalydelsen nästan densamma. (*The First International. Minutes of the Hague Congress of 1872 with related documents*, Madison: University of Wisconsin Press 1958, s 186 (engelsk version), s 29 (tysk version).) Barry rapporterade själv om kongressen åt *London Standard*, och återgav händelsen på detta sätt:
"Han (Mottershead) påstod att Barry inte var erkänd ledare för de engelska arbetarna ... Marx sa att man inte hade hittat något fel på Barry och mandatets giltighet gick inte att bestrida. Frågan om lämplighet var upp till den sektion som gjort utnämningen. Vad gäller anklagelsen att Barry inte var erkänd ledare för de engelska arbetarna, så var det en ära, ty nästan varenda en av de engelska arbetarnas erkända ledare hade sålt sig till Gladstone, Morley, Dilke och andra." (*Ibid*, s 262.)

Bakunins högra hand Guillaume skrev långt senare om det på sitt typiskt förvrängda sätt. (J Guillaume, *L'Internationale: Documents et Souvenirs (1864-1878)*, band 2, s 330.) Riktigheten i Marx' syn på de ekonomiska banden mellan fackföreningsledarna och den liberala partiapparaten har slagits fast i stor detalj av Royden Harrison.

Marx öppna fördömande formaliserade slutet för alliansen mellan de två strömningarna för en hel period, när fackföreningsledarna bytte allians till en helt annan strömning. Arbetarrörelsen inledde en period av byråkratisk förstelning som varade ända till den "Nya fackföreningsrörelsen". Senare hänvisade Marx och Engels bara med tillfredsställelse till denna brytning, och till att ha gjort sin plikt. Kort efter kongressen i Haag försökte Hales få Generalrådet att gå mot Marx på grund av den sistnämndes respektlösa anmärkningar om arbetarledare, men hans försök slog bara tillbaka på honom själv.²⁶ I slutet av året konstaterade Engels att vissa personer genomförde diverse parlamentariska övningar: "Och vilka personer? Med några få undantag består de av de arbetarledare som Marx stämplade som korrumperade i Haag!"²⁷ Två år senare kastade Marx en blick tillbaka på frågan:

I England ... måste industriarbetarna framförallt göra sig av med sina nuvarande ledare. När jag fördömde de här karlarna vid kongressen i Haag visste jag att jag därmed skulle utsätta mig för att inte bli omtyckt, förtal, etc., men sådana konsekvenser har alltid varit oviktiga för mig. Här och där börjar man inse att jag med dessa fördömanden bara fullgjorde min plikt.²⁸

I ett brev till en kommunard 1876 nämnde Marx att "skurkarna, de så kallade arbetarledarna (engelsmän) som jag avslöjade vid kongressen i Haag" fortfarande fick pengar från de liberala politikerna. "Dessa arbetarledare, Mottershead etc., är samma uslingar med vilka det var omöjligt att organisera ett möte mot Kommunens bödlar."²⁹ Den engelska arbetarrörelsen "har förfallit till småsint fackligt skräp, och de så kallade ledarna, inklusive Eccarius, hänger efter den liberala bourgeoisien", rapporterade Engels.³⁰ Marx hustru Jenny återspeglade otvivelaktigt familjens allmänna mening när hon skrev till en vän:

Jag har ingenting att säga om engelska arbetare à la Mottershead, Eccarius, Hales, Jung, etc. De är allihopa ärkeskurkar, till salu och köps och säljs, och jagar på ett eller annat sätt efter pengar. Ett verkligt ynkligt anhang!³¹

I ett brev från 1878 tittade Marx tillbaka och sammanfattade den senaste perioden:

Den engelska arbetarklassen har efterhand blivit alltmer demoraliserad av denna period av korruption efter 1848, och har till sist nått dithän när den bara är en svans till det stora Liberala partiet, det vill säga till sina *förtryckare*, kapitalisterna. Ledningen över dem har helt och hållet hamnat i händerna på de korrumperade fackföreningsledarna och de professionella agitatorerna. Dessa karlar skrek och vrålade bakom Gladstone, Bright, Mundella, Morley och hela gänget av fabriksägare, etc., till tsarens *majorem gloriam* [stora ära] som befriare av länder, samtidigt som de inte lyfte ett finger för sina egna bröder i södra Wales som av gruvägarna dömts att dö av svält. Uslingar!³²

I en hänvisning 1887 till sådana arbetarledare och deras parlamentariska ambitioner skrev Engels att "Vi har varit tvungna att kämpa mot dem ända sedan internationalen grundades."³³ Men "vi" hade också varit tvungna att arbeta med dem – till en viss punkt och på vissa villkor.

(Harrison, *Before the Socialists. Studies in Labour and Politics 1861-1881*, London: Routledge & Kegan Paul, 1965, kapitel 4.)

26 Engels, "Brev till Sorge", 21 september 1872, och 5 oktober 1872, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 524, 530.

27 Engels, "Brev till Hepner", 30 december 1872, Marx/Engels, *Letters to Americans 1848-1895*, s 112.

28 Marx, "Brev till Kugelmann", 18 maj 1874, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 628.

29 Marx, "Brev till Frankel", 13 oktober 1876, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 213.

30 Engels, "Brev till Becker", 21 december 1876, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 236.

31 Jenny Marx, "Brev till Sorge", 20 eller 21 januari 1877, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 526.

32 Marx, "Brev till Liebknecht", 11 februari 1878, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 314.

33 Engels, "Brev till Mahon", 23 juni 1887, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 678.

Så Internationalens organisatoriska form visade sig vara ett upplysande experiment genom att misslyckas. Vid Internationalens konferens 1871 hade resolutionen om politiska aktioner sagt att ”när arbetarklassen är i ett stridbart skick är dess ekonomiska rörelse och politiska aktioner olösligt förenade.”³⁴ Förenade i en enda organisation? Den sortens enhet var förvisso mycket upplösbar. Men ändå var någon sorts enhet livsviktig för framgång för rörelsens båda armar.

En uppdelning i två självständiga armar orsakade sina egna problem. I England växte fackföreningsrörelsen (före och efter Internationalen och utanför den) under flera decennier utan att det fanns någon politisk arbetarrörelse. I Tyskland uppstod den socialistiska rörelsen först och bidrog kraftigt till att skapa de ekonomiska organisationerna. Utifrån dessa olika håll fanns alltid problemet att leva ihop.

I det förstnämnda fallet – fackföreningar utan en politisk rörelse bredvid – handlade det om att upprätta den arm som saknades. Det är vad Engels sa till sina läsare från fackföreningarna i sin artikelserie från 1881:

När denna insikt [att själva lönesystemet är det i grunden onda] en gång väl blivit allmän inom arbetarklassen, måste den komma att väsentligt ändra fackföreningarnas ställning. De kommer då inte längre ensamma att åtnjuta privilegiet att vara arbetarklassens enda organisationer. Vid sidan av föreningarna inom eller över de enskilda industrigrenarna måste det uppstå en gemensam förening, en politisk organisation av arbetarklassen som helhet.³⁵

Det fanns ett liknande problem i USA, som Socialist Labor Partys sektistiska tänkande typiskt nog inte kunde förstå. 1891 beslutade SLP:s New York-avdelning att ansluta sig till stadens Central Labor Federation [Centrala arbetarfederation] (som om den vore Internationalen), och på grund av socialisternas anslutning vägrade American Federation of Labor [Amerikanska arbetarfederationen] under ledning av Gompers att bevilja stadens federation rättigheter. Engels uttryckte uppfattningen att den socialistiska sekten gjorde fel att kräva det. AFL var bara ett förbund för fackföreningar, följaktligen hade den ”formellt rätt” att avvisa grupper som inte var fackföreningar. ”Jag kan naturligtvis inte avgöra härifrån”, tillade Engels, ”huruvida det var *propagandistiskt* välbetänkt att utsätta sig för ett sådant avvisande. Men det var höjt över allt tvivel att det skulle komma, och jag för min del kan inte klandra Gompers för det.”³⁶

Modellen med två armar motsvarade praktiska behov och verkade fastställd. Men inte förrän Marx blev tvungen att ta itu med ett annat försök att smälta samman de två armarna, denna gång i Tyskland.

4. Experiment med partikontrollerade fackföreningar

Kunde man i Tyskland, där den politiska organisationen hade lagt beslag på området först, säkerställa en olöslig enhet mellan de två armarna genom att helt enkelt göra fackföreningsrörelsen till en del av det politiska partiet? Samma sektistiska mentalitet som hade fått Socialist Labor Party i USA att gå i denna riktning dominerade också den lassalleanska organisationen i Tyskland.

Den första socialistiska organisationen i Tyskland grundades av Lassalle, och hade helt och hållet uppstått inom den tradition av fientlighet mot fackföreningarna som kännetecknade alla socialistiska grupper före Marx. Men på 1860-talet började fackföreningar bildas utan lassalleanernas tillåtelse. 1868 stod den lassalleanska organisationen, som nu leddes av J B von Schweitzer, inför hotet av en kongress som sammankallats till Berlin, och som skulle överväga att upprätta en bred

34 *The General Council of the First International*, protokoll 1870-1871, s 445.

35 Engels, *Fackföreningarnas roll*, på marxists.org.

36 Engels, ”Brev till Schlüter”, 29 januari 1891, Marx/Engels, *Letters to Americans 1848-1895*, s 233.

fackföreningsrörelse. Majoriteten av lassalleanerna var för att vara öppet fientliga mot fackföreningskongressen som ett fientligt inkräktande på deras revir. Men Schweitzer trumfade igenom en mer flexibel taktik för att uppnå samma mål: hans partiorganisation skulle inte döda utan istället ta över den konkurrerande rörelsen och därefter se till att den förblev partiledningens skapelse utan någon verklig självständighet. De ingående fackföreningarna skulle, i stadgarna och på ett formellt sätt, kontrolleras av partiledningen – det vill säga av Schweitzer. På så sätt skulle hans metod att oskadliggöra faran av en självständig fackföreningsrörelse göra den till ett bihang till hans politiska imperium.

Marx satte sig bestämt emot denna linje: för att kunna genomföra sina grundläggande funktioner på ett friskt sätt måste fackföreningarna byggas upp på basis av organisatoriskt självstyre. Därefter skulle denna självstyrande rörelse, förr eller senare, tvingas avgöra sitt förhållande till klassens politiska rörelse, och socialisterna i fackföreningarna skulle driva sina egna ståndpunkter om detta precis som alla andra.

För Marx innebar det att ”utveckla en *verklig* arbetarorganisation i Tyskland baserad på fackföreningarna”. Schweitzer (skrev Marx till Engels) var i detta fall rädd för att ”hans konstgjorda förbund av sekterister snart inte skulle finnas någonstans.”³⁷ Engels höll med om att kongressen i Berlin måste bli ”en *verklig* arbetarkongress, inte bara en upprepning av [lassalleanernas] kongress” med bara lassalleaner i sina led.³⁸ Vidare, skrev Engels, verkar det utifrån lassalleanernas tidning som om Schweitzer skulle vilja överföra sin partiorganisationens ”rigida struktur” till fackföreningsrörelsen. Och det, tyckte Engels, skulle sannolikt inte lyckas eftersom arbetarna inte skulle gå med på en diktatur över sitt ekonomiska uppehälle.³⁹ När han väl blev av med sin stränga organisation och inte längre kunde ”leka diktator” skulle förändringen bli ödesdiger för honom.⁴⁰ Marx var av samma uppfattning: ”... Schweitzer tror att han helt enkelt kan byta sin diktatur över [den lassalleanska] GGWA mot en diktatur över den tyska arbetarklassen. Det är väldigt naivt.”⁴¹

När tvistefrågan spetsade till sig förberedde sig Marx för att slå fast sina uppfattningar för Schweitzer i tydliga termer. Han sa på förhand till Engels att han skulle angripa Schweitzers ståndpunkt att ”två organisationer bara kan vara skadligt”, och att de fackliga organisationerna måste lämna plats för de politiska. Schweitzer ville ha ”sin egen arbetarrörelse”, men Marx’ brev skulle ”göra klart för honom att han måste välja mellan ’sekten’ och ’klassen’.”⁴² Marx gjorde detta några dagar senare, i ett viktigt brev som vi redan har citerat ur angående hans syn på partidemokratien.⁴³ Huvuddelen av brevet underströk att de spirande fackföreningarna skulle stå oberoende från partidiktaturen. Som planerat utformades det som ett krav på att ”klassrörelsen” (fackföreningarna) skulle vara självständig från ”sekten” (det lassalleanska partiet).

Lassalle, förklarade Marx, gjorde misstaget att grunda en sekt: ”istället för att söka efter en verklig bas för sin agitation bland klassrörelsens verkliga element, ville han bestämma linjen som denna rörelse skulle följa utifrån ett visst dogmatiskt recept.” Vad definierar en sekt? I detta brev beskriver Marx det så här: ”Sekten ser inte sitt existensberättigande och sin hederssak i det som den har *gemensamt* med klassrörelsen utan i de *speciella slagord* som *särskiljer* den från rörelsen.”

Fackföreningarnas framträdande som verkliga arbetarorganisationer (fortsatte Marx) gav den lassalleanska sekten möjlighet ”att smälta ihop med klassrörelsen och göra slut på sekterismen.” Då

37 Marx, ”Brev till Engels”, 19 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 155.

38 Engels, ”Brev till Marx”, 21 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 158.

39 Engels, ”Brev till Marx”, 30 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 170.

40 Engels, ”Brev till Marx”, 24 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 161.

41 Marx, ”Brev till Engels”, 29 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 169.

42 Marx, ”Brev till Engels”, 10 oktober 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 179 f.

43 Se ovan i detta kapitel, s 84 f, not 12.

skulle dess politiska innehåll föras över till den bredare rörelsen ”som ett element som berikar den.” Istället ”krävde du [Schweitzer] i själva verket av klassrörelsen att den skulle underordna sig en speciell sekts rörelse.” Därför väcks misstanken att ”oavsett vad som händer så vill ni bevara er ’egen arbetarrörelse’.” Istället för att samarbeta med andra socialister vid fackföreningskongressen i Berlin, tog ni lassalleaner helt enkelt över kontrollen. Vad gäller de andra ”gav ni dem bara alternativet att antingen *ansluta sig* till er eller *gå mot* er”, och fick kongressen att bara likna en ”utvidgad utgåva” av den föregående lassalleanska partikongressen.⁴⁴

Sådana ”utvidgade utgåvor” av ett kontrollerande parti kom senare att bli kända som frontorganisationer. Det är vad Engels tänkte på när han skrev till Marx några dagar senare. De lassalleanska sektisterna menar att deras politiska organisation

kommer att spela samma roll (om än bara offentligt) i de nya fackföreningarna som vårt gamla hemliga förbund [Kommunistiska förbundet] gjorde i de offentliga arbetarsällskapen. Fackföreningarna kommer bara att utgöra en lättillgänglig del av den Enda sanna lassalleanska kyrkan, men den sistnämnda förblir den Enda sanna kyrkan.⁴⁵

1847-1848 organiserade Kommunistiska förbundet, i London och på andra ställen, de Tyska arbetarnas utbildningsförbund som en sådan ”lättillgänglig del” (frontorganisation), som en bredare rekryterings- och agitationsarena och som en laglig front för en rörelse som skulle kunna bli förbjuden. Även om Förbundet inte längre var konspiratoriskt organiserat så medgav det fortfarande behovet av hemlighet: det var en av skillnaderna från lassalleanernas situation. För det andra kunde inte en verklig fackföreningsrörelse, i egenskap av arbetarklassens elementära rörelse, betraktas i samma ljus som en vanlig klubb eller ett socialt-broderligt-bildningssamfund. Jämförelsen visade vad som var fel med lassalleanernas sekteristiska uppfattningar.*

5. Den politiska rörelsens företrädare

Men att envist hävda fackföreningarnas organisatoriska självstyre löser inte frågan om förhållandet mellan klassens två armar, det gör det bara möjligt med en bra lösning. Det kan inte ha varit ett självändamål för Marx, eller för någon annan som förnekade att facklig kamp ensam kunde befria proletariatet och som ansåg att klasskamp i generaliserad form hade en benägenhet att bli politisk kamp. Det stora kriget måste ledas av en generalstab som var medveten om de övergripande politiska uppgifterna och var organiserad kring dessa uppgifter.

För Marx är därför den politiska rörelsen primär, det vill säga att den ska ta den samlade ledningen över klassen. I ljuset av Marx’ kontrovers med Schweitzer och andra belysande händelser kan denna den politiska rörelsens företrädare förstås på detta sätt: revolutionärernas politiska organisation strävar efter att accepteras som ledare för klassen i rörelse och har till uppgift att övertyga den självstyrande fackföreningsrörelsen om att följa dess råd och politik. Det är dess egentliga fackliga arbete.

Dessutom måste vi nu tillägga att bilden är klart överförenklad när vi bara talar om *två* armar inom

44 Marx, ”Brev till Schweitzer”, 13 oktober 1868, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 214 f.

45 Engels, ”Brev till Marx”, 22 oktober 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 187.

* 1875 innehöll ett brev från Engels en märklig formulering som verkar höra ihop med denna fråga. Han skrev till det tyska partiet om Gothaprogrammets brister, och konstaterade att det behövde innehålla omnämnande av fackföreningsrörelsen, (se ovan, kapitel 4, s 61, not 21) och tillade:

”Med tanke på vilken betydelse fackföreningarna fått även i Tyskland är det enligt vår mening absolut nödvändigt att nämna dem i programmet samt, om möjligt, även försöka bereda plats för dem inom partiapparaten.” (Engels, ”*Brev till Bebel*”, 18-28 mars 1875, på marxists.org. [På engelska står ”partiorganisationen” – ö.a.]

Bereda plats för *vad* i partiorganisationen? En plats för fackföreningarna *i* – bokstavligt inuti – partiorganisationen skulle till och med gå utöver Schweitzers praktik. Det kan inte vara det han menar. Engels kan ha tänkt på en plats i partiorganisationen för en ledning av partiets fackliga kadrer och deras arbete.

arbetarrörelsen. Redan på Marx' och Engels' tid utvecklades andra armar inom arbetarrörelsen: kooperativ, kultur- och utbildningsorganisationer, både oberoende och partibunden press, speciella skyddsfonder, och så vidare. Om kampens behov krävde att det fanns en viss samordning och inbördes överensstämmelse mellan dessa större och mindre armar inom arbetarrörelsen, så tvivlade Marx – och de flesta andra – inte på att den politiska rörelsen befann sig i den bästa ställningen för att tillhandahålla en sådan ledning och vägledning. Det var på de flesta håll en inte särskilt kontroversiell fråga. Problemet var hur den politiska organisationens uppgift skulle genomföras, för att inte tala om av vem.

För Marx avgörs vissa grundläggande överväganden av detta sätt att närma sig frågan. Genom själva sin natur består fackföreningsrörelsen av – och bör den bestå av – arbetare på olika nivåer och grader av klassmedvetande, fackligt medvetande och politiskt medvetande. Om man ser den som en skola så består den av flera årskurser, eller stadier, från primitivt löne-medvetande hela vägen till att fullständigt hålla med om ett revolutionärt socialistiskt program. När arbetarna närmar sig slutet av skalan kommer de att tendera att ansluta sig till socialismens politiska parti, kanske rekryterade av arbetskamrater som har gått före dem. De försöker i sin tur rekrytera sina bröder och systrar i fackföreningarna. Således är fackföreningarna delvis en rekryteringsgrund för den politiska rörelsen. Var skulle den kunna begära en bättre?, undrade Engels. Han skrev om hur bra det vore att få en stor AFL-delegation från USA att komma till den internationella socialistkongressen i Bryssel 1891, och anmärkte: ”De skulle se många saker där som skulle förbrylla dem i deras inskränkta fackliga ståndpunkt – och dessutom, var kan man hitta en rekryteringsgrund om inte i fackföreningarna?”⁴⁶ 20 år tidigare hade Marx sagt detta klart och tydligt, i ett brev med allmänna råd till Internationalens amerikanska sektion: ”Ni måste till varje pris försöka vinna fackföreningarna.”⁴⁷

Men i och med att fackföreningsrörelsen har sina egna grundläggande funktioner oavsett om det finns en politisk rörelse eller ej, så är den utifrån Marx' synvinkel inte bara en rekryteringsgrund. Eftersom den också är platsen för fortgående kamp, kommer det politiska partiet inte att sträva efter att ”examinera” ut de anhängare de rekryterar i fackföreningarna ur sina fackföreningar (i den vanliga mening som rekrytering har) utan kommer istället att vilja formera en medveten revolutionär kader av socialistiska fackföreningsaktivister inuti denna grundläggande klassrörelse för att göra arbetet fruktbart och omdana det längs de linjer som diskuterats i avdelning 1 i detta kapitel. Rekrytering innebär i själva verket inte i första hand att skaffa medlemmar utan att skapa anhängare, om inte annat att få så många fackföreningsmedlemmar som möjligt att närma sig partiet politiskt. Kort sagt skulle ett politiskt partis förmåga att leda och vägleda fackföreningarna avgöras av dess förmåga att utveckla en stomme av socialistiska medlemmar och anhängare i den ekonomiska armen.

På så sätt kunde en sorts enhet upprättas mellan de två armarna som skulle ha en helt annan funktion och helt andra resultat än Schweitzers enkla sätt med en partidiktatur. 1878 – efter att den lassalleanska gruppen hade försvunnit genom sammanslagningen med den tyska socialdemokratin och efter att Bebel-Liebknachts politik med självständiga fackföreningar hade segrat – hyllade Engels den tyska rörelsen för det symbiotiska förhållande av ömsesidig förstärkning som hade tagit form:

En stor fördel för den tyska rörelsen är att de fackliga organisationerna arbetar hand i hand med den politiska organisationen. De omedelbara fördelar som fackföreningsorganisationen erbjuder drar in många annars ointresserade massor i den politiska rörelsen, samtidigt som den politiska handlingsgemenskapen håller samman och säkerställer ett ömsesidigt stöd till de annars isolerade fackföreningarna.⁴⁸

46 Engels, ”Brev till Schlüter”, 29 januari 1891, Marx/Engels, *Letters to Americans 1848-1895*, s 233.

47 Marx, ”Brev till Speyer”, 10 november 1871, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 318.

48 Engels, ”The Workingmen of Europe in 1877”, artikel 1 i en serie av fem i *Labor Standard*, 3-31 mars 1878. Här citerat från en fotokopia av originalet.

När proletariatets politiska rörelse försöker ge fackföreningarna politisk vägledning så skiljer den sig formellt inte från de borgerliga partierna, speciellt de borgerligt liberala partierna som traditionellt har försökt göra arbetarrörelsen till en del av sina följeslagare och rekrytera dess styrkor och energi till liberalernas politiska gagn. Som vi har sett befann sig Marx i en position där han kunde se detta i praktiken, när hans tidigare fackföreningskollegor i Generalrådet gick över till det liberala partiet och därefter – när deras nya ideologiska spegel fick världen att vända från vänster till höger – bittert anklagade socialisterna för att ”blanda sig i” deras fackföreningar som utanförstående agitatorer. Det blev i själva verket en tradition för precis samma fackliga byråkrati som systematiskt använde sin egen apparat i fackföreningarna för att underordna dessa under en borgerlig politik, att indignerat fördöma arbetarpartiernas försök att nå medlemmarna som något orättmätigt om inte rentav omstörtande.*

Åsikten att den politiska kampen är huvudsaken var inte på minsta sätt speciell för Marx eller socialismen. Men då och då dök det inom den socialistiska rörelsen upp en annan uppfattning – att fackföreningsrörelsen skulle anses vara tillräcklig för att nå fram till socialismen – och tog fast form som *syndikalism*. Den kommer att diskuteras i den sista delen av detta kapitel.

6. Former för arbetarrörelsens politiska aktioner

För Marx var den exakta formen för det förhållande som skulle upprättas mellan fackföreningarna och ett arbetarparti en öppen fråga, och berodde på båda rörelsernas utveckling i ett visst land vid en speciell tidpunkt. Det var varken nödvändigt eller möjligt att slå fast förutbestämda modeller eller former. I ett brev till spanska arbetare å Generalrådets, och därmed också Marx', vägnar förklarade Engels:

Erfarenheterna har överallt visat att det bästa sättet att befria arbetarna från de gamla partiernas styre är att i alla länder grunda ett proletärt parti med sin egen politik, en politik som är klart åtskild från de andra partiernas, eftersom den måste uttrycka villkoren för arbetarklassens frigörelse. Detaljerna i denna politik kan variera beroende på de speciella omständigheterna i de olika länderna ...⁴⁹

Än mer, de exakta organisatoriska formerna skulle säkerligen variera. Vi har berört de olika utvecklingsmönstren i Tyskland och England. Låt oss kort skissera Marx' reaktion på händelser i dessa länder.

1869 tvingade händelserna slutligen Wilhelm Liebknecht – efter långvariga påstötningar från Marx – att bryta med sin mångåriga politik av opportunistiska allianser med ett borgerligt liberalt parti. Han gick med på att bilda ett nytt socialistiskt parti som erbjöd ett alternativ till den lassalleanska sekten. Partiet grundades i Eisenach och hade till stor del sin bas bland fackföreningsaktivister – från lassalleanernas fackliga del som bröt med Schweitzers diktatur, och från oberoende fack-

* Den socialdemokratiska varianten av denna tradition blev inte framträdande inom den socialistiska rörelsen förrän efter Engels' död, även om Carl Leigen, som skulle komma att bli ledare för den fackliga reformismen i Tyskland, tre år innan det hade formulerat principen att fackföreningarna måste vara ”neutrala” inom partipolitiken. (Carl Schorske, *German Social Democracy 1905-1907: the development of the great schism*, Harvard University Press 1955, s 11.) Frågan ställdes 1906 på sin spets i det tyska partiet, inom ramen för framväxten av Bernsteins ”revisionism”. Den påstådda principen om ”facklig neutralitet” var en formulering med vilken reformisterna försökte hindra fackföreningsrörelsen från att besluta sig för att stöda *socialisterna*. På de ställen där fackföreningarna stödde borgerliga politiker och fungerade som politiska bihang till borgerliga partier, slöt reformisterna glatt upp. Även om Andra internationalens senare debatter om ”facklig neutralitet” ligger utanför vårt område, så måste vi konstatera att denna hala formulering inte hade något som helst att göra med Marx' åsikt om fackföreningarnas organisatoriska självstyre i förhållande till politiska partier.

49 Engels, ”To the Spanish Federal Council of the International Working Men's Association”, *The General Council of the First International*, protokoll 1870-1871, s 480.

föreningar som med Bebels hjälp hade grundats efter en självstyrande modell. Men det nya "Eisenacherpartiet" grundades inte på fackföreningarna i sin organisatoriska struktur (som det brittiska Labourpartiet gör idag), inte heller hade det som mål att upprätta sig så. Ett sådant organiskt förhållande kunde ha hämmat båda armarnas utveckling.

Marx hälsade denna åtgärd som ett positivt steg och stödde Eisenacherpartiet. Det fick honom inte att anse att mönstret från Tyskland var en modell för England.

I England genomgick arbetarrörelsens politisering smärtsamma stadier. Chartistperioden var fjärran, då arbetare utan rösträtt trängde sig in i den politiska processen som en revolutionär kraft utifrån. När arbetarna fick rösträtt blev det värt besväret för de borgerliga partierna att ta dem på släp. 1867 års reformförslag gjorde det på motsvarande sätt möjligt för arbetarledarna att tänka sig att stiga upp på de höga poster som motsvarade deras ambitioner. Två förutsättningar var röster och pengar, de sistnämnda kunde bytas mot de förstnämnda. Rösterna skulle komma från arbetarna, pengarna måste tiggas ihop från liberala kapitalister som industriägaren Samuel Morley, en ledande politisk mellanhand. Efter att ha lämnat Internationalens Generalråd 1869 skrev arbetarledaren George Howell vemodigt till en borgerlig politiker: "Kan ingen göra något för att röja vägen så att några arbetare kan komma in i [Under]huset? Vissa av oss måste vara en sorts hinder [i fackföreningarna] eftersom vi inte kommer att gå med på att återuppliva den gamla chartistiska praktiken att gå mot alla partier utom de som är förpliktigade till arbetarfrågor."⁵⁰ Han pekade med bestörtning på det faktum att förslag på "direkt representation för arbetare" dök upp "på ett ytterst obehagligt sätt".

"Ingen lägger 'arbetarledarna' till last att de skulle vilja komma in i parlamentet", skrev Engels i den tyska pressen efter valen 1874. "Den kortaste vägen skulle ha varit att omedelbart ta itu med att ånyo bilda ett starkt arbetarparti med ett definitivt program ..." Men istället –

För att komma in i parlamentet måste "arbetarledarna" för det första ta till borgarklassens röster och pengar och först i andra hand arbetarnas egna röster. Men genom att göra det upphörde de att vara arbetarkandidater och förvandlades till borgarklassens kandidater. De vände sig inte till ett ännu inte bildat arbetarparti utan till det borgerliga "stora liberala partiet".

För att gynna sin karriär inom den borgerliga politiken inrättade de ett Arbetarnas representant-skapsförbund, och skrev vägledda av den liberala industriägaren "ett 'arbetarprogram' som vilken borgare som helst kunde skriva under på, och som skulle utgöra grunden till en mäktig rörelse för att ännu hårdare kedja fast arbetarna politiskt till bourgeoisien och, som dessa personer trodde, få in 'grundarna' i parlamentet."⁵¹

Saken blev bättre när fackföreningarna försökte få "direkt representation". Vid valen 1874 fick gruvarbetarnas fackförbund in två fackföreningssekreterare i parlamentet. "Hursomhelst", skrev Engels, "har isen brutits och två arbetare har nu platser i Europas förnämsta diskussionsklubb ..." De skulle inte kunna spela någon roll i parlamentet, tillade han, men ändå "har valen 1874 obestriddigt inlett en ny fas i Englands politiska utveckling."⁵²

Detta var stapplande försök och halvmesyrrer jämfört med den åtgärd som Marx förespråkade, ett öppet oberoende arbetarparti. Och han och Engels kritiserade, både offentligt och privat, verkligen bristerna i arbetarledarnas sätt att gå in i politiken. Samtidigt klargjorde de den objektivt progressiva innebörden i det som faktiskt hände, för de var inte offer för den senare mystik enligt vilken man måste förespråka och stöda allt som betecknades som "progressivt". Det var med hjälp av kritik,

50 R Harrison, "The Land and Labour League. (Some new light on working class politics in the eighteen seventies)", *International Institute of Social History Bulletin*, Leiden, vol 8 1953, nr 3, s 178.

51 Engels, "The English Elections", Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 369 f.

52 *Ibid*, s 371 f.

inte samtycke, som de försökte få klassens avancerade delar bortom de borgerliga former som de fortfarande satt fast i.

Ett av de progressiva resultaten av de nya åtgärder som arbetarledarna vidtog för att främja sina politiska ambitioner var – att dessa ledare avslöjade sig själva. Sådana avslöjanden som resultatet av erfarenheter var en av de viktigaste processerna under skolningen av en klass. Just innan valen 1874 hade Engels skrivit till en tysk kamrat att han hoppades att de äregiriga byråkraterna *skulle* väljas:

Här för hela massan av arbetarledare som betalas av bourgeoisien, i synnerhet av [Samuel] Morley, med all kraft fram sig själva *för att väljas till parlamentet som "arbetarkandidater" AV BOURGEOISIEN*. Men de kommer nog inte att lyckas, även om jag skulle vilja att hela gänget kom in, av samma skäl som jag är glad att Hasenclever och Hasselman valdes [i Tyskland] ...⁵³

Ty dessa personer skulle avslöja sin verkliga politik inför sina proletära väljare, precis som (fortsatte Engels) Schweitzer hade "bringat sig själv på fall" i riksdagen.

Tio år senare konstaterade Engels fortfarande att det togs nya steg framåt i denna process, som alltid gick långsammare än hans förhoppningar.

... en ny period kommer att inledas efter nästa val, även om det inte alltid visar sig så snabbt. Det kommer att finnas ett allt större antal arbetare i parlamentet, och den ena kommer att vara värre än den andra. Men det är nödvändigt här [i England]. Alla de uslingar som spelade rollen som borgerligt radikala brackor på Internationalens tid måste visa upp sig i parlamentet precis sådana som de är. Då kommer massorna att bli socialistiska även här. Den industriella överproduktionen kommer att göra resten.⁵⁴

I själva verket tog det tre decennier för händelserna att närma sig detta ungefärliga scenario. Men efter ytterligare ett decennium rörde saker och ting åtminstone på sig. "Direktrepresentation" (fackliga kampanjer för kandidater från fackföreningarna) fick in allt fler arbetare i parlamentet. Engels hyllade det faktum att det fanns ett ökande stöd för direkt representation från till exempel textilarbetarna:

... och en arbetartidning i Manchester beräknade att textilarbetarna i Lancashire skulle kunna kontrollera tolv platser i parlamentet i bara detta grevskap. Som du ser är det fackföreningen som kommer att komma in i parlamentet. Det är [än så länge] industribranschen och inte klassen som kräver att få representeras. Men det är ändå ett steg framåt. Låt oss först krossa arbetarnas förslavning under storbourgeoisens partier. Låt oss få textilarbetare i parlamentet precis som vi redan har gruvarbetare där. Så fort ett dussin industribranscher är representerade kommer klassmedvetandet att öka av sig själv.⁵⁵

Direktrepresentation var ett "steg framåt" mot att upprätta ett politiskt parti som drog denna form till sin logiska slutsats, som bildandet av Labourpartiet gjorde senare. Med denna bakgrund blev arbetarpartiets organisatoriska form i England en helt annan än det tyska exemplet.

Det var troligen också den engelska modellen – ett arbetarparti som grundade sig på fackföreningarnas organisatoriska struktur – som Marx förväntade sig i det andra land där fackföreningarnas framväxt hade föregått framväxten av en socialistisk massorganisation: USA. I en intervju som gjordes av en amerikansk journalist citeras Marx så här: "Det har i många länder byggts politiska organisationer på grundval av fackföreningarna. I Amerika har behovet av ett oberoende arbetarparti blivit

53 Engels, "Brev till Liebknecht", 27 januari 1874, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 615.

54 Engels, "Brev till Becker", 15 juni 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 327 f.

55 Engels, "Brev till Plechanov", 21 maj 1894, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 248.

uppenbart. De kan inte längre lita på politikerna...”⁵⁶ Detta uttalande ligger i linje med andra tecken på vad såväl Marx som Engels ansåg. De medger en möjlighet som skulle välkomnas men inte bestämmas. Att uppnå ett arbetarparti genom att *strukturellt* grunda det på den organiserade fackföreningsrörelsen var under vissa historiska omständigheter ett alternativ, men bara ett. Det var så långt Marx var beredd att driva frågan.

7. ”Revolutionära fackföreningar” och syndikalism

Marx’ syn på fackföreningarnas plats i klasskampen gör det uppenbart att han gjorde processen kort med uppfattningen om ”revolutionära fackföreningar” som ett ultimativt krav. Ämnet behöver bara kommenteras på grund av den senare utvecklingen.

Denna åsikt har redan dykt upp i två sammanhang. Även om vi har betonat Lassalles smak för partikontrollerade fackföreningar, så lär det inte vara någon överraskning att höra att lassalleanerna själva ställde frågan på ett annat sätt: de ville säkerställa fackföreningarnas socialistiska karaktär och ideologiska renhet. Partiets makt var medlet för att driva igenom detta revolutionära krav. Fallet med Socialist Labor Party i USA liknade detta, även om dessa amerikanska lassalleaner (ofta benämnda marxister) inte hade en lika stor rörelse att verka i som deras tyska släktingar hade.

I båda dessa fall, och i många senare, avvisades Marx’ syn på fackföreningarna som klasskampens elementära organ till förmån för sektens traditionella ultimatum: *Om ni arbetare inte antar den Enda Sanna Tron så förvisar vi er härmed ur proletariatet.*

Sådana teorier om ”revolutionära fackföreningar” lämnar inget utrymme åt självständiga delar av klassen. Den ena måste utesluta den andra. Om lassalleanerna bara såg en plats för det politiska partiet, så antydde denna ensidighet sin egen spegelbild, som kom att kallas syndikalism.* Fackföreningarna ersätter det politiska partiet som övergripande organisatör av arbetarnas makt och det framtida samhället. Fackföreningarna tar i själva verket på sig alla politiska roller (samtidigt som termen *politisk* avvisas som oanvändbar). Fackföreningarna blir därmed den revolutionära förtruppen, det vill säga en avancerad del av klassen och är inte längre en grundläggande och bred organisatör av ännu inte klassmedvetna arbetare. När fackföreningarna tar platsen som politisk organisation tar, ur Marx’ synvinkel, inget fackföreningarnas plats, vars roll i klasskampen hamnar i ett tomrum.

Denna olyckligt inskränkta syn på fackföreningspolitik fanns bara i embryonal form på Marx’ tid. Den dök bara upp sporadiskt i Internationalen. Impulser till denna sorts teorier uppstod speciellt ur proudhonisternas motvilja mot politiska aktioner i sig. En sådan fientlighet mot politik låg bakom en del debatter inom rörelsen.

Ett primitivt uttryck för denna uppfattning visade sig vid Internationalens kongress i Bryssel 1868, i samband med krigsfrågan som stod på dagordningen. Det föreslagna svaret var en generalstrejk som reaktion på en krigsförklaring. Eftersom ”det skulle räcka för arbetarna att avbryta arbetet för att göra ett krig omöjligt” rekommenderade resolutionen att arbetarna skulle ”upphöra med arbetet om krig förklarades i deras land.” Denna resolution fördes fram av de belgiska delegaterna och fick stöd av de franska, och antogs faktiskt.⁵⁷ Marx var uppenbarligen omedveten om att den hade antagits när han läste om förslaget i Eccarius’ rapport om kongressen i *Times*. Han skrev till Engels att Eccarius ”tillskrev tyskarna och engelsmännen de belgiska dumheterna att *strejka mot kriget*.”⁵⁸ (De

56 Marx, *Intervju med Marx* i *Chicago Tribune*, på marxists.org.

* På engelska [och svenska]. Men eftersom *syndicalisme* bara är det franska ordet för fackföreningsarbete, så är det mindre tvetydiga begreppet *revolutionär syndikalism* vanligt i språken på kontinenten.

57 *The General Council of the First International*, protokoll 1868-1870, s 297.

58 Marx, ”Brev till Engels”, 16 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 150.

tyska delegaterna hade förslagit en annan resolution, och det framgår inte klart av protokollen hur den belgiska versionen blev antagen, eftersom det verkar ha skett under ett administrativt möte.)⁵⁹

Förslaget var ”dumheter” för Marx eftersom en sådan generalstrejk bara kunde leda till en total sammandrabbning med statsmakten om kontrollen över samhället – vanligtvis kallat en revolution. Den belgiska resolutionen handlade därmed inte om en mycket stor strejk utan ett försynt förslag att en revolution skulle tillkännages med hjälp av en resolution.

I början av 1869 formulerade den belgiska ledaren De Paepe om sina proudhonianiska uppfattningar i vad som vi nu kan känna igen som ett definitivt syndikalistiskt förslag: den framtida samhällsordningen, hävdade han, måste basera sig på Internationalens egna institutioner, speciellt fackföreningarna. Han förde fram dessa tankar vid kongressen i Basel. De upprepades av de schweiziska och spanska bakunisterna, och i Genève började till och med J P Becker, en av Marx’ vänner med obotligt vacklande politik, upprepa snacket om att ersätta den politiska organisationen med fackföreningar. Engels skrev förundrat till Marx:

Gamle Becker måste helt ha tappat förståndet. Hur kan han påbjuda att fackföreningen *måste* vara det verkliga arbetarförbundet och grunden för all organisering, och att de andra organisationsformerna *måste* vara enbart provisoriska jämte den, etc. Allt detta i ett land där det inte ens finns riktiga fackföreningar ännu. Och vilken komplicerad ”organisation”.⁶⁰

I själva verket frodades syndikalistiska uppfattningar oftast där det återstod att utveckla ”riktiga fackföreningar”, det vill säga där begreppet fackföreningar ännu inte handlade om en verklig klassorganisation utan till största delen var en teoretisk konstruktion. Det är tydligt att Marx och Engels på stående fot avvisade sådana teorier som Becker hade börjat utveckla. I ett brev till en vän 1870 som utgick från att dessa tankar härrörde från bakunistiska kretsar, pekade Marx på dem som ett exempel på Bakunins skrala ”teoretiska bagage”. Enligt denna åsikt, skrev han, ”får inte arbetarklassen syssla med *politik*. De får bara organisera sig i fackföreningar. Med hjälp av Internationalen kommer de en vacker dag att överta alla existerande staters plats. Du ser själv vilken parodi han har gjort av mina teorier!”⁶¹ Vid denna tidpunkt trodde Marx helt enkelt inte att åsikten behövde vederläggas.*

Vid Internationalens konferens i London 1871 framträdde liknande tankar efter en underlig diskussion om den franska delegaten Delahayes förslag att stödja bildandet av internationella fackföreningsfederationer som bland annat skulle vara modeller för ”framtidens verkliga kommun”.⁶² Under den efterföljande diskussionen sammanfattade både Marx och Engels anledningarna till varför fackföreningarna med nödvändighet har begränsade uppgifter och möjligheter, och betonade speciellt att inte ens fackföreningarna i England hade organiserat majoriteten av arbetarna.⁶³ I denna fråga var deras syfte att förklara varför fackföreningarna inte kunde betraktas som det socialistiska samhällets strukturella grund. I anslutning till detta förtäljer de knapphändiga protokollen bara följande:

Han [Marx] förnekar att det är framtidens kommun eftersom [detta] projekt vilar på arbetsdelningen, den främsta orsaken till arbetarnas förslavning. Det kan lindra arbetarnas lott en aning

59 Freymond, *La Première Internationale*, band 1, s 260-264, 403 f, 430.

60 Engels, ”Brev till Marx”, 30 juli 1869, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 353.

61 Marx, ”Brev till P Lafargue”, 19 april 1870, Marx/Engels, *Anarchism and Anarcho-syndicalism*, New York: International Publishers, 1972, s 46. Resten av detta intressanta stycke kommer att tas upp under anarkismen i band 4.

* Trots allt har syndikalistiska uppfattningar tillskrivits Marx bara på grundval av ett visst samtal med en föga känd tysk fackföreningsaktivist vid namn Hamann, som ägde rum kort efter ovan citerade brevväxling angående Becker. Eftersom hänvisningar till denna konversation med Hamann hela tiden dyker upp läggs fakta fram i Specialnot B.

62 Freymond, *La Première Internationale*, band 2, s 180.

63 Se ovan, kapitel 4, avdelning 8.

men kan inte föras fram som ett ideal.⁶⁴

Invändningar från andra delegater pekade på att om man antog Delahayes schema så skulle det inte finnas någon anledning för Internationalen själv, eller någon politisk rörelse, att existera. Delahayes resolution röstades ner.

Huvudinnehållet i den syndikalistiska teorin dök upp på ett oväntat ställe några år senare: professor Dühring, som ville grunda en alldeles egen socialistisk skola, gjorde den till en anklagelse mot socialister i allmänhet. I *Anti-Dühring* citerar Engels Dührings uttalande att föreställningen om ”gemensamhetsegendom” är oklar eftersom ”denna framtidsvision alltid får skenet av att inte betyda något annat än arbetargruppernas korporativa egendom”. Engels avfärdar helt enkelt detta som en grundlös förfalskning.⁶⁵

Att Dühring överhuvudtaget tog upp begreppet visade att det var i omlopp. Ett varningens ord är på sin plats. På grund av att syndikalismen senare kom att knytas samman med anarkism, våld, revolutionärt språkbruk och så vidare, så har den en aura av revolution kring sig. Men detta ska inte ges ett tidigare datum än det verkliga. Under de år vi intresserar oss för var det mer än sannolikt att de radikala åsikter som försökte ersätta politiska aktioner med fackliga organisationer var reformistiskt inriktade, en flykt från den revolutionära uppgiften att konfrontera statsmakten direkt. (Detta betingar i själva verket också syndikalismens senare historia, men det är en annan historia.)

Marx blev således tvungen att klargöra sin egen särskilda syn på förhållandet mellan fackföreningarnas ekonomiska rörelse och ett partis eller partiliknande organisations politiska rörelse gentemot diverse andra socialistiska alternativ. Fackföreningarna var både klassens träningsläger och dess första försvarslinje, men målet med träningen var fortfarande en politisk och social revolution.

64 Freymond, *La Première Internationale*, band 2, s 185.

65 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.

Kapitel 6 Principen om klassens egen frigörelse

Vi har på flera sätt betonat att Marx' socialism framförallt var en *klassens socialism* – en teori om en klass' sociala kamp innesluten i en teori om samhällsdynamiken – och att det var detta som gjorde den unik. Den största svårigheten med att förstå denna föreställning är att den verkar så enkel och tydlig, när den i själva verket är varken det ena eller det andra – vilket historien om de marxistiska sekterna visade redan när Marx och Engels fortfarande levde. Samma sak gäller ett annat berömt uttryck som är knutet till deras klasssocialism: *proletariatets egen frigörelse*.

1. Från chartismen till Internationalen

Att lovorda tanken på självfrigörelse är vanligtvis lika obligatoriskt som att hata synd, respektera moderskapet och hoppas på ett gott liv. Bara ett visst brittiskt aristokratiskt hushåll har vågat sig på att frossa i familjemottot ”*Tout d'en haut*”, som en beskrivning av världens praktiska politik.¹ Precis som alla andra lovvärda strävanden har talet om den egna frigörelsen en mycket lång historia – det var troligen välkänt redan i Olduvai* – i synnerhet under beteckningen *självhjälp*. Att inpränta det kloka i att hjälpa sig själv har alltid varit populärt bland folk som annars skulle vara tvungna att tillhandahålla hjälpen, och därför glatt ser det som en dygd hos fattiga. I England bidrog borgarklassen till att rättfärdiga denna sorts tanke på självfrigörelse bland de arbetande klasserna.

Den chartistiska rörelsens litteratur knöt samman tanken på självfrigörelse med tanken på politisk kamp. Principen om den egna frigörelsen, att hävda att det bara gick att lita på proletariatets krafter för proletariatets mål, var en banalitet i den chartistiska rörelsen, framförallt inom dess vänster, redan på den tid då Marx gick i skolan. Det behövdes ingen Marx för att komma på den. Tvärtom uppstod den troligen spontant ur klassens egna tvivel närhelst klasskampens förlopp drev igenom sina lärdomar. Den gav upphov till inställningen att vägra erkänna välgörenhetens helighet, hyllningarna till ”Gud är min herde”, trohet mot herren, och en massa andra dygder som de härskande klasserna älskade: ”För oss finns inget så förhatligt, så avskyvärt, så kränkande som en nedlåtande, lögnaktig storsinhet”, skrev en engelsk arbetartidning.²

Tanken på självfrigörelse var så vanlig inom den chartistiska vänstern att det är lätt att anta att de tyska emigranter som fanns mitt i den hörde den lika ofta som andra, och att de också kände till alla tyska talesätt om självhjälp. Några månader innan *Kommunistiska manifestet* skrev Marx' bundsförvant Wilhelm Wolff en artikel i Kommunistiska förbundets tidning, där han förmanade: ”förvisso kommer eller kan ingen befria oss proletärer om vi inte gör det *själva*.” Typiskt nog inledde han det med ett tyskt ordspråk, ”*Selbst ist der Mann*” (ungefär: Själv är egen dräng) som har en doft av den gamla tanken på självhjälp.³

Så när Marx skrev den kärnfulla formuleringen av denna princip i den första artikeln i Internationalens *Stadgar*:

Betänk, Att arbetarklassens frigörelse måste erövras av arbetarklassen själv, ...⁴

så förkroppsligade det en gammal och vida använd tanke, även om det är från denna källa formule-

1 Jag hittade detta förtjusande familjemotto i J K Hoyts *Cyclopedia of Practical Quotations*, s 808, och det tillskrivs en lord Bellew. [”*Tout d'en haut*” betyder ”Allting uppifrån” – öa.]

* Olduvai är en ravin i Tanzania där man hittat ett flertal förhistoriska människoarter – öa.

2 *The Republican*, 1 maj 1871, citerat i Harrison, *Land & Labour League*, s 177.

3 Wolff (troligen författare): ”Der Preussische Landtag und das Proletariat in Preussen wie überhaupt in Deutschland” i *Kommunistische Zeitschrift*, i *Der Bund der Kommunisten*, band 1, s 521.

4 Marx, *Allmänna stadgar för Internationella Arbetarassociationen*, på marxists.org.

ringen blev så känd att den upprepades av diverse personer som inte trodde ett ord av den. Denna användning gjorde den också tillräckligt bemärkt för att uppmärksammas av socialismens akademiska historiker som inte heller hade en aning om vad den betydde. Således skrev den framstående belgiska historikern Emile de Laveleye – en av de, som Engels helt riktigt anmärkte, bara spred ”lögner och sagor” om Internationalens historia⁵ – 1881 i en vida utgiven bok:

Internationalen påstod också bestämt att ”arbetarnas frigörelse måste vara arbetarnas eget verk”. Denna tanke föreföll vara en tillämpning av principen om ”självhjälp”. Den väckte även i Frankrike sympatier för det nya förbundet från många framstående män, som föga misstänkte hur den skulle tolkas senare. Det ger ett nytt bevis på ett ofta observerat faktum att revolutionära rörelse alltid blir allt våldsammare. Rörelsens ursprungsmän ... ersätts av mer fanatiska män, som i sin tur knuffas åt sidan tills man slutligen når den yttersta avgrund till vilken den vildsinta revolutionära logiken oundvikligen leder.⁶

I motsats till denna lärda liberal insåg Internationalens reaktionära historiker, Villetard, mycket snabbt att Internationalens medlemmar var så vildsint fanatiska att de trodde exakt på det principen om självfrigörelse sa. ”Ingen tanke”, hävdade han, ”utom möjligen med undantag för deras hat mot kapitalet, trängde mer lidelsefullt in i deras sinnen och hjärtan.” Han citerar en fransk medlem i Internationalen som uttryckte dessa fruktansvärda åsikter: ”Vi har förkunnat ... att vi inte längre ville ha befriare, att vi inte längre ville fungera som verktyg ...”⁷

Principen om självfrigörelse fanns inte bara i Internationalens Stadgar utan också på baksidan av de enskilda medlemmarnas medlemskort, där den inledde ett kort principuttalande som sammanfattats från stadgarna.⁸ Dokument från Internationalen som varken skrivits av Marx eller Engels återopade sig på samma begrepp.* Men vi måste påpeka att i två fall som är lätta att hitta går det att se att begreppet uppstår ur den gamla tanken om självhjälp, på samma sätt som Michelangelos ”Fångar” uppstår ur grov marmor. Ett uttalande som uppmanade till en oberoende arbetarpress och som hade skrivits av några medlemmar i Generalrådet började således med ”Poor Richard” själv:[§] ”Benjamin Franklin sägs ha sagt, ’Om ni vill ha något gjort, och bra gjort, så gör det själv’, och det är just vad vi måste göra ... vi måste ta räddningsarbetet i våra egna händer ...”⁹ Och Jord- och arbetarför-

5 Engels, ”Brev till Sjmoulov”, 7 februari 1893, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 24.

6 Emile de Laveleye, *Den moderna socialismen*, Stockholm: Bonnier, 1886. [Här nyöversatt från engelska.]

7 E Villetard, *Histoire de l'Internationale*, Paris 1872, s 65 f.

8 Uttalandet på medlemskortet återges i G Jaechh, *Die Internationale. Eine Denkschrift*, Leipzig: Buchdruckerei Aktiengesellschaft 1904, s 223.

* Frånsett manifesten var Generalrådet osedvanligt känsligt för frågan om *vem* som agerade i dess namn. En liten men symbolisk sak utspelade sig under Generalrådets möte som antog det berömda anförandet till Abraham Lincoln: vem skulle framföra dokumentet till USA:s ambassad? Protokollet förtäljer: ”Därefter ägde det rum en lång diskussion om hur anförandet skulle föras fram och det lämpliga i att ha med en parlamentsledamot i delegationen. Många medlemmar motsatte sig detta och sa att arbetare skulle lita till sig själva och inte söka hjälp utifrån.” (*The General Council of the First International*, protokoll 1864-1866, s 54.) Motionen som antogs begränsade delegationen till medlemmar från rådet. Marx rapporterade till Engels: ”... *en del* av engelsmännen i kommittén ville att delegationen skulle introduceras av en medlem i parlamentet eftersom det var brukligt. Denna hemliga längtan besegrades av majoriteten av engelsmännen och enhälligt av kontinenten, och man deklarerade tvärtom att sådana gamla engelska sedvänjor borde avskaffas.” (Marx, ”Brev till Engels”, 2 december 1864, Marx/Engels, *The Civil War in the United States*, New York: Citadel Press 1961, s 273.) Det fanns andra symboliska händelser. 1865 tillkännagav Generalrådet att det hade vägrat att gå med på ett förslag från en rik engelsk lord, som hade erbjudit ett årligt understöd för att bli organisationens ”beskyddare”. (J Puech, *Le Proudhonisme dans l'Association Internationale des Travailleurs*, Paris: Alcan 1907, fotnot s 103.) Frågan om ”Toryguld” skulle bli en fråga som berörde självfrigörelsen under hela seklet.

§ ”Poor Richard” [Stackars Richard] var en citatbok som Benjamin Franklin gav ut under flera år. ”Richard” var en hemvävd, utbildad filosof – öa.

9 Generalrådet, *To Working Men of Great Britain and Ireland, The General Council of the First International*,

bundets uttalande, som historikern Royden Harrison tror delvis skrevs under påverkan från Marx, uppmanar: ”Det finns en och endast en bot. Hjälp er själva.”¹⁰

Senare daterade Engels helt riktigt begreppet till ”alldeles i början”, innan det hade antagits av Internationalen: ”redan då [var vi] avgjort ... av den uppfattningen, att ’arbetarnas frigörelse måste vara arbetarklassens eget verk’” skrev han i ett förord till *Kommunistiska manifestet*.¹¹ (Detta skiljer sig lite från den vedertagna formuleringen, vilket också Marx gjorde i ett annat verk.)¹² Vad *alldeles* i början var har vi redan beskrivit i band 1,¹³ det vill säga hur Marx och Engels utvecklades framåt mot denna uppfattning innan deras egna programmatiska teorier hade tagit fast form. Sammanhanget tyder på att Engels tänkte på perioden kring 1847 när Manifestet höll på att förberedas.

2. Vålgörenhetssynden

Såvitt vi kan härleda ur de publicerade artiklarna var det 1847 som tanken på självfrigörelse i Marx’ tänkande smälte samman med hans syn på klasskampen som den socialistiska politikens springande punkt. Den därav följande sammansmältningen uttrycktes flera gånger det året både av Marx och Engels. Det omedelbara målet var borgarklassens mest kända alternativ till arbetarnas klasskamp. Förvisso var alla de alternativ som samhället erbjöd olika försök att övertyga folket om att de inte behövde handla själva – ”men störst av dessa är vålgörenhet”.

Petrus hade förklarat det för längesedan: ”för vålgörenhet skall omfatta många synder [som] blir förlåtna.” Det hade också förklarats i Gamla testamentet: ”Det kommer alltid att finnas sådana som är fattiga bland er. Det är därför som det här budet är nödvändigt. Ni måste frivilligt låna ut pengar till dem.”¹⁴ Vi ser att det heliga föreläggandet får en väldigt praktisk förklaring. Denna kristendomens sociologiska strategi har ofta varit måltavla för radikalers fördömanden. Det blev Marx’ tur 1847, i ett indignerat utbrott mot en skenhelig preussare som hade predikat att ”Om bara de vars kall det är att utveckla kristendomens sociala principer gör det, så kommer kommunisterna snart att tystas ner.” Marx svarade lidelsefullt:

Kristendomens sociala principer har nu haft ettusenåttahundra år på sig att utvecklas och behöver ingen ytterligare utveckling med hjälp av preussiska rådgivare till kardinalernas församling.

Kristendomens sociala principer har rättfärdigat antikens slaveri och förhärligt den medeltida träldomen, och om det har behövts också fogat sig i att försvara förtrycket av proletariatet, även om de har satt upp ett bedrövat ansikte när de har gjort det.

Kristendomens sociala principer tillskriver gottgörelse för alla skändligheter till himlen och rättfärdigar därmed en fortsättning av dessa skändligheter på jorden.

Kristendomens sociala principer förkunnar att förtryckarnas tarvliga handlingar mot de förtryckta antingen är välförtjänt straff för arvsynden eller provningar som Herren i sin oändliga visdom tvingar på de frälsta.

Kristendomens sociala principer predikar feghet, självförakt, förnedring, undergivenhet, saktmodighet, kort sagt en *pöbels* alla egenskaper, och proletariatet, som inte vill behandlas som en *pöbel*, behöver mod, självtillit, stolthet och känsla av oberoende till och med mer än sitt bröd.

Kristendomens sociala principer hukar sig och proletariatet är revolutionärt.

Så mycket för kristendomens sociala principer.¹⁵

protokoll 1864-1866, s 299.

10 Harrison, *Land and Labour League*, s 174, 195.

11 Engels, *Förord till den tyska upplagan 1890*, på marxistarkiv.se, s 27.

12 Marx, *Kritik av Gothaprogrammet*, på marxists.org.

13 Se *KMR*, band 1, kapitel 10.

14 5° Mosebok, 15:11.

15 Marx, ”The Communism of the Rheinische Beobachter”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 231.

Artikeln hade redan klargjort att "proletariatet inte förväntar sig hjälp från någon annan än sig själv."¹⁶

Det var inte Marx' första utfall mot filantropismen. I en tidigare artikel hade han sagt att en av hans syften var att vederlägga

den filantropiska borgarens tanke att det bara handlar om att ge lite bröd och lite utbildning åt proletärerna, och att det bara är arbetaren som hämmas av samhällets nuvarande tillstånd men att den nuvarande världen annars är den bästa av alla tänkbara världar.¹⁷

Men dittills hade han i detta ämne överglänsts av Engels. I *Den arbetande klassens läge i England* hade Engels verklighetstroget återspeglat den engelska vänsterns angrepp på välgörenhetssystemet – "er självelätna, fariseiska filantropi", som ger offren en hundradel av det som har plundrats från deras arbete:

En välgörenhet som förnedrar den som ger mer än den som tar emot; en välgörenhet som trampar den liggande ännu djupare ner i stoftet, som kräver att den förnedrade, den paria, som samhället kastat ut, först skall ge upp det sista som återstår honom, sina anspråk på att få vara människa; först skall be om nåd innan er barmhärtighet nedlåter sig till att sätta, i form av en allmosa, ett förnedringens märke på hans panna.¹⁸

1847 var Engels mer benägen att uttrycka det politiskt, som när han angrep de franska återhållsamma republikanerna för deras program av begränsad demokrati, som istället betonade "människovänlig välgörenhet": "rena välgörenhetsåtgärder, det vill säga åtgärder för att dämpa proletärernas revolutionära energi." Social välgörenhet "har absolut inte sin grund i broderlighet och samtidigt är den ett oförskämt och mycket kraftlöst förnekande av jämlikhet."¹⁹ Sådana uppfattningar var välkända i den chartistiska tidning som publicerade denna artikel, men mindre i den tyska tidning som ungefär samtidigt publicerade hans långa kritik av den då framstående strömningen "Sanna socialismens" litteratur. Den inleds med ett angrepp på en viss Karl Becks "Den fattiga människans sånger", som började med en dikt som vände sig till huset Rothschild.

Poeten hotar inte med att förstöra Rothschilds verkliga makt eller de samhällsförhållanden på vilken den grundar sig. Nej, han önskar bara att den ska användas på ett mänskligt sätt. Han beklagar att bankirerna inte är socialistiska filantroper, inte känslösamma visionärer, inte mänsklighetens välgörare, utan bara bankirer. Beck lovsjunger detta fega, småborgerliga armod, den "fattiga människan", den *pauvre bonteux* [stackars skamlige], med sina torftiga, gudfruktiga och motsägelsefulla önskningar, den "lilla människan" i alla sina former – inte den stolta, hotfulla och revolutionära proletären.²⁰

Ungefär vid samma tidpunkt hade Marx i sin *Filosofins elände* med en bitande sida som ägnades åt

den *humanitära skolan*, som ... så gott det går [söker] skylar över de verkliga motsättningarna, uppriktigt beklagar ... proletariatets nöd och bourgeoisins tygellösa inbördes konkurrens; den råder arbetarna att vara måttfulla, arbeta flitigt och producera få barn; den inskräper hos borgaren eftertanke i hans produktionsiver ... Den *filantropiska skolan* är den humanitära bragt till sin fulländning. Den förnekar motsätt-

16 *Ibid.*, s 225.

17 Marx, "Peuchet: On Suicide", Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 597.

18 Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.

19 Engels, "The Manifesto of M de Laritime", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 365. I engelska upplagan står den sista delen av citatet inom citationstecken, men anmärker att det är Engels "fria översättning" av en artikel av Louis Blanc i *La Réforme*.

20 Engels, "German Socialism in Verse and Prose", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 247.

ningens nödvändighet; den vill göra borgare av alla människor, ... Filantroperna vill således upprätthålla de kategorier, som uttrycker de borgerliga förhållandena, men utan den motsägelse som utgör deras väsen och som inte kan skiljas från dem. De inbillar sig allvarligt bekämpa den borgerliga praktiken men är mer borgare än de andra.²¹

Kommunistiska manifestet upprepar detta mer kortfattat, under rubriken ”borgerlig socialism”, med vilket det menar borgerliga samhällsreformer (ty *social-ism* var på den tiden helt enkelt en vanlig beteckning på reformistisk omsorg om den Sociala frågan). Utöver Proudhon

[hör till] denna: ekonomister, filantroper, humanister, förbättrare av de arbetande klassernas läge, välgörenhetsorganisatörer, avskaffare av djurplågeri, grundare av nykterhetsföreningar och kråkvinkelreformatörer av brokigaste slag.²²

Lite längre fram påpekar Manifestet att den utopiska socialismen, trots sitt uttryckligt ”kritiska” innehåll också tenderar att förfalla till denna sorts socialism. ”Bara ur denna synvinkel, som den mest lidande klassen, existerar proletariatet för dem.” Och ”de ser ingen historisk självverksamhet från proletariatets sida, ingen för proletariatet karaktäristisk politisk rörelse.” I motsats till detta är Manifestets budskap att den proletära rörelsen är ”det överväldigande flertalets självständiga rörelse i det överväldigande flertalets intresse.”²³

Bara den överväldigande majoritetens rörelse i sitt eget intresse kunde vara en rörelse för sin egen frigörelse. Detta lämnar frågan om välgörenhet kontra självhjälp och blir en i grunden avgörande faktor för socialismens karaktär.

3. Får och frälsare

Principen om självfrigörelse har det gemensamt med den gyllene regeln att den vördas som en levnadsregel och samtidigt kränks så mycket som möjligt. Precis som ett bokstavligt fasthållande vid den gyllene regeln skulle störta dagens samhälle, så skulle en anslutning till principen om självfrigörelse lösa upp huvuddelen av de socialistiska sekter som har funnits. Det som självfrigörelse betydde för Marx och Engels är särskilt tydligt i deras kritik av andra socialismer på den tiden, liksom i deras kritik av de härskande ideologierna, som båda brukade lovprisa drömmen om får som följde den Goda herden.

I en polemik som Engels riktade mot de ”sanna socialisterna” gav han ett exempel på den sorts socialistiska sentimentala diktande som förtjänade att föraktas. En Sant socialistisk versmakare hade babblat så här (kursiveringarna har lagts till av Engels):

Och likväl kommer till sist att komma
Den dag då ...
Folk skall sitta tillsammans hand i hand,
Som *barn* i himlens stora sal.
Ännu en gång skall en kalk, en kalk gå runt,
Kärlekens kalk under nationernas *kärleksfest*.²⁴

Åberopandet av Kärlek (som ska skrivas med stor bokstav för att visa att det inte har så mycket med kärlek att göra) var ofta förbundet med sådant *Schwärmerei*. Det vore bra med en politisk historie-skrivning om denna överjordiska Kärlek som ett verktyg för makten. En annan officiant av politiskt

21 Marx, *Filosofins elände*, på marxistarkiv.se, s 54.

22 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 19.

23 *Ibid*, s 20, 9.

24 Engels, ”The True-Socialists”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 561.

mystisk Kärlek som Marx blev tvungen att angripa var Hermann Kriege, som lämnade Europas kust som medlem i den kommunistiska korrespondenskommitté som Marx hade stött, och som på USA:s grönare betesmarker förvandlade sin "kommunism" till en småborgerlig radikalism som misskrediterade sina tidigare bundsförvanter. Marx och Engels samarbetade om ett cirkulärbrev som förklarade för deras amerikanska vänner varför Kriege inte var någon kommunist. Den första delen av detta uttalande ägnas åt Krieges "Omvandling av kommunismen till kärleksmångleri". Andra stycken pekar på Krieges vana att behandla politiska lärjungar som gudfruktiga får. Kärnpunkten var inte bara Krieges religiositet, utan hur han använde den politiskt. Enligt Kriege, förklarade cirkulärbrevet, börjar glädjens rike så fort avgudabilden Mammon störtas:

... och när detta störtande har åstadkommits då kommer profeterna, "vi", som "lär" proletärerna vad som återstår att göra. Dessa profeter "lär" sina lärjungar – som här verkar vara egendomligt okunniga om sina egna intressen – hur de "borde arbeta och njuta tillsammans" ...²⁵

Under revolutionen 1848-1849 saknades det inte politiker som bara var ivriga att göra gott mot folket så länge folket avstod från att göra det själv. I en av sina artiklar i *Neue Rheinische Zeitung* drog Engels en liknelse. I en hyllning till polackernas motstånd mot de preussiska erövrarna berättade han en rörande anekdot om en praktisk filantrop som han hade hittat i en biografi om prästen Joseph Bonavita Blank. Den helige mannen besöktes ofta av fåglar som kretsade på och kring honom. Och folket förundrades våldeliga när de såg denna nya St Francis. Inte att undra på: han hade skurit av nedre halvan av deras näbbar, så att de bara kunde få mat från hans barmhärtiga händer. Engels lägger till sensmoralen:

Fåglarna, säger hans levnadstecknare, *älskade honom som sin välgörare*.

Och de fjättrade, sargade, brännmärkta polackerna vägrar att älska sina preussiska välgörare!²⁶

Eller man skulle kunna titta i Frankrike efter samma uppbyggliga mönster, där Bonaparte som kejsare "tänkte förvandla det franska folket till en fårscock, som bara passade till att klippas eller ledas för att i tystnad beta i skuggan av en förslöande trygghet."²⁷ Eller i England, där Marx kommenterade överhusets förhåvanden: "De sentimentala lorderna, som roar sig med att behandla arbetarna som sina ödmjuka skyddslingar och blir uppretade närhelst slöddret kräver rättigheter istället för sympati."²⁸

Till största delen kunde de socialistiska sekterna delas upp i sådana vars ledare gav sig ut för att vara Messias och frälsare och sådana som var upptagna av att hitta en Messias/frälsare. När det gäller de förstnämnda hade Marx erfarenheter av Lassalle och Weitling. När det gäller de sistnämnda skrev Engels till Marx från Paris och rapporterade om socialister som Louis Blanc:

Likt kusken i fabeln letar de efter en Herkules som kan dra upp den sociala vagnen ur dyngan åt dem. [Men] Herkules finns i deras egna armar.²⁹

Några månader tidigare, då Engels hade besökt Louis Blanc själv, hade "den store lille mannen" tillfälligt gjort ett bättre intryck: "han verkar ha slutat med vanan att inta en överlägset beskyddande inställning till arbetarna", rapporterade Engels' brev.³⁰

25 Marx/Engels, "Circular Against Kriege", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 47.

26 Engels, "Die Polendebatte in Frankfurt", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 319,

27 Engels, "The Prosecution of Montalembert", *New York Tribune* 24 november 1858.

28 Marx, "The War Question – British Population and Trade Returns – Doings of Parliament", *New York Tribune* 24 augusti 1853.

29 Engels, "Brev till Marx", 21 januari 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 114.

30 Engels, "Brev till Marx", 25-26 oktober 1847, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 93.

Marx var speciellt känslig för det tyska typexempel som han kallade *obrigkeitliche Sinn*, mentaliteten att vara underdånig höga myndigheter. Vi har i förbigående sett hur han reagerade på det närhelst det dök upp, som i hans anmärkning (som vi citerade i föregående kapitel) att ”Här [i Tyskland] regleras arbetarnas liv ända från barnsben av byråkratin och de tror själva på auktoriteter, på de organ som tillsatts över dem, och måste framförallt lära sig att gå själva.”³¹ Det var i samband med detta – fallet Schweitzer – som Marx kommenterade:

För den tyska arbetarklassen är det allra nödvändigaste att sluta bedriva sin agitation bara med högre myndigheters tillåtelse. En så byråkratiskt skolad ras måste genomgå en fullständig kurs i ”självhjälp”.³²

Ett år senare stötte han på ett stycke i en roman av Defoe som han måste dela med Engels. Defoe behandlade Gustav Adolfs intervention 1630 ”i den tyska smörjan”, och skrev att de tyska protestantiska furstarna ”skulle ha varit väldigt glada om de hade fått jobbet gjort på en annan mans bekostnad, men som sanna tyskar ville de hellre bli räddade än att rädda sig själva, och lutade sig därför tillbaka...”³³ Marx strök under dessa ord till sin väns uppbyggelse som om han skrockade åt karakteriseringen av ”sanna tyskar”. Han kanske påminde sig sin första publicerade artikel 1842, där han djupt beklagade det faktum att ”tyskar av naturen är väldigt undergivna, överdrivet lydiga och vördnadsfulla.”³⁴

Detta mönster av får och frälsare var av historiska skäl särskilt tydligt i Tyskland, men det var ingalunda begränsat till detta land. De härskande klasserna uppammade det överallt. I ett manifest som skrevs för Internationalen behandlade Marx den massaker på strejkande som nyligen hade utförts i Belgien. De belgiska kapitalisterna, konstaterade han, var så frihetsälskande att de avvisade fabrikslagar som gjorde intrång på deras frihet.

De ryser vid bara tanken på att vanliga arbetare skulle vara så ondskefulla att de skulle hävda att de hade något högre öde än att berika sin herre och naturligt överordnade. De vill inte bara att arbetarna ska förbli överarbetade och underbetalda arbetsträlar, utan som alla andra slavägare vill de att de ska vara svansande, krypande, förkrossade, moraliskt nedbrutna, religiöst ödmjuka arbetsträlar. Därav deras vanvettiga ilska mot strejker. För dem är strejker hädelse, en slavrevolt, tecken på samhällseliga omvälvningar.³⁵

Under ett möte med Generalrådet uttryckte Marx det kärnfullt, i ett tal som angrep Englands politik på Irland: ”De gamla engelska erövringsfasonerna visar sig i [regeringens] uttalande: vi kommer att gå med på det, men ni måste be om det.”³⁶ Gamla engelska fasoner, tysk *obrigkeitliche Sinn*, fransk byråkratisk stelhet – det var ett mönster som varje utsugarsamhälle inpräglade. Under mer än tusen år har författare upprepat att Jerikos murar föll för Josuas basun, trots att bibeln två gånger slår fast att de föll när ”folket ropa allt vad de orkar”.³⁷

4. Befrielse underifrån

Det är betecknande för något så allmängiltigt som principen om självfrigörelse att den bara går att

31 Marx, ”Brev till Schweitzer”, 13 oktober 1868, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 215. Citerat ovan i kapitel 5, s 86, not 12.

32 Marx, ”Brev till Engels”, 26 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 168.

33 Marx, ”Brev till Engels”, 10 augusti 1869, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 361. Romanen var Daniel Defoe, *Memoirs of a Cavalier*, London 1720.

34 Marx, ”Debates on Freedom of the Press”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 1, s 172.

35 Marx, ”The Belgian Massacres”, *The General Council of the First International*, protokoll 1868-1870, s 314 f.

36 *The General Council of the First International*, protokoll 1868-1870, s 182.

37 Även Marx gör det i *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 20. Se Josua 6:5.

förstå konkret genom att tillämpa på de revolutionära politiska problem som Marx tog itu med under andra rubriker, det vill säga genom dess betydelse för andra delar av hans verk. Ändå är det av värde att se hur han tillsammans med Engels i olika sammanhang uttrycker sig i allmänna ordalag om detta grundläggande begrepp. Låt oss titta på några typiska exempel där de ihärdigt pekar på folkets rörelse underifrån som revolutionens springande punkt.

Ett av huvudskälen till varför intresset för dessa allmänna påståenden är så begränsat är att det är så vanligt i den socialistiska litteraturen, eller till och med utanför den, att åberopa ”Folket som reser sig som ett lejon efter vila”, och det skrivs till och med under av ideologer som egentligen förväntar sig att folket ska resa sig som tama cirkuslejon och hoppa genom deras ringar. Som Marx anmärkte angående den engelska borgarklassens vägran att ge hela folket rösträtt: således ”medger de att de strävar efter att ersätta den gamla aristokratin med en ny. För att motsätta sig den nuvarande oligarkin skulle de vilja tala *i folkets namn*, men på samma gång undvika att folket uppträder i egen hög person när man ropar deras namn.”³⁸

Begrunda till exempel ett stycke i Marx’ polemik från 1847 mot samma gudfruktiga preussare som hade förhärligat ”kristendomens sociala principer” (se avdelning 2 ovan). Han hade också vädjat om ”en monarki som litade till folkets stöd”, och så här tog Marx itu med denna tidiga version av social monarki:

Vi skulle bara vilja göra några vänliga anmärkningar till dessa herrar, som vill rädda den uppskrämda preussiska monarkin med hjälp av en *salto mortale* [ett vågat hopp] in i folket. Av alla politiska element är folket det farligaste för en kung ... [Ty] det verkliga folket, proletärerna, småbönderna och den breda massan – de är som Hobbes säger *puer robustus*, *sed malitiosus*, en robust och vresig gosse, som varken låter smala eller feta kungar göra narr av sig. Mer än något annat skulle detta folk vilja avtvinga hans majestät en konstitution tillsammans med allmän rösträtt, församlingsfrihet, pressfrihet och andra obehagliga saker.³⁹

När Marx skrev detta var han naturligtvis omedveten om att den tyska socialdemokratins grundare två årtionden senare skulle ha den sociala monarkin som mål under sina förberedande förhandlingar med Bismarck. Men dessa vänliga anmärkningar skulle ha varit bortkastade på Lassalle, som lika mycket som någon annan var beredd att hylla *puer robustus* – bara för att själv göra narr av honom.

När dessa allmängiltiga frågor tas upp under de perioder då gärningar talar, som under revolutioner, blir det hela något annorlunda. Under revolutionen 1848-1849 saknade Marx’ tidning inte tillfällen att klargöra att segern var beroende av att folkets kamp underifrån släpptes helt fri. Politisk frihet krävde självfrigörelse. ”I Tyskland”, skrev Engels, ”finns det inte längre några ’undersåtar’ sedan folket blev så fritt att det kunde befria sig själv på barrikaderna.”⁴⁰ I en artikel om hohenzollarnas förbrytelser avslutade Marx med en sammanfattning:

Men det finns förvisso fortfarande en kraft som herrarna i Sans Souci [det kungliga palatset] fäster föga avseende vid, men som icke desto mindre kommer att tala med en dundrande röst. FOLKET – folket som, i Paris såväl som vid Rhen och i Schlesien såväl som i Österrike, skummar av raseri och väntar på tiden för upproret, och – vem vet hur snart – kommer att ge hohenzollarna och alla herrar och underhuggare det de förtjänar.⁴¹

Men bakom dessa värtaliga allmänna fraser fanns mer än bara talarkonst: i själva verket mer än ett års arbete med revolutionära dagsproblem, som delvis kommer att beskrivas i kapitel 8 till 10

38 Marx, ”A Meeting”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 232.

39 Marx, ”The Communism of the Rheinische Beobachter”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 233.

40 Engels, ”Berliner Vereinbarungsdebatte”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 45.

41 Marx, ”Die Taten des Hauses Hohenzollern”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 480.

nedan.

I sin bok om 1848 års revolution i Frankrike återvänder Marx till ett karakteristiskt bildligt uttryck, nämligen teater eller skådeplats (som i ”krigsskådeplats”). I detta fall inte kontrasten mellan ovanifrån och nerifrån utan istället mellan aktiva deltagare på historiens scen och de passiva åskådarna på parkett eller balkongerna. Han skriver angående revolutionens första skede:

Istället för några få grupper av borgare hade samtliga klasser i det franska samhället plötsligt slungats in i den politiska maktkretsen, tvingats lämna sina platser på parketten, parterren och galleriet och själva spela med på den revolutionära scenen!⁴²

På liknande sätt om bönderna när de tillfälligt satte sig i rörelse för att ge Bonaparte hans valseger den 10 december 1848:

Efter att för ett ögonblick ha varit aktiva hjältar i det revolutionära dramat, kunde de inte mer trängas tillbaka till körens passiva roll.⁴³

Det är förvisso bara ett bildligt uttryck, ett användbart sätt att tänka sig den revolutionära processen som ett drama.* I ett annat stycke i samma arbete förklarar Marx mindre bildligt varför den franska arbetarklassen fortfarande inte var förmögen till sin egen frigörelse:

En klass, inom vilken samhällets revolutionära intressen koncentreras, finner omedelbart, då den har rest sig, i sitt eget läge innehåll och material för sin revolutionära verksamhet: att slå ned fienden, att utfärda förordningar, som är nödvändiga för kampen. Konsekvensen av dess egna handlingar driver den vidare ... Den franska arbetarklassen befann sig inte på detta stadium. Den var ännu inte i stånd att genomföra sin egen revolution.⁴⁴

Den franska arbetarklassen var ännu inte i stånd att härska. Inga pådrivande tal kunde övervinna denna brist på mognad.

5. Litteratur och revolution

Ett annat sätt att närma sig denna fråga får vi av bilden av ”folket” i litteraturen. En författare gör förvisso inte revolution, utan skapar ett litterärt verk som sannerligen är något annat och dessutom under sin upphovsmans egen kontroll. I de få fall där vi ser Marx eller Engels göra litterära bedömningar om samtida verk så har den aktuella frågan en framträdande plats. Här är två typexempel.

Engels’ svar i sitt brev till Margaret Harkness om hennes roman *City Girl* [Stadsflicka] var mycket berömmande men antydde en viss kritik. Även om han uttryckligen vägrade bedöma en roman utifrån dess sociala eller politiska innehåll – dess ”tendens” – så invände han att Harkness’ behandling av arbetarmassorna helt enkelt inte stämde med verkligheten:

I ”City Girl” utmålas arbetarklassen som en passiv massa, oförmögen att hjälpa sig själv eller ens försöka ändra på sina levnadsförhållanden. Alla försök att hjälpa den upp ur dess slöhet och elände kommer enligt Er skildring utifrån, ovanifrån. Omkring 1800 eller 1810, på Saint-Simons och Robert Owens tid, kanske den bilden stämde, men år 1887 måste det hela te sig

42 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 16.

43 *Ibid*, s 34.

* Samma metafor skyntar fram i Marx’ sammanfattande avslutning av sin ”Hänvändelse till Förenta staters nationella arbetarförbund”, som skrevs å Internationalens vägnar:

”På er åligger alltså den ärorika uppgiften att bevisa för världen att arbetarklassen äntligen inte längre står på historiens scen som undergivna trotjänare, utan som självständiga skådespelare, medvetna om sitt eget ansvar...” (Marx, ”Address to the National Labor Union of the United States”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 157.)

44 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 18.

annorlunda för en man som i nära femtio år varit förunnad att delta i de flesta strider som det militanta proletariatet fört. Arbetarklassens rebellanda, dess sätt att reagera mot den allmänna förtryckarmentalitet som den möter överallt; dess krampaktiga, ibland instinktiva och ibland fullt medvetna försök att på nytt få sitt människovärde erkänt – allt detta tillhör historien och får inte glömmas bort av en diktare som bemödar sig om att skriva realistiskt.⁴⁵

Eller, tillade han, kanske författaren bara koncentrerade sig på att skildra ”arbetarklassens passiva drag – för att sedan ta upp dess aktiva insatser i ett kommande verk”. Han var beredd att medge att Londons East End, platsen för romanen, mer än någon annanstans visade upp denna passiva sida – arbetare som ”passivt underkastar sig ödet”. Hans invändning måste hålla en uppenbart allmän ton, grundad på det förflutna, men som vi såg i kapitel 4 var det i samma East End som den turbulenta ”nya fackföreningsrörelsen” bara tre månader efter detta brev flammade upp i en tändsticksfabrik.

Vårt andra fall tillhandahålls av Ferdinand Lassalles utbrott i vackra ord med sitt poetiska drama *Franz von Sickingen*, om Sickingen och Huttens riddares allians med Luther under de tyska reformationskrigen. Lassalle bad om kritik från både Marx och Engels, och brevväxlingen mellan dem är upplysande. Medan Engels i *Tyska bondekriget* hade låtit bondeupproret och Thomas Münzer och hans revolt underifrån få ta plats mitt på scenen, valde Lassalle att rikta in sig på att idealisera riddarklassens förlegade figurer som försvarade ett döende samhällsskikt. Än mer betecknande: genom hela Lassalles drama benämns Sickingen bokstavligen som Frälsaren, ”folkets herde”, och med andra liknande ord. Sickingen betraktar öppet massorna på samma sätt som hans skapare Lassalle såg på sin egen fårhjord:

... Massorna är ett barn
Som först måste tränas, utbildas
Innan deras bättre förnuft kan få fritt spelrum.
Vad annat resultat kan vi förvänta av
Förtryck och berusning från prästerna?⁴⁶

Marx’ och Engels’ kritik förklarade artigt och diplomatiskt för Lassalle varför dramat förfelade sin tragiska effekt. För våra nuvarande syften betonade de speciellt (det litterära och historiska) misstaget att koncentrera sig på överklassens rebeller. Marx gav rådet: du riktade allt intresse mot ”Revolutionens adliga representanter – bakom vilkas slagord om enhet och frihet drömmen om det gamla kejsardömet och nävrätten alltjämt lurar”, istället för att göra städernas och landsbygdens revolutionära element till en viktig del av bakgrunden. Engels påpekade samma sak på flera olika sätt, och tillade att Lassalle hade missat den verkliga tragedi som dessa två hjältefigurer, Sickingen och Hutten, representerade: de hade placerat sig i tomrummet mellan adeln och bönderna, det vill säga ”den tragiska konflikten mellan det historiskt nödvändiga postulatet och det praktiskt omöjliga genomförandet.” Marx dolde dessutom inte likheten mellan Sickingen och Lassalle: ”Har Du inte själv, i viss mening liksom Din Franz v. Sickingen, fallit för det diplomatiska felet att ställa den luthersk-adliga oppositionen över den plebejisk-münzerska?”⁴⁷ Marx var mindre diplomatisk när han senare skrev till en vän och betecknade Lassalle som en ”kvacksalvande frälsare”.⁴⁸

Som Engels fick tillfälle att säga om en annan person (en före detta kommunard): ”han skulle anmäla sig till den sociala republiken *par ordre du mufti*” – på order uppifrån av överheten.⁴⁹

45 Engels, *Brev till M Harkness*, april 1888, på marxists.org.

46 Lassalle, *Franz von Sickingen: a tragedy in five acts*, NY Labor News Co 1904, s 19. För liknande stycken se s 28, 54, 59, 69, 123, 136.

47 Marx, *Brev till Lassalle*, 19 april 1859, och Engels, *Brev till Lassalle*, 18 maj 1859, båda på marxists.org.

48 Marx, ”Brev till Kugelmann”, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 169.

49 Engels, ”Brev till Bernstein”, 17 augusti 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 215.

6. Kommunens brott

Precis som 1848, precis som under alla revolutioner, förde Pariskommunen ut tanken om självfrigörelse från manifesten till verkligheten. Marx åsikter om Kommunen kommer att behandlas utförligt i ett senare band, men det är på sin plats med en föregripande kommentar här.

Strax innan Kommunen, redan i Internationalens andra Anförande om det fransk-preussiska kriget, pekade Marx på ett drag hos den nybildade republiken av liberala politiker som gav ”onda aningar”. Det var det faktum att regimen hade genomförts ovanifrån, att bonapartismen inte hade *störtats* – vilket bokstavligen betyder att vältas över ända underifrån – utan bara ersatts av Tredje republiken:

Denna republik har inte störtat tronen utan bara tagit dess plats när den blev ledig. Den har utropats, inte som en samhällslig erövring utan som en nationell försvarsåtgärd.⁵⁰

Det som för Marx var så stort med Kommunen var att det då handlade om raka motsatsen: arbetar-massorna i Paris tog över:

Det är ett egendomligt faktum: Trots allt det myckna pratet och den omätliga litteraturen under de senaste sextio åren om arbetarnas emancipation, så hinner arbetarna knappt någonstans ta saken i egna händer förrän de apologetiska talesätten genljuder från förespråkarna för det nuvarande samhället ...⁵¹

I Marx' första utkast till *Pariskommunen*, som var längre och mer vidlyftigt, frågade han: vad är *nytt* med denna revolution, jämfört med tidigare franska revolutioner? Förvisso har arbetarna fått ta den värsta stöten, men så har det alltid varit. Likaså: ”Att revolutionen görs i massornas *namn* och enligt eget medgivande *för* dem, det vill säga de arbetande massorna, är ett drag som denna revolution har gemensamt med alla sina föregångare.” Här är svaret:

Det nya särdraget är att folket efter det första upproret inte har avväpnat sig själv och överlämnat sin makt i de härskande klassernas republikanska lyckares händer, det vill säga med hjälp av *Kommunens* konstitution har de tagit den faktiska skötseln av sin revolution i sina egna händer, och har på samma gång, om de lyckas, hittat medlen för att hålla den i folkets egna händer, och ersätta de härskande klassernas statsmaskineri, regeringsmaskineri, med sitt eget regeringsmaskineri. Det är deras obeskrivliga brott! Arbetare inkräktar på de översta tiotusens regeringsprivilegier och förkunnar sin avsikt att krossa den ekonomiska grunden till den klassdiktatur som utövade samhällets organiserade statsmakt för sin egen skull! Det är detta som har slungat in Europas och USA:s respektabla klasser i plötsliga krampanfall och ligger bakom deras gallsrik av avsky, och [tjut att] det är hädelse ...⁵²

Det följs av uttalandet: ”Men den verkliga ’sociala’ karaktären på deras republik består bara av det att arbetare styr Pariskommunen!” – som utvidgades i den slutgiltiga versionen.

”Vissa nedlåtande vänner till arbetarklassen”, skriver Marx, * ber om stöd för Kommunen eftersom

50 Marx, ”Second Address of the General Council of the International Working Men's Association on the Franco-Prussian War”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 200.

51 Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 28.

52 Marx, ”The Civil War in France – First Draft”, Marx/Engels, *Writings on Paris Commune*, s 162.

* Marx menar Comtes anhängare, som kallades positivister. Trots sin egen antisocialism försvarade de engelska positivisterna, speciellt professor Edward Beesly, verkligen Kommunen mot förtalskampanjen i pressen. I ett sarkastiskt stycke just innan detta hade Marx särskilt de engelska comtisterna från sina franska ”medtroende” och angrep comtismen på detta sätt:

”Comte är känd bland Paris’ arbetare som profet för imperialismens [bonapartismens] politik (av en personlig diktatur), för kapitalisternas makt inom den politiska ekonomin, för hierarkier på den mänskliga verksamhetens alla områden, till och med på vetenskapens område, och som författare till en ny katekes med en ny påve och nya

den inte genomförde några ”socialistiska vågstycken”, inga utopiska projekt. Marx svarar:

Dessa välvilliga beskyddare är djupt okunniga om de arbetande klassernas verkliga strävanden och verkliga rörelse, och de glömmar en sak. Alla de som har grundat socialistiska sekter tillhör en period då arbetarklassen själv varken var tillräckligt skolad eller organiserad av det kapitalistiska samhällets utveckling för att kliva in som historiskt aktiva personer på världsscenen, och inte heller var de materiella villkoren för deras frigörelse tillräckligt mogna i den gamla världen.⁵³

Men (fortsätter han) Kommunen gjorde rätt i att inte inrätta någon fourieristisk falangstär eller ett litet Icaria à la Cabet.* Det den verkligen inrättade var villkoren för sin egen frigörelse, ”inte längre höljd i utopiska fabler” – ty

arbetarklassens regering kan bara rädda Frankrike och sköta landets angelägenheter genom att arbeta för sin *egen frigörelse*, och villkoren för denna frigörelse är på samma gång villkoren för Frankrikes pånyttfödelse.⁵⁴

* * *

Principen om självfrigörelse har ofta hyllats som ett demokratiskt begrepp: folket tar ödet i sina egna händer. Det är alldeles riktigt. Det som ibland förbises är att denna princip framhäver den *revolutionära* (bokstavligt talat: subversiva, omvälvande) karaktären på Marx’ syn på socialismen. Inget är mer revolutionärt i sin huvudinriktning än detta principiella förkastande av all ”nådig protektion ovanifrån” (för att använda ett uttryck från Engels).⁵⁵ Än mer eftersom den är tveeggad och pekar både mot de härskande makterna och klasserna och mot de som förespråkar socialism ovanifrån.

Så om, som vi har förklarat, marxismen kort kan definieras som den proletära revolutionens teori och praktik, så var den lika mycket teorin och praktiken om arbetarklassens egen frigörelse. Bara en rörelse som fäste avseende vid klasskampen underifrån kunde vara en verkligt proletärt revolutionär rörelse, ty det var proletariatet som var *under* – ”det nuvarande samhällets understa skikt”, som ”inte [kan] höja sig, inte resa sig, utan att hela överbyggnaden, med de skikt som utgör det officiella samhället, sprängs i luften.”⁵⁶

Principen om självfrigörelse klargörs av sin egen motsats, som vi har sett att Marx var tvungen att diskutera då och då: ”revolution ovanifrån”.⁵⁷ Vare sig det var en palatskupp eller en bonapartistisk kupp,[§] så var det en risk. I utkastet till det anförande om Kommunen som vi redan har citerat ur

helgon istället för de gamla.” (*Ibid*, s 161. Angående comtismen se även intervjun med Marx från 1871, Landor, ”The Curtain Raised”, återutgiven i *New Politics* hösten 1962, s 132; och Engels, ”Brev till Tönnies”, 24 januari 1895, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 478 f.)

Detta stycke kom inte med i den slutgiltiga versionen.

53 Marx, ”The Civil War in France – First Draft”, Marx/Engels, *Writings on Paris Commune*, s 163.

* Falangstär var en del av Charles Fouriers utopiska socialism, och syftade på den byggnad där lantbruksarbetarna skulle bo. Icaria var Cabets uppdiktade land där ingen privategendom fanns och alla var lyckliga – öa.

54 Marx, ”The Civil War in France – First Draft”, Marx/Engels, *Writings on Paris Commune*, s 164.

55 Engels, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, på marxistarkiv.se, s 28.

56 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 9.

57 Exempelvis i samband med Bismarck (*KMR*, band 1, s 240 f) och Ryssland (*KMR*, band 1, s 354-356, 359, 362.)

§ Eller båda: en bonapartistisk palatskupp. Engels ansåg på 1850-talet att det var en möjlighet om kejsaren blev mördad vid ett av de många attentaten. I ett brev till Marx anmärkte han att han hoppades att den gamle skurken inte skulle bli mördad. För i så fall skulle Bonapartes klick bara komma överens med de orleanska rojalisterna och gå rätt på:

”Innan arbetardistriktet hunnit fundera på det skulle Monty [Bonapartes närmaste arvinge] ha genomfört sin palatskupp, och även om en revolution underifrån därmed bara skulle skjutas upp en kort period, så skulle dess

kommenterade Marx mönstret med revolution ovanifrån. I Preussen före Bismarcks tid hade Stein-Hardenbergs reformer genomförts för att skaffa den folkligt stöd mot Napoleon. I Ryssland hade tsarens befrielse av de livegna utförts ovanifrån. Marx skrev:

I båda länderna fjättrades och begränsades den socialt djärva reformen eftersom den beviljades av tronen och inte (istället) erövrades av folket.⁵⁸

Octroy [på svenska bevilja, tillmötesgå – öa] är ett sällsynt ord på engelska, men det förtjänar att användas mer.* Det stinker av herren som överlämnar generösa gåvor, förändringar som genomdrivs högt ovanifrån, från frälsaren till sina får, från härskaren till sina lakejer. En *octroyal revolution* är en revolution ovanifrån – raka motsatsen till självfrigörelse. Som motsvarighet till det kan vi sätta *octroyal socialism* som en sammanfattande benämning på de många olika sorters radikalism som har letat efter en elit som ska överlämna sin nya samhällsordning till ett passande tacksamt och fogligt folk.

grundvalar ändå bli annorlunda.” (Engels, ”Brev till Marx”, 17 mars 1858, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 305.)

58 Marx, ”The Civil War in France – First Draft”, Marx/Engels, *Writings on Paris Commune*, s 126.

* I Tyskland kom ordet in i det politiska språket (från franskan) under revolutionen 1848, som vänsterns politiska vapen mot den preussiska kronans ”beviljade” [”octroyed”] konstitution. Högern fördömde det som ett ”ondskefullt utländskt ord”. (Ladendorf, *Historisches Schlagwörterbuch. Ein Versuch*, Starssburg: Trubner 1906, s 231 f.) Som vi ska se tog Marx under revolutionen upp det med entusiasm i *Neue Rheinische Zeitung*.

Del II:
Samhällsklasserna under revolutionen

Kapitel 7 Borgarklassen och den borgerliga revolutionen

När Marx först ställdes inför frågan om att förändra samhället var den allt överskuggande revolutionen inte proletär utan borgerlig: de revolutionära förändringarna behövde rensa undan arvet från feodalismen och den absolutistiska regimen och ge borgarklassen* den direkta kontrollen över staten. Vår diskussion om bonapartismen¹ har redan ställt en del frågor om borgarklassens revolutionära roll i detta, under sin egen revolution. I detta kapitel kommer vi särskilt att intressera oss för förhållandet mellan den borgerliga och den proletärt socialistiska revolutionen. Det är en hel rad frågor där Marx' teori genomgick ett antal förändringar medan den utvecklades. Den går bara att förstå steg för steg.

Denna fråga var ödesbestämd att bli en av det följande århundradets mest kontroversiella frågor, och därför fördunklas karaktären på Marx' åsikter ofta av dammet från senare debatter. Läsaren uppmanas att motstå den vanliga benägenheten att betrakta Marx' teorier genom prismet från de diskussioner om den permanenta revolutionen och den borgerligt demokratiska revolutionen som rasade i den ryska socialistiska rörelsen under 1900-talets två första decennier. Alla de ryskfödda teorierna – Trotskijs om den permanenta revolutionen, Lenins om ”proletariatets och böndernas demokratiska diktatur” och mensjevikernas teori om en borgerlig revolution först – åberopade som vanligt Marx' auktoritet, men det är tveksamt om någon av dem helt och fullt förstod Marx uppfattningar. Dessutom är det lämpligt att upprepa att uttryck och formuleringar som användes med femtio års mellanrum under olika samhälleliga förhållanden inte nödvändigtvis har exakt samma innehåll. Man måste göra en konkret analys.

1900-talets debatt ligger utanför vår räckvidd, men ur dessa diskussioner uppstod en vanlig marxologisk myt. Myten sa att det bara var en tillfällig förvillelse som 1850 fick Marx att misstro borgarklassens revolutionära karaktär i en sådan historisk situation. I själva verket började Marx, tillsammans med många andra revolutionärer, redan 1843 förkasta borgarklassens revolutionära utvecklingsmöjligheter.

För detta måste vi gå tillbaka till den artikel där han första gången identifierade proletariatet som bärare av den socialistiska revolutionen, hans inledning till en kritik av Hegels politiska tänkande.²

1. Marx' utgångspunkt 1843

I denna tidiga artikel ställde Marx en fråga som måste lösas innan han utsåg proletariatet till den revolutionära klassen: *hur är det med borgarklassen?* Det handlade trots allt om det absolutistiska Tyskland där borgarklassen inte hade makten och led under de föråldrade klassernas styre. Oavsett vad man tänkte om proletariatets möjligheter, var borgarklassen trots allt inte en revolutionär klass på sitt eget sätt och för sina egna mål?

Marx' svar här är nej. Hans resonemang knyter i själva verket på ett logiskt sätt tesen att proletariatet är *den* revolutionära klassen till uppfattningen att borgarklassen inte alls är revolutionär. Han

* Marx använde vanligtvis *borgarklass* [bourgeoisie] och *kapitalistklass* omväxlande, utan tydlig åtskillnad. Det vore lämpligt att göra en terminologisk avgränsning, med *kapitalistiska* enbart reserverade för strikt ekonomiska förhållanden av utslagning och *borgerliga* för de mer omfattande och varierande sociala förhållanden som uppstår kring kapitalistklassen. I denna mening skulle borgarklassen vara som en samhällelig skugga runt den hårda kärnan av egentliga kapitalister, som gradvis övergår i de olika samhällselement som fungerar som tjänare till och snyltgäster på kapitalet utan att själva äga kapital. Jag föreslår *inte* denna åtskillnad därför att Marx gjorde den, utan för att påpeka för läsaren att man ska tolka olika fall utifrån sitt sammanhang. Marx använde ofta *medelklass* för *borgarklassen*, vilket förklaras nedan. (Se kapitel 11.)

1 Se *KMR*, band 1, kapitel 7-9.

2 Se *KMR*, band 1, kapitel 6, särskilt avdelning 7.

verkar ännu inte överväga att det kan finnas mer än en revolutionär klass, på olika nivåer.

Han medger att borgarklassen verkligen var den revolutionära klassen i Frankrike 1789, men menar att den inte längre är det eftersom den nu har den politiska makten där. Det franska mönstret (som han just hade läst mycket om) liksom det engelska talade för att det underutvecklade Tyskland var förutbestämt att genomgå samma stadier. Det är detta antagande Marx besvarar med ett bestämt nej: den tyska borgarklassen hade redan missat den historiska möjligheten att bli landets revolutionära klass. Helt klart är begreppet ”ojämn och sammansatt utveckling” (för att använda en senare term) inblandat i Marx’ resonemang.

Han anser den tyska borgarklassen vara så gott som död. Genom sin rädsla och feghet har den förnekat sin historiskt revolutionära roll. Han konstaterar att ”andra folk vågade en revolution” men ”våra herrar var rädda” för att göra det. Även om vi inte kan glädja oss åt fördelarna av andras revolutioner, så lider vi av deras kontrarevolutioner. Genom hela det tyska samhället sprider sig ett rättfärdigande av tarvlighet, den från förfäderna ärvda knutpiskan, alla möjliga sorters föraktliga fenomen, nedrigheter i regeringen.³

I Frankrike och England ställs denna fråga på ett modernt sätt eftersom det redan har ägt rum en delvis befrielse där: industrin och välståndet (borgarklassen) har frigjort sig från den gamla politiska världen, från den halvfeodala absolutismen. ”I England och Frankrike gäller det alltså att upphäva monopolet [läs: kapitalismen], som utvecklats till sina yttersta konsekvenser [*i alla händelser till borgarklassens politiska makt*], medan det i Tyskland gäller att fortsätta till monopolets yttersta konsekvenser. I första fallet handlar det om en lösning, i det andra gäller det blott en kollision.”⁴

Men, fortsätter Marx’ resonemang, om det var allt så skulle Tysklands perspektiv likna Rysslands: ännu så länge inga revolutionära framtidsutsikter alls. Men i själva verket har Tysklands utveckling varit ojämn: ”Man påbörjar alltså nu i Tyskland det som man i England och Frankrike börjar avsluta.” Ty ”den tyska utvecklingen [har] *i sin helhet* ... nått längre än den *politiska* utvecklingen i Tyskland”. Exempelvis är de teoretiska begrepp som har kommit i omlopp i Tyskland till största delen maskerade som filosofiska begrepp, och de är inte bara frukten av de underutvecklade tyska förhållandena utan också av de utvecklade europeiska förhållandena i väst. Således verkar en kraft, teorin, som en del av den totala tyska utvecklingen, ty ”också teorin blir till materiell makt så snart den griper tag i massorna.”^{5*}

Men kommer det att gå att överbrygga den ”enorma skillnaden” mellan teori och social verklighet i Tyskland? ”Man frågar sig: Kan Tyskland komma till en praktik” i nivå med sin bästa teori, kan det göra en revolution som inte bara kommer att höja det till nivåer som redan uppnåtts i Frankrike och England ”utan upp på den *mänskliga höjd* som kommer att vara dessa folks närmaste framtid?” Det vill säga: kan det göra inte bara en delvis (borgerligt-demokratisk) revolution utan också den grundläggande ”radikala revolution” som till och med kommer att gå utöver det borgerliga stadium som uppnåtts i Frankrike och England?⁶

3 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning*, på marxists.org.

4 *Ibid.*

5 *Ibid.*

* Men Marx gör i denna artikel också klart att den tyska teorin uppträder i filosofisk förklädning på grund av Tysklands underutveckling. Femton år senare klargjorde han samma sak mindre filosofiskt: ”Medelklassen[,] som fortfarande var alltför svag för att våga sig på aktiva rörelser, kände sig tvungen att hålla sig i den teoretiska arméns eftertrupp under ledning av Hegels lärjungar mot den gamla världens religion, idéer och politik... Filosofins styrka under denna period berodde helt och hållet på borgarklassens praktiska svaghet. Eftersom de i själva verket inte kunde angripa de föråldrade institutionerna måste de ge företräde åt de djärva idealister som angrep dem på tänkandets område.” (Marx, ”Affairs in Prussia”, en artikelserie i *New York Tribune*, 1858-1860.)

6 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning*.

Marx är medveten om att det ger anledning till eftertanke att ställa upp denna möjlighet: ”Men Tyskland har inte samtidigt med de moderna folken klarat av den politiska emancipationens mellanstadier... Hur skulle det genom en *salto mortale* [djärvt språng] kunna sätta iväg, inte bara över sina egna skrankor, utan samtidigt över de moderna folkens skrankor...?” Förutsättningarna för en sådan ”radikal revolution” verkar saknas.⁷

För att hjälpa till att ta språnget pekar Marx på ett annat inslag av ojämn och sammansatt utveckling i den samlade bilden av Tyskland: Tyskland har förvisso inte haft sin beskärda del av modern politisk kamp, men det *har* ”delat *lidandet* av denna utveckling utan att få dela dess vällust, utan att få dela dess partiella tillfredsställelse.”

Tyskland kommer därför en vacker dag att befinna sig i nivå med det europeiska förfallet utan att först ha stått i nivå med den europeiska emancipationen. Man kommer att kunna likna det vid en *fetischdyrkare* som tynar bort av kristendomens sjukdomar.

Följaktligen förenar de tyska regeringarna

de civiliserade bristerna hos den moderna statsvärlden, vars fördelar vi inte äger, med l'ancien régimes barbariska brister, som vi i stället åtnjuter i fullt mått.

Det är denna sammansatta utveckling som ger den speciella situationen att detta underutvecklade Tyskland naivt ”delar alla det konstitutionella statsväsendets illusioner utan att dela dess realiteter”. Denna ”eklekticism” (Marx’ beteckning på denna blandning av ojämnt utvecklade element) ”kommer att uppnå en hittills oanad höjd”, vilket syns i fallet med den preussiska kungen, ”som tänker sig att spela kungadömetts alla roller; det feodala som det byråkratiska kungadömetts, det absolutas som det konstitutionellas, det autokratiska kungadömetts som det demokratiska kungadömetts” på samma gång i egen hög person.⁸

Slutsatsen:

Tyskland kommer, såsom den politiska samtidens till en egen värld konstituerade brist, inte att kunna radera de specifikt tyska skrankorna utan att radera den politiska samtidens allmänna skranka.

Det är det första direkta påståendet: Tyskland kommer inte att kunna göra sig av med de absolutistiska resterna från feodalismen utan att på samma gång gå längre.

Det är inte den *radikala* revolutionen som är den utopiska drömmen för Tysklands del, inte den *allmänna mänskliga* emancipationen utan snarare den partiella, *blott* politiska revolutionen, den revolution som låter husets pelare stå kvar.

Denna delvisa, enbart politiska revolution skulle innebära att bara ”en *del av det borgerliga samhället*” befriades, medan Marx argumenterar för behovet av den ”allmänna emancipationen av samhället.”⁹

Här kommer vi till ett av de mer kända styckena: bara den klass som uppfattas som allmän representant för hela samhället kan befria hela samhället. Marx fortsätter:

Men ingen särskild klass har i Tyskland ens konsekvensen, skärpan, modet, hänsynslösheten som skulle kunna göra den till samhällets negativa representant. Likaså saknas hos alla ständer

7 *Ibid.*

8 *Ibid.*

9 *Ibid.*

den själsstorhet som momentant skulle kunna identifiera sig med folksjälen...¹⁰

I synnerhet saknar den tyska borgarklassen de egenskaper som en gång gjorde den franska borgarklassen till sitt samhälles revolutionära representant. I motsats till detta är i Tyskland

möjligheten av att spela en storartad roll... förbi innan den verkligen funnits till, så att varje klass, då den påbörjar kampen mot klassen ovanför, redan är inbegripen i kamp med den som står under. Därför befinner sig furstendömet i kamp mot kungadömet, byråkraten i kamp mot adeln, borgaren i kamp mot dem alla medan proletären redan börjat befinna sig i kamp mot borgaren. Medelklassen vågar knappt ens utifrån sin egen ståndpunkt fatta emancipationens tanke, och redan förklarar de sociala förhållandenas utveckling, liksom den politiska teorins framsteg själva denna ståndpunkt för antikverad eller åtminstone för problematisk.

Det är ännu ett direkt påstående att borgarklassen inte kan göra sin egen revolution, som på slutet mildras ("åtminstone för problematisk"). Men denna modifiering förbleknar när Marx ställer Frankrike mot Tyskland:

I Frankrike är den partiella emancipationen grundval för den universella. [*Det vill säga den redan fullbordade borgerliga revolutionen är grunden för den kommande universella revolutionen.*] I Tyskland är den universella emancipationen *conditio sine qua non* [nödvändigt villkor] för varje partiell. [*Det vill säga här är en fullständig social revolution ett villkor för att erövra ens en borgerlig politisk demokrati.*] I Frankrike är det den stegvisa befrielsens verklighet, i Tyskland dess omöjlighet som måste ge upphov till den totala friheten.¹¹

Nu har vi påståendet att det är helt omöjligt. Det är på grundval av denna tankegång som Marx går vidare till det berömda stycke där han för första gången pekar på proletariatet som den klass som kan göra *det borgarklassen inte kan göra*.¹² Och det trots det faktum att "[p]roletariatet blott befinner sig... i vardande genom den *industriella* utveckling som brutit in i Tyskland". (Inte ens de schlesiska vävarnas revolt har ägt rum ännu.) Slutsatsen är:

I Tyskland kan man inte bryta *något* slag av slaveri utan att bryta *varje* slag av slaveri. Det grundliga Tyskland kan inte revolutionera utan att revolutionera *från grunden*.

Och sedan en sista mening som förväntar sig att denna revolution kommer att börja i Frankrike och därefter väcka Tyskland.¹³

Marx startade alltså med en i grund och botten primitiv teori om den permanenta revolutionen, men vi kommer att se att han under loppet av sina erfarenheter grep sig an med en komplicerad omprövning, först genom att röra sig bort från denna åsikt, innan han som ett resultat av revolutionen 1848-1849 helt och hållet kom tillbaka till den i en mer avancerad form. Engels' roll i allt detta var viktigare än vad man vanligtvis inser.

2. Demokrati och kommunism

Marx uppfattning att den kommande revolutionen i Tyskland bara skulle kunna äga rum under proletariatets beskydd ändrades under 1840-talet. En faktor i detta var inte bara de teoretiska slutledningarna om borgarklassen, utan borgarklassens eget uppträdande.

Den bild som Marx hade 1843 av den tyska borgarklassen som en död, inaktiv klass hade varit i

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

¹² Se *KMR*, band 1, kapitel 6, avdelning 7.

¹³ Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning*.

stort sett riktig fram till omkring 1840.¹⁴ Det var en orsak till varför de tidiga socialisterna hade en tendens att avfärda den som en möjlig revolutionär kraft. ”År 1840 var en vändpunkt i Tysklands historia”, skrev Marx och Engels senare.¹⁵ Redan 1843 hade det funnits en del betydande oppositionella liberala rörelser, men i mitten av 1840-talet visade borgarklassen hur lättskrämde den trots allt var. Till skillnad från detta ägde i juni 1844 de första uppseendeväckande arbetarrevolutionerna rum i Tyskland (Schlesien och Böhmen). Mitt under dessa pågående händelser var därför bilden suddig. Det var inte förrän 1846-1847 som den borgerliga liberala rörelsen på ett tydligt sätt började röra på sig.* Vi ska komma ihåg denna tidsordning när vi följer Marx’ och Engels’ syn på frågan. Deras teorier om ämnet utvecklades inte bara i huvudet på dem utan som en reaktion på händelser vars innebörd inte var omedelbart uppenbar.

På våren 1845 antog Engels, precis som Marx, att den ”omedelbart förestående” sociala revolutionen (som också skulle komma ”mycket snart”) inte kunde hindras av några borgerliga framstötter, och att den skulle gå direkt vidare till målet med ”det kommunistiska systemet” (”kommunismen”).¹⁶ När Engels på hösten blev helt klar över att det var proletariatet som skulle behöva genomföra den sociala revolutionen, införlivade han, som vi har sett,¹⁷ denna uppfattning i ett sammanhang som inte lämnade utrymme åt någon inledande borgerlig revolution:

... vi räknar inte alls med medelklasserna. Proletariatets rörelse har utvecklat sig med en så förvånansvärd hastighet att vi inom ett år eller två kommer att kunna uppbåda en utomordentlig skara arbetardemokrater och – kommunister – ty i det här landet [Tyskland] är demokrati och kommunism vad arbetarklassen anbelangar helt liktydiga.¹⁸

Och han ställer ”rörelsen” mot den borgerligt liberala agitationen för enbart konstitutionella rättigheter.

Engels’ grundtanke här är att han fullständigt likställer ”demokrati och kommunism”. Den gör gällande att de två uppgifter som Tyskland står inför *glider in i varandra*: upprättandet av demokratiska institutioner och avskaffandet av både kapitalismen och absolutismen. I slutet av 1845 utvecklar Engels detta tema närmare i en viktig redogörelse som börjar med att peka på den franska revolutionens ”sociala” (och inte bara politiskt demokratiska) sida:

Den franska revolutionen var från början till slut en social rörelse, och sedan dess har en rent politisk demokrati helt och hållet blivit ett omöjligt fantasifoster. *Demokrati är nuförtiden kommunism*. All annan demokrati kan bara existera i huvudet på teoretiska drömmare som inte bryr sina hjärnor med vad som verkligen händer, och för vilka principer inte utvecklas av människor och omständigheter utan uppstår av sig själva. Demokrati har blivit proletariatets princip, massornas princip ... När man räknar samman de kommunistiska styrkorna kan man med förtröstan räkna med de demokratiska massorna. Och när de olika

14 Engels betonade detta upprepade gånger: i ”The State of Germany”, artikelserie i 3 delar, 25 oktober 1845 – 4 april 1846, i *Northern Star*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 32; ”The Prussian Constitution”, i *Northern Star*, 6 mars 1847, *ibid*, s 65 f; *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 304, 306, 308, 310.

15 Marx/Engels, ”Heroes of the Exile” i *The Cologne Communist Trial*, New York: International Publishers 1971, s 152.

* Senare (hösten 1850) gjorde Marx ett utkast till ekonomisk analys av rytmen i den hög- och lågkonjunktur som betingade utvecklingen av 1840-talets liberala opposition. (”Revue/Mai bis Oktober”, i *Neue Rheinische Zeitung, Politisch-ökonomische Revue*, nr 5-6, Marx/Engels *Werke*, band 7, s 421-427.)

16 Engels, ”Rapid Progress of Communism in Germany”, artikelserie i 3 delar i *New Moral World*, 13 december 1844 – 10 maj 1845, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 238 f.

17 Se *KMR*, band 1, kapitel 10, avdelning 3.

18 Engels, ”The Late Butchery in Leipzig – The German Working Men’s Movement”, *Northern Star*, 13 september 1845, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 647.

ländernas proletära partier förenas gör de helt rätt i att skriva ordet ”demokrati” på sina fanor, ty förutom en del undantag som inte räknas är alla europeiska demokrater 1845 mer eller mindre otvetydiga kommunister.¹⁹

Det är avgörande att förstå att ”demokrati” på den tiden inte bara betydde vissa politiska teorier eller ”värderingar” eller tillvägagångssätt, utan istället huvudsakligen en politisk *rörelse* eller *strömning*, som strävade efter att i en eller annan mening lägga makten i händerna på folket.* I dåtidens socialistiska språkbruk innebar ”ren demokrati” enbart demokrati, en rent politisk demokrati, som kunde ge borgarklassen det den ville ha men inte erbjöd någonting för att tillfredsställa massornas samhälleliga strävanden. Därför måste ”demokrati” också vara en social rörelse, en rörelse för mer djupgående samhälleliga förändringar.

Detta är en ”algebraisk” föreställning: det demokratiska *x* fick en innebörd av den småborgerliga demokratin, som till och med kunde kalla det *social-ism*, men för Engels måste detta demokratiska *x* vara varken mer eller mindre än kommunism. Den han kallade för den ”demokratiska revolutionen”²⁰ måste också vara den kommunistiska revolutionen.

3. Revolutionens stadier

Av redan angivna skäl upptäcker vi 1846 för första gången att Engels medgav att borgarklassen åtminstone i viss omfattning skulle komma att spela en revolutionär roll. Nu får vi en tvåstadieuppfattning om revolutionens förlopp: i det första stadiet erövrar borgarklassen den politiska makten åt sig själv, i det andra stadiet, som kommer omedelbart efter det, går arbetarklassen vidare och störtar borgarklassen. Men det finns inget uppehåll mellan de två stadierna, de går in i varandra i ett sträck.

Så här framställer Engels det 1846. Först förklarar han mycket tydligt skillnaden mellan demokrati som den uppfattas och praktiseras av borgarklassen, som gör demokratiska rättigheter beroende av förmögenhet, och den proletära rörelsens uppfattning av demokrati. Alltså:

mellan 1815 och 1830 var de arbetande klassernas i grund och botten demokratiska rörelse i alla länder mer eller mindre underordnad borgarklassens liberala rörelse. Trots att det arbetande folket var mer utvecklat än medelklasserna kunde det ännu inte inse hela skillnaden mellan liberalism och demokrati – mellan medelklassernas befrielse och de arbetande klassernas befrielse. Innan pengarna hade befriats politiskt, innan medelklassen hade blivit den enda härskande klassen, kunde de arbetande klasserna inte inse skillnaden mellan *pengarnas* frihet och *människans* frihet... Mellan 1815 och 1830 var medelklasserna i alla länder den mäktigaste delen och därför ledare för det revolutionära partiet. Så länge medelklasserna *själva är revolutionära*

19 Engels, ”The Festival of Nations in London...”, i *Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlicher Reform*, slutet av 1845, på engelska i Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 5.

* För de olika betydelserna av *demokrati* under denna period, se *KMR*, band 1 av detta arbete, (kapitel 3, avdelning 4.) Det är här särskilt viktigt att rikta ljuset mot uttrycket *Demokratin*. Det var inte en beteckning på ett antal idéer, utan på en rörelse inom folket (i diverse betydelser, inklusive vaga sådana). I själva verket var *Demokratin*, som det användes av 1800-talets vänster, mycket likt en annan diffus term som varit populär på 1900-talet, *massorna*. En demokrat (med stor eller liten bokstav) var anhängare eller deltagare i denna rörelse, oavsett sina uppfattningar om demokrati i dagens mening. *Demokratin* uppträdde ofta som substantiv med stor bokstav, speciellt i den chartistiska pressen, men det var inte konsekvent så, och vi kan förvänta oss att en mening glider över i en annan, beroende på sammanhanget. Inte bara chartisterna: i en artikel i *New York Tribune* 1852 angrep Marx gammalliberalernas ledare lord John Russells demagogiska användning av demokratisk retorik. Russel hade sagt: ”Folket i detta land är med andra ord landets Demokrati.” Marx bemödade sig sedan att visa att Russells förklaring av begreppet tömde det på all innebörd. (Marx, artikel utan titel, *New York Tribune*, 25 november 1852.)

20 För ”demokratisk revolution” i detta sammanhang, se Engels, ”Brev till Kommunistiska korrespondentkommittén i Bryssel”, 23 oktober 1846, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 32.

eller progressiva är de arbetande klasserna med nödvändighet verktyg i medelklassernas händer. De arbetande klassernas särskilda rörelse är därför i detta fall alltid av sekundär betydelse. Men från den dag då medelklasserna får fullständig politisk makt – från den dag då alla feodala och aristokratiska intressen tillintetgörs av *pengarnas* makt – från den dag då medelklasserna *upphör* att vara progressiva och revolutionära och själva blir orörliga, ända från denna dag tar arbetarrörelsen ledningen och blir en *nationell rörelse*.²¹

”Demokrati” – *Demokratins* mål, massornas sociala program – likställs fortfarande med den proletära revolutionära rörelsen och inte med den borgerliga rörelsen, som är ”liberalism”. Det har inte förändrats. Men nu föreställer han sig att revolutionen ska genomgå ett nödvändigt stadium där den ”progressiva och revolutionära” borgarklassen gör slut på sin progressivitet genom att erövra makten, så att revolutionen måste *fortsätta* förbi detta stadium för att skaffa verklig demokrati, som är ”*människans frihet*”, inte pengarnas – det vill säga kommunismen.

Så långt Engels. Det finns inga bevarade tillförlitliga uttalanden om hur Marx’ tänkte om detta ämne.* Men sedan våren 1845 hade Marx och Engels arbetat nära tillsammans i Bryssel, inte bara med sitt gemensamma litterära arbete utan också som aktivister i rörelsen. Deras organisatoriska verksamhet pågick samtidigt på tre nivåer: uppbygget av ett kommunistiskt politiskt centrum (först den Kommunistiska korrespondentkommittén, senare Kommunistiska förbundet), uppbygget av Tyska arbetarnas bildningsförbund, en mer öppen proletär klubb, och uppbygget av en vänsterinriktad demokratisk rörelse (Internationella demokratiska förbundet i Bryssel, sedan Demokratiska samfundet, och samarbete med Broderliga demokraterna som organiserades av vänsterchartisterna i London).

Detta organisatoriska mönster ska inte betraktas från den utkikspåls som utgörs av Engels’ förklaring av förhållandet mellan demokrati och kommunism. De demokratiska organisationer som var inblandade var absolut inte borgerligt liberala till sin politiska natur. Istället förenade de kommunister, revolutionära arbetare och icke proletära demokrater som var villiga att följa med kommunisterna åtminstone en del av vägen. 1845-1846 kallade sig den kommunistiska gruppen kring Marx i Bryssel för ”Demokratiska kommunister”,²² och en polisrapport i Bryssel om Marx identifierade honom som en ”farlig demokrat och kommunist”.²³

1847 hade den preussiska borgarklassen avtvingat kungen en sorts konstitution, och sammankallandet av riksdagen hade påskyndat händelseutvecklingen. I mars betvivlade inte Engels (liksom Marx senare samma år) att borgarklassen genast skulle ta den politiska makten. Trots sin ”slöhet” ”tvingas

21 Engels, ”The State of Germany”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 29.

* Det finns två delvisa undantag. I augusti 1844 satte Marx in ett utdrag ur ett brev från sin hustru Jenny i Paris-tidningen *Vorwärts*, ett brev som citerats redan i band 1. (Se *KMR*, band 1, kapitel 8, avdelning 4.) Jenny skrev från Trier och kommenterade om ett nyligen utförd mordförsök, att det visade att ”en politisk revolution inte är möjlig i Tyskland, men att alla frön till en social revolution finns för handen” – embryot till tanken på en permanent revolution. (”Brev från fru Jenny Marx till Marx”, 10 augusti 1844, Marx/Engels, *Werke*, extraband 1, s 651.) Karl hade såvitt vi vet ännu inte satt tanken på pränt. Det finns en rapport från en mer tveksam källa. Efter att ha blivit illa åtgången av Marx i en politisk konfrontation den 30 mars 1846, redogjorde Weitling för Marx’ åsikter i ett brev som är fullt av förvanskningar, och enligt detta otillförlitliga brev hade Marx sagt att: ”Vad gäller förverkligandet av kommunismen kan det inte vara tal om det till att börja med, borgarklassen måste först sitta vid rodret.” (Weitling, ”Brev till Hess”, 31 mars 1846, i *Der Bund der Kommunisten: Dokumente und Materialien*, Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED, Berlin: Dietz 1970, band 1, s 307. Angående debatten mellan Weitling och Marx, se specialnot I.) Utan tvivel sa Marx ungefär något sådant. Drygt 40 år senare ansåg Engels att Marx’ ”viktigaste tes” var ”tillräckligt uppenbar” i denna del av Weitlings brev, (Engels, ”Brev till Bebel”, 25 oktober 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 118) men den exakta formuleringen är en annan fråga.

22 Jmfr Marx/Engels, ”Address of the German Democratic Communists of Brussels to Mr Feargus O'Connor”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 58-60.

23 Luc Sommerhausen, *L'Humanisme Agissant de Karl Marx*, Paris: Richard-Masse 1946, s 75.

[de] nästan av omständigheterna att förändra regeringssystemet". Engels tillade: "Dessutom finns det ingen tvekan om att folket under nuvarande omständigheter kommer att stöda medelklasserna, och med sitt förvisso mycket efterlängtade tryck utifrån stärker de modet och livar upp energin hos de innanför." Folkets ekonomiska nöd skulle säkerställa det. Bortsett från denna större betoning av att borgarklassen skulle spela en revolutionär roll förblev Engels' bild av revolutionens förlopp oförändrad. Den "demokratiska rörelsen" och det "demokratiska partiet" ställdes fortfarande mot borgarklassens rörelse och identifierades inte med den.

Men från det ögonblick då medelklasserna upprättar sin egen regering och identifierar sig med en ny despotism och aristokrati mot folket, från det ögonblicket tar demokratin plats som det enda rörelsepartiet. Från det ögonblicket förenklas kampen, den begränsas till två partier, och förändras av den orsaken till en "strid på liv och död".²⁴

4. Som en reaktion på den "feodala socialismen"

Vi måste nu ta hänsyn till en ny faktor som gav Marx och Engels en avsevärd knuff mot att lägga större tonvikt vid borgarklassens revolutionära roll, det vill säga förhoppningen att den skulle spela en ledande roll under störtandet av absolutismen och dess gamla härskande klasser.

De upptäckte att de var tvungna att bekämpa en farlig tendens hos de småborgerliga socialisterna – en tendens som uppmuntrades av regimen – att utnyttja arbetarnas hat mot borgarklassen *för att mobilisera dem till stöd för den ännu mer reaktionära klass som fortfarande hade makten*. Denna strömning riktade in sig på de nya missförhållanden som den borgerliga utvecklingen och utsugningen ledde till, och pekade ut borgarklassen som fienden och sa till arbetarna: *Din fiendes fiende är din vän*.^{*} Som Engels skrev i sitt utkast till Manifestet: "Ur det faktum att det förekommer lidande och elände i det nuvarande samhället drar denna grupp slutsatsen att det feodala och patriarkaliska samhället måste återställas, emedan det skulle ha varit fritt från detta lidande."²⁵ Det var inte första, och skulle inte bli sista, gången som detta knep användes för att mobilisera stöd för en mer reaktionär kraft mot en mer omedelbar exploatör.

24 Engels, "The Prussian Constitution", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 69-71.

* Mer än en gång pekade Marx på samma mönster, det vill säga där proletariatet också utnyttjas som trupper åt borgarklassen för att bekämpa sin fiendes fiende. *Kommunistiska manifestet* hänvisar till det underutvecklade stadium där "proletärerna alltså inte [bekämpar] sina fiender utan sina fienders fiender, den absoluta monarkins rester..." (Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 8.) I en artikel om juniupproret i Paris 1848 säger Marx angående störtandet av Louis Philippes monarki i februari: "Det de [folket] instinktivt hatade hos Louis Philippe var inte Louis Philippe utan en klass' krönta makt, kapitalet på tronen. Men högsinta som alltid inbillade de sig att de hade krossat sin fiende efter att ha störtat sina fienders fiende, den *gemensamma fienden*." (Marx, "Die Junirevolution", Marx/Engels *Werke*, band 5, s 134.) Samma problem dök givetvis upp även i England, när hatet mot borgarklassen bland (låt oss säga) chartisterna ledde till illusioner om Tory-aristokraterna, helt enkelt därför att de sistnämnda på sitt eget sätt också var mot borgarklassen. 1852 skrev Engels om den vänsterchartistiska ledaren Ernest Jones, som kämpade mot denna strömning: "utan vår lära skulle han aldrig ha kommit in på rätt spår och aldrig ha kommit på hur å ena sidan arbetarnas intensiva klasshat mot industribourgeoisien, den enda möjliga grunden för en omorganisering av det chartistiska partiet, inte bara går att upprätthålla utan till och med utvidga, utvecklas och fås att tjäna som grund för en upplysande propaganda, och hur man å andra sidan ändå kan vara progressiv och gå mot arbetarnas reaktionära längtan och deras fördomar." (Engels, "Brev till Marx", 18 mars 1852, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, Moskva: Progress Publishers 1969-1970, s 71.) Jones måste kämpa mot sin egen tendens i samma riktning. (John Saville, *Ernest Jones: Chartist Selections... with introduction and notes*, London: Lawrence & Wishart 1952, s 18.) "Det var", tyckte Engels, "speciellt i början av den industriella revolutionen helt naturligt att arbetarna, som bara var indragna i direkt kamp mot industribourgeoisien, skulle alliera sig med aristokratin och andra delar av borgarklassen som inte sög ut dem direkt och som också gick mot industribourgeoisien." Lika naturligt som en sjukdom, men ändå farligt: "denna allians smittade ner arbetarrörelsen med ett avsevärt inflöde av reaktionära element" och andra skadliga inflytanden. (Engels, "The English Ten Hours Bill", Marx/Engels, *Articles on Britain*, Moskva: Progress Publishers 1971, s 99.)

25 Engels, *Kommunismens grundsatser*, på marxists.org.

Denna ”reaktionära socialism” eller ”feodala socialism” kom speciellt från en strömning som kallade sig ”Sanna socialister”. På våren 1847 skrev Engels en broschyr mot denna strömning, men bara två delar av hans manuskript finns bevarat. I ett av dem hävdar han att den absoluta monarkin bara kan störtas av borgarklassen och inte av de småborgerliga element som tagits på släp av feodalisterna.²⁶ I samband med detta har han med ett viktigt stycke om den tyska arbetarklassen. För första gången säger han klart att den i sitt nuvarande samhällsekonomiska utvecklingsskede *ännu inte* kan ta över rollen som ledare för revolutionen.

Det finns två punkter som talar mot det, skriver han. Den är alltför ”uppsplittrad” i olika ekonomiska sektorer, och den är alltför glest utspridd i det stora landet, med få samlingspunkter. Dessa kännetecken gör det svårt för den ”att upprätta sig som *en* klass”, det vill säga upprätta sig som en enad politisk klassrörelse. ”Så lite är den stora massan av arbetare i Tyskland beredda att ta över ledningen i offentliga angelägenheter.”²⁷

På så sätt uppstod den fråga som kommer att bli det huvudsakliga ämnet i dessa och de följande tre kapitlen, liksom ett oräkneligt antal grundläggande diskussioner inom den socialistiska rörelsen.

Några månader senare lade Engels fram ännu ett skäl varför man först måste gå igenom ett stadium med borgerlig makt:

Först när en *enda* klass – borgarklassen – träder fram som utsugare och förtryckare, först när fattigdom och misär inte längre kan tillskrivas än det ena och än det andra socialaståndet, eller helt enkelt den obegränsade monarkin och dess byråkrater: först då uppstår den sista avgörande striden ... mellan borgarklassen och proletariatet.²⁸

Föreställningen här är att det gamla systemets missförhållanden täckte över och dolde den borgerliga samhällsordningens nya missförhållanden och först måste avskaffas för att kunna rikta in alla framåtskridandets krafter mot den nya härskande klassen, som inte längre kan skylla saker och ting på sin egen fiende, absolutismen.

Samma år riktades andra angrepp mot de socialister som försökte kanalisera antikapitalismen till stöd för ”vår fiendes fiende”. Tidigt detta år arbetade Engels, men blev aldrig klar, med en attack mot ett antal lärda personer från Sanna socialisterna. Bland annat hudflängde han deras likgiltighet inför de borgerliga ”politiska revolutionerna” och andra politiska frågor av intresse för borgarklassen.²⁹ Ett annat arbete skrevs av Marx’ nära vän i Kommunistiska förbundet, Wilhelm Wolff: ”Sådana frågor och sådana åsikter kan bara komma från de bland oss som förblindats av ett i andra avseenden fullt berättigat hat mot borgarklassen...” Vi har förvisso som mål att krossa borgarklassen – ”Men är vi proletärer i Tyskland redo att helt och hållet omvandla den samhällseliga oredan i vårt eget intresse, det vill säga kan vi genast sopa undan borgarklassen och genomföra kommunismens principer i praktiken?” Wolff förklarade varför borgarklassen först måste avskaffa den absolutistiska regimen, och hävdade att politiska friheter och demokratiska procedurer var livsviktiga för den proletära kampen att störta borgarklassen själv.³⁰

Samma månad som Wolffs artikel kom ut, september, gav sig Marx in i striden med en artikel som riktades mot ett regeringsorgan som hade försökt att utnyttja de ”Sanna socialisternas” linje. Rubriken på artikeln, ”*Rheinische Beobachters kommunism*”, antydde problemet: detta reaktionära

26 Engels, ”The Status Quo in Germany”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 79 f.

27 *Ibid*, s 83-84.

28 Engels, ”Protective Tariff or Free Trade System”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 94.

29 Engels, ”The True-Socialists”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 556 f.

30 Wilhelm Wolff, ”Der Preussische Landtag und das Proletariat in Preussen wie überhaupt in Deutschland”, i *Kommunistische Zeitschrift*, i *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 517 f, 530.

organ låtsades en viss antikapitalism för att avleda folkets missnöje i riktning mot borgarklassen istället för mot regimen. I namn av ”det mest revolutionära av alla revolutionära partier i Tyskland” förkunnade Marx rent ut att ”kommunisterna har ingenting gemensamt” med vare sig de profeodala socialisterna eller de profeodala regeringsorgan som drev denna politiska linje.

Regeringstidningen hade hävdad att den liberala borgarklassen bara ville utnyttja folket som ”kanonmat” för att själv gripa statsmakten. Ja, svarade Marx, vi vet att borgarklassen bara strävar efter sina egna intressen, men det är fel att dra slutsatsen att den folkliga rörelsen därmed ”utnyttjas av den liberala borgarklassen för sina egna syften.”

Folket – eller för att ersätta detta vaga och föränderliga uttryck med ett definitivt, proletariatet – resonerar på ett helt annat sätt ... Proletariatet frågar inte om folkets välfärd är borgarklassens främsta övervägande eller ett sekundärt, huruvida de *vill* använda proletariatet som kanonmat eller ej. Proletariatet frågar inte bara vad borgarklassen *vill* utan istället vad den *måste* göra.* Det frågar om det är det nuvarande politiska tillståndet, byråkratins makt, eller det som liberalerna strävar efter, borgarklassens makt, som kommer att ge det fler medel för att nå sitt mål ... borgarklassens styre ger inte bara proletariatet helt nya vapen för kampen *mot* borgarklassen utan ger också proletariatet ett helt annat status, status som ett erkänt parti.³¹

De ”nya vapen” som proletariatet kommer att lära sig använda är institutioner som ”pressfrihet och föreningsfrihet.” Herrarna i *Rheinische Beobachter* ”inbillar sig att proletariatet vill ha hjälp. Det faller dem inte in att proletariatet inte förväntar sig hjälp från någon annan än sig själv.”³²

Proletariatet (fortsätter Marx) angriper de borgerliga liberaler som dominerar den preussiska förbundsdagen från ett helt annat håll:

Proletariatet klandrar förbundsdagen för att den är på defensiven, för att den inte angriper, för att den inte går tio gånger längre, för att den inte träder fram tillräckligt beslutsamt för att göra det möjligt för proletariatet att delta i rörelsen ... en förbundsdag som kräver rättegång med jury, likhet inför lagen, avskaffande av trälarbete, pressfrihet, föreningsfrihet och ett verkligt representativt system – en förbundsdag som en gång för alla bryter med det förflutna och slår fast sina krav i enlighet med dagens behov istället för med föråldrade lagar – en sådan förbundsdag kan räkna med det allra starkaste stöd från proletariatet.³³

Artikeln slutar med ett kraftfullt angrepp på tanken att stöda ”en monarki som är beroende av folkets stöd”, som vi diskuterade i förra kapitlet.³⁴

5. Marx pekar på dilemmat

Liksom Engels hade gjort tidigare på året, förklarade Marx varför proletariatet inte var redo att ta borgarklassens plats under störtandet av absolutismen. Han gjorde det i oktober-november under en polemik mot en demokratisk liberal vid namn Heinzen. I denna fråga var det hans dittills mest ingående framställning.

... så länge historiens förlopp, dess ”rörelse”, ännu inte har skapat de materiella betingelser som

* Jämför med denna centrala mening (som vi kommer att återvända till) med vad Marx hade skrivit i *Den heliga familjen* om proletariatet: ”Det handlar inte om vad den ena eller andra proletären eller ens hela proletariatet tillfälligtvis föreställer sig vara målet, det handlar om vad det är och vad det i enlighet med detta *vara* historiskt är tvingat att göra.” (Marx/Engels, *Ur "Den heliga familjen"*, på marxists.org.)

31 Marx, ”The Communism of the Rheinische Beobachter”, 12 september 1847 i *Deutsche Brüsseler Zeitung*, på engelska i Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 222.

32 *Ibid*, s 225.

33 *Ibid*, s 228.

34 Se ovan, kapitel 6, avdelning 4.

gör det nödvändigt att avskaffa det borgerliga produktionssättet och därför också definitivt störta borgarklassens politiska makt, skulle proletariats seger, om det störtade borgarklassens politiska makt nu, bara vara övergående, bara en episod i den *borgerliga revolutionens* tjänst, som 1794. Följaktligen tjänade Skräckväldet i Frankrike ovillkorligen bara syftet att med hjälp av sina mäktiga hammarslag sopa undan resterna av feodalism från fransk mark. Den försagda överförsiktiga borgarklassen skulle inte ha fullbordat detta arbete på decennier. Folkets blodiga handling röjde därmed bara vägen för den. På samma sätt skulle störtandet av den absoluta monarkin bara bli ett tillfälligt ögonblick, om de ekonomiska förutsättningarna för borgarklassens makt ännu inte har mognat ...

Frågan om egendom, som i "vår tid" är en världshistorisk fråga, får därför bara en mening i det *moderna borgerliga samhället*. Ju mer utvecklat samhället är, ju mer borgarklassen därför har utvecklats ekonomiskt i ett land, och ju mer statsmakten har fått ett borgerligt uttryck, desto tydligare kommer den *sociala* frågan i förgrunden ...³⁵

Men varför skulle de tyska arbetarna föredra "borgarklassens direkta styre framför den absoluta regeringens brutala förtryck"? I grund och botten gav Marx de svar som vi redan har sett. * Detta stycke slutade så här:

De [arbetarna] vet att deras egen kamp med borgarklassen bara kan starta den dag borgarklassen har segrat. Icke desto mindre delar de inte herr Heinzens borgerliga illusioner. De kan och måste behandla den *borgerliga revolutionen* som ett villkor för *arbetarnas revolution*. Men inte för ett ögonblick kan de anse den vara sitt *slutgiltiga mål*.³⁶

Vi ser alltså att Marx upprepade Engels' betoning av att kampen skulle fortsätta "den dag borgarklassen har segrat."

Artikeln betonade också borgarklassens ovillighet att kämpa av rädsla för klasskampen under sig. I detta sammanhang pekar Marx hela vägen tillbaka till sin egen artikel från 1843-1844, med vilken vi inledde detta kapitel:

Som jag redan har påpekat i [denna artikel] har Tyskland en egen kristen germansk plåga. Dess borgarklass var så efterbliven att den inledde sin kamp mot den absoluta monarkin och försökte upprätta sin egen politiska makt vid en tidpunkt då borgarklassen i alla de utvecklade länderna redan var indragen i mycket hård kamp med arbetarklassen, och dess politiska illusioner redan är bortglömda i Europas medvetande. I detta land där den absoluta monarkins politiska elände fortfarande existerar tillsammans med en hel rad förfallna halvfeodala samhällsföreskrifter och förhållanden, samtidigt som det – förvisso delvis som ett resultat av den industriella utvecklingen och Tysklands beroende av världsmarknaden – å andra sidan existerar moderna motsättningar mellan borgarklassen och arbetarklassen, och den kamp som uppstår ur dessa: till exempel arbetarrevolterna i Schlesien och Böhmen. Därför har den tyska borgarklassen redan hamnat i en motsatsställning till proletariats innan den ens har hunnit upprätta sig som klass politiskt.³⁷

Detta lägger grunden till det som faktiskt skulle hända under den kommande revolutionen, även om Marx ännu inte inser den fulla innebörden av sin egen åsikt. Här är ännu ett stycke ur Marx'

35 Marx, "Moralizing Criticism and Critical Morality", 28 oktober – 25 november 1847, i *Deutsche Brüsseler Zeitung*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 319, 323.

* Jämför här också med Marx' kortaste formulering, som han gjorde under en lektion om frihandel i januari 1848. De engelska arbetarna, sa han, låter sig inte luras av frihandlarnas illusioner och lögn, "och om arbetarna trots detta gjorde gemensam sak med dem mot jordägarna, så var det för att krossa de sista resterna av feodalism och ha en enda fiende kvar att ta itu med," (Marx, "Speech on the Question of Free Trade", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 457.)

36 Marx, "Moralizing Criticism and Critical Morality", *ibid*, s 332.

37 *Ibid*, s 351.

utläggning:

De [borgarklassen] vet bättre [än Heinzen] var skon klämmer. De vet, att under en revolution blir *pöbeln* oförskämd och börjar roffa åt sig. Därför försöker herrarna i borgarklassen så mycket som möjligt på ett vänligt sätt och utan en revolution förändra den *absoluta* monarkin till en *borgerlig* monarki.

Men precis som tidigare i England och Frankrike går inte den absoluta monarkin i Preussen med på att låta sig förborgerligas på ett vänligt sätt. Den abdikerar inte i godo. Utöver sina personliga fördomar är furstarnas händer bundna av en civil, militär och kyrklig byråkrati – delar av den absoluta monarkin som på intet sätt vill byta sin status som härskare till en ställning som tjänare åt borgarklassen. För det andra bromsar de feodala samhällsklasserna. För dem är det en fråga om att vara eller icke vara, det vill säga egendom eller expropriering. Trots borgarklassens underdåniga knäböjande är det uppenbart att den absoluta monarkin inser att dess verkliga intressen ligger hos dessa feodala samhällsklasser.³⁸

Detta förutsåg ganska riktigt det som 1848 års revolution snart skulle visa. Men Marx löste inte det underförstådda dilemmat, och fortsatte inte ens att diskutera det här. Om borgarklassen är rädd för att göra sin egen revolution och regimen inte kan störtas på något annat sätt, och proletariatet ännu inte är redo att göra jobbet, vad händer då med den borgerliga revolutionen, för att inte tala om framtidsutsikterna att den omedelbart följs av en mer radikal demokratisk revolution?

6. *Blocket av demokratiska klasser*

Det var ungefär vid denna tidpunkt, på hösten 1847, som Engels började skissera konturerna till ett mer komplicerat sätt att närma sig frågan om den kommande revolutionen.*

Han hade redan pekat på att det tyska proletariatet fortfarande var alltför uppsplittrat, utspritt och litet. Det satte ett frågetecken för proletariatets förmåga att inte bara genomföra revolutionen mot absolutismen utan även att få till stånd revolutionens andra stadium mot borgarklassen – ensam. I en polemik mot samme Heinzen utvecklade Engels en uppfattning om den revolutionära demokratin som ett *block mellan de lägre klasserna under ledning av proletariatet som mobiliserades mot borgarklassen såväl som absolutismen, på grundval av en sorts övergångsprogram*.

Vilka är demokratins uppgifter?, frågar Engels.

... dess uppgift är att upphäva byråkratin, adelns och borgarklassens förtryck av proletärerna, småbönderna och småbourgeoisien – ty i Tyskland utgör dessa "folket" ...

Märk väl att borgarklassen precis som tidigare placeras på andra sidan barrikaderna, trots att absolutismen fortfarande måste störtas.

Dess [den revolutionära demokratin] uppgift är att visa att det första villkoret för att genomföra dessa möjligheter är att proletärerna, småbönderna och småbourgeoisien erövrar den politiska makten.

Den politiska makten ska nu inte erövras av enbart proletariatet utan av ett block av klasser – proletariatet, småbönderna och småbourgeoisien.

Dessutom är dess uppgift att analysera i vilken mån man kan räkna med att snabbt uppnå demokrati, vilka medel som står till partiets förfogande, och med vilka andra partier det måste

38 *Ibid*, s 352 f. Det sista stycket citerades i *KMR*, band 1, kapitel 19, avdelning 5, i ett annat sammanhang.

* Som vi ska se i resten av detta kapitel är det inte klart om Marx vid denna tidpunkt arbetade tillsammans med Engels under utvecklingen av denna taktik eller om han ens höll med om den ännu. De tillgängliga dokumenten tyder förvisso på att det var Engels som pressade på djärvare i denna fråga.

gå samman så länge det är alltför svagt för att stå ensamt.³⁹

Men (resonerar Engels) Heinzen gör fel i att rikta in sig på småbönderna, som är minst förmögna till revolutionära initiativ. I 600 år har alla progressiva rörelser härstammat från städerna. ”I alla moderna demokratier har industriproletariatet i städerna blivit kronan på verket. Småbourgeoisien och än mer bönderna är helt beroende av dess initiativ.” Att utnämna proletariatet till kronan på verket i den moderna demokratin innebär att tilldela det *hegemonin* över det demokratiska blocket.

Men programmet för denna demokratiska revolution kan inte ända från början vara ett fullständigt kommunistiskt program. Det krävs ett annat sorts program för detta skede, ett övergångsprogram.* Det är det program som alla demokrater (kommunistiska såväl som icke kommunistiska) är beredda att stöda – till och med Heinzen, ty hans samhällsreformistiska förslag ”är sådana som *kommunisterna* själva föreslår som förberedelse för att avskaffa privategendomen.” Men för kommunisterna är dessa åtgärder bara förberedande:

De är möjliga som förberedelser, som mellanliggande steg, som en övergång till att avskaffa privategendomen, men inte på annat sätt.⁴⁰

Den djupa klyftan mellan kommunisterna och Heinzen är att dessa åtgärder för den sistnämnde är slutgiltiga. De är målet, inte medlen, de är ”inte avsedda för en revolutionär situation utan för en fredlig borgerlig situation.” Dessa åtgärder är tvärtom omöjliga för en stabil borgerlig situation, och så länge de stannar inom det privata egendomssystemets ramar gör de borgerliga ekonomer som är mot dessa åtgärder rätt i att hävda det. Men ekonomernas invändningar ”förlorar all kraft så snart man ser dessa sociala reformer som rent samhällsnyttiga åtgärder, som revolutionära och övergångsåtgärder.” Engels upprepar sedan denna sista punkt: dessa åtgärder måste ses

inte som slutgiltiga åtgärder utan som samhällsnyttiga övergångsåtgärder som härrör ur klassens egen övergångskamp.

För herr Heinzen är de utan rim och reson, eftersom de förs fram som rent godtyckliga, konstgjort hopkokade, kalkborgerliga hänförelser att göra gott ...⁴¹

Det gör Heinzen till en dålig demokrat, och, tillägger Engels, vi angriper honom inte för att han inte är kommunist – vi angriper honom för att han är en dålig demokrat.

Slutligen ett viktigt uttalande om blocket mellan kommunister och demokrater:

Långt från att under nuvarande förhållanden starta föga givande gräl med demokraterna träder kommunisterna vid denna tidpunkt i alla praktiska partifrågor själva fram som demokrater. I alla civiliserade länder leder demokratin som ett nödvändigt resultat fram till proletariatets politiska makt, och proletariatets politiska makt är den första förutsättningen för alla kommunistiska åtgärder. Så länge demokratin ännu inte har erövrats, så länge kämpar kommunister och demokrater därför tillsammans, och så länge är demokraternas intressen också kommunisternas. Tills dess är skillnaderna mellan de två partierna rent teoretiska till sin natur och kan mycket väl

39 Engels, ”The Communists and Karl Heinzen”, 3-7 oktober 1847, i 2 delar i *Deutsche Brüsseler Zeitung*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 294.

* Föreställningen om ett övergångsprogram – en plan för övergången från det nuvarande samhället till den nya samhällsordningen – var redan välbekant inom den socialistiska rörelsen. Själva begreppet hade använts på ett framträdande sätt av Cabet, Heinzen och andra. (För Cabet se hans *Voyage en Icarie*, Paris: Populaire 1845, s 346; och Christopher Johnson, *Utopian Communism in France. Cabet and the Icarians, 1839-1851*, Cornell University Press 1974, s 59, 140 f; för Heinzen se Marx/Engels, ”Great Men” i *The Cologne Communist Trial*, s 186. Jmfr också stycket ur Schapper nedan.)

40 *Ibid*, s 295.

41 *Ibid*, s 292 f.

diskuteras teoretiskt utan att därmed på något sätt störa deras gemensamma aktioner. Det kommer till och med att vara möjligt att komma överens om många åtgärder som ska vidtas i de hittills förtryckta klassernas intresse omedelbart efter att demokratin har uppnåtts, till exempel att staten ska driva storindustrierna och järnvägarna, att alla barn ska utbildas på statens bekostnad, etc.⁴²

Vi bör notera att Engels helt har kommit över sin tidigare naiva uppfattning att ”förutom en del undantag som inte räknas är alla europeiska demokrater ... mer eller mindre otvetydiga kommunister.”⁴³ Det är nu frågan om en enhetsfront mellan olika strömningar (”partier”) – ett mer komplicerat problem. Engels menar nu också att revolutionens övergångsperiod (”efter att demokratin har uppnåtts”) inleds med en statsmakt av blandad klassammansättning som ännu inte slutgiltigt har tagit ställning för att upprätta kommunismen. Och till sist: statsmakten har bara tagit ställning för vissa åtgärder, för ett övergångsprogram som ur kommunisternas synvinkel bara är förberedelser för ett kommunistiskt samhälle, men som för att kunna genomföras objektivt kräver att man går över till kommunismen.

Formuleringen av detta övergångsprogram går under de följande månaderna igenom flera utkast, och slutar som ett program i tio punkter i slutet av del II i *Kommunistiska manifestet*.

Men Engels uppfattning om ett begränsat block mellan den proletära rörelsen och den radikala småbourgeoisien måste särskiljas från en annan åsikt som fortfarande fanns i tänkandet hos Kommunistiska förbundets medlemmar. Månaderna innan Engels’ artikel hade denna gamla uppfattning uttryckts i en ledarartikel i *Kommunistische Zeitschrift*, troligen skriven av Schapper. Den betraktar en koalition mellan proletariatet och småbourgeoisien som naturlig, helt enkelt därför att den inte ser någon *klasskillnad* mellan de två skikten, eller bara ser den vagt. Detta är en återspeglning av en hantverkarmentalitet, som inte helt har förlikat sig med proletariatets tillstånd som egendomslost. Schapper skrev:

I dagens samhälle är proletärerna alla de som inte kan leva på sitt kapital, arbetare såväl som lärda män, konstnärer såväl som småborgare, och även om småbourgeoisien ännu äger en del egendom, så är den uppenbarligen med stora steg på väg mot omständigheter som helt och hållet kommer att göra den likställd med resten av proletärerna. Därmed kan vi redan räkna in den i våra led, ty den har lika stort intresse av att skydda sig mot ett tillstånd av fullständig egendomslöshet som vi har av att höja oss ur detta tillstånd. Låt oss därför enas, så att båda kan bli hjälpta.⁴⁴

Förmenta kommunister som Schapper hade ännu inte slagit fast de proletära ståndpunkternas *oberoende* från småbourgeoisins. Engels’ program utgick från skillnaderna mellan de två klasserna och frågade om de kunde marschera gemensamt ett tag, och hur långt.

7. Den revolutionära demokratin och proletariatet

Enligt Engels’ åsikt sträckte sig övergångsprogrammet för demokratins seger under den kommande revolutionen ända fram till själva revolutionens utbrott. Han upphörde aldrig att envist hävda att demokrati *till sist* måste innebära kommunism.

Men inte allting som kallades ”demokratiskt” var av samma slag som denna demokrati, och han gjorde sig mycket besvär att hålla linjen klar. I november 1847 diskuterade han det pågående

42 *Ibid*, s 299.

43 Se not 19 ovan.

44 Karl Schapper, ”Einleitung [Introduktion]”, *Kommunistische Zeitschrift*, i *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 504.

inbördeskriget i Schweiz mellan de reaktionära kantonerna "Sonderbund" och de mer moderna schweiziska regionerna. Gamla Schweiz (*Urschweiz*, de ursprungliga Högalpskantonerna) och Norge, kommenterar han, är två av de mest underutvecklade regionerna i Europa, ändå är båda "demokratiskt organiserade".

Men det finns olika sorters demokratier, och det är alldeles nödvändigt för demokrater i de civiliserade länderna att definitivt avsäga sig ansvaret för demokratin i Norge och Gamla Schweiz.

När det kommer till kritan strävar den demokratiska rörelsen i alla de civiliserade länderna efter proletariats politiska makt...

Demokratin i de civiliserade länderna, den *moderna* demokratin, har alltså ingenting gemensamt med demokratin i Norge och Gamla Schweiz.⁴⁵

För det är bara den revolutionära demokratin som utgör en "modern demokrati".*

Men vilka är dessa andra, icke kommunistiska men revolutionära demokrater som ska utgöra de allierade under demokratins kommande seger? För det första arbetar Marx och Engels vid denna tid hand i hand med en grupp av dem i Bryssel.⁴⁶ Men eftersom Belgien inte förväntas bli centrum för revolutionen är Frankrike mer relevant. För detta land pekar Engels uttryckligen på den politiska rörelsen kring den vänsterdemokratiska (eller socialdemokratiska) tidningen *La Réforme*, vars ledare är Ledru-Rollin. I januari 1848 upprepar Engels på nytt åsikten att

all modern demokrati grundar sig på det viktiga faktum att det moderna samhället är ohjälpligt uppdelat i två klasser – borgarklassen ... och proletariatet ... [Och] de moderna demokraternas erkända strävan i alla länder är att få den politiska makten att övergå från medelklasserna [borgarklassen] till de arbetande klasserna, som utgör den överväldigande majoriteten av folket ...⁴⁷

och han identifierar dessa krafter i Frankrike som Ledru-Rollins rörelse kring *La Réforme*:

Den har räddat den franska demokratins ära, oberoende och styrka som klart avgränsat parti. Den har upprätthållit revolutionens principer ... Den har hävdad de arbetande klassernas rättigheter mot medelklassernas intrång. Den har avslöjat dessa borgerliga radikaler – som vill få folket att tro att det inte existerar något klassförtryck – som inte vill se det fruktansvärda inbördeskriget klass mot klass i det moderna samhället – och som bara har tomma ord till övers för det arbetande folket.⁴⁸

Till och med direkt efter februarirevolutionen betraktade Engels fortfarande gruppen kring *Réforme* som representanter för arbetarna och "kommunisterna utan veta om det."⁴⁹ I *Klasstriderna i Frankrike* kan man läsa hur besvikna Marx och Engels senare blev på Ledru-Rollins politik. Men de arbetare som vände sig till Ledru-Rollin – det vill säga också hade illusioner om honom – var de

45 Engels, "The Swiss Civil War", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 367-368.

* Jämför den redogörelse som finns i artikeln i *Kommunistische Zeitschrift* (som troligen skrevs av Schapper) som sammanfattar skälen till varför arbetarna skulle avvisa Cabets plan att bygga experimentsamhällen: "ty för kommunisterna, som erkänner principen om personlig frihet ... är ett samhälle med varor omöjligt utan en övergångsperiod, i själva verket en demokratisk övergångsperiod, under vilken personlig [det vill säga privat] egendom först gradvis omvandlas till social egendom – lika omöjligt som det för en jordbrukare är med en skörd utan att så." (Schapper (?), "Der Auswanderungsplan des Bürgers Cabet", *Kommunistische Zeitschrift*, i *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 510.)

46 Se Sommerhausen, *L'Humanisme Agissant...*, kapitel 11 och 15.

47 Engels, "Satisfied Majority", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 440.

48 *Ibid*, s 443 f.

49 Engels, "Brev till E Blank", 28 mars 1848, Marx/Engels *Werke*, band 27, s 477.

som genomförde upproren i Paris i februari och juni.

I sina förbindelser med dessa franska revolutionärer såg Marx och Engels sig själva som företrädare för den revolutionära demokratin på andra sidan gränsen. På hösten 1847 kontaktade till exempel Engels Louis Blanc som representant för ”demokratin i London, Bryssel och Rhenlandet”, och upplyste i denna egenskap fransmannen att ”[d]u kan betrakta monsieur Marx som ledare för vårt parti (det vill säga för den tyska demokratins mest avancerade del...) och hans senaste bok mot monsieur Proudhon som vårt program.”⁵⁰ Det visar mycket klart att det inte var frågan om att dölja de socialistiska uppfattningarna bakom en fasad, ty å ena sidan var Blanc själv en ledande fransk socialist och å den andra förespråkade det program som uttrycktes i *Filosofins elände* öppet proletariats revolutionära störtande av borgarklassen. Poängen är att den revolutionära demokratin uppfattades som en paraplyorganisation som förenade medvetna socialister eller kommunister med de som var ”kommunister utan att veta om det”.

I en artikel som publicerades 23 januari 1848, på randen till revolutionen, sammanfattade Engels den förrevolutionära perioden 1847. Han trodde fortfarande att det inte längre var möjligt med en kompromiss mellan borgarklassen och regimen, en ”kamp på liv och död” mellan dessa motståndare skulle komma att sluta med seger för liberalerna.⁵¹ Men sedan kommer demokraternas och kommunisternas förenade krafter att sätta sig i rörelse:

Som bekant är vi inga vänner till borgarklassen. Men denna gång kommer vi inte att missunna dem deras [kommande] seger. Vi kan lugnt le åt den högdragna min med vilken de, speciellt i Tyskland, tittar ner på demokraternas och kommunisternas skenbart ynkliga skara. ... Dessa herrar tror faktiskt att de arbetar å sina egna vägnar ... Och ändå kan inget vara mer uppenbart än att de överallt bara röjer vägen för oss, demokraterna och kommunisterna, att de kommer att få som mest några få års tafatt åtnjutande av segern, för att i sin tur genast bli störtade. Överallt står proletariatet bakom dem ... i Frankrike och Tyskland stilla och reserverat medan det i tysthet förbereder borgarklassens störtande ...⁵²

Med en påtagligt spelad framfusighet inför denna ”högdragna min” tilltalar Engels därefter borgarklassen retoriskt: Ni arbetar för våra intressen. Kämpa på och röj den samhälleliga marken för oss, och

Som belöning för det kommer ni att få härska ett kort tag ... men glöm inte: ”Bödeln står vid dörren.”⁵³

8. Övergången till den ”andra revolutionen”

Några få dagar efteråt kom *Kommunistiska manifestet* från tryckpressarna. Men innan vi tar upp det måste vi gå tillbaka lite, till Engels utkast till Manifestet, som skrevs ungefär vid samma tidpunkt som polemiken mot Heinzen. Utkastet är klarare i denna fråga än det mer försiktiga Manifestet kom att bli.

Större delen av utkastet behöver vi inte gå igenom nu, eftersom det bara upprepar det vi redan har sett. Under den kommande ”avgörande kampen” mellan borgarklassen och absolutismen vill kommunisterna att borgarklassen ska vinna, och det så fort det går, ”för att så snart som möjligt kunna störta denna återigen.” Och ”från den dagen då den absoluta regeringen faller, så står kampen

50 Engels, ”Brev till Marx”, 25-26 oktober 1847, Marx/Engels *Werke*, band 27, s 93. Att Engels använder franska för att citera Blanc tyder på att detta är en direkt förfrågan.

51 Engels, ”The Movements of 1847”, 28 januari 1848, i *Deutsche Brüsseler Zeitung*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6 s 528.

52 *Ibid*, s 528.

53 *Ibid*, s 529. Citatet är från Heines dikt ”Ritter Olaf”.

mellan bourgeoisien och proletariatet i tur.” De ”reaktionära socialisterna” identifieras som de element som vi redan har diskuterat, och som var mot borgarklassen men för feodalismen.⁵⁴

Svaret på fråga 17 förklarar att den kommande proletära revolutionen inte kommer att kunna avskaffa privategendomen ”med en gång”. Men orsaken är inte bara att detta realistiskt sett kommer att ta en del tid. Istället kommer den proletära revolutionen att avskaffa ”privategendomen ... när den därtill nödvändiga mängden produktionsmedel har skapats.”⁵⁵

Det är sammanhanget för fråga 18: ”Vilken inriktning kommer denna revolution att få?” Svaret är i form av en speciell sorts övergångsperiod.

Svar: Den kommer framför allt att grundlägga en demokratisk statsförfattning och därmed direkt eller indirekt, proletariatets politiska makt.

Indirekt i ett land som Tyskland –

där majoriteten inte bara består av proletärer utan också av småbönder och småborgare, som just har börjat att proletariseras och som politiskt kommer att bli mer och mer beroende av proletariatet och därför snart [märk väl: *inte nu*] blir tvungna att foga sig i proletariatets krav. Detta kommer kanske att kosta en andra kamp, men en kamp som bara kan sluta med proletariatets seger.

Det är en mycket upplysande synpunkt: i själva verket kanske det måste ske en ”andra revolution”. Under den tilltänkta övergångsperioden finns det faktiskt ett frågetecken för hur realistisk ”proletariatets makt” egentligen är, åtminstone i ett land som Tyskland. Det som ger övergångsperioden dess speciellt övergående karaktär är: (1) den grundar sig på ett block av klasser – proletariatet, småbönderna och småbourgeoisien – under proletariatets ledarskap; (2) den är inte en övergång från proletariatets makt till ett förverkligande av socialismen, utan är istället en övergång till en definitiv proletär makt, från en revolutionärt demokratisk regim som är mer oklar till sin natur.

Följaktligen fortsätter svaret så här, avseende övergångsperioden vars namn är demokrati:

Demokratin skulle bli helt värdelös för arbetarklassen om man inte genast begagnade sig av den och vidtog åtgärder för att säkerställa proletariatets existens; alltså om man inte går vidare och direkt angriper privategendomen.

Och sedan följer ett program i tolv punkter för att konkretisera det.

I sista stycket på svaret antyds att programmet inte kommer att förverkligas så mycket i enlighet med enbart tekniska möjligheter (vilket vore sant för varje arbetarstat) utan i enlighet med en programmatisk utveckling: ”proletariatet [kommer] att se sig tvunget att gå allt längre”, och på grund av den samhällsekonomiska logikens behov tvingas göra alltmer radikala angrepp på privategendomen.⁵⁶ Det är uppenbarligen under denna process som de demokratiska (icke kommunistiska) allierade kommer att inse att de måste följa med i riktning mot en konsekvent kommunism – eller göra en ”andra strid” nödvändig.

I svaret på fråga 19 får vi höra att ”Den kommunistiska revolutionen ... blir en revolution som kommer att försiggå i alla civiliserade länder d.v.s. åtminstone England, Amerika, Frankrike och Tyskland.” Men dess fortsatta utveckling förväntas inte bli densamma i de olika länderna. ”I dessa länder kommer den att utvecklas fortare eller långsammare” beroende på graden av industrialisering som redan har uppnåtts. ”Svårast blir det i Tyskland, där revolutionen kommer att ta lång tid att

⁵⁴ Engels, *Kommunismens grundsatser*, på marxists.org.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ *Ibid*

genomöra.”⁵⁷

Helt klart *fortsätter* denna revolution under en tidsperiod, när den pågår oavbrutet från en fas till nästa.

I svaret på fråga 24, som beskriver olika sorters socialister, kan vi sluta oss till att övergångsperioden innebär att kommunisterna härskar tillsammans med de ”demokratiska socialisterna”. Denna sistnämnda strömning – demokratins socialreformistiska del – ”som på en del punkter av de i fråga 18 angivna åtgärderna vill gå på samma väg som kommunisterna, men ... inte [vill] betrakta dessa som övergångsmedel till kommunismen utan ser det som tillräckligt att det nuvarande eländet försvinner ur samhället.” Det är dessa allierade som måste dras med när den revolutionära regimen måste göra alltmer radikala ingrepp i privategendomen. De är klassmässigt blandade: vissa är ”proletärer, som ännu inte är tillräckligt upplysta om sin klass’ befrielse”, och några är ”representanter för småborgarna, som ju ända till och med slutkampen för demokratin och till de ur denna kamp framsprungna socialistiska åtgärderna har gemensamma intressen med proletärerna.”⁵⁸

”Ända till och med slutkampen för demokratin” – och efteråt? Man kan dra slutsatsen att de ”demokratiska socialisterna” kommer att komma underfund med sig själva vartefter revolutionen fortsätter, och kommunisterna kommer att vinna över tillräckligt många för att stärka en majoritet för revolutionens oavbrutna fortsättning.

9. *Kommunistiska manifestet*

I motsats till detta undvek sluttexten i Manifestet av Marx att göra ett definitivt uttalande om många av de problem som vi har diskuterat, eller hänvisade till dem på ett förutsättningslöst sätt. Det fanns flera skäl till det.

För det första betraktade större delen av dokumentet frågorna om samhällets utveckling från hög historisk höjd där de omedelbara problemen i ett land som Tyskland försvann ur sikte. När det så att ”bourgeoisien ... efter storindustrins och världsmarknadens uppkomst [slutligen tillkämpade sig] det ensamma politiska herraväldet i den moderna representativa staten”,⁵⁹ så gjorde det ett uttalande som vid den tiden bara var tillämplbart på högst två länder i Europa – och ordet *ensamma* var en överdrift för båda två.⁶⁰ Det är på grund av att Manifestet gjorde en långsiktig bedömning som det har överlevt så bra. Men för 1848 tog det bara upp ”vad som bör göras” i den mycket korta del IV.

För det andra glömmar man ibland bort att Manifestet inte skrevs som en redogörelse för Marx' och Engels' personliga uppfattningar, utan som ett program som skulle accepteras och skrivas under av en organisation.* Entydiga uttalanden om omedelbara politiska perspektiv var naturligtvis mer

57 *Ibid.*

58 *Ibid.*

59 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 4.

60 För England, jmf ”Chartists”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 118. För Frankrike, jmf bl a *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se. För en sammanfattning se Engels, *Socialism: Utopian and Scientific*, inledning, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3 s 110-112. [Finns ej i svenska upplagan – öa.]

* När Engels planerade att bearbeta sitt eget utkast till Manifest, skrev han till Marx: ”Det jag har här har ännu inte lagts fram för påskrift, men fränsett några få mindre detaljer är jag fast besluten att få igenom det i en form som åtminstone inte kommer att innehålla något som går mot våra åsikter.” (Engels, ”Brev till Marx”, 23-24 november 1847, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 45.) När Marx 1860 skrev om Kommunistiska förbundets historia, påminde han sig om att förbundets läror under de tidiga dagarna ”genomgick alla olika varianter av fransk och engelsk socialism och kommunism, plus deras tyska varianter...” Vid förbundets andra kongress i november-december 1847 fördes en livlig diskussion, och ”efter flera veckors hetsiga debatter, accepterades *Kommunistiska manifestet* som Engels och jag hade skrivit...” (Marx, ”Herr Vogt”, Marx/Engels, *Werke*, band 14, s 438, 439.) Det tyder på att Marx och Engels kan ha gått med på att utesluta punkter ur det officiella dokumentet där det inte gick att nå samförstånd, men inte att de tog med något som de inte var överens om. Även om, som Engels skrev mot

kontroversiella än ett långsiktigt teoretiskt uttalande, både inom och utanför Kommunistiska förbundet. Som vi redan har låtit förstå är det dessutom möjligt att Marx på denna punkt kan ha haft mindre bestämda uppfattningar än Engels.

Hursomhelst är det bara på Manifestets sista sida som den politiska frågan om den kommande tyska revolutionen överhuvudtaget tas upp, även om den redan hade kommit upp indirekt under diskussionerna om de olika socialistiska skolorna i del III, med två omfattande angrepp på de feodala socialistiska strömningarna. Det är på denna sista sida som vi upptäcker att borgarklassen i Tyskland inte har erövrat något herravälde alls, utan ”står på tröskeln till en borgerlig revolution”. Det politiska perspektivet formuleras med ett kryphål:

I Tyskland kämpar det kommunistiska partiet tillsammans med bourgeoisien så snart den uppträder revolutionärt, mot den absoluta monarkin, den feodala jordegendomen och småborgerligheten.

Uttalandet är försiktigt (” så snart den uppträder revolutionärt”) och gör ingen förutsägelse om den kommer att uppträda så. Även här ligger betoningen på en långsiktig ståndpunkt, fientlighet gentemot borgarklassen –

så att de tyska arbetarna snarast möjligt kan vända de sociala och politiska förhållanden som bourgeoisien med sitt herravälde måste medföra, som lika många vapen mot bourgeoisien, så att kampen mot bourgeoisien själv kan börja, efter de reaktionära klassernas störtande i Tyskland.
... den borgerliga tyska revolutionen [kan] bara vara det omedelbara förspelet till en proletär revolution.

Tanken att det ska ske omedelbart betonas tre gånger. Revolutionen ska röra sig oavbrutet från den borgerliga staten till den proletära revolutionen.⁶¹

”I Frankrike ansluter sig kommunisterna till det socialistiskt demokratiska partiet”, det vill säga gruppen kring Ledru-Rollins *La Réforme*, och Manifestet redogör också detaljerat för organisatoriska allianser för England, Amerika, Schweiz och Polen, men inte för Tyskland.⁶²

Det som i Engels utkast hade varit en ganska klar uppfattning om revolutionens förlopp genom en övergångsperiod som kännetecknas av demokraternas seger, har bara efterlämnat hänvisningar i förbigående i Manifestet, hänvisningar som lämpligt nog är till intet förpliktigande. Den mest uppenbara av dessa är formuleringen att

arbetarrevolutionens första steg är proletariatets upphöjande till härskande klass, demokratins tillkämpande [*die Erkämpfung der Demokratie* – i tyska upplagan, öa.].⁶³

Så lyder den vanliga (Moore-Engels) [engelska] översättningen som gjordes 40 år senare. För vår nuvarande diskussion betyder den sista frasen – bokstavligen ”att erövra demokratin”: att uppnå det stadium som kännetecknas av demokratins politiska makt.* Både på tyska och engelska är det ett

slutet av sitt liv, Manifestet ”utgjorde en sammansmältning av två strömningar”, bestående av de hantverksarbetare som utgjorde förbundet och kretsen kring Marx-Engels, (Engels, ”Der Sozialismus in Deutschland”, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 248), så är det inte så att Marx och Engels skrev dokumentet som en ”kompromiss”, utom i den ovan nämnda begränsade meningen. (Denna sortens problem diskuteras ytterligare i specialnot E, avdelning 1, nedan.)

61 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 22.

62 *Ibid*, s 22.

63 *Ibid*, s 15.

* Den enda översättning av Manifestet som klart pekade på denna betydelse var den franska versionen av Laura

ganska dunkelt sätt att framställa det, och lämnar – troligen medvetet – öppet om detta erövrande syftar på det demokratiska blockets seger över reaktionen eller proletariats seger i ledningen för demokratin. Här likställs denna seger uttryckligen med att inrätta proletariats som härskande klass, utan någon ytterligare förklaring än vad denna fråga får på andra ställen i Manifestet.

Det program i tio punkter som följer⁶⁴ upprepar många av de tidigare versionerna av övergångsprogrammet, men – återigen – förs det inte fram i detta sammanhang, inte som ett program för ett block mellan kommunister och andra revolutionära krafter, även om de tänker sig sådana block i del IV.

En annan förbehållsamhet hos Manifestet rör dess behandling av demokratins klassammansättning: den behandlas inte alls. Vi har sett hur Engels' artiklar upprepade gånger och energiskt hade tagit med småbourgeoisien som en del av demokratins antiborgerliga block. Det skulle vara ett block mellan proletariats, småbönderna och småbourgeoisien: det hade Engels förklarat i sin artikel mot Heinzen och i sitt utkast till Manifestet. Men denna tanke finns ingenstans i Manifestet själv.

På de ställen där småbourgeoisien karakteriseras, avfärdas den tvärtom som reaktionär och ännu värre: ”I Tyskland utgör den från 1500-talet härstammande ... de bestående förhållandenas egentliga sociala grundval.”⁶⁵ Denna fientliga formulering finns inte i delen om ”Småborgerlig socialism” utan i den efterföljande delen om den ”Sanna socialismen”. Det förklarar faktiskt vad det gäller. Ty det är i polemiken mot den ”Sanna socialismen” som de hårdaste anklagelserna mot småbourgeoisien återfinns. Den främsta faran ses i försöken att mobilisera en småborgerlig socialistisk (reform-) rörelse för att stöda de föräldrade härskande klasserna mot den kommande borgerliga revolutionen. Dessa farhågor finns också hos Engels, samtidigt som han förespråkar ett demokratiskt block mellan proletariats, småbönderna och småbourgeoisien. I sin ofullbordade broschyr från 1847 hade han försökt bemöta de ”Sanna socialisternas” tro på ett absolutistiskt byråkratiskt status quo med argumentet att den sociala utvecklingen leder till att borgarklassen ska få makten. I linje med denna tonvikt hävdar han att ingen annan klass – inte småbourgeoisien, inte bönderna – kan spela denna progressiva sociala roll idag. ”Småborgaren”, skriver han, ”är konservativ så länge den härskande klassen bara gör några få eftergifter. Borgaren är revolutionär tills han själv härskar.”⁶⁶ Således finns det en tendens att de feodala elementen tar småbourgeoisien i sitt släptåg.

Men Engels klargör att detta tidigare mönster inte längre är helt giltigt. Hans analys är mer tidsenlig än den direkta fientlighet som Marx kort därefter skrev in i Manifestet. Småbourgeoisien, fortsätter Engels, kläms mellan å ena sidan adelns politiska makt och den byråkratiska staten, och å den andra borgarklassens ekonomiska makt. Men alltmer ser även dess reaktionära delar fördelen att ansluta sig till borgarklassen. Tyskland, skriver han, har nästan uppnått det stadium där den pressade småbourgeoisien ”tar det heroiska beslutet att överge adeln och kasta sig i borgarklassens famn”, och för varje dag hamnar den alltmer under den klassens herravälde.⁶⁷

Till skillnad från detta verkar Manifestet inte lämna något utrymme för ett positivt närmande till

(Marx) Lafargue, som bearbetades av Engels och gavs ut i Paris 1886: ”*la conquête du pouvoir politique par la démocratie*”, demokratins erövring av den politiska makten. (Laura Lafargues översättning citeras i en fotnot av översättaren av Max Adlers *Démocratie et Conseils Ouvriers*, Paris: Maspero 1967, s 71. För denna version se informationen i Bert Andréas, *Le Manifeste Communiste de Marx et Engels: histoire et bibliographie 1848-1918*, Milano, Feltrineli 1963, s 121 f, 125 f). Troligen var det också denna innebörd som menades med Macfarlanes översättning 1850 ”erövringen av Demokratin”, med tanke på att det sista ordet skrevs med stor bokstav. (*Red Republican*, 23 november 1850 (vol 1, nr 23), s 183).

64 *Ibid*, s 15.

65 *Ibid*, s 19.

66 Engels, ”The Status Quo in Germany”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 80.

67 *Ibid*, s 82 f.

småbourgeoisien. Det slutar till och med med ett stycke som talar om att i Tyskland kämpa ”tillsammans med bourgeoisien så snart den uppträder revolutionärt”, mot monarkin, adeln och småbourgeoisien, och klumpar ihop denna klass med kontrarevolutionen.⁶⁸ Del I hade också klumpat ihop småbourgeoisien med den förborgerliga reaktionen i en lista av klasser som proletariatet kämpar mot som ”sina fienders fiender”.⁶⁹ Medan Engels hade räknat upp småbourgeoisien som en del av den demokratiska alliansen för revolutionen, så placerade Manifestet den på andra sidan barrikaderna, som ingenting annat än en allierad till den absolutistiskt feodala reaktionen. Detta återspeglar det faktum att Marx vid denna tidpunkt såg den småborgerliga Feodala socialismen och Sanna socialismen torna upp sig som farliga hinder för revolutionen.

Men detta fullständigt negativa sätt att närma sig småbourgeoisien är en egenhet hos Manifestet och försvann efter det. En månad efter att det hade lämnat tryckpressarna, då revolutionen redan hade brutit ut, gav de två författarna ut ett flygblad som innehöll ”Det kommunistiska partiets [tendens] krav i Tyskland”, som – för första gången på ett officiellt sätt – rättframt talade för ett demokratiskt block mellan proletariatet, småbönderna och småbourgeoisien, precis som Engels hade skrivit.

Låt oss för bekvämlighets skull föregripa nästa kapitel genom att titta på en del av huvuddragen i detta korta dokument, som gavs ut som en bilaga till Manifestet och användes som sådan.

Medan Manifestet var kortfattat och avvaktande om det omedelbara politiska programmet i de viktigaste länderna, så innebar revolutionens utbrott att denna fråga genast måste uppmärksammas på ett konkret sätt. När Berlin exploderade den 18 mars befann sig Marx, Engels och en grupp från Kommunistiska förbundet i Paris, och utarbetade där flygbladet med krav som förberedelse för arbetet i Tyskland. Flygbladets sjutton krav utgjorde en anpassning av det tiopunktsprogram som Manifestet föreslog som det proletära styrets första åtgärder. Utöver det faktum att proletariatet ännu inte hade makten, så hade denna lista på tio punkter skisserats på ett abstrakt sätt för olika länder och innan det hade uppstått någon direkt revolutionär situation. Den nya listan med sjutton ”krav” är specifikt inriktad på Tyskland, och är skraddarsydd för de osäkra förhållanden som rådde i slutet av mars.

Flygbladet innehöll inte några övergripande politiska diskussioner eller perspektiv, eftersom Förbundets medlemmar antogs använda det tillsammans med Manifestet självt,⁷⁰ som därmed gav det politiska sammanhanget. I och med att de nya kraven riktades mot Tyskland så formulerades de mindre genomgripande än Manifestets tio punkter, som först och främst hade haft England och Frankrike i åtanke. Exempelvis skulle arv begränsas, inte avskaffas. Även om kraven innehöll ett antal förslag om intrång i borgarklassens ekonomiska makt, inklusive ett antal nationaliseringar, så riktades det huvudsakliga angreppet mot kungamakten och godsägarna. Och i förklaringen till kravet (nr 10) på att alla privata banker ska ersättas av en statlig bank, står det till och med att ”denna åtgärd är nödvändig för att knyta den konservativa borgarklassens intressen till revolutionen.”* Det är det tydligaste tecknet på den fortsatta viljan att ”kämpa tillsammans med bourgeoisien så snart den uppträder revolutionärt”.⁷¹

Slutligen släppte kraven definitivt Manifestets syn på småbourgeoisien som kontrarevolutionär.

68 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 22.

69 *Ibid*, s 8.

70 Jmfr David McLellan, *Karl Marx, his life and thought*, London: Macmillan 1969, s 194.

* Engels återger de flesta kraven i sin historia över Kommunistiska förbundet från 1885, men detta yttrande finns inte med. Ur detta senare perspektiv såg det utan tvivel ut som en av 1848 års aningslösheter. (Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org.)

71 Marx/Engels, ”Demands of the Communist Party in Germany”, i Dirk Struik, red, *Birth of the Communist Manifesto*, New York: International Publishers 1971, s 190-192.

Istället tar de med denna klass i enhetsfronten av möjliga revolutionära krafter: ”Det ligger i det tyska proletariats, småbourgeoisins och småböndernas intressen att stöda dessa krav med största möjliga energi.”⁷² Denna enhetsfront utesluter avsiktligt borgarklassen själv. I denna fråga visade det sig med andra ord att den uppfattning som uttrycks i Manifestet var en tillfällig avvikelse. Från och med nu blev den tanke som hade utvecklats av Engels deras gemensamma åsikt.

* * *

Även om Manifestet inte skrevs som en vägledning för de omedelbara politiska problemen i ett visst land, så antyder dess luckor och oklarheter hur omtvistade många av dessa problem var strax innan revolutionen. Hursomhelst kom revolutionen i hälarna på utgivningen av Manifestet och läget var ett helt annat. Femton år senare skulle Marx anmärka i ett brev till en vän: ”de sorglösa villfarelser och den nästan barnsliga entusiasm med vilken vi hälsade den revolutionära eran före februari 1848 har farit åt helsike.”⁷³ Det var förvisso under deras 13 månader långa deltagande i revolutionen i Tyskland, och under de efterföljande åren av begrundan av händelserna, som Marx och Engels utarbetade sin mer mogna syn på frågor som före 1848 hade kunnat ställas men inte på något framgångsrikt sätt besvaras.

Dessa frågor gällde framförallt förhållandet mellan den dåtida borgerliga revolutionen (demokratins revolution) och den proletära revolutionen. Valspråket för denna analys kan vi ta från *Tyska ideologin*:

... alla strider inom staten, striden mellan demokrati, aristokrati och monarki, striden om valrätten o.s.v., o.s.v., [är] inte ... någonting annat än illusoriska former av de verkliga strider som de olika klasserna utkämpar med varandra ...⁷⁴

Vi ska nu övergå till dessa illusoriska former och verkliga strider.

72 *Ibid*, s 192.

73 Marx, ”Brev till Engels”, 13 februari 1863, Marx/Engels, *Werke*, band 30, 2 324.

74 Marx/Engels, *Ur "Den tyska ideologin"*, på marxists.org.

Kapitel 8 Den permanenta revolutionen 1848

Även om *Kommunistiska manifestet* höll tyst i ett antal programmatiska frågor, så slog det mycket bestämt fast att ”den borgerliga tyska revolutionen bara [kan] vara det omedelbara förspelet till en proletär revolution”, och gjorde upprepade gånger klart att den kommande revolutionen förväntades gå oavbrutet från ett borgerligt till ett antiborgerligt stadium.¹

Det var en mycket utbredd, om än inte enhällig, uppfattning bland den tidens radikaler, och den hade en beteckning: ”revolutionen i permanens” eller den permanenta revolutionen. Tankarna förekommer mycket mer framträdande än begreppet.

Precis som ”proletariatets diktatur” är termen nu så helt igenom intrasslad i de senare debatterna att det krävs ihärdiga ansträngningar för att se vad den betydde 1848, trots att (eller på grund av att) dess dåvarande betydelse var väldigt enkel och okomplicerad. För engelsktalande personer finns det dessutom en extra svårighet: ordet *permanent* i detta uttryck har kvar sin specifikt franska och latinska innebörd. Det betyder inte ständig eller oupphörlig, utan istället *fortgående, oavbruten*.*

En *revolution i permanens* beskriver en situation där det finns mer än en fas eller stadium under den revolutionära processen – till exempel ett borgerligt liberalt och ett proletärt kommunistiskt stadium, eller en nationell frigörelse och ett samhällsrevolutionärt stadium. (Båda fallen är tillämpliga på revolutionen 1848.) Begreppet innebär att revolutionens rörelse går från en fas till nästa utan några varaktiga avbrott, under en fortgående process utan att göra uppehåll under en historisk period där ett stadium stabiliserar sig. Det kan finnas pauser men ingen stabilisering. Det andra stadiet anses uppstå mer eller mindre organiskt ur det första. Det är detta förhållande som Marx och Engels på olika sätt hade betonat långt innan revolutionen bröt ut.

Med all sannolikhet kom termen *permanent revolution* från litteraturen om den franska revolutionen. Det gällde definitivt föreställningen eller medvetenheten om mönstret, oavsett vilket ord som användes. Den historiska modellen var upptrappningen av den franska revolutionen från den lagstiftande församlingens [Les États-Généraux] trevande antiabsolutistiska protester i maj 1789 till vänsterklubbarnas rörelse 1793, via en rad uppåttigande politiska strömningar:

Under den första franska revolutionen avlöstes de *konstitutionellas* herravälde av *girondisternas* herravälde och girondisternas av *jakobinernas*. Vart och ett av dessa partier stöder sig på det mera framåtskridna. Så snart det fört revolutionen tillräckligt långt för att inte längre kunna följa den, ännu mindre att gå i spetsen för den, skjutes det åt sidan av den djärvare bundsförvanten, som står bakom det, samt sändes till giljotinen. Revolutionen rör sig så i uppåttigande linje.²

Så förklarade Marx i *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, utan att sätta någon beteckning på den uppåttigande linjen. Även Engels gjorde denna koppling mer än en gång.³

Det var den permanenta revolutionens mönster under den franska revolutionens faktiska förlopp.

1 Se ovan, kapitel 7, sista styckena.

* I *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire* leker Marx med ordet när han nämner att den franska Nationalförsamlingen hade ajournerat sig både 1849 och 1850 och båda gångerna lämnat efter sig en Permanent kommission (som innebär en *tillfälligt* förlängd kommitté för församlingen). Sedan leker han med orden: ”den gången förklarade sig ordningspartiet i permanent krigstillstånd mot revolutionen. Nu förklarade sig den parlamentariska republiken i permanent krigstillstånd mot presidenten [Bonaparte].” (Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 30.) Det finns en liknande ordlek i ett av Marx’ brev till Engels, där Marx skämtsamt säger att han inte kunde ”förklara sig permanent på Schärtners med en kanna öl.” (Marx, ”Brev till Engels”, 9 december 1851, Marx/Engels, *Werke*, s 383; liknande finns i ett brev från Engels till Marx, 10 augusti 1851, *ibid*, s 305.)

2 Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 15.

3 Se till exempel de citat som finns i avdelning 1 i detta kapitel, not 5 och 9.

Detta begrepp kan också användas på de politiska uppfattningar som fanns bland kämparna till vänster om jakobinernas huvudstyrka – Marat och i synnerhet sansculotternas talespersoner, som kallades för Enragés. De försökte pressa revolutionen utöver de borgerliga intressena till ett annat stadium, som de ganska diffust betraktade som en samhällelig omvandling som trängde ner djupare i klasstrukturen. Tanken var att driva på revolutionen längre: pågående, därmed (med en fransk accent) *permanent*. Allt fler radikala skikt ur befolkningen kom att dominera scenen, och till slut slog samhällets fjädrar tillbaka för att få revolutionen att motsvara de historiska möjligheterna.

De två första gånger Marx använde begreppet *permanent revolution*, 1843 och 1844 (och det finns ingen tidigare känd användning), var sammanhanget helt klart den franska revolutionen.*

1. Begreppet 1848

När vi första gången stöter på *den permanenta revolutionen* 1848 så är det inte bara en historisk hänvisning utan en aktuell programmatisk paroll. Men det är uppenbarligen inte en paroll som är utmärkande för den yttersta vänstern, och än mindre bara Marx och Engels, utan snarare en paroll som man tog för givet accepterades av demokratin, det vill säga alla till vänster om de borgerliga republikanerna.

I en outgiven artikel om valen i Frankrike den 10 december diskuterar Engels splittringen mellan den ”revolutionära demokratin” eller det ”socialistdemokratiska partiets” två delar före februari. Högern som företräder de småborgerliga radikalerna ställer upp med Ledru-Rollin och en vänster, som representerar de ”socialistiska arbetarna”, ställer upp med Raspail. Vad skiljer dem åt?

Fråga montagnardernas [högerns] tidningar, *La Réforme*, *La Révolution*, och de kommer själva att säga att de inte kan lista ut det, att socialisterna [vänstern] för fram bokstavligt talat samma program som Berget har lagt fram – den permanenta revolutionen, progressiv skatt och arvs-skatt, organisering av arbetarna – att det inte finns några som helst principiella stridigheter...⁴

Denna ”permanent revolution” är helt klart inte något extremt blanquistiskt påfund utan uppträder i förbigående som en av många socialistiska fraser som är på läpparna bland alla som gör anspråk på att vara vänster.

Om vi glömmet de moderna marxologiska myterna och riktar in oss på de politiska frågorna 1848 så är det inte överraskande. Det fanns en programmatisk skiljelinje mellan de två läger som trädde fram som olika varianter av republikanismen. Till höger fanns de ”rena” republikanerna, de som ville ha en rent borgerlig republik. Till vänster fanns de ”sociala republikanerna”, förespråkarna för den ”Sociala republiken” eller ”Sociala och demokratiska republiken”, det vill säga en republik som vidtog sociala och inte bara politiska åtgärder som svar på de arbetande massornas behov, en republik som därmed förväntas gå utöver borgarklassens klassintressen, och av nödvändighet skulle hamna i konflikt med borgarklassen och dess politiska representanter. Det innebär att föra revolutionen från sin rent politiska fas (att besegra den monarkistiskt aristokratiska staten) till den ”sociala” fasen. Det är detta som ger den sitt antiborgerliga sting.

Begreppet *permanent revolution* dyker upp så helt apropå på grund av att det är det enda sättet att förfäktat den Sociala republikens mål utöver de republikanska institutioner som skulle tillfredsställa borgarklassen. Det Ledru-Rollin-radikalerna i Montagnards flygel säger är helt enkelt detta: *Även vi är för att fortsätta till den Sociala republiken, vi är inte bara för den borgerliga republikanismen.* Eller i ett mer modernt språkbruk: *Vi gör anspråk på att vara för socialismen, inte bara borgerlig*

* För ytterligare information om begreppets oklara ursprung, och i synnerhet Marx’ första användning av det, se specialnot C. Den diskuterar också myten att begreppets ursprung var blanquistiskt.

4 Engels, ”Die französische Arbeiterklasse und die Präsidentwahl”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 557.

demokrati. Och Engels kommentar blev: *Det är vad de säger men de menar det inte i handling* – vilket till sist visade sig vara sant. Det var bara den revolutionära vänstern som fortsatte att förespråka att man skulle gå utöver den borgerliga demokratins gränser, det vill säga förespråka revolutionens permanens. Det var denna sistnämnda punkt som gjorde den permanenta revolutionen till en ”extremistisk” ståndpunkt.

Denna tolkning bekräftas av två andra hänvisningar till den permanenta revolutionen som dyker upp 1849.

I en artikel som publicerades i januari är Engels entusiastisk över upproret i Ungern:

... vi finner åter ett massuppror, vapentillverkning i nationell skala, sedelutgivning, processen görs kort med alla som hindrar den revolutionära rörelsen, permanent revolution – kort sagt alla de främsta dragen hos det ärorika året 1793 ...⁵

Detta överbryggat klyftan mellan den permanenta revolutionen som en historisk referens och som ett samtida revolutionärt faktum.

När revolutionen besegrades skildes Marx och Engels åt, och i juli skrev Engels från Schweiz till Jenny Marx, och försäkrade henne att om Marx var otrygg i Paris så skulle han vara ”helt trygg här i Vaud. Till och med regeringen kallar sig själv röd och *partisan de la révolution permanente*. I Genève är det samma sak.”⁶ Dessa två kantoner i det franska Schweiz var kända för att vara landets mest progressiva kantoner,⁷ men deras ledare var inte ens socialister, för att inte tala om extrema revolutionärer. James Fay, ”Genèves bonapartistiska diktator” (som Marx kallade honom), var en radikal partidemagog som inte hade något mot att använda vagt radikala fraser som var på modet för stunden.⁸ Det förefaller som om *permanent revolution* var en av dessa.

När Engels skrev om denna period 35 år senare dök begreppet upp på nytt för honom i samband med den franska revolutionen. Vi i *Neue Rheinische Zeitung*, berättade han, hade ”omedvetet ... imiterat den stora förebilden” som Marat hade satt upp i *L'Ami du Peuple*, ty ”han, som vi, ... ville [inte] att revolutionen skulle förklaras avslutad, utan varaktigt fortsättande [”in permanence” på engelska – öa]”. Denna anmärkning kom direkt efter en bra sammanfattning av begreppet permanent revolution:

För oss kunde Februari- och Marsrevolutionerna ha haft en riktig revolutions kännetecken om de bara inte hade utgjort slutet av, utan tvärtom startpunkten för en långvarig revolutionär rörelse, i vilken, som i den stora franska revolutionen, folket skulle utvecklats än mer genom sin egen kamp och partierna skulle blivit mer och mer skarpt urskiljbara tills de helt sammanfallit med de stora klasserna, bourgeoisien, småbourgeoisien och proletariatet, och i vilken de enskilda styrkepositionerna skulle vunnits av proletariatet en efter en i en serie av slag.⁹

Om man inser denna samtida innebörd hos begreppet, borde det vara uppenbart att det inte finns någon sanning i myten att Marx och Engels förkastade begreppet permanent revolution efter 1850. Revolutionen 1848 hade just börjat när Marx höll ett tal som innehöll följande ord: ”1793 års jakobiner har blivit vår tids kommunister.”¹⁰ Han framställde sig inte bara som en jakobin som

5 Engels, ”Die Magyarische Kampf”, 13 januari 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 166.

6 Engels, ”Brev till fru Jenny Marx”, 25 juli 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 502.

7 Jmfr Engels, *Kommunismens grundsatser*, på marxists.org, fråga 25.

8 Se Marx angående Fazy i *Herr Vogt*, Marx/Engels, *Werke*, band 14, s 544, 548, 584. Detta verk innehåller långa karakteriseringar av Fazy, till exempel s 583-592. Se även ”Brev från Marx till Becker”, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 527. Jmfr också Karl Heinzen, *Erlebtes*, 2 Teil, Boston 1874, s 120 f.

9 Engels, *Marx och "Neue Rheinische Zeitung" (1848-1849)*, på marxists.org.

10 Marx, ”Speech on Poland”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 545.

förflyttats till en annan tid. Han sa samma sak som Engels redan hade skrivit mer än en gång: *idag betyder revolutionär demokrati kommunism*.

2. Alternativ till den permanenta revolutionen

Även om frasen *permanent revolution* var vida accepterad så hade inte alla som förespråkade den sociala republiken perspektiv på en permanent revolution. För våra nuvarande syften har vi här två sorters samtida radikaler som avvisade denna uppfattning – av motsatta orsaker – vare sig orden användes eller ej.

Först var det de radikaler som förespråkade någon sorts social republik för någon tidpunkt i framtiden, men som förväntade sig att den liberala borgarklassen först skulle komma till makten under en hel historisk period. Enligt Marx' mening var dessa personer småborgerliga radikala demokrater som befann sig inom den borgerliga republikanismens vänsterflygel. Det som denna politiska variant förespråkade var att stoppa revolutionen under dess borgerligt demokratiska skede.

Typiska för denna strömning var de franska radikalerna i Ledru-Rollins socialdemokratiska skola (som enligt Engels faktiskt accepterade de den permanenta revolutionen som en paroll eller slagord). I deras fall fanns inget tvivel om deras verkliga politik, eftersom de hade oturen att kortvarigt komma till makten. Även om de fortsatte att använda ett socialistiskt språkbruk så hade de inrättandet av en borgerligt demokratisk republik som ett godtagbart mål för den aktuella perioden, och begränsade sig till att puffa på borgarklassen för att få den att göra sin liberala plikt. De har därför en framträdande plats i Marx' senare analys, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*.¹¹

En variant på detta tema var en viss Andreas Gottschalk, som under en period gick mot Marx' strömning inom arbetarrörelsen i Köln. Gottschalk var en filantropisk fattigläkare som hade blivit ledare för Kölns Arbetarförbund innan Marx anlände, och som under det påföljande året fullständigt misskrediterade sig inom denna organisation. Hans politik var i grund och botten samma som de "Sanna socialisternas", kryddad med ett demagogiskt utnyttjande av radikala slagord, och vacklade ibland mellan att opportunistiskt anamma den demokratiska revolutionen som sitt mål och att sektaristiskt avvisa allt som befann sig utanför det proletära verksamhetsområdet (som han betraktade som sin arena). Men till största delen riktade hans politik in sig på den "röda monarkin" (den "Sociala monarkin"), det vill säga att lita till att den gamla staten skulle göra arbetarna gott. I april 1849 fördömde Arbetarförbundet hans "despotiska läggning [som] bryter mot de mest grundläggande demokratiska principerna", och angrep speciellt hans uppfattning om en "röd monarki".¹²

Det som Gottschalks politik aldrig innehöll var just begreppet permanent revolution, varken när han stödde den "röda" monarkin mot den borgerliga konstitutionalismen eller bojkottade ett stöd till demokratiska kandidater i namn av en arbetarromantisk isolering. Ändå verkar även han, precis som de franska radikalerna, ha lekt med frasen *permanent revolution**

11 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxists.org. Se även Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxists.org.

12 För Aprilresolutionen se *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 931-933, eller Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 585-587. Angående Gottschalk i allmänhet, se Gerhard Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln 1848-1849. Zur Geschichte des Kölner Arbeitervereins*, Berlin: Rütten & Loening 1963, s 32-39, 181-201, och även "Brev från Engels till Liebknecht", 29 oktober 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 298.

* En artikel av B Nikolajevskij säger att begreppet *permanent revolution* "dök upp om och om igen" i Gottschalks skrifter. (Boris Nicolaievsky, "Who Is Distorting History?", i *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol 105, nr 2, 21 april 1961, s 220 f.) I Nikolajevskij och Männen-Helfens biografi över Marx nämns Gottschalks användande av begreppet bara i samband med ett fränt angrepp mot Marx som han publicerade efter att ha förlorat stödet bland arbetarna i Köln. (B Nicolaievsky och O Maenchen-Helfen, *Karl Marx, Man and Fighter*, Philadelphia: Lippincott 1936, s 188.) I detta "öppna brev" svämmade Gottschalk inte bara över av förtal, utan protesterar också mot att Marx inte "tror på revolutionens permanens", medan han, Gottschalk, tror att "en

För det andra: det fanns ett sätt att avvisa perspektivet på en permanent revolution som var motsatsen till de småborgerliga radikalernas, den andra sidan av myntet. Det var att förneka behovet eller möjligheten av en borgerlig revolution ens under den revolutionära processens första stadier, det vill säga att kräva att revolutionen måste *börja* som en kommunistisk revolution och helt och hållet hoppa över den demokratiska revolutionen. Det var, som Spitzer förklarar, just skillnaden mellan blanquisternas och marxisternas sätt att närma sig problemet:

... medan Marx och hans efterföljare tog itu med att omvandla en medelklass- [borgerlig] revolution, försökte Blanqui, när alla villkor för denna revolution fanns för handen, föregripa den. Denna avgörande sida hos hans politiska tänkande uttrycks i dessa meningar: "om socialismen inte är dess [revolutionens] upphov så kommer den inte att bli dess herre. Den måste göra den, inte låta den göras. Morgondagen tillhör bara segraren." Kort sagt, för att en revolution ska sluta med socialism måste den inledas av socialister.¹³

Blanquis mål var att avvärja den borgerliga revolutionen, inte driva den framåt mot socialismen.

Motsättningen beskrevs kraftfullt av Engels 1852, när han skrev om revolutionen i Tyskland. Det var Willich-Schappers grupp som var exempel på den blanquistiska äventyrspolitik som han diskuterar:

[Det marxistiska] partiet tänkte sig aldrig att det, när som helst och efter behag, skulle kunna skapa en revolution som skulle genomföra dess teorier i praktiken ... De praktiska revolutionära erfarenheterna 1848-1849 bekräftade de teoretiska resonemangen, vilket ledde till slutsatsen att de små affärsmännens demokrati först måste få sin chans innan den kommunistiska arbetarklassen kunde hoppas på att permanent sätta sig vid makten och krossa det löneslaveri som håller kvar den under borgarklassens ok. Således kunde kommunisternas hemliga organisation inte ha haft som direkt mål att störta Tysklands *nuvarande* regeringar. Eftersom dess medlemmar inte hade formerats för att störta dessa regeringar utan den [borgarklassens] upproriska regering som förr eller senare skulle följa på dem, så kunde och skulle förvisso dessa medlemmar på egen hand ge aktivt stöd till en revolutionär rörelse mot det nuvarande status quo. Men det kan inte vara Förbundets mål att *förbereda* en sådan rörelse, annat än att i hemlighet sprida kommunistiska uppfattningar bland massorna.

Det var därför, fortsätter Engels, som de måste bryta med "vissa [som] försökte förvandla det till en sammansvärjning för att göra en oförberedd revolution."¹⁴

I denna förklaring ställde Engels den permanenta revolutionens grundläggande ståndpunkt mot den traditionella blanquistiska strategin. Blanquismen var en sorts radikalism som inte ville fortsätta oavbrutet (det vill säga permanent) från den borgerliga till den proletära revolutionen, utan istället ville hoppa över den förstnämnda.

3. Första svaret på revolutionen

Revolutionära teorier testas under revolutioner. Det första laboratoriet av denna typ för Marx och

permanent revolution" är möjlig. (Styckena citeras i Paul Noyes, *Organization and Revolution. Working-class associations in the German revolutions of 1848-1849*, Princeton University Press 1966, s 286 f.) Han verkar bara använda det som ett allmänt slagord för revolution rätt och slätt, det är inte något speciellt begrepp. Men Gottschalks sätt att använda det var inte ovanligt, eftersom begreppet fortsätter att dyka upp under årtionden i skrifter av politiska personer som inte bryr sig om dess speciella förhållande till frågan om den borgerliga revolutionen. 1873 noterar till exempel Engels i förbigående att det stått att läsa i de spanska bakunisternas litteratur. (Marx/Engels, *Revolution in Spain*, s 220.)

13 Alan Spitzer, *The Revolutionary Theories of Louis Auguste Blanqui*, New York: Columbia University Press 1957, s 171. Citatet från Blanqui skrevs 1853.

14 Engels, "The Late Trial at Cologne", Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 389.

Engels var revolutionen 1848-1849. Under 13 månader deltog de aktivt i den i Tyskland, alltmedan de följde dess olika turer från dag till dag i de angränsande länderna. Dessa 13 månader var en verklig smältdegel för huvuddelen av de revolutionära teorier som de skulle komma att utvecklas under de efterföljande decennierna, tills den efterträddes av en annan revolution 1871.*

Om Engels några år senare (i det stycke som just citerats) kunde säga att "[d]e praktiska revolutionära erfarenheterna 1848-1849 bekräftade de teoretiska resonemangen", så stämde det med ett viktigt förbehåll: de praktiska erfarenheterna förändrade och förvandlade också deras teoretiska ståndpunkter.

När revolutionen 1848 hade inletts men innan den hade drabbat Tyskland, är det viktigt att notera två artiklar som Engels publicerade, och i vilka betoningen ligger på bödeln som väntar vid dörren, det vill säga den proletära revolutionen som står bakom borgarklassen. En artikel som publicerades den 20 februari säger, att i och med störtandet av tre absoluta monarkier på två veckor (Danmark, Neapel, Sardinien – upproret i Paris ligger två dagar i framtiden) hade borgarklassens förutspådda seger fullbordats.

Tyskarna är sist eftersom deras revolution kommer att bli en helt annan än den sicilianska revolutionen [det vill säga inte bara borgerlig]. De tyska borgarna och brackorna vet mycket väl att det bakom dem står ett proletariat som växer för varje dag, och som dagen efter revolutionen kommer att ställa helt andra krav än vad de själva önskar. De tyska borgarna och brackorna uppträder därför på ett fegt, obeslutsamt, vacklande sätt. De fruktar en konflikt lika mycket som de fruktar regeringen.

... En napolitansk revolution har automatiskt uppnått sitt mål så fort den har erövrat avgörande borgerliga institutioner, men när en tysk revolution har kommit så långt så har den bara börjat komma igång ordentligt.

Därför måste tyskarna först bli grundligt komprometterade före alla andra nationer, de måste bli hela Europas driftkucku i ännu högre grad än de är idag, de måste *tingas* att göra revolution. Men i så fall kommer det inte att bli den fega borgarklassen som revolterar utan de tyska arbetarna. De kommer att resa sig för att göra slut på hela det tyska etablissemangets eländiga soppa och återställa Tysklands ära med hjälp av en radikal revolution.¹⁵

Det sista stycket, som också avslutar artikeln, slår an en orolig ton, som även om den inte är ny ändå pekar fram mot det som kommer att bli denna revolutions avgörande problem.

En vecka senare hyllar Engels februarirevolutionen i Paris genom att ännu mer starkt betona perspektivet på en kommande *proletär* revolution. Arbetarna var "de *enda* som reste barrikader" och kämpade på ett offensivt sätt. De "lutade inte åt att bara kämpa för" storbourgeoisien. "De fortsatte kampen" även när borgarklassen firade på boulevarderna.

Borgarklassen har gjort sin revolution, den har störtat Guizot och med honom börstopparnas odelade makt. Men nu, under kampens andra akt, står inte längre en del av borgarklassen mot en annan, utan proletariatet konfronterar borgarklassen.

Vår era, demokratins era, inleds. Flammorna från Tuilerierna och Palais Royal[§] är proletariatets gryning. Borgarklassens styre kommer nu att falla sönder eller krossas överallt.

* Det Lenin skrev 1907 var helt riktigt: "I Marx' och Engels' egen verksamhet framträder som centralpunkt den period, då de deltog i den revolutionära masskampen 1848-1849. Från denna punkt utgår de vid bedömandet av arbetarrörelsens och demokratins öde i olika länder. Till denna punkt återvänder de ständigt för att i klaraste och renaste form bestämma de olika klassernas inre väsen och deras tendenser. Ur den dåvarande revolutionsepokens synpunkt bedömer de ständigt de senare, mindre betydande politiska formationerna, organisationerna, politiska uppgifterna och politiska konflikterna." (Lenin, *Mot bojkott*, på marxistarkiv.se, s 7.)

¹⁵ Engels, "Drei neue Constitutionen", Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 514.

§ Två palats i Paris – öa.

Förhoppningsvis kommer Tyskland nu att följa efter.¹⁶

Det är, precis som tidigare, uppenbart att ”demokratin” betyder det *antiborgerliga* block av klasser som leddes av proletariatet.

4. *Neue Rheinische Zeitungs linje*

När ett uppror i Berlin i mitten av mars slungade in Tyskland i revolutionen reste Marx och Engels tillsammans med en grupp nära kamrater till Köln, platsen för Marx’ första politiska verksamhet och fortfarande det mest utvecklade centrumet i Rhenlandet. Där startade de den 1 juni en dagstidning vid namn *Neue Rheinische Zeitung*, som blev revolutionens mest extrema vänstertidning.

Dess underrubrik var ”*Organ der Demokratie*”. Det översätts i allmänhet som ”Organ för demokratin” i den betydelse som Marx redan hade tänkt ut. Och som vi har sett innefattade ”demokratin” inte borgarklassen. Ända från början agerade *NRZ* som organ för det demokratiska block av lägre klasser som de hade tänkt sig före revolutionen, och den riktade sig mot den liberala borgarklassen som satt vid makten, och representerades av Camphausens och Hansemanns regeringar.

Ett programmatiskt uttalande av Marx i det andra numret ställde inte bara tidningen mot ”herrarna” i den ”försiktiga och återhållsamma borgarklassen”, utan gjorde också klart att *detta* demokratis organ till och med tvivlade på själva det ”demokratiska partiet”.^{*} Med avseende på det förstnämnda skrev Marx: de borgerliga liberalerna som sitter vid makten vill begränsa rörelsen till att genomföra enbart ”deras eget politiska system”. De håller fast vid en centerposition mellan det demokratiska partiet till vänster och absolutisterna till höger. Även om de är progressiva i förhållande till den absolutistiska regimen, så är de ”reaktionära – gentemot demokratin.”

Och vad gäller det demokratiska partiet: vi varnar det (skrev Marx) för dess illusioner om situationen. Hittills har det förkunnat principer men inte agerat å deras vägnar.

Vi måste öppet varna för dessa hycklande vänner, som förvisso förkunnar att de håller med om principen, men tvivlar på att den kan genomföras eftersom världen ännu inte är mogen för den ... Dessa personer är farliga.¹⁷

I egenskap av politiskt centrum för Marx’ verksamhet fick *NRZ* därmed en dubbel uppgift: att mobilisera proletariatet, småbönderna och de småborgerliga demokraterna (det demokratiska blocket) mot den borgerliga liberalismen, mot borgarklassens parti, och att fungera som yttersta vänstern inom demokratin själv.

¹⁶ Engels, ”Revolution in Paris”, Marx/Engels, *Werke*, band 4, s 530.

^{*} ”Demokratiska partiet” var ett ofta använt uttryck, men det fanns naturligtvis ingen organisation med detta namn. Som vi har förklarat betydde *parti* en politisk strömning, även om den var oorganiserad. Som vi senare ska se Engels skriva angående att *gå med i* det demokratiska partiet, att det betydde att tillkännage att ansluta sig till en speciell flygel inom politiken. Det Marx faktiskt blev medlem i var det lokala Demokratiska förbundet i Köln (liksom medlem i Arbetarförbundet). Senare kom de lokala Demokratiska förbunden så långt som att mötas regionalt och nationellt och välja verkställande samordningskommittéer. I de lagstiftande församlingarna betydde ett ”parti” som mest en parlamentarisk valberedning. Klubbrörelsen under revolutionen ska inte blandas samman med moderna partistrukturer. Ett bra ställe i *NRZ* för att se denna betydelse av ”parti” och även den ovan förklarade innebörden av *Organ der Demokratie*, är en verksamhetsförklaring, som skröt: ”Genom sina personliga kontakter med det Demokratiska partiets ledare i England, Frankrike, Italien, Belgien och Nordamerika befinner sig redaktörerna i en ställning där de kan återspegla den samhällspolitiska rörelsen utomlands för sina läsare mycket sannare och klarare än någon annan tidning. I detta avseende är *Neue Rheinische Zeitung* inte bara ett organ för den tyska utan också för den europeiska demokratin.” (”Information on Orders...” i *NRZ*, 19 december 1848 till 14 januari 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 576. För tidigare diskussioner om ”parti”, se *KMR*, band 1, s 93.) Det vill säga den är organ för en rörelse (Demokratin) och inte bara ett begrepp (demokrati).

¹⁷ Marx, ”Die demokratische Partei”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 24. Se s 22 f för den föregående redogörelsen.

Som en artikel av Engels senare detta år sa:

Vi har aldrig traktat efter äran av att vara organ för någon parlamentarisk vänster. Med tanke på de ofta oförenliga delar som det demokratiska partiet i Tyskland bildades av har vi tvärtom ansett det vara absolut nödvändigt att hålla ett särskilt vakande öga på demokraterna.¹⁸

Sex månader senare anmärkte Marx i en artikel att ”Marsrevolutionen i Berlin, den svaga genklangen av revolutionen i Wien, fyllde oss aldrig med entusiasm”, det vill säga inte för de element som ledde den och deras begränsade mål.¹⁹ Och ungefär fyra decennier senare sammanfattade Engels det så här:

När vi återvände till Tyskland på våren 1848 anslöt vi oss till det demokratiska partiet som det enda möjliga sättet att få arbetarklassen att lyssna på oss. Vi var den mest avancerade delen av detta parti, men ändå en del av det ... Jag tycker att all vår praktik har visat att det går att arbeta tillsammans med arbetarklassens allmänna rörelse under alla dess stadier utan att ge upp eller dölja vår egen särskilda ståndpunkt och till och med organisation.²⁰

Egentligen ”anslöt” sig inte Marx och Engels till det demokratiska partiet bara som ett ”sätt att få arbetarklassen att lyssna på” dem, utan också därför att de hade en teoretisk föreställning om demokratin som ledare för den stundande radikala revolutionen.

I linje med denna politiska uppfattning antog gruppen av kommunistiska medarbetare kring Marx i Köln till att börja med en enkel arbetsdelning. På grundval av samma politiska ståndpunkt inriktade en del (speciellt Schapper och Moll) sitt arbete på Kölns Arbetarförbund, som hade grundats i april. Andra, under ledning av Marx, koncentrerade sig i början på att göra *NRZ* till en politisk kraft inom den demokratiska rörelsen, och blev aktiva medlemmar både i stadens Demokratiska förbund och Arbetarförbundet. (Dessutom arbetade de två förbunden ofta tillsammans – när Gottschalks intriger inte gjorde dem osams.) När den amerikanske journalisten Albert Brisbane besökte Köln på sin resa genom revolutionen, upptäckte han att Marx var ”den folkliga rörelsens ledare”.²¹

Arbetsdelningen i Marx’ grupp av kommunistiska aktivister har ofta förbisetts i tolkningarna.* Trots Marx’ krävande arbete att ge ut en dagstidning, och trots Gottschalk-klickens hårda motstånd växte i själva verket hans inflytande stadigt inom Arbetarförbundet – inte bara i Demokratiska förbundet. Senare detta år valdes Marx till och med till ordförande för Arbetarförbundet.²² Detta förbund hade en egen tidning som publicerade nyheter och rapporter, medan *NRZ* riktade in sig på den demokratiska rörelsen nationellt. Trots att den gavs ut i Köln riktades dess inflytande utåt. Radikalare tid-

18 Engels, ”Die Polendebatte in Frankfurt”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 347.

19 Marx, ”Der 18. März”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 362.

20 Engels, ”Brev till F Kelley Wischnewetzky”, 27 januari 1887, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 400.

21 Albert Brisbane, *A Mental Biography*, Boston: Arena Publications Co 1893, s 273. Stycket citerades i *KMR*, band 1, s 132.

* Marxologiska arbeten bortser på samma sätt i allmänhet från Marx’ kampanj för att upprätta arbetarföreningar i Tyskland innan han återvände till Köln, under de två och en halv månaderna mellan marsrevolutionen i Berlin och *NRZ*:s första nummer 1 juni. Under Marx’ ledning skickade Kommunistiska förbundet ut organisatörer till hela Tyskland för att upprätta nya arbetarförbund och samla gamla och nya förbund i ett centralt nationellt organ. Denna misslyckade kampanj för arbetarförbund, långt innan Marx och hans vänner blev indragna i de demokratiska förbunden i Tyskland, har till stor del raderats ur minnet eftersom den motsäger den myt som berörs i detta kapitel, att Marx’ linje i *NRZ* ignorerade arbetarrörelsen. Även om frågan om organisatorisk politik kommer att tas upp i detalj i band 3, så läggs de viktigaste fakta om Marx’ kampanj för en bred tysk arbetarrörelse i april-maj 1848 fram i Specialnot J.

22 Den bästa redogörelsen för Marx’ och Engels’ arbete inom rörelsen i Köln finns i Gerhard Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln 1848-1849...* För en engelsk källa se Oscar Hammen, *The Red 48ers. Karl Marx and Friedrich Engels*, New York: Scribners 1969, s 211 till slutet.

ningar på andra ställen återgav artiklar ur dess spalter.

5. *NRZ och arbetarrörelsen*

Det är nu nödvändigt att avfärda en myt som nästan blivit norm inom den marxologiska litteraturen. *NRZ:s* underrubrik, översatt som ”Organ för demokratin”, tolkas som att betyda ”organ för den borgerliga demokratin”, och ovanpå det påstås att tidningens spalter struntade i arbetarklassen och dess problem, åtminstone i flera månader. Vi har sett att den första delen i denna framställning är ett misstag. Den andra delen är felaktig.*

Man behöver bara läsa Marx’ och Engels’ artiklar under den första månaden, juni, för att styrka Engels’ senare uttalande att *NRZ* ”företrädde proletariats ståndpunkt inom dåtidens demokratiska rörelse”²³ eller hans beskrivning av *NRZ:s* linje som ”vår proletära demokrati”.²⁴ Förvisso uttrycktes dessa senare sammanfattande uttalanden på grundval av ett minne som betingades av en senare utveckling, men de är i huvudsak korrekta, som när han skriver att *NRZ:s* ”[målsättning bara] kunde ... bli demokratin, men bara den demokrati som på varje punkt framhävde den specifikt proletära karaktär som tidningen ännu inte kunde skriva in i sitt program.”²⁵ Vad detta betyder är att tidningen framförde en proletär (kommunistisk) version av det demokratiska programmet, men inte ett fullständigt proletärt program.

Till att börja med analyserade *NRZ* helt klart de aktuella händelserna i klasskampstermer, och ställde borgarklassens intressen mot ”folkets” och arbetarnas. Här är ett kort exempel bland många hur det gjordes: i en artikel den 7 juni om den ekonomiska intressekonflikten i Berlinförsamlingen rörande utrikeshandeln med ull, förklarade Engels att nästan alla ullproducenter var stora aristokratiska godsägare, medan ”ylletillverkarna till största delen är storkapitalister, herrar från storbourgeoisien.” Följaktligen, förklarade han för de nya läsarna, hängde frågan samman med ”klassintressen, huruvida den stora jordägande aristokratin ska skinna storbourgeoisien eller tvärtom.” Han tillägger att ”För oss demokrater” är det enda intresset i detta fall att avslöja förhållandet mellan den ”enbart konservativa klassen” (borgarklassen) och den ”reaktionära klassen” (aristokratin).²⁶ En annan typisk artikel från 14 juni, som var riktad mot de borgerliga liberalerna i regeringen, ställde ”storbourgeoisien” mot ”folket, det vill säga arbetarna och de demokratiska medborgarna [*Bürgerschaft*].”²⁷

Sådana artiklar uppträdde redan under de första dagarna av tidningens existens. Utan tvivel skulle Marx ha föredragit att i början ta det lugnt med kontroversiella klassfrågor, åtminstone på ett mildt sätt. Men innan den första månaden hade tagit slut ägde juniupproret rum bland arbetarna i Paris - ”den väldigaste händelsen i de europeiska inbördeskrigens historia”, som Marx kallade det fyra år senare.²⁸ *NRZ* reagerade omedelbart med den ena stormiga artikeln efter den andra som en aggressiv försvarare av den proletära revolutionen. Det går dessutom inte att betona nog att det gjordes inför en nästan enhällig journalistisk hysteri över revolutionens spöke i Frankrike. För att inte tala om de borgerliga liberalerna, det fanns knappast en enda tidning ens i det ”demokratiska partiet” någon-

* Den viktigaste källan för denna saga är Nikolajevskijs och Männen-Helfens Marxbiografi, som uttryckligen påstår att ”[*NRZ*] under de första månaderna undvek allt som på något sätt kunde störa [demokratin] enhetsfront. Inte ett ord sas om den proletära och den icke proletära, borgerliga eller småborgerliga, demokratin.” (Nicolajevsky and Maenchen-Helfen, *Karl Marx...*, s 167.) Inte ord i detta påstående är sant.

23 Engels, ”Karl Marx”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 80.

24 Engels, *Marx och "Neue Rheinische Zeitung" (1848-1849)*, på marxists.org.

25 *Ibid.*

26 Engels, ”Berliner Vereinbarungsdebatten”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 46.

27 Engels, ”Die Berliner Debatte über Die Revolution”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 65.

28 Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 7.

stans i Tyskland som stödde arbetarna i Paris.*

Stick i stäv mot denna storm gav *NRZ*, mindre än en månad gammal, inte bara ett totalt stöd till upproret i Paris i ett stort antal artiklar med detaljerade reportage, utan betonade också det faktum att det var proletariats revolt mot borgarklassen, inte en rörelse av det demokratiska partiet. Eftersom det gjordes i enorm detalj kommer det att räcka med några få exempel.

I den allra första redogörelsen för striderna i Paris var Engels' första mening: "Upproret är ett rent arbetaruppror." Temat för artikeln var: "Upprorets avgjort proletära karaktär framträder i alla dess detaljer."²⁹ I hans nästa längre artikel, som allteftersom informationen kom fram återgav alltmer av historien, skrev Engels på typiskt sätt: "Junirevolutionen är den första revolution som verkligen delar upp hela samhället i två stora fientliga läger", och "Arbetarna i Paris kämpade helt ensamma mot den beväpnade borgarklassen", och så vidare, om och om igen.³⁰

Påföljande dag talade Marx' främsta artikel om "Junirevolutionen" klarspråk. Även den är skriven så fullständigt i termer av proletariatet mot borgarklassen att vi knappast behöver citera mer än dess första stycke:

Parisarbetarna har *kuvats* av en överlägsen styrka, [men] de har inte *dukat under* för den ... Den råa styrkans tillfälliga seger har vunnits till priset av att krossa februarirevolutionens samtliga illusioner och drömmar, upplösa hela det gamla republikanska partiet, splittra den franska nationen i två nationer, nationen av ägare och nationen av arbetare. Den trefärgade republiken bär nu en *enda färg* ... Den har blivit den *röda republiken*.³¹

Marx fortsätter med att hamra in det faktum att det som har varit det demokratiska partiet har upplösts, och att alla dess icke proletära delar (inklusive *La Réforme*, som namnges) har gått över till förtryckarnas sida. Förbrödringen mellan klasserna har förvandlats till "inbördeskrig, ett inbördeskrig i sin allra mest fruktansvärda form, kriget mellan arbete och kapital."³²

Det är (som Engels senare berättade³³) knappast förvånande att de flesta radikalt demokratiska aktieägarna som ett resultat av detta drog sig ur *NRZ*, utan att låta sig hindras av att Marx klargjorde att tidningen inte förespråkade en liknande revolution i *Tyskland* med en gång, utan först i ett senare skede. De upplevde inte detta särskilt lugnande.

Engels återopade direkt temat i *Kommunistiska manifestet*. Upproret i Paris, skrev han, är

den största historiska kris som någonsin har brutit ut ... *klasskampen mellan borgarklassen och proletariatet*.

... Så mycket ... blod och svett har flutit under *klasskampen*, under kampen mellan fria och slavar, patricier och plebejer, baroner och livegna, mästare och gesäller, kapitalister och arbetare!³⁴

* Till och med i Köln förkastade den andra lokala demokratiska tidningen, *Wachter am Rhein*, Parisarbetarnas kamp. Engels mindes 1884: "vi kunde glädja oss åt att vara den enda tidningen i Tyskland, och nästan i Europa, som höll det kuvade proletariatets fana högt, vid en tidpunkt då bourgeoisin och småbourgeoisin i alla länder överöste de besegrade med en storm av förtal." Men bortsett från den stora pressen följde Kölns Arbetarförbund *NRZ*:s ledning, och det gjorde även Arbetarförbundets tidning i Berlin. Berlinledaren Stephan Born var vid den tiden avsevärt påverkad av Marx och *NRZ*. (*Karl Marx und Friedrich Engels in Köln 1848-1849...*, s 80-84; Engels, *Marx och "Neue Rheinische Zeitung" (1848-1849)*; för pressens reaktioner, se Hammen, *The Red 48ers...*, s 248-251.)

29 Engels, "Details über den 23. Juni", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 112.

30 Engels, "Der 23. Juni", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 119, 121.

31 Marx, "Die Junirevolution", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 133.

32 *Ibid*, s 134.

33 Engels, *Marx och "Neue Rheinische Zeitung" (1848-1849)*, och Engels, "Karl Marx", *ibid*, s 80.

34 Engels, "Die "Kölnische Zeitung" über die Junirevolution", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 140 f. Hänvisar till *Kommunistiska manifestet*, inledningen av del I.

I juli, verksamhetens andra månad, tillämpade Marx samma klasskampstermer på händelserna i Tyskland, i detta fall ett lagförslag om en medborgarmilis. Han pekade på de inbyggda klasskillnaderna, som var ämnade att ”gräva en bottenlös avgrund mellan *borgarna* i milisen och *proletärerna* i milisen.”³⁵ I en artikel om ett tal av Proudhon i den franska församlingen den 31 juli, drog Marx slutsatsen, att även om Proudhon framställde sig som en representant för proletariatet mot borgarklassen så var det –

vi angrep hos herr Proudhon ... den ”utopiska vetenskap” med vilken han ville släta över fiendskapen mellan kapital och arbete, mellan proletariatet och borgarklassen.³⁶

Eftersom myten gäller för *NRZ:s* första månader behöver vi inte gå längre, den senare perioden står utom allt tvivel. (Det var till exempel i *NRZ* som Marx’ *Lönearbete och kapital* publicerades första gången som en artikelserie.)

Den politiska funktion som myten om *NRZ* har kommer att bli tydligare nedan, ty dess roll är att lägga grunden för en annan och liknande myt, den om Marx’ uppdiktade ”blanquistiska avvikelse” 1850. Det kommer vi att ta i betraktande på sin plats, i kapitel 10. För tillfället är vårt huvudsakliga intresse att klargöra den ömsesidigt förstärkande karaktären på de två aspekterna hos *NRZ:s* politik: att agera som demokratins vänsterflygel och pressa på för att utvidga revolutionen, och (för att återigen använda Engels’ ord) företräda proletariatets ståndpunkt i den demokratiska rörelsen. Det verkliga problemet var: hur länge kunde *NRZ* försöka rida båda dessa hästar, och under vilka omständigheter?

Innan vi övergår till denna ödesdiga fråga för revolutionen, låt oss sammanfatta den politik med vilken Marx *inledde* arbetet i Köln. Först av allt var det den dubbelsidiga arbetsdelning som vi redan nämnt. Politiskt sett syftade Marx’ grupp till att bygga två samverkande rörelser, den demokratiska klubb-rörelsen och Kölns Arbetarförbund. Tidningens roll var att gripa sig an revolutionens övergripande politik, som en vägledare för båda rörelserna. I detta sammanhang:

1) var *NRZ* organ för den demokratiska rörelsens yttersta vänster- (proletära) flygel, som i sig själv tänktes bestå av ett block av de lägre klasserna (proletariatet, småbönderna, småbourgeoisien) som ställdes mot ”storbourgeoisien” som politiskt representerades av den borgerliga liberalismen.*

2) Det innebär inte att den framställde sig som organ för arbetarrörelsen, än mindre en arbetarorganisation, det gjorde den inte. Som vi nämnt hade arbetarorganisationen i Köln en egen tidning som Marx och hans vänner stödde. Det fanns ingen konkurrens mellan denna tidning och *NRZ*. Utifrån *NRZ:s* ståndpunkt var de olika städernas arbetarförbund precis som de demokratiska förbunden *delar* av den allmänna demokratiska rörelsen eller ”demokratiska partiet”.

35 Marx, ”Der Bürgerwehrgesetzenwurf”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 247.

36 Marx, ”Proudhons Rede gegen Thiers”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 308.

* Marx och *NRZ* talade i allmänhet om ”storbourgeoisien” som klassen bakom den borgerliga liberalismen för att skilja den från småbourgeoisien, vars verkliga intresse var att omvandla samhället. För den samhälleliga skillnaden mellan den på den tiden inte särskilt stora bourgeoisien (borgarklassen i egentlig mening) och småbourgeoisien se inledningen till kapitel 11 nedan. – Vad gäller det progressiva blocket av klasser utvecklade Marx sin uppfattning den 4 augusti 1848, vid ett möte med Kölns Demokratiska förbund. Tyvärr är detta tal bara känt genom en otillförlitlig tidningsartikel, som troligen återspeglar dess innehåll diffust som i en spegel. Marx angrep ett tal som Weitling hållit tidigare, och där han hade förespråkat en ”diktatur ... som den mest önskvärda konstitutionella formen.” Artikeln sammanfattade Marx’ argument mot detta förslag på följande sätt: ”... eftersom statsmakten inte kan upprättas av en enda klass förtjänar tanken att upprätta ett diktatoriskt system under en enda ledare att kallas för nonsens. Tvärtom måste regeringsmakten, precis som den provisoriska regeringen i Paris, sammanfogas av de allra mest olikartade delar, som därefter måste enas genom att utbyta tankar om den lämpligaste sortens regeringsadministration.” (”Bericht über das Auftreten von Karl Marx gegen Wilhelm Weitling...”, *Wächter am Rhein*, Köln, 23 augusti 1848.)

3) *NRZ* var en agitatorisk tidning, inte en teoretisk tidskrift, även om den ofta stannade till för att förklara politiska teorier, i synnerhet i Marx' viktigaste artiklar. Den agiterade för demokratins revolution. Den agiterade inte för kommunismen (eller socialismen) i Tyskland, utan förklarade, som i samband med juniupproret, att den inte ansåg att kommunismen ännu stod på dagordningen för Tyskland.³⁷ Som politiskt centrum bedrev Marx' grupp skolning om kommunismen för att utbilda en förtrupp, men detta skolande arbete genomfördes i synnerhet i och via Arbetarförbundet.

Marx var fullt medveten om att en omfattande offentlig propaganda för kommunismen i detta skede skulle kunna skrämja energin ur den redan ganska kraftlösa borgarklassen. Det för oss tillbaka till det centrala dilemma som blev allt tydligare vartefter revolutionen stapplade fram. Om borgarklassen var så lättskrämjd, kunde man då verkligen lita på att den skulle göra sin plikt och göra sin *egen* revolution, som Marx och Engels så tillitsfullt hade förväntat sig?

6. Borgarklassen vägrar att "göra sin plikt"

Vi har sett med vilken tillförsikt Marx och Engels hade förutsagt att borgarklassen inte hade något annat alternativ än att genomföra en politisk revolution som skulle föra den till makten och inrätta en konstitutionellt liberal regim. Vi har sett att de var fullt medvetna om hur feg denna borgarklass var och hur mycket den fruktade hotet från proletariatet bakom sig. Men detta fick dem ännu inte att dra slutsatsen att borgarklassen skulle kunna vägra att genomföra sin historiska uppgift. Det antydde verkligen för dem att proletariatets (eller "folkets") första uppgift skulle kunna bli att knuffa på borgarklassen bakifrån. Men på ett eller annat sätt skulle resultatet "inte bara [bli] vad borgarklassen *vill* utan istället vad den *måste* göra."³⁸

Det var först under revolutionens själva förlopp som de upptäckte att borgarklassen inte gick med på detta "måste". Några årtionden senare skrev Engels som om det var vad man skulle ha väntat sig. I en genomgång av perioden 1848-1849 förklarade han först den historiska frågeställningen:

Det gäller vem som skall ha herraväldet: de omkring den absoluta monarkin grupperade samhälleliga och statsliga makterna: feodala jorddrottare, här, byråkrati, prästerskap – eller bourgeoisien. Det ännu i sitt vardande befintliga proletariatet har intresse av striden bara så till vida som det genom bourgeoisins seger kan erhålla luft och ljus för sin egen utveckling, armbågsrum på valplatsen, där det en gång skall besegra alla andra klasser.

Men borgarklassen "gjorde inte sin förbannade skyldighet":

Men bourgeoisien och småborgerskapet med den rör inte ett finger, då den fientliga regeringen angriper den i dess maktens säte, spränger dess parlament, avväpnar dess borgarbevapning och försätter dem själva i belägringstillstånd. Då träda kommunisterna i bräsch och kalla dem att göra vad som är deras förbannade skyldighet. Gentemot det gamla feodala samhället utgöra båda – bourgeoisie och proletariat – det nya samhället, stå båda eniga. Upproret blir naturligtvis utan resultat ...³⁹

Denna artikel går inte vidare och förklarar varför det blev så utan fortsätter med andra frågor. Detta "naturligtvis" kunde bara skrivas i efterhand.

Vid den tidpunkten, 1848, medgav Engels att han blev förvånad över att borgarklassen vägrade att ens försvara sina speciella borgerliga intressen mot den gamla härskande klassen. Sammanhanget är konflikten mellan de borgerliga fabriksidkarna och de aristokratiska godsägarna om ullhandeln som

37 För en aspekt av detta, se Marx/Engels, 'Die Turner "Concordia"', Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 260 f.

38 Jmfr kapitel 7, not 31 ovan.

39 Engels, förord till *Kölnerprocessen mot de rhenska demokraternas utskott*, på marxists.org.

vi redan har nämnt:

För oss demokrater är frågan av intresse enbart därför att herr Hansemann [borgerligt liberal minister] tar det besegrade partiets [den absolutistiska aristokratins] sida, därför att han inte bara inte stöder den konservativa klassen [borgarklassen] utan istället den reaktionära klassen. Vi medger att vi inte förväntade oss detta från borgaren Hansemann.⁴⁰

Detta skrevs bara en vecka efter att *NRZ* hade börjat ges ut. Redan följdes inte det tänkta scenariot.

Vad hade hänt? En vecka senare skrev Engels att borgarklassen hade slutit en övergripande samhällsallians med absolutismens "besegrade" parti istället för att göra sin plikt att fullständigt störta det sistnämndas makt. Via Hansemanns regering kanske borgarklassen ledde regeringen, men "revolutionen var inte fullbordad."

Av rädsla för folket, det vill säga arbetarna och de demokratiska medborgarna var storbourgeoisien som vanligt antirevolutionär och slöt en defensiv och offensiv allians med reaktionen ...

Således ifrågasattes i själva verket revolutionen, och den kunde ifrågasättas därför att den bara var en halv revolution, bara inledningen på en lång revolutionär rörelse.

Det är uppenbart att han insåg att detta satte ett stort frågetecken över hela teorin om revolutionen:

Här kan vi inte gå in på varför och i vilken utsträckning storbourgeoisins styre i Preussen för närvarande är ett nödvändigt övergångsstadium till demokratin, och varför storbourgeoisien gick över till reaktionens sida direkt efter att den själv bestigit tronen. För tillfället redogör vi bara för fakta.⁴¹

Allt detta skedde under *NRZ:s* första två veckor. Så tidigt som 4 juni hade Marx ställt en försiktig fråga om revolutionens förlopp, för att visa på att "revolutionen har ifrågasatts, att revolutionens intressen inte var intressena hos den klass som hade uppnått herraväldet eller dess politiska representanter."⁴² 18 juni tillade Engels något till sitt tidigare uttalande att borgarklassen hade bestridit själva revolutionens existens:

Det är genom en andra revolution som den [revolutionen] kommer att bevisa sin existens. Händelserna den 14 juni [då berlinarna stormade vapenförrådet] är bara revolutionens första blixtar ...⁴³

Redan före 1848 hade Engels förvisso skrivit om tanken på en "andra revolution" som en möjlighet.⁴⁴ Nu pekade talet om en "andra revolution" på behovet av ett förändrat perspektiv.

7. Varför borgarklassen föredrog reaktionen

Varför hade det visat sig att det inte fanns något historiskt tvång för borgarklassen att "göra sin förbannade skyldighet" och kasta ut de gamla härskande klasserna från statsmakten? Tre punkter behöver klargöras.

1) Den mest grundläggande faktorn är att Marx och Engels upptäckte att de hade fel i sin ursprungliga övertygelse att det direkta maktövertagandet var det enda sättet för borgarklassen att modernisera och industrialisera ekonomin, att förborgerliga den. Alternativet var det som Marx senare ana-

40 Engels, "Berliner Vereinbarungsdebatten", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 46.

41 Engels, "Die Berliner Debatte über Die Revolution", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 65.

42 Marx, "Das Ministerium Camphausen", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 33.

43 Engels, "Die Vereinbarungsversammlung vom 15. Juni", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 79.

44 Se ovan kapitel 7, avdelning 8.

lyserade som bonapartism. Det är därför Bismarcks bonapartism var ”revolutionen uppifrån” till skillnad från den revolution underifrån som Marx förespråkade. Den var en ersättning för revolutionen.

De borgerliga liberala ledarna tänkte inte ut det på detta sätt 1848-1849. Det som medvetet pressade in dem längs denna linje var något negativt: rädsla för revolutionen själv. Det är sant att Marx och Engels hade varit medvetna om denna omständighet långt i förväg – redan i sin allra första artikel 1842 hade Marx trots allt smädat ”halvliberalismens naturliga maktlöshet”, med syftning på de borgerligt liberala representanterna i det rhenska parlamentet.⁴⁵ Men de hade inte trott att denna rädsla skulle kunna eller komma att uppväga allt annat för borgarklassen.

2) I allmänhet inbegrep borgarklassens rädsla en dödlig skräck för allt som skapade oreda, oroligheter, upphetsning, våldsamheter och instabilitet – som alltihop är dåligt för affärerna.*

Borgarklassen reagerade på revolutionens utbrott med ”detta eviga ramaskri på lugn och ordning som överallt griper denna klass efter våldsamma oroligheter och därav följande störningar av handeln.”⁴⁶ I NRZ skrev Engels föraktfullt:

Men vi [tyskar] var kälkborgare och är fortfarande kälkborgare. Vi har gjort ett par dussin revolutioner, stora och små, inför vilka vi själva blev rädda innan de någonsin hade fullbordats. Efter att ha talat väldigt stora ord genomförde vi absolut ingenting ... Alla frågor behandlades med den mest räddhågsna, tjockskalliga och inskränkta kälkborgerlighet ...⁴⁷

Mot slutet av 1848 skrev Marx bitskt om borgarklassens ”futtiga, nervösa, inskränkta egoism”, som fyllde den med skräck så fort någon lade fingrarna på egendom någonstans. Dess huvudparoll var att återupprätta förtroendet för kreditsystemet. Det är därför alla oroligheter måste kväsas, inte bara inom proletariatet utan inom alla samhällsskikt som hade intressen som skilde sig från borgarklassens. Hansemanns regering började förstärka statsmakten för att återupprätta förtroendet och anseendet, men den förstärkte bara en statsmakt som återställde förtroendet för sig själv med hjälp av kulator, eftersom den saknade allt anseende. Därför inskränkte sig dess verksamhet till polisarbete, och den ”representerade inget annat än den *gamla*, uppsnyggade *byråkratiska polisstaten*.”⁴⁸

Detta förblev ett vanligt tema i Marx’ skrifter när han fortsatte att betona att revolutionen 1848 misslyckades på grund av att ”borgarklassen på den tiden föredrog lugn och ro åtföljd av slaveri framför bara *framtidsutsikter* av kamp [även om den] åtföljdes av frihet ...”⁴⁹ 1850 sammanfattade Engels den tyska borgarklassens natur: den

är oändligt mycket fegare än den engelska eller franska, och i den mån det visar sig till och med den minsta chans att det återuppstår anarki, det vill säga verkligt avgörande kamp, så bävar den

45 Marx, ”Debatten über Pressfreiheit...”, Marx/Engels, *Werke*, band 1, s 76.

* Denna rädsla kan ses omvandlad via en intellektuells – inte en affärsmans – sinne i David Friedrich Strauss’ ord. Även om Strauss aldrig hade varit någon politisk rebell, så hade han under det tyska tänkandets inledning varit inflytelserik med sin förnuftsmässiga version av *Jesu liv*. Denna bok fick ett radikaliserande inflytande på den unge Engels och förde honom till hegelianismen. (Engels, ”Brev till W Gräber”, 13-20 november 1839, Marx/Engels, *Werke*, extraband 2, s 435; ”Brev till F Gräber”, december-februari 1840, *ibid*, s 438.) Men revolutionen 1848 ledde till en typisk reaktion hos Strauss: ”För en natur som min”, skrev han, ”var det mycket bättre under den gamla polisstaten, då vi hade det lugnt på gatorna och inte alltid stötte på upphetsade människor, nymodiga slokhattar och skägg.” (Citerat i Priscilla Robertson, *Revolutions of 1848: a social history*, New York: Harper 1960, s 135.) Skägg? Denna subversiva roll hos skägg gör det uppenbart att Den stora frågan om hår inte är någon ny orsak till ståhej. För en anmärkning om denna brännande fråga, som ju är sig lik, se specialnot D.

46 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 349.

47 Engels, ”Die polendebatte in Frankfurt”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 334.

48 Marx, ”Die Bourgeoisie und die Kontrerevolution”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 121, 115-116, 118.

49 Marx, ”Brev till Engels”, 11 februari 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 68.

och drar sig tillbaka från scenen.⁵⁰

Ett decennium efter revolutionen förklarade Marx för sina läsare i *New York Tribune* att politiken i Preussen måste förstås utifrån borgarklassens räddhågsenhet. Även om de inte tycker om ”måttlig betalningsförmåga” från gäldenärernas sida, så är deras slagord ”måttlig frihet”. Denna sektor, ”vars politiska troslära kan karakteriseras som *liberalismus vulgaris*, är allt annat än heroisk.”

Sedan finns revolutionen fortfarande framför ögonen på dem och färskta minnen av den i deras hjärtan. Och slutligen får inte Regeringsfursten skrämmas bort från sin nya konstitutionalism. Så en liberal hjälte förmanar en annan att göra honom den goda tjänst som maken bad sin hustru göra honom när hon förolämpades på öppen gata av en militärofficer. ”Håll tillbaka mig”, ropade den tappre gynnaren, ”eller så kommer jag att hämnas, och då kommer det att bli blodsutgjutelse.”

Borgarklassen vet, fortsatte Marx, att om dess lokala liberalism går utöver mycket snäva gränser ”så måste den backa eller bestämma sig för en allmän rörelse på hela kontinenten. Rädslan för det sistnämnda delas också av den högre medelklassen och av Regeringsfursten.”⁵¹ Borgarklassens ”konstitutionsmånglare”, skrev han i en annan artikel, är fast beslutna att godta all förnedring ”för att få en formell konstitution, oavsett dess innehåll, att höja sig genom att kräla i stoftet.”⁵²

3) Denna feghet och medfödda skräck för oordning hade givetvis ytterst materiella rötter som vi redan har pekat på, rädslan för proletariatet som pressade på i eftertruppen. 1848 antog denna rädsla kroppslig form. *Kommunistiska manifestet* hade slutat: ”Må de härskande klasserna darra för en kommunistisk revolution.” Det gjorde de. Inte på grund av Manifestet eller någons litterära produktion. De började darra redan innan juniupproret i Paris.⁵³

Det hade bara gått en månad sedan marsdagarna i Berlin när Engels skrev från sin hemstad, Barmen, och beskrev de förändringar som hade drabbat den radikala borgarklass som han en gång hade förväntat sig skulle vara revolutionär. De hade gått kraftigt åt höger medan arbetarna hade börjat organisera sig. Hans svåger Emil Blank,

som ändå är bäst av alla, har i praktiken blivit borgare. De andra ännu mer alltsedan de har blivit etablerade och har kommit i konflikt med arbetarna ... Poängen är att till och med dessa radikala borgare här i grund och botten ser oss som framtidens huvudfiender, och att de inte vill sätta några vapen i händerna på oss som vi mycket snart skulle vända mot dem själva.⁵⁴

Senare skulle han skriva om ”de rhenska liberala kälkborgarna som plötsligt har blivit reaktionära.”⁵⁵ Juniupproret i Paris fick den tyska borgarklassen att fly i panik i armarna på monarkin och aristokratin, trots att inget liknande ägde rum i Tyskland. 29 juni skrev Marx i *NRZ* att den franska borgarklassen hade tvingats sätta stopp för hotet underifrån:

Faktiskt och i själva verket i praktiken måste saken avgöras. Gjorde ni slödder revolutionen för *er själva* eller för *oss*? Borgarklassen ställde frågan på ett sådant sätt att den måste besvaras i juni – med kulor och barrikader.⁵⁶

50 Engels, ”Die deutsche Reichsverfassungskampagne”, Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 113.

51 Marx, ”Affairs in Prussia”, i *New York Tribune*, 3 december 1858.

52 Marx, ”King of Prussia’s Insanity”, i *New York Tribune*, 27 oktober 1858.

53 Jmfr Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 329. För en del darrande innan 1848, se Oscar Hammen, ”The Spectre of Communism in the 1840’s”, *Journal of the History of Ideas*, juni 1953, s 404.

54 Engels, ”Brev till Marx”, 25 april 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 125.

55 Engels, *Karl Marx*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 80.

56 Marx, ”Die Junirevolution”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 135.

Exemplet gällde också för tyskarna: även de måste sätta stopp för hotet underifrån innan det blev alltför hotfullt. Den franska regeringens blodiga kväsande av juniupproret var inspirerande. Mönstret klargjordes därefter för Marx av nederlaget i Österrike när borgarklassen "förrådde" Wien:

I Frankrike uppträdde den [borgarklassen] som en diktator och gjorde sin egen kontrarevolution. I Tyskland uppträdde den som en slavflicka och gjorde kontrarevolutionen till sin egen diktator. I Frankrike segrade den för att förödmjuka folket. I Tyskland förödmjukade den sig själv för att hindra folket från att segra. Det finns inget *skamligare och lumpnare* i historien än den *tyska borgarklassen*.⁵⁷

Strax innan revolutionen hade Engels bryskt sagt till borgarklassen: "glöm inte: 'Bödeln står vid dörren'".⁵⁸ Revolutionen sa själv samma sak ännu mer kraftfullt. Så borgarklassen vägrade öppna dörren.

8. Analysen av kontrarevolutionen

Den permanenta revolutionens ursprungliga scenario hade tänkt sig att borgarklassen skulle sluta en allians med demokratin för att stöta de gamla härskande klasserna. Det Marx såg under loppet av 1848 var att borgarklassen hade vänt sig åt andra hållet och slutit en allians med den treenighet (monarkin-aristokratin-byråkratin) på vilken den gamla staten vilade.

Det redogjorde Marx detaljerat för i december i en artikel i fyra delar, "Borgarklassen och kontrarevolutionen". De två lägren som tävlade om statsmakten hade slutit ett avtal:

Monarkin skulle offra adeln för borgarklassen, borgarklassen skulle offra folket för monarkin. Under dessa förhållanden blir monarkin borgerlig och borgarklassen blir monarkistisk.⁵⁹

Borgarklassen berusades av vanföreställningen att "den gamla statens härskande makter" verkligen skulle underkasta sig borgarklassens politiska dominans. Alltså:

Det var uppenbart. Den preussiska borgarklassen hade bara en enda uppgift, uppgiften att snyggt och prydligt inrätta sig i sin makt, göra sig av med de besvärliga anarkisterna [det revolutionära folket], återställa "lugn och ordning" och skaffa tillbaka de intäkter som hade gått förlorade under marsupproret ... De vapen som den preussiska borgarklassen hade tvingats begagna sig av under sin kamp mot det feodala samhället och dess monarki – föreningsfrihet, pressfrihet, etc.: måste de inte omintetgöras för ett folk som hade låtit sig ryckas med av tokerier, som inte längre behövde använda dem *för* borgarklassen och visade tecken på en suspekt längtan att utnyttja dem *mot* borgarklassen?

Självklart stod ett enda hinder i vägen för en överenskommelse mellan borgarklassen och monarkin ... ett enda hinder, folket – *puer robustus sed malitiosus* [orubbliga men elaka karl], som Hobbes uttryckte det. * *Folket och revolutionen!*

Revolutionen var folkets lagliga titel. Dess upproriska krav grundade sig på revolutionen. Revolutionen var den växel som folket hade tecknat för borgarklassen. Den dag det uppnådde sitt styre var också den dag då denna växel förföll. Borgarklassen var tvungen att lägga in en *protest* mot växeln.⁶⁰

Inte långt därefter erkände den tyska borgarklassen offentligt det som Marx hade beskyllt dem för. §

57 Marx, "Sieg der Kontrerevolution zu Wien", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 456.

58 Se ovan, kapitel 7, avdelning 7.

59 Marx, "Die Bourgeoisie und die Kontrerevolution", Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 109.

* Marx upprepar sin hänvisning till Hobbes' *puer robustus* från 1847. (Se ovan kapitel 6.)

60 *Ibid*, s 110 f.

§ Hammen, som är en så antimarxistisk krönikör som man kan önska sig, skriver så här angående detta:

Strax efter att den revolutionära perioden var slut skrev Engels sin historiska studie om *Tyska bondekriget*, som uttryckligen framställdes som en liknelse med 1848: ”De klasser och klassfraktioner, som överallt begått förräderi 1848 och -49, kommer vi att finna i förräddarrollen redan år 1525, fast på en lägre utvecklingsnivå.”⁶¹ I ett senare förord till sitt arbete sammanfattade Engels den fråga som vi diskuterar nu. Han konstaterade att han hade haft fel när han 1850 skrev att ”den moderna storbourgeoisien” ”snabbt [fick] dem [de österrikiska och preussiska monarkierna] under sin kontroll med hjälp av statsskulden. Och bakom storborgarna står proletärerna.”⁶² (Till och med 1850 hade han fortfarande illusioner om att borgarklassen skulle ”göra sin förbannade skyldighet”, om än i annan form.) Två decennier senare medgav han att ”bourgeoisien massa ... vill inte härska. Den har alltså 1848 i sina benknötar.”⁶³ Det vill säga, dess avgörande motivering är fortfarande rädsla för proletariatet.

Det var sambandet mellan borgarklassens skräck för den permanenta revolutionen och fenomenet bonapartism. Engels framhåller det i ett viktigt stycke. På två årtionden hade den tyska borgarklassen utvecklats ekonomiskt, men ”Hur är det då möjligt, att bourgeoisien inte också erövrat våldet även politiskt, att den uppför sig så fegt gentemot regeringen?”

Den tyska bourgeoisien har oturen att efter populärt tyskt mönster komma för sent. Dess blomstringstid infaller under en period, då bourgeoisien i de andra västeuropeiska länderna redan är i nedgång. I England har bourgeoisien inte kunnat få sin egentlige representant Bright till regeringen på annat sätt än genom en utvidgning av rösträtten, som i sina konsekvenser måste göra ett slut på hela det borgerliga våldet. I Frankrike, där bourgeoisien som sådan, som klass, härskat endast två år, 1849 och 1850, under republiken, kunde den förlänga sin samhällsliga existens endast genom att avträda sitt politiska välde till Louis Bonaparte och armén. Och med den så oändligt stegrade växelverkan mellan de tre mest framskridna europeiska länderna, är det i dag inte längre möjligt för bourgeoisien att upprätta ett bekvämt politiskt styre åt sig i Tyskland, när detta herravälde har överlevt sin användbarhet i England och Frankrike.⁶⁴

Detta är den ojämna och sammansatta utvecklingen i arbete.

Det är något som är egendomligt just för bourgeoisien gentemot alla tidigare härskande klasser: i dess utveckling finns det en vändpunkt, från vilken varje vidare stegring av dess maktmedel, främst alltså dess kapital, endast bidrar till att göra den mer och mer oduglig till politiskt välde.* ”Bakom storborgarna står proletärerna.” I samma mån som bourgeoisien utvecklar sin industri,

”Borgarklassens förräderi” som Marx och Engels kallade det var igång. I själva verket var det en vägran av den liberala borgarklassen och många demokrater att fortsätta kampen ... sedan det hade blivit uppenbart att många revolutionärer utnyttjade situationen för andra syften. Här och där hade den röda fanan ersatt den svart-röda-gyllene flaggan ...

Redan den 11 maj [1849] omtalade *Kölnische Zeitung* att närvaron av många ’orena element i den tyska rörelsen’ som ’hotade medborgarnas liv och en fri yttring av deras uppfattningar’ ledde till en svängning av opinionen till förmån för regeringen. Ett privat brev från ... en liberal från Rhenlandet ... [sa att] alla personer med egendom ’kommer att föredra den absoluta monarkin framför en röd republik’ ... Den 13 maj erkände tidningen olyckligt att ... ’Medborgarnas intelligenta besuttna klass, nationens kärna och mitt’ började vackla, till och med dra sig tillbaka till en kontrarevolutionär ståndpunkt.” (Hammen, *The Red 48ers...*, s 395 f.

61 Engels, *Tyska bondekriget*, på marxists.org. På de sista sidorna återvänder han till liknelsen med 1848.

62 *Ibid.*

63 *Ibid.*

64 *Ibid.*

* Detta är ett utmärkt exempel på Engels’ förkärlek för att ”göra vidsträckta generaliseringar, som inte alltid är tillräckligt begränsade” som jag redan har hänvisat till. (Se mitt förord till band 1.) Han har inte givit stöd för denna teori om en ”vändpunkt”, inte heller kommer han att återvända till den. Jag tycker att bevisen visar att borgarklassens säregenhet är att den under alla stadier av sin existens jämfört med tidigare härskande klasser är ”oduglig till politiskt styre”, att detta kännetecken finns inneboende i denna klass’ natur, precis som jag har diskuterat i band 1. (Se *KMR*, band 1, s 202-204.)

sin handel och sina trafikmedel, i samma mån alstrar den proletariat. Och på en viss punkt – som inte behöver inträda samtidigt eller på lika utvecklingsnivå överallt – börjar den märka, att denne dess proletäre dubbelgångare växer den över huvudet. Från och med det ögonblicket förlorar den kraften till exklusivt politiskt välde, den ser sig om efter bundsförvanter, med vilka den allt efter omständigheterna delar sitt välde eller åt vilka den helt avträder det.

Allt detta är en generalisering av erfarenheterna från revolutionen 1848-1849. Han tillämpar dem speciellt på Tyskland:

I Tyskland inträdde denna vändpunkt för bourgeoisien redan 1848. Och den tyska bourgeoisien bävade visserligen den gången inte så mycket för det tyska som för det franska proletariatet. Junidrabningen i Paris 1848 visade den, vad den hade att vänta. Det tyska proletariatet var tillräckligt agiterat för att bevisa för bourgeoisien, att också i tysk jord såddes fröna till samma skörd; och från den dagen var udden bruten av bourgeoisiens politiska aktion. Den sökte bundsförvanter, den sålde sig till dem för vilket pris som helst – och den har ännu i dag [1870] inte kommit ett steg längre.

Dessa bundsförvanter är samtliga reaktionära av naturen. Där är kungadömet med sin armé och sin byråkrati, där är den stora feodaladeln, där är den lilla knapadeln, där är t.o.m. prästerna. Med alla dessa har bourgeoisien förpaktat sig och slutit överenskommelser bara för att rädda sitt ömtåliga skinn, tills den till sist inte hade något mera kvar att schackra bort. Och ju mer proletariatet utvecklade sig, ju mera det började känna sig som klass, handla som klass, desto klenmodigare blev borgarna.⁶⁵

1850 hade Marx skrivit att:

Om juniupproret överallt på kontinenten stärkte bourgeoisiens självkänsla och gjorde det möjligt för den att öppet sluta förbund med den feodala kungamakten mot folket, vem blev då det första offret för detta förbund? Den kontinentala bourgeoisien själv. Juninederlaget hindrade den från att befästa sitt herravälde...⁶⁶

Borgarklassen hindrades förvisso från att befästa sitt politiska styre, men under efterspelet till Bismarcks bonapartism satte den ändå igång med att befästa sin ekonomiska makt. Samma faktorer som förnekade den permanenta revolutionens väg *i den form som Marx och Engels föreställde sig det 1848* pressade också in borgarklassen längs den bonapartistiska vägen.

Detta måste i sin tur ge upphov till, och gav faktiskt upphov till, en senare och reviderad form av begreppet den permanenta revolutionen.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, s 27, på marxistarkiv.se.

Kapitel 9 Den permanenta revolutionen, slutgiltig version

Mot slutet av 1848 och början av 1849 gav Marx upp förväntningarna om att borgarklassen trots allt skulle kunna klara biffen.

Det var ingen enkel slutsats att komma fram till, eftersom den – i avsaknad av en kristallkula för att kunna förutsäga alternativa vägar – antydde att en progressiv ekonomisk modernisering i Tyskland skulle kunna hindras eller fördröjas för lång tid framåt. Marx drog inte slutsatsen plötsligt en viss dag. Tvärtom finns det många tecken på att han trevade sig fram och vacklade, som man kan förvänta sig av en kämpe som försökte förstå en oväntad utveckling, inte i en forskarcell i ett bibliotek hundra år senare utan under de revolutionära händelsernas villervalla.

1. *Borgarklassen avfärdas*

Redan så tidigt som i juli 1848 fanns det ett element av tvetydighet i följande stycke ur en artikel av Marx:

Den [Hansemanregeringen] vill upprätta borgarklassens makt samtidigt som den kompromissar med den gamla polis- och feodala staten. Under denna dubbla och motsägelsefulla uppgift upplever den vid varje svängning hur borgarklassens ännu inte upprättade makt och dess egen existens omintetgörs av de absolutistiska, feodala reaktionära styrkorna – och den kommer att falla till föga för de sistnämnda. Borgarklassen kan inte kämpa för sin egen makt utan att tills vidare ta folket i sin helhet som allierad, alltså träda fram som mer eller mindre demokratisk.¹

Det finns ett direkt uttalande att ”den kommer att falla till föga”, men nästa slutsats är att ”den kommer att falla till föga *såvida inte ...*” Denna andra uppfattning blev i själva verket den gällande linjen under flera månader.

I en uttrycksfull artikel en månad tidigare, där Marx försvarade Parisarbetarnas juniuppror, frågade han, trots sin bitterhet mot borgarklassen, i slutet av artikeln om den ”djupa avgrund som har öppnat sig framför oss” skulle leda till slutsatsen att kampen för en demokratisk konstitution inte gjorde någon skillnad, att skillnaden mellan en demokratisk statsform och den absolutistiska staten bara är ”tom, illusorisk, ingenting”. Hans svar är ett kraftfullt *nej*. De strider som uppstår på grund av samhällsutvecklingen måste utkämpas ända till slutet:

Den bästa statsformen är den där de sociala motsättningarna inte görs otydliga, inte godtyckligt – följaktligen på ett konstgjort sätt, bara skenbart – hämmas. Den bästa statsformen är den där de får strida fritt och därmed kommer fram till en lösning.²

Svaret utarbetades inte genom att sitta och grubbla på *NRZ:s* kontor. Det kom som svar på en rad sammanstötningar. I september kastade en avgörande händelse ett skarpt ljus. Det bröt ut ett uppror i Frankfurtområdet, som enligt en rapport av Engels utkämpades av ”arbetarna i Frankfurt, Offenbach och Hanau, och av bönder i den omgivande regionen”. De borgerliga elementen var mot rörelsen och den kvästes av regeringen med hjälp av preussiska, österrikiska och hessiska trupper. Engels’ artikel om upproret analyserade klassallianserna och drog en allmän slutsats: varför segrade kontrarevolutionen över hela Europa?

Därför att alla sidor vet att den kamp som skymtar i alla civiliserade länder är en helt annan, en oändligt viktigare kamp än alla tidigare revolutioner: ty i Wien såväl som i Paris, Berlin såväl som Frankfurt, London såväl som Milano, handlar det om *att stöta borgarklassens politiska*

1 Marx, ”Der Bürgerwehrgesetzenwurf”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 249.

2 Marx, ”Die Junirevolution”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 136.

makt, det handlar om en omvandling vars oerhörda konsekvenser redan fyller alla välbeställda och förbryllade medborgare med bestörtning.

Finns det något revolutionärt centrum i världen där den röda fanan, det förbrödande europeiska proletariats kampsymbol, under de senaste fem månaderna inte har vajat över barrikaderna?

Även i Frankfurt stred man mot de förenade junkrarnas parlament under den röda fanan.

Orsaken till alla dessa nederlag är att det nu är borgarklassen som hotas under alla de uppror som bryter ut – dess politiska existens hotas direkt och dess sociala existens indirekt. Det till största delen obehäpnade folket tvingas kämpa mot inte bara den organiserade byråkratiska och militära statens styrkor som har tagits över av borgarklassen, utan också mot den behäpnade borgarklassen själv. Mot det oorganiserade och dåligt behäpnade folket står de andra samhällsklassernas gemensamma, välorganiserade och välutrustade styrkor. Och det är därför folket hittills har besegrats, och därför de kommer att fortsätta att besegras tills dess motståndare försvagats – antingen därför att trupperna dras in i krig eller därför att de splittras internt – eller tills dess någon stor händelse tvingar folket till en desperat kamp och demoraliserar deras motståndare.³

Engels' artikel pekar sedan på de hägrande händelserna i Frankrike som ett hopp om förnyad revolutionär glöd i Europa.

I slutet av augusti talade Marx inför det Demokratiska förbundet i Wien, och verkar ha uttryckt uppfattningar om situationen i Österrike som han ännu inte hade tillämpat på Tyskland. ”Herr Marx”, sa pressrapporterna i Wien, ”menade att det inte gjorde någon skillnad *vem* som var minister, ty – precis som i Paris – var det här nu frågan om en kamp mellan borgarklassen och proletariatet.”⁴

I december var mönstret tydligt nog för att Marx skulle publicera sin betydelsefulla programmatiska artikel ”Borgarklassen och kontrarevolutionen”, som (vilket vi har sett) anklagade borgarklassen för att gå över till kontrarevolutionen. Den innehåller det hittills kraftfullaste gisslandet av borgarklassens oförmåga. Ett centralt stycke ur den andra delen är ett bra exempel på Marx' ”dundrande” stil, liksom på den politiska tolkning han håller på att utarbeta:

Den tyska borgarklassen hade utvecklats så trögt, fegt och långsamt att den, när den hotfullt mötte feodalismen och absolutismen, i samma stund såg sig hotfullt ställd inför proletariatet och alla delar av medborgarna [*Bürgertum*, medborgare, inte borgare] vars intressen och tankar var knutna till proletariatet. Och den såg inte bara en klass *bakom* sig utan hela Europa fientligt uppställt *framför* sig. Den preussiska borgarklassen var inte – som den franska borgarklassen hade varit 1789 – en klass som företrädde *hela* det moderna samhället gentemot det gamla samhällets representanter, monarkin och aristokratin. Den hade förfallit till en sorts *samhälleligt stånd* som var lika tydligt åtskilt från kronan som från folket, ivrig att vara mot båda, men obeslutsam inför var och en tagen enskilt, eftersom den alltid såg båda två antingen framför eller bakom sig. Eftersom den själv redan tillhörde det gamla samhället var den ända från början benägen att förråda folket och kompromissa med det gamla samhällets krönte representanter. Den företrädde inte ett nytt samhälles intressen mot ett gammalt, utan ett förtvinande samhälles nyligen återupplivade intressen, den stod inte i ledningen för revolutionen på grund av att folket stod bakom den utan därför att folket knuffade den framför sig, stod inte i täten på grund av att den representerade initiativ för en ny social tidsålder utan bara en gammal social epoks hatiskhet. Inte som ett skikt som hade brutit fram under den gamla staten, utan som ett skikt som en jordbävning nu lyfte upp till ytan i den nya staten. Utan tilltro till sig själv, utan tilltro till folket klagar den på dem ovan och darrar inför dem under, är egoistisk mot båda sidor och medvetet om sin egoism, revolutionär gentemot de konservativa, konservativ gentemot revolutionärerna, skeptisk mot sina egna slagord, begiven på fraser istället för teorier, skrämde av den internatio-

3 Engels, ”Der Aufstand in Frankfurt”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 410, 413.

4 Nyhetsrapporter om Marx' tal..., Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 490.

nella stormen utnyttjar den just denna storm. Ingen energi åt något håll, plagiering åt alla håll, ordinär genom att inte vara ursprunglig, ursprunglig i sin vanlighet. Den köpslår om sina egna strävanden, utan initiativ, utan tilltro till sig själv, utan tilltro till folket, utan någon världshistorisk uppgift, en förbaskad gubbstrutt som fann sig dömd att leda in de första ungdomliga strömningarna hos ett rakryggt folk i sina egna senila intressen och vilseleda dem, utan ögon, utan öron, utan tänder, utan allt – på detta sätt upptäckte den *preussiska borgarklassen* att den efter marsrevolutionen stod i ledningen för den preussiska staten.⁵

Man skulle kunna tro att Marx efter alla dessa hårda ord helt skulle avfärda den liberala borgarklassen som revolutionär kraft.

2. "Social republik" eller kontrarevolution

Om det inte var borgarklassen, vilken annan samhällskraft var alternativet till ett återupprättande av den absolutistiska makten?

Marx pekar på det klassblock som vi redan har beskrivit: proletariatet, småbourgeoisien, småbönderna. Denna gång framhävs bönderna mer än tidigare, ty med sitt lagförslag om att avskaffa de feodala pålagorna på jorden hade regeringen just klargjort att den inte förmådde angripa det feodala jordägandet av rädsla för att väcka tankar på borgerligt ägande. Den borgerliga "egoismen" hade förblindat den "så mycket att den tvingade bort sina egna oundgängliga *allierade* – *bondeklassen*."*

Den franska borgarklassen började med att befria bönderna. Med bönderna erövrade den Europa. Den preussiska borgarklassen var så helt uppslukade av sina egna *inskränkta*, omedelbara intressen att den till och med stötte bort denna *allierade* och gjorde den till ett verktyg i händerna på den feodala kontrarevolutionen.⁶

Slutsats:

Precis som den tyska borgarklassens historia överhuvudtaget från mars till december, visar den preussiska borgarklassens historia att det i Tyskland är omöjligt med en rent *borgerlig revolution* och upprättandet av ett borgerligt *styre* i form av en *konstitutionell monarki*, och att det bara är möjligt med en feodal absolutistisk kontrarevolution eller en *social republikansk revolution*.⁷

Detta – kontrarevolution eller social republik – är en viktig ny formulering av de revolutionära alternativen.

Som vi har sett⁸ användes redan parollen om en social republik (eller social och demokratisk republik) ofta för att beteckna en demokratisk republik som vidtog samhälleliga åtgärder utöver borgarklassens intressen. På samma gång innebar "sociala institutioner" på ett allmänt sätt det vi nu skulle kalla "socialistiska" institutioner. I *NRZ* den 1 september skrev till exempel Engels att

den demokratiskt sociala republiken först måste utropas [i Frankrike], det franska proletariatet måste stå över sin borgarklass med foten på dess hals innan en varaktig demokratisk seger är tänkbar i Italien, Tyskland, Polen, Ungern, etc.⁹

Det är också innebörden när Marx i sin *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850* från 1850 ställer den

5 Marx, "Die Bourgeoisie und die Kontrarevolution", Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 108 f.

* Bönderna kommer under de följande månaderna att bli allt viktigare för Marx, och de kommer att analyseras närmare i kapitel 13 nedan.

6 *Ibid*, s 121.

7 *Ibid*, s 124.

8 Se ovan kapitel 8, avdelning 1.

9 Engels, "Vermittlung und Intervention. Radetzky und Cavaignac", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 377.

”borgerliga republiken” mot en ”republik med sociala institutioner”. Den republik som faktiskt inrättades av Konstituerande församlingen i maj var, säger Marx, ”inte republiken med sociala institutioner, inte den drömbild, som hägrade för barrikadkämparna.” Den var ”inte något revolutionärt vapen mot den borgerliga ordningen, utan tvärtom ... det politiska beståndet av det borgerliga samhället, kort och gott: *den borgerliga republiken*.” Förvisso tvingades regeringen ”under proletariats omedelbara tryck ... att proklamera den som en *republik med sociala institutioner*”, men i själva verket var ”Parisproletariatet ännu inte ... i stånd att gå utanför den borgerliga republiken annat än i *fantasin*...”¹⁰ Senare skrev Engels att ”en *ren*, borgerlig republik överträffades i Tyskland av händelserna redan innan den uppstod.”¹¹

Genom att vara förutsättningslös förblev parollen om en social republik, ända fram till Första internationals och därefter, ett populariserat och agitatoriskt sätt att hänvisa till en regering som antog en socialistisk inriktning.* 1848 passade den mycket bra för att beteckna tanken på en *övergångsregim* som inte längre var borgerlig men ännu inte kommunistisk och grundade sig på ett block av progressiva klasser.

Vid den tidpunkt där vi nu befinner oss (slutet av 1848) är Marx’ uppfattning om detta block förvisso omfattande. Hur omfattande kan vi se i den mening som följer omedelbart efter det ovan citerade återopandet av en ”social republikansk revolution”:

Men detta måste i sig själv väcka den livskraftiga delen av borgarklassen ur sin apati. Det tillförsäkras vi framförallt av den *fruktansvärda vidräkning* med vilken kontrarevolutionen kommer att överraska den till våren ...¹²

Uppenbarligen hoppas Marx att åtminstone en mer progressiv del (”livskraftig del”) av borgarklassen själv kommer att besluta sig att den sociala republiken är ett mindre ont för den än en absolutistisk kontrarevolution, och därför villigt gå med på en regim som grundar sig på ett brett block av klasser till vänster om borgarklassens huvudmassa.

3. Slutpunkten

Följande månad, januari 1849, ställdes frågan på ett omedelbart taktiskt sätt. Ett val – baserat på ett ganska odemokratiskt valsystem i två steg med begränsad rösträtt – planerades i Preussen till 22 januari. Skulle Arbetarförbundet ställa upp med egna kandidater med den sociala republiken som plattform mot de ”vanliga demokraterna”, som i egenskap av förespråkare av en borgerlig republik också var motståndare till den gamla regimen?

Detta ledde fram till den sista fasen i Marx’ envisa försök att stöda den borgerliga oppositionen mot absolutismen. Hans programförklaring beskrevs på följande sätt när Arbetarförbundets tidning rapporterade om styrelsens diskussion:

... för tillfället är det inte frågan om att göra något utifrån våra principer, utan om att gå mot

10 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 24.

11 Engels, ”Brev till Franz Mehring”, 14 juli 1893, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 461 [ej med i svenska versionen på mrxists.org – öa.]

* Det framhävdes specifikt av Marx 1871, i hans *Pariskommunen*:

”Ropet efter den ’sociala republiken’, varmed Paris proletariat inledde februarirevolutionen [1871], uttryckte det obestämbara kravet på en republik som inte endast skulle undanröja den monarkiska formen för klassherraväldet utan själva klassherraväldet. Kommunen var den bestämda formen för denna republik.” (Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 25-26. Jmfr utkastet till detta verk i Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, New York: Monthly Review Press 1971. Notera också diskussionen i *General Council of the First International... 1870-1871*, s 164 f. Även Engels, ”Brev till P Lafargue”, *Engels & Lafargue: Correspondence*, band 3, s 272.)

12 Marx, ”Die Bourgeoisie und die Kontrarevolution”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 124.

regeringen, absolutismen och det feodala styret. Men för detta räcker det med vanliga demokrater – så kallade liberaler – som inte heller på långa vägar är nöjda med den nuvarande regimen. Man måste för en gångs skull ta situationen som den är. Eftersom det viktiga nu är att göra hårdast möjliga motstånd mot det existerande absolutistiska systemet, då kräver sunda förnuftet, om vi har klart för oss att vi inte kan få gehör för de principer vi själva står för, att vi förenas med ett annat parti som också gör motstånd, för att inte låta vår gemensamma fiende, den absoluta monarkin, vinna.¹³

Förbundet beslutade sig faktiskt för att stöda demokratins kandidater på villkor att de gick mot den konstitution som ”förlänades” (överlämnades) av den preussiska kungen.

På grundval av erfarenheterna skulle Marx senare ifrågasätta det ”sunda förnuftet” i denna politik. Hursomhelst handlade det inte om att välja mellan bra och dåliga borgerliga kandidater, utan istället att välja mellan anhängare av två olika samhällssystem, det ena progressivt och det andra historiskt reaktionärt.*

En artikel i två delar av Marx just innan valet var en fullständig vädjan inte bara till demokratin utan i synnerhet till den borgerliga oppositionen att besegra absolutismen, och i synnerhet besegra den förlänade konstitutionen. Den förtjänar att uppmärksammas som en milstolpe i Marx’ politiska utveckling, ty han skulle aldrig mer ställa sådana förväntningar på borgarklassen.

Kölns ledande tidning, *Kölnische Zeitung*, hade framfört anklagelsen att motståndarna till den förlänade konstitutionen var förespråkare av en röd republik. Om denna skrämselfpropaganda skulle motverkas måste oppositionen mot konstitutionen breddas. Marx svarade: det är inte tvistefrågan – inte en republik eller någon sorts republik. Den enda frågan är denna:

Vill ni ha den gamla *absolutismen* tillsammans med ett nyrenoverat ståndssystem – eller vill ni ha ett borgerligt representativt system? ... det är inte alls frågan om en kamp mot borgerliga egendomsförhållanden som den kamp som pågår i Frankrike och förbereds i England. Det handlar istället om en kamp mot en politisk konstitution som sätter ”*borgerliga egendomsförhållanden*” på spel genom att överlämna statsrodret till företrädarna för ”*feodala egendomsförhållanden*” ...¹⁴

Den viktigaste inriktningen i artikeln anpassas medvetet i termer av borgarklassens egna intressen: ”lyckas borgarklassen skaffa sig en statsform där den fritt kan bedriva sin klass’ gemensamma affärer, handelns, industrins och jordbrukets intressen ...?”¹⁵

Den borgerliga industrin *måste* spränga absolutismens och feodalismens bojar. En revolution mot båda innebär bara att den borgerliga industrin har nått en höjdpunkt där den måste erövra en

13 Marx, ”Komiteesitzung des Arbeitervereines vom 15. Januar 1849”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 579. Jmfr också Arbetarförbundets uttalande, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 585.

* Det är den grundläggande skillnaden mellan de problem som Marx stod inför och den senare fråga som det liknar, nämligen den socialdemokratiska politiken om ”det mindre onda”, att stöda liberala borgerliga kandidater mot borgerliga högerkandidater. Dessutom påverkades frågan så som den ställdes 1849 av två omedelbara faktorer: (1) På grund av vallagarna hade bara en liten del av arbetarna rätt att rösta, följaktligen var den parlamentariska politiken inte huvudsakligen inriktad på en proletär valmanskår. (2) Den grupp som var mot att stöda demokratiska kandidater och förespråkade enbart arbetarkandidater, Gottschalk-klicker i Kölns Arbetarförbund, utgick från en *reaktionär* utgångspunkt, som syftade till att anpassa sig till en ”social monarki” mot en allians med demokratin. (För mer detaljer om valfrågan se *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 903 f; Becker, *Karl Marx & Friedrich Engels in Köln*, s 183-195; Hammen, *Red 48ers*, s 359-361.) Som vi ska se kom Marx hursomhelst i efterhand fram till att denna politik var felaktig även 1849.

14 Marx, ”Montesquieu LVI”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 190 f.

15 *Ibid*, s 191.

statsform som passar för den eller gå under.¹⁶

(Detta hemfaller till den gamla övertygelsen att man ”frågar inte vad borgarklassen bara *vill* utan istället vad den *måste* göra.”)¹⁷

Marx riktar sig till demokratin och förklarar:

Vi är sannerligen de sista som önskar borgarklassens styre. Vi var de första i Tyskland att häva upp vår röst om det ...

Men vi vänder oss till arbetarna och småbourgeoisien: bättre att stå ut med det moderna borgerliga samhället, som med hjälp av sin industrialisering skapar de materiella medlen för att upprätta ett nytt samhälle som kommer att befria er alla, än att vrida klockan tillbaka till en utlevad samhällsform som under förevändning att rädda er klass kastar tillbaka hela landet i ett medeltida barbari!¹⁸

Om monarkins konstitution är emot den preussiska borgarklassens intressen varför är då borgarklassen för den? Marx' första svar:

Borgarklassens handels- och industriella sektor kastar sig i armarna på kontrarevolutionen av rädsla för revolutionen. Som om kontrarevolutionen vore något annat än förspelet till en revolution.

Hans uppfordran till borgarklassen är alltså: ett återinförande av absolutismens makt kommer att göra revolutionen mer viss, inte mindre. (Borgarklassen blev inte övertygad, och det av goda skäl.) Sedan pekar Marx på den del av borgarklassen ”som är likgiltig inför sin klass' gemensamma intressen och driver sina egna speciella intressen, egna intressen som till och med är fientliga mot de andra.”¹⁹ Denna sektor innefattar ”finansbaronerna, de offentliga fordringsägarna, bankirerna och rentiererna”, plus leverantörerna till regeringens affärer och deras intellektuella och akademiska snyltgäster. Men dessa kan inte svara för hela borgarklassen.

Valresultaten visade att de demokratiska kandidaterna slog oppositionen med knapp marginal i Rhenlandet, men i Preussen i sin helhet fortsatte borgarklassen att gå åt höger. Slutpunkten var nära.

I mitten av februari la Marx allt detta bakom sig, om än utan att ändra sig:

Vi tycker om bestämda åsikter. Vi har aldrig kurtiserat något parlamentariskt parti.* Det parti som vi företräder, folkets parti, finns i Tyskland bara i grundläggande form. Men när det förs kamp mot den *existerande regeringen* så allierar vi oss till och med med våra fiender. Vi tar den officiella preussiska oppositionen som ett faktum, precis så som den uppstår ur de bedrövliga tyska kulturella förhållanden som råder än idag, och därför har vi låtit *våra* egna uppfattningar stanna i bakgrunden under valstriden. Nu, *efter* valet, bekräftar vi åter vår gamla oförsonliga ståndpunkt, inte bara mot regeringen utan också mot den officiella oppositionen.²⁰

Från och med nu gick Marx mer och mer från att delta i den demokratiska rörelsen som sådan i riktning mot att betona arbetarorganisationernas företrädare och att mobilisera bönderna i regionen. Den 14 april var brytningen definitiv: Marx och tre nära medarbetare förkunnade att de avgick ur Demokratiska förbundets kommitté i Rhenlandet och sa offentligt att målet istället skulle vara att

16 *Ibid*, s 193.

17 Angående detta uttalande se kapitel 7, avdelning 4, not 31 ovan.

18 Marx, ”Montesquieu LVI”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 195.

19 *Ibid*, s 195 f.

* På samma sätt lite senare: ”*Neue Rheinische Zeitung* har aldrig framställt sig som organ för ett parlamentariskt parti.” (Marx/Engels, ”Stein”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 298.)

20 Marx, ”Die Märzverein”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 335.

organisera arbetarförbund.²¹ Således satte Marx åter målet att organisera arbetarklassen högst på dagordningen, som vi förklarar i slutet av specialnot J. Men projektet att hålla en nationell kongress för arbetarförbunden dog ut när revolutionen under den efterföljande perioden kvästes i hela landet.

Denna avgång markerade det formella slutet på en period av experimenterande i Marx' teori om revolutionen och i hans praktik.

4. *Permanent revolutionen, version två*

Den linje som Marx drev under valen i Preussen i januari 1849 hade hållit liv i den ursprungliga versionen av begreppet permanent revolution. Men om vi följer linjen från hans artikel i december om "Borgarklassen och kontrarevolutionen" till hans avgång ur Demokratiska förbundets kommitté i april, så kan vi urskilja hur han rörde sig mot en andra version av den permanenta revolutionen.

Den första versionen hade föreställt sig dessa oavbrutna stadier: (1) borgarklassen tar den politiska makten från absolutismen, (2) demokratin, ett block mellan proletariatet, småbourgeoisien och bönderna, träder in för att ta över från borgarklassen.

Den andra versionen utgörs av en enkel förändring: eftersom borgarklassen vägrar ta den politiska makten måste demokratin sträva efter att själv direkt ta den politiska makten. Det som är oförändrat är att perspektivet fortfarande är att påskynda den borgerliga ekonomiska utvecklingen (modernisering och industrialisering) under beskydd av den nya revolutionära makten fram tills dess att nästa stadium – den proletära makten – ställs på dagordningen. Det borgerligt demokratiska stadiet ska pressas in under en politisk makt som inte är borgarklassens egen. (Om vi tittar framåt kan vi se en parallell: under bonapartismen ska också det borgerliga stadiet genomföras under en politisk makt som inte är borgarklassens egen.)*

Det var inte samma sak som att ha illusioner om att kommunismen själv stod på den omedelbara samhälleliga dagordningen i det underutvecklade Tyskland, men det innebar verkligen att hoppa över stadiet med en "ren", eller borgerlig, republik och övergå direkt till den sociala republiken. Det satte också parollen om en andra revolution i förgrunden.

Förvisso hade redan en artikel från *NRZ:s* allra första månad anspelat på den andra revolutionen.²² Nu var det mer brådskande. Marx utnyttjade ett tillfälle då han fick stor publicitet för att ge det en framträdande plats – hans försvarstal inför en jury i Köln i februari, som slutar så här:

Jag upprepar slutligen, att ännu bara dramats första akt är slut. De båda samhällenas, det medel-

21 Marx m fl, "Erklärung", *NRZ* 15 april 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 426. Se även Arbetarförbundets resolution, *ibid*, s 584, och Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln...*, s 246-250.

* Läsare som är intresserade av jämförelsen med Ryssland som nämndes i kapitel 7 (se ovan kapitel 7, inledning) kanske märker likheten mellan denna andra version av den permanenta revolutionen och Lenins formulering "proletariatets och böndernas demokratiska diktatur". Trotskij hävdade – helt rätt, tycker jag – att Lenins formulering inte nödvändigtvis var oförenlig med hans egen teori om den permanenta revolutionen. Han vidhöll att den sistnämnda "i stort sett hade en avsiktligt algebraisk karaktär". Men jag tror inte att Trotskij insåg att det grundläggande begreppet permanent revolution i sig själv är en "algebraisk" formulering, det vill säga kan göras konkret med hjälp av olika sorts politik. Trotskij's korta hänvisningar till Marx i detta avseende – om att övergå till "socialistiska åtgärder" och om "den borgerliga revolutionen 1848 som ett direkt förbud till den proletära revolutionen" – är bara tillämpliga på Marx' slutgiltiga variant. (Leo Trotskij, *Den permanenta revolutionen*, på marxistarkiv.se, s 2, 4.) Han kände troligen bara till innehållet i Marx' "Hänvändelse till kommunistiska förbundet" från 1850, som vi ska diskutera i nästa kapitel. Det säger sig också själv att jordbruksfrågans dominerande roll i Ryssland innebar en stor skillnad från Marx' situation. Av detta och andra skäl är det oklokt att sätta likhetstecken mellan det allmänna begreppet permanent revolution och en enskild tillämpning av det i ett visst historiskt läge.

22 Engels, "Die Vereinbarungsversammlung vom 15. Juni", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 79. För sammanhanget, se ovan kapitel 8, avdelning 7. Se även Marx/Engels, "The Downfall of the Camphausen Government", Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 106.

tidas och det borgerligas, strid kommer att ånyo föras i politiska former...

Men vilken väg nationalförsamlingen än må beträda, det nödvändiga resultatet kan inte vara något annat än *fullständig seger för kontrarevolutionen eller ny segerrik revolution*. Kanske är revolutionens seger möjlig först efter fullbordad kontrarevolution.²³

Den sista meningen, som mildras med ett "kanske", avskriver borgarklassen som revolutionär kraft, denna gången för gott.

Strävan efter en demokratisk konstitution som mål för kampen påverkades inte alls. Direkt efter den första valomgången återupptog Marx angreppet mot den förlänade konstitutionen, och betonade starkt hur de demokratiska klasserna grupperade sig:

Kan småbourgeoisien och bönderna, och dessutom proletärerna, hitta en bättre statsform för att företräda sina intressen än den demokratiska republiken? Är det inte just dessa klasser som är de mest radikala och demokratiska i hela samhället? Är inte proletariatet just den speciellt *röda* klassen?²⁴

I själva verket omsatte den tyska revolutionens sista skede detta i handling. I maj bröt det som Engels senare lovordade som "Det tyska fälttåget för en rikskonstitution" ut, med väpnade uppror i Rhenlandet och södra Tyskland. Den 16 maj förelade den preussiska regeringen Marx en utvisningsorder. 18 maj kom *NRZ* ut för sista gången, i ett specialnummer tryckt med rött bläck, där redaktörerna sa om sig själva: "Deras sista ord kommer överallt och alltid att vara: *Den arbetande klassens frigörelse!*"²⁵ Engels gick ut i strid med de upproriska trupperna.

Engels artikel om detta sista uppflammande av revolutionen skrevs strax därefter och sammanfattade grupperingen av klasserna så här, och förklarade därmed också rörelsens olyckliga fåfänglighet:

Hela rörelsens själ var den *småborgerliga* klassen, som företrädesvis kallas *medelklassen* [*Bürgerstand*], och det är förvisso den dominerande klassen i Tyskland, speciellt i söder ... Men bakom småbourgeoisien står överallt andra klasser, som tar upp rörelsen ... ger den en mer bestämd och energisk karaktär och varhelst det är möjligt försöker ta över den: *proletariatet* och en stor del av *bönderna*, som småbourgeoisins avancerade del dessutom anslöt sig till under en tid.

Med de större städernas proletariat i ledningen tog dessa klasser de högtidligt bekräftade försäkringarna om stöd för konstitutionen på större allvar än vad de småborgerliga agitatorerna gillade ... [Alla förstod] att småbourgeoisien efter segern skulle bli tvungen att försvara samma konstitution mot just dessa proletärer och bönder. Dessa klasser tvingade småbourgeoisien till en öppen brytning med den existerande statsmakten.²⁶

Även den "livskraftiga" eller "progressiva" delen av borgarklassen (minns Marx' förväntningar i "Borgarklassen och kontrarevolutionen") fanns där – om än endast "under rörelsens inledning":

Under rörelsens inledning anslöt sig dessutom den mer beslutsamma delen av stor- och mellanbourgeoisien till småbourgeoisien, precis som vi har sett under alla tidigare småborgerliga rörelser i England och Frankrike. Borgarklassen härskar aldrig i sin helhet. Förutom de feodala kasterna som fortfarande har kvar en del av sin politiska makt, så splittras till och med storbourgeoisien, så fort den har besegrat feodalismen, i ett härskande parti och ett oppositionsparti, som vanligtvis å ena sidan representeras av bankerna och å den andra av fabriksidkarna. Den

23 Marx, *Kölnerprocessen mot de rhenska demokraternas utskott*, på marxists.org.

24 Marx, "Die 'Kölnische Zeitung' über die Wahlen", Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 217.

25 Marx, "An die Arbeiter Kölns", Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 529.

26 Engels, "Die deutsche Reichsverfassungskampagne", Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 111 f.

oppositionella, progressiva delen av stor- och mellanbourgeoisien har då gemensamma intressen med småbourgeoisien gentemot den härskande delen, och den förenas med småbourgeoisien i gemensam kamp.²⁷

Rörelsens höger kämpade för nationellt enande under rikets svart-röd-gula konstitution; den demokratiska vänstern kämpade för en ”röd republik” (social republik). Men revolutionen fick aldrig någon chans att bli permanent, det vill säga påbörja den förväntade klassförskjutningen åt vänster som ett resultat av den gamla regimens nederlag, ty det demokratiska upproret slogs ner.

5. *Den permanenta revolutionens internationella innebörd*

Marx hade aldrig förväntat sig att rörelsen skulle segra i det underutvecklade Tyskland om den bara begränsade sig till tyska styrkor. Han betraktade Tyskland som ett slagfält i ett europeiskt krig (revolutionen) och dessutom oftast som ett underordnat slagfält.

Det ger begreppet permanent revolution en ytterligare dimension: ty den ser revolutionens förlopp i europeisk skala, att den skulle fortsätta ”permanent” (i fortgående vågor) från ett land till ett annat. Det finns två sidor hos detta samspel från land till land: de mer utvecklade (mer industrialiserade) ländernas roll gentemot de andra där borgarklassen ännu inte hade erövrat den politiska makten, och de förtryckande ländernas roll i förhållande till de förtryckta nationaliteterna.

Förvisso hade revolutionens internationella sida ända från början varit en del av Marx’ tänkande. Det mest kända tidiga uttrycket hos Marx är den sista meningen i hans inledning till kritiken av Hegel 1844: ”Då alla inre betingelser är uppfyllda kommer dagen för den *tyska återuppståndelsen* att förkunnas genom den *galliska hanens galande*.”²⁸ (Han fortsatte att uttrycka just denna åsikt under hela 1848.) Ännu viktigare är att detta internationella perspektiv blev en grundläggande del av den permanenta revolutionen, speciellt genom erfarenheterna 1848-1849. Även här spelade begreppet *permanent revolutionens* ursprung i den franska revolutionen en avgörande roll. Vi kan påminna oss om Marx’ tidiga anmärkning att Napoleon hade ersatt ”permanent revolution med permanent krig.”* Napoleonkrigens historiska betydelse var att de spred den borgerliga revolutionen till andra delar av Europa, det vill säga de gjorde revolutionen ”permanent” (fortgående) i internationell skala även om de begränsade revolutionen hemma. Kriget i Europa och den europeiska revolutionen var ouppslösligt förenade.

Ännu mer än på Napoleons tid framträdde spöket om en *smittsam revolution*, som flammade upp i fortgående vågor i det ena landet efter det andra med en växelverkande genomslagskraft. För första gången var internationalismen i stor skala inte bara en önskan, ett ”moraliskt värde”, en dagdröm eller ett filosofiskt begrepp, utan en praktisk, realistisk samhällskraft.

Det var också det politiska svaret på den tyska revolutionens omöjlighet. Gick det verkligen att tro att detta underutvecklade land med sitt lilla proletariat, småborgerliga demokrati och lättskrämde borgarklass under en överlägsen byråkratisk stat skulle kunna driva den permanenta revolutionen ända till en social republik? Inte på grundval av tyska krafter, ansåg Marx.

Den artikel där Marx utvecklade denna tanke på ett systematiskt sätt publicerades i *NRZ* i början av det nya året, 1849. Den har ibland misstolkats genom att man inte har insett att ordet ”världskrig” i denna artikel betydde ett *revolutionärt krig i världsskala*, i likhet med Napoleons ”permanent revolution”.[§]

27 *Ibid*, s 113.

28 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning*, på marxists.org.

* Angående detta, se specialnot C.

§ Detta språkbruk används klart och tydligt i en artikel av Engels senare i juni: ”Det europeiska folkkriget ... det

Som kontrast inleds artikeln med de högtidliga tal med vilka Europas ledare hälsade revolutionens internationalism: ”Påven helgade den med en ritual, Lamartines eolsharpa drillade svagt med klingande människovänlig musik, stående fraser om *fraternité*, broderskap mellan samhällssektorer och nationer”, och så vidare.²⁹ Marx’ internationalistiska teori läggs fram i artikelns sista stycke:

Arbetarklassens nederlag i Frankrike [i juni] och den franska borgarklassens seger innebar på samma gång att de nationaliteter som hade svarat på den galliska tuppens galande [februarirevolutionen i Paris] med hjältemodig befrielsekamp återigen undertrycktes. Polen,* Italien och Irland hemsöktes, plundrades och slaktades återigen av preussiska, österrikiska och engelska hantlangare. Arbetarklassens nederlag i Frankrike och den franska borgarklassens seger var på samma gång ett nederlag för medelklasserna i alla Europas länder där medelklasserna, i tillfällig enhet med folket, hade besvarat den galliska tuppens galande med ett blodigt uppror mot feodalismen. Neapel, Wien, Berlin! Arbetarklassens nederlag i Frankrike och den franska borgarklassens seger var på samma gång en seger för öst över väst, civilisationens nederlag mot barbariet. I Valakiet inledde ryssarna och deras redskap, turkarna, förtrycket av rumänerna; i Wien ströp de kroatiska legosoldaterna, tjeckerna, Jellachichs rödrockar, och liknande slödder Tysklands frihet, och samtidigt är tsaren allestädes närvarande i Europa. Störtandet av borgarklassen i Frankrike, den franska arbetarklassens seger och överhuvudtaget arbetarklassens befrielse – är därför stridsropet för Europas befrielse.

Men den revolutionära vägen bröts mot England:

England behärskar världsmarknaden. En omvandling av de politiska ekonomiska förhållandena i varje land på det europeiska fastlandet, på hela den europeiska kontinenten, är en storm i ett vattenglas utan England. De industriella och handelsförhållandena styrs i vartenda land av deras förbindelser med andra länder och betingas av deras relationer på världsmarknaden. Men England behärskar världsmarknaden och borgarklassen styr i England. Oavsett om Europas befrielse sker genom att de förtryckta nationaliteterna gör uppror för självständighet eller genom att den feodala absolutismen störtas, så är det därför beroende av ett segerrikt uppror av den franska arbetarklassen. Men varje samhällelig omvälvning i Frankrike lider med nödvändighet skeppsbrott på den engelska borgarklassens klippor, på Storbritanniens världsdominans över industri och handel. Varje delvis samhällsreform i Frankrike, och överhuvudtaget på den europeiska kontinenten, är och förblir en tom, gudfruktig önskan i den mån den strävar efter att stanna där [utan att dra in England].

Vilket kunde då det positiva resultatet bli? Marx’ analys fortsätter:

Och det gamla England kan bara störtas av ett *världskrig*, som är det enda som kan ge det charistiska partiet, det organiserade engelska arbetarpartiet, förutsättningar för ett framgångsrikt uppror mot sin jättelika förtryckare. Chartisterna i ledningen för den engelska regeringen: först då lämnar den sociala revolutionen utopins sfär för att övergå i verklighetens sfär. Men varje *europeiskt krig* som involverar England är ett världskrig. Det kommer att föras både i Kanada och i Italien, både i Ostindien och i Preussen, både i Afrika och vid Donau. Och den första konsekvensen av en segerrik fransk revolution kommer att bli ett europeiskt krig. Precis som på Napoleons tid kommer England att befinna sig i de kontrarevolutionära arméernas främsta led,

europeiska befrielsekriget är för Tyskland på samma gång ett inbördeskrig ... den stora kamp för frihet som sprider sig över hela Europa ...” (Engels, ”Die revolutionäre Erhebung in der Pfalz und in Baden”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 525 f.)

29 Marx, ”Die revolutionäre Bewegung”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 148.

* Jämför Engels hänvisning några år senare till det nationella inslaget i revolutionens internationella utbredning: ”I och med att revolutionen 1848 omedelbart framkallade ett krav från alla förtryckta nationer på en självständig existens och rätten att själva få lösa sina angelägenheter, så var det helt naturligt att polackerna själva genast skulle kräva att få återupprätta sitt land ...” (Engels, *Revolution and Counterrevolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 339.)

men på grund av själva kriget kommer det [under förutsättning att chartisterna segrar] att kastas fram i ledningen för den revolutionära rörelsen och kommer att sona sitt brott mot revolutionen på 1700-talet.

Den franska arbetarklassens uppror, världskrig: sådan är dagordningen för år 1849.³⁰

Englands betydelse för revolutionens internationella omfattning hade också förfäktats ivrigt av Engels i april 1848, när han skrev om sin övertygelse att chartisterna skulle gripa makten inom två månader.³¹ Men dessa uttalanden ska inte i första hand ses som förutsägelser – man ska alltid förvänta sig yttringar av stark förtröstan medan kampen pågår – utan som analyser av de omständigheter under vilka de europeiska omvälvningarna skulle kunna få en positiv utgång.

Marx förståelse av den permanenta revolutionens internationella innebörd uttrycktes flera gånger i hans *Klasstriderna i Frankrike*, från 1850. Den gällde för Frankrike liksom för det underutvecklade Tyskland. Låt oss gå lite i förväg och se hur Marx betonade det i efterhand i sitt arbete:

Liksom arbetarna trodde, att de kunde frigöra sig vid sidan av bourgeoisien, så menade de, att de innanför Frankrikes gränser skulle kunna genomföra en proletär revolution, oberoende av de omgivande borgerliga nationerna. Men de franska produktionsförhållandena är betingade av Frankrikes utrikeshandel, av dess ställning på världsmarknaden och av lagarna för denna marknad. Hur skulle Frankrike kunna bryta dem utan ett europeiskt revolutionskrig, som skulle slå tillbaka på världsmarknadens despot, England?³²

Sedan, efter kväsandet av juniupproret:

På grund av den heliga alliansens seger fick Europa slutligen ett sådant utseende, att varje ny proletär resning i Frankrike omedelbart sammanfaller med ett *världskrig*. Den kommande franska revolutionen är tvungen att genast lämna sin nationella grundval och *erövra hela Europa*, ty endast där kan 1800-talets sociala revolution genomföras. Först genom juninederlaget skapades alla de förutsättningar, under vilka Frankrike kan ta *initiativet* till en europeisk revolution. Först sedan den färgats i *junirevolutionärernas* blod blev trikoloren den europeiska revolutionens fana - *den röda fanan!*³³

I Frankrike, skriver Marx, kämpar arbetarklassen för småbourgeoisens program, inte för sitt eget:

I Frankrike blir den inte löst, i Frankrike blir den bara proklamerad. Den blir ingenstans löst innanför de nationella gränserna,* klasstriderna inom det franska samhället övergår till ett världskrig, där nationerna står mot varandra. Lösningen, den börjar först i det ögonblick när proletariatet genom världskriget drivs till att ta ledningen för det folk som behärskar världsmarknaden, ledningen för England. Den revolution, som här inte finner sin avslutning men sin organisatoriska början, kommer inte att ha ett snabbt förlopp.³⁴

Denna internationella ståndpunkt var det enda som gav Marx' uppfattning om den permanenta revolutionen en realistisk politisk grund.

Det fanns också en militärpolitisk sida som förtjänar att omnämnas. Det var givetvis Engels som tog upp den. I slutet av våren 1849, skrev han 1876,

30 Marx, "Die revolutionäre Bewegung", Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 149 f.

31 Engels, "Brev till E Blanck", 15 april 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 481.

32 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 17-18.

33 *Ibid*, s 27.

* Det är intressant att redaktörerna för Marx/Engels *Werke* här lägger till en not som tar detta stycke som ett angrepp på Stalins teori om "socialismen i ett land" och lägger fram motargument mot den som ett sådant. (Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 579 f, not 51. [Finns även i svenska översättningen, not 45 – öa.]

34 *Ibid*, s 57.

... kunde [allt] fortfarande ha lyckats om [Frankfurt-] parlamentet och ledarna för rörelsen i södra Tyskland bara hade haft mod och beslutsamhet. Det hade räckt med ett parlamentariskt påbud som inkallade Badens och Pfalzs armé till församlingens försvar. Med ett enda slag hade församlingen då vunnit tillbaka folkets förtroende. Med visshet kunde man då ha förväntat sig att trupperna i Hesse-Darmstadt skulle ha hoppat av och att Würtemberg och Bayern skulle ha anslutit sig till rörelsen. De små länderna i centrala Tyskland skulle likaså ha dragits med, Preussen skulle ha haft händerna fulla på hemmaplan, och inför en så kraftfull rörelse i Tyskland skulle Ryssland tvingats dra tillbaka sina trupper i Polen, trupper som därefter användes på ett effektivt sätt i Ungern. Ungern kunde därmed ha räddats i Frankfurt, och dessutom fanns det, i händelse av en segerrikt framryckande revolution i Tyskland, en möjlighet att det dagligen förväntade utbrottet i Paris inte skulle ha slutat med det nederlag utan kamp som blev den radikala småbourgeoisins öde den 13 juni 1849.

Utsikterna var så gynnsamma som de kunde vara. Alla av oss i Frankfurt [i NRZ-gruppen] gav rådet att kalla in Baden-Pfalzs trupper. I Mannheim [Baden] gav Marx och jag rådet att marschera mot Frankfurt utan att ha blivit inkallade. Men varken ledarna i Baden eller parlamentarikerna i Frankfurt hade mod, energi, förståelse eller initiativkraft.³⁵

Den första meningen som citeras ovan kan betraktas som ett exempel på Engels benägenhet att ibland "bli lite för påverkad av saker och tings militära aspekter" (som Marx hade tillfälle att förmana honom).³⁶ De samhällspolitiska oavvisliga kraven var starkare än någons "mod och beslutsamhet" och var grundläggande i den permanent revolutionära modellen. Men inom dessa ramar kunde de revolutionära aktionernas militära återverkningar också vara en politisk kraft.

6. Tredje och sista versionen

Händelsernas gång gjorde snart den andra versionen av den permanenta revolutionen lika ohållbar som den första. Senast i april 1849 trodde Marx inte längre att varken demokratins ledande delar eller den egentliga borgarklassen kunde göra en revolution. Det var som vi har sett denna månad som han avgick ur Demokratiska förbundets ledning, och det var också denna månad som han började publicera *Lönearbete och kapital* i sin tidning.

Även om vi idag bara läser *Lönearbete och kapital* som ett arbete om politisk ekonomi, så presenterades den för NRZ:s läsare tillsammans med ett första formellt tillkännagivande om en politisk vändning. Marx formulerade en ny tes: han ställde den *proletära* revolutionen direkt mot absolutismen.

Den nuvarande historien, skriver han, har visat att underkuvandet av arbetarklassen under revolutionens förlopp på samma gång innebar att dess klassfiender, "i Frankrike bourgeoisirepublikanerna, på hela den europeiska kontinenten borgar- och bondeklassen", besegrades (av absolutismen).

Junikampen i Paris, Wiens fall, tragikomedin i Berlin i november 1848, Polens, Italiens och Ungerns förtvivlade ansträngningar, Irlands uthungring – det var de huvudpunkter, i vilka man kunde sammanfatta den europeiska klasskampen mellan bourgeoisie och arbetarklass, och med vars hjälp vi bevisade, att varje revolutionär rörelse, om än dess mål tycks vara klasskampen aldrig så fjärran, måste duka under, så länge inte den revolutionära arbetarklassen segrat, att varje social reform måste förbli en utopi, så länge inte den proletära revolutionen och den feodala kontrarevolutionen i ett *världskrig* fått mäta sina krafter med vapen i hand.³⁷

Det är en mycket viktig slutsats som Marx kommer fram till. Alternativen är inte längre social

35 Engels, "Wilhelm Wolff", Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 84. Hänvisningen i det sista stycket till Marx och Engels med namn lades till i den reviderade upplagan 1886.

36 Marx, "Brev till Engels", 10 september 1862, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 287.

37 Marx, *Lönearbete och Kapital*, på marxists.org.

republik eller kontrarevolution. Den tänjbara formuleringen social republik ersätts obetingat av den proletära revolutionen.

Längs samma linjer råder Engels en månad senare de tyska arbetarna att inte låta sig utnyttjas för att ”krafsa kastanjerna ur elden” åt borgarklassen och dess regering.

Man frågar sig om de är villiga att användas i detta syfte, vid en tidpunkt då *inbördeskriget* står för dörren i hela Tyskland, och när det snart kanske blir möjligt för dem att *lägga fram sina egna krav*.³⁸

I sin redogörelse för ”Det tyska fälttåget för en rikskonstitution”, som skrevs mer än ett år senare, slutar Engels med en genomgång av de tre klassmönstren. Den vändning som Marx hade tillkännagivit i april hade bekräftats av det väpnade fälttågets förlopp: så här förklarar Engels.

Fälttåget för en rikskonstitution led skeppsbrott på grund av sin kompromissande karaktär och inre fattigdom. Ända sedan nederlaget i juni 1848 stod frågan för den civiliserade delen av den europeiska kontinenten så här: antingen det revolutionära proletariats makt eller de klassers makt som härskade före februari. Det är inte längre möjligt med något mellanting. Speciellt i Tyskland har borgarklassen visat sig oförmögen att härska. Den kunde bara upprätthålla sin makt över folket genom att lämna tillbaka makten till adeln och byråkratin. I förbund med den tyska ideologin försökte småbourgeoisien via rikskonstitutionen uppnå en omöjlig styrkebalans som de hoppades skulle skjuta upp den avgörande striden. Försöket var dömt att misslyckas: de som menade allvar med rörelsen menade inte allvar med konstitutionen och de som menade allvar med konstitutionen menade inte allvar med rörelsen.

Men trots det ledde fälttåget för rikskonstitutionen ändå till viktiga resultat. Framförallt för-
enklade det situationen. Det gjorde slut på en oändlig rad försök till försoning. Nu när det har förlorat kan segern bara gå till den något konstitutionaliserade feodalt byråkratiska monarkin eller annars till den verkliga revolutionen. Och revolutionen i Tyskland kan inte längre slutföras annat än med proletariats fullständig makt.³⁹

Den permanenta revolutionens sista och slutgiltiga form påstår alltså att varken den liberala borgarklassen eller den småborgerliga demokratin kan genomföra den politiska revolutionen mot den gamla makten, utan att den bara kan genomföras under proletariats herravälde – inte det svaga tyska proletariatet ensamt utan som en del av den proletära europeiska revolutionen. Proletariats chans att spela den slutliga rollen skulle komma när en pågående revolution gick åt vänster, från att ha dominerats av borgarklassen till att den småborgerliga vänstern tog över herraväldet. Som Engels senare sammanfattade det, med syftning på *NRZ*-gruppen 1849:

Vi deklarerade öppet att de som tillhörde den riktning vi representerade kunde inträda i kampen för uppnåendet av våra verkliga partis syften bara när de mest extrema av de officiella partier som fanns i Tyskland tog över statsrodret; till vilka vi då skulle vara i opposition.⁴⁰

38 Engels, ”Belagerungsgelüste”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 472.

39 Engels, ”Die deutsche Reichsverfassungskampagne”, Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 196.

40 Engels, *Marx och "Neue Rheinische Zeitung" (1848-1849)*, på marxists.org.

Kapitel 10 Den borgerliga och den proletära revolutionen: bokslut

När Marx reste till England mot slutet av augusti 1849, åtföljd av Engels mindre än tre månader senare, var han av uppfattningen att den revolutionära situationen i Europa som hade inletts 1848 ännu inte var avslutad. Nederlagen 1849 hade skapat stiltje men ett nytt uppsving stod runt hörnet, troligen i Frankrike. Han vidhöll denna prognos i omkring ett år. Kring juli 1850 övertygades han av sina ekonomiska studier – och av händelseutvecklingen – om att återgången till industriell blomstring innebar att den kontinentala krisen hade upphört, och att rörelsen nu måste hitta en ny inriktning. Uppgiften bestod nu av att förbereda sig – förbereda nästa revolutionära kris istället för att planera den omedelbara taktiken och hur den skulle genomföras.

Denna förändring av den ekonomiska analysen och dess politiska konsekvenser förklarades i en gemensam artikel i den nya Londonbaserade tidskrift som redigerades av Marx, *Neue Rheinische Zeitung, Politisch-ökonomische Revue* (förkortat *NRZ-Revue* för att skilja den från tidningen i Köln).¹ Marx drog slutsatsen: "Under detta allmänna välstånd ... kan det inte vara tal om någon verklig revolution", som bara är möjlig när produktivkrafterna återigen kommer i konflikt med de borgerliga produktionsformerna. Och han tillade i kursiv stil: "*En ny revolution är möjlig bara som följd av en ny kris. Men den är också lika säker som denna.*"²

Denna anpassning till att den europeiska revolutionen hade upphört var givetvis ett viktigt politiskt beslut, och på grundval av den omorienterade Marx sitt praktiska arbete och sina prioriteringar. Men den förändrade prognosen påverkade inte i sig själv hans politiskt teoretiska analys av de revolutionära frågorna. När Engels 1895 tittade tillbaka på detta i inledningen till en ny upplaga av *Klasstriderna i Frankrike* så klargjorde han detta tydligt. Efter att ha nämnt att Marx förändrade sin bedömning mellan del I-III och del IV av detta arbete, citerar han det kursiverade uttalandet och tillägger:

Men det var också den enda väsentliga ändring, som måste göras. Beträffande den tolkning av händelserna, som hade getts i de tidigare avsnitten, och den framställning av orsakssammanhangen, som där hade lämnats, behövde absolut ingenting ändras...³

Det gäller också återopandandet av den permanenta revolutionen i Del III.

Trots de vanliga förtröstansfulla förväntningarna skulle intervallet mellan de revolutionära kriserna förvisso blir större än några få år. 1851 anspelade Engels optimistiskt på "den troligen mycket korta viloperiod som beviljats oss mellan avslutningen av rörelsens första akt och inledningen av den andra", och Marx skrev under artikeln som innehöll detta uttalande.⁴ Och under det följande året trodde Engels att det inom några månader skulle bli ett nytt revolutionärt uppror i Frankrike.⁵ Under hela 1850-talet förväntade sig Marx att Bonapartes svårigheter skulle leda till en explosion.⁶ Men precis som alla genomtänkta politiska teorier var teorin om den permanenta revolutionen inte beroende av ett förväntat datum. I själva verket hade erfarenheterna visat att det var viktigare att klargöra de revolutionära begreppen före revolutionen än under den, då det kunde vara för sent.

Under den omedelbara efterrevolutionära perioden skrev Marx och Engels tre viktiga arbeten där de

1 Marx, "Revue/Mai bis Oktober", i *NRZ-Revue*, nr 5-6, Marx/Engels *Werke*, band 7, s 421-427. Delar av denna artikel kom senare med i del IV av *Klasstriderna i Frankrike, 1848-1850*, men större delen av den ekonomiska delen togs inte med i detta verk.

2 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 69.

3 Engels, *Inledning till Klasstriderna i Frankrike*, på marxistarkiv.se, s 2.

4 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 300.

5 Engels, "Real Causes Why the French Proletarians Remained Comparatively Inactive in December Last", 21 februari – 10 april 1852, artikel i tre delar i *Notes to the People*.

6 Se *KMR*, band 1, kapitel 18.

behandlade de övergripande lärdomarna av de erfarenheter de just hade gjort. Alla tre är genom-
sytrade av den tredje och slutgiltiga synen på den permanenta revolutionen, oavsett om de skrevs
innan eller efter att prognosen hade förändrats. De var, i kronologisk ordning:

- *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*: skrevs av Marx som en artikelserie till *NRZ-Revue*.
Som redan nämnts förändrades prognosen innan Del IV, som inleddes med en förklaring av
det.
- *Centralledningens hänvändelse till [Kommunistiska] förbundet, mars 1850*: skrevs av Marx
och Engels efter diskussioner i gruppen. Utarbetandet av den sammanföll med skrivandet av
Del III av *Klasstriderna i Frankrike*.
- *Revolution och kontrarevolution i Tyskland*: denna serie artiklar till *New York Tribune* skrev
eller gjorde Engels utkast till, men de gick via Marx' händer och publicerades under hans
namn. [Delar finns på svenska på marxists.org – öa.] Vi kan förmoda att han omarbetade
dem efter eget gottfinnande närhelst han ansåg det nödvändigt. De skrevs under loppet av
mer än ett år, med början i augusti 1851.

Den första analyserade revolutionen i Frankrike, den tredje revolutionen i Tyskland. Den andra
avfattades i allmänna termer, som en övergripande programmatisk vägledning, och vi kommer att ta
upp den sist.

1. Den permanenta revolutionen förkunnas

Marx' *Klasstriderna i Frankrike* betonar framförallt att herraväldet över revolutionen ligger hos
”proletariat[et], kring vilket småborgarna och bönderna mer och mer grupperade sig...”⁷ Han ställer
detta proletära herravälde mot den småborgerliga demokratins ledarskap – som nu (1850) har givit
sig själv beteckningen socialdemokrati, oförbehållsamt använder begreppet socialism och åberopar
den ”röda republiken”. I Frankrike har trycket från händelserna tvingat dessa element åt vänster, i
ord, men deras socialistiska värtalighet var bara tomma ord.

Revolutionens förlopp, som Marx beskriver det, uppvisade ett exempel på *polarisering*. Å ena sidan
fördömde reaktionen minsta reform som ”socialism”. Å den andra –

... hade revolutionens förlopp kommit tillståndet att mogna [så snabbt], att reformvänner av alla
nyanser och mellanklassernas beskedligaste krav tvingades att gruppera sig omkring det yttersta
omstörtningsspartiet – omkring den *röda fanan*.⁸

Gradvis hade ”bönderna, småbourgeoisien, medelklasserna på det hela taget” under slagen från
höger tvingats ansluta sig till proletariatet. Nu lägger Marx inte längre den största vikten vid detta
blocks gemensamma intressen utan på dess olikheter. Det

är i inte mindre grad än *ordningspartiet* [högern] en koalition av olika intressen. Från den
minsta reform av den gamla sociala ordningen ända till störtandet av hela denna ordning, från
den borgerliga liberalismen till den revolutionära terrorismen, så långt från varandra ligger de
två extremer, som bildar utgångspunkt och ändpunkt för ”anarkins” parti [som högern kallade
det].⁹

Alla de väldigt olika socialismer som dessa olikartade element bekände sig till gav sig ut för att ha
som mål att ”befria proletariatet”. På sitt sätt vittnade det om proletariatets herravälde inom blocket,

7 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 5.

8 *Ibid*, s 63.

9 *Ibid*, s 62.

oavsett hur uppriktiga dessa bekännelser var: ”liksom ... ledningen [i ordningspartiet] oundvikligen togs av finansaristokratin, så skedde också inom ’anarkipartiet’, där proletariatet tog ledningen.” Och ”de olika klasser, som slutit sig samman till ett revolutionärt förbund, grupperade sig kring proletariatet...”¹⁰ Denna tanke upprepas på dussintals sätt speciellt i Del III av Marx’ verk.

Som en del av denna analys dyker begreppet *permanent revolution* upp igen, direkt knutet till perspektivet att statsmakten grips av *proletariatet*, inte bara det demokratiska (eller social-demokratiska) blocket.

Mot de olika småborgerliga och borgerliga socialismerna som utbreder sig till vänster, mot alla de utopiska principryttarna inom rörelsen som försökte avskaffa den revolutionära klasskampen, mot alla dessa ideologer

samlar sig [*proletariatet*] allt mer omkring den revolutionära socialismen, kring *kommunismen*, för vilken bourgeoisien har uppfunnit namnet *Blanqui*.^{*} Denna socialism *förklarar att revolutionen är permanent*, att proletariatets *klassdiktatur* är ett nödvändigt genomgångsstadium för *klasskillnadernas fullständiga avskaffande*, för att avskaffa alla de produktionsförhållanden som de är beroende av, för att avskaffa alla sociala förhållanden som hör i hop med dessa produktionsförhållanden, för att revolutionera alla idéer, som har vuxit fram ur dessa sociala förhållanden.¹¹

Att ”revolutionen är permanent” betyder att den fortsätter utan uppehåll (om än med pauser) tills man har uppnått proletariatets styre (”klassdiktatur”). Den småborgerliga demokratins styre kan vara en fas som revolutionen går igenom, men den är inte ett stadium där revolutionen kommer att stanna. Uppfattningen om en permanent revolution ställer den proletära revolutionens mål *mot* varje regim under den ”småborgerliga socialismens” ledning. Den sistnämnda är oförmögen att gå utöver den borgerliga samhällsordningens ramar – vilket kännetecknar demokratins politik.

Denna analys för med sig en motsvarande förändring av terminologin. I och med att Marx och Engels inte längre ser proletariatet som vänstern i en rörelse som domineras av en annan klasskraft använder de inte längre ordet *demokratin* för att avse en koalition som inbegriper proletariatet: från och med nu används denna beteckning bara för den småborgerliga demokratiska rörelsen, som befinner sig – eller breder ut sig – mellan den öppna reaktionen och den öppna socialistiska revolutionen.

Inom parentes var detta nya språkbruk inte speciellt för Marx vid denna tid. Det fanns exempelvis en närmare förklaring av denna förändrade terminologi vid användningen av begreppet *demokrati* i Frankrike och Tyskland i en artikelserie i den vänsterchartistiska tidning som gavs ut av Ernest Jones. Artiklarna hade rubriken ”Arbetarklasserna i Tyskland”, av ”En av deras landsflyktiga ledare”. Författare var troligen en av Marx’ vänner i London, kanske Eccarius. 1852 hänvisade Marx till användningen av begreppet i England i sina artiklar i *New York Tribune*. Manchester-skolans borgerliga liberaler, skrev han, utgör ett parti som ”i andra länder skulle kallas *demokratiskt*.” När gammalliberalernas ledare lord John Russel framträdde som förespråkare för demokrati, citerade Marx honom utförligt och kommenterade: ”Demokratin är således inget annat än borgarklassens krav ...”¹²

10 *Ibid*, s 64.

* Angående betydelsen av Blanquis namn i detta uttalande, se specialnot C.

11 *Ibid*, s 63-64.

12 För chartisternas språkbruk, se *Notes to the People*, London 22 september 1851 (vol 1, s 433). För Marx’ artiklar se Marx, ”Chartists”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 117 f och Marx, artikel utan titel, *New York Tribune*, 25 november 1852.

Som vi vet var för övrigt begreppet *permanent revolution* inte begränsat till Marx.* Men med eller utan dessa ord skrev Marx ofta om begreppet. Medan han skrev *Klasstriderna i Frankrike* gjorde han också en genomgång av problemen i England, och lade fram följande framtidsutsikter. När den omedelbart förestående krisen kom skulle whigpartiet förlora makten. Då

kan det först följa en kortlivad toryregering, men marken kommer att skälva under dess fötter, alla oppositionens partier kommer att enas mot den, med industrimännen i ledningen ... [Tories] kommer att tvingas att åtminstone genomföra en parlamentarisk reform. Det innebär att de ofrånkomligt kommer att ta den politiska makten under förhållanden som kommer att öppna dörren till parlamentet för proletariatet, ställa dess krav på dagordningen i Underhuset och kasta in England i den europeiska revolutionen.¹³

Detta är den permanenta revolutionens typiska modell: en fortgående vänstervridning som utvidgar krisen fram tills den exploderar. Detta stycke skrevs på våren 1850, således medan Marx fortfarande förväntade sig en omedelbar återgång till en öppet revolutionär situation, men även om detta avgör händelsernas tidsfaktor så förändrar det inte begreppet.

2. Framåt mot en "majoritetsrevolution"

När Marx anammade uppfattningen att revolutionen måste fortsätta med den proletära revolutionen utan att fastna i ett borgerligt demokratiskt stadium, så kapade han inte banden mellan den proletära vänstern och dess klassallierade. Behovet av en klassallians är oförändrat, men han vänder upp och ner på förhållandet vad gäller herravälde. Lika mycket som tidigare kan den gamla regimen fortfarande bara störtas med hjälp den gemensamma styrkan hos blocket av missnöjda klasser. "Men denna gång var *proletariatet den revolutionära alliansens huvud*", skriver Marx i *Klasstriderna*.¹⁴

Marx' version av den permanenta revolutionen från 1850 hade ingenting gemensamt med den blanquistiska kuppen, som de marxologiska myterna ibland kopplar den till. Den har ingenting gemensamt med den gamla drömmen om att en konspiratorisk minoritet, en elit, griper makten. Marx' uppfattning är att den "andra revolutionen" givetvis måste ha stöd från en majoritet av folket, men den kan bara bli framgångsrik om denna revolutionära massa *leds* av den proletära (kommu-

* Uttrycket "vidmakthålla revolutionen i permanens" fanns också med i det korta programmatiska uttalande som antogs i april 1850 av *Société Universelle des Communistes Revolutionnaires*, undertecknat av Kommunistiska förbundets representanter (Marx, Engels, Willich), en vänsterchartist, och två fransmän från gruppen av landsflyktiga blanquister i London. Det var ett försök till enhetsfront mellan revolutionära grupper, som bara existerade på papper fram till hösten. (För en kort förklaring av SUCR:s program, se Hal Draper, "Marx and the Dictatorship of the Proletariat", *Études de Marxologie*, nr 6, september 1962, s 34-37.) Vi kommer att återvända till detta försök till enhetsfront i Band 3. – Uttrycket *permanent revolution* stod ungefär vid den här tiden också att läsa i "Röd katekes för det tyska folket", som skrevs av Moses Hess omkring år 1849 och gavs ut anonymt 1850. Marx hade inget med denna framställning att göra, och han visste inte ens vem som hade givit ut den. Det är högst sannolikt att Hess (som så länge revolutionen pågick hade påverkats kraftigt av Marx i revolutionär riktning) hade plockat upp begreppet och tanken från de två ställen där det redan hade uppträtt som programmatiskt slagord, nämligen artiklarna som utgjorde *Klasstriderna i Frankrike* och *Hänvändelsen till Kommunistiska förbundet*, samt utan tvekan efter diskussioner med medlemmar i förbundet. Med tanke på detta är det intressant att Hess så starkt betonar den permanenta revolutionens internationella aspekt. Den röda fanan, säger hans katekes, innebär "permanent revolution tills arbetarklasserna i alla civiliserade länder uppnått fullständig seger – den röda republiken." Och den "röda republiken" ska uppnås "med hjälp av en revolution som måste fortsätta tills arbetarna i alla civiliserade länder har tagit över den politiska makten." Ty om arbetarna segrar i ett land så måste de omedelbart hjälpa sina kamrater i andra länder, eftersom de i det långa loppet inte kan härska i ett enda land: så säger katekesen. (Moses Hess, *Philosophische und Sozialistische Schriften 1837-1850. Eine Auswahl*, A Cornu och W Mönke, red, Berlin: Akademie-Verlag 1961, s 448, 453.)

13 Marx, "Revue/März bis April", Marx/Engels *Werke*, band 7, s 294.

14 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 65.

nistiska) förtruppen.

Detta betonar Engels i sin inledning till 1895 års nyutgåva av *Klasstriderna i Frankrike*. När Engels tittade tillbaka, påpekade han: "Efter nederlagen 1849 delade vi ingalunda de illusioner, som hystes av ... vulgärdemokrati[n]" om en snabb seger för "folket". Tvärtom "räknade [vi] med en långvarig kamp, sedan 'förtryckarna' bortsopats, en kamp som skulle komma att utkämpas mellan de motsatta element, som doldes just inom detta 'folk'." Perspektivet var att "den stora, avgörande kampen hade brutit ut, och att den måste utkämpas under en enda lång och skiftande revolutionsperiod men endast kunde sluta med proletarietets definitiva seger."¹⁵ Denna redogörelse från 1895 beskriver begreppet permanent revolution lika klart som något som skrevs 1850.

Alla tidigare revolutioner, fortsatte Engels, har gjorts av "små minoriteter": "om vi bortser från det konkreta innehåll, som varje gång förelåg, så hade alla dessa revolutioner det gemensamt, att de alla var minoritetsrevolutioner." Även här var det naturligtvis samma mönster som den permanenta revolutionen:

Efter den första stora framgången splittrades i regel den segerrika minoriteten. Den ena hälften var nöjd med vad man hade uppnått, medan den andra ville gå längre och uppställde nya krav, ... I enstaka fall genomdrevs också dessa radikalare krav. Men ofta gällde detta endast för tillfället ... Men i verkligheten låg saken mestadels till på följande sätt: Den första segerns landvinningar säkrades först i och med den andra segern, genom det radikalare partiet. När denna andra seger hade vunnits och därmed de för ögonblicket viktigaste målen var uppnådda, försvann de radikala och deras framgångar på nytt från skådeplatsen.

Detta var till exempel mönstret hos vänsterströmningarna under den stora franska revolutionen. Kunde det inte också tillämpas på proletariet 1848? Förvisso saknade arbetarna all medvetenhet om vilken revolutionär väg de skulle välja –

Och ändå var rörelsen där instinktiv, spontan, omöjlig att slå ner. Var inte just detta en situation, då en revolution måste lyckas – visserligen ledd av en minoritet, men denna gång inte i minoritetens intresse utan i verklig mening i majoritetens?

Om tidigare minoriteter kunde gripa och behålla makten med *falska* löften till massorna, varför kunde då inte en proletär revolutionär minoritet ta makten på grundval av att *verkligt* tillfredsställa "själva den stora majoritetens" intressen? Slutligen, och definitivt avgörande: medan storbourgeoisien hade all verklig makt,

hade alla andra samhällsklasser, bönder såväl som småborgare, grupperat sig kring proletariet på så sätt, att inte de utan proletariet, som hade lärt av erfarenheten, måste bli den avgörande faktorn vid och efter den gemensamma segern. Måste inte under sådana förhållanden alla utsikter föreligga, för att minoritetens revolution skulle slå över i majoritetens?¹⁶

Historien visade förvisso att dessa framtidsutsikter var förhastade 1848, att samhället och proletariatet ännu inte var mogna för en socialistisk revolution, det vill säga för en "majoritetens revolution". Men det är uppenbart vilken avgrund det finns mellan denna strävan att hitta ett sätt att uppnå "majoritetens revolution" och blanquisternas mål att makten ska gripas av en grupp konspiratörer. I *Klasstriderna i Frankrike* framhäver Marx den otvetydiga tanken på en majoritet som leds av en klass:

De franska arbetarna kunde inte ta ett enda steg framåt, inte kröka ett hår på den borgerliga ordningens huvud, förrän revolutionens förlopp hade tvingat bönder och småborgare, den

15 Engels, *Inledning till Klasstriderna i Frankrike*, på marxistarkiv.se, s 3.

16 *Ibid*, s 3-4.

mellan proletariatet och bourgeoisien stående stora massan av nationen, som hade gjort uppror, inte mot denna borgerliga ordning utan mot kapitalets herravälde, att ansluta sig till proletariatet som sin förkämpe.¹⁷

3. Lärdomarna från Tyskland

Medan Marx täckte Frankrike, var det Engels som 1851-1852 formulerade en historisk sammanfattning av de revolutionära erfarenheterna i Tyskland. I den finns ett livfullt stycke som sammanfattar den permanenta revolutionens modell i allmän form, med utgångspunkt i den inledande klassenheten under upproret i mars 1848:

Men det är alla revolutioners öde att denna enhet mellan olika klasser, som i viss mån alltid är ett nödvändigt villkor för varje revolution, inte kan vara särskilt länge. Knappt har man uppnått segern mot den gemensamma fienden förrän segrarna splittras i olika läger och vänder vapnen mot varandra. Det är denna snabba och lidelsefulla utveckling av fiendskapen mellan klasserna som gör en revolution till ett så kraftfullt verktyg för sociala och politiska framsteg i en gammal och komplicerad samhällsorganism. Det är denna oupphörliga snabba framväxt av nya partier som efterträder varandra vid makten, som under dessa våldsamma oroligheter gör att en nation på fem år tillryggalägger en längre sträcka än vad den under normala omständigheter skulle ha gjort på ett sekel.¹⁸

Vi påminns om Marx' aforism att "Revolutionerna är historiens lokomotiv", eller ett sätt att "tränga samman" den historiska utvecklingen till en kort period.¹⁹ I Tyskland "splittrades" i själva verket det demokratiska lägrets olika delar utan att den småborgerliga demokratin ens kom till makten. Det var inte maktövertagandet som avslöjade dem denna gång, utan istället deras förlamning inför framtidsutsikten att ta makten.

Det proletära eller verkligt revolutionära partiet lyckades bara mycket gradvis dra bort arbetar-massorna från demokraternas inflytande, vars svans de utgjorde under revolutionens inledning. Men i sinom tid gjorde de demokratiska ledarnas obeslutsamhet, svaghet och feghet resten, och det kan nu sägas att det är ett av de viktigaste resultaten av de senaste årens omvälvningar, att varhelst arbetarklassen är samlad i någorlunda betydande massor så har de fullständigt befriats från det demokratiska inflytande som under 1848 och 1849 ledde in dem i en oändlig rad misstag och motgångar.²⁰

Detta säger ur en annan synvinkel det som Marx hade skrivit i *Klasstriderna i Frankrike*, att den kommande revolutionen måste utkämpas av proletariatet oberoende av det demokratiska ledarskapet – att en av dess första uppgifter faktiskt är att slå tillbaka belastningen av att demokraterna ledde den revolutionära kampen. De småborgerliga demokraterna använde stora ord men var förskräckta över själva tanken på att verkligen gripa makten. Ty "var de i händelse av seger inte säkra på att de omedelbart skulle sparkas från makten och se hela sin politik undergrävas av de segerrika proletärer som utgjorde största delen av deras kämpande armé?"²¹

Arbetarnas förtrupp i städerna, skriver Engels, hade följande perspektiv:

att se till att saker och ting leder till en kris, med hjälp av vilken nationen klart och oemotståndligt förs in på en revolutionär bana, eller att så nära som möjligt återställa status quo till vad det

17 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 18.

18 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 327.

19 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 60. Se även *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se.

20 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 332.

21 *Ibid*, s 380 f.

var före revolutionen, och därmed göra en ny revolution oundviklig.²²

Det var ”Marx’ parti” kring *NRZ* som hade detta perspektiv.

4. Hänvändelsen från mars 1850

Mot slutet av mars 1850 skrev Marx och Engels utkastet till en cirkulärskrivelse till medlemmarna i det omorganiserade Kommunistiska förbundet, som förberedelse för det revolutionära uppsving som de vid den tiden fortfarande räknade med var överhängande. Medan Marx samtidigt skrev Del III av *Klasstriderna i Frankrike* som en historisk analys, så skrevs denna cirkulärskrivelse som en kortfattad översikt över den revolutionära strategin under en permanent revolution. Det var de två männens mest systematiska och övergripande sammanfattning av lärdomarna från 1848-1849, inklusive vad de nu ansåg vara sina misstag. Av denna orsak har denna cirkulärskrivelse varit måltavla för marxologernas mest ihärdiga ansträngningar att sätta i tvivel att den var ett uttryck för Marx’ åsikter. Specialnot E visar hur grundlös denna kampanj är, och även den betydelse som både Marx och Engels tillskrev detta dokument.

En av de viktigaste delarna i ”Centralledningens hänvändelse [meddelande eller cirkulärskrivelse] till [Kommunistiska] förbundet” är att den erkänner att den kommunistiska förtruppen i Köln, som organiserades kring *NRZ* som sitt politiska centrum och under Marx’ ledning, hade gjort ett centralt misstag som ger hänvändelsen dess ledmotiv. Detta misstag gällde *oberoende*: den revolutionära proletära förtruppens okränkbara oberoende vad gäller organisation och politik, att upprätthålla proletariatets – ”den enda verkligt beslutsamt revolutionära klassen”²³ – oberoende från de borgerliga och småborgerliga rörelserna.

Direkt i början får vi höra att det hade varit ett misstag att bordlägga organiseringen av Kommunistiska förbundet, att låta banden mellan avdelningarna och centrum att ”slappna och så småningom somna bort.”*

Medan alltså det demokratiska partiet, småborgerlighetens parti, organiserade sig alltmer i Tyskland, förlorade arbetarpartiet sitt enda fäste och förblev på sin höjd organiserat i enskilda lokala grupper för lokala syften och råkade därigenom under den allmänna rörelsen helt under de småborgerliga demokraternas välde och ledning.²⁴

Märk väl att det inte bara är den organisatoriska politiken som kritiseras: de pekar också på ett större politiskt misstag. Slutsatsen följer: ”Det måste bli ett slut på detta tillstånd; arbetarnas självständighet måste återställas.” För detta ändamål

[måste] arbetarpartiet alltså ... vara så organiserat och enligt som möjligt och kunna uppträda så självständigt som möjligt, om det inte åter skall exploateras av bourgeoisie och tas i dess släp-

22 *Ibid*, s 379.

23 Marx/Engels, *Centralledningens hänvändelse till förbundet, mars 1850*, på marxists.org.

* Vi kommer att återkomma till denna självkritik i samband med frågan om partiets organisering i Band 3. Här är vi intresserade av de mer övergripande politiska frågorna. I förhand kan vi nämna att det har diskuterats upphetsat huruvida Marx egentligen *formellt* upplöste förbundet i början av revolutionen 1848 eller bara förpassade den till hyllan. (I hänvändelsen från mars liksom på andra ställen – till exempel Marx, ”Brev till Freiligrath”, 20 februari 1860, Marx/Engels *Werke*, band 30, s 489, och ”Herr Vogt”, Marx/Engels *Werke*, band 14, s 439 f – säger han att det sistnämnda var sant.) Bevisen är inte bindande, men ännu viktigare är att frågan är av tredjehands betydelse, ty det är bortom allt tvivel att Marx under revolutionen *inte* ansåg det nödvändigt att organisera en förtrupp av medlemmar, åtskilda från det politiska centrum som utgjordes av *NRZ*. Skälen till denna uppfattning och dess förhållande till Marx senare åsikter går bara att diskutera på ett meningsfullt sätt inom den övergripande ramen för Marx’ organisationsteori.

24 Marx/Engels, *Centralledningens hänvändelse till förbundet, mars 1850*.

tåg som 1848.²⁵

Gång på gång upprepas behovet av arbetarorganisationernas fullständiga oberoende i förhållande till den demokratiska rörelsen (som vi ska komma ihåg nu vanligen betyder den rosa småbourgeoisens politiska rörelse, utan någon proletär vänster). De betonar också det oberoende som kommer efter att arbetarna har beväpnat sig själva. Och med tanke på frågan om val som Marx hade stött på i januari 1849 finns det ett speciellt stycke om frågan om oberoende arbetarkandidater vid valen. Här medger Marx och Engels i mycket hårda ordalag att deras politik under valen i Preussen hade varit felaktig. Den näst sista meningen i hänvändelsen kommer för femtioelfte gången tillbaka till den grundläggande betydelsen av ”den självständiga organisationen av proletariatets parti.”²⁶

Från första till sista sidan låter refrängen i hänvändelsen i mars: oberoende – proletariatets oberoende aktioner – och inga kompromisser med den proletära rörelsens oberoende, varken organisatoriskt eller politiskt. I synnerhet oberoende som en förutsättning för alla allianser.

Detta tema om oberoende måste konkretiseras. Här tillämpas det speciellt på den fråga som vi har sett Marx brottas med under ett antal år: den proletära kommunistiska rörelsens förhållande till den förmodat revolutionära borgerliga och småborgerliga rörelsen, under de omständigheter då statsmakten innehas av de tre klassernas gemensamma fiende, absolutismen. Hänvändelsens uppfattning är naturligtvis den permanenta revolutionens tredje (slutgiltiga) version. Revolutionen anses fortsätta oavbrutet tills dess den proletära revolutionen tydligt gör sig gällande som det enda möjliga alternativet till en återgång till absolutismen. Förväntningarna är att denna utveckling kommer att gå igenom en fas där den småborgerliga demokratin tillfälligt kommer att få makten när revolutionen går åt vänster.

Den mest slående ingrediensen i hänvändelsen är en ny insikt om detta perspektiv. Det gäller uppfattningarna om den småborgerliga demokratin (som nu kallar sig socialdemokrati). Under revolutionen hade Marx långsamt och ganska motvilligt dragit slutsatsen att denna demokrati var en halvhjärtad vän till revolutionen. Nu hade erfarenheterna från den senaste perioden övertygat honom om ett mer långtgående påstående: när den småborgerliga demokratin kommer till makten kommer det inte bara att vara en halvhjärtad vän – den kommer att vara den sociala revolutionens farligaste fiende.*

Hänvändelsen påminner om att det 1848 var den liberala borgarklassen som tillintetgjorde revolutionen.

Och den roll som den tyska liberala bourgeoisien spelade gentemot det tyska folket år 1848, denna så förrädiska roll, kommer att vid den förestående revolutionen övertas av de demokratiska småborgarna, som nu inom oppositionen intar samma ställning som den liberala

25 *Ibid.*

26 *Ibid.*

* Det är denna tes, inte den falska anklagelsen för ”blanquism” som har gjort denna hänvändelse till ett så upprörande dokument i ögonen på Marx’ kritiker. När Eduard Bernstein hittade på anklagelsen om ”blanquism” så var det som ersättning för ett öppet angrepp på denna tes, som låg väldigt nära sanningen: förutsägelsen att reformismen inte bara var felaktig, utan under en kris med nödvändighet måste vara revolutionens farligaste fiende. Men Marx’ teori återfinns varken hos Blanqui eller den dåvarande blanquistiska rörelsen. Trots att Blanqui fördömde borgarklassen så var fienden för honom först och främst absolutismen. Och när den borgerliga demokratin tog över senare på 1800-talet smälte faktiskt den blanquistiska rörelsen samman med reformismen. Uppfattningen att en blanquistisk kupppolitik eller äventyrspolitik är oförenlig med samhällsreformismen har ingen grundval, varken i teorin eller de historiska erfarenheterna. Reformismen som socialistisk strömning kommer att tas upp i detalj i band 3, men vi kan nämna att Engels återupprepade den aktuella tesen om samhällsreformismen mycket kraftfullt i ett par brev till Bebel 1884. (Engels ”Brev till Bebel”, 6 juni 1884, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 374, och ”[Brev till Bebel](#)”, 11 december 1883, på marxists.org, speciellt det andra.)

bourgeoisien före 1848. Detta parti, det demokratiska, som är vida farligare för arbetarna än det tidigare liberala, består av tre element...

Dessa tre element inbegriper ”de framstegsvänligaste delarna av storbourgeoisien” som fortfarande vill störta absolutismen, liksom småbourgeoisins olika (vänster- och höger-) element. Dessa förenade element, som nu ”kallar sig ... republikaner eller röda alldeles som de republikanska småborgarna i Frankrike nu kallar sig socialister” är, i ord om än inte i handling, förenade mot borgarklassens och absolutismens huvuddel.

Marx gör klart att ”det småborgerligt-demokratiska partiet” är småborgerligt i sin politik, men att dess klassammansättning givetvis är mycket brokigare, inklusive andra samhällsskikt som underordnar sig rörelsens småborgerliga karaktär.

Det småborgerligt-demokratiska partiet i Tyskland är mycket mäktigt. Det omfattar inte endast det stora flertalet av städernas borgerliga invånare, småindustrins och småhandelns män, utan det räknar också i sina led bönderna och lantarbetarproletariatet, så länge detta senare ännu inte har funnit ett stöd i städernas självständiga proletariat.²⁷

Det som avgör att denna koalition är småborgerlig, vetenskapligt talat, är hur gränserna för dess politiska program sammanfaller med småbourgeoisins sociala intressen och uppfattningar som klass, att dess krav är inriktade på ”en förändring av samhällsskicket, varigenom det bestående samhället skall göras så inkomstbringande och bekvämt som möjligt för dem.”²⁸ (De specifika kraven kommer att analyseras i kapitel 11.)

Den centrala revolutionärt strategiska fråga som hänvändelsen utvecklade är: hur ska man, före såväl som efter den småborgerliga demokratins förväntade maktövertagande, förbereda de oberoende proletära styrkorna för den avgörande kraftmätningen med denna revolutions slutgiltiga fiende. Hänvändelsen försökte i detalj redogöra för en stridsplan mot den förväntade fienden – som Marx skrev ett år senare så var det ”en stridsplan mot demokratin”.²⁹

Hänvändelsen säger:

Det revolutionära arbetarpartiets förhållande till den småborgerliga demokratin är detta: Det gör gemensam sak med denna gentemot den fraktion, vars störtande arbetarpartiet eftersträvar; det uppträder emot den i allt, där den försöker att befästa en egen position.³⁰

Men, varnar Marx, proletariatets läger får inte begränsa sig till demokratins politiska område.

[Demokratins krav] kan på intet sätt tillfredsställa proletariatets parti. Medan de demokratiska småborgarna vill få ett slut på revolutionen så snabbt som möjligt och under genomförande av på sin höjd de ovan anförda kraven, så är det vårt intresse och vår uppgift att göra revolutionen permanent ända tills...

”Permanent ända tills” presenterar motsvarigheten till en definition:

... ända tills alla mer eller mindre besuttna klasser har trängts undan från makten, tills proletariatet har erövrat statsmakten och sammanslutningen av proletärer inte bara i ett land utan i alla världens härskande länder har framskridit så långt, att proletärernas konkurrens i dessa länder har upphört och åtminstone de avgörande produktivkrafterna har koncentrerats i proletärernas

27 *Ibid.*

28 *Ibid.*

29 Marx, ”Brev till Engels”, 13 juli 1851, Marx/Engels *Werke*, band 27, s 278. Sammanhanget finns i specialnot E.

30 Marx/Engels, *Centralledningens hänvändelse till förbundet, mars 1850*.

händer.³¹

Detta stycke kan betraktas som en klassisk redogörelse för Marx' utvecklade syn på den permanenta revolutionen, inklusive dess internationella sida.

5. Stridsplanen

Hur ska det proletära lägret förbereda sig *nu*, medan den småborgerliga demokratin fortfarande är förtryckt av den gemensamma fienden, för att kämpa mot demokratin den dag då den får övertaget? Marx' "stridsplan" förs fram på ett mycket detaljerat sätt för att vara ett så kort uttalande. Dess höjdpunkter är följande.

(1) Idag visar demokraterna upp ett vänligt ansikte av enhet för arbetarna, eftersom de

strävar efter att skapa ett stort oppositionsparti, som skall omfatta alla schatteringar inom det demokratiska partiet, d.v.s. strävar efter att insnärja arbetarna i den partiorganisation, där de allmänt socialdemokratiska fraser är förhärskande, bakom vilka småborgarna döljer sina särskilda intressen, och i vilken proletariatets bestämda fordringar för fridens skull inte får föras till torgs.

Denna sorts allomfattande reformparti, som Marx beskriver det, ska inte blandas samman med ett parti som bara tillåter och uppmuntrar "alla schatteringar". Poängen är att den demokratiska sortens frontparti hindrar och avskräcker revolutionära uppfattningar till vänster, med den traditionella motiveringen att de är splittrande och därmed motverkar partiets enhet. Det är bara demokratiskt tolerant år höger. Det har goda skäl för denna ensidighet, ty om den proletära vänstern verkligen envist drev sitt program, så *skulle* den småborgerliga och borgerliga ledningen och delarna av detta parti verkligen fjärras och skrämmas bort. Därför

skulle [en] sådan förening ... enbart vara till småborgerlighetens fördel och helt och hållet till proletariatets nackdel. Proletariatet skulle förlora hela sin självständiga, mödosamt förvärvade ställning och på nytt sjunka ned till ett bihang till den officiella borgerliga demokratin. Denna förening måste alltså på det bestämdaste tillbakavisas.

Istället måste den proletära förtruppen bestämt hävda arbetarnas oberoende politiska rörelse, framförallt oberoende från demokratin:

I stället för att på nytt sjunka ned till att tjäna den borgerliga demokratin som applåderande klack, måste arbetarna, framför allt det kommunistiska förbundet, verka för att vid sidan av de officiella demokraterna skapa en självständig, hemlig och offentlig organisation av arbetarpartiet och göra varje ... [sektion av förbundet] till medelpunkt och kärna för arbetarföreningar, i vilka proletariatets ställning och intressen skall diskuteras, oberoende av borgerliga inflytanden.³²

(2) Utesluter ett fullkomligt oberoende från demokraterna samarbete med dem? Nej, ett sådant samarbete är i sin ordning, det betyder att marschera tillsammans – under separata ledningar – i en tillfällig enhetsfront för aktioner:

I händelse av kamp mot en gemensam motståndare behövs det ingen särskild förening. Så snart en sådan motståndare direkt måste bekämpas, sammanfaller båda partiernas intressen för ögonblicket, och liksom hittills kommer också i framtiden denna blott för ögonblicket avsedda förbindelse att uppstå av sig själv.³³

31 *Ibid.*

32 *Ibid.*

33 *Ibid.*

(3) Så fort den småborgerliga demokratin har segrat (huvudsakligen tack vare arbetarnas självupps-offrande kamp), då kommer den att ”mana arbetarna till lugn och till att återvända till sitt arbete, att förebygga så kallade excesser och att utestänga proletariatet från segrans frukter.” Hänvändelsens budskap är att den kommunistiska förtruppen tvärtom måste försöka förmå arbetarna att gå i motsatt riktning – inte få revolutionen att slå av på takten, utan höja den till högre nivåer. Den måste säkerställa att massorna är beväpnade, måste förmå dem att lämna de komprometterade och kompromissande demokraterna bakom sig och förbereda dem för att avvärja den ofrånkomliga kontrarevolutionära roll som demokraterna kommer att spela på deras vänsterflygel.

Med ett ord: Från segrans första ögonblick måste misstron inte längre rikta sig mot det besegrade reaktionära partiet utan mot de egna dittillsvarande bundsförvanterna, mot det parti som ensamt vill exploatera segern.

Erfarenheterna från revolutionen hade visat att demokraterna inte behövde något manifest för att påminna *dem* om att misstron ”inte längre [ska] rikta sig mot det besegrade reaktionära partiet” utan mot sina egna ”dittillsvarande bundsförvanter”, arbetarna. Marx betonar att arbetarna borde vara lika klara i huvudet om klassmaktens verklighet.

(4) Demokraterna kommer att utnyttja sitt herravälde för att försöka minska arbetarnas motstånd till vänster. Alltså:

Omintetgörandet av de borgerliga demokraternas inflytande på arbetarna, en omedelbart självständig och väpnad organisation av arbetarna och framtvingandet av så långt möjligt försvårande och komprometterande villkor för den borgerliga demokratins för ögonblicket oundvikliga herravälde, det är de huvudpunkter, som proletariatet och därmed det kommunistiska förbundet måste ha för ögonen under och efter det förestående upproret.³⁴

(5) Efter att ha diskuterat ett antal viktiga strategiska frågor om den revolutionära politiken (som vi kommer att ta upp i band 3) sammanfattar det sista stycket:

[Arbetarna] måste själva göra det mesta för sin slutliga seger genom att göra klart för sig sina klassintressen, så snart möjligt inta sin självständiga partiställning och inte för ett ögonblick låta förvirra sig av de demokratiska småborgarnas hycklande fraser i fråga om den självständiga organisationen av proletariats parti. Deras fältrop måste bli: Den permanenta revolutionen.³⁵

Även om det är den sista meningen som har fångat uppmärksamheten, så är det den föregående meningen som sammanfattar hänvändelsens huvudbudskap, och för den delen också kortfattat skildrar innehållet i stridsropet *Den permanenta revolutionen*.

6. Teorin om oförmåga

Det var i första hand på basis av erfarenheterna under den revolutionära perioden 1848 som Marx byggde en uppfattning som hädanefter skulle bli en grundläggande del av hans revolutionsteori. Det var hans åsikt om den nutida borgarklassens oförmåga att ta efter 1600-talets engelska borgarklass och 1700-talets franska och amerikanska borgarklasser och genomföra sin egen revolution. Denna slutsats var en förutsättning för utvecklingen av hans teori om bonapartismen och den bonapartistiska statens karaktär, och den har redan spelat en roll i vår diskussion om bonapartismen i band 1.³⁶ Vi har redan nämnt bland annat Marx' och Engels' uttalande tio år efter revolutionen:

1848 års våldsamma omvälvningar ställde plötsligt Europas förvånade liberala medelklasser

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Se *KMR*, band 1, speciellt kapitel 14, avdelning 10 och kapitel 15, avdelning 5-9.

inför spöket av en beväpnad arbetarklass som kämpade för politisk och samhällelig frigörelse. Och medelklasserna, för vilka det var oändligt mycket viktigare att vara i trygg besittning av sitt kapital än att ha den direkta politiska makten, offrade makten och alla de friheter som de hade kämpat för, allt för att försäkra sig om att den proletära revolutionen krossades.³⁷

Denna anmärkning gällde hela Europa, men det var i synnerhet för den tyska borgarklassen som Marx betonade tesen om oförmåga. En typisk redogörelse från 1856 handlade om Preussen:

Medelklassen förrådde revolutionen 1848, och har nu nöjet att se sig själva tillintetgöras politiskt, alltmedan de fullbordar sin sociala seger genom att ohämmat ackumulera kapital ... Om deras kvävda ilska ibland bryter igenom deras skräck, om de då och då samlar tillräckligt mod för att från sina parlamentsbänkar hota junkrarna med en kommande revolution, så får de ett hånfullt svar att revolutionen kommer att göra upp räkningen lika mycket med dem som med adeln.

Det är i sanning inte troligt att den högre medelklassen [storbourgeoisien] återigen, som 1848, kommer att finna sig i ledningen för den preussiska revolutionen.³⁸

1879 citerade en reporter från *Chicago Tribune* Marx så här angående den tyska kapitalistklassen:

Ni måste komma ihåg att det moderna kapitalistiska systemet är ganska nytt i Tyskland jämfört med andra länder. Det ställdes frågor som nästan hade blivit föråldrade i Frankrike och England, och politiska influenser som andra länder hade underkastat sig uppstod när arbetarklasserna i Tyskland hade genomsyrats av socialistiska teorier. Därför hade de nästan ända från inledningen av den moderna industriella utvecklingen bildat ett oberoende politiskt parti. De hade sina egna representanter i det tyska parlamentet.* Det fanns inget parti som var mot regeringens politik, och det föll på deras lott. Det skulle ta lång tid att gå igenom partiets utveckling men jag kan säga följande: om medelklasserna i Tyskland till skillnad från medelklasserna i Amerika och England inte hade varit de värsta fegisar, så skulle hela det politiska arbetet mot regeringen ha gjorts av dem.³⁹

När Marx tittade tillbaka på häxjakten och rättegången mot kommunisterna i Köln 1852, såg han hur borgarklassen hellre stärkte den gamla polisstaten än kämpade för en riskabel demokratisering. Den preussiska regeringen

såg bara den antikommunistiska häxjakten som inledningen på ett reaktionärt korståg mot den liberala borgarklassen, och borgarklassen slipade själv eggen på reaktionens viktigaste vapen, den politiska polisen, genom att fördöma arbetarnas representanter ...

Och detta exempel hade lett till ”den politiska polisens oinskränkta styre i det nya preussisk-tyska heliga kejsardömet” som leddes av Bismarck.⁴⁰

Engels pekade också ofta på ”den svaghet, obeslutsamhet, det kryperi och den feghet som är så kännetecknande för alla medelklassens rörelser i Tyskland”, och inte bara i Tyskland.⁴¹ I en av sina översikter över 1848 skrev han:

Den tyska bourgeoisien, som helt nyligen börjat etablera storindustri, hade varken styrkan eller

37 Marx/Engels, artikel utan titel, *New York Tribune*, 23 december 1858. (Marx/Engels *Werke* tillskriver artikeln till enbart Engels.)

38 Marx, ”Prussia”, *New York Tribune*, 5 maj 1856.

* Intervjuaren pressar samman flera decennier i sin rapport om detta samtal: socialistiska deputerade kom in i det nordtyska parlamentet 1867.

39 H., ”Karl Marx, Interview with the Corner-Stone of Modern Socialism”, *Chicago Tribune*, 5 januari 1879, s 7.

40 Marx, ”Enthüllung über den Kommunisten-Prozess zu Köln, Nachwort”, Marx/Engels *Werke*, band 8, s 575.

41 Engels, ”The Workingmen of Europe 1877”, artikelserie i 5 delar 3-31 mars 1878, *Labor Standard*, New York.

modet att tillkämpa sig ovillkorligt herravälde i staten, det var inte heller någon tvingande nödvändighet ... Skrämda, inte av vad det tyska proletariatet var, utan vad det hotade att bli och vad det franska proletariatet redan var, såg bourgeoisien sin enda räddning i något slags kompromiss, även den mest fega, med monarkin och adeln ...

Följaktligen var det arbetarna som var tvungna att kämpa för demokratiska rättigheter i samhället – ”rättigheter som bourgeoisien, för sin egen skull, borde ha kämpat för men som den nu i sin rädsla började ifrågasätta, speciellt gällande arbetarklassen.”⁴²

Att de betonade resultaten från 1848 innebar inte att mönstret hade påbörjats först det året. Vid ett annat tillfälle knöt Engels det till en mycket tidigare period:

I Tyskland är kalkborgerligheten frukten av en strandad revolution, en avbruten, tillbakaträngd utveckling, och har erhållit sin egendomliga, abnormt utbildade karaktär av feghet, inskränkthet, hjälplöshet och oförmåga till varje initiativ genom Trettioåriga kriget och den därefter följande tiden – just då nästan alla andra stora folk raskt svingade sig upp. Denna karaktär har den behållit, även då den historiska rörelsen åter grep Tyskland;⁴³

Engels jämförde ofta den tyska borgarklassen (till dennas nackdel) med de franska och engelska borgarklasserna, som trots allt hade *gjort* någon sorts revolution. I motsats till detta är

[v]år tyska borgarklass ... dum och feg. Den har inte ens lyckats gripa och behålla den politiska makt som arbetarklassen erövrade åt den 1848. I Tyskland måste arbetarklassen först sopa bort resterna av feodalismen och den patriarkaliska absolutismen som vår borgarklass borde ha utrotat för länge sedan.⁴⁴

Så ”den tyska borgarklassen har aldrig haft förmågan att leda och företräda nationen som härskande klass”, medan den franska borgarklassen har förlorat denna förmåga och den brittiska kan vara på väg att följa den i fotspåren.⁴⁵ Betoningen att den tyska borgarklassen var värst vad gäller social feghet innebar inte att den engelska och franska borgarklassen slapp undan. Förvisso var den preussiska borgarklassen ”den fegaste av alla borgarklasser”, men ändå:

I bästa fall är borgarklassen en klass som inte är hjältemodig. Inte ens dess mest lysande segrar – i England på 1600-talet eller Frankrike på 1700-talet – hade de vunnit själva, utan de erövrades åt den av de plebejiska folkmassorna.⁴⁶

Även i England höll borgarklassen igen av rädsla för klasskampen underifrån. De senaste händelserna, skrev Marx 1857, vittnar om ”de brittiska medelklassernas slöhet, och deras längtan efter kompromisser med oligarkerna för att komma undan eftergifter till proletariatet.”⁴⁷ Marx förklarade mer utförligt i en artikel om ”Den engelska medelklassen” (vilket som vanligt betydde borgarklassen):

Oavsett vilka former denna sociala kamp [mellan kapital och arbete] hädanefter må anta så har vi bara sett början av den. Den verkar ödesbestämd att bli nationell och uppvisa faser som aldrig tidigare setts i historien: ty vi måste komma ihåg att även om tillfälliga nederlag väntar de arbetande klasserna, så verkar mäktiga sociala och ekonomiska lagar som så småningom måste säkra dem segern ... Precis som medelklassen tilldelar aristokratin slag så kommer den att få

42 Engels, *Marx och "Neue Rheinische Zeitung" (1848-1849)*, på marxists.org.

43 Engels, ”*Brev till Paul Ernst*”, 5 juni 1890, på marxists.org.

44 Engels, ”The Abdication of the Bourgeoisie”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 395.

45 *Ibid*, s 396.

46 Engels, ”Die 'Krisis' in Preussen”, Marx/Engels *Werke*, band 18, s 291.

47 Marx, ”The New English Budget”, *New York Tribune*, 9 mars 1857.

slag från de arbetande klasserna. Det är den instinktiva insikten om detta faktum som redan fjättrar denna klass' aktioner mot aristokratin. De arbetande klassernas nuvarande politiska agitation har fått medelklassen att hata och frukta öppna politiska rörelser. Med deras ord låter det, "respektabla män ansluter sig inte till dem, herrn". De högre medelklasserna härmar aristokratin i sitt levnadssätt och strävar efter att komma i kontakt med den. Resultatet är att feodalismen i England inte kommer att krossas av medelklassens knappt förnimbara upp-lösningssprocesser. Åran för en sådan seger är reserverad åt de arbetande klasserna. När tiden är mogen för deras inträde på de politiska aktionernas scen, kommer det på tornerbanan att finnas tre mäktiga klasser som står mot varandra – den första representerar jorden, den andra pengarna, den tredje arbetet. Och när den andra segrar över den första så måste den i sin tur böja sig för sin efterträdare på de politiska och sociala konflikternas område.⁴⁸

I de mindre utvecklade länderna i Europa var saker och ting naturligtvis inte annorlunda. "Den sentimentala borgarklassen har överallt offrat revolutionen till sin gud som de kallar Egendom", skrev Marx mitt i en rapport om Österrike.⁴⁹ I Italien har till och med Mazzinis republikanska nationalister "till sist övertygat sig om att det även i händelse av ett nationellt uppror mot de utländska diktaturerna finns sådana saker som skillnader mellan klasserna, och att det inte är bland de övre klasserna man nuförtiden ska leta efter en revolutionär rörelse."⁵⁰ I en diskussion om den spanska revolutionära rörelsens förändringar drog Marx 1856 några allmänna slutsatser:

Detta illustrerar på nytt den karaktär som de flesta strider i Europa hade 1848-1849, och de flesta som därefter skulle äga rum i den västra delen av denna kontinent. * Å ena sidan finns den moderna industrin och handeln, vars naturliga ledare, medelklasserna, är avogt inställda till den militära diktaturen. Men när å andra sidan arbetarna börjar kämpa mot denna diktatur, så kräver de själva, en produkt av den moderna organiseringen av arbetet, i sin tur sin välförtjänta del i resultaten av segern. Skrämda av konsekvenserna av den på detta sätt påtvingade alliansen, ryggar medelklasserna åter tillbaka bakom den hatade diktaturens skyddsmurar. Det är hemligheten bakom Europas stående arméer, som annars kommer att vara obegripliga för framtida historiker.⁵¹

Så även om borgarklassen verkligen främjade sina intressen så var det bara sakta och försiktigt. Under denna klass flyttade sig historien långsamt, tum för tum, mot framtiden medan den skrämmt tittade sig över axeln.

7. Kalkylerade svårigheter

Man kan betrakta den moderna borgarklassens olika sätt att vägra att göra sin borgerligt demokratiska plikt att störta absolutismen, utifrån frågan: *Hjälper eller hindrar det den proletära revolutionens framtidsutsikter?*

Underförstått låg det i Marx' och Engels' första reaktion under revolutionsåren en uppfattning att den fega tyska borgarklassen gjorde revolutionen en otjänst, att dess oförmåga att agera skulle bli ett historiskt avbräck. Denna åsikt genomgick sedermera en del förändringar, men analysen av frågan har en benägenhet att förvrängas av tillfälliga intryck. Hursomhelst kunde man inta ljusare ståndpunkter.

48 Marx, "The English Middle Class", *New York Tribune*, 1 augusti 1854.

49 Marx, "The Berlin Conspiracy – London Police – Mazzini – Radetsky", *New York Tribune*, 21 april 1853.

50 Marx, artikel utan titel, *New York Tribune*, 4 april 1853.

* Här lämnar Marx försiktigt nog plats för att göra Ryssland till ett undantag. De efterföljande decennierna slog fast den permanenta revolutionens mönster även för Ryssland, under omständigheter som vi delvis har diskuterat. (Se *KMR*, band 1, kapitel 23, m fl.)

51 Marx, "Revolution in Spain", Marx/Engels, *Revolution in Spain*, s 147.

Vi har ett exempel på Engels' försök att betrakta den ljusare sidan av utvecklingen. 1853 skrev han uppmuntrande till en vän. Vi kan se hur han inte framställer det i termer av att proletariatet tar över de demokratiska kraven, utan snarare att de kan lämna ifrån sig dessa krav:

Alla de socialistiska dumheter som ännu 1848 måste förfäktas gentemot de rena demokraterna och republikanerna i södra Tyskland, Louis Blancs nonsens [nationella verkstäder], etc., till och med saker som *vi* var tvungna att föra fram för att få stöd för våra åsikter under den förvirrade situationen i Tyskland – allt detta förfäktas nu av våra motståndare – Ruge, Heinzen, Kinkel, m fl. Förberedelserna för den proletära revolutionen, de åtgärder som förbereder slagfältet och röjer väg för oss, såsom en enad och odelbar republik, etc., saker som *vi* då var tvungna att förfäktat *mot* personer vars naturliga, normala jobb det skulle ha varit att uppnå eller åtminstone kräva – allt det tas nu för givet. Herrarna [i den småborgerliga demokratin] har lärt sig. Denna gång börjar vi direkt med Manifestet ...⁵²

Det är sant, att när den tyska socialistiska rörelsen åter samlades nästa årtionde, började den verkligen direkt med det viktigaste innehållet i Manifestet (eller en lassalleansk faksimil av det). I detta avseende var Engels' känsloutbrott berättigat. Men det finns en undermening i brevet som visade sig vara historiskt obefogad. Det stämde inte att den proletära socialistiska rörelsen hade befriats från uppgiften att kämpa för de demokratiska krav som utgör ”förberedelserna för den proletära revolutionen”. Tvärtom var ett av de avgörande dragen hos den sammansatta utvecklingen i Tyskland att socialisterna tvingades kämpa för båda uppsättningarna krav – att fullborda den borgerligt demokratiska revolutionen och upprätta en ny samhällsordning – och frågan om hur kraven skulle kombineras skulle bli ödesdiger för rörelsen. Denna historiska utveckling gav stora möjligheter att antingen hjälpa till eller hindra.

Efter 1850-talet var det mönstrets fördelaktiga sida som präglade Marx och Engels. Modellen med en permanent revolution gav den proletära rörelsen extra kraft, eftersom den nu inte bara pressades framåt av arbetarnas behov utan av hela samhällets ouppfyllda demokratiska behov. Mer än någonsin intog proletariatet ställningen att företräda samhällets övergripande intressen och inte bara en speciell klass' snäva intressen. Dessutom verkade modellen ge möjlighet till en genväg, ett sätt att hoppa över åtminstone delar av den långa borgerliga politiska utvecklingen.

Denna tanke dök upp i en rapport som publicerades om ett tal som Marx höll för en tysk arbetarförening i London 1867. Det är det andra av dessa överväganden som åberopas som grundval för att hoppas på det tyska proletariatet: ”det behövde inte gå igenom en utdragen borgerlig utveckling som arbetarna gjorde i andra länder”.⁵³ Men det är svårt att härleda Marx' tankegång från dessa få ord i en andrahandsrapport. Händelsevis finns en liknande anmärkning av Engels, också som andrahandsuppgift. På den sista nyårsafton han upplevde, när 1894 gick mot sitt slut, pratade Engels med en rysk besökare, Vera Zasulitj, som berättade om samtalet i ett brev till Plechanov. Zasulitj citerade Engels så här:

Lyckligtvis för Tyskland har den politiska borgerliga revolutionen blivit så försenad där att den redan uppvaknade arbetarklassen blev inblandad i den. Detta torde förhindra den tyska arbetarklassen från att fångas i en ren yrkes- [ekonomisk] kamp som engelsmännen och borde främja deras samhällspolitiska intresse. Denna lycka väntar också Ryssland: i linje med vad vi säger så studerar arbetarklassen där, den håller på att vakna, och spelar följaktligen en medveten roll i [rörelsen för] politisk befrielse.⁵⁴

52 Engels, ”Brev till Weydemeyer”, 12 april 1853, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 77.

53 Marx, ”Aufzeichnung einer Rede von Karl Marx auf dem Stiftungsfest des Deutschen Bildungsverein für Arbeiter in London”, (rapporten skrevs av F Lessner), Marx/Engels *Werke*, band 16, s 524.

54 Zasulitj, ”Brev till Plechanov”, 1 januari 1895, Marx/Engels *Werke*, band 39, s 540.

Frågan hänger nära samman med begreppet sammansatt utveckling under samhällshistorien. Ett vidare sätt att ställa frågan innefattar inte bara den tyska borgarklassens räddhågsenhet, utan också den större bilden med konsekvenserna av Tysklands industriella underutveckling. I ett brev till Kautsky 1884 försökte Engels förklara att rörelsen kämpade sig fram i Tyskland just på grund av konsekvenserna av en sammansatt utveckling. Först ett oväntat faktum:

Märkligt. Det som mest hjälper oss att gå framåt är just Tysklands efterblivna industriella situation. I England och Frankrike är övergången till en storskalig industri i stort sett fullbordad. De villkor under vilka proletariatet lever har redan blivit stabila ... De politiska eller direkt socialistiska rörelser som uppstod under den industriella revolutionen – oavsett hur omogna de var – har fallit samman och efterlämnat modlöshet snarare än uppmuntran: den borgerliga kapitalistiska utvecklingen har visat sig vara starkare än den revolutionära mottrycket. För att det ska bli en ny revolt mot den kapitalistiska produktionen krävs det en ny och kraftfullare impuls, låt oss säga att England avsätts från sin nuvarande dominans på världsmarknaden, eller en speciellt revolutionär situation i Frankrike.⁵⁵

Följderna för Tyskland:

Till skillnad från detta daterar sig den storskaliga industrin i Tyskland bara till 1848, och den är det viktigaste arvet från detta år. Den industriella revolutionen pågår fortfarande, till och med under de mest ogynnsamma förhållanden. Hemindustrin baseras på små, fria jordegendomar eller arrenden och kämpar fortfarande mot maskinerna och ångan. De tröttkörda småbönderna griper tag i hemindustrin som sin sista räddningsplanka. Men de hinner knappt industrialisera sig förrän de återigen krossas av ånga och maskiner ... Parallellt med detta får den direkta omvandlingen av alla levnadsvillkor i de industriella centrumen genomgå den storskaliga industrins mäktiga framsteg. Således sveps hela Tyskland – möjligen med undantag för det av junkrarna ansatta nordöstra Tyskland – med i den samhälleliga revolutionen, småbönderna dras in i industrin, de mest patriarkaliska distrikten slungas in i rörelsen och görs därmed revolutionära på ett mer grundläggande sätt än i England eller Frankrike. Men denna samhälleliga revolution innebär att expropriationen av småbönderna och hantverkarna genomförs vid en tidpunkt då det råkar falla på en tysk, Marx, att i teoretiska termer förklara resultatet av Englands och Frankrikes historiska utveckling praktiskt och teoretiskt, att klargöra den kapitalistiska produktionens hela natur och därmed dess slutliga historiska öde, och dessutom ge det tyska proletariatet ett program som de brittiska och franska föregångarna aldrig var i besittning av. Å ena sidan ett mer revolutionerat samhälle, och å den andra större klarhet – det är hemligheten bakom den tyska arbetarrörelsens oemotståndliga framryckning.⁵⁶

Ungefär vid samma tidpunkt skrev Engels till Bebel utifrån samma principer.⁵⁷

Problemet kan med fördel betraktas som att det inte handlade om att avgöra vilken modell som var att föredra – den utvecklade engelska modellen eller den underutvecklade tyska – utan helt enkelt en undersökning av vars och ens för- och nackdelar. Socialisterna kunde själva inte göra något val, historien ställde dem inför fullbordat faktum. Det verkliga problemet för socialisterna var hur de på bästa sätt skulle förverkliga de revolutionära möjligheterna i de olika modellerna.

8. Kan revolutionen gå för långt?

Ett annat problem som modellen med en permanent revolution ställer upp framgår av en intressant diskussion som Engels har om den franska revolutionen. Inte ens vid detta klassiska exempel på en

⁵⁵ Engels, "Brev till Kautsky", 8 november 1884, Marx/Engels *Werke*, band 26, s 230.

⁵⁶ *Ibid*, s 230 f.

⁵⁷ Engels, "*Brev till Bebel*", 11-12 december 1884, på marxists.org. Detta brev citeras delvis ovan, kapitel 3 och nedan, kapitel 13. Båda styckena berör den fråga som diskuteras här.

borgerlig revolution, skrev Engels, kunde borgarklassen göra sin egen revolution för egen maskin:

... det blir uppenbart att borgarklassen i detta fall precis som alltid var alltför feg för att stå upp för sina egna intressen, att underklasserna från och med [intagandet av] Bastiljen måste göra allt arbete för den; att borgarklassen utan underklassernas ingripande den 14 juli och 5-6 oktober [1789] till 10 augusti och 2 september [1792], etc., varenda gång skulle ha dukat under för den gamla regimen; att [den europeiska] koalitionen i allians med [det franska] hovet skulle ha krossat revolutionen, och att det därför var just dessa underklasser som genomförde revolutionen; men att detta inte skulle ha hänt om dessa underklasser inte hade läst in en betydelse i borgarklassens revolutionära krav som de inte hade, om de inte hade pressat jämlikhet och broderskap till sin yttersta slutsats och vänt upp och ner på den borgerliga innebörden i dessa slagord, ty om denna innebörd drivs till sin slutsats så förändras de just till sin motsats; att denna *plebejiska* jämlikhet och broderskap måste bli en ren dröm vid en tidpunkt då det handlade om att upprätta *raka motsatsen*, och att som alltid – historiens ironi – denna *plebejiska* syn på de revolutionära slagorden blev den kraftfullaste hävstången för att åstadkomma motsatsen: *borgerlig* jämlikhet – inför lagen, och broderskap – under utnyttjandet.⁵⁸

I detta fall gick alltså den permanenta revolutionen utanför de borgerliga ramarna och utöver sina historiska möjligheter, men det var inte bara frågan om orealistisk revolutionsromantik, som den vanliga kälkborgerliga uppfattningen påstod. Istället var denna synbarligen orealistiska extremism i själva verket det enda sättet på vilket det gick att uppnå de borgerliga ramarnas realistiska gränser. Revolutionen måste passera de praktiska möjligheterna för att kunna nå fram till dem, den måste gå för långt för att kunna gå så långt som möjligt.

Denna sida hos den permanenta revolutionen är inte så paradoxal som den verkar. En plåtslagare vet att metallplåten måste böjas långt mer än 90 grader för att smälla tillbaka till den önskade räta vinkeln. Eller, för att ta en annan bild: revolutionen köpslår med historien och sätter priset omåttligt högt för att slå fast den gällande kursen.

Senare såg Engels att något liknande också hade hänt 1848-1849. Vi har redan citerat hans generalisering i efterhand: ”Den första segerns landvinningar säkrades först i och med den andra segern, genom det radikalare partiet. När denna andra seger hade vunnits och därmed de för ögonblicket viktigaste målen var uppnådda, försvann de radikala och deras framgångar på nytt från skådeplatsen.”⁵⁹ Denna ”extremismens” oundgängliga historiska roll är en av orsakerna till varför praktiska, jordnära individer – alltså personer med begränsad synkrets – under revolutionära förhållanden kan visa sig vara orealistiska dogmatiker, eftersom händelserna går utöver deras horisont. Tillsammans med mycket annat förändrar revolutionen normerna för vad som är praktiskt, eftersom många saker blir praktiska för första gången. Således förvånar personer som stämplat som ”fanatiska extremister” historikerna genom att uppnå resultat som förnuftiga borgare misslyckas med i tider av revolution.*

Vi kan jämföra med Marx’ anmärkning 1852 att ”de brittiska borgarna är inte hetsiga fransmän. När de tänker genomföra en parlamentarisk reform tänker de inte göra en februarirevolution.”⁶⁰ Det vill säga, med sina borgerliga begränsningar visade februarirevolutionen i Paris 1848 hur man använde revolutionära metoder för att inte genomföra mer än motsvarigheten till en parlamentarisk reform. Men ur den historiska realismens synpunkt kunde reformen bara uppnås med hjälp av en revolution.

58 Engels, ”Brev till Kautsky”, 20 februari 1889, Marx/Engels *Werke*, band 37, s 155.

59 Engels, *Inledning till Klasstriderna i Frankrike*, på marxistarkiv.se, s 3. Citerat ovan i detta kapitel, avdelning 2.

* James Connolly uttrycker det så här i slutet på en diskussion om vad som är praktiskt i politiken: ”Revolutionen är aldrig praktisk, och alla de konservativas och kompromissmakarnas ansträngningar blir det mest fåfänga och orealistiska som människan kan tänka sig.” (James Connolly, *Workshops Talks*, Dublin: Repsol 1909, s 6.)

60 Marx, ”The Chartists”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 118.

1892 sammanfattade Engels, med utgångspunkt i de föga hetsiga britterna 1649:

... i varje fall var det blott genom inblandningen från dessa yeomanrys [odalbönders - öa] sida och från städernas plebejiska element, som striden utkämpades ända till dess yttersta avgörande och Karl I kom på schavotten. För att borgerskapet blott skulle skörda om också bara de frukter av segern, som vid den tidpunkten var mogna, var det nödvändigt, att revolutionen fördes långt utöver målet – alldeles som 1793 i Frankrike och 1848 i Tyskland. Detta tycks faktiskt vara en av det borgerliga samhällets utvecklingslagar.⁶¹

Denna analys kan jämföras med de ytliga historiker som ser Cromwell som periodens enda realistiska borgerligt demokratiska figur, gentemot de storsinta men trögtänkta visionärerna till vänster, som Levelers, som därmed med rätta kuvades – den ståndpunkt som Bernstein intar i sitt mest kända historiska verk.⁶² I allmänhet har inte kälkborgarna förstånd att inse att mitten bara avgörs med hjälp av ytterligheterna. Possibilismen blir opraktisk när revolutionen förändrar realismens gränser.

9. Begränsade förväntningar

Man ska inte tro att Marx blundade för de långsamma framsteg som borgarklassen gjorde på sitt eget fega sätt. Jämte de stycken som citerats ovan finns det andra där Marx som sig bör uttryckte sin erkänsla för vad som hände, om än i snigelfart. I England, till exempel, pressade koalitionsregeringen fram eftergifter till ”Manchesterskolan”, det vill säga till den borgerliga liberalismen:

Vad visar dessa eftergifter? Att industribourgeoisien, trots att den är svagt representerad i underhuset, ändå är situationens verkliga herrar, och att varje regering, oavsett om det är en whig-, tory- eller koalitionsregering, bara kan sitta kvar vid makten, och hålla borgarklassen borta från makten, genom att göra deras förberedande arbete åt dem. Gå igenom redogörelserna för den brittiska lagstiftningen sedan 1825 så kommer ni att upptäcka att borgarklassen motarbetas politiskt först efter att ha fått ekonomiska eftergifter. Det oligarkin inte förstår är det enkla faktum att den politiska makten inte är något annat än frukten av en merkantil makt, och att den klass till vilken de tvingas överlämna den sistnämnda med nödvändighet också kommer att erövra den förstnämnda. När Ludvig XIV via Colbert lagstiftade i fabriksidkarnas intressen så förberedde han bara 1789, då hans ”*l'état c'est moi*” [staten det är jag] besvarades av Sieyès med ”*le tiers état est tout*” [tredje ståndet är allt].

”Manchestermännen” var nöjda med finansiella eftergifter som betalning för sina förmenta principer. ”De har den affärsmässiga vanan att stoppa de aktuella profiterna i fickan och låta principerna klara sig själva”, skrev Marx hånfullt.⁶³

Och det fanns ingen anledning att tro, att borgarklassen, trots att den inte kunde driva den borgerligt demokratiska revolutionen till sitt slut, inte kunde delta under inledningen av ett nytt revolutionärt uppsving, även om den skulle bli skrämmd när det verkligen gällde. I en brevväxling med Marx 1851 var Engels glad att till och med de borgerliga journalisterna i Köln ”nu dagligen predikar att *il faut passer par la mer rouge* [man måste gå igenom det röda havet, det vill säga revolutionen] och erkänner de konstitutionellas alla misstag 1848.”⁶⁴ Några dagar senare antyder han, med syftning på ”de större städernas kälkborgerliga demokrati” att ”denna småborgerliga vanliga sortens demokrati

61 Engels, *Förord till engelska upplagan av "Socialismens utveckling från utopi till vetenskap"*, 1892, på marxistarkiv.se.

62 Eduard Bernstein, *Cromwell and Communism, Socialism and Democracy in the Great English Revolution*, London: Allen & Unwin 1930, s 86 f.

63 Marx, ”Riot at Constantinople – German Table Moving – The Budget”, *New York Tribune*, 6 maj 1853.

64 Engels, ”Brev till Marx”, 17 juli 1851, Marx/Engels *Werke*, band 27, s 285.

... själv är alltför klämd och förtryckt för att inte, tillsammans med storbourgeoisien, komma fram till behovet att *passer par la mer rouge*." Han tillägger ironiskt:

Gynnarna [demokraterna] kommer alltmer att finna sig i nödvändigheten av proletariats tillfälliga terroristiska styre – för trots allt kan det inte vara så länge, ty det verkliga innehållet i dokumentet [Härvändelsen från mars] är sannerligen så orimligt att det inte kan bli frågan om att ett sådant folk kan härska permanent och till sist genomföra sådana principer!⁶⁵

Han väntar sig

Hursomhelst ... att demokraternas ståhej och skvaller snart kommer att vara i full gång igen och [de] kommer att gå hand i hand med kommunisterna. Och vi har sedan länge känt till att dessa gynnare i alla händelser kommer att ta till fula knep mot oss dagen efter att rörelsen är över, och det går inte att förhindra med diplomati.⁶⁶

Engels uttryckte samma skäl till optimism 1863: "En europeisk rörelse förefaller mig mycket trolig, eftersom borgarklassen nu återigen har förlorat all rädsla för kommunisterna, och om det behövs återigen skulle sätta igång med liv och lust."⁶⁷

1852 hade Marx uttryckt övertygelsen att den brittiska borgarklassen skulle bli tvungen att utföra samma tjänst:

Hela tiden mellan 1846 och 1852 gjorde de [den brittiska borgarklassen] sig till åtlöje med sitt stridsrop: breda principer och praktiska (läs *små*) åtgärder. Och varför allt detta? Därför att de under varje våldsam rörelse tvingas vädja till *arbetarklassen*. Och om aristokratin är deras bortdöende motståndare så är arbetarklassen deras framväxande fiende. De föredrar att kompromissa med den bortdöende motståndaren hellre än att stärka den framväxande fienden, till vilka framtiden tillhör, med eftergifter av mer än skenbar betydelse. Därför försöker de undvika varje våldsam sammanstötning med aristokratin. Men den historiska nödvändigheten och Tories pressar dem framåt. De kan inte låta bli att fullfölja sin uppgift och slå det gamla England, det förflutnas England, i stycken ...⁶⁸

Fram till de sista raderna verkar detta stycke återupprepa Marx' brist på förväntningar på borgarklassen. Men det sista förbehållet är inte ologiskt. "De kan inte låta bli att fullfölja sin uppgift" klingar som Marx' tidigare (1847) tillförsikt att man inte bara ska fråga "vad borgarklassen ... *vill* utan istället vad den *måste* göra".⁶⁹ Men nu är det helt annorlunda. Skillnaden är vilka gränserna för det oundvikliga uppdraget ska tänkas vara på 1850-talet till skillnad mot 1847. Borgarklassen har inte längre till uppdrag att genomföra den demokratiska revolutionen, men Marx förväntar sig förvisso fortfarande att dess progressiva strävan kommer att hamna i den "historiskt nödvändiga" process under vilken det gamla England och det gamla Europa kommer att slås i stycken. Vi ska till exempel påminna oss Marx' fortsatta förväntningar att den franska borgarklassen skulle revoltera mot bonapartismen.⁷⁰

10. "Progressiv i jämförelse med..."

Vi kan se att Marx' slutsatser om borgarklassens historiska oförmåga fortfarande gör det möjligt att ha åsikten att denna klass' kamp för en liberal demokratisering är *progressiv i jämförelse med* den

65 Engels, "Brev till Marx", c:a 20 juli 1851, Marx/Engels *Werke*, band 27, s 287.

66 *Ibid*, s 288.

67 Engels, "Brev till Marx", 11 juni 1863, Marx/Engels *Werke*, band 30, s 353.

68 Marx, "The Chartists", Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 118.

69 Se ovan kapitel 7, avdelning 4.

70 Se *KMR*, band 1, kapitel 18, speciellt avdelning 6.

gamla absolutistiska regimen, de politiska resterna efter feodalismen, i jämförelse med de aristokratiska härskande klasserna, Kronan, de stora godsägarnas privilegier, och så vidare – oavsett hur begränsad och feg denna kamp är.

För att helt och fullt förstå hans uppfattning måste vi se hur den skiljer sig från de två andra uppfattningar som uppstod inom oppositionen. Den ena var återupplivandet av den gamla profeodala socialismen i den lassalleanska rörelsen. Den andra återupplivandet av den ”småborgerliga socialismen” inom socialdemokratien efter 1848. Utifrån Marx’ uppfattning, som går emot båda dessa, kan de betraktas som ömsesidigt symmetriska misstag.

Angående det första: den mest fullständiga förklaringen av Marx’ åsikter lades fram 1865 i en enkel pamflett som skrevs av Engels och kontrollerades noga och rättades av Marx, *Den militära frågan i Preussen och det tyska arbetarpartiet*. De två första delarna i denna lilla bok behandlade den ”militära frågan”, vilket då innebar frågan om en folkmilis kontra en stående armé. Bakom denna aktuella fråga fanns frågan om politiskt stöd till Bismarcks regim, vars opposition i parlamentet bestod av den liberala borgarklassen. Hur skulle arbetarpartiet ställa sig med avseende på den pågående kampen? Det var ämnet för bokens tredje och sista del.

Engels måltavla var Lassalles politik (han hade dött bara året innan, och hans död hade utlöst en kris i hans organisation). Lassalleanismen utgick från ett våldsamt hat mot den borgerliga liberalismen och riktade in sig på en allians med Bismarcks absolutism mot deras gemensamma fiende. Denna reaktionära ståndpunkt avskyddes av Marx och Engels, som hade bekämpat sådana strömningar i arbetarrörelsen sedan 1847.⁷¹ De fördömde ständigt den lassalleanska varianten som ”kunglig, preussisk socialism”, jämte dess rådgivare, ”den blivande diktatorn” Lassalle. Resonemang i pamfletten från 1865 går så här.*

I ett land som England, där hela produktionssättet har förvandlats, har proletärerna ”bara med *en* samhällsklass att göra, en samhällsklass som de konfronterar som en fiende som suger ut dem: kapitalistklassen, borgarklassen.” Men så är det inte i ett land som Tyskland, där den industriella revolutionen fortfarande pågår, där ”på grund av de tidigare feodala och postfeodala förhållandena många samhällselement har hamnat efter, vilket så att säga grumlar de samhälleliga vattnen.” Jämte moderna kapitalister och arbetare vandrar det här också omkring ”de mest underbara urmodiga levande fossil: feodaltherrar, fäderneärvda domstolar, hösäckar till junkrar, prygelstraff, gillen, konflikter om rättsskipning” och så vidare. Och alla dessa föråldrade element är förenade mot borgarklassen.⁷²

Så fort arbetarklassen börjar sätta sig i rörelse, försöker båda sidor få stöd från den. ”Det döende samhällets feodala och byråkratiska representanter vädjar till arbetarna att de ska slå mot blod-sugarna, kapitalisterna, arbetarnas enda fiender, tillsammans med dem. Borgarklassen påpekar för arbetarna att de båda tillsammans företräder den nya samhällseran och därför hursomhelst har samma intressen mot det *gamla* samhället som är på väg att dö.” Eftersom proletariatets eget mål är att ”erövra den politiska makten med hjälp av allmän och direkt rösträtt” på vägen mot att uppnå socialismen, ”vilken inställning ska då arbetarpartiet inta mot sina motståndare?” Eftersom ”varken det feodalt byråkratiska partiet, som kort vanligtvis kallas *reaktionen*, eller det liberalt radikala borgerliga partiet vill gå med på dessa krav frivilligt”, bygger proletariatet sin styrka genom att upprätta sitt eget oberoende arbetarparti och fråga sig, ”Från vilken sida kan arbetarna få störst eftergifter?”

71 Se ovan, kapitel 7, avdelning 4-5.

* Följande redogörelse för *Den militära frågan i Preussen och det tyska arbetarpartiet* är ganska detaljerad eftersom denna viktiga pamflett i allmänhet har förbisetts i litteraturen om marxismen.

72 Engels, ”Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei”, Marx/Engels *Werke*, band 16, s 67.

Reaktionen står för att ”rasera eller åtminstone hindra den moderna samhällsutvecklingen.” Men arbetarna vill inte återgå ”till att bli medlemmar i gillen eller till hälften eller helt och hållet livegna småbönder” under herrarnas och de ”nådiga härskarnas” kontroll. Dessutom går det inte att vrida tillbaka historiens klocka. Moderna maskiner, ångkraft, järnvägar, osv. ”tillåter inte en så absurd återgång. Tvärtom förstör de gradvis och obevekligt alla rester av feodala och gillesförhållanden, och löser upp alla de små samhälleliga motsättningar som ärvts från forna tider i den enda världs-historiska motsättningen mellan kapital och arbete.”

I samma mån som denna förenkling av de samhälleliga motsättningarna mellan klasserna äger rum, växer borgarklassens makt, men i ännu mycket större omfattning växer också proletariats makt, klassmedvetande och förmåga att segra. Bara tack vare denna ökade makt för borgarklassen kommer proletariatet gradvis till den punkt då det blir majoriteten, den överlägsna majoriteten i landet, som det redan är i England men inte alls ännu Tyskland, där alla möjliga sorters bönder på landsbygden och småhantverkare och småhandlare etc. i städerna fortfarande håller det tillbaka.

Därför hindrar varje seger för reaktionen denna samhällsutveckling och skjuter upp dagen för proletariats seger. Men varje seger som borgarklassen får över reaktionen gynnar uppbygget av arbetarrörelsen och bidrar därmed till att borgarklassen själv till sist störtas. Förvisso kan reaktionen göra eftergifter till arbetarna – på bekostnad av borgarklassen, som med den engelska lagen om tio timmars arbetstid – men den kommer aldrig att göra *politiska* eftergifter, den kommer ”varken att utvidga rösträtten eller gå med på press-, organisations- eller församlingsfrihet, eller begränsa byråkratins makt”. Hursomhelst ”uppnås [dessa eftergifter] utan någon gentjänst från arbetarnas sida” eftersom reaktionen använder dem som framstöt mot borgarklassen. Därför ”är inte arbetarna skyldiga dem något tack, och inte heller tackar de dem någonsin”.⁷³

Aristokratin och byråkratin behöver ingen parlamentarisk representation för att behålla makten:

Vad dem anbelangar kan därför hela den parlamentariska verksamheten dra åt helsike. Till skillnad från detta kan borgarklassen och arbetarna bara utöva en verkligt organiserad politisk makt med hjälp av parlamentariska representanter, och denna parlamentariska representation är bara värd någonting om den har något att säga till om och makt att ta beslut – med andra ord om den kan bestämma över pengarna. Men det är just vad Bismarck öppet vill förhindra. Vi frågar: är det i arbetarnas intresse att detta parlament berövas all makt – detta parlament vars dörrar de själv hoppas öppna med tvång genom att erövra allmän och direkt rösträtt, och där de en dag hoppas bilda majoriteten?⁷⁴

Inte så att denna allmänna rösträtt i sig själv innebär politisk makt, vilket hade visat sig under den franska bonapartismen. I Tyskland befann sig dessutom två tredjedelar av det arbetande folket på landsbygden och för närvarande under godsägarnas makt – följaktligen kommer ingenting att förändras förrän landsbygdsproletariatet dras med i rörelsen.

Vidare *tolererar* regeringen bara arbetarrörelsen under de nuvarande omständigheterna. ”Från det ögonblick denna rörelse får arbetarna att utvecklas till en självständig kraft, när de därmed blir farliga för regeringen, kommer den omedelbart att sätta stopp för det.” Regeringen kommer inte att skära halsen av sig själv genom att tillåta press-, organisations- och församlingsfrihet, och utan dessa friheter ”är det inte möjligt med någon arbetarrörelse”.

Och om det skulle slumpa sig att reaktionen kastar till det tyska proletariatet några påtagliga eftergifter, då kommer det förhoppningsvis att svara med de stolta orden i Hildebrands sång:

73 *Ibid*, s 68-71 (för de tre sista styckena).

74 *Ibid*, s 72-73.

*"Med spjutet ska man motta gåvor, spjutspets mot spjutspets."*⁷⁵

Vad kan proletariatet å andra sidan förvänta sig från borgarklassen? Svaret uttrycks inte i eftergifter utan i den objektiva effekt som borgarklassens seger över den gamla regimen skulle få, genom att "skaffa undan allt gammalt skräp som finns kvar från en tidigare period." Det är sant att proletariatet har en egen räkning att göra upp med borgarklassen senare, "men denna kamp kan de inte genomföra förrän de står ansikte mot ansikte med varandra ensamma." Först måste den "gamla smörjan" kastas överbord för att göra skeppet klart för strid – "bara att striden denna gång inte kommer att utkämpas mellan två skepp utan ombord på det ena mellan officerare och besättning." Samtidigt sammanfattas de objektiva resultaten av en borgerlig seger över den gamla härskande klassen på följande sätt:

Borgarklassen kan inte kämpa för sin egen politiska makt, eller uttrycka denna politiska makt i en konstitution och lagar, utan att på samma gång sätta vapen i händerna på proletariatet ... Följdriktigt måste den därför kräva allmän och direkt rösträtt, press-, organisations- och församlingsfrihet och avskaffande av alla lagar som diskriminerar speciella klasser i befolkningen. Men det är allt proletariatet kräver av den. Proletariatet kan inte begära att borgarklassen upphör att vara en borgarklass utan istället att den genomför sina egna principer konsekvent ... Det är därför i arbetarnas intressen att stöda borgarklassen i dess kamp mot alla reaktionära element, *så länge borgarklassen förblir trogen sin övertygelse*.⁷⁶

Det verkar föra oss tillbaka till *Kommunistiska manifestets* formulering, att "[kämpa] med bourgeoisien så snart den uppträder revolutionärt, mot den absoluta monarkin",⁷⁷ och liknande uttalanden som såg borgarklassens kamp som ett förspel till arbetarnas seger.*

Men den här gången ställer Engels nästa fråga: "Men tänk om borgarklassen blir trolös mot sig själv och förråder sina egna klassintressen och de principer som härrör ur dem?" Dessutom är det inte bara ett antagande, ty "[d]etta förhållande kommer alltid att uppstå, eftersom borgarklassens brist på politiskt mod medför att den överallt kommer att bli trolös mot sig själv då och då."

Engels' svar är att det alternativ som återstår för arbetarrörelsen (under förutsättning att den inte helt enkelt abdikerar) är "att knuffa borgarklassen framåt mot dess egen vilja och tvinga den att utvidga rösträtten så långt det går, befria pressen, organisationerna och församlingen, och på så sätt inrätta en arena där proletariatet kan agera fritt och organisera sig själv." Men man kan inte nöja sig

⁷⁵ *Ibid*, s 73-75.

⁷⁶ *Ibid*, s 76.

⁷⁷ Se ovan kapitel 7, avdelning 5.

* Denna tanke hade uttryckts av Marx och Engels mer än en gång efter Manifestet, exempelvis 1850: "Den verkliga revolutionära rörelsen kan börja i England först när Deklarationen har förverkligats, precis som junikampen i Frankrike blev möjlig först när man hade erövrat republiken." Här står Deklarationen för att ha uppnått fullständiga borgerligt demokratiska rättigheter för arbetarmassorna. Det är ett starkt uttalande eftersom det verkar göra detta skede till en *nödvändig* förutsättning för en proletär seger. Dess svagare form är tanken att borgarklassen vill, eller skulle föredra att, få till stånd en fullständig borgerlig demokrati, vilket faktiskt sägs i samma artikel: "den enda statsform som våra europeiska kapitalister har förtroende för är den *borgerliga republiken*. I allmänhet finns det ett enda uttryck för borgarklassens förtroende för någon statsform: *dess kurs på börsen*." Men av just detta skäl satte de efterföljande erfarenheterna av bonapartismen många frågetecken över dessa förväntningar. I ännu en form betonas tanken att om borgarklassen får till stånd demokratiska institutioner så placerar det arbetarklassen på den politiska arenan. Exempelvis: "De engelska frihandlarna är radikala borgare som på ett radikalt sätt vill bryta med aristokratin för att härska utan begränsningar. Det de förbiser är att de oaktat sig själva på så sätt för in folket på scenen och till makten." Andra aspekter av denna fråga togs upp i vårt första band. (För citaten från 1850, se Marx/Engels, "Revue/Mai bis Oktober", Marx/Engels *Werke*, band 7, s 446 respektive 434. För hänvisningen till de engelska frihandlarna, se Marx, "Brev till Freiligrath", 31 juli 1849, Marx/Engels *Werke*, band 27, s 504. För andra aspekter, se diskussionen om "Kan borgarklassen göra det?", i *KMR*, band 1, kapitel 14.)

med det, ty erfarenheterna har redan visat att borgarklassen kan vägra att bli ”tvingad”:

Även under de mest extrema omständigheter då borgarklassen av rädsla för arbetarna kryper iväg och gömmer sig under reaktionens kjoltyg och ber om skydd mot arbetarna från den makt som är dess egen fiende – inte ens i detta fall kommer arbetarpartiet att låta sig hindras utan kommer att fortsätta den agitation som borgarklassen har svikit, för medborgerliga rättigheter, press-, församlings- och organisationsfrihet. Utan dessa friheter kan inte arbetarpartiet själv agera fritt. Under denna kamp kämpar det för sina livsvillkor, för den luft det behöver för att andas.⁷⁸

Så det är uppenbart att arbetarnas kamp för demokratiska rättigheter och friheter i grund och botten inte är å den *borgerliga* demokratins vägnar, utan ett nödvändigt villkor för arbetarnas demokrati, för arbetarnas makt. Det är inte en kamp för borgarklassens rättigheter utan för arbetarnas rättigheter.

”Det säger sig själv”, tillägger Engels, att det under allt detta måste finnas ett fullständigt oberoende arbetarparti som går mot borgarklassen, ”och under nästa revolutionära storm – och dessa stormar upprepas nu lika regelbundet som affärscykler och tropiska stormar – kommer det att vara redo att agera.”⁷⁹ Således ställs hela den strategiska politiken in i ett sammanhang där den oberoende proletära rörelsen förbereds för en revolutionär situation.

11. Kriterierna för vad som är progressivt

Hur blir det nu med den motsatta symmetriska sidan av den politik som vi just har diskuterat? Där lassalleanerna sökte efter en allians med den bismarckska monarkin mot den liberala borgarklassen, vände den småborgerliga demokratin (socialdemokratin) på villkoren för alliansen. Men den sökte inte bara en allians med den liberala borgarklassen istället för mot den: den siktade på att *underordna* sig själv och arbetarnas intressen under denna allians.

För Demokratin var inte den borgerliga liberalismen bara ”progressiva i jämförelse med” den gamla härskande klasen: den var historiskt progressiv i en mer grundläggande mening. Demokratin riktade in sig på att bli en del av den borgerliga demokratins vänster, inte bara som politik under en fas i revolutionen utan som en övergripande strategi för hela den historiska perioden. I grund och botten representerade Demokratin den del av den borgerliga demokratin som ville ”förbli trogen sig själv”, det vill säga trogen den borgerliga demokratin på ett mer konsekvent sätt än de andra. De var till exempel mer ihärdiga i att förespråka att de halvfeodala ”levande fossilen” skulle avlägsnas i borgarklassens egna intressen. Som en sorts reformism kommer denna strömning att betraktas under denna rubrik i band 3. Här koncentrerar vi oss på Marx syn på detta sätt att närma sig den borgerliga liberalismen.

I en bok som gavs ut 1860, *Herr Vogt*, tvingades Marx återigen diskutera sin syn på ”förhållandet mellan aristokratin, borgarklassen och proletariatet”, ty en okunnig kritiker hade skrivit att Marx bara ville ”driva bort aristokratin från makten.” Nej, blev svaret, det skulle inte vara något annat än ”den mest alldagliga borgerliga liberalism”.⁸⁰ Och han citerade ett antal stycken ur sina utgivna skrifter där han hade knutit störtandet av aristokratin och borgarklassens uppstigande till makten till den historiska process som skulle leda till störtandet av borgarklassen själv. (Tyvärr är inte alla hans referenser korrekta, vissa av dem gör han uppenbarligen ur minnet.)⁸¹ Ett exempel – ett riktigt

78 Engels, ”Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei”, Marx/Engels *Werke*, band 16, s 76 f.

79 *Ibid.*

80 Marx, ”Herr Vogt”, Marx/Engels *Werke*, band 14, s 450.

81 *Ibid.*, s 449 f. En felaktig hänvisning är till del I av Manifestet (på sid 449). På sid 450 skulle hänvisningen till *NRZ-Revue* om England ha varit till ”Die revolutionäre Bewegung”, i *NRZ*.

exempel – är hans citat från *Klasstriderna i Frankrike*, som börjar: ”Industriproletariatets utveckling är överhuvud betingad av industribourgeoisens utveckling ...” och slutar: ”Först under *dess herravälde* [borgarklassens herravälde] bryts det feodala samhällets materiella rötter upp och jämnas den terräng, *där en proletär revolution är möjlig.*” (Kursivering tillagd av Marx i boken från 1860.) Efter en del andra citat tillägger Marx: ”I de länder där aristokratin i kontinental mening ... måste ’drivas bort från makten’ saknas därför enligt min åsikt den första förutsättningen för en proletär revolution, nämligen ett *industriproletariat* i nationell skala.”⁸²

Låt oss knyta ihop detta med en fråga som vi hittills bara har berört:⁸³ styrkan hos beteckningen *progressiv*. För Marx hade denna beteckning aldrig den allt rättfärdigande makt som den senare har haft inom vissa delar av den socialistiska rörelsen. Framförallt utgick han inte från att *progressiv* betydde att *stödas politiskt*. Han kunde skriva: ”Att arrendera jord är konservativt, profit är progressivt”,⁸⁴ utan att misstänka att man skulle kunna tro att det antydde något stöd till systemet med profit. På ett annat ställe skrev han: under kapitalismen ”är produktionsanarkin, källan till så mycket elände, samtidigt orsaken till allt framsteg.”⁸⁵ Denna borgerliga ”produktionsanarki” är en drivkraft bakom de borgerliga framstegen, inget annat. Det var fullt möjligt för Marx att medge att A i ett visst speciellt sammanhang, inom ramen för en viss analys är ”progressiv i jämförelse med” B, utan att jämställa ett sådant uttalande med det programmatiska beslutet att A är historiskt progressiv under en periods grundläggande förhållanden.

Skillnaden är inte bara magin i beteckningen *progressiv* utan i det kriterium som betonas av Marx i det ovan citerade stycket ur *Herr Vogt*, som i sin tur ligger bakom analysen i *Den militära frågan i Preussen och det tyska arbetarpartiet*. Kriteriet är: måste man *fortfarande* jämnna ut den terräng ”där en proletär revolution är möjlig”? – i synnerhet för första gången skapa ”ett industriproletariat i nationell skala”. Har man redan uppnått de samhällsekonomiska förhållanden som för första gången gör den proletära socialismen historiskt möjlig?

I den avdelning i *Kommunistiska manifestet* som börjar: ”Bourgeoisien har spelat en högst revolutionär roll i historien...”⁸⁶ behandlas kapitalismen som om den fram till denna tidpunkt har varit historiskt progressiv. Den borgerliga liberalismen, som traditionellt var den borgerliga utvecklingens spjutspets mot de absolutistiska begränsningarna, spelar en historiskt progressiv roll så länge det *fortfarande* finns terräng att jämnna ut för att möjliggöra den proletära revolutionen. När denna roll väl har fullföljts, när det väl finns samhällsliga förhållandena för att proletariatet själv ska kunna kämpa om makten, då måste den borgerliga rörelsens progressivitet i denna övergripande mening bedömas utifrån ett i grunden förändrat sammanhang. (Förvisso kan det alltid finnas progressiva *element* under vissa förhållanden, som underordnade och långtifrån avgörande faktorer, speciellt när dessa underordnade element är ”progressiva i jämförelse med...”)

Men även när en bildning eller ett förhållande ur Marx’ synvinkel otvivelaktigt är progressivt, så får inte detta faktum honom att automatiskt ge det politiskt stöd. Politiskt stöd innebär att välja sida i klasskampen. Huruvida det är lämpligt innefattar mycket mer än beteckningen progressiv. Vi har redan sett exempel på det i Marx’ och Engels’ inställning till ”progressiva despoter” som Napoleon.⁸⁷ Låt oss ta ett mer grundläggande exempel.

Marx’ formulering i *Herr Vogt* måste påminna om den process som Marx upprört beskriver i *Kapitalet* om den primitiva kapitalackumulationen. Detta så progressiva kapital kommer till världen

82 Marx’ citat ur *Klasstriderna i Frankrike* finns i *Herr Vogt*, Marx/Engels *Werke*, band 14, s 449, kommentaren s 450.

83 Se *KMR*, band 1, s 247 f.

84 Marx, ”The Elections – Tories and Whigs”, *New York Tribune*, 21 augusti 1852.

85 Marx, *Filosofins elände*, på marxists.org.

86 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 4.

87 Se *KMR*, band 1, kapitel 17, särskilt avdelning 3.

”blod- och smutsdrypande ur alla porer från topp till tå”, dess födelse ”firades med ett stort hero-dianskt barnaröv” som ”förvandla barnens livskraft till kapital” och det skaffar sina resurser ”genom direkt utplundring, slaveri och rånmod” – och så vidare.⁸⁸ Allt detta – inklusive att driva bort bönderna från jorden med hjälp av inhägnandet av allmänningarna och superexploateringen av proletärer i den industriella revolutionens gytter – bryter upp ”det feodala samhällets materiella rötter ... och [jämnar] den terräng, där en proletär revolution är möjlig” och skapar ”ett industri-proletariat i nationell skala”, och andra förutsättningar. Denna utveckling är därför progressiv – en odiskutabel yttring av kapitalismens progressiva roll. Vad leder det till politiskt?

Detta objektiva historiska faktum var mycket viktigt för Marx, speciellt vid en bedömning av de antiborgerliga strömningar som tittade bakåt mot förhållanden som överlevt sig själva. Men detta övervägande fick honom, milt sagt, inte att ge politiskt stöd till regeringar och ledare och ideologer som ledde denna historiskt progressiva rörelse. Tvärtom förespråkade han att man skulle bygga upp en proletär rörelse för att kämpa mot dessa ”progressiva” ledare. Det var den småborgerliga demokratin, som han föraktade innerligt, som underförstått eller uttryckligen följde denna politik. ”Denna borgarklass är historiskt progressiv, *därför* är det vår politiska roll att utgöra denna progressiva rörelses vänsterflygel.”

Den ohyggliga kapitalackumulationen och industriella revolutionen var det bästa som det kapitalistiska systemet kunde prestera, ett system som till sin natur förstör mänskliga värden, till och med när det var historiskt progressivt i jämförelse med det gamla system som det utrotade. *Men det var inte progressivt i jämförelse med klasskampen bland de arbetare som det sög ut.* Den borgerliga utvecklingen var bara progressiv i den mån den rörde marken från de förkapitalistiska hindren för en proletär revolution. Men den proletära revolutionära processen börjar inte med en revolution. Den börjar med en elementär klasskamp mot just denna progressiva borgarklass – en klasskamp som inte börjar den dag som all terräng har rensats utan långt dessförinnan, i själva verket i och med den nya arbetarklassens första andetag.

Kort sagt: eftersom den borgerliga utvecklingen bara är progressiv i så måtto som den röjer vägen för en utveckling av den proletära klasskampen, så kan den aldrig vara progressiv i jämförelse med den proletära klasskampen själv.

Denna fråga smälter ibland samman med en annan fråga, på grundval av en ståndpunkt som är lika främmande för Marx' tänkande. Det är åsikten att rörelsen för en proletär revolution inte ska börja förrän det finns en aktuell möjlighet för seger, och att den innan denna tidpunkt är ”utopisk” och ”realistisk”. Eftersom rörelsen för en proletär revolution börjar med den elementära klasskampen, så betyder denna uppfattning att klasskampen ska motverkas – i verkligheten undertryckas – till något senare lämpligt datum. Bland de många antaganden som ingår i denna ståndpunkt är tron att klasskampen går att stänga av och på av något sorts manipulerande ledarskap. Ur Marx' synvinkel är detta en typisk återspeglning av den härskande klassens ideologi, som av gammal vana betraktar slavar som verktyg. Och detta vore tydligt även om inte Manifestet hade anmärkt om proletariatet att ”Dess kamp mot bourgeoisien börjar med dess existens.”⁸⁹ Hursomhelst finns det inget sätt att avgöra när den historiska möjligheten till seger i denna mening har uppstått: *on s'engage et puis on verra* [man börjar kämpa och sedan får man se]. Om man väntade ett halvt sekel kunde alla se att en proletär revolution var förhastad 1848. Och när Engels skrev ner den uppfattningen 1895⁹⁰ så menade han inte att det var någon stor uppenbarelse. För vissa – inte för Engels – innebar denna efterklokhet en fällande dom över 48-orna för att de inte hade haft någon kristallkula.

88 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

89 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 8.

90 Engels, *Inledning till Klasstriderna i Frankrike*, på marxistarkiv.se.

Den viktigaste faktorn är: att en klass ska inleda klasskampen på signal först när revolutionen anses vara *möjlig* – om nu denna elitistiska fantasi vore möjlig – är samma sak som att garantera att denna möjlighet inte kommer att förverkligas på mycket lång tid. Om inte klasskampen utvecklas långt före denna tidpunkt så kan den revolutionära klassen inte organisera sig på något sätt, än mindre i de avancerade former som krävs för en seger, och det är en lång process. Utan klasskamp kan inte den revolutionära klassen utveckla sitt eget ledarskap och erfarna kadrer, och utan klasskamp kan inte klassen skaffa sig den politiska och ideologiska nivå som behövs för att aspirera på seger under revolutionen, än mindre uppnå segern.

I efterklokhetens klara sken börjar den revolutionära klasskampen med säkra nederlag, i bästa fall en blandning av nederlag och delvisa segrar. ”Ibland segrar arbetarna, men bara tillfälligtvis. Det egentliga resultatet av deras kamp är inte den omedelbara framgången, utan den alltmer omfattande föreningen av arbetare.”⁹¹ Det är bara via nederlag som en revolutionär klass får erfarenheter att bygga en stridsduglig rörelse och lär sig att bli framgångsrik. Historien för varje klass som strävar efter den politiska makten är med nödvändighet en historia om nederlag som kröns av en enda varaktig seger.

91 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 8.

Kapitel 11 Småbourgeoisien under revolutionen

Som ett steg i sin ekonomiska analys behandlade Marx, av metodologiska skäl, oftast samhället som om det var förenklat till två centrala klasser, borgarklassen och proletariatet, ofta plus den jord-ägande klassen. Men inte ens i dessa sammanhang glömde han att uppmärksamma att han inte analyserade "samhällets verkliga sammansättning, som ingalunda bara består av två klasser, arbetare och industrikapitalister."¹ Men denna metodologiska förenkling är sällan användbar i en politisk analys. Där går det inte att förbise från den roll som andra klasser och delar av klasser spelar.

Småbourgeoisins roll under den revolutionära processen har redan uppmärksamats i de fyra senaste kapitlen, men det finns en hel del att tillägga. För det första måste vi vara förvissade om att vi förstår vilka Marx menade med småbourgeoisie. Som med andra klassbegrepp måste vi skilja mellan den vanliga användningen och strikta (vetenskapliga) definitioner.

1. Definitioner

Noga räknat består småbourgeoisien av de som huvudsakligen får sitt uppehälle genom sitt eget arbete med produktionsmedel (verktyg) eller annan egendom (som en affär) som de själva äger. I typiska fall är de egna småföretagare eller handelsmän, snickare som arbetar i en egen verkstad, skraddare som arbetar för sina egna kunder, små köpmän och så vidare. Kort sagt till övervägande delen egna företagare som hantverkare och butiksägare.*

De äger egendom, om än i liten skala. (Vi intresserar oss här inte för personlig egendom utan produktiv egendom, egendom som används i produktionsprocessen.) Men trots att de äger egendom så är de inte kapitalister, det vill säga de är inte företagare som i första hand lever på att suga ut merarbete ur lönearbetarna.

Detta pekar på en grundläggande skillnad mellan borgarklassen och småbourgeoisien, en skillnad som likheten i namnet har en benägenhet att dölja. § Småbourgeoisien är inte samma sak som den

1 Marx, *Theories of Surplus Value*, i 3 band, Moskva: Foreign Languages Publishing House och Progress Publishers, 1968, 1971, band 2, s 492, även s 460. [Ej i svenska översättningen som finns av delar av detta verk – öa.] För de centrala klassernas roll i analysen, se *KMR*, band 1, s 6.

* I en broschyr från 1865 anmärkte Engels om småbourgeoisien att "den mindre har en plats i produktionen än i distributionen av varor. Den sysslar främst med detaljhandel." (Engels, "Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei", Marx/Engels *Werke*, band 16, s 67.) Men det måste ses som en statistisk beskrivning av Tyskland 1865 och inte som en definition. Den karakteristiska bilden av småbourgeoisien framförs på ett mindre tekniskt sätt i en passande karaktärsteckning: "den tyska borgaren kan lättsinnigt begrunda sina planer att på ett ärligt sätt förvärva en liten egendom och sina förhoppningar om att höja sig över nationens lägre klasser." (Engels, "The True-socialists", Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 540.) Nyckelorden här är "liten egendom". I en lång sociologisk beskrivning av småbourgeoisien som nedteknades i en ofullbordad broschyr från 1847 betonade Engels bland annat denna klass' lokalpatriotism: "Småbourgeoisien representerar den inhemska och kusthandeln, det inhemska hantverket och manufakturen som baseras på manuellt arbete – industribranscher som bedrivs på ett begränsat område och kräver små mängder kapital, med en långsam omsättning, och bara ger upphov till lokal, trög konkurrens." Och: "Med sina smäsinta lokala intressen lyckades den inte ens under sina mest ärofyllda dagar i slutet av medeltiden uppnå mer än lokala organisationer, lokal kamp och lokala framsteg ..." (Engels, "The Status Quo in Germany", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 79, 82. Bilden av småbourgeoisien beskrivs på sidorna 44-48.) Engels syfte här är att på ett ofördelaktigt sätt jämföra den med borgarklassen.

§ Likheten finns mer på engelska och franska än på tyska, där motsvarande ord vanligtvis är *Bourgeoisie* och *Kleinbürgerschaft* (eller *-tum*) – vanligtvis men inte alltid. [Liknande finns också på svenska – *bourgeoisie*/borgarklass och småborgerskap – öa.] Men speciellt när Marx och Engels tänker på engelska eller franska tenderar till och med denna tyska användning att påverkas av ordet *småbourgeoisie* med dess etymologiska förhållande till *bourgeoisie*. Som ett resultat av det finns det sammanhang där *kleine Bourgeoisie* (liten bourgeoisie) inte klart skiljs från

lilla borgarklassen även om den omärkligt kan övergå i den sistnämnda. Skillnaden gäller framförallt i vilken omfattning lönearbete uppträder i företaget. Småbourgeoisien får sitt uppehälle med hjälp av sitt eget arbete och sin egen egendom, borgarklassen lever på intäkter från andras arbete.

Gradvis glider småbourgeoisien oundvikligt över åt två håll. Framgångsrika hantverkare eller butiksinnehavare kan börja anställa medhjälpare, även om de själva fortsätter att arbeta längre och hårdare än sin "bemanning". En fortsatt utvidgning kan förvandla dem till huvudsakligen företagare med lönearbetare, även om de fortsätter att sköta firman personligen. Således blir de i grund och botten små borgare (små kapitalister) som kombinerar rollen av kapitalist, chef och arbetare. Åt andra hållet kan småborgaren en gång ha varit eller kan, i tider av motgångar, falla tillbaka till att bli underhuggare eller assistent som jobbar i en annans inrättning – det vill säga kan sjunka ner i proletariats led. Det finns ett oavbrutet sammanhang från den unga gesällen eller lönearbetaren, via yrkesmän med egna företag till mer förmögna arbetsgivare-företagare.

Vetenskapligt talat finns det också en småbourgeoisie på landsbygden: bönderna som odlar sin egen mark med sitt eget arbete. När bönderna övergår till att vara företagare med anställda arbetare kan de, likt sin motsvarighet i städerna, delas upp i småbönder, storbönder och mellanbönder i enlighet med överenskomna gränser. Förvisso antyder ordet *småbourgeoisie* bara invånare i "burger" eller städer, och det är vanligt att tala om småbourgeoisien *och* bönderna, som vi (i Marx' efterföljd) har gjort i tidigare kapitel. Men analytiskt är det viktigt att se den gemensamma sociala ställning som denna klass har både i städerna och på landsbygden. Men en speciell diskussion om bönderna reserveras till de följande kapitlen.

En annan tvetydighet orsakas av sammanblandningen av *småbourgeoisie* och *medelklass*. Medan den förstnämnda betecknar en speciell klass som går att avgränsa strikt, så har *medelklassen* eller *medelklasserna* ingen som helst bestämd mening. Detta begrepp får bara en mening utifrån det sammanhang och den uttalade avsikt som den som använder det har. I synnerhet när det används historiskt kan det syfta på flera olika klasser eller kombinationer av klasser.

I sina engelskspråkiga skrifter och brev följde Marx och Engels oftast den vanliga brittiska sedvänjan att använda *medelklass* i meningen den egentliga borgarklassen, inklusive storbourgeoisien.² På detta sätt betraktar de borgarklassen som placerad mellan den jordägande aristokratin som överklass och de lägre samhällsskikten. Detta bruk överfördes till och med som vana till USA och den amerikanska pressen, trots att det inte motsvarade den amerikanska verkligheten. I pluralform, *medelklasserna*, innefattade det troligen också småborgerliga skikt, och omfattade således olika klasser mellan aristokratin och proletariatet. På tyska använde Marx och andra vanligen ett ord som *Mittelstand* som en bred gemensam beteckning för samhällselement mellan borgarklassen och proletariatet, utan att precisera någon specifik klass.³ Allt detta ska ses som tankeväckande och en varning, inte uttömmande.

Uttalanden om Marx' åsikt om "medelklassen/rna" utan ytterligare specifikation är således ofta som uppsatser om Varats subtiliteter. Detta gäller den påstådda teorin om "medelklassernas försvinnande" och andra hårklyverier.*

Kleinbürgerschaft. Och dessutom är problemet inte bara terminologiskt: *Kleinbürgerschaft* går i verkliga livet i själva verket gradvis över i *kleine Bürgerschaft* eller *Bourgeoisie*. Allt detta är en varning för att i många fall kan bara sammanhanget avgöra innebörden.

2 Detta görs uttryckligen i Engels, "Brev till Marx", 23 september 1852, Marx/Engels *Werke*, band 28, s 139.

3 Exempelvis räknas *Mittelstand* upp tillsammans med *Kleinbürger* etc i Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se [tyska originalet i Marx/Engels, *Werke*, band 8, s 121].

* För denna mytiska teori, se Specialnot F.

2. Klassen med två ansikten

Här är vi speciellt intresserade av de av småbourgeoisins samhällspolitiska särdrag som är av betydelse under revolutionen. Dessa kännetecken härrör ur dess ställning som klass. Klassen är medfött Janusliknande.

I sitt manuskript till *Kapitalets* fjärde band gjorde Marx en speciell ekonomisk analys av småbourgeoisien. Han frågar: ”Men hur förhåller det sig då med självständiga hantverkare eller bönder, som inte använder några arbetare, som således inte producerar såsom kapitalister?” Hans första svar (utan detaljer) är grundläggande: ”de är producenter av varor. Men deras produktion är inte underordnad under det kapitalistiska produktionssättet.” Sedan föreslår han ett intressant sätt att betrakta detta.

Dessa icke kapitalistiska producenter verkar inom ramar där kapitalistiska förhållanden dominerar. En samhällsordning har en tendens att införliva främmande element. Under feodalismen till exempel får till och med icke feodala förhållanden feodal form, så även under kapitalismen. Ur denna synvinkel klyves –

Den oberoende bonden eller hantverkaren ... i två personer... Såsom ägare av produktionsmedlen är han kapitalist, såsom arbetare är han sin egen lönearbetare. Han betalar således som kapitalist sin lön till sig själv och drar sin profit av sitt kapital, d.v.s. han exploaterar sig själv som lönearbetare och betalar i the surplus value till sig själv den tribut som arbetet är skyldigt kapitalet. Kanske betalar han som jordägare ännu en tredje del (jor ränta) till sig själv, precis som industrikapitalisten ...

... Produktionsmedlen blir till kapital endast såvida de som en självständig makt har blivit självständiga gentemot arbetet. I det anförda fallet är producenten – arbetaren – innehavare, ägare av sina produktionsmedel. De är således inte kapital, lika litet som han är lönearbetare i förhållande till dem. Inte desto mindre uppfattas de som kapital och han i sig själv kluven, så att han såsom kapitalist använder sig själv såsom lönearbetare.⁴

Denna analys gäller också butiksägare, om handelskapitalisten betraktas som en av de ”två personerna”.*

I denna dubbla bild utgör småbourgeoisien en levande dubbelhet, en klassblandning med en inre egen klasskamp, en social schizofren (”uppdelad i två personer”).

Den Janusliknande småborgaren tittar åt två håll. På ena sidan möter småbourgeoisien kapitalisten, på den andra arbetaren. Två olika demarkationslinjer går igenom dem: (1) Om man drar en linje mellan egendomsinnehavare och egendomslösa så är de egendomsinnehavare, och som sådana kan de glädja sig åt sin likhet med miljonärerna och hänföras över äganderätten. (2) Om en linje dras mellan de som lever av sitt eget arbete och de som lever på andras arbete så tillhör småbourgeoisien de förstnämnda och som sådana kan de förstå de arbetande klassernas, inklusive proletariats, anledning till missnöje.

Småbourgeoisien dras därför åt två håll. På grundval av den första demarkationslinjen kan de dras i släptåg efter borgarklassen. På grundval av den andra kan de, speciellt på lång sikt, ha en intressegemenskap med proletariatet mot det kapitalistiska systemets gissel.

4 Marx, *Teorier om mervärdet*, på marxists.org.

* Förvisso kan till och med en kapitalist ha en sida som (egenföretagande) lönearbetare, i en mening som förklaras av Marx: ”Allt ledningsarbete som kapitalisten gör ingår i lönerna. Ur denna aspekt är han lönearbetare, om än inte en annan kapitalists utan sitt eget kapitals lönearbetare.” (Marx, *Theories of Surplus Value*, band 3, s 106. [Ej med i de utdrag som finns översatta till svenska på marxists.org – öa.]) Det avgörande är vilken tyngd lönearbetaraspekten har. För den typiska kapitalisten är den inte bara mycket liten utan också begränsad till ledningsarbete, till skillnad från fallet med småbourgeoisien. Fallet med bönderna, som diskuteras i nästa kapitel, liknar småbourgeoisins.

Genom den lilla mängd kapital den [småbourgeoisien] äger, delar den bourgeoisien levnadsvillkor, genom sin tillvaros osäkerhet delar den proletariats villkor.⁵

De utsätts också för tryck från två håll. Uppifrån trängs de ut av trycket från effektivare kapital och förtrycks av regeringens politik, som är mer intresserad av att utvidga storindustrin än av den lokala skräddarens vedermödor. Småbourgeoisien "ärliga arbete, om det också bara är hans gesällers och lärlingars – [göres] för varje dag alltmer ... värdelöst genom konkurrensen från storproduktionen och maskinerna", skrev Engels och tog med småföretagaren inom parentes (småborgare eller småkapitalist).⁶ Marx hade haft sin andel av att klämmas åt av butiksägare men kunde ändå se deras sida av saken, som i ett förbittrat brev till Engels:

De här urusla butiksägarna är en ömkansvärd klass ... En stor del – den största delen – av dessa butiksägare lider av proletariats hela elände plus "oro" [Angst] och "förslavning under respektabiliteten" men utan de bättre arbetarnas kompenserande självtillit.⁷

Å andra sidan kan de småborgerliga företagarna underifrån plågas av sina lärlingars, butiksbiträdens eller andra anställdas "lathet", som inte delar deras entusiasm för att svettas. Som småföretagare kan de vara speciellt sårbara för "oro på arbetsplatsen", ty de stackars minikapitalisterna måste kräva hårdare arbete för att dra ur sina anställda det arbete som behövs för att balansera de större konkurrenternas fördelar. De kommer att bli sura på kunder som föredrar affärskedjor framför speceriaffären på hörnan. Bortsett från dessa speciella irritationsmoment höjer sig alltid de "lägre klasserna" i deras medvetande som den samhälleliga avgrund i vilken de och deras familjer kommer att ramla ner i händelse av ekonomisk konkurs.

3. *Småbourgeoisien som en motsättning*

Av detta följer att småbourgeoisien är en klump av motsättningar, en blandning som inte kan stelna, en samlingspunkt för social eklekticism.* När det är frågan om ideologi kan motsättningarna bli logiska men i första hand är de sociala motsättningar. Mer än en gång tog Marx Proudhon som urtypen, som i detta tidiga fall:

M. Proudhon är nämligen från topp till botten en småborgerlighetens filosof och ekonom. I ett mer utvecklat samhälle är småborgaren på grund av sin situation förutbestämd att påverkas av såväl socialismen som kapitalismen; han blir nämligen bländad av storfinansen i all dess prakt, samtidigt som han inte kan komma ifrån sin medkänsla för folkets lidanden. Han tillhör både borgarklassen och folket. Djupt inom sig har han en stolt förnimmelse av att vara opartisk och att ha utforskat den sanna jämvikten – ett begrepp som skall gälla för att vara någonting helt annat än den gyllene medelvägen. För en småborgare av detta slag är motsägelser ett begrepp av mystisk magi, helt enkelt därför att hans eget väsen är uppbyggt på en grundval av motsägelser. Han är i sig själv ingenting annat än en levande social motsägelse. Han måste i teorin rättfärdigöra sin roll i praktiken, och M. Proudhon har den förtjänsten att han i vetenskapliga termer tolkar den franska småborgarklassens inställning – detta är en sak av verklig betydelse, eftersom de småborgerliga grupperna kommer att spela en viss roll i de sociala revolutioner som nu förbereds.⁸

Ett år senare, i sin bok om Proudhon, betonade han den sortens eklekticism. Proudhon ser att "varje ekonomisk kategori [har] två sidor, en god och en ond ... Den goda sidan ser han ekonomerna fram-

5 Engels, "Die preussische Militärfrage...", Marx/Engels *Werke*, band 16, s 67.

6 Engels, *Inledning till "Filosofins elände"*, på marxists.org.

7 Marx, "Brev till Engels", 26 september 1868, Marx/Engels *Werke*, band 32, s 167.

* Eklekticism, ungefär blanda förklaringar från olika riktningar – öa.

8 Marx, "Brev till P. W. Annenkow", 28 december 1846, på marxists.org.

hålla, den dåliga ser han socialisterna anklaga.” Han blir ”mannen på jakt efter formler” med vilka han kan kritisera både kapitalismen och kommunismen, men lyckas inte ”ens spekulativt höja sig över borgarens horisont.”

Han vill vara syntesen, och han är ett sammansatt misstag.

Han vill som vetenskapsman höja sig över borgare och proletärer; han är blott småborgaren, som ständigt kastas fram och åter mellan kapitalet och arbetet, mellan den politiska ekonomin och kommunismen.⁹

I en skiss av Proudhon 18 år senare betonade Marx återigen detta element av eklekticism:

Småborgaren är skapt på samma sätt ... : hela tiden kommer ett ”å ena sidan” och ett ”å andra sidan” in i bilden när han skall skapa sig en uppfattning – det må sedan gälla ekonomiska, politiska, vetenskapliga, religiösa, konstnärliga eller moraliska frågor. Småborgaren består helt enkelt av idel motsägelser. Om han därtill är en begåvad person som Proudhon, dröjer det inte länge förrän han lärt sig att med dessa motsägelser hjälpa leka fram uppseendeväckande paradoxer av de mest skiftande slag.¹⁰

Proudhon utgör naturligtvis ett utmärkt exempel på grund av sin ökända entusiasm för självmotsättningar, tillsammans med sitt ofta öppna erkännande ”att hans ideal är småbourgeoisien”. Han vill lösa upp samhällets båda ”ytterligheter”, borgarklassen och proletariatet, i en ”gyllene medelväg”, som är småbourgeoisien – så kommenterar Marx 1852 efter att ha läst Proudhons idealisering av Bonapartes statskupp.¹¹

I allmänhet är det ett karakteristiskt drag hos småbourgeoisins mentalitet att vara fientlig både mot borgarklassen och proletariatet. Men i ett samhälle som i själva verket domineras av den förstnämnda kan balansen främst upprätthållas i ord. Normalt *tänker* småborgarna som borgare även när de uttrycker förbittring över borgarklassen. Det finns förvisso en motsägelsefull blandning, men den borgerliga sidan av motsättningen har en tendens att hamna först. De småborgerliga demokraterna, skriver Marx,

som förnekar såväl klasskampens som själva klassernas existens, visar bara att de trots allt sitt humanitära svammel betraktar det borgerliga samhällets förhållanden som tecken på ett idealtillstånd: den historiska utvecklingens absoluta höjdpunkt. Dessa tölpar fungerar som lakejer åt bourgeoisien...¹²

De småborgerliga ideologerna kommer fram till en borgerlig ståndpunkt ”på ett omständligt sätt”, genom att införliva borgerliga normer som ”eviga sanningar” av en klasslös natur.*

9 Marx, *Filosofins elände*, på marxists.org.

10 Marx, ”Brev till J. B. Schweitzer”, 24 januari 1865, på marxists.org.

11 Marx, ”Brev till Cluss”, 7 december 1852, Marx/Engels, *Letters to Americans 1848-1895*, New York: International Publishers 1953, s 52. De mest rikhaltiga bevisen för Proudhons idealisering av småbourgeoisien finns i hans anteckningsböcker, som nu publicerats som hans *Carnets*. Marx kände förstås inte till dem.

12 Marx, ”Brev till J. Weydemeyer”, 5 mars 1852, på marxists.org.

* Här travestierar och generaliserar jag något en annan av Marx' kommentarer om Proudhon: om ”Hur han på detta omständliga sätt återkom till den borgerliga ekonomins perspektiv.” (Marx, ”Brev till J B Schweitzer”, 24 januari 1865, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 26. [I svenska översättningen på marxists.org formuleras det inte så – öa.] Att visa på den typiska småborgerliga ideologins *borgerliga* sida är inte att förneka de skillnader som finns mellan dessa två klassmentaliteter. Det hjälper till att förklara – men inte rättfärdiga – det element av förvirring som skapas av det stycke i *Kommunistiska manifestet* där Proudhon presenteras som en representant för den ”borgerliga socialismen”, en samhällsreformism som försöker bevara det borgerliga samhället genom att ”avhjälpa de sociala missförhållandena”. (*Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 19.) Det föregås av två stycken om den ”småborgerliga socialismen” där Proudhon inte nämns. (*Ibid*, 17-19.) Man kan undra: tolkar Marx Proudhon som en ”borgerlig socialist” (som i Manifestet) eller en ”småborgerlig socialist” (som i de flesta skrifterna före och efter

4. Instabiliteten institutionaliserad

Samma mönster som gör småbourgeoisien själv motsägande gör den också vacklande och föränderlig, ”varaktigt enbart ovaraktig”. Det är inget annat än motsägelsefullhet uttryckt över tiden, men förtjänar ett speciellt omnämnande. ”Medan det gamla [medeltida] borgardömet var samhällets stabilaste klass, är den moderna småbourgeoisien den mest föränderliga”, skrev Engels; ”konkurser har blivit en institution i den.”¹³

Marx och Engels hade gott om möjligheter att se detta särdrag i verkligheten under de revolutionära åren 1848-1849, både i Tyskland och Frankrike. Strax efter februarirevolutionen konstaterade Engels följande om Lamartines parti och *Le National* i Paris:

Småbourgeoisien spelar en medlande men ytterst bedrövlig roll ... De, och med dem den provisoriska regeringen, vacklar oerhört mycket. Ju tystare allting blir desto mer lutar regeringen och det småborgerliga partiet åt storbourgeoisien; ju mer oroliga saker och ting blir, desto mer ansluter de sig till arbetarna ...

Den största olyckan är att regeringen å ena sidan måste göra utfästelser till arbetarna, och å den andra inte kan hålla dem, eftersom den inte har mod att förvissa sig om de nödvändiga ekonomiska medlen genom att vidta revolutionära åtgärder mot borgarklassen ... Folket i *La Réforme* tillåts utfärda löften, och med de mest olämpliga och konservativa beslut gör de det omöjligt att uppfylla vad de har lovat.¹⁴

Småbourgeoisins olika delar kan betraktas som järnfilspån som dras mot motsatta poler, det vill säga mot de antagonistiska klasserna. Revolutionen piskar upp en magnetstorm.

I följande stycke ur Engels' redogörelse för kampen i Tyskland 1849 behandlar han småbourgeoisien och den lilla bourgeoisien synonymt:

Om det hängde på den lilla bourgeoisien så skulle den knappast överge den lagliga, fredliga och välfartade kampens juridiska grund och ta upp gevär och gatstenar istället för moraliska vapen. Både i Tyskland, Frankrike och England visar oss de politiska rörelsernas historia sedan 1830 att denna klass alltid är skrytsam, full av stora ord, och här och där till och med extrem i sitt språkbruk, så länge den inte upplever några faror, men feg, försiktig och inställsam så fort minsta fara närmar sig. Mållös, orolig och vacklande så fort rörelsen som den dragit igång tas över av andra klasser och tas på allvar. Så fort saker och ting når dithän att det blir kamp med vapen i hand förråder den hela rörelsen för sin småborgerliga existens skull – och som ett resultat av sin obeslutsamhet blir den till sist alltid i högsta grad lurad och illa behandlad så fort det reaktionära partiet segrar.¹⁵

Manifestet)? Manifestets behandling är mindre välbetänkt, om bara på grund av den formella motsättningen, men den är inte helt ogiltig. Den betonar, kanske alltför mycket, den sida av Proudhon som Engels också betonade i *Bostadsfrågan* och *Anti-Dühring*: precis som Dühring vill Proudhon ”ha kvar det bestående samhället men utan dess missförhållanden.” Båda vill avskaffa det borgerliga samhällets missförhållanden på grundval av just de lagar för den kapitalistiska produktionen som ger upphov till dessa missförhållanden. (Engels, *Anti-Dühring* och *I bostadsfrågan*, på marxists.org.) Det ligger nära definitionen av den ”borgerliga socialismen” i Manifestet. Vi bör också komma ihåg att hänvisningen till Proudhon i Manifestet speciellt gäller den bok av Proudhon som Marx hade angripit året före i sin *Filosofins elände*. I ett arbete från 1851 fick Engels så småningom tillfälle att anmärka att ”Marx' bok 'Filosofins elände' utkom flera år innan Proudhon framställde sina praktiska förslag till samhällsreform.” (Engels, *Förord till 'I bostadsfrågan'*, på marxists.org. Hänvisningen gäller Proudhons *L'idée Générale de la Revolution au XIXe Siècle*.) När Marx skrev Manifestet kanske han var mindre klar över vilken väg Proudhons tänkande höll på att ta, även om han redan hade betecknat det som småborgerligt.

13 Engels, ”Die preussische Militärfrage...”, Marx/Engels *Werke*, band 16, s 67.

14 Engels, ”Brev till E Blank”, 28 mars 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 476 f.

15 Engels, ”Die deutsche Reichsverfassungskampagne”, Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 112.

Även Marx noterade samma vacklan mellan att stoltsera och huka sig hos småbourgeoisien i tider av kris:

... småborgarnas och deras demokratiska representanters revolutionära hotelser är endast försök att skrämman motståndaren. Och om de har fastnat i en återvändsgränd, om de har komprometterat sig tillräckligt för att vara tvungna att sätta sina hotelser i verket, så sker det på ett tvetydigt sätt, som inte skyr något mer än de medel som för till målet och ivrigt söker förevändningar för nederlag. Den smattrande ouvertyren, som förkunnade kampen, går över i en försagd morrning, så snart kampen skall börja, skådespelarna slutar att ta sig själva au sérieux [på allvar], och handlingen faller fullständigt samman som en luftfylld ballong som man sticker hål på med en nål.

Och han knyter detta till det faktum att småbourgeoisien är en *Übergangsklasse* (övergångsklass), det vill säga en mellanliggande klass, en klass som glider över i borgarklassen eller proletariatet – en klass ”där två klassers intressen samtidigt avtrubbar varandra”. Som ett resultat ”inbillar sig [småbourgeoisien] därför upphöjd över klassmotsättningarna överhuvudtaget.”¹⁶

Instabiliteten är särskilt typisk för det som kallas ”den panikslagna småbourgeoisien”, det vill säga när denna klass tvingats mot väggen av krafter som är utom dess kontroll (som alltid) och bortom dess förståelse (som vanligt). Under februarirevolutionen 1848 hade den franska småbourgeoisien varit aktiv tillsammans med arbetarklassen i en koalition som kallades ”Folket”, men efteråt upptäckte den att den var tomhänt. Något hade gått fel. Dess missnöje kunde ha blivit farligt för den borgerliga provisoriska regeringen, men avleddes i ett raseri mot en syndabock, mot lurendrejeriet med ”nationella verkstäder” som antogs vara en eftergift till arbetarklassen. Så ”de sökte orsakerna till sitt elände” i arbetarrörelsen. Marx förklarar: ”ingen var mer fanatiskt upprörd över kommunisternas påstådda intriger än småborgaren, som hjälplös stapplade fram vid konkursens brant.”¹⁷

5. Engels' porträtt

Engels' historia om den tyska revolutionen 1848-1849 innehåller ett detaljerat politiskt porträtt av småbourgeoisien.

Först identifieras klassen. Det upprepar en del av det vi redan har täckt, men Engels språk är anpassat till *New York Tribunes* läsare:

Som en följd av den begränsade utveckling som storkapitalisterna och fabrikanterna som klass har haft i Tyskland, är klassen av små handelsmän och butiksägare utomordentligt talrik där. I de stora städerna utgör de nästan en majoritet av invånarna. I de mindre städerna dominerar de helt och hållet, i avsaknad av konkurrens eller inflytande från mer välbeställda. Denna klass är mycket viktig inom all politik och under alla moderna revolutioner, och är ännu viktigare i Tyskland, där den under de senaste striderna i allmänhet har spelat en avgörande roll. Dess karaktär avgörs av dess mellanställning mellan klassen av större kapitalister, handelsmän och fabrikanter, den egentliga borgarklassen, och den proletära eller industriklassen. Den strävar efter de förstnämndas ställning, men så fort lyckan vänder kastas medlemmarna i denna klass ner till de sistnämndas led.

Därefter betonas dess vacklande instabilitet:

På detta sätt kastas den ständigt mellan förhoppningarna att få träda in i den välbeställda klassens led, och rädslan att förminskas till ett tillstånd av proletär eller till och med fattighjon; mellan förhoppningen att gynna sina intressen genom att erövra en del av ledningen över de

16 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 21.

17 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 23.

offentliga affärerna och fruktan för att genom en oläglig opposition väcka regeringens vrede, en regering som bestämmer över dess själva existens eftersom den har makten att avlägsna dess bästa kunder; i besittning av små medel, där ägandets osäkerhet står i omvänt förhållande till dess storlek – och därför är denna klass utomordentligt vacklande i sina uppfattningar. Ödmjuk och hukande undergiven under en mäktig feodal eller kunglig regering vänder den sig till liberalismens sida när medelklassen är på uppåtgående. Den grips av våldsamt demokratiska utbrott så fort medelklassen har säkrat sitt herravälde, men återfaller i ynkligt missmodig rädsla så fort klassen under den, proletärerna, försöker sig på en självständig rörelse. [I denna historia] kommer vi då och då att se hur denna klass i Tyskland omväxlande övergår från det ena av dessa stadier till det andra.¹⁸

Syrligt visar Engels på klyftan mellan ord och handling som kännetecknar dessa element. Men man får inte anta att det uppenbara hyckleri som det orsakar bara är en moralisk brist. Utöver att som alltid vara den allvarligt menade vördnad som ondskan intygar dygden, så är detta hyckleri en ärlig återspeglning av småbourgeoisins *samhälleligt* besvärliga situation. När den drivs till modigt motstånd mot ondskan så talar den i enlighet med det. När den inte på ett stridbart sätt kan tillämpa detta i handling agerar den i enlighet med det.

Denna klass hade alltid varit mer framåt i sina krav än den liberala monarkistiskt konstitutionella borgarklassen. Den hade uppvisat en djärvare front, mycket ofta hotat med väpnat våld, slösade med löften att offra sitt blod och sin tillvaro för kampen för frihet, men hade redan givit rikligt med bevis på att den när faran dyker upp inte finns någonstans, och att den aldrig kände sig mer hemma än dagen efter nederlaget när allt var förlorat, och den kunde trösta sig med att på ett eller annat sätt *hade* saker och ting löst sig.¹⁹

Så svor ”våra tappra butiksägare” att ”spilla sin sista blodsdroppe” – och upplösningen blev den vanliga.

Engels drog en intressant parallell mellan småbourgeoisins mönster i affärer och under revolutionen:

Småbourgeoisien är duktig på att skryta, mycket svag till handling och mycket ängslig för att riskera någonting. Den *mesquin* [sjaskiga] karaktären på dess handelstransaktioner och kreditoperationer passar utomordentligt väl för att prägla dess karaktär med bristande energi och företagsamhet. Det är alltså bara att förvänta sig att liknande kvalitéer kommer att känneteckna dess politiska bana.²⁰

Småbourgeoisien sviker ”genom att i politiken uppvisa samma kortsiktigt räddhågsna, vacklande anda som kännetecknar dess handelsverksamhet.”²¹

Resultatet kunde ses under det väpnade fälttåget 1849:

Följaktligen uppmuntrade småbourgeoisien upproret med stora ord och skryt om vad den skulle göra. Den var ivrig att gripa makten så fort upproret, i hög grad mot dess vilja, hade brutit ut. Men den använde bara makten för att ödelägga effekterna av upproret. Överallt där den väpnade konflikten hade lett till en allvarlig kris förfärades butiksägarna över den farliga situation som det skapat för dem, förfärades över folket som hade tagit deras skrytsamma uppmaningar att ta till vapen på allvar, förfärades över den makt som på detta sätt slungats i deras händer, förfärades framförallt över konsekvenserna för dem, för deras samhällsställning, för deras rikedomar, av den politik som de tvingades anta. Förväntades de inte riskera ”liv och egendom”, som de

18 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 304 f.

19 *Ibid*, s 373.

20 *Ibid*, s 380. Ett typografiskt fel har rättats till.

21 *Ibid*, s 386.

brukade säga, för upprorets sak? Var de inte tvungna att inta offentliga ståndpunkter under upproret, och på så sätt, i händelse av nederlag riskerade att förlora sitt kapital? Och var de i händelse av seger inte säkra på att omedelbart avsättas från makten och se hela sin politik omstörtas av de segerrika proletärer som utgjorde större delen av deras kämpande armé? På detta sätt ställdes småbourgeoisien mellan de motsatta faror som hotade den från alla sidor, och visste inte annat än att använda sin makt för att låta slumpen styra, varvid givetvis den lilla chans att lyckas som fanns gick förlorad, och upproret således helt ödelades. Dess politik, eller snarare brist på politik, var samma överallt och därför är upproren i Tyskland i maj 1849 överallt skurna efter samma mönster.²²

Allt detta är obligatorisk läsning under en kurs i Hur man inte ska göra revolution.

6. *Småbourgeoisien som antisemiter*

Småbourgeoisins vacklande roll går hela vägen från att vara ett verktyg för demokratin till ett verktyg för reaktionen, beroende på det historiska läget. Redan före 1848 hade den tyska småbourgeoisien uppvisat tydligt reaktionära drag. Det var den sida som Marx på ett ensidigt sätt hade generaliserat i Manifestet. Den revolutionära perioden fick den att falla huller om buller åt vänster, som en vacklande del av demokratin. Den efterföljande perioden av snabb industriell utveckling dämpade tillfälligt de samhälleliga motsättningarna. Sedan visade den djupa ekonomiska krisen 1873 den fulla omfattning med vilken det gamla *Mittelstand* hade undergrävt av å ena sidan den kraftfullt framväxande borgarklassen och å den andra den snabbt växande arbetarrörelsen.

1878 kom ett tudelat angrepp på det socialistiska proletariatet: Bismarck drev igenom antisocialistlagen och olagligförklarade det socialdemokratiska partiet, och hans hovpräst Stoecker försökte starta en rivaliserande massrörelse, det Kristna sociala partiet. Efter ett kort misslyckat försök att locka arbetarna svängde Stoecker och riktade öppet in sig på de småborgerliga massorna med ett program av politisk antisemitism och social demagogi. Men det var efter uppkomsten av en rasistisk och pseudoradikal (oppositionell) organiserad antisemitisk rörelse som småbourgeoisien verkligen kom till sin rätt som massreserv till denna strömning, som återspeglade dess samhälleliga motsättningar där den maldes mellan hammaren och städet.²³

Engels såg denna rörelse samhälleliga rötter i samhällets *förkapitalistiska* delar, de delar av samhället som trängdes ut av borgarklassen utan att bli proletariserade. "Antisemitismen är kännetecknet på en underutvecklad kultur", inleder Engels ett brev:

I Preussen är det den lägre aristokratin, junkrarna (som tjänar 10.000 mark och gör av med 20.000 och därför blir fast hos ockrare) som håller på med antisemitism. Och i Preussen och Österrike är det småbourgeoisien, gilleshantverkarna och de små butiksägarna som har ruinerats av storkapitalisternas konkurrens, som utgör kören och skriker ihop med dem. Men om kapitalet utrotar *dess* samhällsklasser, som är helt igenom reaktionära, så fyller det sin funktion och gör ett bra arbete, oavsett om det är semitiskt eller ariskt, omskuret eller döpt. Det hjälper det underutvecklade Preussen att gå framåt och slutligen nå fram till en modern ståndpunkt där alla gamla sociala skillnader sammansmälter i den enda stora motsättningen mellan kapitalister och lönearbetare. Bara där detta inte är fallet, där det ännu inte finns någon stark kapitalistklass, och därför inte heller någon stark lönearbetarklass, där kapitalet ännu är alltför svagt för att ta kontroll över hela landets produktion och därför har sin främsta aktivitet på börserna, där produktionen därför fortfarande ligger i händerna på bönder, godsägare, hantverkare och liknande klasser som

22 *Ibid*, s 380 f.

23 Denna utveckling berördes i *KMR*, band 1, s 168 f. Se även redogörelsen för denna period i Paul W Massing, *Rehearsal for Destruction: a study of political anti-semitism in Imperial Germany*, New York: Harper 1949, kapitel 2-3. Massing framhåller att denna småborgerliga rörelse i huvudsak hade sin bas i städerna (s 75), men tillväxten bland bönderna är uppenbar på s 89-90. För en annan aspekt, se s 101 f; angående junkrarna, s 64-66.

är ett arv från medeltiden – bara där är kapitalet särskilt judiskt och bara där uppstår antisemitismen.

Men i Amerika och England (fortsätter Engels) där kapitalisterna är mycket rikare än familjen Rothschild, och även i Rhenlandet, är kapitalisterna inte judiska.

Antisemitismen är därför inte något annat än en reaktion mot det moderna samhället (ett samhälle som främst består av kapitalister och lönarbetare) från medeltida samhällsskikt på nedgång, och antisemitismen tjänar därför bara reaktionära ändamål under en bedrägligt socialistisk täckmantel. Det är en variant av feodal-socialismen och med den kan vi inte ha något att göra.²⁴

Detta handlade om den antisemitiska rörelse som då höll på att uppstå i Tyskland. Hur antisemitismens sociala roll och grund senare manipulerades av mer moderna härskare är förstas en annan historia.

7. På armlängds avstånd

Oavsett vilket revolutionärt oväsen som då och då kan höras från småborgerliga kretsar, så kan man inte förvänta sig att de kan skapa ett konsekvent och oberoende revolutionärt ledarskap: tvärtom "[kan] småborgarna ... bara behålla en revolutionär ställning gentemot bourgeoisien, så länge proletärerna står bakom dem." Det var Marx' slutsats av erfarenheterna i Frankrike: det småborgerliga Republikanska partiet (Ledru-Rollins grupp kring *La Réforme*) hjälpte 1848-1849 regeringen att kväsa proletariatet, och: "Så sprängde de själva den grundval, på vilken deras parti hade hävdad sig som en makt..."²⁵ De ryckte undan mattan under sina egna fötter.

Småborgerliga partier har spelat en betydande roll inom politiken i olika länder, men vanligtvis inte någon ledande roll. De kan agera som en front – framträdande men inte dominerande.

Småbönderna och småbourgeoisien [skrev Engels angående Amerika] lyckas nästan aldrig bilda ett starkt parti: de består av element som förändras alltför snabbt ... men i gengäld är de utmärkta ämnen åt politiker som spekulerar i deras missnöje för att efteråt bara förråda dem till de stora partierna.²⁶

Av detta följer att de småborgerliga elementens roll inom arbetarrörelsen, som vi redan har nämnt måste betraktas med försiktighet, till och med misstanke. Marx och Engels betonade gång på gång att de skulle hållas på armlängds avstånd.

Att småborgare och bönder ansluter sig [skrev Engels till Bebel 1879] är förvisso ett tecken på rörelsens snabba framsteg, men också en fara för den om man glömmer att dessa personer har kommit över och bara kommer över *därför* att de måste det. Att de ansluter sig är ett tecken på att proletariatet verkligen har blivit den ledande klassen. Men eftersom de kommer över med småborgerliga och bondeuppfattningar och strävanden, får man inte glömma att proletariatet skulle förverka sin ledande roll om det gjorde eftergifter till dessa uppfattningar och strävanden.²⁷

Frågan kommer att återkomma i samband med de intellektuellas roll (kapitel 18) och reformismens roll (i band 3).*

24 Engels, "Brev till Ehrenfreund", 19 april 1890, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 49 f.

25 Marx, *Klassstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 28.

26 Engels, "Brev till Sorge", 9 januari 1892, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 440 f.

27 Engels, "Brev till Bebel", 24 november 1879, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 425 f.

* Planeringen av de framtida banden kom att ändras avsevärt, och enligt den sista planen skulle detta istället tas upp i band 6, som Draper inte hann färdigställa innan sin död – öa.

Engels gav Paul Lafargue en liknande lektion när denne fick inbilska uppfattningar i frågan. En borgerlig jury hade just frikänt Lafargue och Guesde från anklagelsen att ha hållit ”upphetsande” tal, efter ett principiellt försvar där de förklarade den politiska innebörden i talen i fråga. Lafargue lät sig ryckas med av hänförelse och trodde att segern i rättssalen innebar ”ett stort steg” mot att vinna borgerliga anhängare: ”Det visar i viss mån att borgarklassen är redo för en del av våra teorier.” Å andra sidan trodde Laura Marx Lafargue (som hade ett bättre politiskt huvud än sin make) snarare att juryns utslag återspeglade småbourgeoisins förbittring mot finanskapitalet.

Engels höll bestämt med Laura. I den efterföljande brevväxlingen bör det noteras att diskussionen omväxlande hänvisar till den lilla borgarklassen och till småbourgeoisien. Dessa samhällskretsar övergick i varandra.

Engels gör två kompletterande påpekanden. Domstolsutslaget *var* en betydande seger – i synnerhet genom vad det visade om de användbara konflikter som fanns inom borgarklassens lägre delar:

Från det ögonblick bourgeoisien står inför ett medvetet och organiserat proletariat trasslar den in sig i hopplösa motsättningar mellan sin allmänna liberala och demokratiska strävan *här* och de behov av förtryck som dess försvarskamp mot proletariatet medför *där*. En feg bourgeoisie, som den tyska och den ryska, offrar sina övergripande klassintressen för det brutala förtryckets tillfälliga fördelar. Men en bourgeoisie som har en egen revolutionär historia, såsom den engelska och i synnerhet den franska, har svårare att göra det. Härav följer kampen inom bourgeoisien själv...

Men ”Paul överdriver betydelsen av domstolsutslaget i Paris som ett symptom på att industri-bourgeoisien är tillgänglig för socialistiska idéer.”

Kampen mellan ockrarna och industrikapitalisterna sker inom bourgeoisien själv, och även om ett visst antal småborgare utan tvivel kommer att drivas över till oss därför att de är övertygade att de snart kommer att exproprieras *de la part des boursiers* [av börshandlarna], kan vi ändå aldrig hoppas på att få deras stora massa över till vår sida. Det är dessutom inte önskvärt eftersom de tar med sig sina inskränkta klassfördomar. I Tyskland har vi alltför många av dem, och de utgör en dödsvikt som hindrar partiets marsch framåt.

Och han fortsätter med en förutseende syn på hur de småborgerliga nya medlemmarna förvanskar socialismens idéer när de omfattar dem:

Det kommer alltid att vara småbourgeoisinslott – som massa – att obeslutsamt sväva mellan de två stora klasserna, där en del krossas av kapitalets centralisering och den andra av proletariatets seger. På den avgörande dagen kommer de som vanligt att svikta, vackla och hjälplösa *se laisseront faire* [låta sig ledas utan motstånd], och det är det enda vi vill. Även om de skulle komma till våra åsikter så kommer de att säga: kommunismen är naturligtvis den perfekta lösningen, men den är avlägsen, kanske 100 år borta innan den kan förverkligas – med andra ord: vi tänker inte arbeta för att förverkliga den varken under vår eller våra barns livstid. Sådana är våra erfarenheter i Tyskland.²⁸

”Erfarenheterna i Tyskland” förekom i en bok som Engels gav ut följande år. Han pekade på ”den småborgerliga socialismen” som en strömning i det socialdemokratiska partiet, i synnerhet inom parlamentsgruppen, och karakteriserade den så här:

... visserligen erkänner [man] berättigandet av den moderna socialismens grundläggande åsikter och kravet på att alla produktionsmedel förvandlas till samhällelig egendom, men förklarar förverkligandet därav vara möjligt först i en avlägsen, praktiskt taget oöverskådlig framtid. I och

28 Engels, ”Brev till E Lafargue”, 2 oktober 1886, *Correspondance*, band 1, s 377 f. De övriga citaten s 374-378.

med detta är man för närvarande hänvisad till blott och bart socialt lappverk och kan alltefter omständigheterna sympatisera med t.o.m. de mest reaktionära strävanden att som det heter ”höja de arbetande klasserna”. Förekomsten av en sådan riktning är alldeles oundviklig i Tyskland, källborgarnas land *par excellens*, särskilt vid en tidpunkt då den industriella utvecklingen med våld och i stor skala hugger av den gamla inrotade källborgerlighetens rötter.²⁹

Inget språk är rikare än tyskan på ord för källborgare och källborgerlighet. I detta fall använder Engels *Spissbürgertum* som har en speciell social kulör som inte framgår av det engelska ordet. Det betyder ofta småborgerligt medlöperi snarare än borgerlig brackighet.*

8. Den positiva sidan

De föregående sidorna har tillräckligt understrukt småbourgeoisins negativa aspekter inom politiken, såsom Marx såg på dem, men precis som med alla andra Janusansikten behöver också den andra sidan uppmärksammas. Som vår liknelse med järnfilspån antyder kan de mänskliga delarna av denna klass dras åt olika håll. I den mån de försökte vrida tillbaka samhällets utveckling drogs de i reaktionär riktning; i den mån de allierade sig med den proletära rörelsen för gemensam kamp mot sina gemensamma fiender rörde de sig i progressiv riktning.

Det är sant att de flesta av Marx' och Engels' anmärkningar på detta område var kraftigt färgade av varningar för att lita på det revolutionära oväsen som kom från småborgerliga källor. Denna negativa färgsättning härrörde inte i första hand från teorierna utan från tråkiga erfarenheter.

I kapitel 7 följde vi deras tänkande innan revolutionen bröt ut när det gällde frågan om att ta med småbourgeoisien i den demokratiskt revolutionära alliansen. Här härrör den negativa tonen starkt från den roll som den Feodala socialismen och olika varianter av den, som ”Sanna socialismen”, spelade. Men efter en del reträtter och korrigeringar, speciellt från Marx' sida, gick de in i revolutionens första månader med stora förväntningar på den demokratiska småbourgeoisien. Under genomgången av hur deras åsikter om den permanenta revolutionens klassbas förändrades, såg vi i de efterföljande kapitlen att de blev alltmer desillusionerade om både denna klass' och borgarklassens revolutionära potential. Vi såg att de inte var särskilt pigga på att godta bevisen vartefter de samlades, och att Marx till och med efter att ha visat sig vara ytterst medveten om Demokratins brister ändå var beredd att använda sitt inflytande över vänstern i Köln för att få den att stöda den småborgerliga Demokratin vid valen i januari 1849.³⁰ De brände återigen fingrarna, smärtan fortsatte.

Men det politiska slutresultatet av dessa besvikelser blev aldrig att de förkastade alliansen med de småborgerliga delarna, utan istället att de skärpte villkoren för en sådan allians.

En månad innan valet i januari 1849 formulerade Engels en övergripande inställning i en artikel om de kommande valen i Frankrike – som skrevs för *Neue Rheinische Zeitung* men aldrig publicerades.

Den radikala småbourgeoisien är socialistisk helt enkelt därför att den klart ser sin egen ruin, sin övergång till proletariatet, framför sig. Det var inte som småborgare, som ägare till ett litet kapital, utan snarare som framtida proletärer som de blev entusiastiska över Organiseringen av arbetet [den dåvarande socialistiska parollen] och att vända upp och ner på förhållandena mellan

29 Engels, *Förord till "I bostadsfrågan"*, på marxists.org.

* Detta är praktiskt taget uttryckligt i en bokrecension av Marx och Engels, som avslutas med tanken att småbourgeoisins kultur, som blomstrade i det medeltida Nürnberg, nu faller i bitar tillsammans med småbourgeoisien själv. Recensionen fortsätter: ”Medan de tidigare klassernas nedgång, såsom adelns, kunde ge material till lysande tragiska konstverk, kan *Spissbürgertum* helt som sig bör inte komma längre än till kraftlösa uttryck av fanatisk ondska och en samling levnadsregler och skrävel av Sancho Panza-typ.” (Marx/Engels, ”Recension av Daumer 'Die Religion des neuen Weltalters...'”, *Werke*, band 7, s 198.

30 Se ovan kapitel 9, del 1-3.

kapital och arbete. Ge dem den politiska makten så kommer de snart att glömma bort allt om Organiseringen av arbetet. Den politiska makten ger dem – åtminstone under de första berusande ögonblicken – i själva verket framtidsutsikter att skaffa sig kapital, att undvika den hotande ruinen. Det är först när de beväpnade proletärerna står alldeles bakom dem med bajonetterna riktade framåt som de kommer att minnas gårdagens allierade.³¹

Det följdes omedelbart av en hänvisning även till Tyskland: ”Det var så de agerade i februari och mars” – där mars är en förkortning för revolutionsutbrottet i Berlin –

och deras ledare Ledru-Rollin var den förste att agera så. Om de nu har drabbats av besvikelser, förändrar det arbetarnas inställning till dem? Om de nu är ångerfulla har de då rätt att kräva att arbetarna under helt andra omständigheter nu återigen ska gå i fällan?

Engels går vidare och besvarar sin egen fråga: Nej, de småborgerliga radikalerna (och även den lilla bourgeoisien som nämns omväxlande) har inte kraft att genomföra samhällsrevolutionära åtgärder.³²

Den hållning som Engels uttryckte i denna opublicerade artikel blev den inställning som hela ”Marx’ parti” kring *NRZ* intog 1849. I kapitel 10 såg vi hur den hårdnade till ”krigsplanen” mot den småborgerliga Demokratin som skrevs i Hänvändelsen till kommunistiska förbundet i mars 1850. Inte ens denna krigsplan för en direkt överhängande revolutionär situation uteslöt dock samarbete: den föreskrev att man skulle marschera tillsammans i en tillfällig enhetsfront för handling.³³ Den var främst angelägen om att proletariatet skulle ha herraväldet i denna allians.

Men så fort perspektiven övergick till långsiktiga politiska mål snarare än en omedelbar revolution, så måste även den strategiska hållningen till den småborgerliga radikalismen förändras. Småbourgeoisins föränderlighet tvingade fram en föränderlig taktik mot den. Inför revolutionen har reformismen uttömt sin positiva roll. Under ”normala” tider, vilket innebär icke revolutionära tider, har reformismen fortfarande en halv roll att spela. I den programmatiska pamfletten om *Den preussiska militärfrågan och det tyska arbetarpartiet* som Engels skrev 1865 med Marx’ hjälp, anpassades generaliseringarna om småbourgeoisien till den tiden.

”Dess politiska situation är lika motsägelsefull som dess samhälleliga existens”, står det i pamfletten, som fortsatte med att medge den positiva sidan hos dess politiska utveckling:

... men i allmänhet är ”ren och skär demokrati” dess mest exakta uttryck. Dess politiska livsuppgift är att knuffa bourgeoisien framåt under dess kamp mot resterna av det gamla samhället och i synnerhet mot dess egen svaghet och feghet, och hjälpa till att kämpa för dessa friheter – press-, organisations- och församlingsfrihet, allmän rösträtt, lokalt självstyre – som en försagd bourgeoisie trots kravens borgerligt demokratiska karaktär kan klara sig utan, men förutan vilka arbetarna aldrig kan uppnå sin befrielse.³⁴

Ibland var det viktigt att inse att reaktionen vid makten inte bara ökade förtrycket av arbetarna, utan också stötte bort de mellanliggande skikten – som 1890 när Engels konstaterade att den tyska regeringen förlorade stöd på grund av skattebördorna, de höga levnadsomkostnaderna och rädslan för krig: ”allt detta har fått bönderna, de små handelsmännen, arbetarna, i själva verket hela nationen, med undantag för de få som profiterar på de statligt skapade monopolen, att fjärma sig från regeringen.”³⁵ Allt detta ökade det antal missgynnade samhällsskikt som det revolutionära proletariatet

31 Engels, ”Die französische Arbeiterklasse und die Präsidentwahl”, *op cit*, s 560.

32 *Ibid*, s 561.

33 Se ovan kapitel 10, avdelning 2.

34 Engels, ”Die preussische Militärfrage...”, Marx/Engels *Werke*, band 16, s 67 f.

35 Engels, ”The German Social-Democracy”, i *Newcastle Daily Chronicle*, 3 mars 1890, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 5.

kunde hoppas att så småningom leda framåt mot revolutionen. Men den viktigaste strategiska lärdomen var densamma: den instabila småbourgeoisien och i synnerhet den småborgerliga radikalismen gick inte att vinna över till det revolutionära proletariats ledning med hjälp av eftergifter till dess halvhjärtade inställning utan genom att stå upp mot den, med hjälp av orubblig opposition.

Det var fortfarande den lärdom Engels drog för den tyska rörelsens uppbygge på 1880-talet. När han tittade tillbaka på 1848-1849:

... motsatte vi oss överallt också den demokratiska småbourgeoisin när den försökte skyla över sin klassmotsättning till proletariats med favoritfrasen: trots allt så vill vi samma sak; alla skillnader beror blott på missförstånd. Men ju mindre vi tillät småbourgeoisin att missförstå vår proletära demokrati, desto tamare och mer eftergiven blev den mot oss. Ju skarpare och kraftfullare den bekämpas, desto villigare drar den sig undan och desto fler eftergifter gör den till arbetarpartiet. Det har vi blivit övertygade om.³⁶

9. Formuleringen ”en enda reaktionär massa”

Utifrån Marx’ synvinkel är det viktigt att förstå de kombinerade faktorer som strider med varandra i de mellanliggande samhällsskiktens politiska själ, ty denna situation talar för att det finns en rad olika möjligheter vad gäller deras förhållande till den proletära revolutionära rörelsen, snarare än ett förutbestämt negativt förhållande.

Förvisso har dessa olika möjligheter sin begränsning – gränsen för de småborgerliga individernas radikaliserings – men vi har sett att Marx och Engels aldrig lät bli att betona det. De riskerade aldrig att bli överoptimistiska i fråga om denna sida av småbourgeoisins dubbla ansikte.

Men småbourgeoisien och bönderna (klassens olika delar i städerna och på landsbygden) är ”klasser som är på nedgång och *reaktionära* i förhållande till proletariats så fort de försöker upprätthålla sig på ett konstgjort sätt”, skrev Engels.³⁷ Men de är inte reaktionära under alla samhälleliga förhållanden; alla delar av klassen är inte lika reaktionära under samma omständigheter; olika sektorer och grupper kan variera enormt i olika frågor; och sist men inte minst måste man alltid komma ihåg skillnaden mellan de partier och grupper som har sin bas i denna klass och möjligheten att rekrytera klassens breda lager eller delar av dem i kamp mot deras egna partier. Med andra ord kommer vi in på frågan om intelligent politiskt ledarskap från en bred revolutionär rörelse som, utan att kompromettera sin egen politik, försöker nå ut, till skillnad från en självkonserverande sekts träaktiga exercis.

Bland de många skillnader som visade på klyftan som existerade mellan Marx och den lassalleanska sekten under den tyska socialistiska rörelsens grundande, fanns deras motsatta syn på den fråga vi behandlar: de proletära socialisternas hållning till de mellanliggande klasskikten. Medan Marx och Engels efter 1849 knappast kan anses vara mjuka mot småbourgeoisien, var det lassalleanerna som förkunnade upptäckten att, i jämförelse med arbetarklassen ”är alla andra klasser bara en enda reaktionär massa”.³⁸

Teorin om ”en enda reaktionär massa” skulle få en framgångsrik karriär inom olika socialistiska sekter, men Marx fördömde den så fort den dök upp. Formuleringen fanns med i utkastet till ”Gothaprogrammet” som skrevs 1875 för att ena Bebel’s Eisenacherparti med den lassalleanska organisationen och bilda den tyska socialdemokratin. I sin *Kritik av Gothaprogrammet* angrep Marx det som ”tokigt” i den avdelning som ägnades denna fråga.

36 Engels, *Marx och "Neue Rheinische Zeitung" 1848-1849*, på marxists.org.

37 Engels, ”Brev till Bernstein”, 24 mars 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 128.

38 Men Engels tillskriver tanken till Bakunin, se ”Brev till Sorge”, 26 juli 1873, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 598.

En allmän formulering som ”en enda reaktionär massa” innebar att arbetarklassen inte hade någon möjlighet att skaffa sig allierade. Den var dömd till isolering från andra förtryckta delar av folket, inte bara under revolutionen utan faktiskt under alla mer betydande sociala strider. Dessutom fördömde begreppet redan på förhand alla försök att skaffa sådana allierade som principlösa. Av det skälet lät det mycket revolutionärt, mycket vänster och kompromisslöst. Men i själva verket var det en formulering för att begränsa den proletära rörelsen till sitt eget hörn i samhället. Det är ett klassiskt exempel på ett reaktionärt sekteristiskt begrepp som förkläder sig i en ultravänsteristisk form. Som sådant var det svårt att hantera och utomordentligt väl lämpat att gynna den allmänna förvirringen.

Det är lätt att se hur det passade med lassalleanernas strävanden, som var motsatsen till Marx' strävanden. Trots sina radikala fraser om att alla andra var överklasser, strävade även Lassalle efter en allians. Men hans efterlängtnade allians var inte med den progressiva borgerliga rörelsen mot den gamla regimen, utan istället med Bismarck-monarkin mot den progressiva borgerliga oppositionen. I detta syfte var det användbart att fördöma alla icke proletära element som en enda ”reaktionär massa”, eftersom det kastade de borgerliga liberalerna och deras mål i samma säck som den feodala aristokratin och Bismarcks byråkrati. I detta mörker blev alla katter grå. Att flörta med eller manövrera för allianser med den ena eller andra delen av den ”reaktionära massan” blev helt enkelt en taktisk fråga om praktisk lämplighet. Det var inte mer misskrediterande att ansluta sig till Bismarck mot den borgerliga demokratin än vice versa. Marx sa rakt ut att Lassalles motiv var att ”skönmåla sin allians med de absolutistiska och feodala motståndarna till bourgeoisie”. Han påpekade ironiskt återhållsamt att formuleringen ”på intet sätt [är] herr Bismarck misshaglig”.

Marx pekade frågande på klyftan mellan formuleringens skrävande revolutionära ton och lassalleanernas faktiska valpolitik:

Ropade man kanske under de sista valen [till riksdagen 1874] till hantverkare, små industri-företagare o.s.v. och bönder: gentemot oss bildar ni en enda reaktionär massa tillsammans med bourgeoisie och feodaltherrar?³⁹

Svaret var givetvis nej – lassalleanerna såg inte sin teori om ”en enda reaktionär massa” som en vägledning till politisk handling utan bara som ett sätt att rationalisera att de använde sina proletära väljare i förhoppning om ett avtal med den antiborgerliga reaktionen.

Det var generande att lassalleanerna hävdade att de härledde sin formulering från själva *Kommunistiska manifestet*. I kapitel 7 såg vi varför det gick att göra: en av Manifestets svagheter var att det hade en benägenhet att uttryckligen behandla småbourgeoisien som en del av reaktionen och inte som en möjlig allierad till proletariatet. Ingenstans erkände det den småborgerliga politiken som en sorts reformism. Detta drag hos Manifestet hade varit dolt under ett kvart sekel, men dök nu upp för att hemsöka sina författare.

I sin *Kritik av Gothaprogrammet* nämnde Marx att ”Lassalle kunde *Kommunistiska manifestet* utantill, liksom hans troende kan de av honom författade frälsningsskrifterna”, men – hävdade Marx – genom att hitta på formuleringen ”en enda reaktionär massa” hade Lassalle ”förfalskat det grovt”. Det var i grund och botten sant, eftersom Manifestet högljutt och upprepade gånger betonade att borgarklassen var progressiv i jämförelse med den gamla samhällsordningen. Manifestet var inte otydligt om skillnaden mellan *borgerlighetens* progressivitet gentemot den absolutistiska reaktionen, det var bara tve tydligt i förhållande till småbourgeoisien. Och lassalleanerna var naturligtvis speciellt beslutsamma att kasta in borgarklassen, inte småbourgeoisien, i den ”enda reaktionära massan”.

39 Marx, *Kritik av Gothaprogrammet*, på marxistarkiv.se, s 9.

Marx hade därför rätt att i sin *Kritik* hävda att lassalleanernas formulering förfälskade Manifestets budskap. Efter att ha citerat ett av styckena i Manifestet (för övrigt inte särskilt träffande, men det finns många sådana stycken att välja på), fortsatte Marx:

Bourgeoisien är här [i Manifestet] uppfattad som revolutionär klass – som bärare av stor-industrin – i motsats till feodaltherrar och medelstånd [*Mittelständen*], vilka vill behålla alla samhällsliga positioner som utgör produkten av föråldrade produktionssätt.* De bildar alltså inte tillsammans med bourgeoisien en enda reaktionär massa.⁴⁰

Förvisso inte ”tillsammans med bourgeoisien”. Men vi kan se hur Marx även i detta motargument återigen har jämfört de feodala elementen och *Mittelstände*.

Men i nästa stycke försöker han visa att *Kommunistiska manifestet* sa samma sak om medelstånden, och här befinner han sig på tunn is. Manifestet, skriver Marx, ”fortsätter: att ’medelstånden ... blir revolutionära med hänsyn till sin förestående övergång till proletariatet’.” Och han påstår att: ”Från denna synpunkt är det alltså återigen tokigt, att de, tillsammans med bourgeoisien och till på köpet med feodaltherrarna i förhållande till proletariatet ’bildar en enda reaktionär massa’.”

Men hans citat ur Manifestet är nedkortat och återspeglar inte på något sätt vad dokumentet sa om småbourgeoisien (som förvisso utgör en betydande del av de mellanliggande skikten, *Mittelstände*). I det stycke som han citerar hade Manifestet mer att säga om dem:

Medelstånden, den lille industriidkaren, den lille köpmannen, hantverkaren och bonden bekämpar alla bourgeoisien, för att säkra sin existens som medelstånd mot undergången. De är alltså inte revolutionära, utan konservativa. De är dessutom reaktionära, eftersom de försöker vrida tillbaka historiens hjul. Om de är revolutionära, så är det med hänsyn till sin förestående övergång till proletariatet,[§] så försvarar de inte sina nuvarande, utan sina framtida intressen och överger sin egen ståndpunkt för att ställa sig på proletariats.⁴¹

Lassalleanerna kunde peka på det klara uttalandet, ”de är reaktionära”, även om Marx kunde peka på den tydliga förväntan att de kunde få att ”överge sin egen ståndpunkt...” Viktigare var att Manifestet, som vi redan har förklarat, även på andra ställen avfärdade småbourgeoisien som reaktionär.

Lassalleanernas påstående att de grundade sin formulering om ”en enda reaktionär massa” på Manifestet kan mycket väl ha varit förvirrande på den tiden, men idag är det inte alltför svårt att reda ut. Det är en helt annan sak med den förvirring som Engels’ diskussion i frågan medförde.

10. Engels om ”en enda reaktionär massa”

Kort innan Marx skickade sin kritik av Gothaprogrammet till den tyska partiledningen skickade Engels ett liknande brev. Även detta brev invänder mot att gå med på ”den pampiga men historiskt missvisande lassalleanska frasen om att alla andra klasser gentemot arbetarklassen endast bildar en

* En ofta använd engelsk översättning av detta stycke är vilseledande genom att göra denna sats icke-restriktiv: ”... relativt till feodaltherrarna och den lägre medelklassen, som vill behålla ...” (Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 20.) Jag tycker att det ändrar innebörden något.

40 *Ibid.*

§ Även här gjorde Moore-Engels’ engelska standardöversättning av *Manifestet* förändringar som förvirrade saker och ting så fort det uppkom en oväntad fråga. Den tillförde två meningar: ”Om *av en slump* de är revolutionära, så är de det *endast* med tanke på ...” [Inte med i svenska översättningen – öa.] Jag har översatt stycket ovan från den ursprungliga texten. (För fler exempel på problem med Moore-Engels’ version, se Specialnot G.)

41 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 9.

reaktionär massa.” Men huvudlinjen i hans argument är en anmärkningsvärd blunder.*

”Detta påstående”, skriver Engels, ”stämmer bara i vissa undantagsfall, exempelvis i samband med en proletariats revolution som Pariskommunen...”⁴² Pariskommunen var tvärtom ett enastående exempel på det motsatta mönstret: utbrett stöd för den revolutionära sidan från de mellanliggande klasserna och elementen, inklusive till och med delar av den lilla bourgeoisien, och till och med en del av deras organisationer i Paris. I sin *Inbördeskriget i Frankrike* hade Marx lagt mycket stor betoning vid just denna aspekt.⁴³

Skillnaden mellan Engels’ uttalande och den historiska verklighet som han kände mycket väl är så stor att det väcker frågor om vad han kan ha tänkt på. Ett uppenbart – om än knappast rättfärdigande – svar är den reaktionära solidariteten mellan alla de reaktionära elementen i Versaillesförsamlingen, det vill säga kampens kontrarevolutionära sida. Denna ”reaktionära massa” sträckte sig till och med till proudhonisterna, som precis som Tolain var före detta ledare i Internationalen. Som under alla revolutionära situationer ägde det rum en polarisering: i Paris var tendensen att alla politiska strömningar samlades kring Kommunen (med undantag för en del borgare som flydde till Versailles). På andra sidan barrikaderna utgjorde den öppna reaktionen centrum i den koalition som sträckte sig ända till den småborgerliga radikala flygeln. På ena sidan ”en enda revolutionär massa” på den andra ”en enda reaktionär massa” (i Versailles). Men det är inte samma ”enda reaktionära massa” som förekommer i den lassalleanska formuleringen. Och till och med reaktionen i Versailles hade nyanser. Kort sagt: så fort Engels’ uttalande analyseras faller det i stycken.

Det andra ”undantagsfall” som Engels anför är detta: ”... eller i ett land där borgerlighetens drag inte endast fått prägla den yttre samhällsbilden utan även blivit i detalj efterapade av de demokratiska småborgarna.”⁴⁴ Detta verkar betyda: i ett land där den borgerliga demokratiseringen har drivits till sin yttersta gräns – således *inte* i Tyskland. Det fungerar som argument mot att använda lassalleanernas formulering i Tyskland, men fungerar det för de mer utvecklade kapitalistiska länderna? Betyder det att i en fullständigt förborgerligad demokratisk republik (låt oss säga USA) blir alla utom proletariatet ”reaktionära”, och att proletariatet får föra slutstriden helt ensamt? Tveklöst skulle Engels avvisa denna bisarra slutsats, men den antyds av hans förvirrade resonemang mot formuleringen ”en enda reaktionära massa”.

Problemet är troligen att Engels inte tänker på en polarisering mellan klasser (folk) utan mellan *partier*. Skillnaden är avgörande under en revolution. Engels kanske ville säga att när revolutionen hamnar på dagordningen har alla icke proletära partier en benägenhet att gå över till den andra sidan. Det är massan av anhängare till dessa partier, i synnerhet de mellanliggande skikten, som kan vinnas över av en framgångsrikt framväxande revolution. *Detta* mönster har skett gång på gång i

* En del av Engels’ anmärkningar är inget misstag men kan vara ytterst vilseledande för moderna läsare: ”I Tyskland t.ex. kan detta knappast ha varit fallet [att den demokratiska småbourgeoisien tillhör denna reaktionära massa]”, säger Engels, för hur skulle annars ert parti (Eisenacherpartiet) ha kunnat samarbeta med det sydtyska Folkpartiet i så många år, och hur skulle ert tidning kunnat ha tagit ”så mycket av sitt politiska innehåll” från den småborgerliga *Frankfurter Zeitung*. (Engels, ”*Brev till Bebel*”, 18-28 mars 1875, på marxists.org.) Denna utmanande fråga var inte ett godkännande av Liebknechts opportunistiska politik att anpassa sig till de sydtyska småborgerliga radikalerna, utan istället ett skarpt angrepp på den. Både Engels och Marx hade sedan en tid kritiserat denna linje. Det Engels pekar på är: nu, efter en lång opportunistisk affär med Folkpartiet, gör ni en 180 graders sväng och förpassar gårdagens kollega till samma ”enda reaktionära massa” som högerreaktionärerna, och ersätter på så sätt en opportunistisk politik med en sektaristisk fras.

42 Engels, ”*Brev till Bebel*”, *op cit*.

43 Marx, ”The Civil War in France”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 222, 224-226, 231, 233. Även i första utkastet till detta arbete, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, New York: Monthly Review Press 1971, s 139 f, 155-160. Engels’ inledning till detta verk nämner inte denna aspekt. Frågan kommer att diskuteras i band 4, angående Kommunstaten.

44 Engels, ”*Brev till Bebel*”, *op cit*. Detta citat är en fortsättning på citatet i not 42 ovan.

historien.

Att detta är källan till förvirringen – att ha flyttat frågan till ödet för partier, inte folk och klassgrupperingar – blir troligt när vi ser att Engels under senare diskussioner mer än en gång uttryckligen gjorde denna tolkning. Exempelvis när han sju år senare kritiserade en artikel som förespråkade kupppolitik och det gamla av jakobinerna inspirerade konspiratoriska spelet som ett lämpligt svar på Bismarcks antisocialistlag.* Han kommenterade författarens ultravänsteristiska uppfattning av hur en proletär revolution äger rum på följande sätt:

Här har vi till slut det drömda förverkligandet av uttrycket ”en enda reaktionär massa”. På den *ena* sidan ser vi alla officiella partier i en enda klump, på den *andra* sidan har vi de förenade socialisterna, och efter ett stort avgörande slag kan vi med ens konstatera att vi segrat över hela linjen. I verkligheten går det dock inte fullt så enkelt till. Där föds revolutionen ... genom att folkets stora flertal, även majoriteten av de stora partiernas medlemmar, i samlad tropp vänder sig *mot* regeringen, som därigenom isoleras och störtas. Först efter det att de partier som sedan blivit kvar under en tid fått ägna sig åt att sabotera varandras arbete – först därefter kommer det avgörande ögonblick Vollmar drömmer om, den situation då vi får vår chans att gripa makten.⁴⁵

Det är helt uppenbart att det ”avgörande ögonblicket” även på slutet är en polarisering mellan *partier*. Men en revolution kan bara lyckas om massorna vinns över från de partier som de följer. Engels drar slutsatsen: ”Det försöket skulle gå jämmerligt illa, om vi följde Vollmars recept och lät revolutionsdramat börja med den *sista akten*”. Under den ”sista akten” har alla de andra partierna uttömt sina roller och ”vi” kan komma till makten just tack vare att en betydande del av de mellanliggande skikten kan slitas loss.

Frågan dök upp igen 1891 när formuleringen om ”en enda reaktionär massa” dök upp i Kautskys förslag till det tyska partiets Erfurt-program. Engels skrev till honom om sin ”stora förvåning” att återigen se denna ”demagogiska” och ”ytterst ensidig klyscha”. Han invänder mot den trots att ”en enda reaktionär massa” här handlar om partier. Frasen borde strykas eftersom den tar en ”historisk tendens” och förkunnar den som ett ”fullbordat faktum”.

När den stora omvälvningens stund är inne, *ter det sig för oss som om* alla andra partier bildar en enda reaktionär massa. Det är möjligt att de redan nu *gör det* – att de mist all förmåga att handla progressivt i någon fråga – men det behöver ingalunda förhålla sig så. Därför får vi ännu inte uttala oss i sådana ordalag; i alla händelser måste vi undvika att på denna punkt uppträda med samma oåterkalleliga övertygelse som när det gäller de övriga punkterna i vårt program. Till och med i Tyskland kan läget bli sådant att vänsterpartierna, trots sitt erbarmliga tillstånd, helt enkelt blir *tvungna* att rensa bort en del av sina feodala och byråkratiska inslag. Och i så fall kan man absolut inte karakterisera dem som en reaktionär massa.⁴⁶

Och, fortsätter Engels, om proletariatet ännu inte är redo att gripa makten så är frasen ännu mer missvisande, eftersom den delar upp nationen i ”en reaktionär majoritet och en maktlös minoritet.” Han ger tre relativt aktuella exempel på reformarbete som genomförts av borgerliga partier för att visa hur ihåligt det är att urskillningslöst karakterisera dem alla som ”en enda reaktionär massa”. Formuleringen gäller minst av allt England.

... exempelvis i England är det mycket möjligt att denna tendens aldrig blir fullständigt förverkligad. När omvälvningen väl står för dörren, kommer bourgeoisien fortfarande förklara sig redo

* Författare var G von Vollmar, som strax efter denna ultravänsteristiska eskapad blev en del av socialdemokratins yttersta höger.

45 Engels, ”*Brev till Bebel*”, 28 oktober 1892, på marxists.org. För ännu ett stycke där frågan tydligt ställs i termer av *partier*, se Engels, ”Brev till P Lafargue”, 19 maj 1892, *Correspondance*, band 3, s 174.

46 Engels, ”*Brev till Kautsky*”, 14 oktober 1891, på marxists.org.

att genomdriva en mängd detaljreformer. Det är bara det att man knappast har någon nytta av att detaljer förändras i ett system som ändå står inför sitt fall.

Det var i Tyskland efter Första världskriget, inte i England, som historien skulle visa att revolutionen kunde besegras enbart därför att det *inte* existerade ”en enda reaktionär massa”, det vill säga därför att de mest vänsterinriktade borgerliga partierna bröt med den reaktionära högern för att bromsa krisens effekter.

”Den lassalleanska frasen”, avslutar Engels, ”kan under vissa omständigheter vara på sin plats i agitatoriska sammanhang, även om den hos oss ... missbrukats i oerhörd grad.”⁴⁷ Han pekar inte på vilka dessa omständigheter kan vara.

I ett brev om Frankrike från 1895 verkar Engels tänka sig formuleringen som ”en koalition mellan alla borgerliga partier mot socialismen, en massa som alltid uppstår i tider av fara och sedan upplöses igen i sina olika och ömsesidigt motsatta intressegrupper.”⁴⁸ Det gör den till ett fenomen som då och då kännetecknar klasskampen i allmänhet och inte som ett fenomen under ”den sista akten”: en tolkning som förefaller tömma den på allt innehåll av betydelse. Men samma brev fortsätter och håller med om att vi ”på dagen för krisen ... kommer att ställas inför en kompakt massa”. En kompakt massa av *partier*? Vi står till slut med ännu en tvetydighet.

Kort sagt skapade den lassalleanska frasen – som hängde kvar inom den tyska rörelsen som en sorts verbalt övermod – från början till slut enbart förvirring.

Mindre än två månader efter det senast citerade brevet skrev Engels sin inledning till Marx’ *Klasstriderna i Frankrike* från 1895, och där ville han betona en helt annan sida av saken. Revolutionerna 1848 hade ”sympatisörer inom alla befolkningsskikt” – ”en enda revolutionär massa” i vår tidigare skrivning – men detta ”lär väl knappast återkomma.” Han varnar för överoptimistiska illusioner:

I klasskampen kommer väl aldrig mer befolkningens alla mellanskikt att så mangrant grupperas kring proletariatet, att det reaktionära parti, som sluter upp kring bourgeoisien, nästan försvinner bredvid denna gruppering.⁴⁹

Det hade varit bättre att ge rådet att sluta med allt tal av den sort som ”en enda reaktionär massa” är ett exempel på, och koncentrera sig på frågan om klassallianser. När ovanstående stycke skrevs hade Engels just avslutat sin viktigaste programmatiska artikel i en fråga om klassallianser som kunde avgöra revolutionens öde: socialisternas politik mot bönderna. Vi ska nu övergå till denna fråga.

47 *Ibid.*

48 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 22 januari 1895, *Correspondance*, band 3, s 394.

49 Engels, ”*Inledning till 'Klasstriderna i Frankrike 1848-1850'*”, på marxistarkiv.se, s 8.

Kapitel 12 Bondefrågan: samhällelig bakgrund

En stor del av föregående kapitel gäller med nödvändighet också småbourgeoisens jordbrukssektor, det vill säga de mellanliggande samhällsskikten på landsbygden, alltså först och främst bönderna.

Bondeklassen skiljer sig från andra mellanliggande klasser i två viktiga avseenden: (1) dess storlek – dess stora tyngd till antalet och den yta de täcker, inte bara i världen i stort utan också i Europa, inklusive de flesta länderna i Västeuropa på Marx' tid; (2) dess speciella levnadsförhållanden, som är lantliga istället för urbana och har en benägenhet att socialt vara mer likartade än någon klass i stadssamhället. Bortsett från de två ytterlighetsklasserna är det bönderna som historiskt har varit viktigast för den socialistiska revolutionens öde i världsskala.

En av marxologins allra äldsta myter är tron att Marx och Engels helt enkelt avfärdade bönderna som ointressanta grottmänniskor på landet – legenden om "Marx mot bönderna".* I själva verket skrev de mer om bondefrågan än om många viktiga sidor av arbetarrörelsen.

Marx' syn på politiken i bondefrågan grundar sig givetvis på hans ekonomiska analys av den kapitalistiska utvecklingens inverkan på jordbruket. I detta verk ligger bondefrågans ekonomi som sådan utanför vår sfär, och vi kan bara förklara några av hans slutsatser, i synnerhet när dessa på ett viktigt sätt betingar de politiska frågorna.¹

Varken på detta eller andra områden var Marx' eller Engels' politiska uppfattningar ingalunda bara härledning från de ekonomiska förutsättningarna. Marx' ekonomiska analys av jordbruket ger gränser och vägvisare för en analys av de politiska problemen. De politiska slutsatserna påverkas också av ett stort antal andra samhällsförhållanden som i sin tur grundar sig på ekonomiska krafter som ligger helt utanför jordbrukets område. På grundval av historien och erfarenheter kom Marx och Engels fram till en del politiska slutsatser redan innan de utarbetade den ekonomiska teorin, vilken i sin tur verkade genom att pröva, förändra och antyda nya utvecklingar på det politiska området.

1. Två former av samma gissel

I likhet med problemet med små enheter inom industrin, är ett grundläggande ekonomiskt övervägande att små jordbruksegendomar är relativt improduktiva. Förekomsten av jordägende bönder tenderar att motverka ett fullständigt användande av de allra modernaste teknologiska och organisatoriska produktivkrafterna.

Detta produktionssätt förutsätter, att jorden och de övriga produktionsmedlen är uppdelade mellan många ägare. Sådana produktionsförhållanden utesluter koncentration av produktionsmedlen och därmed också samverkan, de tillåter inte arbetsdelning inom den enskilda arbetsprocessen, samhälleligt herravälde över naturrikedomarna och full utveckling av de samhälle-

* *Marx mot bönderna* är titeln på en bok av den rumänske bondeförkämper D Mitrany. Traditionellt finns den med i marxologernas bibliografier för att representera bondefrågan – synbarligen på grund av sin titel, ty bara cirka 70 sidor i början av boken innehåller ens spridda omnämnanden av Marx' och Engels' åsikter. (Den handlar egentligen om Lenin och den ryska revolutionen.) (Mitrany, *Marx Against the Peasants*, University of North Carolina Press 1951, s 4-25, m fl. Jag gick igenom en del av Mitrany's mer okunniga uttalanden i *Labor Action*, New York, 11 augusti 1952.) De flesta omnämnandena syftar på jordbruksekonomisk teori, och det finns få tecken på att Mitrany ens var bekant med Engels' och Marx' omfattande skrifter om bondefrågans politiska och programmatiska sidor.

1 För Marx' teorier om jordbruket, se bl a Marx, *Kapitalet*, band 1, kap 23, avdelning 5 e, kap 24; *Kapitalet* band 3, del IV; *Theories of Surplus Value*, kap 8-9, 11-14; och Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org, andra avsnittet, avdelning IX. Det finns en omfattande litteratur, till exempel, Karl Kautsky, *Die Agrarfrage*, Dietz: Stuttgart 1902; Wilhelm Cohnstaedt, *Die Agrarfrage in der deutschen Sozialdemokratie von Karl Marx bis zum Breslauer Parteitag*, Reinhardt: München 1903; Ernest Mandel, *Marxismens ekonomiska teori*, på marxistarkiv.se, kap 9.

liga produktivkrafterna. De kan endast bestå, så länge samhället och produktionen ännu befinner sig på ett primitivt utvecklingsstadium. Att söka föreviga dem vore, som Pecqueur med rätta säger, ”att påbjuda den allmänna medelmåttigheten”. På ett visst utvecklingsstadium frambringar dessa produktionsförhållanden själva de materiella medel, som tillintetgör dem.²

Detta stycke i ett kapitel i *Kapitalet* om ”Den kapitalistiska ackumulationens historiska tendens” ger en ytterst hoppresad sammanfattning av kapitalismens effekter, och det gäller hantverkare och småbourgeoisien i städerna i lika hög grad som bönderna. Det är inte i första hand en beskrivning av framtiden som av det förflutna, kapitalismens krossande av ”den gamla samhällsordningen”, av feodalismen.

I sin *Klasstriderna i Frankrike* sammanfattade Marx skälen till varför de franska bönderna jämrade sig under bördan av låneskulder:

Men ju mer jorden delas upp i smålotter, desto mindre blir dess fruktbarhet. Användningen av maskiner för driften, arbetsdelningen, de höga kultiveringskostnaderna som anläggning av dränerings- och bevattningskanaler, allt detta försvåras därför att de improduktiva kostnaderna för brukningen växer i samma förhållande som uppdelningen av själva produktionsinstrumentet. Och detta gäller oavsett om jordägaren har kapital eller ej. Men ju mer uppdelningen fortskrider, desto mer utgör jordlotten med dess obetydliga ägodelar hela småbrukarens kapital, desto mer bortfaller möjligheten att satsa kapital i jordbruket, desto mer saknar torparen jord, pengar och utbildning för att använda det jordbrukstekniska framåtskridandet, desto mer går jordbruket tillbaka.³

Detta syftar konkret på en speciell storlek på jordägandet, jorddelningen bland bönderna efter den franska revolutionen, och jordens senare tendens att delas upp på många ägare. Det är förutsättningen för tesen att storskalig produktion är ekonomiskt överlägsen sådan småskalig produktion.

Det är uppenbart en villfarelse att befästa denna tes med två andra påstådda slutledningar: (1) att därmed alla storskaliga företag automatiskt är överlägsna alla småskaliga företag, och (2) att ju mer storskaligt ju större effektivitet i en jämn kurva ända till oändligheten.* Frågan var de ekonomiska resultaten av böndernas produktionsätt som en historisk realitet.

Vad gäller den första slutledningen: Marx' kritik av de ekonomiska konsekvenserna av ett bondejordbruk (småegendomar) är bara halva bilden. *Marx ställde inte ett storskaligt jordbruk i motsättning till ett småskaligt som sitt ekonomiska ideal.* Konsekvenserna av det förstnämnda var också skadligt, så länge man behöll ett privat ägande av jorden.

Eftersom denna halva av frågan sällan tas upp, presenterar vi här det relevanta stycket ur *Kapitalet* som ger det verkliga sammanhanget för en kritik av båda:

Här, i fråga om jordbruk i liten skala, uppträder markpriset, formen och resultatet av privat äganderätt till jord, som en spärr för själva produktionen. I fråga om jordbruk i stor skala och de stora jordegendomar som opererar på kapitalistisk bas blir äganderätten också en spärr, emedan den begränsar arrendatorns möjlighet till produktiv kapitalinvestering, som alltid i sista instans inte kommer honom till godo utan kapitalägaren. I båda dessa former inträder, i stället för med-

2 Marx, *Kapitalet*, band 1, på marxists.org.

3 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 59.

* En recensent av D Mitransys bok i *Political Science Quarterly* påpekade: ”Samma skyddsinstinkt [för bönderna] får Mitrany att väcka en del grundläggande frågor om ekonomisk teori. Att till exempel avfärda den marxistiska analysen av småegendomarnas ekonomi genom att förklara den med den grova formuleringen ’ju mer storskaligt desto högre effektivitet’ (s 108-109) innebär att han misslyckats att inse den verkliga frågan. Är idealet med ’sunda’ jordbruksegendomar på 23-25 tunnland förenligt med den mest optimala storleken när det gäller produktion ...?” (N Rosenberg, recension i *Political Science Quarterly*, december 1952.)

veten, rationell skötsel av marken som gemensam, evig egendom, den oförytterliga existens- och reproduktionsbetingelsen för kedjan av varandra avlösande människogenerationer – exploatering och utsugning av jordens krafter (bortsett från att exploateringen också kan bero på tillfälliga, olika omständigheter för de enskilda producenterna, inte bara av den uppnådda nivån i samhällelig utveckling). I fråga om den mindre jordegendomen sker detta av brist på medel och kunskap rörande användningen av arbetets samhälleliga produktivkraft. I fråga om den stora egendomen genom att dessa medel exploateras för att snabbast möjligt berika arrendator och ägare. I fråga om båda genom deras beroende av marknadspriset.

All kritik av den mindre jordegendomen blir i sista instans en kritik av privatäganderätt som spärr och hinder för jordbruket. Så även all motkritik av den stora jordegendomen. Här naturligtvis bortsett från politiska bighänsyn i båda fallen. Denna spärr, som all privat äganderätt till jord uppställer för jordbruksproduktionen och som hindrar rationell behandling, bevarande och förbättring av själva jorden, utvecklar sig bara i två olika former inom dessa två typer av jordbruksproduktion och under polemiken om dessa specifika former glömmer man dess yttersta orsak, nämligen privategendomen.⁴

De två ”olika formerna” är ett småskaligt jordbruk och ett storskaligt jordbruk *på basis av privat ägande av jorden*. De glöms lika ofta under ”grälen om” Marx’ syn på bondefrågan.

I *Kapitalet* fortsätter Marx med förklaringen, att om de mindre jordegendomarna förutsätter en försenad ekonomisk utveckling, så försämrar stora jordegendomar kvalitén på både marken själv och de sociala förhållandena både på och utanför marken, i städerna såväl som på landsbygden.⁵

Jordegendom i liten skala skapar en halvt utanför samhället stående klass av barbarer som förenar alla de primitiva samhällsformernas råhet med allt civilisationens elände, men jordegendom i stor skala undergräver arbetskraften ... nämligen på själva landsbygden. Storindustri och industriellt bedrivit storjordbruk samverkar. Om de ursprungligen skilde sig från varandra genom att den första mera förödde och ruinerade arbetskraften och därmed människans naturkraft, den senare mer direkt markens naturkraft, så förenas de under den fortsatta utvecklingen, genom att det industriella systemet på landsbygden också försvagar arbetarna, och industri och handel å sin sida skaffar jordbruket medel att utsuga jorden.⁶

Marx huvudsakliga intresse är alltså inte att kämpa för storskalig produktion gentemot småskalig, utan att ställa en socialiserad produktion mot gisslet av båda det privata markägandets ”specifika former”. Detta var faktiskt sant redan i hans allra första artikel om ekonomisk analys.* Det motsäger inte det faktum att ett socialiserat jordbruk för det mesta förutsätter en produktionsstorlek som går utöver det nuvarande familjejordbruket.

I *Kapitalet* finns ett stycke där Marx efter en diskussion om kapitalismens inverkan på jordbruket till och med verkar ge en komplimang till bondeekonomin:

Den lärdom historien ger oss, vilken också framgår ur andra undersökningar rörande jordbruket,

4 Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org.

5 *Ibid.*

6 *Ibid.*

* I Marx’ *Ekonomisk-filosofiska manuskript* från 1844 kan vi hitta:

”Vad gäller storjordegendomen så har dess anhängare alltid på sofistiskt sätt identifierat de nationalekonomiska fördelar som storjordbruket erbjuder med storjordegendomen, som om denna fördel inte å ena sidan skulle kunna erhålla sin största möjliga omfattning först genom ett upphävande av egendomen, å den andra härigenom först skulle bli socialt nyttig. Likaså har de angripit småjordegendomens schackrarmentalitet som om inte storjordegendomen redan i sin feodala form i sig latent skulle bära schackrandet...” (Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.)

För att visa att Marx’ vägran att kämpa för storskalig produktion i sig var välgrundad, kan vi nämna att han också formulerade frågan på detta sätt under en diskussion i Generalrådet, som vi citerar nedan. (Se senare i detta kapitel.)

är den, att det kapitalistiska systemet motarbetar ett rationellt bedrivande av jordbruk eller att rationellt jordbruk är oförenligt med det kapitalistiska systemet (trots att detta befördrar dess utveckling) medan det har behov av småbönder som arbetar för egen räkning eller sammanslutna producenters kontroll.⁷

Förvisso väljer Marx själv det andra av de två alternativen – det vill säga ett socialiserat jordbruk (inklusive kooperativ) under ”sammanslutna producenters kontroll” – men här verkar böndernas ägande ställas mot storskaligt *kapitalistiskt* ägande till de förstnämndas förmån.

Men det vore lika oärligt att uppfinna en ”Marx för bönderna” som det har varit att hitta på en ”Marx mot bönderna”. Frågan är en helt annan: går den ekonomiska utvecklingens faktiska tendens under kapitalismen mot bönderna eller inte?

2. Den historiska synen

Den ekonomiska utvecklingens faktiska tendens: denna omtvistade fråga intresserar oss här bara för att lägga grunden för att förstå Marx’ politiska och programmatiska uppfattningar. Speciellt när man går från ekonomisk teori till politik har betydelsen av en *tendens* åtminstone tre aspekter: förändringens *inriktning* – den egentliga tendensen; *tempot* i förändringen, inklusive problemet med svängar, avbrott och så vidare; och de *former* i vilka förändringen visar sig.

Det vanligaste med ekonomiska prognoser är att de tendenser som har förutsetts visar sig på ett mer komplicerat sätt än förväntat. Även frågan om tempo har en lång historia på alla områden, oftast på grund av teleskopeffekten. Om man tittar ner mot sina fötter så är synfältet ganska begränsat men man kan göra en ganska exakt bedömning av avståndet i centimeter. Om man tittar genom ett teleskop på en obekant terräng så kan man se väldigt långt och upptäcka förändringens vindar men allting kommer väldigt nära.

Marx’ analys av kapitalismen pekade på en tendens till koncentration och centralisering, och därav följde att den lille mannen var på tillbakagång, inte bara inom industrin utan också i jordbruket.* På båda områdena har denna tendens yttrat sig på olika sätt i olika länder. Skillnaderna i form kommer med nödvändighet att i betydande grad påverka politiken. Tendensen måste ses i ett historiskt perspektiv.

För Marx spelade småegendomar inom jordbruket en gång en progressiv roll:

Denna form av självhushållande bönder som äger var sitt jordstycke, parcellegendom, bildar å ena sidan samhällets ekonomiska grundval under den klassiska forntidens bästa perioder, å andra sidan finner vi den hos moderna folk som en av de former som framgår ur den feodala jordegendomens upplösning...

Den självhushållande bondens fria äganderätt är uppenbarligen jordegendomens mest normala form när det gäller odling i liten skala... Äganderätt till jord är lika nödvändig för en fullständig utveckling av detta produktionssätt som äganderätt till verktyget för hantverkets fria utveckling. Den bildar här grundvalen för den personliga självständighetens utveckling. Den är ett nödvän-

⁷ Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org.

* Marx upptäckte inte denna tendens med hjälp av sin ekonomiska analys. Det var redan en välkänd observation när han började titta på politisk ekonomi. I manuskripten från 1844 kan vi hitta: ”Allmänt sett förhåller sig små- och storjordegendom som stor- och småkapital. Därtill kommer några speciella omständigheter som obetingat medför en ackumulation av storjordegendomen och dess uppslukande av små egendomar.” (Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.) Följande år konstaterade han i ett ofullbordat manuskript att det är i den moderna fabriksindustrins natur att med hjälp av lagar som spannmålslagarna ”förvandla bönderna till de allra fattigaste proletärerna med hjälp av höga arrenden och fabriksmetoder för att utnyttja jordegendomarna.” (Marx, ”On Friedrich List's Book *Das Nationale System der Politischen Ökonomie*”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 289.)

digt genomgångsstadium för utvecklingen av själva jordbruket.⁸

Marx hade haft denna breda historiska syn så tidigt som 1845.* Märk väl att produktionssättet med odling i liten skala inte bara var viktigt för ekonomins utveckling utan också för utvecklingen av den moderna människan ("för den personliga självständighetens utveckling"). Han tog upp samma punkt i första bandet av *Kapitalet*:

Arbetarnas privata äganderätt till sina produktionsmedel är grundvalen för all smådrift, och de självständiga småföretagen är nödvändiga betingelser för utvecklingen av den samhälleliga produktionen och av arbetarnas fria individualitet.⁹

Omvänt fanns det en tid efter Trettioåriga kriget när förnedringen av bönderna också kunde innebära "elände i dess värsta form" för hela Tyskland.¹⁰

Lantlivets mänskliga värden var en gång i tiden verkliga: det finns fortfarande kvar rester av det – som idealiseras av (låt oss säga) direktören från New York som köper ett lantbruk i Vermont för att återerövra dem på helgerna. Men vägen till den fria individens fortsatta utveckling går inte längre att hitta i Brattleboro, lika lite som pionjärernas robusta dygder kan återerövas på Frontier Hotel i Las Vegas. Det är vad Marx menar med att gå direkt från "Den är ett nödvändigt genomgångsstadium för utvecklingen av själva jordbruket" till sin längsta genomgång av de krafter som undergräver bondeekonomin. Den börjar så här:

Dess begränsning kan man se i de orsaker som blir dess undergång. Dessa är: destruktionskraften av den lantliga hemindustrin som bildar dess normala komplettering till följd av storindustrins utveckling i en småningom skeende utarmning och utsugning av den odlade jorden; de stora jordägarnas usurpation av allmänningens jorden, som överallt bildar en andra komplettering till parcellhushållningen och är den enda möjligheten inom detta system att hålla boskap; konkurrensen med storbruket vare sig det bedrivs som plantage- eller som kapitalistisk hushållning. Förbättringar inom jordbruket, som å ena sidan medför sänkta priser på jordbruksprodukter å andra sidan kräver större utgifter och rikligare materiella produktionsbetingelser, bidrar också såsom under första hälften av 1700-talet i England.

Enligt sin natur utesluter parcelllegendomen: utveckling av arbetets samhälleliga produktivkraft och samhälleliga former, av kapitalets samhälleliga koncentration, boskapsskötsel i stor skala och en progressiv tillämpning av vetenskapen.

Den måste överallt undergrävas av ocker och skattesystem. Kapitalutlägget för jordpriset hindrar att detta kapital användes i själva odlingen av jorden. Den medför en oändlig sönderdelning av produktionsmedlen och uppsplittring av producenterna. Oerhört slöseri med människokraft. Tilltagande försämring av produktionsbetingelserna och fördröjning av produktionsmedlen – en obeveklig lag för parcelllegendomen. Alltför fruktbara år är en olycka för detta

8 Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org.

* I *Den tyska ideologin* kritiserade Marx Stirner för att han bedömde småbönderna på ett ohistoriskt sätt: "Vilken sorts 'småägare' föreställer sig [Stirner] att han talar om? Om de egendomslösa bönder som blev 'småägare' först som ett resultat av uppstyckningen och utdelningen av de stora egendomarna, eller om de som idag ruineras som ett resultat av koncentrationen? ... [Stirner] gör sig till och med löjlig i Tyskland med sina orimliga krav att dessa bönder skulle ha hoppat över jordutdelningen, som ännu inte existerade och som vid den tiden var den enda revolutionära formen för dem ... [D]et var inte möjligt för dessa bönder att organisera sig kommunistiskt, eftersom de saknade de medel som krävdes för att att genomföra det första villkoret för kommunistiska sammanslutningar, nämligen ett kollektivt lantbruk, och eftersom uppstyckningen tvärtom bara var ett av de villkor som så småningom framkallade behovet av sådana sammanslutningar. Allmänt sett kan en kommunistisk rörelse aldrig härröra från landsbygden, utan bara från städerna." (Marx, *German Ideology*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 353 f.)

9 Marx, *Kapitalet*, band 1, på marxists.org. [I engelska versionen står "petty industry, whether agricultural, manufacturing, or both", i svenska översättningen saknas alltså "både inom jordbruk, tillverkning eller båda" - öa.]

10 Engels, *Tyska bondekriget*, på marxists.org.

produktionssätt.¹¹

Det är inte vår uppgift här att fundera över vilka av dessa orsaker som förblev verksamma, vilka som mjukades upp, vilka som motverkades av införandet av statliga stöd. Vi är intresserade av de former som tendensen själv antog. Bondesmåbruket är ”ohjälpligt dömt till undergång”¹² – det var en uppfattning som Marx och Engels upprepade gånger slog fast.* Vi måste se vad detta antogs mena konkret.

3. Bondens undergång: ägande till namnet

Den enklaste formen för bondeekonomins undergång sker i form av koncentration och centralisering av jordägandet. Även om det ibland antas som synonymt med tesen om undergång så kommer vi att se att det inte ens är avgörande för Marx’ syn på frågan.

Som ett resultat av motverkande krafter i olika nationella situationer¹³ har denna form för tendensen till nedgång varit ojämn och som vanligt också långsammare än vad Marx förväntade sig. Men i de två ”renaste” kapitalistiska länderna, England och USA, har resultatet varit påtagligt. England var förstås redan på Marx’ tid själva modellen för ett kapitalistiskt samhälle som grundade sig på att rycka upp bönderna från jorden. I USA skedde ägarkoncentrationen rum på ett mer sicksackande sätt, men bevisen är idag kompakta och otvetydiga.§ I många andra delar av världen är fakta fortfarande omdebatterade.

Men för Marx är inte ägarkoncentration och -centralisering det enda och inte heller nödvändigtvis det viktigaste kriteriet för att avgöra innebörden i jordbrukets utveckling.

Låt oss börja med en punkt som Engels måste betona mot en bok av Anton Menger. Menger hade hävdade att de ekonomiska förutsättningarna för socialismen var ännu mer utvecklade i det romerska imperiet än under kapitalismen, ty på den tiden var ”hälften av den afrikanska provinsen ... i sex personers ägo” och så vidare. Det var förvisso en oerhörd centralisering! Men, påpekade Engels, förhållandet mellan koncentration/centralisering och socialismen var inte så mekaniskt. En del av hans svar lät så här, under titeln ”Juristsocialism”:

11 Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org. En mer detaljerad förklaring fortsätter till kapitlets slut.

12 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

* Ibland är starkare uttryck i engelska översättningar vilseledande. Marx *Lönarbete och kapital* talar om ”De borgerliga medelklassernas och det så kallade bondeståndets oundvikliga undergång under det nuvarande systemet” men en förvanskad engelsk version använder ordet ”ödeläggelse”. (Marx, *Lönarbete och kapital*, på marxists.org. Det är i Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 151, som *Untergang* översätts med ”destruction” = ödeläggelse.) I *Kapitalet* skrev Marx att den moderna industrin ”elimineras det gamla samhällets bålverk, ’bonden’, och ersätter honom med lönarbetaren.” (Marx, *Kapitalet*, band 1, på marxists.org.) Sammanhanget är uppenbarligen Storbritannien och USA, vilket också förklarar citationstecknen kring ”bonden”. På andra ställen använde Marx och Engels i allmänhet ord som var lika starka som ”undergång”. (Se t ex Engels, *I bostadsfrågan, förord*, på marxists.org och Engels, ”The Role of Force in History”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 417.)

13 Jämför Ernest Mandel, *Marxismens ekonomiska teori*, kapitel 9, på marxistarkiv.se.

§ När en jordbrukshistoriker sammanfattar utvecklingen i USA låter det som en grov sammanfattning av Marx. De breda folkmassorna

”gjordes plötsligt och brutalt medvetna om vad denna process av planlös ekonomisk utvidgning och koncentration hade gjort med dem, de vanliga arbetarna, utan ekonomiska säkerheter. De tidigare torparna och hantverkarna hade blivit arbetare i fabriken och arrendatorer och lantarbetare, som för sitt uppehälle var beroende av det lilla antal människor som kontrollerade en stor del av landets rikedomar. Inte mindre än 40% av lantbrukarna var nu arrendatorer, och av de övriga lantbrukarna var till en mycket stor del belånade.” (D Mitrany, *American Interpretations: four political essays*, London 1946, s 5.)

Detta skrev Mitrany 5 år innan sin *Marx Against the Peasants*. Det har gått tre decennier sedan dess och den lilla amerikanska farmaren är ännu mer borta ur bilden.

Nu jämförs detta [det moderna industriproletariatet] med förhållandena i kejsartidens Rom där det inte var frågan om storskalig maskinproduktion varken inom industrin eller jordbruks-ekonomin. Förvisso upptäcker vi koncentration inom jordägandet, men man måste vara jurist för att betrakta det som en motsvarighet till utvecklingen av samhälleligt organiserat arbete i stora företag. Om vi ger herr Menger tre exempel på jordägarer: en irländsk godsherre som äger 50.000 tunnland som brukas av 5.000 arrendatorer på små jordlotter på i genomsnitt 10 tunnland var; en skotsk godsherre som har förvandlat 50.000 tunnland till jaktmarker; och en amerikansk jättefarm på 10.000 tunnland där vete odlas som i en storindustri – så kommer han att säga att koncentrationen av produktionsmedlen har gått fem gånger längre i de två första fallen än i det sista.¹⁴

Mengers' sätt att närma sig frågan var okunnigt eftersom det ansåg att *formen* (koncentrationen) var avgörande, och bortsåg från de samhälleliga produktionsförhållanden som låg bakom formen. En koncentration i samma skala som i Roms Afrika skulle vara betydelsefull om den ägde rum på grundval av det moderna samhället. Och 22 år tidigare hade faktiskt Marx anmärkt i sin Inauguraladress till internationalen, att eftersom koncentrationen av jordägandet i England hade ökat med 11% på tio år ”kommer markfrågan att förenklas på ett egendomligt sätt, alldeles som under det romerska kejsarrikets tid, då Nero flinade åt upptäckten att halva provinsen Afrika tillhörde sex personer.”¹⁵

Denna sorts sammanblandning av ytliga former och en bakomliggande social verklighet är kärnan i den nuvarande frågan. En aspekt betonades starkt av Marx: frågan om böndernas markägarer som ”ägande till namnet”.

Inom såväl jordbruket som industrin återspeglas den kapitalistiska utvecklingens påverkan på den småskaliga produktionen bara delvis i statistiken över ägandet. Inom industrin är bilhandlarnas slavförhållande till Detroit eller reservdelsleverantörernas status som underordnade till huvudentreprenören välkända, men detta mönster gäller även jordbruket. En bonde som juridiskt äger en jordlott, men är utelämnad på nåd och onåd till bankirer, ockrare eller pantförskrivare – hur oberoende är en sådan bonde?

Detta sätt att titta bakom det formella juridiska ägandet uppfanns inte av Marx som en rättelse till *Kapitalet*, utan var välkänt för honom när han knappt hade inlett sina ekonomiska studier. I *Den tyska ideologin* står således:

Hur djupt [Stirner] har trängt in i koncentrationen av jordägandet går att härleda redan från att han i det bara ser den mest uppenbara handlingen att koncentrera, enbart ”uppköp”. Utifrån det [Stirner] säger är det för övrigt inte möjligt att inse i vilken omfattning små jordägare upphör att vara ägare genom att [dessutom] bli daglönare.¹⁶

Än idag är det typiskt att Marx' kritiker bara ser ”den mest uppenbara handlingen att koncentrera”. Marx skrev detta 1845 och pekar bara på det faktum att småbönder ofta tvingas hyra ut sin arbetskraft vid sidan om eftersom de inte får det att gå ihop som självständiga odlare. I så måtto som de börjar vara beroende av sina inkomster som daglönare för att klara sig blir bondeekonomin ett bihang till den större ekonomin som uppslukar den.

Det finns andra mindre avseenden i vilket bondeekonomins underordnande symboliseras. Senare skulle Marx kommentera att ”de bokförande arrendebönderna skapades inte förrän det kapitalistiska

14 Engels, ”Juristen-Sozialismus”, Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 496 f. [Ej med i svenska utdraget på marxists.org – öa.]

15 Marx, *Inauguraladress för Internationella Arbetarassociationen*, på marxists.org.

16 Marx, *German Ideology*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 353. [Ej med i svenska utdraget – öa.]

jordbruket uppstod”, medan de gamla bönderna höll sina räkningar i huvudet¹⁷ – en symbol för den förstnämndes underordnande under den omgivande ekonomin.

Under 1848 års revolution börjar Marx betona hur böndernas ägande urholkas, försvagas och görs spöklikt av det kapitalistiska system som omger det. Det är via belåning och det efterföljande ”ränteslaveriet”, skuldbördan överhuvudtaget, och att de hamnar i ockrarnas makt, som kompletteras av den för staten speciella åderlåtning som kallas beskattning, och dessutom domstolskostnader och diverse juridiska kostnader.

Precis som överhuvudtaget i de länder där små jordlotter dominerar har feodaltherrarnas styre speciellt i Frankrike förvandlats till kapitalisternas styre, böndernas feodala bördor har förvandlats till borgerliga låneförpliktelser.¹⁸

På våren 1849 trodde Marx att de franska bönderna kunde radikaliseras av de skattebördor som den borgerliga provisoriska regeringen lade på dem. Skatten, skrev han, har visat ”skillnaden mellan formellt och verkligt ägande”:

det blev uppenbart ... att den formella ägaren till marken hade blivit slav åt kapitalisterna och att skatten bara drabbade den av skulder nedtyngda slaven. När den verkliga markägaren [dvs. kapitalisten] nu mer än någonsin dessutom låter de fattiga bönderna känna av hans makt genom att dra tillbaka krediterna, mäta ut skulder etc., så blev revolutionen [i själva verket den provisoriska regeringen] alltmer avskyvärd mot bönderna.¹⁹

Under sin genomgång av revolutionen i *Klasstriderna i Frankrike* redogjorde Marx i detalj för begreppet: på ett eller annat sätt ”avstår [den franske bonden] *hela nettoutbytet* till kapitalisten” alltså större delen av de inkomster som hans arbete givit upphov till, och ”han ... sjunker [således] ner till samma nivå som en *arrendator på Irland* – och allt detta under förevändning att han *äger sin jord*.” Till största delen ”övergick [ägarbegäret] till en fanatisk envishet när det gällde att driva igenom den inbillade äganderätten”, till ett processraseri.²⁰ Detta upprepade Engels i sin redogörelse för 1848 års revolution i Tyskland: klassen av självständiga små markägare ”var bara till namnet en klass av markägare med full besittningsrätt” eftersom bördan av in-teckningar och andra skulder var så tung ”att det inte var bonden utan ockraren som hade tillhandahållit pengarna som var den verkliga jordägaren.”²¹

Från ”skuldslaveriet bland småbönderna”²² gick Engels vidare till analysen att ”den högre, verkliga äganderätten till jordegendomen [går] över till börsen”, när banksystemet utvidgar sig till, införlivar och alltmer tar kontrollen över jorden ur långivarnas händer. Om ”den agrikulturella revolution, som uppodlingen av prärien innebär” fortsätter, då ”kan man förutse den tidpunkt då [inte bara Tysklands utan] också Englands och Frankrikes jord är i händerna på börsen” – det vill säga finanskapitalet.²³

Även om Engels mer än en gång återkom till denna uppfattning,²⁴ var det Marx som började använda *ägare till namnet* som begrepp. En av hans artiklar 1858 gjorde en ansats:

17 Marx, *Kapitalet*, band 2, s 133 [engelska upplagan, inte hittat i svenska översättningen – öa.]

18 Marx, ”Thiers’ Sprechen”, i *Neue Rheinische Zeitung*, 14 oktober 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 424.

19 Marx, ”Die Milliarde”, *Neue Rheinische Zeitung*, 16 mars 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 355.

20 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 60.

21 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 306.

22 Engels, *Die Mark*, på marxists.org.

23 Engels, ”Börsen”, Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org.

24 Jämför, *Tyska bondekriget*, på marxists.org, *I bostadsfrågan*, på marxists.org, och ”The Workingmen of Europe in 1877”, del 4, artikelserie i 5 delar i *Labor Standard*, New York, 3-31 mars 1878.

Faktum är att den stora majoriteten av de franska bönderna bara är ägare till namnet – och de verkliga ägarna är hypoteksinnehavarna och regeringen.²⁵

Vid ett möte med internationalens Generalråd 1869 om en resolution om jordkollektivisering till den kommande kongressen, sa Marx:

Vi ser att båda sorternas privat jordäggande [småskaligt och storskaligt] har lett till dåliga resultat. Den lilla människan är bara ägare till namnet, men är ändå den farligare eftersom han fortfarande inbillar sig att han är ägare.²⁶

Samma sak i ett utkast till hans uppsats om Pariskommunen 1871:

böndernas ägande har blivit bara till namnet, och ger bönderna enbart illusionen att äga och berövar dem frukten av deras eget arbete.²⁷

Och i ett resonemang om nationalisering av jorden följande år:

[Trots att de franska bönderna är] tvungna att ge bort större delen av sin produktion till staten i form av skatter, till juristfamiljen i form av rättskostnader och till ockraren i form av ränta ... så hänger de ändå med desperat tillgivenhet fast vid sin jordlott och den bara till namnet faktiska äganderätten till den.²⁸

Givetvis kommer frågan om ägande bara till namnet att variera avsevärt mellan småbönder och storbönder, och statistik som behandlar bönderna som en homogen samhällsklass kommer knappast att vara upplysande.

4. Undergång: relativa former

Även efter att ha tagit hänsyn till nominellt ägande finns det ännu en aspekt på den fulla innebörden av bondeekonomins undergång.

I syftningar till bondeekonomins glansdagar i *Kapitalet* kallar Marx det mer än en gång för ett produktionssätt. Det var en gång "samhällets ekonomiska grundval", men "hos moderna folk" (det vill säga under kapitalistiska förhållanden) blir det kvar "som en av de former som framgår ur den feodala jordegendomens upplösning", som en egendomsform i sprickorna på ett samhällssystem för vilket den är främmande.²⁹ Bondeekonomins nedgång har inte bara en kvantitativ sida. Den kvalitativa sidan frågar sig: Vilken är böndernas och bondeekonomins sociala innebörd i förhållande till resten av ekonomin?

Det är den mest grundläggande faktorn. Den uttrycktes av Marx i ett stycke omedelbart innan det som citerats ovan om böndernas nominella ägande:

detta böndernas ägande har för längesedan lämnat sin normala fas långt bakom sig, det vill säga den fas där det var en realitet, ett produktionssätt och en egendomsform som motsvarade samhällets ekonomiska behov och gav landsbygdens producenter normala levnadsförhållanden. Det har inlett en period av förfall. Å ena sidan har det vuxit fram ett stort *prolétariat foncier* (landsbygdsproletariat) ur det, vars intressen är identiska med lönearbetarnas intressen i städerna.

25 Marx, artikel utan titel, *New York Tribune*, 12 mars 1858.

26 Mötet 6 juli 1869, i *The General Council of the First International*, band 3, s 68-70. Se även Jungs anmärkningar på föregående sida.

27 Marx, "Civil War in France, 1st Draft", Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 158.

28 Marx, "Nationalisation of Land", i *Labour Monthly*, s 416 f.

29 Marx, *Kapitalet*, band 3, citerat ovan, s 160.

Produktionssättet har blivit avpolletterat av agronomins moderna utveckling.³⁰

Men det som förstörs är i själva verket inte bara bondeägandet som egendomsform utan *alla icke borgerliga ägandeförhållanden av jorden*. Av uppenbara skäl försvann förvisso de stora icke-kapitalistiska jordegendomarna först. Böndernas jordlotter är den mest envisa överlevaren – kapitalets ”sista erövring” som Marx uttryckte det.³¹

Även här fanns det en betydande kontinuitet i Marx' tänkande. Redan i sin allra första skrift om ekonomi, i de ekonomisk-filosofiska manuskripten från 1844, hade han närmat sig frågan på detta sätt. Redan där hade Marx skrivit två eller tre sidors resonemang som förklarade de ”speciella omständigheter som obetingat medför en ackumulation av storjordegendomen och dess uppslukande av små egendomar.” Han förutspådde att jordbruksområdet helt och hållet skulle uppslukas av kapitalistiska förhållanden på ett enkelt sätt: att jordägaren skulle förborgerligas till en kapitalist ”så att det på det hela taget numera blott finns två klasser inom befolkningen, arbetarklassen och kapitalisternas klass.” Detta kommer att utgöra ”ett slutgiltigt förintande av den gamla aristokratin och ett slutgiltigt fulländande av penningararistokratin.”³² Här rör huvuddelen av resonemanget inte specifikt småböndernas undergång utan snarare bortvittrandet av *alla icke borgerliga klasser och sociala förhållanden* vad gäller jorden.

Detta sätt att närma sig frågan jämför därmed inte bara dagens bönder med gårdagens bönder, på ett kvantitativt sätt eller andra sätt, utan betonar istället böndernas förhållande *till det moderna samhällets andra klasser*, då och nu.

Det var den metod Marx använde i *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire* för att förklara hur det franska samhället hade förändrats mellan den förste Napoleon och hans brorson. ”Parcellens [de små egendomarnas] ekonomiska utveckling har i grunden förändrat böndernas förhållande till de övriga samhällsklasserna”, börjar han. Vid sekelskiftet hade bönderna befast sig på den bortdrivna adelns mark och utgjort en mur ”mot den just störtade jordaristokratin”, dess gränspålar utgjorde ”bourgeoisens naturliga bålverk” mot den feodala kontrarevolutionen.

Men under loppet av 1800-talet kom i stället för feodalherrarna städernas ockrare, i stället för de med jorden förbundna feodalplikterna kom hypoteket, i stället för den aristokratiska jordegendomen kom det borgerliga kapitalet. Bondens parcell är endast den förevändning som möjliggör för kapitalisten att pressa ut profit, räntor och jordränta av jordbruket och att låta det bli jordbrukarens sak att se till hur han skall kunna få ihop sin lön för arbetet.³³

Bakom böndernas egendomsform, tillägger Marx, ligger verkligheten i form av ”slaveri hos kapitalet”. Det är inte bara en agitatorisk utsmyckning. Om (som Marx förklarar i *Kapitalets* tredje band) de oberoende bönderna kan betraktas som en kombination av godsägare som har sig själva (och sina familjer) som arrendatorer, en kapitalist som anställer sig själv som arbetare, och en arbetare som utverkar lön från sig själv som företagare,³⁴ då leds de ”profiter, räntor och arrenden” som han skulle få som godsägare-kapitalist (via lån, ockrare, banker, statliga skatteverk, etc.) ner i den härskande kapitalistiska klassens skattkistor, och ger honom bara motsvarigheten till sin lön – och heller inte alltid så mycket. Marx kommenterade angående arrendebönderna (*métayer*): ”dessa stackare som i sin egen person bara kombinerar lönearbetarens olycka med småkapitalistens elände,

30 Marx, ”Civil War in France, 1st Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 158.

31 Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org.

32 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.

33 Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 56.

34 Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org. Stycket citeras nedan, sid 227.

kan i själva verket betrakta sig lyckligt lottad om han skulle få fast lön.”³⁵ Trots sin självbild av att vara en liten godsägare eller farmare, arbetar de i ekonomiska termer för motsvarigheten till sin lön.*

Således finns det två olika sätt på vilket den moderna kapitalismen ”utplånar bonden” och ”ersätter honom med lönearbetaren”.³⁶ Det ena är det uppenbara sättet att helt och hållet skilja bönderna från deras mark och tvinga dem att få sin utkomst som arbetare inom jordbruket eller industrin. Det andra är det ovan nämnda ”slaveriet hos kapitalet”, där de även om de formellt fortfarande äger sin mark i själva verket arbetar för motsvarigheten till en lön. Den gamla goda tidens oberoende bönder och den kapitalistiska ekonomins pseudoberoende bönder har båda samma *formella* förhållande till sin jord, men bakom formen finns olika sociala förhållanden (förhållanden mellan klasser), ett annorlunda sätt att suga ut, en annan ekonomisk verklighet.

Förvisso har dessa två olika sätt på vilket bönderna reduceras till motsvarigheten till lönearbetare inte alls samma sociala konsekvenser, där den största skillnaden är deras effekt på det politiska medvetandet.

Det finns ännu ett avseende i vilket innebörden av böndernas små ägor har förändrats i och med kapitalismens utveckling, och det är hur mycket självständighet bönderna kan ha. Till stor del brukade självständighet konkret betyda självförsörjning.

... den nuvarande bonden ... [har förlorat] hälften av sin förra produktiva verksamhet. Förr producerade han tillsammans med sin familj större delen av de behövliga industrialstren ur råvaror som han själv producerat. Vad han behövde utom detta levererades av grannar som drev hantverk jämsides med åkerbruket och bonden betalade i bytesvaror eller gentjänster. Familjen och i all synnerhet byn var sig själv nog och producerade nästan allt som behövdes ... Den kapitalistiska produktionen har gjort slut på detta genom penninghushållningen och storindustrin.³⁷

Den ”fria bonden” blir mindre fri än någonsin även om ägandet av jorden förblir orört. Engels sammanfattar:

De enskilda producenternas äganderätt till produktionsmedlen förlänar i dag icke längre denne producent någon verklig frihet. Hantverket i städerna är redan ruinerat ... Den självägande småbonden har varken sin jordlott i säker besittning eller sin frihet. Han, liksom hans hus, hans egendom och åkerlappar tillhör ockraren. Hans existens är osäkrare än proletärens, ty denne upplever åtminstone då och då lugna dagar, något som aldrig händer den plågade skuldsleven.³⁸

Av alla dessa skäl måste bondeekonomins undergång också förstås i termer av *samhällelig tyngd*: den minskande relativa ekonomiska och samhälleliga tyngden för bönderna och deras verksamhet. Om bondebefolkningen blir en procentuellt mindre del av den totala befolkningen när den sist-nämnda växer i och med industrins utveckling; om produktionen inom böndernas del av ekonomin blir en allt mindre del av antingen jordbruksproduktionen i sin helhet eller (viktigare) av landets totala produktion och därmed en mindre viktig faktor i landets ekonomiska liv, då följer av det att böndernas samhällsekonomiska tyngd har minskat när den kapitalistiska ekonomin har vuxit.

35 Marx, *Grundrisse*, s 850. [Inte med i de svenska utdragen på marxists.org – öa.]

* Jämför Marx om den franska bonden, som ”i form av *räntor* på de *hypotek*, som finns på hans jord, och i form av räntor till *ockrarlånen utan hypotek* inte bara avstår från jordräntan, inte bara avstår industriprofiten, kort sagt inte bara avstår *hela nettoutbytet* till kapitalisten, utan dessutom *en del av arbetslönen*” – härav ”förevändning[en] att han äger sin jord.” (Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 59.)

36 Marx, *Kapitalet*, band 1, s 505 [engelska upplagan, inte hittat i svenska – öa.]

37 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

38 *Ibid.*

Samma resultat uppstår ur den växande klyftan mellan den besuttna klassens välstånd och kulturella nivå i städerna och dess välstånd och kulturella nivå på landsbygden.

Som vi redan har nämnt borde det vara självklart att böndernas nedgång inte samtidigt automatiskt skapar en progressiv förändring av böndernas politiska medvetande. När Marx skrev angående böndernas förvandling till lönearbetare, att ”Således förs strävan efter sociala förändringar och klassmotsättningarna till samma nivå på landsbygden som i städerna”,³⁹ så hade han en långsiktigt historisk utkikspunkt och teleskop. Han identifierade kraftöverföringsmekanismen mellan bondefrågans ekonomi och politik, även om denna mekanism sällan går mjukt.

De sociala levnadsförhållandena på landet medför större glapp i medvetandet än förhållandena i städerna. Det går att bekräfta genom att jämföra radikaliseringen av jordlösa bönder som kommer till städerna och blir fabriksarbetare i förhållande till de som stannar kvar på landet som daglönare, landsbygdsproletärer i en lantlig miljö. Exempelvis: på landet kan daglönaren kanske behålla en bit mark vid sidan om och kanske till och med illusioner om att en dag bli en liten jordägare. Detta plus omgivningens tryck och betingelser kan göra att daglönaren fortsätter att identifiera sig med böndernas intressen och delar böndernas mentalitet långt efter att den personliga verkligheten har förändrats. I städerna finns å andra sidan de uppenbara faktorerna med ett större antal proletärer samlade och det åtföljande kulturella inflytande som detta får.

5. *Små och stora bönder*

Kanske till och med mer än sitt ekonomiska liv hänger böndernas politik nära samman med dess inre klasskiktning. Det finns viktiga skillnader bland bönderna, i fråga om verkliga sociala produktionsförhållanden till skillnad från rena ägandeformer, även om gränserna givetvis inte är hårda och bestämda.

Alla diskussioner om bönderna talar om småbönder och storbönder, men för Marx är skillnaden i grund och botten inte bara kvantitativ, som skillnaden mellan små och stora loppor. För honom är det av grundläggande betydelse att hålla denna skillnad i minnet för att kunna komma fram till en revolutionär politisk lösning av bondefrågan. ”Utöver huvudpunkten – de stora jordegendomarna – glömmar folk att det finns olika sorters bönder”, anmärkte Engels i ett brev apropå ståhejet i Internationalen angående frågan om nationalisering av jorden.⁴⁰ Så småningom blev det klarare att folk i den socialistiska rörelsen ”glömde” detta speciellt för att anpassa sig till storbönderna – och deras röster.

Vad är en småbonde?

Med småbonde menar vi här en ägare eller arrendator – speciellt det förstnämnda – till ett stycke jord, icke större än att han i regel kan bruka det med hjälp av sin familj och icke mindre än att det försörjer familjen. Denne småbonde är – liksom småhantverkaren – en arbetare som skiljer sig från den moderne proletären därigenom att han äger sina arbetsmedel; alltså en kvarleva av ett förgånget produktionssätt.⁴¹

För att ge denna definition en negativ form, så är småbonden en bonde som inte använder anställda arbetare på regelbunden basis, och således inte i första hand är företagare.

I motsats till detta ”kan [storbönder] inte klara sig utan lönearbetare.”⁴² Marx skriver att ”de bättre ställda ... bönderna” får möjlighet

39 Marx, *Kapitalet* band 505, i engelska upplagan.

40 Engels, ”Brev till Marx”, 1 november 1869, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 224.

41 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

42 *Ibid.*

att för egen räkning exploatera lönarbetare, alldeles som redan under feodaltiden mera förmögna livegna bönder i sin tur höll livegna. Så utvecklar sig undan för undan möjligheten att samla en viss förmögenhet och göra sig själv till framtida kapitalist.⁴³

Det liknar de möjligheter som småbourgeoisien i städerna har att växa till småkapitalister, som vi såg i föregående kapitel.⁴⁴

Som alltid finns det en skala mellan små- och storbönder. Ty småbonden med ett familjejordbruk kanske då och då behöver anställa daglönare, och en småbonde med (låt oss säga) en grupp hästar är givetvis större än den fattiga krake som inte bara saknar boskap utan en del av tiden är tvungen att hyra ut i andra hand, och så vidare. *Mellanbönder* är en bekväm beteckning för hela spektrat mitt emellan. Som Engels konstaterar definieras inte bara detta skikt av de andra, utan dess politik betingas också starkt av dess miljö:

Där medelbonden bor bland småbönder, skiljer han sig inte väsentligt från dessa beträffande intressen och åskådningar. Den egna erfarenheten måste ju säga honom, att många av hans gelikar redan förvandlats till småbönder. Men där de medelstora och storbönderna utgör flertalet och driften i allmänhet erfordrar hjälp av lejd arbetskraft, ligger saken helt annorlunda till.⁴⁵

I sin redogörelse för 1848-1849 i Tyskland klumpar Engels ihop stora och medelstora bönder som ”innehavare av mer eller mindre omfattande jordbruk, där båda förfogar över flera jordbruksarbetares tjänster”. Ty, fortsätter han att berätta, i den aktuella situationen klumpade de själva ihop sig politiskt:

Denna klass [stora och medelstora bönder tillsammans] befinner sig mellan de stora obeskattade feodala jordägarna och småbönderna och jordbruksarbetarna, och hittade helt naturligt sin mest naturliga politiska linje i en allians med den antifeodala medelklassen.⁴⁶

Så sent som 1869 avskrev Engels fortfarande mellanbönderna, ”som också kommer att vara reaktionära och inte är särskilt talrika.”⁴⁷ Som vi har sett blev hans förväntningar i detta avseende senare mer flexibla. Men mellanbönder är ju i sig själv en så flexibel klassificering att man i allmänhet inte kan säga mer om dem än att de, precis som mellanliggande skikt överhuvudtaget, består av ”järnfilspån” i den mening som vi har använt förut.

Det finns ytterligare en parallell till vår diskussion om småbourgeoisien. Vi såg att uppsplittringen av hantverkarna i ”två personer” också gäller de självständiga bönderna.⁴⁸ Som vi redan har nämnt delar Marx mer noggrant upp bönderna i tre eller fyra delar, När en småbonde

arbetar åt sig själv och säljer sin egen produkt, så blir han för det första betraktad som sin egen företagare (kapitalist), vilken använder sig själv som arbetare, och som sin egen jordägare med sig själv som arrendator. Han betalar sig själv arbetslön som lönarbetare, åtnjuter profit som kapitalist och betalar jordränta åt sig själv som jordägare.⁴⁹

Politiskt sett kan man fråga sig angående denna splittrade ekonomiska personlighet: vilken sida är främst eller dominerande i varje särskilt fall eller typfall? Vilka krafter, händelser eller omständigheter får en grupp bönder att se sig själva som arbetare istället för jordägare eller företagare? Detta

43 Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org.

44 Se ovan, kapitel 11, s 139. Engels drar uttryckligen parallellen i *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*.

45 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

46 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 306.

47 Engels, ”Brev till Marx”, 1 november 1869, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 224.

48 Se ovan kapitel 11, sid 139, och detta kapitel sid 166 f.

49 Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org.

är frågor att formulera vid analysen av ett konkret fall.

Detta gäller förvisso också i viss mån småbonden, men mellanbonden är dubbelt mellanliggande.

De självägande bönderna och arrendebönderna kan i vissa fall behandlas tillsammans: givetvis kan det finnas stora och små bland båda, men arrendebonden måste skiljas ut speciellt i vissa politiska sammanhang. Bortsett från den uppenbara möjligheten att det kan finnas speciella krav som bara är tillämpliga på arrendebondens situation, så är det (trodde Engels) sannolikt att de kommer att ha olika inställning till den större frågan om nationalisering av jorden. Nationalisering av jorden innebär olika saker för den självägande bonden å ena sidan, och å den andra ”arrendebonden, som det är likgiltigt om marken tillhör staten eller en storägare”⁵⁰ – åtminstone så länge det inte finns möjlighet att arrendera den.

Slutligen finns det lantarbetare som varken äger eller arrenderar mark för att bruka själv, utan som hyr ut sin arbetskraft till andra: daglönare eller drängar som utgör jordbruksproletariatet. Jordbruksproletariatet kan anses innefatta hantverkare som utför hjälparbeten inom jordbruket i samma miljö.*

6. Fientlighet och intresse

Ett av hindren för att förstå Marx’ och Engels’ sätt att närma sig bondefrågan politiskt är ett komplement till myten om ”Marx mot bonden”, med andra ord anklagelsen att de var orimligt fördömsfulla och fientliga mot bönderna, istället för att drivas av en syn på samhället som härletts från historien och erfarenheterna. Det finns inte många klagomål som missar målet så grovt. Det måste klaras upp så att vi kan tackla de väsentliga frågorna på ett fruktbart sätt.

För det första är en nedsättande och föraktfull inställning till bönder så utbredd och djupt rotad i den moderna kulturen i väst att det helt enkelt är en avledningsmanöver att peka ut Marx när han kommer i kontakt med den. Själva det engelska språket (liksom andra språk i väst) vittnar om hur vanligt det är att likställa bönder eller livegna bönder med dumhet, svaghet och dåligt rykte. Det kanske bästa exemplet är etymologin bakom ordet *villain* [skurk, härlett från *village* = by – öa]. Ett annat exempel är *boor* [bondlurk].

Det finns två skäl till denna tradition. Det ena är ett faktum: den kulturella underutveckling som åtföljer livet som bonde (mer om det senare), speciellt när det betraktas med stads- eller överklassögon som inte är förmögna till en balanserad historisk syn på en främmande kulturs kompenserande dygder. Ett andra skäl är den grundläggande klassfiendskapen mot bönderna från de två härskande klasser som odlade vår tids förhärskande idéer och utbredda uppfattningar. För den jordägande aristokratin var bonden både ett föraktligt exploateringsobjekt som det lugnt gick att krama ännu mer ur genom att degradera honom till status som undermänniska, och även ett ständigt hot som hela tiden måste förtryckas. Borgarklassens inställning till bönderna måste vara mer tvetydig, i synnerhet under dess period av kamp mot de feodala härskarna, men den stod mot bönderna som en

50 Engels, ”Brev till Marx”, 1 november 1869, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 224.

* Ibland inordnas lantarbetarna under bönderna, speciellt i förbigående eller underförstått. Det kan vara enbart en terminologisk bekvämlighetsfråga: lantarbetarna betraktas *socialt* som en del av bondebefolkningen, i synnerhet när skiljelinjerna fortfarande är svaga. Exempelvis kan arbetarna fortfarande bruka små jordlotter, de kan vara släkt med bönder i flera led och inte på något sätt organiserade separat, och de hoppas kanske fortfarande att kunna spara ihop pengar för att köpa ett stycke mark. På ett ställe i *Den arbetande klassens läge i England* pekar Engels på hur andra använder begreppet på detta sätt när han citerar en borgerlig liberal källa. (Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.) Ytterligare en terminologisk punkt vad gäller en viss socialistisk litteratur, där det vanligen klart framgår av sammanhanget, är användandet av *bönder* för att bara syfta på småbönder. Engels gör detta uttryckligen i ett arbete från 1847. (Engels, ”The Constitutional Question in Germany”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 83.)

klass i städerna som köpte deras produkter, liksom representanter för ett system som måste tränga ut en del av befolkningen på landsbygden och underkasta resten under sin egen ekonomiska makt. En av jordbrukets historiker menar faktiskt att den ideologiska hetsen mot bönderna startade med borgarklassens uppstigande på 1500-talet och efter det tyska bondekriget.⁵¹

För Marx är ”fientlighet” mot bönderna, precis som mot kapitalistklassen en samhällelig fråga. Problemet är inte fientlighet mot vissa människor, problemet är en social gruppering som är en föråldrad representant för en gammal och reaktionär samhällsordning, en gruppering som i egenskap av klass står i vägen för en progressiv modernisering och förmänskligande av samhället. Marx tvivlade inte på att bondeklassen måste ersättas, precis som han inte betvivlade att kapitalistklassen måste avskaffas: hur, när och av vem var en annan fråga. Om detta är en sorts fientlighet så låt oss komma ihåg att Marx hade samma åsikt om andra klasser, inklusive proletariats anfader hantverksarbetarna, och (i en annan form) till och med det moderna proletariats som det existerar idag.

Argumentet om psykologisk fientlighet är ofruktbart. Den centrala fråga Marx ställde om ett samhällsskikt var: *vad kan man förvänta sig från det i fråga om att hjälpa till eller hindra samhällets revolutionära omvandling?* När en klass (eller ett system) är föråldrat så är det historiska problemet inte att avskaffa det, utan att överskrida det, vilket betyder att föra över dess varaktiga bidrag och värden i en högre form.

Viktigare är en besläktad fråga: omsorg om och intresse för problemen inom samhällets jordbrukssektor. Det stämmer i allmänhet att den socialistiska rörelsen i stort har återspeglat och delat det borgerliga samhällets nedvärdering av böndernas värld, och historiskt har ägnat minimal uppmärksamhet åt landsbygden utom för att fiska röster. Att de socialistiska rörelserna främst var samlade i städerna förklarar detta, även om det inte rättfärdigar det.

Men det finns inga socialister på 1800-talet som denna förebräelse gäller mindre för än Marx och Engels.

Till och med vad gäller personlig bakgrund ska Marx' uppväxt i Trier inte blandas ihop med uppväxten för de socialister som kommer från storstadsdjungler som London, New York eller Paris. Trier var en stad som var beroende av den omgivande landsbygden. Det har till exempel påpekats att många av de barn som Marx gick i skolan med måste ha kommit från bondefamiljer från Moseldalen.⁵² Vi har sett att de första ekonomiska frågor han kom i kontakt med som demokratisk journalist 1842 inte rörde arbetarna utan det ekonomiska förtrycket av bönder och landsbygdsbor kring Rhen, och att det var dessa frågor som först förde honom till socialismen.⁵³ Även om dessa överväganden inte är det minsta avgörande, så är de ur min synvinkel minst lika relevanta som legenden om ”Marx mot bönderna”.

Engels å andra sidan kom från en industristad och -miljö, men oavsett var det härstammade ifrån så var hans personliga intresse för bondefrågan mycket stort. Följande odiskutabla uttalande kommer att komma som en överraskning för alla spridare av myter: *åtminstone fram till denna tidpunkt fanns det inte en enda figur i den socialistiska historien som skrev mer om böndernas och landsbygdens historia och problem.*

Vi kommer att få tillfälle att nämna en del av hans arbeten i ämnet, och om många av dem är föga kända och sällan citeras, så återspeglar det inte Engels utan den socialistiska (urbana) traditionen av

51 B H Slicher van Bath, *The Agrarian History of Western Europe, A D 500-1850*, London: Arnold 1966.

52 Arnold Künzli, *Karl Marx: eine Psychographie*, Wien: Europa Verlag 1966, s 68.

53 Mitrany, *Marx Against Peasants*, s 5.

bristande intresse för frågan.*

Det var först när 1800-talet närmade sig sitt slut som frågan om att vinna röster på landsbygden för den växande socialdemokratien tvingade partierna att bli medvetna om bönderna, av opportunistiska skäl. Som Engels konstaterade 1894: ”De borgerliga och reaktionära partierna förvånar sig ofantligt över att bondefrågan nu plötsligt och överallt bland socialisterna kommer på dagordningen. Rätteligen borde de förvåna sig över att detta inte skett för länge sedan.”⁵⁴

En jämförelse är på sin plats när bondehistorikern D Mitrany lovprisar Proudhon som ”något unikt i socialismens historia” på grund av hans ”sympati för bönderna”.⁵⁵ Det är sant att Proudhons socialism var ”en socialism för bönderna”⁵⁶ i den betydelsen att han skrev inom ramen för en bonde- och småborgerlig mentalitet, men en genomgång av några dussin band av hans samlade verk uppvisar ingen speciellt viktig skrift om bönderna och deras problem och historia.⁵⁷ I detta avseende innehar Engels förstaplatsen. Å andra sidan var det inte säkert att hans skrifter skulle göra bönderna glada.

7. En fotvandrades åsikter

Engels omsorg om och intresse för bönderna i mänsklig mening går att se allra bäst i ett föga känt manuskript där han också på ett ytterst fullständigt sätt utvecklade ett socialpsykologiskt porträtt av böndernas tänkande tillsammans med den politiska roll som denna klass spelar.

Sammanhanget är väldigt viktigt. På hösten 1848 riskerade Engels att arresteras av den preussiska regeringen i Köln, och han lämnade staden för ett tag. Efter att ha deporterats från Belgien och efter en kort vistelse i ett mörkt och trist Paris inledde han sedan en vandring genom Frankrike på sin väg till Genève och Bern. I ett ofullbordat manuskript tecknade han ner sina *Reisebilder* – reseskisser – av den franska landsbygden som han vandrade igenom på en sorts semester från revolutionen.

Stämningen är oftast glad och författaren beskriver en kärleksaffär med Frankrike: inte huvudstadens Frankrike utan landsbygdsbornas Frankrike. Han hänförs av det lantliga Frankrikes prakt med dess vin, kvinnor, natur och typiska mat. Han fröjdades av folkets vänlighet, som han hela tiden

* Vi påminner läsaren att kapitel 7 gick igenom hur Engels 1847 föreslog perspektivet på en allians mellan proletariet och bönderna och småbourgeoisien, vid en tidpunkt då Marx inte visade några tecken på att fundera i dessa banor. (Varifrån fick Engels dessa idéer? Förvisso inte från sina nya kollegor i Kommunistiska förbundet, det framgår klart av innehållet i rättegångsnumret av *Kommunistische Zeitung* i september 1847 – det nämnde inte bönder en enda gång.) Som vi kommer att se i nästa kapitel utarbetade gruppen kring NRZ under revolutionen 1848-1849 ett helt revolutionärt politiskt program för bönderna. Efter revolutionen var Engels' första historiska arbete *Tyska bondekriget*. Det var inledningen på en hel rad historiska analyser, många bara som manuskript. En sådan uppsats, ”Marken”, skrevs uttryckligen som socialistisk skolning åt bönderna. Lägg märke till de första och sista styckena i den. Ett tecken på marxologernas intresse för bönderna är det faktum att de flesta av dessa skrifter av Engels praktiskt taget aldrig nämns eller citeras, i tunnland efter tunnland av marxistisk och antimarxistisk litteratur. Engels' intresse för frågan gick i typfallet in på smådetaljer. En liten detalj: 1865 översatte han en dansk folksång från tiden för det medeltida bondekriget i Jutland, för att publiceras i partipressen tillsammans med följande kommentar: ”I ett land som Tyskland, där den besuttna klassen lika mycket består av den feodala aristokratin som borgarklassen, och proletarietet lika mycket eller mer består av jordbruksproletärer som av industriarbetare, är denna kraftfulla gamla bondesång mitt i prick.” Sången handlade om böndernas motstånd mot de förtryckande skatterna. (Engels, ”Herr Tidmann”, Marx/Engels, *Werke*, band 16, s 34.)

54 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

55 Mitrany, *Marx Against the Peasants*, s 5.

56 Hänvisningen här är till titeln på en bok av Aimé Berthod, *P. J. Proudhon et la Propriété: un socialisme pour les paysans*, Paris 1910.

57 Avser de 24 banden av Proudhons *Oeuvres Complètes*, Paris 1867-1869, plus de åtta banden av hans *Oeuvres Posthumes*, Paris 1866-1875. Eftersom ingen nu levande har läst Proudhons samlade verk vill jag förtydliga att jag letade igenom de detaljerade innehållsförteckningarna i samtliga band efter tecken på att de innehöll skrifter angående bondefrågan som sådan.

lovprisar i jämförelse med tyskarna. ”Dessa bönder är gladlynta, gästvänliga, entusiastiska människor ... har många gamla dygder ...” och så vidare. Han tycker om dem som människor. Och det är mitt under denna lovsång om landsbygdens Frankrike som han gör en utvikning om den enda mörka ton som stör hans varma känslor för folket: böndernas sociala mentalitet.

Han börjar med att slå an en ton som vi kommer att återvända till i nästa avdelning:

Men en bonde är alltid en bonde, och inflytandet från böndernas levnadsvillkor gör sig hela tiden påmint. Trots de franska böndernas alla personliga förtjänster, trots det faktum att deras levnadsförhållanden är bättre utvecklade än böndernas förhållanden på Rhens östra strand, så är bönderna även i Frankrike precis som i Tyskland en barbar mitt i civilisationen.⁵⁸

Moderna läsare måste inse att *barbar* här inte är ett skällsord utan en historisk hänsyftning till (på den tiden accepterade) historiska stadier. Sammanhanget har redan klargjort att beteckningen inte är personlig. Orsakerna är de samhälleliga levnadsvillkoren:

Böndernas isolering i avsides belägna byar med små befolkningar som bara förändras med generationerna, det tunga och monotona arbete som binder honom mer till jorden än någon trädedom och som alltid är detsamma från far till son, levnadsförhållandens orubblighet och enformighet, den begränsade horisont där familjen blir det viktigaste och avgörande sambandet för dem – allt detta begränsar i allmänhet böndernas synfält till det moderna samhällets allra snävaste gränser. Historiens stora ögonblick passerar ovanför deras huvud och bär då och då iväg dem men utan att de har någon aning om varken drivkraften eller dess ursprung eller slut.⁵⁹

Vandraren betraktar bonderörelsernas höjdpunkter från medeltiden till revolutionen 1830. Under den franska revolutionen ”var bönderna revolutionära ... bara tills dess deras äganderätt till marken var säkrad ... Så fort de hade uppnått dessa mål vände de sig med hela ilskan hos sin oförståelse mot rörelsen i de stora städerna som de inte kunde förstå, speciellt mot rörelsen i Paris.” Bonden blev beundrare av Napoleon och fanatisk nationalist: ”*la France* har haft en upphöjd betydelse för honom ända sedan han kom i ärftlig besittning av en bit av Frankrike.” Han hatar utlänningarna fanatiskt eftersom *l'etranger* betyder en skövlande inkräktare. Restaureringen under Bourbon hotade hans rätt till marken. Revolutionen i juni 1830 befäste den.⁶⁰

Men oundvikligen blev bonden lurad av själva den utveckling han välkomnade:

Men som alltid fick de knappt njuta av segerns frukter. Bourgeoisien började omedelbart utnyttja sina allierade på landsbygden med all den kraft som stod till deras förfogande. Det faktum att jorden kunde styckas upp och delas ut bar frukt – i form av att bönderna utarmades och deras jordlotter intecknades – något som redan hade börjat mogna under Restaureringen. Efter 1830 uppträdde dessa resultat i alltmer allmänna och hotande former. Men det tryck som storkapitalet utövade mot bönderna var för dem bara ett personligt förhållande mellan dem och långivarna. De insåg inte och kunde inte inse att detta allt mer generella och reglerade förhållande gradvis höll på att utvecklas till ett klassförhållande mellan klassen av storkapitalister och klassen av små jordägare.

De gamla feudala bördorna är bortglömda; den nya livegenskapen under lån och ocker förstår de inte.

... de räntor de måste betala och till och med de hela tiden nya och kvävande pantavgifterna till ockraren är moderna borgerliga ekonomiska avgifter som drabbar alla låntagare på samma sätt.

58 Engels, ”Von Paris nach Bern”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 471.

59 *Ibid*, s 471.

60 *Ibid*, s 472.

Förtrycket äger rum på ett alldeles modernt och tidsenligt sätt, och bönderna sugas ut och ruineras i enlighet med exakt samma lagliga principer som säkrade hans egendom åt honom.

Men de kan inte se bortom detta:

Bönderna kan inte se klassförhållandena i att profitera på lån. De kan inte kräva ett avskaffande av dem utan att på samma gång riskera sin egen egendom. Räntornas pressande börda gör dem helt förvirrade istället för att sätta dem i rörelse. Den enda lättnad de kan se är minskade skatter.⁶¹

Om de inte kan se vad som pressar dem direkt, så kan de ännu mindre förstå vad en nedgång av industrin innebär för de avlägsna städernas folk. Dessa aldrig nöjda Parisbor är bara bråkstakar, och den borgerliga pressen säger att de inte är något annat än *partageurs*, uppdelare. Böndernas förtvivlan känner inga gränser.

Jag har talat med hundratals bönder i de mest varierande delar av Frankrike, och bland dem alla härskade denna fanatism mot Paris och speciellt mot arbetarna i Paris. ”Jag önskar att det förbannade Paris kunde explodera imorgon”: det var den vänligaste av deras önskningar. Det verkar rimligt att tro att böndernas gamla förakt för stadsmänniskor har ökat och blivit bekräftat av händelserna i år.⁶²

Vi bönder måste rädda Frankrike, beslutar de, och det betyder att stöda Bonaparte. Entusiasm för Bonaparte och hat mot Paris är deras två lidelser. ”De franska böndernas hela politik inskränktes till dessa två lidelser och till den mest tanklösa, djurlika förvåning inför hela den europeiska omvälvningen.” Den republikanska provisoriska regeringen säkerställde resultatet genom att öka beskattningen av bönderna, ty den ”hade ingen förståelse för hur den skulle knyta böndernas intressen till revolutionen.”

Här missar Engels’ anteckningar poängen att den borgerliga regeringens intressen krävde att den skulle suga ut bönderna snarare än att ”förstå” dem. Hans omedelbara slutsats är intressant ensidig, i synnerhet jämfört med Marx’ överlägsna analys 1850 eller hans egen analys i andra skrifter:

Böndernas nuvarande inställning till 1848 års revolution är inte resultatet av några misstag och tillfälliga tabbar. Den är en naturlig sak, den grundar sig på småägarnas livssituation och sociala ställning. Innan det franska proletariatet driver igenom sina krav kommer det först att tvingas slå ner ett allmänt bondekrig, ett krig som inte ens avskaffandet av alla låneskulder skulle skjuta upp mer än en kort tid.⁶³

Det visar hur starkt påverkad Engels var av de reaktionära stämningar han mötte bland bönderna. Detta pessimistiska uttalande uteslöt bokstavligt talat möjligheten av en allians med bönderna för gott.* Det var en omsvängning som orsakades av en sinnesstämning som klargjordes i nästa stycke:

Man måste tillbringa två veckor och knappt umgås med några andra än bönder, bönder från de mest varierande ställen, man måste ha tillfälle att om och om igen uppleva samma tröga inskränkthet överallt, samma fullständiga okunnighet om förhållandena i städerna, industrin och

61 *Ibid*, s 473.

62 *Ibid*, s 474.

63 *Ibid*, s 475.

* Det bör dock stå klart att denna pessimism för tillfället var berättigad, som en bedömning av situationen i Frankrike i oktober 1848. På samma sätt innebar det att en proletär revolution hade blivit omöjlig. Engels’ pessimism om de aktuella framtidsutsikterna berodde inte bara på hans kännedom om bönderna. Hans reseskisser inleds med en hyllning och ett farväl till Paris: efter blodiga klasstrider ”gnisslade de hungriga och obeväpnade arbetarna tändarna av undertryckt ilska ... Men Paris var dött, det var inte längre Paris.” (*Ibid*, s 465.)

handeln, samma blindhet inom politiken, samma planlösa gissande om allt som ligger bortom byns gränser, samma mönster att använda böndernas förhållanden som måttstock för historiens mest storslagna omständigheter – med ett ord måste man ha lärt känna de franska bönderna just år 1848 för att få uppleva det nedslående intryck som denna envisa tjockskallighet skapar.⁶⁴

Några sidor tidigare finns en upplysande motvikt till detta. I en av de byar som Engels passerade höll en grupp på tre- till fyrahundra arbetare från Paris på med att bygga en damm, som en del av ett av de nationella verkstädernas projekt. De var välbetalda och på gott humör -

Men i övrigt var de fullständigt demoraliserade av att vara isolerade i en liten by. Inte ett tecken på att bry sig om sina klassintressen, om de dagsfrågor som påverkar arbetarna så mycket. De verkade inte läsa tidningar längre. Politiken inom deras led inskränktes till att dela ut öknamn [på ledande politiker] ... Det hårda arbetet, de relativt goda levnadsförhållanden och i synnerhet att de hade skilts från Paris och flyttats till ett isolerat hörn i Frankrike hade på ett tydligt sätt begränsat deras synfält. De höll redan på att bli som bönder trots att de bara hade varit där i två månader.⁶⁵

Detta visade på ett slående sätt förhållandet mellan böndernas livsvillkor och deras mentalitet, men det visade också hur litet detta fenomen hade gemensamt med evigheten.

8. Bondementaliteten

Grekerna hade ett ord för den sociala mentalitet som Engels beskriver i sina reseskisser: den privatiserade person som dragit sig tillbaka från offentliga intressen, *apolitisk* i den ursprungliga betydelsen att isolera sig från den större samhällspolitiska gemenskapen. Det ordet var *idiotes*.

På engelska [och svenska – öa] har ordet *idiot* tappat sin grekiska innebörd för flera århundraden sedan. På tyska fanns den etymologiska betydelsen kvar långt in på 1800-talet. Vad menade då den klassiskt skolade Marx när han just innan mitten av århundradet i *Kommunistiska manifestet* skrev en anmärkning om *dem Idiotismus des Landleben*, det vill säga det lantliga livets privata avskildhet? Det är ytterst tveksamt att hans mening på ett tillfredsställande sätt sammanfattas i ”lantlivets idioti” – den fras som det översattes till 40 år senare [även i svenska översättningen – öa].*

Manifestet betonade en annan sak – kanske lika osmakligt för de som idealiserar bönderna, men som man måste förstå. Bondebefolkningen stod utanför ett lands moderna civilisation, precis som industriellt underutvecklade länder står utanför den moderna civilisationen i världen. I sociala och klasstermer betyder civilisation här inget annat än det för tillfället mest utvecklade samhället, väst-

64 *Ibid*, s 475.

65 *Ibid*, s 469 f.

* Vittnesbördet i tyska språkvetenskapliga källor angående betydelsen av *Idiotismus* verkar vara lika enhälligt som att marxologerna nonchalerade det. (H Paul, *Deutsche Wörterbuch*, Halle 1960; F Kluge, *Etymologisches Wörterbuch*, Berlin 1957; A J Storfer, *Wörter und ihre Schicksale*, Berlin 1935; P F Ganz, *Der Einfluss des Englischen auf den Deutschen Wortschatz 1640-1815*, Berlin 1957; *Der Grosse Duden*, band 17: *Etymologie*, Mannheim 1963.) Vi bör förstå att efter att den moderna betydelsen av *Idiotismus* började komma in i tyskan under 1800-talet som ett tvivelaktigt nytt uttryck, så ersattes den gamla grekiskt rotade innebörden gradvis. Som vanligt fanns det en överlappning där båda betydelserna användes under en period. Men det är svårt att tro att detta ord skulle användas 1847-1848 utan medvetenhet om dess korrekta grekiska betydelse av en universitetsutbildad akademiker som just hade skrivit sin doktorsavhandling om grekisk filosofi, och som tyckte om att läsa grekiska dramer i original. Dessutom betyder inte *Idiotismus* ens idag i första hand idioti (vilket är *Idiotie*), det betyder vanligtvis idiom, som dess släkting på franska, *idiotisme*. I 1850 års översättning av Manifestet i *Red Republican* står det ”lantlivets idiotism”, oklart varifrån det kommer. (*Red Republican*, 9 november 1850, s 162.) Paret Pauls översättning är kunnig: ”lantlivets isolering och okunnighet”. (D Rjazanov, red, *The Communist Manifesto*, (inklusive andra skrifter), London: M Lawrence 1930, s 31.)

världens utvecklade borgerliga civilisation. Ty, säger Manifestet, genom sin massiva urbanisering har borgarklassen

därmed undandragit en betydande del av befolkningen lantlivets idioti. Liksom den gjort landsbygden beroende av staden, har den gjort de barbariska och halvbarbariska länderna beroende av de civiliserade, bondefolken beroende av de borgerliga folken, Orienten beroende av Västerlandet.⁶⁶

Vi måste också nämna att det inte är någon slump att även *barbariska* hade kvar sin klassiska anstrykning: *att stå utanför den högre civilisationen*. (Förvisso menade grekerna med detta den grekiska civilisationen, medan det för Marx syftar på den utvecklade borgerliga civilisation som hyllas i Manifestet.) Det var en ordvändning av denna term när Marx 1850 beskrev bönderna som ”den[klass] ... som representerade barbariet inom civilisationen”⁶⁷ – en kombination som betonade samma sak som Manifestet, jämförelsen mellan bönderna inom landet med de klassiska barbarerna utanför. Liknande jämförelser finns på andra ställen,⁶⁸ inte som förolämpningar utan som kommentarer om en klass’ sociala mönster.*

En annan del att hålla i minnet om detta sammanhang är att den kulturella förvrängningen av den isolerade landsbygdsbefolkningen är en sida av splittringen mellan stad och land som kapitalismen har fört till en höjdpunkt (som vi ska diskutera i band 3). Men denna uppdelning i stad och land skadar också befolkningen i städerna:

Motsättningen mellan stad och landsbygd ... är det krassaste uttrycket för individernas underkastelse under arbetsdelningen ... en underkastelse som gör den ene till ett inskränkt stadsdjur, den andre till ett inskränkt landsbygdsdjur och som dagligen skapar nya intresse-motsättningar mellan de båda.⁶⁹

I *Kapitalet* konstaterade Marx att en del av den förvrängning som drabbar industriarbetarna är att de tappat behovet att använda de ”[kunskaper, insikter och viljestyrka som] den självständiga bonden och hantverkaren [utvecklar] ... alldeles som vilden utövar hela krigskonsten som personlig list.” Som ett resultat av det har ”produktionens andliga potenser” en benägenhet att samlas mer hos kapitalet än hos arbetarna.⁷⁰ (Detta är inte en förolämpning mot proletariatet.) Av dessa orsaker, skrev Engels 1873, är det socialistiska avskaffandet av splittringen mellan stad och land nödvändigt både för industrins och jordbrukets hälsa. På grundval av kapitalismens avskaffande ”är man i stånd att frigöra lantbefolkningen ur den isolering och fördumning som den under årtusenden nästan konstant vegeterat i.”⁷¹

66 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 6,

67 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 33.

68 Jämför Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org; Engels, ”Brev till Marx”, 16 december 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 392. För en annan kritisk syftning på de franska bönderna (som berodde på böndernas roll som röstboskap åt Bonaparte) se Marx, ”Brev till Engels”, 19 oktober 1851, *ibid*, band 27, s 365.

* Eftersom Marx’ påstådda förolämpning mot bönderna så ofta väcker en skur av indignation, föreslår vi att man uppmärksammar en berömd beskrivning av den eviga bonden: ”Tidsåldrarnas tomhet i sitt ansikte ... död för hänförelse och förtvivlan ... Trög ... bror till oxen ... [med] hängande ... brutal käke ... Vars andetag blåste ut ljuset i hans hjärna? ... Detta vidunderliga förvrängda och själsligt släckta ting ... denna dumma plåga ...” Denna rapsodi är ur Edwin Markhams berömda dikt ”The Man with the Hoe” [Mannen med hackan], som baserar sig på Millets målning. Den tas ofta med i antologier över ”Sånger om frihet” och liknande. Jag vill påstå att detta uttrycker en typiskt borgerligt liberal och inte revolutionär inställning till denna klass. För det kan inte finnas några revolutionära förväntningar på de zombier som porträtteras här.

69 Marx, *Den tyska ideologin*, på marxists.org.

70 Marx, *Kapitalet*, på marxists.org.

71 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.

”Lantbefolkningen” omfattar mer än bönderna. De inställningar som fanns på den förkapitalistiska landsbygden gällde ingalunda bara bönderna. Den följde med vissa levnadsförhållanden och kännetecknade därför ofta inte bara landsbygdsproducenterna utan också småstadslivets första tid.

Den unge Engels lärde sig mycket om det under sin första vistelse i England, inte från den marxistiska teorin utan från sina undersökningar av Englands liv och historia. En tidig artikel diskuterade England på 1500- och 1600-talen i förhållande till det samtida Frankrike och Tyskland:

Dåtidens bönder brukade leva ett stillsamt, fredligt liv i uppriktig fromhet, plågades av få problem, men å andra sidan långsamt och utan att förenas av gemensamma intressen och utan någon utbildning eller själslig aktivitet. De befann sig fortfarande på ett förhistoriskt utvecklingsstadium. Situationen i städerna var inte särskilt annorlunda. [Detaljer följer.] ... Kort sagt befann sig England på den tiden i en ställning som olyckligtvis majoriteten av fransmännen och i synnerhet tyskarna fortfarande befinner sig, i en uråldrig likgiltighet inför allt som är av allmänt eller andligt intresse, i en social barndom där det ännu inte finns något samhälle, inget liv, inget medvetande och ingen aktivitet. Denna ställning är faktiskt en fortsättning av feodalismen och den medeltida själsliga likgiltigheten, som kommer att övervinnas först med uppkomsten av den moderna feodalismen [det vill säga kapitalismen], uppdelningen av samhället i besuttna och egendomslösa. Jag upprepar att vi på kontinenten fortfarande är förankrade i denna ställning.⁷²

Han slog fast det en gång till några månader senare, i sin bok om *Den arbetande klassens läge*, speciellt under beskrivningen av livet för vävarna på landsbygden – ”de engelska industriarbetarna vid denna tid” om än ”inga proletärer” – och den sociala beskrivningen är likartad. Den slutar med en Edward Markham-liknande (det vill säga borgerligt liberal) känslsamhet: ”I verkligheten var de inte människor, de var endast arbetsverktyg i tjänst hos [ett] fåtal aristokrater...”⁷³

Även för Marx föregick denna samhällsanalys marxismen.⁷⁴ Lite senare, i *Den tyska ideologin*, framhålls böndernas isolering och utspridning som orsakande faktor, tillsammans med deras (i egenskap av egendomsinnehavare) gemensamma intressen med storgodsägarna.⁷⁵ Utspridningen betonades starkt även i Engels’ senare skrifter.⁷⁶

Men det som är viktigast är det samlade mönstret hos en trög samhällsform. I en artikel till amerikanska läsare som förklarar varför Schweiz spelade en reaktionär roll, jämförde Engels med den amerikanska västern:

Jordbruksbefolkningen [i Schweiz] är lika stillastående som den är idyllisk: den har inget gemensamt med jordbruksbefolkningen i den amerikanska västern, vars själva näring är förändring, och som varje år röjer mycket mer mark än hela Schweiz yta.

Problemet med den schweiziska bonden – och för den delen med lantliv i allmänhet – är orörlighet, samhällelig inaktivitet, *stagnation*.

Den schweiziska bonden odlar den jordlott som hans far och farfar odlade före honom. Han brukar den på samma sjaskiga sätt som de gjorde ... han lever som de, och följaktligen tänker han nästan på samma sätt som de gjorde.

72 Engels, ”The Condition of England: 1. The Eighteenth Century”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 478.

73 Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.

74 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.

75 Marx, *Den tyska ideologin*, på marxists.org.

76 Engels, *Tyska bondekriget*, på marxists.org; *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 307; Engels, ”Brev till Bernstein”, 30 november 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 237; Engels, ”The Future Italian Revolution and the Socialist Party”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 454; Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

Det schweiziska systemet kännetecknades fortfarande av att jordbrukssysslor kombinerades med gamla små manufakturer som inte använde ångkraft.

Om Schweiz alltså bedriver sin manufakturproduktion nästan uteslutande med det system som användes i hela Europa *innan* ångkraften uppfanns, hur kan vi då förvänta oss att återfinna något annat än motsvarande tankar i producenternas sinnen. Om ångan inte har revolutionerat produktionen och kommunikationerna i Schweiz, hur skulle det då kunna störta det nedärvda sättet att tänka?⁷⁷

9. Uppsplitrning och initiativ

I *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire* betonar Marx en annan aspekt som inte kan sammanfattas under utspridning, och det är uppsplitrning.

Småbönderna utgör en oerhörd massa, vars medlemmar lever under samma förhållanden men utan att komma i mångsidig beröring med varandra. Deras produktionssätt isolerar dem från varandra i stället för att bringa dem att umgås med varandra. Isoleringen gynnas av de dåliga kommunikationsmedlen i Frankrike och av böndernas fattigdom. Den jordlapp de brukar, parcellen, tillåter ingen arbetsdelning i driften, inget utnyttjande av vetenskapen, alltså ingen mångsidig utveckling, inga olikartade talanger, inga rika samhälleliga förhållanden. Varje enskild bondefamilj är nästan självförsörjande, producerar själv omedelbart största delen av vad den konsumerar och får sålunda sina livsförnödenheter mer genom byte med naturen än genom umgänge med samhället. Parcellen, bonden och familjen; bredvid en annan parcell, en annan bonde och en annan familj. Några dussin av dem bildar en by och några dussin byar ett departement. På så sätt bildas den stora massan av den franska nationen helt enkelt genom addition av lika storheter, ungefär som en säck med potatis bildar en potatissäck.⁷⁸

En potatissäck går ingenstans om man inte bär den. Böndernas uppsplitrning som klass får politiska konsekvenser som är grundläggande för Marx' syn på revolutionens dynamik.

Ett av böndernas grundläggande politiska kännetecken är deras relativa brist på sociala initiativ, och deras nödvändiga beroende av att någon av klasserna i städerna tar initiativ och leder revolutionära rörelser. (Förvisso har bönderna också accepterat att den jordägande klassens dominerar och leder, men i det fallet är det knappast revolutionärt.⁷⁹)

Det centrala stycke i *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire* som påbörjats ovan fortsätter:

För så vitt det endast finns ett lokalt samband mellan småbönderna, för så vitt inte överensstämmelsen i deras intressen skapar någon gemenskap, någon nationell förbindelse och någon politisk organisation bland dem, bildar de [subjektivt] inte någon klass.⁸⁰

Det vill säga, de agerar inte som en klass.* Men bönderna kan inte agera som samhällets förtrupp.

77 Engels, "Switzerland", i *New York Tribune*, 17 maj 1853.

78 Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 54.

79 Se till exempel Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, om godsägarna som "falska beskyddare" av böndernas intressen.

80 Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 54.

* Detta är Marx' sista upprepning av den hegelianska skillnaden mellan en "klass i sig" och en "klass för sig" som vi konstaterat tidigare. (Se ovan kapitel 2, s 29.) Lyckligtvis övergav han den senare, för det är inte något upplysande sätt att klargöra denna giltiga skillnad. Ungefär samtidigt tog Engels upp en besläktad punkt, med ett mycket tveksamt förbehåll: bönderna "kommer aldrig att hävda sina intressen och inta sin ställning som självständig klass utom i länder där det införs allmän rösträtt." (Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 318.) Tanken här är utan tvivel att bönderna åtminstone dras in i det politiska livet när de får rösta, och det stämmer naturligtvis. I så måtto blir bönderna medvetna om sig själva politiskt. Problemet med Engels' formulering är ordet *självständig*: även när bönderna agerar som klass vid valurnorna, i vad mån agerar de

Det beror inte på omognad, som en gång var sant för låt oss säga den tidiga borgarklassen. De är inte en ungdomlig klass som proletariatet, utan en åldrande klass.

De är därför ur stånd att i sitt eget namn göra sitt klassintresse gällande, vare sig genom parlamentet eller genom ett konvent. De kan inte representera sig själva, de måste representeras.⁸¹

Marx skrev detta när bönderna utnyttjades som en halvt medveten murbräcka i händerna på Bonaparte för att krossa den tredje republiken. Bonapartismen var inte en bonderörelse, även om den utnyttjade böndernas rörelse, och Bonaparte var ingen bondeledare trots att han ledde bönderna vid nosen. Som vanligt var bönderna ett verktyg.

Redan innan 1848 och erfarenheterna därifrån insåg Engels denna böndernas politiska roll, och han uttryckte den även medan han föreslog ett block mellan proletariatet och bönderna och småbourgeoisien (som det förklaras i kapitel 7). Denna tanke på en allians grundade sig inte på illusioner. Man kan räkna med att småbönderna är modigare än småbourgeoisien, skrev Engels 1847, men precis som småbourgeoisien

är de också helt igenom oförmögna till historiska initiativ. Till och med deras frigörelse från livegenskapens bojor kom till stånd först under bourgeoisiens beskydd. Där frånvaron av både adel och bourgeoisie tillåter den att härskas, som i Schweiz' bergskantoner och i Norge, så härskar också förfeodalt barbari, lokal inskränkthet, förstockad fanatisk trångsynthet och trofast hederlighet. Där adeln fortfarande existerar jämsides med bönderna, som i Tyskland, kläms de sistnämnda precis som småbourgeoisien mellan adeln och bourgeoisien. För att skydda jordbrukets intressen mot handelns och industrins växande makt måste de alliera sig med adeln. För att skydda sig mot adelns och speciellt de borgerliga jordägarnas förmätta konkurrens måste de alliera sig med bourgeoisien. Vilken sida de till sist ansluter sig till beror på naturen hos deras egendomar. Storbönderna i östra Tyskland, som själva utövar en viss feodal makt över sina drängar, är via alla sina intressen alltför nära knutna till adeln för att kunna tänka sig att bryta med den. De små jordägarna i väst som uppstod genom uppstyckningen av adelns gods, och småbönderna i öst som måste stå till tjänst med hoveri,* förtryckts alltför direkt av eller står i alltför direkt motsättning till adeln för att inte ansluta sig till bourgeoisien.⁸²

För Engels var denna analys en lärdom av historien, inte bara en slutledning utifrån böndernas dubbelsidiga samhällseliga status: det betonade han senare samma år. Till vilken klass, frågar han, riktar den borgerliga liberalen Heinzen sina revolutionära moraliska predikningar?

Framförallt till småbönderna, till den klass som i vår tid är minst förmögen att överhuvudtaget vidta några revolutionära initiativ. Under 600 år har alla progressiva rörelser kommit från städerna ... Städernas industriproletariat har blivit den moderna demokratins höjdpunkt, småbourgeoisien och ännu mer bönderna är helt beroende av dess initiativ. Det bevisas av den franska revolutionen 1789 och den senaste historien i England, Frankrike och Amerikas östra stater.⁸³

Vid denna tidpunkt, just innan revolutionen, föreföll det för Engels som om det mest gynnsamma revolutionära framtidsperspektivet var att bönderna skulle hjälpa borgarklassen under dennas kamp.

Vad annat kan de göra? I och med att de precis som bourgeoisien är ägare, så är nästan alla deras

självständigt, och inte som svans till någon annan? *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire* förklarade att Bonaparte införde allmän rösträtt för att utnyttja bönderna som röstboskap för sina egna syften.

81 Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 54. Konvent syftar på Frankrikes nationalkonvent 1792-1795.

* *Hoveri* kallades arbetet som bönder fick utföra åt sin godsägare, kan också kallas dagsverke – öa.

82 Engels, "Status Quo in Germany", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 83.

83 Engels, "The Communists and Karl Heinzen", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 295.

intressen för tillfället gemensamma med bourgeoisien. Alla de politiska åtgärder som de är starka nog att driva igenom gynnar inte bourgeoisien mycket mer än dem själva.⁸⁴ Men de är svaga i jämförelse med bourgeoisien eftersom den sistnämnda är välbeställd och i sina händer har vårt sekels viktigaste hävstång för all politisk makt: industrin. Tillsammans med bourgeoisien kan de göra mycket, mot bourgeoisien inget.⁸⁵

Efter de revolutionära erfarenheterna 1848-1849 behövde ingenting förändras. Engels redogörelse för revolutionen i Tyskland för på nytt fram lärdomen. Småbönderna och lantarbetarna skulle dra fördel av en seger för revolutionen och kunde förväntas ansluta sig –

Men samtidigt är det lika uppenbart, och besannas lika mycket av alla moderna länders historia, att jordbruksbefolkningen som en konsekvens av att vara utspridd på en stor yta, och genom svårigheterna att komma fram till en överenskommelse mellan särskilt betydande delar av den, aldrig med framgång kan försöka sig på en självständig rörelse. De kräver att städernas mer koncentrerade, mer upplysta, mer lätttröliga befolkning ska ge en inledande impuls.⁸⁶

När Marx skrev om händelserna i Frankrike sammanfattade även han: ”De senaste årens historia har emellertid givit överflödande bevis på att denna befolkningsklass inte är i stånd till något revolutionärt initiativ.”⁸⁷ I senare skrifter om böndernas historia följde Engels utvecklingen för dess förmåga till ”självhjälp” jämfört med ”befrielse bara utifrån.”⁸⁸

10. Bas för despotismen

En klass med de kännetecken som beskrivits i detta kapitel skulle förvisso kunna bli en särskild sorts revolutionär kraft och en del av ett revolutionärt block, men historien visade att dess revolutionära aktivitet även i sina bästa stunder var ryckig. Vanligtvis var den politiskt passiv. I värsta fall, och inte sällan, gick den till handling som ett verktyg för reaktionen.

Med tanke på sin normala tröghet var bönderna den klass som fullfjädrade envälden främst grundade sig på. I en generalisering av det mönster med vilket Bonaparte kom till makten på böndernas ryggar skrev Marx, i en fortsättning av ett stycke som vi redan har citerat:

De [bönderna] kan inte representera sig själva, de måste representeras. Deras representant måste samtidigt uppträda som deras herre och som en auktoritet över dem, som en oinskränkt regeringsmakt, som beskyddar dem mot de andra klasserna och sänder dem regn och solsken från ovan. Småböndernas politiska inflytande får alltså sitt sista uttryck i att den verkställande makten underordnar samhället under sig.⁸⁹

En grund av bönder har en tendens att skapa en byråkratisk överbyggnad. Marx förklarar den skenbara paradoxen:

Parcellen [småegendomar] lämpar sig helt naturligt som grundval för en allsmäktig och tallös byråkrati. Det skapar en jämn nivå av förhållanden och personer över hela landets yta. Det möjliggör alltså också en likmässig inverkan på alla punkter av denna likartade massa från ett högsta centrum. Det tillintetgör de aristokratiska mellanstadierna mellan folkmassan och statsmakten. Det framkallar alltså från alla håll denna statsmakts direkta ingripande och dess direkta

84 I *MEGA I*, band 6, s 394 står *noch* istället för *nicht*, ”gynnar bourgeoisien ännu mycket mer än dem själva”. Men i detta sammanhang gör negationen ingen avgörande betydelse.

85 Engels, ”The Movements of 1847”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 525.

86 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 307.

87 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 68.

88 Engels, *Die Mark (Marken)*, på marxists.org, och överhuvudtaget i hela *Tyska bondekriget*, på marxists.org.

89 Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 54.

organ. Det skapar slutligen en sysslös överskottsbefolkning, som inte kan placeras vare sig på landet eller i städerna och som därför sträcker ut handen efter statsämbeten som ett slags aktningsvärda allmosor och provocerar inrättandet av statsämbeten.⁹⁰

Det är alltså bondesamhällets ”decentralisering” (dess utspridning och uppsplittring) som ger näring till denna stats oerhörda övercentralisering. Det är den bakomliggande befolkningens ”jämlighet” (en enhetlig massas ”jämna nivå”) som utgör grunden för den ”obegränsade regeringsmaktens” enorma hierarki. Det är de små odlarnas ”oberoende” – från varandra såväl som från resten av samhället – som gör dem hjälplöst beroende av en räddare/härskare. Dessa motsattpar som på ett abstrakt plan verkar så fullständigt oförenliga förenas i detta konkreta sammanhang, som två sidor av samma mynt.*

Från den franska bonapartismen till den orientaliska despotismen: under åren efter publiceringen av *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire* gjorde Marx denna koppling. Detta samband – närmare bestämt kopplingen mellan böndernas levnadsförhållanden och vissa sorters starkt byråkratiserade envälden – förklarades under loppet av hans analyser av de indiska och kinesiska samhällena och den ryska tsaristiska staten, och har lagts fram i detalj i band 1 av vår bok.[§]

Orientalisk despotism – den politiska struktur som grundade sig på uppsplittrade bondesamhällen av något som Marx kallade samhällets ”uråldriga form”, eller det ”asiatiska” produktionssättet – är det bästa exemplet på den motsatsernas enhet som Marx först analyserade i det helt annorlunda samhälle som fanns i det Andra imperiet. I ett helt annat produktionssätt fanns här böndernas, *idiotes*, lilla värld. Det går praktiskt taget att härleda en fungerande definition av *Idiotismus* från en del centrala punkter i Marx’ beskrivning av de förhållanden ur vilka despotismen uppstod. Låt oss, med risk för att upprepa oss, erinra oss några typiska delar.

Det imperium som hålls samman av centralmakten kan vara enormt, men ”hela landet, fränsett de fåtaliga större städerna, [har] varit uppdelat i byar, av vilka var och en utgjort en liten värld för sig och haft sin egen självständiga sociala uppbyggnad.”⁹¹ Befolkningen ”levde utspridd över hela landet och bildade små, tätare befolkade centra endast därigenom att åkerbruk och hantverk var förenade genom hushållen”.⁹² Därmed var de ett enkelt byte för på varandra följande erövrare ”som grundade sina imperier på den passiva basen hos det motståndslösa och oföränderliga samhället”, vars ”värsta drag” var ”samhällets upplösning i stereotypa [det vill säga enhetliga] och osammanhängande smådelar.”⁹³ Byasamhällena verkade vara ”idylliska republiker”, men, tillade Marx: ”Jag tror knappast att man kan föreställa sig en mer solid grundval för den framstegsfientliga despotismen i Asien.”⁹⁴ Denna anmärkning i ett brev utvecklades i en artikel:

... vi [får] för den skull inte glömma att dessa idylliska bygemenskaper, hur harmlösa de än må te sig, dock sedan gammalt har utgjort den fasta grundvalen för den orientaliska despotismen, att de har inskränkt den mänskliga anden till den trängsta tänkbara synkrets, gjort den till vidskepelsens fogliga verktyg och till en underdånig slav under traditionella regler och berövat den

90 *Ibid*, s 56.

* ”Denna förändring i sin motsats, denna slutliga landstigning på en punkt som befinner sig diametralt motsatt utgångspunkten, är det naturnödvändiga ödet för alla historiska rörelser som i fråga om sina orsaker och existensvillkor är inriktade på oklara och därför också blott illusoriska mål.” Så skrev Engels om upplysningens förvandling till beundran av ”Nordens Semiramis ... som kallas Jekaterina II av Ryssland.” (Engels, ”*Den ryska tsarismens utrikespolitik*”, på marxists.org.)

§ I band 1 är nästan hela de tre sista kapitlen (om Orientalisk despotism och Rysk tsarism) tillämpliga, men mest relevant är materialet i kapitel 21, avdelning 5-8, och kapitel 22, avdelning 4.

91 Marx, ”*Brev till Engels*”, 14 juni 1853, på marxists.org.

92 Marx, *Det brittiska herraväldet i Indien*, på marxists.org.

93 Marx, ”The Future Results of British Rule in India”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 494, 496.

94 Marx, ”*Brev till Engels*”, 14 juni 1853, på marxists.org.

varje storhet och historisk energi. Vi får inte glömma den barbariska egennytta, som kommit människor att klamra sig fast vid ett eländigt litet landstykke och lugnt betrakta undergången av hela riken, förövandet av ousägliga grymheter [och så vidare] ...⁹⁵

Vi såg också hur både Marx och Engels ofta tillämpade detta sätt att närma sig frågan på den ryska staten. Marx betonade den ryska byakommunens isolering: ”dess isolering, bristen på band mellan en kommuns liv och de andras – detta *lokala mikrokosmos* ... som varhelst det har funnits har givit upphov till ett mer eller mindre centralt envælde över kommunerna.”⁹⁶ Engels förklarade detta upprepade gånger, som i detta stycke från 1875:

En sådan total isolering av de enskilda byasamhällena från varandra, som visserligen skapar likartade men raka motsatsen till gemensamma intressen i hela landet, är den naturliga grunden för den orientaliska despotismen. Och från Indien till Ryssland har denna samhällsform, varhelst den varit förhärskande, frambringat en dylik despotism, ständigt funnit sitt komplement i den.

Den tsaristiska despotismen, tillade han, var ”en nödvändig och logisk produkt av de ryska samhällsförhållandena” av denna sort.⁹⁷

I sina teser om bondefrågan från 1894 underströk Engels i samma syfte böndernas likgiltighet: de ”utgör det starkaste stödet icke endast för den parlamentariska korrupsjonen i Paris och Rom, utan även för den ryska despotismen.”⁹⁸

11. Bliaturen av bonden

Så historiskt har frågan ställts: *Vem kommer att bli buren till makten av bönderna?* Och i vems intressen?

Under perioder av likgiltighet utgjorde bönderna en passiv bas för makten. Men bönderna kunde också bli dominerade i revolutionens namn – någon annans revolution. Engels förklarade till exempel att den ryska tsarismen hade genomfört denna manöver för att annektera Polen – ”i namn av revolutionens rättigheter beväpna [de polska] trälarna mot sina herrar.” Han fortsatte:

Det är ytterst revolutionärt att tala om ett krig klass mot klass – ja, men Ryssland inledde ett sådant krig i Polen för nästan 100 år sedan, och ett fint exemplar av den sortens krig var det, när ryska soldater och små ryska trälare tillsammans brände ner de polska adelsmännens slott, bara för att förbereda en rysk annektering, och när den väl hade genomförts tvingade samma ryska soldater tillbaka trälarna under sina härskares ok.⁹⁹

Bönderna var en klass som det gick lätt att övertyga om att ”din fiendes fiende är din vän”.

Att bli buren av bönderna har en annan sida. Det har ofta beledsagats av en ”bondekult” – en idealisering och ett förhärskande av bönderna och lantlivets dygder – vanligtvis av intellektuella från städerna. Denna propagandistiska idealisering är andra sidan av den verkliga exploateringen av bönderna, i synnerhet när det är användbart att hålla upp deras förtjänster som en förebild för en upprorisk arbetarklass. Denna kombination av kult och exploatering har vi sett från det antika Grekland till Mussolinis Italien, och i mer moderna diktaturer i bondeländer.* En nära parallell är

95 Marx, *Det brittiska herraväldet i Indien*, på marxists.org.

96 Marx, ”Brev till Vera Zasulitj”, 8 mars 1882, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 157.

97 Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.

98 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

99 Engels, ”What Have the Working Classes to Do with Poland?”, *Russian Menace to Europe: A collection...*, s 103.

* Angående det antika Grekland, jämför M I Finkelsteins diskussion om det historiska mönstret: å ena sidan ”blev folkmassorna i städerna upprörda” och å den andra var bönderna ”fortfarande det fogliga offret för den tidigare

västvärldens tradition att idealisera och ”vörda” Kvinnan på en piedestal, samtidigt som man i praktiken underordnar och förtrycker kvinnor – en kombination som vi ska se att Marx och Engels angrep.¹⁰⁰

På Marx’ tid var det Bakunin som var den mest framträdande företrädaren för denna kombination. Detta särdrag hos anarkismens grundare uppmärksammades och belystes vederbörligen när Marx, Engels och Paul Lafargue 1873 arbetade på en pamflett för att avslöja hur den bakunistiska fraktionens arbetat inuti internationalen för att ta över den eller krossa den. De riktade en stöt mot en okänd artikel som Bakunin hade publicerat 1862 där han vädjade till den ryska tsaren att göra en social revolution i ledningen för folket. ”Vi skulle föredra att följa Romanov om Romanov kunde och skulle förvandla sig från en härskare i Petersburg [det vill säga urban och västinfluerad] till en bondetsar”, hade Bakunin skrivit.*

Bakunins bondekult var beräknande. Det han förhålligade hos bönderna var just deras ”barbari”, sa han ofta, och hans syn på denna klass låg mycket nära Marx’ – förutom att han vände upp och ner på den. Alla de särdrag som för Marx gjorde bönderna olämpliga som en förtruppsklass var för Bakunin just skälen att anta dem som hans (tillsammans med trasproletariatet) utvalda verktyg för allmän förstörelse. De kunde användas på ett sätt som var traditionellt för despoter in spe.¹⁰¹

Med sina sista ord gör så Engels-Lafargue-Marx’ pamflett kopplingen mellan den ryska despotismen och bonapartismen: ”Efter detta tankearbete av läromästaren som faller på knä inför sin bondetsar var det förvisso helt i sin ordning att hans lärjungar och vänner Albert Richard och Gaspard Blanc ropade: Länga leve Napoleon III, böndernas kejsare!”¹⁰²

Men Bakunins motsvarighet till en bonapartistisk socialism var inte så mycket en tsaristisk socialism (vad det nu kunde ha tänkts vara) utan snarare *Bondesocialism*. För Marx tillhörde detta samma kategori som den ”reaktionära socialism” och ”småborgerliga socialism” som analyserades i *Kommunistiska manifestet*. Han fick tillfälle att betona det i sina marginalanteckningar om Bakunins bok *Statism och Anarki*. Dessa anteckningar hade kastats ner i telegramstil och var bara ämnade för honom själv och därmed inte särskilt väl utvecklade, men i ett stycke antydde Marx varför uppfattningen om en progressiv samhällsrevolution baserad på bönderna var en hägring:

En radikal samhällsrevolution är kopplad till vissa historiska villkor vad gäller den ekonomiska utvecklingen. Dessa villkor är en förutsättning för den. Den är därmed bara möjlig när, jämte en

tidsålderns auktoritära bakåttsträvan, samhällets verkliga bålverk i ögonen på de aristokratiska ideologerna, och på samma gång ett mål för förakt.” Det finns också en intressant jämförelse med 1800-talets kult av det gamla Englands yeomanry. (M I Finkelstein, bokrecension i *Studies in Philosophy and Social Science*, vol 9, nr 3, 1941, s 507 f.) Vad gäller Mussolini så prisade den brittiske fascisten Drennan honom just på denna punkt, och lämnade passande citat. (James Drennan, *B.U.F.: Oswald Mosley and British Fascism*, London: J Murray 1934, s 199.)

¹⁰⁰ Detta ämne ska behandlas i en senare bok. Se även Draper, ”Marx and Engels on Women’s Liberation”, i Roberta Salper, red, *Female Liberation*, New York: Knopf 1972, s 91 f.

* Så citerades det i pamfletten. (Marx/Engels, *L’Alliance de la Démocratie Socialiste et l’Association Internationale des Travailleurs*, publicerad 1873 som en pamflett från Generalrådet, s 117.) Översättningen ”bondetsar” (troligen gjord av N Utin i internationalens gren i Genève) var fri. Det ursprungliga ryska ordet *zems kij Tzar* hade vederbörligen angivits några sidor tidigare. (*Ibid*, s 112, fotnot.) Det betyder bokstavligen (*den nationella*) *myllans tsar*. Men som motsats till ”härskare i Petersburg” är översättningen nära målet. Hursomhelst är min poäng här att pamfletten valde att belysa denna sida av Bakunins politik.

¹⁰¹ Angående Bakunin och bönderna, se Eugene Pyziur, *The Doctrine of Anarchism of Michael A Bakunin*, Milwaukee: Marquette University Press 1955, s 61, 66, 72, 75. Jämför Bakunin och trasproletariatet nedan, kapitel 15, avdelning 4, och angående intellektuella, kapitel 18, avdelning 6.

¹⁰² Marx/Engels, *L’Alliance...*, s 118. Angående Richards och Blancs bonapartism, se s 49 f; även Marx/Engels, ”Alleged Schisms”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 249, och Engels, ”Libertà di riunione e di organizzazione in Inghilterra. - Le ripercussioni del Congresso dell’Aia. Lettere Londinesi, Marx/Engels, *Scritti Italiani*, s 93.

kapitalistisk produktion, industriproletariatet åtminstone har en viktig ställning inom folkmassorna ... [Men Bakunin] förstår absolut ingenting om samhällsrevolutioner – bara deras politiska fraser. Deras ekonomiska villkor existerar inte för honom. Eftersom alla hittillsvarande ekonomiska former, utvecklade eller underutvecklade, innebär att arbetarna (vare sig det är i form av lönearbetare, bönder, etc.) underordnas, så tror han att en *radikal revolution* är lika möjlig i dem alla. Men än mer! Han vill att den europeiska samhällsrevolutionen, som grundar sig på den kapitalistiska produktionen, ska genomföras på den nivå som de ryska eller slaviska jordbruks- och lantliga folken står på, och inte gå utöver denna nivå ...¹⁰³

Marx avslutar: ”Viljan, inte de ekonomiska villkoren, är grunden för hans samhällsrevolution.”* I fallet med teoretikerna om en bonderevolution måste viljan inte bara påtvingas historien utan också bönderna. Bakunins uppfattning om en anarkistisk revolution var en modern variant av det gamla mönstret att bli buren till den politiska makten av bönderna.

Den realistiska frågan var inte om bönderna kunde göra en bonderevolution eller en rimlig kopia av den, utan istället om denna klass skulle alliera sig med utvecklingen eller reaktionen, och under vilka omständigheter.

103 Marx, ”Konspekt von Bakunins Buch ’Staatlichkeit und Anarchie’”, Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 633.

* Jämför Marx’ liknande sammanfattning av en annan sorts omedelbar revolutionär, exemplifierad av Schapper-Willichs fraktion 25 år tidigare: ”Istället för de faktiska förhållandena blir för dem den *rena viljan* revolutionens drivhjul.” (Se ovan, kapitel 3, avdelning 8, s 54.)

Kapitel 13 Bondefrågan: Framåt mot en revolutionär allians

I det föregående kapitlet har vi tillräckligt betonat böndernas negativa sidor, utifrån Marx' förhoppningar om en revolution. Men inget av detta motsäger ett påstående som Marx och Engels utvecklade alltmer vartefter tiden gick, och vilket är ämnet för detta kapitel: *För den revolutionära proletära rörelsen är det av avgörande vikt att göra allt för att vinna över bönderna (åtminstone delar av dem) till sin egen sida. Och med en lämplig politik är det möjligt att åtminstone göra avsevärda framsteg i denna riktning.*

De hävdade att det gick att uppnå stora framgångar utan att på minsta sätt bryta mot de socialistiska principerna. Det fanns ett speciellt principiellt problem som vi måste ta itu med först.

1. En fråga om prioriteringar

Det speciella problemet var relationerna mellan bönderna och landsbygdsproletariatet.

”Vilka av dessa lantbefolkningens underavdelningar kan vinnas för det socialdemokratiska partiet?”, frågar Engels i sin viktigaste artikel om bondefrågan.¹ Han svarar: först och främst landsbygdsproletariatet. Ur en grundläggande synvinkel är lantarbetarna industriproletärernas släktingar, och kommer mer troligt än bönderna att förstå den socialistiska lösningen.

Ett arbetarparti har givetvis att i främsta linjen kämpa för lönearbetarna, alltså för [manligt och kvinnligt] tjänstefolk och daglönare. Därmed blir det självfallet otillåtet att [i partiprogrammet] ge bönderna några som helst löften att arbetarnas löneslaveri skall bestå i fortsättningen.²

Vi kommer senare att diskutera programmet av omedelbara och socialistiska krav som riktades till landsbygdsproletariatet för att vinna över dem till de samhällsrevolutionära krafterna.

När Engels mot slutet av sitt liv och nära seklets slut skrev denna artikel, betonade han – speciellt för Tyskland – den grundläggande betydelsen av landsbygdsarbetarnas radikaliserings som en nyckel för att störta junkerdörets politiska makt i de östra delarna av Tyskland och expropriera deras stora jordegendomar: ”Vi har här framför oss lantproletärer i massor och vår uppgift är klar.” Framtidsutsikterna är goda: det ”kan blott vara en fråga om tid och säkerligen en mycket kort tid. Har vi bara dessa lantarbetare öster om Elbe på vår sida så blåser genast en annan vind i hela Tyskland.” Det preussiska junkerdömet grundar sig på dessa utsugna proletära landsbygdsmassor, och denna makt utgör i sin tur grundvalen för Preussens herravälde i Tyskland, och för byråkratins och arméns officerskårs ”specifikt preussiska karaktär”. Detta preussiska fäste grundar sig inte bara på lantarbete i egentlig mening, utan också på arbetet i två karakteristiska landsbygdsindustrier, betsockerfabrikerna och brännvinsbrännerierna.³

Så ut den socialdemokratiska säden bland dessa arbetare, giv dem mod och sammanhållning att hävda sina rättigheter och det är ute med junkerhärligheten. Den stora reaktionära makt, som för Tyskland representerar samma barbariska erövrarelement som den ryska tsarismen för hela Europa, faller ihop som en sprucken ballong. Den preussiska arméns ”kärnregementen” blir socialdemokratiska och därmed fullbordas en maktförskjutning som bär en hel omvälvning i sitt sköte. Därför är det av långt större vikt att vinna lantproletärerna öster om Elbe än de västtyska småbönderna för att inte tala om de medelstora bönderna i Sydtysskland. Här i Preussen öster om Elbe ligger vårt avgörande slagfält ...⁴

1 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

2 *Ibid.*

3 *Ibid.*

4 *Ibid.*

Detta för in ett övervägande som vi kommer att analysera närmare i Band 3, i anslutning till vägen till den politiska makten. Vi vill redan på förhand betona att det inte bara var av oerhörd betydelse för Tyskland och Europa, utan också att det för våra nuvarande syften belyser hur konkret problemet var. Landsbygdsproletariatet var inte en "Utvald klass" på något abstrakt filosofiskt sätt utan i själva verket en av de centrala nycklarna till den kommande sociala revolutionen. "Överallt där medelstor och stor jordegendom råder," som i norra och östra Tyskland, blir lantbruksarbetarna en talrik klass, "och här finner städernas industriarbetare sina *talrikaste och naturligaste bundsförvanter*."⁵

Det var också det enklaste argumentet för att driva en socialistisk politik. Men det betyder inte att landsbygdsproletariatet radikaliseras lika lätt som arbetarna i städerna. Även bortsett från de kulturella förhållanden som de lever under, så har jordbruksarbetarna en tendens att vara mer beroende av sina arbetsgivare än industriarbetarna, och därmed svårare att organisera. Engels hade konstaterat dessa skillnader redan i sin *Den arbetande klassens läge i England*, jämte de krafter som kunde förändra det.⁶ Mer än en gång tog Marx och Engels tillfället i akt att framhäva att det var en speciellt betydelsefull klasskamp när det hade brutit ut strejker bland lantarbetarna. I en artikel i *New York Tribune* 1853 pekade Marx speciellt på "ett faktum som förtjänar mer uppmärksamhet", nämligen "en regelrätt strejk bland jordbruksarbetare [i England], något som aldrig tidigare har ägt rum."⁷ 1869 underströk han på nytt att en av den irländska rörelsens viktigaste faktorer var att "den arbetande klassen inom jordbruket gick mot den jordbrukande klassen" – där den sistnämnda klassen huvudsakligen bestod av storgodsägare.⁸ När Engels 1872 började bidra med "Brev från London" till den italienska socialistiska pressen, hyllade hans första artikel de engelska lantarbetarnas strejkrörelse och ökande organisering: "Lantarbetarnas fackförening blev för de förskräckta jordägarna och arrendatorerna vad Internationalen är för Europas reaktionära regeringar – ett spöke vars själva namn får dem att darra." Eftersom rörelsen var framgångsrik blev Engels på sitt typiska sätt entusiastisk: "Denna första stora seger innebär inledningen på en ny era i landsbygdsproletariatets intellektuella och sociala liv, de har i stora massor anslutit sig till stadsproletariatets rörelse mot kapitalets tyranni."⁹ I Tyskland var framtidsutsikterna givetvis mindre goda:

Landsbygdsproletariatet [skrev Engels 1865] är den del av arbetarklassen som har svårast att bli klar över sina egna intressen och sin egen sociala situation, och som blir det sist av alla. Med andra ord den del som, utan att vara medveten om sig själv, allra längst fortsätter att vara ett verktyg i händerna på den privilegierade klass som suger ut den [den jordägande aristokratin] ... Kampen mot den feodala och byråkratiska reaktionen – ty i vårt land är de båda nu oskiljaktiga – är i Tyskland lika med kampen för landsbygdsproletariatets andliga och politiska frigörelse. Och så länge landsbygdsproletariatet inte har dragits in i rörelsen, kan och kommer proletariatet i städerna i Tyskland inte att kunna åstadkomma det allra minsta ...¹⁰

Vi ser att landsbygdsproletariatets centrala betydelse inte var en uppfattning som Engels fick först sent i livet. Även Marx hade insett denna sektors roll långt innan han skrev Manifestet. I en artikel från 1847 hade han klargjort det genom att ställa bönderna i Galizien (som tas som exempel) mot de engelska daglönarna: precis som de franska bönderna före 1789 ser de förstnämnda bara "egenomsfrågan" som "omvandlingen av feodala jordegendomar till småborgerligt jordäggande", medan

5 Engels, Förord till "*Tyska bondekriget*", på marxists.org.

6 Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.

7 Marx, "Defense – Finances – Decrease of the Aristocracy – Politics", *New York Tribune*, 28 februari 1853.

8 Marx, "Brev till Engels", 10 december 1869, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 416.

9 Engels, "Strike of English Farm Workers", Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 361.

10 Engels, "The Prussian Military Question", Marx/Engels, *Werke*, band 16, s 74. Mer än tre år senare citerade Engels detta stycke i en "Vad var det jag sa"-artikel, Engels, "Zur Auflösung des Lassalleischen Arbeitervereins", Marx/Engels, *Werke*, band 16, s 327 f.

de sistnämnda har att göra med de engelska lantbrukarna, det vill säga med en ”industrikapitalist som bedriver jordbruk som en fabrik”. Som ett resultat, trodde han, ”ser de engelska daglönarna lika klart som de engelska fabriksarbetarna att avskaffandet av kapitalet ... är den centrala frågan.”¹¹

Bland bönderna själva koncentreras de socialistiska förhoppningarna och förväntningarna på småbönderna.

Han är inte endast den för Väst Europa i allmänhet viktigaste utan bildar även det för hela frågan kritiska exemplet. Är vi klara med vår ställning till småbonden, så har vi alla hållpunkter för vår ställning till alla andra skikt av lantbefolkningen.¹²

Vi kommer nedan att få se hur detta ska tillämpas.

Om vi betraktar följande lista över samhällsskikt på landsbygden, där kategorierna *stor*, *mellan*, *små* också inbegriper arrendatorer:

1. Jordägande klass
2. Storbönder
3. Mellanbönder
4. Småbönder
5. Landsbygdsproletariat

så skulle Marx och Engels dragit den viktigaste skiljelinjen för samhällskampen mellan 3 och 4, och förväntat sig att den skulle flyttas upp till 3 beroende på de konkreta omständigheterna. Under linjen fanns strikta prioriteringar: landsbygdsproletariatets intressen har företräde.

Socialister måste komma ihåg, anmärkte Engels i ett brev till Marx, att det finns olika sorters egendomsinnehavare bland bönderna i Tyskland:

för det första storbönderna, mot vars reaktionära karaktär daglönarna och lantarbetarna måste spurras. För det andra mellanbönderna, som också kommer att vara reaktionära och inte är särskilt talrika. Och för det tredje de skuldsatta småbönderna, som kan vara intresserade av att ge sig i kast med problemet med belåning.¹³

Som svar på en förfrågan från Italien formulerade Engels tanken å Internationalens Generalråds vägnar:

Vår politik gentemot jordbruksbefolkningen har naturligtvis i allmänhet varit följande: Där det finns vidsträckta lantegendomar är arrendatorn kapitalist i förhållande till [lant-] arbetaren, och där måste vi ta parti för arbetaren. Där det finns småjordbruk förpassas arrendatorn, även om han formellt är en småkapitalist eller jordägare (som i Frankrike och delar av Tyskland), i själva verket i allmänhet till samma fattigdom som proletären, och då måste vi arbeta för honom. Utan tvekan är det samma sak i Italien.¹⁴

Framförallt vore det ”ett direkt brott ... mot socialismens grundläggande principer i allmänhet” att stöda bondearbetsgivarnas intressen *gentemot deras daglönare*.¹⁵

11 Marx, ”Moralizing Criticism and Critical Morality”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 322.

12 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

13 Engels, ”Brev till Marx”, 1 november 1869, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 224.

14 Engels, ”Brev till Cafiero”, 1-3 juli 1871, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 654. Engels’ exakta ordalydelse är osäker, se not, *ibid*, s 653.

15 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

Denna princip satte upp de gränser inom vilka bondefrågan kunde betraktas.

2. *Inga automatiska formler*

Engels hade inget hum om marxologins framtid när han 1873, under en debatt om bostadsfrågan skrev: ”Mot Mülbergers antydan att jag inte inser nödvändigheten att dra med bönderna i rörelsen behöver *jag* inte försvara mig.”¹⁶ Detta kapitel kommer att visa hur intresserade han och Marx var av att få till stånd detta. Men vi kan först göra några allmänna observationer.

För det första kommer vi inte att få se Marx och Engels ändra ton vad gäller böndernas negativa sidor och deras begränsade utvecklingsmöjligheter. Att de var intresserade av de positiva sidorna innebar inte att de hyste några illusioner eller att de kliade bondeförkämpar under hakan. Allt som kunde hända skulle troligen utvecklas sakta, ty, som Engels konstaterade: ”ett bondefolk måste bedras under ett helt sekel innan det lär sig av erfarenheterna.”¹⁷ Även i sin väldigt positiva avhandling från 1894 var Engels’ påståenden måttfulla: ”Som politisk maktfaktor har bonden hittills mest framträtt endast genom sin apati orsakad av lantlivets isolering”, sammanfattade han det. Men han såg framåt, denna apati ”är absolut icke oöverbinnlig.”¹⁸

För det andra: en stor del av deras uppmärksamhet riktades mot de franska och tyska bönderna, men vi kommer att se att de inte hade några järnhårda formuleringar om en politik som automatiskt kunde tillämpas för alla bönder i hela världen. Deras slutsatser måste variera avsevärt beroende på vilken faktisk samhällsekonomisk och politisk ställning en given bondeklass hade under sina konkreta förhållanden. I internationell skala levde bönderna under olika samhällssystem: åtminstone tre – kapitalism, feodalism och det ”asiatiska” produktionssättet. Mer exakt levde de under samhällsekonomiska förhållanden där drag från ett eller flera av dessa system kombinerades på ett ojämnt sätt och i varierande grad.

Därför innebar olika länder olika fall. En *stor skillnad* var i vilket skede förborgerligandet befann sig eller i vilken grad det skett. Till och med i Västeuropa stod Marx inför ett omfattande spektrum. I ena änden fanns Storbritannien, där ”storgodsen och storjordbruken totalt undanträngt den självhushållande bonden.” Där fanns det praktiskt taget ingen bondefråga (även om det fanns problem inom jordbruket.) Nästa land, Frankrike, uppvisade redan en annan bild: av kända historiska skäl kombinerade det ett relativt långt gånget förborgerligande med en dominerande tyngd för bondebefolkningen, utan någon stor icke kapitalistisk härskande jordägarklass. Detta sistnämnda inslag fanns däremot i Tyskland, i synnerhet i de preussiska östra delarna, tillsammans med en svagare borgarklass. Men trots det var dessa länder redan med rasande fart på väg mot en kapitalistisk utveckling. Italien låg långt efter, och sedan fanns underutvecklade länder som Irland och Spanien, som man inte fick glömma. ”Från Irland till Sicilien, från Andalusien till Ryssland och Bulgarien är bonden en mycket väsentlig faktor i befolkningen, produktionen och den politiska makten.”¹⁹ Och dessutom fanns det stora variationer inom de flesta av dessa länder.

Det halvt asiatiska Ryssland börjar hamna utanför Europas ramar, precis som Turkiet. Längre bort fanns Indien och Kina, och varken mer eller mindre än resten av världen, där en del länder nästan var oberörda av någon inhemsk kapitalistisk utveckling och många fortfarande saknade till och med ett svagt proletariet. I andra änden av spektrat var till och med det kapitalistiskt utvecklade USA ett specialfall, på grund av tillgången på ny mark för små bondgårdar och lantbruksföretag.

16 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.

17 Engels, ”Brev till Bernstein”, 9 augusti 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 349.

18 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org. Se även Engels, ”The Role of Force in History”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 417.

19 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*.

I sin artikel från 1894, som handlade om Frankrike och Tyskland, fäste Engels bara uppmärksamheten på de inre variationerna i Tyskland. Han börjar: ”Den lantbefolkning som vi kan vända oss till består av olika beståndsdelar, som i sin tur är mycket olikartade i olika trakter”, och slutar med ett förbehåll: ”Vi undersöker denna fråga självfallet endast i stora drag, vi tar endast upp de skarpt utpräglade formerna, vi saknar utrymme för att ta hänsyn även till mellangrupperna och den blandade lantbefolkningen.”²⁰ Detta påpekande gäller också detta kapitel.

3. Upptakten till revolutionen

Marx och Engels utvecklade sin programmatiska syn på bondefrågan i huvudsak som svar på de erfarenheter de hade gjort, i synnerhet erfarenheterna under revolutionen 1848-1849.

När det gäller Marx finns det mellan 1843 och 1848 inga tecken på något speciellt intresse för frågan, det vill säga mellan hans avresa från Tyskland tills dess revolutionen bröt ut. Som ett föregripande av det kommande uppsvinget började Engels (som vi beskrivit i kapitel 7) senast 1847 att förespråka ett revolutionärt block mellan proletariatet och bönderna och småbourgeoisien. Låt oss, utan att gå igenom det igen, också erinra om att *Kommunistiska manifestet*, i den slutgiltiga form som Marx gav det, hade en mycket negativ syn på både bönderna och småbourgeoisien. Det nämnde inte ens att det kunde förekomma en specifik bondefråga. Förvisso innehåller Manifestets program i tio punkter fyra punkter om jordbruket (1, 7, 8, 9), men bara utifrån en arbetarregerings mål och behov. Dessutom skulle punkt 3 och 5 kunna vara av speciellt intresse för bönderna, men 3 skulle avskräcka dem och 5 förs fram utan samband med böndernas problem med ocker. I Manifestets teleobjektiv erkänns i själva verket knappt böndernas fortsatta existens. De nämns i förbigående som något förgånget eller något som snabbt är på väg åt det hållet, eller utan uppenbart intresse om de fortfarande utvecklas. Nästan det enda stycke där de inte är en del av en lista eller nämns i anslutning till småbourgeoisien är den om ”lantlivets idioti”, som bara underförstått anspelar på bönderna. I del IV, om den aktuella politiken, nämns inte bönderna alls, inte ens när det polska partiet – som var för en jordbruksrevolution – räknas upp.²¹

Just innan revolutionen talade Engels om samarbete med Flocon, Ledru-Rollins medarbetare i den radikala rörelsen kring *La Réforme* i Paris, som Engels hade skrivit artiklar till från London. Det var i januari 1848, och Manifestet hade ännu inte lämnat tryckpressarna. Engels informerade Flocon om att ”vi nu i London hade beslutat oss för att offentligt träda fram som kommunister.” Flocons svar på kommunismen, rapporterade Engels i ett brev, var: ”ni lutar åt despotism, ni kommer att döda revolutionen i Frankrike, vi har elva miljoner småbönder som också är de allra mest obändiga egendomsinnehavare”, och så vidare. Sedan förbannade han bönderna för deras politiska efterblivenhet, och gick med på politiskt samarbete.²²

När just Flocons grupp under några månader satt vid makten tillsammans med den småborgerliga Demokratin, fann den sig stöda en öppen despotism i form av Cavaignacs diktatur – och det på grund av att den *underordnade* sig de elva miljoner böndernas efterblivenhet, de bönder som var så obändiga egendomsinnehavare. Det fanns en alternativ väg tillgänglig för revolutionärer: att vända sig till bönderna för att få stöd för de kommunistiska kraven.

Det var den linje Marx och Engels slog in på när de i mars, med revolutionen på väg, skrev ”Fordringar av Kommunistiska Partiet i Tyskland”. Detta dokument var det första program som de förde fram som innehöll omedelbara krav å böndernas vägnar, i punkterna 6 till 9. Kraven var: (6) alla feodala bördor på landsbygdens folk skulle avskaffas utan kompensation; (7) statligt ägande av

20 *Ibid.*

21 De stycken i *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, där bönderna på något sätt nämns är s 6, 7, 15, 17, 21.

22 Engels, ”Brev till Marx”, 14 januari 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 109.

alla feodala jord- och lantegendomar; (8) hypoteken på böndernas jord skulle tas över av staten och amorteringarna betalas till staten; (9) jordreänta skulle betalas till staten som skatt. Programmet sa också:

Alla dessa under 6, 7, 8 och 9 angivna åtgärder är antagna för att förminska böndernas och de små arrendatorernas officiella och andra pålagor utan att nedsätta de för bestridande av statsutgifterna nödvändiga medlen och utan att skada produktionen såsom sådan.

Den egentliga jordägaren, vilken varken är bonde eller arrendator, har i produktionen ingen som helst andel. Hans konsumtion är därför ett klart missbruk.

I slutet vädjade programmet direkt om en revolutionär allians: ”Det ligger i det tyska proletariats, småborgarnas och bondeståndets intresse att med all energi arbeta på ovanstående åtgärders förverkligande.”²³

Det var en början, även om dessa krav av sig själva givetvis inte skulle få småbönderna att samlas under den kommunistiska fanan. Exempelvis sades ingenting om minskade arrenden eller räntor. Å andra sidan sades heller ingenting om nationalisering av jorden, och uppenbarligen antog programmet att bönderna skulle fortsätta att existera. Punkt 7 sa, angående de ”furstliga och andra feodala lantgodsen”, att där ”skall åkerbruket bedrivas i stort och med vetenskapens främsta hjälpmedel till det gemensamma bästa”, men det uteslöt inte att det skulle finnas småskaligt lantbruk utanför dessa egendomar.

Men dessa krav utarbetades medan Marx och Engels fortfarande befann sig i Paris, även om de tänkte på Tyskland. Det återstod ännu att få verkliga erfarenheter av frågan.

I Frankrike självt var böndernas hårda tryck mot revolutionen redan tydligt. Medan de skrev ner kraven sammanfattade ett brev från Engels de förväntningar han hade på de franska bönderna revolutionsfientliga roll, pessimistiska men riktiga:

I Nationalförsamlingen tränger nu in ett nytt element: bönderna, som utgör fem sjundedelar av den franska nationen och är för partiet *Le National*, småbourgeoisien [i själva verket den republikanska borgarklassen]. Det är mycket troligt att detta parti kommer att vinna, och att folket från *La Réforme* kommer att förlora, och då kommer det att bli en annan revolution.²⁴

Men i östra Tyskland, dit Napoleons antifeodala inflytande inte hade trängt, inledde bönderna revolutionära aktioner för att ta över jorden. I en historisk artikel som Engels skrev flera decennier senare, betonade han fortfarande att det var av revolutionär betydelse:

Bönderna – i synnerhet i Schlesien, där latifundiesystemet med det därtill svarande nedtryckandet av befolkningen till dagsverkande statare var mest utvecklat – stormade slotten, brände upp de redan uppgjorda friköpsurkunderna och tvang de nådiga herrarna att skriftligen intyga att de avstod från alla vidare prestationer. Dessa excesser – som även den då härskande bourgeoisien tyckte var skändliga – blev visserligen nedslagna med militärt våld och strängt straffade, men även den dummaste junkerfårskalle insåg nu att slavgäldsverket hade blivit en omöjlighet. Hellre avstod de dem helt och hållet än anlätte dessa rebelliska bönder.²⁵

I april kom så Marx och Engels till Köln, mindre än en månad efter att de första skotten hade avlossats i Berlin.

23 Marx/Engels, *Fordringar av Kommunistiska Partiet i Tyskland*, på marxists.org.

24 Engels, ”Brev till Blank”, 28 mars 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 477.

25 Engels, *Till de preussiska böndernas historia*, på marxists.org.

4. *Neue Rheinische Zeitungs politik mot bönderna*

När Marx startade *Neue Rheinische Zeitung* i början av juni kom dess första läsare givetvis från städerna. Dessutom hade bönderna i Rhenlandet ännu långtifrån den revolutionära energi som schlesierna uppvisade. Men ända från första månaden tog *NRZ* parti för de hårt ansatta bönderna.

Den 10 juni publicerade minister Patow en promemoria som påstod sig sörja för att avskaffa de feodala rättigheterna på landsbygden, men också att avslöja hur tunga de feodala bördorna var. Det ledde till det första stora utbrottet i *NRZ* angående frågan:

Efter att ha läst igenom denna promemoria är det obegripligt varför det inte för länge sedan har brutit ut ett bondekrig på det gamla Preussens landsbygd ...

Revolutionen i Berlin [i mars] har gjort dessa feodala förhållanden omöjliga för all framtid. Bönderna hade omedelbart avskaffat dem i praktiken, vilket var helt naturligt. Regeringen kunde inget annat gör än att ge laglig form åt *avskaffandet av alla de feodala bördor som i själva verket redan hade genomförts med hjälp av folkets vilja*.

Men innan aristokratin bestämmer sig för ett 4 augusti [1789 i Frankrike: första avskaffandet av de feodala rättigheterna] måste deras slott först stå i lågor.

Via Patows promemoria uppmanas de borgerliga försoningspolitikerna i Nationalförsamlingen

tillika att förråda bonderevolutionen, som bröt ut över hela Tyskland i mars, till aristokratin.

Regeringen är ansvarig för de konsekvenser som en tillämpning av Patows principer kommer att få på landsbygden.²⁶

Efter en svidande analys av regeringens förslag blev slutsatsen: "Regeringen *provocerar fram ett bondekrig*", speciellt i Schlesien. Det var utan tvekan en förhoppning och ett mål snarare än en självsäker förutsägelse.

Som det antyds i punkt 6 i kraven var alltså den viktigaste bondefrågan huruvida den jordägande aristokratin skulle kompenseras eller gottgöras för att bönderna "friköpte" deras mark. Marx och Engels följde upp detta energiskt, och betonade att de feodala rättigheterna redan hade avskaffats underifrån genom böndernas egna revolutionära handlingar, och dessa anspråk skulle inte återställas ens delvis under täckmantel av en lag för att avskaffa feodala pålagor som i själva verket återställde en del av det som bönderna hade sopat undan. Så lät det i en viktig artikel av Marx i slutet av juli. Regeringen inser att: "Det är omöjligt att återinföra hela det gamla status quo. Bönderna skulle utan vidare spisning slakta sina feodala magnater." Därför hoppas regeringen kunna tysta bönderna med hjälp av små eftergifter, och till och med därmed vinna deras röster. Den är villig att stifta förbud mot att plocka böndernas gäss men inte mot att plocka bönderna själva.²⁷

Denna artikel lyfte frågan från agitatorisk nivå till en insikt i borgarklassens klassförhållanden till de gamla härskarna. De borgerliga ministrarna är beredda att inkräkta på den feodala äganderätten – därav de delvis eftergifterna – men inte på den borgerliga äganderätten, specifikt den borgerliga äganderätt som med hjälp av friköpandet hade rests på ruinerna av det feodala ägandet, en procedur som omvandlar feodala anspråk till kontant betalning:

Och det är helt enkelt av denna orsak som han inte kommer att ändra överenskommelserna om friköp, eftersom de feodala egendomsförhållandena med hjälp av dessa överenskommelser har förvandlats till *borgerliga* egendomsförhållanden, eftersom han därför inte kan ändra dem utan att på samma gång formellt inkräkta på det borgerliga ägandet. Och borgerligt ägande är natur-

26 Marx, "Patows Ablösungsdenkschrift", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 106 f.

27 Marx, "Der Gesetzenwurf über die Aufhebung der Feudallasten", *NRZ* 30 juli 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 279-281.

ligtvis lika heligt och okränkbart som det feodala ägandet är öppet för angrepp och, beroende på ministrernas behov och mod, till och med att inkräkta på.²⁸

Mot detta ställer Marx hur den franska revolutionen befäste sig på bönderna genom att sopa undan de feodala rättigheterna.

1789 svek inte den franska bourgeoisien för ett ögonblick sina allierade, bönderna. Den visste att grunden för dess styre var att krossa feodalismen på landsbygden, att upprätta en fri, jord-ägande bondeklass.*

Utan att tveka förräder den tyska bourgeoisien 1848 bönderna som är deras *mest naturliga allierade*, kött av dess kött, förutan vilka de är maktlösa mot adeln.²⁹

Nästa större artikel om denna fråga kom från Engels i början av augusti. Först visar han att enligt de principer som regeringen av misstag fastställt, är det jordägarna som juridiskt är skyldiga bönderna pengar, inte tvärtom – löner för obetalt arbete. Men precis som i alla andra länder

är omvandlingen av feodal egendom till borgerlig egendom och feodal makt till kapitalets [makt] alltid ett bedrägeri mot trälarna till feodalherrarnas fördel. Trälarna måste alltid *köpa* sin frihet, och köpa den dyrt. Den borgerliga staten handlar enligt principen: det enda man får gratis är döden.³⁰

Dessutom kommer systemet med återköp att få en varaktig ekonomisk effekt av stor betydelse. Med regeringens grundvalar är det huvudsakligen de större bönderna som kan köpa sig fria genom att ge upp ett stycke av sin mark. Men småbönderna, som inte kan göra det, måste låna:

Den nödvändiga konsekvensen av dessa enorma krav på bönderna är ... att de hamnar i händerna på ockrare. Ocker är en nödvändig ledsagare till en *fri* klass av småbönder, vilket Frankrike, Rhenpfalz och Rhenlandet visar. Den preussiska läran om återköp har gjort det möjligt för den gamla provinsens [Preussens] småbönder att åtnjuta ockerns bördor redan innan de är fria. Den preussiska regeringen har sedan länge överhuvudtaget förstått hur den på samma gång ska utsätta de undertryckta klasserna för både de feodala och de moderna borgerliga förhållandenas bördor och på så sätt göra deras ok dubbelt tyngre.³¹

Vi kan kort tillägga att *NRZ* tog upp andra bondefrågor när de dök upp. Den 26 juli avslöjade till exempel en artikel av Engels hur de regionala ståndsförsamlingarnas sammansättning gjorde att kontrollen blev kvar i händerna på jordägarna, och till och med bara gav lite kontroll till de större bönderna.³² Den 6 augusti belyste han hur bönderna behandlades av jordbrukskommissionärerna,

28 *Ibid*, s 282.

* I december återvände Marx till denna jämförelse i artikeln om "Bourgeoisien och kontrarevolutionen", där han redogjorde för den roll som Patows lagförslag haft – "det bedrägligaste exemplet på den kraftlösa bourgeoisiens tafatta försök och strävan att avskaffa de feodala privilegierna". Skillnaden mot Frankrike har vi nämnt i kapitel 9. (Marx/Engels, "Die Bourgeoisie und die Kontrerevolution", Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 121; se ovan kapitel 9, s 99.) Återigen i sitt försvarstal inför Kölnjuryn den 8 februari 1849: "Om nationalförsamlingen inte förstod att krossa fienden i hären, så gällde det framförallt att vinna en vän i bondeståndet. Även därifrån avstod den." (Marx, *Kölnerprocessen mot de rhenska demokraternas utskott*, på marxists.org.) Några år senare fick Marx tillfälle att klargöra att till och med 1700-talets franska borgarklass hade undvikit en allians med bönderna: "ingenting gjorde mer för att hindra det franska borgerskapet från att fullborda sin seger än det faktum att man inte förrän 1789 kunde bestämma sig för att göra gemensam sak med bönderna." (Marx, "Brev till Engels", 27 juli 1854, på marxists.org.)

29 Marx, "Patows Ablösungsdenkschrift", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 283.

30 Engels, "Debatte über die bisherige Ablösungsgesetzgebung", *NRZ* 6 augusti 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 311.

31 *Ibid*, s 312.

32 Engels, "Vereinbarungsdebatte über die Kreisstände", *NRZ* 26 juli 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 271.

vars "diktatoriska befogenheter måste avskaffas."³³

3. *NRZ vänder sig till bönderna*

Gruppen kring *NRZ* var inte bara ett revolutionärt politiskt centrum, utan när det blev möjligt också ett organisatoriskt centrum. Eftersom Kommunistiska förbundet hade lagts på hyllan var *NRZ* en löslig operation, organisatoriskt sett. Dess politiske ledare var naturligtvis Marx, både offentligt som tidningens redaktör och som ledare för vänstern inom Demokratiska förbundets rörelse. Den ledande aktivisten inom "Marx' parti" (som deras fiender kallade dem) i Arbetarförbundet var Karl Schapper.

I september kom tecken på att man hade nått en skiljeväg, med den ökande regeringskrisen och det ökande folkliga missnöjet. *NRZ*-gruppen tog ett nytt initiativ: vid ett massmöte i Köln som hölls under dess ledning inrättades en "Kommitté för allmän säkerhet" som fröet till en dubbelmakt, med namnet som en påminnelse om den franska revolutionen.³⁴ Men Köln var också en preussisk befästning och samlingsplats för trupper. Vid en avgörande konfrontation vore inte staden en tillräcklig bas. Rörelsen måste utvidgas till landsbygden, inte bara journalistiskt utan också organisatoriskt.

Vändningen mot praktiskt arbete i jordbruksfrågan inleddes i augusti, med Arbetarförbundet som hävstång och "Fordringar av Kommunistiska Partiet i Tyskland" som program.³⁵ Demokratiska förbundet dög inte. Bördan av en verkligt revolutionär verksamhet skulle bli mer än vad deras småborgerliga vänster skulle tåla.*

Det Demokratiska förbundet var användbart i en förberedande roll. En regional konferens i Rhenlandet den 13-14 augusti övertalades att rekommendera att man skulle inleda regeringsfientlig propaganda i jordbruksområdena, genom att skicka ut organisatörer, hålla möten och bilda grupper, ty (sa konferensen) bönderna hade radikaliserats av frågorna om beskattning, de feodala bördorna och förföljelserna från byråkratin. "Kongressens viktigaste förslag var uppmaningen att utnyttja oron bland bönderna och i jordbruksområdena", säger Hammen, "och det var förvisso inspirerat av Marx."³⁶ Det fanns förvisso ingen annan som kunde inspirera det.

Besluten om denna punkt betonades när Moll rapporterade om Arbetarförbundet i konferensen i Köln den 3 september. Alla förbund, sa han, skulle "ta på sig plikten att göra turer till landsbygden i närheten, bearbeta bönderna och fabriksarbetarna, bilda förbund i byarna och stå i regelbunden kontakt med dem."³⁷ Arbetarförbundet hade redan innan dess påbörjat arbetet. Den 21 augusti hade dess ledning tagit upp frågan: "Hur ska man hjälpa proletariatet på landsbygden?"³⁸

Den 27 augusti besökte en delegation från förbundet i Köln det första målet, staden Worringen 1½ mil nedströms floden. Det var centrum för mer än en sorts landsbygdsproducent: bönder, lant-

33 Engels, "Debatte über die ...", *NRZ* 6 augusti 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 312.

34 Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln*, s 122-125.

35 Hammen, *Red 48ers*, s 260, 267.

* Hammen skriver:

"Detta spörsmål att gå ut på landsbygden, att utnyttja missnöjet inom jordbruket, att organisera föreningar och hålla möten på landet, drevs av Marx, Engels och deras trogna anhängare ... Men det var Arbetarförbundet under ledning och inspirerat av Moll och Schapper, som gjorde mest för att genomföra detta närmande till jordbruket. Det vanliga Demokratiska förbundet var mindre aktivt." (*Ibid*, s 267. Det finns en kort sammanfattning av *NRZ*-gruppens arbete i Hammen, "Marx and the Agrarian Question", *American Historical Review*, 1972, s 688-694, i författarens vanliga nedsättande stil.)

Men när krisen i september blev besvärlig agerade den Demokratiska vänstern för att man skulle dra sig ur.

36 Hammen, *Red 48ers*, s 267 f.

37 Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln*, s 128.

38 Hammen, "Marx and the Agrarian Question", s 689.

arbetare och även industriarbetare som bodde i de omgivande byarna.³⁹ Efter en diskussion med bönderna om de politiska och sociala förhållandena bildades ett lokalt förbund med 40 medlemmar. Organisatorerna från Köln återvände två veckor senare för att konsolidera avdelningen och förbereda en demonstration. Samma söndag, den 10 september, framträdde också två organisatörer från Köln i byn Wesslingen (eller Wesseling) för ett möte med bönderna, som grundade en lokalorganisation sedan borgmästaren hade upplöst mötet genom att arrestera organisatorerna under natten.⁴⁰

Arbetsförbundets medlemmar förbereddes aktivt för de nya aktiviteterna med hjälp av skolning som använde programmet i "Fordringarna". En stor mängd flygblad med detta program spreds också vida omkring på landsbygden och även i Köln. Medlemmarna gick igenom kraven punkt för punkt för att vara beväpnade med argument, information och idéer. (Engels tillhörde dem som höll i föredragen.)

Ett annat mål med förbundets interna skolning var att betona vikten av arbete bland bönderna. Dess tidning sa till exempel till läsarna: "Tysklands revolutionära styrka finns bland bönderna och inom arbetarklassen, det har sedan mars visat sig i större delen av vårt fosterland ... Om bönderna och arbetarna förenas, om de håller ihop energiskt, då kommer de snart att bli befriade från de feodala bördorna, från ocker och kapitalets pressande tyngd."⁴¹ Skolningen kring jordbruksfrågan fortsatte under resten av året.⁴² De fortsatte också att publicera systematiska rapporter i förbundets press om bondeoroligheter, demonstrationer och strider på andra ställen i Tyskland⁴³ – publicitet som hade ett dubbelt syfte.*

Av möjligen stor vikt var det faktum att "Marx' parti" den 10 september startade en ny tidning jämte *NRZ* och Arbetsförbundets organ. Den kallades *Neue Kölnische Zeitung*, med underrubriken "För medborgare, bönder och soldater". Den förkunnade sig vara för den Sociala och demokratiska republiken ("socialdemokratisk" eller "socialistisk och demokratisk" i nuvarande språkbruk) och gavs ut i "hela det arbetade folkets arbetande klassers" intressen.⁴⁴

6. Organisera en bonderörelse

I detta praktiska program för en revolutionär allians mellan arbetarna och bönderna avlossades den första stora kanonen på söndagen den 17 september med en massdemonstration i Worringen. Den politiska jordmånen hade bara förberetts under kort tid, men resultaten var redan betydande.[§]

39 Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln*, s 123.

40 *Ibid*, s 129.

41 *Ibid*, s 130, som citerar ur numret från 7 september; se även Hammen, *Red 48ers*, s 260, 295.

42 Hammen, *Red 48ers*, s 319.

43 Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln*, s 131 f.

* Hammen: "Kommunisterna räknade starkt med oroligheter inom jordbruket. Både *Neue Rheinische Zeitung* och Arbetsförbundets tidning publicerade ett flertal rapporter om bondeoroligheter, stora protestmöten och spridda våldshandlingar över hela Tyskland. Sådana berättelser uppmuntrade arbetarna och demokraterna i städerna att vända sig till bönderna för att få hjälp, och omvänt var det mer sannolikt att lokala oroligheter inom jordbruket skulle ta fast form om bönderna såg att deras klagomål var en del av ett riksomfattande mönster." (Hammen, *Red 48ers*, s 295.)

44 Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln*, s 133; Hammen, *Red 48ers*, s 284.

§ Hammen berättar:

"Optimistiska rapporter från Worringen antydde att nästa hela folket, stadsbor och bönder, i det området hade antagit den 'nya uppfattningen'. Borgmästaren sände å andra sidan alarmerande rapporter till de preussiska myndigheterna i Köln och talade om farliga 'rebeller' från Köln som spred ateistiska, kommunistiska och förrädiska uppfattningar bland bönderna. 'Fordringar av Kommunistiska Partiet' spreds. Han rapporterade till och med att Marx och Schapper hade varit där och spridit kommunistiska idéer ... Söndagen den 17 september sticker ut som en högtidsdag för kommunisterna. Den organisatoriska succén och de enhälliga uppfattningarna vittnade om det kommunistledda Arbetsförbundets framgång i att rekrytera anhängare bland bönderna och i byarna." (Hammen, *Red 48ers*, s

Åtgärder vidtogs för att transportera anhängare från Köln med vagnar och kolpråmar, utöver de som skulle gå. Polisen använde trakasserier för att förhindra transporterna från Köln. Armébefälhavaren, överste Engels (inte någon släkting), försatte befästningarna i larmberedskap, riktade kanonen mot staden och gjorde förberedelser för att stänga stadens portar. Men trots hinder och provokationer ägde demonstrationen rum som planerat. På en äng bredvid Rhen ställdes en stor talarplattform upp med en röd fana ovanför och flankerad av svart-röd-gula republikanska fanor. Omkring 8-10 tusen personer deltog, i ett i det närmaste enhälligt stöd till talen för revolution och socialism. Hela händelsen ägde rum under NRZ-gruppens öppna ledning, med Schapper vald till ordförande och Engels till sekreterare. Delegater från andra städer och jordbruksområden hade också bjudits in och deltog: exempelvis talade Lassalle för rörelsen i Düsseldorf. Flera polisspioner upptäcktes och kastades i Rhen av folkmassan.⁴⁵

Demonstrationen i Worringen visade verkligen att något nytt hade hänt på scenen. Rapporten i *Deutsche Zeitung* konstaterade: ”Detta är det första exemplet i vår provins på det faktum att det subversiva partiet också försöker få kontroll över massorna på landsbygden.”⁴⁶ Denna händelse var ända tills långt in på 1900-talet troligen det mest lysande exemplet på hur socialister organiserade en allians med revolutionära bönder.

På motsvarande sätt uppmuntrades arbetarna i Köln att försöka skaffa sig stöd bland bönderna. Bönderna, sa Moll till Arbetarförbundet, ville höra ”demokratins och socialismens humanistiska läror”.⁴⁷

Samma dag som händelserna i Worringen hölls också en jättedemonstration med många tusen i Frankfurt, hemvist för själva församlingen, i protest mot församlingsmajoritetens försagdhet och kapitulation. Det kejserliga ministeriet, som inte hade några egna väpnade trupper, behandlade det som ett folkuppror och kallade in preussiska, österrikiska och hessiska trupper för att ”återställa ordningen”.

Engels’ två artiklar om rörelsen i Frankfurt är viktiga genom att de betonar bönderna som fanns i närheten. Kampen fördes ”av arbetarna i Frankfurt, Offenbach och Hanau, och av bönderna i den omgivande regionen ...” Medan medelklasserna i Frankfurt inte lyfte ett finger kom kraftfull hjälp från ”bönderna från oräkneliga platser runt omkring.” Om den 19 september skriver Engels:

Tillströmningen av bönder måste ha varit mycket stor under natten ... Den revolutionära inställningen hos bönderna i Odenwald, Nassau och Hesse-Cassel [förhindrade att det skickades fler trupper] ... Om bara upproret håller ut idag, då kommer hela Odenwald, Nassau, Hesse-Cassel och Rheinhessen, och hela befolkningen i och kring Fulda, Koblenz, Mannheim och Aschaffenburg att vara redo för strid, och trupperna kommer inte att kunna slå ner upproret.⁴⁸

Men, skrev han, han förväntade sig inte att revolutionärerna skulle segra, Hans andra artikel angav de specifika orsakerna: artilleriets effektivitet på de breda gatorna och medelklassernas motstånd. Och

Truppernas överlägsna styrka, som snabbt fördes in med järnväg till skillnad från bönderna som

301.)

Trots borgmästarens rapport är det osannolikt att Marx själv reste till Worringen. Under dessa aktiviteter fungerade Marx som offentlig politisk ledare och talesman, hårt belastad redaktör och ordförande i ett eller annat förbund, men han talade inte vid demonstrationerna. Han var tekniskt utlänning och hade av sagt sig sitt preussiska medborgarskap några år tidigare. Dessutom var han en dålig offentlig talare.

45 Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln*, s 125-128; Hammen, *Red 48ers*, s 301 f.

46 Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln*, s 127-128, fotnot.

47 Hammen, *Red 48ers*, s 303.

48 Engels, ”Der Aufstand in Frankfurt”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 410.

sakta strömmade in till fots, gjorde resten.

Men

De rasande bönderna kommer inte bara att lägga ner vapnen utan vidare spisning. Om de inte kan bryta upp Nationalförsamlingen, så har de fortfarande tillräckligt att göra för att städa upp huset hemma ... Vårens bondekrig kommer inte att ha uppnått sitt mål – innan det har uppnått sitt resultat, att befria bönderna från feodalismen.⁴⁹

Händelserna i Frankfurt gav myndigheterna i Köln ytterligare anledning att drabbas av panik över ”Marxpartiets” arbete bland bönderna, inte minst när det tillkännagav att nästa massdemonstration på landsbygden skulle hållas den 1 oktober i Wesslingen (den stad där de första organisatörerna hade arresterats). I Köln stödde ett massmöte den 20 september, där bland andra Engels talade, barrikadkämparna i Frankfurt mot ”förrädarna” i Frankfurtsförsamlingen. *NRZ* förkunnade att de skulle sätta upp sina resolutioner över hela staden. Det Demokratiska förbundets andra regionala konferens var planerad att öppna i Köln på måndagen den 25. Tidigt denna morgon försökte samordnade polisträder som planerats under helgen arrestera *NRZ*:s alla kadrer som hade talat vid demonstrationen i Worringen, anklagade för ”omstörtande sammansvärjning”.⁵⁰

Det formella, och troligen största delen av det faktiska, motivet till regeringens attack på Köln-rörelsen i september var ”Marxpartiets” arbete bland bönderna. Det låter väldigt vettigt ur Rhen-myndigheternas synvinkel: om bara arbetarna i städerna reste sig så skulle resultatet bli en kupp; om landsbygdsområdena också reste sig skulle det vara en första klassens revolt; om regionen kring Berlin fattade eld i efterdyningarna till Frankfurt och Rhenlandet, så skulle det kunna betyda revolution i Tyskland.*

Trots allt hölls demonstrationen den 1 oktober i Wesslingen. Två veckor senare hölls ännu en stor demonstration i Worringen: denna gång förbjöd regeringen mötet och samlade ihop trupper för att hindra det, men övergav denna uppenbart olagliga ståndpunkt när Arbetarförbundet ändå fortsatte.

Under hela hösten [förtäljer Hammen] bildades nya föreningar i småstäderna och bland bönderna. Utdelningen av ”Fordringarna av Kommunistiska partiet” fortsatte. När den revolutionära spänningen ökade i november uppmanade kommittén medlemmarna i Arbetarförbundet i Köln att organisera och delta i regelbundna söndagsdemonstrationer på landsbygden. Förbundets tidning rapporterade att dess sändebud överallt möttes av ”glädje och entusiasm”.⁵¹

Men som vi nu känner till rörde sig den liberala borgarklassen i Frankfurt och Berlin stadigt åt höger. I december kom Marx’ artiklar om borgarklassens utfästelser till kontrarevolutionen. Samtidigt ökades bondeagitationen i *NRZ*. Alltmedan Marx övergav illusionen att borgarklassen skulle kunna vara revolutionens viktigaste allierade övergick han i själva verket alltmer till att bönderna skulle fylla denna roll.⁵²

49 *Ibid*, s 411 f.

50 Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln*, s 133 f; Hammen, *Red 48ers*, s 306 f.

* Händelserna i Köln i september 1848 kommer att tas upp igen i band 3, i anknytning till frågan om revolutionär strategi. Arresteringsorderna, inklusive den på Engels, var i kraft under lång tid efteråt, även om händelserna den 25 september orsakade ett dödläge. Det var vid denna tidpunkt som Engels lämnade Köln, och så småningom gjorde sin fotvandring genom Frankrike i oktober (som beskrivs i föregående kapitel). Han stannade i Schweiz till mitten av januari, då han återvände till Köln. Med hjälp av undantagslagar i Köln stängdes *NRZ* och andra tidskrifter, *NRZ* kom inte ut mellan 27 september och 12 oktober. Marx hade inte namngivits i de ursprungliga arresteringsorderna eftersom han inte hade talat i Worringen, men myndigheterna hittade snart på andra anklagelser mot honom och han stod inför rätta i februari.

51 Hammen, *Red 48ers*, s 319; jmf Becker, *Karl Marx und Friedrich Engels in Köln*, s 130.

52 Se till exempel uppmaningen till ett block mellan proletariatet, bönderna och småbourgeoisien, i Marx, ”Die

7. NRZ:s permanenta linje

December blev en vändpunkt eftersom den nya och mer högerinriktade regeringen Manteuffel öppet angrep bönderna.

Den 20 december 1848 [redogjorde Engels i en senare historisk artikel] utfärdade den en provisorisk förordning, varmed feodala tjänster med bara några få undantag återinfördes på gammal basis, med förestående ytterligare justeringar. Det var denna förordning som fick [Wilhelm] Wolff att behandla de schlesiska böndernas situation i *Neue Rheinische Zeitung*.⁵³

Wilhelm Wolff var en av de viktigaste medlemmarna i Marx' grupp, NRZ:s redaktion. Och han var förvisso en ovanlig fågel: en bondpojke som med enorma ansträngningar hade skaffat sig en utbildning och blivit en konsekvent revolutionär. I en senare biografisk artikel berättade Engels varför Manteuffels förordning sporrade Wolff att skriva:

Därmed krossades de livegna böndernas förhoppningar i gamla [östra] Preussen. Böndernas situation måste klargöras för dem för att få dem att gå till handling. Och för detta var Wolff rätt man. Inte bara därför att hans ursprung var son till en livegen bonde och att han som barn hade tvingats utföra arbete på godset, inte bara därför att han fortfarande kände det hat mot de feodala förtryckarna som denna barndom hade skapat i hans bröst: ingen var så väl bekant med den feodala livegenskapen i alla dess detaljer som han, och just i den provins som innehöll en fullständig katalog av alla dess olika former – Schlesien.⁵⁴

Wolff började skriva ett antal artiklar i NRZ som handlade om och riktade sig till bönderna. Huvudtemat var de enorma förmögenheter som den jordägande aristokratin hade pressat ur bönderna sedan de blev livegna. En inledande artikel av Marx hade tagit upp de franska böndernas krav på ”att återfå miljarden [francs]” – det vill säga få tillbaka den enorma kompensation som utbetalades till de gamla jordägarna efter Bourbons restauration. Marx hoppades då att denna fråga skulle radikaliserar den franska landsbygden. Det ”är den första revolutionära åtgärden”, skrev han optimistiskt, ”som slungar in bönderna i revolutionen.”⁵⁵

Detta tema anpassades till Tyskland och utvecklades av Wolff i en rad artiklar med titeln ”Den schlesiska miljarden”. Enligt Hammen ”skrev [Wolff] de flesta av dem, även om han otvivelaktigt hade hjälp av Marx, som alltid höll bönderna revolutionära potential i minnet.”⁵⁶ Efter krav publicerades och spreds en nyttigivning av artikelserien i Schlesien själv, med nödvändighet olagligt i den regionen.⁵⁷ Wolffs artiklar lästes fortfarande av tyska bönder 40 år senare.*

Wolffs nära samarbete med Marx och Engels hade inletts i Bryssel 1846 och fortsatte till hans död

* ’Kölnische Zeitung’ über die Wahlen”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 217, citerat i kapitel 9, s 104.

53 Engels, ”On the History of the Prussian Peasants”, *The Peasant War in Germany*, s 182. [Ej i svenska översättningen – öa.]

54 Engels, ”Wilhelm Wolff”, Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 62 f.

55 Marx, ”Die Milliarde”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 355.

56 Hammen, *Red 48ers*, s 376.

57 Engels, ”Wilhelm Wolff”, Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 67; Hammen, *Red 48ers*, s 377; se även Engels, *Marx och "Neue Rheinische Zeitung" (1848-1849)*, på marxists.org.

* 1851 planerade Marx att ge ut en artikelsamling från NRZ, inklusive Wolffs serie om de schlesiska bönderna, men projektet genomfördes aldrig. (Marx, ”Brev till Weydemeyer”, 31 oktober 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 583.) 1876 publicerade Engels en biografi över Wolff i en rad artiklar, där mer än hälften ägnades åt en antologi av Wolffs skrifter i bondefrågan. (Engels, ”Wilhelm Wolff”, Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 63-81.) 1866 gavs Wolffs artikelserie ”Den schlesiska miljarden” ut på nytt i Zürich för att distribueras i Tyskland under perioden med de antisocialistiska lagarna. Engels' inledning innefattade en artikel, ”Om de preussiska böndernas historia”, som spårade ursprunget och utvecklingen av de ”ökända förhållanden [för bönderna i östra Tyskland] som inte ens har sin motsvarighet i Ryssland”, från perioden med den låtsade befrielsen 1806-1807 och ända till 1849.

1864. (Han är "Lupus" i korrespondensen mellan Marx och Engels.) Marx tillägnade honom det första bandet av *Kapitalet*. Efter 1849 bosatte sig Wolff i Manchester. "Under flera år", skrev Engels, "var Wolff den enda politiska själsfrände jag hade i Manchester. Det är inte att undra på att vi sågs nästan varje dag, och att jag ofta fick tillfälle att förundras över hans nästan instinktivt riktiga bedömningar av dagshändelserna."⁵⁸ Det dagliga inflytandet från denna revolutionär av bondeursprung var utan tvivel ett skäl till varför Engels ägnade så mycket uppmärksamhet åt bondefrågan inom politiken och i historien.

NRZ-gruppens arbete bland bönderna 1848-1849 var bara en början. Det fick ingen fortsättning eftersom den situation som gav upphov till det tog slut i och med kontrarevolutionens framgångar i Tyskland. Men det står som ett exempel på Marx' och Engels' första sätt att närma sig bondefrågan som en politisk verklighet.

Nästan ett halvsekel senare – 44 år för att vara exakt – skulle Engels skriva sin mest fullständiga avhandling om bondefrågan, "Bondefrågan i Frankrike och Tyskland", ur vilken vi redan har citerat flera gånger. Den uppfattning som detaljerat går igenom där är ett förkroppsligande av NRZ:s linje: den proletära socialistiska rörelsen måste vända sig till bönderna för en revolutionär allians mot kapitalismen, men utan några illusioner om bönderna. Denna uppfattning ska tydligt särskiljas från två andra åsikter som var utbredda redan då och är dominerande än idag: (1) föreställningen om bönderna som revolutionens främsta sociala kraft och den främsta revolutionära klassen, och (2) den reformistiska benägenheten att bortse från bönderna som någon som helst revolutionär kraft.

Det är sant att svårigheten inte bara var de bondefientliga uppfattningarna hos rörelserna i städerna, utan också böndernas arbetarfientliga fördomar, "fördomar som framspringer ur småbondens ekonomiska läge i dess helhet, hans uppfostran och isolerade levnadssätt och vilka underblåses av den borgerliga pressen och storgodsägarna".⁵⁹

Alltsedan arbetarrörelsens uppkomst har det i Väst Europa just inte fallit sig svårt för bourgeoisie-
sien att i böndernas fantasi göra de socialistiska arbetarna misstänkta och hatade som partageux,
som "delare" och som lata giriga stadsbor, som spekulerade på böndernas egendom...⁶⁰

Engels förnekar inte att bönderna hindras att lyssna på den socialistiska propagandan av sin "än så länge ... ingrodda äganderättskänsla".

Ju svårare kampen om hans hotade åkerlapp blir, med desto våldsammare förtvivlan klänger han sig fast vid den och i desto högre grad ser han i socialdemokraten, som talar om överföring av jorden i samhällelig ägo, en lika farlig fiende som i procentaren och advokaten.⁶¹

Men eftersom socialisternas parti har som mål att erövra den politiska makten måste de trots det sträva efter att vinna över bönderna:

Men för att erövra den politiska makten, måste detta parti dessförinnan utsträckas från staden till landet, bli en makt på landsbygden. Detta parti som före alla andra partier skaffat sig klar insikt om sammanhanget mellan de ekonomiska orsakerna och de politiska följderna och som alltså även för längesen upptäckt ulven under den påflugne bondevännen-godsägarens fårapäls, skall detta parti lämna den till undergång vigde bonden i händerna på den falske beskyddaren, och låta bonden förvandlas från passiv till aktiv motståndare till industriarbetaren? Därmed är vi mitt uppe i bondefrågan.⁶²

58 Engels, "Wilhelm Wolff", Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 88.

59 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

60 *Ibid.*

61 *Ibid.*

62 *Ibid.*

Mer än en gång betonade Engels att socialismen inte kunde segra mot böndernas motstånd ens i de utvecklade länderna i Västeuropa. Han skrev: ”*mot* småböndernas vilja är i Frankrike ingen i längden framgångsrik omvälvning möjlig.”⁶³ Liknande ett år tidigare: ”Men även i detta Frankrike inser socialisterna alltmer, att någon varaktig seger inte är möjlig, innan de vunnit folkets stora massa för sin sak – det vill säga i detta fall bönderna.”⁶⁴ Med detta säger Engels två saker: om vi faktiskt inte kan få ett aktivt stöd från en eller annan del av bönderna, så är det i grund och botten fortfarande nödvändigt att åtminstone neutralisera dem. Och även om det skulle gå att erövra den politiska makten mot småböndernas vilja så går det inte att behålla den, och det kommer inte att ske någon socialistisk omvandling av samhället.

Det som med nödvändighet förändrades i Marx’ och Engels’ skrifter om bondefrågan under perioden av explosiva förändringar mellan 1848 och 1849, var bedömningen av vad man kunde förvänta sig vid en viss tidpunkt i ett visst land och under vissa omständigheter, precis på samma sätt som deras förväntningar på andra revolutionära processer förändrades. I resten av detta kapitel ska vi titta på deras uppfattningar i olika nationella exempel, vartefter de försökte bedöma böndernas aktuella revolutionära potential inom ramen för en möjlig social revolution. Hur korrekt deras bedömning var vid en viss tidpunkt eller plats är av sekundär betydelse här, poängen är vad deras sätt att närma sig frågan betydde för hur de såg på en klass’ roll under en revolution.

8. Tyskland: fram till 1850

Efter indragningen av *Neue Rheinische Zeitung* och slutet för ”Marx’ parti” som politiskt centrum i Köln, fanns en sista fruktlös efterdyning till den tyska revolutionen, den beväpnade ”kampanjen för rikets konstitution”, med en del strider i södra Tyskland och Rhenlandet 1849. Marx och Engels fortsatte sin bondepolitik. I Baden försökte de – förgäves – få den påstått revolutionära provisoriska regeringen att vinna över ”befolkningens stora majoritet inom jordbruket” genom att omedelbart avskaffa alla feodala bördor på bönderna, genom att göra det som liberalerna i Frankfurt hade vägrat att göra.⁶⁵ Trots att vänstern i Baden smet undan rapporterade Engels redogörelse för den väpnade kampanjen att ”en stor del” av bönderna stödde den revolutionära kampen.⁶⁶ I sin *Revolution och kontrarevolution i Tyskland*, som skrevs 1852, gav hans sammanfattning dem mindre beröm, utom när han tog med lantarbetarna bland bönderna:

En del av den fattigare landsbygdsbefolkningen, arbetare och småbrukare [läs: småbönder] anslöt sig i allmänhet till dem [städernas arbetande klasser] efter att konflikten faktiskt brutit ut...

Vad gäller de landsbygdsbönder som anslöt sig till upproret så kastades de i allmänhet i armarna på det revolutionära partiet på grund av den relativt enorma skattebördan, och delvis av de feodala bördor som tryckte ner dem. Utan något eget initiativ bildade de svans efter de andra klasser som var indragna i upproret, och de vacklade mellan arbetarna å ena sidan och den lilla handelsmannaklassen [läs: småbourgeoisien] å den andra. Deras egen sociala ställning avgjorde nästan i samtliga fall åt vilket håll de gick: jordbruksarbetarna stödde i allmänhet hantverkarna i städerna, småbrukarna lutade åt att gå hand i hand med de små affärsägarna.⁶⁷

Efter att denna väpnade kampanj hade misslyckats slog sig Marx och Engels ner i London. I kapitel

63 *Ibid.*

64 Engels, *”Inledning till Klasstriderna i Frankrike 1848-1850”*, på marxistarkiv.se, s 9.

65 Engels, ”Die deutsche Reichsverfassungskampagne”, Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 134. Jmfr Hammen, *Red 48ers*, s 400.

66 *Ibid.*, s 112, citerat i kapitel 9, s 105, not 26.

67 Engels, ”Revolution and Counter-Revolution in Germany”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 379 f. Se även s 306 f. [Ej med i den svenska översättningen på marxists.org – öa.]

10 har vi förklarat utvecklingen av deras uppfattningar 1850, i synnerhet den period då de skrev "Hänvändelsen till Kommunistiska förbundet" som fortfarande antog att revolutionen stod om hörnet, även om den tillfälligt hade bedarrat. Låt oss nu relatera bondefrågan till denna period.

Som vi såg lämnade Marx och Engels erfarenheterna från 1848-1849 med övertygelsen om att den småborgerliga Demokratin, om den kom till makten, skulle bli den verkliga revolutionens farligaste fiende. Den förestående revolutionära perioden skulle utvecklas i två oavbrutna faser. Under den första fasen skulle det revolutionära proletära partiet marschera mot de existerande härskande klasserna i förbund med Demokratin, men den gemensamma segern skulle föra den sistnämnda till makten och den skulle oundvikligen förråda rörelsens och sin arbetarallierades mål. Arbetarklasserna måste vara förberedd för den andra fasen, som skulle ställa de konsekventa revolutionärerna mot de vacklande och kompromissande demokraterna, för att göra revolutionen "permanent".

Det som var omedelbart förestående – så som Hänvändelsen såg det i mars 1850 – var alliansperioden. Hänvändelsen är mycket tydlig med att den småborgerliga Demokratin vid denna tidpunkt stöddes både av bönderna och landsbygdsproletariatet – från landsbygdsproletariatet "så länge detta senare ännu inte har funnit ett stöd i städernas självständiga proletariat." Bönderna, säger den, är allierade till Demokratin – allierade under den kommande revolutionära kampen mot regeringen. Förvisso är också proletariatet allierat med Demokratin vid denna tidpunkt, men i framställningen framställs bönderna som stående under de småborgerliga demokratiska ledarnas inflytande, inte den proletära vänstern.⁶⁸ Hänvändelsen betonar främst frågan om prioriteringar som har skildrats i den första delen av detta kapitel: landsbygdsproletariatets företräde i arbetarpartiets jordbrukspolitik. Hänvändelsen förväntar sig att landsbygdsproletariatet kan vinnas över redan innan den andra fasen inleds. Därför borde kommunisterna huvudsakligen rikta sina krav till landsbygdsproletariatet snarare än bönderna, *och inte göra några eftergifter till bönderna på lantarbetarnas bekostnad*.

Liksom under den första franska revolutionen kommer småborgarna att överlämna feodalgodsen till bönderna som fri egendom. Det vill med andra ord säga att de vill bevara jordbrukarproletariatet och bilda en småborgerlig bondeklass som kommer att genomlöpa samma kretslopp av utarmning och skuldsättning, som den franske bonden ännu är inne i.

Arbetarna måste i sitt eget och i jordbruksarbetarproletariatets intresse motsätta sig denna plan. De måste kräva att den konfiskerade feodalegendomen blir statsegendom och att den användes till arbetarkolonier, som det associerade jordbrukarproletariatet driver med stordriftens alla fördelar och genom vilka den gemensamma egendomens princip omedelbart får en fast grundval mitt bland de vacklande borgerliga egendomsförhållandena. Liksom demokraterna med bönderna, måste arbetarna gå i förbund med jordbruksproletariatet.⁶⁹

Alliansen under första fasen betraktas uppenbarligen så här: de småborgerliga demokraterna *följda av bönderna* i förbund med den proletära rörelsen *som följs av landsbygdsproletariatet*.

Det är avgörande att inse att det problem som uppstår här är hur man ska göra med "den konfiskerade feodalegendomen", den exproprierade aristokratens mark. Det är inte frågan om den mark som för närvarande ägs av bönderna. De spänningar som förutses är med de bönder som vill utvidga sina ägor genom att ta över de egendomar som nyss förvärvats av revolutionen. I så fall kommer lantarbetarna (utöver vissa ekonomiska konsekvenser) att bli kvar i sitt nuvarande utsugna tillstånd, fortfarande daglönare hos bönder som just berikat sig. Revolutionen kommer bara att ha gynnat bönderna på bekostnad av landsbygdsproletariatet. Det är mot hotet om ett sådant resultat som Hänvändelsen föreslår en annan lösning: att förvandla de nya egendomarna till arbetarkooperativ som ska drivas som "gemensam egendom".

68 Marx/Engels, *Centralledningens hänvändelse till förbundet, mars 1850*, på marxists.org.

69 *Ibid.*

Det säger sig själv att det skulle vara lättare att vinna över bönderna genom att lova att ge dem de feodala ägorna som privat egendom, det vill säga genom att tävla med demokraterna i att förråda landsbygdsproletariatets intressen. Principen om klassprioriteringar innebär att där det gick att välja så väljer Marx intressena hos den klass som sugts ut av företagare bland bönderna. Och utan tvivel kommer detta val speciellt att ogillas av bönder som är stora nog att anställa lantarbetare.

Inställningen i Hänvändelsen innebar inte att man skulle ge upp försöken att vinna över även bönderna, ty revolutionen hade något annat att erbjuda bönderna. Bara kommunisternas fasthållande vid att genomföra revolutionen ända till slutet ("permanent") skulle garantera dem fritt ägande av deras *nuvarande* egendomar, utan gottgörelse till adeln och utan att överväldigande bördor påtvingas av regeringen och trycket från kapitalet. De bönder som skulle stöda Demokratatin mot revolutionen på grund av löften om de feodala ägorna skulle förlora allt, eftersom demokraterna var oförmögna att genomföra revolutionen. De bönder som stödde den permanenta revolutionen skulle göra det när de insåg vad som verkligen stod på spel. Denna process att inse och skola skulle vara uppgiften för den andra fasen. Till syvende och sist kunde revolutionen bara segra om man lyckades riva loss avgörande delar av Demokratins anhängare. Det innebar framförallt småbönderna.

Denna sammanfattning stakar ut Marx' "stridsplan", men den prövades förstas aldrig eftersom det förväntade revolutionära uppsvinget aldrig blev verklighet. Men innan Marx drog den slutsatsen i september gav han ytterligare bevis på hur viktiga småbönderna var för denna plan. I juni skrev Marx och Engels en andra Hänvändelse till medlemmarna, som utöver skisserna till deras plan pekade på några organisatoriska detaljer. Det är en ganska specificerad genomgång av vad kommunisterna hade gjort för att genomföra arbetet bland bönderna och vad de borde göra:

På platser som Schleswig-Holstein och i Mecklenburg, där bonde- och dagsverkarföreningar existerar, har förbundsmedlemmarna lyckats vinna direkt inflytande på dem samt delvis fått dem helt i sina händer. De sachsiska, frankiska, hessiska och nassauska arbetar- och dagsverkarföreningarna står ock till största delen under Förbundets ledning... Centralledningen uppmärksam-[mar] alla kommuner och förbundsmedlemmar på att Förbundets inflytande på arbetar-, idrotts-, bonde- och dagsverkarföreningar är av största betydelse och överallt måste uppnås. Centralledningen uppmanar de ledande kretsarna och de med densamma direkt korresponderande kommunerna att i sina följande brev speciellt rapportera, vad som gjorts i detta avseende.⁷⁰

9. Tyskland: om bondekriget

Samma sommar skrev Engels sin bok *Tyska bondekriget*. Även om innehållet gick tillbaka ända till 1500-talet så grundades verket på de aktuella politiska ramarna, och i inledningen åberopas den nyligen inträffade revolutionen: "bondekriget [står] inte helt främmande för vår nuvarande kamp, och de motståndare som måste bekämpas är till största delen desamma." Och den slutade på ett liknande sätt: "Nationens massa – småborgarna och deras jämställda (hantverkarna) samt bönderna – lämnades i sticket av sin ännu naturliga allierade, bourgeoisien, då den var alltför revolutionär, och delvis av proletariatet, då den inte var tillräckligt avancerad."⁷¹ Lärdomen var uppenbar: idag får bönderna inte lämna proletariatet i sticket, eller vice versa, ty de var naturliga allierade. Det behövdes ett nytt bondekrig.*

70 Marx/Engels, *Centralledningens hänvändelse till förbundet, juni 1850*, på marxists.org.

71 Engels, *Tyska bondekriget*, på marxists.org.

* Det var naturligtvis varken någon nyhet eller ovanligt att åberopa bondekriget i Tyskland inom tyska radikala kretsar. Redan 1844 hade Marx citerat Münzers kommunistiska uppfattningar, och hade kallat bondekriget för "den tyska historiens mest radikala faktum". (Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning*, på marxists.org. För en anmärkning om sammanhanget se *KMR*, band 1, kap 6, avdelning 5.) I en artikel från 1843 hade Engels gjort en kort sammanfattning av perioden, där han stoltserade med Münzers kommunism och konstaterade att efter kväsandet "tvingades bönderna tillbaka till sitt tidigare slaveri". (Engels, "Progress of Social Reform

I ett brev till Engels 1856 placerar Marx denna tanke i ett modernt sammanhang, efter en diskussion om de revolutionära möjligheterna:

I Tyskland blir hela programmet beroende av vilka möjligheter man har att understödja proletärens revolution genom ett bondekrig i någon sorts modern upplaga. Om det lyckas, kommer hela saken att gå alldeles utmärkt ...⁷²

Vilken betydelse bondekriget hade för revolutionen 1848, och mer allmänt för den moderna revolutionen, kom upp på nytt när Lassalle publicerade sitt versdrama *Franz von Sickingen* 1859. Medan Engels' hjälte hade varit Thomas Münzer, så var Lassalles hjälte ledaren för dåtidens riddarklass – en klass som var mot regimen men oförmögen att göra gemensam sak med de revolterande bönderna, vars arbete även de levde på. I olika brev till Lassalle förde Marx och Engels fram sin kritik, som de anmodats. Båda pekade på den politiska innebörden att utelämna böndernas kamp och Münzers plebejiska revolt ur bilden, i synnerhet som Sickingens dilemma (som Marx skrev) egentligen var ”den tragiska konflikt, varpå det revolutionära partiet av 1848/49 med rätta gick under”⁷³ – det vill säga den borgerliga Demokratin som under dessa år inte kunde göra gemensam sak med de förtryckta klasserna. Lassalles försummande missar ”det verkligt tragiska elementet i Sickingens öde”, skrev Engels:

Enligt min mening tänkte massan av den dåvarande, omedelbart till riket hörande adeln inte på att sluta förbund med bönderna; dess beroende tillät inte detta. Ett förbund med städerna skulle snarare ha varit möjligt, men detta kom inte heller eller bara delvis till stånd. Men genomförandet av den nationella adelsrevolutionen var möjligt bara genom ett förbund med städerna och bönderna, särskilt med de senare ... Härefter låg enligt min mening den tragiska konflikten mellan det historiskt nödvändiga postulatet och det praktiskt omöjliga genomförandet.⁷⁴

Det är ingen överdrift, även om det skulle ligga vid sidan av ämnet att visa det, att säga att större delen av lassalleanismen skildras dramatiskt i *Franz von Sickingens* uppenbara elitism. Den förkroppsligar förvisso det reformistiska mönstret att betrakta bönderna som något man inte behöver räkna med (annat än som röstboskap), och den är förenad med lassalleanernas teori om ”en enda reaktionär massa” som Marx angrep.⁷⁵ I och med Lassalles inriktning på en allians med aristokratin mot borgarklassen, stängde han också vägen för möjligheten av en allians med bönderna, och det av skäl som var modernare än de som drev de missnöjda riddarna på 1500-talet. Engels anmärkte syrligt: ”i ett övervägande jordbruksland som Preussen är det avskyvärt att bara hoppa på bourgeoisie i namn av industriproletariatet, men på samma gång inte med så mycket som ett ord nämna det patriarkala utsugandet av landsbygdsproletariatet under den stora feodala aristokratins piska.”⁷⁶ Samma sak gällde utsugningen av bönderna.

10. Tyskland: framåt mot en bondeallians

I *Tyska bondekriget* utsträckte Engels perspektivet på en revolutionär allians med bönderna till det förflutna. Från och med 1850-talet återvände han och Marx ofta till problemet att få den till stånd nu

on the Continent”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 401. Jmfr också Engels, ”The Condition of England: 1. The Eighteenth Century”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 474, och ”The State of Germany”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 27.) Alla dessa omnämnanden hade stimulerats av att det på 1830- och 1840-talen gavs ut ett antal verk om bondekriget, i synnerhet ett av Wilhelm Zimmerman 1841-1843, som gav Engels fakta till sin redogörelse 1850.

⁷² Marx, ”Brev till Engels”, 16 april 1856, på marxists.org.

⁷³ Marx, ”Brev till Lassalle”, 19 april 1859, på marxists.org.

⁷⁴ Engels, ”Brev till Lassalle”, 18 maj 1859, på marxists.org.

⁷⁵ För denna teori se ovan, kapitel 11, avdelning 5.

⁷⁶ Engels, ”Brev till Marx”, 5 februari 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 55.

och i framtiden.

Revolutionen 1848-1849 hade inte kunna fullborda böndernas befrielse från de feodala bördorna, för att inte tala om den kapitalistiska utsugningen: detta, skrev Marx 1858, ”är, om än i förändrad form, fortfarande en fråga som den kommande revolutionen måste lösa.”⁷⁷ Tyskland uppvisade därför ett mönster där kapitalismens nyare missförhållanden spred sig snabbt medan feodalismens gamla gissel fortfarande hängde över många bönders huvuden. Här hade vi en ojäm och sammanfatt utveckling som gav bondeinslaget i den kommande sociala revolutionen en dubbel dynamik.

Den preussiska regeringen plågade fortfarande bönderna i den gamla reaktionens intressen. ”Just i detta ögonblick”, informerade Marx sina läsare i *New York Tribune* 1853,

kokar den preussiska regeringen ihop två nya väldigt farliga projekt, det ena att begränsa den fria uppdelningen av egendomar, det andra att underkasta offentliga föreskrifter under kyrkan. De kunde inte ha valt två bättre mål för att fjärma bönderna i det rhenska Preussen, och medelklasserna i hela monarkin.⁷⁸

Men på samma gång pågick den kapitalistiska utvecklingen för fullt. Denna kombination medförde en viktig skillnad mellan situationen för de tyska bönderna jämfört med den i England och Frankrike. I Tyskland

pågår den industriella revolutionen fortfarande, om än under de allra minst gynnsamma förhållanden. Hemindustrin [bomullsindustrin] som baseras på smått, fritt jordäggande eller arrende kämpar fortfarande ständigt mot maskiner och ånga. De tröttkörda småbönderna griper efter hemindustrin som sin sista utväg. Men de har knappt hunnit bli industrialiserade förrän de återigen krossas av ånga och maskiner. Deras extrainkomster från jordbruket, potatisen de odlar själva, blir den starkaste kraft som håller ner deras lön åt kapitalisterna, som nu kan använda hela det normala mervärdet till de utländska kunderna som sitt enda sätt att behålla en konkurrenskraftig ställning på världsmarknaden, och vars hela profit skapas genom avräkning från den normala lönen.⁷⁹

Och på liknande sätt i ett brev följande månad:

Situationen hos oss har den stora fördelen att vi nu befinner oss mitt inne i den industriella revolution som i England och Frankrike i huvudsak tillhör det förgångna ... I Tyskland däremot befinner vi oss ännu mitt i ett livligt utvecklingsskede. Det gamla bondesamhällets industriella produktion, som producenterna endast drev till husbehov, trängs alltmera undan av den typ av kapitalistisk hemmaindustri som på andra håll i sin tur fått ge plats för en maskinellt genomförd tillverkning. Genom att vår industri på så sätt släpar efter i så många avseenden, blir den sociala omvälvningen så mycket mer genomgripande.⁸⁰

Bönderna får det sämsta från båda världarna. Några år senare underströk Engels effekterna av att ”landsbygdens hemindustri och tillverkning” (som tillverkning av betsocker och spritdestillering på godsens) fortfarande dominerar den tyska kapitalismen istället för storindustri samlad i städerna. När hemindustrin sprider sig i jordbruksområdena så sprids den industriella revolutionen över ett större område än i Frankrike och England, om än fortfarande på en lägre nivå. Det förklarar varför den tyska revolutionära rörelsen ”nått en så väldig utbredning över den största delen av landet i stället

77 Marx, artikel utan titel, *New York Tribune*, 19 oktober 1858.

78 Marx, ”The Berlin Conspiracy – London Police – Mazzini – Radetsky”, *New York Tribune* 8 april 1853, Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 274.

79 Engels, ”Brev till Kautsky”, 8 november 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 230 f.

80 Engels, ”*Brev till Bebel*”, 11 december 1884, på marxists.org. För en liknande tankegång som inte uttrycks utifrån jordbruksfrågan, se Zasulitjs redogörelse för ett samtal med Engels, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 540.

för att vara bunden uteslutande till städerna.”⁸¹

I Tyskland är det självklart att ett segerrikt uppror är möjligt i huvudstaden och de andra storstäderna först då även majoriteten av småstäderna och en stor del av lantdistrikten blivit mogna för omvälvningen.

Hemindustrins utbredning på landsbygden ”[gör] i och med detta ... de tyska bönderna mer och mer revolutionära”. Om maskiner och fabriksproduktion skulle ödelägga denna sortens industri så skulle det innebära att miljontals på landsbygden förlorade sitt livsuppehälle.

Om det skulle bli Tyskland beskärt att gå igenom också denna omvandling under samma samhällseliga betingelser som tidigare, så blir detta obetingat vändpunkten. Om inte arbetarklassen i något annat land dessförinnan tagit initiativet så kommer Tyskland ovillkorligen att börja, och den ”oförläpneliga arméns” bondsöner hjälper tappert till.⁸²

Detta stycke, och denna artikel, slutar med starka förväntningar på en bonderadikalisering. Utöver förvandlingen av bönderna till industriarbetare kan man vänta sig att

den gamla isoleringen upphäves och därmed småböndernas politiska betydelselöshet, och de rycks med i den ”sociala virveln”, den industriella revolutionen sprides över den rena landsbygden varvid befolkningens mest stabila och konservativa klass omvandlas till en revolutionär plantskola, och som avslutning på det hela exproprieras de hemindustriella bönderna genom maskinerna som med våld driver dem till uppror.⁸³

Detta skulle bli den ”andra upplagan av bondekriget” som Marx hoppades på som stöd till den proletära revolutionen.

När Engels’ *Tyska bondekriget* första gången gavs ut i bokform 1870 återkom hans förord till frågan om alliansen mellan proletariatet och bönderna. Han var relativt optimistisk om ”feodalbönderna” som fortfarande måste göra dagsverken åt sin herre: ”Sedan bourgeoisien försummat vad som var dess skyldighet – att befria dessa människor från dagsverksslaveriet – kommer det inte att bli svårt att övertyga dem, att de numera endast kan vänta befrielse av arbetarklassen.”⁸⁴ Likaså arrendebönderna: ”För sådana människor gör bourgeoisien något först då den tvingas till det. Av vem skulle de vänta sin räddning utom av arbetarna?” De fria bönder som odlar sin egen lilla torva är en svårare sak, trots att de inte kan förvänta sig någonting från borgarklassen och dess ockrare, ty de flesta av dem klamrade sig fast vid sina ägor, sin lilla jordlott:

I alla fall måste man förklara för dem, att de kan befrias från ockraren endast om en av folket beroende regering förvandlar samtliga hypoteksskulder till en skuld till staten och därigenom nedsätter räntefoten. Och detta kan endast arbetarklassen genomföra.⁸⁵

Engels avslutade sin artikel ”Marken” från 1882 med samma uppmaning till bönderna. Eftersom det är hårda tider inom jordbruket,

[har] återupprättandet av en fri bondeklass, utsvulten och hämmad som den är, ... detta värde – att det har satt bonden i stånd att, med hjälp av sin naturlige kamrat arbetaren, hjälpa sig själv, så snart han en gång förstår hur.⁸⁶

81 Engels, *I bostadsfrågan*, förord till andra upplagan 1887, på marxists.org.

82 *Ibid.*

83 *Ibid.*

84 Engels, *Tyska bondekriget*, förord från 1870, på marxists.org.

85 *Ibid.*

86 Engels, *Die Mark (Marken)*, på marxists.org.

Under sitt sista år var Engels helt säker på att de skulle följa uppmaningen: ”Om denna utveckling fortsätter, kommer vi [det tyska partiet] att vid sekelskiftet ha erövrat större delen av samhällets mellanskikt, småborgare liksom småbönder, och ha växt ut till den avgörande maktfaktorn i landet ...”⁸⁷ Ty socialisterna kunde *inte* bli den avgörande maktfaktorn i landet bara med stöd från arbetarklassen, makten innebar att även vinna över ”större delen av mellanskikten”.

11. Frankrike: framåt mot alliansen

Som vi känner till från Marx' analys av bonapartismen, var bönderna den avgörande klasskraft som säkerställde reaktionen efter oroligheterna 1848. I ett långt perspektiv nästan ett halvt sekel senare kunde Engels sammanfatta böndernas roll efter revolutionen på ett negativt sätt:

De oklara socialistiska aspirationerna under februarirevolutionen 1848 rökdes snabbt ur vägen av de franska böndernas reaktionära röstsedlar. Bönderna, som ville ha lugn och ro, hämtade ur sina minnens skattkammare fram legenden om bondekejsaren Napoleon och skapade det andra kejsardömet. Vi vet alla, vad denna bondegärning har kostat det franska folket; av dess följder lider det än i dag.⁸⁸

Sant i historiens backspegel. Men på den tiden betraktade Marx och Engels aldrig resultatet som avgjort på förhand: allting berodde på om bönderna kunde vinnas för något alternativ till reaktionen. Med tanke på legenden om ”Marx mot bönderna” är det i själva verket värt att betona att Marx under de två efterföljande decennierna ofta fick fel i sina förväntningar på grund av överdrivna förhoppningar på böndernas radikalisering. Varken han eller Engels glömde förvisso bort att

det fanns en annan mäktig klass i Frankrike, inte mäktig på grund av starka individuella egenskaper hos dess medlemmar, utan på grund av deras antal och blotta behov ... långsam att handla och svår att påverka, som alla landsbygdsbefolkningar. Den höll fast vid sina traditioner, misstrodde visdomen från apostlarna från städernas alla partier ...⁸⁹

Deras förväntningar var naturligtvis som störst fram till september 1850, så länge de trodde att det fortfarande existerade en revolutionär situation. En intressant aspekt hos den andra delen i Marx' *Klasstriderna i Frankrike* (som till största delen skrevs i februari 1850) är hur den ser på den dubbla karaktären hos böndernas stöd till den bonapartistiska reaktionen. Marx betraktar det inte som enbart negativt, han ser det som böndernas förvrängda, okunniga, ”barbariska” sätt att revoltera för att krossa ett outhärdligt status quo.

Den 10 december [1848 då Bonaparte valdes till president med hjälp av böndernas röster] var *bondeupprorets* dag. Först från denna dag daterar de franska bönderna februarirevolutionen. Symbolen som uttryckte deras inträde i den revolutionära rörelsen [var Bonaparte] ... Napoleon var för bönderna inte en person, utan ett program. Med fanor och klingande spel drog de till valurnorna ur ropet ... Inga flera skatter, ned med de rika, ned med republiken, leve kejsaren! Bakom kejsaren dolde sig bondekriget. Den republik, som de röstade ner, var *de rikas republik*. Den 10 december var böndernas statskupp, som störtade den sittande regeringen ... Efter att för ett ögonblick ha varit aktiva hjältar i det revolutionära dramat, kunde de inte mer trängas tillbaka till körens passiva roll.⁹⁰

Det säger sig själv att detta förvrängt revolutionära motiv inte gjorde deras val, Bonaparte, till en representant för revolutionen, ty som vanligt blev bönderna lurade. Däremot vittnade det om en

87 Engels, *Inledning, Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 10.

88 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

89 Engels, ”Real Causes...”, i *Notes to the People*, 27 mars 1852, s 949.

90 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 33.

revolutionär geist som utnyttjades av reaktionen, men som under andra ledare också kunde tjäna andra ändamål. Det återspeglade en revolutionär potential, därmed något helt annat än böndernas vanliga apati.

I början av 1850 tyckte Marx att bönderna redan verkade vara på väg att bli desillusionerade med sin bondekejsare, och han hade en anmärkningsvärt optimistisk uppfattning om hur radikaliserade de var:

Resultaten av jorddelningen, av skattebördorna och de flesta skatternas rent fiskala och (även ur borgerlig synvinkel) fördärvliga karaktär har lett till att landsbygdsbefolkningens stora massa har ruinerats, de är desillusionerade över Louis Bonapartes löften och de reaktionära deputerade, och de har kastat sig i armarna på det revolutionära partiet och anammar en socialism som förvisso fortfarande till största delen är mycket primitiv och borgerlig.
... en klass som hittills varit politiskt död, bönderna, har svepts med i rörelsen och vunnits för revolutionen.⁹¹

Vid denna tidpunkt trodde Marx att resultatet blev att "bondeupprorets Napoleon upplöste sig som en dimfigur".⁹² I tredje delen av *Klasstriderna i Frankrike* skrev han om den "gradvisa omvälvning som skett med bönderna", om "[d]enna revolutionering av den stationäraste klassen", som i sin tur gjorde det nödvändigt med repressiva åtgärder från regeringen, som "inympade revolutionen i varje by, de *lokaliserade revolutionen i böndernas medvetande*." Han ställde upp kapitalismens störtande och upprättandet av en socialistisk regering som ett program även för bönderna:

Den *konstitutionella republiken* är hans förenade utsugares diktatur, den *socialdemokratiska*, den *röda republiken* är de med honom förbundnas diktatur.⁹³

Vi behöver knappast påpeka att denna rosaskimrande tilltro till bönderna var oberättigad, men detta misstag var bara en del av den större missbedömningen, som rättades till i september när Marx insåg att den revolutionära situationen var förbi. Den viktiga poängen för oss är vad Marx förväntade sig från de bönder som hade ryckts med av den sociala revolutionen.

I denna mening fortsatte Marx' förväntningar även efter september, för vi har sett att han under hela 1850-talet väntade sig att borgarklassen och bönderna skulle desillusioneras djupt av Bonaparte,⁹⁴ och att det därmed skulle ske en radikalisering på landsbygden. Det gällde till och med efter december 1851, Bonapartes statskupp. De omedelbara förhoppningarna på böndernas missnöje krossades förstås, det var uppenbart att Bonaparte med framgång hade lyckats utnyttja deras återfall i normal konservatism och apati. Men i skrifter från 1852 såg Marx fortfarande bönderna, eller en betydande del av dem, som en möjlig revolutionär kraft. Långtifrån att ge upp bönderna som en sorglig historia efter deras "bedrift", betonar Marx i *Louis Bonapartes adertonde Brumaire* det faktum att "böndernas kejsare" redan använder militärt och polisvåld för att slå ner böndernas missnöje. Det hade inte funnits "någon liknande förföljelse mot bönderna" sedan Ludvig XIV.*

I detta komplicerade läge begrundar Marx de två känslorna i böndernas bröst:

91 Marx/Engels, *Revue*/Jan-Feb 1850, Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 218.

92 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 36.

93 *Ibid.*

94 Se *KMR*, band 1, kapitel 18, avdelning 6 och 8.

* Flera år senare hittade Marx "en hel massa nya detaljer" om böndernas åsikter vid tiden för Bonapartes kupp i Eugène Ténots studie *La Province en Décembre 1851*. "Om parisarna hade hållit ut två eller tre dagar till", skrev han till Engels, "skulle kejsardömet ha blivit *foutu* [besegrat]. Rörelsen (den republikanska) bland folk på landsbygden var mycket mer omfattande än vi kände till." (Marx, "Brev till Engels", 19 december 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 238.)

Men man må förstå mig rätt. Dynastin Bonaparte representerar inte den revolutionära utan den konservativa bonden, inte den bonde, som vill bort från sin sociala existensbetingelse, parcellen, utan den som snarare vill befästa den, inte den lantbefolkning, som genom energi och i anslutning till städerna vill omstörta den gamla ordningen, utan tvärtom hermetiskt inkapslad i denna gamla ordning vill se sig och sitt småbruk räddade och privilegierade av kejsardömet skugga. Dynastin Bonaparte representerar inte upplysningen utan vidskepelsen hos bonden, inte hans omdöme utan hans fördom, inte hans framtid utan hans förgångna...⁹⁵

”Under den parlamentariska republiken” 1848-1850, tillägger Marx, ”kämpade de franska böndernas moderna och traditionella medvetande med varandra.” Detta var den motsättning som fanns mellan deras framtid och deras förflutna. För närvarande utblottade den kapitalistiska utvecklingen bönderna. Och – ”Med det fortskridande undergrävandet av småbruket bryter den på detsamma uppbyggda statsbyggnaden samman.”⁹⁶

I och med sina tvivel på den napoleonska restaurationen överger den franska bonden tron på parcellen, störtar hela den på parcellen uppförda statsbyggnaden samman och den proletära revolutionen vidmakthåller den *kör, utan vilken dess solosång blir en begravningspsalm inom alla bondenationer.*⁹⁷

Kursiveringen är Marx’, och det finns inte många kraftfullare uttalanden om hur den proletära revolutionens är omöjlig ”i bondenationer” (till och med i Frankrike) utan stöd från bönderna. Yttrandet omges av en förutsägelse om utvecklingen i Frankrike som återigen är klart överoptimistisk vad gäller bönderna – så överoptimistisk att Marx, när han på nytt gav ut denna studie 1869 med Bonaparte fortfarande vid makten, strök detta stycke. Förutsägelsen måste tas bort, eftersom den 1869 lät som grusade förhoppningar. Men vi ska koncentrera oss på det kursiverade uttalandet, som en övergripande tanke.

Eftersom böndernas intressen står i motsättning till borgarklassens intressen drar Marx slutsatsen: ”Bönderna finner alltså sina naturliga bundsförvanter och ledare i stadsproletariatet, vars uppgift det är att omstörta den borgerliga ordningen.”⁹⁸

Han fortsatte att leta efter revolutionär oro bland de franska bönderna under hela 1850-talet. Två gånger 1853 rapporterade han i artiklar i *New York Tribune* att Bonaparte höll på att förlora böndernas stöd.⁹⁹ Tre år senare rapporterade han återigen om hur ”missnöje”, ”jordbruksmisär” och ”den nuvarande revolutionära benägenheten hos denna klass” drev på dynastin, och så vidare.¹⁰⁰ Om han syndade när det gällde att bedöma de franska böndernas revolutionära potential, så var det att han blåste upp den, inte förringade den.

12. Frankrike: Kommunen och därefter

Redan tidigt knöt Engels bondefrågan till frågan om revolutionens försvar mot statens väpnade styrkor, eftersom dessa styrkor överallt på kontinenten var beroende av böndernas söner för att fylla ut sina led. Vi kommer att ta upp det mest iögonenfallande problemet i band 3, i anslutning till Tyskland. Här räcker det att säga att detta faktum är ännu ett tecken på hur ytligt det är att närma sig frågan som ”Marx mot bönderna”, ty bondefrågan var avgörande för revolutionen på ett sätt som

95 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 54-55.

96 *Ibid*, s 57.

97 *Ibid*, s 57-58.

98 *Ibid*, s 56.

99 Marx, ”The War Question – British Population and Trade Returns – Doings of Parliament”, *New York Tribune* 24 augusti 1853, och ”The Russian Victory – Position of England and France”, *New York Tribune* 13 december 1853.

100 Marx, artikel utan rubrik, *New York Tribune* 22 november 1856.

inte hade något som helst att göra med vad man ansåg om böndernas sätt att leva.

1851 skrev Engels en promemoria (inte avsedd för publicering) om de militära problem som ett revolutionärt Frankrike skulle stå inför nästa år om det kastade av sig det bonapartistiska oket och angreps av den Heliga alliansens arméer. Eftersom han drar slutsatsen att en nyss upprättad arbetarstat ”kommer att bli tvungen att föra krig med de medel och i enlighet med de metoder som gäller för de nuvarande allmänna militära operationerna” – och inte befinner sig i en ställning där den kan förvandla det militära området på 24 timmar dagen efter revolutionen – så drar han också slutsatsen att den huvudsakliga källan till vanliga soldater kommer att förbli densamma: ”’pöbeln’ och bönderna”.¹⁰¹ Dessutom ser han en bondemilis som verkar på landsbygden som ett skydd mot kontraprevolutionen, precis som en proletär milis i städerna, och att de två samarbetar för att förse fästningarna med garnisoner och ”avväpna de upproriska [kontrarevolutionära] departementen och klasserna” medan de reguljära trupperna försvarade gränserna.¹⁰² Det görs helt klart, att även bortsett från andra politiska och samhällsliga överväganden kunde en proletär revolution i Frankrike inte överleva *militärt* utan stöd från åtminstone en avgörande del av bönderna.

Det blev inte revolution ett år efter Engels’ promemoria, utan 20 år senare, och problemet blev inte det han förväntade sig. Det går att beskriva bättre med de ord som Marx använde i *Den adertonde Brumaire*: Pariskommunen sjöng en solosång som blev en begravningspsalm när den inte lyckades få till stånd kören på landsbygden. Versaillesregeringen lyckades isolera parisarna från landsbygden och förhindrade på så sätt en allians mellan det arbetande folket i städerna och de arbetande på landsbygden.

Det är lärorikt att konstatera att Marx’ analys i *Pariskommunen*, som skrevs medan Kommunen fortfarande kämpade för att överleva och utan fördelen av historiens efterklokhet, lade mycket större vikt vid bondefrågan än vad Kommunen själv gjorde eller till och med de kunniga böcker som skrevs efteråt, som Jellineks historia. Dessutom var denna analys en förkortning som Marx gjorde av en betydligt mer omfattande diskussion om bondefrågan i sitt första utkast. I båda versionerna ägnades det mesta utrymmet åt att utveckla ett specifikt program av bondekrav åt Kommunen. Vi ska återvända till detta program i nästa kapitel. Här betonar vi att det var ett program för att stärka en allians mellan proletariatet och bönderna för att sprida Kommunens revolution till hela Frankrike.

”Kommunen hade fullkomligt rätt när den tillropade bönderna: ’Vår seger är ert hopp!’” Så börjar detta stycke i *Pariskommunen*. Det förklarar att böndernas bonapartistvänliga böjelser redan var undergrävd: ”hur skulle denna fördom från gången tid ha kunnat stå sig mot kommunens appell till böndernas livsintressen och trängande behov?”

Lantjunkrarna [jordägarna som stod bakom Versailles] visste – och det var det de mest fruktade – att tre månaders ostörd kommunikation mellan kommunens Paris och landsbygden skulle ha åstadkommit ett allmänt bondeuppror. Därav förklaras deras ängsliga brådska att omge Paris med en polisblockad...¹⁰³

I det första utkastet löd detta stycke så här:

”Lantjunkrarna” visste att om det republikanska kejsardömet skulle härska i tre månader i Frankrike så skulle det bli signalen till ett uppror bland bönderna och jordbruksproletariatet mot dem. Därav deras våldsamma hat mot kommunen! De fruktar böndernas befrielse mer än

101 Engels, ”Bedingungen und Aussichten eines Krieges der Heiligen Allianz gegen ein revolutionäres Frankreich im Jahre 1852”, Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 483.

102 *Ibid*, s 488-491, citaten från s 491.

103 Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 29-30.

stadsproletariatets. Bönderna skulle inom kort hälsa proletariatet i städerna som sin ledare och överordnade.

På grundval av många skildringar drar utkastet (precis som den slutgiltiga versionen) slutsatsen att ”Det som skiljer bönderna från proletariatet är därmed inte längre deras intressen utan deras illusoriska fördomar.” Kommunen är ”den enda regeringsform” som kan rädda bönderna från en ekonomisk återvändsgränd, ”utan att förinta deras ställning som verkligt oberoende producenter.” Det slutar: ”I och med att de [bönderna] omedelbart skulle gynnas av kommunrepubliken, så skulle de snart förlita sig på den.”¹⁰⁴

Kommunen sa till bönderna ”vår seger är ert enda hopp” i ett manifest som inte bara var avsevärt försenat utan också måste distribueras till landsbygdsområdena genom att släppas ut från luftballonger: så effektiv var blockaden. Parisarna kunde inte skicka organisatörer och agitatorer till landsbygdsdistrikten för att framföra sitt budskap, som manifestet sammanfattade som ”Jorden till bönderna, verktygen till arbetarna, arbete åt alla.”*

När internationalens Londonkonferens samlades fyra månader efter Kommunens fall försökte Marx intensivt få rörelsen att ändra sig om arbetet bland bönderna. De knapphändiga protokollen visar att han inledde diskussionen med ett uttalande som sammanfattas så här:

*Marx säger angående propagandan på landsbygden att den är outhärlig, men inte bara utifrån synvinkeln att motverka militarismen.*¹⁰⁵

Det vill säga att en hel del av det intresse som väckts för bondefrågan härrörde ur att man insåg att det var nödvändigt att motarbeta regeringens militära styrka – ett övervägande som radikala i städerna lätt kunde förstå, och som redan var välkänt och odiskutabelt i rörelsen. Men Marx hade inte ens nämnt detta i *Pariskommunen*, som riktade sig till allmänheten. Där befattade han sig med den mer omfattande frågan om att smida en samhällsrevolutionär allians med bönderna.

Protokollen visar att Marx invände mot att närma sig problemet på ett rent organisatoriskt sätt. Det är ”alltför snävt, den stora frågan är hur man ska förlika städernas intressen med landsbygdens.” Det hade gjorts på ett övergripande och kortfattat sätt i *Pariskommunen*, men han ville ha en mer detaljerad och specifikt lokal infallsvinkel. Därför skulle de olika federala råden förbereda rapporter om denna fråga till nästa kongress. Båda förslagen inleddes i en resolution som antogs enhälligt.¹⁰⁶ Den hade titeln ”Jordbruksproducenterna” – ett begrepp som inkluderade både bönder och lantarbetare. Avdelning 1 föreskrev att det till nästa kongress skulle göras rapporter ”om medel för att säkerställa knytandet av jordbruksproducenterna till industriproletariatets rörelse”. Avdelning 2 anmodade de federala råden att skicka ”agitatorer” (deleger, organisatörer) till jordbruksdistrikten,

104 Marx, ”Civil War in France, first draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 157 f.

* Även om Marx i *Pariskommunen* hyllade innehållet och huvudpunkterna i manifestet ”Till landsbygdens arbetare” så verkar det utifrån hans häfte med pressurklipp att han på det hela taget ansåg att det var ett dåligt jobb – ”uselt” är hans kortfattade bedömning. Han hade just kopierat några meningar ur en Paristidnings reportage om manifestet: ”Landsbygden är mycket mindre för Paris än vad vi vill tro. Den är i själva verket inte så mycket för Paris som mot Versailles ... Socialismen måste vinna över bönderna på samma sätt som den har erövrat arbetarna ... Bönderna är lika förtalade i Paris som Paris’ arbetare är förtalade på landsbygden.” [Ur *La Social*, 3 maj 1871.] Till detta lade Marx en kort anmärkning som tyder på att han betvivlade att manifestet skulle hjälpa till särskilt mycket ”att göra bönderna socialistiska”. (Marx, ”Anteckningsbok om Pariskommunen. Utdrag från pressen”, *Archiva Marksa i Engel'sa*, Moskva 1962, band 15, s 224.) Texten i manifestet ger mer än en anledning för Marx att vara missnöjd: framförallt innehåller det mer verbal sympati för böndernas svåra situation än ett konkret bondeprogram. (Manifestets text finns i Lanjalley & Corriez, *Histoire de la Révolution du 18 Mars*, Paris: Lib. Internationale 1871, s 248-250. Jmf. också S Bernstein, ”The Paris Commune”, *Science and Society*, våren 1941, s 137.)

105 Freymond, red, *La Première Internationale*, band 2, s 215.

106 *Ibid*, s 216.

hålla möten, sprida principer och grunda landsbygdsavdelningar.¹⁰⁷

Efter det sammanfattar protokollen ett uttalande från Marx på följande sätt: ”Vi har sysslat alltför mycket med arbetarna i städerna, vi kommer alltid att misslyckas.” Det vill säga, vi kommer alltid att misslyckas så länge vi bara intresserar oss för arbetarna i städerna.

Under de efterföljande åren var det, som vi har visat på andra ställen, faktiskt Engels som uppmärksammade det revolutionära behovet av en allians mellan proletariatet och bönderna. Vad gäller Frankrike kan vi ta följande två yttranden som representativa.

I en översikt över den europeiska arbetarrörelsen 1877 menade Engels i delen som behandlade Frankrike, att det faktum att bönderna blivit republikaner var ”en förändring av största betydelse”: ”Det innebär också att vi är närmare en allians mellan de arbetande i städerna och bönderna på landsbygden.” Bönderna ”måste snart inse att deras enda utväg är en allians med den enda klass som inte har något intresse av deras nuvarande eländiga förhållanden, städernas arbetarklass.” Kommunens öde återspeglas i Engels’ förhoppning att republikanismens dominans skulle röja vägen för att organisera ett självständigt politiskt arbetarparti och även ge ”den grund på vilken de kan förena sig med de hittills fientligt inställda bondemassorna och på så sätt göra de framtida segrarna till slutgiltiga segrar för alla Frankrikes förtryckta klasser under ledning av arbetarna i Paris och de stora städerna på landsbygden, istället för kortlivade segrar för Paris över Frankrike.”¹⁰⁸

Han trodde att bönderna måste inse ”att de blir rånade” av kapitalet. Socialisterna måste fortsätta sitt arbete även om det under en tid inte blir några påtagliga resultat: ”Det är en långvarig och besvärlig uppgift att upplysa bönderna om politiska frågor, men de kommer inte att vara så dumma att de inte vid denna tidpunkt inser att de blir rånade. Men när de väl har märkt det så återstår inget annat för dem än att vända sig till socialisterna, det enda parti som inte är indragna i stölderna ...”¹⁰⁹

När de sista orden skrevs hade karaktären på rörelsens problem förändrats: från att ignorera bönderna till röstfiske med hjälp av opportunistiska appeller till böndernas fördomar. Det var måltavlan för Engels’ viktiga arbete *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*.

13. Italien, Danmark, Spanien

Betydelsen av en allians mellan proletariatet och bönderna var ännu större och tydligare utanför de mer industrialiserade länder i Västeuropa som vi har tittat på. I dessa länder var de problem som vi kommer att ta upp i nästa kapitel svårare. Men det fanns komplikationer där den nationella frågan kom emellan och där förborgerliga samhällssystem var speciellt framträdande.

Situationen i Italien komplicerades inte på detta sätt. Ett undervisande brev som Engels skrev till en italiensk kamrat redogjorde detaljerat för ABC i frågan på ett medvetet grundläggande sätt, och påminde om att huvudproblemet med alliansen i fråga inte var med bönderna (som inte var organiserade politiskt som klass) utan med den småborgerliga republikanska rörelsen av Mazzinis sort.

Bakom detta problem låg behovet av ett politiskt block mellan det ”arbetande folket – bönder, hantverkare, industri- och jordbruksarbetare”. (Ordningen är anpassad till Italien.) Den socialistiska rörelsen är ung och svag. ”Befolkningen på landsbygden är vida talrikare än den i städerna.” Till och med i städerna är industrin underutvecklad, ”det gör att man inte så ofta stöter på det *typiska* proletariatet.” Befolkningen i städerna är fortfarande till största delen ”medeltidens småborgare och medelklass på dess vandring mot förfall och upplösning: ännu tillhör de inte proletariatet, men flertalet bland dem blir säkerligen proletärer i framtiden.” På grund av framtidsutsikterna av ekonomisk

107 *The General Council of the First International*, protokoll 1870-1871, s 443.

108 Engels, ”The Workingmen of Europe in 1877”, i *Labor Standard*, New York, mars 1878, artikel 4.

109 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 13 januari 1895, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 3, s 355 f.

ruin har dessa klasselement blivit desperata, och de kommer att tillhandahålla medlemmar och ledare till en revolutionär rörelse. ”De kommer sedan att kunna få ett gott stöd av bönderna, som på grund av sin analfabetism och sina svårigheter att uppnå en samling knappast förmår ta något initiativ av betydelse men däremot bör få stor betydelse som kraftfulla hjälptrupper.”¹¹⁰

Danmark var ett land som i huvudsak bestod av en huvudstad plus landsbygd. I slutet av 1871 gav Engels en intressant rapport till internationalens Generalråd angående den politiska situationen där. Den danska sektionen hade sin grund i ett litet proletariat i städerna och lade tonvikten vid agitation bland jordbruksarbetarna, och ville nå småbönderna för att vinna över dem från den jordägande aristokratin och storböndernas ”Bondevännernas parti”.

Internationalen [i Danmark] har som mål att befria småbönderna och jordbruksarbetarna från denna underkastelse under personer som gör sig rika på deras arbete [de två överklasspartierna] och strävar efter att samla dem i ett oberoende parti – skilt från de så kallade ”Bondevännerna” men i nära förbund med städernas arbetare.¹¹¹

Engels följde situationen i Danmark under många år och uppskattade de danska socialisternas arbete bland bönderna. 1872 gratulerade han deras ledare:

Tack vare lokala omständigheter och sin stora politiska intelligens är danskarna, vad gäller den helt avgörande frågan om att ansluta småbönderna och *Husmandene* [torparna] till den proletära rörelsen, på det hela taget före alla andra länder.¹¹²

Några år senare måste hans redogörelse för de danska socialisternas allians med bondepartiet rikta mer kritik mot deras taktik.¹¹³ Men kärnpunkten är att danskarna fångade hans uppmärksamhet och beundran tack vare den energi med vilken de strävade efter en trippellians mellan städernas proletariat, lantarbetarna och småbönderna som nyckeln till revolutionen.

I Spanien bekräftades teorin på ett negativt sätt – vilket alltför ofta har varit fallet. Man måste peka på böndernas oförmåga, som Marx gjorde ofta nog, men när det kom till kritan var det revolutionärernas uppgift att hitta en lösning, och om man misslyckades så var det *de* som misslyckades. 1854 skrev Marx i en tillbakablick:

Det är lätt att förklara nederlaget för revolutionen 1820-1823. Det var en borgerlig revolution, rättare sagt en städernas revolution, medan den okunniga, tröga landsbygden, som är så förtjust i kyrkans ceremoniella prakt, förblev passiva åskådare till en konflikt mellan olika fraktioner som den knappast förstod. I de få provinser där den för ovanlighets skull deltog i kampen, så var det snarare på kontrarevolutionens sida – ett faktum som inte bör förvåna i Spanien, ”denna reserv av gamla sedvänjor, detta förråd av allt som på andra ställen är försvunnet och bortglömt” ... Det faktum att det revolutionära partiet inte visste hur man skulle förena böndernas intressen med rörelsens intressen i städerna, bekräftades av två män som båda spelade en betydande roll under revolutionen. [Sedan citerar Marx dem.]

Straffet för revolutionärerna blev att de ”helt och hållet tvingades lita till armén och dess ledare.”¹¹⁴

Det är sådana situationer som ger upphov till oändliga och meningslösa diskussioner om misslyckandet berodde på böndernas apati, arméledarnas förräderi *eller* det revolutionära ledarskapets

110 Engels, ”*Brev till Turati*”, 26 januari 1894, på marxistarkiv.se.

111 Engels, ”The Position of the Danish Internationalists in the Agrarian Question”, *The General Council of the First International*, protokoll 1871-1872, s 291 f.

112 Engels, ”Brev till Pio”, mitten av mars 1872, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 428.

113 Engels, ”The Workingmen of Europe in 1877”, artikel 3. Men se diskussionen om danskarnas plan för bönderna i kapitel 14, avdelning 2 nedan.

114 Marx, ”Spanien – Intervention”, Marx/Engels, *Werke*, band 10, s 631.

oförmåga.

14. Irland: den nationella frågan som komplikation

Irland var det mest iögonenfallande fall som Marx stod inför där bondefrågan och den nationella frågan gick in i varandra. Englands koloniala förtryck kombinerades med en samhällsekonomisk och kulturell förening av de två folken som var mycket närmare än, låt oss säga, mellan England och Indien. Industrialiserade irländska bönder blev proletärer i *England*, irländska befrielseströrelser – som fenierna på 1860-talet, som Marx och Engels stödde mot den engelska imperialismen – kanske var lika aktiva i England (och USA) som på Irland själv, och så vidare. Det enorma intresse för Irland och den irländska rörelsen som Marx och Engels hade fick sin näring från flera håll,* men i grund och botten såg de mycket nära och omedelbara band mellan de irländska böndernas revolutionära potential och den proletära revolutionens öde i England.

De var intensivt medvetna om det feniska ledarskapets svagheter och kontraproduktiva taktik (ett viktigt ämne som ligger utanför detta kapitlets område), men det kunde inte vara frågan om att ställa en icke existerande irländsk arbetarrörelse mot det. Den irländska revolution som Marx stödde och hoppades på skulle i första hand bli en bonderevolution. ”Vad irländarna behöver”, skrev Marx till Engels, ”är: 1) Självständighet och oberoende gentemot England. 2) En agrarrevolution.”¹¹⁵ Om Englands styre störtades så skulle det döma godsägarväldet både på Irland och i England:

Sedan länge är jag emellertid övertygad om att den verkligt djupgående sociala revolutionen måste börja nerifrån, från marken – innan vi lägger grunden måste vi ha löst markägarfrågan.¹¹⁶

Det Marx kunde lösa vartefter han gick vidare var hur tre frågor vävdes i varandra: de irländska arbetarnas kamp i England, jordfrågan och utsugningen av bönderna på Irland, och frågan om Irlands nationella frigörelse. Han utgick inte från den förutfattade meningen att Irlands nationella frihet var beroende av jordbruksrevolutionen. Det stod klart för honom när han brottades med den konkreta frågan. 1867 höll han en lektion på 1½ timme om den irländska frågans historiska rötter, och avslutade: ”Den irländska frågan är alltså inte bara en fråga om nationalitet, utan en fråga om jord och liv. Parollen är undergång eller revolution ...”¹¹⁷ I ett brev från 1869 betonade han att böndernas kamp mot godsägarväldet på Irland ”inte endast [är] ett *ekonomiskt* problem utan även en *nationell* fråga”, eftersom godsägarna är ”hatade dödsfiender” från ett annat land, England.¹¹⁸ Det fanns en växelverkan: samma dag skrev Engels ett brev till Marx där han skrockade över feniernas valseger: ”om de engelska arbetarna inte kan följa exemplet från bönderna i Tipperary så är de i dåligt skick.”¹¹⁹

Omkring en månad senare skrev Marx ett uttalande om den irländska frågan för Internationalen, och gav de irländska böndernas kamp en nyckelposition på världsscenen: England är det europeiska godsägarväldets bålverk, dess mest sårbara punkt är dess grepp över Irland, och om godsägarväldet skulle falla på Irland så skulle det också falla i England.

På Irland är det hundra gånger enklare eftersom *den ekonomiska kampen där är helt och hållet*

* Utöver de grundläggande politiska motiven plus irländarnas roll i de engelska fackföreningarna och i internationalen, får vi inte förbise två andra: Engels' irländska hustru Mary Burns var en stridbar revolutionär nationalist, och Marx' döttrar var samtliga fanatiska anhängare till fenierna.

115 Marx, ”*Brev till Engels*”, 30 november 1867, på marxists.org.

116 Marx, ”*Brev till Kugelman*”, 6 april 1868, på marxists.org.

117 Marx, ”Record of a Speech on the Irish Question by Karl Marx”, Marx/Engels, *Ireland and the Irish Question*, Moskva: Progress Publishers 1971, s 142.

118 Marx, ”*Brev till Kugelman*”, 29 november 1869, på marxists.org.

119 Engels, ”Brev till Marx”, 29 november 1869, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 406.

inriktad på jordegendomarna, eftersom denna kamp på samma gång är nationell, och eftersom folket där är mer revolutionärt och förbittrat än i England.¹²⁰

Och ännu ett exempel:

Irland fungerar som en högborg för den engelska jordägararistokratin ... Därför tjänar Irland som ett av de främsta medlen för den engelska aristokratins sätt att hävda sin maktställning *även i hemlandet England*.

Om man i morgon kallade hem den engelska polisen och militären från Irland, skulle befolkningen där omedelbart göra uppror ... Att besegra den engelska jordägararistokratin är på Irland ett oändligt mycket lättare företag än i England, eftersom den sociala frågan bland irländarna hittills endast kommit till uttryck i *landfrågan* ... alldeles bortsett från att irländarna dessutom har ett mer eldfängt och revolutionärt lynne än engelsmännen.¹²¹

Därför:

har jag kommit till den slutsatsen att det avgörande slaget mot de engelska härskande klasserna ... inte kan utdelas på engelsk mark utan måste riktas mot dessa klassers ställning på *Irland*.¹²²

Marx hade redan informerat Engels att det utgjorde en slutsats som han just kommit på.¹²³

Denna tankegång spelade en mycket viktig roll för Internationalens praktiska arbete i England. Under Marx' vägledning blev Internationalen en betydande kraft för att befästa en allians mellan den irländska bonderevolutionen och den engelska arbetarklassens kamp. Och tack vare Englands internationella roll skulle konsekvenserna även ses på kontinenten, sådana var framtidsperspektiven.

Marx trodde att om Englands godsägarvälde skulle falla samman på Irland så skulle det också leda till en allians på den engelska landsbygden (utan bönder). Den engelska godsägarmakten skulle på hemmaplan ställas mot en front bestående av "de brittiska lantbrukarna som knäar under höga arrenden och ... låga priser, de brittiska jordbruksarbetarna som till sist blivit otåliga över sin traditionella ställning som illa behandlade lastdjur", plus ett tveksamt stöd från det borgerliga parti som kallade sig själv "radikalt".¹²⁴ Självfallet skulle en sådan allians på den engelska landsbygden vara av avgörande intresse för den proletära rörelsen.

Det borgerliga liberalt nationalistiska ledarskapet på Irland själv hade sin grund i ett stöd från bönderna,* och var lika fientligt inställt till en allians med den engelska arbetarklassen som sin engelska motsvarighet. Ty "för denna aristokrati", skrev Engels, "är hela arbetarrörelsen rent katteri och de irländska bönderna får inte på några villkor tillåtas få reda på att deras enda allierade i Europa är de

120 Marx, "The General Council to Federal Council of Romance Switzerland", *The General Council of the First International*, protokoll 1868-1870, s 403.

121 Marx, "Brev till Meyer och Vogt", 9 april 1870, på marxists.org.

122 *Ibid*.

123 Marx, "Brev till Engels", 10 december 1869, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 232.

124 Marx, "Brev till Swinton", 4 november 1880, Marx/Engels, *Ireland and the Irish Question*, s 325.

* Typexemplet vid denna tidpunkt var Dublintidningen *Irishman*, som systematiskt vägrade informera sina läsare om Internationalens stöd till Irlands frihet. "Dumheter och nedrigheter" kallade Marx det. (Marx, "Brev till Engels", 4 december 1869, *ibid*, s 282.) Engels menade också att det var "en uträknad politik från ledarnas sida för att behålla sin makt över bönderna. Dessutom måste en nation av bönder alltid ta sina litterära företrädare från städernas bourgeoisie och dess ideologer ..." (Engels, "Brev till Marx", 9 december 1869, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 231.) Återigen några år senare:

"Strax efter Unionen (1800) uppstod *stadsbornas liberalt nationalistiska* opposition, som precis som i alla bondeländer där städerna krymper (till exempel Danmark) hittar sina naturliga ledare i *advokaterna*. De sistnämnda behöver också bönderna. Därför måste de hitta paroller som lockade till sig bönderna." (Engels, "Brev till Bernstein", 26 juni 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 337.)

socialistiska arbetarna.”¹²⁵

15. Ryssland: förhoppningar om bönderna

När vi kommer till Ryssland och Polen finns det så rikligt med uttryck för Marx' och Engels' förväntningar på böndernas revolutionära potential att vi bara behöver ge några belysande exempel. Orsaken var inte bara att bönderna utgjorde den överväldigande andelen av den producerande befolkningen, även om detta faktum var grundläggande. De såg tsarismen som den europeiska reaktionens stöttepelare, och därmed var en revolution i Ryssland allra viktigast utifrån sina internationella konsekvenser: den var ett sätt att krossa den europeiska reaktionen inifrån sitt viktigaste centrum. Så länge det inte fanns någon socialistisk rörelse eller proletärt alternativ i sikte gjorde det praktiskt taget ingen skillnad för Marx vem, eller vilken klass, som inledde den revolutionära kampen, så länge den åtminstone försvagade den moskovitiska kolossen. Det var först mot slutet av Marx' liv som en sorts proletär socialistisk rörelse tog sina första darrande steg i Ryssland. Fram tills dess innebar därmed hoppet om en revolution i Ryssland framförallt en förhoppning om de ryska böndernas revolutionära potential, även om den skulle förverkligas under ledning av missnöjda element från de övre klasserna. Marx' och Engels' bedömningar innehåller oftare önsketänkande om de ryska böndernas aktivitet än om någon annan klass i Europa.

Tillfälliga anmärkningar i personliga brev mellan de två männen är inte lika väl genomtänkta som publicerade artiklar, men de antyder ändå en tankegång. Så tidigt som 1851 grubblade Engels i ett brev till Marx över faran för Tyskland av ett ”bråk” i Europa, och anmärkte: ”Bortsett från Ungern skulle Tyskland bara ha en möjlig allierad, Ryssland – under förutsättning att en bonderrevolution genomfördes där.”¹²⁶ Några år senare berättade Marx för *New York Tribunes* läsare angående tsarens planer på en kommande frigörelse av de livegna bönderna:

Om vi påminner oss om att det sedan 1842 varit en epidemi av uppror bland de livegna mot sina godsherrar och förvaltare, att ungefär 60 adelsmän ... har mördats varje år av bönderna, att upproren ökade enormt under det senaste [Krim-] kriget, och att de i områdena i väst i huvudsak riktade sig mot regeringen ... så finns det föga tvivel om att försöket att förverkliga kommitténs förslag [om ett parlament för adeln] måste bli signalen till en våldsam storbrand inom Rysslands landsbygdsbefolkning, även om adeln inte motsätter sig frigörelsen ... Det är säkrare än någonsin att [de livegna] kommer att resa sig. Och om de gör det så kommer det att bli ett ryskt 1793. Dessa halvasiatiska trälars terrorregim kommer att bli något som aldrig tidigare skådats i historien, men det kommer att bli den andra vändpunkten i Rysslands historia, och slutligen ställa en verklig och allmän civilisation i Peter den stores låtsascivilisations ställe.¹²⁷

1863 pågick en upprorsrörelse i Polen och Litauen,* och då skrev Engels till Marx: ”Det som överraskar mig mest är att det inte bryter ut någon bonderörelse i Storryssland.”¹²⁸ Tolv år senare hade det fortfarande inte skett något bondeuppror i Ryssland, men enligt Engels gjorde bondemassornas betungande förhållanden att bonderörelsen ”oavslått drivs framåt”.¹²⁹ Han uttryckte denna uppfatt-

125 Engels, ”Brev till Marx”, 9 december 1869, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 231.

126 Engels, ”Brev till Marx”, 23 maj 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 266.

127 Marx, ”The Emancipation Question”, *New York Tribune*, 17 januari 1859.

* I januari hade det brutit ut ett uppror i det ryska Polen med bland annat krav på att bönderna skulle befrias från sina feodala bördor. I ett brev till Marx konstaterade Engels att det gick bättre för rörelsen i Litauen än i Polen, för det första ”därför att bönderna här [i Litauen] deltar mer i rörelsen och frågan genast blir en jordbruksfråga ...” (Engels, ”Brev till Marx”, 8 april 1863, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 337.) På liknande sätt skrev Marx senare att ett återupprättande av det delade Polen ”är omöjligt utan ett bondeuppror.” (Marx, ”Brev till Engels”, 1 februari 1865, *ibid*, band 31, s 50.)

128 Engels, ”Brev till Marx”, 11 juni 1863, *ibid*, band 30, s 354.

129 Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland* (förord), på marxists.org.

ning i ett sammanhang som förtjänar viss uppmärksamhet.

Sammanhanget var hans polemik mot en viss Tkatjov, en gammaldags rysk revolutionär som var påverkad av blanquismen och Bakunin.¹³⁰ Tkatjov hade angripit Engels' åsikter utifrån en "bonde-socialistisk" uppfattning: de ryska bönderna var "instinktivt revolutionära" och deras byakommuner innebar att de var närmare socialismen än den socialistiska rörelsen i väst. Engels' svar rannsakade denna uppfattning om att bygga en revolutionärt socialistisk rörelse på revolutionära bönder och överhuvudtaget uppfattningen om en bondesocialism. Men inom dessa ramar fortsatte han att på sitt eget sätt berömma böndernas revolutionära potential.

Att de ryska böndernas läge efter frigörelsen från livegenskapen har blivit outhärdligt och i längden ohållbart och att redan av denna anledning en revolution är i antågande i Ryssland är tydligt ...

Ryssland står inför en revolution ... Här finns alla förutsättningar för en revolution förenade, en revolution, som inledd av de högre klasserna i huvudstaden, kanske rentav av regeringen själv, genom bönderna snabbt måste drivas vidare ut över den första konstitutionella fasen. Denna revolution kommer att bli av den största betydelse för hela Europa redan därigenom att den med ett slag kommer att förintä den sista hittills intakta reserven för den samlade europeiska reaktionen. Denna revolution är i säkert antågande.¹³¹

Vid denna tidpunkt förväntade sig Engels att *initiativet* till revolutionen skulle komma från de övre klasserna i städerna (vilket förvisso var fallet i mars 1917), proletariatet var bara i sin linda. Bonde-massornas revolutionära kraftinsats skulle tillhandahålla den enorma underström som skulle föra revolutionen "utöver den första konstitutionella fasen".¹³² Hur långt? Kristallkulan gav inte alltid samma svar och inte heller var det nödvändigt med en definitiv prognos. Marx hade långt tidigare talat om det kommande "1793" i Ryssland. I ett brev till en korrespondent 1885 menade Engels, att "Ryssland står inför sitt 1789", och det efter att energiskt ha hävdad att "Den så kallade befrielsen av bönderna har skapat en djupt revolutionär situation genom att sätta bönderna i ett läge där de varken kan leva eller dö", en situation som skärptes av storindustrins snabba utveckling.¹³³

Men när den industriella utvecklingen förändrade Ryssland, speciellt genom att skapa en ny arbetar-klass och en åtföljande socialistisk rörelse, ändrades följaktligen Engels' betoning. I en efterskrift till polemiken mot Tkatjov från 1894 hänvisade Engels tillbaka till möjligheten av att det "efter Krimkriget" skulle uppstå ett "adelns och byråkratins direkta parlamentariska styre" som ett resultat av att det tsaristiska enväldet störtades. Men 1894 hade förborgerligandet av Ryssland gått fort. Nu betonade Engels perspektivet på en rysk revolution "i kombination med en revolution i Väst-europa." Hursomhelst skulle en revolution i Ryssland "leda ut bönderna på den stora scenen" i världen utanför, och den skulle "också ge en ny impuls till arbetarrörelsen i väst", ty bara en seger för det moderna industriproletariatet skulle göra det möjligt för Ryssland att uppnå sin egen socialistiska omvandling.¹³⁴

Frågan om den ryska revolutionen förändrade sig alltså snabbt under seklets sista år, och det måste vi ha i åtanke i samband med de problem som diskuteras i nästa kapitel. Men det som inte förändrades för Marx och Engels var den internationella motiveringen att driva på revolutionen i Ryssland. Det gav bonderörelser på andra ställen i den slaviska världen och det ryska tsardömet utkanter,

130 Angående Tkatjov, se även *KMR*, band 1, s 361-362.

131 Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.

132 Angående detta se även Engels, "The Workingmen of Europe in 1877", artikel 3, som skrevs tre år senare.

133 Engels, "Brev till Faerber", 22 oktober 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 374.

134 Engels, "On Social Relations in Russia/Afterword", Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 408, 409 f. [Ej med i svenska översättningen på marxists.org – öa.]

som i Polen och Turkiet, ännu större vikt.*

* Det är utan tvekan ett skäl till varför både Marx och Engels överöste de turkiska bönderna med lovord. Sambandet är särskilt tydligt i ett av Marx' brev 1878, som anger två orsaker till varför han tar Turkiets parti mot Ryssland. Den ena är att ett nederlag för Ryssland skulle påskynda revolutionen i Ryssland och därmed över hela Europa. Men hans första skäl är detta: "eftersom vi har studerat de *turkiska bönderna* – följaktligen den turkiska befolkningens stora massa – och därmed oförbehållsamt har kommit att känna dem som en av de *mest dugliga och värdiga representanterna för Europas bönder*." (Marx, "Brev till Liebknecht", 4 februari 1878, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 317.) Engels hade på liknande sätt hyllat de turkiska bönderna i ett brev föregående år, och skulle göra det på nytt i en artikel 1890, i båda fallen utifrån Turkiets roll som ett hot mot Rysslands makt. (Engels, "Brev till Bracke", 25 juni 1877, *ibid*, band 34, s 279 f. Engels, "The Foreign Policy of Russian Czarism", Marx/Engels, *The Russian Menace to Europe*, s 38.) Speciellt Marx ställde de socialt friska turkiska bönderna mot den turkiska regeringens reaktionära roll.

Kapitel 14 Bondefrågan: programmatiska problem

För Marx var det aldrig något tvivel om slutmålet för jordbruksrevolutionen: det var att nationalisera jordbruket på grundval av ett samhälleligt ägande av jorden. Men det lämnade ett antal politiska problem öppna vad gäller vägen till detta mål, före och efter proletariats erövrande av makten. Det fanns därmed förbundna frågor om tempo och form – hur fort man skulle gå fram, och vilka former som skulle användas för omorganiseringen. På detta programmatiska område var det på sin plats med en hel del flexibilitet.

Marx och Engels har sällan fått beröm för den betydande flexibilitet som de faktiskt uppvisade när de anpassade sina programmatiska förslag till tid, plats och omständigheter inom ramar som stämde överens med målet. Det främsta problem som överskuggade alla överväganden var givetvis att få med bönderna, i synnerhet småbönderna.

För ovanlighets skull ska vi i detta kapitel delvis föregripa en fråga som ska behandlas utförligt i ett senare band, nämligen den socialistiska omvandlingen av samhället efter proletariats maktövertagande. Här behandlar vi en del frågor som hör samman med bondefrågan men utan att det övergripande sammanhanget kommer att skildras. Även om det innebär att en del trådar lämnas lösa så finns det inget bättre alternativ, ty ingen annan fråga har ett närmare samband mellan den omedelbara politiken och det framtida programmet (efter revolutionen). Det sambandet existerar först och främst i böndernas egna huvuden.

1. Nationalisering av jorden

Målet att nationalisera jorden och avskaffa det privata ägandet slogs bestämt fast redan i Marx' Parismanuskript från 1844. Där riktar sig hans resonemang först och främst mot att en uppdelning av stora jordegendomar i småegendomar skulle vara en lösning på problemet med monopolisering – på grund av de ekonomiska nackdelarna och därför att det bara kommer att leda till "ackumulation" igen, på samma sätt som konkurrensen mellan små enheter gör inom industrin. Den enda verkliga lösningen är att upphäva monopolen i en annan form:

Detta innebär emellertid inte något återvändande till feodalegendomen, utan ett upphävande av den privata äganderätten till jord och mark överhuvud. ... Associationen [socialismen], tillämpad på jorden och marken, delar storjordegendomens fördelar i ekonomiskt avseende, och kan först realisera [jord-]delningens ursprungliga tendens, nämligen jämlikheten, genom att på ett förnuftigt sätt, och icke på ett genom livegenskap, herrskap och löjlig egendomsmystik förmedlat sätt, upprätta människans gemytliga förhållande till jorden, genom att jorden upphör att vara föremål för schackrande, och genom [att] det fria arbetet och det fria åtnjutandet åter blir en sann, personlig egendom hos människan.¹

Tiopunktsprogrammet i *Kommunistiska manifestet* – som på det hela taget var en sammanställning av krav som var populära inom den revolutionära vänstern – hade med detta mål som punkt 1: "Jordegendomens expropriering och jordrätans användning till statsutgifter."²

Argumenten för att nationalisera jorden sammanfattades lämpligt nog av Marx många år senare i en promemoria som uttryckligen handlade om England. Detta kortfattade resonemang var tänkt som en

¹ Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.

² Enligt svenska översättningen (och tyska originalet). I den engelska (standard)översättningen (Moore-Engels') från 1888 står: "Avskaffa ägandet av jorden och jordrätans användning till allmänna ändamål." (Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 505.) Att det första ordet (expropriering) mildras återspeglar utan tvivel en större känslighet för bönderna rädsla för att direkt exproprieras.

vägledning till en populär presentation, och betonar att nationalisering av jorden är ”samhälleligt nödvändigt” eftersom det möjliggör den enorma ökning av produktionen som krävs för att tillfredsställa ”folkets hela tiden ökande behov” genom att till fullo utnyttja den vetenskapliga kunskap och de tekniska medel som kan tillämpas i storskaliga verksamheter, eftersom ”några få individer” (ägare) inte kan tillåtas styra jordbruksproduktionen ”utifrån sina nycker och privata intressen eller på ett okunnigt sätt suga ut jorden”, och eftersom ett kapitalistiskt bruk av jorden leder till ”ett hela tiden stigande pris på jordbruksprodukterna” för folkets stora massor samtidigt som det ”förnedrar producenten [jordbruksarbetaren] till blott ett lastdjur”.²

Frågans grundläggande betydelse slog Marx fast med kraft mitt i ett brev till Engels 1851, och i en anmärkning i förbigående får vi en stark formulering:

Men ju mer jag sätter mig in i smörjan desto mer blir jag övertygad om att en reform av jordbruket, och således också av den egendomsskit som det grundar sig på, är A och O för en kommande revolutionär omvandling. Utan det skulle fader Malthus visa sig få rätt.³

Men nationalisering av jorden var ingalunda en avgjord fråga inom den socialistiska rörelsen. Den mötte motstånd från ett antal småborgerliga radikala strömningar: i England Feargus O'Connors falang inom den chartistiska rörelsen; i Frankrike och Belgien proudhonismen; i Tyskland sådana allierade till socialisterna som det sydtyska Folkpartiet. De två uppfattningarna drabbade samman i Internationalen. Vid kongressen i Bryssel 1868 antogs nationalisering av jorden av en liten och osäker majoritet, men vid kongressen i Basel ett år senare antogs den med överväldigande majoritet, med bara en handfull proudhonistiska röster mot.

Detta beslut jagade upp Internationalens motståndare på alla sidor. De reformistiska ledarna i Schweiz, Österrike och Tyskland ”skriker i högan sky” skrev Marx i ett brev.⁴ Folkpartiet i södra Tyskland fördömde det, precis som Wilhelm Liebknecht, som – opportunistiskt som vanligt – ville upprätthålla en socialistisk neutralitet gentemot Internationalens beslut, men en majoritet av partiets exekutiv röstade ner honom.

Det hade tagit tre kongresser innan Internationalen hade nått så här långt, ty det sociala trycket från bondemassorna utanför rörelsen gjorde sig påmind via en rad olika överföringsmekanismer. När Generalrådet diskuterade frågan inför kongressen i Basel försäkrade en besökare från Paris, den framtida anarkisten Elisée Reclus, rådets medlemmar att de inte behövde bekymra sig om bönderna, ty ”bönderna vet väldigt lite om vad som pågår [i] världen, de kommer inte till era kongresser, de vet inte ens att de hålls, vi bryr oss väldigt lite om dem. Männen i städerna är för kollektivt ägande.” På dessa inskränkt radikala stadsåsikter svarade Marx (enligt sammanfattningen i protokollen): ”Småbönderna är inte med på kongresserna, men deras idealistiska [dvs. ideologiska] företrädare är där. Proudhonisterna har mycket starka uppfattningar på denna punkt och de var med i Bryssel ...”⁵

Omedelbart efter att resolutionen hade antagits i Basel medverkade aktivister från Internationalen i England till att upprätta Jord- och arbetarförbundet, vars första programpunkt var nationalisering av jorden.⁶ Marx ansåg att det var ytterst viktigt:

Bildandet av *Jord- och arbetarförbundet* (som inom parentes sagt föranleddes direkt av Generalrådet) kan anses vara ett resultat av kongressen i Basel. Därmed frigör sig arbetarpartiet

2 Marx, ”The Nationalization of Land”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 289.

3 Marx, ”Brev till Engels”, 14 augusti 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 314.

4 Marx, ”Brev till Engels”, 30 oktober 1869, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 223.

5 *The General Council of the First International*, protokoll 1868-1870, s 122.

6 Jmfr Harrison, ”Land & Labour League”, *International Institute of Social History Bulletin*, Leiden vol 8, 1953, nr 3, s 171; Collins och Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement. Years of the First International*, London: Macmillan 1965, s 164 f.

helt och hållet från bourgeoisien, med nationalisering av jorden som utgångspunkt.⁷

Men antagandet av principen hindrade inte att det fanns programmatiska frågor om hur den skulle tillämpas. Det var uppenbart av debatterna i Internationalen, att även om kollektivisering av jorden skulle innebära att *ägandet* tillfaller arbetarstaten – det vill säga makt att avgöra hur jorden skulle brukas och av vem – så betydde det inte att staten nödvändigtvis måste ta över jordbruket direkt. Vid kongressen i Basel till exempel, var en vanlig tanke att småbönder skulle kunna fortsätta att odla sin mark utan arrende, åtminstone under sin livstid. Som vi ska se var kooperativ en annan populär form.

Inte heller innebar antagandet av denna princip att en arbetarstat i ett slag skulle nationalisera jorden oavsett de nationella förhållandena. Det var en fråga om tempo. Marx antydde detta redan innan Basel, under diskussionerna i Generalrådet innan kongressen:

I England skulle jorden på fjorton dagar kunna förvandlas till gemensam egendom genom att parlamentet agerar. I Frankrike måste det genomföras med hjälp av ägarnas skuldsättning och skatteplikt.⁸

Och underförstått skulle mindre utvecklade länder uppleva ett ännu lägre tempo. Denna flexibilitet gällde alltså inte bara bruket av jorden utan också ägandet.

Speciellt här skulle det naturligtvis vara en stor skillnad på de sätt och de medel som används mot storbönder och småbönder. I ett brev till Marx om ståhejet kring Basels ”resolution om jordegendomar” anmärkte Engels att ”folk glömmer ... att det finns olika sorters bönder” och att ”proletariatet för närvarande inte har någon anledning att ifrågasätta *små* jordegendomar.”⁹ Följande år utnyttjade han ett nytt förord till sin *Tyska bondekriget* till att förklara frågan offentligt. Sammanhanget är planen att omvandla stora jordegendomar till kooperativa jordbruksföreningar.

Och här kommer vi till internationella arbetarkongressens i Basel berömda beslut: att samhället har intresse av att förvandla jordegendomen till gemensam, nationell egendom. Detta beslut fattades huvudsakligen för de länder, där det finns stora jordegendomar och, därmed sammanhängande, storgodshushållning och på dessa stora gods en herre och många daglönare. Men detta tillstånd råder i det stora hela alltför i Tyskland, och därför var beslutet, näst efter England, *högst aktuellt just för Tyskland*.¹⁰

En likartad åsikt finns i de summariska anteckningar som Marx kraftade ner åt sig själv 1874-1875 medan han läste en av Bakunins debatter. På tal om ett stycke där Bakunin gjorde sig lustig över att bönderna inte åtnjöt ”sympati från marxisterna”, som vill att proletariatet i städerna ska dominera dem, rafsade Marx ner denna kommentar:

... där bönderna existerar i stort antal som privat ägare, där de till och med utgör en mer eller mindre stor majoritet, som i alla de länder i Västeuropa där de inte som i England har försvunnit och ersatts av dagsverkande jordbrukare, uppstår följande fall: Antingen hejdar de, ödelägger de alla arbetarrevolutioner, som de har gjort i Frankrike hittills; eller så måste proletariatet ... * som

7 Marx, ”Brev till Engels”, 30 oktober 1869, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 223.

8 *The General Council of the First International*, protokoll 1868-1870, s 123.

9 Engels, ”Brev till Marx”, 1 november 1869, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 224.

10 Engels, *Tyska bondekriget*, förord, på marxists.org.

* Här har jag strukit en förklarande parentes som lyder så här: ”(ty de bönder som äger egendomar tillhör inte proletariatet, och även när de verkligen gör det på grundval av sin situation så tror de inte att de tillhör det.)” När tillhör ”de bönder som äger egendomar” proletariatet ”på grundval av sin situation”? Marx kanske tänker på två fall: de bönder som i själva verket försörjer sig med hjälp av deltidsgavsverke åt andra (se ovan, kapitel 13, avdelning 5) och de som egentligen arbetar på motsvarigheten till en lön, med sig själva som arbetsgivare (samma kapitel,

härskare vidta åtgärder så att bönderna omedelbart ser att deras situation förbättras och därför vinner över dem till revolutionen – men åtgärder som i sin linda underlättar övergången från privat ägande av jorden till kollektivt ägande, så att bönderna kommer fram till det av sig själv, av ekonomiska skäl.

Detta slår fast den övergripande taktiken: anteckningen fortsätter med att specifikt avvisa tanken på att ta ifrån småbönderna deras jord:

Men bönderna får inte stötas bort, till exempel genom att avskaffa arvsrätten* eller deras egendom. Det sistnämnda är bara möjligt där kapitalistiska arrendebönder har trängt ut bönderna, och den som faktiskt odlar jorden är lika mycket proletär, lönearbetare, som arbetarna i städerna, och därmed *direkt* och inte indirekt har samma intressen som dem.

Varningen kunde knappast uttryckas tydligare. Men om Marx var mot att expropriera jord som odlades upp av småbönder så var han lika mycket mot att dela upp de storgods som redan ägdes och brukades på ett kapitalistiskt sätt för att överlämna jorden till småägare.¹¹ Och detta dubbla perspektiv slogs fast i den sista meningen i anteckningen om Bakunin:

Ännu mindre bör parcelllegendomarna förstärkas genom att helt enkelt utvidga dem genom att bönderna tar över de stora egendomarna, som i Bakunins revolutionära kampanjplan.¹²

Marx ansåg aldrig att en revolutionär regering, inte ens i ett västeuropeiskt land som Frankrike, på något sätt var principiellt skyldig att utfärda förordningar om att omedelbart nationalisera all jord, inklusive småbondemassornas jord, oavsett andra överväganden. Som man tänkte sig i Basel skulle hela processen kunna ta en generation. Under tiden fanns det mycket som en revolutionär regering skulle kunna göra för att röra sig i den riktningen, mot sitt mål. Marx återkom till detta i den tidigare omnämnda promemorian om nationalisering av jord i England till skillnad från Frankrike:

Man har ofta anspelat på Frankrike, men med sitt *bondeägarande* är det längre från nationalisering av jorden än England med sitt godsägareri ... Bondeägandet är således det största hindret mot en "nationalisering av jorden", och i sitt nuvarande tillstånd är Frankrike förvisso inte ett ställe där vi ska leta efter en lösning på detta stora problem.¹³

England var det land där en socialistisk lösning var mest omedelbart tillämpbar. Där omfattade den härskande klassen både industrikapitalister och stora jordägare, aristokratin brukade jorden på ett kapitalistiskt sätt och borgarklassen strävade efter jordegendomar, och samma handling skulle skaka den härskande klassens båda delar i sina grundvalar. Marx' promemoria börjar: "Egendom i form av jord – denna ursprungliga källa till allt välstånd, har blivit det stora problem på vars lösning arbetarklassens framtid beror." Och mot slutet: "Nationaliseringen av jorden kommer att orsaka en fullständig förändring av förhållandena mellan arbete och kapital och slutgiltigt avskaffa all kapitalis-

avdelning 4). I båda situationerna tänker bönderna gärna på sig själva som små jordägare.

* Att avskaffa arvsrätten var en av Bakunins favoritpatentlösningar som Marx ofta angrep. Exempelvis drog Marx i ett brev från 1870 slutsatsen: "att kungöra att *arven avskaffas* vore inte någon allvarligt menad handling, utan ett idiotiskt hot som skulle samla alla bönder och hela den lilla medelklassen kring reaktionen." (Marx, "Brev till Lafargue", 19 april 1870, Marx/Engels, *Anarchism and anarcho-syndicalism*, New York: International Publishers 1972, s 45.) Förvisso var detta förslag inte Bakunins påhitt. Den var äldre än socialismen själv och var ett av de populära vänsterkrav som finns med i *Kommunistiska manifestets* tiopunktsprogram, (punkt 3 i *Kommunistiska manifestet* på marxistarkiv.se) innan Marx förstod dess politiska innebörd.

11 Jmfr ovan kapitel 13, s 200.

12 Marx, "Konspekt von Bakunins Buch 'Staatlichkeit und Anarchie'", Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 630-633 (ingen text på 631-632). För samma tankegång se Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.

13 Marx, "The Nationalization of Land", Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 289 f.

tisk produktion.”¹⁴ Det gällde i synnerhet England och utgick från en politisk och inte bara ekonomisk analys – vilket också gällde Marx’ åsikt att ett störtande av det brittiska jordägandet på Irland skulle utdela ett dödligt slag mot den brittiska kapitalismen på hemmaplan. (När det gäller rent ekonomiska överväganden är nationalisering av jorden ingalunda oförenlig med kapitalismen: det klargjorde Marx mer än en gång.¹⁵)

En del radikaler ville ha nationalisering av jorden som ett sätt att upprätta (eller återupprätta) en klass av små jordägare. Fallet med den flygel av chartisterna som leddes av Feargus O’Connor kommer att diskuteras i avdelning 5 nedan. Marx’ promemoria från 1872 går på nytt mot denna ekonomiska patentlösning:

Under en medelklass- [dvs. borgerlig] regering skulle nationalisering av jorden och utarrendering av små jordlotter till enskilda eller arbetarföreningar bara medföra en skoningslös konkurrens mellan dem och orsaka en viss ökning av ”jodräntan”, och på så sätt ge nya möjligheter för de som tillägnat sig jodräntan att livnära sig på producenterna.¹⁶

Oavsett hur en arbetarstat bestämde sig för hur den skulle organisera bruket av jorden så måste den äga jorden i hela samhällets namn, så att den kunde uppfylla dess mål. Marx’ promemoria citerar den belgiska socialistledaren César de Paepes tal vid Brysselkongressen 1868: ”Jorden måste bli landsbygdsföreningarnas egendom, eller hela landets egendom. Framtiden kommer att avgöra denna fråga.” Marx är inte ense om att lämna frågan öppen:

Jag säger tvärtom: ”Framtiden kommer att avgöra att jorden inte kan ägas annat än nationellt. Att överlämna jorden till de associerade landsbygdsarbetarna vore att överlämna hela samhället till en enda klass av producenter ...”¹⁷

Det är den grundläggande orsaken till varför all sorts syndikalistisk uppbyggnad avvisas såsom uppenbart odemokratisk. Marken kunde inte överlämnas till en begränsad grupp arbetares ägande/kontroll, fristående från hela det arbetande folkets kontroll, lika lite som Livsmedelsarbetarförbundet hade rätt att bestämma vilka som skulle få mat.

Men lantarbetarkooperativ har verkligen en nyckelroll i Marx’ program för ett socialistiskt jordbruk: det för oss till Marx’ och Engels’ syn på hur den nationaliserade jorden skulle brukas.

2. Det socialistiska jordbruket: kooperativ

Den första åtgärden i det socialistiska jordbruket skulle alltså bli att organisera verksamheten på de stora jordegendomar som tagits över från de halvfeodala eller kapitalistiska ägarna, inklusive statliga egendomar – även om resten av marken ännu för en period skulle bli kvar i händerna på småägare som odlade den själva. Engels (som var allra mest konkret om detta) trodde att denna första åtgärd skulle bli ”mycket enkel”. Det finns inget skrivet om att det föll honom in att det omedelbart skulle vara möjligt med statlig drift på denna mark. Å andra sidan finns det ingen anledning att anta att han, eller någon annan socialist, skulle ha förkastat det om omständigheterna verkade tala för det. Faktum är att även om Engels upprepade gånger skisserade en socialistisk lösning, så gjorde han det alltid i termer av kooperativ.

Så här förklarade Engels det i sitt sista arbete om bondefrågan, efter en lång diskussion om politiken

14 *Ibid*, s 288, 290.

15 Se till exempel Marx, ”Brev till Sorge”, 20 juni 1881, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 342 f.

16 Marx, ”The Nationalization of Land”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 290.

17 Freymon, red, *Première Internationale*, band 1, s 379; *Ibid* för De Paepes anmärkning i kongressprotokollen. Marx’ citat av De Paepes finns i Marx, ”The Nationalization of Land”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 290.

för bönderna:

Bara när det gäller storgodsägare ligger saken mycket enkelt till. Här har vi oförtäckt kapitalistisk rörelse, och då förekommer inte betänkligheter av något slag. Vi har här framför oss lantproletärer i massor och vår uppgift är klar. Så snart vårt parti är i besittning av statsmakten, har det helt enkelt att expropriera storgodsägarna, precis som industrifabrikerna ... De stora gods som på så sätt återlämnas till samhället måste vi dock med bruksrätt under samhällets kontroll* överlåta till de lantarbetare, som redan nu arbetar på dessa gods och organisera dem i kooperativer. Under vilka former det bör ske kan nu inte fastställas. Förvandlingen från kapitalistisk drift till samhällelig är här i varje fall redan fullständigt förberedd och kan genomföras från ena dagen till den andra, precis som med t. ex. herr Krupps eller herr von Stumms fabriker. Och dessa jordbrukskollektivs exempel skulle också övertyga de sista eventuellt ännu motspänstiga småbönderna och väl också många storbönder om fördelarna av kollektiv stordrift.¹⁸

Det socialistiska tänkandet hade följt dessa övergripande linjer med varierande detaljer under mer än ett halvt sekel. Som vi såg hade detta perspektiv för det socialistiska jordbruket tagits med i ”Hänvändelsen till Kommunistiska förbundet” i mars 1850.¹⁹ Kongressen i Basel 1869 visade hur populärt det var. I den redan nämnda kommentar som Engels gjorde om Basalkongressen i förordet från 1870 till *Tyska bondekriget*, drog han samma liknelse som ovan mellan nationalisering av fabrikerna och de stora godsen. Följaktligen skulle jorden

[frånhändas] de större böndernas och de ännu större feodaltherrarnas privatbesittning, förvandlas till samhällelig egendom och brukas av kooperativa lantarbetarföretag för deras gemensamma räkning.²⁰

Precis på samma sätt som det var lättare att nationalisera de stora fabrikerna och storgodsen, så liknade frågan om småböndernas ägande av jorden frågan om den lilla hantverksverkstaden i städerna: det är de större företagen som ”är ett bättre medel för oss att ta över”, skrev Engels till en korrespondent i Tyskland.

Och det återspeglas politiskt i det faktum att landsbygdsproletariatet på storgodsen blir socialdemokrater, precis som proletariatet i städerna, så fort de sistnämnda kan påverka dem, medan bankrutta bönder och hantverkare i städerna först kommer till socialdemokratien via omvägen över antisemitismen.²¹

Engels talade för att förslaget att förvandla storgodsen till jordbrukskooperativ formellt skulle tas upp i riksdagen av de socialistiska deputerade, trots att det inte hade någon chans att antas av den

* Tidigare i denna studie hade Engels räknat upp kraven som fanns i det franska partiets jordbruksprogram 1892. I denna fråga var det franska kravet för ”utarrendering av statsdomäner till socknarna, som i sin tur skall utarrendera både den egna och arrenderade jorden till sammanslutningar av egendomslösa lantarbetarfamiljer, vilka skall gemensamt bruka jorden under kommunal kontroll och med förbud att härvid använda lönarbetare”. Engels kommenterar inte denna programpunkt, utan går vidare med att diskutera böndernas krav. (Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.)

18 *Ibid.*

19 Se ovan, kapitel 13, s 200 f.

20 Engels, *Tyska bondekriget*, på marxists.org.

21 Engels, ”Brev till Meyer”, 18 juli 1893, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 103. Engels menar den politiska antisemitiska rörelsen i Tyskland. Det var en viktig sak som socialister ofta klargjorde: små egendomsinnehavare både i städerna och på landsbygden hade en tendens att först dras till rörelser som det Kristna sociala partiet, som riktade sig till dem med både demagogisk agitation mot bankerna och antisemitism (härav ”dårnas socialism” i Bebel’s berömda formulering). Engels gör denna koppling flera gånger i sin studie om bondefrågan från 1894 (*Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org), liksom i sitt brev om antisemitismen den 19 april 1890 (Engels, ”Brev till Ehrenfreund”, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 49 f.)

existerande staten. Det skulle vara ett kraftfullt propagandavapen, skrev han till Bebel:

När ni tar upp förslag i riksdagen finns det ett som ni inte bör glömma. Statens mark arrenderas främst ut till storbönder. I mycket liten omfattning säljs den till bönder, vars jordlotter dock blir så små att de nya bönderna måste ta sin tillflykt till dagsverken på storjordbruken. Kravet ni bör ställa är: *arrendera ut stora odelade markområden till lantarbetarkooperativ för gemensam odling* ... Jag tror att denna brandfackla måste kastas in bland dagsverkarna inom jordbruket, och det kan förvisso göras under en av de många debatterna om statssocialism. Detta och endast detta är sättet att erövra jordbruksarbetarna. Det är det bästa sättet att visa för dem att de är förutbestämda att så småningom bruka de nuvarande fina herrarnas storgods för det gemensammas bästa.²²

Tanken är att det ska användas som ett övergångskrav, det vill säga ett krav som överbryggat klyftan mellan minimikrav (för omedelbara reformer) och maximikrav (som innefattar att förverkliga socialismen).

Men förslaget om storskaligt bruk av jorden via jordbrukskooperativ var ingalunda begränsat till lantarbetare. Det var också en möjlighet för bönderna, i så måtto som dessa kunde fås att överge sin historiska fixering vid "Detta är min egen åkerlapp". Arbetarkooperativen kunde utgöra ett exempel och visa på fördelarna. När bönderna knogar på i allt större ekonomiska svårigheter kan vi inte tävla med "antisemiterna, bondeförbundarna och liknande partier, som roar sig med att lova runt och hålla tunt" – så argumenterade Engels i sin studie om bondefrågan, med syftning speciellt på stor- och mellanbönderna. Vi kan, skrev han, bara

rekommendera sammanslagning av gårdarna för gemensam drift. Därigenom kan utsugningen av lönearbetet undanröjas mer och mer och den gradvisa förvandlingen till likaberättigade och likaförpliktade grenar av den stora produktivgemenskapen inledas.²³

Engels är inte som allra mest specifik när han lägger fram sitt eget schema, utom när han sammanfattar (och kanske broderar ut) det jordbruksprogram som de danska socialisterna föreslog på 1870-talet. Följande stycke är en av mest detaljerade skildringarna av någon sida av den ekonomiska politiken i det socialistiska samhället som någonsin skrevs av Marx eller Engels. Och det är ironiskt att det behandlar den påstått nonchalerade bondefrågan och inte industrin.

Bönderna i en by eller församling [i Danmark] ... skulle slå tillsamman sin jord till ett stort gods, odla det för gemensam räkning och dela avkastningen i förhållande till de tillskjutna markområden, penningförskotten och arbetsprestationerna ... [O]m vi tillämpar idén på ett småbondeområde, så skall vi finna, att en del av den dittills sysselsatta arbetskraften blir överflödig vid sammanslagning av småjordbruk och vid drift på deras samlade areal. I denna arbetsbesparing ligger ju nämligen en av huvudfördelarna i stordriften. För dessa arbetskrafter kan man finna sysselsättning på två sätt. Antingen ställer man ytterligare landområden från angränsande stora gods till bondesammanslutningarnas förfogande, eller också skaffar man bönderna medel och tillfälle till industriell bisysselsättning, helst och övervägande för egna behov. I båda fallen försätter man dessa i ett ekonomiskt bättre läge och säkerställer samtidigt åt den allmänt samhälleliga ledningen det inflytande som är nödvändigt för att så småningom utveckla bondekooperationen till en högre form och utjämna såväl gemensamhetsgårdens i sin helhet som dess enskilda medlemmars rättigheter och plikter med de övriga grenarnas i den stora gemenskapen. Hur det skall utföras i detalj i varje speciellt fall, får bero på omständigheterna kring varje enskilt fall och på de omständigheter, under vilka vi tar den offentliga makten i besittning. På så sätt blir vi möjligen i stånd till att erbjuda dessa kooperativer

22 Engels, "Brev till Bebel", 11-12 december 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 253 f. [Ej med i svenska översättningen på marxists.org – öa.]

23 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

ytterligare fördelar: genom att nationalbanken övertager samtliga deras hypoteksskulder samtidigt som räntan kraftigt nedsättes, förskott av offentliga medel för inrättning av stordrift (inte nödvändigtvis eller företrädesvis förskott i pengar utan i de nödvändiga produkterna: maskiner, konstgödsel etc.) och andra fördelar.

Huvudsaken i allt detta är och förblir, att göra begripligt för bönderna, att vi kan rädda, kan upprätthålla deras jordbruksfastigheter blott genom att förvandla dem till kooperativ egendom för gemensam drift ... Att detta ligger i deras eget intresse, att detta är deras enda medel till räddning, skulle det inte kunna göras begripligt för bönderna?²⁴

Engels förde fram detta förslag mer kortfattat vid andra tillfällen, som i en rad artiklar till engelska arbetare där det sammanfattades som ”nationalisering av jorden och uppodling av den i kooperativ under nationell kontroll.”²⁵ Han förde också fram det som ett sätt att ”vitalisera det gemensamma jordinnehavet” så som det en gång hade existerat i det tidiga Tysklands Mark-sammanslutningar.²⁶ Marx gjorde samma koppling med de fortfarande existerande resterna av den gamla sortens ryska byakommun. De lider, skrev han, bland annat av att de enskilda kommunerna är isolerade, men –

Idag är det ett hinder som är lätt att övervinna. Det enda som behöver göras är att ersätta *volost*, en regeringsinstitution, med en bondeförsamling som valts av kommunerna själva, och som skulle fungera som ett ekonomiskt och administrativt organ för att skydda deras intressen.²⁷

Och han diskuterade möjligheten att den, i händelse av en rysk revolution, skulle kunna utvecklas till en del av ett socialistiskt system. Tidigare hade han i sitt första utkast till *Pariskommunen*, ställt någon sorts ”associerat arbete” mot ett fortsatt småbondejordbruk.²⁸

3. *Flexibilitet och varianter*

Hittills har detta kapitel behandlat frågor där Marx hade relativt bestämda åsikter, där den första rörde socialismens grundläggande mål inom jordbruket och den andra handlade om de grundläggande klassprioriteringarna på den nationaliserade jorden. Nu kommer vi till ett antal frågor som rör spektrat av *övergångsåtgärder* mellan kapitalismen och socialismen.

Det är ett område där Marx och Engels inte bara tillät utan krävde en omfattande flexibilitet. Det krävdes utifrån den allmänna principen om ”olika länder – olika fall”, som vi förklarade i förra kapitlet. Det krävdes också på grund av sådana historiska omständigheter som hur det sätt på vilket man fick makten starkt kunde påverka de första åtgärder som arbetarstaten vidtog. Även om målet med ett nationaliserat jordbruk stod bortom allt tvivel, så var de åtgärder som skulle vidtas med målsättningen att kollektivisera bruket av jorden en helt annan sak. Låt oss anföra två fall, ett där svaret är helt otvetydigt, ett annat som är ganska problematiskt.

I den otvetydiga änden av skalan fanns en politisk fråga av stor politisk betydelse: småböndernas besittningsrätt. Vi har redan sett mer än ett tillfälle där Marx eller Engels förutsatte eller i förbigående tillkännagav att småböndernas odling av sin egen jordplätt inte skulle rivas upp med tvång. I ett brev till Marx 1869 hade Engels mitt under en annan diskussion anmärkt: ”För övrigt kan man givetvis tillägga att proletariatet under tiden inte har något intresse av att ställa frågan om jord-

24 *Ibid.*

25 Engels, ”American Food and the Land Question”, *Articles from the Labour Standard*, Moskva: Progress Publishers 1955, 1965, s 30.

26 Engels, *Die Mark (Marken)*, på marxists.org. Se även Engels, ”Brev till Lafargue”, 23 eller 24 augusti 1894, Engels/Lafargue, *Correspondance*, band 3, s 341; och i Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org, där danskarnas planer nämns som förebilder.

27 Marx, ”Brev till V Zasulij”, första utkast, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 157.

28 Marx, ”Civil War in France”, första utkast, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 157 f.

ägande i *liten skala*.”²⁹ I sin sista studie om bondefrågan satte Engels punkten över i: det var helt uteslutet med tvångskollektiveringar av småböndernas jord:

Hur är då vår ställning till småbönderna? Och vad skall vi bli nödsakade att företa oss med dem den dag vi övertar statsmakten?

För det första är den satsen i det franska [parti]programmet obetingat riktig: att vi förutser småbondens oundvikliga undergång men ingalunda är kallade att påskynda den genom ingrepp från vår sida.

Och för det andra är det lika påtagligt att, om vi är i besittning av statsmakten, vi inte kan tänka på att med våld expropriera småbönderna (likgiltigt om med eller utan ersättning), såsom vi är tvingade att göra med storgodsägarna. Vår uppgift gentemot småbonden består främst i att leda över hans privatrörelse och privategendom i en kollektiv dylik, inte med våld utan genom exempel och erbjudande av samhällelig hjälp för detta ändamål. Och då har vi utan tvivel medel nog att ställa i utsikt för småbonden sådana fördelar, vilkas värde han redan nu måste klart inse.³⁰

I detta sammanhang återopas det danska exemplet.³¹

Engels betonade att socialister inte kan lova småbönderna att *skydda* deras egendom mot kapitalistiska intrång, det vill säga mot intrång från ekonomiska krafter som de hade blivit varnade för. ”Vi kan blott lova dem”, skriver Engels, ”att vi inte mot deras vilja skall ingripa med våld i deras egendomsförhållanden.”³² När Kautsky gjorde ett liknande uttalande i partipressen kritiserades han för att gynna bondeföretag, och Engels upprördes över detta ”snusförnuft”. Han skrev till Kautsky: ”Att utifrån det faktum att vi säger till småbönderna att vi inte kommer att driva dem från hus och hem med våld, dra slutsatsen att vi också vill ge dem erforderliga ekonomiska möjligheter för en fortsatt privat verksamhet – det är trots allt lite tjockskalligt. Som saker och ting är idag är det helt uppenbart att man skulle ställa dessa två [förslag] på olika sätt.”³³

Med stor- och mellanbönderna var det naturligtvis ett helt annat förhållande, inte bara därför att de var större, utan därför att deras verksamhet var beroende av lönearbete. I fallet med storbönder eller arrendebönder var de verkliga producenterna arbetare. Om dessa bondeproducenter drar de nödvändiga slutsatserna, skriver Engels, ”kommer [det] att bli vår uppgift att efter måttet av våra krafter underlätta deras övergång till det nya produktionssättet ... Tvångsexpropriation kommer vi här sannolikt också att avstå från och kan för övrigt räkna med att den ekonomiska utvecklingen skall göra även dessa tjockare skallar tillgängliga för förnuftsskäl.”³⁴ Vi kan lägga till några uppenbara faktorer, som att storbönderna kunde få en del svårigheter att få tag på lönearbetare och att det nationaliserade jordbruket erbjöd lantarbetarna ett mer lockande alternativ.

I den andra änden av skalan finns frågor som sammanfattas under ett senare slagord, ”Jord till bönderna” – frågor som vi kommer att reda ut nedan. Här måste politiken vara väldigt beroende av landets och tidpunktens samhällsekonomiska läge och de historiska omständigheterna. Här läggs nationella skillnader ofta till systemskillnader.

I ett av de stycken där Engels skarpt tar avstånd från att spekulera om detaljerna i det framtida samhället, anmärker han:

Även övergångsåtgärderna måste överallt rätta sig efter de för ögonblicket rådande förhållande-

29 Engels, ”Brev till Marx”, 1 november 1869, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 224.

30 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

31 För den danska planen, se tidigare i detta kapitel, s 223 f.

32 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

33 Engels, ”Brev till Kautsky”, 22 november 1894, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 322. För ännu ett tillkännagivande av denna ståndpunkt, se citat nedan i detta kapitel.

34 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

na och vara väsentligt annorlunda i länder med småbruk än i länder med storgods o.s.v.³⁵

I sin studie från 1894 diskuterar han det speciella jordbruksprogram som det franska partiet antog i Nantes, som ett tillägg till det allmänna partiprogrammet. Han påminner fransmännen om att de allmänna påståendena i dess inledning inte gäller för hela världen:

Om vi återoppar programmet måste vi också återopa hela programmet, som mycket kraftigt modifierar den i Nantes citerade satsen, i det att det infogar den däri uttalade allmänt historiska sanningen i de betingelser, utan vilka den icke kan förbli en sanning i Västeuropa och Nordamerika.³⁶

Så det duger inte med allmänna påståenden. I nästa avdelning blir vi tvungna att knyta frågorna till länder och tidsperioder. När vi gör det kommer vi att se att till och med en paroll som ”Jord till bönderna” – som enligt marxologins myter ofta anses vara helt oförenlig med Marx’ åsikter – i verkligheten var en öppen fråga som berodde på tid och plats.

4. *Flexibilitet: i Amerika*

England och USA är de mest extrema fallen, ty där fanns det ingen bondeklass som överskuggade jordfrågan som på större delen av kontinenten. I båda länderna var den fråga som uppstod inom den proletära rörelsen inte att skona eller bevara småbönderna utan om att *skapa* dem där det inte fanns några. Det borde säga sig självt att Marx inte för ett ögonblick kunde stöda sådana planer, men det är så mycket mer intressant att se hur han politiskt närmade sig verkliga massrörelser som faktiskt föreslog denna bakåtsträvande åtgärd.

Det hände i USA 1846, medan Marx och Engels var upptagna med att bygga upp sin Kommunistiska korrespondenskommitté i Bryssel. En självutnämnd kommunist vid namn Hermann Kriege, lärjunge till Wilhelm Weitling, hade året innan emigrerat till Amerika. Som redaktör för *Volks-Tribun* och (till en början) i namn av ”kommunismen”, antog Kriege de amerikanska National-reformatörernas hela jordbruksprogram för att frälsa proletariatet och samhället: 160 tunnland gratis mark (inte mer) åt alla, för att upprätta en befolkning av små odlare och för alltid lösa problemet med fattigdom.*

I en cirkulärskrivelse å Kommunistiska korrespondenskommitténs vägnar hade Marx och Engels

35 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.

36 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

* Det var den praktiska sidan av Kriesges ”kommunism”. Resten handlade om utgjuter om ”kärlek”, självuppoft-ring, gemenskap med oändligheten, och liknande djupsinnigheter. Kriege var själv inte någon bonde utan en universitetsutbildad intellektuell, även om han upprepade Weitlings paroll ”Ner med förnuftet”. I USA utgav han sig för att vara företrädare för den tyska kommunismen. Följaktligen drog han de verkliga tyska kommunisterna i vanrykte, speciellt sedan han – efter att ha ersatt ett revolutionärt socialistiskt program med agitation för gratis jord – också allierade sig med Tammany Hall, vädjade om stöd från de rika och gick mot avskaffandet av slaveriet (eftersom det skulle öka konkurrensen bland arbetarna). Efter att 1848 ha återvänt till Tyskland, där han blev en arbetarfientlig borgerlig liberal inom den demokratiska rörelsen, kom han tillbaka till USA, och blev galen innan han dog i slutet av 1850, och i enlighet med sin sista vilja begravdes invirad i den amerikanska flaggan. 1849 hade till och med Weitling tagit avstånd från sin tidigare lärjunge. (Angående Kriege se – utöver Marx/Engels, ”Circular Against Kriege”, *Collected Works*, band 6, s 35 – Schlüter, *Die Anfänge der deutschen Arbeiterbewegung in Amerika*, Stuttgart: Dietz 1907, ssk s 19-41; Wittke, *Refugees of Revolution: the Germany Forty-eighters in America*, University of Pennsylvania Press 1952, s 68; Wittke, *The Utopian Communist: a biography of Wilhelm Weitling, nineteenth century reformer*, Louisiana University Press 1950, s 102 f, 115-120, 131, 160f; Kamman, *Socialism in German American Literature. A thesis*, Philadelphia: American Germanica Press 1917, s 20 f, 36 f; Weitling, *Guarantien der Harmonie und Freiheit*, Berlin 1955, förord till 3^e upplagan, s 298 f; Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org.)

inga svårigheter att förklara varför utopin om 160 tunnland inte var någon ekonomisk lösning på samhällets missförhållanden, och krossa Krieges kommunistiska anspråk. Men vi ska speciellt lägga märke till den politiska inställning som de rekommenderade gentemot Nationalreformatörerna och rörelsen för gratis jord, som förde fram detta mycket okommunistiska program. Först detta:

Vi inser till fullo de amerikanska Nationalreformatörernas rörelses historiska berättigande. Vi vet att denna rörelse har som mål ett sakernas tillstånd som nu förvisso skulle gynna en industrialisering av det moderna borgerliga samhället, men blir som ett resultat av att den proletära rörelsen genom sina egna konsekvenser måste gå framåt mot kommunismen ett angrepp mot egendom i allmänhet, och i synnerhet under de förhållanden som existerar i Amerika idag.³⁷

Det var ”rörelsens positiva innehåll” – den amerikanska jordbruksrörelsen, inte Krieges rörelse – och Marx var för att helt och fullt ta hänsyn till denna positiva sida:

Om Kriege hade sett rörelsen för gratis jord som en första form av den proletära rörelse som är nödvändig under speciella förhållanden, som en rörelse som – på grund av levnadsförhållandena för den klass varifrån den härstammar – av nödvändighet måste utvecklas till en kommunistisk rörelse, om han hade visat hur de kommunistiska strömningarna i Amerika till en början måste visa sig i denna jordbruksform som uppenbarligen står i motsats till all kommunism, då hade det inte varit något att säga om det.³⁸

Men, fortsätter Marx och Engels, Kriege intog inte denna flexibla politiska inställning till massrörelsen samtidigt som han kritiserade de formella politiska mål den satte upp. Istället för att se den som en begynnande och underordnad sorts proletär rörelse ”för han fram den som det högsta, yttersta målet för varje rörelse överhuvudtaget, och förvandlar på så sätt rörelsens faktiska mål till rent omåttligt nonsens.” Kriege anammade i själva verket en bondeuppfattning och hyllade en 160 tunnlands bondgård som uppfyllandet av ”européernas gamla drömmar.”

Vilka européer är det då [svarade Marx och Engels], vars ”drömmar” uppfylls här? Inte de kommunistiska arbetarnas drömmar, utan istället de bankrutta affärsinnehavarna och hantverkarna eller ruinerade torpare som strävar efter den stora lyckan att återigen bli småborgare och bönder. Och vad är det för sorts ”önskan” som ska uppfyllas med hjälp av 1.400 miljoner tunnland? Inget annat än att förvandla *alla till privata egendomsinnehavare* – en önskan som är lika genomförbar och lika kommunistisk som att förvandla alla till kejsare, kungar och påvar.³⁹

Vi kan alltså se att Marx, utan att stöda jordreformrörelsens program, tillrådde att man skulle ha en positiv inställning till att samarbeta med eller i den istället för att bara gå mot den – kritiskt deltagande med syftet att inte förstärka rörelsens illusioner utan att, så fort den kunde fås att vända sig från dessa illusioner, leda den i en annan riktning.* Senare blev illusionerna givetvis ännu mindre försvarbara: i *Grundrisse* anmärkte Marx att möjligheten för en arbetare i USA att samla ihop tillräckligt för att bli, låt oss säga, arrendator ”redan nu är på väg att ta slut”.⁴⁰ Men även i ett Amerika utan bönder såg Marx jordbrukarna som allierade. 1877 förväntade han sig till exempel att ”de stora jordexproprieringarna [under president Hayes] (just den bördiga jorden) kommer att förvandla

37 Marx/Engels, ”Circular Against Kriege”, *Collected Works*, band 6, s 40.

38 *Ibid*, s 41 f.

39 *Ibid*, s 42.

* Mindre än två år senare hade *Kommunistiska manifestet* en mycket övergripande hänvisning till denna rörelse: ”Utifrån avsnitt II framgår kommunisternas förhållande till de redan existerande arbetarpartierna av sig självt, alltså deras förhållande till chartisterna i England och jordbruksreformatörerna i Nordamerika.” (*Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 21-22.) Förmodligen syftar detta på den första meningen i avsnitt II, som säger att ”Kommunisterna utgör inget särskilt parti gentemot de andra arbetarpartierna”, och så vidare.

40 Marx, *Grundrisse*, s 473.

lantbrukarna i väst, som redan klagar högljutt, till arbetarnas allierade trupper.”⁴¹ Men förbundet mellan jordbrukare och arbetare i USA skulle komma att bli ett speciellt problem under lång tid framåt.

5. *Flexibilitet: i England*

I England uppstod ett liknande problem som med de amerikanska jordbruksreformatörerna, med den ”Jordplan” som förespråkades av chartistledaren Feargus O’Connor, och som öppet sa att ”bondeägarande är den bästa grundvalen för samhället.”⁴² Engels omnämnde första gången denna tvistefråga på detta sätt:

För cirka 2 år sedan [1845] grundade de chartistiska arbetarna ett förbund vars mål är att köpa upp jordegendomar och fördela dem bland sina medlemmar i småjordbruk. Förhoppningen är att på detta sätt minska den orimliga konkurrensen bland fabriksarbetarna genom att dra undan en del av arbetarna från arbetsmarknaden, och bilda en helt ny och i grunden demokratisk klass av småbönder.⁴³

Det är att framställa saken i bästa möjliga dager. Vänsterchartister som Harney och Ernest Jones (som också låg närmast Marx och Engels) gillade naturligtvis inte planen alls. Planens främjare, O’Connor, var inte bara rörelsens mest ansedda ledare utan hade också varit den i chartisternas ledning som varit mest inblandad i arbetet med Nationella jordbolaget. Följaktligen var det en delikat fråga att öppet gå emot planen, och det kunde splittra rörelsen. Dessutom var O’Connor själv just då måltavla för ett våldsamt angrepp och förtal från den borgerliga världen. Till och med Karl Schapper, som då var Marx’ och Engels’ bundsförvant i Kommunistiska förbundet, kan ha varit indragen i denna jordbruksplan. (Enligt Schoyen var ”*Deutsche Londoner Zeitung*, där Schapper hade ett dominerande inflytande, ohämmad i sina hyllningar till förslaget.”⁴⁴)

Den ovan citerade artikeln om jordplanen, som Engels skrev för den franska pressen 1847, var taktfull och sköt upp en direkt kritik till ”en senare mer detaljerad redogörelse”, men den intog helt klart samma linje som i fallet med Kriege föregående år. Det chartistiska jordsällskapet, skrev Engels,

har antagit en sådan omfattning att det redan börjar störa den jordägarande aristokratin, ty det är uppenbart att om denna rörelse fortsätter att växa i samma takt som den gjort hittills, så kommer den till slut att förvandlas till nationellt omfattande agitation för att folket ska ta landets jord i besittning.

Det är artikelns programmatiska kärna, och den klargör att rörelsen bara hade en framtid i den mån den antog nationalisering av jorden som sitt mål, istället för det inbillade mål för vilket O’Connor hade grundat den. Samtidigt, skrev Engels, var den av betydelse som klasskampsrörelse:

Bourgeoisien tycker inte om detta sällskap, den ser det som en hävstång i händerna på folket som kommer att ge det möjlighet att befria sig själv utan att behöva hjälp från medelklassen. Det är i synnerhet den mer eller mindre liberala småbourgeoisien som blänger ilsket och ondskefullt mot jordsällskapet, eftersom den har upptäckt att chartisterna redan är mycket mer oberoende av deras stöd än innan sällskapet bildades.⁴⁵

Resten av artikeln ägnas åt ett försvar av O’Connor mot de personangrepp och det förtal som den

41 Marx, ”Brev till Engels”, 25 juli 1877, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 59.

42 M Beer, *A History of British Socialism*, London: Bell 1923, band 2, s 155 f.

43 Engels, ”The Agrarian Program of the Chartists”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 358.

44 Schoyen, *The Chartist Challenge*: ..., s 149.

45 Engels, ”The Agrarian Program of the Chartists”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 358.

borgerliga pressen var full av.*

Några veckor senare skrev Engels till Marx från Paris, och talade då mindre diplomatiskt om O'Connors "nonsens".⁴⁶ I det enda numret av Kommunistiska förbundets *Kommunistische Zeitschrift* som kom ut i september behandlade en kort not (som troligen skrevs av Wilhelm Wolff, inte Engels) jordprojektet på liknande sätt som Engels, med både en klapp och en smäll: "den sympati som den [planen] får visar att folket uppriktigt vill att jorden ska befrias. Tyvärr grundar sig O'Connors plan på att dela upp egendomar och inte på gemensam egendom."⁴⁷ Även här utlovas mer om ämnet senare. Hursomhelst föll jordplanen samman efter juli. Men O'Connor fortsatte att driva sitt mål, och 1850 publicerade Marx och Engels en sista kommentar till dess minne:

Den viktigaste punkten i konflikten mellan chartisternas två falanger är jordfrågan. O'Connor och hans strömning skulle vilja använda frihetsbrevet för att placera ut en del av arbetarna på små jordlotter och till sist göra jorddelning till ett allmängiltigt mönster i England. Vi vet hur han försökte och misslyckades med att införa sådan jorddelning i liten skala med hjälp av ett aktiebolag. De borgerliga revolutionernas benägenhet att bryta upp stora jordegendomar kan under en period få denna jorddelning att verka revolutionär i de engelska arbetarnas ögon, även om det som regel följs av en ofelbar tendens för små egendomar att koncentreras och ruineras av det storskaliga jordbruket. Chartisternas revolutionära falang är mot kravet på jorddelning, och ställer mot det kravet på konfiskering av alla jordegendomar och kräver att de inte ska delas upp utan förbli nationell egendom.⁴⁸

I dessa två fall – Kriege i USA och O'Connor i England – var omständigheterna olika, men sättet att närma sig dem var samma: det avgörande kriteriet för Marx och Engels var att det bakom den inbillade parollen "Varje man en bonde" fanns en verklig klasskampsrörelse bland massorna, och att det därför var kommunisternas plikt att hjälpa denna rörelse att hitta sitt verkliga program, inte vända ryggen åt den.⁴⁹

En annan aspekt på detta problem uppstod i Tyskland genom *Neue Rheinische Zeitungs* linje under revolutionen 1848-1849. Det antyddes redan i den redogörelse som gjordes i förra kapitlet. Där såg vi att *NRZ:s* huvudtema om bondefrågan var kampanjen mot att kompensera jordägarna och för att fullständigt befria bönderna från alla feodala plikter utan någon som helst betalning. Det innebar att de ville göra det så lätt som möjligt för bönderna att få äganderätt och kontroll över den jord de brukade, även små lotter, och således bli helt fria småägare.[§]

* Några dagar innan han skrev artikeln hade Engels skrivit till Marx full av beundran över hur O'Connor använde skällsord i sitt svar på angreppen i pressen: "ett mästerverk av lysande skällsord, ofta bättre än Cobbett och kan nästan mäta sig med Shakespeare." (Engels, "Brev till Marx", 25/26 oktober 1847, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 98 f.) Det kan inte finnas några högre litterära lovord. Men brevet diskuterar inte jordplanen.

46 Engels, "Brev till Marx", 14/15 november 1847, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 102. Uttrycket måste syfta på jordplanen.

47 "Politisk och social överblick", *Kommunistische Zeitschrift*, i Grünberg, red, *Die Londoner Kommunistische Zeitschrift...*, s 72-74.

48 Marx/Engels, *Revue / Mai bis Oktober*, [1850], Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 455 f.

49 Jmfr Lenin om fallet Kriege i "Marx om amerikansk 'allmän jorddelning'", *Valda verk i 10 band*, band 3, s 23.

§ Det var det enda som återstod av en uppfattning som både Marx och Engels hade haft innan de blev socialister, nämligen den då allmänna liberala åsikten att bönderna skulle vara helt fria att sälja och skaffa sig jordlotter. Frågan kom upp därför att den preussiska regeringen var ivrig att bevara en stark bondeklass som grund för sig själv mot det borgerliga inflytandet, och ville sätta lagliga gränser för jorddelningen. Den liberala borgarklassen gick energiskt mot det i namn av ekonomisk frihet. I egenskap av redaktör för *Rheinische Zeitung* planerade Marx att diskutera denna fråga i en artikel som aldrig skrevs, men hans åsikt antyddes kort i hans studie från 1843 av böndernas svåra situation i Moselle. (Marx, "Vindication of the Moselle Correspondent", Marx/Engels, *Collected Works*, band 1, s 346 f.) Den beslätade frågan om förstfödsrätt diskuterades följande sommar i Marx' kritik av Hegels rättsfilosofi, på samma liberala grundvalar. (Jmfr *KMR*, band 1, s 46.) Den unge Engels' uppfattning framfördes i en artikel som kritiserade E M Arndt, som var "mot obegränsad frihet och uppdelning av jorden. Han anser att det

Det skulle ha inneburit ett stärkande av småbönderna – gentemot jordägarnas regim. Marx hade inga hämningar att stärka bönderna på detta sätt. Det som särskiljde hans politik var att den tillät följande kombinationer: (1) att helt stöda och stimulera böndernas revolutionära potential mot den gamla härskande klassen, representerad av den absolutistiska regeringen och aristokratin, och (2) *inga* utfästelser till bönderna att bevara deras ekonomi av små egendomar mot det moderna samhällets, det vill säga industrikapitalismens, nedbrytande tryck. På så sätt höll Marx en kurs mellan de ständigt närvarande Skylla och Karybdis i frågan om kompensation: å ena sidan avvisade han en negativ inställning utifrån principen att man inte fick göra något för att stärka småböndernas ägande, det vill säga av sekteristiska orsaker, och å den andra undvek han den lockande linjen att ställa in sig hos bönderna genom att ansluta sig till böndernas strävan efter småegendomar, det vill säga en opportunistisk linje.

6. Jord till bönderna: Italien

Om vi lämnar de mer högt industrialiserade eller industrialiserande länderna i Västeuropa och Amerika och bara går till Italien, så upptäcker vi att Marx' sätt att närma sig frågan genomgår en genomgripande anpassning. Slagordet "Jord till bönderna" blir en beståndsdel av den revolutionärt socialistiska politiken.

Italiens befolkning bestod till sin överväldigande del fortfarande av bönder, med knappt något modernt proletariat: det har vi redan betonat med avseende på frågan om revolutionära allianser.⁵⁰ Av samma skäl,

kommer de italienska böndernas befrielse inte att äga rum i samma former som de engelska fabriksarbetarnas. Men ju mer båda inser vilken form som är lämplig för deras situation, desto mer kommer de att nå samförstånd på alla väsentliga punkter.⁵¹

Detta var tillräckligt klart 1872, då Engels skrev det. Vilka var de lämpliga formerna för Italien?

Redan två decennier tidigare förespråkade Marx ett bondecentrerat jordprogram för Italien. Frågan kom upp bland italienska republikanska emigranter i London, som splittrades kring Mazzinis politik att inrikta sig på stöd från de övre klasserna istället för på bondemassorna. Marx ställde sig bestämt på Mazzinimotståndarnas sida.⁵²

Jag anser att Mazzinis politik är i grunden felaktig ... [H]an lyckas inte dra till sig den del av Italien som har varit förtryckt i sekler, bönderna, och förbereder därmed nya styrkor åt konrevolutionen. Herr Mazzini känner bara till städerna med sin liberala aristokrati och deras *citoyens éclairés* [upplysta medborgare]. Den italienska landsbygdsbefolkningens materiella behov – en befolkning som skinnas lika mycket och försvagas och förslöas lika systematiskt som irländarna – är naturligtvis inte värda att uppmärksammas i de tomma löften som finns i hans kosmopolitiska, nykatolska och idealistiska manifest. Men det skulle förvisso ha krävts mod för att säga till bourgeoisien och aristokratin att den första åtgärden i riktning mot att göra

oundvikligen kommer att leda till jorddelning som ger lotter som är alltför små att ge ett uppehälle." Här vidmakt-höll Engels fullständig "frihet för jorden" som ett skydd mot de två ytterligheterna koncentration och uppsplittring, även om det skulle kunna leda till ständiga svängningar, ty "jag föredrar en böljande ocean med sin storslagna frihet framför en begränsad insjö med sin lugna yta, vars små krusningar bryts var tredje meter av en landtunga, en trädot eller en sten." (Engels, "Ernst Moritz Arndt", Marx/Engels, *Collected Works*, band 2, s 147.) Han skulle komma att upptäcka att det fanns andra fenomen än oceaner och sjöar.

50 Se ovan, kapitel 13, s 210.

51 Engels, "Brev till Bovio", 16 april 1872, Marx/Engels, *La Corrispondenza di Marx e Engels con italiani 1848-1895*, Milano: Feltrinelli, 1964, s 177. Detta är en del av ett stycke som ströks från brevet innan det skickades, men skälet verkar vara att Engels bestämde sig för att inte gå in på detta ämne med sin brevskrivare.

52 Angående Marx om Mazzini, se [KMR](#), band 1, specialnot C.

Italien självständigt är en fullständig befrielse av bönderna och omvandling av deras arrendesystem till fri borgerlig egendom.⁵³

För Marx var jord till bönderna som deras ”fria borgerliga egendom” en förutsättning för att kunna mobilisera dessa bönder underifrån för revolutionens skull, och det var det centrala målet.* Två dagar senare upprepade han samma åsikt i ett brev till Engels, där han stödde Mazzinis motståndare.

... de yrkar bestämt på att man ska vädja direkt till de italienska böndernas materiella intressen, vilket inte går att göra utan att å andra sidan angripa bourgeoisien och den liberala adelns intressen, det vill säga de som utgör mazzinisternas stora massa. Denna sista punkt är synnerligen viktig. Om Mazzini eller någon annan som ställer sig i spetsen för den italienska agitationen denna gång inte öppet och omedelbart förvandlar bönderna från *métayers* [arrendatorer] till fria jordägare (de italienska böndernas ställning är förfärlig, jag har gått igenom hela den svinaktiga historien), så kommer den österrikiska regeringen i händelse av en revolution att ta sin tillflykt till galiciska metoder.⁵⁴

Engels svarade att: ”Det är tur att ett land som istället för proletärer nästan bara har *lazzaroni* [trasproletärer] åtminstone har *métayers*.”⁵⁵ I en artikel i *New York Tribune* kritiserade Marx Mazzinis anhängare för att de underlät ”att på allvar sysselsätta sig med den italienska landsbygdsbefolkningens materiella förhållanden, om de förväntade sig att få ett gensvar” på sina paroller, och han lovade att skriva en speciell artikel om frågan: ”Jag ämnar uppehålla mig vid de materiella omständigheter under vilka den klart största delen av landsbygdens invånare i detta land befinner sig, och som hittills har gjort dem, om inte reaktionära så åtminstone likgiltiga inför Italiens nationella kamp.”⁵⁶ Han kom aldrig att skriva denna artikel, som uppenbarligen skulle ha visat att det var nödvändigt med en verklig inriktning på att vädja till böndernas intressen för att den nationella befrielsekamp som Mazzini höll på att schabbla bort skulle lyckas.

Det var alltså ingen ny tankegång när Engels omkring fyra decennier senare upprepade samma råd till en italiensk kamrat. Antonio Labriola hade skrivit en artikel som förespråkade utdelning av icke uppodlad jord (*terra libera*) i Eritrea till italienska bönder. Engels höll med:

Vad gäller hans *terra libera* så är det förvisso det högsta krav man kan ställa på den nuvarande italienska regeringen, att den ska dela ut jordegendomar till småbönderna så att de själva kan odla den, och inte till monopolisterna, enskilda eller företag, i kolonierna. Småbondeekonomin är det naturligaste och bästa förhållandet för de kolonier som idag upprättats av de borgerliga regeringarna – angående detta, jämför Marx’ *Kapitalet*, band 1, sista kapitlet, ”*Den moderna kolonisationsteorin*”.* Vi socialister kan därför med gott samvete stöda införandet av en

53 Marx, ”Brev till Weydemeyer”, 11 september 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 579.

* Vilket också syns i fortsättningen på detta stycke: ”Mazzini verkar tycka att ett lån på 10 miljoner francs är mer revolutionärt än att vinna över 10 miljoner människor. Jag är rädd för att den österrikiska regeringen i värsta fall *själv* kommer att förändra egendomssystemet i Italien och reformera det på ett ’galiciskt’ sätt.” (*Ibid.*) ”Galiciskt” syftar på när Österrike 1846 och 1848 utnyttjade de galiciska böndernas fientlighet mot godsägarna som en piska för att slå mot den polska nationalistiska rörelsen, och på så sätt spelade ut klass- och de nationella motsättningarna mot varandra – varefter bönderna som belöning för sina tjänster till reaktionen själva förtrycktes eller lurades.

54 Marx, ”Brev till Engels”, 13 september 1851, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 59.

55 Engels, ”Brev till Marx”, 23 september 1851, *ibid*, s 60.

56 Marx, artikel utan titel, *New York Tribune*, 4 april 1853.

* Det finns olika betydelser av ordet ”koloni” i detta stycke. I det nämnda kapitlet i *Kapitalet* behandlar Marx ”verkliga kolonier, obrukad mark, som koloniseras av fria invandrare”, och i denna mening är ”USA ... i ekonomiskt avseende ännu en europeisk koloni.” (Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org.) I den meningen betyder *koloni* en sidobosättning, som i ”utopisk socialistisk koloni”. Men Eritrea hade just upprättats som en italiensk politisk koloni. Förslaget handlade alltså om att upprätta en sorts koloni i en annan: kolonier av italienska bönder (bosättningar) på Eritreas koloniala territorium.

småbondeekonomi i redan upprättade kolonier. Men huruvida detta kommer att genomföras är en annan fråga. Alla nutida regeringar har i alltför stor utsträckning sålts till och hamnat under finansmännens och börsens ok för att man kan förvänta sig att finansspekulanterna kommer att avstå från att ta över kolonierna för att själv exploatera dem. Men man kan kämpa mot det, till och med i form av att kräva att regeringen ska ge samma fördelar till de italienska bönder som emigrerar dit som de fördelar de söker och till stor del hittar i Buenos Aires.⁵⁷

Förslaget, ansåg Engels, skulle alltså stöta på motstånd från finanskapitalet. Det innebar att bönderna, på basis av ett socialistiskt krav att fördela tillgänglig jord så att småbönder kunde odla upp den, skulle kunna sättas i rörelse mot den kapitalistiska maktens centrum i Italien.

Även Irland var geografiskt en del av Västeuropa, men i fråga om social utveckling miltals efter de kapitalistiskt utvecklade länderna. Som vi såg i förra kapitlet stod en jordbruksrevolution på dagordningen, med målet ”helt och hållet inriktat på jordegendomarna”,⁵⁸ men med internationella effekter som skulle bli massivt antikapitalistiska. Denna kombination var avgörande för Marx. Det fanns inget tvivel om att drivkrafterna bakom den irländska revolutionen var böndernas strävan att äga den jord som de brukade. Marx stödde energiskt den irländska rörelsen och dess grundläggande krav på jord, liksom kampen för nationell frigörelse, även om han var kritisk mot dess metoder, som konspiratorisk terrorism. Och under hans vägledning agiterade Internationalen i denna anda.

Denna uppfattning redogjorde Engels detaljerat för i ett svar på en intervjuares fråga, när han landade i New York vid ett besök i USA 1888. Intervjuaren var en gammal kamrat, Theodor Cuno, som företrädde *New Yorker Volkszeitung*. På grund av amerikanernas intensiva intresse för kampen på Irland, frågade han Engels om socialismens ställning på Irland, och svaret blev:

Det går inte att förvänta sig en rent socialistisk rörelse på Irland ännu på ett tag. Folket vill först bli jordägande småbönder, och när de gör det kommer lånen att ruinera dem igen. Samtidigt finns det ingen orsak varför vi inte ska hjälpa dem att befria sig från godsägarna, det vill säga övergå från halvfeodala till kapitalistiska förhållanden.⁵⁹

Det slog an två kompletterande toner: vi stöder dessa bönder med *deras* programmatiska krav, men vi varnar dem öppet för att de kommer att upptäcka att det programmet kommer att vara ohållbart efter deras seger.

7. Jord till bönderna: östra Europa

När vi kommer till östra Europa betonas starkt Marx' stöd till det programmatiska krav som senare skulle sammanfattas i parollen ”Jord till bönderna”. På grund av hans täta inblandning i stödet till de polska nationellt revolutionära rörelserna finner vi det oftast med hänvisning till Polen. Men ståndpunkten tillämpades i mycket större omfattning på bondeländerna i det slaviska öst.

Marx och Engels gav första gången uttryck för denna programmatiska åsikt om Polen vid ett möte i London till minnet av upproret i Kraków 1846, som av en händelse hölls på samma dag som februarirevolutionen 1848 bröt ut på andra sidan Engelska kanalen. *Kommunistiska manifestet* kom från pressarna samma vecka, med sitt stöd till den polska revolutionära strömning ”som gör en jordrevolution till villkor för den nationella befrielsen”.⁶⁰ Vad skulle en jordrevolution innebära i Polen?

Vid minnesmötet underströk Marx' tal att det i Polen handlade om en social revolution, inte bara en politisk. Men, frågade Marx, var revolutionen i Kraków, som den hade hävdad, ”kommunistisk”

57 Engels, ”Brev till Martignetti”, 30 mars 1890, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 371.

58 De citerade orden finns ovan, kapitel 13, s 212-213.

59 Engels, ”Interview der *New Yorker Volkszeitung*”, Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 511 f.

60 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 22.

bara ”därför att den försökte spränga feodalismens bojar, befria lydkonungarnas egendom och förvandla den till fri egendom, till modern egendom?” Nej, den var inte kommunistisk, men hade ändå en omfattande social omvälvning som mål.

De män som stod i ledningen för den revolutionära rörelsen i Kraków hade en djup övertygelse att bara ett demokratiskt Polen kunde bli självständigt, och att en polsk demokrati var omöjlig utan att avskaffa de feodala rättigheterna, utan en jordbruksrörelse som skulle förvandla de skattskyldiga bönderna till fria egendomsinnehavare, till moderna egendomsinnehavare. Sätt polska aristokrater i den ryska envåldshärskarens ställe så kommer man att ha förlänat despotismen naturaliseringspapper.⁶¹

Det ekonomiska innehållet i den kommande sociala omvälvningen var att omvandla bönderna till ägare av den jord de brukade, och det flätades samman med Krakówrörelsens demokratiska och befriande karaktär: ”Revolutionen i Kraków har givit hela Europa ett strålande exempel genom att likställa nationens sak med demokratins sak och befrielsen av den förtryckta klassen.” Marx pekade på den nära likheten med Irland. Revolutionen, sa han, ”finner en bekräftelse av sina principer på Irland, där det inskränkt nationella [det vill säga nationalistiska] partiet har begravts tillsammans med O’Connell, och det nya nationella partiet framförallt är reformistiskt och demokratiskt.”⁶²

Reformistiskt och demokratiskt: för jordreform (jord till bönderna) och för att störta enväldet – det var den nationella revolutionens samhällsrevolutionära sida.

Engels’ tal vid mötet betonade att upproret i Kraków 1846 i grunden skiljde sig från revolten i Warszawa 1830. 1830 hade den polska aristokratin uteslutit tre fjärdedelar av nationen från revolutionen: ”De lämnade böndernas brutaliserande förhållanden och judarnas ökända förhållanden orörda.” De avvisade Lelewels försök att förena den nationella saken med frihetens sak ”genom att befria judarna och bönderna, genom att få bönderna att delta i ägandet av jorden, genom att återuppbbygga Polen på grundval av demokrati och jämlikhet.” Till skillnad från detta gick revolutionärerna under upproret i Kraków till angrepp mot ”tre makter på en gång; de utropade frihet åt bönderna, jordreform, judarnas befrielse, utan att för ett ögonblick bekymra sig för om det skulle kunna kränka det ena eller andra av aristokraternas intressen.”⁶³

Det går inte att alltför mycket betona följande kännetecken hos Marx’ och Engels’ sätt att närma sig frågan: jordfrågan (till att börja med jord till bönderna) betraktades inte bara som en del av ett visst jordbruksprogram, utan som en oupplöslig del av den internationella kampen för att störta enväldet i östra Europa och demokratisera samhällssystemet.

Mindre än två månader senare befann sig Marx och Engels i Köln. Under hela revolutionen var frågan om Polen levande i Tyskland, eftersom Preussen, tillsammans med sina kompanjoner Ryssland och Österrike, var i besittning av en del av Polen. Frankfurtdörsamlingen fortsatte att diskutera politik och *Neue Rheinische Zeitung* fördömde den hela tiden för att den höll fast vid territorierna i Polen. Allra viktigast var en artikelserie av Engels som publicerades i augusti och september 1848, och där han satte punkten över ett antal i.

Polackerna, skrev Engels, inser att deras nationella oberoende är oskiljaktigt ”från störtandet av aristokratin och en inhemsk jordreform.” Han sa rent ut att det gällde hela östra Europa:

De stora jordbruksområdena mellan Östersjön och Svarta havet kan bara undkomma det patriarkala och feodala barbariet med hjälp av en jordbruksrevolution som förvandlar de livegna eller av dagsverken nedtyngda bönderna till fria jordägare, en revolution som är exakt densamma

61 Marx, ”Speech on Poland”, 22 februari 1848, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 549.

62 *Ibid*, s 549.

63 Engels, ”Speech on Poland”, 22 februari 1848, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 550 f.

som den franska revolutionen på landsbygden. Den polska nationen har förtjänsten att vara den första som förkunnar detta bland alla grannländernas jordbrukande folk ... Och i synnerhet sedan upproret i Kraków 1846 har kampen för Polens självständighet på samma gång blivit en kamp för *jordbruksdemokrati* – den enda möjliga demokratin i östra Europa – mot den patriarkala och feodala absolutismen.⁶⁴

”Jordbruksdemokratins” sociala innehåll var böndernas fria ägande av sin jord. ”Vari”, frågade Engels, ”ligger den ofrånkomliga och järnhårda nödvändigheten för att Polen ska återfå sin frihet?” I det faktum att det aristokratiska styret är omodernt, och även

i det faktum att upprättandet av en jordbruksdemokrati för Polen inte bara har blivit en livsviktig politisk utan också social fråga, i det faktum att det polska folkets källa till liv, jordbruket, går mot sin undergång om inte de livegna bönderna eller de till arbetsplikt underkastade bönderna blir fria jordägare ...

Därför måste aristokratins Polen ersättas av ”*bondedemokratins* Polen.”⁶⁵

Åsikten gällde hela den slaviska världen: det upprepar Engels med påtagligt eftertryck. ”Polackernas förtjänst”, upprepar han på nytt i slutet av serien, ”ligger i det faktum att de var de första att inse och göra jordbruksdemokratins populär som den enda möjliga formen för befrielse för alla de slaviska länderna ...”⁶⁶

Ett kvartssekel senare kom ytterligare ett tillfälle då Engels detaljerat redogjorde för den polska revolutionens jordbruksinnehåll. I samband med tsarens besök i England 1874 hade en grupp polska revolutionära emigranter i London utfärdat en ”Hänvändelse till det engelska folket”. Engels skrev utförligt om den för den tyska partipressen. Han börjar med omfattande och bifallande citat från den polska hänvändelsen. Ett av styckena påminde om att manifestet från Kraków tillkännagav ”förslaget att *bönderna skulle bli ägare av jorden* som de hade odlat under århundraden.” Längre fram betonar Engels att de polska revolutionära rörelsernas stora förtjänst 1846 och 1863 var att:

Dessa rörelser inte bara var nationella [nationalistiska]. De var på samma gång direkt inriktade på att befria bönderna och överföra jordegendomen till de sistnämnda. 1871 trädde den stora massan av polska emigranter i Frankrike i Kommunens tjänst ... Visar inte det att dessa polacker helt och hållet står sida vid sida med den moderna rörelsen?⁶⁷

Återigen alltså en dubbel betoning, speciellt för en publik som bara såg den polska rörelsen som en fråga om nationalism. Nationell frigörelse betydde social revolution hemma (jord till bönderna) och att revolutionen stimulerades i internationell skala. Av det följer att de enkla bondekraven måste bedömas i bredare termer än själva jordbruksfrågan.

Elementet av nationell frigörelse var inte nödvändigt för denna kombination av jordbruksrevolution och internationell social revolution, men det var ännu en källa till dynamisk kraft i Polen. Det fanns naturligtvis inte i fallet Ryssland. Precis som Marx och Engels bara diskuterade detta programtiska krav i samband med levande revolutionära rörelser i Polen, så diskuterade de det heller *inte* specifikt för Ryssland, där det ännu inte fanns någon rörelse som ställde det.

Vad gäller tillämpningen av det för Ryssland så var den enda tveksamma delen under en period populisternas påstående att de ryska bönderna på grund av traditionen med byakommuner (*artel*) hade en speciell samhörighet med en kommunistisk organisering. Vanligtvis var Marx beredd att

64 Engels, ”Die polen-debatte in Frankfurt”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 333.

65 *Ibid*, s 345-346.

66 *Ibid*, s 357.

67 Engels, ”Eine polnische Proklamation”, Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 524, 526.

lämna frågan öppen om de ryska bönderna skulle kunna gå direkt från *artel* till ett socialiserat jordbruk, inom ramen för en allmän social revolution. Trots det kan vi se tanken på ”jord till bönderna” i hans tänkande, när han 1881 försökte formulera ett brev till Zasulitj om möjligheten av en direkt övergång.*

Men på 1890-talet övergav Engels, liksom den framväxande gruppen av ryska marxister, helt och hållet det populistiska påståendet, såsom varande överspelat. Mer än någonsin var ”kampen för jordbruksdemokrati mot den patriarkala och feodala absolutismen det enda möjliga i östra Europa.”⁶⁸

8. Omedelbara program

Låt oss nu återvända från bondeländer (länder med en majoritet av bönder) till Västeuropa, i synnerhet Frankrike och Tyskland, framförallt därför att Engels mot slutet av sitt liv tvingades ta itu med bondefrågan i ett sammanhang som var livsavgörande för den socialistiska rörelsens framtid.

Denna bondefråga undrade: *Hur ska vi socialister få stöd från bönderna nu* – just nu, i denna minut? 1848 och 1871 tvingades Marx och Engels hantera denna fråga mitt under en revolutionär situation. 1894 tvingades Engels ta itu med den av helt andra skäl.

Det första speciella bondeprogram som Marx och Engels utarbetade ingick som en del av ”Fordringar av Kommunistiska Partiet i Tyskland” i mars 1848. Det beskrevs i kapitel 13. Det sammanställdes direkt efter revolutionens utbrott utifrån få tidigare erfarenheter, och var inriktat på en existerande revolutionär situation – till skillnad från de flesta bondeprogram. Som vi såg visade sig en av dess punkter (ingen gottgörelse för att avskaffa de feodala bördorna) bli den främsta drivfjädern för böndernas aktivitet 1848-1849.

Den andra gången Marx utarbetade något som liknade ett detaljerat program av bondekrav var det också ämnat för en revolutionär situation, denna gång i efterhand. I *Pariskommunen* ägnade Marx en del åt att diskutera vad Pariskommunen skulle ha gjort, eller kunde ha gjort, för att få stöd från bönderna, och vad det kunde ha inneburit för revolutionen. Det är en informell framställning av ett program, delvis härlett från en genomläsning av Kommunens press och delvis från hans egna bedömningar och erfarenheter. Denna del är längre i Marx' första utkast till manifestet än i den ytterst komprimerade version som publicerades i internationalens namn.

Utifrån detta utkast är här en sammanfattning av hur bönderna, enligt Marx, skulle gynnas av en

* Stycket i fråga tar sin början från tanken att kommunen kan bli ”en *direkt utgångspunkt* för det ekonomiska system mot vilket det moderna samhället pekar”, genom att böndernas förtrogenhet med det skulle underlätta övergången. Sedan lägger Marx till: ”En helt igenom ålderdomlig säregenhet ... verkar också i samma riktning.” (Marx, ”Brev till Zasulitj”, 8 mars 1881, tredje utkastet, *Marx-Engels Archiv*, band 1, s 338 f.) Denna ålderdomliga säregenhet är det faktum att markområden med olika bördighet delades upp i enskilda egendomar för att jämna ut avkastningen för alla. I följande stycke utgör de kursiverade delarna inom hakparentes de delar av manuskriptet som ströks: ”Detta arrangemang, som den ryska kommunen vidmakthåller än idag, står i motsättning till agronomiska krav [*både vid kollektiv odling och vid enskild privat odling*]. Bortsett från andra nackdelar orsakar det med nödvändighet ett slöseri med energi och tid. [*Men som utgångspunkt för kollektiv odling finns det stora fördelar. Komplettera böndernas arbetsområden så kommer de att härska i det som herre.*] Icke desto mindre gynnar det [*som utgångspunkt*] övergången till kollektiv odling, som det vid en första anblick verkar stå i strid med. Jordlotten [här tar manuskriptet slut].” (*Ibid*, s 339 f. I Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 406, ingår inte de kursiverade delarna.) Här hade Marx antingen tvingats förklara en komplicerad tanke eller ge upp hela framställningen, och han valde det sistnämnda. Den centrala svårigheten var att om man gjorde bonden till ”herre” över en egen ”kompletterad” jordlott så pekade det bort från en *direkt* övergång till kollektiv odling. Det pekade mot en indirekt övergång som var motsatsen till populisternas förhoppningar, och mot just det antagande som som Marx hade inlett sitt brev med. Det pekade i riktning mot *Jord till bönderna*.

68 Detta upprepar det stycke av Engels som citerats ovan, s 234.

seger för Kommunen, varför Kommunen ”framförallt företräder de *franska böndernas* intressen”.

1. Kommunen kommer att rädda bönderna från bördan att betala krigskostnaderna, speciellt de tunga krigsskadestånd som skulle betalas till preussarna. Den kommer att se till att ”krigets upphovsmän” – borgarklassen, de rika godsägarna och deras företrädare i staten – får betala.
  2. Kommunen kommer att avskaffa värnplikten, ”blodskatten på bönderna”, ty den främsta källan till kanonmaten var böndernas söner.
  3. Den kommer att ge en billigare regering, istället för högre skatter ”för att betala den parasitära och kostsamma statsapparaten”.
  4. Den ”kommer att befria honom från hypoteksskuldens mara”, medan borgarklassen kommer att fortsätta att ”utarma” bönderna med hjälp av ockrarna.
  5. Den kommer att avskaffa den byråkratiska rättsapparaten (”den parasitära domarkåren”) som blir rik genom att mjölka ut bönderna – ”notarier, utmätningsmän, etc.”. Eftersom Kommunens tjänstemän bara kommer att få ”arbetarlöner”, ”så kommer den att riva sönder hela det juridiska spindelnät som omger de franska bönderna.” (Det manifest som publicerades sammanfattade det så här: Kommunen ”skulle ha ... förvandlat hans blodsugare, notarien, advokaten, rättstjänaren och andra juridiska vampyrer till avlönade kommunaltjänstemän, valda av bonden själv och ansvariga inför honom.”)
  6. Borgarklassen skulle hålla kvar bönderna ”under polisens styre, Kommunen kommer att återställa dem till ett självständigt, socialt och politiskt liv.”
  7. Kommunen skulle skänka upplysning med hjälp av skollärare, borgarklassen ”fördumning med hjälp av prästernas styre”. Präster skulle betalas med frivilliga bidrag, inte med statliga skatter.⁶⁹
- Här finns en anmärkningsvärd skillnad mellan utkastet och det manifest som publicerades. I utkastet följer ett stycke som för fram en socialistisk lösning, och ser fram mot att ersätta småskalig produktion med ”associerad” (socialiserad) produktion. Detta stycke har utelämnats i manifestet (som givetvis skulle skrivas under av Generalrådet). Som det står består programmet bara av omedelbara fördelar. Det är bara i ett föregående, separat stycke som Marx förklarar att Kommunen ”hade för avsikt” att avskaffa den kapitalistiska egendomen, och det är i detta stycke om de slutgiltiga målen som han tar med att ”förvandla produktionsmedlen, jorden och kapitalet” till ”verktyg för det fria och associerade arbetet”, det vill säga samhälleligt ägande.⁷⁰

Som ett resultat av det ligger betoningen i det publicerade manifestet till överväldigande del på de omedelbara fördelar som bönderna skulle få av Kommunen. Å andra sidan är utkastet ännu mer uttryckligt i att högtidligt lova att inte göra några exproprieringar av bönderna. Här är utkastets sammanfattning:

Som vi har visat är Kommunen den enda makt som till och med under sina nuvarande ekonomiska förhållanden kan ge dem [bönderna] omedelbara stora lån [förmåner],⁷¹ och är den enda regeringsform som kan garantera dem en förändring av deras nuvarande ekonomiska förhållanden, å ena sidan rädda dem från att exproprieras av godsägarna och å den andra rädda dem från utarmning, slit och släp och misär under förevändning av att få äga; som kan omvandla deras formella ägande av jord till att verkligen äga frukterna av sitt arbete; som åt dem kan

69 Marx, ”Civil War in France”, första utkastet, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 155 f. För den slutgiltiga versionen, se *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 29-30.

70 Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 28.

71 *Förmåner* istället för *lån* är den tolkning som föreslås i den redigerade version som finns i Marx/Engels-samlingen *On the Paris Commune*, Moskva 1971, s 160, även om denna utgåva är otillförlitlig eftersom den redigerar om Marx’ manuskript. Jag uppfattar det som en ny uttydning av Marx’ handstil.

kombinera den moderna agronomins fördelar, som påbjuds av samhällsliga behov och idag dagligen inkräktar på dem som en fientlig makt, utan att undanröja deras ställning som verkligt oberoende producenter. Efter att ha fått omedelbara fördelar av Kommunens republik skulle de snart förlita sig på den.⁷²

Men denna diskussion om möjligheten för Kommunen att vända sig till bönderna var alltför anpassad till ändamålet – situationsbunden och konjunkturrell – för att vara av övergripande värde som vägledning. På detta liksom så många andra områden föredrog Marx och Engels att ta itu med en systematisk analys av frågan först när en verklig politisk situation krävde det. Det hände inte förrän på 1890-talet. Men i några kommentarer i kanten till en polemik som givits ut av Bakunin, fick Marx 1874-1875 åtminstone tillfälle att konstatera vilken karaktär detta behov hade. Med sitt vanliga lättsinniga och nonchalanta förtal och förtjusande likgiltighet för auktoritära krav på bevis hade Bakunin beskyllt ”marxisterna” för att de ville att proletariatet skulle bestämma över ”vanliga bönder”, och därmed ville att tyskarna skulle bestämma över slaverna. Den sociala revolutionen – krafsade Marx ner på sidan – är ”bara möjlig där proletariatet, jämte en kapitalistisk produktion, åtminstone intar en viktig ställning bland folkmassorna.” Men om proletariatet själv inte är i majoritet inom folket, måste det få stöd från allierade:

Och för att överhuvudtaget ha chansen att segra måste det, med vederbörliga förändringar, genast åtminstone kunna göra lika mycket för bönderna som den franska bourgeoisien gjorde under sin egen revolution för dåtidens franska bönder. Vilken rar tanke, att arbetarnas makt medför förtryck av arbetarna på landsbygden!⁷³

Ordet *genast* betyder här återigen: omedelbart efter maktövertagandet. Oftare betyder *omedelbara krav* förstås krav som ställts för att antas av den nuvarande regimen. Skillnaden är ingalunda absolut: å ena sidan skulle ett revolutionärt parti när det kommer till makten antagligen genomföra de krav som det ställt när det var i opposition, å den andra vågar bönderna för närvarande inte lita på socialisterna på grund av sin rädsla att exproprieras i framtiden. I sin studie om ”Bondefrågan i Frankrike och Tyskland” från 1894 diskuterade Engels hela komplexet med en omedelbar politik utifrån dessa olika frågor:

Hur skall socialdemokratin övervinna denna [böndernas] fördom? Vad kan den erbjuda den till undergång dömda småbrukaren utan att svika sig själv? ...

Hur skulle man kunna hjälpa bonden, icke i hans egenskap av framtida proletär utan som besutten bonde av i dag, utan att handla i strid med det allmänna socialistiska grundprogrammets principer? ...

Hur är då vår ställning till småbönderna? Och vad skall vi bli nödsakade att företa oss med dem den dag vi övertar statsmakten.⁷⁴

På 1890-talet ställdes dessa tvistefrågor som ett konkret *partiproblem*.

9. ”Bondefrågan i Frankrike och Tyskland”

Den ingivelse som fick Engels att skriva ”Bondefrågan” var utvecklingen i speciellt de franska och tyska partierna av vad han ansåg vara en opportunistisk (reformistisk) strömning som allvarligt gjorde avkall på de socialistiska principerna för att ”fånga bonden”.*

72 Marx, ”Civil War in France”, första utkastet, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 158.

73 Marx, ”Konspekt von Bakunins Buch ...”, Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 633.

74 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

* Den sammanfattning av situationen i partierna som görs i denna avdelning grundar sig i huvudsak på Engels’ brev, makarna Lafargues brev till Engels och en rad specialstudier som givits ut på senare år. (För Tyskland, se H Hesselbarth, *Revolutionäre Sozialdemokraten, Opportunisten und die Bauern am Vorabend des Imperialismus*,

I Frankrike var den marxistiska gruppen, vid namn Franska arbetarpartiet, vid den här tiden en av sju socialistiska grupper. Under ledning av Jules Guesde och Paul Lafargue gjorde den långsamt framsteg. Lafargue och hans fru Laura (Marx' dotter) brevväxlade regelbundet med Engels. 1891 vann Lafargue valet till deputeradekammaren i Lille, partiets första valseger. Med tanke på landsbygdsbefolkningens stora dominans måste partiet för att kunna fortsätta växa sprida den socialistiska propagandan och organisationen till landsbygden. 1892 antogs partiets första jordbruksprogram vid kongressen i Marseille. Detta program behandlade huvudsakligen jordbruksarbetarnas och arrendatorernas intressen, och verkade duga för att få stöd på landsbygden.

1893 förlorade Lafargue så omvalet. Han skrev till Engels: "Jag hade majoritet i staden Lille, det var rösterna i de 16 landsbygdsområdena som gav min motståndare majoritet."⁷⁵ I oktober rapporterade han till Engels att: "Socialisternas huvudsakliga mål är att erövra landsbygdsområdena, även om städerna är långtifrån erövrade". Och man förberedde tillägg till partiets jordbruksprogram vid

nästa kongress, som speciellt kommer att ägnas åt jordbruksfrågan och kommer att hållas i Nantes, i hjärtat av Chouans rike [centrum för böndernas kontrarevolution 1793], där republiken fortfarande inte har accepterats, men där landsbygdsocialismen gör framsteg ... Socialisterna i Nantes, som leds av en rik skeppsredare, Brunellière, har organiserat bönderna i fackföreningar som centraliserar och samordnar deras ansträngningar. Hittills har de lyckats avstyra exproprieringen av bönderna.⁷⁶

Det var de stora jordägarna som försökte få bort småbönderna från jorden. Böndernas "fackföreningar" var bondeorganisationer som bildats för att bevara småegendomarna.

I september 1894 antog partikongressen i Nantes verkligen ett utvidgat jordbruksprogram som var tydligt ämnat att på ett nytt sätt vända sig till små jordägare och till och med stora jordägare som anställde lantbruksarbetare. Det är det Nantesprogram som diskuteras nedan.

Engels hade inga som helst tvivel om att det avgörande motivet helt enkelt var "röstfiske" för att nå framgångar i valet. Partiet "gjorde ... så goda framsteg" bland bönderna med programmet från Marseille, och eftersom "aptiten växer ... medan man äter" drevs det att utvidga sitt utbud.⁷⁷ Efter att ha talat med en ledande partiskribent och rådgivare till Guesde,⁷⁸ skrev Engels till Laura: "Han trodde verkligen att det inte bara var möjligt utan nödvändigt att vinna över de franska bondemasorna till socialismen mellan nu och nästa allmänna val."⁷⁹ De följande åren, speciellt fram till 1898, skulle visa att det inte bara var en avvikelse i bondefrågan utan istället det första stora tecknet på partiets förfall mot parlamentarisk reformism.⁸⁰

En liknande utveckling ägde rum i det tyska partiet, med en viss skillnad. I Frankrike var det hela partiledningen som efter vissa omvägar gick i denna riktning, men i Tyskland hade en primitivare

Berlin: Dietz 1968; för Frankrike, se C Willard, *Les Guesdistes*, Paris: Ed Sociales 1965, kapitel 18, och C Landauer, "The Guesdists and the Small Farmer: Early Erosion of French Marxism", *International Review of Social History*, vol 6, 1961, del 2.) *Opportunist* och *reformister* är naturligtvis inte samma sak. En lämplig definition av *opportunist* antyds av Engels' tillrättavisning av Lafargue om bondefrågan: "du tillät sig att luta dig lite väl mycket åt den opportunistiska strömningen. I Nantes [vid partikongressen] var du nära att offra partiets framtid för en kortvarig seger." (Engels, "Brev till Lafargue", 22 november 1894, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 3, s 343.) *Opportunism* definieras av detta förhållande mellan kortvariga framsteg och framtida (bestående, permanenta) intressen. *Reformism* beskriver en politisk ståndpunkt eller ideologi.

75 Lafargue, "Brev till Engels", 5 september 1893, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 3, s 290.

76 Lafargue, "Brev till Engels", 10 oktober 1893, *ibid*, s 295 f.

77 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

78 Det var Charles Bonnier. Angående honom, se Landauer, "The Guesdists...".

79 Engels, "Brev till L Lafargue", 17 december 1894, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 3, s 349.

80 Detta är temat i Landauers artikel "The Guesdists..."

sorts opportunistiskt bondfångeri anammats av en falang, som utgjorde partiets ledning i södra Tyskland, speciellt i Bayern. Denna strömning leddes av George von Vollmar, vars verksamhetsområde var övre Bayern, och det var han som verkligen grundade den reformistiska rörelsen inom den tyska socialdemokratin. (Eduard Bernstein kom senare och gav processen en logisk grund.)

Även i Tyskland bröt det parlamentariska förfallet inom partiet således först ut kring bondefrågan, och av i grund och botten samma skäl: behovet att erövra en massiv röstbas för att göra omedelbara valframgångar. Men till skillnad från Frankrike utsträckte Vollmar mycket snabbt sina teoretiska uppfattningar från den speciella frågan om jordbruksprogrammet till att förespråka en omvandling av socialismen till en rörelse för gradvisa sociala reformer.

Den tyske ledaren Bebel

klagar med rätta [skrev Engels] på att partiet är på väg att bli borgerligt. Det är alla extrema partiers olycka när tiden närmar sig för att de ska bli "möjliga". Men vårt parti kan i detta avseende inte gå utöver vissa gränser utan att förråda sig själv, och det förefaller mig som om vi nu har nått denna punkt i såväl Frankrike som Tyskland. Lyckligtvis finns det fortfarande tid att sätta stopp.⁸¹

Att sätta stopp blev ännu mer nödvändigt när det tyska partiets kongress sammanträdde i Frankfurt i oktober 1894, en månad efter Nantes. Vollmar gick inte bara ännu kraftfullare ut till försvar för en reformistisk bondepolitik, utan sa också offentligt – felaktigt – att Engels själv uttryckligen hade stött de franska besluten i Nantes. Denna nyhet upprepades i den borgerliga pressen. Engels kände sig då tvungen att träda fram med en offentlig kritik av den nya opportunistiska jakten på bönder på båda sidor av Rhen – motvilligt på grund av den tunga bördan att arbeta med både sina egna och Marx' skrifter. (Det skulle också visa sig att han hade mindre än ett år kvar att leva.)

Först publicerade han ett brev i partiets tidning som förnekade Vollmars felaktiga uttalande. I och med att detta brev ger en kort förhandsbeskrivning av två av tvistefrågorna citerar vi det här. Engels berättade att han bara hade skickat två kommentarer om Nantesprogrammet till franska kamrater. En före kongressen, som han sammanfattar så här:

Kapitalismens utveckling ödelägger oåterkalleligen småböndernas jordäggande. Vårt parti är helt klart över det, men det har absolut ingen anledning att med hjälp av eget ingripande skynda på denna process ännu mer. I princip kan man inte invända mot riktigt utvalda åtgärder som skulle göra böndernas oundvikliga undergång mindre smärtsam. Om man går längre än så, om man vill bevara småbönderna för gott, då försöker man enligt min uppfattning göra något som är ekonomiskt omöjligt, man offerar principerna och blir reaktionär.

Den andra [kommentaren], *efter* kongressen, begränsade sig till att uttrycka min förmodan att våra franska vänner skulle förbli ensamma i världen i sitt försök att vidmakthålla inte bara småbönderna utan också de små lantbrukare som utnyttjar andras arbete.⁸²

Innan månaden var slut hade Engels skrivit "Bondefrågan i Frankrike och Tyskland", och den publicerades i partiets teoretiska tidskrift. Vi har redan citerat omfattande ur denna studie om ett antal frågor som diskuterats hittills. Det var det sista ordet om en syn på bondefrågan som Marx och Engels hade utvecklat under loppet av ett halvt sekel.

10. Programmatiska frågor: principer och praktiska möjligheter

Engels godtar helhjärtat bondefrågans aktualitet. Han avvisar det sätt att närma sig frågan som anser att det politiska problemet kommer att lösas genom småböndernas förutspådda nedgång och

81 Engels, "Brev till Lafargue", 22 november 1894, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 3, s 344.

82 Engels, "Brev till Eduard Bernstein", 12 november 1894, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 480.

proletarisering:

Ju större det antal bönder är, som vi besparar ödet att förvandlas till proletariat och som vi redan som bönder kan vinna för oss, desto fortare och lättare kan den samhälleliga omgestaltningen genomföras.

Ty då kommer partiet att stödas av åtminstone en kader av bonderevolutionärer som kommer att underlätta den sociala revolutionen inom jordbruket. Och –

Vi kan inte vara betjänta av att nödgas vänta med denna omgestaltning, tills den kapitalistiska produktionen har utvecklat sig till sina yttersta konsekvenser, tills den siste småhantverkaren och den siste småbonden också har fallit offer för den kapitalistiska stordriften.⁸³

Oavsett hur stora utgifter som läggs ner på att lindra böndernas lott och lugna dem så att de får förtroende, så är det ”trots detta en utmärkt placering, ty därigenom sparas kanske det tiodubbla beloppet vid den samhälleliga reorganisationen över huvud taget. I denna mening kan vi alltså vara mycket liberala mot bönderna.”

Detta avvisar också två andra sätt att närma sig frågan som var kända inom den socialistiska rörelsen: den primitivt sektaristiska metoden (”Revolutionärernas uppgift är att förespråka revolution och ingenting annat”) och arbetarromantik (”Den proletära rörelsen uppgift är att bara bry sig om proletärer”). Men fränsett sådana barnsligt vänsteristiska tendenser, så var förvisso den socialistiska rörelsens huvudfärd för att vinna över befolkningen på landsbygden. *Vinna vilka till vad, hur, och till vilket pris?*

Vi kommer att påvisa de politiska skillnader som är inblandade med hjälp av en diskussion om åtta frågor, inom ramen för bondefrågan. Men vi måste komma ihåg att denna grupp av frågor vid denna tidpunkt uppstod som ställföreträdare för en allmän inriktning mot parlamentarisk reformism. På mer än ett område dolde den alltmer medvetet reformistiska falangen principfrågor bakom sitt eget favoritsätt att närma sig olika problem: (1) Hur kan vårt parti bli praktiskt, realistiskt och framförallt lyckas vinna val, istället för att vara visionärt, utopiskt, romantiskt och framförallt litet? (2) Vilka verkligt attraktiva åtgärder kan vi, i linje med denna förnäma strävan, föreslå för bönderna som kommer att uppnå de mål *de* vill rösta på? Dessa sistnämnda åtgärder kallades *praktiska*. När man läser Engels’ ”Bondefrågan” måste man inse att det ofta finns en underström av polemik om innekörden i en praktisk politik, det vill säga en opportunistisk anpassning för kortsiktiga vinster. Reformisterna yvades över sin nyktra praktiska läggning, medan Engels ofta var helt inriktad på att betona, att även om de reformistiska programpunkterna praktiskt taget helt övergav de socialistiska principerna, så hade de egentligen ingen praktisk och varaktig lösning för att rädda bönderna som kämpade för att hålla sig flytande i ett hav av kapitalism och invecklingar.

Här är så de kritiska frågor som ställs i ”Bondefrågan”.

1. *Exakt vad vill ni övertyga bönderna om att göra?*

En eller annan bonde kanske kunde övertalas att (a) ansluta sig till det socialistiska partiet, (b) rösta för dess kandidat, (c) åtminstone föra stridbar kamp mot regeringen, företrädesvis i förbund med arbetarrörelsen, (d) flytta sig tillräckligt nära den socialistiska rörelsen så att uppsvinget vid en revolutionär situation drar över dem till den socialistiska sidan, (e) bli av med tillräckligt många antisocialistiska fördomar så att de vid en revolutionär situation åtminstone neutraliseras.

Dessa olika nivåer att uppnå är grundläggande för att förstå skillnaden mellan Engels’ och reformisternas sätt att närma sig frågan. För reformisterna är de två första (a, b) allt, och stötestenen är att

83 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

erövra böndernas röster, de sista två (d,e) är ingenting, och det är en glidande intresseskala vad gäller (c). För Engels utgör de två sista (d, e) det avgörande att uppnå, i den meningen att alla ansträngningar är berättigade även om det blir det enda resultatet. Om böndernas kamp (c) dessutom stimuleras så skulle det nästan vara för bra. Värde av en kader av anhängare bland bönderna (a, b) skulle kunna vara utmärkt som ett sätt att uppnå de andra målen. Och slutligen: medan reformisterna ansåg att hopsamlandet av böndernas röster krävde bondemedlemmar i partiet för att driva dem till valurnorna, så ansåg Engels att bondemedlemmar i partiet bara var bra i begränsade mängder – som energi i maten. (Vi ska återkomma till det.)

2. *Vilka bönder vänder ni er till direkt? Vilka delar av landsbygdsbefolkningen är ni mest intresserade av att vinna över?*

Vi såg Marx' och Engels' svar i kapitel 13.⁸⁴ Först kommer landsbygdsproletariatet – lönearbetarna inom jordbruket – och sedan småbönderna. Men att organisera jordbruksarbetarna innebär att organisera dem mot sina arbetsgivare, som ofta är stor- och till och med mellanbönder, inte bara stora godsägare. Därmed är det en grundläggande prioriteringsfråga: landsbygdsproletariatet är viktigast för den socialistiska rörelsen, lättast att vinna över, och så vidare. Och vi har den grundläggande frågan om klasslinjen vad gäller exploatering: produktivt arbete kontra att exploatera arbete. Bortsett från enskilda individer (som alltid), så kan inte ett revolutionärt parti innefatta både de klasser som lever på produktivt arbete och de klasser som lever genom att exploatera detta arbete. Denna blandning för bokstavligen in klasskampen i själva partiets led, och denna svårighet går inte att trolla bort genom att filosofiskt förneka att klasskampen finns.

Engels påminner om att fransmännen, vid kongressen i Marseille två år före Nantes, hade antagit ett program som inte bara var för småbönderna, utan också för egendomslösa ”*lantarbetare*”. Kraven inleddes med ”minimilön fastställd av fackföreningar och sockenstämmor” och gick vidare därifrån.⁸⁵ Erfarenheterna visar att det ofta är lättare driva igenom dessa krav från stora kapitalistiska intressen än från små mikroföretagare som hankar på för sitt eget uppehälle. Hursomhelst kan sådana krav bara förverkligas genom kamp mot både små företagare och stora jordägare. Vilka skulle partiet ta under sina vingar?

Problemet uppstod inte så mycket på grund av kraven i Nantesprogrammet som den ”teoretiska motiveringen” till programmet, och Engels riktar sitt första angrepp mot tankarna i denna motivering. Motiveringen gav möjlighet att välja. Fransmännen drog – ännu så länge – inte öppet de logiska slutsatserna av sina allmänna påståenden, men reformisterna i södra Tyskland gjorde det.

Motiveringen var för att stöda inte bara småbönderna utan också arrendatorer, som ”om de utsuger daglönare, i viss grad är tvungna därtill på grund av den utsugning de själva är föremål för”.⁸⁶ Det är den typiska ståndpunkt som intas av småborgerliga småproducenter eller affärsinnehavare: ”Var snäll och klaga inte om jag måste utnyttja dig, se bara hur mycket problem *jag* har!” Om plågade företagare ”tvingas” suga ut sina arbetare, så berör de reformisternas medkänsla, de som är så ivriga att skydda arbetsgivarna mot förändringarna i ett samhälle som domineras av storkapitalet. Och om deras arbetare organiserade sig för att förbättra sina förhållanden på arbetsgivarnas bekostnad, så skulle de förvisso uppvisa en beklämmande brist på praktisk läggning.

Nantes-motiveringen förkunnade också en princip som, om den skulle tillämpas på resten av samhället, fullständigt skulle ha skrotat socialismen: partiets mål var att ”sammanföra alla element inom lantbruksproduktionen, alla verksamhetsgrenar, som under olika beteckningar gör nationens jord fruktbarande, till gemensam kamp mot den gemensamme fienden: jordägenderättens *feodala*

84 Se ovan, kapitel 13, avdelning 1.

85 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

86 Citeras i *ibid*, på marxists.org.

karaktär.”⁸⁷ Principen är solidaritet mellan alla klasser på landsbygden, exploaterare såväl som exploaterade, mot en gemensam fiende, och den gemensamma fienden är inte ens kapitalismen inom jordbruket utan istället kapitalismens fiende, den förkapitalistiska härskande klassens föråldrade rester. Ett parti som på ett konsekvent sätt genomförde en sådan princip kunde förvänta sig att inte bara fånga några få bönder utan också några fler rika skeppsredare. Hittills hade motiveringens teoretiska innehåll inte visat sig i programmet – utom i en programpunkt.*

Men i södra Tyskland omsatte socialdemokraterna det i en praktisk politik. De prioriterade att vinna över storbönderna, inte arbetande småbönder och inte lantbruksarbetarna. Som Engels rapporterade till en vän:

... Vollmar [hävdar] i Frankfurt [partikongressen 1894] att man bör försöka vinna över *alla bönder* på vår sida – de bayerska bönder han har att göra med är ändå inte några skuldsatta småbönder av det slag man möter i Rhenlandet; tvärtom rör det sig här om välbärgat folk, ibland till och med verkliga storbönder, som utnyttjar både manlig och kvinnlig arbetskraft och säljer boskap och spannmål i stor skala. Och dem kan vi inte gå samman med utan att överge hela vårt program. Skall vi vinna över alpbönderna och Schleswig-Holsteins storbönder på vår sida måste vi tolerera deras sätt att exploatera sin arbetskraft, och det vore ett alldeles för högt politiskt pris.⁸⁸

Och lite senare:

Bayrarna har blivit mycket, mycket opportunistiska *och är nästan* ett vanligt Folkparti (det vill säga de flesta ledarna och många av de nya partimedlemmarna), och de hade röstat för [regeringens] budget i sin helhet i Bayerns Diet, och i synnerhet hade Vollmar organiserat en bondekampanj för att lura in den stora massan av storbönder i övre Bayern som äger 25 till 80 tunnland mark och som därmed *inte alls kan klara sig utan lönearbetare – men inte lantarbetarna där*.⁸⁹

Benämningen ”Folkparti” är tänkt att påminna om det typiska småborgerliga demokratiska partiet – det sydtyska Folkpartiet – som socialisterna (i synnerhet Wilhelm Liebknecht) under lång tid hade klamrat sig fast vid innan de efter brytningen med det tvingades bilda ett självständigt socialistiskt parti. Det hade specialiserat sig på att hålla en arbetarfalang under de borgerliga reformivrarnas dominans. Nu slog de bayerska reformisterna ihop samma kombination under beteckningen socialistparti.

Ur Engels’ synvinkel handlade inte diskussionen om praktiska sätt att vinna över bönderna till socialismen utan om det revolutionära partiets klasskaraktär och grundläggande mål.

3. *Berättar ni sanningen om böndernas ställning under kapitalismen (som ni ser den) eller lurar ni dem med illusionen att deras små egendomar verkligen kan blomstra under detta system?*

Engels gick inte till allra hårdast angrepp mot programpunkterna som sådana, utan mot de illusoriska påståenden med vilka de fördes fram.[§] Om man säljer färgad aspirin som en bot för cancer, så

87 *Ibid.*

* Engels påpekar att programmet inte bara kräver skattelättnader för ”alla arbetande bönder” utan också för andra (således sådana som anställer arbetare) om de är belastade av hypotek. Detta börjar omsätta motiveringens principer i handling, beroende på de uppdelningar som görs. (*Ibid.*)

88 Engels, ”Brev till F A Sorge”, 10 november 1894, på marxists.org.

89 Engels, ”Brev till F A Sorge”, 4 december 1894, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 334 f. Jmfr också Engels, ”Brev till Lafargue”, 22 november 18894, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 3, s 343 f.

§ Efter att ha läst Lafargues rapport om kongressen i Nantes, som gav det hela bästa möjliga teoretiska fasad, skrev Engels till honom att ”även om jag inte håller med om det som sägs i resolutionen från Nantes, så tror jag att jag håller med om vad den försökte säga.” (Engels, ”Brev till Lafargue”, 22 november 18894, Engels & Lafargue,

ifrågasätts inte bluffen om man angriper aspirin. Och om patienten på samma gång informeras om att sjukdomen inte går att bota, så uppstår ändå en ny fråga. Det är vad den teoretiska motiveringen till Nantes gjorde. I en mening sa den rakt ut att "småbondeegendomen, ohjälpligt är dömt till undergång" – och tillade, med Engels' livliga stöd, att "socialismen [likväl] icke bör påskynda denna undergång", som är de kapitalistiska krafternas verk. Men i nästa stycke förkunnar den, efter ett förvirrat *även om*, att det är socialisternas "bjudande plikt att upprätthålla de arbetande böndernas äganderätt till sina jordstycken gentemot skattmasen, ockraren och ingreppen från storgodsägarna" – och det följs, som vi har sett, till och med av att samma skydd utsträcks till de som exploaterar arbetarna.⁹⁰

Engels' kommentar angriper kärnan i detta försök att ge en läpparnas bekännelse till principer som sedan bryts: "Motiveringen överlåter härmed åt socialismen den bjudande plikten att genomföra något, som den i föregående stycke förklarat vara omöjligt."⁹¹ Motsättningen var tveklös, men det kunde inte bara vara frågan om virrighet. Antingen förespråkade man boten för böndernas cancer som en cynisk social demagogi (härav Engels' upprepade uttalanden i denna artikel att sådana saker skulle lämnas till den politiska antisemitiska rörelsen som var specialister på det)⁹² eller så skulle teorin så småningom överges som en "utlevad dogm" så fort den hade fyllt sin funktion att locka partiet att anta denna opportunistiska praktik.

Även om socialister inte har något intresse av att *skynda på* småböndernas fränfalle, resonerar Engels, så kan de heller inte ta på sig "att förvandla småbondens nuvarande skenbara ägande till verkligt ägande av jorden, alltså att göra småarrendatorn till ägare och den skuldsatte till skuldfri ägare." Det är inte vägen för att uppnå "verklig frihet" för bönderna, det skyddar "endast en specialform av hans förslavande; det förlänger ett tillstånd, i vilket han varken kan leva eller dö." Sådana programpunkter kanske kan få stöd från bönderna så fort som man önskar, men bara "om vi lovar dem något som vi själva vet att vi inte kan hålla", och "om vi inte kan hålla vårt löfte, [kommer de åter att] ... gå ifrån oss från i morgon till i övermorgon". Hur illa det än vore i förhållande till småbönderna, "så gränsar det direkt till förräderi att vilja lova de stora och medelstora bönderna detsamma."⁹³

I bästa fall skulle de omedelbara krav som fördes fram i Marseille och Nantes å småböndernas vägnar kunna föras fram som lindrande medel, som åtgärder för att mildra småproducenternas lidande så länge kapitalismen fanns kvar och förtryckte dem – inte som *lösningar* som skulle leda till en ständigt blomstrande tillvaro i status quo. Det var viktigt för socialisterna att föra fram lindrande åtgärder, både för bönderna och proletärerna, men i den mån bönderna krävde en lösning som bevarade status quo blev de ett enkelt byte för de reaktionära sociala demagogerna.

11. Programmatiska frågor: några gränser

Nästa grupp av frågor handlar om inom vilka ramar även de bra förslagen ska tolkas.

4. *Vilka av de omedelbara reformer som föreslås är speciella bondekrav, och vilka är övergripande socialistiska krav som också hjälper bland annat bönderna?*

Frågan ifrågasätter påståendet att reformisterna (i så måtto som de inte överger de socialistiska principerna) har hittat några hittills oupptäckta praktiska sätt att hjälpa bönderna. Att tillämpa vissa

Correspondance, band 3, s 343.) Det var ett diplomatiskt sätt att närma sig frågan. Det fanns goda skäl för Engels att vara diplomatisk, men vi har fördelen att kunna vara efterklokka.

90 Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

91 *Ibid.*

92 *Ibid.*

93 *Ibid.*

allmänna socialistiska krav på böndernas svåra situation var ett av de positiva dragen redan i "Fordringar av Kommunistiska Partiet i Tyskland" från 1848.

Skattereformer är ett typiskt exempel. Nantesprogrammet föreslog att direkta och indirekta skatter skulle ersättas med en progressiv inkomstskatt. Engels kommenterade att nästan alla partiers program sedan många år hade innefattat denna programpunkt, men han hävdade att det inte kunde vara någon lösning på böndernas problem.⁹⁴ Samma sak med krav på gratis sjukvård och andra krav som var bra i sig själva.⁹⁵

5. *Vilka av de "omedelbara" kraven är verkligen möjliga att uppnå under kapitalismen och vilka är det inte?*

Även denna fråga underminerar påståendet att reformisternas metod ger praktiska lösningar för bönderna redan nu. Programpunkten om inkomstskatt gäller även här. Engels hävdar att om det handlar om att utöka hela statsbudgeten med hjälp av inkomstskatten och avskaffa alla andra skatter, så kan "ingen regering utom en socialistisk ... företa något sådant." Samma argument riktas mot programpunkten som föreslår hårda lagar mot orimliga räntor (ocker), "en polisåtgärd, som sedan två tusen år tillbaka misslyckats ständigt och överallt."⁹⁶ Ty så länge bönderna inte har några alternativ till ockrarna kommer lagen på något sätt att kringgå, och i den mån den inte gör det så kommer privatkapitalet inte längre att vara intresserat att ge bönderna lån när de behöver det.

Att ett krav inte går att uppnå under kapitalismen är givetvis inte i sig själv något skäl att avstå från att ställa det. (Det är möjligt att Engels' betoning i denna artikel kan ge läsarna det motsatta intrycket.) Både Engels och Marx hade ofta ställt krav som var "övergångskrav", där kampen för dem visade att kapitalismen inte kunde tillfredsställa folkets behov medan socialismen kunde det. Skillnaden mot reformisternas taktik låg inte i kravens legitimitet utan i de politiska sammanhang där man kämpade för dem, och det var just detta Nantes-motiveringen dolde.

6. *Vilka av kraven är av liten betydelse ens som lindrande åtgärder?*

Det är den främsta betydelsen i Engels' poäng mot Nantes' programpunkt om jakt- och fiskerättigheter för bönderna. I praktiken kunde inte avkastningen bli mer än en dags fångst.⁹⁷ Inte heller här är det ett argument mot att stöda sådana bondekrav, utan bara mot att blåsa upp dem som en frälsning för bönderna, det vill säga att inte berätta sanningen.

Små lindrande åtgärder kunde ha fördelar som ingalunda var att förakta, den konkreta situationen krävde en konkret analys. I ett helt annat sammanhang fick Engels en gång tillfälle att skriva till en rysk ekonom om sådana lindrande åtgärder för bönderna:

De futtiga lindrande åtgärder som (vilket du har blivit övertygad om) har gjort fasligt lite nytta både i Tyskland och på andra ställen, kanske kan hjälpa folket att komma över den politiska krisen här och var i Ryssland och hålla igång deras [hem-]industri ett tag tills de själva får något att säga till om.⁹⁸

7. *Vilka av de krav som hjälper bönderna lite gynnar egentligen främst de stora jordägarnas intressen?*

Det här är förstås ett klassiskt knep: en åtgärd antas med pukor och trumpeter under förevändning att hjälpa de fattiga medan den i själva verket först och främst gynnar den härskande klassen. Det

94 *Ibid.*

95 *Ibid.*

96 *Ibid.*

97 *Ibid.*

98 Engels, "Brev till Gorbunova", 5 augusti 1880, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 452.

finns förvisso ingen orsak för socialister att låna sitt namn till ett sådant bedrägeri, när de stryker kring på jakt efter krav som kan vinna bönderna. Engels pekar på två punkter i plattformen från Nantes. Den ena, som förespråkar en sänkning av vissa transportavgifter för jordbruksprodukter, ”har genomförts i väsentlig grad i Tyskland, och det så att det huvudsakligen tillgodosett storgodsägarnas intresse.” En annan, som förespråkar regeringshjälp till jordförbättring och teknisk utveckling inom jordbruket, ”ligger likaledes i storgodsägarnas intresse.”⁹⁹

Socialisterna ska givetvis vara för tekniska framsteg, men åtgärderna måste analyseras för att se hur de finansierades och till vems fördel. Hursomhelst var det bedrägeri att behandla sådana åtgärder som ett svar på småböndernas besvärliga läge.

Med den åttonde och sista frågan återvänder vi på ett mycket speciellt sätt till de grundläggande principerna.

8. Vilka krav hjälper bara bönderna på bekostnad av de socialistiska principerna?

Ett viktigt exempel nämns i förbigående i Engels’ artikel från 1894. Han hade tagit upp det rakt på sak i ett brev till Lafargue i mars föregående år. Den socialistiska deputerade Jean Jaurès – som i vanlig ordning letade efter ett sätt att rädda bönderna från en obestridligen oundviklig undergång – lade fram ett förslag om att ge staten monopol över importen av spannmål, för att höja priserna och förhindra spekulation. Andra socialistiska deputerade, inklusive Guesde, stödde det. Engels blev förskräckt.

För det första visade Engels att förslaget delvis hade samma effekt som en skyddstull, ”dessutom endast till de stora jordägarnas fördel, eftersom de små *inte har något spannmål att sälja*, ty deras produktion räcker inte ens till deras egen konsumtion.” Reformisterna i Zürich hade förespråkats denna åtgärd under flera år.¹⁰⁰ Ännu mer talande var att ett liknande förslag om statligt monopol över spannmålsimporten hade förts fram av den preussiske junkern greve Kanitz: ”Förslaget, som lades fram till förmån för den jordägande aristokratin i östra Tyskland, är nästan bokstavligen samma som Jaurès’ förslag, som skulle visa för den socialistiska världen hur man ska använda sina parlamentsplatser i arbetarklassens och böndernas intressen.”¹⁰¹

För det andra var förslaget ett simpelt exempel på ”*statssocialism*, som bara utgör en av den proletära socialismens *barnsjukdomar*”, och som skulle tillämpas av en stat som domineras av just de spekulanter som ska kontrolleras.* Det innebär att samma personer som gjorde sig rika på Panama-bedrägeriet skulle ha fått ytterligare ett sätt att skinka folket: ”ni vill ge dem flera tusentals miljoner och nationella krediter så att de kan tömma andra folks fickor med hjälp av *statssocialism*!”¹⁰²

Vad gäller förslagets tullliknande effekter höll till och med bondeföreträdaren Jaurès teoretiskt med om att socialister inte skulle stöda en lösning med skyddstullar: även om det skulle ge en del omedelbara fördelar för bönderna (alltmedan det gjorde de stora jordägarna rikare) så skulle den lilla förbättringen ske till priset av ett betydande slag mot arbetarnas förhållanden i städerna. Jaurès – som en beundrare har hyllat som en ”bonde av ett genis format”¹⁰³ – vacklade precis som i andra grundläggande klassfrågor typiskt nog även i tullfrågan. Således gick den opportunistiska jakten på

99 *Ibid.*

100 Engels, ”Brev till Lafargue”, 6 mars 1894, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 3, s 324.

101 Engels, ”Brev till Lafargue”, 11 april 1894, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 3, s 329. Det finns en kort anspelning på detta i Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*.

* Detta stycke är av stort intresse vid analysen av statssocialismen, och vi kommer att återvända till det i band 3. (Ordningen på de olika banden kom senare att ändras, det blev i band 4 – öa.)

102 Engels, ”Brev till Lafargue”, 6 mars 1894, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 3, s 324.

103 H Goldberg, ”Jaurès and the Formulation of a Socialist Peasant Policy, 1885-1898”, *International Review of Social History*, Amsterdam, vol 2, 1957, del 3, s 376.

bönder från att försvara storböndernas utnyttjande av arbetskraft på lantarbetarnas bekostnad till att pumpa in energi i bondeekonomin på bekostnad av arbetarna i städerna.

Socialismens historia visar ett konstant mönster: opportunisterna rättfärdigar först de principiella avvikelserna på omedelbart praktiska grundvalar (samtidigt som de som ”stelbent” håller fast vid principerna hånas för dogmatism) och i ett andra skede omvandlas avvikelsen själv till en princip. Det var fallet när de tyska reformisterna senare utarbetade bondefrågan. I Frankrike tvingade borgarklassens angrepp på Jaurès’ påstådda hyckleri (egentligen hans tvehövdade hållning i bondefrågan) honom att förklara hur han kunde vara för nationalisering av industrin men inte av jorden, och han hamnade till slut i den korthuggna formuleringen att ”socialismen inte har någon systematisk förkärlek för det ena eller andra sättet att organisera arbetet.”¹⁰⁴ Det vill säga att socialismen inte har någon förkärlek för att organisera industrin på ett socialistiskt sätt...

Alltså lanserade de franska socialisterna sitt bondeprogram med en motsättning: ”den bjudande plikten att genomföra något som den förklarar vara omöjligt”. Men i den verkliga politiken blir en sådan motsättning aldrig kvar på logikens område, och den löses inte av debattörer. Den måste omsättas i handling i det politiska livet, där det gradvis visade sig att det som stod på spel var skillnaden mellan den proletära revolutionens klassparti och den borgerliga reformismens parlamentariska ”folkparti”.

12. Bönderna och partiet

Det som återstår är ett antal programmatiska förslag om omedelbara reformer å småböndernas och lantarbetarnas vägnar, som ska införlivas i ett socialistiskt program inom de riktiga teoretiska ramarna.

Bland dem finns åtta programpunkter från Marseilleprogrammet som Engels sammanfattar utan kritik eller invändningar. Han sätter återigen fingret på opportunisternas påstående om en ny praktiskhet:

Man ser, att kraven för en förbättring av böndernas läge ... inte är särdeles vittgående. En del av dem är redan genomförda på andra håll... Även alla övriga punkter kan genomföras utan att tillfoga den bestående kapitalistiska ordningen väsentlig skada. Detta sagt endast som en karaktäristik av programmet, och det är ingen förebräelse, tvärtom.¹⁰⁵

Andra specifika krav tas upp i artikeln.

Stycket om allmän import, som följer på Engels’ avvisande av att använda våld för att förändra böndernas agandeförhållanden, är också av stort intresse:

Vi kan vidare kämpa för att kapitalisternas och storgodsägarnas kamp mot småbönderna redan i dag skall föras med minsta möjliga orättfärdiga medel, och för att direkt röveri och bedrägeri, som nu förekommer så ofta, förhindras så mycket som möjligt. Det kommer blott undantagsvis att lyckas. I det utvecklade kapitalistiska produktionssättet vet ingen människa, var ärligheten upphör och bedrägeriet börjar. Men det kommer alltid att vara en betydande skillnad, om den offentliga makten står på bedragarens eller den bedragnes sida. Och vi står ju avgjort på småbondens sida. Vi kommer att använda alla tillåtna medel för att göra hans lott drägligare, för att underlätta hans övergång till kooperation, om han beslutar sig därför, ja t.o.m. för att möjliggöra en förlängd betänketid för honom på hans jordlott därest han ännu inte skulle kunna fatta ett sådant beslut. Vi gör detta inte bara för att vi betraktar den arbetande bonden som tillhörande

¹⁰⁴ *Ibid*, s 388.

¹⁰⁵ Engels, *Bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, på marxists.org.

oss, utan också på grund av direkt partiintresse.¹⁰⁶

Inom de gränser som Engels på detta sätt satt upp behöver det inte vara svårt för partiet att utarbeta ett program av krav för bönderna. Det var något helt annat med en klurigare fråga: den lokala ”bondeiseringen” av partiets medlemskap.

Detta problem rörde inte enskilda medlemmar utan istället påfyllningen och införlivandet av bestämda samhällsskikt. Det var beroende av på vilken grundval partiets medlemskap utvidgades. En bonde – än mer en lantarbetare – som verkligen ville bli socialist och revolutionär och därför anslöt sig till partiet var ett värdefullt förvärv. Men bönder som uppmuntrades att ansluta sig till en partiavdelning på landsbygden *med i grund och botten oförändrade bondeuppfattningar* och förväntade sig omedelbara fördelar – de hade en benägenhet att bli främmande element.

Det var detta sistnämnda mönster som visade sig speciellt i södra Tyskland: som vi såg konstaterade Engels att den regionala partiledningen gav företräde åt de större och mer inflytelserika bönderna (som kunde tillhandahålla väljare) och inte till lantarbetarna. Engels gick mot detta sätt att bygga partiet:

Jag förnekar kategoriskt, att det socialistiska arbetarpartiet i något land har till uppgift att, förutom lantproletärerna och småbönderna, i sitt sköte uppta även medel- och storbönderna eller t.o.m. förpaktare av storgods, de kapitalistiska boskapsuppfödarna och de andra kapitalistiska exploatörerna av nationens jord. För alla dessa kan möjligen jordäganderättens feodalitet synas vara den gemensamme fienden. I vissa frågor må vi kunna gå samman med dessa, för bestämda ändamål kan vi kämpa en tid vid deras sida. I vårt parti har vi visserligen användning för individer ur varje samhällsklass, men inte för några som helst kapitalistiska, borgerliga eller storbordbruksidkande intressegrupper.¹⁰⁷

”Den bonde, som begär av oss, att vi skall föreviga hans småbruk, kan vi inte använda som partikamrat lika litet som den småhantverksmästare, som för evigt vill vara mästare. Sånt folk hör hemma hos antisemiterna”, skrev Engels ganska bittert.¹⁰⁸ Ty, som ett resultat av Vollmars sociala transplantation av andra klasser på det proletära partiets kropp, var enligt hans åsikt partiets avdelning i södra Tyskland redan på väg att bli ett politiskt Frankensteins monster. Samma månad som Engels’ artikel publicerades hade pressen tryckt en öppen polemik mellan Vollmar och Bebel. Engels skrev till en korrespondent:

Bråket i partiet hetsade inte upp mig särskilt mycket. Det är mycket bättre att något kommer upp då och då och regelbundet tänks igenom än att folk somnar. Det är just partiets allt större och oemotståndliga tillväxt som gör att de nya elementen är svårare att smälta än de tidigare nykomlingarna. Vi har redan storstädernas arbetare, alltså de mest intelligenta och vakna personerna. De som kommer med nu är antingen arbetare i småstäder eller landsbygdsdistrikt, eller studenter, expeditör, etc., eller småborgare som kämpar mot undergången, och personer från landsbygdens hemindustri som fortfarande har en egen jordlott eller arrenderar, och nu dessutom vanliga småbönder etc. Och eftersom vårt parti i själva verket är det enda progressiva partiet, och dessutom det enda som är starkt nog att driva igenom progressiva saker, så existerar en ständigt närvarande frestelse att rikta lite socialistiskt arbete även mot de skuldyngda mellan- och storbönderna som börjar bli upproriska, i synnerhet i de landsbygdsområden där dessa personer dominerar. På detta sätt går saker och ting därefter utanför de ramar som är tillåtna enligt vårt partis principer. Sedan blir det bråk, men vårt parti har en så frisk struktur att allt detta inte skadar alls.¹⁰⁹

106 *Ibid.*

107 *Ibid.*

108 *Ibid.*

109 Engels, ”Brev till Stumpf”, 3 januari 1895, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 637.

Engels dog några månader efter att ha skrivit detta tappra försök att betona den positiva sidan av konflikten inom partiet. Men som vi vet i efterhand led det socialdemokratiska partiet av en dödlig sjukdom. Det är en annan historia, men bör hållas i minnet under de följande kapitlen.

Kapitel 15 Trasproletariatet mot proletariatet

Det finns ännu en klass eller klassskikt som spelar en viktig roll inom den revolutionära politiken, och som kräver en speciell diskussion: en klass utan namn. Den har i alla fall inget etablerat namn utom det som Marx hittade på halvt av en slump och innan han själv hade börjat förstå dess natur, ett namn som har givit upphov till oändliga missförstånd och vantolkningar. Det är det så kallade *trasproletariatet*.*

1. *Trasproletariatets uppkomst*

Det första problemet med denna klass är: *vad är det?*

Marx löste det inte förrän 1852, då han gjorde följande helt klart: beteckningen betydde *inte* någon del av det moderna proletariatet, det betydde inte arbetslösa arbetare eller utarmade arbetare, eller faktiskt inte någon sorts verkliga arbetare alls. Men den inledande förvirringen berodde inte på en olycklig terminologi. Först behövde man förstå en invecklad och otydlig historisk period: den period då beståndsdelarna till det moderna proletariatet uppstod och tog form.

I Band 1 såg vi att begreppet *proletariat* också orsakade förvirring, och av samma orsak.¹ Det fick sin moderna innebörd (lönearbetare) under årtiondena innan *Kommunistiska manifestet*, men det förlorade inte omedelbart sin gamla innebörd. Denna äldre innebörd som existerade samtidigt, hade under århundraden varit det ”slödder” som levde i fattigdom ur hand i mun, de egendomslösa fria männens lägsta skikt, den nedtryckta plebejiska massan. Namnet betydde inte nödvändigtvis att man arbetade. Enligt denna sedan länge etablerade användning av ordet ”proletariat” bestod det inte enbart av olika sorters arbetare, utan också av en formlös massa av främmande, kringflackande, oordnade och illa beryktade element, inklusive kringresande arbetare och landstrykare som närmast var brottslingar – som de romerska *proletarii*. Det var en grundläggande skillnad mellan denna grå massa och den moderna arbetarklassen, som Marx senare beskrev med dessa ord: ”Det romerska proletariatet levde på samhällets bekostnad, medan det moderna samhället lever på proletariatets bekostnad.”²

Det är detta romerska exempel som är ämnet när ordet *trasproletariat* uppträder i *Den tyska ideologin* någon gång 1845: ”Plebejerna, som stod mellan de fria medborgarna och slaverna, blev bara ett trasproletariat.”³ Men i samma verk visar Marx att han redan är fullt medveten om trasproletariatets historiska betydelse: det ”har existerat under alla epoker, och dess existens *i masskala* efter medeltidens slut föregick bildandet i masskala av det vanliga proletariatet...”⁴ Och i nästa stycke kallas denna samhällsbildning för trasproletariat. Detta ord myntades uppenbarligen för tillfällig användning och används som en beskrivning, inte som ett sociologiskt begrepp.

Denna urklass, dessa trasplebejer, var under seklen på medeltiden en betydande del av stadssamhällets lägsta skikt, utan någon tydlig linje mellan de producerande och icke producerande eller rent parasitära delarna. Det har funnits någon sorts trasklass i olika samhällssystem, och de fick en ny

* För begreppets ursprung och när det första gången används av Marx och Engels, se Specialnot G.

1 Se *KMR*, band 1, kapitel 6, avdelning 1.

2 Marx, *Förord till "Louis Bonapartes adertonde Brumaire"*, på marxistarkiv.se, s 1. Här (1869) tillskriver Marx tankegången till Sismondis *Etudes sur l'Economie Politique* (1837). Detta stycke från Sismondi citeras mer fullständigt i Marx, *Kapitalet*, band 1, not 809, på marxists.org.

3 Marx/Engels, *Den tyska ideologin*, på marxists.org.

4 Marx/Engels, ”German Ideology”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 202. [Inte med i svenska översättningen på marxists.org – öa.] För sammanhanget se Specialnot G.

omfattning i och med den europeiska feodalismens sönderfall.* Engels skrev om den plebejiska oppositionen i städerna vid tiden för det tyska bondekriget på 1500-talet, att den bestod av ”ruinerade borgare”, arbetsträlare och daglönare och andra stadsbor utan medborgerliga rättigheter, och även:

de talrika föregångare till ett trasproletariat, som existerade redan på de lägsta stadierna av stadsutvecklingen. Trasproletariatet är en företeelse som, mer eller mindre utvecklad, förekommer på nästan alla hittillsvarande samhällsstadier. Antalet människor utan bestämd sysselsättning och fast bostad ökade stort vid denna tid, beroende på feodalismens söndervittring i ett samhälle, där varje näringsgren, varje levnadsförhållande var omgärdat med ett otal privilegier. I intet utvecklat land har antalet vagabonder någonsin varit så stort som under första hälften av 1500-talet.

I krigstider tog en del av dessa landstrykare värvning i arméerna, en annan tiggde sig fram genom landet, medan en tredje i städerna sökte sin nödortftiga bärgning som daglönare och i varje sysselsättning, som inte var reglerad genom skråna. Alla dessa tre spelar en roll i bondekriget: den första i furstarnas arméer, som besegrade bönderna, den andra i böndernas sammanväringar och trupper, där dess demoraliserande inflytande i varje ögonblick gjorde sig gällande, den tredje i stadspartiernas strider. Man bör för övrigt inte glömma, att en stor del av denna klass, särskilt den som levde i städerna, under denna tid ännu ägde en betydande kärna av sund bondenatur och ännu inte på långt när hade utvecklat den besticklighet och det förfall, som kännetecknar dagens civiliserade trasproletariat.

Man ser, hur den plebejiska oppositionen i den tidens städer bestod av mycket blandade element. Den förenade de avsigkomna delarna av det gamla feodala, på skråna byggda samhället med det ännu outvecklade, uppåtsträvande proletära elementet i det spirande, moderna borgerliga samhället.⁵

Avsevärt senare målade Engels upp i stort sett samma bild i en kritik av Kautskys bok *Communism in Central Europe in the time of the Reformation* [Kommunismen i Centraleuropa vid tiden för reformationen]. En brist, skrev han till författaren, var dess:

mycket bristfälliga analys av utvecklingen och rollen för de deklasserade, närmast parialiknande element som nästan står helt utanför de feodala strukturerna och som måste dyka upp varje gång en stad bildades, och vilka utgjorde det lägsta skiktet i alla stadsbefolkningar under medeltiden, utan rättigheter, avskilda från *Markgenossenschaft* [byggemenskapen], från feodalt beroende och

* Jämför med följande ur *Encyclopaedia of the Social Sciences*:

”Krossandet av den förkapitalistiska medeltida samhällsordningen åtföljdes av uppkomsten av en allt större armé av laglösa individer som inte hörde hemma någonstans och inte hade något tryggt ställe i samhället. De hemsökte de stora vägarna som tiggare, lösdrivare, landstrykare, legoknektar och äventyrare, och plundrade och mördade. Denna grå armé av förfallna och degenererade individer, av socialt havererade och hemlösa element, bildade en första början till proletariatet, men de utgjorde en möjlighet, inte ett verkligt proletariat.” (Alfred Meusel, i *Encyclopaedia of the Social Sciences*, band 11, s 511.)

Denna armé av rotlösa var en av källorna ur vilka det moderna proletariatet utvecklades. Marx beskrev denna process i *Kapitalet*, speciellt i kapitel 24 i första bandet, avdelning 1-3. Speciellt avdelning 3 kan läsas i detta sammanhang. När banden av feodala vasaller upplöstes och folk kördes bort från marken så skapades en plebejisk massa som inte längre hade något lagligt sätt att existera, och som inte plötsligt kunde anpassa sig till den nya kapitalistiska disciplinen. Marx kallar det ett *vogelfrei* proletariat – ”laglösa”, det vill säga ”fria” och obundna eftersom de hamnat utanför det lagliga samhället.

”Delvis på grund av anlag men mestadels genom förhållandenas tvång förvandlades många av dem till tiggare, rövare och vagabonder. I slutet av 15:e och hela 16:e århundradet var därför lösdriveriet föremål för rigorös lagstiftning i hela Västeuropa. Den nutida arbetarklassens fäder blev till en början hårt straffade, för att de genom omständigheternas makt hade blivit lösdrivare och luffare.” (Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org. Se även slutet på föregående kapitel och början av nästa.)

Således skapade kapitalismen ett trasproletariat i masskala som en biprodukt.

5 Engels, *Tyska bondekriget*, på marxists.org.

från gilleskråna. Det är svårt, men det är den *viktigaste grundvalen*, ty i och med upplösningen av de feodala banden blir detta [skikt] gradvis det *för*proletariat som 1789 gör revolutionen i Paris' förstäder och drar till sig alla som stötts ut från det feodala samhället och gillena. Du talar om proletärer – uttrycket skelar – och inbegriper vävarna, vars betydelse du beskriver helt riktigt – men först *efter* att det dök upp deklasserade vävargesäller som stod utanför gillena, och bara *i den mån* detta skedde kan du räkna in dem i ditt "proletariat".⁶

Det var tvetydigt att använda begreppet *proletariat* på den plebejiska blandning som bildade det som Engels här kallar förproletariat (och som i *Den tyska ideologin* hade kallats "det latenta proletariatet").⁷ Uttrycket "skelar" skriver han, och menar att det tittar åt båda håll.

Men ända fram till 1830- och 1840-talen användes begreppet *proletariat* fritt i sin sekelgamla all-omfattande betydelse om *alla* de element som vi har diskuterat. Detta blev tydligt i en viktig bok från 1838 av A G de Cassagnac, och var ett resultat av den växande medvetenheten om att lönearbetare inte längre var *exakt* samma sak som resten av detta gamla proletariat. För att klassificera skilde Cassagnac mellan fyra grupper som utgjorde "proletariatet", och av dessa var "arbetarna" bara en. De andra tre var tiggare, tjuvar och prostituerade.⁸ Den franske historikern och statsmannen Guizot använde samma klassificering.⁹

Lägg märke till att tre av fyra grupper i Cassagnacs "proletariat" utgörs just av den sortens element som Marx kallade trasproletariat. Men även om en hopklumpning av dessa fyra grupper under den enda beteckningen proletariat på 1840-talet av slöhet fortfarande var det förhärskande sättet att närma sig frågan, så dög det inte för de som försökte förstå den nya utvecklingen. Det var dubbelt oacceptabelt om det (som jag har påstått)¹⁰ stämde att den moderna betydelsen av ordet *proletariat* uppstod speciellt inom 1830-talets nya socialistiska och kommunistiska rörelse, som en speciell benämning på den nya ledande klassen av lönearbetare. Då behövdes något annat ord för de tre andra grupperna i Cassagnacs "proletariat", och det var den funktion som *trasproletariatet* fick (för Marx).

I knutpunkten mellan en gammal och ny samhällsepok uppstod således en naturlig förvirring av överlappande språkliga förändringar. Ordet *trasproletariat* kom att beteckna en del av det gamla proletariatet men inte det moderna proletariatet.

Men det återstod ett element av tvetydighet i så måtto som den sociala åtskillnaden mellan det gamla proletariatet och det moderna proletariatet ännu inte var fullständig och ännu mindre förstods helt och fullt av de samtida.

2. Från 1847 till efter revolutionen

I *Den tyska ideologin* syftade båda användningarna av *trasproletariat* huvudsakligen på det förflutna, på föråldrade samhällselement. Nästa användning gällde samtiden, och det var (såvitt jag vet) första gången det uppträdde i tryck.

I en mindre artikel skriven vid årsskiftet 1846-1847 använde Engels begreppet i förbigående i en

6 Engels, "Brev till Kautsky", 21 maj 1895, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 482 f. Se även Engels' beskrivning av större delen av Italien så sent som på 1890-talet, i *Brev till Turati*, 26 januari 1894, på marxists.org.

7 Marx/Engels, *Ur "Den tyska ideologin"*, på marxists.org.

8 G Briefs, *The Proletariat; a challenge to Western Civilisation*, New York: McGraw-Hill 1937, s 62; R Zaniewski, *L'Origine du Prolétariat Romain et Contemporain; Faits et Théories*, Louvain: Université de Louvain 1957, s 297.

9 Enligt J B O'Brien, *The Rise, Progress and Phases of Human Slavery*, London: Reeves 1885, band 7, s 84, som med ogillande hänvisar till Guizot som förespråkare för denna fyrdelade klassificering.

10 I *KMR*, band 1, s 79-80.

kritik av en dikt av den ”Sanna socialisten” Karl Beck, som vi har nämnt tidigare.¹¹ Engels hittade ett lovvärt stycke i Becks dikt, ett stycke som han kallar en ”livfull skildring av trasproletariatet”. En tiggare varnar sin dotter för att om hon föder en oäkting så kommer barnet att växa upp till någon som går runt och tigger, söker efter föda i rännstenen, köpslår om ströjobb och liknande – en person på dekis (säger den sammanfattande versen)

Som rusar för att stjäla och verka som hallick och be,
Och super bort det sista av samvetet.¹²

Detta antyder att det finns ett samhällsskikt som ska kallas trasproletariat. Engels säger det rent ut några månader senare, i ett manuskript som inte har publicerats, i ett stycke som förklarar varför proletariatet inte kan förväntas ta ledningen under den kommande revolutionen eftersom det är för svagt och alltför uppsplittrat och utspritt:¹³

Och de egendomslösa klasserna, i vanligt tal de arbetande klasserna? ... Redan denna uppdelning [av de egendomslösa eller arbetande klasserna] i lantarbetare, daglönare, hantverksgesäller, fabriksarbetare och trasproletärer ... gör det omöjligt för dem att ömsesidigt klargöra sina gemensamma intressen för sig själva, att komma överens, att upprätta sig till en *enda* klass.

Därefter antyder Engels i korta drag de olika delarnas underutvecklade medvetande. Om de sistnämnda skriver han: ”Trasproletärerna lånar för några *talers* ut sina nävar för att utkämpa smågrälen bland borgare, adel och poliser.”¹⁴

Här finns en återkoppling till det tidigare spretiga begreppet ”egendomslösa klasser” som en enhetlig samhällsformation, med en ursäktande hänvisning till vanligt tal, och inom dessa ramar betraktas trasproletariatet helt klart som en beståndsdel.

Ett välkänt stycke i *Kommunistiska manifestet* betonar trasproletariatets tvivelaktig sociala roll ännu kraftfullare. Vi måste gå tillbaka till den ursprungliga texten.*

Trasproletariatet, denna passiva förruttnelse av det gamla samhällets understa skikt, blir genom en proletär revolution stundtals indraget i rörelsen, men i enlighet med hela sin livssituation kommer det dock att vara mer villigt att låta sig köpas för reaktionära syften.¹⁵

Denna ruttnande massa är förvisso en ”farlig klass”, men det Manifestet betonar är att den är en fara för revolutionen. Detta yttrande var delvis en sammanfattning av en del av den tidigare historien och delvis en förutsägelse. Förutsägelsen förverkligades bara alltför väl under revolutionen 1848-1849.

11 Se ovan, kapitel 6, s 105.

12 Engels, ”German Socialism in Verse and Prose”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 246 f.

13 För sammanhanget se ovan, kapitel 7, s 124.

14 Engels, ”Status Quo in Germany”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 83 f. Engels använder begreppet *Lump* i sin text. Angående användandet av denna term som praktiskt taget synonym till trasproletariat, se specialnot G.

* Den engelska standardöversättningen (Moore-Engels’) från 1888 undvek att använda det obekanta tyska ordet *Lumpenproletariat*, och hittade på följande:

”Den ’farliga klassen’, det sociala avskummet, denna passiva förruttnelse avsöndrad av de understa lagren i det gamla samhället, kan genom en proletär revolution här och där bli indraget i rörelsen, men enligt hela sin levnadsställning kommer det dock att vara beredvilligare att låta köpa sig för reaktionära syften.”

Tolkningen ”farlig klass” diskuteras i specialnot G. Dessutom bör två små skillnader påpekas. Denna översättning vidareutvecklar ”av” till ”avsöndrad av”, och skärper därmed undermeningen om en del som *avskiljer sig* från arbetarklassen. Vidare mildras uttalandet om trasproletariatets roll under revolutionen med ett ”kan”. Båda förändringarna återspeglar den senare utvecklingen av Marx’ och Engels’ uppfattningar.

15 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 9.

Det första typiska exemplet kom passande nog när den revolutionära vågen nådde staden som – både då och nu – gör anspråk på titeln som trasproletariatets Världshuvudstad: Neapel med sina lazzaroner.*

Engels redogjorde för revolutionens öde i Neapel i det första numret av *Neue Rheinische Zeitung*. Kung Ferdinand II, från huset Bourbon, mobiliserade sina trupper för att stöta deputeradekam-maren som stöddes av nationalgardet. I början intog ”Neapels 20.000 lazzaroner” en avvaktande hållning. Nationalgardet kämpade heroiskt mot de överlägsna styrkorna och kunde till och med ha vunnit, men den franska flottan utanför kusten underlät att ingripa på den borgerliga revolutionens sida, vilket drev över lazzaronerna till kungens sida. ”Med det napolitanska trasproletariatets åtgärd var revolutionens öde avgjort.” Med hjälp av lazzaronerna, som var ”de allra girigaste” av kungens hantlangare, slaktades nationalgardet. Engels nämner också att lazzaronerna flera år tidigare utgjorde huvudstyrkan i *Sanfestidi*, påvens stormtrupper som bildades efter 1815 för att bekämpa de revolutionära republikanerna.¹⁶

Nästa: Paris. I en av de artiklar som berättar om händelserna under ”junidagarna” dröjer Engels vid den barbariska roll som spelades av mobilgardet, som den provisoriska regeringen hade bildat strax efter maktövertagandet i februari:

Mobilgardet rekryteras till största delen från trasproletariatet i Paris, och har under sin korta till-varo redan med hjälp av bra betalning i betydande grad omvandlats till ett väktargarde för de existerande härskarna. Det organiserade trasproletariatet angrep det oorganiserade arbetande proletariatet. Som förväntat ställde det sig till bourgeoisens förfogande, precis som lazzaronerna i Neapel hade ställt sig till Ferdinands förfogande. Bara de delar av mobilgardet som utgjordes av *verkliga* arbetare gick över till andra sidan.

Men vad usel hela denna nuvarande historia i Paris framstår när man ser dessa element – gårdagens tiggare, lösdrivare, skurkar, gatpojkar och småtjuvar – i mobilgardet, som varenda borgare i mars och april kallade ett lymmelaktigt band av stråtrövare som var i stånd till nidingsdåd av alla de slag och inte kunde tolereras längre; och när dessa stråtrövarband nu kramas om, lovordas, belönas och dekoreras på grund av att dessa ”unga hjältar”, dessa ”barn av Paris” av ojämförligt värde som med yttersta mod stormade barrikaderna, etc. – på grund av att dessa likgiltiga barrikadkämpar från februari nu skjuter lika likgiltigt på det arbetande prole-tariatet som de tidigare sköt på soldaterna, på grund av att de låter sig köpas för 30 sous per dag för att massakrera sina bröder! Ära till dessa uppköpta lösdrivare för att de sköt ner Paris-arbetarnas bästa och mest revolutionära del för 30 sous om dagen!¹⁷

Nästa: Belgien. Det hade inte varit något uppror men regeringen hade drabbats av panik och klämts åt från alla håll. Arton republikanska ledare och kämpar från den demokratiska rörelsen dömdes till

* Det nutida Neapel är unikt i dagens värld som hemstad för en aktiv rörelse för monarkism. Hobsbawm omnämner Neapel historiskt som ”fattigbourbonismens fästning”. Han skriver: ”Neapels *lazzaroni*, urtypen för en ’mobbs’, var lidelsefulla försvarare av kyrkan och kungen, till och med mer än de hänsynslösa antijakobinerna 1799.” Men Hobsbawm inriktar sig inte på trasproletariatet som sådant utan på det vanligtvis bredare fenomenet ”mobbs”, som även om den kan omfatta en stor del trasproletärer mer liknar de gamla plebejerna i urartad form. Men hans kapitel om ”Stadsmobben” är mycket användbar kompletterande läsning för vårt aktuella ämne: i synnerhet för sina insik-ter om det symbiotiska förhållandet mellan ”härskarna och de snyltande fattiga”, situationen för ”det utbildade proletariat som levde på allmosor och hertigarnas gåvor” i Parma, eller ”periodiskt återkommande och korta upplopp” som ”mobbens” klassiska mönster. (E Hobsbawm, *Primitive Rebels*, New York: Norton 1965, kapitel 7). Det var bara naturligt att trasfursten Bakunin hade sin största dragningskraft i Neapel: ”De värsta bakunisterna i hela Italien finns i Neapel”, anmärkte Engels. (Engels, ”Brev till L Lafargue”, 11 mars 1872, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 1, s 46). Vi bör påpeka att Marx använde *lazzaroni* (Tiggare, lösdrivare och liknande i Neapel) som synonym för trasproletärer, *faute de mieux*.

16 Engels, ”Die neueste Heldentat des Hauses Bourbon”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 20.

17 Engels, ”Der 25. Juni”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 131 f.

döden efter en låtsasrättegång. Engels citerar *Journal d'Anvers* angående Antwerpenbefolkningens bristande intresse för händelsen. Tidningen hävdade att de enda som uppvisade några känslor var "de arbetande klasserna", och det av fientlighet mot republikanerna. Efter "arbetande klasser" satte Engels inom parentes: "läs: trasproletariatet."¹⁸

Därefter kom kontrarevolutionen i Wien i november då baron Jellachichs utnyttjade sina "kroatiska" trupper för att krossa demokraterna. En artikel av Marx jämförde mönstret med Paris:

I Paris mobilgardet, i Wien "kroaterna" – på båda ställena lazzaroner, ett beväpnat och uppköpt trasproletariat mot det arbetande och tänkande proletariatet. I *Berlin* kommer vi snart att se den tredje akten.¹⁹

Inom några dagar uppfylldes dessa framtidsutsikter. I en artikel om "Kontrarevolutionen i Berlin" sammanfattade Marx kontrarevolutionens mönster i Europa när den (liksom revolutionen) rörde sig från Italien till Paris till Wien och till Berlin. Angående Neapel och Paris har vi hans sammanfattande stycken här:

I Neapel *Lazzaronitum*, i förbund med monarkin mot bourgeoisien.
I Paris den största historiska kamp som någonsin har ägt rum. Bourgeoisien i förbund med *Lazzaronitum* mot arbetarklassen.²⁰

Angående "det tyska fälttåget för rikets konstitution" slutligen, sammanfattade Engels trasproletärernas roll kort och koncist:

... precis som på andra ställen var trasproletariatet från och med rörelsens andra dag till salu. De krävde att Säkerhetskommittén skulle ge dem vapen och fast lön på morgonen och lät sig köpas av storbourgeoisien på eftermiddagen för att vakta de sistnämndas byggnader eller riva barrikader på kvällen. På det hela taget stod de på bourgeoisiens sida, eftersom de betalade dem bäst, och med dessa pengar hade de glada dagar så länge rörelsen varade.²¹

På grundval både av erfarenheterna från revolutionen och från historien tvivlade förvisso varken Marx eller Engels på trasproletariatets farliga roll som ett verktyg mot revolutionen.

3. "Avskum från alla klasser"

I ett antal stycken som vi hittills har citerat angående begreppet *trasproletariat* kan vi märka en viss tveksamhet huruvida detta samhällsskikt ska betraktas som en del av proletariatet eller inte. När det ställs mot det "arbetande proletariatet" antyds att trasproletärerna på något sätt kan betraktas som en del av det "icke arbetande proletariatet" – om så bara av andra personer, som utan tvivel var fallet. Den sista gång Marx detaljerat redogör för denna förvirrande slutsats är i sitt verk från 1850, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*.

Det aktuella exemplet är sammansättningen av mobilgardet i Frankrike, som Engels hade diskuterat just efter junidagarna. Marx förklarar, att den provisoriska regeringen efter februarirevolutionen upplevde att den saknade tillförlitliga beväpnade styrkor att använda mot proletariatet. Han skriver: "Det fanns alltså bara en utväg: att ställa en del av proletariatet mot den andra." Han beskriver två

18 Engels, "Die Antwerper Todesurteile", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 380.

19 Marx, "Sieg der Kontrerevolution zu Wien", Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 457.

20 Marx, "Die Kontrerevolution in Berlin", Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 10.

21 Engels, "Die deutsche Reichsverfassungskampagne", Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 126. Även s 129 för en liknande redogörelse för rörelsen i Elberfeld. I Marx/Engels, "Die grossen Männer des Exils", *Werke*, band 8, s 320, är slutsatsen att större delen av Willichs kår var trasproletärer, men det är tveksamt om detta ska tas som historia. Hursomhelst stämmer det inte överens med Engels' två redogörelser för händelserna.

sätt på vilket detta gjordes. Det andra av dessa var att samla en ”industriell arbetararmé” genom de så kallade nationalverkstäderna. Det första sättet var att spela ut trasproletärerna i mobilgardet mot proletariatet:

För detta ändamål bildade den provisoriska regeringen ett mobilgarde på 24 bataljoner, var och en på 1.000 man, av ungdomar i 15-20-årsåldern. De tillhörde mestadels trasproletariatet, som i alla storstäder bildar en från industriproletariatet tydligt avgränsad massa – en rekryteringsbas för tjuvar och förbrytare av alla slag, som lever på samhällets avskräde, människor utan bestämt yrke, lösdrivare, folk utan hem och hård. Denna kategori människor varierar hos olika folk, beroende på den allmänna kulturnivån hos den nation de tillhör, men typen har alltid lazzaron-karaktär. De rekryterades i sin mest påverkbara ålder, i stånd till de största hjältedåd och över-spända offer, liksom till de gemenaste skurkstreck och den smutsigaste korruption. Regeringen betalade dem 1½ franc om dagen, d.v.s. den köpte dem. De fick också särskilda uniformer, vilket ännu mera markant avskilde dem från arbetarblusen. Till befäl hade de dels arméoffice-rare, dels unga bourgeoisiesöner, som de själva hade valt och vilkas vackra fraser om döden för fäderneslandet och hängivenheten för republiken verkade förledande. Så stod nu framför Parisproletariatet en här på 24.000 unga, kraftiga och oförvägna män, komna från proletärernas egen krets ... Arbetarna betraktade dem [mobilgardet] som proletariatsgarde i motsats till det borgerliga nationalgardet. Misstaget var förlåtligt.²²

Här är osäkerheten uppenbar: å ena sidan hämtas trasproletärerna ”från proletärernas egen krets”, det vill säga de uppstår ur proletariats led, och å den andra är de ”en från industriproletariatet tydligt avgränsad” grupp. Avgränsad som en del är avgränsad från en annan del? Språket återspeglar de franska arbetarnas förvirring och deras ”förlåtliga” misstag. Det låter i själva verket som om det går tillbaka på terminologin om det gamla proletariatet.

Historiskt sett var lösningen på denna terminologiska förvirring också uppenbar. Ty historiskt *hämtades* trasproletariatet från arbetarmassornas egen krets i den meningen att de *fälldes ut ur den* (för att använda ett kemiskt begrepp) genom de processer som det utvecklande borgerliga samhället genomgick. Engels senare begrepp ”socialt avskum” antyder också en avskiljningsprocess. Men skum avskiljer sig genom att flyta uppåt. Dessa samhällets avfallsprodukter sjunker till botten, precis som det slam som samlas i botten av en ravin genom att alla skikten ovanför faller sönder och löses upp, och gör floderna leriga och grumliga när det förs bort.

Ungefär samtidigt gav Marx och Engels ut en bokrecension med ett intressant stycke om vissa tvivelaktiga kretsar i samhällets utkant, med ett omnämnande av trasproletariatet bara i förbigående. Det kan kasta ljus över ämnet från en helt annan vinkel. Utgångspunkten är ett antal böcker om de konspiratoriska sällskapen i Paris, som recensenterna använder för att förklara varför de blanquistiska sekterna är skadliga och meningslösa. Det görs en skarp åtskillnad mellan gemene man bland arbetarna som följer dessa konspiratoriska sekter och de ”professionella konspiratörerna” som arbetar heltid och lever på intäkterna. (De sistnämnda elementen kallas här för en klass, men begreppet måste tas ungefärligt.)

Denna klass’ ställning i livet bestämmer ända från början hela dess karaktär. Den proletära konspirationen erbjuder dem givetvis bara mycket begränsade och osäkra utkomstmöjligheter. De tvingas därför hela tiden stoppa fingrarna i konspirationens skattkista. Många av dem hamnar också i direkt konflikt med det borgerliga samhället i allmänhet och gör en mer eller mindre charmerande figur inför polisens domstolar. På grund av sin vanskliga tillvaro som i sina närmare omständigheter är mer beroende av slumpen än av deras egna handlingar; på grund av sina oregelbundna liv, vars enda fasta punkter är vinbutikerna – konspiratörernas samlingsplatser; och på grund av sina oundvikliga förbindelser med alla möjliga sorters tvivelaktiga personer

22 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 22.

tingas de in i de kretsar som i Paris kallas *la bohème*. Dessa demokratiska bohemer av proletärt ursprung (det finns också en demokratisk *bohème* av borgerligt ursprung, de demokratiska dagdrivarna och barlejonen) är därför antingen arbetare som har slutat arbeta och som en konsekvens av det har blivit utsvävande, eller element som härrör från trasproletariatet och tar med sig denna klass' alla liderliga vanor till sitt nya liv. Det går att förstå varför ett par fängelsekunder under dessa omständigheter är inblandade i nästan varenda konspirationsrättegång. Dessa professionella konspiratörers hela liv har präglas mycket påtagligt av *bohèmen*.²³

Vi kommer att möta denne *bohème* igen, och titta närmare på honom. Låt oss i förbigående konstatera att han i detta stycke behandlas som mer allomfattande än trasproletariatet. Skillnaden minskar i nästa stycke som vi ska diskutera, men vi ska inte tro att det rör sig om skarpt avgränsade samhällsskikt som lämpar sig för en exakt definition.

Det grundläggande genombrottet om trasproletariatets innebörd gjordes två år senare, i Marx' skildring av denna klass i *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*. Scenen är fortfarande – eller återigen – Frankrike, i synnerhet Paris.

Som vi såg pekade Engels 1848 på mobilgardet så fort han fick tillfälle. I sina *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850* fortsatte Marx diskussionen om mobilgardet, och talade redan om ”10 decembersällskapet, denna det parisiska lumpproletariatets organisation”.²⁴ Detta sällskap, vars namn firade minnet av valet av Bonaparte till president, var en sorts stormtrupperorganisation som hade upprättats och betalades av Bonaparte för att främja hans planer. Den spelade en viktig roll under hans statskupp. Nu ägnar Marx en specialanalys åt denna nya personifiering av trasproletärernas kontrarevolution:

Under förevändning att stifta en välgörenhetsförening hade man organiserat lumpproletariatet i Paris i hemliga sektioner, varje sektion leddes av bonapartistiska agenter och i spetsen för det hela stod en bonapartistisk general. Utom av ruinerade lebmän med tvetydiga existensmedel och tvetydig härkomst, utom av förkomna, äventyrliga element från bourgeoisien, bestod denna förening av vagabonder, avskedade soldater, frigivna förbrytare, förrymda tukthusfångar, skojare, bedragare, lazzaroner, ficktjuvar, taskspelare, falskspelare, sutenörer, bordellvärdar, bärare, litteratörer, positivhalare, lumpsamlare, skärslipare, * kittelflickare, tiggare, kort sagt: hela denna obestämda, brokiga, kringstrykande massa som fransmännen kallar la Bohème. Av dessa med honom besläktade element bildade Bonaparte kärnan i 10 decemberföreningen. En ”välgörenhetsförening” – så till vida som alla dess medlemmar liksom Bonaparte kände ett behov att öva välgörenhet mot sig själva på den arbetande nationens bekostnad. Denna Bonaparte, vilken konstituerar sig som chef för lumpproletariatet, vilken här bara i massomfattning återfinns samma intressen, som han själv personligen fullföljer, vilken i detta utskott, avfall, avskum från alla klasser ser den enda klass, på vilken han obetingat kan stödja sig, det är den verkliga Bonaparte, ...²⁵

För Bonaparte är staten en maskerad för att ”maskera den mest lågsinnade lumpenhet [*Lumperei*]”:

*I sin 10 decemberförening samlar han 10.000 man slödder [Lumpenkreis], som skall föreställa folket, liksom Klaus Zettel [på svenska Botten Vävare – öa] i Shakespeares pjäs ville föreställa lejonet ... [Det är en] förening, för oordning, prostitution och stöld ...*²⁶

23 Marx/Engels, [Recension av] ”Les Conspireurs”, Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 272. Troligen skriven av Marx.

24 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 74. [Lumpproletariat = trasproletariat.]

* Lägg märke till att skärslipare också fanns med i porträtteringen av trasproletariatet tillsammans med Karl Becks tiggare. Precis som med de andra yrken som nämns här och på andra ställen handlar det om vissa kringresande sysselsättningar som på den tiden förbands med lösdriveri (som kittelflickare i Storbritannien).

25 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 30-31.

26 *Ibid*, s 31.

Den franska bourgeoisien stegrade sig under det arbetande proletariats herravälde, den hade fört lumpproletariatet till makten med 10 decemberföreningens chef i spetsen.²⁷

Den uppfattning som nu klargörs, och hela tiden kommer att upprepas, är att denna klass bildas ur socialt slam och avfall, skapas som en avfallsprodukt *från alla klasser*. Detta "avskum från alla klasser" är samhällets allmänna avloppstrumma. Det är inte bara de lägsta skikten som bildar denna bottensats, och av de arbetande massorna är det inte bara proletariatet som bildar den. Den ställs i analysen mot den "arbetande nationen" i sin helhet, även om den litterära formen i meningen i det tredje citatet ovan återigen verkar ställa den mot det "arbetande proletariatet".

4. Reaktionens verktyg

Marx och Engels använde aldrig det tyska ordet *Lumpenproletariat* när de skrev på engelska eller franska. De försökte hitta en inhemsk ersättning som skulle påminna om detta samhällselement, som när de tog *lazzaroni* i anspråk för detta syfte. På engelska använde de ibland *mob*.*

Både *lazzaroni* och *mob* finns med i Marx' förklaring i *New York Tribune* av händelserna under den spanska revolutionen 1813-1814, då städernas trasproletariat hjälpte den kontrarevolutionära reaktionen. "Pöbeln" [*mob*] (det Hobsbawm kallar "Kyrkan och kungens pöbel") gav kungen ett triumferande välkomnande till Madrid. "Slöddret" skyndade sig att ta bort ordet Frihet över ingången till Cortes [parlamentet]. Och en av faktorerna för reaktionens seger var "dessa stadspöbelns skamlösa demonstrationer, som delvis var betalade, och precis som *lazzaroni* i Neapel föredrog de kungarnas och munkarnas hänsynslösa styre framför medelklassernas sansade regim."²⁸

Marx använder till och med ordet *mob* i ett brev till Engels, på tyska, som behandlar det amerikanska inbördeskriget. Angående den slavägande oligarkin i Södern:

Bland en del av de "fattiga vita" hittade de pöbeln [*mob*], som för dem fungerade som ersättning för Zouves.²⁹

Och i ett brev till Marx använder Engels en annan kombination, i en syftning på den franska revolutionära terrorn 1793: en av beståndsdelarna var "*Lumpenmob*" som utnyttjade terrorn för att skotta sig.³⁰

På det hela taget är en av de vanligaste anmärkningarna om *Lumpenmob* att den är benägen att användas som verktyg för reaktionen. I en beskrivning av en demonstration i Hyde Park som angreps av polisen och där många arresterades, konstaterar Marx till exempel att fångarna vaktas av skumma figurer "ur det irländska trasproletariatet som trugats att stå i Londonpolisens tjänst."³¹

Marx' och Engels' syn på trasproletärernas roll blev bara hårdare ju längre tiden gick. I det nya förordet till *Tyska bondekriget* 1870 fanns det en speciell orsak till Engels' lidelsefulla språk. Han betonar att proletariatet långtifrån är i majoritet i Tyskland och är tvunget att söka allierade. "Och dessa kan endast sökas bland småborgarna, bland städernas trasproletariat, bland småbönderna och jordbrukets daglönare." Han fortsätter med att bedöma dessa. Angående den andra kategorin:

Trasproletariatet, detta avskrap av förkomna element från alla klasser, med högkvarter i de stora städerna, är av alla möjliga bundsförvanter den sämsta. Detta patrasch är absolut köpbart och

27 *Ibid*, s 51.

* För deras första användning av *mob* på detta sätt, och bakgrunden till ordet på engelska och tyska, se specialnot G.

28 Marx, "Revolution in Spain", Marx/Engels, *Revolution in Spain*, New York: International Publishers 1939, s 71 f.

29 Marx, "Brev till Engels", 5 juli 1861, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 186.

30 Engels, "Brev till Marx", 4 september 1870, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 249.

31 Marx, "The Agitation Against the Tightening of the Sunday Bill", Marx/Engels, *On Britain*, s 442.

absolut efterhängset. När de franska arbetarna vid alla revolutioner skrev på väggarna: *Mort aux voleurs!* (Död åt tjuvarna!) och även sköt många, så skedde det inte av hänförelse för egendomen utan i den riktiga insikten att man framför allt måste hålla dess band från livet på sig. Varje arbetarledare, som använder dessa skojare som garde eller stödjer sig på dem, bevisar sig redan därigenom som förrädare mot rörelsen.³²

Ty kring denna tidpunkt började de upptäcka egendomligheterna i Bakunins ideologi, i synnerhet de aspekter som betonades i hans ryskspråkiga skrifter. De skildrade dessa delar av Bakunins plan för revolutionen i en översikt som de 1873 gav ut å internationalens vägnar.*

Bakunin gick längre än Weitlings antydningar och var den första person som systematiskt förkunnade att klassmotorn bakom hans revolution, eller åtminstone en viktig kugge i den, var trasproletariatet. För Bakunin (förklarade Marx, Engels m fl i internationalens broschyr) utgjordes i själva verket ”urtypen för en revolutionär” av stråtrövarna, de enda revolutionärerna i Ryssland.³³ På ett mer allmänt plan skulle hans revolutionära förtrupp basera sig på de deklasserade, de socialt misslyckade – de som hade förlorat sin plats i samhället och levde sin tillvaro i samhällets utkant. Internationalens broschyr citerade bland annat följande ur ett av Bakunins brev till en anhängare, där han förklarade varför Italien och Spanien var de mest revolutionära länderna:

I Italien [skrev Bakunin] finns det något som saknas i andra länder: en ungdom som är hetsig, energisk, *fullständigt marginaliserad, utan något yrke, utan någon utväg*, och som trots sitt borgerliga ursprung inte är moraliskt och intellektuellt förbrukad som bourgeoisiens ungdom i de andra länderna.³⁴

I Bakunins ideologi är proletariatet i marxistisk mening – det vill säga lönearbetare som arbetar mer eller mindre stadigt, och än värre får mer eller mindre regelbundet betalt – ”borgerliga” (en universalförbannelse utan större innehåll). Bakunisternas ersättare för proletariatet är världen av traselement som ska spela denna roll på samma sätt som Botten Vävare spelade rollen som lejon.³⁵ Det är de lägre klassernas deklasserade element i städerna. Som vi redan har sett har vi också bönderna (eftersom de företräder ”barbariet”) plus de övre klassernas deklasserade avskrap eller drägg, som den ryska aristokratin gav rikhaltiga bidrag till. Alla dessa utgjorde ”klassen i utkanten” som var ”otålig och obändig” och skulle göra revolutionen.³⁶ Det vill säga detta var de klasselement som Bakunin trodde att en konspiratorisk förtrupp kunde ”topprida” för att gripa makten.

Summa summarum har vi här en teori om den revolutionära klassen som var utsedd att gå långt – men den är raka motsatsen till Marx’ teori.

32 Engels, *Tyska bondekriget. Förord till andra upplagan 1870*, på marxists.org.

* Bakunismens politiska natur som den framställs i denna broschyr – skriven av Engels och Lafargue och med bidrag från Marx, och utgiven som *L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs* – bekräftas, trots marxologernas vana att tona ner denna översikt över anarkismens grundare, helt och hållet av moderna studier av Bakunins ideologi, som Pyziurs studie. Denna vana beror till stor del på den skamliga behandlingen av bakunismen (och lassalleanismen) i Mehrings överskattade biografi av Marx. (E Pyziur, *The Doctrine of Anarchism of Michael A Bakunin*, Milwaukee: Marquette University Press 1955; F Mehring, *Karl Marx - hans livs historia*, i synnerhet kapitel 14, på marxistarkiv.se). Vi kommer att återkomma till detta ämne i band 3.

33 *L'Alliance de la Démocratie Socialiste...*, s 71, 95, även 64-67. Jmfr Pyziur, *The Doctrine of Anarchism...*, s 72f, 82, 84.

34 *L'Alliance de la Démocratie Socialiste...*, s 136; tidigare på sid 104 nämns att kursiveringen är tillagd i broschyren. Samma stycke finns i Pyziur, *The Doctrine of Anarchism...*, s 82. För teorin om deklasserade element se även Pyziur, s 30, 72f, 82-84.

35 Pyziur, *The Doctrine of Anarchism...*, s 82. [Botten Vävare är en av rollkaraktärerna i Shakespeares *En midsommarnattsdröm* – öa.]

36 *Ibid*, s 82-84; för bönderna och trasproletärerna som ”barbarer”, se s 61, 66, 72, 75; för Marx’ olika formuleringar se ovan, kapitel 12, avdelning 8. För mer om Bakunins syn på bönderna se ovan, kapitel 12, avdelning 11.

Det var inte bara äventyrare som Bakunin som tänkte sig att utnyttja denna ”otåliga och obändiga” (det vill säga instabila och brutala) klass, även om det inte alltid erkändes eller förklarades teoretiskt. Ty denna klass är tillgänglig och den är lätttrörlig. Dessa två lockande egenskaper är speciellt frestande för äregiriga ledare som varken har förhoppningar eller någon önskan att sätta verkliga samhällskrafter i rörelse med hjälp av en långdragen process. Ett typexempel beskrevs av Engels när han beskrev verksamheten i en självutnämnd ”marxistisk” grupp i England, det Socialdemokratiska förbundet (SDF) under H M Hyndman, som Marx och Engels hade de allra dystraste uppfattningar om.

Bakgrunden var en lågkonjunktur och ökande arbetslöshet 1886. En reformistisk arbetargrupp som föreslog att krisen skulle lösas med hjälp av ”rättvis handel” (tullar som hämnd) kallade till en demonstration på Trafalgar Square. SDF kallade till ett eget möte på samma plats. Engels rapporterar:

Så två möten äger rum ... Kautsky var där och gick innan bråket började. Han berättade för mig att den stora majoriteten av de verkliga arbetarna fanns bland de som var för tullar, medan Hyndman och kompani hade en blandad publik av människor som såg fram mot att gå ut och festa, och en del av dem var redan lite i gasen. Om Kautsky som har varit här knappt ett år kunde se det, så måste herrarna i förbundet ha sett det ännu bättre. När allt verkade hålla på att rinna ut i sanden lade de fram en av Hyndmans favoritidéer, nämligen ett demonstrationståg av ”arbetslösa” genom Pall Mall ... De arbetslösa som följde med dem för att hålla ännu ett möte i Hyde Park var till största delen av den sort som vi inte vill ha något att göra med, langare, lodisar, polisspioner, småskojare ... Under demonstrationståget, under det korta andra mötet och efteråt, rusade dessa massor av trasproletärer som Hyndman tog för arbetslösa fram på några eleganta gator i närheten och plundrade juveleraraffärer och andra butiker, och använde bara de limpor och färsdekar som de hade stulit [tidigare] för att slå sönder fönster, och skingrades sedan utan att möta något motstånd.³⁷

I ett annat brev om samma händelse beskriver Engels folkmassan som: ”massor av de fattiga satar från East End som håller till i gränslandet mellan arbetarklassen och trasproletariatet, med en tillräcklig tillsats av busar ...”³⁸ Denna sortens händelser var raka motsatsen till Marx’ och Engels’ uppfattning om ändamålsenlig revolutionär verksamhet. Hursomhelst var det typiskt för trasproletariatet att målet var juveleraraffärer, inte Downing Street nr 10.*

5. Ekonomisk innebörd: analysen i Kapitalet

Kronan på verket i Marx’ syn på förhållandet mellan trasproletariatet och proletariatet finns i första bandet av *Kapitalet*. Den ”sönderfallande massan” av samhälleliga utsöndringar skiljs klart och definitivt från inte bara alla delar av proletariatet utan till och med från de producerande klassernas *icke arbetande* delar.

37 Engels, ”Brev till Bebel”, 15 februari 1886, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 445.

38 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 9 februari 1886, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 1, s 334 (till större delen på engelska men ordet ”trasproletariat” [Lumpenproletariat] användes uppenbarligen som ett tyskt ord).

* Engels måste ha skrivit på detta sätt till sin gamle vän, den före detta vänsterchartisten Harney, som nu var mycket gammal och hade dragit sig tillbaka, men fortfarande var en förespråkare för arbetarklassens befrielse. Vi har bara tillgång till Harneys svar, som uppvisade en skarpsinnig förståelse för skillnaden mellan proletära kretsar och gruff bland trasproletärer, liksom en dyster syn på ”Hyndman och kompani”.

”Jag kan och skulle förvisso förlåta ’våldsamt språk’ [skrev Harney] som framkallats av elände – så länge det riktade sig till verkliga *arbetare* (mekaniker, grovarbetare, etc) – men uppmuntran som riktar sig till buset i ’East End’, uslingarna som inte plundrar *efter mat* utan av ren elakhet, kan jag inte stöda. Av de horder som gick bär-särkagång på St James och Piccadilly fanns det hundratals som skulle *sälja* Hyndman själv för några liter öl. Hur kan en så bildad och erfaren man bära sig så dumt åt?” (Harney, ”Brev till Engels”, 19 februari 1886, i Harney, *The Harney Papers*, Assen, Van Gorcum: Publications of Social History 1969, s 308.)

Den utbredda förvirringen om denna punkt vore alltså svår att begripa, om inte översättningar (till engelska och andra språk) har hjälpt till att fördunkla innebörden i stycket. Vi kommer att se att Marx här hänvisar till "det egentliga trasproletariatet", ord som pekar på en noggrann åtskillnad. Men det ersätts i Moore-Avelings [engelska] översättning som redigerades av Engels med orden "de 'farliga' klasserna", som vi diskuterar på ett annat ställe.³⁹

Sammanhanget är Marx' analys av den "industriella reservarmén" som ett grundläggande fenomen i det kapitalistiska systemet. Den korta hänvisningen till trasproletariatet klarnar först om vi börjar lite tidigare.

Enligt Marx' analys behöver den utvecklade kapitalismen en "arbetaröverbefolkning" – ett överskott i förhållande till kapitalismens förmåga att använda denna befolkning på ett produktivt sätt. "Överbefolkningen bildar en disponibel industriell reservarmé ... ett alltid arbetsvilligt människomaterial". I och med att kapitalismens cykliska behov av arbetskraft går upp och ner kan denna reservarmé anställas eller avskedas efter behov. När den står i "reserv" är den arbetslös eller delvis anställd. "Den moderna industrins hela rörelseform beror alltså på att en del av arbetarna ständigt går arbetslösa eller delvis arbetslösa." Lönerörelserna avgörs "av de växlande proportionerna mellan den sysselsatta delen av arbetarklassen och reservarmén ... av den utsträckning, vari industrin ibland tar in arbetare och ibland kastar ut dem."⁴⁰

Detta förråd av "arbetaröverbefolkning", eller "reservarmé" av arbetare, "existerar i alla möjliga former. Varje arbetare tillhör den under de perioder, då han är helt eller delvis arbetslös." Den har tre former: "flytande, latent och stagnerande."⁴¹ Det är med den sista formen vi kommer till det arbetande proletariats lägsta skikt:

Den tredje kategorin av relativ överbefolkning, stagnationens, utgör en del av den aktiva arbetararmén men med genomgående oregelbunden sysselsättning, varför den erbjuder kapitalet en outtömlig reserv av disponibel arbetskraft. Dess levnadsstandard ligger under arbetarklassens vanliga genomsnitt ... Men denna grupp är samtidigt en varaktig beståndsdel av arbetarklassen, en komponent som oupphörligt reproducerar sig själv ...⁴²

Detta är fortfarande en del av proletariatet. Det handlar inte om hur många dagar per år arbetarna i denna stagnerande sektor arbetar, och ännu mindre att ge dem en proletär etikett som hedersorden. Det hela är objektivt ekonomiskt: denna sektor har en roll att spela i kapitalismens processer, vare sig den är sysselsatt eller ej vid en viss tidpunkt. Och samma sak gäller för nästa sektor:

Den relativa överbefolkningens bottenlager slutligen befolkar pauperismens område. Bortsett från vagabonder, förbrytare, prostituerade, kort sagt det egentliga trasproletariatet, består detta samhällsskikt av tre kategorier:⁴³

Det är uppenbart att "vagabonder, förbrytare, prostituerade" är belysande exempel på "det egentliga trasproletariatet", som skarpt åtskiljs från till och med proletariats lägsta skikt, till och med från de som inte alls kan arbeta. Ty de tre kategorierna i detta lägsta skikt är: de som kan arbeta, föräldralösa barn och barn till fattighjon, och

Förkomna, utslitna, arbetsodugliga. Det är i synnerhet arbetare, som går under på grund av den brist på rörlighet, som är en konsekvens av arbetsdelningen ... [Marx ger sedan exempel.]

39 Se specialnot G. De liknande orden i Manifestet nämns i detta kapitel, s 310.

40 Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org.

41 *Ibid.*

42 *Ibid.*

43 *Ibid.*

En central fråga: varför anses denna lägsta kategori på den absoluta botten av den relativa överbefolkningens ”lägsta skikt”, på strikt objektiva ekonomiska grundvalar *överhuvudtaget fortfarande vara en del av proletariatet*? Svaret finns i samma stycke:

Pauperismen är den aktiva arbetarmassans invaliditet och dödvikten i industrins reservarmé. Relativ överbefolkning åtföljes med nödvändighet av fattigdom, och då den industriella reservarmén är en nödvändighet, är också fattigdomen nödvändig. Dessa bägge företeelser bildar tillsammans en av existensbetingelserna för den kapitalistiska produktionen och rikedomens utveckling.⁴⁴

Denna del kallar Marx sedan ”detta Lazarusskikt av arbetarklassen”, vars omfattning anger den ”officiella pauperismen.”⁴⁵ I sin tur anger denna ”officiella pauperism” ”den del av arbetarklassen, som förlorat det ekonomiska underlaget för sin existens, försäljning av arbetskraft, och drar sig fram på offentliga allmosor.”⁴⁶

Arbetarklassens ”Lazarusskikt” eller fattiga delar är inte bara ett resultat av de kapitalistiska betingelserna utan utgör ”en av existensbetingelserna för den kapitalistiska produktionen”. Men trasproletariatet hamnar utanför detta förhållande: det utgör inte en av den kapitalistiska produktionens ekonomiska förutsättningar. Det uppstår som en *konsekvens* av den utvecklade kapitalismen, som en restprodukt – precis som vissa sorters nutida brott är en konsekvens av samhällssystemet men inte en förutsättning för det.

Marx’ analys i *Grundrisse*-manuskripten betonar ännu starkare att fattigdom är ett inneboende och oundgängligt drag hos det samhällsekonomiska systemet. ”Fritt arbete = latent fattigdom” skriver han som en aforism: det vill säga att det alltid står arbetarna fritt att förvisas till reservarméns Lazarusskikt. Tidigare samhällen hade överskottsbefolkning men den bestod av övertaliga icke arbetande. ”Uppfinningen av överskottsarbetare, det vill säga av egendomslösa människor som arbetar, tillhör den kapitalistiska perioden.”⁴⁷

Så även om trasproletariatet är skarpt åtskilt från överskottsbefolkningens fattiga skikt, så kan det trots det hämtas från Lazarusskiktet: det är en annan fråga. En långdragen arbetslöshet och en därav följande demoralisering kan helt och hållet knuffa ut individer från de arbetande klasserna och in i slumkvarterens undre värld. Det är också en sorts deklassering, en utfällning från proletariatet.

6. Överklassens ”trasproletariat”

Vi kommer nu till Marx’ användning av *trasproletariat* med vad som verkar vara en utvidgad betydelse, men som vid närmare anblick kastar nytt ljus över den grundläggande betydelsen.

Låt oss till att börja med återvända till Marx’ introduktion 1850 och 1855 av det franska ordet *la bohème* (eller *la bohème*) som ungefär samma sak som *trasproletariat*.⁴⁸ Det betecknade vissa tvivelaktiga kretsar i samhällets utkant.* I andra änden av Bonapartes bana återvänder Marx till

44 *Ibid.*

45 *Ibid.*

46 *Ibid.*

47 Marx, *Grundrisse*, s 623, 501. Jmfr också s 498, 503.

48 Se detta kapitel, s 314, not 23 och 25. Formerna *bohème* och *bohème* betyder samma sak.

* En varning: nuförtiden betecknar bohemer antagligen en okonventionell livsstil bland konstnärer, som innefattar att bo i vindsvåningar, gå på billiga kaféer, ha angenäm oordning, *carpe diem*, Puccinis operor, oupptäckta genier, Greenwich Village i New York och så vidare. Båda betydelserna härrör ur *bohemens* ursprungliga innebörd – zigenarna, som påstods komma från Böhmen. De två betydelserna utgör olika sidor hos den vanliga uppfattningen om zigenarnas liv. Bohemen som *brottling* framställdes händelsevis på ett skrikigt sätt i en berömd pjäs som gick på teatrarna i Paris när Marx kom till staden för första gången 1843: *Les Bohèmeiens de Paris* av Dennery och

bohemerna i *Klasstriderna i Frankrike*. Men denna gång har ordet en bredare mening, lik den som fick spridning av Charles Hugos roman från 1859, *La Bohème Dorée*. Marx nämner ”de höga bonapartistiska och kapitalistiska tatarbandens* utvandring från Paris”, och anmärker senare att Versailles efter Kommunens fall är

boulevardernas Paris, såväl för män som för kvinnor, det rika, det kapitalistiska, det förgyllda, det lättjefulla Paris, som nu med sina lakejer, sina svindlare, sitt litterära tatarfölje[§] och sina kokotter...⁴⁹

Detta är element från överklassen: inte rester från samhällets fattiga lägre skikt utan snyltgäster från de rika och mäktiga. Det de har gemensamt med den fattiga trasklassen är att de *funktionellt står utanför samhällsstrukturen*. Förvisso delar de också en rent parasiterande roll, men det särskiljer dem inte, ty det finns också funktionella element i det borgerliga samhället som är parasiterande i en ur Marx’ synvinkel definierbar mening.⁵⁰ Det som särskiljer detta överklasslödder är att dess medlemmar till och med i borgerlig mening saknar social funktion.

I ett utkast till *Pariskommunen* knöt Marx samman dessa två sorters bohemer så att de utgjorde ett komplement till varandra: det reaktionära parti som flydde från kommunardernas Paris, skrev han, åtföljdes av sina snyltgäster, inklusive ”hela bandet av lågt stående *bohémers* (vanliga brottslingar) som utgör ett komplement till *de förnämna bohémerna*.”⁵¹

Även *trasproletariat* fick en liknande utvidgad betydelse av Marx. Det bör åtskiljas från ett rent bildligt användande, som när Marx 1848 kallade redaktionen i den borgerliga *Kölnische Zeitung* för ett ”litterärt trasproletariat”⁵² (läs: skurkaktiga tidningsmurvar), eller när han fördömde en viss journalist som en ”ökänd litterär trasproletär”.⁵³ När Gottfried Kinkel startade en tidning för tyska emigranter i London menade Marx att dess ”redaktörer helt och hållet hämtas ur det litterära trasproletariatet”, och analyserade grundligt ”det trasproletära gäng av skojar som har samlats kring Gottfried Kinkel.”⁵⁴ Det kan finnas ett underförstått samband här vad gäller livsstil, det vill säga med de litterära bohemerna i vindsvåningarna i Paris, ty i fallet med en annan tysk skribent bland de tyska emigranterna, E Biskamp, nämnde ett brev från Marx hans eländiga förhållanden och hur han lyckades dra sig fram i en miserabel tillvaro som *bohémien*. Uppslaget till att använda det franska ordet var troligen den franska bakgrunden till ordet trasbohem.⁵⁵ Men dessa uttryck i förbigående ska inte tas mer bokstavligt än att Marx kallade skollärare på landsbygden för ”den lärda klassens proletärer”.⁵⁶

Grange. Men det var först några år senare som Henri Murgers roman, på vilken Puccinis *La Bohème* grundar sig, började komma ut i tryck. Således samexisterade båda sidorna av betydelsen under en period. Det fanns en överlappning både inom litteraturen och levande livet: en gemensam nämnare i den fattiga undre världen, de kämpande konstnärernas värld, och arbetarnas värld är – billiga bostäder.

* I engelska versionen står ”bohème” – öa.

§ Även här står i engelska versionen ”bohème” – öa.

49 Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 29 och 32.

50 Se i detta sammanhang *KMR*, band 1, specialnot D angående begreppet *statlig parasit*.

51 Marx, ”The Civil War in France” första utkastet, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 158.

52 Marx, ”Abfertigung”, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 145.

53 Marx, ”Connections between the International Working Men's Association and English Working Men's Associations”, i *General Council of the First International*, 1868-1870, s 386. För en hänvisning till en annan trasjournalist, Telling, se Engels, ”Brev till Marx”, 25 april 1852, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 57.

54 Marx, ”Brev till Lassalle”, 22 november 1859, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 629; ”Brev till Engels”, 10 december 1859, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 520. För Marx’ uppfattning om Kinkels tidning se speciellt ”Brev till Engels”, 6 januari 1859, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 381 och ”*Brev till Weydemeyer*”, 1 februari 1859, på marxists.org.

55 Marx, ”Brev till Lassalle”, 6 november 1859, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 619.

56 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 61.

I följande fall är det uppenbart att det är något mer än en liknelse. Marx beskriver ”finansaristokratin” makt under bourgeoisieens kung, Louis Philippe:

... i alla kretsar, från hovet till Café Borgne [illa beryktat kafé], [upprepades] samma prostitution, samma skamlösa bedrägeri, samma strävan att berika sig, inte genom produktion utan genom att smussla undan andras redan hopbragta rikedomar. Särskilt bland det borgerliga samhällets spetsar florerade mer och mer de osunda och liderliga lustar, som oupphörligt kolliderade med de borgerliga lagarna. Ty den rikedom, som kommer från spelvinster, söker enligt sin natur sin tillfredsställelse i excesser, där pengar, smuts och blod flyter samman. Finansaristokratin är, både när det gäller att förvärva rikedom och att njuta av den, ingenting annat än ett återuppståndet trasproletariat på den borgerliga samhällstoppen.⁵⁷

”Finansaristokratin” är inte det finanskapital som har en nödvändig roll inom den borgerliga ekonomin. Det är hyenor och blodsugare (som Kreuger och Insull) som byter mellan spekulation och svindleri; som *inte ens ur borgerlig synvinkel* skaffar sig sina rikedomar ”genom produktionen”; som närmast är brottslingar eller utväxter utanför lagen från de rikas samhällskropp, precis som de andra traselementen är utväxter från de fattiga; och som förvisso är lika farliga för den verkliga kapitalistklassens långsiktiga intressen som de andra är för det verkliga proletariats intressen. I sin egenskap av utväxter som inte är funktionellt nödvändiga för samhällssystemet är de ekonomiska fnask, utanförstående i en speciell mening, precis som underklassernas traselement är socialt utslagna från samhället i en speciell mening. De är trasborgare.

Hänvisningarna till ett sådant övre trasskikt är vanligast i *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, eftersom Marx ansåg dem vara mest talrika i den parasiterande överbyggnad som Bonaparte reste på samhällets redan existerande överbyggnad. Dessutom ansåg Marx att Bonapartes användande av statsapparaten var parasitär till sin inriktning, det vill säga att Bonaparte ville använda staten som ”beskyddarverksamhet” för att skumma av ett fett ”byte” till sin egen och sitt trasföljes förmån.*

Marx menar inte att detta fenomen är en förutsättning för bonapartismen, även om den sistnämnda öppnar dörren på vid gavel för det – det är exempelvis inte ett drag i det bonapartistiska mönster som Bismarck använde. Det härrör snarare från Louis Napoleon Bonapartes egen personliga karaktär, en karaktär som har en framträdande roll i samtliga av Marx’ detaljerade analyser av denna period i Frankrikes historia. Än mindre är det en nödvändig del i kapitalismen. Tvärtom är det skadligt för kapitalismen och för borgarklassens kort- och långsiktiga intressen. (Under hela 1850-talet är det en överraskning för Marx att den franska borgarklassen fortsätter att tolerera Bonaparte.)⁵⁸ Även om kapitalismen inte behöver denna sorts parasitism så lämnar den inte bara dörren öppen för denna cancer, utan gör den till och med särskilt mottaglig för den.

Bonaparte var inte bara ”trasproletärernas kejsare”,⁵⁹ det vill säga ledare för denna reaktionens klassreserv, utan han var själv ”bohem, ... furstlig lumpproletär”⁶⁰ – Bonaparte var vid denna speciella tidpunkt och plats själv källan till detta fenomen. Samma sak gällde hans personligt utvalda verktyg, hans ”pöbel”:

Men Bonaparte känner framför allt, att han är chef för 10 decemberföreningen, att han är

⁵⁷ *Ibid*, s 14.

* Notera Marx’ likartade användande av frasen *respektabla fattighjon*:

”Precis som en kapitalist (*rentier*) lever ett fattighjon på landets avkastning. De ingår inte i varans produktionskostnader ... Dito för en brottsling som får mat i fängelset. En stor del av de ’icke produktiva arbetarna’, mottagare av statliga sinekurer, etc, är helt enkelt respektabla fattighjon.” (Marx, *Theories of Surplus Value*, band 1, s 212.)

⁵⁸ Det syns främst i Marx’ artiklar till *New York Tribune*. En del exempel finns i *KMR*, band 1, kapitel 18, avdelning 4-8.

⁵⁹ Marx, ”Brev till Engels”, 12 oktober 1853, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 303.

⁶⁰ Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 35.

representant för lumpproletariatet, som han själv, hans omgivning, hans regering och hans armé tillhör, och för vilket det framför allt gäller att göra det angenämt för sig ...

Förvisso måste bourgeoisien blomstra, men framförallt ska ”det bonapartistiska lumpproletariatet ... berika sig.”⁶¹ Regimens ekonomiska åtgärder motiveras på liknande sätt: ”Gåvor och lån: till det inskränker sig lumpproletariatets – det förnåma och det låga – finansvetenskap.”⁶²

När Engels skrev för den chartistiska pressen undvek han som alltid att använda *trasproletariat* på engelska, och precis som han i andra fall använde *mob* för den lägre varianten, så tog han även här till det brittiska begreppet *swell mob* (snyggt klädda ficktjuvar) för att beskriva avskummet från överklassen som omgav Bonaparte:

Utöver bondemassorna fick Louis Bonaparte, som själv är en slags upphöjd medlem ur den förnåma mobben [*swell mob*] och omges av eliten ur den fashionabla förnåma mobben, stöd från den mest förfallna och fördärvade delen av städernas befolkning.⁶³

Bonaparte, tillade Engels, behövde bönderna som röster vid valen, ”mobben för högröstade demonstrationer” och armén för tvångsväldet.

De olika traselementen kring Bonaparte var verkligen ”avskum, avskräde, drägg från alla klasser”, och hämtades inte bara från de lägre skikten. Det gällde även bönderna:

Armén själv är inte längre blomman av bondeungdomen, den är träskblomman av landsbygdens lumpproletariat. Den består till stor del av *remplaçants*, av reservrekryter, liksom den andra Bonaparte själv bara är en *remplaçant* för Napoleon.⁶⁴

Dessa reservrekryter från bönderna – varför är de traselement? Förvisso inte på grund av underjordisk verksamhet. Här härrör beteckningen från klassificeringens centrala tanke: de är element som strukits ur bondeekonomin och därmed från en plats i samhället. De avsöndras, stöts ut, utsöndras från klasstrukturen och till skräphögen.

Det är denna uppfattning han tänker på när vi hör om trasaristokrater nästa gång. När Marx behandlar en period i den polska historien då storbönder utvecklades till ”en sorts *medelklass bland bönderna*, en *Riddarorden*” som så småningom föll samman, skriver han:

denna Riddarorden är oförmögen att spela rollen som en verklig medelklass och omvandlas till aristokraternas *trasproletariat*.⁶⁵

I en mycket senare skrift beskriver Engels det preussiska junkerdömet bildande. Där finns den ”jordägande lågadeln”, de yngre sönerna i armén eller statsförvaltningen som utgör den ”mindre väl bemedlade lågadeln”, och

I den lägre periferin på hela denna klick av adelsmän uppstår det helt naturligt en talrik parasiterande adel, ett adelns *trasproletariat*, som lever på skulder, tvivelaktigt spel, enträget tiggande och politiskt spioneri.⁶⁶

Det uppstår ”helt naturligt” eftersom varje klass och samhällsbildning kastar av sig sina

61 *Ibid*, s 58.

62 *Ibid*, s 27.

63 Engels, ”Real Causes Why the French Proletarians Remained Comparatively Inactive in December Last”, artikelserie i *Notes to the People*, mars-april 1852, artikel 2, Marx/Engels, *Werke*, band 8, s 226.

64 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 57.

65 Marx, ”Brev till Engels”, 30 oktober 1856, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 95.

66 Engels, ”The Role of Force in History”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 483.

utsöndringar.

Dessa restprodukter kan hitta en ny social plats inom en lägre klass (deklassering), som när aristokratins utblottade ättlingar blir skollärare, kyrkoherdens son "slår sig på affärer" eller en bankrutt affärsinnehavare börjar arbeta på en fabrik. Men de deklasserade element som lyckas omlokalisera sig socialt undviker därmed att hamna i trasklassen.

7. Klasskloaken

Låt oss med några ytterligare illustrationer från Marx' och Engels' skrifter poängtera något som redan har klargjorts i den förra avdelningen: trasproletariatet är inte bara en samhällsbildning utanför proletariatet, det definieras på bästa sätt som en klasskloak som funktionellt ligger utanför den aktuella samhällsstrukturen.

Det är intressant att se att detta förhållande uttrycks på ett förvirrat sätt i Marx' första ekonomisk-politiska anteckningar, Parismanuskripten från 1844 – det vill säga innan han hade kommit särskilt långt i sin analys av samhällsstrukturen, och innan begreppet trasproletariat ens hade uppstått. Sammanhanget är hans anklagelse att kapitalet inte är intresserad av arbetarna som människor utan bara som en källa till kapital, som en vara, och annars låter dem svälta i arbetslöshet. Han klagar:

Nationalekonomin räknar därför inte med arbetaren utan sysselsättning, arbetsmänniskan som är utan arbetstillfälle. Tjuven, skojaren, tiggaren, dagdrivaren, den svältande, eländiga och brottsliga arbetsmänniskan är *figurer* som icke existerar för den, ...⁶⁷

De arbetslösa och utfattiga arbetarna läggs här i samma säck som brottslingar och tiggare, och han förstår ännu inte att de sistnämnda (som är ett typexempel på det egentliga trasproletariatet) *befinner sig* utanför den politiska ekonomins område, det vill säga utanför det samhällssystem för vilket den politiska ekonomin är ett teoretiskt uttryck. Det är ett objektivt drag hos samhället, inte en brist hos de politiska ekonomerna.

Det kan verka känslokallt att slå ihop brottslingar och tiggare, men det är inte ett moraliskt eller juridiskt kriterium, som kan gälla i andra sammanhang. För den delen är det viktigt att inse att det också finns *arbetande* trasproletärer, även om Marx började med att ställa trasproletariatet mot det "arbetande proletariatet". Vi har mer än gång sett hur arbetande trasproletärer räknades upp som exempel, från langare och skärslipare till prostituerade och bordellägare (de sistnämnda ligger närmare trasborgarna). Denna kategori framhålls speciellt i *Grundrisse*, när Marx förklarar skillnaden mellan produktivt och icke produktivt arbete:

Från horan till påven finns det mycket sådant patask. Men också det ärliga och "arbetande" lumpproletariatet hör hit, t.ex. stora mängder hjälparbetare i hamnstäderna o.s.v.⁶⁸

Som så ofta är exemplet oregelbundet tillfällighetsarbete, som en luffare som erbjuder sig att såga ved för ett mål mat. Men några sidor längre fram talar en annan syftning på trasproletärerna i *Grundrisse* bara om det oärliga trasproletariatet. Det är bara ett omnämnande i förbigående där Marx argumenterar att arbetarna inte kan göra framsteg genom att lägga besparingar på hög som de goda borgarna uppmanar till, ty de skulle bara skapa en brutaliserande asketism "om [de] på ett asketiskt sätt sparade och därmed samlade premier för trasproletariatet, tjuvarna o.s.v., premier, vilka skulle växa i förhållande till efterfrågan".⁶⁹

Tillfällighetsarbetare utan band eller rötter är också ämnet för en hänvisning i en pratig turist-

67 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.

68 Marx, *Grunddragen i den politiska ekonomin*, avdelning 8, på marxists.org.

69 *Ibid*, avdelning 10, på marxists.org.

anteckning från Marx efter ett besök till Cannes. Staden

är ”monumental” eftersom den bara består av hotell. Här [finns det] inga plebejiska ”massor” fränsett *garçons d'hôtels*, *de café*, etc. och *domestiques* som tillhör trasproletariatet.

Hela staden är ett ”tillhåll för dagdrivare och äventyrare .. ett trist tillhåll.”⁷⁰ Marx ser Cannes som en samlingspunkt för parasiterande onödigheter, där till och med serveringspersonalen är tillfälliga snyltgäster.

Det som alla dessa både ärliga och oärliga element har gemensamt är att de är utbölingar utan funktion, som systemets utstötta eller några som har stött ut sig själva. Det är sant att fenomenet att vara icke-arbetande kunde vara kännetecknet, som när de romerska plebejerna degenererade till tras-element. När det antika Roms fria bönder berövades sin jord och utkomst, säger Marx: ”[blev de] romerska proletärerna ... inte löntagare – i stället förvandlades de till en sysslolös, förslöad pöbel av ännu jämmerligare slag än de ’fattiga vita’ man talat om i de amerikanska sydstaterna ...”⁷¹

Individer som rycks upp från sina sociala rötter och lämnas hängande i luften är naturliga kandidater till trasproletariatet, och därför har vi sett hur Marx mer än en gång har använt ordet om emigranter. För att vi inte ska tro att ordet alltid används nedsättande kan vi konstatera att det återfinns i en dyster kommentar om en sympatisk figur, en polsk emigrant vars öde Marx rapporterar om på ett sorgset sätt i ett brev till Engels. Efter att ha fallit ner i den djupaste fattigdom ”hade han sjunkit ner till att bli en trasproletär i Whitechapel”, och brändes slutligen till döds i en eldsvåda i slumkvarteren. ”Att först förfalla [*verlumpen*], sedan svälta och slutligen brännas till döds är allt man kan förvänta sig av denna den ’bästa av världar’”, muttrar Marx vid en tidpunkt då hans egna omständigheter också var dystra.⁷² Förvisso fick Whitechapel – eller mer allmänt Londons East End av vilken Whitechapel är en del – en att tänka på trasproletariatet, ty det var dess högborg, och vid den här tiden även hem för Londons mest nedtryckta arbetare. I kapitel 4 såg vi, att när den ”nya fackföreningsrörelsen” revolutionerade East End, så jublade Engels speciellt över detta eftersom det innebar att trasproletariatet skulle knuffas i bakgrunden och distriktets verkliga arbetare komma till förgrunden.⁷³

För att repetera och sammanfatta: trasklassen är ett övergripande begrepp för alla de som faller ur eller glider ur den existerande samhällsstrukturen så att de funktionellt inte längre är en nödvändig del av samhället. För att överhuvudtaget överleva i samhällets springor måste de anta en parasiterande tillvaro. Tendensen till olaglighet, kriminalitet och så vidare uppstår helt enkelt ur bristen på alternativ.

Erfarenheten visade Marx och Engels att trasproletariatets medlemmar på det hela taget lutade åt att vara negativa till socialt tillämpade samhälleliga ideal – för vad är samhället för dem eller de för samhället? – och att de i typfallet drevs av cyniskt egenintresse av allra lägsta slag, oavsett hur det förklaras bort. Således har de en benägenhet att vara mutbara, tillgängliga för högstbjudande, och dras till segrarna eller avleds av cirkusar med eller utan bröd. Det är osannolikt att de skulle ta sociala ideal på allvar eller drivas av politiska visioner. De är opålitliga även när de har blivit köpta och farliga till och med som verktyg: ”den värsta möjliga av alla allierade”. Som Engels sa: ”Varje arbetarledare som ... stödjer sig på dem, bevisar sig redan därigenom som förrädare mot rörelsen.”

70 Marx, ”Brev till Engels”, 5 juni 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 68.

71 Marx, ”*Brev till 'Ojtschestwennyje Sapinsky'*”, november 1877, på marxists.org.

72 Marx, ”Brev till Engels”, 6 maj 1854, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 357.

73 Engels, ”Brev till Bernstein”, 22 augusti 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 260 f. Citerat ovan i slutet av kapitel 4, s 80.

Del III
Blandade klasselement

Kapitel 16 Intellektuellt arbete och intellektuella arbetare

Eftersom självutnämnda intellektuella är oändligt fascinerade av frågan om Marx' syn på "intellektuella" finns det en omfattande marxologisk litteratur som ägnas detta ämne. Men Marx tog aldrig itu med frågan, som inte blev någon framträdande sysselsättning förrän efter hans tid. Och det är svårt att säga vad en intellektuell är – det finns massor av definitioner och de är sällan överens: Det är mer fruktbart att börja med något mer bestämt.

De flesta diskussioner om intellektuella pekar i själva verket finger snarare än definierar. De kan peka ut vissa yrken (som författare eller professorer) eller vissa yrkesgrupper (som akademiker eller tjänstemän) eller vissa socialpsykologiska kategorier (som forskare eller "tänkare"). Alla dessa delar finns inom det övergripande område som domineras av tankearbete eller intellektuellt arbete som är mer eller mindre klart åtskilt från kropps- och fysiskt arbete.

1. Marx' intresseområde

Vi börjar med att undersöka Marx' syn på rollen för de element som är typiska för detta övergripande område, utan att bry oss om vi verkligen diskuterar "intellektuella", vad de nu är. Marx ställde sig frågan mer konkret: det handlade om *bildade människors* (de så kallade "bildade klassernas") roll, och utbildning som ett klasskännetecken.

Marx insåg givetvis att den proletära rörelsen behöver folk med olika avancerade färdigheter, förmågor, anlag, skolning och kunskap. I många eller de flesta fall främjas dessa kännetecken av en mer eller mindre hög utbildning. Dessutom är en del yrken som socialister vill påverka, eller som de behöver för den nya samhällsordningen, starkt beroende av en hög nivå av formell skolning: vetenskapsmän och tekniker, många sorters yrkesmän, lärare på flera nivåer, akademiker i allmänhet, studenter i synnerhet, författare och konstnärer, och andra som främst sysslar med att producera och sprida idéer.

Speciellt på Marx' tid återfanns denna sorts förmågor vanligtvis bland de så kallade "bildade klasserna" – vilket betydde de samhällsskikt som hade råd med långvarig utbildning för sina ättlingar.* De arbetande klasserna hade en benägenhet att lida av relativt dålig tillgång på formell utbildning, både på grund av medveten diskriminering och på grund av fördomar som fanns inbyggda i systemet (exempelvis har arbetarfamiljer inte så lätt råd med att under lång tid avstå från betalt arbete även om utbildningen är gratis). Speciellt på grund av de förutsättningar som utbildningen förutsatte, hade de yrken som räknats upp ovan följaktligen en tendens att fyllas av de övre klassernas avkomma, från småbourgeoisins mer förmögna delar via borgarklassen till aristokratin eller resterna av den.

Resultatet blev i många praktiska avseenden allvarliga nackdelar för den proletära rörelsen. Proletariatets klassbakgrund förberedde det väl för många av rörelsens behov – till exempel organisatorisk effektivitet och stridbarhet – men dåligt för kampen om opinionen i landet med hjälp av tillgängliga publicistverktyg.

Därför fick rekryteringen av utbildade medlemmar en speciell betydelse. Men de tenderade att vara

* I praktiken användes begreppet *bildade klasser* vanligtvis för de nya och gamla härskande klasserna, det vill säga aristokratin och borgarklassen, i länder där båda var mäktiga. Marx använde det på detta sätt angående Tyskland i ett efterord till *Kapitalet* från 1873. (*Kapitalet, efterord andra upplagan*, på marxists.org. För den friare användningen av *klass* se *KMR*, band 1, s 7.) Angående Ryssland skrev Engels 1890: "vid sidan av adeln stod nu ansatserna till en andra bildad klass, bourgeoisin." Han använde *upplysta klasser* på ett liknande sätt. (Engels, *Den ryska tsarismens utrikespolitik*, på marxists.org. För *upplysta klasser*, se Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.)

borgerliga, oavsett hur sympatiskt inställda de var till arbetarklassen. Det skapade en potential; en extra klassspänning fördes in i den proletära rörelsen, en spänning som återspeglade klassmotsättningar utanför rörelsen. Det var problemets väsen. Problemet gällde *bildade* nya medlemmar, inte nödvändigtvis folk som kallades intellektuella. Om man inte definierar intellektuella som bildade personer förstås, vilket har hänt. Men det tömmer ordet på all speciell mening.

Det som stod i centrum för Marx' intresse var alltså inte skillnaden mellan Intellektuella och Arbetare – oavsett hur man definierar det. Den synen på problemet uppfanns senare av intellektuella. Marx' intresse riktades mot klassbakgrunden, alltså klassfördomarna och inställningen hos de bildade element som kunde bli användbara för den proletära rörelsen om den kunde dra till sig dem. Det är det huvudsakliga ämnet i de följande tre kapitlen.

I detta kapitel ska vi titta på Marx' syn på det intellektuella arbetets roll i allmänhet. Det kommer att vara ett ständigt problem med tvetydigheten i det engelska ordet *intellektuell*, som leder till tvetydiga engelska översättningar från tyska. Exempelvis betyder *geistige Arbeit* intellektuellt arbete eller "tankearbete" till skillnad från kroppsligt eller fysiskt arbete. Men det betyder inte ett arbete som speciellt utförs av en "intellektuell" (som engelskt substantiv får det en speciellt pompös betydelse). *Geistig* har en spännvidd som inte på ett enkelt sätt kan upprepas med ett enda engelskt ord: själsligt, andligt, moraliskt, intellektuellt, psykologiskt, allt i betydelsen att hänföra sig till sinnet snarare än kroppen. (Men på engelska säger ingen längre *andligt arbete* när man menar intellektuellt eller själsligt arbete, som det görs i den befintliga översättningen av Marx' *Teorier om mervärdet*.)¹ När *intellektuell* blir ett substantiv är den tyska motsvarigheten inte en avledning av *Geist* utan istället *Intellektuelle*, *Intelligenz*. På de följande sidorna betyder *intellektuell* som adjektiv (som i *intellektuellt arbete*) aldrig gällande *intellektuella*. Det används i huvudsak som Marx använder det tyska *geistig*.

2. Odelat mänskligt arbete

Skillnaden mellan intellektuellt och fysiskt arbete, mellan huvudets och handens arbete, är verklig om än inte absolut. Det är *särskiljandet* av dem som för Marx innebär en förvrängning av mänskligheten. Hela personens arbete innefattar båda.

Marx tar detta som ett grundläggande påstående i *Kapitalet*. I själva verket definierar han mänskligt arbete, till skillnad från djurs ibland likartade arbete, på basis av detta kännetecken. Det som gör arbetet mänskligt är dess intellektuella (själsliga) del. "Vi förutsätter arbetet i en form, som är uteslutande mänsklig", skriver han. Det är sant att en spindel väver och ett bi gör en byggmästares arbete –

Men det som i grunden skiljer den sämste byggmästare från det duktigaste bi, är att han har byggt cellen i huvudet, innan han bygger den i vax. Vid arbetsprocessens slut framkommer ett resultat, som redan från början fanns i arbetarens medvetande, alltså redan existerade ideellt [*ideel*].* Han åstadkommer inte bara en formförändring i naturen, utan samtidigt förverkligar han i naturen ett ändamål som han känner, och arten av hans verksamhet bestäms lagbundet av detta ändamål, som han måste underordna sin vilja.²

Förändringen av materialet under arbetsprocessen var "i förväg planerad", tillägger han. Materialet anpassades "efter mänskliga behov."³

1 Det gäller den engelska version som anges i noterna. Dessa stycken har rättats till i detta avseende när de citeras här. [Mycket av resonemanget här gäller även svenska ordet "intellektuell" – öa.]

* Sista delen av denna mening ("alltså...") finns inte i den engelska standardöversättningen.

2 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

3 *Ibid.*

I sin artikel om ”[Arbetets andel i apans förvandling till människa](#)” betonade Engels senare den evolutionära uppgift som arbetet utförde – men, måste vi tillägga: *mänskligt* arbete. Samtidigt som han betonade handens avgörande roll, skriver han: ”Sålunda är handen inte bara arbetets organ *utan också dess produkt*.” Arbetets mentala del var i sig själv ett signum för en fysisk landvinning, den mänskliga hjärnan. Engels skriver att det bara var med hjälp av en lång och komplicerad utveckling där fysiska förändringar (till exempel handen) samverkade med mentalt fysiska förändringar i hjärnan och sinnen – bara med hjälp av denna förändringsprocess ”har människohanden nått den höga grad av fullkomning som kunnat trola fram Rafaels målningar, Thorvaldsens statyer och Paganinis musik.”⁴ Precis som arbetsprocessen för Marx inte bara är muskelansträngningar, så är det konstnärliga skapandet inte bara en aktivitet i små grå celler. I båda fallen är hela personen indragen, och i den mån detta inte är sant så är personen handikappad.

Kombinationen av intellektuellt och fysiskt arbete är naturlig när man arbetar rent individuellt, men kombinationen av arbetare gör det möjligt att skilja dem:

Försåvitt arbetsprocessen är rent individuell, utför den enskilde arbetaren alla de funktioner, vilka senare blir åtskilda ... Tankearbete och kroppsarbete är naturligt förenade i arbetsprocessen av den enkla anledningen, att det är samma producents hand och hjärna som fungerar. Senare blir de åtskilda, och det uppstår ett fientligt motsatsförhållande mellan dem. Produkten framställs inte längre omedelbart av en enskild producent utan förvandlas till en samhällelig produkt, som är resultatet av en arbetande organisations gemensamma arbete, ...⁵

Denna åtskillnad når sin kulmen under kapitalismen, och dess mest extrema former är karakteristiska för kapitalismen. Fysiskt och intellektuellt arbete förenas bara i arbetsprocessen i det ”gemensamma arbetet”, den samling av arbetare som producerar en viss vara. Men för de enskilda arbetarna skiljs det intellektuella arbetet alltmer från det fysiska.

En sådan åtskillnad har ingenting att göra med skillnaden mellan arbetare som är direkt indragna i bearbetningen av materialet och de som inte är det. Exempelvis har (för att följa ett exempel som Marx ger) portvakter eller städare inget direkt med bearbetningen av råmaterialet att göra, men ändå är de lika mycket en del av den ”levande produktionsmaskinen” (det gemensamma arbetet) som de andra. Så har ”ingenjören ... åter ett annat förhållande och arbetar huvudsakligen enbart med sin hjärna etc.”, men är ändå en del av den gemensamma arbetaren.⁶

Just det är ju det säregna hos det kapitalistiska produktionssättet att det åtskiljer de olika arbetena, sålunda också de intellektuella arbetena från kroppsarbetena – eller de arbeten i vilka den ena eller den andra sidan överväger – och att det fördelar dem på olika personer, vilket emellertid inte hindrar att den materiella produkten är dessa personers *gemensamma produkt*...⁷

Både tankearbetare och kroppsarbetare producerar varan, vare sig de rör materialet eller ej, och står i samma ekonomiska förhållande till den och till kapitalisten. De skapar allihopa mervärde och producerar därmed kapital (deras införlivade arbete). Alla proletärer är delar av den gemensamma arbetaren – både intellektuella och kroppsarbetare.

Kort sagt, i det arbete som går åt för att öka en varas värde ingår

alla intellektuella arbeten som konsumeras direkt i den materiella produktionen – inte bara den direkte kroppsarbetaren eller maskinarbetaren utan overlooker <uppsyningsman>, ingenieur, manager, commis <kontorist>, kort sagt hela personalens arbete som erfordras i en bestämd sfär

4 Engels, *Naturens dialektik*, på marxists.org.

5 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

6 Marx, *Teorier om mervärdet*, på marxists.org.

7 *Ibid.*

av den materiella produktionen för att producera en bestämd vara, och vilkas concours <samverkan> av arbeten (kooperation) är nödvändig för varornas tillverkning.⁸

Och av samma orsak kan det intellektuella arbetet också införlivas i immateriella varor, som tjänster, från att sköta en hiss till att sjunga opera för ett företag som tjänar pengar på det.

3. Kapitalismen och de intellektuella

Intellektuellt arbete, eller tankearbete, är alltså en nödvändig och väsentlig del av produktionsprocessen, lika mycket en utmärkande egenskap hos den ”gemensamma arbetaren” som kroppsarbete. Men i dagligt tal, inklusive många sociologers, betraktas intellektuellt arbete ofta som något som i typfallet står utanför produktionsprocessen – någonting utanför den alldagliga världen (till exempel sociologers arbete med att diskutera definitionen av intellektuella). Mer allmänt anses det karaktäristiskt när det är åtskilt inte bara från kroppsarbete utan från all sorts praktik.

Ur Marx’ synvinkel gick den viktiga skiljelinjen inte mellan kroppsligt och intellektuellt arbete, utan genom två andra par. Det finns en viktig linje mellan arbete i produktionsprocessen och arbete utanför produktionen. Och det finns en annan mellan socialt meningsfullt och nödvändigt arbete i jämförelse med arbete som är socialt meningslöst eller skadligt. Det är klassamhället som skiljer ut kategorin intellektuellt arbete så tydligt och ger en speciellt ärofylld tyngd åt intellektuell verksamhet som är åtskild från praktiken. Det är en sida av klassamhällets tendens att intensifiera arbetsdelningen i samhälleligt skadliga former.

I *Den tyska ideologin* utvecklade Marx sin nya tes att de förhärskande teorierna är den härskande klassens teorier, och skrev:

Arbetsdelningen, som vi redan tidigare sett vara en av den hittillsvarande historiens viktigaste faktorer, kommer också till uttryck i den härskande klassen som delning mellan andligt och materiellt arbete, så att inom denna klass den ena delen uppträder som klassens tänkare (dess aktiva skapande ideologer, som ser det som sitt huvudsakliga näringsfång att utbilda klassens illusion om sig själv), medan den andra delen förhåller sig mer passivt och receptivt till dessa tankar och illusioner, eftersom den i verkligheten består av klassens aktiva medlemmar vilka har litet tid över till att göra sig illusioner och tankar om sig själva. Inom klassen kan denna uppdelning t.o.m. utveckla sig till en viss motsättning och fiendskap mellan de båda delarna, men motsättningen bortfaller av sig själv så snart som själva klassen är hotad, varvid också varje sken av att de härskande tankarna inte skulle vara den härskande klassens tankar och att tankarna skulle ha en makt skild från klassens makt försvinner.⁹

Det är allmänt accepterat att de intellektuella som social symbol verkar träda i förgrunden historiskt i och med inledningen av den borgerliga eran. Men tidigare klasser hade sina ideologer och tänkare, som hade ”som sitt huvudsakliga näringsfång att utbilda klassens illusion om sig själv” eller packa på samhället i stort dessa illusioner. Under medeltiden var det i allmänhet kyrkan som tillhandahöll den härskande klassens intellektuella specialister, och redan tidigt skaffade religionen, intellektualiseringen av människans förhållande till naturen, också fram ideologier och ideologer som skötte illusionerna om förhållandet mellan människa och människa. ”Den första sortens ideologer, *präster-na*”, konstaterade Marx, sammanföll med att det uppträdde en uppdelning i materiellt och intellektuellt arbete. Och ”i och med *arbetsdelningen* [föreligger] möjligheten, ja verkligheten ... att den andliga och materiella verksamheten – att njutningen och arbetet, produktionen och konsumtionen tillfaller olika individer ...”¹⁰

⁸ *Ibid.*

⁹ Marx, *Den tyska ideologin*, på marxists.org.

¹⁰ *Ibid.*

Vad är det då som gör denna sorts intellektuella specialist till en så framträdande utväxt under den borgerliga eran? Det som måste ha förändrats var arbetsdelningen mellan etablissemangets tänkare och verkställare, en så tydlig och i modern tid fördjupad uppdelning att det krävdes en ny beteckning för ett nytt viktigt samhällselement. På medeltiden var kyrkan, den främsta källan till intellektuella arbetare, själv det existerande systemets största jordägare och härskare. I detta såväl som andra avseenden är det annorlunda med kapitalismen. Samma orsaker som gör den kapitalistiska klassen politiskt olämplig,¹¹ gör den också mindre sannolik än andra härskande klasser att tillhanda hålla sina egna intellektuella bortförklarare ur de egna leden: kapitalister i egenskap av kapitalister är intresserade av profiter, inte filosofi, och av att spinna bomull inte teorier. Det lämnar mer utrymme än någonsin tidigare för att tillsätta professionella specialister att utföra underordnade tjänster: i ena fallet yrkespolitiker, i det andra professionella fabrikanter av ideologi.¹² På hösta nivå i systemet införs således en arbetsdelning mellan de som fyller penningpåsar och de som fyller huvuden. Det framstår som skillnaden mellan att göra och att tänka.

Följaktligen innebär uppkomsten av en nytt framstående samhällsskikt att *intellektuell* uppstår som substantiv. Som adjektiv har *intellektuell* naturligtvis pekat i olika riktning beroende på vad det sätts i motsättning till. Om det ställs mot *fysisk* så hänför det sig till sinnet, om det ställs mot *emotionell* (som i ett ”rent intellektuellt svar på musik”), betonar det förnuft eller logik (och kan i förlängningen också ställas mot *moral*). Men det ställs ofta också mot *praktisk*: exempelvis anklagas en ”rent intellektuell revolutionär” för att inte lyckas sätta teorier i praktiken eller handling, för att skilja tänkande från verkställande. Det är denna användning som i allmänhet ger upphov till substantivet *intellektuell* som det faktiskt används av de flesta människor, utom intellektuella som försöker skapa en godtagbar definition. Beteckningen *en intellektuell* tenderar att betyda att en specialist handskas med idéer på ett ensidigt sätt, ett abstrakt rationaliserande åtskilt från ansvaret att prestera något. Att ställa ”Tänkande människor” (titeln på ett välkänt sociologiskt verk om ämnet) mot ”handlingsmänniskor” är motsatsen till Praktiska män eller kvinnor som hånar idéer och avvisar teori. Vilket förklarar varför intellektualism och antiintellektualism är siamesiska tvillingar.

Framväxten av ett skikt av intellektuella är knutet till fördjupade klassmotsättningar i samhället. Marx citerar Necker om ”skillnaden mellan välstånd som inte arbetar och fattigdom som arbetar för att överleva”, och kommenterar att denna skillnad

också ger upphov till en skillnad vad gäller kunskap. Kunskap och arbete skiljs åt. Den förstnämnda ställs mot den sistnämnda som kapital, eller som en lyxartikel för de rika.¹³

Därefter citerar Marx ett intressant stycke från Necker, som slutar så här: ”är det inte säkert att denna ojämlika kunskap har blivit nödvändig för att upprätthålla alla de sociala orättvisor som gav upphov till den?” Förvisso föreställde sig inte Marx att analysen av den kapitalistiska produktionen bara skulle vara ett område som inskränkt kallades ekonomi:

Människan är själv grunden för sin materiella produktion, liksom för all annan produktion som hon genomför. Alla omständigheter som påverkar människan, produktionens *subjekt*, förändrar mer eller mindre alla hennes funktioner och aktiviteter, och därmed även hennes funktioner och aktiviteter som skapare av materiell rikedom, av varor. I detta avseende kan det faktiskt visas att *alla* mänskliga relationer och funktioner, hur och i vilken form de än må uppträda, påverkar den materiella produktionen och har ett mer eller mindre avgörande inflytande på den.¹⁴

11 Angående detta, se *KMR*, band 1, kapitel 14, avdelning 4, speciellt s 203.

12 Jmfr *ibid*, s 204.

13 Marx, *Theories of Surplus Value*, band 1, s 298. [Ej i svenska översättningen på marxists.org – öa.]

14 *Ibid*, s 280.

Den allt större klyftan mellan intellektuellt och fysiskt arbete får långtgående både kulturella och samhällsekonomiska konsekvenser, och utgör alltså en grundläggande utmaning för en socialistisk omorganisering av samhället. Ur denna synvinkel kommer det att tas upp igen i band 3 av detta arbete. Nu räcker det att säga att Marx såg detta åtskiljande som en förolämpning mot arbetets mänsklighet, och förödande för människans helhet, alltså något som måste övervinnas. Att begränsa sig till rent intellektuellt arbete – intellektuellt arbete avskilt från praktik – innebär en snedvriden ensidighet av livets såväl som arbetets omständigheter. I den mån en intellektuell uppstår som en särskild social representant så är det ett sjukdomssymptom. Precis som det moderna klassamhället har framkallat den i så stor skala, pekar Marx i riktning mot att avskaffa den. Vi kommer att se att avskaffandet – eller rättare sagt överskridandet – av de intellektuella som ett osunt samhällselement är ett av det goda samhällets mål, tillsammans med avskaffandet av kriminella, rasister, svagsinta och andra oönskade personer.

Men ingenting på dessa sidor är beroende av substantivformen *intellektuell*. När det används, speciellt i de två kommande kapitlen med hänvisning till den socialistiska rörelsens problem på Marx' tid, så syftar det på ett allmänt sätt på bildade nya medlemmar med borgerlig bakgrund som strävar efter att specialisera sig på att hantera idéer, eller föreställer sig att det är deras speciella bidrag.

4. Produktivt och improduktivt arbete

Marx' diskussion om det intellektuella arbetets form och roll återfinns till stor del under hans analyser av produktivt och improduktivt arbete. Det är naturligtvis inte frågan om någon som helst sorts speciell ekonomi om intellektuellt arbete. Vi är i huvudsak intresserade av att undanröja missförstånd om vissa sorters icke kroppsligt arbete förhållande till den produktiva processen. Låt oss först sammanfatta Marx' grundläggande syn på frågan.

1. Vad är en ”produktiv arbetare”? Inte bara någon som producerar någonting. Vi talar om produktiva arbetare *under kapitalismen* och utifrån det kapitalistiska systemets synvinkel, inte utifrån rättvisa, mänsklighet, ett abstrakt samhälles eller någon annan samhällsordnings synvinkel.
2. I kapitalistisk mening är bara de arbetare produktiva som producerar kapital genom att producera mervärde.

Den kapitalistiska produktionen är inte endast produktion av varor, den är först och främst produktion av mervärde ... Endast den arbetare är produktiv, som producerar mervärde åt kapitalisten eller bidrar till att kapitalet förökas.¹⁵

I sin anteckningsbok förklarade Marx detta påstående, och utvecklade uttalandet att ”Bara det arbete som producerar kapital är *produktivt*.” Pianotillverkaren är en produktiv arbetare, men inte den som spelar på pianot, trots att den sistnämnda verkligen producerar någonting, nämligen musik. Men detta spelande ”är inte *produktivt arbete i ekonomisk mening* ... lika litet som narren, som producerar gyckelbilder, utför ett produktivt arbete.”¹⁶

Uttryckt på ett mer formellt sätt: produktivt arbete är lönearbete som producerar en säljbar vara vars försäljning kan ersätta det arbete som finns införlivad i den och därmed skapa ett mervärde och följaktligen nytt kapital.¹⁷

3. Beteckningen *produktiv arbetare*, till skillnad från en improduktiv, är inte på minsta sätt någon

15 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

16 Marx, *Grunddragen [Grundrisse]*, not 1, på marxists.org.

17 Marx, *Theories of Surplus Value*, band 1, s 148, 159, 167 f; se även 380-384.

hederstitel under kapitalismen. Man kan producera varor eller tjänster av största betydelse för mänskligheten, och till och med nödvändiga för kapitalismen själv, utan att vara ”produktiva”. Och tvärtom kan man producera varor som är samhälleligt värdelösa eller skadliga och ändå vara produktiv, eftersom dessa utmärkande egenskaper är ointressanta för hur kapitalismen ser på saken.¹⁸

Således tar Marx upp argumentet från ekonomen Storch att professorer och författare med nödvändighet är produktiva eftersom de producerar upplysning. Marx genmäler att de också kan producera bakåtsträvande. Poeter och målare kan ”producera” god smak, men också dålig smak. Läkare kan sägas ”producera” hälsa, men också sjukdom. Dessutom:

kan det lika väl sägas att sjukdom producerar läkare, dumhet producerar professorer och författare, brist på smak poeter och målare, omoral moralister, vidskepelse predikanter och att allmän osäkerhet producerar härskare.¹⁹

All denna verksamhet eller dessa tjänster ”producerar ett verkligt eller illusoriskt bruksvärde”, men de producerar inte varor. En del av dessa aktiviteter kan förvisso vara helt nödvändiga för kapitalismen och ändå inte vara varor, och därmed inte produktiva. En kapitalists kock utför arbete som har ett bruksvärde för kapitalisten, utan att producera några varor med bytesvärde.²⁰

Marx illustrerar ytterligare med många exempel på både produktivt och improduktivt intellektuellt arbete:

Om vi tillåter oss att välja ett exempel utanför den materiella produktionens område, kan vi säga att en lärare är en produktiv arbetare, om han inte endast bearbetar barnasinnen utan arbetar ut sig för att berika en företagare. Att denne har placerat sitt kapital i en lärofabrik i stället för i en korvfabrik, har ingen betydelse ... Att vara en produktiv arbetare är därför ingen lycka utan en olycka.²¹

Märk väl att denna lärare arbetar på en privatskola, inte på en offentlig skola. På detta ställe i *Kapitalet* säger Marx att han ska förklara vidare i ”Bok IV”, som vi känner som hans *Teorier om mervärdet*. Därför saknas ytterligare diskussion på detta område i *Kapitalet*. Han hade redan givit liknande exempel i sin anteckningsbok. ”Skådespelare är inte produktiva arbetare i den mån de producerar en pjäs utan [i den mån de] ökar sin arbetsgivares välstånd.”²² (Återigen förutsätts ett privatägt teaterföretag.) Han avvisar föraktfullt de politiska ekonomers teorier som antar att ”en tjuv också är produktiv eftersom han indirekt producerar böcker om brottslagstiftning”, och så vidare. Å andra sidan är arbetare som jobbar med pråliga lyxvaror ”verkligen produktiva i så måtto som de ökar sin herres kapital, improduktiva vad gäller det materiella resultatet av sitt arbete. I själva verket är denna ’produktiva’ arbetare lika intresserad av det skräp han måste göra som kapitalisten som anställer honom själv är ...”²³

Den utlovade förklaringen i *Teorier om mervärdet* är ganska omfattande. Även om den upprepar det vi redan har förklarat, så är de exempel på intellektuellt arbete som anges speciellt användbara.

En musiker är i sig inte en produktiv arbetare, även om det hävdas att musiker producerar fina minnen, precis som (tillägger Marx) att dricka champagne kan producera baksmälla utan att vara ekonomiskt produktivt. Men det finns inget nedsättande om musik i detta:

18 *Ibid*, s 154.

19 *Ibid*, s 278.

20 Marx, *Grundrisse*, s 432. [Inte med i svenska översättningen på marxists.org.]

21 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

22 Marx, *Grundrisse*, s 234. Jmfr *Theories of Surplus Value*, band 1, s 161f.

23 *Ibid*, s 184.

Om musiken är bra och om lyssnaren förstår musiken så är konsumtion av musik mer upphöjt än konsumtion av champagne, även om produktionen av den sistnämnda är ”produktivt arbete” medan produktionen av den förstnämnda inte är det.²⁴

Men en konstnär kan också vara en produktiv arbetare, beroende på det ekonomiska förhållandet: ”En författare är en produktiv arbetare inte såtillvida som han producerar idéer utan i den mån han berikar den förläggare som ger ut hans skrifter eller såtillvida som han är lönarbetare hos en kapitalist.”²⁵

Samma slag av arbete kan vara *produktivt* eller *improduktivt*. Milton t.ex., who did the "Paradise Lost" for 5 £ <som skrev det "Förlorade paradiset" för 5 pund sterling> var en *improduktiv arbetare*. Däremot är den skriftställare som levererar fabriksarbete åt sin förläggare en *produktiv arbetare*. Milton producerade the "Paradise Lost" av samma orsak som en silkesmask producerar silke. Det var en verksamhet som utgick från *hans* natur. Han sålde senare produkten för 5 £. Men den litteraturproletär i Leipzig som fabricerar böcker (t.ex. kompendier i ekonomi) under sin förläggares direktion är en *produktiv arbetare*; ty hans produkt är på förhand underordnad under kapitalet och tillverkas endast för dess förökning. En sångerska som säljer sin sång på egen hand är en *improduktiv arbetare*. Men samma sångerska, engagerad av en entreprenör som låter henne sjunga för att göra pengar, är en *produktiv arbetare*; för hon producerar kapital.²⁶

Ekonomiskt finns det en åtskillnad mellan två sorters immateriell produktion. Den ena skapar en sorts säljbar vara som existerar oberoende av producenten, såsom böcker eller målningar. När nu dessa är varor, hur är det då med det arbete som lagts ner av författaren eller målaren? Här förfinar Marx sitt exempel om beställningsjobb till ett uppslagsverk.*

Här är den kapitalistiska produktionen tillämplig blott i mycket ringa omfattning, om t.ex. en författare exploaterar en mängd andra som hantlangare för ett gemensamt verk, t.ex. en encyklopedi. Det stannar här för det mesta vid *övergångsformen* till den kapitalistiska produktionen, nämligen att de olika vetenskapliga eller konstnärliga producenterna, hantverkare eller fackmän arbetar för ett gemensamt handelskapital hos förläggarna, ett förhållande som inte har någonting att göra med det egentliga kapitalistiska produktionssättet och ännu inte ens formellt är underordnat detta. Att exploateringen av arbetet är störst just inom dessa övergångsformer ändrar ingenting i sak.

Sedan finns den andra sortens immateriell produktion, där –

2) Produktionen ... inte [kan] skiljas från produktionsakten, som t.ex. hos alla utövande konstnärer, talare, skådespelare, lärare, läkare, präster etc. Också här förekommer kapitalistiskt produktionssätt endast i ringa utsträckning och kan enligt sakens natur blott förekomma i några sfärer. I vissa undervisningsanstalter kan t.ex. lärarna blott vara lönarbetare för undervisningsanstaltens företagare. Talrika dylika undervisningsfabriker existerar i England. Fastän de inte är *produktiva arbetare* i förhållande till eleverna, så är de det i förhållande till sin företagare. Han byter ut sitt kapital mot deras arbetsförmåga och berikar sig genom denna process. Likaså hos teaterföretag, nöjesetablissemang o.s.v. Gentemot publiken förhåller sig skådespelaren som konstnär, men gentemot sin företagare är han *produktiv arbetare*. Alla dessa företeelser hos den kapitalistiska produktionen på detta område är så obetydliga, jämförda med produktionen i dess

24 Marx, *Theories of Surplus Value*, band 1, s 289.

25 Marx, *Teorier om mervärdet*, på marxists.org.

26 *Ibid.*

* Marx tänker utan tvivel på de dussintals artiklar som han och Engels snickrade ihop till *New American Cyclopedia*, artiklar som han ansåg vara hafsverk och beställningsarbete. (Angående detta se min inledning till Marx/Engels, *Articles in the New American Cyclopedia*, Berkeley: Independent Socialist Press 1969, ssk s 13-16.)

helhet, att de kan lämnas helt obeaktade.²⁷

Denna sortens intellektuellt arbete är förvisso ”obetydligt” vad gäller effekter på den totala ekonomin, men givetvis inte obetydligt utifrån ställningen för konst, litteratur, vetenskap och andra intellektuella sysselsättningar i det kapitalistiska samhället. Hur påverkas denna intellektuella sfär av dess *ekonomiska* relationer, till skillnad från andra (sociala och politiska) kanaler med vilka den härskande samhällskrafterna underordnar den intellektuella världen under sina egna intressen?

5. Borgerliga åsikter och belöningar

Ända sedan Adam Smith gjorde den ekonomiska skillnaden mellan produktiva och improduktiva arbetare – en skillnad som Marx bara finslipade – har det borgerliga tänkandet tagit illa vid sig av slutsatserna. Om *produktiv arbetare* inte är en hederstitel inom kapitalismens ramar utan ett kännetecken på olycka så återspeglar det något graverande för kapitalismen. Den engelska ekonomen Senior kände sig kränkt över tanken att Moses skulle ha klassats som improduktiv arbetare, och Marx tog tillfället i akt att misskreditera ohistoriska ekonomer:

Dessa personer är så behärskade av sina fixa borgerliga idéer att de tror att de skulle förolämpa Aristoteles eller Julius Caesar om de kallade dem ”improduktiva arbetare”. Aristoteles och Caesar skulle ha betraktat till och med titeln ”arbetare” som en förolämpning.²⁸

Marx förklarade källan till förbittringen:

För den stora massan av s.k. ”högre” arbetare – som statsjänstemän, militärer, virtuoser, läkare, präster, domare, advokater o.s.v. – som inte blott är improduktiva utan väsentligen destruktiva, men som förstärker att tillägna sig en mycket stor del av den ”materiella” rikedom, dels genom försäljning av sina ”immateriella” varor, dels genom våldsamt påtrugande av dessa, var det ingalunda angenämt att *ekonomiskt* förvisas till samma klass som buffoons och menial servants <pajaser och tjänstefolk> och att framstå blott som medkonsumenter, parasiter på de egentliga producenterna (eller rättare sagt produktionsagenterna). Detta var en egendomlig profanering av just de funktioner som hittills varit prydda med en helgongloria och åtnjöt en vidskeplig vördnad.

Eftersom Adam Smith tyckte att utgifterna för dessa ”improduktiva arbetare” skulle skäras ner till ett oundgängligt minimum blir det –

För detta samhälles, speciellt de högre ståndens, sykefanter <lismare> ... alltså härnäst ett angeläget ärende att teoretiskt restaurera till och med den rent parasitiska delen av dessa ”improduktiva arbetare” eller också att rättfärdiga de överdrivna anspråken hos den oundgängliga delen. Faktiskt proklamerades de ideologiska etc. klassernas* *beroende* av *kapitalisterna*.²⁹

Men varför förde Adam Smith fram denna kränkande ståndpunkt? Varför kunde han, till skillnad från sina efterträdare, skriva att: ”Arbetet hos några av de högst ansedda stånderna i samhället är, i likhet med *tjänstefolkets*, *inte värdebildande*”, att kungar och generaler och sådana är improduktiva och därför underhålls av resultatet av andra människors strävsamhet, att ”Till *samma klass* hör ... präster, jurister, läkare, litteratörer och lärda av alla slag; skådespelare, gycklare, musiker, opera-

27 Marx, *Teorier om mervärdet*, på marxists.org.

28 Marx, *Theories of Surplus Value*, band 1, s 279.

* Ideologiska ”klasser”: det vill säga delar eller element i klasser. För denna fria användning av *klass* se anmärkningarna i mitt förord till band 1. (*KMR*, band 1, s 7.) I de följande stycken som ska citeras använder Marx orden *ideologiska stånd* (*Stände*, rang eller yrken).

29 Marx, *Teorier om mervärdet*, på marxists.org.

sångare, balettdansörer o.s.v.”?

”Detta är den ännu revolutionära bourgeoisins språk, vilken ännu inte lagt hela samhället, staten etc. under sig”, förklarade Marx. Men –

så snart bourgeoisien har erövrat terrängen, dels själv har bemäktigat sig staten, dels har ingått en kompromiss med dess gamla innehavare, vidare har känt igen de ideologiska ständerna som kött av sitt eget kött och överallt förvandlat dem till sina egna funktionärer; så snart den själv inte längre som representant för det produktiva arbetet konfronteras med dem, utan de egentliga produktiva arbetarna reser sig mot den och i sin tur talar om för den att den lever på other people's industry [andra människors strävsamhet]; så snart den är tillräckligt bildad för att inte helt gå upp i produktionen utan att också vilja konsumera ”bildat”; så snart de intellektuella arbetena själva mera och mera utförs i dess *tjänst*, inträder i tjänst hos den kapitalistiska produktionen, då vänder sig bladet och den försöker från sin egen ståndpunkt ”ekonomiskt” rättfärdiga vad den tidigare kritiskt bekämpat ... Därtill kommer iveren hos dessa ekonomer, som själva är svartrockar, professorer etc., att bevisa den ”produktiva” nytta de gör, att ”ekonomiskt” rättfärdiga sina löner.³⁰

Borgarklassen kommer att acceptera behovet av ”en överbyggnad av ideologiska ständer” som verkar å dess vägnar.³¹ Men det innebär inte att all sorts intellektuell produktion delar lika på belöningarna. Olika samhällssystem gynnar olika sorters intellektuell produktion.

Således motsvarar det kapitalistiska produktionssättet och produktionssättet på medeltiden olika sorters intellektuell produktion. Om inte den materiella produktionen uppfattas i sin *speciella historiska form* så är det omöjligt att förstå vad som är speciellt i den intellektuella produktion som motsvarar den och det ömsesidiga inflytande som den ena har på den andra. Annars kan man inte komma längre än banaliteter ...

Vidare: ur den speciella sortens materiell produktion uppstår för det första en speciell samhällsstruktur, för det andra ett speciellt förhållande mellan människan och naturen. Deras statssystem och intellektuella åskådning bestäms av båda. Därmed också karaktären på deras intellektuella produktion.³²

Förhållandet mellan materiell och intellektuell produktion är inte enkelt, men några saker går att säga om kapitalismen:

Exempelvis är den kapitalistiska produktionen fientligt inställd till vissa grenar av den intellektuella produktionen, till exempel konst och poesi. Om vi inte tar med detta i beräkningen så öppnar det dörren för illusioner om Frankrike på 1700-talet ...

Det syftar på illusionen att ”Eftersom vi kommit längre än antikens folk inom mekanik etc., varför ska vi då inte också kunna skapa en episk dikt?” – tillsammans med slutsatsen att en tråkig dikt av Voltaire (Marx nämner *Henriaden*) måste vara viktigare än *Iliaden*!³³ Med andra ord förnekar Marx att en samhällsekonomisk utveckling med automatik leder till intellektuell utveckling. Men om ”den kapitalistiska produktionen [är] fientligt inställd till vissa grenar av den intellektuella produktionen” så är den å andra sidan vanligtvis ansedd att främja andra branscher – till exempel vetenskap.

6. *Det vetenskapliga arbetets plats*

Ingen betvivlar att en blivande diktare i det moderna Los Angeles, Liverpool, Lyons eller Leipzig

30 *Ibid.*

31 Marx, *Theories of Surplus Value*, band 1, s 278.

32 *Ibid.*, s 276.

33 *Ibid.*, s 277.

har en ”speciell historisk” nackdel jämfört med en skald i ett primitivt antikt samhälle. Det moderna samhället är fientligt inställt till den sortens intellektuella produktion. Men är inte läget annorlunda för de av dagens intellektuella arbetare som producerar en immateriella vara (kunskap) som är mycket viktigare för de kapitalistiska intressena, nämligen vetenskapsmännen?

Det är förvisso en annan sak för vissa vetenskapsmän och för vissa kunskapsområden, specifikt de som påverkar produktionens form och nivå. Denna skillnad är i själva verket så grundläggande att Marx' *Kapitalet* gör denna sortens intellektuellt arbete till en egen ekonomisk kategori, kallad ”allmänt arbete” skilt från ”gemensamt arbete”.³⁴ Allmänt arbete är ”allt vetenskapligt arbete, alla upptäckter och uppfinningar.” Det utnyttjar både tidigare arbetares (vetenskapsmäns, uppfinnares och så vidare) arbete och de befintliga vetenskapsarbetarnas gemensamma arbete, medan den andra och vanligare kategorin arbete bara består av (existerande) individers direkta arbete.³⁵ Om denna sorts arbete är ”allmänt” så är det på grund av att det tillämpas allmänt: inte bara för en viss vara eller arbetsprocess utan för all senare användning av arbete i en viss arbetsprocess. Med hjälp av dessa metoder ökas (det vanliga, gemensamma) arbetets produktivkraft genom ”framsteg på den intellektuella produktionens område, särskilt i fråga om naturvetenskapen och dess användning”.³⁶

Marx pekar på andra fall där samhället utvecklar en förmåga som inte kostar kapitalisterna någonting men ändå ökar produktionens effekt – till exempel utvecklingen av arbetsdelningen eller befolkningens tillväxt. ”En annan produktionskraft som inte kostar det [kapitalet] någonting är vetenskaplig kraft ... Kort sagt kostar ingen av de sociala krafter som utvecklas i och med befolkningens tillväxt och samhällets historiska utveckling det någonting.”³⁷ Precis som arbetets gemensamma kraft, i själva verket produktionens alla samhällseliga krafter, framträder vetenskapen (eller ”vetenskaplig kraft”) som kapitalets gemensamma kraft. Vetenskaplig kraft är bara ännu ett, om än mycket viktigt, fall ”varvid kombinationen och s.a.s. arbetets samhällseliga anda är förlagda till maskinerna”.³⁸ Vi får inte tro att detta bara gäller någon sorts vetenskap på hög nivå. Tvärtom gäller denna ekonomiska princip i lika hög grad utkristalliseringen, införlivandet av olika sorters *skickligheter* i maskinerna.

I sin sanna utveckling kombinerar kapitalet massarbete med skicklighet, men på så sätt att det förstnämnda mister sin fysiska kraft och det sistnämnda inte existerar [i] arbetaren utan i maskinen och i denna i kraft av vetenskaplig kombination med maskinen som en som helhet verkande fabrik. Arbetets samhällseliga anda får en objektiv existens utanför den enskilde arbetaren.³⁹

Under hela denna diskussion är det i själva verket bäst att tilldela *vetenskap* den breda betydelsen hos det tyska *Wissenschaft* – samlad kunskap och kunnande. Den samling av upptäckt kunskap som förkroppsligas i en avancerad maskin, eller i en rad fabriksrutiner som leder till ökad produktivitet, skiljer sig inte i grund och botten från den samling av tekniska kunskaper som gjorde det möjligt för en mästare i ett medeltida skrå att producera mer än lärlingen som ännu inte hade lärt sig hantverket. Marx resonerade om denna situation på följande sätt:

det måste också bli klart angående skråväsendet, att den särskilda slags egendom som konstituerar arbetet inte beror på enbart arbete eller på utbyte av arbete utan på arbetarens

34 I den existerande engelska versionen av *Kapitalet* översätts dessa begrepp annorlunda, ”universal labor” (för *allgemeine Arbeit*) och ”cooperative labor” (för *gemeinschaftliche Arbeit*). [I svenska versionen står ”allmänt arbete” och ”gemensamt, kooperativt arbete” - öa.]

35 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org.

36 *Ibid*, på marxists.org.

37 Marx, *Grundrisse*, s 651.

38 Marx, *Grunddragen*, på marxists.org.

39 *Grunddragen, fotnot*, på marxists.org.

objektiva sammanhang med ett samfund och med betingelser, som han kan utgå ifrån som sin grund. Dessa betingelser är också produkter av ett arbete, det världshistoriska arbetet, samhällets arbete – den historiska utveckling som inte utgår från individernas arbete eller från utbytet mellan deras arbeten.⁴⁰

Det bidrag som den sortens intellektuellt arbete ger till kapitalet är alltså enormt och bortom allt tvivel. Men i lika enorm grad ”kostar det inte kapitalet någonting”. Marx drar allmänna slutsatser av kapitalismens tendens att undervärdera den sortens intellektuellt arbete:

Produkten av tankearbete – vetenskap – ligger alltid långt under sitt värde, eftersom den arbetstid som behövs för att reproducera det inte står i någon som helst relation till den arbetstid som krävs för den ursprungliga produktionen av det. Exempelvis kan en skolpojke lära sig binomialteoremet på en timme.⁴¹

Ett annat exempel är att den intellektuella arbetstid som krävdes för att utveckla transistorn inte alls står i relation till den arbetstid som behövs för att producera den när kunskapen väl har spridit sig. Alla känner till den ynkliga belöning som en uppfinnare får i jämförelse med den vinst som den fabrikant som exploaterar uppfinningen höstar in. Men dessutom påpekar Marx att även den första fabrikanten ofta går i konkurs. Det är i typfallet inte banbrytaren som gör pengar av det intellektuella arbetet utan istället en senare fabrikant som utnyttjar ett billigt uppköp:

Det är därför mestadels den mest värdelösa och miserabla sorten av penningkapitalister, som drar den största profiten ur all ny utveckling av människoandens allmänna arbete och dess samhälleliga användning genom kombinerat arbete.⁴²

De intellektuella arbetarna kan givetvis kompenseras för bristen på penningersättning med ära, priser och lyxigt skrivna dokument.

7. *Intellektuellt arbete och socialism*

Men med vetenskapsmän, uppfinnare och teknologiska innovatörer har vi diskuterat de intellektuella arbetarnas grädda, ur kapitalismens synvinkel. Det är en annan sak med de arbetare på det intellektuella området som bara är en omkostnad eller som tär på välståndet som andra skapat: exempelvis poeter, vars ”produktion” av dikter har precis samma ekonomiska betydelse för kapitalet som en galnings produktion av hallucinationer. Dessa intellektuella producenter har i grund och botten samma ekonomiska relation till kapitalisten som den sistnämndes betjänt, älskarinna eller livvakt.

Samma sak gäller intellektuella arbetare som kan vara av betydligt större värde för borgarklassen än poeter: till exempel ekonomiprofessorer, kyrkliga präster eller vidsynta filosofer. Men dessa är värdefulla på samma sätt som en statsman eller soldat är värdefull. Marx antar en utmaning från en ekonom: soldaten som skyddar skörden – är inte han lika ”produktiv” som bonden som skördar den? Marx’ svar (vi utelämnar resonemanget) är att soldaten verkligen producerar något – han producerar ”försvar” – men han producerar inget mervärde, det vill säga välstånd i kapitalistisk form. I det kapitalistiska systemet är han följaktligen inte någon produktiv arbetare.

På samma sätt som en stor del av improduktiva arbetare som inte producerar något nyttigt själva, varken intellektuellt eller materiellt, men som är användbara och nödvändiga bara på grund av bristfälliga sociala förhållanden – de har sociala missförhållanden att tacka för sin

40 *Grunddragen*, på marxists.org.

41 Marx, *Theories of Surplus Value*, band 1, s 343.

42 Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, på marxists.org.

existens.⁴³

Men sedan finns det också intellektuella arbetare som inte har samhällsliga brister eller borgarklassens speciella behov att tacka för sin existens, utan övergripande sociala behov. Det hjälper dem inte nödvändigtvis ett dyft, vad gäller deras ekonomiska relation till kapitalet. De är en lika stor del av det följe som måste livnäras av andras produktion av välstånd.

Bland dessa olika sorters improduktiva intellektuella arbetare gör sig emellertid skillnader gällande från ett annat håll.

Under tider av lågkonjunktur och industrikris kan till och med produktiva arbetare i livsviktiga industrier kastas på skräphögen. Ödeläggelsen på lyxvaruområdet blir ännu större. Konsumtionen av lyxvaror minskar, produktiva arbetare som sysslar med tillverkning av lyxvaror kastas ut från sina jobb. Vad händer med improduktiva arbetare?

Det säger sig självt att efterfrågan på improduktiva arbetares tjänster på det hela taget kommer att minska (även om vi går med på en ökning av intellektuella arbetare som är duktiga på att förklara varför sammanbrottet inte ska försvaga tilltron till systemet). Marx pekar på att de "för sina tjänster får en del av kapitalisternas utgiftskonto för lyx", som nu drabbas hårt. Och dessutom är dessa improduktiva intellektuella arbetare inte ens lyxarbetare: "dessa arbetare är själva *pro tanto* lyxartiklar."⁴⁴ Bidrag till symfoniorkestrar, universitet, kyrkor eller operasällskap kommer ur samma kassa som utgifter för betjänter, lustjakter, privata kockar eller förnäma tavlor, och (på systemnivå) också ur samma kassa som utgifter för fängelsevakter, generaler, politiker, advokater, domare, scoutledare eller mentalskötare. Frågan ställs då materiellt om vilken ordning eller prioritet de olika sorternas intellektuella arbetare har i sina anspråk på "kapitalisternas utgiftskonto för lyx".

Exemplet med en ekonomisk kris betonar problemet att välja, men frågan om prioriteringar gäller också mer konstanta situationer. Om allt annat är lika, vad avgör då det maximala "utrymme" inom ekonomin som de improduktiva intellektuella arbetarna har? Under vilka förhållanden kan en relativt stor andel av de improduktiva arbetarna leva på de tillgängliga intäkterna – stor i jämförelse med andelen produktiva arbetare?

Marx påpekar att svaret på denna fråga är helt annorlunda i de medeltida friherrarnas samhälle än i den moderna borgarklassens. En friherre kunde underhålla ett relativt stort följe på grundval av en liten total förmögenhet, av skäl som inte gäller under kapitalismen. Idag kan andelen improduktiva arbetare som försörjs hållas hög bara

på grund av att de produktiva arbetarnas produktivitet är hög, och därmed deras merprodukt på vilka följeslagarna livnär sig. I detta fall är de produktiva arbetarnas arbete inte produktivt därför att det finns så många följeslagare, utan tvärtom – det finns så många följeslagare därför att de produktiva arbetarna är så produktiva.⁴⁵

Vi kan mycket väl dra slutsatsen att denna andel – storleken på samhällets följe av improduktiva arbetare – kan förändras på nytt när det socialistiska samhället efterträder det kapitalistiska. Förändras hur? Om, som Marx och andra socialister med visshet förväntar sig, det socialistiska samhället skulle leda till ett stort språng framåt för produktivkrafterna, så skulle utrymmet för intellektuellt arbete utvidgas betydligt. Det kan man tänka sig som en långsiktig effekt. Men på kort sikt, det vill säga för övergångsperioden, kan bilden bli mer blandad.

Låt oss (i linje med ett annat stycke från Marx) anta att det sker en avsevärd inledande ökning av

43 Marx, *Theories of Surplus Value*, band 1, s 280.

44 Marx, *Kapitalet, andra bandet*, [engelska versionen], s 410. [Inte återfunnet i svenska översättningen – öa.]

45 Marx, *Theories of Surplus Value*, band 1, s 281.

produktiviteten, så stor att den andel av befolkningen som är ”direkt indragen i materiell produktion” minskar från två tredjedelar till en tredjedel. Om denna ökning skulle fördelas mer eller mindre jämnt (som i en socialistisk demokrati), skulle alla ”ha två tredjedelar mer tid för improduktivt arbete och fritid. Men i den kapitalistiska produktionen verkar, och är faktiskt, allting motsägelsefullt.” Vad skulle i detta fall hända under kapitalismen? Givetvis skulle ”ägarna till vinsten och jordreäntan” öka sina inkomster såväl som sin stab av improduktiva arbetare som tillhandahåller tjänster till dem, inklusive ”horden av lakejer, soldater, matroser, poliser, lägre tjänstemän och så vidare, älskarinnor, stalldrängar, clowner och jonglörer.” Dessa sistnämnda är exempel på improduktiva arbetare inom den enklare kulturen. Men dessutom skulle det också bli en ökning av ”dåligt betalda artister, musiker, advokater, läkare, forskare, lärare, uppfinnare, etc.”, som ”på det hela taget har en högre kulturell nivå än de improduktiva arbetarna hade förr.”⁴⁶

Således kan detta sistnämnda skikt av intellektuella arbetare gynnas direkt av ett kapitalistiskt välstånd, och drabbas av de omedelbara konsekvenserna av en jämlik omorganisering av samhället, i samband med att ohälsosamma utväxter från det kapitalistiska samhället kapas bort. På kort sikt kan det socialistiska samhällets ansträngningar för att ta igen det sociala underskott som samlats under århundraden innebära att det kommer att bli mindre tillgängligt för improduktiva arbetare i allmänhet och de intellektuella skikten i synnerhet. Detta gäller givetvis bara de påtagliga materiella belöningarna: det finns andra varor och belöningar, som man kan läsa om ingående i många socialistiska propagandaskrifter, som hävdar att de intellektuella på det hela taget kommer att bli lyckligare under en socialistisk demokrati än i ett utsugarsamhälle. Sådana överväganden kanske kan påverka några lyckliga få. Men Marx skulle nog inte bli övertygad om att rosenröda drömmar, inte ens sanna sådana, kan förväntas få ut massor i kamp, inte ens massor av intellektuella som själva producerar drömmar som sina immateriella varor. Det finns anledning att tro att de flesta försäljare av immateriella ting knappast är mindre beslutna än andra att få betalt kontant.

I detta avseende skiljer sig inte de kapitalistiska följeslagarnas intellektuella arbetare på något kvalitativt sätt från de andra. De är långtifrån enhetliga och långtifrån lojala i sitt arbete, men det beror inte i någon mening på några gemensamma materiella intressen som intellektuella.

En ringa slutsats från Marx' analys av intellektuellt arbete är det meningslösa i den fråga som ofta ställs: *Är de intellektuella en klass?* Om *klass* används på ett vanligt icke tekniskt sätt (med betydelsen att klassificera), som vi har sett Marx och Engels göra mer än en gång, och om man väljer ut någon meningsfull definition av *intellektuell*, då är ett positivt svar lika obestridligt som det är oviktigt för vårt nuvarande ämne.* Men om man menar en samhällsekonomisk klass i marxistisk mening så är svaret klart och tydligt nej.

46 *Ibid*, s 212.

* För ett pikant exempel på den förvirring som det innebär att ställa frågan *Är de intellektuella en klass?* är Karl Kautskys viktiga artikel om ”Die Intelligenz und die Sozialdemokratie” i *Neue Zeit*, som gavs ut strax innan Engels' död. Här hävdar Kautsky att det inte finns *några* klassintressen som förenar intellektuella som social grupp – och under själva resonemanget om detta hänvisar han mer än en gång till dem som en ”klass”. (Kautsky, ”Die Intelligenz...”, *Neue Zeit* 1894-1895, ssk s 14, 44-46, 48, 74-76, 80.) Det illustrerar den sorglöshet med vilken detta vanliga substantiv användes förr, innan sociologins strävan efter en vetenskaplig terminologi blev en fix idé.

Kapitel 17 De intellektuellas sociala roll

Låt oss nu koncentrera oss på intellektuella arbetare i allmänhet men mer exakt på det speciella intellektuella skikt som blev framträdande i och med borgarklassens uppgång, och som det har identifierats i föregående kapitel.¹ Om, som Marx ansåg, en epoks förhärskande idéer tenderade att vara den härskande klassens idéer, så är detta de mänskliga ombuden för denna process. De gör en tjänst åt "samhället", det vill säga den klass vars intressen vanligtvis likställs med samhällets intressen. Och denna tjänst består först och främst av att tillhandahålla och hantera idéer. För att en sådan tjänst ska berättiga till en lön måste den vara nödvändig eller lämplig för de dominerande samhällskrafternas fortsatta välbefinnande.

1. "Maktens tjänare"

Det föregående upprepar bara Marx' grundläggande syn på klassamhället och historiska förändringar ("historisk materialism"). Men samhällsdynamikens principer förverkligas inte av teorier utan av människor, alltså av samhällsskikt. Den borgerliga ideologins herravälde utövas till syvende och sist via människor, inte via överjordiska krafter. Och det är i denna sociala mening som de intellektuella som uträttar denna tjänst lämpligen betraktas som *borgerliga intellektuella*, oavsett sitt personliga ursprung: "de *ideologiska* representanterna och talesmännen för dessa klasser, deras vetenskapsmän, advokater, läkare o.s.v. – kort sagt: de så kallade *kapaciteterna* [talangfulla personer]."² Man får inte inbilla sig, varnade Marx (under en diskussion om den franska småbourgeoisien men med ord som kan tillämpas friare), att denna klass' politiska eller ideologiska representanter "är shopkeepers (småhandlare) eller svärmar för sådana."

Till sin bildning och personliga ställning kan de vara himmelsvitt skilda från dessa. Vad som gör dem till representanter för småborgaren är, att de i sin tankevärld inte kommer utanför de skrankor som småborgaren i det praktiska livet aldrig kommer utanför, att de därför teoretiskt drives till samma uppgifter och lösningar, som småborgaren praktiskt drives till av sitt materiella intresse och sin ställning i samhället. Detta är överhuvudtaget förhållandet mellan en klass' *politiska* och *litterära representanter* och den klass de representerar.³

Och det är i denna anda som Marx i samma arbete talar om "*kapitalet* med dess följe av advokater, professorer och frasmakare."⁴ Så tidigt som i *Den tyska ideologin* hade Marx pekat på de intellektuella skikt vars sociala funktion det var att gynna uppkomsten av passande fantasier. Kants filosofi, skrev han, återspeglade det dåtida tyska samhällets behov att omvandla den franska borgerliga liberalismen till rent ideologiska begrepp och moraliska grundprinciper, samtidigt som både borgarklassen och aristokratin var höljda i illusioner om Tysklands roll under den napoleonska eran.

Mot bakgrund av dessa allmänt utbredda illusioner var det helt i sin ordning att yrkena [*Stände*] med ensamrätt på illusioner, ideologerna, lärarna, studenterna, medlemmarna i Tugendbund [patriotiska förbundet], skrävlar och ger ett passande uppblåst uttryck för det allomfattande skapandet av fantasier och likgiltighet.⁵

De var illusionsmakare.

Alltså riktar Marx uppmärksamheten på dessa ideologiska tjänstemäns sociala roll, inte deras egna

1 Se ovan, kapitel 16, avdelning 3.

2 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 13.

3 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 19.

4 *Ibid*, s 18.

5 Marx/Engels, "The German Ideology", *Collected Works*, band 5, s 196.

motiv eller psykologi. Det är bäst att anta att alla rakryggade intellektuella motiveras av ett sökande efter Sanning och Upplysning, precis som alla byråkrater önskar sig Rättvisa. Men det är mindre sannolikt att vi kommer att få höra av de sökare av Sanning och Upplysning vars sökande får dem att gå mot den härskande klassens intressen, och det objektiva resultatet för samhället avgörs alltså knappast av goda avsikter. Om en speciell intellektuell verksamhet genom sin natur är socialt mer eller mindre neutral – låt oss säga att spela schack – så förväntas dess utövare åtminstone inte använda sin aktivitet och prestige för att bestrida de förhärskande sociala intressena. För Marx är det hursomhelst den härskande klassens intressen som har det avgörande bestämmande inflytandet, de sätter gränserna för agerandet, avgör platsen i samhällsstrukturen, och är gränslinjen för den sorts aktivitet som ger belöningar.

I mer allmän mening beskriver detta de intellektuella elementens roll i förhållande till de bredare samhällskrafterna. I en artikel från 1847 nämnde Marx denna allmängiltighet:

Avskaffandet av feodala egendomsförhållanden och upprättandet av det moderna borgerliga samhället var alltså inte alls resultatet av en viss lära vars *kärna* utgjorde grunden till en speciell teoretisk princip, varifrån de härledde vidare slutsatser. Istället var de principer och teorier som bourgeoisins författare förde fram under bourgeoisins kamp mot feodalismen inget annat än ett teoretiskt uttryck för den praktiska rörelsen ...⁶

Trots det förstärkande ”inget annat än” i den sista meningen medgav Marx också att det fanns ett ”ömsesidigt inflytande” från den materiella och intellektuella produktionen, inte en enkel ensidig påverkan, och på 1890-talet fick Engels tillfälle att betona de ideologiska faktorernas (inklusive de intellektuella arbetarnas) halvt självständiga roll inom ett systems ramar.⁷

Under 1848 års revolution var parlamentet i Frankfurt fullproppat med docerande och litterära representanter för borgarklassen, som upplevde problemet med hur de intellektuella företrädde klassen. Efter att ha diskuterat ett exempel, den före detta radikalen Ruge, kommenterade Engels:

Precis som hela den mer eller mindre ideologiska vänstern ser han hur hans mest omhuldade passioner, hans största tankemödor, ödeläggs av den klass vars representant han är. Hans filantropiskt kosmopolitiska projekt omintetgörs av simpla skojsarsinnen, och utan att veta eller vilja det måste han själv företräda dessa skojsarsinnen på ett mer eller mindre ideologiskt förvrängt sätt. Ideologen föreslår, skojsaren kasserar. En världshistoriens tragiska ironi!⁸

Men lika lite som med dussintals andra frågor ägnade Marx något övergripande teoretiskt arbete åt denna fråga, och i praktiken upptäcker vi att hans tillfälliga hänvisningar till den sortens ideologiska arbete oftare provocerades fram av angrepp från särskilt förkastliga försvarare av status quo än av allmänna historiska överväganden. Provokationerna var många.

Således skrev han om det fransk-preussiska kriget: ”Våra professorer har fått ypperliga tillfällen att för hela världens blickar avslöja sig som pedantiska lakejer.”⁹ Och i sitt andra anförande om kriget konstaterade han, att när den preussiska kungen bröt sitt löfte om ett försvarskrig, så såg ”regiassistenterna” till att det uppstod ett offentligt tryck på honom. ”De gav genast en fingervisning till den tyska medelklassen [bourgeoisien] med sina professorer, kapitalister, åldermän och skribenter.”¹⁰ I sin anteckningsbok om ekonomen Adolph Wagner bredde han sarkastiskt ut sig om det akademiska

6 Marx, ”Moralizing Criticism and Critical Morality”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 337.

7 För Marx om ”ömsesidigt inflytande”, se det stycke som citeras ovan, kapitel 16, s 335, not 32.

8 Engels, ”Die Polendebatte in Frankfurt”, Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 360.

9 Marx, ”*Brev till L Kugelmann*”, 13 december 1870, på marxists.org.

10 Marx, ”Second Address of the General Council of the International Working Men's Association on the Franco-Prussian War”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 196.

sinnet: det tyska samhället, skrev han, har gått från en feodal till en kapitalistisk ekonomi, ”men professorerna står naturligtvis som vanligt kvar med ena foten i den gamla skiten. Från godsägarnas livegna har de förvandlats till statens, *vulgo* <i vanligt tal> regeringens, livegna.”¹¹ På 1850-talet såg Marx hur Bonapartes regim förlorade stöd, inte bara från borgarklassen utan från praktiskt taget alla samhällsskikt – och därmed äntligen också från de intellektuella:

Frihet, inte bara dess fysiska form utan också själva dess själ, dess intellektuella liv, har vissnat bort efter att på ett plump sätt ha bemötts av dessa personer som försöker återuppliva en passerad epok [bonapartisterna]. Företrädarna för det intellektuella Frankrike, som inte på något sätt kännetecknas av att ha ett särskilt taktfullt eller finkänsligt politiskt samvete och aldrig missar att samlas kring alla regimer, från riksföreståndaren till Robespierre – från Louis XIV till Louis Philippe – från det första kejsardömet till den andra republiken – har alltså för första gången i fransk historia i massor lämnat en erkänd regering.¹²

Bland de mer våldsamma förbannelserna är Engels’ behandling i ett icke publicerat manuskript från 1847 av hela skaran pennfäktare, *Herren Literaten*, som ”denna den lägsta av alla mutbara klasser.”¹³

Förvisso ansåg Marx troligen att den stora majoriteten i denna bransch utgjordes av intellektuella murvlar som livnärde sig som medlöpare till de etablerade samhällskrafterna. Därför är denna sort viktigare för att slå fast intelligentsians karaktär som samhällsskikt än till exempel en diskussion om Goethes förhållande till sin tids samhälle. För att få ett perspektiv på detta är två anmärkningar nödvändiga. För det första: det finns uppenbarligen ett inslag av känslor och till och med avsmak i Marx’ och Engels’ reaktion på de intellektuella arbetarnas roll, som gav systemets härskare en ideologisk täckmantel. Och även om vi inte behöver förklara orsakerna till och berättiga denna avsmak, så måste vi skilja den från en förståelse av de intellektuella arbetarnas samhällsekonomiska ställning. För det andra: det aktuella ämnet hänger ihop med ett annat ämne som inte ingår i vårt område, nämligen hur behoven och trycket från status quo och hur det uppstår återspeglas, inte i de tjänster som murvlarna utför, utan i de mest upphöjda filosofernas, författarnas, konstnärernas och ideologernas intellektuella produkter – ett ämne om vilket det finns en omfattande litteratur. För vissa syften är det upplysande att analysera Balzacs, Byrons, Beethovens eller Bacons förhållande till sociala frågor. Men genier utgör inte ett samhällsskikt.

Är de ideologiska arbetarnas försyndelse det faktum att de fungerar som intellektuella smickrare av ett uselt system och samhälle? Skulle deras själar räddas om de gjorde samma jobb för ett bra system, låt oss säga socialismen, det vill säga om de överförde sin roll som försvarare från de störtade kapitalisterna till det uppåttstigande proletariatet? Inte enligt Marx’ uppfattning: den stora betydelsen av samhällets frigörelse är att det också befriar tänkarna från ett öde som verktyg för en klass till ”tänkare med fria händer”. I följande stycke diskuterar Marx vad som stod på spel för (olika sorters) medelklasselement i händelse av Pariskommunens seger, det vill säga i händelse av att det uppkom ett socialistiskt samhälle. Trots att det skrevs på en grovhuggen engelska så använder det *vetenskap* i den vidare betydelsen *Wissenschaft* – kunskap och lärande såväl som vetenskap i vanlig mening.

De upplever att bara arbetarklassen kan befria dem från prästernas styre, förvandla vetenskapen från ett verktyg för ett klasstyre till en folklig kraft, förvandla vetenskapsmännen själva från viliga redskap åt klassfördomarna, statliga parasiter som jagar en ställning, och kapitalets allierade till tänkare med fria händer! Vetenskapen kan bara fylla sin verkliga roll under arbetarnas republik.¹⁴

11 Marx, *Randanmärkningar till Adolph Wagners lärobok i politisk ekonomi*, på marxists.org.

12 Marx, ”Mazzini and Napoleon”, *New York Tribune* 11 maj 1858.

13 Engels, ”The True-Socialists”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 572.

14 Marx, ”Civil War in France, First Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 160. Se även stycket om

Uppenbarligen är inte dagens intellektuella ”tänkare med fria händer”. Imorgon kan de hoppas på att bli oberoende gentemot den nya staten och samhällskrafterna.

Inget av detta betyder att intellektuella arbetare med nödvändighet spelar sina roller medvetet. Ett medvetet systematiskt hyckleri är undantag, och är inte önskvärt eftersom uppriktighet och en bild av personlig rättfärdighet är en stor hjälp för att kunna övertyga. Hycklare kan inte vara förstklassiga försvarare. Bristande övertygelse gör förespråkare ineffektiva även om det inte gör dem till alkoholister. Det är därför ett yrkesbehov för intellektuella att avvisa Marx' syn på deras sociala roll och klassberoende. De kan inte ens överväga tanken att de är ”maktens tjänare”.*

Om de anställda ”idéernas män” måste hålla fast vid känslan av att vara oberoende från klassmakten så måste de också tillskriva tankesfären samma oberoende. Föreställningen att samhällets idéer inte automatiskt skapas av intellektet utan är nära knutna till klasstyret – denna föreställning betraktas som lika motbjudande som den åtföljande tanken att de själva är tjänare åt en makt som ligger utanför deras huvuden. Marx' metod att tolka samhälleliga förändringar och deras ideologier, en klassanalys av historien, kommer för dem att se ut som en personlig förolämpning. För att bevisa att det är fel behöver de bara titta in i sina egna själar, med sitt rena samvete. Ironiskt nog är det därför ”idéernas män” inte behöver några teorier för att tillbakavisa marxismen, de kan göra det intuitivt och genom att iakttä sig själva. Alltså beror inte deras vidmakthållande av ett felaktigt medvetande helt och hållet på ideologiska och andra påtryckningar som det oftast gör i fallet med arbetarklassen. Det är inbyggt i deras levnadsförhållanden. De intellektuella blir bärare av en ideologisk sjukdom på grund av att de också är dess allra sjukaste offer.

2. Undantagsfallen

Inget samhällsskikt handlar unisont som ett regemente som paraderar, och få samhällsskikt är naturligt så brokigt som den intellektuella kategori vi undersöker. Precis som alla andra fall har den samhälleliga strömning som vi har beskrivit sina undantag.

Att inse detta faktum var självskrivet före Marx, och redan i *Den tyska ideologin* nämnde han det som en självklarhet. Den borgerliga utvecklingen skapar en klass, proletariatet, ur vilken det uppstår ett kommunistiskt medvetande, ”detta medvetande kan naturligtvis också medlemmar från andra klasser bilda sig vid åsynen av den ifrågavarande klassens ställning.”¹⁵ Men bara vissa individer, inte som ett klassfenomen. Han klargjorde detta polemiskt första gången i en vederläggning av Heinzens klasslösa radikalism, som ställde ”mänsklighet” mot klassamhället:

Det är mycket ”möjligt” att vissa individer inte ”alltid” bestäms av den klass de tillhör – ett faktum som är lika lite avgörande för klasskampen som några få adelsmäns avhopp till Tredje ståndet under den franska revolutionen. Och på den tiden gick dessa adelsmän åtminstone över till *en* klass, den revolutionära klassen, bourgeoisien. Men herr Heinzen låter alla klasser smälta samman inför den högtidliga tanken på ”mänsklighet”.¹⁶

Det stämmer (fortsätter Marx) att vissa individer inte blir ledda, men det stämmer inte ”att *hela klasser* som grundar sig på *ekonomiska* förhållanden som är oberoende av deras vilja och som slås fast av dessa förhållanden som står i ytterst fientlig opposition till varandra, kan bryta sig ur sina verkliga förhållanden i kraft av egenskaperna hos den ’mänsklighet’ som finns inneboende i alla

vetenskaplig forskning som citeras nedan.

* Detta är titeln [”The Servants of Power”] på en intressant bok av Loren Baritz om den amerikanska industrins utnyttjande av samhällsvetare. Förordet behandlar ämnet som ett exempel på de intellektuellas roll.

15 Marx, *Den tyska ideologin*, på marxists.org.

16 Marx, ”Moralizing Criticism and Critical Morality”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 330.

människor.”¹⁷

Helt klart finns ännu större utrymme för specialfall i en grupp som, även om den betingas av ekonomiskt tryck, i sig själv inte utgör en självständig klass och inte har den enhetlighet som kännetecknar en klass. ”Att betrakta situationen för denna klass [proletariatet]” med ingående kännedom och viss empati kan få vissa individer att uppnå ett visst oberoende från de borgerliga försvararna även utan en fullfjädrad kommunism. Marx’ beundran för kåren av brittiska fabriksinspektörer är välkänd, och han beskrev det mycket kraftfullt:

... Jag begagnar med glädje möjligheten att betyga min aktning för de brittiska fabriksinspektörer, som stick i stäv mot mäktiga klassintressen har tagit på sig att försvara den förtryckta massan med ett moraliskt mod, orubblig energi och intellektuell överlägsenhet som inte har många motsvarigheter i dessa tider av dyrkan av Mammon.¹⁸

Men utan att på minsta sätt vilja förringa vår vederbörliga beundran av deras moraliska mod, så vet vi att den inställning som dessa intellektuellt överlägsna män intog i det långa loppet var nyttig och användbar för kapitalismens fortsatta hälsa, och att de ”mäktiga klassintressen” som hatade dem var typiska för närsynta profitörer vars ohämmade överdrifter för längesedan skulle ha begravt kapitalismen. Utan att fortsätta denna tankegång ska vi bara konstatera att vi måste skilja mellan beundransvärda borgerliga vänner till arbetarna, som inte på något grundläggande sätt bryter med sin egen klass, och samhällsrevolutionärer av borgerligt ursprung som gör det.*

Kommunistiska manifestet skriver om den sistnämnda sorten och närmare bestämt rekryteringen av skolad personal. Det finns tre stycken som handlar om frågan: *Hur ska den proletära rörelsen skaffa sig bildade element?* De ser tre sätt på vilka sådana element kan erövrats från borgarklassen.

För det första söker borgarklassen under sin kamp mot aristokratin hjälp från proletariatet och drar på så sätt in det på det politiska området:

Bourgeoisien själv tillför alltså proletariatet sina egna bildningselement, dvs. vapen mot sig själv.

För det andra:

Vidare slungas hela delar av den härskande klassen, genom industrins framsteg, ned till proletariatet eller hotas åtminstone i sina livsvillkor. Även dessa tillför proletariatet en mängd bildningselement.[§]

Detta har att göra med proletariseringen av medelklasselement som diskuteras på ett annat håll.¹⁹

17 *Ibid*, s 330.

18 Marx, ”The State of British Manufactures”, *New York Tribune*, 15 mars 1859.

* Vad en sådan grundläggande brytning innebär verkar vara ett mysterium för en del borgerliga intellektuella. Henderson och Chaloner, som har specialiserat sig på forskning om Engels, skrev så här: ”Även om Engels’ eget levebröd – och Karl Marx’ framtid – var beroende av bomullshandelns fortsatta blomstring, så var Engels’ giftiga hat mot det kapitalistiska systemet så okontrollerat att han gladdes åt alla olyckor som drabbade industrin.” (Henderson och Chaloner, ”Friedrich Engels in Manchester”, *Memoirs and Proceedings*, Manchester Literary and Philosophical Society, 1956-1957, vol 98, s 25.) Detta kan betraktas som en definition av det Marx tyckte om att kalla *Spiessbürger*-mentalitet (kalkborgerlighet).

§ I Moore-Engels översättning från 1888, som 40 år efteråt försökte göra Manifestet mer tillgängligt för en engelsk publik, står det i första stycket ”element med *politisk och allmän* utbildning”. I det andra stycket ändrades ”mängd bildningselement” till ”nya element för upplysning och framsteg”. I båda fallen döljer förändringarna den ursprungliga betoningen av *bildning*, det vill säga tillskottet av element från de ”bildade klasserna” vare sig de var politiskt skolade eller ej. (Marx/Engels, ”Communist Manifesto”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 493f.)

19 I Specialnot F, ssk avdelning 5.

Här är det ännu inte frågan om borgerliga ideologer eller intellektuella. De kommer först i nästa stycke:

I tider när klasskampen närmar sig avgörandet antar slutligen upplösningssprocessen inom den härskande klassen, inom hela det gamla samhället, en så häftig, skarp karaktär att en liten del av den härskande klassen frigör sig från den och ansluter sig till den revolutionära klassen, den klass som bär framtiden i sina händer. Liksom en del av adeln tidigare övergick till bourgeoisie, så går nu en del av bourgeoisie över till proletariatet, och särskilt en del av de borgerliga ideologerna, som arbetat sig fram till en teoretisk förståelse av hela den historiska rörelsen.²⁰

Låt oss kommentera två saker.

1. Marx bryr sig inte om hur den proletära rörelsen lyckas skaffa sig ”intellektuella”, även om många av de intellektuella som skriver böcker om Marx verkar tyda det på det sättet. Ämnet är mycket bredare: hur rörelsen kan stärkas av *bildade* individer som bryter med borgarklassen. De ”borgerliga ideologerna” bland dessa får speciell uppmärksamhet först i slutet av tredje stycket.

2. De tänker sig att ”en liten del” av borgarklassen ska ansluta sig först strax innan den revolutionära segern. Innan dess kan man förvänta sig speciella individer, och exemplen var välkända på den tiden. De framstående fallen var mer än ovanliga: de var sällsynta och extraordinära män och ännu mer sällsynta kvinnor, inklusive inte bara genier (exempelvis Saint-Simon) utan också andra som åtminstone var underbarn. Att jämföra en Robert Owen eller en Fourier med en litterär person eller akademiker som slutligen anslöt sig till socialistpartiet på 1890-talet är helt enkelt meningslöst. Och ingen del av borgarklassen, oavsett hur liten, anslöt sig tillsammans med Owen eller någon annan av dessa enstaka individer, även om substantivet *intellektuell* på något sätt definieras för att täcka den praktiske affärsmannen Owen, den resande försäljaren Fourier och de andra.

Kort sagt avser Manifestets behandling av dessa speciella individer inte den senare frågan om att rekrytera ett skikt borgerliga intellektuella. Men det ger viss vägledning vid behandlingen av liknande problem. Under de efterföljande decennierna mångdubblades dessa problem i det tyska partiet när reformsinnade intellektuella inte hittade något progressivt borgerligt parti med tillräckligt mod, integritet och stadga för att dra till sig dem, och bara hittade det socialdemokratiska partiet tillgängligt som ersättning – speciellt sedan de antisocialistiska lagarna hade avskaffats 1890.

Då blev problemet raka motsatsen till det som diskuterades i Manifestet: hur ska man göra med ”borgerliga ideologer” som inte ansluter sig till det proletära partiet som ett resultat av att de kapar banden till sin egen klass, utan för att kapa loss det proletära partiet från sin ”föräldrade” klasskampsgrund, det vill säga för att omvandla det till det borgerliga reformparti som de saknade. Det är hur Marx och Engels till slut såg huvudproblemet.

3. Några riktlinjer

Men det finns givetvis ingen tumregel för att skilja den ena sortens sällsynta individer från den andra sortens borgerliga intellektuella, inget annat än att pröva individen. För att fullständigt behandla denna fråga här skulle det krävas en kort historia om den tyska rörelsen och dess relationer till Marx och Engels, men i detta och nästa kapitel sammanfattar vi höjdpunkterna i deras slutsatser och utvecklingen av deras inställning. Här är till att börja med några allmänna slutsatser.

1. Oavsett om de borgerliga element som närmade sig den proletära rörelsen var någon sorts intellektuella eller ej, kan Marx' förhärskande inställning till dem ända från början sammanfattas som misstro som mildrades av hopp, eller farhågor mildrade av förväntningar. Men förhoppningarna var

20 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 9.

avsevärt större än Jesus' syn på rika män och nålsögat, som ledde till att "de som hörde detta [sade]: 'Vem kan då bliva frälst?'" Marx var ingalunda så pessimistisk om en intellektuells chanser att klämma sig igenom nålsögat för att frälsa det revolutionära partiet med sin bildade begåvning.

I ett brev till partitidningens dåvarande redaktör, E Bernstein, gjorde Engels en viktig åtskillnad, och nämnde att han hade tyckt om en del av hans artiklar: "även din behandling av de 'intellektuella' som människor som hamnar i knät på oss av sig själva om de är värda något, men som, i den mån man måste ställa sig in hos dem, bara kan bli skadliga för oss ..."²¹ Utan tvekan var ett skäl till Engels livliga gillande av Bernsteins artiklar den – nästan utstuderat nedlåtande – reservation med vilken han behandlade denna rekryteringskälla; han ville definitivt inte fjäska för dem.*

2. Hursomhelst förväntades antalet verkliga undantag till denna regel vara litet – åtminstone tills dess "klasskampen närmar sig avgörandet" (med Manifestets ord). Fram till de avgörande ögonblicken 1848 hade undantagsfallen blivit framträdande bland ledare och publicister. Under årtionden efter nederlaget och den efterföljande reaktionen upptäckte "idéernas män" att de trots allt inte hade några idéer. Engels anmärkte i ett brev till Marx:

Tillgången på *huvuden* som sedan -48 kommit över till proletariatet från andra klasser verkar sedan dess fullständigt ha torkat ut, och det i alla länder. Det verkar som om arbetarna mer och mer måste göra det *själva*.²²

Det var ett oförbehållsamt konstaterande av fakta. Ännu senare, inte långt innan det i efterdyningarna till en valseger skedde en tillströmning av intellektuella till det tyska partiet, skrev Engels ironiskt att Kautsky "hävdar att han har hittat en mycket bra filosofie doktor. Om han *verkligen* är bra så kommer han att vara mycket välkommen."²³

3. Bland de minst välkomna rekryterna var *misslyckade intellektuella*, de som inte klarade av konkurrensen och sökte grönare ängar där de kunde utöva sin torftiga begåvning. Några exempel finns till hands som råkar gälla studenter. I ett brev från 1883 konstaterade Engels:

strax före antisocialistlagens genomdrivande erhöll partiet bland sina nya medlemmar en del kälkborgerliga element – huvudsakligen bestående av akademiska överliggare – som man fortfarande måste hålla ögonen på ...²⁴

21 Engels, "Brev till Bernstein", 17 augusti 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 215.

* Titeln och målet för Bernsteins artikelserie i två delar var påståendet: "Vi [partiet] saknar intellektuella", vilket var det påstående som han tog itu med att förneka. "Om vi måste vänta tills vi i några större antal har omvänt lärda män etc. till socialismen", skrev han, "så kan våra motståndare slappna av vid gott mod: på det sättet kommer vi *aldrig* att komma någon vart." Det är så, förklarade han, därför att de härstammar från borgarklassen och i sina intressen och levnadssätt fortfarande är knutna till den. "Det finns ett obetydligt antal undantagsfall då en lärd man vågar gå mot de sociala uppfattningar som är förhärskande i samhället", och även då oftast bakom stängda dörrar. "Och av de 'bildade personer' som har vågat bryta med sin klass' fördomar, har återigen den överväldigande majoriteten gjort detta tack vare arbetarrörelsens stadiga tillväxt. Det hänger bara på det sistnämnda, arbetarklassens rörelse, och ju mer intensivt och övertygande rörelsen slår sig fram, desto snabbare kommer den att uppmuntra de mer intelligenta krafterna att komma från de bildade klasserna för att ansluta sig till den ... Detta är inte platsen att tala om de faror som denna tillväxt kan innebära för socialdemokratien, det handlar bara om att klargöra att dessa intellektuella anslutning beror på arbetarrörelsens storlek, inte tvärtom. Denna anslutning kan som mest fungera som en måttstock på vår styrka, deras inflöde kommer alltid att bara vara en sekundär fråga. I de mest gynnsamma fallen tillhandahåller de värdefulla medkämpar på det politiska området. I den ekonomiska klasskampen är dess inflytande nästan noll." (Bernstein, "Es fehlt uns ein Intelligenzen" (artikel 2), *Sozialdemokrat*, 11 augusti 1881.) Gentemot intresset för detta skikt av borgerliga intellektuella ställde han rekryteringen av det "bildade proletariatet" som vi tar upp mer om senare i detta kapitel.

22 Engels, "Brev till Marx", 11 februari 1870, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 441.

23 Engels, "Brev till Bernstein", 13 september 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 361.

24 Engels, "[Brev till Bernstein](#)", 27 februari – 1 mars 1883, på marxists.org.

Samma huvudtema finns i ett brev från 1891 som talar om ”de studenter som drevs till socialdemokratin av rädsla för tentamina”.²⁵ Studenter uppträder här eftersom de fallen går att bekräfta objektivt, men de är ingalunda det största problemet. Den varianten ska dock inte blandas ihop med en helt annan sort: de *besvikna intellektuella* som inte kan förverkliga sina intellektuella strävanden under borgerliga förhållanden och vänder sig till en alternativ värld av skäl som inte har med deras karriär att göra.

4. Ett annat positivt element utgörs av de underbetalda överexploaterade intellektuella arbetarna, som på grund av att deras bidrag värderas lågt av det borgerliga samhället befinner sig på ett nästan proletärt existensminimum. I detta sammanhang uppstår begreppet ”intellektuell proletär” eller ”litterär proletär” och liknande – ganska vanligt inom den socialistiska litteraturen och ibland använt även av Marx och Engels. Denna litteratur misslyckades ofta att skilja mellan två olika betydelser hos begreppet. I Marx’ begreppsvärld skulle den enda vetenskapligt exakta användningen av *intellektuell proletär* syfta på de intellektuella arbetare (som analyserades i det föregående kapitlet) som faktiskt producerar mervärde för en kapitalistisk företagare – genom att låt oss säga ”på industriellt sätt” producera ett ”Ekonomiskt kompendium” för en utgivare, för att ta ett redan använt exempel.²⁶ Men lika legitimt var en bildlig användning där vissa underbetalda intellektuella arbetare kallades ”proletära” för att betona att de oavsett begåvning förblev fattiga och egendomslösa, det vill säga delade dessa sidor av proletariatets levnadsförhållanden. På detta sätt talade Marx om skollärare på landsbygden som ”den lärda klassens proletärer”.²⁷ Dessa hänvisningar till det ”intellektuella proletariatet” blev ännu vanligare på Andra internationals tid, speciellt när de vetenskapliga skillnaderna inte var viktiga av publicistiska skäl.

Hursomhelst skulle Marx bli betydligt mer välkomnande mot dessa mer eller mindre intellektuella element, som smälte samman med den proletära rörelsen i egenskap av exploaterade de också, än mot borgerliga intellektuella som kom från annat håll.

5. En av de mest förkastliga typerna var medlöparen som ville ha en fot i båda lägren, utan att kapa banden till det borgerliga etablissemangen. Engels betraktade dr Max Quarck (som senare verkligen anslöt sig till partiet) som urtypen för denna variant:

Denna Quarck är en av ett halvdussin unga lärda människor som driver omkring i gränslandet mellan vårt parti och katedersocialismen [akademisk statssocialism], aktar sig väldigt noga för att ta de risker som det innebär att bli förknippade med vårt parti och ändå förväntar sig att skörda alla fördelar som går att vinna av en sådan förbindelse. De gör livlig propaganda för *das soziale Kaisertum der Hohenzollern* [Hohenzollerns sociala monarki] (som Quarck har hyllat på ett hänfört sätt), för Rodbertus mot Marx ... och speciellt för varandra.²⁸

För sådana element kunde deras privilegierade status som Tänkare i arbetarrörelsen utnyttjas för att få någon sorts prestige inom det intellektuella etablissemangen. Engels varnade för de karaktärlösa typer som drivs av ”behovet att komma framåt, inte i arbetarnas utan källborgarnas ögon, som en Mycket Viktig storhet som inte längre är den fruktansvärda människoätare som han tas för.”²⁹

6. Alltså var en intellektuells motiv för att komma över till den proletära rörelsen alltid viktig för prognosen. Men *varför* översattes ofta till *när*. När partiet hade valframgångar öppnade sig karriärmöjligheter för ideologerna. När fackföreningsrörelsen blev respektabel kunde pennfäktarna och språkrören få säkra jobb. När partiet blev lagligt kunde progressiva politiker ge fritt spelrum åt sina

25 Engels, ”Brev till Bebel”, 9-10 november 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 212.

26 Se ovan kapitel 16, s 333, not 26.

27 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 61.

28 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 17 januari 1886, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 1, s 331f.

29 Engels, ”Brev till Bernstein”, 13 september 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 360.

goda avsikter utan att besväras av polisen och dessutom vara säkra på att få bra recensioner när de fördömde trångsynta klasskampsdogmer som kunde skada partiet genom att beröva dem så utmärkta rekryter som dem själva. Vi kommer att se exempel på de tidsperioder då detta hände.

4. *Strömningar bland radikala intellektuella*

Det tyska partiet började göra sina första imponerande framsteg efter Marx' död, så frågan om radikala intellektuella i sin mest tillspetsade form föll främst på Engels' lott. Men den första större episod som pekade på det kommande problemet ägde rum 1879 ("de tre Zürich-medlemmarnas manifest" eller Höchbergs strömning), och vi kommer att se Marx' våldsamma reaktion i flera sammanhang.

En bra inledning till det övergripande mönstret finns i ett öppet brev som Engels publicerade 1890. Det orsakades av en fraktion av unga intellektuella i det tyska partiet som kallade sig själva *Jungen* (ungdom). Deras positiva sida var att de angrep de socialdemokratiska parlamentarikernas begynnande opportunistiska förfall, men den ståndpunkt de ställde mot det var elitistisk och sekteristisk. (Gruppens ledare slutade till största delen som auktoritära högerpolitiker.)³⁰ Engels höll sig borta från skärmytslingen tills gruppens tidning utnyttjade hans namn offentligt som om han var anhängare till dem, ett knep som är vanligt när litterära klickar krigar. Han blev då tvungen att slå fast sin uppfattning lika offentligt. Här är vi intresserade av hans analys av gruppen som ett kotteri av radikala intellektuella.

Engels' öppna brev kartlade en stor del av området:

Vad gäller teorier, återfinner jag i den [gruppens tidning] ... en ihärdigt förvrängd "marxism", som för det första kännetecknas av ett stort missförstånd av den ståndpunkt som de säger sig företräda, för det andra av en skriande okunskap om ständigt avgörande historiska fakta, för det tredje av en medvetenhet om sin egen obeskrivliga överlägsenhet som är så tacksamt uppenbar för tyskar med litterära intressen ...

Vad gäller praktiken anser jag den vara ett lättsinnigt åsidosättande av partikampens alla verkliga villkor, ett dödsföraktande "övervinnande av hinder" i fantasin, som förvisso gör heder åt författarnas ungdomliga glöd, men som vid översättningen från tanke till verklighet skulle kunna begrava till och med det starkaste parti med miljontals medlemmar under hela motståndsvärldens välförtjänta skratt. Och att inte ens en liten sekt kan tillåta sig själv en sådan akrobatisk politik utan att straffas – det har dessa herrar sedan dess haft egna erfarenheter av ...

Framförallt, och sammanfattningsvis:

Låt dem inse att deras "akademiska utbildning" – som hursomhelst behöver en grundläggande självkritisk granskning – inte ger dem någon officersfullmakt med anspråk på en motsvarande post inom partiet, att alla måste tjäna bland gemene man i vårt parti, att ansvarsposter i partiet inte går att erövra bara med hjälp av litterär begåvning och teoretisk kunskap, även om båda dessa utan tvivel finns närvarande, men att det dessutom krävs en djupgående bekantskap med partikampens villkor och vana vid dess former, prövad personlig tillförlitlighet och en sund karaktär, och till sist villighet att ansluta sig till leden av kämpar – kort sagt att de "akademiskt utbildade personerna" på det hela taget har mycket mer att lära sig av arbetarna än vad de sistnämnda har att lära av dem.³¹

30 För en redogörelse för *Jungen*-fraktionen och dess öde, se Lidtke, *The Outlawed Party: Social Democracy in Germany, 1878-1890*, Princeton: Princeton University Press 1966, s 305-319 (för fler referenser, se fotnot s 319). Även Landauer, *European Socialism*, Berkeley: University of California Press 1959, band 1, s 295-298.

31 Engels, "Antwort an die Redaktion der 'Sächsischen Arbeiter-Zeitung'", 7 september 1890, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 69f.

Detta berör eller antyder några av de viktigare tendenser som uppstår när ”akademiskt utbildade personer” går med i en rörelse som domineras av arbetarmedlemmar och byggs upp av arbetaraktivister. Låt oss närmare utveckla fem sådana tendenser, till att börja med en som inte direkt exemplifieras av *Jungen*.

1. Reformism och förborgerligande.

Jungen hade till en början visserligen sett ut som en vänsterströmning, men huvudtendensen bland de intellektuella nya medlemmarna i det tyska partiet befann sig till höger, det vill säga lutade åt att visa sig tillmötesgående mot den borgerliga värld som de inte bröt med.

Som ett svar på Bismarcks införande av de antisocialistiska lagarna föregående år, publicerade en trio av ledande ”snobbiga lärda personer” (för att använda Marx’ favoritbeteckning) 1879 en programmatisk artikel som innehöll det första öppna förslaget om att omvandla partiet till ett förborgerligt socialreformistiskt parlamentariskt parti. Frågan var ganska allvarlig eftersom det var sannolikt att trios ledare, Karl Höchberg, en rik ättling till en bankfamilj, skulle komma att anförtros lanseringen av partiets emigranttidning, eftersom han kunde tillhandahålla pengarna för att göra det. I denna artikel, skrev Engels till en vän,

visar [de] sig vara helt vanliga borgare, fridfulla filantroper. De anklagar partiet för att alltför uteslutande ha varit ett ”*arbetarnas parti*”, för att ha provocerat fram bourgeoisiens hat, och de gör anspråk på att rörelsens ledning ska bestå av ”bildade” borgare av deras eget slag.³²

I mitten av september skickade Marx och Engels en cirkulärskrivelse om denna kris till partiets ledning. Det är ett av de tre-fyra viktigaste politiska uttalanden som de någonsin skrivit, och vi kommer att få anledning att komma tillbaka till det flera gånger. Marx skrev till en vän att partiet behövde en helt annan sorts redaktionell begåvning, en redaktör som skulle hålla ”kopplet av filosofie doktorer och studenter etc., och det professorssocialistiska [*Kathedersozialismus*] anhanget som krämar sig i *Zukunft* [Höchbergs tvåveckorstidning] ...” på armlängds avstånd. Höchbergs trio gynnade tvärtom de parlamentariska tokerierna.

Dessa gynnare – teoretiska nollor, praktiska odågor – vill ta gadden ur socialismen (som de har kokat ihop efter några universitetsrecept) och i synnerhet det socialdemokratiska *partiet*, upplisa arbetarna, eller som de framställer det, med hjälp av sin egen förvirrade halva kunskap ge dem ”element av utbildning”, och framförallt göra partiet respektabelt i brackornas ögon. De är eländiga *kontrarevolutionära* pratkvarnar.

Höchberg hade kommit till London för att informera Engels, och han ”blev alldeles paff när Engels sa till honom rakt ut att han är en ’fridfull’ evolutionär och förväntar sig att proletariats befrielse faktiskt ska komma från ’lärda borgare’, det vill säga folk som han.”³³

Tre år skrev Engels till samma vän, och hänvisade tillbaka till det misslyckade försöket från dessa ”herrar akademiker” i partiet ”att genomföra en vändning i riktning mot en reaktionär, borgerlig, ofarlig och bildad tendens”. Höchbergs program hade ”krävt att partiets uppträdande skulle vara mer bildat [edicated]* och respektabelt, mer presentabelt i salongerna.” De ”skulle med hjälp av mildhet och mjukhet, svansande och fromhet, till varje pris vilja be att få slippa de antisocialistiska lagarna, eftersom de gör processen kort med deras litterära levebröd.” När de antisocialistiska lagarna var avskaffade förväntade han sig att de ”kommer att bilda en egen högerflygel, och i så fall

32 Engels, ”Brev till Becker”, 15 september 1879, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 392.

33 Marx, ”Brev till Sorge”, 19 september 1879, Marx/Engels, *Werke*, band 34, 411-413.

* Engels använde ofta *edicated* [*jebildet*], en ironiskt underklassig form av *educated*, i sina brev för att häna de intellektuella anspråken från universitetsutbildade medlemmar, som bevärdigat sig att erbjuda rörelsen sin begåvning. Vi kommer att se det många gånger på de följande sidorna.

kommer vi att kunna underhandla med dem från fall till fall, tills de slutligen och definitivt faller på ändan.”³⁴

Men när partiet blev starkare under valen, och sålunda blev ”möjligt” för vänsterintellektuella som visade en försiktig hänsyn till sin ställning i den borgerliga världen, blev problemet bara värre. 1884 uttryckte Engels följande åsikt, och antydde att det inte var så illa att en partitidskrift möjligen kunde upphöra:

Det blir alltmer uppenbart att den stora majoriteten av partiets *litterära* personer* i Tyskland är opportunister och mesar, som ur *litterär* synvinkel känner sig alldeles hemma – oavsett hur obehaglig de antisocialistiska lagarna må vara för dem ur pekuniär synvinkel. De kan uttrycka sig utan minsta hinder – vi är förhindrade att ge dem en örfil. Att bara fylla en sådan tidskrift varje månad kräver således en enorm mängd tålmodigt överseende, för att gradvis se den över-
svämmas av filantropi, människovänlighet, sentimentalism och vadhelst Freiwalds, Quarcks, Schippels, Rosus’ antirevolutionära olater kallas.³⁵

Ett år senare gjorde partiets parlamentariker ett av många försök att styra in rörelsen mot reformpolitikens fridfulla tillflykt. Som vanligt kopplade Engels detta till de borgerliga bildade element som beklädde partiets toppskikt, medan partiets djupa led var överväldigande proletära:

Grälet i det tyska partiet förvånade mig inte. I ett land av småborgerliga kälkborgare [*Spiessbürger*] som Tyskland är det givet att partiet också måste ha en kälkborgerlig ”bildad” höger, som det i det avgörande ögonblicket kommer att skaka av sig. Den kälkborgerliga socialismen i Tyskland härrör från 1844 och kritiserades redan i *Kommunistiska manifestet*. Den är lika odödlig som de tyska kälkborgarna själva.³⁶

Dessa personer, tillade han, ”kväver partiets proletära natur och försöker ersätta den med en grov, estetisk, sentimental, kraftlös och livlös filantropi.”

2. Abstrakt politik och sentimental socialism.

Ett av de särdrag som intellektuella är behäftade med, och som Marx var speciellt känslig för, är att ersätta verkligheten med abstraktioner, att göra teorierna substanslösa. Av historiska skäl som Marx mer än en gång förklarade var det mer utbrett bland tyska intellektuella än någon annanstans. Till och med under loppet av striderna under 1848 års revolutionära uppsving tog han tillfället i akt att kommentera denna aspekt hos de borgerligt liberala vetenskapsmän som bredde ut sig i Frankfurts nationalförsamling – ”professorsförsamlingen” som han kallade den.

Herrar professorer som ”gör historia” till sin egen förnöjelse måste låta sådana saker hända som bombardemanget av Wien, mordet på Robert Blum, Windischgrätz’ barbari! Dessa herrar, som har Tysklands kulturella historia så nära sitt hjärta, låter Jellachich och hans kroater utöva denna kultur i praktiken! Medan professorerna gör teori av historien följer historien sin egen stormiga kurs, och bryr sig föga om dessa herrars professorers historia.³⁷

En typisk form för detta intellektuella abstrakta tänkande som dök upp i rörelsen var att underordna den sociala kampen under och ge företräde åt en rent ideologisk *-ism* – till exempel ateismen som

34 Engels, ”Brev till Sorge”, 20 juni 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 333.

* *Litterära* syftar på att skriva för rörelsen, inte att skriva allmän litteratur eller skönlitteratur. Partilitteratur betyder skrifter som publiceras av eller för partiet. (Härav Marx’ typiska användning av *lärd person* [literati] i samma betydelse.)

35 Engels, ”Brev till Kautsky”, 19 juli 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 176.

36 Engels, ”Brev till Becker”, 15 juni 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 328.

37 Marx, ”Die Frankfurter Versammlung”, *Neue Rheinische Zeitung*, 23 november 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 43.

social rörelse. Detta tänkande fanns bland de få intellektuella som drogs till Första internationalen, bland annat Peter Fox, med vilken Marx hade ett gott samarbete. Men Fox' svaghet var att hans tidigare kontakter med arbetare bara hade varit som propagandist för ateismen. Marx kommenterade: "Men det är så lätt att få gehör för rationalismen bland de engelska arbetarna att man måste se upp väldigt mycket så fort lärda personer, borgare eller halvt lärda deltar i rörelsen."³⁸ Problemet var benägenheten att *ersätta* klassrörelsens angelägenheter med den sortens ideologiska sysslor. Under de efterföljande hundra åren skulle det komma att bli ett oräkneligt antal exempel på detta.

För Marx är på liknande sätt "sentimentalism" en fråga om att *ersätta* en klasskampslinje i sociala och politiska frågor med en betoning på det sentimentala. Han hade heller ingen större användning för dagdrömmande propaganda i pressen: "Du lär ha märkt [skrev Marx till en vän] att halvt lärda kälkborgerliga fantasier då och då uppträder i *Volksstaat*. De här sakerna kommer från lärare, filosofie doktorer och studenter."³⁹

Efter sammanslagningen med lassalleanerna 1875 började Marx känna en viss doft från en del av de nya "bildade elementen" i det förenade partiet:

En rutten anda gör sig kännbar i vårt parti i Tyskland, inte så mycket bland massorna som bland ledarna (både överklass- och "arbetar"-ledarna). Kompromissen med lassalleanerna har också lett till en kompromiss med andra mellanliggande element: i Berlin (via [Johann] Most) med Dühring och hans "beundrare", men också med ett helt gäng halvmogna studenter och superförståndiga filosofie doktorer som vill ge socialismen en "högre, idealistisk" inriktning, det vill säga ersätta dess materialistiska grund (som kräver att alla som försöker använda den verkligen studerar den på ett seriöst, objektivt sätt) med en modern mytologi med gudinnorna Rättvisa, Frihet, Jämlikhet och Broderskap. Doktor Höchberg, som ger ut *Zukunft*, är en representant för denna strömning och har "köpt in sig" i partiet – med de allra "ädlaste" avsikter antar jag, men jag ger fasen i hans "avsikter". Något mer bedrövligt än hans program i *Zukunft* har sällan sett dagens ljus med mer "blygsam förmäthenhet".⁴⁰

Detta var två år innan Höchbergs "ruttna anda" framträdde som fullfjädrad öppen reformism under det tidigare nämnda utbrottet.

3. Instabilitet och extremism.

De borgerliga intellektuella är mer avskilda från den samhälleliga verkligheten, eller försöker vara det, och kan i vissa fall hindras mindre av penningöverbägenheten, och han eller hon kan därmed vara mer ombytlig, oberäknelig och instabil än de flesta arbetare – åtminstone vad gäller teorier, om än inte handlingar. Detta mönster syns allra tydligast hos studenter, som trots allt är blivande intellektuella, och är relativt obundna av ansvarigheter. Inom den socialistiska rörelsen har en stor andel av de intellektuella i allmänhet befunnit sig inom högern och i mer exotiska ultraradikala sekter – i det sistnämnda fallet ofta som en anhalt till den förstnämnda, som fallet *Jungen* illustrerade. Svängar hit och dit är ett karakteristiskt drag. Marx kommenterade till och med detta angående det faktum att hans egna skrifter sålde så bra i Ryssland – till de bildade klasserna så klart, inte till massorna.

Men vi ska inte göra en alltför stor affär av det. Den ryska aristokratin har i sin ungdom utbildat sig i tyska universitet och i Paris. De jagar alltid efter det mest extrema som Väst kan erbjuda. Det är rent frosseri, så som en del av den franska aristokratin praktiserade på 1700-talet. *Ce n'est pas pour les tailleurs et les bottiers* [Det är inte för skräddare och skomakare] sa Voltaire på den tiden om sin egen Upplysning. Det hindrar inte samma ryssar från att, när de en gång

38 Marx, "Brev till Engels", 10 december 1864, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 39.

39 Marx, "Brev till Sorge", 4 augusti 1874, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 636.

40 Marx, "Brev till Sorge", 19 oktober 1877, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 309.

hamnar i statlig tjänst, bli skurkar.⁴¹

Samma sort återfanns bland de intellektuella som drogs till bakunisternas tal om att avstå från politik, ”social avveckling” och andra svulstiga fraser.

Dels låter allt detta väldigt radikalt och bra, och dels är det hela så enkelt att man på fem minuter kan lära sig det utantill; därför har teorin hastigt vunnit anhängare också i Italien och Spanien bland unga advokater, [filosofie] doktorer och andra doktrinära personer.⁴²

Dessa personer är inte seriösa. Mönstret åtföljs av amatörmässighet. Ett av Engels’ sista brev konstaterade problemet med

ett land som Italien, där socialistpartiet precis som alla de andra partierna lider av att ha invaderats som av gräshoppor, av den ”deklarerade borgerliga ungdom” som Bakunin var så stolt över. Resultatet: ett myller av litterär amatörmässighet som bara alltför ofta förvandlas till sensationsmakeri, och med nödvändighet följs av en kotterianda som dominerar pressen.⁴³

Det är inte bara de individuella personernas personliga särdrag som formar detta mönster. Tvärtom dyker dessa särdrag upp allmänt och regelbundet, eftersom de härrör ur en socialt formande kraft. Dessa personer har bråttom, de är otåliga – inte nödvändigtvis på grund av simpel karriärism, utan därför att de har så många andra livsalternativ som drar i dem. De är fulla av förakt mot en linje som kräver långvarigt knogande och väntan – till skillnad från arbetare som knogar på och väntar större delen av sina liv. Engels använde det bitska galliska talesättet: ”*Cet homme n’ira pas loin, il ne sait pas attendre*” – Den här personen kommer inte att gå långt, han vet inte hur man ska vänta – på H M Hyndman, den mest inbitna borgare som någonsin har lett en självutnämnd marxistisk grupp.⁴⁴ Mönstret ”bli rik snabbt”, inom politiken såväl som på andra ställen, avslöjar en borgerlig mentalitet.

4. Elitism och auktoritärt styre

Den kanske mest framträdande tendensen bland intellektuella – som är inbyggd på grund av deras ensidighet – är att anta att bildad begåvning på ett naturligt sätt är överlägset, och att det är deras privilegium att bli herdar som leder flocken av oupplysta.

Det innebär inte nödvändigtvis att elitistiska intellektuella själva strävar efter rollen som auktoritär ledare, en roll som vanligtvis ligger utanför deras smak eller förmåga. Men det innebär att de har en tendens att stöda, rättfärdiga eller acceptera behovet av någon sorts kontroll uppifrån av de underlägsna massorna, i synnerhet om ledaren är upplyst nog att inse de intellektuellas anspråk på en speciell ställning som första ställföreträdare. Följaktligen verkar denna strömning med lika stor myndighet i en parlamentarisk omgivning som under en diktatur, och denna diskussion är inte på något sätt speciell för diktaturer. Men extrema diktaturer visar alla tendenser på ett extremt sätt, och därmed allra tydligast. 1852 angrep Marx, i en artikel till *New York Tribune*, de självutnämnda demokrater som stod i maskopi med Bonapartes regim, varav en del till och med såg upp till denna urfascistiska despot som revolutionens hopp.⁴⁵ Marx besvarade de oundvikliga invändningarna oförblommerat:

41 Marx, ”Brev till Kugelmann”, 12 oktober 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 567. Jämför ett liknande yttrande i Annenkov, *The Extraordinary Decade. Literary Memoirs*, Michigan: University of Michigan Press 1968, s 165f.

42 Engels, ”*Brev till Cuno*”, 24 januari 1872, på marxists.org.

43 Engels, ”Brev till Turati”, 28 juni 1895, Marx/Engels, *La Corrispondenza di Marx e Engels con italiani 1848-1895*, Milano: Feltrinelli 1964, s 608.

44 Engels, ”Brev till Kautsky”, 19 juli 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 177.

45 I ett annat sammanhang konstateras detta mönster i *KMR*, band 1 s 250f.

Till herrarna i den demokratiska pressen, och i synnerhet den tyska demokratiska pressen, vilka som vanligt har skrikit högst, säger jag att de alla är kryptorojalister. Dessa herrar klarar sig inte utan kungar, gudar och påvar. Efter att knappt ha kommit ur sina gamla härskares ledband skapar de nu nya för sig själva och blir upprörda över de otrogna och rebeller som gör sig själva anstötliga genom att publicera obehagliga sanningar, avslöja komprometterande fakta och på så sätt begår majestätsbrott och helgerån mot de nyss upphöjda demokratiska gudarna och kungarna.⁴⁶

Marx' måltavla var de borgerliga lärdas benägenhet att gripa tag i maktens rockskört och söka frälsningen hos en frälsarhärskare (en lämpligt upplyst sådan), men under alla förhållanden inte hos de okunniga massorna som kunde vara barbariska nog att till och med revoltera mot sina intellektuella överordnade. Detta var ett genomgående ämne i Marx' och Engels' explosiva fördömanden av Höchbergs tendens 1879. I den tidigare nämnda cirkulärskrivelsen riktade de in sig på följande stycke i det de kallade "De tre Zürich-medlemmarnas manifest":

"Rörelsen, [skrev trion] som Lassalle ansåg vara eminent politisk och till vilken han uppmanade inte bara arbetarna utan alla ärliga demokrater att ansluta sig och *i vars spets* de oavhängiga företrädarna för vetenskapen och *alla av äkta människokärlek uppfyllda* män skulle marschera, förfläckades under J.B. v Schweitzers presidium till en *industriarbetarnas ensidiga intressestrid*." [Kursiveringen är Marx' när han citerar dem.]⁴⁷

Detta slog öppet fast en uppmaning att radera ut rörelsens klasskampskaraktär och ersätta den proletära socialismen med en påstått klasslös socialism anförd av borgerliga intellektuella från de bildade klasserna. Marx och Engels underströk detta:

Det socialdemokratiska partiet bör alltså enligt dessa herrars åsikt *inte* vara något ensidigt arbetarparti utan ett allsidigt parti av "alla av äkta människokärlek fyllda män". Detta skall det visa genom att ta avstånd från de råa proletära lidelserna och ställa sig under bildade, filantropiska borgares ledning för att "utbilda en god smak" och "lära sig god ton" ... Sedan kommer också "talrika anhängare ur de *bildade och besittande* klasserna att infinna sig ..."

Höchbergs artikel angav vidare att sådana element "inom samhällets så kallade högre skikt" behövs speciellt, eftersom "partiet [ännu] saknar ... män som är lämpade att företräda det i riksdagen". Bara i sällsynta fall kan den "enkle arbetaren" anförtros mandat som deputerad. På detta sätt knöt Höchbergs grupp uttryckligen en partiledning av bildade borgare till utvecklingen av en reformistisk parlamentarism. Kort sagt, avslutade Marx och Engels cirkulärskrivelsen, innebär trions åsikter detta: "arbetarklassen är ur stånd att på egen hand befria sig. Fördenskull måste den ställa sig under 'bildade och egendomsägande' borgares ledning, som ensamma 'har tillfälle och tid' att göra sig förtrogna med vad som gagnar arbetarna."⁴⁸

Marx – och i synnerhet Engels efter Marx' död – fortsatte att angripa det faktum att partiets riksdagsgrupp dominerades av bildade borgerliga opportunisterna som en omedelbar yttring av den "ruttna anda" som genomsyrade partiledningen och gjorde det nödvändigt med en splittring. Under hela årtiondet innan sin död rasade Engels mot "våra så kallade bildade personers skolfrökenaktiga högdragna snobberi",⁴⁹ som var den största faran för partiet, och upprepade varningen att detta krossade principen om den egna frigörelsen:

Dessa personer anser alltid att deras lilla utbildning är absolut outhärlig, och arbetarna ska inte

46 Marx, "Kossuth, Mazzini and Louis Napoleon", *New York Tribune* 1 december 1852.

47 Marx/Engels, "Cirkulärbrev till Bebel, Liebknecht, Bracke m fl", 17-18 september 1879, på marxists.org.

48 *Ibid.*

49 Engels, "Brev till von Boenigk", 21 augusti 1890, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 447.

befria sig själva tack vare den, utan de ska istället frälsas med hjälp av den. För dem är arbetarklassens frigörelse bara möjlig med hjälp av bildade borgarbrackor. Hur ska de stackars hjälplösa obildade arbetarna kunna ta hand om det själva!⁵⁰

1890 exemplifierades den förvärrade situationen av *Jungen*-fraktionen:

Det har varit en studentrevolt i det tyska partiet. Under de senaste 2-3 åren har en hop studenter, lärda män och andra unga deklasserade borgare strömmat in i partiet och kommit precis lagom för att besätta de flesta redaktionsposterna i de nya tidningar som breder ut sig, och som vanligt betraktar de de borgerliga universiteten som ett socialistisk Saint-Cyr som ger dem rätten att träda in i partiets led med en officers om inte rent av en generals grad ...

Dessa fina grabbar, vars kraflöshet bara kan mäta sig med deras arrogans, har fått stöd från partiets nya medlemmar i Berlin – den typiska berlinismen, som består av fräckhet, feghet, skrävel och *smort munläder* i en enda blandning, verkar för ett ögonblick ha kommit upp till ytan. Den utgjorde studentaristokratin kör.⁵¹

Partiet i Tyskland, skrev Engels till en amerikansk kamrat, är plågat ”av arroganta tyskar som vill leka lärare och befälhavare i en enda person och reta upp de infödda genom att lära dem till och med de bästa saker.”⁵² Denna ironiska användning av ”infödda” för arbetarna jämför underförstått de borgerligt bildade ”befälhavarna” med den inställning som finns bland kolonialister som ser sig själva som välvilliga herrar över sina underordnade.

Detta intellektualistiska syndrom var ingalunda speciellt för bildade snobbar i Tyskland. I Storbritannien hade de grundat en organisation, Fabiansällskapet, som Engels iakttog under ett antal år.

Du [Kautsky] ser något ofullbordat i Fabiansällskapet. Tvärtom är denna skara bara *alltför* fullbordad: en klick av borgerliga ”socialister” av diverse kaliber, från karriärister till sentimentala socialister och filantroper, som bara förenas av sin rädsla för arbetarnas hotande makt, och gör allt i sin makt för att omintetgöra denna fara genom att säkerställa *sitt eget* ledarskap, det ledarskap som ska utövas av de ”bildade”.⁵³

Fabianerna var

uppblåsta borgare som allra nådigast skulle nedlåta sig att befria proletariatet uppifrån om det bara vore förståndigt nog att inse att en så rå och obildad massa inte kan befria sig själv och inte kan uppnå någonting utom tack vare dessa smarta advokater, lärda personer och sentimentala kvinnor.⁵⁴

Deras amerikanska motsvarighet var Bellamyörelsens klassmedvetna borgerliga radikaler, som kallade socialismen för ”Nationalism”:

De är motsvarigheten till fabianerna i detta land. Ytliga och grunda som Dismal Swamp men fåfänga över den lysande storsinthet med vilken de som bildade borgare nedlät sig att befria arbetarna, i utbyte mot vilket de sistnämnda dock måste uppföra sig och lydigt utföra de bildade fantasternas och deras -ismers order.⁵⁵

Men detta var observationer utifrån. Engels' intresse återvände hela tiden till det tyska partiet, vars inre utveckling han kunde följa närmare. Det handlade inte bara om de borgerliga nya medlem-

50 Engels, ”Brev till Bernstein”, 13 september 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 360f.

51 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 27 augusti 1890, Engels & Lafargue, *Correspondence*, band 1, s 332.

52 Engels, ”Brev till Sorge”, 24 oktober 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 182.

53 Engels, ”Brev till Kautsky”, 4 september 1892, Marx/Engels, *Selected Correspondance*, s 447.

54 Engels, ”Brev till Sorge”, 11 november 1893, Marx/Engels, *Selected Correspondance*, s 65.

55 Engels, ”Brev till Sorge”, 19 april 1890, Marx/Engels, *Selected Correspondance*, s 411f.

marna: det gällde också partiledarna som fjäskade för de ”bildade” och svansade för dem. I toppen var det värsta fallet Wilhelm Liebknecht, som ”inte bara med öppna armar och utan att undersöka dem noga själv har välkomnat varje ’bildad’ man som varit halvt på väg att bli socialdemokrat. Dessutom är hans svärson, den fete slöfocken Bruno Geiser, en av de största vrålaporna.”⁵⁶ Senare, när de socialistiska arbetarnas fientlighet mot partiparlamentarikernas opportunism speciellt gällde Geiser, skrev Engels: ”Vi har främst Liebknecht att tacka för allt detta skräp, med sin förkärlek för bildade besserwisrar och folk med borgerlig samhällsställning som kan visas upp för kälkborgarna. Han kan inte motstå en lärd man eller en affärsman som flirtar med socialismen.”⁵⁷ Då och då fick Engels tillfälle att fälla liknande kommentarer om Liebknechts roll,⁵⁸ och tänkte utan tvivel speciellt på honom i följande stycke:

... våra grabbar i Tyskland är verkligen storartade karlar nu när de antisocialistiska lagarna har befriat dem från de ”bildade” herrar som före 1878 hade försökt undervisa arbetarna uppifrån med sin okunniga universitetsliknande förvirring – ett försök som bara alltför många av ”ledarna” tyvärr gav en hjälpande hand. Den här eländiga smörjan har inte avlägsnats helt och hållet ännu, men rörelsen har i alla fall återigen slagit in på en definitivt revolutionär väg.⁵⁹

Men i själv verket blev det de elitistiska intellektuella och de borgerliga karriärister som till slut segrade i partiet – i förbund med fackföreningsbyråkratin som de intellektuella hjälpte till att främja uppkomsten av. Men det är en annan och längre historia.

5. Sekterism och sektism

Här kan vi bara snudda vid detta problem, eftersom den övergripande frågan om partiorganisering, inklusive socialistiska sekter, kommer att tas upp i band 3. För att föregripa några slutsatser måste vi betona att sektism innebär tendensen att ställa socialismen som en God Tanke *mot* klassrörelsen som en bristfällig verklighet.

Eftersom kärnan i Marx’ politik är den centrala plats han ger klassens stridbara rörelse som sådan, oavsett dess program just då,⁶⁰ så finns det ingen socialism som skiljer sig mer från Marx’ socialism än en typiskt intellektuell mentalitet. Vi kommer att se varför Marx och Engels rasade mot en rad socialistiska sekter, en del av dem bildade av mer eller mindre marxistiska intellektuella, men nu får det räcka med att understryka att huvudskälet alltid var sektens uppfattning om förhållandet mellan den intellektuella tanken (förkroppsligad i sekten) och klassen i rörelse.

Tillsammans med den tidigare punkt 4 pekar det på orsaken till den nära förbindelse som funnits mellan intellektuella och sekter i den socialistiska historien: för det första förkärleken för att teorier skulle ha företräde före materiella intressen, och för det andra en elitistisk rädsla för massrörelser som inte kontrolleras av Överlägsna intellekt. Denna intellektualistiska rädsla för massor i självständig rörelse omvandlas till programmatiska begrepp genom att ställa som ultimatum att klassrörelsen måste mäta sig med intellektuellt fastslagna politiska normer innan den kan accepteras utan att smutsa ner.

Det är också därför det vanligaste testet har varit hur revolutionärer eller förmenta revolutionärer har ställt sig till en reformistisk fackföreningsrörelse som återspeglar arbetarklassen som den är i ett visst skede. Som vi förklarade i kapitel 4 ovan var det bara Marx’ teori som slog fast det nödvändiga bandet mellan en samhällsrevolution och reformistiska fackföreningar som klassens organisa-

56 Engels, ”Brev till Sorge”, 20 juni 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 335.

57 Engels, ”Brev till Bebel”, 22-24 juni 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 335.

58 Se exempelvis Engels, ”Brev till L Lafargue”, 17 januari 1886, Engels & Lafargue, *Correspondence*, band 1, s 332.

59 Engels, ”Brev till Becker”, 22 maj 1883, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 29.

60 Jmfr detta band, kapitel 1, avdelning 3.

tioner, bara hans teori såg fackföreningarna som ett revolutionärt faktum till och med när de har en revolutionsfientlig politik, bara hans teori såg den sociala kampen som en kamp där den grundläggande skillnaden inte gick längs teoretiska linjer utan längs klasslinjer.

För att framställa det på ett annat sätt: sektister såg i första hand socialismen som ett *begrepp att övertyga folket om*, det vill säga de betraktade socialismen på samma sätt som intellektuella brukar betrakta världen. Marx såg socialismen som ett nödvändigt resultat av proletariats kamp, hans teori hävdade att det var denna klass' egen kamp som skakade det kapitalistiska samhällets grundvalar, till och med under icke socialistiska ledare och redan på en relativt låg nivå. Marx och Engels upprepade gång på gång att "Varje reellt steg framåt är mera värt än ett dussin program."⁶¹ Radikala intellektuella ser ofta detta som ett förakt för teorier och som en bekräftelse av pragmatisk närsynthet, det vill säga de har inte en aning om vad det betyder.

Det innebär inte att den enda källan till sektismen under socialismens historia är de intellektuellas inflytande. Även om fenomenet på intet sätt är begränsat till intellektuella, så kan man slå fast följande: *sekten är en organisationsform som i typfallet är besläktad med de intellektuella som radikala elitister*. (I icke radikala sammanhang och masspartier är den motsvarande formen ofta klickar eller akademiska kotterier.) Sekten utgör en organisatorisk förpackning som uttrycker de intellektuellas förkärlek för elitistiska metoder för att få inflytande – ty deras styrka är deras huvuden och inte deras antal, pengar eller muskelstyrka; den uttrycker deras hävdande av teoriernas företräde framför materiella intressen – ty de kan bara erbjuda de förstnämnda; och den uttrycker deras benägenhet att försöka isolera sig från massorna, dessa mörka massor som främst gör intryck på deras medvetande som en farligt okontrollerbar brutal organism.

5. Intellektuell elitism: fallet Lassalle

Marx' karriär var nerlusad av konflikter med intellektuellt elitistiska strömningar.

Vi har redan diskuterat Marx' tidigaste angrepp på en tendens som var uttryck för en fullt utvecklad intellektuell elitism: hans polemik mot gruppen kring Bauer i *Den heliga familjen*.⁶² Vid denna tidpunkt, senare delen av 1844, höll även även den unge Engels på att bli medveten om den nedlåtande arrogansen hos de intellektuella kretsar som han och Marx hade börjat bryta med. I ett brev till Marx (blott hans andra) förutsade han satiriskt att Bauers grupp skulle komma att upptäcka en ny Messias som skulle bygga ett nytt Jerusalem, komplett med välplanerade dass, varefter den skulle "förkunna att den är fullkomlig, att den förenar kapital, talang och arbete i sitt eget huvud, att allt som producerats har producerats av *den* och inte av de vanmäktiga massorna – och lägga beslag på allt för egen del."⁶³

Men som Marx' vän Heine sjöng ungefär vid samma tidpunkt: "*Andra tider och andra fåglar! / Andra fåglar och andra sånger!*"⁶⁴ När den tyska socialdemokratiska rörelsen grundades på 1860-talet under ledning av Ferdinand Lassalle sjöng denne klyftiga man inte de baueritiska elitisternas ganska enfaldiga sånger, som var så naiva att de öppet fördömde de dumma massorna.

Lassalle är ett av de få undantagen från regeln att intellektuella själva inte strävar efter att vara den främsta ledaren. Har talar vi inte om Lassalles politiks huvudsakliga linje (statssocialism),⁶⁵ och inte heller i första hand om hans strävan att bokstavligen talat bli diktator över arbetarrörelsen, utan istäl-

61 Marx, "*Brev till Bracke*", 5 maj 1875, på marxists.org. [I engelska originalet står "Every step of real movement ... " - öa.]

62 Se *KMR*, band 1, kapitel 10, speciellt avdelning 4-5.

63 Engels, "Brev till Marx", 19 november 1844, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 13.

64 H Heine, *Atta Troll: en sommarnattsdröm*, Stockholm : Bonnier, 1926, sista stycket. [Här nyöversatt – öa.]

65 Det kommer att tas upp i band 3.

let om hans självbild av att vara intellektuell härförare inom politiken* och Marx' reaktion på denna sida hos Lassalle.

Marx blev första gången medveten om Lassalles "längtan efter diktatur" 1856, utan att först helt tro på de första rapporterna som kom till honom.⁶⁶ Men 1862-1863 var mönstret uppenbart.⁶⁷ 1863 skickade Lassalle en pamflett som han skrivit till Marx, och i vilken han visade att han var ute efter ledningen över den tyska arbetarrörelsen. Marx kommenterade i ett brev till Engels:

Med viktig min bollar han med fraser som han har lånat av oss, och betar sig på det hela taget som om han var den framtida arbetardiktatorn. Frågan om lönearbete mot kapital löser han "som en barnlek" (ordagrant). Arbetarna måste nämligen agitera för *allmän rösträtt* och sedan skicka personer som honom "beväpnade med vetenskapens [*Wissenschaft*] dragna svärd" till deputeradekammaren.⁶⁸

Så här hade Lassalle uttryckt det i pamfletten, som riktade sig till arbetarna:

När den [allmän rösträtt] kommer så kan ni lita på den, det kommer att finnas män vid er sida som förstår er ställning och är hängivna er sak – män beväpnade med vetenskapens skinande svärd, som vet hur man ska försvara era intressen. Och då kommer ni, de egendomslösa klasserna, bara att ha er själva och ert dåliga röstande att skylla på om de som representerar er sak fortfarande är i minoritet ...⁶⁹

Detta är en öppen hjärtig framställning av den inställning som senare skulle intas av de flesta socialdemokratiska deputerade som välsignats med en borgerlig utbildning, och som tänkte i termer av *vi* och *dom* – där de sistnämnda var de okunniga arbetarna som ibland ställde till bråk genom att understå sig att befalla sina representanter.

I ett avseende var Lassalle exempel på en elitistisk intellektuell som klättrade upp till maktens höjder. "Arbetardiktatorns" mantel var bara förspelet till ett högre mål: att lotsa kejsaren i riktning mot en social monarki, det vill säga en förment antikapitalistisk välfärdsregim genomförd av den kungliga makten, inte baserad på borgarklassen utan på en arbetarklass som hade organiserats som Lassalles verktyg. Marx insåg detta fullt ut 1865, även om de hemliga dokument som klart och tydligt uttalade Lassalles mål inte avslöjades förrän mer än 50 år senare. Marx sammanfattade det med hjälp av rollgestalterna i Schillers *Don Carlos*: "På samma sätt som Miquel och hans anhängare ville hälsa den av den preussiske fursten inledda 'nya eran' för att smida sin egen lycka under preussiskt beskydd, ville Lassalle samarbeta med det preussiska kungadömet (med Bismarck som kopplare) för att främja proletarietets intressen."⁷⁰ Markis Posa var en vanligt förekommande förebild för en God kunglig rådgivare som visade progressiva ambitioner i monarkens vänsteröra.⁷¹

Marx' och Engels' diskussion med Lassalle om dennes poetiska drama *Franz von Sickingen* är också upplysande. Det var talande att den hjälte som Lassalle valde ut för den aktuella perioden inte

* Det är i denna mening Lassalle kan kallas intellektuell, om man prompt vill det. För våra syften är det viktiga hans roll som en Bildad Borgare som nedlåter sig att ställa sig i ledningen för arbetarrörelsen.

66 Se Marx, "Brev till Engels", 5 mars 1856. Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 27 f.

67 Se bland annat Jenny Marx' redogörelse i *Reminiscences of Marx and Engels*, Foreign Languages Publishing House; Marx, "*Brev till Kugelmann*", 23 februari 1865, på marxists.org; de flesta beläggen finns i D Footmans utmärkta biografi, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, Yale University Press 1947.

68 Marx, "Brev till Engels", 9 april 1863, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 168.

69 Citerat i Footman, *Ferdinand Lassalle...*, s 167 f.

70 Marx, "*Brev till Kugelmann*", 23 februari 1865, på marxists.org. [I engelska originalet står "Markis Posa" istället för Miguel, och även namnet Uckermark – öa.]

71 Marx' syftning kan ha utformats efter Heines användning av denna liknelse i sin dikt "Georg Herwegh", *Neue Dichte* (1844), där "Uckermark" används på samma sätt.

var en ledare för bondekriget (som Thomas Münzer) utan ledaren för riddarnas opposition, Sickingen – en opposition som visserligen gjorde uppror mot furstarna men samtidigt levde på att suga ut bönderna. Både Marx och Engels påpekade detta i separata brev. Marx tillade att Sickingen och hans andreledare Ulrich von Hutten ”alldeles som den *bildade* polska adeln av 1830 å ena sidan gjorde sig till instrument för de moderna idéerna, å andra sidan faktiskt företrädde ett reaktionärt klassintresse.”⁷² Det är inte första gången som Marx betonar att en reaktionär klass’ intressen kan höljas i både moderniserande och reaktionära idéer.

Sickingen framställdes inte som en intellektuell (lika lite som Rudolph av Gerolstein i Sues *Paris mysterier*). Men även om Lassalle i ett brev till Marx talar nedsättande om Ulrich von Hutten just på grund av att han *var* en intellektuell snarare än en statsmannalik handlingsmänniska som Sickingen, så vet vi nu att Lassalle i själva verket personligen identifierade sig med Hutten, inte Sickingen.⁷³ Således pekas vi åter i riktning mot Sues förhållande till Rudolph: den intellektuelle förhållig ledaren till häst, som i sin tur visar sig vara värdig genom att lyssna till den förstnämndes visdomsord. Den filosofiska kungen vägleds av kungens filosof, som är den klokaste tjänaren i maktens följe, skolläraren använder sin stav vid mästartens sida.

6. ”Dess stora intellekts höjder”

En annan beståndsdel i Marx’ hållning till de intellektuellas förhållande till arbetarrörelsen som vi inte får förbise kommer säkert att förnärma intellektuella. Det var hans i allmänhet låga uppfattning om de intellektuella kvalitéter som de intellektuella hade, det vill säga de borgerliga tänkare som, oavsett sin politik, inte lyckades bryta med de snäva och förvanskande ramar som skapades av de förhärskande idéerna i deras klassamhälle. Denna åsikt fick en syrligt uttrycksfull form i *Kapitalet*:

Vi får väl mäta vår nutida bourgeoisies platthet genom att beskåda de höjder, som deras ”stora andar” kan nå.⁷⁴

Måltavla här var John Stuart Mill som ekonom, men Marx hade få gunstlingar bland de postricar-dianska ekonomerna – utom kanske att han riktade speciell uppmärksamhet åt Malthus som en intellektuell bluff. Marx ansåg att Mill var fruktansvärt ”andefattig”, som han säger i sitt efterord till *Kapitalet*. Här förklarar han varför denna situation råder. Diskussionen förs i termer av ekonomi men är mer allmänt tillämpbara. Det är inte särskilt meningsfullt att förklara Marx’ åsikt som ett fall av ”avundsjuka” eller surhet, eller att använda någon annan sorts psykiatrisk universalmetod, som inte kan förklara att han behandlade Ricardo som en gigant.

Marx tycker att ”det utpräglade teoretiska skaplynne, som brukar anses vara tyskt arvegods, nu är totalt försvunnet hos Tysklands s.k. bildade klasser”, eftersom den senaste kullen av tänkare inte kunde tänka igenom de *samhälleliga* förhållanden som de stod inför, de hade nått ”en gräns, som [de] inte förmår överskrida.”⁷⁵ Det vill säga, de kunde inte komma till verkliga förklaringar som pekade utanför systemets ramar.* Dessutom innebar klasskampens ökande betydelse dödsstöten åt

72 Marx, ”*Brev till F Lassalle*”, 19 april 1859, på marxists.org. Se även Engels, ”*Brev till F Lassalle*”, 18 maj 1859, på marxists.org. Lassalles brev till Marx och Engels, före och efter detta, finns i Mehring, red, *Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle*, 4 band, Stuttgart: Dietz Nachverlag 1902, band 4, s 132, 173.

73 Angående detta, se Bernstein, *Ferdinand Lassalle as a Social Reformer*, London: Swan Sonnenschein 1869, s 35 f, och ännu en gång i sin *Ferdinand Lassalle: eine Würdigung des Lehrers und Kämpfers*, Berlin: Cassitet 1919, s 56 f. För Bernsteins diskussion om brevväxlingen om Sickingen, se förstnämnda verket, s 33-43. Lukács analyserade den grundligt i sin *Karl Marx und Friedrich Engels als Literaturhistoriker*, Berlin: Aufbau-Verlag, 1948, s 5-62.

74 Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org. [I engelska utgåvan står ”great intellects” - öa.]

75 Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org.

* I engelska originalet står ”inte” pekade utanför, men det verkar orimligt i sammanhanget – öa.

den vetenskapliga sociala forskningen:

Nu gäller det inte längre, om den ena eller andra teorin är sann, utan om den är för kapitalet nyttig eller skadlig, bekväm eller obekvä, av polisen förbjuden eller inte. I stället för oegennyttiga forskare kommer lejda slagskämpar, i stället för objektiv vetenskaplig undersökning apologeternas onda samvete och dåliga avsikter.⁷⁶

Det vill säga att de borgerliga intellektuella inte längre kunde vara ”tänkare med fria händer”.⁷⁷ I bästa fall sökte de som försökte undvika att bli den härskande klassens smickrare efter en vänskaplig mellanposition för kapitalets och arbetets intressen – ”Därav en andefattig synkretism, vars ’bästa’ representant är John Stuart Mill.”⁷⁸

I Frankrike hade Guizot börjat som pionjär i att tolka historien utifrån klasser, men Marx påpekar att han inte kunde behålla denna nivå. Den vetenskapliga metoden gick om intet när han tvingades göra en skönmålning av Louis Philippes regim och sin egen roll i denna, och historien reducerades till bra och dåliga ledare. Marx drar slutsatsen: ”Det är förvisso inte bara kungar som förgår, utan också de begåvade inom borgarklassen.”⁷⁹

Inte bara de begåvade: Marx gillade också att ställa borgarklassens och de härskande klassernas företrädare vid skampålen för deras okunskap om, ointresse för och cynism om samhällets kulturella arv, som de ”bättre elementen” antogs värdera högt. Arbetsdelningen ”har i viss utsträckning urvattnat medelklassens allmänna tankeförmåga genom att all deras energi och intellektuella förmåga hålls tillbaka av deras snäva affärs-, industriella och yrkesintressen.”⁸⁰ Han skrev en bitande beskrivning av det borgerliga tänkandet och dess intellektuella inskränkthet för *New York Tribune*:

Trots att medelklassen inte har som mål att lära sig av den gamla skolan, så odlar de ändå inte varken modern vetenskap eller litteratur. Huvudboken, skrivbordet, affärerna, det är utbildning nog. När deras döttrar har fått dyrbar skolning förlänas de ytligt med några få ”färdigheter”, men man drömmer inte ens om verklig utbildning av sinnet och att fylla det med kunskap ... Den begränsade och snäva sfär inom vilken de rör sig beror i viss mån på det samhällssystem som de utgör en del av. Precis som den ryska adeln oroligt lever mitt emellan tsarens förtryck uppifrån och hotet från de förslavade massorna underifrån, så omringas den engelska medelklassen av aristokratin på ena sidan och arbetarklassen på den andra.⁸¹

Desto större anledning då att noga granska de bildade borgerliga element som knackade på dörren till arbetarpartiet. Under lång tid var inte detta någon ansträngande uppgift: antalet nyttiga intellektuella som anslöt sig till det tyska partiets led var – låt oss säga fram till Marx’ död – litet, om än ett antal undantag var framstående. Under de följande åren kryddades Engels’ omdöme om dessa undantag ofta av hans sarkastiska uppfattning om de andra. Som beröm till Bernstein (som då fortfarande skrev som en pålitlig revolutionär) anmärkte Engels till Bebel: ”I teoretiska frågor har Ede ett mottagligt sinne, intelligent och kvicktänkt, men han saknar fortfarande självförtroende – i sanning något ovanligt nuförtiden, och jämfört med till och med de mest ringa utbildade färskallars allmänna storhetsvansinne är det verkligen en relativt sett bra sak.” Bernstein och Kautsky tas upp som ”verkliga pärlor” i jämförelse med ”den gräsliga andrasortering av lärda personer som har hakat på partiet”, och Engels’ gillande av den sistnämnde uttrycktes på följande sätt: ”Kautsky lärde sig en fruktansvärd massa strunt från universitetet, men har gjort sig allt möjligt omak för att lära

76 *Ibid.*

77 Se detta kapitel, s 342, not 14.

78 Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org.

79 Marx, ”Review of Guizot, ’Pourquoi la révolution d’Angleterre a-t-elle réussi?’...”, Marx/Engels, *On Britain*, s 350.

80 Marx, ”The London Times and Lord Palmerston”, i *New York Tribune*, 21 oktober 1861.

81 Marx, ”The English Middle Class”, i *New York Tribune*, 1 augusti 1854.

sig av med det igen.” Frånsett dessa två pärlor hölls *samtliga* andra poster i partiets press av de ”herrar kälkborgare” som (hoppades Engels) man skulle kunna bli av med under den splittring som var oundviklig. Det var 1885.⁸² Engels uppfattning om Kautsky hade ökat något jämfört med fyra år tidigare, då han hade kallat honom ”en ytterst trevlig karl men en född pedant och hårklyvare, i vars händer komplicerade frågor inte blir enkla utan enkla frågor snarare blir komplicerade.” Han ansåg honom olämplig att redigera en tidning, där ”en sådan dogmatiker är en verklig olycka ...”⁸³ Båda männen gjorde en del bra arbete innan de rasade ihop, det gjorde dem till undantag.

Med tanke på deras allmänna uppfattning av de andra är det uppenbart varför Marx och Engels var särskilt misstänksamma mot de borgerligt bildade nykomlingarnas tendens att komma med i rörelsen som *lärare*. Som lär ut vad? Deras fortfarande borgerliga eller halvt borgerliga teorier, som nu fått en rosa nyans. Annars skulle de tvingas anta rollen som elever, lärlingar och nybörjare – och lära sig av de socialistiska arbetarna hur man ska tänka som revolutionär, som fiender till den klass inom vars gjutform deras egna sinnen hade formats och deras medvetande hade skolats. Enligt Marx och Engels kom dessa personer med i partiet som okunniga – om socialistiskt tänkande och agerande, och bara halvt utbildade i ”den fruktansvärt stora mängden nonsens från universiteten.”

Ett annat stort misstag i Tyskland [skrev Engels 1878] är att studenterna och andra okunniga ”lärda män” nu tillåts sprida det värsta nonsens över världen i masskala, som vetenskapliga representanter för partiet. Men det är en barnsjukdom som de kommer att övervinna, och det var faktiskt för att förkorta den som jag så detaljerat statuerade ett exempel med Dühring [i *Anti-Dühring*].⁸⁴

Det var en optimistisk åsikt. Samtidigt var det just dessa borgerligt bildade dumhuvuden som ställde till bråk om Engels’ avslöjande av dr Dühring och till och hotade med att stoppa publiceringen av den i partipressen.

En liknande sak klargörs i cirkulärbrevet från 1879 mot Höchbergtrion: utöver att angripa denna tendens för att vara politiskt nedbrytande, så hävdade det att dessa självtillräckliga ”bildade element” inte ens var förmögna att bidra med *skolning* av rörelsen:

... för att verkligen vara den proletära rörelsen till gagn också medföra verkliga bildnings-element. Detta är emellertid inte fallet med det stora flertalet av de tyska borgerliga konvertiterna. Varken ”Zukunft” eller ”Neue Gesellschaft” har fört med sig något, som har fört rörelsen ett enda steg framåt. Där råder en fullständig brist på faktiskt eller teoretiskt bildningsstoff. I stället kommer försök att bringa de socialistiska, ytligt tillägnade tankarna i samklang med de mest skiftande teoretiska ståndpunkter, som herrarna har tagit med sig från universitetet eller från något annat håll, och av vilka den ena har varit mer förvirrad än den andra, på grund av den upplösningsprocess i vilken resterna av den tyska filosofin i dag befinner sig. I stället för att först själv grundligt studera den nya vetenskapen, skar i stället var och en till den efter sin medförda ståndpunkt, skapade sig kort och gott en egen privatvetenskap och uppträdde strax med pretention på att lära ut den.⁸⁵

Således skapar de bara ”svårartad förvirring”: ”Sådana bildningselement, vilkas första princip är att lära ut, vad de inte själva har lärt sig, kan partiet gott undvara.” Engels fäller ett liknande yttrande i ett brev som angriper de opportunistiska uppfattningarna i partiet i frågan om dubbel myntfot. ”Men det är typiskt för våra lärda herrar”, tillägger han. ”Precis som borgerliga lärda personer tror de att de har privilegiet att inte lära sig någonting och tvista om allting.” Och han brännmärker deras

82 Engels, ”Brev till Bebel”, 22-24 juni 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 336.

83 Engels, ”Brev till Bebel”, 25 augusti 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 220.

84 Engels, ”Brev till Becker”, 11 januari 1878, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 316.

85 Marx/Engels, ”*Cirkulärbrev till Bebel, Liebknecht, Bracke m.fl.*”, 17-18 september 1879, på marxists.org.

”ekonomiska okunnighet, nybakade utopism och övermod.”⁸⁶

En annan övergripande anklagelse som speciellt Engels gjorde är att dessa borgerliga ideologer tror att de helt enkelt kan tillverka intellektuella produkter av *idées*, istället för gedigna fakta, information och konkret forskning som genomsyras av teori.

Folk som inte vill lära sig något om principer och bara skapar litteratur om litteratur, och för övrigt av litteratur (nio tiondelar av dagens tyska klotter är klotter om klotter), och givetvis presterar fler tryckta sidor per år än de som knegar på och bara vill skriva om andra böcker (1) om de har bemästrat dessa andra böcker och (2) om det finns något i dem som är värt besväret.⁸⁷

Engels' råd var: gör ett riktigt arbete, mina herrar, istället för att bara gissa hej vilt! Han skrev följande om en ung intellektuell som han tyckte var ett undantag:

Ni, som verkligen gjort en insats, måste själv ha observerat hur sällan de unga skribenter som hänger sig på partiet gjort sig besvär med att studera ekonomi eller ekonomisk historia – handelns, industrins, jordbrukets och de olika samhällssystemens historia. Man skriver med journalistisk ytlighet, och resultatet blir också därefter. Ofta kan man tro att dessa herrar anser att vad som helst är gott nog åt proletariatet! De skulle bara känna till att Marx inte ens ansåg sina bästa verk vara goda nog åt arbetarna – han betraktade det som ett brott att erbjuda arbetarklassen annat än förstklassiga ting!⁸⁸

Marx hade givit samma råd till de borgerliga ideologerna i sitt förord till den franska upplagan av *Kapitalet*: ”Det finns ingen kungsväg till kunskapen, och endast den, som inte skyr mödan att klättra uppför dess branta stigar, har utsikt att nå dess ljusa höjder.”⁸⁹ Samma sak gäller kungsvägen till marxismen.

I ett brev till Engels informerade en korrespondent honom en gång att socialismen inte kunde genomföras i praktiken förrän det fanns en jämn utbildningsnivå och slutledningsförmåga, och antydde rent ut att folkets stora massor saknade de kvalitéer som är nödvändiga för att leda samhället. Som vanligt reagerade Engels häftigt mot den sortens ”högdragna snobberi” från intellektuella, som enligt hans uppfattning i båda avseenden var ännu mindre lämpade att leda samhället. Det största hindret bortsett från bönderna, svarade han, är ”de framfusiga, bildade besserwissertyper, som vet hur man ska göra allt så mycket bättre ju mindre de förstår av det.”

Ni talar om bristen på jämn slutledningsförmåga. Det finns det – men hos de bildade personer från aristokratin och de borgerliga kretsarna, som inte har en aning hur mycket de fortfarande behöver lära från arbetarna.⁹⁰

7. Studenterna

Under större delen av Marx' livstid fanns det ingen socialistisk studentrörelse. En början till det uppstod i slutet av 1870-talet, men rörelsen blev inte betydelsefull förrän två decennier senare. Fram till 1860-talet hade studentrörelser mer än en gång spelat betydande samhällspolitiska roller, som i fallet med Tysklands nationaldemokratiska Burschenschaften under seklets första hälft, men universitetsstudenterna kom till överväldigande delen från borgerliga och aristokratiska familjer och kom knappt i kontakt med socialistiska teorier.

86 Engels, ”Brev till Bernstein”, 10 maj 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 319.

87 Engels, ”Brev till Kautsky”, 19 juli 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 176 f.

88 Engels, ”*Brev till C Schmidt*”, 5 augusti 1890, på marxists.org.

89 Marx, *Kapitalet*, på marxists.org.

90 Engels, ”Brev till von Boenigk”, 21 augusti 1890, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 486.

Det finns därför få kommentarer hos Marx eller Engels om studenter som en särskild grupp eller faktor i det sociala eller politiska livet. När studenter överhuvudtaget nämns så är det i de flesta fall bara som en sorts bildade borgerliga element. Marx använder faktiskt mer än en gång ordet *studenter* inte för personer som för tillfället är inskrivna vid universitet utan som en övergripande term för bildade element som har lämnat skolan för längesedan.⁹¹ Hans *Studiosus* och *Ex-Studiosus*, som formellt betydde *student* och *före detta student*, är i realiteten sådana övergripande begrepp för akademiker eller intellektuella. (Han satte exempelvis ofta en av dessa etiketter på Carl Schurz, som han ansåg vara en speciellt usel typ.)⁹²

Det viktigaste undantaget, både i den sociala verkligheten och i Marx' och Engels' skrifter, gäller revolutionsperioden 1848-1849, då en utpräglad studentnärvaro dök upp på en del ställen. Denna närvaro märktes i Engels' viktigaste arbete om revolutionen i Tyskland, i stycken som är mer beskrivande än analytiska. Engels konstaterar både de starka och svaga sidorna hos studenternas revolutionism.

I Wien, berättar Engels, grundade sig borgarklassens överhöghet på Nationalgardet som den hade bildat och på en "Kommitté för samhällssäkerhet".

Men på samma gång var även arbetarklassen delvis beväpnad. I den mån det varit strider hade de och studenterna tagit emot den värsta stöten. Och studenterna, omkring 4.000 stycken, var välbeväpnade och avsevärt mer disciplinerade än Nationalgardet, och utgjorde de revolutionära styrkornas kärna och verkliga styrka, och var ingalunda villiga att bara fungera som ett verktyg i händerna på Kommittén för säkerhet. Trots att de erkände den och till och med var dess mest entusiastiska anhängare, så utgjorde de ändå ett oberoende och ganska bråkigt organ, de överlade för sig själva i "aulan", behöll en mellanposition mellan bourgeoisien och arbetarklasserna, förhindrade med hjälp av en ständig agitation saker och ting att lugna ner sig till den gamla vanliga vardagslunken, och tvingade mycket ofta på Kommittén för säkerhet sina resolutioner.⁹³

Arbetarna var också till besvär för borgarklassen, eftersom det var dyrt att hålla dem sysselsatta i offentliga arbeten:

... handeln stod stilla, och den ständiga agitation och upphetsning som studenterna och det arbetande folket höll uppe var förvisso inte medel för att "återställa förtroendet", som talesättet löd. Således uppstod mycket snart en viss kyla mellan medelklasserna å ena sidan och de upproriska studenterna och det arbetande folket å den andra ...

Men motangreppen från den gamla regimens styrkor stärkte på nytt alliansen mellan borgarklassen å ena sidan och studenterna och arbetarna å den andra.⁹⁴

Vid denna tidpunkt såg man alltså ett förbund mellan studenter och arbetare som revolutionens vänsterflygel. Men när den segerrika borgarklassen av fruktan drog sig undan från arbetarna, och de sistnämnda av misstro krävde en egen militär organisation, då rådde "förvirring och hjälplöshet".

Den Akademiska legionen, som var ivrig att kämpa mot kejsarens despoti, var helt oförmögen att förstå det kyliga förhållandet mellan de två klasserna, eller överhuvudtaget förstå vad situationen krävde ... Akademiska legionens ledning antog heroiska resolutioner, men kunde ingalunda ta över ledningen.⁹⁵

91 Se t e x Marx, "Brev till Engels", 14 september 1870, Marx/Engels, *Werke* band 33, s 64. Det finns en liknande syftning i Marx, "Brev till Beesly", 16 september 1870, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 154.

92 Se Marx/Engels, "Die grossen Männer des Exils", Marx/Engels, *Werke*, band 8, s 233, och Marx/Engels, *Centralledningens hänvändelse till förbundet, juni 1850*, på marxists.org.

93 Engels, "Revolution and Counter-Revolution in Germany", Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 327 f.

94 *Ibid*, s 328.

95 *Ibid*, s 351 f.

Borgarklassen backade ur, men arbetarklassen kunde inte ta över, och studentstyrkorna förklarades eftersom de inte förstod någonting.

Å andra sidan deltog studentelementen i Tyskland till en början aktivt, men till skillnad från kärnstyrkorna som bestod av städernas arbetare och landsbygdens fattiga saknade de uthållighet.

Större delen av de unga männen från alla klasser utom kapitalistklassen befann sig, åtminstone för en period, inom de upproriska arméernas led, men denna ganska godtyckliga blandning av unga män tunnades snart ut när händelserna tog en allvarlig vändning. I synnerhet studenterna, dessa "intellektets företrädare" som de tyckte om att kalla sig, var först att överge sin normer, såvida de inte hölls kvar för att de hade tilldelats en officers grad, som de givetvis sällan var kvalificerade för.⁹⁶

I sin speciella redogörelse för fälttåget 1849, där han tjänstgjorde, ställde Engels också dessa tyska studenter mot studentstyrkorna i Wien. I Rhenpfalz konstaterade han studenternas förkärlek för att, i brist på vapen, pryda sig med dinglande kavallerisablar som gjorde ett bullrande slammer på gatorna när de förnämt släpades runt av de "självutnämnda officerarna".⁹⁷ Senare får vi en annan kort karaktärsskildring:

I Bretten kom en studentdelegation till oss och deklarerade att de inte tyckte om detta ständiga marscherande framför fienden, och begärde att få slippa denna tjänstgöring. Svaret de fick var givetvis att ingen frikallades i fiendens åsyn, men om de ville desertera så stod de dem fritt att göra det. Varpå ungefär halva kompaniet marscherade iväg, och resten skingrades genom enskild desertering tills bara gevärsskyttarna återstod. I allmänhet visade sig studenterna under hela fälttåget vara missnöjda, nervösa unga herrar som alltid ville invigas i operationsplanerna men klagade på skadade fötter, och knorrade om fälttåget inte erbjöd en semesterresas alla lockelser. Bland dessa "intellektets företrädare" fanns det bara några få undantag med verkligt revolutionär karaktär och lysande mod.⁹⁸

Så var det med revolutionen. Precis som med andra samhällsskikt handlade frågetecknet om studenterna inte bara deras revolutionära fasthet och styrka, utan i synnerhet hur stor chans det var att de skulle bli en allierad till den proletära rörelsen. Vi ser hur denna fråga dyker upp i brevväxlingen mellan Marx och Engels på 1860-talet, inte som en teoretisk diskussion utan som ett omedelbart praktiskt problem. I Frankrike såg de hur den Bonaparte-fientliga oron blev starkare både inom militären och bland studenterna,^{*} och både utvecklingarna verkade peka på ett borgerligt missnöje med regimen. Marx kommenterade att "Studentaffärerna är ett symptom på de ännu värre uttrycken för motsättningar inom armén själv",⁹⁹ och Engels höll med, och tillade: "Det är mycket viktigt att studenterna i Paris kämpar på proletariatets sida, oavsett hur det må vara i deras egna sinnen. Ecole Polytechnique kommer snart att följa efter."¹⁰⁰

Men frågan om en studentallians antog inga större proportioner förrän en socialistisk studentrörelse började uppstå i slutet av seklet, i släptåg till Andra internationalens allt fler och allt större partier. Bara ett år innan sin död skickade Engels en hjärtlig hälsning till den första Internationella socialis-

96 *Ibid*, s 379.

97 Engels, "Die deutsche Reichsverfassungskampagne", Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 154, 159.

98 *Ibid*, s 182.

* I oktober 1865 gjorde tre arméregementen myteri mot att skickas till Mexiko, som då styrdes av Maximilian. Samma månad hade franska deltagare vid den Internationella Studentkongressen i Liège protesterat mot Bonapartes regim och senare relegerats från skolan. Bland de protesterande fanns både Paul Lafargue och Jean Longuet, som hade hjälpt till att organisera kongressen.

99 Marx, "Brev till Engels", 26 december 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 163. Se även Marx, "Brev till Becker", c:a 13 januari 1866, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 494.

100 Engels, "Brev till Marx", 4 januari 1866, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 167.

tiska studentkongressen som hölls i Genève. Innehållet i hälsningen är ytterst slående för vad det antyder om vilken roll han tänkte sig för produktionsprocessens intellektuella arbetare, som här kallas "ett intellektuellt proletariat":

Må era ansträngningar att väcka studenternas medvetande lyckas, så att det ur deras led kommer att uppstå ett intellektuellt proletariat, som kommer att behöva spela en viktig roll under den kommande revolutionen, jämte och mitt bland sina bröder, kroppsarbetarna.

Det enda de tidigare borgerliga revolutionerna begärde från universiteten var advokater som det bästa råmaterialet till politiker. Arbetarklassens frigörelse kräver dessutom läkare, ingenjörer, kemister, agronomer och andra specialister. För arbetarklassen handlar det inte bara om att leda det politiska maskineriet utan också om att ta hand om samhällets hela produktion, och här behövs solida kunskaper istället för högtravande fraser.¹⁰¹

Vad detta säger på ett diplomatiskt sätt – genom att medvetet framställa det i positiva termer – är att studenter i allmänhet *inte* ska förvänta sig att bli proletariats politiska ledare, utan istället specialister och tekniker av den sort som det revolutionära samhället behövde, och inte bidra med "högtravande fraser" utan "solid kunskap". Det pekar på en begränsad roll för dem som samhällstyp, vilket är precis vad vi kan förvänta oss med tanke på Engels' uppfattning om och erfarenhet av intellektuella.

101 Engels, "To the International Congress of Socialist Students", Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 415.

Kapitel 18 De intellektuella och den proletära rörelsen

Det föregående kapitlet har redan uppmärksammat de intellektuellas roll, inte bara i samhället i stort utan också inom den socialistiska och arbetarrörelsen. Nu övergår vi till några speciella problem under den sistnämnda rubriken och några specialfall.

Ett viktigt övergripande drag i Marx' och Engels' inställning är att den kräver att man på nästan varje punkt måste föra "krig på två fronter", det vill säga tillbakavisa två symmetriska misstag. Om å ena sidan några inom rörelsen välkomnade intellektuella okritiskt och utan noggrann prövning och kontroll, så fanns det andra som gjorde det motsatta misstaget att föreslå en politik att stänga dörren helt, med eller utan en "arbetarromantisk" teori (*ouvriérisme*). Det fanns hela tiden en tendens att bedöma farorna av den ena linjen så intensivt att det motsatta misstaget fick stöd, efter ett välkänt mönster.

Marx medgav att det fanns en positiv roll för intellektuella i rörelsen, men att den måste bli begränsad.* Vi ska i de följande avdelningarna följa utvecklingen av de två sidorna hos denna uppfattning.

1. Den positiva rollen

Marx' misstro mot intellektuella som närmade sig rörelsen visade att han inte lutade åt att överdriva deras förtjänster, men han var icke desto mindre långtifrån blind för de behov som de kunde tillfredsställa. Vi har sett det i samband med "undantagsfallen".

De intellektuellas positiva roll för den socialistiska rörelsen kan lämpligen delas upp i tre aspekter: en som utmärkte rörelsens tidiga dagar, en andra som blev framträdande när rörelsen växte, och en tredje som tittade framåt mot den socialistiska framtiden. Även om det som vanligt finns överlappningar så gällde dessa tre roller inte nödvändigtvis samma personer eller samma sorts personer.

1. *Ideologiska nyskapare och initiativtagare.* Det var en roll som de viktigaste figurerna oftast hade under rörelsens tidigaste dagar, men som vi redan har diskuterat gällde den i allmänhet extraordinära individer, inte klasskikt. Där socialismen började som en ideologisk förnyelse, vare sig det var med hjälp av en bildad borgare eller en bildad arbetare, så var nästa historiska problem alltid att *smälta samman* den socialistiska tanken med en verklig arbetarrörelse som sökte efter en väg till medvetenhet. Detta, och inte förnyelsens form, var den avgörande vändpunkten: det som ägde rum här var viktigare än om tanken ursprungligen kom från en borgerlig eller en proletär skalle.

Den unge Engels begrep detta problem redan innan han förenade sig med Marx, i själva verket omedelbart efter att han anlände till England, och han lade fram det i sitt tidiga arbete om *Den arbetande klassens läge i England*. Vid den tidpunkten betydde "socialism" owenism, en blandad klassgruppering kring en borgerlig förnyare. Men jämte den fanns en proletär klassrörelse som organiserade sig i chartiströrelsen (som förvisso också hade en reformistisk del från medelklassen).

I sin nuvarande form kommer socialismen [owenismen] aldrig att kunna bli arbetarklassens allmänna egendom; den måste nedlåta sig till att tillfälligtvis återgå till den chartistiska ståndpunkten. Men den äkta proletära socialismen som gått igenom chartismen och renats från sina borgerliga element kommer i alla fall, och det inom kort, att spela en betydande roll i det

* Inslaget av "krig på två fronter" i Marx' uppfattning är något som marxologer tycker om att ta till när de vill visa att Marx satte sina förhoppningar till en intellektuell elit snarare än till arbetarklassen, men som lider av problemet att det inte finns en tillstymmelse till bevis. Således utnyttjar en framstående marxolog blotta faktum att Marx var mot att *utesluta* icke arbetare från rörelsen som en viktig del av sitt påstående: se specialnot H.

Som vi tidigare förklarat (se detta band, kapitel 16, avdelning 3, s 331) används *intellektuella* här som en förkortad form för de utbildade borgerliga nya medlemmar som Marx hade att göra med, oavsett om de enskilda fallen överensstämde med en eller annan definition av begreppet.

engelska folkets utvecklingshistoria, i den form den nu utvecklas hos många socialister och hos många chartistiska ledare, vilka nästan alla är socialister ...

Vi ser alltså att arbetarrörelsen är splittrad i två delar, chartisterna och socialisterna. Chartisterna är teoretiskt de mest efterblivna, minst utvecklade men däremot äkta, livslevande proletärer, representanterna för sin klass. Socialisterna ser längre, föreslår praktiska botemedel mot nöden men härstammar ursprungligen från bourgeoisien och kan därför inte fullständigt sammansmälta med arbetarklassen. Socialismens förening med chartismen, den franska kommunismens fortplantning till de engelska förhållandena, kommer att bli nästa steg och har delvis redan börjat. Först då, när detta åstadkommits, kommer arbetarklassen att vara den verkliga ledaren för England ...¹

Här är den allmänna uppfattningen hur de socialistiska idéerna (med eller utan ideologerna) fullständigt skulle smälta samman med den proletära rörelsen. När han tittade tillbaka på denna period från 1871 års utgångspunkt var Engels' bild givetvis något annorlunda. Han sa till en italiensk kamrat att situationen i Neapel väldigt mycket liknade den tidiga tyska rörelsens situation 25 år tidigare:

På den tiden var det bara några få medlemmar inom proletariatet i Schweiz, Frankrike och England [liksom Tyskland] som var besjälade av socialistiska och kommunistiska idéer, vi hade få möjligheter att arbeta bland massorna, och precis som ni var vi tvungna att hitta anhängare bland skollärare, journalister och studenter. Under denna period för rörelsen var det lyckligtvis lätt att hitta sådana personer, som inte precis tillhörde arbetarklassen. Senare, när det arbetande folket dominerade rörelsen som massa, blev de förvisso sällsynta.²

Detta skrevs strax efter Pariskommunens fall, och under en lång mörk period översvämmades inte socialismen precis av ett inflöde av bildade, eller obildade, nya borgerliga medlemmar.

När rörelsen fick fart igen fanns det stora skillnader från land till land. En skillnad var mellan den tyska rörelsens till stor del proletära karaktär och den relativt icke-proletära natur som socialismens återuppståndelse hade i England på 1880-talet, och som inleddes med Hyndmans Demokratiska (senare Socialdemokratiska) förbund. 1883 skrev Engels till Bebel:

... under den senaste perioden utvecklade det sig ur bourgeoisien ett stort antal unga individer som – till de engelska arbetarnas nesa, måste det sägas – begriper saker och ting bättre och tar upp dem ivrigare än arbetarna. För till och med i Demokratiska förbundet accepterar arbetarna till största delen det nya programmet bara motvilligt och till det yttre ... Låt dig för allt i världen inte duperas av påståendet att det är en verkligt proletär rörelse som pågår här. Jag vet att Liebknecht vill få sig själv och alla andra att tro det, men det är inte så. De element som nu är aktiva kan bli viktiga, nu när de har accepterat vårt teoretiska program och således har fått en grundval. Men bara om det bryter ut en spontan rörelse bland arbetarna här och de lyckas få kontroll över den. Tills dess kommer de att vara enskilda individer bakom vilka det bara finns ett mischmasch av förvirrade sekter, lämningar efter den stora rörelsen på 40-talet, och inget mer.³

Som Engels mer än en gång förklarade var roten till denna skillnad Englands, dess arbetarklass' liksom dess borgarklass', gynnsamma ekonomiska ställning. Han trodde att den industriella konjunkturedgången skulle minska skillnaderna, och mot slutet av decenniet gjorde den verkligen det. 1884 skrev Engels till Bebel att detta var "hemligheten bakom ... den plötsliga framväxten av en socialistisk rörelse här" i England:

Hittills har de organiserade arbetarna – fackföreningarna – stått ganska långt från den. Rörelsen

1 Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org.

2 Engels, "Brev till Cafiero", 16 juli 1871, Marx/Engels, *La Corrispondenza di Marx e Engels...*, s 31.

3 Engels, "Brev till Bebel", 30 augusti 1883, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 364 f.

pågår bland "bildade" element härstammande från bourgeoisien, som här och där söker kontakt med massorna och då och då får det. Dessa element är av varierande moraliskt och intellektuellt värde, och det kommer att ta ett tag innan de kommer underfund med sig själva och saker och ting klarnar. Men rörelsen kommer knappast att somna om helt igen.⁴

2. *Ideologisk hjälp till en pågående rörelse.* Det var huvudfrågan, och som sådan har vi hittills ställt den i förgrunden. Den behöver inte diskuteras mer nu. Men man måste förstå att rekryteringen av intellektuella bara var en sorts lösning. Den andra var att utbilda och utrusta arbetare för att ta över dessa poster och ansvarigheter, där de viktigaste inte var litterära som att redigera, utan ledningen över partiet och representationen i parlamentet.

Det fanns ett trängande behov efter de utbildade medlemmarnas förmågor, i synnerhet vartefter rörelsen växte. De socialistiska tidningarna blev allt fler, men kunde man skapa en kunnig redaktör på platsen från en arbetare utan erfarenheter? Hur lätt kunde man å andra sidan skapa en revolutionärt proletär propagandist och utgivare av en *Ex-Studiosus*?

3. *Intellektuellt arbete för ett socialistiskt samhälle.* Vi har redan sett hur detta behov poängterades, i synnerhet i samband med studenter:⁵ hur specialister, tekniker och vetenskaplig begåvning skulle delta i samhällets produktiva arbete.

Långt från att se det socialistiska samhället översvämmat av intellektuella, trodde Engels att det stora problemet i början skulle vara bristen på intellektuella arbetare som var förmögna att kasta av sig sin borgerliga utbildning och arbeta lojalt för en arbetarstat. I det brev som redan citerats till en korrespondent som antydde att folkmassorna var alltför dåliga på att resonera för att leda samhället,⁶ slog Engels fast sin övertygelse att de organiserade arbetarna redan hade visat sig vara mer kompetenta att klara av sina egna angelägenheter än de borgerliga elementen. Men om den bildade borgarklassen vägrade att gå med på att använda sin begåvning för att bygga ett socialistiskt samhälle, eller till och med försökte hugga det i ryggen?

Förvisso saknar vi fortfarande tekniker, agronomer, ingenjörer, kemister, arkitekter etc., men i värsta fall kan vi köpa dem precis på samma sätt som kapitalisterna gör, och om man statuerar ett strängt exempel med några förrädare – som helt säkert kommer att dyka upp i det här gänget – så kommer de att upptäcka att det ligger i deras egna intressen att sluta stjäla från oss. Men utöver sådana specialister, till vilka jag också räknar skollärarna, kan vi klara oss alldeles utmärkt utan resten av de "bildade människorna" ...⁷

Märk väl att de intellektuella arbetare som Engels är intresserade av här inte är de som handskades med ideologier utan de vars arbete är nära knutet till produktionen av materiellt välstånd, ty han tänker speciellt på det socialistiska samhällets första kamp för att vinna den ekonomiska kampen för att överleva. Samma intresse är uppenbart i två brev till Bebel, som säger i stort sett samma sak på något olika sätt. Det första utgår från en fråga som till synes inte har något samband med detta, hans förhoppning om att det av följande orsak inte skulle bli något krig:

För att ta över ägandet och skötseln av produktionsmedlen behöver vi folk som är tekniskt utbildade, och dessutom i mycket stort antal. Vi har inga sådana. Hittills har vi till och med varit ganska glada över att vi till stor del har besparats de "bildade" människorna.

Detta är ett intressant uttalande. Det följs av Engels' typiska optimism om rörelsens självläkande

4 Engels, "Brev till Bebel" 16 januari 1884, *ibid*, s 367.

5 Se detta band, kapitel 17, s 364.

6 Se detta band, kapitel 17, s 361, not 90.

7 Engels, "Brev till von Boenigk", 21 augusti 1890, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 486.

förmåga:

Nu är det annorlunda. Nu är vi starka nog att tåla hur många bildade Quarck som helst och tillägna oss dem. Och jag förutser att vi under de kommande 8-10 åren kommer att rekrytera tillräckligt många unga tekniker, läkare, advokater och skollärare för att partikamrater kommer att kunna sköta fabrikerna och storgodsen för nationens räkning. Därför kommer vårt övertagande av makten att bli helt naturligt och kommer att ske lugnt och stilla – relativt sett. Om vi å andra sidan hamnar vid rodret alltför tidigt så kommer teknikerna att bli våra fiender, och de kommer att lura och förråda oss närhelst de kan. Vi kommer att bli tvungna att använda terror mot dem och ändå bli lurade. Det var vad som *hela tiden* hände i liten skala för de franska revolutionärerna: till och med inom den rutinmässiga administrationen var de tvungna att lämna de underordnade posterna, där det verkliga arbetet utfördes, i händerna på de gamla reaktionärerna, och de sistnämnda hindrade och lamslog allting. Det är därför jag hoppas och önskar att vår utmärkta och säkra utveckling, som fortsätter med en naturprocess' lugn och oundviklighet, kommer att fortsätta längs sina naturliga linjer.⁸

Och ett par veckor senare, efter Bebels uppmuntrande svar:

Jag är glad över att höra att det redan nu finns en trend i vår riktning inom de tekniskt utbildade kretsarna. Men 1848 och 1870-1871 hade jag alltför många "snygga" erfarenheter av franska republikaner – som förvisso till och med var borgare och visar hur långt man kommer med sådana anhängare och sympatisörer som håller tyst i tider av fara, och hur fruktansvärt man kan kompromettera sig själv – för att inte önska att vi för en så viktig angelägenhet som socialiseringen av storindustrin och storgjordbruket ännu har några år på oss för att på förhand inspektera herrarna närmare vad gäller deras förmåga och karaktär. Det skulle inte bara undvika slitningar. I ett kritiskt ögonblick skulle det också kunna undvika ett annars oundvikligt avgörande nederlag. Annars kommer det att bli kolossala tabbar i stor mängd, det är verkligen oundvikligt. Du säger faktiskt själv att det bland ansökningarna finns tillräckligt många personer som vill ha mer av oss än vad de har begåvning eller kunskap. Och jag har inte glömt vad Singer sa om vad nunnan hade sagt om studenterna som drevs till socialdemokratien av rädsla för tentamina. Men faktum är att *de kommer*, ett tecken på vad som är i antågande.⁹

Förtröstan att "de kommer" – att det socialistiska samhället skulle få tillräcklig tillgång till "hjärnans arbetare" eller "utbildade proletärer" – uttrycktes i partipressen i en artikel av E Bernstein, som Engels gav åtskilligt beröm. Denna artikel menade att de, så småningom om än inte omedelbart, skulle komma från två håll: ett tekniskt utbildat skikt av regeringsanställda som skapats speciellt av Bismarcks förstatliganden, och "överproduktionen" av hjärnans arbetare ("kemister, arkitekter, alla möjliga sorters ingenjörer, revisorer, etc.") som spyddes ut från utbildningsinstitutionerna till olämpliga jobb med låg lön – "kort sagt, det existerar ett utbildat proletariat, en armé av utsvultna 'intellektuella', som växer för varje dag, folk vars lott ingalunda är mer avundsvärd än 'vanliga' lönearbetares lott." Dessa element var tänkta att spela en nödvändig men biroll. Framförallt är det uppenbart att det inte reserveras en ledande roll inom politiken eller i partiet för ett sådant "utbildat proletariat", och än mindre för de borgerliga *Intelligenzen*.¹⁰

2. Anti-intellektualism och att stänga ute

En kritisk inställning till eller politisk misstro mot borgerliga intellektuella är inte "anti-intellektualism", precis på samma sätt som intellektuell integritet inte definieras som intellektuellas integritet. Anti-intellektualism är ytterligare ett spretigt begrepp som det inte lönar sig att definiera, men för

8 Engels, "Brev till Bebel", 24-26 oktober 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 189.

9 Engels, "Brev till Bebel", 9-10 november 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 212.

10 Bernstein, "Es fehlt uns ein Intelligenz...", artikel 2.

praktiska ändamål menar vi fientlighet mot teori och teoretiskt arbete, mot utbildning som sådan, mot det kulturella arvet från det förflutna, mot behovet av seriösa studier, och liknande bakåtsträvande fientlighet.

Sådana anti-intellektuella strömningar var långtifrån ovanliga inom den tidiga socialistiska rörelsen, och är inte okända senare heller. De dök upp tillräckligt ofta för att väcka Marx' ogillande och förakt. Det är knappast nödvändigt att dokumentera Marx' ständiga understrykande av behovet av teoretisk utveckling, skolning (speciellt i rörelsen) och att ta till sig det bästa av samhällets kunskap och kultur som ett arv för det socialistiska samhället att ta över.* Men en titt på några av de konkreta tvistefrågorna leder till ett viktigare problem: tendensen att stänga ute.

Marx behövde inte genomgå någon utvecklingsmässig förändring i frågan om en "proletär" anti-intellektualism. Vi har sett hur han ända från början som nybliven socialist fylldes av beundran för den anda han stötte på i arbetarklubbarna i Paris på 1840-talet, "fliten, suget efter kunskap", och deras "oupphörliga starka längtan efter utveckling" och törst efter utbildning, som alltihop vittnade om rörelsens "upphöjdhet".¹¹ Det är verkligen ett viktigt faktum, som ofta förbises i historiska redogörelser, att den organiserade socialistiska rörelsen hade en långtgående kulturell och skolande påverkan på de arbetare som anslöt sig till den, och kulminerade i uppkomsten av något som senare kom att kallas "arbetarintellektuella", vilket betydde arbetare som utvecklade sina litterära och andra intellektuella färdigheter så långt att de kunde genomföra uppgifter som ansågs speciella för borgerliga utbildade element. Vi har konstaterat den stolthet med vilken Marx 1850 presenterade en artikel som skrivits till hans tidskrift av en arbetande skräddare (som senare skulle bli sekreterare för Internationalen): innan proletariatet segrar på barrikaderna, skrev han, "förebådar det sitt styre med en rad intellektuella segrar."¹²

I skarp kontrast till detta fanns en annan sort som inte var ovanlig i Paris 1850. I en diskussion om de blanquistiska konspiratörer som hemsökte rörelsen detta år, konstaterade Marx att de

med ytterst överlägset förakt [betraktar] ett mer teoretiskt klagörande av arbetarnas klassintresse. Därav deras irritation – som inte är proletär utan plebejisk – mot *habits noirs* [långrockar], de mer eller mindre utbildade personer som representerar denna sida av rörelsen, folk som de aldrig kan göra sig helt oberoende av, i egenskap av partiets officiella representanter.¹³

Dessa vänsterjakobinska representanter föraktade teori – det vill säga att utveckla arbetarrörelsen både på basis av teorier som av kamp – eftersom de betraktade "aktioner" (i praktiken kupper) som en ersättning för teori. Ett beslutsamt gäng behövde bara ett minimalt antal primitiva idéer för att genomföra meningslösa gester. Men en klassrörelse kunde bara mogna på grundval av en övergripande syn på de samhälleliga förändringarna, det vill säga en teori.

* Men som en tjänst till de marxologer som vill bevisa att Marx var "anti-intellektuell" erbjuder vi följande material. Under ett besök i Algeriet ett år före sin död skrev Marx ett kåserande brev till sin dotter Laura, och slutade med en moralisk fabel från araberna, som minns "att de en gång gav upphov till stora filosofer, forskare, etc., medan européerna hånar dem för deras okunnighet idag." Så här lät fabeln:
"En färjkarl har en liten båt för att ta sig över en strömmande flod. En filosof på väg till andra sidan hoppar i, och följande samtal utspinner sig: - *Filosofen*: Färjkarl, kan du *historia*? *Färjkarlen*: Nej! *Filosofen*: Då har du gått miste om halva ditt liv! - Och vidare: *Filosofen*: Har du studerat matematik? *Färjkarlen*: Nej! *Filosofen*: Då har du gått miste om mer än halva ditt liv. - *Filosofen* hade knappt hunnit säga det innan vinden välte båten och kastade både filosofen och färjkarlen i vattnet. Nu ropar *färjkarlen*: Kan du *simma*? *Filosofen*: Nej! *Färjkarlen*: Då har du gått miste om *hela* ditt liv." (Marx, "Brev till Laura Marx Lafargue", 13 april 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 310 f.)

11 Se *KMR*, band 1, s 83.

12 Citerat i detta band, kapitel 3, s 54. Se Marx, "Redaktionelle Anmerkung zu dem Artikel ... von J.G. Eccarius", *Neue Rheinische Zeitung*, 29 november 1850. Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 416.

13 Marx/Engels, [Recension av] "Les Conspireurs", Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 274.

Bland kommunistiska tyska hantverkare stötte Marx oftare på en annan sorts anti-intellektuell primitivitet: ett okunnigt avståndstagande från utbildade människor eller intellektuella arbetare som sådana, åtföljt av ett beröm av sig själva som ”yrkesmässiga proletärer”. Den sortens inskränkta mentalitet förband Marx och Engels med *Straubinger* och *Knote* – två ord som uppträder mycket ofta i deras brevväxling i detta sammanhang.* Det är kortfattade beteckningar, som i denna typiska anmärkning från Marx, som skrev om ett chartismöte som hölls 1856 på årsdagen av 1848 års revolution:

uppträdde ... den gamle tyske lurken *Scherzer* med rätt så gräsliga utgjutelser om att ”de lärde” i Tyskland, ”de intellektuella arbetarna” lämnat dem (lurkarna) i sticket och inte gjort någonting för att hindra dem från att blamera sig inför andra nationer.¹⁴

Marx hade bara förakt till övers för den sortens ”yrkesmässiga proletärer” (verkliga eller påstådda) som uppvisade valkiga händer (verkliga eller påstådda) som bevis på politisk överlägsenhet och moralisk renhet. Denna taktik riktade sig för övrigt huvudsakligen till naiva intellektuella som var indragna i rörelser som Gå ut till folket eller till slummen. Den var inte avsedd att imponera på andra arbetare.

Samma mönster, upphöjt från ett individuellt knep till en teori hos en sekt, blev den *ouvriérisme* som speciellt kännetecknade delar av den senare syndikalistiska rörelsen. Denna ”arbetarromantik” var i grunden en mytisk lära som bara tillskriver bekräftade proletärer dygder, och var andra sidan av det intellektualistiska myntet, om intellektualism uppfattas som ett ensidigt förhållande av förmågan att handskas med idéer.

I en del fall kan vi se båda sidor av denna bild tona över i varandra, som i en övergång i filmer. Intellektualismens springande punkt är dess ensidighet, och därför misstrodde Marx inte bara borgerliga intellektuella utan också de före detta arbetare som sökte efterlikna deras svagheter. Ett typexempel var Johann Most, som hade en välkänd karriär, först som virrpanna i den tyska rörelsen och sedan som anarkist i Amerika. Most var en bokbindare som blivit författare och redaktör,[§] och var 1877 professor Eugen Dührings mest högljudda socialdemokratiska anhängare. Dühring var en akademiker som strävade efter att både bli en socialistisk och antisemitisk ledande teoretiker. Det var Most som organiserade försöken att få partipressen att sluta att publicera Engels artiklar mot Dühring, som senare samlades i en bok.¹⁵ Engels kullkastning av Dührings teorier ogillades speciellt av partiintelligentsian i Berlin, som då var en svag faktor. Most hade större tyngd. En månad före Mosts förbuds försök hade Marx kommenterat Mosts inställning: ”om herr Most inte har förstått att inte bara vanliga arbetare, utan även före detta arbetare som han själv som inbillar sig att de kan bli bekanta med och bedöma allting i en blink, kan lära sig en hel del från Engels’ tydliga förklaringar,

* *Straubinger*: i allmänhet en resande gesäll, i vidare betydelse en hantverksarbetare som fortfarande var uppfylld av ett inskränkt skråtänkande och småborgerliga fördomar. I sina brev använde Marx och Engels detta ord fritt som en allomfattande svordom för mentaliteten hos de outvecklade hantverkare som då var vanliga i arbetarkretsar. (Se t ex Engels, ”Brev till Marx”, 23 oktober 1846, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 33. Angående deras anti-intellektualism se Engels, ”Brev till Marx”, december 1846, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 70 f.) - *Knote*: ursprungligen en skrågesäll, senare definierat i ordböcker som slyngel, bondlurk, töl. Marx och Engels använde det ofta i den föraktfulla andra betydelsen, men speciellt med syftning på element som antydde den första betydelsen, alltså en något mer nedsättande version av *Straubinger*. Det är i nästa citat översatt med lurk.

14 Marx, ”*Brev till Engels*”, 16 april 1856, på marxists.org.

§ Hans anarkistiska levnadstecknare förtäljer att Most, som till en advokatkanslist och en guvernant, ”fastnade för det hedervärda yrket bokbindare”, och fram till 23 års ålder i tur och ordning blev lärling, gesäll och självständig hantverkare (skråvägen), för att vid denna långt framskridna ålder bli en permanent före detta arbetare. (R Rocker, *Johann Most: das Leben eines Rebellen*, Berlin: Verlag ”Das Syndikalist”, 1924, s 14. Mosts yrkeskarriär beskrivs i kapitel 1 och 2.)

15 *Ibid*, s 56.

då beklagar jag hans bedömningsförmåga.”¹⁶ Kampanjen som Most och de intellektuella i Berlin genomförde för att tysta Engels’ artiklar om Dühring misslyckades, men inte utan att orsaka en del förvirring i partiet. På hösten detta år skrev Marx till en vän (i samma brev som behandlade Höchberggruppens ”superintelligenta [filosofie] doktorer”):

När arbetare upphör att arbeta, som herr Most och liknande, och blir *lärd till yrket*, så vållar de hela tiden ”teoretisk” förtret och är ständigt beredda att ge sig i lag med dumskallar från den påstått ”lärd” kasten.¹⁷

Olika personer måste givetvis bedömas utifrån sina meriter, inte utifrån individens klassreferenser.

Ett viktigare typexempel, den mest begåvade *Straubinger* av alla, var Wilhelm Weitling. Som vi har sett kan den unge Marx mogenhet nästan mätas i hans ökande förståelse för vad Weitling representerade, från hans ursprungliga entusiasm 1844 till hans sammandrabbning med honom 1846. Detta år fick Weitlings förakt för teoretiska analyser en dag Marx att slå näven i bordet och ropa: ”Okunnighet har hittills aldrig hjälpt någon.” Måltavla för denna ilska var inte bara Weitling utan överhuvudtaget den hantverkarradikala *Straubinger*-typen.*

De tyska kommunistiska hantverkare i London som organiserades i De rättfärdigas förbund fick också se en sammandrabbning mellan den gamla *Straubinger*-radikalismen och den nya proletära kommunism som utvecklades av Marx. 1847 hade inte bara Weitling själv lämnat förbundet, utan den viktigaste delen av ledningen – med Karl Schapper i spetsen – hade uttalat sig för Marx. När det nyligen omdöpta Kommunistiska förbundet höll sin första kongress på sommaren samma år fanns det dock fortfarande en eftertrupp som försökte hänga kvar vid de gamla inskränkta teorierna.

Det ledde till ett typiskt mönster. Här hade vi två borgerligt utbildade nykomlingar med hög intellektuell nivå, Marx och Engels, som föreslog en ny inriktning, och även om förbundets egna ledare stödde dem, så var de sårbara för *Straubinger*-fördomarna. En av medlemmarna, Friedrich Lessner, som själv ursprungligen hade radikaliserats genom att läsa Weitling, erinrade sig senare att ”Marx’ motståndare höjde slagordet ’ner med de ’intellektuella’”, inte bara vid den första kongressen utan under hela den mellanliggande perioden fram till november”, och till och med under den andra kongressen i november-december där Marx och Engels utsågs att skriva Manifestet.¹⁸ Slagordet gjorde inget större intryck här, där det lät som ett eko från det förflutna. Men det fick ändå en blomstrande framtid i varenda vinkel och vrå av arbetarrörelsen, som fortfarande befann sig i en process av klargörande och mognad.

Några talande exempel som drabbade Marx kommer att beröras i de följande avdelningarna, men ett annat typfall kan nämnas här, som det upplevdes via Engels. Så här beskrev Engels 1881 den franska socialistiska grupp som företrädde av tidningen *Le Prolétaire*, som var på väg att bilda en samhällsreformistisk rörelse (”possibilisterna”) i opposition mot det marxistiska partiet:

Le Prolétaire var en tidning som gavs ut av den mest trångsynta klicken bland de av Paris’ arbetare som tyckte om att skriva. Den hade en regel om att bara verkliga kroppsarbetare kunde ge råd eller skriva för den. Det mest tjockskalliga Weitling-liknande sortens hat mot ”lärd män”

16 Marx, ”Brev till Bracke”, 11 april 1877, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 264. För fler anmärkningar om Most som anhängare till Dühring vid denna tid, se *ibid*, s 12-18, 54-55, 294.

17 Marx, ”Brev till Sorge”, 19 oktober 1877, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 309 f.

* Eftersom fallet Weitling är belysande i flera avseenden, och i och med att det ständigt dyker upp i marxologiska skrifter, så är det ämnet för specialnot I.

18 Citatet är från John Spargos redogörelse för vad Lessner berättade för honom, i J Spargo, *Sidelights on Contemporary Socialism*, New York: Huebsch 1911, s 82. Frågan nämns inte i utdragen ur Lessners memoarer, i *Reminiscences of Marx and Engels*, s 142. För Lessners bakgrund, se E P Kandel, red, *Marx und Engels und die ersten proletarischen Revolutionäre*, Berlin: Dietz 1965, s 120 m fl.

[*Gelehrten*, det vill säga universitetsutbildade personer] stod på dagordningen. Därför var denna tidning helt tom på innehåll, men påstod sig ändå vara det mest äkta uttrycket för proletariatet i Paris.¹⁹

I detta såväl som många andra fall institutionaliserades en sorts ”proletarisering” med hjälp av en uteslutande politik: i bästa fall som ett sätt att hålla arbetarna rena från borgerlig inverkan – ett helt meningslöst sätt; i värsta fall som ett sätt att hålla kontrollen över en grupp eller rörelse i händerna på ett ”proletärt” kotteri, som sedan utnyttjade sin kontroll över denna lilla del av klassen för att bli mellanhand under anpassningen till den borgerliga staten och samhället. Det är ett skäl till varför en fasad av ”proletarisering” ofta utgjorde ett skyltfönster för att marknadsföra en helt vanlig samhällsreformism.

3. *Fallet med Willich-Schappers grupp*

Det mönster som exemplifierades med de uppfattningar om ”Ner med de intellektuella” som fanns vid Kommunistiska förbundets första kongress 1847, upprepades i denna organisation efter nederlaget för revolutionen 1848-1849. Men medan mönstret inte lyckades när rörelsen befann sig i ett uppsving, så blomstrade det som en del av sönderfallsprocessen. Den nya framstöten liknade den gamla och uppträdde på nytt hundratals gånger under de följande 100 åren: under interna strider om politik och idéer hävdar en fraktion att dess egen (verkliga eller påstådda) proletära sammansättning garanterar att den har politiskt rätt eller är politiskt ren, och ju mer den inte förmår tillbakavisa sin motståndares argument ju mer entusiastiskt fördömer den dess (verkliga eller påstådda) icke proletära sammansättning.

Marx och Engels var de mest iögonfallande icke-proletärerna i Kommunistiska förbundet, och därmed hade alla som inte gillade deras idéer tillgång till detta bräckliga vapen. I svallvågorna efter nederlag och besvikelser återföll Schapper – centralfigur i den gamla ledningen som 1847 hade medverkat till att förenas med Marx – 1850 till det ”gamla skräpet” (för att använda en av Marx’ icke tekniska favorittermer). Denna veteran inom rörelsen, han var sex år äldre än Marx, hade varit aktiv radikal sedan studenttiden 17 år tidigare. Han var son till en fattig präst på landsbygden och hade gått vidare från gymnasiet till universitetet i Giessen för att studera skogsbruk. Efter att ha hjälpt till att organisera en konspiratorisk kupp av den nationalistiskt demokratiska rörelsen, efter ett fängelsestraff och efter att ha deltagit i den borgerligt republikanska revolutionsrörelsen, blev han resande yrkesrevolutionär. Som sådan livnärde han sig på diverse jobb tills han blev yrkesutbildad sättare. Denna före detta student hade blivit en kringvandrande organisatör och utvecklades från Unga Tysklands och Mazzinis ideologi till Weitlings hantverkarkommunism, Cabets socialistiska utopism och den vänsterjakobinism av Babeuf-Blanquis sort med konspiratoriska sekter som uppstod mellan revolutionerna 1830 och 1848.²⁰

Förutom Schappers start som universitetsstudent var denna utveckling typisk för hantverkare som var medlemmar i de grupper som han deltog i att organisera, speciellt De rättfärdigas förbund, som i juni 1847 under påverkan från Marx bytte namn till Kommunistiska förbundet. Av denna sort var Schapper en av de bästa. När den unge Engels mötte honom och hans kamrater Joseph Moll och Heinrich Bauer var de redan erfarna revolutionärer. Fyra decennier senare betygade den gamle Engels dem sin vördnad i en artikel om Kommunistiska förbundets historia: ”De var de första revolutionära proletärerna jag mött ... jag [skall] aldrig glömma det djupa intryck dessa tre verkliga män gjorde på mig, som då ännu bara önskade att bli en man.”²¹ Längre fram i denna artikel beskriver

19 Engels, ”Brev till Bernstein”, 25 oktober 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 229.

20 Kandel, *op cit*, s 77-79.

21 Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org.

Engels frågan om förbundets sociala sammansättning på ett mindre lyriskt och mer exakt sätt: medlemmarna i förbundet, förklarade han, var ”nästan enbart hantverkare.”²²

Den största äran tillkommer dem för att de, vilka själva ännu inte var genuina proletärer utan bara ett bihang till småbourgeoisin, ett bihang vilket var på väg in i det moderna proletariatet och vilket ännu inte stod i direkt motsättning till bourgeoisien, d.v.s. till storkapitalet – som hantverkare var förmögna att omedvetet förutse sin framtida utveckling och att de utgjorde, även om det ännu inte var helt medvetet, proletariatets parti.²³

Det är vad som skiljde dem från en reaktionär *Straubinger* som Weitling, vars personliga bakgrund var väldigt lik deras men som hade utvecklats i en annan riktning.

”Men”, fortsatte Engels, ”det var också oundvikligt att deras gamla hantverksfödomar skulle komma att bli en stötesten för dem vid varje tillfälle ...” Trots att de, till skillnad från Weitling, försökte identifiera sig med det moderna proletariatet, var deras syn på vad det innebar lika diffus som begreppet var formlost. När Schapper skrev ledaren i *Kommunistische Zeitschrift* i september 1847 (efter att redan ha träffat Engels men inte Marx) definierade han proletariatet i den gamla meningen som egendomslösa, och specificerade: ”I dagens samhälle är proletärerna alla de som inte kan leva på sitt kapital, arbetare såväl som lärda män, konstnärer såväl som småborgare ...”²⁴

Det förflutna som Schapper återvände till 1850 var den gamla borgerligt republikanska kupppolitiska jakobinismen, och under de följande åren allierade han sig i själva verket med den rosa Demokratien. Denna krasch åt höger framställdes till en början med ett modigt rytande, som för moderna öron låter som en ultravänsterist: när Kommunistiska förbundet splittrades i september 1850 stödde Schapper gruppen som envist hävdade att revolutionen stod runt hörnet och att ett uppror måste drivas fram. Som vi har sett gick Marx kraftfullt mot denna linje.²⁵

I detta läge tog Schapper upp det trubbiga verktyget ”proletarisering” som en läglig ersättning för argument. Vid centralkommitténs möte den 15 september försökte den före detta studenten framställa det som om striden stod mellan ”proletariatet” (med andra ord hans egna anhängare bland gruppens hantverksarbetare) och ”personerna som representerar partiet på den teoretiska sidan”; eller mellan ”de som arbetar med pennan” och ”de som arbetar på andra sätt”.²⁶ Vi kommer snart att få se orsaken till denna märkliga uppdelning: skribenter och icke skribenter av allting. I de bevarade protokollen finns inga noteringar om att Schapper under detta möte uttryckligen förespråkade att medlemskap skulle begränsas till arbetare. Kort därefter kritiserade förbundets kommitté i Köln (som efter splittringen hade blivit centralkommitté) de dokument som den hade fått från Schappers grupp:

... försöket att utesluta centralkommitténs majoritet [Marx’ anhängare] grundade sig ... delvis på den allmänna principen att förbundet skulle utesluta alla skribenter. Det hävdades att förbundet uteslutande var ämnat för fabriksarbetare och hantverkare, och att om dessa grupper bara hade viljan så skulle de kunna gripa makten så fort revolutionen bryter ut igen och på så sätt utan vidare kunna genomföra en kommunistisk omorganisering av samhället.²⁷

Betoningen att göra sig av med *skribenter* snarare än icke-arbetande i allmänhet hade en orsak. Vi har ännu inte nämnt inspiratören bakom Willich-Schappers grupp: August von Willich, som hade

22 *Ibid.*

23 *Ibid.*

24 Karl Schapper, ”Einleitung [Introduktion]”, *Kommunistische Zeitschrift*, i *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 504. (Se det stycke varifrån detta citat tagits ovan i kapitel 7, s 129.)

25 Se detta band, kapitel 3, s 55-56 och specialnot E, avdelning 2.

26 Communist League: *C C Session 15 September 1850*, Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 252.

27 Communist League, Cologne C C: *C C Address*, Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 254 f.

hållit tyst under debatten den 15 september och låtit Schapper föra deras talan. Schapper hade åtminstone under lång tid skaffat sig sitt uppehålle som gesäll och var ganska hemmastadd i arbetarmiljön. Willich var något helt annat – även om ingen kunde anklaga honom för att ha varit skribent eller ha några anlag ”på den teoretiska sidan”. Denna nya medlem inom kommunismen var en militär tyrann som hade kämpat med rebellerna under upproret 1849 och därefter gått åt vänster. Han kom från en gammal aristokratisk familj och hade innan sin nypåkomna radikaliserings varit preussisk karriärsofficerare, och sadlade, liksom sina föregångare, efter radikaliserings om till ett hantverksyrke (snickare).^{*} Det skulle ha varit svårt för honom att ge sig ut för att vara en proletär eller en rimligt trolig kopia av det.

Willich-Schappers grupp kunde därmed bara ytterst varsamt utnyttja sina vädjanden till *Straubinger*-fördomarna. Men de kunde vara mer hånfulla mot de personer ”på den teoretiska sidan” som använde både teori och praktiskt förnuft för att gå mot tanken på en omedelbar revolution. Köln-kommitténs uttalande ställde också Willich-Schappers anti-intellektualism mot Marx’ åsikter:

Enligt Manifestet och Hänvändelsen [till Kommunistiska förbundet i mars 1850] sker den proletära rörelsens utveckling på följande sätt: när proletariatet väl blir medvetet om sin egen klass’ situation, så drar det alla det gamla samhällets skolande element till denna situation, och får på så sätt en förståelse i teoretiska termer av en kommunistisk revolutions utvecklingslinjer [och går sedan vidare till praktiken] ... I motsats till detta förkunnar denna nygamla ståndpunkt [Willich-Schappers] att allt teoretiskt arbete är avgjort, ställer sig själv i fientlig motsättning till allt författande, och tror att de kan förverkliga rörelsens slutmål på grundval av den nuvarande utvecklingen, i synnerhet utvecklingen av en ny tysk revolution. Så följaktligen är det helt naturligt att samma personer som till synes uteslutande representerar det ”rena proletariatets” intressen basunerar ut blotta frasen *revolution* i sin senaste proklamation som de skickat ut till världen i namn av ”demokratiskt socialistiska kommitten” i samarbete med fransmän, polacker och ungrare, och framställer sig själva som förkämpar för den *småborgerliga* socialdemokratiska republiken. På detta sätt kallas alltså proletariatet ... återigen till strid för en annan klass’ intressen ...²⁸

Under gruppens fortsatta bana hade den användning för sitt förakt för teoretiskt arbete: dessa själv-utnämnda förkämpar för proletariatet mot skribenter och teoretiker började inom kort samarbeta nära med de småborgerliga demokraterna i landsflykt, samma element som hade brännmärkts i Marx’ och Engels’ ”Hänvändelse till Kommunistiska förbundet” i mars 1850 – men inte förrän de hade skrivit diverse eldsprutande dokument som var en gudagåva för den preussiska regeringen vid dess åtal mot kommunisterna i Köln, och gav den en hel del av ammunitionen under skådeprocessen 1852.²⁹

Vid den här tidpunkten var det uppenbart att gruppens till synes ultravänsteristiska inställning, med sitt krav på revolution genast, i praktiken bara var andra sidan av en simpel opportunism, med dess vanliga uträkning att snabbt bli rik, och att den förstnämnda utan svårighet hade förvandlats till det sistnämnda. Marx hade fullgjort sin funktion på den teoretiska sidan och hade redan pekat ut detta mönster under debatten i september 1850. Där visade han redan på förhand att revolutions-

* Tre år senare emigrerade Willich till USA. Under inbördeskriget steg han i graderna till överste av första graden, blev aktiv republikansk politiker och erbjöd sig 1870 (förgäves) att kämpa för Preussen mot Frankrike. (Nicolaevsky and Maenchen-Helfen, *Karl Marx...*, s 156; Wittke: *Refugees of Revolution...*, s 353.) Medan Schapper 1856 återvände till Marx’ sida och kraftigt beklagade sin brytning, bestod Willichs bidrag från USA av fortsatt påhittat förtal av Marx.

28 Communist League, Cologne C C: *C C Address*, Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 255.

29 Marx/Engels, ”Great Men” i *The Cologne Communist Trial*, s 198-201, 204 f, 216, 220. 224-230; Marx, ”Revelations on the Communist Trial in Cologne”, *ibid*, s 108; och redaktörens inledning, *ibid*, s 21-25; även, Marx, ”Der Ritter vom edelmütigen Bewusstsein”, Marx/Engels, *Werke*, band 9, s 498, 507, 516 f.

förespråkarnas faktiska politik i själva verket var opportunistisk: de var tyska patrioter snarare än internationalister, och "socialdemokratiska" snarare än proletära kommunister. De använde ordet *proletariat* rent rituellt. "För att göra denna fras verkningsfull", sa Marx, "var det nödvändigt att beskriva småbourgeoisien som proletärer, så i praktiken representerade de småborgarna och inte proletärerna. Den verkliga revolutionsprocessen måste ersättas av revolutionära slagord."³⁰ (Schapper hade gjort samma utbyte i sin ledare i *Kommunistische Zeitschrift*.)

I praktiken visade det sig att den *Straubinger* som ville använda "proletarisering" som princip för att stänga ute personer blev en del av den småborgerliga demokratin, där de fungerade som mellan-händer mellan sina egna "proletära" anhängare och medelklassdemokraterna. Sambandet var ingen slump: en oberoende proletär rörelse kan tillåta sig att genomsyras av bildade medlemmar som brutit med den borgerliga världen, men "proletära" mäklare som närmar sig en främmande klass-rörelse för att göra en överenskommelse vill ha rena varor att sälja.

4. Politik av uteslutning i Första internationalen

Förslag om att utesluta icke-arbetande från rörelsens medlemskap eller dess ledning dök senare upp i Internationalen, med flera likheter med fallet Willich-Schapper. Det kom från proudhonisterna som dominerade internationalens franska sektion. Eftersom de tillsammans med brittiska fackförenings-medlemmar hade varit initiativtagare 1864, så var det ett mycket allvarligt problem som inte bara kunde röstas bort av Generalrådet.

Så här såg mönstret ut: förespråkandet av uteslutningar kom från den nationella strömning i internationalen som mest systematiskt företrädde hantverkarskiktets gamla småborgerliga radikalism, den franska *Straubinger*, medan det starkaste motståndet mot detta utestängande kom från de brittiska fackföreningarnas representanter, som utgjorde rörelsens avgjort mest proletära del.

Från början var Marx naturligtvis medveten om risken för att den nya organisationen skulle kunna översvämmas av intellektuella radikaler utan några klassförpliktelser. Som vi har sett var den definitiva prövningen inte en persons sociala ursprung utan istället organisationens övergripande sociala sammansättning. Det fanns ett samförstånd i Internationalen om hur personer som inte var arbetare skulle testas: personligt livslångt engagemang i arbetarrörelsen utan karriäristiska motiv. Med denna metod kunde ett litet antal nya medlemmar från de bildade klasserna vara en hjälp, medan det skulle vara en katastrof som skulle ifrågasätta rörelsens klasskaraktär om organisationen översvämmades av intellektuella element. Det handlade om en kvalitativ förändring på grund av en överdos, som mängden peppar i en soppa eller mängden arsenik i en medicinblandning.

I Generalrådet handlade den första frågan i detta avseende om "hedersmedlemskap" för bemärkta personer, en vana som belastade arbetarorganisationernas rullor med borgerliga radikaler som var villiga att acceptera värnadsbetygelser men inte ansvar och att ge sina namn men ingen lojalitet. Louis Blanc hade gjort allt för att bli en sådan hedersmedlem i den nya Internationalen. Marx skrev till Engels: "Men jag hade redan gissat att den sortens försök skulle göras, och hade lyckligtvis redan hjälpt igenom stadgan att ingen (utanför arbetarföreningarna) skulle *inbjudas* och att ingen kunde bli *hedersmedlem*."³¹ Som han diskuterar i samma brev arbetade han samtidigt nära med personer med borgerligt ursprung (som Fox och Lefort)³² som knappast var lika socialistiska som Louis Blanc men hade tagit del i Internationalens arbete som ansvarsfulla och lojala medlemmar och engagerade aktivister. Även i denna fråga var testet inte bara individuell ideologi utan personlig förpliktelse mot klassrörelsen.

30 Communist League: *C C Session 15 September 1850*, Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 251.

31 Marx, "Brev till Engels", 10 december 1864, Marx/Engels, *Werke* band 31, s 39 f.

32 Angående Fox, se detta band, kapitel 17, s 350-351.

Härav mönstret med en kamp på två fronter. Medan Louis Blanc måste hållas på armlängds avstånd måste personer som Lefort tillåtas bidra med sina lojala tjänster. Lefort var en radikal republikansk reformivrare som riktade in sig på en parlamentarisk och inte en revolutionär demokrati, men han hade gjort nytta under grundandet av Internationalen och var uppriktigt hängiven att bygga den. Men arbetarmedlemmarna i den franska sektionen följde Tolains proudhonistiska ledarskap, och proudhonisterna beslutade att det bara fanns plats för deras strömning i Frankrike. De kunde inte göra hela Internationalen proudhonistisk men de kunde skapa en proudhonistisk sekt i sitt eget land. För detta ändamål ställde de Generalrådet inför ett ultimatum: Lefort som var Internationalens pressagent i Paris måste avskedas.³³ Således antog proudhonisterna en politik av uteslutningar, åtminstone från poster, för att säkerställa sitt eget teorimonopol och kontrollen över sin egen organisation.

Detta ställde Marx och Generalrådet inför ett dilemma. Trots Tolains ideologi hade Marx inledningsvis haft ett mycket gott intryck av honom, i synnerhet som han nyligen hade ställt upp som oberoende arbetarkandidat.³⁴ Proudhonisterna å sin sida hade ingen kritik mot hur Marx fungerade i Internationalens angelägenheter.* Det fanns inga motsättningar på det området. Konflikten gällde de franska republikanernas närvaro i Internationalen, med Lefort som stötesten. Proudhonisternas ultimatum var: *han* eller *vi*. Motvilligt tvingades Marx dra slutsatsen att de proudhonistiska sekteristerna inte kunde övertalas att utnyttja Leforts begåvning istället för att kräva hans huvud, och att Generalrådet i praktiken inte hade något annat alternativ än att offra Lefort för att blidka dem och bevara rörelsen. När det franska grälet började sammanfattade Marx det för Engels på följande vis:

... det förefaller mig som om båda sidor denna gång gör varandra orättvisa ... Det finns följande ytterligare omständighet: arbetarna [i den franska sektionen] verkar vara fast beslutna att *utesluta* varenda litterär person, vilket är dumheter eftersom de behöver dem i pressen, men är förlåtligt med tanke på de litterära personernas ständiga förräderier. Å andra sidan är de sistnämnda misstänksamma mot *varje arbetarrörelse* som betar sig på ett motsatt sätt än de... Alltså: även i Paris finns det å ena sidan *Lefort* (en litterär och dessutom välbärgad person, och därmed "en borgare", men en person med det allra renaste rykte, och vad La Belle France anbelangar, den verkliga grundaren av vårt förbund) och å den andra *Tolain, Fribourg, Limousin*, etc., som är arbetare. Nåväl, jag ska meddela dig utgången.³⁵

I ett PM antecknade Marx de två motiven till de val som måste göras: "*Förbundets internationella karaktär är i fara*" (om proudhonisterna drog sig ur), eftersom frånvaron av en fransk sektion vid denna tidpunkt skulle innebära att det inte skulle finnas någon stor grupp på kontinenten för att

33 Se Collins och Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement...*, s 101-103.

34 Marx "Brev till Engels", 4 november 1864, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 146; Marx, "Brev till Klings", 4 oktober 1864, Marx/Engels, *Werke* band 31, s 417 f; Marx, "Brev till Philips", 29 november 1864, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 432.

* Om Marx hade vidhållit Leforts rätt att få en post så hade samma proudhonister kanske så småningom upptäckt att han var en diktator, om inte till och med agent för kejsaren. Men i själva verket bidrog Marx till att övertyga Generalrådet om att ge efter för deras ultimatum, eftersom de brittiska medlemmarna litade på Marx' bedömning i dessa frågor. Proudhonisterna var så fullständigt nöjda med Marx' organisatoriska uppträdande och politik att de inte ens senare uttryckte någon kritik. Inte ens i Tolains ställföreträdare Fribourgs "historia" om Internationalen, som skrevs sedan både Tolain och Fribourg hade smädat kommunarderna från Paris som "blodtörstiga galningar" och andra sådana artigheter, anklagade Fribourg en enda gång Marx för några antidemokratiska eller stötande handlingar: ett häpnadsväckande faktum på den tiden, när politiska konflikter beledsagades av anklagelser om byråkratiska brott och förskingring lika automatiskt som att säga hej. Det ger bakgrunden till det vanliga marxologiska påståendet att Marx "undertryckte" Bakunins fraktion på grund av politisk oenighet, och inte på grund av att bakunisterna systematiskt undergrävde organisationen inifrån för att ersätta den med sin egen grupp. Politiskt var proudhonisterna mer oense med Marx än Bakunin verkade vara, men organisatoriskt ägnade sig inte proudhonisterna åt den ödeläggande taktik i hela Internationalen som var bakunisternas varumärke.

35 Marx, "Brev till Engels", 25 februari 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 85.

uppväga britternas närvaro, och ”Rörelsens klasskaraktär”.³⁶ Förvisso hade proudhonisterna samma klasskaraktär som det gamla Kommunistiska förbundet, det vill säga till stor del grundad på hantverksarbetare (men utan den proletärt kommunistiska inriktningen hos personer som Schapper, Moll och H Bauer). Tolain och Fribourg var gravörer, men internationalen hoppades att den via dessa arbetare skulle kunna nå andra skikt.

Resultatet kom snabbt, när Generalrådet under de efterföljande två veckorna drabbades av en omgång gräl mellan Tolain och Fribourg (som hade kommit över från Paris för att driva sitt fall) och Lefort.³⁷ Även om Generalrådet följde Marx råd och gick med på avsätta Lefort från hans post i Paris, så avvisade det den proudhonistiska idé som det handlade om, och slog fast ”att det inte stöder principen att bara arbetare tillåts vara funktionärer i vårt förbund.”³⁸

När Internationalens första kongress ägde rum i Genève 1866 slog Tolain ett slag för sin uteslutningsprincip, denna gång formulerad som en motion att begränsa kongressdelegaterna till kroppsarbetare. Han hävdade att klasskampen gjorde det ”lämpligt, till och med oundvikligt, att alla personer som får plikten att representera arbetarklassens grupper borde vara arbetare.”³⁹ På klassiskt vis intog han en ultravänsteristisk ståndpunkt och hävdade att ”vi under nuvarande förhållanden måste överväga att alla medlemmar från de privilegierade klasserna är våra motståndare, vare sig de är privilegierade i kraft av kapital eller betyg.” Därefter återopade han principen om egen frigörelse: arbetarklassen ”vill uppnå sin egen frälsning på egen hand, utan någons beskydd. Därför får dess delegater vare sig tillhöra de fria yrkena eller kasten av kapitalister.”⁴⁰ Den springande punkten i denna vänsterfraseologi är att den kom från en reformist som till och med den bonapartistiska regeringen ansåg vara ganska respektabel, och vars snabba utveckling högerut under de följande åren gav en speciell belysning åt denna retorik.

Två ledande brittiska fackföreningsdelegater svarade honom, uppenbarligen upprörda över hans uttalande att alla med en examen var fiende. Som motargument pekade båda på den man vars roll i internationalen inte hade ifrågasatts av någon, minst av allt av proudhonisterna: nämligen dr Karl Marx.* Cremer, från snickarnas fackförening, började med att slå fast att de i Generalrådet som inte var kroppsarbetare absolut inte var misstänkta: ”långt därifrån, utan deras hängivelse är det sannolikt att förbundet inte skulle kunnat etablera sig så grundligt i England. Bland dessa medlemmar ska jag bara nämna en, medborgare Marx, som har ägnat hela sitt liv åt de arbetande klassernas seger.”⁴¹

James Carter, från parfymarbetarnas fackförening, klargjorde i detta sammanhang två viktiga saker:

Medborgare Marx har nyss nämnts. Han har helt och hållet förstått betydelsen av denna första kongress, där det bara skulle finnas arbetardelegater. Därför avsade han sig delegatskapet han

36 Marx, ”Memorandum to Hermann Jung Apropos of the Conflict in the Paris Section”, *General Council of the First International*, 1864-1866, s 269.

37 *General Council of the First International*, 1864-1866, s 75-81, plus senare återskall i protokollen från rådet, även Marx, ”Brev till Engels”, 13 mars 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 100 f och Marx, ”Brev till Jung”, 13 mars 1865, *band 31*, s 463 f.

38 *General Council of the First International*, 1864-1866, s 77.

39 Enligt rapporten som publicerades i *International Courier*, i Freymond, red, *Première Internationale*, band 1, s 55.

40 Ur den rapport som avfattades av Tolains anhängare J Card, i *ibid*, s 80.

* På grund av ett missförstånd av det sammanhang i vilket dessa tal hölls har det uppstått en marxologisk myt, som har upprepats i den ena boken efter den andra, och enligt vilken proudhonisternas förslag om utestängning först och främst riktades mot Marx, eller att Tolain var ”på jakt” efter Marx. Tvärtom: Cremer och Carter tog upp Marx’ namn i debatten eftersom hans roll i Internationalen skulle anses vara det bästa tillbakavisandet av Tolains allmänna förslag, inte för att försvara Marx själv. Tolains motion skulle inte varit rimlig som ett angrepp mot Marx av den enkla anledningen att Marx inte var delegat vid kongressen. Och ovanpå allt detta kan vi tillägga att Tolain under diskussionen till och med försökte påstå att Marx höll med honom!

41 Från den franska rapporten i *ibid*, s 56. Jmfr Collins och Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement...*, s 123.

erbjöds i Generalrådet. Men det är inte skäl att förhindra honom eller någon annan att komma in i vår mitt. Tvärtom, personer som helt och hållet ägnar sig åt proletariats sak är alltför sällsynta för att vi ska knuffa dem åt sidan. Trots att medelklassen var så rik och mäktig segrade den först när den allierade sig med lärda män ...⁴²

Tolain utnyttjade sedan Carters argument för att ta över Marx till sin sida av debatten: "Som arbetare tackar jag medborgare Marx för att han inte accepterade att bli delegat som han erbjöds. Genom att göra det visade medborgare Marx att arbetarkongresser bara ska bestå av kroppsarbetare."⁴³

Givetvis hade inte medborgare Marx denna åsikt, och inte heller hade Carter sagt det. Marx hade flera skäl att inte resa till Genève som delegat – först och främst hans arbete med *Kapitalet*, och högst sannolikt hans motvilja mot resultatlösa diskussioner som de som proudhonisterna tvingade på kongressen – men han kan också ha sagt till Generalrådet att han föredrog att de skickade fackföreningsdelegater till den första kongressen, vi vet inte.⁴⁴

Kongressen röstade ner Tolains motion, men den fick tjugo röster mot tjugofem.

Senare fick Marx höra om en annan sida av Tolains motiv, en sida som verkar ha bekräftats av händelserna. Han berättade för Engels att Generalrådets sekreterare för Frankrike

har givit mig förklaringen till Tolains och Fribourgs förfarande. De vill komma ut 1869 som *arbetarkandidater* till Corps Législatif, utifrån "principen" att *bara arbetare* kan representera arbetare. Det var därför ytterst viktigt för herrarna att [Internationalens] kongress påbjuder denna princip.⁴⁵

Tolain lyckades verkligen bli vald som kandidat för Paris' arbetare, och det var som deputerad i Versaillesförsamlingen som han röstade för att massakrera Pariskommunen, det vill säga sina väljare. Liksom andra förespråkare för utestängning använde han en konstgjord "proletarisering" som knep för att skapa sig en ställning som mellanhand åt arbetarklassen, en mellanhand till borgarklassen.

De motsatta ståndpunkterna kan uttryckas så här. Tolain och hans likar utnyttjade "proletarisering" som ett kriterium för individer, eftersom deras mål var att byta ut en speciell individ som befullmäktigad företrädare för klassen – en individ som, tack vare den makt som hans anhängare hade givit honom, därmed kunde bli inflytelserik i de verkligt viktiga kretsarna, de kretsar som verkligen styrde samhället. Således var Tolain helt ärlig när han pyntade ut sig som "arbetarnas representant" i kontrarevolutionens Versaillesförsamling, det vill säga som församlingens proletära mellanhand, medan arbetarnas verkliga ledare kämpade tillsammans med Kommunen. Enligt denna uppfattning betydde "egen frigörelse" att arbetarna var beroende av "skydd" (som Tolain hade framställt det), inte från borgarklassen eller staten utan från en verklig arbetare som han, som "skyddade" sina anhängare genom att vädja till borgarklassen och staten att de skulle vara rättvisa mot dem.

I motsats till detta var stötestenen för Marx *rörelsens* övervägande proletära karaktär i praktiken, det vill säga i sin sammansättning, ledning, etc., och om detta säkerställdes så kunde den tryggt utnyttja ett begränsat antal engagerade intellektuella arbetares tjänster.

42 Från den franska rapporten i *ibid.*

43 *Ibid.*

44 De av rådets protokoll som finns kvar innehåller inte det möte som ägnades åt att välja delegater till kongressen. Se *General Council of the First International*, 1866-1868, s 228.

45 Marx, "Brev till Engels", 26 september 1866, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 254.

5. Frågan om klassammansättning

I det senast citerade brevet diskuterade Marx en annan punkt som uppstod i Generalrådet direkt efter kongressen i Genève:

Som en demonstration mot de franska herrarna – som ville utesluta alla utom ”kroppsarbetare”, först från Internationalens medlemskap, sedan åtminstone från möjligheten att kunna väljas som delegat till kongressen – föreslog engelsmän igår *mig* som ordförande för Generalrådet. Jag förkunnade att jag inte under *några* omständigheter kunde åta mig detta, och jag föreslog för min del *Odger*, som därpå valdes om, även om en del trots min deklaration röstade för mig.⁴⁶

Marx vägrade inte på grund av någon sorts allmän princip att en ”hjärnans arbetare” borde stängas ute från att besätta posten. Men han ansåg att det gällde att symbolisera eller signalera vad Internationalen strävade efter att bli, genom att välja ut en arbetarledare till något som hursomhelst skulle bli en i huvudsak symbolisk post. (Ett år senare avskaffades ordförandeskapet enhälligt, på Marx’ initiativ.)⁴⁷ Protokollet från rådet rapporterade mer tvetydigt: ”Han, Marx, ansåg att han själv var obehörig [inte utestängd] eftersom han var en hjärnans arbetare och inte kroppsarbetare.”⁴⁸ Bakom Marx’ vägran låg också ett par andra överväganden. Mest framträdande var kanske hans önskan att så mycket som möjligt ägna sig åt att skriva färdigt *Kapitalet*, och att han om han valdes till ordförande skulle bli måltavla och strykpojke för alla ärelystna förespråkare av ”proletarisering” i och utanför Internationalen.*

Det kunde bara finnas en ordförande, men eftersom det fanns många medlemmar i Generalrådet ställde ett val av dem samma fråga som antagandet av medlemmar: frågan om proportioner, eller överdosering. Marx sa detta rent ut när en läkare vid namn Sexton föreslogs. En av rådets medlemmar undrade ”om det var önskvärt att ta med akademiker i rådet ...” Protokollen redogör för Marx’

46 *Ibid.*

47 Marx, ”Brev till Engels”, 4 oktober 1867, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 354; *General Council of the First International*, 1866-1868, s 161.

48 *General Council of the First International*, 1866-1868, s 36.

* Vi bör nämna tre andra frågor som bara på ett ytligt plan är av betydelse. (1) Vid samma möte med rådet valdes journalisten Peter Fox till generalsekreterare mot fackföreningsaktivisten Cremer. Men det fanns en speciell orsak. Cremer hade nyligen lämnat denna post på ett ganska förkastligt sätt och man kunde helt enkelt inte lita på honom. Fox var det enda omedelbara alternativet, men trots allt fick Cremer senare tillbaka posten under en period. (*Ibid.* Även Marx, ”Brev till Engels”, 26 september 1866, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 254. Collins och Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement...*, s 66. För Cremers tidigare uppträdande, se även, *General Council of the First International*, 1864-1866, s 146, 159.) (2) Året dessförinnan hade Marx enträget ombetts ta över redaktionen för *Bee-Hive*. Han var klart på sin vakt mot ansvaret: ”Jag ska fundera igenom frågan från alla tänkbara sidor innan jag bestämmer mig åt ena eller andra hållet”, skrev han till Engels. (Marx, ”Brev till Engels”, 25 februari 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 85.) Han accepterade inte. Vi har inga dokument om hans motiv, även om det inte är svårt att rekonstruera. (3) När Engels anslöt sig till Generalrådet 1870 föreslogs han bli ekonomisk sekreterare. Protokollen rapporterar: ”Medborgare Engels invände att bara arbetare borde utses till allt som har [med] finanserna att göra.” Men ”medborgare Marx ansåg inte att invändningen var hållbar. I egenskap av före detta affärsman var han mest lämpad för posten.” (*General Council of the First International*, 1870-1871, s 80.) Engels vidhöll sin vägran – enligt min uppfattning helt riktigt, av ett skäl som jag tidigare berört. Att ha hand om pengar var ett av de känsligaste jobben inom arbetarrörelsen, mer riskabelt för ryktet än alla andra, ty anklagelser om ekonomiska oegentligheter var regel så fort det uppstod konflikter, och frånvaron av bevis ansågs bara vara tecken på forskingrarens skicklighet. Bland rådets medlemmar fanns också en underström av agg mot Engels, åtminstone under en period. Han var okänd för dem innan han flyttade till London 1870 och togs med i rådet, och blev därefter rent ut Marx’ högra hand och förtrogne. Deras gamla vänskap var givetvis välbekant och gick att förklara, men för avundsjuka personer såg det ut så här: en uppkomling som inte hade haft någon tidigare del i uppbygget av Internationalen anländer plötsligt och intar en position som Marx’ nära kollega och överskuggar äldre medlemmar. Detta är min egen efterhandskonstruktion av situationen – det var bara en del muttrande så det finns inte mycket att gå på – och det är inte klart hur många av rådets medlemmar som berördes.

åsikt, inte om Sexton men om den princip det handlade om: ”Medborgare Marx tyckte inte att det fanns något att frukta från att släppa in akademiker så länge rådet stora majoritet bestod av arbetare ...”⁴⁹

Problemet med balansen i den sociala sammansättningen – andelen arbetare i förhållande till icke-arbetande eller hjärnans arbetare – var givetvis viktigare för medlemmarna i allmänhet och parti-avdelningarnas sammansättning i synnerhet. Frågan var inte svår när det gällde de största länderna i Europa, eftersom avdelningarna och sektionerna ända från början till sin överväldigande del var proletära i England, Frankrike, Belgien, Schweiz och Tyskland. Det var USA som plötsligt framkallade frågan 1872, med krumsprången i den ökända avdelning 12, som dominerades av Victoria Woodhull, som då gick igenom sin kortlivade radikala och feministiska period.

Problemet var inte bara att avdelning 12 var hård för varenda egendomlighet och tokiga modefluga som då var populär – och dess socialism såväl som dess feminism såg osäkra ut i detta sällskap – och inte bara att dess medlemmar till överväldigande del om inte uteslutande var från medelklassen, akademiker och intellektuella, utan till på köpet att den offentligt avvisade till och med en läpparnas bekännelse till Internationalens proletärt socialistiska program.* Det var inget gränsfall utan en provokation. Arbetare i de amerikanska sektionerna, speciellt avdelning 1, ansåg att avdelning 12 misskrediterade organisationen och var en belastning för den. För första gången diskuterades om Internationalen skulle ha en proletär karaktär, och vad det exakt innebar konkret i stadgarna.

Som ett resultat av avdelning 12:s problem antog Generalrådet riktlinjer som hade skrivits av Marx och som slog fast en maximal andel icke arbetare.

I betraktande av att I.W.A. ... enbart ska bestå av ”arbetarföreningar” ... att, följaktligen ... [stadgan att] ”Var och en som erkänner och försvarar I.W.A:s principer är berättigad att bli medlem”, trots att den ger Internationalens aktiva anhängare som inte är arbetare rätt till antingen enskilt medlemskap eller inträde i arbetaravdelningar, på intet sätt rättfärdigar att det grundas avdelningar som uteslutande eller huvudsakligen består av medlemmar som inte tillhör arbetarklassen; att Generalrådet av just denna anledning för några månader sedan förhindrades erkänna en avdelning från Slavonien som enbart bestod av studenter; att ... de Allmänna reglerna och stadgarna ska anpassas ”till de lokala omständigheterna i varje enskilt land”; att även om de sociala förhållandena i USA i många avseenden är gynnsamma för att arbetarklassens rörelse ska vara framgångsrik, så underlättar de på ett besynnerligt sätt för falska reformivrare, medelklasscharlataner och kohandlande politiker att tränga in i Internationalen; Av dessa orsaker rekommenderar Generalrådet att det i framtiden inte ska antagas någon

49 *General Council of the First International*, 1871-1872, s 166 f.

* Marx riktade uppmärksamheten på avdelning 12:s offentliga uttalanden, som att det måste ”invända mot det fåfänga antagandet ... att Internationalen ... är de arbetande klassernas organisation.” Precis som Tolain förkastade avdelning 12 inte principen om arbetarnas egen frigörelse, den omdefinierade den bara till sin motsats: ”Påståendet att arbetarklassernas frigörelse bara kan erövrats av dem själva går inte att förneka, men den är bara sann i den mån det beskriver det faktum att de arbetande klasserna inte kan frigöras mot sin vilja.” (Citerat ur Woodhulls tidning av Marx, i ”American Split”, *General Council of the First International*, 1871-1872, s 324 f.) En artikel av Engels förklarade ironiskt, att medan den borgerliga pressen i Europa har gjort Internationalen till ett sådant spöke ”att ingen behöver vara rädd för att Internationalen någonsin kommer att vilsledas från sina ursprungliga mål av ett massivt inflöde av borgerliga element”, så var USA så mycket mer utvecklat, att ”medan den europeiska bourgeoisien darrade inför Internationalen, så tänkte två borgerliga amerikanska kvinnor ... ut planen att utnyttja detta skräckinjagande förbund ...” (Engels, ”Die Internationale in Amerika”, Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 97 f. Engels grundade denna artikel på Marx’ noter (artikeln ovan) om avdelning 12. För ytterligare material se *General Council of the First International*, 1871-1872, s 205-210, 250 f. Även S Bernstein, *The First International in America*, New York: A M Kelley, 1962.)

amerikansk avdelning som inte består av minst två tredjedelar lönearbetare.⁵⁰

Valet av en andel på två tredjedelar var givetvis godtyckligt. Avsikten var att bevara en andel proletärer som var större än enbart en majoritet och definitivt mindre än 100% (som skulle innebära att stänga ute). En tilldelning på en tredjedel för icke lönearbetare lämnade gott om utrymme för undantagsfall – de ovanliga fall av borgerliga anhängare som verkligen hade kommit över till den proletära rörelsens ståndpunkt, till skillnad från Woodhull och liknande. En anledning som Marx betonade vid två möten med Generalrådet var att Internationals varken lokalt eller någon annanstans fick utnyttjas av äregiriga individer som språngbräda till en parlamentarisk bana.⁵¹

Riktlinjerna som skrevs för det amerikanska problemet gällde alla ”nya amerikanska avdelningar”. Fyra månader senare, i juli 1872, under förberedelserna inför kongressen i Haag, ändrades stadgarna så att regeln om två tredjedelar gällde för alla avdelningar. Marx tillade: ”under speciella förhållanden, som i Polen och andra länder, kan speciella bestämmelser fastställas.”⁵²

Under brådskan att ta itu med de amerikanska hoppjerkorna gav man alltså institutionell form åt Marx’ åsikt, att det i en verklig arbetarrörelse krävdes speciell noggrannhet för att styra inflödet av element av annat klassursprung.

6, *Fallet Bakunin*

Det mönster som vi har sett i fallen Weitling, Willich-Schapper och Tolain uppträdde ytterligare en gång, men inte den sista, med Michail Bakunin, den anarkistiska rörelsens grundare.

1873 gjorde Bakunin, i sin bok *Statism och anarki*, en då slentrianmässig anklagelse som har blivit en marxologisk favorit. Alla som läser någorlunda mycket av dåtidens socialistiska diskussioner upptäcker att praktiskt taget alla kommer sig för att anklaga praktiskt taget alla andra för att försöka suga ut arbetarna, upprätta en diktatur eller despoti, för förskingring och andra förseelser, och anklagelserna är ofta sanna i en eller annan detalj. Likväl var det få som konkurrerade med Bakunin i frågan om att sorgglöst strö omkring sig smutskastning eller i det överlägsna förakt med vilket han såg på den lilla frågan om bevis.

När det gällde Bakunins bok från 1873 gjorde Marx en sammanfattning i en anteckningsbok (uppenbarligen i syfte att skriva ett angrepp på den). Emellanåt sköt han in egna kommentarer i marginalen – ytterst kortfattade, i själva verket telegramliknande nerkastade anteckningar. Här är ett relevant stycke.*

”Men de som väljs kommer att vara entusiastiskt övertygade personer, och dessutom lärda socialister. Uttrycket ’*lärdd socialism*’” -

[MARX] har bara använts mot den utopiska socialismen, som vill belasta folk med nya fantastiska fantasier, istället för att förbehålla sin vetenskap för att förstå den sociala rörelse som folket själv skapat; se min bok mot Proudhon –,

”som vi ständigt stöter på i lassalleanernas och marxisternas verk och tal, visar i sig själv att den

50 Marx, ”Resolutions on the Split in the United States’ Passed by the General Council...”, *General Council of the First International*, 1871-1872, s 412. Utdraget har redigerats för att utelämna referenser till andra stadgar och stryka förvirrande kommatecken.

51 *Ibid*, s 124, 206.

52 *Ibid*, s 265.

* För klarhets skull står Bakunins ord inom citationstecken (som i Marx’ anteckningsbok). Marx sköt in kommentarer som föregås av hans namn inom klammer och är långt inskjutna. Som alltid står klammer runt mina egna förklarande tillägg. Utropstecknen inom parentes är Marx’.

så kallade folkets stat bara kommer att bli en mycket despotisk regering över folket av en ny och numerärt mycket liten aristokrati av verkliga eller föregivet lärda män. Folket är inte lärt, vilket innebär att de kommer att bli helt omringade i den styrda massan. En snygg frigörelse!” (s 279, 280.)

”Marxisterna är medvetna om denna” (!) ”motsättning, och när de inser att de lärda männens regering,”

[MARX] quelle rêverie! [vilken fantasi!]

”världens mest förtryckande, förhatliga och föraktliga regering, trots alla demokratiska former kommer att vara en faktisk diktatur, så tröstar de sig med tanken att denna diktatur bara kommer att vara övergående och kortlivad.”⁵³

Här slår Bakunin ihop ”lassalleanerna och marxisterna”, trots att det är svårt att tro att han inte kände till fiendskapen i den tyska rörelsen mellan Marx’ vänner och lassalleanerna. Han drar in Lassalle för att smutskasta Marx, ty som vi såg tidigare⁵⁴ talade Lassalle verkligen offentligt om ”vetenskapsmännens” speciella roll, medan han privat tänkte att så förtjänta tänkare skulle leda en diktatur över den röstboskap de drev ihop. Likaså var begreppet *folkets stat* speciellt lassalleanskt. Bakunin upprepar alltså en utbredd anklagelse mot *Lassalle*.⁵⁵ Han speciella bidrag är följande: han använder den för att smutskasta Marx, utan att ge sig ut för att anföra mer bevis för detta än för den rasistiska smutskastning som hans bok är nedluskad av.*

Nu skulle man kunna tro att en person som blir så upprörd över ”marxisternas” påstådda mål att upprätta Intelligentsians diktatur själv är fri från denna avskyvärda strävan. Tvärtom: en sådan diktatur var själva kärnan i Bakunins politiska perspektiv. Vi har sett att han väntade sig mycket av sin älskade trasklass, banditerna och ”bondebarbarerna”,⁵⁶ men det var inte denna kanonmat som skulle leda trupperna. Medan de revolutionära massorna skulle varnas för de byråkratiska farorna av

53 Detta stycke återges här som det står att läsa i Marx’ anteckningar, i Marx, ”Konspect von Bakunins Buch’ Staatlichkeit und Anarchie”, Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 635 f. Översättningen utgår från Marx’ tyska text som jag kontrollerat mot det ryska originalet som det publicerats i Bakunin, *Etatism et Anarchie*, 1873, red A Lehning, Brill 1967, (ryska texter plus fransk översättning).

54 Se detta band, kapitel 17, avdelning 5, ssk s 356-357.

55 Denna information finns utspridd i Hümmeler, *Opposition gegen Lassalle*, Berlin: Rütten & Loening 1963, och Footman, *op cit*.

* Det var Bakunins vanliga sätt att anklaga Marx offentligt för precis det som han, Bakunin, planerade i hemlighet – skillnaden var att *hans* syften var beundransvärda medan Marx’ syften alltid var ”förtryckande, förhatliga och föraktliga”. Bakunins beundrande levnadstecknare E H Carr förklarar sitt ämne så här: ”Denna skillnad mellan de roller som [Bakunin] anvisar Internationalen i sin helhet och [det bakunistiska] Förbundet förklarar de motsägelser som Bakunin ofta har förebrått för. I Internationalen krävde han fullständig frihet för individen. Han fördömde Marx’ och Generalrådets despotism, som ville ’förvandla Internationalen till en sorts ofantligt stor Stat, underställd en enda officiell uppfattning som representerades av en stark central makt.’ ... Men dessa principer gällde inte på minsta sätt för det utvalda och hemliga Förbundet, vars medlemmar skulle vara ’som osynliga piloter i den folkliga lidelsens storm’. Revolutionen skulle inte ledas ’av någon synlig makt, utan av Förbundets alla medlemmars kollektiva diktatur.’ I detta syfte måste Förbundets medlemmar vara beredda att underkasta sin personliga frihet en disciplin som var lika sträng som jesuiternas (Bakunin återkommer mer än en gång till denna jämförelse), vars styrka låg i ’individens utplåning inför den kollektiva viljan, organisationen och verksamheten.’ Bakunin såg ingen motsägelse i att kräva den allra lösligaste sortens organisation för Internationalen och hårdast möjliga disciplin inom Förbundets led.” (Carr, *Michael Bakunin*, s 440.) Det finns inget oförenligt i dessa två förslag, om vi ska förstå Bakunin, för hans mål var i själva verket att krossa Internationalen och ersätta den med sin egen hemliga grupp av kollektiva diktatorer, genom att armbåga sig fram inifrån. Oförenligheten låg bara i Carrs (och andras) myt att Bakunin var företrädare för något som kallades frihetlighet.

56 Se detta band, kapitel 12, avdelning 11 och kapitel 15, avdelning 4.

organisering och hållas fria från sådana synder, skulle ledarna organiseras i hemliga sällskap med relativt få medlemmar:

Dessa sällskap [skrev Bakunin] ska begränsas till ett litet antal personer, men ska så långt som möjligt omfatta begåvade, kunniga, intelligenta och inflytelserika män, som på samma gång som de lyder en central auktoritet [det vill säga Bakunin själv som Hemlig ledare], i sin tur ska utöva en sorts osynligt herravälde över massorna.⁵⁷

Bakunin förväntade sig att de trasproletära truppersnas ledarskap huvudsakligen skulle ligga i händerna på element från intelligentsian.* I hans ögon ”består [denna intelligentsia] av ett oräkneligt antal personer från alla skikt: högreståndspersoner, statstjänstemän, präster, handelsmän, stads-människor och bönder ... [S]jälva dess livsstil står i motsättning till verkligheten som den ser ut i Ryssland ... Vi kan säga att det skapar en hemlös kringvandrande frihetskyrka.”⁵⁸ Bakunin tänker alltså speciellt på utanförstående individer, deklasserade borgerliga ungdomar som drivits bort från de gamla klasserna – kort sagt ett skikt av trasintellektuella.

Detta trasintellektuella skikt ska utgöra revolutionens generalstab:

en sorts generalstab bestående av hängivna, energiska, intelligenta individer som framförallt är uppriktiga vänner till folket, inte äregiriga eller högfärdiga – förmögna att kunna fungera som mellanhänder mellan den revolutionära tanken och folkets instinkter.⁵⁹

Så citerades Bakunin i Engels-Lafargue-Marx' pamflett, som gavs ut av Internationalen. I linje med detta pekade pamfletten också på den sociala sammansättningen hos Bakunins verksamhet, speciellt i Italien:

Alla föregivna avdelningar i den italienska Internationalen leds av advokater utan fall, läkare utan patienter och utan vetenskaplig kunskap, studenter av biljard, resande försäljare och andra handelsanställda, och främst journalister på småtidningar med mer eller mindre suspekt rykte.⁶⁰

Inte långt dessförinnan hade Engels skrivit i ett brev:

I Italien har journalisterna, advokaterna och läkarna trängt sig fram så mycket i förgrunden att vi hittills inte lyckats komma i direkt kontakt med arbetarna. Detta håller nu på att förändras och vi märker då att arbetarna precis som på andra ställen är helt olika sina talespersoner.⁶¹

1870 beskrev Bakunin i ett stycke som publicerats en av sina fantasibilder av de intellektuella

57 Ur Bakunins ”bekännelse”, citerad i Nomad, *Apostles of Revolution*, Boston: Little Brown 1939, s 162.

* Pyziur förklarar att

”Bakunin satte alla sina förhoppningar om att revolutionera landet [Ryssland] till intelligentsian. På hans tid skedde framväxten av detta nya samhällsskikt i Ryssland snabbt ... Det ryska ordet för den, *raznotjintzy* (folk i olika ställning) visar tydligt dess sociala ursprung. Denna klass uppstod ur olika utbrytargrupper ur det ryska samhället som förenades av att ha en utbildning ...” (Pyziur, *The Doctrine of Anarchism...*, s 83.)

Här behöver vi inte dryfta frågan om hur man definierar denna ”klass” av utbrytare. Så mycket står klart: i detta underutvecklade ryska samhälle ledde utbildning till en medvetenhet om hur underlägset detta samhälle var till och med ur den härskande klassens synvinkel. Följaktligen hade avvikande åsikter som ville rätta till denna situation en benägenhet att visa sig som revolutionära oroligheter. I allmänhet gäller detta i större eller mindre grad situationen i länder där den dominerande frågan handlar om *modernisering*, en fråga som per definition bara uppstår sedan en avgörande del av världen har blivit borgerlig. Därmed är denna sorts intelligentsia typisk för underutvecklade situationer, inte utvecklade länder.

58 Citerat i Pyziur, *op cit*, s 83.

59 Bakunin, citerat i Marx/Engels, *L'Alliance de la Démocratie...*, s 132.

60 *Ibid*, s 48.

61 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 11 mars 1872, Engels & Lafargue, *Correspondance*, band 1, s 46. Liknande i Engels, ”Brev till Liebknecht”, 18 januari 1872, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 379.

massor som följde honom. Engels kommenterade i ett brev till Marx:

Bakunins brev [till redaktören] är verkligen ytterst naivt. Vilken olycka det vore för världen – om det inte vore en fruktansvärd lögn – om det skulle finnas 40.000 revolutionära studenter i Ryssland utan ett proletariat eller till och med bara revolutionära bönder bakom sig, och utan någon karriär framför sig utom valet mellan Sibirien eller att emigrera till Västeuropa. Om något skulle kunna ödelägga rörelsen i Västeuropa så vore det en import av dessa 40.000 ± [mer eller mindre] utbildade, äregiriga, hungriga ryska nihilister. Inget annat än officerskadetter utan någon armé, som vi ska tillhandahålla åt dem. En snygg framtidsutsikt – att det europeiska proletariatet för att kunna enas måste underställas ett ryskt befäl! Men oavsett hur mycket B[akunin] må överdriva faran så är det kristallklart att den existerar. Det ”heliga Ryssland” kommer varje år att spy ut ett visst antal sådana ryssar ”utan karriär”, och under förevändning av internationella principer kommer de överallt att nästla sig in på positioner som ledare, dra med sig de privata intriger som är oundvikliga bland ryssar in i [Internationalens] sektioner, och sedan kommer Generalrådet att ha fullt sjå.⁶²

Sju år senare verkade denna ”snygga framtidsutsikt” framträda på ett ställe, Italien, när bakunisternas konspiratoriska sekt – inte 40.000, utan ”ett gäng unga advokater, doktorer [akademiker], lärda män, kontorister etc. under Bakunins personliga ledning” – tog kontrollen varhelst revolutionära arbetare började bli aktiva. Det rapporterade Engels i en artikel. Men när rörelsen nådde det industrialiserade norr lät de mer avancerade arbetarna sig inte ”styras av dessa förfallna unga borgare, som har kastat sig in i socialismen därför att de (med Bakunins ord) befinner sig i en ’karriär som är en återvändsgränd’.” Proletariatet skulle inte låta sig kontrolleras av ”personer som härleder sin fallenhet som ledare för arbetarrörelsen från sin situation som luggslitna borgare.”⁶³

Även om denna bild av den bakunistiska rörelsens sociala sammansättning uttrycktes nedsättande så motsvarar den Bakunins egna mål.

Samtidigt som Bakunin såg fram mot att hans gäng av trasintellektuella skulle upprätta sin diktatur följde han Weitlings mönster⁶⁴ också på ett annat sätt – med samma sorts anti-intellektualism. Det var två sidor av samma mynt. Om trupperna (kanonmaten) skulle förbli så ofördärvade att de, i linje med appellen om allmän förstörelse, skulle hugga det gamla samhället i småbitar, så fick de inte smutas ner genom att utsättas för förvirrande idéer. Inte heller skulle de utbildas så mycket att de skulle kunna ifrågasätta generalstaben, dessa ”osynliga piloter” som styrde trasarmén för att omforma världen närmare sina önskemål.

Så tidigt som 1847, då Marx var sysselsatt med att ge föreläsningar åt den tyska arbetarklubben i Bryssel, skrev Bakunin att Marx ”förstör arbetarna genom att göra teoretiker av dem.”⁶⁵ Även om Bakunin ofta framställde sig som teoretiker, så gjorde han också gällande: ”Låt oss lämna åt andra uppgiften att utveckla den sociala revolutionens teoretiska principer och nöja oss med att tillämpa dem, med att införliva dem i handlingar.”⁶⁶ Det fanns ingen verklig motsättning: utvecklingen av teoretiska principer var hans eget område, och hantlangarna skulle nöja sig med att tillämpa dem i handling.

Internationalens pamflett av Engels, Lafargue och Marx var noga med att dra fram denna sida hos bakunismen. Den pekade på ett av Bakunins och Netjajevs gemensamma verk där de

predikar okunskapens dyrkan för Rysslands ungdom under förevändning att dagens vetenskap

62 Engels, ”Brev till Marx”, 29 april 1870, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 489.

63 Engels, ”Aus Italien”, Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 91, 92, 95.

64 För Weitlings förebild se specialnot I.

65 Carr, *Michael Bakunin*, s 146. Se även ett stycke ur Bakunins brev i Annenkov, *Extraordinary Decade...*, s 183.

66 Pyziur, *The Doctrine of Anarchism...*, s 17.

bara är en officiell vetenskap (kan man tänka sig en officiell matematik, fysik, kemi?), och att det är den åsikt som de bästa personerna i Väst har.⁶⁷

Gentemot denna uppfattning förkunnade Marx att revolutionärer måste anamma det bästa av borgarklassens och de tidigare samhällenas framsteg och införliva dem i skolningen av den proletära rörelsen. Internationalens pamflett citerade hånfullt den princip som den anarkistiska duon slog fast:

En revolutionär [skrev Bakunin och Netjajev] försmår all dogmatism och avsvär sig denna världens vetenskap, och lämnar det till framtida generationer. Han känner bara en enda vetenskap: förstörelse. För detta och ingenting annat studerar han mekanik, fysik, kemi och kanske medicin.⁶⁸

Pamfletten brännmärkte också Bakunins samarbete med sin kusin, guvernören i Sibirien, för att stoppa projektet att grunda ett universitet där som "ett intellektuellt centrum i deras land." Pamfletten tillade: "Bakunins hat mot vetenskap daterar sig långt tillbaka i tiden."⁶⁹

Diktatorisk makt – för intelligentsian; anti-intellektualism – för massorna: sådan var den inställning som denna Stora frihetsälskare skrev ner och sade rent ut, samma man vars odokumenterade påhittade förtal av Marx upprepas flitigt på den moderna marxologins sidor.

7. "De farligaste personerna"

Låt oss sammanfatta de åsikter som Marx och Engels lämnade som arv kring denna fråga, i form av deras karakteristiska kamp på två fronter mot två symmetriska misstag. Å ena sidan: avvisa "arbetarromantiken" och dess utestängande praktik – en tendens som skulle få ett nytt liv speciellt i den franska syndikalistiska rörelsen. Å andra sidan: inget svansande för intellektuella i rörelsen.

Vi har sett att Marx' och Engels' uppfattningar uppstod när problemet i flera vågor blossade upp i det tyska partiet. Ett av de första tecknen var tillskottet av några intellektuella efter föreningen 1875, och ett av de första utbrotten visade sig med "Höchbergmanifestet" 1879. Trots att det då bara fanns några få Höchberg-element i partiet var Marx och Engels redan fyllda av farhågor:

Överhuvudtaget [skrev Engels] är det på tiden att vi går ut mot filantropiska stor- och småborgare, studenter och doktorer [akademiker] som tränger sig in i partiet och vill urvattna proletarietets klasskamp mot sin förtryckare till ett Allmänt institut för mänskligt brödraskap ...⁷⁰

Partiets fortfarande lilla intellektuella flygel hade reagerat på Bismarcks antisocialistiska lagar genom att uppmäna till en reträtt högerut. Men Bismarcks förföljelser pressade arbetarmedlemmarna åt vänster. Faran verkade minska, men i början av 1883 klagade Engels fortfarande: "Åh detta förbannade tyska ryggradslösa tänkande och vilja som med så mycket möda följde med in i partiet jämsides med 'de lärda'. Om vi bara kunde bli av med det igen!"⁷¹ Som ett resultat av socialdemokratins valseger följande år blev problemet allvarligare. (Typiskt nog lockas "tankens män" när man uppvisar politiska muskler.) Mellan den första och andra valomgången höll Engels tummen för kvalitén på de socialdemokratiska kandidater som valdes: "De sämsta (de utbildade) har redan blivit valda. De som kommer [efter andra valomgången] är till största delen arbetare, och de kan bara förbättra sällskapet."⁷²

67 Marx/Engels, *L'Alliance de la Démocratie...*, s 63.

68 Ur Bakunin och Netjajev, "Revolutionärernas katekes", citerat i Marx/Engels, *L'Alliance de la Démocratie...*, s 90.

69 *Ibid*, s 106.

70 Engels, "Brev till Becker", 8 september 1879, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 391.

71 Engels, "Brev till Bernstein", 18 januari 1883, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 357.

72 Engels, "Brev till Bernstein", 11 november 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 233.

Under detta första årtionde efter Marx' död fördubblade Engels sina privata varningar till partiledningen under Bebel. Som vi såg betraktade han Liebknecht som i det närmaste hopplös, "med sin förkärlek för bildade besserwisser och folk med borgerliga positioner."

Men just i Tyskland [skrev han till Bebel] är dessa de allra farligaste personerna, och Marx och jag har kämpat mot dem oupphörligt sedan 1845. När de väl har släppts in i partiet, där de tränger sig fram överallt, måste de ständigt hållas nere, eftersom deras småborgerliga ståndpunkt alltid står i motsättning till, eller försöker förvanska, de proletära massornas ståndpunkt.

Han förutspådde, inte för första gången, att "det med säkerhet kommer att ske en splittring" med dessa element. "Min tilltro till vårt proletariat är lika oförbehållsam som min misstro mot den helt igenom ruttna tyska kälkborgerligheten är gränslös."⁷³

När regeringen 1890 böjde sig för socialisternas ökande styrka och skrotade sin antisocialistiska lag förvärrades problemet givetvis, när ännu ett hinder för karriärister försvann. Engels fick ny anledning att varna för att "den nuvarande starka tillströmningen av lärda män och studenter som ansluter sig till partiet innebär olika faror för det, så länge dessa herrar inte hålls inom lämpliga gränser."⁷⁴ Förvisso uttryckte han som alltid optimism:

En av de största tjänsterna som antisocialistlagen gjorde oss var att den befriade oss från de påflugna närmanden partiet fått utstå från halvhjärtat socialistiska tyska akademiker [*Studiosus*]. Nu har vi blivit tillräckligt starka för att inte behöva ha något ont av dessa akademikers stora later.⁷⁵

Hans optimism grundade sig på hans tilltro till det tyska partiets proletära sammansättning:

Sedan de från och med 1878 [under den antisocialistiska lagen] på ett lysande sätt klarade av testet har jag en oförbehållsam tilltro till våra arbetare, och bara till dem. Precis som varje stort parti kommer de under loppet av sin utveckling att göra små misstag, kanske stora misstag. Massorna lär sig faktiskt bara genom resultaten av sina egna misstag, genom att experimentera med sina egna kroppar. Men allt det kommer att övervinnas ...⁷⁶

När Engels dog fem år senare ökade fortfarande de intellektuellas inflytande i partiets högsta kretsar. Strax efter hans död återföll en av de som han ansåg vara ett undantag, Eduard Bernstein, i sina tidiga dagars Höchberg-reformism, och gav den ett helt nytt namn – revisionism. Nya unga *Studiosus* och universitetsbehöriga *Doktoren* uppmuntrades att strömma in i partiet och ta över det i förbund med den fackliga byråkratin – för att "utbilda" arbetarmedlemmarna som Engels skulle ha uttryckt det.

Resten av denna historia handlar om socialdemokratins hela utveckling, och ligger utanför vårt ämne. Det räcker att avslutningsvis konstatera att när frågan om de intellektuellas roll i parti nådde en kritisk punkt under debatten vid partikongressen i Dresden 1903 hade Marx' och Engels' upprepade brev till de tyska partiledarna fortfarande kvar sin kraft. Under kongressen 1903 var det speciellt Bebel och Kautsky⁷⁷ som försökte uttrycka Marx' metod, som energiskt hade trummats in i

73 Engels, "Brev till Bebel", 22-24 juni 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 335 f.

74 Engels, "Brev till von Boenigk", 21 augusti 1890, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 486. Den antisocialistiska lagen upphörde i oktober, men sedan februari hade det varit uppenbart att den inte skulle förlängas.

75 Engels, "Brev till C Schmidt", 5 augusti 1890, på marxists.org.

76 Engels, "Brev till C Schmidt", 5 augusti 1890, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 416. [Ej i svenska översättningen på marxists.org – öa.]

77 För Kautsky, se hans artikel "Franz Mehring" i *Neue Zeit*, 22^a årgången, 1903-1904, band 1, nr 4, s 97-108. Se även debatten om "fallet Mehring" och de intellektuellas roll i partiet vid 1903 års kongress i SPD, *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands ... Dresden ... September 1903*,

dem. Bebel sa till delegaterna:

Efter de senaste årens utveckling har jag på gamla dagar tyvärr kommit fram till följande åsikt: Syna varenda partikamrat i sömmarna, men när det gäller akademiker eller intellektuella, syna dem två eller tre gånger. (*Stormiga applåder.*)

Han fortsatte och förklarade sin metod att kämpa på två fronter:

Vi behöver akademikernas och de intellektuellas intelligens. Deras lyckliga omständigheter och samhällsställning har tillåtit dem att utveckla vetenskapliga förmågor som gör det möjligt för dem att på ett utomordentligt sätt vara aktiva för vårt parti, om de uppträder rättskaffens och hederligt i samstämmighet med partiet. Men det är å andra sidan där faran finns ... just som akademiker, som män och kvinnor med ett större intellekt och djupare insikter, har de förbanne mig plikten att i allt de gör dubbelt och tredubbelt säkerställa att de befinner sig på rätt väg, och ta reda på från proletärerna hur folkmassorna tänker, vad de tycker och vad de vill – massor som vet bättre än akademikerna vad proletariatets kamp handlar om.⁷⁸

Vi ska inte tro att de intellektuella var bovarna under den process av avradikalisering och förborgerligande som förde socialdemokratin längs den väg som ledde till det politiska sammanbrottet 1914. Den avgörande drivkraften kom istället från fackföreningarnas och partiinstitutionernas alltmer befästa byråkratier och deras växelspel med den borgerliga staten. Denna kombination var en mäktig kraft. Men de intellektuella utgjorde i typfallet maktens tjänare, inte intellektets tjänare.

Berlin: Vorwärts 1903, s 158-264. Angående Rosa Luxemburg, se Netti, *Rosa Luxemburg*, London: Oxford University Press 1966, band 1, s 232-234.

78 SPD, *Protokoll über die ... Parteitag*, s 225.

Bilagor

Specialnot A. Marx om avskaffandet av proletariatet med hjälp av automatisering

(Not till kapitel 2, sidan 35.)

Ett sätt att avfärda frågan om den proletära revolutionen, eller åtminstone proletariatets klasskamp, har traditionellt varit att avskaffa proletariatet – att ”få det att försvinna” som trollkarlar säger. Detta trolleri har pågått sedan början av 1800-talet, det vill säga praktiskt taget sedan det moderna proletariatet uppstod. Det nådde status av ideologi för en rörelse med stort intresse för Teknokrati för flera decennier sedan. 1933 tillkännagav Stuart Chase pompöst:

Den automatiska processen tränger hela tiden undan kroppsarbetarna ... Vad blir det då av klasskampsteorin? Var finns de arbetande massorna utan arbetare i fabriken? ... Det är viktigt att notera att den officiella arbetarrörelsen inte har gjort framsteg inom den nya massproduktionsindustrin, och under nästa fas, den automatiska industrin, kommer det inte att finnas någon att organisera. När denna utveckling når en viss punkt, som vi kan ha uppnått eller inte, behöver hela den marxistiska teorin en avsevärd revidering.¹

Detta publicerades inte långt innan CIO:s explosiva tillväxt, som var koncentrerad till massproduktionsindustrin, förvandlade den amerikanska arbetarrörelsen och inledde en period av intensifierad klasskamp. Sedan dess har nyheten att proletariatet praktiskt taget har upphört att existera regelbundet kommit från andra profeter, med den senaste vågen hack i häl på upptrappningen av *automatisering* till *datoriserad automatisering*.

Denna not är inte rätta platsen att ta upp 1900-talsformen av denna myt om proletariatets försvinnande, speciellt eftersom denna myt har fått vad den förtjänar i utmärkta studier av frågan.² Det Marx ställdes inför var inte påståenden att processen ägde rum, utan bara förutsägelsen att den så småningom skulle äga rum *under kapitalismen*.

Frågan var välkänd redan innan Marx hade läst sin första bok om ekonomi. Han noterade den i sitt första manuskript om politisk ekonomi, och han gav det grundläggande svaret i sin första föreläsning om ämnet.

I ett av sina tidiga verk om den moderna politiska ekonomin hade Sismondi anmärkt om engelska industrier: ”I sanning kan man bara önska att kungen, ensam kvar på ön, genom att dra i en vev med hjälp av automater skulle kunna sköta alla arbeten i England.” Marx citerade detta i sina Parismanuskript från 1844, utan direkta kommentarer.³ Tanken stod också att läsa i fabriksystemets försvarare Andrew Ures viktigaste arbete, och citerades av Marx i hans arbete från 1847 mot Proudhon: ”med det automatiska systemet”, skrev Ure, ”blir de skickliga hantverkarna så småningom utträngda av enkla maskinväktare.”⁴ Samma år svarade Marx i föreläsningar som senare publicerades som *Lönearbete och Kapital*:

Om hela lönearbetarklassen skulle förintas genom maskinerna, hur förskräckligt skulle det inte vara för kapitalet, som utan lönearbete upphör att vara kapital.⁵

För det första, även om det inte finns några tvivel om att automatiska maskiner kan producera varor

1 S Chase, *Tecnocracy – an Interpretation*, New York: John Day 1933, s 27.

2 Se speciellt H Braverman, *Arbete och monopolkapital*, på marxistarkiv.se, och R Parker, *The Myth of the Middle Class*, New York: Liveright 1972.

3 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.

4 Marx, *Filosofins elände*, på marxists.org.

5 Marx, *Lönearbete och Kapital*, på marxists.org.

med ett minimum av mänskligt arbete, så är maskiner inte programmerade att köpa sina egna produkter och konsumera dem. Kort sagt, även om denna tendens uppträder tidigt under kapitalismen så kan den inte utvecklas till det förutspådda slutet utan att spränga systemets gränser.

Marx ger sig i kast med problemet i sina anteckningsböcker *Grundrisse* [Grunddragen] från 1857-1858,* där ett annat stycke från Ure tas med i texten. Ure definierade fabriken: ”Detta begrepp innefattar i sin striktaste mening tanken på en oerhörd automat, sammansatt av otaliga *mekaniska och intellektuella organ*, utrustade med eget medvetande, vilka arbetar i samförstånd och utan avbrott för att producera ett och samma föremål, så att alla dessa organ är underordnade en rörelsekraft som rör sig av sig själv.”⁶ Marx accepterar, och betonar till och med, att kapitalet verkligen har en tendens att röra sig i riktning mot att minimera och till sist praktiskt taget avlägsna det mänskliga arbetet. Ända från början nedvärderas de gamla hantverkarnas omsorg om yrkesutbildning och kvalitet och produktion ersätts med kvantitet, massproduktion, eftersom kapitalet bara är intresserat av bytesvärde och mervärde.

Kapitalets utvecklade princip är just att göra den särskilda skickligheten liksom det manuella arbetet, det omedelbara kroppsarbetet över huvud taget överflödigt. Dess princip är snarare att förlägga skickligheten till de döda naturkrafterna.⁷

Detta är en *tendens* under kapitalismen. Hur långt den utvecklas är en annan fråga. Hursomhelst finns tendensen till automatisering inbyggd i kapitalismen:

När arbetsmedlet upptagits i kapitalets produktionsprocess, genomgår det olika metamorfoser, där den sista är *maskinen* eller närmare bestämt *maskineriets automatiska system* (system av maskiner; det *automatiska* är den mest fulländade, mest adekvata formen av detta, och det förvandlar maskineriet till system) vilket sätts i rörelse av en automat som är en rörande kraft, [d.v.s.] som sätter sig själv i rörelse; denna automat består av talrika mekaniska och intellektuella organ på så sätt att arbetarna bara framstår som dess medvetna lemmar.⁸

Här tar Marx upp Ures egen formulering.[§] Kärnan i hans svar är att allteftersom den vetenskapliga teknologin ersätter ”direkt arbete” i produktionen, så överskrider detta det kapitalistiska systemets gränser.

I samma mån som arbetstiden – den nakna kvantiteten arbete – bestäms av kapitalet som det enda avgörande elementet, i samma mån upphör det omedelbara arbetet och dess kvantitet att vara bestämmande princip för produktionen – för skapelsen av bruksvärden – och reduceras kvantitativt till en obetydlig proportion och kvalitet till ett visserligen nödvändigt moment, som dock är underordnat såväl det allmänna, vetenskapliga arbetet som den teknologiska användningen av naturvetenskapen och den allmänna produktivkraft, som är ett resultat av samhällets strukturering i totalproduktionen och som framstår som det samhälleliga arbetets naturgåva (även om det är en historisk produkt). Som den form som behärskar produktionen arbetar

* När man läser stycken ur *Grundrisse* måste man alltid tänka på att dessa anteckningsböcker snoddes ihop av Marx för egen användning eller möjligen som grova utkast för framtida publicering. Deras form återspeglar ofta bölder och sömnproblem lika väl som en tankekedja.

6 Marx, *Grundrisse*, s 582. Delvis citerat också i *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

7 Marx, *Grunddragen*, på marxists.org.

8 *Ibid.*

§ Marx citerar även delar av detta stycke från Ure i *Kapitalet*, (Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org) men där leder det till en diskussion om arbetarnas alienation som ett bihang till maskinen, inte avskaffandet av arbetet. För övrigt kan det vara av intresse att jämföra ett stycke i *Teorier om mervärdet* där han diskuterar hur ”den realiserade vetenskapen [*i maskinen framträder*] som *kapital* gentemot arbetarna.” (Marx, *Teorier om mervärdet*, på marxists.org.) Detta innefattar Marx’ uppfattning om förhållandet mellan bruksvärde och bytesvärde, som bara behandlas i abstrakt form i *Kapitalets* första band. För ett tecken på att det bara räckte ”tills vidare”, se hans anmärkningar i ett brev till Engels den 2 april 1858. (Marx, ”*Brev till Engels*”, på marxists.org.)

kapitalet således för sin egen upplösning.⁹

Lite längre fram anmärker han också att ”eftersom kapitalet här – helt oavsiktligt – reducerar det mänskliga arbetet, förbrukningen av kraft till ett minimum”, blir resultatet att ”Detta kommer det frigjorda arbetet till godo och är betingelsen för dess frigörelse.”¹⁰

Några sidor längre fram betraktas hela processen återigen ur en intressant vinkel. Allteftersom storindustrin utvecklas, förklarar Marx, är tendensen att produktionen av verkligt välstånd mindre beror på den mängd arbete som använts och mer på styrkan hos de teknologiska krafter som används, vilket i sin tur beror på framstegen inom vetenskap och teknologi. Det uppstår en enorm disproportion mellan det alltmer abstrakta arbete som används och styrkan i den produktionsprocess det tar hand om.¹¹

Arbetet framstår nu mindre som inneslutet i produktionsprocessen då människan snarare förhåller sig till själva produktionsprocessen som vaktare och regulator ... Han står vid sidan av produktionsprocessen istället för att vara dess huvudperson ... Så snart arbetet i dess omedelbara form har upphört att vara rikedomens huvudkälla upphör med nödvändighet arbetstiden att vara dess mått och därmed bytesvärdet att vara bruksvärdets mått. *De mångas merarbete* har upphört att vara villkor för utvecklingen av den allmänna rikedom, på samma sätt som *de fås icke-arbete* har upphört att vara villkor för utvecklingen av hjärnans allmänna krafter.

Det leder direkt till den grundläggande slutsatsen:

Därmed bryter den på bytesvärdet baserade produktionen samman, och den omedelbara, materiella produktionsprocessen erhåller en form som inte är nödtorftig och motsägelsefull. Det innebär den fria utvecklingen av individualiteterna, och därför inte redueringen av den nödvändiga arbetstiden för att ge plats för merarbete utan överhuvudtaget redueringen av samhällets nödvändiga arbete till ett minimum som möjliggör individernas konstnärliga, vetenskapliga etc., utbildning under den nu för dem alla disponibla tiden och genom de nu för dem alla skapade medlen.¹²

Under socialismen kan således de krafter som teknologin släppt lös leda till en befrielse av individen från de motsättningar som finns inneboende i kapitalismen, men under kapitalismen skärper det bara motsättningarna. Ty allt detta, fortsätter Marx, står i samband med en av kapitalets motsättningar: kapitalet strävar efter att minska arbetstiden till ett minimum på samma gång som arbetstiden är dess mått på och källa till välstånd (det vill säga till bytesvärden). För att göra det första vänder det sig till vetenskapens, teknologins och samhällsorganismens krafter för att göra skapandet av välstånd relativt oberoende av den arbetstid som använts för att skapa det. Samtidigt måste det fortfarande använda arbetstiden för att mäta de enorma samhällskrafter som släppts lös och hålla de sistnämnda inom de på detta sätt uppsatta gränserna.

Produktivkrafterna och de samhälleliga relationerna, som är olika sidor av den samhälleliga individens utveckling, framstår bara som medel för kapitalet och är bara medel för kapitalet att producera på dess begränsade grundval.¹³

Detta uttrycker, ur en annan vinkel, något som finns i de mer berömda raderna från *Kapitalet*: ”Produktionsmedlen centraliseras, och arbetets samhälleliga karaktär utvecklas, tills produktions-

9 Marx, *Grunddragen*, på marxists.org.

10 *Ibid.*

11 *Ibid.*

12 *Ibid.*

13 *Ibid.*

processen inte längre rymmes innanför det kapitalistiska skalet. Detta spränges. Den kapitalistiska äganderättens timme slår. Expropriatorerna blir själva exproprierade.”¹⁴

Marx hävdar att teknologin kan, och kommer att, ersätta direkt mänskligt arbete under produktionen av *bruksvärden*, men det producerar inte bytesvärden. När arbetet minskas till ett minimum, upphör av samma skäl kapital ”utan lönearbete att vara kapital”. Tendensen att avskaffa arbetet, som med rätta proklamerades av Ure som kapitalets fulländning, är också när den utvecklas till en tendens som upphäver kapitalet. Det sedan länge utbasunerade avskaffandet av kapitalet är en framtida verklighet, men bara över kapitalismens döda kropp. Under förutsättning att kapitalismen ersätts blir detta avskaffande inte bara möjligt utan ett nödvändigt resultat av de teknologiska trenderna. Det är också en nödvändig grund för den mänskliga individualitetens blomstring, när den befriats från den materiella bristens blinda tvång.

Men innan dessa lyckliga dagar – nämligen idag – blir de viktigaste konsekvenserna av en utbredd automatiserings att skaka om löne- och profitsystemet, inte att skaka om ”hela den marxistiska teorin” om en proletär revolution. De klasser som är indragna i det direkta arbetet genomgår som alltid inre förändringar, men det är inte sannolikt att de bara kan förutspås att försvinna.

14 Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.

Specialnot B. Marx' konversation med Hamann

(Not till kapitel 5, sidan 100.)

Det finns en sak som Marx sagt angående förhållandet mellan fackföreningarna och partiet som regelbundet har dykt upp under de senaste 50 åren, ofta i ett försök att bevisa att Marx hade någon sorts syndikalistiska eller reformistiska uppfattningar i frågan.* Enligt denna berättelse anförde Marx dessa uppfattningar för första och enda gången till en fullständig främling under en resa utomlands – en främling som hade arrangerat detta möte för sina egna syften och sedan publicerade sin egen redogörelse för samtalet under en fraktionsstrid.

För att skilja kärnan av sanning från agnarna räcker det att samla ihop fakta. Under denna undersökning kommer vi också att få en inblick i 1860-talets tyska fackföreningsrörelse, om vilken vi har citerat Marx på andra ställen, och vi kommer att ha fått en övning i att bedöma Marxcitat.

1. En pratstund med främlingar

I slutet av 1869 tog Marx en månad ledigt för att göra en stärkande resa till Tyskland med sin krassliga dotter Jenny, främst för att besöka sin vän dr Kugelman i Hannover, där han stannade från 18 september till 7 oktober. Där bad en fackföreningsaktivist i Hannover vid namn J Hamann om en diskussion, som ägde rum den 30 september. I ett brev till Engels med diverse nyheter, tog Marx med följande sak:

Jag har *just* snackat bort en timme med en delegation av fyra lassalleaner som skickades till mig av Allmänna tyska arbetarförbundets [ADAV:s] lokalavdelning. Jag förhöll mig givetvis ytterst reserverat och diplomatiskt, men i förtroende sa jag till personerna vad de måste få höra. Vi skiljdes som goda vänner. Deras inbjudan i förbundets namn om att hålla en föreläsning för dem tackade jag naturligtvis nej till.¹

Detta är den konversation vid vilken Marx antas ha tillkännagivit unika åsikter. Tvärtom ser vi att Marx var "reserverad" med sina uppfattningar och "diplomatisk" när han uttryckte dem. Det vill säga att han var rädd för att en alltför bestämd redogörelse för sina kritik av det lassalleanska ADAV skulle göra delegationen av "lassalleaner" upprörd, så han begränsade sig taktfullt till en grundläggande kritik av organisationen.§ Han var till och med glad när de trots hans kritik "skiljdes som goda vänner". Allt detta betyder att han inte hade en aning om vad Hamanns grupp stod för eller vad de gjorde – och att Hamann inte sa något till honom om det, utan bara ställde frågor som skulle besvaras. Det innebär att Marx inte ens visste att hans besökare tillhörde en aktiv opposition mot ADAV:s ledning som inom kort skulle bryta sig ut ur organisationen.

* Exempelvis har denna konversation med Hamann använts för halvt syndikalistiska syften av Daniel De Leon och av en del av det tidiga tyska kommunistpartiet, och med reformistiska övertoner av den franske kautskyanen Lucien Laurat. Alldeles nyligen har den dykt upp i en sammanställning i två band av *Gespräche [Samtal] mit Marx und Engels*, där det skyfflas in utan minsta förklaring. (De Leon i en ledare som publicerades i hans *Industrial Unionism, selected editorials*, New York Labor News 1933, s 37-39. Laurat, *Marxism and Democracy*, London: Gollancz 1940, s 74-76. N Auerbach, *Marx und die Gewerkschaften*, Berlin: Vereinigung Internationaler Verlagsanstalten 1922, s 51. A Lozovsky, *Marx and the Trade Unions*, New York: International Publishers 1935, s 152-155. H M Enzensberger, *Gespräche mit Marx und Engels*, Frankfurt: Insel Verlag 1973, band 1, s 337-339. Allra mest nyligen dök det upp i David McLellans *Karl Marx, his life and thought*, London: McMillan 1973, s 175 f, med den felaktiga rubriken "Tal till en delegation av tyska fackföreningsmedlemmar" och utan att Hamann alls nämns.)

1 Marx, "Brev till Engels", 30 september 1869, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 375.

§ Allgemeine Deutsche Arbeiterverein, ADAV, hade grundats av Lassalle i maj 1863, och betraktas vanligtvis som det första socialistiska partiet i Tyskland. När Lassalle dog i augusti 1864 gick ordförandeskapet så småningom över till rörelsens redaktör, J B von Schweitzer, som officiellt tillträdde som ledare i mitten av 1867.

Det borde inte vara någon överraskning, för okunnigheten var ömsesidig. Vid denna tidpunkt kände Marx bara till offentliga fakta om konflikten inom Schweitzers rörelse. (Först några dagar senare, den 3 oktober, träffade Marx några av oppositionens ledare som hade anslutit sig till Bebel och Liebknecht. Liebknecht själv kunde inte komma till Hannover.) Hamann, å sin sida, kunde inte ha en aning om vad Marx tyckte om Schweitzers ledarskap i rörelsen. Detta var i slutet av en period då Schweitzer hade gjort närmanden till internationalen och till Marx, och offentligt förhöll sig Marx neutral mellan Schweitzers organisation och Bebel-Liebknechts grupp.² Resultatet: Hamann hade ingen anledning att känna till att Marx var fientligt inställd till Schweitzers åsikter, och Marx antog givetvis att hans besökare var Schweitzers män från den lokala lassalleanska avdelningen.

Det var inte precis en idealisk situation för Marx att besluta sig för att avslöja en uppfattning som han aldrig hade uttryckt tidigare! Om vi överhuvudtaget vill veta vad Marx sa till delegationen från Hannover om förhållandena mellan fackföreningarna och partiet, så behöver vi tvärtom bara titta på framställningen (också ”diplomatisk”) i Marx’ brev till Schweitzer själv den 13 oktober 1868.³

Men om vi vill veta vad Marx’ framställning betydde för Hamann – och hur Hamann kunde tänkas framställa Marx’ åsikter för sina kamrater i fackföreningarna, som beredde sig för en avgörande omröstning om Schweitzers diktatur – så måste vi sammanfatta den situation som dessa fackföreningsmedlemmar stod inför just då.

2. Fackföreningsaktivisternas revolt 1869

Det följande är en kort sammanfattning för våra nuvarande begränsade syften.⁴

I mitten av 1860-talet upplevde Tyskland en kraftig uppgång av strejkkampen och arbetarnas organisering. 1868 ägde det rum en strejkvåg och fackföreningarna började utvecklas snabbt. ADAV var ännu så länge den enda socialistiska organisation som existerade i nationell skala, och den var motståndare till denna utveckling. Lassalleanismen såg i grund och botten arbetarklassen bara som chocktrupper som ett politiskt ledarskap skulle mobilisera mot statsmakten. Organisatoriskt var den stadgemässigt en ordförandediktatur, först under Lassalle och sedan under Schweitzer. Enligt den lassalleanska uppfattningen var alla arbetarorganisationer utom det lassalleanska politiska partiet ovidkommande, och en organisation som stod utanför partiets kontroll var ett hot mot mänskligheten.

Men klasskampens verklighet utanför ADAV tvingade oliktankande i organisationen att höja rösten, i synnerhet under dess kongress i Hamburg i september 1868. Kongressen sträckte sig till att stöda strejker men ryggade för det icke lassalleanska förslaget att socialister faktiskt skulle hjälpa till att grunda fackföreningar. En majoritet röstade ner denna ”kontrarevolutionära” tanke. Men Schweitzer själv kunde tänka sig att vara flexiblere än sektmedlemmarna som han hade hjälpt till att förstena med hjälp av ”ofelbara” lassalleanska uppfattningar. Han ville ändra kurs och fira segel inför stormen av strejker för att få en lämplig kontroll över de bångstyriga styrkorna, istället för att gå emot dem direkt som en fiende. Med hjälp av cigarrarbetarnas ledare F W Fritzsche grep han sig därför an att upprätta fackliga organisationer, fackföreningar som skulle vara viktiga kugghjul i hans partiimperium och helt underställda hans ordförandediktatur.

2 För denna bakgrund, se R Morgan, *The German Social Democrats and the First International 1864-1872*, Cambridge: University Press 1965, s 160-168.

3 Angående detta brev, se denna bok, kapitel 5, s 85 f och 94 f.

4 Sammanfattningen i avdelning 2-3 grundar sig huvudsakligen på följande verk: Morgan, *op cit*, kapitel 1, 2, 5; F Opel & D Schneider, *Fünfundsiebzig Jahre Industriegewerkschaft 1891 bis 1966*, Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt 1966, s 51-55, 61-71; H Müller, *Die Organisationen der Lithographen, Steindrucker und verwandten Berufe*, Berlin: Sillier 1917, band 1, s 206-209, 249-254.

Utanför Preussen var under tiden August Bebel och Wilhelm Liebknecht sakta på väg att bryta med sin löjliga linje att underordna de arbetarcirklar som de hade inflytande över under det borgerligt liberala Folkpartiet. Under ständigt tryck från Marx och det häftiga uppsvinget i arbetarklassens kamp började Bebel och Liebknecht till sist att röra sig i riktning mot oberoende klassorganisationer. Deras rörelse började hjälpa till att bilda fackföreningar, men på basis av mönstergilla stadgar som hade skrivits av Bebel och som slog fast ett mönster av organisatorisk självständighet för fackföreningarna. Dessa fackföreningar hade vanligtvis ordet ”internationell” i sina namn för att antyda ett band till internationalen trots att det var olagligt med sådana band i stadgarna.

När ADAV möttes i Elberfeld i mars 1869 hade oppositionen mot Schweitzer lyckats få med Bebel och Liebknecht på podiet så att de kunde lägga fram sitt ärende. Förvisso stödde majoriteten Schweitzer, men en tredjedel av delegaterna avstod från att rösta: ett svårt moraliskt nederlag för honom. ”Med detta”, skrev Engels till Marx med sin vanliga gåpåaranda, ”har den speciella lassalleanismen börjat falla samman, en process som torde gå snabbt.”⁵ Kongressen ändrade till och med stadgarna för att minska ordförandens makt.

Efter kongressen fortsatte påtryckningarna mot Schweitzer, och ”diktatorn” (som Engels’ brev hade kallat honom) greps av panik. Den 18 juni påbjöd han en sammanslagning med en splittrargrupp av sanna lassalleaner som grevinnan Hatzfeldt (Lassalles före detta beskyddare) hade karvat bort några år tidigare. Denna sammanslagning krånglades inte till med en medlemsomröstning, och återinförde också de tidigare ordförandebefogenheterna i hela sin diktatoriska prakt. De oliktankande hade fått nog. Under ledning av Wilhelm Bracke fördömde de denna ”statskupp” och slog in på vägen mot att bryta sig ut. Den 7 augusti höll de en gemensam kongress med Bebel-Liebknechts styrkor i Eisenach och bildade det Socialdemokratiska arbetarpartiet (”eisenacharna”).

Men redan dessförinnan hade de fackföreningsmedlemmar som fängslats i Schweitzers baracker också börjat göra uppror. Fritzsche ledde revolten i cigarrarbetarnas fackförening, som han hade grundat 1865. Schweitzer utfärdade genast ett påbud som avsatte honom från sin post. Den 14 juli gav ADAV:s exekutivkommitté ordföranden makten att utesluta oppositionella efter behag. Därefter spred sig den brinnande kampen mot diktaturen till metallarbetarnas fackförening.

Och det för oss till J Hamann, förste kassör i metallarbetarnas fackförening i Hannover. Inte på grund av hans framträdande plats under dessa händelser – tvärtom kan jag inte ens hitta hans namn i källorna* – utan därför att han, när denna storm nådde sin höjdpunkt, fick idén att besöka internationalens ledare för att få en åsikt om en del av frågorna.

3. Bakgrunden till samtalet

Den ”lassalleanska” metallarbetarfackföreningen (*Allgemeine Deutsche Metallarbeiterschaft*) hade grundats bara ett år tidigare under ledning av Louis Schulze från Hannover, som nu var fackföreningens ordförande. Mot slutet av augusti 1869 reste Schulze till Berlin för att utan framgång protestera mot påbudet från 14 juli, och skickade ett cirkulärbrev till medlemmarna där han angrep diktaturen. En av Schweitzers närmaste män återgäldade tjänsten med en utflykt till Hannover,

5 Engels, ”Brev till Marx”, 6 april 1869, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 295.

* Eisenacharnas partiorgan *Volksstaat*, som under denna period publicerade många notiser från metallarbetarnas fackförening, kunde inte bestämma sig för om Hamanns initial var J eller H, och den sistnämnda uppträdde ganska ofta. Den ovan nämnda *Gespräche mit Marx und Engels* anger utan att uppge något skäl hans förnamn till Joseph. Enligt ett brev till mig från Dieter Schneider i de tyska metallarbetarnas fackförening, som är medförfattare till en historia om fackföreningen, var hans namn Johannes Hamann. (Enzensberger, *Gespräche...*, band 1, s 337. Brev från Dieter Schneider till Hal Draper, 17 augusti 1970.) Jag har också detta brev från Schneider att tacka för andra detaljer som kommer att nämnas och annan hjälp, men han har på inget vis att göra med de tolkningar som uttrycks här.

fackföreningsexekutivens säte. Det utbyttes påståenden om vem som hade vilken majoritet. Därefter avgick Schulze från sin post med svordomar mot Schweitzer, och tvingade på så sätt fram ett nyval för att föra ut frågan till medlemmarna. Men omröstningen blev inte avgörande, eftersom rösterna mot Schweitzer delades mellan två kandidater. (Hamanns konversation med Marx rörde denna punkt i de snabbt utvecklande händelserna, men låt oss först avsluta detta kapitel i berättelsen innan vi återvänder till det.)

Den 9 oktober utnyttjade Schweitzer sina diktatoriska maktbefogenheter för att göra slarvsylta av oppositionen. I ett långt uttalande som försvarade partiets centrala kontroll över sina fackföreningar och angrep metallarbetarnas exekutiv för att den inte uteslöt Schulze som anhängare till Bebel-Liebkecht, bestämde den lassalleanska påven att exekutiven skulle upplösas, insatte sin egen man som ordförande för fackföreningen och tillkännagav ett andra val från vilket Schulze skulle vara utestängd. Encyklikan* skällde sedan ut Bebel-Liebkechts anhängare för att vara splittrare och infiltratörer och uppmanade alla goda medlemmar att rapportera andra medlemmar som hjälpte dessa "bourgeoisiers verktyg eller anhängare". Schweitzer avslutade med en lovsång till "enhet och styrka": "Länge leve partiets enhet!"

När Schweitzers man inledde den oundvikliga häxjakten mot Schulzes anhängare letade de sistnämnda efter ett alternativ. Det fanns ett. I mitten av augusti hade en annan metallarbetarfackförening, av "internationell" sort, det vill säga baserad på Bebels föredömliga stadgar, bildats vid en kongress i Nürnberg. En sammanslagning ordnades snart mellan de oliktankande i ADAV:s fackförening och den nya "internationella" fackföreningen. Vid en kongress i Brunswick den 28-30 november möttes de två och bildade en ny och oberoende organisation, Internationale Metallarbeiterschaft. J Hamann, som fortfarande var förste kassör, tog med sig ADAV-fackföreningens kassa till den nya fackföreningen.

Strax innan föreningskongressen finns det i Eisenachpartiets veckotidning från 27 november – den kallades nu *Volksstaat* och redigerades fortfarande av Liebkecht – tre intressanta artiklar på en innersida som till största delen ägnas åt fackföreningsnyheter, notiser och andra rapporter. Den första är den sista uppmaningen till medlemmarna i den tidigare lassalleanska metallarbetarfackföreningen att delta på kongressen i Brunswick, undertecknad av Carl Bomm. Den tredje är ett reportage om ett besök som Schweitzer hade gjort i Hannover föregående söndag. Reportaget berättar hur hans möte energiskt hade störts av metallarbetare under ledning av Bomm, Schulze och Hamann, som angrep Schweitzer från salen och sedan iscensatte ett uttåg i protest.

Inklämd mellan dessa två artiklar av fraktionellt intresse finns – Hamanns rapport om sitt samtal med Marx om sina frågor, som (utan att Marx visste om det) detta tumult handlade om. Rättare sagt är det *Volksstaats* återgivning av Hamanns rapport. Som den första meningen visar hade Hamanns rapport ursprungligen publicerats i fackföreningens månadsbulletin, som en del av en appell (*Aufruf*) – det vill säga som ett direkt bidrag till splittringen, inte bara en rapport av allmänt politiskt intresse.[§]

Här är den fullständiga texten, som den publicerades i *Volksstaat*.⁶

MARX OM FACKFÖRENINGARNA

* Encyklika är en rundskrivelse från påven – öa.

§ Bulletinen, som har samma namn som fackföreningen, finns inte längre bevarad. Enligt Dieter Schneider förstördes det sista exemplaret under nazistperioden. Därför är inte Hamanns ursprungliga artikel tillgänglig. Eftersom vi vet att bulletinens första nummer var daterat 1 juli, måste nummer 4 ha varit daterat 1 oktober. (För Schneiders brev se föregående not. För fotokopian, Opel & Schneider, *op cit*, s 69.

6 Här översatt från *Volksstaat* (Leipzig), 27 november 1869. Detta är den första fullständiga engelska översättningen. Den tyska texten, utan *Volksstaats* inledning, finns i Enzensberger, *Gespräche...*, band 1, s 337-339. Citat på andra ställen är mindre fullständiga.

Följande text publicerades i en Appell av J Hamann, förste kassör i Allgemeine Deutsche Metallarbeiterschaft (se nummer 4 av fackföreningens tidning som ges ut i Hannover): Fackföreningarna kan aldrig och får aldrig göras beroende av en politisk organisation – det visar sig bara alltför klart av vår fackförenings nuvarande nedgång. Det är också den uppfattning som intas av vår tids största politiska ekonom och författare, dr Karl Marx, Lassalles lärare, som under en kort tid besökte Hannover. Jag kunde inte heller låta bli att personligen bekanta mig med vetenskapsmannen, och bad om en diskussion med honom för att få råd från denna stora forskare i sociala frågor och höra hans åsikter om fackföreningar. Det förunnades mig också allra vänligast, och påföljande dag besökte jag honom tillsammans med fyra vänner och hade en diskussion på en och en halv timme. Här lägger jag bara fram de viktigaste punkterna och håller mig strikt till sanningen.

Min första fråga till dr Karl Marx var denna: Måste fackföreningarna till övervägande delen vara beroende av en politisk organisation för att vara livskraftiga? Svaret var:

”Fackföreningarna ska aldrig vara knutna till en politisk organisation, och inte heller göras beroende av en, om de ska fullgöra sin uppgift. Om det skulle hända så innebär det ett dråpslag för dem. Fackföreningarna är skolor för socialismen. I fackföreningarna skolas arbetarna att bli socialister, ty där förs kampen med kapitalet inför deras ögon dag ut och dag in. Alla politiska partier, oavsett vilka, utan undantag, inspirerar bara arbetarmassorna under en kort tidsperiod medan fackföreningarna har ett varaktigt grepp om arbetarmassan. Bara de befinner sig i en ställning där de kan utgöra ett verkligt arbetarparti och upprätta ett bålverk mot kapitalets makt. Den större delen av arbetarmassorna har insett att deras materiella förhållanden måste förbättras, oavsett vilket parti de vill tillhöra. Men om arbetarnas materiella förhållanden förbättras då kan de ägna sig mer åt att uppfostra sina barn, deras fruar och barn behöver inte komma till fabriker-na, de kan själv förbättra sitt sinne och ta bättre hand om sin kropp, och då kan de bli socialister utan att vara medvetna om det.”

Den andra frågan jag tog upp var denna: Är det lämpligt att en fackförening har sitt eget organ? Jag förklarade därefter att vi sedan en tid hade publicerat våra redogörelser varje månad i cirkulärbrev, och speciella omständigheter som påverkar fackföreningens intressen hade fört upp frågan till diskussion, men förebråelser hade riktats mot oss från olika håll att det var förmåtet och övermodigt, en förolämpning mot organisationen, och mer av samma sort. Svaret lät så här:

”Jag är inte förvånad över att höra det, men ni ska inte bry er om sådant prat. I själva verket är ett fackföreningsorgan den sammanknyttande länken. På dess sidor bör de olika uppfattningarna för och emot komma upp till diskussion, löneförhållanden inom olika yrken ska göras kända, men det får aldrig vara en enskild persons egendom – om det ska fylla sitt syfte måste det istället vara kollektivets egendom. Grundvalarna för det behöver jag inte orda vitt och brett om, för de är så uppenbara att alla måste förstå att det är ett av de viktigaste grundläggande villkoren för att fackföreningarna ska blomstra fullt ut.”

Sådana är uppfattningarna hos denne man som är allmänt känd för att vara den största auktoriteten inom den politiskt ekonomiska vetenskapen. Om någon betvivlar detta yttrande så kan de vända sig direkt till dr Karl Marx, Modena Villas, Maitland Park, London, ty han har sagt att han skulle vara glad att bekräfta sitt uttalande. Slutligen erbjuder han oss också följande råd: att aldrig knyta upp oss till en person, utan alltid hålla ögonen på frågan och bilda vår uppfattning på basis av det. ”Det är inte Liebknecht eller dr Schweitzer eller jag som är av betydelse för er, bara frågan – det är sanningen.”

Och detta yttrande kan jag bara hålla med om, helt och fullt.

J Hamann

4. En suddig bild

Om det inte vore för den nutida användningen av detta något polemiska bidrag till striden 1869 så vore det meningslöst att utifrån dess ord försöka härleda exakt vad Marx kan ha sagt till sina besökare när de satt i dr Kugelmanns vardagsrum. Det är inte någon anklagelse mot Hamanns ärliga

uppsåt. Mer välunderrättade personer har lagt ner mer tid på fler av Marx' ord än vad Hamann kunde göra, och har rapporterat mindre exakt vad de tillgodojort sig. Att försöka urskilja originalet genom detta suddiga eko av det är lite som att försöka se detaljerna i en oskarp formation som fotograferats i skymningen genom ett buktande fönster, på en film som redan har ett underlag av bilder.

För det första innebär inte Hamanns överdrivna lovord över Marx att han kände till Marx' skrifter eller teorier. Han visste att Marx var den "största politiska ekonomen" etc. eftersom båda sidor inom den socialistiska rörelsen nyligen hade sagt det. Både Schweitzers och Liebknechts tidningar hade publicerat smickrande notiser om *Kapitalet* och dess författare. Internationalen, som på den tiden stod på sin höjdpunkt, hade precis haft kongress i Basel, och den hade officiellt rekommenderat Marx' *Kapitalet* åt världen.

Vad gäller underlaget av bilder: det vi känner till om Hamanns idéer (korta stycken av argument i Appeller som publicerats i *Volksstaat*) antyder bara en elementär reformistisk betoning av de materiella mål som en god facklig politik skulle ha, gentemot en överdriven politisering. I andra sammanhang skulle det finnas föga anledning att understryka detta. Hamann befann sig i en våldsam och polariserad situation, där Schweitzers anhängare svängde mot att kraftigt betona politikens överhöghet över omedelbara intressen – tolkat som partiledningens överhöghet över fackföreningsmedlemmarna – medan oppositionen svängde mot att kraftigt och hälsosamt betona den "ekonomiska" organisationens nödvändiga självstyre och den omedelbara kampens roll som organisatör av trupperna under klasskampen. När de två polerna flög isär gick båda i en katastrofal riktning, vilket vi vet utifrån den inriktning de slutligen tog i rörelsen. Men vi kan knappast förvänta oss att en Hamann på förhand skulle kunna lista ut lösningar på rörelsens grundläggande problem när till och med Schweitzer-motståndarnas "teoretiker", nämligen Liebknecht, hela tiden gick på näsan, som brevväxlingen mellan Marx och Engels visar.

Denna kommentar skulle vara överflödigt om det inte vore för att denna förvirrade metallarbetare från Hannover, som hamnat mitt i en tumultartad splittring, efter en pratstund med Marx antas ha blivit en trovärdig auktoritet om Marx' uppfattningar, trots att de hade framförts på ett "reserverat och diplomatiskt sätt". Detta slår inte tillbaka på Hamann själv utan bara på de auktoriteter som citerar hans nidskrift med samma allvar som de citerar ur *Kommunistiska manifestet*.

Vi ska inte förstå Hamanns användning av citationstecken som ett påstående att han återgav Marx' exakta ord. Det är ett faktum – ett beklagligt faktum – att det var vanlig praxis att använda citations-tecken för egna sammanfattningar, inte bara inom populärjournalistiken utan också på mer seriösa ställen.* Hamann återger ärligt sin egen sammanfattning av vad han hade slutit sig till utifrån samtalet med Marx. Som han sa förde han bara fram "de viktigaste punkterna".

Den viktigaste punkten handlade om fackföreningarnas underordnande under det politiska partiets organisatoriska disciplin, gentemot fackföreningarnas behov av organisatoriskt självstyre. Schweitzer stod för det förstnämnda, oppositionen för det sistnämnda. Och i denna viktiga fråga var Marx' ståndpunkt bestämt och otvetydigt på oppositionens sida. Det var vad Hamann upptäckte under samtalet, och där hade han helt rätt. Men så fort vi går utöver det så blir saker och ting suddiga.

* Till och med Jean Jaurès, utbildad forskare och professor till yrket, ertappades en gång med denna praktik. Hans försvar var i själva verket att hans sammanfattande citat var riktigt. Henderson och Chaloner har ställt till ståhej om detta särdrag hos Engels' citat ur källorna till *Den arbetande klassens läge i England*, som den ursprungligen publicerades. (Se Henderson-Chaloner's utgåva av *Den arbetande klassens läge i England*, New York: Macmillan 1958, s ix, xx, 375 f.) (I den nya utgåvan av Marx/Engels *Collected Works* har dessa citat omarbetats tillbaka till de ursprungliga källorna.) Att sedvänjan är vanlig är inget försvar utan en förklaring, och ska hursomhelst vara en varning att inte göra några obefogade antaganden.

Redan i den första mening som Hamann tillskriver Marx visar det sig hur primitiv hans förståelse var av de övriga frågorna: "Fackföreningarna ska aldrig vara knutna till [*in Zusammenhang gebracht*] en politisk organisation, och inte heller göras beroende av en..." Här behandlas två tankar som utbytbara. Internationalen var just en form för att sätta fackföreningarna i *förbindelse* med den politiska rörelsen, en sorts kontakt som var främmande för lassalleanismen. Om orden ska tas på allvar så var Marx vid den tidpunkten i full gång med att, mycket offentligt, genomföra just det som Hamanns rapport sa att han varnade för. Det är denna uppenbart vilseledande omskrivning som senare togs till intäkt för att Marx skulle vara för det som kom att kallas fackföreningarnas "neutralitet" inom politiken – en uppfattning som är en spegelbild av Schweitzers politiska barackkontroll.

Den andra delen i Hamanns rapport som uppenbart är vilseledande är meningen där Marx antas säga att *bara* fackföreningarna "befinner sig i en ställning där de kan utgöra ett verkligt arbetarparti".* Det är omöjligt att Marx skulle kunna ha gjort en sådan generalisering. Bara fem veckor innan denna konversation hade Marx' vänner precis bildat ett verkligt arbetarparti tillsammans med Hamanns vänner i Eisenach – och inte alls på organisatorisk basis av fackföreningarna. Det går att spekulera om vad Hamanns hade hört som kom ur hans penna i denna form (kanske tanken att en facklig bas var ett sätt för ett arbetarparti att uppstå), men sådana spekulationer är bara en intellektuell övning.

Å andra sidan finns det, som förväntat, skärvor av marxistiskt språkbruk i Hamanns rapport som låter helt autentiska: "Fackföreningarna är skolor för socialismen" och så vidare. Marx' varning för personkulten riktade sig mot Lassalles kult lika mycket som mot Schweitzers, det hade han sagt på andra ställen. Men det finns inget nytt att lära från det.

"Äktheten" i Hamanns rapport anses ibland bevisad av det faktum att Marx inte skickade in någon rättelse, trots att han troligen såg den i tidningen.[§] Men om vi inser omständigheterna så är det uppenbart att det inte fanns något för honom att rätta till som skulle ha verkat viktigt på den tiden. Det är inte rimligt att tillskriva Marx så mycket extrasensorisk uppfattningsförmåga att han skulle kunna förutse marxologins framtida segrar i att tolka Marxcitat. Det räckte för Marx att läsare av

* Detta var den enda mening som De Leon citerade (se fotnoten på sidan 393). I allmänhet är det den "syndikalistiska" ingrediensen i soppan, även om det brittiska Labourpartiet utan problem skulle kunna hålla med om det. I själva verket utgör den ett område som delas av syndikalismen och reformismen.

§ Marx fick förvisso *Volksstaat*: även om det inte finns direkta bevis för att han såg artikeln eller att han läste varenda sida noggrant (Hamanns reportage var långtifrån framträdande på en insida med liten rubrik). Ändå kan vi anta att han skulle blivit uppmärksam på det även om han hade missat det. En viktigare punkt är att Marx hade för vana att *inte* skicka rättelser till redaktörer som tryckte felaktiga uttalanden om honom, varken till borgerliga eller socialistiska tidningar. Det fanns viktiga undantag, men de var undantag från regeln: "om jag skulle förneka allt som har sagts och skrivits om mig så skulle jag behöva en hord av sekreterare", sa han i en intervju i slutet av 1878 (efter floden av pseudomarxistiska artiklar som släppt lös efter Pariskommunen). ("Karl Marx. Interview with the Corner-Stone of Modern Socialism...", *Chicago Tribune*, 5 januari 1879, s 7.) Han gjorde ett längre och kraftfullare uttalande med samma innebörd i ett brev 1881. (Marx, "Brev till Neuwenhuis", 22 februari 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 159 f.) Det finns många exempel. Vi kan speciellt notera en biografisk artikel som var full av felaktiga fakta men som Marx lovordade på grund av dess allmänt goda inriktning. (E Kisch, *Karl Marx in Karlsbad*, Berlin/Weimar: Aufbau Verlag 1968, s 62-72.) Vi kommer närmare fallet Hamann i tid och rum när vi konstaterar att Marx och Engels 1865 skickade brev till varandra om vad Schweitzers tidning hade gjort i en redogörelse för ett tal som Marx hållit. Talet förvandlades till en "kolossal smörja". Det fick Marx att "tala ren schweizerism", skrev Engels. Marx informerade då sin vän att han hade skrivit till *Liebkecht* att citaten var raka motsatsen till vad han verkligen sa. (Engels, "Brev till Marx", 24 februari 1865, Marx, "Brev till Engels", 25 februari 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 82, 83.) Men han skickade ingen rättelse till Schweitzer för att få den publicerad. Slutligen kan vi notera att Marx och Engels ofta uttryckte sin förtret och avsky för det Liebkecht gav ut i *Volksstaat*, utan att någonsin göra offentliga missnöjesyttringar. Det skarpaste uttalandet kom senare, när Engels skrev att "*Volksstaat* under William [Liebkecht] blir sämre och sämre och allt tråkigare .. Bara någorlunda läsbar här och där." (Engels, "Brev till Marx", 21 september 1874, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 119.)

Hamanns rapport under den besvärliga situationen 1869 skulle ha knuffats ett steg i rätt riktning på grund av vad den innebar konkret för den pågående kampen.

Specialnot C. Den permanenta revolutionen: om begreppets ursprung

(Not till kapitel 8, s 139.)

Den vanliga marxologiska praktiken har sedan länge varit att behandla begreppet och uppfattningen om den permanenta revolutionen som "blanquistiska", något som också har gällt begreppet *proletariatets diktatur*. I båda fallen är påståendet bara en myt. Ingen har ens försökt anföra några bevis för att Blanqui eller hans anhängare någonsin använde begreppet före Marx. Myten har bara livnärt sig på sig själv, genom att i all oändlighet upprepas av framstående auktoriteter.

1. "Blanquist"-myten

De ledande auktoriteterna på Blanqui har aldrig hittat det i hans skrifter eller i hans rörelse. Maurice Dommanget är det bästa typexemplet: trots att han för jämnas söker efter orsaker att göra Blanqui till urmarxist så anger han inte Blanqui som ursprung till den permanenta revolutionen.¹ Spitzer nämner bara "teorin om den 'permanent revolutionen' som ibland tillskrivs Blanqui".² Det betyder att ingen av dem hittade någon blanquistisk källa till begreppet. Spitzers hänvisning om "tillskrivs ibland" är till Andler, som gör det vanliga påståendet med den vanliga bristen på bevis, i ett sammanhang som visar att han inte vet hur Marx använde begreppet och orden.³ Spitzer tycker också att han hittar tanken – inte begreppet – hos Proudhon, men det stycke som han hänvisar till förespråkar uttryckligen tanken på en gradvis samhällsförändring *utan* revolution, det vill säga oavbrutna förändringar med hjälp av reformer.⁴

I kapitel 8 har vi också visat att tanken på en permanent revolution i sig själv är främmande för och oförenlig med Blanquis syn på revolutionen.⁵

Hur ovidkommande Blanqui är i detta sammanhang bekräftas av ett ironiskt faktum: det enda samtida stycke där begreppet *permanent revolution* användes i anslutning till namnet Blanqui skrevs av Marx själv. Det är det stycke i Marx' *Klasstriderna i Frankrike* som citerades i kapitel 10 ovan,⁶ som talar om "den revolutionära socialismen, ... *kommunismen*, för vilken bourgeoisien har uppfunnit namnet *Blanqui*", och sedan förbinder denna socialism eller kommunism med "att [förklara att] revolutionen är permanent". Marx säger här att borgarklassen hade uppfunnit systemet att sätta Blanquis namn på den revolutionära socialismen – vilket var sant. (Systemet uppfanns på nytt ett halvt sekel senare av Eduard Bernstein.) När Marx skrev detta befann sig Blanqui i själva verket i fängelse, och därifrån ledde han praktiskt taget ingen rörelse. Det som följer efter Marx' omnämnande av Blanqui är Marx' egen beskrivning av innehållet i denna revolutionära socialism eller kommunism, som på så sätt har blivit tillräckligt åtskild från det spöke som borgarklassen hade hittat på.⁷

Som ett bihang till den moderna marxologins försök att pracka på Blanqui den *permanent revolution*

1 M Dommanget, *Les Idées Politiques et Sociales d'Auguste Blanqui*, Paris: Rivière 1957, ssk kap 3 och 7. Notera hans not på s 158.

2 A Spitzer, *The Revolutionary Theories of Louis Auguste Blanqui*, New York: Columbia University Press 1957, fotnot s 171.

3 C Andler, "Introduction historique et Commentaire", i *Marx et Engels: Le Manifeste Communiste*, Paris: Cornély 1910, band 2, s 129, 136.

4 Spitzer, *op cit*, fotnot s 168, som hänvisar till Proudhon, *General Idea of the Revolution in the Nineteenth Century*, London: Freedom Press 1923, Första studien, avdelning 1.

5 Se kapitel 8, s 142.

6 Se kapitel 10, s 172.

7 För mer detaljer om denna uppfinningsrikedom, se Draper, "Marx and the Dictatorship of the Proletariat", *Etudes de Marxologie*, nr 6, september 1962, s 15-19, 30-38.

lutionen görs det också då och då försök att sudda ut det faktum att Marx gjorde den till sin. Den kanske mest inflytelserika källan till den sortens vetenskap var Boris Nikolajevskij. I en ofta citerad artikel om ett annat ämne lät Nikolajevskij sig ryckas med av sin entusiasm i att hävda att Marx måste skiljas från skrivandet av "Hänvändelsen till Kommunistiska förbundet" i mars 1850 (som diskuteras i specialnot E). Han påstår oförsiktigt nog att denna hänvändelse innehöll "parollen om 'permanent revolution' som han [Marx] aldrig nämner någon annanstans i sina skrifter." Han lägger därefter till en fotnot för att informera läsaren att det han just har påstått inte är sant:

Om vi utelämnar hans tidiga *Judenfrage* ["Om judefrågan"] så talar Marx bara om "permanent revolution" i *Klasstriderna i Frankrike*, och använder begreppet för att beskriva Blanquis ståndpunkt. Vi vet att detta verk skrevs samtidigt som "Appellen" [mars-hänvändelsen]. Å andra sidan dök "permanent revolution" upp gång på gång i de publikationer som gavs ut av vänsteroppositionen mot Marx i Köln 1848-1849 [det vill säga Gottschalk].⁸

Den sista meningen diskuterades i kapitel 8.⁹ Så i en fotnot till påståendet att Marx *aldrig* nämner den permanenta revolutionen *någon annanstans* än i Hänvändelsen medger Nikolajevskij i liten stil och illa till mods att han känner till att Marx har använt begreppet på *tre* ställen. Vi har förstås diskuterat flera andra stycken som Nikolajevskij bortser från.

2. Den franska revolutionära förbindelsen

Om det inte var Blanqui, vem var då ursprung till begreppet? Så vitt jag vet har ingen användning av begreppet dokumenterats före Marx – även om som vi ska se att Marx' första användning av det inte låter som om han myntar ett nytt begrepp. Men det finns en utbredd övertygelse att det måste ha sitt ursprung i skrifterna om den franska revolutionen (kanske tidningar eller pamfletter). En avhandling av F W Seidler om historien bakom ordet *revolution* hävdar att tanken på en permanent revolution härstammar från den franska revolutionen, men nämner inte någon faktiskt användning av begreppet.¹⁰ Guérins väldokumenterade arbete om revolutionens vänsterflygel ägnar mycket uppmärksamhet åt den permanenta revolutionen som ett mönster, men nämner inte heller någon faktisk användning av begreppet. Man får anta att hans forskning inte hittade någon.¹¹ Men det går inte att avfärda denna övertygelse, eftersom frågan om en permanent revolution – perspektivet att gå vidare till en vagt antydd socialistisk fas under den revolutionära processen – var så viktig på den tiden. Vi måste lämna öppet för möjligheten att begreppet verkligen förekom, även om ingen har pekat ut det.

Att revolutionärerna på 1840-talet skulle ha letat i den franska revolutionen efter sådana begrepp var typiskt för perioden. Engels skrev senare:

När februarirevolutionen utbröt, var vi alla, beträffande våra föreställningar om revolutionära rörelers betingelser och förlopp, fångna i de tidigare historiska erfarenheterna, framförallt från Frankrike ... Det var alltså både självklart och oundvikligt, att våra föreställningar om arten och förloppet av den i Paris i februari 1848 proklamerade "sociala" revolutionen, proletariats revolution, var starkt färgade av intrycken och minnesbilderna från 1789 till 1830.¹²

8 Nicolaievsky, "Who Is Distorting History?", *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol 105, nr 2, 21 april 1961, s 219 f.

9 Se kapitel 8, fotnot på s 141-142.

10 F W Seidler, *Die Geschichte des Wortes Revolution*, utgiven avhandling, Ludwig-Maximilians-Universität zu München 1955, s 291.

11 D Guérin, *La Lutte des Classes sous la Première République; Bourgeois et "Bras Nus" (1793-1797)*, 2 band, Paris: Gallimard 1946, speciellt band 1, s 5-22.

12 Engels, *Inledning till "Klasstriderna i Frankrike 1848-1850"*, på marxistarkiv.se, s 2.

Även Marx: "[revolutionen] 1848 kunde inte hitta på något bättre än att omväxlande parodiera 1789 och den revolutionära traditionen från 1793-95".¹³

I kapitel 8 citerade vi Engels' hänvisning 1884 till den franska revolutionära perioden, Marat och den permanenta revolutionen.¹⁴ Han hänvisade direkt till Alfred Bouegarts biografi *Marat*, men i den boken nämns inte den permanenta revolutionen, varken orden eller begreppet. Det var Engels och inte Bouegart som skapade denna förbindelse i huvudet, ty Marats politik frammanade förvisso mönstret av en permanent revolution.

3. De första användningarna

Marx' första användningar av begreppet är typiska genom att de klargör att sammanhanget är den franska revolutionen. Den första kända användning som görs av Marx – eller någon annan – finns i hans artikel "Om judefrågan", som skrevs efter omfattande läsning om den franska revolutionen.*

I ögonblick av utpräglad självkänedom söker det politiska livet undertrycka sina förutsättningar, det borgerliga samhället och dess beståndsdelar, och framträda som det sanna, motsägelsefria uttrycket för det allmänmänniska livet. Men detta förmår den bara genom att bekämpa sina egna livsbetingelser på *våldsamt* sätt, bara genom att förklara att revolutionen är *permanent*, och det politiska dramat slutar lika litet med religionens, privategendomens eller någon annan av de borgerliga samhällselementens återupprättelse som kriget slutar med freden.¹⁵

Utan hegelianism och nerkortad skulle detta stycke kunna låta: "för att uppnå en mänsklig och harmonisk tillvaro blir en politisk rörelse ibland alltför stöddig och försöker avskaffa den samhällsordning på vilka dess politiska institutioner grundar sig. Följaktligen måste den komma i våldsam konflikt med sina egna sociala grundvalar, den måste försöka driva revolutionen framåt utan avbrott", och så vidare.

Detta handlade förstas om ett speciellt fall, vänsterjakobinernas försök att driva revolutionen utöver sina borgerliga gränser vid en tidpunkt då samhällsförhållandena inte var tillräckligt utvecklade för att göra det möjligt. Därför var det oundvikligt att de skulle misslyckas.

Följande år återkommer Marx till dessa erfarenheter i *Den heliga familjen*:

... den franska revolutionen gav upphov till idéer som gick utöver hela den gamla världsordningens [det vill säga både den gamla regimens och den nya borgerliga samhällsordningens] *idéer*. Den revolutionära rörelse som inleddes 1789 i [Fauchets] *Cercle Sociale*, och som mitt under sitt förlopp hade *Leclerc* och *Roux* [ledare för vänstern] som främsta företrädare, och som slutligen i och med *Babeufs* konspiration besegrades tillfälligt, hade givit upphov till de *kommunistiska idéerna* ...¹⁶

Under Robespierre, förklarar Marx, hade den politiska rörelsen "tagit sig vatten över huvudet och hade varit *extravagant*", men när väl "revolutionens hammare hade krossat den feodala strukturen" ersattes den jakobinska regimen av Direktoratet, under vilket det borgerliga samhället "började utvecklas på ett *prosaiskt*" och kraftfullt sätt. Men i och med Napoleons statskupp grep sig staten

13 Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 3.

14 Se kapitel 8, s 140.

* Större delen av Marx' noter om hans studier av den franska revolutionen som finns bevarade handlar om en bok av Levasseur, men noterna innehåller inget om den permanenta revolutionen. (Se "From the *Mémoires de R. Levasseur*", Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 361.)

15 Marx, *Om judefrågan*, på marxistarkiv.se.

16 Marx/Engels, "The Holy Family", *Collected Works*, band 4, s 119.

(som vi har diskuterat på andra ställen¹⁷) återigen an att underordna samhällslivet under den autonoma politiska makten med hjälp av en annan sorts "terror" (det vill säga tvång), men för Napoleon var motivet inte revolution utan krig (nationell utvidgning). Det är i detta sammanhang som Marx skriver: Napoleon "*verkställde terrorn genom att ersätta permanent revolution med permanent krig*".¹⁸

I detta stycke beskriver *permanent revolution* hela den franska revolutionen, inte någon speciell teori eller speciellt mönster. Jämförelsen av två olika *permanent* är en prydnad. Ett år senare sa Engels ungefär samma sak men utan att använda det speciella begreppet: "Napoleon tillämpade en *terrorregim*, som hade fungerat i Frankrike, *på andra länder i form av krig*",¹⁹ och så vidare.

I inget av Marx' båda första användningar av begreppet finns det ännu någon slutsats om att det handlar om en speciell uppfattning om revolutionen. Han insåg den fulla innebörden av den franska revolutionens mönster först efter lärdomarna från de revolutionära händelserna 1848-1849.

17 Se *KMR*, band 1, s 243 f, även 113.

18 Marx/Engels, "The Holy Family", *Collected Works*, band 4, s 122 f.

19 Engels, "The State of Germany" del I, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 19.

Specialnot D. Hår!, eller marxismen och hårigheten

(Not till kapitel 8, s 151.)

Om den radikala hegelianen D F Strauss föredrog den gamla polisstaten framför en ökning av antalet skägg, så kan en del älskare av bagateller misstänka att Engels behöll sitt skägg för att uppmuntra störtandet av staten. När hans skägg hade fått den visa grå färg som vi känner igen från fotografier brukade Engels (enligt den engelska socialisten E B Bax) underhålla sina vänner i London med den håriga historien

om hur han, iförd skägg, (vilket på den tiden betraktades som ett mycket underligt påfund, eftersom få engelsmän bar skägg) när han gick på promenad på söndagsmorgnar ibland mötte en likaledes skäggig man, som hälsade på honom med något som liknade religiös glöd.¹

Å andra sidan hade Marx och Engels i sitt mest ointressanta gemensamma verk 1852 skrivit, att en viss tysk liberal under en tid drog sig tillbaka ”för att odla ett skägg, förutan vilket ingen profet kan lyckas.”² Det var en både uråldrig och lurvig spydighet.

Sanningen är att Engels’ förkärlek för skägg hade uppstått långt innan revolutionen, ett år som upplevde den tyska borgerliga liberalismens första rörelser, 1840. Ännu inte tjugo år fyllda, och verksam som handelslärling i ett företag i Bremen, skrev den unge Friedrich hem till sin syster om den senaste ungdomsrevolten:

Förra söndagen hade vi en mustaschkväll ... Jag skickade brev till alla ungdomar som kunde odla en mustasch och skrev att det var hög tid att utmana alla brackor, och att det bästa sättet att göra det var att bära mustasch. Var och en som var modig nog att trotsa brackorna och bära mustasch skulle anmäla sig. Genast fick jag ihop ett dussintal mustascher, och den 25 oktober, när våra mustascher var en månad gamla, fastställdes som ett gemensamt mustaschjubileum.

Under loppet av denna mustaschorgie kom den unge Engels att föreslå följande skål:

Mustascher har burits i alla åldrar och tider
 Av alla modiga män i alla trakter;
 Våra förkämpar, vars svärd och hugg
 En gång räddade riket, bar mörka mustascher.
 Så bestäm ni alla i dessa krigiska tider
 Att stolt ståta med mustascher.
 Brackorna må skratta och håna
 Och till och med raka bort mustascher
 Men vi är inga brackor, vi kan tåla det,
 Så låt våra mustascher växa lika tjocka som en buske.
 Längre leve alla goda okuvade kristna
 Som är begåvade med mustascher
 Och ner med de källborgerliga hundar
 Som bestämmer att mustascher är förbjudna.

Klockan tio var en del av upprorsmakarna tvungna att gå hem eftersom de inte hade någon nyckel hem och skulle bli utelåsta. Men Engels och andra inom den hårda kärnan stannade kvar på Rådhuskällaren där upproret ägde rum. Engels åt trotsigt åtta ostron trots att han inte ens tyckte om

1 I *Reminiscences of Marx and Engels*, s 307.

2 Marx/Engels, ”Great Men”, *The Cologne Communist Trial*, s 166.

dem.³

Det är okänt hur kontrarevolutionen ägde rum, men tre och en halv månader senare tog Engels bort ansiktsbeklädningen. Därefter ägde det rum en våldsam omsvängning och pendeln svängde tillbaka till uppror. Han skrev till sin syster:

Idag rakade jag av min mustasch och begravde dess unga lik med sorgsen klagan ... Nu ska jag låta den växa ut igen, ty jag kan verkligen inte visa mig någonstans. På sångskolan var jag den enda med mustasch, och jag retade alltid brackorna som aldrig kom över sin förvåning att jag kunde ha fräckheten att gå omkring så orakad i det respektabla samhället. Men damerna fann det mycket tilltalande, och även min far.⁴

Två och en halv vecka senare rapporterade han att mustaschen ”nu åter befinner sig i full blom och frodas”, och att han inte skulle raka av sig den ”ens för att behaga en kung”.⁵ Tyvärr hade den inte ens i maj återfått sin tidigare prakt, och vi får också höra om en faktor som han inte hade nämnt tidigare: ”Jag kanske skulle se intressant ut”, skrev han till sin syster, ”om jag istället för nuvarande unga mustasch fortfarande hade min gamla mustasch från Bremen och mitt långa hår.”⁶

Så slutar den raggiga historien om Engels’ första uppror.

I den första artikel som Marx följande år skrev för *Rheinische Zeitung* mot presscensuren släppte han loss i ett försök att beröra sina läsaes hjärta. ”Ni anser det vara despotism att klippa håret på en fri man mot hans vilja”, skrev han, ”men censuren skär dagligen ut kött från tänkande människor ...”⁷ Vi vet inte varför han tänkte på denna plågade jämförelse, eller hur mycket hår han hade på huvudet vid denna tidpunkt. När han omkring sex år tidigare var student i Bonn visade ett grupporträtt av Studentföreningen i Triers att han troligen var hårigast i sällskapet.⁸ Vi kanske aldrig får veta om någon despot ville klippa av hans hår mot hans vilja. Men å andra sidan vet ingen ens om Adam skapades med helskägg.

3 Engels, ”Brev till Marie Engels”, 29 oktober 1840, Marx/Engels, *Collected Works*, band 2, s 511 f. [Den ”skål” som Engels föreslog var på engelska på rim, som inte är möjlig att översätta till svenska – öa.]

4 Engels, ”Brev till Marie Engels”, 18 februari 1841, Marx/Engels, *Collected Works*, band 2, s 525.

5 Engels, ”Brev till Marie Engels”, 8 mars 1841, Marx/Engels, *Collected Works*, band 2, s 529.

6 Engels, ”Brev till Marie Engels”, ungefär i början av maj 1841, Marx/Engels, *Collected Works*, band 2, s 533.

7 Marx, ”Debates on Freedom of the Press”, april 1842, Marx/Engels, *Collected Works*, band 1, s 164. Citeras i sitt sammanhang i *KMR*, band 1, fotnot s 28.

8 För grupporträttet, se Marx/Engels, *Collected Works*, band 1, mitt emot s 15. På baksidan finns en förstoring av enbart Marx’ ansikte.

Specialnot E. Hänvändelsen till Kommunistiska förbundet, mars 1850

(Not till kapitel 10, s 176.)

Mer än någon annan skrift av Marx och Engels har detta cirkulärbrev, som skickades till medlemmarna i Kommunistiska förbundet på våren 1850, varit måltavla för anmärkningsvärda uppvisningar i tolkning av påhittiga marxologer. Dessa ansträngningar kan grovt sett delas upp i två typer. Många – till exempel George Lichtheim – hävdar att hänvändelsen utgjorde en tillfällig ”blanquistisk avvikelse” av Marx, från vilken han senare hämtade sig.¹ Detta är för att man ska kunna förklara det som ett värdelöst uttryck för Marx’ marxism. En mindre grupp går utöver denna myt och in i fantasins rike med påståendet att Marx egentligen aldrig höll med om detta ökända dokument ens när det skrevs.

Den övergripande orsaken till detta speciella förfarande med hänvändelsen är dokumentets kompromisslösa revolutionära anda. Varenda stycke andas denna anda, och väcker därför anstöt hos personer som bara kan tänka vänligt om Marx som en skäggpriydd herre som bläddrar i statistiska utdrag på British Museum.

I detta band tas marshänvändelsen i betraktande i anknytning till frågan om den permanenta revolutionen, förhållandet mellan den borgerliga och den proletära revolutionen. I band 3 kommer den att spela en viktig roll med avseende på Marx’ uppfattning om vägen till makten,* och i detta sammanhang kommer Marx’ förhållande till Blanqui och blanquismen att behandlas utförligt. Det kommer också att vara viktigt för en annan fråga, frågan om partiets organisering. I denna not vill vi bara slå fast Marx’ fortsatta ansvar för marshänvändelsens innehåll och idéer.

I så måtto som det bara påstås att Marx senare i tysthet övergav tankarna i marshänvändelsen, måste ett tillbakavisande av det utgå från huvuddelen av hans arbete. Men denna not pekar åtminstone på att varken Marx eller Engels var medvetna om hans påstådda förvandling. Det är huvudsakligen i utbrott av entusiasm som marxologer påstår motsatsen. Således skrev en framstående auktoritet i förbigående om marshänvändelsen att den ”samma sommar togs tillbaka och fördömdes av sin författare [alltså Marx]”, men man ska inte anta att denna marxolog menade vad han skrev. Det var bara ett godmodigt och naivt sätt att uttrycka den felaktiga uppfattningen att Marx i förtäckta ordalag motsade innehållet i hänvändelsen i sitt tal vid mötet med Kommunistiska förbundets exekutivkommitté den 15 september 1850, som vi har skildrat i kapitel 3.²

1. Marx’ officiella dokument

Ett av de medel som vissa företagsamma marxologer använder är det faktum att marshänvändelsen gavs ut i Förbundets centralkommittés namn, och därmed faktiskt inte skrevs under av Marx och Engels. Detta är ett ställe så gott som något att ta upp Marx’ inställning till sådana dokument av honom. Det finns fyra sådana mycket viktiga dokument. Dessa fyra dokument kan i själva verket göra anspråk på att betraktas som de fyra viktigaste verk Marx någonsin skrev som speciella framställningar av en politisk linje. (Deras enda konkurrent är cirkulärbrevet till den tyska partiledningen som Marx och Engels skrev i september 1879, inklusive ”Manifestet från de tre från Zürich”).³

1 Se G Lichtheim, *Marxism: an historical and critical study*, New York: Praeger 1962, s 125.

* Draper kom senare att ändra planeringen av de olika banden, och frågan om vägen till makten skulle behandlas i band 5, som han aldrig hann skriva innan sin bortgång – öa.

2 Den naiva förseelsen finns i B Wolfe, *Marxism: one hundred years in the life of a doctrine*, New York: Dial Press 1965, s 152. En mindre entusiastisk version finns på s 152. För Marx’ tal vid mötet, se detta band, kapitel 3, s 55 f.

3 Syftar på Marx/Engels, ”*Brev till A Bebel m fl*”, 17-18 september, på marxists.org.

I kronologisk ordning var de fyra dokumenten: *Kommunistiska manifestet*, marshänvändelsen, *Inauguraladress för den Internationella Arbetarassociationen* och *Pariskommunen*. Trots att alla dessa gavs ut som uttalanden från organisationer utan personliga signaturer, är det bara marshänvändelsen som någonsin har ifrågasatts av detta skäl.

Det fanns en orsak till varför så många grundläggande dokument skrevs som uttalanden från rörelsen istället för personliga anmärkningar: det krävdes i allmänhet ett sådant behov innan Marx tog på sig arbetet att sammanställa sina politiska åsikter till en formell framställning. Men det fanns nackdelar – och inte bara för att några framtida marxologer skulle utnyttja det organisatoriska stödet för att hävda att Marx på något sätt egentligen inte menade det han skrev. Den nackdel som Marx var smärtsamt medveten om har redan påvisats i samband med Manifestet. Som Engels sa till Marx om sitt eget utkast: ”... besluten att få igenom det i en form som åtminstone inte kommer att innehålla något som går mot våra åsikter.”⁴

De två sista av de fyra dokumenten skrevs åt internationalens Generalråd, för att skrivas under av alla rådets medlemmar, och vi känner till mycket mer om de förhållanden under vilka de skrevs. Det som skrevs med mest politiska begränsningar var Inauguraladressen. Det var en mycket knepig uppgift att hitta formuleringar som inte skulle mötas av invändningar från de mycket brokiga element som samlades vid internationalens grundande, och ändå uttrycka de grundläggande principer som Marx ansåg vara absoluta villkor för rörelsens politiska program.* Det är en verklig underdrift att säga att Marx inte vräkte ur sig alla sina åsikter i Inauguraladressen! – och ändå har inte ens marxologerna påstått att han skrev något i denna lysande studie som han inte höll med om. Marx förklarade privat för Engels:

Det var väldigt svårt att utarbeta det hela så att vår åsikt skulle framträda i en form som är godtagbar utifrån den nuvarande arbetarrörelsens ståndpunkt ... Det kommer att ta tid innan den nyväckta rörelsen tillåter den gamla djärvheten att tala. Det kommer att vara nödvändigt att vara *fortiter in re, suaviter in modo* [kraftfulla till innehållet, vänliga till sättet].⁵

Pariskommunen hade föregåtts av två Anföranden om kriget, som likaledes hade skrivits av Marx. När han skickade en kopia av det Andra anförandet om kriget till Engels, påminde han sin vän: ”Du får inte glömma att Generalrådet måste behandla känsliga saker från alla håll, och följaktligen inte kan skriva på samma sätt som vi två kan i vårt eget namn”⁶ Denna varning gäller också *Pariskommunen*. Även om detta verk ibland diskuteras som om Marx hade sett det som en fulländad avhandling om olika revolutionära problem, är faktum att det i första hand var ett skolande och propagandistiskt arbete för stunden. Marx var tvungen att överväga vad som passade detta mål, liksom vad som kunde göra det svårt att få ett snabbt, enhälligt godkännande av det pressade Generalrådet.⁷ När Marx’ dotter Jenny skrev till vänner att ”Den franska översättningen av *Pariskommunen* har gjort ett mycket gott intryck på [kommunard-]flyktingarna, ty det har

4 Engels, ”Brev till Marx”, 23-24 november 1847, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 45. För en mer fullständig diskussion, se detta band, kapitel 7, s 133.

* En god resumé av Marx’ problem läggs fram av Collins och Abramsky, i ett kapitel som börjar: ”Marx’ uppgift var att försona det oförsonliga.” Men till och med dessa utmärkta författare klagar oförklarligt på att Marx utelämnade fackföreningsrörelsen – ”en märklig försummelse” – trots den välkända fientligheten hos internationalens franska proudhonistiska grundare mot fackföreningar och strejker. (För resumén, se Collins och Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement...*, (hela) kapitel 4; för klagomålet se s 51. För proudhonisternas ståndpunkt, se detta band, kapitel 4, s 58 och fotnot.)

5 Marx, ”Brev till Engels”, 4 november 1864, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 149.

6 Marx, ”Brev till Engels”, 14 september 1870, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 64.

7 För omständigheterna under vilka detta arbete skrevs, se mitt förord till Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 10-16.

tillfredsställt alla parter lika mycket – blanquister, proudhonister och kommunister”,⁸ så måste vi förstå den anmärkningsvärda svårigheten i denna bedrift.

Kort sagt uttryckte dessa dokument, som stöddes av grupper och var skrivna men inte undertecknade av Marx eller av Marx och Engels, författarens åsikter men innehöll inte nödvändigtvis allt som de skulle kunna ha skrivit om ämnet under andra omständigheter. Vilket är exakt det vi borde ha vetat om redan på förhand.

Det är värt att konstatera en annan sida av dessa dokument. Eftersom de skrevs för att undertecknas av en grupp eller en exekutivkommitté, så utarbetades de antagligen mer eller mindre på grundval av tidigare diskussioner eller åsiktsutbyten. Det måste modifieras när vi känner till fakta. Vi såg att utarbetandet av Manifestet föregicks av livliga diskussioner och kontroverser inom gruppen. Men uppenbarligen enades man om att Marx’ slutliga utkast – det som gick i tryck – inte behövde granskas av förbundets exekutiv, än mindre underkastas förändringar. Således var Marx’ slutgiltiga formuleringar utan tvekan avhängiga de tidigare diskussionerna, men inte beroende av ett formellt godkännande i detta sluteskede. När det gäller Inauguraladressen ägde det faktiskt rum ett möte med Generalrådet där ett par förändringar utan betydelse gjordes innan dokumentet antogs.⁹ I fallet *Pariskommunen* ”antogs [anförandet] enhälligt utan diskussion” efter att ha lästs upp inför Generalrådet, men medlemmarna hade så klart diskuterat Kommunen och revolutionen ända från början.¹⁰ Där vi i alla dessa tre fall känner till något om bakgrunden, så är det uppenbart att Marx skrev dokumentet med tanke på att en grupp skulle skriva under, men att den undertecknande gruppen i själva verket inte själv gjorde några förändringar, eller några betydelsefulla förändringar, i utkastet.

I fallet med marshänvändelsen känner vi till minst om de organisatoriska omständigheterna till dess antagande, på grund av att det finns så få bevarade dokument om denna period i Kommunistiska förbundet.¹¹ Precis som gudar lever marxologiska myter alltid i mörkret just utanför ljuscirkeln. I denna mening är Nikolajevskijs behandling av marshänvändelsen teologisk. I samma not där han, som vi såg,¹² upplyste oss om att Marx *bara* nämnde den permanenta revolutionen i marshänvändelsen, påstod han också att

vi har tillgång till dokumentets slutgiltiga text som det godkändes av det återupprättade förbundets centralkommitté i London – givetvis sedan Willich och Schappers anhängare hade gjort sina rättelser.¹³

”Givetvis” vet Nikolajevskij inget som helst om hur den ”slutgiltiga texten” (som antyder en preliminär text) antogs, och ännu mindre om ”rättelser” som någon gjort. För att tala rent ut är hans påståenden om dessa okända rättelser och godkännanden i själva verket rena påhitt. Till detta påhitt lägger han i en fotnot till yttrandet att

det finns inte någon tvekan om att detta dokument inte uttryckte Marx’ och Engels’ privata uppfattning utan istället den kompromiss som godtogs av förbundets olika fraktioner.

8 Jenny Marx, ”Brev till L & G Kugelman”, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 705. (Nyöversättning.)

9 *General Council of the First International*, 1864-1866, s 43 f; Collins och Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement...*, s 43.

10 *General Council of the First International*, 1870-1871, s 204; se även mitt förord till Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 12-15.

11 Angående bristen på dokument, se förklaringen i B Nicolaievsky, ”Towards a History of ’The Communist League’ 1847-1852”, *International Review of Social History*, band 1, del 2, 1956, s 235-240. Hittills har inte andra delen av dokumentsamlingen *Der Bund der Kommunisten...* publicerats. Första bandet, som gick till 1849, gavs ut 1970. [Band 2 kom ut 1982, och band 3 1984 – öa.]

12 Se detta band, specialnot C, s 402.

13 Nicolaievsky, ”Who Is Distorting History?”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol 105, nr 2, 21 april 1961, s 220.

Som vi ska se grundar sig fantasins totala avsaknad av tvivel på ett enda anmärkningsvärt argument. Men nu blir vi varse påståendet: marshänvändelsen ”uttryckte [inte] Marx’ och Engels’ privata uppfattning” utan istället en åsikt som de helt enkelt skrev som sekreterare åt ”olika fraktioner”, med vilka de förmodligen inte var ense. Nikolajevskij försöker säga att åsikterna i marshänvändelsen ska tillskrivas Willich och Schapper, och att Marx och Engels inte höll med om dem ens när dokumentet skickades iväg.

Det vore ett hisnande scenario att stöda ens om det fanns en gnutta bevis. Det kommer att betraktas som imponerande teologiskt när vi upptäcker att det inte finns några som helst bevis. Förvisso är Nikolajevskijs fantasi marxologins allra yttersta fantasi om denna fråga. Men fakta avslöjar också den mildare myten att Marx och Engels senare avvisade de åsikter de hade 1850.

2. Grupperingarna under splittringen i september 1850

Eftersom myten om den ”blanquistiska avvikelserna” i marshänvändelsen inte hittades på förrän efter författarnas död,* fick de inte tillfälle att bemöta den direkt. Men deras många hänvisningar bakåt till dokumentet från 1850 räcker för att krossa myten.

Vi kan börja med samma diskussion i Kommunistiska förbundet vid splittringen den 15 september 1850, som antas visa hur Marx tillbakavisar marshänvändelsen. Om det var fallet (och även utan en nöjaktig analys av påståendet) skulle vi knappast förvänta oss att upptäcka hur Marx uttryckligen briljerar med hänvändelsen, tillsammans med Manifestet, som sin programmatiska fana. Dessutom hävdar myten, och måste den hävda, att hänvändelsen egentligen representerade Willich-Schappers program mot Marx. Vi skulle då knappast förvänta oss att det under detta möte är Marx som försvarar hänvändelsen *mot Willich-Schapper*. Men till och med de knapphändiga protokoll som finns bevarade visar detta mycket tydligt.

Marx inleder själva det stycke i sitt tal som antas dementera hänvändelsen med dessa ord:

I just den senaste diskussionen om ”det tyska proletariats ståndpunkt under nästa revolution” uttrycktes uppfattningar av medlemmar ur [Willich-Schappers] minoritet i CK, som står i direkt strid med det näst senaste cirkulärbrevet [marshänvändelsen], och till och med Manifestet.¹⁴

Marx hävdar att det är Willich-Schappers fraktion som tillbakavisar marshänvändelsen. Det är det som får honom att förklara, att ”Istället för de faktiska förhållandena blir för dem den *rena viljan* revolutionens drivhjul”, och så vidare.¹⁵ Detta tal är motsatsen till ett tillbakavisande. Marx presenterar det uttryckligen som ett försvar av hänvändelsen såväl som Manifestet.

Debatten, fortsatte Marx, visar vilka ”principiella skillnader” som står på spel, för även om Willich-

* Han som hittade på den var givetvis Eduard Bernstein. Den offentliggjordes i ett kapitel i Bernsteins första ”revisjonistiska” bok, som gavs ut på engelska som *Evolutionary Socialism*. Men denna engelska version utelämnade hela den del av boken där detta gjordes. Men Bernstein begränsade inte myten till marshänvändelsen. Hans tes var att *alla* Marx’ skrifter från perioden kring 1848 års revolution var genomsyrade av ”blanquism”, och att marshänvändelsen bara var det mest tydliga uttrycket för denna blanquism. För honom var även *Kommunistiska manifestet* fullt av ”blanquism”. (För påhittet om ”blanquism”, se E Bernstein, *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter*, på marxistarkiv.se, s 17-23. Den engelska översättningen utelämnar hela kapitel 2, vars avdelning (b) har titeln ”Marxism och blanquism”. Men själva tesen nämns på s 155 i engelska utgåvan.) För Bernstein är alltså frågan solklar: allt som har en anstrykning av revolution är för honom ”blanquistiskt”. Han har inga tvivel om att Marx och Engels skrev marshänvändelsen, och för honom varade deras ”blanquistiska avvikelse” mycket längre än 1850. Han har därmed inget ansvar för den avancerade form som den blanquistiska myten har tagit med Nikolajevskij, Lichtheim, Wolfe och andra.

14 Communist League, *Central Committee Session of 15 September, 1850, Minutes*, Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 251.

15 För hela stycket, se detta band, kapitel 3, s 56.

Schappers folk fortfarande anser sig vara kommunister, ”så är de åsikter de nu ger uttryck för anti-kommunistiska och kan som mest kallas socialdemokratiska.”¹⁶ Därefter tog Schapper till orda, och visade att han förkastade uppfattningen om en permanent revolution till förmån för en blanquistisk sorts direkt maktövertagande av ”proletariatet” (alias Kommunistiska förbundet) utan någon som helst mellanliggande fas.¹⁷

Den omstridda frågan [sa Schapper] är huruvida vi redan i början hugger av huvuden eller får våra egna huvuden avhuggna. I Frankrike kommer arbetarna att få sin tur och därpå kommer också vi i Tyskland att få det. Om det inte var fallet, då är det sant att jag skulle gå och lägga mig och sova ... Kommer vår tur så kan vi vidta sådana åtgärder som säkrar makten åt proletariatet. Jag är fanatisk om denna åsikt. Men centralkommittén har beslutat sig för motsatsen ... Jag är inte av uppfattningen att bourgeoisien kommer att komma till makten i Tyskland, och i detta avseende är jag en fanatisk entusiast. Om jag inte vore det så skulle jag inte ge ett öre för hela saken.¹⁸

Detta är åsikten som kräver en proletär revolution omedelbart, utan något första skede.

Mot detta ställde Marx i sitt genmäle sin uppfattning om den permanenta revolutionen, i den sista version som den uttrycktes i marshänvändelsen. Den småborgerliga demokratin kommer att ta makten nästa gång, och kommunisterna kommer att ställa sig i opposition till den nya regimen för att driva revolutionen vidare till proletariatets makt. Schapper ser fram mot att bli regeringen. Marx har som mål att gå mot regeringen.* Schappers perspektiv att redan från början bilda en ”proletär” regering kommer att motverka sitt eget syfte, hävdade Marx:

Om proletariatet kom till makten skulle det inte vidta direkt proletära åtgärder utan småborgerliga. Vårt parti kan bara bilda regering när förhållandena tillåter det att förverkliga sin egen inställning. Louis Blanc erbjuder det bästa exemplet på hur det går när man kommer till makten alltför tidigt. Hursomhelst är det i Frankrike inte bara proletärerna som kommer att komma till makten, utan jämte dem bönderna och småbourgeoisien, och det är inte sina egna åtgärder utan de sistnämndas åtgärder som proletärerna kommer att tvingas genomföra. Pariskommunen [1792-1794] visar att man inte behöver sitta i någon regering för att genomföra något. Hursomhelst, varför uttrycker ingen av de andra medlemmarna i minoriteten sina åsikter, i synnerhet medborgare Willich, när de vid den tidpunkten enhälligt godkände cirkulärbrevet [i mars]?¹⁹

Så lyder sammanfattningen av Marx' argument i protokollen. Den sista meningen visar hur Marx för andra gången stoltserar med marshänvändelsen som sin egen programmatiska uppfattning mot Willich-Schapper. Och för övrigt ska hänvisningen i förbigående i denna mening till det enhälliga godkännandet av marshänvändelsen när den antogs jämföras med Nikolajevskijs påfund om en uppdiaktad polemik där Willich-Schapper gjorde ”rättelser”.

16 Communist League, *Central Committee Session of 15 September, 1850, Minutes*, Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 251.

17 För motsättningen mellan blanquismen och den permanenta revolutionen se detta band, kapitel 8, s 142. Se i detta sammanhang M Dommanger, *Les Idées Politiques et Sociales d'Auguste Blanqui*, Paris: Rivière 1957, s 378.

18 Communist League, *Central Committee Session of 15 September, 1850, Minutes*, Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 252.

* I ett brev till en vän några månader senare anmärkte Engels: ”Det är obegripligt hur det efter de erfarenheter de har gått igenom, fortfarande kan finnas åsnor vars högsta strävan är att, dagen efter det första segerrika upproret – det de kallar revolutionen – gå med i den ena eller andra regeringen, och inom fyra veckor bli krossade, eller bli misskrediterade och kastas åt sidan, som Blanc och Flocon 1848!” (Engels, ”Brev till Dronke”, 9 juli 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 562.)

19 Communist League, *Central Committee Session of 15 September, 1850, Minutes*, Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 253.

3. Hänvändelsen och rättegången i Köln

Efter denna splittring flyttade Marx och hans anhängare förbundets centralkommitté från London till Köln. I december skickade Köln-kommittén ett cirkulärbrev (en hänvändelse) som ger oss ytterligare information om författarna bakom marshänvändelsen och dess relation till Willich-Schappers grupp. Folket i Köln fördömde Willich-Schappers ståndpunkt eftersom den var "baserad på principer som är raka motsatsen till förbundets principer" och till dess politik.²⁰ Angreppet från Willich-Schapper, berättade de för medlemmarna, riktades inte mot någon sorts "borgerlig socialism". Tvärtom –

förkastade det författarna till partiets Manifest från 1848 och den första "hänvändelsen från centralkommittén" i år [marshänvändelsen], där partiets politik förklaras i detalj. I själva verket fördömde det också *Manifestet och själva partiets politik*.²¹

Ledarna i Köln antar att alla vet att "författarna" till både marshänvändelsen och Manifestet var Marx och Engels, och dessutom att Willich-Schappers grupp fördömde både dessa politiska uttalanden och författarna.

Cirkulärbrevet från Köln fortsätter sedan med att förklara den programmatiska skillnaden mellan de två sidorna, och presenterar Marx' ståndpunkt med dessa ord: "Manifestet och [mars-] hänvändelsen skildrar den proletära rörelsens utveckling på följande sätt ..." Återigen sammankopplas dessa två dokument som ett uttryck för Marx' ståndpunkt i motsättning till Willich-Schappers. Det är sant att Marx inte ansåg att cirkulärbrevet från Köln, som hade skrivits av Heinrich Bürgers, var en nöjaktig politisk framställning, men det finns ingen tvekan om den klarhet med vilken det pekar på förhållandet mellan hänvändelsen och de pågående stridigheterna.

Medan fraktionerna debatterade hade reaktionen befast sig i Tyskland, och försökte hitta en "kommunistisk sammansvärjning" att avslöja, för att få den tyska allmänheten att rusa till kronan för skydd mot den Röda faran. I maj 1851 inledde en polisråd förberedelserna för en konspirationsrättegång. Dokument beslagtogs. Rättegången själv skulle komma igång i oktober 1852. Således publicerades marshänvändelsen för första gången i den tyska borgerliga pressen i juni 1851. Det omedelbara problem som publiceringen gav upphov till var den effekt det skulle kunna få under den kommande rättegången mot medlemmar i Kommunistiska förbundet, liksom dess övergripande politiska innebörd för allmänheten. Marx skrev till Engels för att berätta för honom om publiceringen av dokumentet:

Detta var "Hänvändelsen till förbundet" som vi två skrev* – i grund och botten inget annat än en krigsplan mot Demokratin. Ur en synvinkel var publiceringen bra, i motsats till Bürgers dokument [Köln-kommitténs cirkulärbrev] som är mer eller mindre absurt till formen och inte särskilt uppmuntrande till innehållet. Å andra sidan kan några få stycken förvärra situationen för de nuvarande fångarna.²²

Den "Sanna socialisten" Karl Grün hade utnyttjat publiceringen av hänvändelsen för att göra ett frontalangrepp på Marx' grupp, och förekom marxologerna med flera decennier. I sitt brev till Engels sammanfattade Marx bedrövad Grüns dumheter:

20 Communist League, Cologne Central Committee: *Address to the Communist League, Dec. 1, 1850*, Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 254.

21 *Ibid*, s 255.

* Det finns ännu ett stycke i detta brev där Marx i förbigående klargör vilka som skrivit hänvändelsen: "den enfaldiga *Augsburger Allgemeine Zeitung* gör dokumentet vi skrev till en skapelse av herrar Mazzini och Ruge..." (Marx, "Brev till Engels", 13 juli 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 278.)

22 *Ibid*.

Det saknas naturligtvis inga av Ljusets vänners fraser och ytterst extrema ”anarkistiska” fraser.²³
Göra allt uppifrån! Polisstat! Formellt bannlysa och utesluta avvikare. *Mon dieu!* Det slår allt.²⁴

Men även om Marx var rasande över de ärekränkande påhittade åsikterna, som inte liknade något i hänvändelsen, så visar hans brevväxling med Engels att båda var obetingat överens om vad som *finns* i dokumentet. Engels’ svar nämnde lika tillfälligtvis som Marx’ brev ”vårt gamla dokument”.²⁵ Även han var först och främst bekymrad över dess möjliga följder för de anklagade i Köln. Annars prisar han hänvändelsen som ett skolandet dokument:

... i alla avseenden är det en enorm fördel att saken har offentliggjorts och har cirkulerat i alla tidningar. Den kommer att bli en utmärkt stödjepunkt för de olika tysta skaror av blivande kommunister som är helt okända, och som att döma av de senaste erfarenheterna måste träffas i alla möjliga delar av Tyskland ...

Augsburger Allgemeine Zeitung hade (rapporterade Marx) i en ledare fördömt hänvändelsen som ”galenskap! galenskap!”, men Engels kommenterar syrligt att tidningens redogörelse för dess innehåll ”visar att den bara alltför väl förstod denna ’galenskap’ – i själva verket gick det inte att missförstå den.”²⁶

Johannes Miquel – fortfarande förmodligen kommunistympatisör och ännu inte kejsarens minister – hade uttryckt farhågor till Marx att publiceringen av hänvändelsen skulle få en ogynnsam effekt på Demokratin. Engels diskuterar dessa farhågor och tonar ner skillnaden mellan det nyligen utgivna dokumentet och de angrepp på Demokratin som de hade publicerat i stor omfattning i *Neue Rheinische Zeitung*.

Men Miquel borde tänka på att vi ständigt och oavbrutet angrep dessa herrar [Demokratin] i skrifter som trots allt mer eller mindre var manifest från partiet.

Engels är alltså uppenbarligen inte imponerad av det faktum att hänvändelsen skiljer sig från *NRZ*-artiklarna genom att vara ett av förbundets officiella dokument. Han fortsätter:

Så, varför detta ramaskri över ett program som på ett mycket lugnt och särskilt opersonligt sätt sammanfattar det vi har skrivit för längesedan? ... Varje halvintelligent demokrat måste redan på förhand ha vetat vad han kunde vänta sig från vårt parti – dokumentet [marshänvändelsen] kunde inte ha sagt honom särskilt mycket som var nytt. Om de gjorde en tillfällig överenskommelse med kommunisterna så var de fullständigt informerade om villkoren för alliansen och dess varaktighet, och det var bara mellanbönder och advokater i Hannover som kunde tänka sig att kommunisterna efter 1850 har blivit omvända från *Neue Rheinische Zeitungs* principer och politik.²⁷

Det som Engels trodde aldrig skulle falla ens ett dumhuvud in har i själva verket blivit ett inventarium i många marxologiska produktioner.*

23 Angående Grüns ”anarkistiska” fraser se brottstycket, Engels, ”Über die Losung der Abshaffung des Staates und die ’Freunde der Anarchie’”, Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 417-420.

24 Marx, ”Brev till Engels”, 13 juli 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 279.

25 Engels, ”Brev till Marx”, 17 juli 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 284.

26 *Ibid*, s 285.

27 Engels, ”Brev till Marx”, 20 juli 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 288.

* Låt oss för fullständighets skull innan vi lämnar 1851 notera att Marx en månad efter denna brevväxling med Engels, i ett långt meddelande till en journalist vid namn Ebner (vars artiklar han försökte påverka), tog med en medvetet vag hänvisning till marshänvändelsens författare. Detta meddelande innehöll Marx’ uppfattningar om emigrantradikalernas verksamhet, och nämnde att deras hat mot Marx hade ökat efter publiceringen av hänvändelsen, ”eftersom han [Marx] antogs vara dess författare.” Marx’ försiktiga formulering visade sig vara berättigad:

4. Hänvändelsen från 1852 till 1885

Marx tillbringade de sista månaderna 1852 med att arbeta på sin broschyr *Revelations on the Communist Trial in Cologne*, [Avslöjanden om kommunisträttegången i Köln], som till största delen är en redogörelse för de bevis som åklagaren använde mot de svarande från Kommunistiska förbundet. Det är en försvarspamflett, inte ett politiskt manifest, och behandlar dokumenten i enlighet därmed. Den gavs ut i januari och nämner bara i förbigående ”centralkommitténs konfiskerade hänvändelse” utifrån en linje som antyddes i brevväxlingen mellan Marx och Engels: hänvändelserna, hävdar den, ”handlade uteslutande om kommunisternas relationer till Demokratins framtida regeringar, således inte Fredrik Wilhelm IV:s regering.”²⁸

Det mest betydelsefulla för våra syften är det som inte finns i *Revelations*. Regeringen hade beslagt tagit många dokument från Willich-Schappers förbund, som var fulla av tillräckligt pseudorevolutionär retorik för att glädja en polisåklagares hjärta, och eftersom ingen av de svarande tillhörde denna grupp försökte åklagarsidan systematiskt hävda att dokumenten från Willich-Schapper gällde lika mycket för Marx’ grupp, och att skillnaderna bara berodde på en konflikt mellan personligheter. Givetvis tillbakavisade både de svarande och Marx i *Revelations* inte bara dokumenten från Willich-Schappers förbund, utan tog också energiskt avstånd från uppfattningarna i dem, på en omsorgsfullt politisk grundval. Om det skulle finnas något i den marxologiska myten att marshänvändelsen företrädde Willich-Schappers politik och inte Marx’, då var *Revelations* stället att visa det, som ett sätt att hjälpa till att frita de svarande från skuld. Men det var naturligtvis inte tal om det.

Mot slutet av 1853 hade Marx åter att göra med Willich, som under sin landsflykt i USA hade givit ut förtalande angrepp mot Marx. Marx polemik mot Willich, *Det förfinade medvetandets riddare*, gavs ut i början av 1854, och är nu med rätta lika bortglömd som sin måltavlas skrifter. Men den innehöll en avgörande hänvisning till marshänvändelsens författare. Än mer, precis som han gjorde den 15 september 1850, anför han hänvändelsen som sin egen *gentemot Willich*.

I *Revelations* hade Marx anmärkt angående Willich-Schappers grupp att de ”aldrig har gjort anspråk på äran att ha några egna idéer. Det som är sant om dem är deras besynnerliga missförstånd av andra personers idéer ...”²⁹

I den nya broschyren rapporterade Marx att Willich hade försökt visa allmänheten att han verkligen hade egna idéer: han hade gjort en utläggning om de åtgärder som den småborgerliga demokratin skulle genomföra vid makten. Även om denna utläggning var ett försök att skriva något eget, förklarade Marx, så var den i själva verket plankad – från Marx’ och Engels’ marshänvändelse.

I ett cirkulärbrev som jag och Engels skrev, och som beslagtogs från Bürgers hus av polisen i Sachsen och publicerades i de mest lästa tidningarna i Tyskland och utgjorde grunden för anklagelseakten i Köln, finns det en längre utläggning om den tyska småbourgeoisins lovvärda strävanden. Det är den text om vilken Willich håller sin predikan. Låt läsaren jämföra originalet och kopian.³⁰

Om det inte avgör frågan så finns det mer.

Ett par decennier senare gav det tyska partiet ut Marx’ *Revelations on the Cologne Communist Trial*

Ebner avslöjades senare som agent för österrikiska regeringen. (Marx, ”Brev till Ebner”, slutet av augusti 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 577. Se not, *ibid*, s 677 (not 426).)

28 Marx, *Revelations on the Communist Trial in Cologne*, Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 64, liknande s 108.

29 *Ibid*, s 63.

30 Marx, ”Der Ritter vom edelmütigen Bewusstsein”, Marx/Engels, *Werke*, band 9, s 507.

igen, som en not om en historisk händelse. I denna utgåva från 1875 lade Marx till en efterskrift. Han hade beslutat sig för att inte utelämna något ur texten, och pekade därför på det som han ansåg behövde en speciell kommentar i den gamla broschyren. En del av rättelserna är bagateller.³¹ Det var också tillfälle att rätta till hänvisningarna till marshänvändelsen – om det fanns något att korrigera. Det finns inga rättelser.

Tio år senare publicerades en tredje utgåva av *Revelations*. Eftersom Marx var död skrev Engels en längre inledning, ”Till kommunistiska förbundets historia”, som i vederbörlig ordning nämner författarna till marshänvändelsen. *Och i ett tillägg till denna utgåva från 1885 återutgav Engels dessutom hela texten till marshänvändelsen, till uppbyggelse för den nya generationen av socialister.* Det är i själva verket från denna återutgåva av Engels som hänvändelsens text vanligtvis återges idag.

I inledningen presenterar Engels nytrycket på följande sätt:

Följaktligen organiserades förbundet på nytt; cirkuläret från mars 1850 publicerades i ett tillägg (Bd IX, nr 1), och Heinrich Bauer skickades som sändebud till Tyskland. Cirkuläret som utarbetades [*redigerte*] av Marx och mig själv, är ännu idag av intresse, därför att den småborgerliga demokratin också nu är det parti vilket säkerligen måste komma till makten i Tyskland som samhällets räddare från de kommunistiska arbetarna med anledning av nästa europeiska omvälvning som snart inträffar ... Mycket av det som sades där är än idag tillämpligt.³²

Det tycks mig som om detta avgör frågan för gott, eller snarare sätter kronan på verket på denna egendomliga tvist – inte bara vad gäller hänvändelsens författare utan också i fråga om den aktning som Marx och Engels fortsatte att ha för den, med vederbörliga förbehåll för det faktum att den skrevs för en speciell historisk tidpunkt. Under ett tredjedels sekel hade Marx och Engels i *varenda* hänvisning till hänvändelsen, offentligt eller privat, gjort anspråk på författarskapet och ett fortsatt ansvar för den. Det hade inte ens ifrågasatts någonstans eller av någon.

5. Äventyr i lexikografi

Men det som är uppenbart för vanliga intellekt är bara en utmaning för påhittiga. Än sen att Marx och Engels mer än ett halvt dussin gånger hade slagit fast att de hade *skrivit* marshänvändelsen? 35 år efteråt säger Engels nu, medan han håller på att trycka om dokumentet på nytt, att hänvändelsen hade blivit *redigerte* av Marx och honom själv. Om man letar upp *redigieren* i en tysk eller tysksvensk ordbok ser man att det betyder *redigera*, *granska*. Sanningen har äntligen kommit fram: Marx och Engels *redigerade* bara hänvändelsen, men var inte författare till den! Beväpnade med vad de tror är ordboksbetydelsen av *redigieren* har tappra skribenter ansett sig kunna bortse från alla andra bevis.

Vi kan nu presentera hela Nikolajevskijs framställning i frågan, ur vilken vi tidigare citerade en mening:

Jag väcker här inte frågan om författarna till denna ”Vädjan” [marshänvändelsen] men jag måste säga att den bara kan tillskrivas Marx och Engels med betydande reservationer. I sitt brev till Engels från 13 juni 1851 anspelar Marx på det som ”vi två gjorde utkast till”.^{*} Men i sin artikel *Ett bidrag till Kommunistiska förbundet historia* är Engels mer försiktig, och talar bara om *redigeringen* av detta dokument som han och Marx gjorde. Det må vara hur det vill med det, det finns inte någon tvekan om att detta dokument inte uttryckte Marx’ och Engels’ privata

31 Marx, *Revelations.../Postscript*, i Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 131-133.

32 Engels, ”*Till kommunistiska förbundets historia*”, på marxists.org.

* Det ord som Nikolajevskij översätter som *gjorde utkast till* är *verfasst*, som otvetydigt betyder *skrivet*, *författat* (av någon). Stycket i fråga finns ovan på sid 412, not 22.

uppfattning utan istället den kompromiss som godtogs av förbundets olika fraktioner.³³

Efter att ha förklarat att han ”inte väcker” frågan om författarskapet, sammanställer han således ett belägg för sin tveklösa slutsats att det dokument som Marx och Engels skrev ner inte uttryckte deras ”privata uppfattning”. Detta belägg återfinns i en ordbok: ordboksbetydelsen av *redigieren* som Nikolajevskij tror bara betyder *redigera*.

Innan vi avfärdar detta bevis kan vi nämna två orsaker till varför det trots allt borde ha krupit in en viss tvekan, till och med bortsett från Marx’ och Engels’ tidigare uttalanden. För det första kunde han ha undrat varför Engels 1885 tryckte om ett dokument som han och Marx bara hade redigerat utan att hålla med om det. För det andra kunde han ha funderat över om Engels använde *redigieren* som hans ordbok gör.

Det tyska *redigieren* är ett utländskt lånord som är besläktat med franskans *rédiger*. (I själva verket kom det troligen in i språket på 1500-talet från italienskans *redigere*, men på 1800-talet skulle dess franska släktskap ha haft större tyngd för en författare.) På franska hade *rédiger* – och har det fortfarande – en rad betydelser ända från *redigera* (en tidning), *avfatta* (ett dokument), *formulera* (en artikel), till *skriva*, *skriva ut*. Förvisso skulle våra tvivlare påminna oss om att Engels inte skrev på franska, men denna invändning är inte så giltig som den kan verka. I synnerhet på 1800-talet var en hel del av det som skrevs av litterära tyskar fullt av franska uttryck som inte nödvändigtvis fanns med i ordboken. Marx’ förkärlek för utländska uttryck på franska var ökänt ännu större än Engels’ och beklagades ytterst djupt av hans tyska redaktörer. Heinrich Heine var ett ännu mer framstående fall, efter att ha tillbringat det sista kvartsseket av sitt liv i landsflykt i Frankrike. Men Engels hade levt utomlands mycket längre än så. Vid denna tidpunkt skulle det hursomhelst inte ha varit något ovanligt för Engels att använda *redigieren* i samma mening som det franska ordet *rédiger*, även om den förfranskade användningen inte sanktionerades av en ordbok. Allt detta borde väcka tvivel även utan en fortsatt undersökning.

Men i själva verket är inte *redigieren* ett osanktionerat fall. För att utvidga undersökningen lite längre än till närmaste ordbok, skulle Nikolajevskij åtminstone ha kontrollerat 1800-talets *Fremdwörterbücher*, tyska ordböcker med utländska ord. Vid den tidpunkt då Engels tryckte om marshänvändelsen definierade många sådana verk officiellt *redigieren* som *avfatta* och *skriva* utöver *redigera*, *granska*. Jag räknade till nio sådana instanser innan jag slutade leta.³⁴ Engels yttrande att hänvändelsen var *redigierte* av honom och Marx ger faktiskt inte ens lexikografiska svårigheter.

Så det finns ingen tvekan (som Nikolajevskij skulle säga) att hänvändelsen är precis vad den ger sig ut för att vara och vad Marx och Engels alltid sa att den var – ett uttryck för Marx’ och Engels’ åsikter, som efter vederbörliga ändringar fortsatte att återspegla deras politiska tänkande ända till slutet: ingen trolig, möjlig skugga av tvivel, inga som helst tvivel.

33 Nicolaievsky, ”Who Is Distorting History?”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol 105, nr 2, 21 april 1961, fotnot s 220.

34 Följande referensverk definierar *redigieren* som att omfatta betydelsen *absensen* (avfatta, skriva): J H Camp, *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der ... Fremden Ausdrücke*, Brunswick 1801; J F Heigelin, *Allgemeines Fremdwörter-Handbuch*, Tübingen 1838; J H Kaltschmidt, *Gesamt-Wörterbuch der deutschen Sprache ... mit allen Fremdwörtern*, Leipzig 1834; F E Petri, *Handbuch der Fremdwörter*, Gera 1893; J C Schweitzer, *Wörterbuch zur Erklärung fremder ... Wörter und Redensarten*, 2 uppl, Zürich 1811. Heigelin anger till och med betydelsen *verfassen*. Användbara belysande citat finns i J Kehrein, *Fremdwörterbuch*, Wiesbaden 1876, nytryck 1969, och D Sanders, *Fremdwörterbuch*, Leipzig 1871. De italienska banden förklaras i F Seiler, *Die Entwicklung der deutschen Kultur ...*, Halle 1910, band 3, s 304 f, och nämns i Kehrein. Ett verk från 1900-talet som fortfarande definierar *redigieren* som *abfassen* är J Hitze, *Bachems Fremdwörterbuch*, Köln 1949.

Specialnot F. Den påstådda teorin om medelklassernas försvinnande

(Not till kapitel 11, sid 198.)

Bland de teorier som hittats på i Marx' namn – av tjänstvilliga kritiker som därefter praktiskt nog tillbakavisar sina egna skapelser – är det få som är så fräcka som den myt som säger att Marx hade en teori enligt vilken ”medelklasserna” var dömda att ”försvinna”. Vi har på andra ställen¹ givit exempel på marxologernas benägenhet att koka ihop en ”teori” utifrån yttranden som Marx eller Engels gjort i förbigående, och en liknande försiktighet gäller här. Ihärdiga tolkningar av en anmärkning från Marx om medelklassen utgör inte omedelbart ett bevis på att Marx genom att göra denna anmärkning ställde upp en vetenskaplig teori. Om man ska bortse från denna det sunda förnuftets princip, så föreslår jag att nästa upptäckt som proklamerar av marxologerna ska vara Teorin om revolution med hjälp av dumhet, som Marx lade fram 1863.*

1. Vilken medelklass?

Marx lade inte fram någon teori om medelklassernas försvinnande. Det var en av de teorier som Eduard Bernstein tillskrev Marx, när han försökte ersätta Marx' proletära socialism med en medelklasssocialism liknande den engelska fabianismen.² För Bernsteins syften var det inte nödvändigt att vara klar över det formlösa begreppet *medelklass*, eller dess ännu mer otydliga pluralform, eftersom det uttryckliga målet var att flytta socialismen från sin proletära bas. I själva verket var den skiftande betydelse av *medelklass* som vi har diskuterat³ en klar fördel, eftersom den genom att redan vara suddig med minimala ansträngningar kunde luras fram eller bort. Det är inte så att vi i allmänhet invänder mot att använda klassbegrepp med oklara begränsningar. Sådana begrepp kan vara lika användbara som en svepande armrörelse för en talare, men en svepande armrörelse är ingen större hjälp för att slå fast en vetenskaplig teori.

Det krävs striktare definitioner om man påstår att Marx hade en teori om att en suddighet skulle försvinna. Vilken medelklass eller vilka medelklasser antas Marx ha förutspått skulle försvinna? Vi har förklarat att Marx på engelska vanligtvis använde *medelklass* för att beteckna den egentliga borgarklassen, men uppenbarligen är inte borgarklassen offret för den påstådda teorin. Det finns två andra möjligheter.

Den ena är den egentliga småbourgeoisien, som den definieras i kapitel 11. Utan tvekan var Marx övertygad om att den minskade, och utan tvekan har detta kommit att ske, men vi kommer att se att han inte förutspådde att den skulle ”försvinna”. Hursomhelst var det en *tendens* han slog fast. Vetenskapligt talat handlar alla yttranden om samhällseliga ”lagar” underförstått eller uttalat om tendenser, och en hel del nonsens om Marx' påstådda förutsägelser skulle undvikas om man höll detta i minnet. Följande stycke ur Marx' *Teorier om mervärdet* slår an tonen med två framträdande småborgerliga element:

... hantverkaren eller bonden som producerar med sina egna produktionsmedel kommer antingen undan för undan att förvandlas till en liten kapitalist som exploaterar också främmande

1 Se *KMR*, band 1, s 388 ff angående icke-teorin om ”statsparasiter”.

* De samlade bevisen på denna föreslagna teori är Marx' anmärkning i ett brev till Engels, som erinrar honom om förändringarna sedan 1848: ”Dessutom känner vi nu till vilken roll dumheten spelar under revolutioner, och hur den utnyttjas av skurkar.” (Marx, ”Brev till Engels”, 13 februari 1863, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 324.

2 Se Bernstein, *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter*, s 112; P Gay, *The Dilemma of Democratic Socialism. Eduard Bernstein's Challenge to Marx*, New York: Columbia University Press, 1952, s 204 f, 208, 213 f.

3 Se denna bok, kapitel 11, s 198.

arbete, eller han kommer att gå miste om sina produktionsmedel {till en början kan detta ske fastän han förblir deras *nominelle* ägare, som t.ex. genom hypotek} * och förvandlas till en lönarbetare. Detta är tendensen i den samhällsform där det kapitalistiska produktionssättet är förhärskande.⁴

Föregående yttrande av Marx var en bedömning i en vetenskaplig analys. Det kan jämföras med en av Marx' journalistiska översikter av den dåtida scenen, skriven 1859:

Den lilla medelklassens undergång under de senaste 8 åren är ett allmänt faktum som kan observeras i hela Europa, men ingenstans så slående som i Tyskland. Behöver detta fenomen någon förklaring? Jag svarar med ett ord: titta på dagens miljonärer som var gårdagens stackare. För att en person med ingenting över en natt ska förvandlas till en miljonär måste ettusen personer med 1.000 dollar under dagen ha förvandlats till tiggare. Börsens magi kan genomföra sådana saker i en handvändning, helt fransett de långsammare metoder med hjälp av vilka den moderna industrin centraliserar förmögenheterna.⁵

Här är ”den lilla medelklass” som går under helt klart småbourgeoisien som gradvis övergår i den lilla bourgeoisien.

Men idag är småbourgeoisins minskning allmänt accepterad. Den hopdiktade teorin om ”medelklassernas försvinnande” är i allmänhet beroende av att *medelklasser* används för att på ett svepande sätt syfta på alla mellanliggande klasselement i samhället utan några andra åtskillnader. Sedan klandras Marx för att ha försummat att ha tagit i betraktande att den gamla och minskande mellanliggande klassen, småbourgeoisien, *ersätts* av nyare mellanliggande element, som kallas ”ny(a) medelklass(er)”. Medan det inte finns något tvivel om att den gamla småbourgeoisien fungerade som en klart avgränsad samhällsklass, så görs antagandet att den samling av diverse grupper som kallas den ”nya medelklassen” också utgör en sådan fullständig klass. Ett annat antagande som också ska hållas i minnet är att *försvinna* likställs med *minska*.

2. Hur man ska läsa Kommunistiska manifestet

Myten om ”medelklassernas försvinnande” grundar sig i allmänhet på utvalda fraser ur *Kommunistiska manifestet*. Det räcker för att ge anledning till eftertanke, ty just vad gäller grundläggande ekonomisk teori är Manifestet som mest tydligt ett av Marx' omogna verk. Oavsett hur lysande Manifestet fullgjorde sin uppgift att förenkla många komplicerade teorier och pressa samman historien till en samling korthuggna formuleringar i syfte att ge en svepande överblick av samhällsutvecklingen och de politiska perspektiven och ha största möjliga effekt som partiets programmatiska förklaring – allt på några få sidor – så är det inte rättvist att förvänta sig att det också ska ta *Kapitalets* plats.

Låt oss ändå se vad som finns och inte finns om denna fråga i Manifestet.

Det är välkänt att Manifestet, i ett försök att rikta uppmärksamheten på kampen mellan de ledande klasserna, entusiastiskt beskrev något som liknade en duell: ”Hela samhället delar sig alltmer i två stora fientliga läger, i två stora, varandra direkt motsatta klasser: bourgeoisie och proletariat.”⁶ Detta framställer det helt uppenbart som en tendens, en rörelseriktning. Det gör också den entusiastiska beskrivningen av borgarklassens seger när den ”trängde alla från medeltiden kvarlämnade klasser i

* För innebörden i formellt/nominellt ägande, se ovan kapitel 12, avdelning 3.

4 Marx, *Teorier om mervärdet*, på marxists.org.

5 Marx, ”Affairs in Prussia”, *New York Tribune*, 1 februari 1859.

6 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 4.

bakgrunden.”⁷ När en klass trängs i bakgrunden så försvinner den inte.

Manifestets förhållande av borgarklassens landvinningar blir lite mer problematiskt när det förkunnar att borgarklassen ”har förvandlat läkaren, juristen, prästen, poeten och vetenskapsmannen till sina betalda lönearbetare.”⁸ Märk väl, *har* förvandlat – det är inte en förutsägelse. Det visar antingen att Marx ansåg att hans far (en advokat), hans vän poeten Heine, Alexander Humboldt, Adam Smith, m fl allihopa arbetade för arbetarlöner – eller så visar det att vi måste läsa Manifestet med ett visst sunt förnuft. Detta svepande påstående har en poäng, men det avser näppeligen att förkunna en högtflygande teori om de Fria yrkenas försvinnande. I själva verket är Manifestet fullproppat med övergripande uttalanden som börjar med ”alla...”, men som ingen skulle stöda under ed – som de goda nyheterna för feta borgare att ”Allt fast och beständigt förflyktigas ...”

Men det stycke som speciellt syftar på småbourgeoisien är inte så långtgående som tillkännagivandet om omvända jurister, präster, poeter osv. Inte heller är det så omfattande som det ibland sägs vara *om man läser den ursprungliga texten som den publicerades 1848*:

De hittillsvarande medelstånden, de små industriidkarna, köpmännen och rentiärerna, hantverkarna och bönderna, alla dessa klasser sjunker ned i proletariatet, dels därför att deras lilla kapital inte räcker till för storindustrins verksamhet och dukar under i konkurrensen med de större kapitalisterna och dels därför att deras speciella färdigheter görs värdelösa genom nya produktionssätt. Så rekryteras proletariatet ur befolkningens alla klasser.⁹

Med hjälp av ett förbehåll, ”hittillsvarande” – *som utelämnades i den engelska versionen* – klargör denna redogörelse att det syftar på den *gamla* klasstrukturen. Och det är just vad man kan förvänta sig från sammanhanget, som handlar om vad som hade hänt fram till nuet och inte om förutsägelser om framtiden.

Men finns det inte ett annat stycke, några sidor längre fram, som uttryckligen förutspår att ”andra klasser” ”slutligen [kommer att] försvinna”? Nej det gör det inte – *inte i Manifestets ursprungliga text som den publicerades 1848*. ”Försvinnandet” antyds ännu en gång av en översättning som gjordes 1888 utan att på ett synsätt kunna förutse vad slipade bibeltolkare kan göra. Detta stycke använder samma språk som det vi just har diskuterat. En översättning av originalet [den svenska översättningen utgår från detta] visar att det också rörde tendenser som pågick just då, och inte förutsägelser om framtidens klasstruktur:

7 *Ibid*, s 4.

8 *Ibid*, s 5.

9 *Ibid*, s 7. Så lyder den ursprungliga texten. Moores allmänt erkända översättning [till engelska] från 1888, som redigerades av Engels, försökte modernisera språket, med resultatet att det är en osäker vägvisare för kontroverser som ingen förväntade. Det lyder så här, med några skillnader kursiverade: ”Medelklassens lägre skikt – små *handelsmän*, butiksägare och *f.d. handelsmän* i allmänhet, hantverkare och bönder – alla dessa klasser sjunker *gradvis* ned i proletariatet, dels därför att deras lilla kapital inte räcker till för den moderna industrins verksamhet och dukar under i konkurrensen med de *stora* kapitalisterna och dels därför att deras speciella färdigheter görs värdelösa genom nya produktionssätt. Så rekryteras proletariatet ur befolkningens alla klasser.” (Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 485.)

Den avgörande förändringen finns i den första meningen, som säger vad stycket handlar om: de små mellanskikt som *har existerat hittills*. Förbehållet utelämnades helt, kanske på grund av att tidshänvisningen ansågs gammalmodig 1888. Oavsett orsaken 1888 så är det helt uppenbart att stycket handlade om de gamla mellanskikten och inte var ett uttalande om medelklasser i allmänhet i framtiden. Dessutom omfattade texten från 1848 helt klart både den gamla småbourgeoisien och små borgerliga företagare och fabriker. Två fraser som pekade på de sistnämnda utelämnades 1888. I så måtto som ämnet var mer omfattande än den gamla småbourgeoisien, så utvidgades det således inte till andra sorters mellanliggande element utan till borgarklassens egna lägre delar.

Av alla de klasser som i våra dagar står mot bourgeoisien är endast proletariatet en verkligt revolutionär klass. De övriga klasserna förfaller och går under med storindustrin, medan proletariatet är storindustrins egen produkt.

Medelstånden, den lille industriidkaren, den lille köpmannen, hantverkaren och bonden bekämpar alla bourgeoisien, för att säkra sin existens som medelstånd mot undergången. De är alltså inte revolutionära, utan konservativa.¹⁰

När vi tar bort de förändringar som infördes i den engelska versionen från 1888 är betydelsen helt klar: det är ett yttrande om aktuella tendenser. Och det handlar om samma mellanskikt som det tidigare stycket.

Men om mellanskikten ”går under”, betyder det inte att de så småningom kommer att ”försvinna”? Det skulle kräva ännu ett bevis, men lyckligtvis blir ett stycke i Manifestet till slut tydligt om de småborgerliga mellanskikten kommande öde och tittar verkligen in i framtiden. Till och med ordet *försvinner* finns med. Men den mytiska teorin gör det inte.

I de länder där den moderna civilisationen utvecklats har det bildats ett nytt småborgerskap, som svävar mellan proletariatet och bourgeoisien, och ständigt på nytt bildas som en kompletterande del av det borgerliga samhället, men vars medlemmar ständigt genom konkurrensen slungas ned i proletariatet och med storindustrins utveckling ser en tidpunkt närma sig när de helt och hållet försvinner som en självständig del av det moderna samhället och ersätts av arbetsinspektörer och tjänstemän [*Domestiken*] inom handel, industri och jordbruk.*

Här får vi veta att inte ens den traditionella småbourgeoisien faktiskt försvinner. Tvärtom: den ”[bildas] ständigt på nytt”. Förvisso proletariseras ”ständigt” enskilda medlemmar av denna klass, men klassen haltar fram i ett mer eller mindre förfallet tillstånd. Dessutom kommer denna klass en dag att försvinna fullständigt *som självständig del av samhället* – vilket inte är samma sak som att helt enkelt försvinna som kaninen i trollkarlens hatt. Men medan dessa småborgerliga element (små producerande egendomsinnehavare) träder i bakgrunden i samhället som alltmer underordnade påhäng till de verkliga borgerliga makthavarna, så pekar Manifestet omedelbart på att deras plats i

10 Den engelska versionen lyder så här, med några skillnader kursiverade:

”Av alla de klasser som i våra dagar står mot bourgeoisien är endast proletariatet en verkligt revolutionär klass. De övriga klasserna förfaller och *försvinner slutligen* med storindustrin, medan proletariatet är storindustrins egen produkt.

Den lägre medelklassen, den lille industriidkaren, den lille köpmannen, hantverkaren och bonden bekämpar alla bourgeoisien, för att *skydda sin existens som del av medelklassen mot att utplånas*. De är alltså inte revolutionära, utan konservativa.” (Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 494. För originalet, se *Kommunistiska manifestet*, s 9.)

Tyvärr använder Moore *försvinna* för *gehen unter* (gå under), vilket inte är vad en kanin gör i händerna på en trollkarl. Han tolkade presens som framtiden och införde omotiverat slutligen, trots att stycket är knutet till nutiden med det starka ordet *heutzutage* (idag, denna dag). Och på så sätt förvanskas innebörden i den engelska versionen av de två orden *slutligen försvinna* – och inget av dessa ord fanns i originalet! Det nya talet om *del av medelklassen* är en utsmyckning, som Moore kanske tyckte lät modern. Ordet *utplånas* är av samma slag *som försvinna*: det tyska ordet är *Untergang*, undergång (substantivet som motsvarar *gehen unter*). Alla dessa moderniseringar verkade harmlösa 1888 – tills myten om den försvinnande medelklassen uppfanns.

* Återigen är detta den ursprungliga texten. (*Kommunistiska manifestet*, s 17.) Den viktigaste skillnaden mot den allmänt erkända engelska versionen finns i sista meningen, där *durch Arbeitsaufseher und Domestiken* görs otydligt: ”av förmän, förvaltare och affärsanställda.” (Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 509.) Betydelsen av *Domestiken* går därmed förlorad. Detta ord kan här inte betyda tjänstefolk i betydelsen hembiträden eftersom det hänvisar till folk ”inom handel, industri och jordbruk.” Jag översätter det till *tjänstemän* (precis som den första engelska versionen av Manifestet 1850), istället för *förvaltare*, eftersom *tjänstemän* har en vidare bibetydelse. I själva verket fungerar många av de nya kontors-, manschettarbetar-, avlönade, direktörs- eller byråkratiska delarna av de så kallade ”nya medelklasserna” som tjänstemän åt de kapitalistiska cheferna på hög eller låg nivå.

förgrunden övertas av nya element som uppstår ur borgarklassens egna behov. De har, vartefter kapitalet utvecklas, en tendens att ersättas av en annan sorts mellanliggande element, kapitalets olika anställda som anställts för att övervaka arbetsprocessen och tjäna de nya behov som ägarna till handel, fabriker och jordbruk har – ”arbetsinspektörer och tjänstemän”. Dessa element är förvisso nya, och de är förvisso mitt i något, så de är en sorts ”nya medelklass-” element.

Om man letar efter Marx’ teori om de försvinnande medelklasserna i *Kommunistiska manifestet*, som antas vara dess naturliga omgivning, så hittar man den knappast. Men även om den vore mycket tydligare i Manifestet så skulle den slutsats som följer i grund och botten inte påverkas.

3. Tjänstemän och försäljare i Kapitalet

Finns den påstådda teorin som förutspår att alla samhällsskikt utom verkliga proletärer och intygade kapitalister kommer att försvinna i *Kapitalet* eller Marx’ utgivna ekonomiska studier (*Teorier om mervärdet*, eller anteckningsböckerna *Grundrisse*, etc.)? Det är här den måste finna om den alls existerat. Svaret är nej. Tvärtom upptäcker vi att *Kapitalet* där det så behövs noterar de nya element som Manifestet hade kallat kapitalets arbetsinspektörer och tjänstemän.

Medan en del sentida analytiker tror att sådana inslag i produktivkrafterna får etiketten *medelklass* så fort de kallas ”anställda med fast lön”, så betraktar Marx dem vanligtvis som ”en särskild sorts lönarbetare”. Kapitalisten som befriats från det faktiska kroppsarbetet

frigör ... sig på ett senare utvecklingsstadium även från det arbete, som är förknippat med att omedelbart övervaka och leda den enskilde arbetaren och arbetargruppen, genom att han överför denna funktion till en särskild sorts lönarbetare. Liksom en armé måste ha officerare, behöver en arbetsstyrka, som samverkar under samma kapital, industriella officerare (direktörer, managers) och underofficerare (förmän, foreman, overlookers, contremaitres), som under arbetsprocessen för befälet i kapitalets namn. Kontrollantskapet utvecklas till att bli deras uteslutande funktion.¹¹

Marx framhåller att till och med industrikapitalister får lön för sitt arbete som övervakare i den mån de fyller denna funktion. Detta faktum blir inte längre lika besynnerligt när funktionen skiljs från kapitalisten som person och förkroppsligas i anställda driftsledare och andra tjänstemän åt kapitalet. Deras löner antar i tillräckligt stora företag ”formen av arbetslön för kvalificerat arbete”. ”Den kapitalistiska produktionen själv har åstadkommit ett sådant tillstånd, att ledningens arbete är helt skilt från kapitalägandet och kan utövas av vem som helst. Det har därför blivit onödigt att det utövas av kapitalisten.” Kooperativa fabriker visar att kapitalisten är överflödig, i så måtto som denna funktion bara har att göra med produktionens sociala behov. Det är det kapitalistiska bolaget, aktiebolagsformen som utvecklats ur creditsystemet, som har ”en tendens att mer och mer skilja detta förvaltningsarbete som funktion från innehav av kapital”. Eftersom tjänstemännen genomför de verkliga funktionerna ”försvinner [kapitalisten] som överflödig person ur produktionsprocessen”.¹²

Kapitalisten försvinner! Men detta försvinnande är av samma sort som det vi tidigare har stött på, när småbourgeoisien försvann ”som självständig del av det moderna samhället”. Marx har inte trollat bort kapitalistklassen. Det är lämpligt att titta på hela redogörelsen.

För de som ser den ”nya medelklassen” som särskilt framträdande inom handel och försäljning har Marx några förklaringar om handelskapitalets anställda. I allmänhet är försäljare ”industrikapitalistens lönarbetare”,¹³ men om hela handelsverksamheten flyttas från industrikapitalistens område och

11 Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org.

12 Marx, *Kapitalet*, tredje bandet, på marxists.org.

13 *Ibid*, på marxists.org.

överlämnas till en handelskapitalist så förändras inte försäljarens ställning inom ekonomin på något grundläggande sätt. De förändringar som Marx skildrar i all sin komplicerade natur intresserar inte oss här. Det räcker att säga, att i många avseenden är ”en sådan kommersiell arbetare lönarbetare som varje annan” trots att de inte direkt skapar mervärde åt arbetsgivaren. ”Även om personalens obetalda arbetet inte skapar mervärde, ger det honom en möjlighet att tillägna sig mervärde och resultatet blir detsamma som för andra kapital”.¹⁴

Eftersom handelskapitalet helt enkelt är en del av industrikapitalet som avskilt sig för att på ett självständigt sätt ägna sig åt cirkulationsprocessen (istället för produktionen), råder Marx oss att avlägsna denna komplikation – i syfte att se det grundläggande förhållandet – genom att titta på kontoret hos en industrikapitalist som fortfarande sköter sin egen cirkulationsprocess (marknadsför sina egna varor, etc.). När produktionens omfattning ökar mångdubblas handelsoperationerna (”[p]risberäkning, bokföring, kassaföring, korrespondens” och så vidare).

Ju mer utvecklad produktionsskala, desto större även om ingalunda proportionellt, är industrikapitalets handelsoperationer, alltså även arbetet och de övriga cirkulationskostnaderna för att realisera värdet och mervärdet. Det blir därför nödvändigt att använda kommersiella lönarbetare, som bildar det egentliga kontoret.¹⁵

Jämsides med produktionens omfattning och kreditsystemets utvidgning har således de kommersiella lönearbetarnas antal en tendens att öka. Marx klargör upprepade gånger att de inte direkt producerar mervärde, det vill säga de är inte direkt anställda som proletärer (som vi har förklarat på andra ställen¹⁶), men detta är just ett av de fall där den tekniska skillnaden mellan proletärer och andra lönearbetare blir minimal. Marx betonar det som även i den ekonomiska teorin förenar dessa två grupper lönearbetare:

Den kommersiella arbetaren producerar inte direkt mervärde. Men priset på hans arbete bestäms genom värdet på hans arbetskraft ... Den egentliga kommersiella arbetaren tillhör den bättre betalda klassen av lönearbetare, vars arbete är kvalificerat och står över genomsnittsarbetet. Men under det kapitalistiska produktionssättets utveckling har lönen en tendens att falla [som för alla de andra] ...¹⁷

Idag, då kontorsarbetare och handelsanställda ofta är bedrövligt underbetalda jämfört med industriarbetare, blir likheterna ännu mer avgörande. För övrigt lämnade Marx två sidor i manuskriptet här för att vidareutveckla ämnet, men han kom aldrig tillbaka till det.¹⁸

I *Kapitalets* andra band finns det ytterligare en diskussion, längs samma linjer, om ”den person som ombesörjer inköp och försäljning” åt kapitalet: ”Vi kan anta, att han är en vanlig lönarbetare, gärna en bättre avlönad sådan.” Funktioner som bokföring är också en sorts nödvändigt ”tillbehör” till produktionen, som förvandlas till en oberoende funktion, ”[i]nklusive själva arbetskraften, som uteslutande användes i denna funktion.”¹⁹

4. Angående ”det borgerliga samhällets utveckling”

Så det är uppenbart att Marx inte hade något problem med att se en utvidgning av den nya arbetsstyrka som behövdes på grund av utvecklingen av den storskaliga produktionen, kreditsystemet och

14 *Ibid.*

15 *Ibid.*

16 Se denna bok, kapitel 2, s 27 f.

17 Marx, *Kapitalet*, tredje bandet, på marxists.org.

18 *Ibid*, fotnot 39a.

19 Marx, *Kapitalet*, andra bandet, på marxists.org.

aktiebolagen. Beträktad utifrån de grundläggande förhållandena bestod större delen av denna nya styrka av nya lönearbetare, arbetare som dessutom på ett eller annat sätt var nödvändiga för produktionsprocessen. Men Marx fick också tillfälle att hänvisa till de andra mellanliggande elementens tillväxt. Och i fjärde bandet av *Kapitalet* refererade han till och med till dem som ”medelklasserna”.

Ironiskt nog sker detta när han förebrår Ricardo för att glömma bort dem:

Det han glömmer att framhäva är den ständiga tillväxten av medelklasserna som befinner sig mitt emellan arbetarna å ena sidan och kapitalisterna och godsägarna å den andra, och som i allt större utsträckning till stor del livnär sig direkt från avkastningen, vilket ligger som en börda på den arbetande basen och ökar de översta tiotusens sociala trygghet och makt.²⁰

Dessa (mellanliggande) medelklasselement försörjs från kapitalisternas intäkter istället för med sin egen produktion som den gamla småbourgeoisien. Det är Marx som betonar att man ska notera deras ”ständiga tillväxt”, ty han hävdar att maskineriets och arbetsproduktivitetens utveckling inte befriar arbetarklassen från ”löneslaveriet” utan stärker lönesystemet och de ekonomiska härskarnas makt. Men likväl hävdar han inte att han upptäcker en nyhet, som dagens upptäckare av de ”nya medelklasserna”. Han förebrår Ricardo för att han ”glömmer” dem, för att han underlåter att sätta detta fenomen i förgrunden.

Marx klargör en liknande punkt några sidor innan detta stycke, också med anledning av resultaten av en ökad kapitalackumulation:

Mängden varor som utgör en del av konsumtionen, eller – för att använda Ricardos uttryck – mängden varor som ingår i bruttointäkterna, kan ökas utan att därmed öka den del av denna mängd som omvandlas till variabelt kapital [löner]. Den [den sistnämnda delen] kan till och med minska. I detta fall konsumeras mer som intäkter av kapitalisterna, godsägarna, deras följeslagare, de icke produktiva klasserna, staten, de mellanliggande klasserna (personer som är indragna i handel), etc.²¹

Dessa ”följeslagare”, ”mellanliggande klasser” (*Zwischenklassen*), och så vidare är inte nödvändigtvis samma sorts element som har diskuterats tidigare, det vill säga lönearbetare som är nödvändiga för produktionen. Den slutsatsen måste man dra av Marx’ diskussion. Han fortsätter: Ricardo hade felaktigt antagit att all kapitalackumulation innebär en proportionell ökning av efterfrågan på arbete och det variabla kapitalet (löneutgifterna), eftersom han inte förstod att ”kapitalets konstanta del växer snabbare än den variabla.”

Men det hindrar inte intäkterna att hela tiden öka, i värde och i mängd. Men det stämmer inte att därmed en större del av den totala produktionen läggs ut på löner i samma omfattning. Klasser och undergrupper som inte lever direkt av arbete ökar och lever bättre än tidigare, och antalet icke produktiva arbetare ökar också.²²

Den kanske mest direkta motsägelsen av myten att Marx förutspår en oändlig ökning av proletariatet och medelklassernas försvinnande är ett stycke som riktas mot Malthus, där Marx uttryckligen säger att det som äger rum under kapitalismen är raka motsatsen till den mytiska teorin:

Hans största förhoppning – som han själv kallar för mer eller mindre en utopi – är att medelklassens stora massa ska växa och att proletariatet (det arbetande proletariatet) ska utgöra en relativt allt mindre del av hela befolkningen (även om det ökar i absoluta tal). Det är i själva

20 Marx, *Theories of Surplus Value*, (”Kapitalets fjärde del”, i tre band), Moskva: Foreign Languages Publishing House och Progress Publishers, 1968, 1971, band 2, s 573.

21 *Ibid*, band 2, s 561.

22 *Ibid*, band 2, s 562.

verket det borgerliga samhällets *utveckling*.²³

Kapitalismens faktiska utveckling, säger Marx, är att ”medelklassens stora massa” växer och proletariatets *relativa* andel i förhållande till den totala befolkningen minskar. Märk väl att Marx här, precis som på andra ställen, föredrar att inte göra förutsägelser i sina yttranden utan redogöra för *tendenser* i nuet. De två är givetvis inte samma sak. Således finns det inte ett enda futurum i följande redogörelse i Marx’ brev till Arbetarparlamentet som sammanträdde i Manchester 1845:

Av alla länder har Storbritannien utvecklat kapitalets tyranni och löneslaveriet i allra störst omfattning. I inget annat land har de mellanliggande leden mellan miljonären som styr hela industriella arméer, och löneslaven som lever ur hand i mun, så grundligt sopats undan från jordens yta. Där finns inte längre, som i länderna på kontinenten, stora klasser av bönder och hantverkare som är nästan lika beroende av sin egendom och sitt eget arbete. I Storbritannien har egendomen fullständigt skilts från arbetet. I inget annat land har därmed kriget mellan de två klasser som utgör det moderna samhället, antagit så enorma dimensioner och så otvetydiga och påtagliga kännetecken.*

Man ska av det svepande språket – ”egendomen *fullständigt* skilts från arbetet” – inte dra slutsatsen att Marx trodde att det inte längre fanns fler butiksägare i England än det fanns ormar på Irland. Han kände till statistiken in i minsta detalj. Den föregående meningen hade betonat att det inte längre existerade *stora* klasser av småborgerliga element på landsbygden och i städerna av den gamla sortens små egendomsinnehavare (”nästan lika beroende av sin egendom och sitt eget arbete”). Det viktigaste att inse är, att för Marx var det grundläggande kännetecknet hos det engelska borgerliga samhället som skilde det från kontinenten att småbourgeoisien hade försvunnit som klass med social tyngd. Därav hans slutsats – utan petiga förbehåll som var av föga intresse för folket i Arbetarparlamentet – om ”kriget mellan de två klasser som utgör [*i betydelsen* skapar] det moderna samhället”.

Tanken framställs mer noga i ett stycke som skrevs ungefär ett årtionde senare och som kom med i *Kapitalets* tredje band. Det är i det ofullbordade kapitlet om ”Klasser”, som utan tvivel skulle haft mer att säga om det övergripande ämnet. Till och med i de få stycken som finns bevarade finns det en hänvisning som knappast kunde ha skrivits av någon som trodde att ”medelklasserna” höll på att försvinna. Klassmönstret, skriver Marx, uppträder inte i ren form ens i England, där den ekonomiska strukturen är allra högst utvecklad. ”Mellanstadier och övergångsstadier [av klasser, *Übergangsstufen*] gör även här ... alla gränsbestämningar suddiga”, speciellt inom ekonomin i städerna.²⁴

Benägenheten att ta citat ur sitt sammanhang förvärras när man på förhand ”vet” att Marx hade en teori (till exempel om den försvinnande medelklassen) och därmed bara letar efter passande illustrationer. Man kan få ögonen på yttrande som detta: ”alla besuttna klasser förvandlas gradvis till kapitalister, alla förtryckta klasser till proletärer, och därmed försvinner så småningom det reaktionära partiet av sig själv.”²⁵ Skåda, en ny marxologisk teori, Teorin om reaktionens

23 *Ibid*, band 3, s 63.

* Detta stycke citeras i själva verket från artikeln i *New York Tribune*. (”Labor Parliament”, *New York Tribune*, 29 mars 1854), där Marx tog med delar av sitt ”Brev till Arbetarparlamentet”. Det sistnämnda publicerades som sådant i *The People’s Paper* och kan ha innehållit mindre fel, såsom att *grundligt* ersatts med *gradvis* i den andra meningen i stycket som citeras ovan. (Versionen i *People’s Paper* används vanligtvis i artikelsamlingar. Se Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 216). Trots att översättningen i Marx/Engels, *Werke*, påstår sig komma från *People’s Paper*, så följer den faktiskt texten i *Tribune* genom att använda ”grundligt”. Jmfr Marx/Engels, *Werke*, band 10, s 125.

24 Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org.

25 Engels, ”Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei”, januari-februari 1865, Marx/Engels, *Werke*,

försvinnande. Men sammanhanget sopar undan denna nyfödda teori. Meningen kommer från *Den preussiska militärfrågan och det tyska Arbetarpartiet*, som riktades mot ett nytt utbrott av feodal socialism i lassalleansk form. Det föregående stycket hade uttryckligen omnämnt att reaktionen i fråga här var ”det feodalt-byråkratiska partiet”, de förborgerliga härskande klasser som verkligen höll på att tyna bort, och det var de ”besuttna klasserna” i detta föråldrade samhälle som höll på att bli borgerligt. I detta sammanhang var yttrandet inte en generalisering om samhället utan en mycket begränsad redogörelse för de processer som vid den tiden faktiskt pågick inom den tyska klasstrukturen.

5. Proletarisering

I sitt brev till Arbetarparlamentet följde Marx stycket som citeras ovan med en slutsats: ”det är just på grund av dessa fakta som Storbritanniens arbetarklasser före alla andra blir dugliga och nödgas agera som ledare i den stora rörelse som slutligen måste leda till arbetarnas absoluta frigörelse.”²⁶ Om arbetarklasserna är ledare så måste de leda *andra* samhällsskikt.

En orsak till varför det påstådda ”försvinnandet av medelklasserna” antogs vara så centralt för Marx var en närbesläktad myt, enligt vilken den marxiska revolutionen skulle genomföras av ett proletariat som i sig själv var en överväldigande majoritet av samhället. Men vi har i själva verket redan sett i andra kapitel, att för Marx betyder den proletära revolutionen en rörelse som leds av proletariatet, en rörelse där proletariatet erövrar herraväldet över de missnöjda klasserna och samhällsskikten. Marx’ revolutionsteori är på intet vis och på minsta sätt beroende av att de mellanliggande elementen försvinner, utan på att deras samhällseliga tyngd under den verkliga kampen i samhället så småningom försvinner, att de underordnar sig som oberoende klassbegrepp.

Således är revolutionen verkligen inte beroende av att varje småborgare eller andra medelklass-element förvandlas till en proletär. Men det kan underlättas avsevärt om mellanskikten proletariseras. Proletarisering är därmed ingen oväsentlig fråga. Men på grund av det moderna samhällets verklighet har den en rad betydelser som står i samband med det.

Om vi tänker oss proletarisering som koncentrisk cirkel (som de schematiska cirkelarna i kapitel 2), så utgörs kärnan av de element som proletariseras i snävt tekniskt-ekonomisk mening, det vill säga slungas ut ur småborgerliga eller andra medelklassätt att få sitt uppehälle till proletära arbeten, som när en skräddare, lärare eller krogvärd hamnar vid Fords löpande band. Eller så tvingas skräddaren, läraren eller krogvärdens bort från ett självständigt arbete som egen företagare till skräddararbete etc. som lönearbetare i ett privat företag, och därmed blir proletär som använder samma kunskaper som tidigare. Eller så kan villkoren för bokhållare, försäljare, andra kontors- eller handelsanställda och så vidare – som Marx en gång nämnde i typfallet hade bättre betalda tjänster – begränsas till samma villkor som lägre betalda industriarbetare, eller ännu sämre. Och så tenderar deras status, relation till arbetsgivaren, tänkesätt, organisationsformer och liknande att bli alltmer lika proletariatets. Detta sistnämnda fall använder uppenbarligen proletarisering på ett mycket lösligare sätt än det första.

Det finns verksamma krafter i den moderna kapitalismen som tenderar att göra situationen likartad för alla lönearbetare, vare sig de tekniskt är proletärer eller inte, och dessa likriktande krafter kan analyseras och bedömas utan att på förhand avgöra vilka klasser som försvinner eller tynar bort. Trots allt kan delar av proletariatet under längre eller kortare perioder anamma en medelklass-mentalitet utan att försvinna som klass eller tendera att göra det.

band 16, s 69.

26 Marx, ”Labor Parliament”, *New York Tribune*, 29 mars 1854; Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 216.

I löslig mening är proletarisering som tendens till och med synlig utanför lönearbetarnas och de små egendomsinnehavarnas led. För att ta ett extremt exempel: när läkarkåren till sin majoritet inte längre består av privatpraktiker som får betalt per besök (den stora massa av traditionella småborgerliga företagare som fortfarande existerar i många länder och därmed är en härd för reaktionen) utan av löneanställda doktorer som arbetar antingen för en privat eller regeringsinstitution, så blir de inte med nödvändighet proletärer, och de anammar förvisso inte en fabriksarbetares kynne, men de börjar verkligen röra sig i en tydlig riktning, vilket visar sig i fenomenet med bildandet av fackföreningar för läkare.

På många områden kan faktiskt bildande av fackföreningar – anammandet av den specifikt proletära organisationsformen – betraktas som en grov mätare av proletarisering i vidaste mening, så länge det inte ger orsak till järnhårda antaganden. I politisk mening kan ytterligare en koncentrisk cirkel läggas till ytterst, och vi tänker då på de samhällsskikt och element som av erfarenhet sluter sig till att de ska vända sig till den organiserade arbetarklassen för socialt ledarskap, i synnerhet i krissituationer.

Medan proletarisering kan få en konkret innebörd, från samhällsekonomisk till samhällspolitisk, så är begreppet ”ny medelklass” tvärtom en vålnad till och med för många som påstår att detta begrepp ensamt gör Marx omodern. Det är en sak att erkänna existensen av ett allt större antal olika sorters nya mellanliggande element, som Marx gjorde. Det är en annan sak att av dessa element skapa en organisk klass som är betydelsefull nog att på allvar påverka det sociala och politiska livet. Det kräver en sammanhållning, ett antal gemensamma intressen, en objektiv grund till solidaritet och samhällelig enhet, som inte existerar bland de olikartade delarna i denna diffusa klasskonstruktion. C Wright Mills kallade den en ”yrkessallad”,²⁷ men det kanske är alltför smickrande eftersom en god sallad behöver en betydande samhörighet. Den ”nya medelklassen” är mer som ett fat med sill och jordgubbar.

Dahrendorf medger att ”det inte finns något ord i något modernt språk för att beskriva denna grupp” – och han föreslår inga ord på latin, sanskrit eller gammalfrankiska – ”denna grupp som inte är någon grupp, klass som inte är någon klass, och skikt som inte är något skikt.”²⁸ Kort sagt är det ett begrepp som inte är något begrepp. Inte ens Marx kunde förutsäga att det skulle fantiseras ihop. Någon borde komma på en teori om dess försvinnande.

De ”nya medelklasserna”, eller snarare de olika mellanliggande element som den moderna kapitalismen rör upp, kan delvis eller under en period dela en del av den gamla småbourgeoisens samhällspolitiska kännetecken. Uttrycket ”småborgerliga drag (mentalitet etc.)” blir en historisk eller bildlig beskrivning av de nya mellangrupperna, precis som ”aristokratisk viktig min” kan användas på de element som efterträdde aristokratin som härskande klass. Det vore förvisso intressant att arbeta fram en katalog av likheter och skillnader, även om det inte är vår uppgift. Men skillnaderna är större än likheterna. Framförallt är inte de nya mellangrupperna hopbuntade i samma livssituation som den gamla småbourgeoisien, utan är mer utspridda längs en vidsträckt oavbruten linje, och går i ena änden gradvis över i den egentliga arbetarklassen och i den andra i halvskuggan runt borgarklassen.

I den ände av detta spektrum som slutar i arbetarklassen finns det olikheter och en uppsplittring som i alla andra skikt. Kontorsarbetare på stora kontor är alltmer benägna att organisera sig i fackföreningar. Å andra sidan är arbetare i en del lyxbranscher, som Marx nämnde, ”utan att veta om det hårt knutna till det gamla skräpet”.²⁹ Arbetssituationen måste analyseras konkret: exempelvis är

27 Mills, *White Collar: the American middle classes*, New York: Oxford University Press 1951, s 291.

28 Dahrendorf, Ralf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford University Press 1959, s 52.

29 Marx, ”Brev till Kugelmann”, 9 oktober 1866, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 184.

lyxproduktion socialt beroende av borgarklassen genom att vara ekonomiskt beroende av den mängd mervärde som kan sugas ut ur resten av arbetarklassen. De reaktionära tendenserna hos "tjänarklassen" är välbekanta, och höga sekreterare som arbetar enskilt har en social ställning som inte är olik det, och så vidare.

Ett samhälleligt kännetecken på dessa mellanliggande element är uppsplittring. Det är det som betingar klasspolariseringens innebörd i det moderna samhället, inte att alla mellangrupper försvinner. När de ledande klasserna dras isär finns det inte längre kvar någon solid klass som den gamla småbourgeoisien i livsrummet mellan dem.

Specialnot G. Om ursprunget till begreppet trasproletariat

(En not till kapitel 15, sid 308.)

Såvitt jag känner till finns det tyvärr ingen undersökning av ursprunget till det tyska ordet *Lumpenproletariat*. I väntan på forskning av någon som är kunnig i tysk språkvetenskap måste följande anmärkningar bli preliminära, men de kan hjälpa till att undanröja vissa vanliga missförstånd, som i sin tur har gynnat felöversättningar när det gjorts försök att hitta en motsvarighet på landets eget språk. Det är först på senare tid som engelska översättningar eller citat har börjat använda ordet (utan stor bokstav) i någon större utsträckning.

Var Marx den förste att använda begreppet, i *Den tyska ideologin*? Förvisso finns ingen tidigare bevarad användning. Men denna första användning av Marx låter inte som en medvetet ny uppfinning, utan kommer helt tillfälligtvis i en dialog om Max Stirners *Den ende och hans egendom*, som hade givits ut mindre än ett år innan Marx började skriva *Den tyska ideologin*.¹ Såvitt jag förstår gick det till på följande sätt.

Ordet *Lumpen* (plural: samma) betyder *trasa*. Det utvidgades till att betyda *person i trasor*, och med hjälp av en vanlig förvanskning som marxister kommer att förstå gjordes dess betydelse dystrare, från *trashank* till *dålig person, slödder, bedragare*.² Men på 1700-talet eller tidigare förändrades det i denna senare mening till *Lump* (plural: *Lumpen*, tidigare också *Lumpe* som hos Stirner). Denna form gav upphov till ett stort antal nedsättande ord och kraftuttryck som började med *Lumpen-* i kombinerad form. Men dessa *Lumpen*-ord bildades från *Lump*, inte från *Lumpen* (som hade sina egna kombinerade ord, som *Lumpensammler*, lumpsamlare).

Den viktiga slutsatsen är att den vanligaste betydelsen av den nedsättande förstaveln till *Lumpenproletariat* inte handlar om trasor utan *dåliga människor*.³ Men det vanliga antagandet har varit att det betyder *trasor, paltor*, och resultatet har blivit utbredda och missvisande översättningar som "trashanksproletariat", "proletariat i trasor", "*prolétariat en baillons*", och liknande, som alla betonar extrem fattigdom. Därifrån kommer också "slumproletariat", som är lika vilseledande. Men som kapitel 15 visar är det inte fattigdom som kännetecknar trasproletariatet, och i kapitlet förklaras Marx' och Engels' användning av begreppet. En av de olyckliga konsekvenserna av dessa översättningar är att de förstärker den felaktiga uppfattningen att trasproletariatet är en del av proletariatet, den mest undertryckta delen.

Under seklet före Marx användes redan ett stort antal *Lumpen*-kombinationer i ett antal nedsättande och skymfande syften. I ett lexikon från 1716 och i Heinsius' ordbok från 1820 finns en längre lista med sådana ord än i de flesta moderna verk,⁴ och listan visar att *Lumpen-* fritt kunde hakas på nästan vilket ord som helst från fall till fall: *Lumpenfrau*, *Lumpenkönig*, *Lumpenbuch*, *Lumpen-Französisch*, och så vidare. Det fanns utan tvivel mängder av sådana kombinationer som ordböckerna inte ansåg sig förpliktigade att räkna upp. Det vill säga att dörren stod öppen för att bilda *Lumpen*-ord närhelst det ansågs lämpligt. Det är därför Marx 1845 inte upplevde att han hittade på

1 Stirner, *Den ende och hans egendom*, H:ström Text & Kultur, 2007. Den tyska ursprunget, *Der Einzige und sein Eigentum* gavs ut med tryckår 1845, men utkom troligen i slutet av oktober 1844. För Stirner, se Hook, *From Hegel to Marx. Studies in the Intellectual Development of Karl Marx*, New York: Humanities Press 1950, kapitel 5, eller McLellan, *The Young Hegelians and Karl Marx*, London: Macmillan 1969, s 117 m fl.

2 Se uppslagsord för *Lump*, *Lumpen* i Kluge & Götze, *Etymologisches Wörterbuch*, Berlin 1951, och i Trübners *Deutsches Wörterbuch*, Berlin: W de Guyter 1943, band 4, s 512-514.

3 Detta bekräftas också av uppslagsordet under *Lump* i Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, *Wörterbuch*, Berlin 1967, 2408.

4 Se uppslagsorden i Ludwig, *Deutsch-Englisches Lexicon*, Leipzig 1716, och T Heinsius, *Volksthümliches Wörterbuch*, Hanover 1820, band 3, s 216 f.

en ny teknisk term när han la till detta vanliga nedsättande ord till ett mindre vanligt ord, *proletariat*.*

1. Ett Lumpen-lexikon

Marx' första användning av det kombinerade ordet finns i *Den tyska ideologin*, i två olika stycken: i del I, kallad "Feuerbach", och i del II, kapitel 3, kallad "Sankt Max" (om Max Stirner). Även om del I påbörjades först, vet vi att "ordningen på texten som har publicerats motsvarar inte alls den kronologiska ordning i vilken manuskriptet skrevs."⁵ Det finns en bestämd möjlighet – i avsaknad av definitiv information åt ena eller andra hållet bara en möjlighet – att stycket om Stirner skrevs före det andra. Även om det skulle vara fallet så finns det föga tvivel om att det material om Stirner som finns här redan fanns i Marx' tankar när han började skriva. Mer än tre fjärdedelar av det långa första bandet av *Den tyska ideologin* handlar om Stirner (och är utelämnat från de flesta engelska utgåvor av verket [liksom i den svenska översättningen på marxists.org – öa]).

Det är viktigt, och kanske avgörande, eftersom Stirners bok ofta använder *Lump* och dess samman-satta ord, i synnerhet *Lumperei*, för att beteckna samhällsfenomen. Å ena sidan använder han dessa ord i en mening som ligger nära innebörden i *Lumpenproletariat*, och å den andra använder han mer än en gång *Proletariat* med samma innebörd. Förvisso råkar han inte sätta *Lumpen*- framför ordet *Proletariat*, men hans underlåtenhet att göra det är nästan oavsiktlig, så ofta leker de två delarna med varandra på Stirners flygande retorik.[§] Leken blir allra hetsigast på en sida i Stirners stycke om "Politisk liberalism", och Marx' använder begreppet Lumpenproletariat när han diskuterar innehållet på denna sida.

Sammanhanget förklarar utförligt hur begreppet uppstår ur Marx' penna. Stirners stycke inleds med att han åberopar just de samhällselement som skulle kunna kallas trasproletära. Borgarklassen, skriver han, blir moraliskt upprörd över ljusskygga element:

falskspelaren, kvinnan med tvivelaktigt rykte, tjuven, rånaren och mördaren, spelaren, den utfattige mannen utan en stadgad situation, den lättsinnige mannen ... Alla dessa saknar bosättning ... genom att deras tillvaro inte vilar på en trygg grund, tillhör de kort sagt de farliga "individerna eller enskilda personerna", det farliga *proletariatet*. De ... har "inget att förlora" och därmed inget att riskera ... De bildar de obeständigas, de rastlösas, de föränderligas klass, det vill säga proletärerna, och om de ger uttryck åt sin kringflackande natur kallas de "uppro-riska karlar".

Det är den huvudsakliga betydelsen av det så kallade proletariatet eller armodet.⁶

* Följaktligen är det inte överraskande att det inte finns något vittnesbörd om att någon annan har stött på denna kombination. Utan tvekan kallade någon tysk bonde sin hästkrake för *Lumpenpferd* eller någon kritiker en versmakare för *Lumpendichter* utan att därför hamna i språkvetenskapens annaler. Inte ens uppslagsverket *Trübners Deutsches Wörterbuch* nämner begreppet i sin historiska studie om *Lump*- och *Lumpen*-kombinationer. Och än idag finns vanligtvis inte *Lumpenproletariat* med ens i stora tyska ordböcker. (Ett undantag är Mackensen, *Deutsches Wörterbuch*, München 1967. Det kan givetvis finnas fler.) När det räknas upp i tyska uppslagsböcker behandlas det som ett begrepp som är karakteristiskt för Marx, inte som ett tyskt ord. (Se till exempel uppslagsorden i Brockhaus uppslagsbok från 1970, Grosse Duden-Lexicon från 1966 och Meyers Enzyklopädisches Lexikon från 1975.) En modern ordbok med *Fremdenwörter* som gavs ut av Leipzigs Bibliografiska Institut i DDR anger det faktiskt som ett främmande lånord! (Bibliographisches Institut, Leipzig, *Fremdenwörter*, 1964, s 412. Likaså i 1954 års upplaga, s 364.) – och det trots att det bara är den andra delen som är icke-tysk.

5 Andreas & Monke, *Neue Daten zur "Deutschen Ideologie"*..., Hannover: Sonderdruck aus dem Archiv für Sozialgeschichte 1968, band 8, s 26.

§ När McLellan återger ett av Stirners centrala stycken (som vi diskuterar nedan) sätter han till och med in ordet *Lumpenproletariat* som om Stirner själv hade använt det, så starkt är sambandet. (McLellan, *Young Hegelians*..., s 123.)

6 Stirner, *Den ende*..., [s 119 i engelska utgåvan].

Marx citerar delar av detta stycke och griper sig an med att angripa Stirners likställande av proletariatet med dessa element, och i synnerhet med armod som sådant. Han förklarar att "armod är bara den ställning som det ruinerade proletariatet har, den lägsta nivå till vilken proletärerna sjunker..." För Stirner består *hela* proletariatet av ruinerade individer, "en samling *trashankar* [*Lumpen*], som har funnits i alla tider och vars existens i *masskala* efter att medeltiden börjat förfalla föregick bildandet i stor skala av det vanliga proletariatet, vilket Sankt Max [Stirner] kan förvissa sig om med hjälp av en genomläsning av engelsk och fransk lagstiftning och litteratur."⁷ Märk väl att Marx och Engels senare anger denna historiska föregångare som ursprung till trasproletariatet. Vid denna tidpunkt kallas detta samhällselement helt enkelt *Lumpen*. Här bekräftas det faktum att det *Lumpe(n)* som Stirner så frikostigt beskrev, ska likställas med trasproletariatet som Marx senare uppfattade det. Och när Marx återigen hänvisar till dessa element i nästa stycke, skriver han i *själva verket* Lumpenproletariat istället för Lumpe(n).*

Det sker när Marx klargör att Stirner förändrar sin användning av *Proletariat* från det tidigare beskrivna *Lumpe* till det verkliga proletariatet, de verkliga arbetarna. "Detta", skriver Marx, "sker på sidan 151 och 152,⁸ där trasproletariat förvandlas till 'arbetare', till vanliga proletärer..."⁹

Där är det: begreppet *Lumpenproletariat* halkar ut nästan omedvetet, som bara ännu en av de flera kombinationerna med *Lumpen*- som Marx sett vid denna tidpunkt, *Lumperei*, *Lumpengesindel*, *Lumpengesellschaft*, som alla används flitigt av Stirner. Medan Stirner hade använt *Lumpe* för att uttrycka sin uppfattning om proletariatet, så förklarade Marx helt enkelt Stirners tänkande, som gör denna sammankoppling gång på gång.¹⁰ Vi måste förstå att när Marx här skriver *Lumpenproletariat* så syftar han fortfarande på Stirners tankegång, inte sin egen.

Men – som Marx nämnde i samma stycke – så uppfann inte Stirners vältalighet detta samhällselement, han lekte bara med det. Detta samhällselement hade spelat en viktig historisk roll just under bildandet av det verkliga proletariatet under övergången från medeltiden till den nuvarande borgerliga epoken. Ännu längre tillbaka kunde det urskiljas i stora massor i det romerska samhället. Det är i detta sammanhang som det nämns i första kapitlet av *Den tyska ideologin*, som kan ha skrivits före stycket om Stirner eller inte:

Plebejerna [i Rom], som stod mellan de fria medborgarna och slaverna, blev bara ett trasproletariat.¹¹

Och med detta uttalande, som redan citerats i kapitel 15, inledde begreppet sin bana som beteckning på en klass eller klasselement.

Vi kan i detta sammanhang nämna att Engels 40 år senare fortfarande identifierade det så kallade proletariatet i det moderna romerska kejsardömet som ett trasproletariat:

Men till skillnad [från slaverna i plantageekonomin] var de fria proletärerna inte ett *arbetande*

⁷ Marx/Engels, "The German Ideology", Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 202. [Ej i svenska översättningen.]

* Jämför det stycke från 1847, som citerades i kapitel 15, där Engels först skriver *Lumpenproletariat* och sedan *Lump*, båda med samma syftning. (Engels, "Status Quo in Germany", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 83 f, citerat i kapitel 15, s 311.) I en broschyr från 1860 använder Engels *Lumpentum* (slödder) för de bonapartistiska stormtrupper som på andra ställen kallas trasproletärer. (Engels, "Savoyen, Nizza und der Rhein", Marx/Engels, *Werke* band 13, s 598. Detta stycke citeras i *KMR*, band 1, fotnot s 244.) Båda exemplen visar att han inte såg någon avgörande skillnad mellan *Lumpenproletariat* och några andra *Lumpen*-kombinationer.

⁸ De sidnummer Marx återoppar motsvarar ungefär 125-126 i Reclams utgåva av *Der Einzige* som citeras här.

⁹ Marx/Engels, "The German Ideology", Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 202.

¹⁰ Se speciellt Stirners *Den ende...*, [s 121 i engelska upplagan], där "han som inget har att förlora" likställs med *proletär*. För andra relevanta stycken hos Stirner, se *ibid*, s 123-125, 137-138, 266, 271, 277-278, 286, 288, 330, 332 [alla hänvisningar till engelska upplagan].

¹¹ Marx/Engels, *Den tyska ideologin*, på marxists.org.

utan ett *trasproletariat*. Idag grundar sig samhället i allt större utsträckning på proletäreernas arbete ...; de romerska trasproletärerna var parasiter, inte bara onyttiga utan till och med skadliga för samhället och därmed utan någon avgörande makt.¹²

2. Översättningsproblem

Raden felöversättningar, eller vilseledande översättningar, av det tyska ordet *Lumpenproletariat* började med stycket i *Kommunistiska manifestet*. Svårigheten var att ordet var så omöjligt att översätta som det kunde vara, eftersom det inte fanns något ord på engelska (eller franska eller något annat språk) för denna hittills orubricerade samhällsbildning. Översättare var förståeligt nog obenägna att ta till en av två tillfredsställande lösningar: låna in det (som är vanligt idag) eller hitta på ett helt nytt ord. Men ett gammalt ord eller beteckning kunde inte undgå att bli vilseledande.

Det första försöket gjorde i den första engelska översättningen av Manifestet, av Helen Macfarlane, som gavs ut 1850 i Harneys *Red Republican* – alltså under omständigheter som antyder att Manifestets författare kan ha hjälpt till med företaget.* Macfarlanes översättning behandlade *Lumpenproletariat* på samma sätt som Marx och Engels gjorde mer än en gång senare: hon kallade det *pöbel* [*mob*].

Pöbeln – denna produkt av förruttnelsen av det gamla samhällets understa skikt, tvingas stundtals in i den revolutionära proletära rörelsen, men genom sin livssituation kommer denna del av folket i allmänhet dock att vara mer än villigt att låta sig köpas för reaktionära syften.¹³

Vi bör hålla i minnet att *pöbel* på den här tiden ofta användes inte bara i betydelsen bråkig folk-massa utan också som en klass eller samhällsskikt i löslig mening,¹⁴ mycket likt den gamla användningen av *proletariat* eller senare *massorna*. På sin tid var det en bättre översättning än många senare påhitt, om än inte helt nöjaktig.§ Vi bör också lägga märke till att uttrycket ”denna del

12 Engels, ”Juristen-Sozialismus”, Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 497. Denna artikel skrevs tillsammans med Kautsky.

* Denna första översättning har förbisetts som politiskt dokument. Harney var vid den här tiden trots allt politisk vän till Marx och Engels, i synnerhet den sistnämnda, och båda hade tidigare, 1850, publicerat skrifter i Harneys *Democratic Review*. Översättaren, Helen Macfarlane, var ”en beundrad bekant till Marx och Engels”. (Schøyen, *The Chartist Challenge; a portrait of George Julian Harney*, New York: Macmillan, 1958, s 202-204. För Harneys förhållande vid denna tidpunkt, se 129-131, 141 ff, 154-156, 187, 202-205, 209.) Beundran var uppenbarligen ömsesidig. När Macfarlane, dåtidens bästa kvinnliga socialist, satte sig ner för att översätta ett tyskt dokument med obekanta teorier, skulle hon då ha tvekat att gå igenom svåra punkter med författarna, som var lätt tillgängliga och utan tvekan ivriga att säkerställa att tolkningen blev riktig? Denna tankegång gör inte Marx och Engels ansvariga för Macfarlanes version, men den ger grund för att behandla denna översättning med speciell uppmärksamhet. För övrigt var den redaktionella not som inleder översättningen det första offentliga tillkännagivandet av vilka som hade skrivit Manifestet, och måste ha publicerats med Marx’ och Engels’ godkännande. Några månader senare planerade Engels att använda Macfarlanes översättning som grund för diskussionscirklar i Manchester med några av Harneys vänner. Senare 1851 försökte Marx få sina amerikanska vänner att trycka upp den på nytt som pamflett, och ville kanske till och med publicera den i *New York Tribune*. (Marx, ”Brev till Engels”, 8 januari 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 164, och Marx, ”Brev till Weydemeyer”, 16 oktober 1851, *ibid*, s 581 f. Vad gäller *Tribune*, se Engels, ”Brev till Jenny Marx”, 18 december 1851, *ibid*, s 593.) Engels hade i april 1848 arbetat på en egen engelsk översättning men vi vet inte vad han gjorde med detta utkast. (Gemkow m fl, *Frederick Engels: a biography*, Institute for Marxism-Leninism, Dresden: Verlag Zeit im Bild, 1972, s 165; Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 566; Mayer, *Friedrich Engels: eine Biographie*, Haag: Nijhoff, 1934, s 300 (i den engelska översättningen, s 95, står att han översatte den ”åt Harney”, men det är osäkert.)

13 I *Red Republican*, 16 november 1850, s 171.

14 Se *mob* i Oxford English Dictionary, speciellt men inte bara i mening 2; även i Encyclopedia Britannica, 11:e upplagan, band 18, s 635.

§ Händelsevis publicerade Marx och Engels ungefär vid samma tidpunkt som Macfarlane skrev på sin översättning

av folket” – som översättaren lagt till, troligen för att undvika ett obestämt pronomen – inte står för att denna pöbel utgör en del av proletariatet.

När Samuel Moore 1888 gjorde den engelska översättning som nu är standard, och Engels redigerade verket, blev resultatet mycket mindre lyckat. Men Moore-Engels’ version använde *inte* en beteckning som inbegrep en del av proletariatet – det misstag som spred sig senare. Den använde inget som ”trashanksproletariat”, ”slumproletariat” och liknande. Den gjorde *Lumpenproletariat* till två ord: ”Den ’farliga klassen’, det sociala avskummet...”¹⁵

”Socialt avskum” är mycket träffande, och behandlas i kapitel 15. Men det är något helt annat med ”farlig klass” – och ännu värre är pluralformen ”de ’farliga’ klasserna” som används i Moore-Aveling-Engels’ översättning av *Kapitalets* första band.¹⁶ Översättningen i Manifestet sätter det till och med inom citationstecken, och pekar därmed på att det använts tidigare. Men den användningen hade vanligtvis varit att beskylla arbetarklassen eller de lägre klasserna i allmänhet för att vara en ”fara” för samhället på grund av deras svaghet för revolution, anarki och andra synder. ”Farliga klasser” användes för att sudda ut skillnaden mellan arbetare och de ”kriminella klasserna”, mellan proletariatet och det ”sociala avskummet”.¹⁷ Det kanske var Lorenz von Steins inflytelserika bok om den franska socialismen från 1842 som hade påbörjat detta tema. Det moderna proletariatet, skrev han, ”måste kallas farligt: farligt genom sitt antal och det djärva mod som det ofta har uppvisat, farligt genom sin medvetenhet om enhet, och slutligen farligt genom sin känsla att det bara är med hjälp av en revolution som det kan förverkliga sina avsikter.”¹⁸ Som vi såg talade även Stirners bok om det ”farliga proletariatet”, kanske som en upprepning av Stein, men hänvisade inte så tydligt till den moderna arbetarklassen som Stein hade gjort.¹⁹ Beteckningen ”farlig” blev ett välkänt begrepp som uttryckte den härskande klassens fasa inför den hotande utdunstning som utstöttes från samhällets mörka underjord.

Utan tvekan användes begreppet i stor utsträckning också för de tvivelaktiga traselementen. Marx använde det faktiskt på detta sätt i sitt andra utkast till *Pariskommunen*.^{*} Förvisso återspeglade ”farlig klass” Marx’ åsikt om dessa element. Men den allmänna utvecklingen av detta begrepp gjorde det tvetydigt och vilseledande som tolkning av *Lumpenproletariat*.

en artikel (på tyska) där *Lumpenproletariat* och *pöbel* uttryckligen framställdes som synonymer. Jag tror att det är första gången de använder *pöbel* på detta sätt. Sammanhanget är en diskussion om den romersk-katolska kyrkan i England och dess användning av trasirländare för sina egna syften:

”Katolicismens enda stöd i England finns i samhällets två ytterligheter, aristokratin och trasproletariatet. Trasproletariatet, ’pöbeln’ som är irländsk eller av irländsk härstamning, är katolsk av börd.” (Marx, ”Revue/Mai bis Oktober”, Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 443.)

Men man behöver inte dra slutsatsen att denna användning hängde ihop med Macfarlanes. *Mob* hade kommit in i tyskan på 1840-talet. Tio år innan ovan citerade användning hade Heine rapporterat till en tysk tidning att i England ”är lågadeln såväl som högadeln, och både *der Mob* och den sistnämnda, mycket aristokratiskt lagda.” (Heine, *Lutezia*, rapport 25 augusti 1840, i *Works*, band 8, s 137.) Ladendorf säger att *der Mob* på 1860-talet hade blivit ett vanligt lånord. (Ladendorf, *Historisches Schlagwörterbuch. Ein Versuch*, Strassburg: Trübner 1906, s 206.)

15 Marx/Engels, ”The Communist Manifesto”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 494. Jmfr kapitel 15, s 311.

16 Marx, *Capital*, band 1, s 643. Jmfr kapitel 15 s 318.

17 Chevalier, *Classes Laborieuses et Classes Dangereuses à Paris pendant la Première Moitié du XIXe Siècle*, Paris: Plon, 1958, s 58-72, 451-468, plus delar av de följande två kapitlen.

18 Stein, *Der Sozialismus und Kommunismus*, s 9, citerat i Silberner, *Moses Hess: Geschichte seines Lebens*, Leiden: Brill 1966, s 135.

19 För detta stycke hos Stirner, se sid 430 ovan.

* När de Versaillesvänliga reaktionärerna slutligen beslutade sig för att lämna Paris ”rensade de äntligen Paris från deras närvaro med hjälp av en ostörd flykt, och drog med sig prostituerade, *lazzaroni* och kapitalets andra farliga klass.” Så skrev Marx på grov engelska. (Marx, ”Civil War in France”, andra utkastet, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 193.) Kanske han menade pluralformen, ”farliga klasser”, helt enkelt farliga samhällselement.

Specialnot H. Två äventyr i raffinerad marxologi

(Not till kapitel 18, sid 366, med ett ögonkast på kapitel 3, sid 38.)

Denna specialnot började som en blygsam fotnot i kapitel 3 om Marx' användning av *åsnor* i ett genmäle till professor Shlomo Avineri. Men att citera Avineri om *åsnor* öppnade en Pandoras ask. Som vi ska se grenade ämnet ut sig från en teori om *åsnor* till en teori om intellektuella. Att följa denna förgrening är inte lätt: det kommer att ge oss insikter i marxologins metoder, ett ämne som vi förolämpar i detta verk genom att lägga tonvikten vid en positiv framställning.

Avineri har mer än en gång uttryckt missnöje mot Marx' förolämpning att kalla intygade proletärer för *åsnor*. Sammanhanget är hans teori om Marx och "de intellektuella" som är ganska populär bland marxologer. Denna teori hävdar att Marx såg fram mot de intellektuellas och inte proletariats styre, och den uppfanns första gången av Bakunin.¹ Avineri är ovanlig genom att påstå sig "dokumentera" denna teori eller något som liknar det. Eftersom vi vill vara säkra på att ha alla tänkbara dokument från Marx framför oss, inte bara om denna fråga utan också frågan om *åsnor*, så måste vi med intresse undersöka de dokument som Avineri erbjuder.

Professor Avineri är ovanlig också i ett annat avseende: hans skrifter om Marx är sofistikerade. För han har en fördel framför många författare på området genom att faktiskt ha läst Marx' verk. Hans bok *The Social and Political Thought of Karl Marx* [Karl Marx' sociala och politiska tänkande] är ett av de mer kunniga arbetena i ämnet. Han har förstås sin egen uppfattning om vad som behöver diskuteras, och vi och Voltaire kommer att kämpa till döds för hans rätt till sin uppfattning, även om den vid en första anblick kan förefalla märklig. Hans kapitel om Marx' teori om proletariatet (sidan 52-64) ägnas nästan helt åt Marx' tidiga år innan Manifestet, det vill säga åt inledningen av Marx' tänkande i frågan. Resten av Marx' liv – den mogne Marx' teorier – täcks på en kortfattad halv sida.

1. Dokumentation: om åsnor, intellektuella och intygade proletärer

Täck över en åsna med vördnadsvärd purpurdräkt,
Så att ni döljer hans alltför stora öron,
Då kommer han att tas för en officiell doktor.
(Ben Jonson)

Låt oss ta upp detta kärnfulla sammandrag. Jag hoppar över den första meningen, eftersom jag inte förstår den: "I och med att Marx' inte har något direkt förhållande till proletariatet utan uppnår det med hjälp av spekulativa överväganden, så visar han icke desto mindre inte särskilt mycket empati eller andlig tillgivenhet för arbetarklassens medlemmar." Jag tror att det betyder att han, eftersom han själv inte var proletär inte kunde ha empati eller "andlig tillgivenhet" för proletärer, men jag tvekar inför att tillskriva en sinnrik marxolog ett så påfallande felslut. Och eftersom Marx' lidelsefulla avslöjanden av arbetarnas levnadsförhållanden i *Kapitalet* och på andra ställen är välkända, så tvekar jag att tro att det menar vad det säger. Men strunt i det – det kvittar.

Resten av Avineris fåordiga behandling lyder så här i sin helhet, inklusive två fotnoter:

Marx' skeptiska syn på proletariatets förmåga att begripa sina egna mål och förverkliga dem utan utifrån kommande intellektuell hjälp har ofta dokumenterats. Det stämmer med hans anmärkning att revolutioner aldrig börjar med "massorna" utan har sitt ursprung i elitgrupper.¹ Hur mycket Marx än gick mot de socialister som uttryckligen försökte avskilja sig från proletariatet, så var ett av de viktigaste skälen till splittringen av Kommunisternas förbund 1850 Marx' osäkerhet om vad som skulle hända med Förbundet om det uteslutande skulle ha

1 För Bakunins prioriteringar se kapitel 18, s 382 f.

proletärer som medlemmar. Marx' motståndare i Förbundet gick till och med så långt att de anklagade honom för att försöka införa intellektuell disciplin över den proletära rörelsen. Och ibland avfärdade Marx Weitling som Skräddarkungen.²

1. Se Marx' artikel "Det indiska upproret" (*New York Daily Tribune*, 16 september 1857): "Det första slaget mot det franska kungadömet utdelades av adeln, inte av bönderna. Den indiska revolten började inte med de 'livegna arrendatorerna', torterade, vanärade och skinnade som de var av britterna, utan med de av dem klädda, födda, kelade och gödda sepyerna." [Här citerat från marxists.org – öa.]

2. Jmfr *Werke*, band 8, s 598-600. I ett brev till Engels (20 augusti 1852) skriver Marx: "Det finns inga dummare åsnor än dessa tyska arbetare." (*MEGA*, III, 1, s 382.) Inte att undra på att den nya östtyska upplagan av brevväxlingen mellan Marx och Engels nogsamt utelämnar detta brev!

Så långt Avineri om Marx' "skeptiska syn på proletariatets förmåga att begripa sina egna mål och förverkliga dem utan utifrån kommande intellektuell hjälp".² De flesta läsare kommer att anta att *intellektuell hjälp* betyder *hjälp från intellektuella* (och vi kommer att se att Avineri verkligen menar det). Förvisso har vi ganska ingående betonat att proletariatet enligt Marx' åsikt behövde en hel del hjälp, för det kunde bara segra i ledningen för en allians med andra klasselement. Men varför betonar Avineri bara hjälpen från de intellektuella, om han inte vill påskina en annan uppfattning? Vi ser att Avineri är så sofistikerad att han undviker att rusa dit andra har trampat på, nämligen att rent ut skriva den vanliga teorin att Marx såg fram mot en revolution som leddes av en intellektuell elit och inte arbetarklassen. Avineri *säger* inte detta, men hans lovvärda återhållsamhet gör att den efterföljande redogörelsen ser egendomlig ut.

När han går vidare med dokumentationen, anmärker han att Marx' skeptiska syn "ofta har dokumenterats": det verkar antyda att det finns en omfattande dokumentation någonstans, och om han bara lägger fram några få exempel så måste de vara särskilt övertygande eftersom de väljs ur en så stor mängd.

1. Första dokumentet: han åberopar Marx' "anmärkning att revolutioner aldrig börjar med 'massorna' utan har sitt ursprung i elitgrupper." Detta konstaterande förklaras i en fotnot, där vi får höra att Marx inte gjorde någon sådan anmärkning, att "anmärkningen" – för att tala rent ut – är ett påhitt. Men det är inte något oärligt påhitt, för var och en som bryr sig om att titta längst ner på sidan upptäcker att anmärkningen är Avineris hopkok, inte Marx'. Avgrunden mellan det provocativa påståendet i texten och bristen på samband med den finstiltade fotnoten är inte någon ovanlig metod inom marxologin. Det som är lovvärt är att Avineri på ett hedervärt sätt själv tillbakavisar det.

I fotnoten upptäcker vi att den "intellektuella hjälpen" i det första fallet inte kom från "intellektuella" utan från franska adelsmän, och i det andra från indiska sepyer – inte grupper som man på något självklart sätt tänker på som företrädare för intellektualitet. Vi märker att denna hjälp inte gavs till proletariatet utan till bönder (franska bönder och indiska livegna arrendatorer) Kort sagt gavs hjälpen av icke-intellektuella till icke-proletärer, och på något sätt dokumenterar detta en teori om intellektuella och proletärer. I dessa två historiska fall finns det inte ens ett proletariatet närvarande som Marx kan vara skeptisk till.

Vi ser att det är en sorts ordlek från Avineris sida att ställa massorna i direkt motsats till en elit: sepyerna var infödda indiska soldater som kom direkt från de indiska massorna. Genom att kalla dem *elit* leker Avineri med ord och uppfattningen om en samhällelig eller klasselit, medan sepyernas privilegierade ställning bestod av att vara trupper som fick extra privilegier för att köpas upp.

Vi upptäcker att ytterligare ett konstgrepp utförs med ordet *börja*. Det var välkänt redan före Marx att den första sprickan i en regim ofta uppstår i toppen (förvisso som reaktion på tryck underifrån),

2 Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge: Oxford University Press, 1968, s 63.

varefter massorna strömmar genom den spricka som uppstått på detta sätt.* Enbart Marx' omnämnande av detta välkända historiska mönster blir ett dokument över en *teori* att proletariatet (som inte finns med i bilden) aldrig kan förverkliga en revolution utan intellektuella, vilka de än är.

Enligt Marx' uppfattning, som inte citeras i Avineris dokumentation, läggs de två historiska fallen fram som exempel på en tidigare generalisering. Det är inte den generalisering som hittats på av marxologer. Marx' generalisering låter så här: "Det finns en sorts vedergällningsprincip i mänsklig-hetens historia, och det är den historiska vedergällningens regel att dess verktyg smides – ej av den förfördelade utan – av förövaren själv."³ För övrigt innehåller Marx' artikel ett fördömande av de brittiska fruktansvärda grymheterna i Indien, och den är bräddfull av "empati eller sympatisk tillgivenhet" mot det angripna förtryckta folket.

2. Det andra dokumentet rör splittringen i Kommunistiska förbundet den 15 september 1850, som vi redan har täckt ur flera vinklar.

Det finns en inledande sats: "Hur mycket Marx än gick mot..." Det låter som om Marx äras för något. Vi ser att Marx var mot de socialister som försökte "avskilja" sig från proletariatet – det längsta han gick i "andlig tillgivenhet" – och det verkar som om han bara gick mot de som gjorde det "uttryckligen". Det finns ingen dokumentation.

Kärnan i det hela är Avineris direkta påstående att "ett av de viktigaste skälen till splittringen av Kommunisternas förbund ... [var] Marx' osäkerhet om vad som skulle hända med Förbundet om det uteslutande skulle ha proletärer som medlemmar." Det finns ingen dokumentation av detta påstående. Vi har givetvis betonat att Marx alltid gick emot att det bara skulle vara proletärer. Det som behövs är en belysning av denna oförklarade "osäkerhet", och några bevis på att denna odokumenterade osäkerhet var "ett" viktigt skäl till splittringen, eller hade något med den att göra.

Även om Avineri inte lägger fram någon dokumentation, är de tillförlitliga dokumenten om denna händelse kända och inte särskilt omfångsrika.⁴ I dem finns inget som liknar Avineris påstående mer än vad hans fotnot om franska adelsmän och indiska sepoyer liknar den påhittade "anmärkningen". Det finns inget upptecknat att Marx oroade sig för "vad som skulle hända med Förbundet om det uteslutande skulle ha proletärer som medlemmar" – även om varje ansvarsfull ledare skulle ha gjort det – så vi vet inte mer om det icke existerande innehållet i denna påhittade anmärkning än vad Avineri gör. Det andra påhittet är att Marx var "osäker" om denna aldrig ställda fråga – även om det är svårt att föreställa sig att någon kunde vara "säker" på den. Det tredje påhittet är att denna konstruerade osäkerhet var någon anledning till splittringen, vars orsaker är ganska väl kända.[§]

* En mycket kraftfull redogörelse för detta mönster skrevs av Marx i en artikel i *New York Tribune*: "För att ha någon chans till framgång måste revolutionära rörelser i det moderna samhället till en början låna sina färger från de delar av folket, som även om de är mot den nuvarande regeringen är helt tillfreds med det existerande samhället. Med andra ord måste revolutioner få sin inträdesbiljett till den officiella scenen från de härskande klasserna själva." (Marx, artikel utan namn, *New York Tribune*, 27 juli 1857, Marx/Engels, *Werke*, band 12, s 235.) Sammanhanget för detta yttrande är det bonapartistiska Frankrike. Vi kommer att återvända till det i band 3.

3 Marx, "*Det indiska upproret*", på marxists.org.

4 Två av de viktigaste dokumenten finns tillgängliga på engelska i Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, New York: International Publishers 1971, s 250-257 (inklusive protokollen från 15 september 1850). En mycket mer omfattande dokumentation från tvivelaktiga källor lades givetvis fram av regeringen under Kölnrättegången.

§ Det finns sidor av diskussionen om Kommunistiska förbundets splittring som är mer konkreta än Avineris icke existerande dokument. Vissa av dem diskuteras under andra rubriker. Två stycken från Marx' tal vid mötet, där han nämner proletariatet, är aktuella. (1) Marx angrep öppet det demagogiska användandet av *proletariat* som klyscha med ett icke proletärt innehåll:

"Precis som [de borgerliga] demokraterna missbrukade ordet *folk* så har ordet *proletariat* nu degraderat till en ren fras. För att göra denna fras verkningsfull blev det nödvändigt att beskriva småbourgeoisien som proletärer, så att det i praktiken var småbourgeoisien och inte proletärerna som representerades." (Ur protokollen i Marx/Engels, *The Cologne...*, s 251.)

3. Nästa bevis syftar på vad Marx' motståndare "gick så långt att de anklagade" Marx för, nämligen "att försöka införa intellektuell disciplin över den proletära rörelsen." I egenskap av ansvarsfull forskare tillhandahåller Avineri nu en fotnot som hänvisar till vissa sidor som innehåller delar av protokollen från mötet den 15 september. Tyvärr finns det inget som helst på dessa sidor om denna anklagelse eller något liknande.⁵

Men det måste ha flugit kring anklagelser åt alla håll, som de skålar som grevinnans kock slängde kring sig, eftersom inga splittringsdiskussioner är helt utan dem. Istället för att spekulera om vad Avineri har tänkt på (som en senare störtflod av förtal) måste vi fråga vad detta har att göra med att "dokumentera" Marx' påstådda åsikter om intellektuella. Det intressanta är inte vad för skvaller ursinniga sekterister "gick så långt" för att sprida, om det fanns något, utan vilken faktagrund Avineri har för att dra fram detta skräp. Ärligt talat, om han ska ägna totalt femton rader (plus fotnötter) åt Marx' livslånga uppfattningar om proletariatet, är det märkligt att ägna 20% av detta utrymme åt ospecificerat skvaller av icke identifierade fraktionsmakare om icke omnämnda brott.

Men ändå. Frågan ställs på något sätt om "intellektuell disciplin över den proletära rörelsen". Det handlar inte om Marx' åsikter, som inte anförs av Avineri, utan om anklagelser som hans motståndare framförde. Om detta sätt att ta upp frågan är tillämpligt, så borde det vara för att Schapper-Willichs grupp var *mot* en sådan disciplin. Var de det? Även om vi inte vet exakt vad "intellektuell" disciplin betyder här, så kan vi vara övertygade om att Schapper-Willichs grupp var starkt för en superdisciplinerad organisation, ty de förberedde sig (teoretiskt) för att närsomhelst bege sig ut på gatorna för att störta varenda europeisk regering inom synhåll. Willichs plan var i grund och botten att plötsligt anfalla Tyskland med en elitbrigad på femtusen välorganiserade banditer utvalda från "Herrens folk" – så beskrev Engels det i ett brev utan att överdriva särskilt mycket.⁶ Willich var till utbildning och sin natur en militär tyrann och var benägen till kaserndisciplin, inte bara "intellektuell disciplin".

Avineris oförklarade formulering antyder de *intellektuellas disciplin* över stackars proletärer som slingrar sig i deras ondskefulla grepp. Men detta välbekanta scenario utspelades inte under splittringen. Det var Schapper-Willichs sekt som efter splittringen antog formella stadgar som övergav den demokratiska struktur som Marx hade krävt för Kommunistiska förbundet, och rent ut upprättade en *centralkommitténs diktatur*, det vill säga den före detta studenten Schappers och den före detta militärtyrannen Willichs diktatur.⁷

4. Avineris andra fotnot, som vi har sett hade fel om den första delen av den mening den hängs upp på, hänger också samman med det slutgiltiga avslöjandet: att Marx ibland "avfärdade" Wilhelm Weitling som "Skräddarkungen". Innan vi frågar oss vad denna kulmen till förolämpning betyder, så låt oss konstatera att läsaren inte behöver titta på de sidor i Marx/Engels *Werke* som Avineri hän-

Detta riktade sig mot Schapper, som uttryckligen hade tagit med småbourgeoisien som en del av sitt "proletariat" i *Kommunistische Zeitschrift*. (Stycket ur Schappers artikel citeras i kapitel 2, s 27.) (2) I ett andra tal vid mötet talade Marx kraftfullt mot tanken att ett proletärt parti skulle ta kontrollen över regeringen i ett läge då den inte kunde genomföra åtgärder "som passade för proletariatet" utan bara kunde genomdriva småbourgoisiens program. Denna polemik mot ett äventyrligt, alltför tidigt maktövertagande (eller drömmar om det) kommer att bli viktigt för vår analys av andra ämnen. Under talet sa Marx: "Jag har alltid bestridit proletariatets flyktiga åsikter." (Ur protokollen, Marx/Engels, *The Cologne...*, s 253. *Getrozt* (bestridit) översätts missvisande med *utmanat*.) Detta var i själva verket en av källorna till Marx' styrka. Det är andra sidan av att förespråka en proletär revolution för en klass som ännu inte har uppnått ett revolutionärt medvetande.

5 Avineri hänvisar till Marx/Engels, *Werke*, band 8, s 598-600. Motsvarande sidor i översättningen i Marx/Engels, *The Cologne...* är ungefär 251-253.

6 Engels, "Brev till Marx", 23 september 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 344.

7 Ernst Drahn, *Karl Marx und Friedrich Engels über die Diktatur des Proletariats*, Berlin-Wilmersdorf: Verlag "Die Aktion", 1920, s 29, m fl ställen.

visar till: det finns inte mer att hitta där om denna punkt än om den andra. Weitling nämndes inte ens under splittringsdebatten, och inte heller var han inblandad i situationen. Han hade förlorat allt inflytande i Förbundet mer än tre år tidigare.

Det historiska avfärdandet kan bara utforskas som ett äventyr i avvikelser från ämnet. Läsaren kan tro att "Skräddarkungen" var en enkel förolämpning. Öknamnet "Skräddarnas kung" syftade historiskt på John of Leyden, ledare för de anabaptistiska rebellerna under reformationen, en av de primitiva kommunisterna bland rörelsens gudar. När Weitlings kritiker använde denna beteckning på honom, var det ett sarkastiskt angrepp på hans anspråk på att vara en Stor man, en av hans välkända brister, (Se Engels' anmärkningar om detta i hans historia över Kommunistiska förbundet,⁸ och Marx' användande av denna beteckning på Schweitzer.) Eftersom Avineri tar med denna godbit utan förklaring, är det svårt att veta om han anser att "avfärdandet" bestod av att kalla Weitling för skräddare – även om Weitling förstås tvärtom briljerade med sitt (tidigare) yrke som en politisk fana – det gjorde honom till Intygad arbetare. John of Leydens titel var en ganska mild pik mot överdriven anspråksfullhet i en rörelse, som efter 1847 hade börjat betrakta Weitling som en gammalmodig och alltmer patetisk figur. Men inte ens denna pik hade speciellt med Marx att göra, den verkar ha varit allmängods. Weitlings amerikanska levnadstecknare och beundrare, Wittke, omnämner honom på detta sätt i förbigående. Eller Wittke kanske citerar Weydemeyer (eller Marx).⁹ Marx använde förvisso denna klyscha om Weitling vid mer än ett tillfälle: i ett brev till Engels 1853, som kommenterade det skvaller som hade tryckts i Weitlings amerikanska tidning om offren för den nyligen avslutade kommunisträttegången i Köln, nämnde Marx "det gift som sprids av denna Skräddarnas kung och diktator över den [utopiska] Communia-kolonin."¹⁰ Ty så fort han fick något att bestämma över blommade Weitling förvisso ut som fullfjädrad diktator, i linje med sina fasta principer för en messiansk diktatur¹¹ – precis som John of Leyden blev diktator över det anabaptistiska samfundet i Münster. Man undrar om Avineri förstod poängen i Marx' liknelse mellan de två Skräddarkungarna.

Oavsett vad allt detta betyder, var eller hur Marx "avfärdade" Weitling med sin hånfulla beteckning, så är det en storslagen händelse som forskningen inte kan påvisa. Men hur kan vi utan denna information veta om det historiska avfärdandet visar att Marx hade den "skeptiska syn på proletariats förmåga" etc. som Avineris dokumentation ännu inte har dokumenterat?

Slutligen finns undermeningen att Marx' avfärdande av Weitling var ett slag mot proletariatet eftersom Weitling, ska gudarna veta, var en proletär. Om vi bortser från felslutet så finns det i vår specialnot I information om Weitlings faktiska klassroll och anspråk på intellektuell diktatur.

5. Och nu till *åsnorna*. Direkt efter den felaktiga hänvisningen till *Werke* i sin andra fotnot, för Avineri fram en ny anklagelse, och citerar ur ett av Marx' brev. Denna nya hänvisning innehåller lika många misstag som den har rader.

För det första: det citat som tillskrivs Marx ("Det finns inga dummare åsnor än dessa tyska arbetare...") skrevs inte av Marx. Det fanns mitt i en rapport *till* Marx om den alltmer spända situationen i Köln, där häxjakten och rättegången skulle äga rum, från en medlem i Kommunistiska förbundet vid namn A Bermbach. Marx skickade sedan vidare rapporten till Engels, i det brev som Avineri citerar.

För det andra: detta brev – som Avineri tror "nogsamt" utelämnades från *Werke* på grund av detta

8 Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org; Engels, "Brev till Marx", 5 december 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 219.

9 Wittke, *The Utopian Communist...*, s 120.

10 Marx, "Brev till Engels", 29 januari 1853, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 209.

11 Wittke, *The Utopian Communist...*, s 250, 253, 259-274, m fl.

fruktansvärda uttalande om åsnelika arbetare – finns med i *Werke* i all sin prakt, men under ett korrigerat datum.¹²

För det tredje: även om Avineri olyckligtvis kastade sig över en anmärkning om *åsnor* som någon annan hade gjort, så är det inte svårt att hitta verkliga skällsord från Marx mot intygade arbetare som ”åsnor” och ännu värre – och också om medlemmar ur varenda klass, nation, parti, ras, troslära och hudfärg.

Låt oss inte luras av det yttre skenet;
En åsna ska behandlas såsom en åsna. (*John Gay*)

Fallet liknar herr Deeds behandling av tokighet.¹³

Som en tjänst till marxologin föreslår jag att Avineris tabbe med Bermbachs rapport ska ersättas med, låt oss säga detta bevisföremål:

Precis som överallt annars existerar det även bland arbetarna i London en klunga åsnor, idioter och lymlar, som samlas runt en usling. Uslingen i detta fall är George Potter, en strejkbrutare till man ...¹⁴

Så skrev Marx i ett brev till Engels. Marx reserverade inte det för alla ändamål lämpliga *Esel* för sådana personer, utan använde det frikostigt, till och med på Ernest Jones 1857, också i ett brev till Engels.¹⁵ En doktorsavhandling som skulle räkna upp och klassificera Marx' samtliga utskällningar av *åsnor* skulle bli lika omfattande som en avhandling om Shakespeares användning av semikolon i hans första samlingsverk av pjäser. Ty

Den som inte känner igen en åsna när han ser den är själv en åsna.
(*Baltasar Gracián*)

Vi påminner läsaren om att alla dessa bagateller antas dokumentera Marx' påstådda åsikt att proletariet inte kan göra revolution utan ”utifrån kommande intellektuell hjälp” ...

Vi återvänder nu till Avineris försäkran att Marx' ”skeptiska syn” på proletariet ”ofta har dokumenterats”. Som svar på min förfrågan var denna dokumentation kan återfinnas,¹⁶ hänvisade professor Avineri mig vänligen till sin artikel om ”Marx och de intellektuella”, som publicerades kort innan hans bok. Det tog mig ur villfarelsen att han hade menat dokumentation av andra marxologer. Ty artikeln lägger bara fram ”dokumentation” av Marx, för en teori som omfattar ”intellektuell hjälp” av intellektuella.¹⁷ Om vi begränsar oss till dokumentation i bokstavlig mening (inte argumentation), vad består då Avineris dokumentation om Marx av?

Med ett undantag – fallet Eccarius som är ämne för nästa avdelning – har vi redan tagit upp hans dokumentation på andra ställen:

1. Marx' belagda motstånd mot att *utesluta* icke-arbetande från Internationalen och den proletära rörelsen. Det ska bevisa att arbetarna behövde ”hjälp”.
2. Marx' ”nedlåtenhet, om inte öppna förakt, mot de ledare inom rörelsen som själv var av arbetarbakgrund ... en viss intellektuell överlägsenhet syns tydligt i hans kommentarer.” Inga kommenta-

12 Marx, ”Brev till Engels”, 20 juli 1852, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 93.

13 För herr Deeds om tokighet, se *Marx och stereotypen om ekonomiska judar*, på marxistarkiv.se, s 1.

14 Marx, ”Brev till Engels”, 9 maj 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 115.

15 Marx, ”Brev till Engels”, 24 november 1857, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 218.

16 Detta meningsutbyte ägde rum mellan augusti 1976 och januari 1977.

17 Avineri, ”Marx and the Intellectuals”, *Journal of the History of Ideas*, april-juni 1967, s 274-275. Dessa två sidor är de enda som lägger fram den sorts dokumentation som vi diskuterar och är källa till alla citat.

rer anges utom avfärdandet av Weitling som "Skräddarkungen". (Eccarius nämns i detta sammanhang.) Han bortser från Marx' beundran av en del ledare av arbetarursprung, som Bebel, och hans nedlåtenhet (eller till och med överlägsenhet) mot en hel rad ledare av icke-arbetande ursprung.

3. Det brev från Engels från 1870 som citerats på annat ställe,¹⁸ om tillgången på intellektuella i den socialistiska rörelsen. Avineri förklarar inte varför han finner detta brev stötande.

4. Och till sist är vi tillbaka vid *åsnorna*. Brevväxlingen mellan Marx och Engels, säger Avineri, är full av "anspelningar på arbetarnas intellektuella begränsningar, dumhet och trångsynthet", och ibland använder de till och med så nedsättande uttryck som "'åsnor', 'Knoten', 'Straubinger'." Om han hade tillagt att den är full av sådana nedsättande ord (och värre) även om alla andra sorters personer, så hade han åtminstone gjort ett delvis korrekt uttalande. Sedan kunde vi som narren i *Trettondagsafton* ha givit det ett slutgiltigt rättfärdigande:

Sannerligen, herrn, de lovordar mig och gör mig till åtlöje; nu säger mina fiender rent ut att jag är en åsna; så tack vare mina fiender, herrn, kan jag dra fördel av kunskap om mig själv.

2. *Stackars Eccarius och monstret Marx*

Din vänskap har ofta fått mitt hjärta att värka:
Bli min fiende – för vänskaps skull.
(William Blake)

Den nya påstådda dokumentation som vi ska ta i betraktande är Avineris andra exempel på överlägset förakt:

... till och med en av hans mest lojala anhängare, George Eccarius, också han skräddare till yrket, fick sin generöst beskärda del av oförtjänt förakt från sin chef och lärare.

Det finns ingen dokumentation, inte någon fotnot, ingen ytterligare förklaring, bara en docerande mening som sammanfattar ett kvartssekels relationer mellan Marx och Eccarius. Eccarius uppges vara ett helt oskyldigt offer för Marx' galopperande förakt för arbetare, eller kanske skräddare. Låt nu läsaren få reda på vad som ligger bakom denna lärda dom.

Vi tvekar att ägna några sidor åt denna historia, om det inte vore för att vi kan uppnå två andra mål, som bonus. Ett antal marxologer (inte Avineri) har upprepat myten att Marx bröt med alla sina vänner och var något av ett omänskligt monster. I förbigående kommer vi att se hur detta omänskliga monster behandlade sina lojala anhängare. Och under detta tror jag att vi kommer att få se Marx i ett ovanligt ljus.

Fakta visar raka motsatsen till Avineris tes. Och vi kommer att dokumentera fakta.*

Johann Georg (i England, John George) Eccarius föddes 1818 i Thüringen, blev skräddare och emigrerade som ung man till England. Han blev medlem i De rättfärdigas förbund, som ombildades till Kommunistiska förbundet, medlem i Förbundets verkställande utskott, ledare för dess frontorganisation Tyska arbetarnas bildningsförbund, och aktiv fackföreningsaktivist och valdes in i London fackföreningsråd. Trots att han arbetade under svåra ekonomiska förhållanden, ofta fattig och sjuk, utbildade han sig under tiden, och blev en begåvad författare på två språk. Hans verkliga talang och begåvning underblåste hans brinnande ambition att gå vidare som författare, men det var Marx som uppmuntrade honom mest av alla.

¹⁸ Se kapitel 17, s 347, fotnot 22.

* Medan våra fotnoter vanligtvis bara dokumenterar texten, så kommer de i denna avdelning ofta att leda till ytterligare information som strukits ur texten.

Marx gav honom den första chansen att publicera sig: Eccarius' artikel om "Skräddaryrket i London eller Kampen mellan det lilla och det stora kapitalet" kom ut i hans Londontidning *NZR Revue* 1850. Marx hjälpte honom att skriva artikeln, redigerade den och formulerade troligen en del av styckena, och presenterade den sedan för publiken med en speciell trumpetfanfar, som vi redan har citerat delvis tidigare:

Författaren till denna artikel är själv *arbetare* i en av Londons skrädderier. Vi frågar den tyska bourgeoisien hur många författare de har som på ett sådant sätt kan förstå den faktiska utvecklingen.

Innan proletariatet vinner sina segrar på barrikaderna och fronterna, förebådar det sitt styre med en rad intellektuella segrar.

Läsaren kommer att märka hur det istället för den sentimentalt moraliska kritik som *Weitling* och andra arbetarförfattare riktar mot de existerande förhållandena, här förs fram en rent materialistisk och fri tanke, utan att förvanskas av emotionellt klagande, mot det borgerliga samhället och dess utveckling.¹⁹

Den stolthet han uppvisar här är ett politiskt ställningstagande. Eccarius blev medarbetare på tidskriften och Marx planerade att han skulle skriva fler artiklar.²⁰

När splittringen av Kommunistiska förbundet ägde rum i september slöt Eccarius upp på Marx' sida. Efter splittringen arbetade han för att motverka Schapper-Willichs grupps inflytande i Förbundet och för att hjälpa de kommunister som stod anklagade under häxjakten och rättegången i Köln.²¹ Under de mörka dagarna 1850 blev han del av en mycket liten krets medarbetare och anhängare kring Marx, speciellt som författare.²² Än mer: han blev vän till familjen.²³ När han blev sjuk skrev Marx till Engels: "stackars Eccarius har blivit sjuk i lungsot. Det är det mest tragiska jag har fått uppleva här i London"²⁴ – detta var när Marx' egna personliga förhållanden ofta var bedrövliga. I andra brev betonade Marx att "stackars Eccarius" knäcktes av förhållandena i hans "skrädderi från helvetet".²⁵ För att Eccarius på läkarnas order skulle kunna sluta som skräddare hyrde Marx på egen bekostnad (givetvis med hjälp från Engels) en lägenhet åt honom nära sitt eget hem så att han kunde äta med Marx' familj. På så sätt inrättades Eccarius för att kunna ägna all sin tid för att ta hand om sin hälsa och skriva artiklar åt den tysk-amerikanska pressen för tre dollar per artikel. När hans hälsa blev bättre försökte Marx och Engels utan framgång skaffa honom arbete som skräddare i Manchester, istället för att återvända till "den stinkande cellen" i London där han hade brutits ner. När hans barn dog av scharlakansfeber samlade de ihop en fond åt honom.²⁶

Samtidigt hjälpte Marx till att utbilda Eccarius till författare, och granskade och korrigerade hans artiklar.²⁷ Marx förklarade för en amerikansk kamrat varför Eccarius' produktion var så begränsad: "Eccarius måste jobba som skräddare från fem på morgonen till åtta på kvällen och är i ett allvarligt

19 Eccarius' artikel finns i *Neue Rheinische Zeitung – Revue*, nytryck s 293-302. Angående Marx' hjälp se redaktionell not i Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 615, not 277. För Marx' redaktionella not om Eccarius, Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 416 (eller i nytrycket, s 302 f). Andra stycket citerades i kapitel 3, s 55 och hänvisades till i kapitel 18, s 370.

20 Marx, "Brev till Engels", 2 december 1850, Marx/Engels, band 27 s 152; 11 februari 1851, *ibid*, s 184.

21 Se de olika dokumenten i Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 414, 564 och *ibid*, band 8, s 602 f.

22 Se de olika breven i Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 594, band 28, s 349, 354, 86, 492, 524, 528, 531, 583, 598, 635.

23 Marx, "Brev till Engels", 22 januari 1851, Marx/Engels, *Werke*, band 27, 165.

24 Marx, "Brev till Engels", 9 februari 1859, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 393. Se också Engels' kommentar i hans svar, 10 februari 1859, *ibid*, s 395.

25 Marx, "Brev till Engels", 18 maj 1859, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 437.

26 Se brev från 1860, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 77, 80, 86, 296 f.

27 Får vi höra i Jenny Marx' brev till Weydemeyer, 27 februari 1852, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 635.

tillstånd.” Därför, framhöll Marx (vars egen familj levde ur hand i mun), stod Eccarius först i ledet för att få betalt: ”Om de kommer att betala med *pengar* är jag för att Eccarius ska få något först, så att han inte behöver jobba som skraddare hela dagen. Enligt en uppgörelse med mig ska han nu skicka regelbunden korrespondens. Gör allt ni kan för att se till att han får *någonting*.”²⁸ Stackars Eccarius kom först.

En egendomlig händelse inträffade oväntat under dessa år, och förebådade Avineri. I sin pamflett från 1852-1853, *Revelations on the Communist Trial in Cologne* [Avslöjanden om kommunist-rättegången i Köln], hade Marx gjort en detaljerad redogörelse för komplicerade händelser, som innehöll följande oväsentliga mening: ”Inte långt innan rättegångsförhandlingarna i Köln skickade Kinkel och Willich en skraddargesäll som sändebud till Tyskland.”²⁹ *Aha!*, dundrade Willich från USA i en artikel full av förtal: ”Varför betonar herr Marx *skraddargesäll*?” Det hade inte funnits någon betoning. Marx tvingades faktiskt förklara att det var det enklaste sättet att identifiera personen utan att namnge honom offentligt. Och han tillade:

[Willich] anklagar mig alltså för högförräderi mot skraddargesällerna som grupp, och försöker säkra deras röster med hjälp av ett pindariskt ode om skraddargesäll. Av hänsyn till skraddargesällernas goda namn håller han storsint tyst om det faktum att Eccarius, som han hade stämplat som en av de utstötta, är skraddargesäll, vilket inte har hindrat Eccarius från att bli en av det tyska proletariats största tänkare och med hjälp av sina engelska artiklar i *Red Republican*, *Notes to the People* och *People's Paper* skaffa sig en ställning som auktoritet bland chartisterna.³⁰

Vi lägger märke till samma stolthet med samma politiska innehåll. När Marx kämpade för Eccarius' rykte så identifierade han honom faktiskt jämt som arbetare, för att poängtera att han inte bara var ytterligare en författare.³¹

När de mörka åren tog slut var Marx berättigad att tänka sig att hans investering av vänskap och tid i Eccarius skulle betala sig för rörelsen. Och under en period gjorde den verkligen det. Den stora chansen kom vid Första internationalens grundningskongress i St Martin's Hall 1864. En av de franska emigranterna kom fram till Marx för att be honom tala, och även ”skaffa fram en tysk arbetare” som talare. ”Jag gav dem Eccarius, som gjorde ett utmärkt intryck”, skrev Marx till Engels. Marx höll tyst på podiet.³² Både Eccarius och Marx valdes till Generalrådet. Från och med då arbetade Eccarius i nära samarbete med Marx i Internationalen, och var efter sin mentor den viktigaste tysken i ledningen.

Det förefaller uppenbart, att om inte Marx hade stött honom så skulle inte Eccarius ha blivit långvarig i Generalrådet. I sitt värdefulla verk *Karl Marx and the British Labour Movement* [Karl Marx och den brittiska arbetarrörelsen] anser Collins och Abramsky att hans ”taktlösa”, ”klumpiga och överkänsliga” personlighet var en stor negativ faktor. ”Det är tydligt att Eccarius under hela sin karriär i Internationalen var en kontroversiell person, ogillad av Generalrådets engelska medlemmar, mot vilka Marx ofta tvingades försvara honom ...” Bara en del av denna fientlighet var vissa medlemmars dolda fientlighet mot Marx. Collins-Abramsky tillägger: ”En man som var begåvad med skarpsinne och finess skulle kanske ha kunnat övervinna sådana svårigheter. Eccarius var humorbefriad och ytterst taktlös och förvärrade dem troligen bara.”³³ Vartefter tiden gick stötte Eccarius för den delen också alltmer bort sina tyska medarbetare, som Lochner, Lessner, Pfänder

28 Marx, ”Brev till Cluss”, 17 april, mitten av november 1853, Marx/Engels, *Werke*, band 28, 583, 598.

29 Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, s 110.

30 Marx, ”Der Ritter vom edelmütigen Bewusstsein”, Marx/Engels, *Werke*, band 9, s 510.

31 Jmfr Marx, ”Correction (to a Zürich paper)”, *The General Council...*, 1864-1866, s 292 eller 355.

32 Marx, ”Brev till Engels”, 4 november 1864, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 13.

33 Collins & Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement*, s 67, 305 f.

och Jung.

Som protokollen visar var det bara Marx som inte såg några brister hos Eccarius.* Engels höll med om att Eccarius var den som skulle ta ledningen över den tyska rörelsen, om han bara ville lämna London.³⁴ När Internationalen, som kronan på Marx' ansträngningar, lyckades hjälpa till att bilda Reformförbundet (för allmän rösträtt) utsågs Eccarius, efter Marx' påtryckningar, till en av dess styrelseledamöter.³⁵ Marx skrev beundrande om sin skyddslings förmåga som rösträttsaktivist.³⁶

Men när Eccarius ambitioner blev större än omdömesförmågan slog engelsmännen tillbaka. 1866 blev redaktörskapet över *Workman's Advocate*, omdöpt till *Commonwealth* ledigt, och tre inflytelserika fackföreningsledare ville ha jobbet. Det gjorde också Eccarius. Respekten för Marx var så stor inom Internationalen att hans inflytande räckte för att få den oansenliga tyska skraddaren utsedd före de andra. Förbittringen mot Eccarius kokade över.³⁷ Marx kom på andra tankar om sitt brådstörtade stöd till Eccarius' ambitioner, och för första gången gav han uttryck (till Engels) åt en föraning om sin väns "egoism":

För min del var det ett "politiskt" misstag att ge efter för hans påtryckningar och föreslå honom till posten ... Jag visste redan på förhand att det hela skulle slå tillbaka. Det måste naturligtvis vara mycket viktigare för oss att undvika varje sken av personliga syften eller att utnyttja personligt inflytande för hemliga syften, och ha ett gott samarbete med engelsmännen, än att tillfredsställa Eccarius' mer eller mindre berättigade ambitioner.

"Torra karaktärer som Eccarius", skrev han, "har en viss torr egoism som lätt leder dem på avvägar." Och ganska tankfullt beskrev han sedan ett tidigare tillfälle, då Eccarius mot Marx' varning hade hållit sig framme alltför kvickt och trillat dit.

Den stackaren har förstås haft ett liv av besvikelser, och de hedersposter som engelsmännen spontant gav honom, som vice ordförande i Internationalen, etc., förledde honom så mycket att han nu trodde att han på en gång kunde hämnas på alla för hela sitt tidigare liv. Om han hade lyssnat på mig, gått fram långsamt, haft en anspråkslös inställning, så hade allt förlöpt bra. Om jag, trots hans brist på [själv-] disciplin och hans enträgna påflugenhet, själv till och med gick ner i skiten för hans skull, så föranleddes det delvis av hänsyn till att han alltid hade arbetat med oss och aldrig skördat frukten av det. Men man gör alltid misstag om man låter sig påverkas av sådana överväganden.³⁸

Men det ledde inte till några förändringar i Marx' relation till Eccarius. Marx gav sig själv lika mycket av skulden som Eccarius för denna händelse. Strax därefter hjälpte Marx Eccarius att skriva sitt dittills viktigaste verk, en rad artiklar om John Stuart Mills politiska ekonomi, som först publi-

* Det gällde till och med när en pinsam och i efterhand talande händelse ägde rum 1865. Marx hade hållit ett tal där han bland annat hade kritiserat lassalleanernas favoritåtgärd, statliga hjälpprogram. Eccarius skrev en rapport till den lassalleanska tidningen *Social-Democrat*, och istället för att ta med Marx' kritik så lade han lassalleananpassade åsikter i Marx' mun! Både Marx och Engels trodde att lassalleanerna måste ha skrivit om artikeln, men Eccarius medgav att så inte var fallet. Marx blev förbluffad, men i ett brev till Engels skyndar han sig att ursäkta sin väns "obegripliga blunder". Han skriver: "Jag har sagt till Eccarius privat att inte bry sig om skitsnacket ... Eccarius var väldigt sjuk, och det är det som är skulden till dumheterna." (Marx, "Brev till Engels", 25 februari 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 84.) I efterhand är det uppenbart att Eccarius hade inlett sitt sätt att (speciellt när han fick betalt) skriva vad mottagarna av artikeln än ville höra eller åtminstone inget som förargade dem.

34 Engels, "Brev till Marx", 3 maj 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 114.

35 Collins & Abramsky, *op cit*, s 62.

36 Marx, "Brev till Engels", 24 juni 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 126.

37 Marx, "Brev till Engels", 10 februari, 24 mars, 2 april 1866, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 175, 194, 197; Collins & Abramsky, *op cit*, s 67, 306.

38 Marx, "Brev till Engels", 2 april 1866, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 197 f.

cerades i *Commonwealth* och sedan som en broschyr i Tyskland.³⁹ Studien ”skrevs med mycket hjälp och handledning från Marx”, berättade Engels senare, och ”hela sidor” i slutet skrevs av Marx själv, i synnerhet de mer teoretiska styckena.⁴⁰ Marx’ hjälp var hemlig. Eccarius inhöstade givetvis en avsevärd respekt.⁴¹

I Generalrådet betalade sig Marx’ fortsatta stöd till Eccarius för den sistnämnda. I juli 1867 utnämndes Eccarius till generalsekreterare. Även hans litterära ambitioner blomstrade: själva *Times* använde honom som korrespondent för att rapportera från Internationalens kongress i Lausanne. Marx biföll kraftigt, för han förväntade sig att Eccarius’ noggrant formulerade rapporter skulle bli bra publicitet för Internationalen (vilket de verkligen blev).⁴²

Dessutom drog Eccarius rapporter till *Times* vanära över Internationalens kretsar genom sitt plumpa förlöjligande av speciellt den franska (proudhonistiska) delegationen. Till Marx hävdade Eccarius att *Times* hade skrivit om hans artikel, och Marx svalde detta påstående med hull och hår. ”*Times* stryker på ett skamligt sätt i Eccarius’ artiklar”, berättade Marx ilsket för Engels. Han (Eccarius) borde ha insett att de ”borgerliga redaktörerna” skulle utnyttja hans ”skämtsamma” syftningar på fransmännen för att göra narr av Internationalen. Men (anbefallde Marx Engels) vi måste hemlighålla Eccarius’ författarskap, ty ”det sätt på vilket de redigerade hans berättelser skulle kunna göra honom stor skada.” Problemet med denna arbetarförfattare, beklagade sig Marx, var en brist på ”diplomatisk skicklighet”.⁴³ Men det gick inte att hålla Eccarius’ författarskap hemligt (jag miss-tänker att Eccarius inte gjorde det). Peter Fox angrep Eccarius’ rapporter i Generalrådet, och det var bara tack vare Marx’ energiska försvar och motangrepp som Eccarius kom undan.⁴⁴ Som Collins och Abramsky sammanfattar det hela: ”Ingalunda för sista gången försvarade Marx Eccarius mot dennes engelska kritiker och affären dog bort.” I ett brev till Engels om sin energiska kamp för att rädda Eccarius’ skinn la Marx icke desto mindre till: ”Men under diskussionen fick Eccarius ändå en rejäl överhalning.”⁴⁵ Han hoppades att det skulle bli en lärdom.

Till och med när Marx gjorde detta kände han till att Eccarius strax innan hade lurat Marx själv på ett liknande sätt. Det var i en rapport som Eccarius hade skrivit åt *Bee-Hive* om en diskussion i Generalrådet om fredskongressen i Genève. Marx hade hållit ett viktigt halv timme långt tal. Men Eccarius’ rapport avfärdade det med ”ett par fraser” (skrev Marx till Engels).⁴⁶ Vi kommer att få se vad detta betecknade angående Eccarius, men vid den tidpunkten verkade det bara vara ännu ett oförklarligt misstag.

Ett år senare rev Eccarius’ kongressrapporter till *Times* upp en våldsam storm, genom en så genomskinligt självgod plumphet att de på ett tydligt sätt avslöjade hans karaktär. Medan anklagelserna haglade skickade Marx en lugn sammanfattning av anklagelserna mot Eccarius (samtliga sanna) till

39 Eccarius, *Eines Arbeiters Widerlegung der national-ökonomischen Lehren John Stuart Mill*, Berlin: Verlag A Eichhof 1869.

40 Engels, ”Brev till Schlüter”, 7 december 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 408. Det gäller troligen både artikelserien i *Commonwealth* och den tyska broschyren. Jmfr Marx’ hänvisning till ”hans kritik av Mill” (med hans meningsfullt understruket), i Marx, ”Brev till Engels”, 27 juni 1867, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 316. [Ej i svenska översättningen på marxists.org – öa.] För anmärkningar om och en sammanfattning av Eccarius’ verk, se Herrmann, *Der Kampf von Karl Marx um eine revolutionäre Gewerkschaftspolitik in der I Internationale 1864 bis 1868*, Berlin: Verlag Tribüne 1968, s 154-158. Men Herrmann misstolkar Marx’ fras ”moin Mill”, s 154.

41 Se Marx, ”Brev till Engels”, 27 juni 1867, Marx/Engels, *Werke*, s 316, för hur mycket comtisterna imponerades av Eccarius’ verk.

42 Marx, ”Brev till Engels”, 31 augusti 1867, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 333.

43 Marx, ”Brev till Engels”, 7, 11, 12 september 1867, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 340, 344, 346.

44 Marx, ”Brev till Engels”, 4, 9 oktober 1867, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 354, 358. Jmfr *The General Council...*, 1866-1868, s 166 f.

45 Collins & Abramsky, *op cit*, s 130 f; Marx, ”Brev till Engels”, 9 oktober 1867, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 358.

46 Marx, ”Brev till Engels”, 4 september 1867, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 337 f.

Engels:

Han [Eccarius] *deltog knappt* i kongressen, och efteråt presenterade han sig i *Times* som den ledande tänkaren. Han lade beslag på *Generalrådets förslag* som sin privata egendom, och likaså applåderna som tilldelades dem som om de riktades till honom. Han hemlighöll så långt det gick *de andras* tal, och för att smickra *Times* förfälskade han Duponts slutanförande. Lessner klagar också på att när han (Lessner) läste stycken ur min bok [*Kapitalet*] så höll Eccarius tyst om detta faktum i *Times*. Dessutom tog han med resolutionen om boken [som rekommenderade *Kapitalet* till arbetare] i sina rapporter först efter hårda påtryckningar. Slutligen förvanskade han den tyska resolutionen om kriget ...⁴⁷

Den enda frågan var vad man skulle göra med honom. Ilscan var utbredd. Marx informerade Engels: "Jag ska försöka skydda Eccarius mot 'avgörande' åtgärder, men den här gången kan jag inte stå upp för honom lika ensidigt som förra året ..."⁴⁸ När stormen brakade loss över Eccarius informerar oss protokollet (som Eccarius i egenskap av generalsekreterare försökte tysta ned) att hans enda försvar var att "det var ett misstag på grund av att han var så väldigt förvirrad." Lafargue svarade rent ut att han inte trodde på det. Men man kan i protokollet notera att Marx sedan föreslog att man skulle gå vidare, och mötet släppte ämnet.⁴⁹ Som han hade antytt försökte Marx ingripa åt stackars Eccarius utan att försvara vad han hade gjort.

Marx kunde inte undgå att förstå hur Eccarius hade försökt lura honom (Marx) personligen och vad han höll på med. Han hoppades att stackars Eccarius skulle bättra sig och hans begåvning räddas. För en gemensam vän öppnade han hjärtat och förklarade varför Eccarius mer än en gång medvetet hade låtit bli att nämna *Kapitalet*:

Eccarius, som annars är väldigt klok men på samma gång väldigt ambitiös, har både i *Commonwealth* och vid andra tillfällen *medvetet undvikit* att nämna den. Han gillar att lägga beslag på mitt teoretiska arbete åt *sig själv*.* I sitt tal om maskinerifrågan vid kongressen i Bryssel talade Lessner om *min bok*. *Daily News*' korrespondent rapporterade det. I sin rapport om kongressmötena till *Times* hemlighöll Eccarius det. Hans förehavanden är så mycket larvigare eftersom han inte bara har sin kunskap att tacka mig för, utan också sin post som generalsekreterare i Generalrådet. Jag var den enda som stödde honom mot angreppen från engelsmännen och fransmännen (även i *Commonwealth*). Han litar till de erfarenheter han har gått igenom för att se till att jag bara håller mina ögon på saken och blundar för personliga dumheter!⁵⁰

På ett annat ställe tillade Marx: "Hans egoism behöver en knuff [slag] för att visa honom tillrätta."⁵¹ Man skulle tro att Marx vid den här tiden skulle ha gett upp om stackars Eccarius. Tvärtom kommer vi att se hur han fortsätter att fösa fram Eccarius till nya poster!

Hursomhelst har deras förhållande pågått i mer än två decennier, och vårt omänskliga monster (Marx) har ännu inte förmått sig att inse sanningen om Eccarius, än mindre kränka honom med överlägset förakt och ringaktning.

Vi får en aning om Eccarius' sätt mot Marx i ett annat brev från Marx ungefär vid den här tiden,

47 Marx, "Brev till Engels", 16 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 150 f; se även Engels' kommentar, 18 september 1868, *ibid*, s 153.

48 Marx, "Brev till Engels", 19 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 155.

49 *The General Council...*, 1868-1870, s 35.

* Collins och Abramsky föreslår förklaringen att "även om Eccarius betraktade Marx som sin intellektuella ledare, så var han svartsjuk på honom." (Collins & Abramsky, *op cit*, s 148.) Kanske de menar *avundsjuk*. En mindre psykologisk faktor var inblandad: det konkreta värdet för Eccarius att sudda ut allmänhetens kunskap om *Kapitalet* var att han, vilket han också gjorde, kunde använda dess teoretiska innehåll i sina egna artiklar utan att erkänna det.

50 Marx, "Brev till Meyer", 14 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 561.

51 Marx, "Brev till Jung", 14 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 562.

återigen till en gemensam vän. Någon (fullt möjligt Eccarius själv) spred rykten om en splittring mellan honom och Marx. Det är ett missförstånd, skrev Marx:

... tvärtom har jag *hittills* försvarat honom mot engelsmännens angrepp, etc. Men *han* – hans förmätna och ofta inskränkta egoism som kanske har uppstått som ett resultat av hans omständigheter – begår då och då obehagliga dumheter. Oftast bryr jag mig inte om dem. I undantagsfall brister mitt tålamod. Då ger jag honom en avhyvling, och sedan är allt bra igen till nästa gång. Nu är den stackaren väldigt sjuk, och han utnyttjar alltid de tillfällena för att säga sitt *pater peccavi* [Fader, jag har syndat].⁵²

I själva verket var Marx fortfarande orimligt mild mot den stackaren. I ett brev till sin vän dr Kugelmann om arbetarfilosofen Dietzgen, tog Marx tillfället i akt att prisa – Eccarius. ”Jag har alltid haft ett hum om att han [Dietzgen] ’inte var en arbetare som Eccarius’”, skrev han.⁵³ För övrigt får vi under 1869 höra att han fortfarande hjälper Eccarius ekonomiskt ur egen ficka.⁵⁴

Även om Eccarius fortfarande arbetade för *Times* (som, erfar vi, ”berömde honom stort och gav honom lukrativa erbjudanden”⁵⁵) så ledde hans rapporter från kongressen i Basel inte till några nya skandaler. Marx avhyvlingar hade uppenbarligen haft effekt. Men vi måste dröja vid en ny skildring av Eccarius’ gränslösa egoism i arbete: vid kongressen (berättade Lessner för Marx) gick han runt och frågade varenda utlänning om de hade hört talas om Eccarius!⁵⁶ Den ambitiöse mannens egoism var så enorm och så ohöljd att den i en annan miljö kunde ha betraktats som enbart en besynnerlighet.

När det inte bröt ut någon storm kring Eccarius på ett tag återgick Marx till sin tidigare linje att samarbeta med honom och hjälpa honom. När ett annat av Internationalens projekt, Jord- och arbetarförbundet (för nationalisering av jord), startades i oktober 1869 utsågs Eccarius till en av de gemensamma sekreterarna – ett betalt arbete,⁵⁷ följaktligen en eftertraktad befattning som bara Marx kunde ha skaffat honom. Det framgår klart av brevväxlingen mellan Marx och Engels att Marx samarbetade med honom lika nära som någonsin.⁵⁸ Och detta fortsatte i ytterligare två år. Så sent som i november 1871, när Internationalen körde fast i ett träsk av fraktionell krigföring och Eccarius redan nästan synligt var på väg till fraktionen som hatade Marx, övertalade Marx fortfarande Generalrådet att utse Eccarius till sekreterare för USA – en ställning som han genast började utnyttja för att baktala både Marx och Generalrådet.

Men vid den här tidpunkten är de ämnen vi tagit itu med – Avineris tes eller saga om monstret Marx – inte längre relevanta. Inom några månader, när Internationalen föll sönder politiskt, gick Eccarius formellt och medvetet över till den engelska fackliga byråkratins sida, medan denna gick över till en borgerlig politik som det liberala partiets koalition mellan liberaler och Labour. Bland hans övergångsriter ingick att hetsa Generalrådets fiender mot det och under en kort period gå till sängs med anarkisterna i en rest av Internationalen som bara förenades av ett gemensamt motstånd mot en självständig arbetarpolitik. Det var inte förakt och nedlåtenhet som Marx då kunde ha uttryckt om denna stackare som blivit överlöpare, utan snarare ursinnigt fördömande av honom som en simpel avhoppare, lymmel och förrädare.

52 Marx, ”Brev till Meyer & Vogt”, 28 oktober 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 574.

53 Marx, ”Brev till Kugelmann”, 12 december 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 582.

54 Marx, ”Brev till Engels”, 21 maj 1869, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 320.

55 Marx, ”Brev till Engels”, 23 september 1868, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 160.

56 Collins & Abramsky, *op cit*, fotnot s 149, som citerar *Baselski Kongress Pervovo Internationala, 1869*, Moskva 1934, s 147.

57 Marx, ”Brev till Engels”, 30 oktober 1869, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s381; Collins & Abramsky, *op cit*, s 165.

58 Marx, ”Brev till Engels”, 26 november 1869, Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 405; Engels, ”Brev till Marx”, 22 februari 1870, *ibid*, s 452.

En enda viktig händelse behöver grävas upp från glömskan: den tidpunkt då Eccarius bröt med Marx. Ja, det var Eccarius som bestämde sig för att demonstrativt sparka Marx i ansiktet, genom att skicka honom en brysk not där han tilltalar honom ”Dear Sir”, och skriver på engelska, det vill säga som en främling. Det var redan i maj 1872 och Eccarius var sedan länge förlorad. Men Marx hade inte givit upp hoppet om honom. När monstret Marx fick detta ”kärleksbrev” från Eccarius skickade han omedelbart ett brev och bönföll honom att inte vara dum utan glömma bort alltihop!

Du verkar ha blivit dum [skrev Marx], och eftersom jag för tillfället fortfarande anser detta ditt anfall vara övergående, så låt mig för närvarande inte tilltala dig varken som Sir, eller Herr, eller Domine, och skriva till dig på tyska istället för engelska.

Vårt monster påminde sedan Eccarius om hur han hade försvarat honom under årtal, och sa helt riktigt att ”allt det käbbel som jag har haft med engelsmännen [i Generalrådet], ända från Internationalens grundande till den senaste konferensen, helt enkelt har haft sitt ursprung i att jag alltid har tagit ställning för dig ...” Han gick igenom några av fallen. ”Men du verkar tro att när du gör misstag så måste folk ge dig komplimanger istället för att säga sanningen till dig som alla andra.” Orimligt nog slutar brevet så här:

Slutligen ger jag dig ett gott råd. Tro inte att dina gamla personliga och partivänner är och förblir mindre förtjusta i dig bara för att de anser det vara sin plikt att ta itu med dina hugskott [nyckfulla stämningar]. Och inbilla dig tvärtom inte att den lilla klick engelsmän som utnyttjar dig för vissa syften är dina vänner. Om jag vill skulle jag kunna bevisa motsatsen. Och med detta, *salut*. Min födelsedag är i övermorgon, och jag skulle inte vilja uppnå den med den obehagliga övertygelsen att jag har förlorat en av mina äldsta vänner och anhängare. – *Salut fraternel!*⁵⁹

Uppenbarligen svarade Eccarius inte ens på denna vädjan.⁶⁰ Han basunerade däremot ut brytningen med sin mentor. Vi vet att han skrev till Wilhelm Liebknecht i Tyskland. Av hans brev drog Liebknecht slutsatsen att Eccarius hade blivit galen, och skrev till Jenny Marx för att få information. Jenny svarade att hon hade bett Engels att svara i hennes ställe om ”de smutsiga förehavanden och skändligheter som jag inte kan tänka på utan avsmak, och inte kan återge tillräckligt lugnt och kyligt.” Engels’ långa brev sammanfattade till största delen den senaste periodens händelser, vars bloddrypande detaljer vi har besparat läsaren. Det är en väldigt saklig redogörelse, som slutar med åsikten att Eccarius’ problem var att han försökte omvandla Internationalen till en ”mjölkko åt sig själv och trampa på alla andra överväganden.” Om (skrev han) Liebknecht skulle skriva till Generalrådets andra medarbetare från kontinenten – Lochner, Lessner, Pfänder, Frankel – ”så kommer du knappast att få ett så kyligt och lidelsefritt svar som mitt.”⁶¹ Men Engels hade ju inte skött Eccarius i flera år när han hade varit sjuk, som Jenny hade, och inte heller hade han sett Eccarius i verksamhet på nära håll, som dennes kollegor i Generalrådet hade.

Tyvärr hade inte Eccarius vad som krävdes för att dra fördel av sin brytning med allt som någonsin hade gjort hans liv meningsfullt. 1877 avskedades han av *Times* eftersom han inte hade något mer att ge dem.⁶² Nu var han en urklämd citron. Han dog 1889. Postumt har denna stackars sate, som längtade efter att erkännas som den internationella socialismens ledare och teoretiker, fått ett grymt slag: när den österrikiska regeringens arkiv öppnades efter habsburgarnas fall 1918, tillkännagavs

59 Marx, ”Brev till Eccarius”, 3 maj 1872, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 453 f.

60 Collins & Abramsky, *op cit*, s 250.

61 Jenny Marx, ”Brev till Liebknecht”, 26 maj 1872, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 702; Engels, ”Brev till Liebknecht”, *ibid*, s 472-475 (hela brevet är en värdefull sammanfattning, mina citat är från s 475.)

62 Nyheten framförs barskt i Marx, ”Brev till Sorge”, 27 september 1877, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 296 [ej i svenska utdraget på marxists.org – öa].

det i den österrikiska socialistiska pressen att Eccarius hade varit spion och givit den österrikiska regeringen konfidentiell information om Internationalen. Collins och Abramsky, som redogör för detta, förklarar att anklagelsen möjligtvis var ett missförstånd, att den kunde ha berott på att Eccarius skrev rapporter åt och fick betalt av en österrikisk redaktör som verkligen var polisspion, och att anklagelsen måste anses vara obevisad, och väntar på avgörande efter en undersökning av de österrikiska polisarkiven.⁶³

* * *

Låt oss nu påminna oss hur den sofistikerade marxologin – med hjälp av ”dokument” – har visat att Marx hade en skeptisk inställning till proletariatet. För definitionen av *sofistikerad* hänvisas läsaren enbart till en god ordbok.

Historien om Marx’ förhoppningar om Eccarius illustrerar i själva verket något helt annat, som är ganska viktigt. Marx gav Eccarius så mycket stöd därför att skraddaren kunde bli, och verkligen blev, en första klassens *arbetarintellektuell* (för att använda en senare beteckning). Hur viktiga Marx ansåg att sådana proletära kadrer var har vi slagit fast på andra ställen i denna bok: det kunde avlägsna eller minska behovet av borgerliga intellektuella i rörelsen. Precis som Wilhelm Wolff värderades Eccarius så högt därför att hans framgångar visade att proletärer så småningom skulle kunna utföra de arbeten som hade en benägenhet att tas om hand av ”bildade” borgare, vars nedbrytande roll Marx och Engels ofta hade fördömt. Kort sagt visar fakta om historien om Marx och Eccarius raka motsatsen till de icke dokumenterade antydningar som är så populära bland marxologer.

63 Collins & Abramsky, *op cit*, s 308 f.

Specialnot I. Weitling-myten: proletärer med valkiga händer mot intellektuella

(Not till kapitel 18, sid 372.)

Den marxologiska tradition som framställer Marx som en auktoritär person har en undertradition, enligt vilken han representerade de intellektuellas strävan att härska över arbetarna. För det går inte att förneka att han själv var intellektuell (enligt åtskilliga definitioner av det begreppet) och dessutom som alla vet av borgerligt ursprung. Och det har bevisats att han inte hade några hämningar mot att behandla till och med intygade proletärer med vanvördnad. Hans i detta sammanhang värsta för syndelse anses ibland vara hans sammandrabbning med Wilhelm Weitling i Bryssel 1846.*

Scenariot låter så här. Å ena sidan har vi Weitling, den då mest kända personen i den tyska kommunismens eller socialismens just flygfärdiga kretsar – i en del marxologiska verk högtidligt omnämnd som en ”boren proletär”. Å andra sidan har vi den borgerlige intellektuelle Marx, biträdd av Manchesterkapitalisten Engels, som båda 1846 var upptagna med att ta över den kommunistiska rörelsen. Det var en ytterst djärv plan, eftersom det ännu inte existerade någon sådan rörelse. Vid ett storslaget möte den 30 mars 1846 besegrar den Intellektuelle den stackars Proletären i en debatt och tar kontrollen – över något – och skildrar på detta dramatiska sätt de Intellektuellas Diktatur över proletariatet.

Det är en rörande historia, men fakta är ännu intressantare. För att komma fram till dem måste några ovidkommande anmärkningar undanskaffas.

1. Det handlade inte om något beslutsfattande möte. Det var en diskussion som samlade medlemmar ur Kommunistiska korrespondenskommittén, som var Marx’ skapelse. Weitling hade bott i London, där han var på väg att förlora sitt inflytande. På vägen tillbaka till kontinenten stannade han till i Bryssel, där han inbjöds att diskutera sina åsikter hemma hos Marx. Det var inte frågan om att rösta på något – och det var utöver huvudpersonerna bara en handfull andra närvarande. Det främsta skälet till att detta kvällsmöte är välkänt är att en rysk besökare vid namn P V Annenkov råkade vara där, och 1880 gav han ut en redogörelse för det i sina memoarer. Det är förvisso tveksamt om Annenkov helt och hållet förstod vad som pågick, eller om hans minne var färskt ett tredjedels sekel senare, men lyckligtvis hänger inget på hans osäkerhet.

2. Det var inget problem att bekämpa Weitlings inflytande inom rörelsen, även om det givetvis var nödvändigt att göra det. Vid den här tidpunkten hade Weitling *redan* förlorat stödet från större delen av kretsen av tyska kommunister utomlands, De rättfärdigas förbund i London (som inom kort skulle bli Kommunistiska förbundet), och han låg inte bra till bland personerna kring Marx i Bryssel. Under de föregående två åren, medan Weitling var i England utan någon Marx som kunde besegra honom i en debatt, hade han på egen hand lyckats övertyga Londongruppen att han var passé.¹

3. Som hans sympatiskt inställda levnadstecknare Wittke beskriver utförligt hade Weitling vid den här tidpunkten blivit ”alltmer psykopatisk”. Hans mentalt störda tillstånd, eller åtminstone yttringar-

* Se till exempel L S Feuers *Marx and the Intellectuals* om den ”arbetarintellektuelle” Weitling: ”till en början var Marx begestrad över honom, men senare drev han med sina dialektiska vapen ut honom från den kommunistiska rörelsen. De politiska intellektuellas herravälde över arbetarna hade blivit befäst.” (Feuer, *Marx and the Intellectuals*, Garden City: Anchor Books, 1969, s 211.) Så där utan vidare. (Weitling ”drevs” inte ut från någonting, med eller utan dialektiska vapen.)

1 Wittke, *The Utopian Communist...*, s 101-104. McLellan, *Karl Marx: his life and thought*, London: Macmillan 1969, s 155.

na av det, hade startat i fängelset 1843-1844.²

4. Vad det nu kan vara värt (lite), så låt oss föra till protokollet att Weitling inte var någon proletär, boren eller ej, utan hade börjat som en för tiden typisk gilleshantverkare. Han var utomäktenskaplig son till en fransk officer och ett tyskt hembiträde, och kom i lära hos en skraddare och gick via skrået och blev skraddargesäll och så småningom välbetald skraddare av modekläder för damer, senare självständig hantverkare, och slutligen affärsman i liten skala på väg att gå i konkurs.³ Mycket viktigare är detta: till skillnad från andra hantverkare som blev kommunister, förblev Weitling helt främmande inför proletariatets förhållanden. Levnadstecknaren Wittke, en ståndaktig antimarxist som vanligtvis inte vill ha med klassanalyser att göra, sammanfattar hans inställning så här: "Weitling skrev med yrkesmannens, hantverkarens och småborgarens raseri och glöd, de som började lösas upp under inverkan från storindustrin och kämpade för att befria sig från krafter som pressade ner dem i proletariatet." Att Weitlings sinne *fruktade* att stiga ner i det "obildade stadsproletariatets" avgrund upprepas av hans levnadstecknare i ännu större detalj senare.⁴ Under diskussionen den 30 mars formulerade Marx det helt riktigt när han angrep hans "hantverkarkommunism", och på så sätt särskiljde weitlingismen i klasstermer.⁵

5. Vid mötet den 30 mars var Weitling den mest kända intellektuella stjärnan, och inte en stackars arbetare. Även om han nu var på väg neråt, var han fortfarande en internationellt känd författare, redaktör, journalist och föreläste på minst tre språk, med nästan ett decenniums berömmelse bakom sig. Två år tidigare hade Marx, som alldeles nyligen hade blivit omvänd till socialismen, lovordat honom som en "proletär" tänkare, ty det var vad han allmänt betraktades som.⁶ Alla "intellektuella" fördelar fanns på Weitlings sida – utom att han nu inte hade något av intresse att säga till rörelsen.

Det var beteckningen "proletär" som gjorde att Annenkov förvånades av hans utseende. "Skräddaragitatoren Weitling visade sig vara en ljushårig ung man [han var över 37], som bar en elegant långrock och ett kokett kortklippt skägg, och såg mer ut som en resande handelsman än den bistra och förbittrade fanatiker som jag hade antagit att jag skulle träffa."⁷

Efter att ha givit Weitling högsta betyg för sin tidigare påverkan på rörelsen skriver Engels om detta möte i sin artikel om Kommunistiska förbundets historia från 1885: "Men han var inte längre den naive unge skraddargesällen som, förvånad över sin egen talang, försökte få klarhet i hur ett kommunistiskt samhälle skulle se ut. Han var nu den store mannen, förföljd av avundsamma för sin överlägsenhet, som vädrade rivaler, hemliga fiender och fällor överallt – profeten..."⁸ Uppenbarligen misstänkte inte Engels någon sinnessjukdom i klinisk mening ens senare när han skämtade om Weitlings "stora verk (inklusive en ny språklära där dativ avskaffas som ett aristokratiskt påfund)."⁹ Weitlings påfund innefattade en ny teori om jorden som solsystemets centrum och andra egenheter.¹⁰

Men de föregående aspekterna på den marxologiska sagan är ovidkommande eftersom de inte har någon betydelse för den verkliga poängen under händelsen den 30 mars, just utifrån standpunkten om det ytterst fruktade Intellektuellas diktatur. *Bland förgrundsgestalterna vid diskussionen fanns*

2 Wittke, *The Utopian Communist...*, s 85-89.

3 *Ibid*, s 4-11, 309-312.

4 *Ibid*, s 50, 109, Se även sammanfattning på s 53.

5 Weitling citerar detta i sitt brev till Hess, 31 mars 1846, i *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 307.

6 Marx, *Kritiska randanmärkingar till artikeln "Kungen av Preussen och socialreformen"*, på marxists.org. Jmfr band 1, s 84.

7 Annenkov, *The Extraordinary Decade. Literary Memoirs*, University of Michigan Press 1968, s 168.

8 Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org.

9 Engels, "Brev till Bebel", 25 oktober 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 118.

10 Wittke, *The Utopian Communist...*, s 300. Se även s 99 f.

det förvisso en förespråkare av de Intellekтуellas diktatur i det kommunistiska samhället – en som öppet hade förkunnat sin plan ganska detaljerat. Det var Weitling.

Det är oomtvistat. Det handlar inte bara om Weitlings helt öppenhjärtiga förespråkande av en messiansk diktatur och hans konsekvent vildsinta fördömande av demokrati och demokratiska metoder. I sina skrifter utarbetade han en plan för en hierarki av lärda män, vetenskapsmän och tekniker som skulle styra hans kommunistiska samhälle uppifrån och ner i namn av *Intelligenz*. ”För det första”, skrev han, ”antog jag denna princip som tas för självklar i den lärda världen, att filosofin måste ha makten ... Vilka åtgärder ska vidtas ... för att överlämna ledningen över samhällsordningen till kunskapen?” I toppen på samhällets makt placerade han därför en trio Stora Filosofer-vetenskapsmän. Under dem fanns, i slutna led, de som valts ut med hjälp av prov där alla sökande skulle konkurrera, de med lägre förstånd, som bildade olika lärarförsamlingar, och så vidare.¹¹ Det är strukturen till ”hans intellektuell-socialistiska stat” som en historiker har kallat det.¹²

Weitling var ingalunda ensam om att tänka sig en hierarkisk kommunism – praktiskt taget alla utopiker utmärkte sig på detta område. Men inte sedan Platon drömde om Filosof-kungar hade någon så fullständigt riktat in sig på en framtidsvision under de Intellekтуellas diktatur eller något liknande. Detta är alltså den proletariats förkämpe som sagoberättarna har valt för att bemöta de hemliga planerna på de Intellekтуellas diktatur...

Denna hantverksintellektuell var också representant för en grov sorts anti-intellektualism. Denna kombination är inte så bisarr som man kan förmoda.

Enligt Annenkovs redogörelse var det detta som diskussionen exploderade om.* Under sitt första osammanhängande framförande angrep Weitling tanken att man skulle behöva ”komma på nya ekonomiska teorier”, och antydde att det enda som var på sin plats var praktiskt propagandaarbete, eftersom alla nödvändiga teorier och innehållet i propagandan redan hade lösts med hjälp av Weitlings arbete. Annenkov berättar att Marx svarade så här:

Kärnan i hans sarkastiska tal var att man helt enkelt lurade befolkningen om man väckte den utan att ge den fasta och utförligt förklarade grundvalar för sina handlingar. Att ge näring åt så fantastiska förhoppningar som [Weitling] just hade nämnt – konstaterade Marx senare – ledde till syvende och sist enbart till undergång och inte frälsning för de förtryckta. Att, speciellt i Tyskland, vädja till arbetarna utan en noggrann vetenskaplig teori och utan en bestämd lära var detsamma som att tomt och oärligt leka präst, med någon som antas vara en gudabenådad profet på ena sidan och åsnor som lyssnar till honom med gapande munnar på den andra.

I Annenkovs Ryssland, tillade Marx, kanske det fortfarande fanns utrymme för en roll som Weitlings, som kunde förena ”dumma profeter och dumma anhängare”. Men –

I ett civiliserat land som Tyskland, fortsatte Marx och vidareutvecklade sin tanke, klarar sig inte folk utan en bestämd lära, och de har hittills i själva verket bara fört oväsen, orsakat skadliga

11 Sombart, *Socialism and the Social Movement*, s 34; Clark, ”A Neglected Socialist”, i *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, mars 1895, s 82-84; Wittke, *The Utopian Communist...*, s 57-63; Kautsky, *The Dictatorship of the Proletariat*, Manchester: National Labour Press 1920, s 18-21.

12 Clark, *op cit*, s 83.

* Marx' ilska hade väckts tidigare under diskussionen, på ett sätt som inte nämns i Annenkovs redogörelse. Från Weitlings eget brev till Hess vet vi att vår geniale Messias inför den lilla publiken vidhöll att Marx' strömning inte främst motiverades av politiska uppfattningar utan bara av en önskan att lägga vantarna på källorna till rörelsens pengar (källor som bara existerade i Weitlings paranoia fantasi). (Weitling, ”Brev till Hess”, *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 307. Se också Engels, ”Brev till Bebel”, 25 oktober 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 118.) En trevlig motståndare att resonera med. Hess skrev senare, att även om han höll med Weitlings politik mot Marx, så ”är W[eitling], som jag känner sedan länge, en gemen karl med respekt för pengar.” (Hess, *Philosophische und Sozialistische Schriften...*, s 482.)

utbrott och ödelagt själva den sak som de hade tagit sig an.¹³

”Färgen steg på Weitlings bleka kinder”, och ”med en röst som darrade av rörelse” skröt han med sina bedrifter och skrävlade om de tackbrev han hade fått från alla delar av Tyskland (Messias-prägeln), och tillade

att hans anspråkslösa förberedande arbete kanske var viktigare för den stora saken än kritik och kammaranalyser av läror avskilt från den lidande världen och folkets elände. När Marx fick höra dessa sista ord slog han rasande näven i bordet så hårt att lampan på bordet ekade och vacklade. Han hoppade upp från sin stol och sa på samma gång: ”Okunskap har hittills inte hjälpt någon.”*

Om teoretikern om Intelligensens diktatur hånlog åt teoretiskt arbete (kritik och analys) så är paradoxen inte svår att förklara. Det måste finnas en arbetsdelning: det var Profetens uppgift att komma på teorin och de andras uppgift att propagera för den i den lidande världen. I det framtida samhället skulle de stora filosofernas triumvirat inte finna sig i att icke auktoriserade uppkomlingar gjorde intrång på deras privilegier. De Intellekтуellas diktatur skulle inte gå med på någon intellektuell konkurrens.[§]

Samma kombination av intellektuell elitism och en sorts anti-intellektualism uppmärksammades av Engels i ett sent verk, som påminde om 1840-talets tidiga weitlingianska hantverkarkommunism i det fransktalande Schweiz. Vid en tidpunkt då denne sanne Messias själv befann sig i fängelse lurade en ”revolutionär” förtroendemän vid namn Kuhlmann skjortan av sina anhängare.

De som annars var ärkedemokrater och så extremt jämlikhetssträvande att de omhuldade en ingrodd misstänksamhet mot skollärare, journalister och överhuvudtaget alla som inte var kroppsarbetare för att vara ”boklärd” och ute efter att utnyttja dem, de lät sig övertalas av den melodramatiskt utstyrde Kuhlmann att det i den ”nya världen” skulle vara den klokaste av alla, det vill säga Kuhlmann, som skulle leda fördelningen av nöjena, och att lärjungarna redan då, i den gamla världen, borde ge samma ”klokaste av alla” hinkvis med nöjen samtidigt som de själva måste nöja sig med smulorna.¹⁴

Med andra ord: klassolidaritet består av att låta sig utnyttjas av heligförklarade arbetarmessias och inte borgerliga intellektuella. Detta är ett exempel på den ”arbetarpolitik” som under lång tid gav sig ut för att vara vänsterpolitik, men den hade inget med Marx’ proletära socialism att göra.

13 Annenkov, *The Extraordinary Decade...*, s 169.

* *Ibid*, s 170. Det var förvisso inte ämnat att vara en nyskapande aforism: i sin doktorsavhandling hade Marx haft tillfälle att citera Spinozas ”okunskap är inget argument”. (Marx, ”Doctoral Dissertation: Difference Between the Democritean and Epicurean Philosophies of Nature”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 1, s 25.)

§ Wittke framkastar ett annat förslag, och jag citerar det bara därför att han beundrar Weitling: i egenskap av självlärd ”hatade [Weitling] lärda” och ”professorer och doktorer” som han ogillade väldigt mycket och i hemlighet avundades.” (Wittke, *The Utopian Communist...*, s 110, 298.) Kanske. I så fall hade han (efter sitt återtag från Bryssel) många år på sig i Amerika att hata och avundas de professorer som avvisade hans vansinniga astronomiska teorier. Vi kan tillägga att Weitling i Amerika snabbt blev fredlig reformator, bonapartist, grovkornig journalist, proimperalist, misslyckad diktator för en utopisk koloni, antisemit, förespråkare för en stormtruppsliknande organisation av ”blåskjortor”, anhängare till Demokratiska partiet och demokraternas partiorganisation i New York, motståndare till arbetarrörelsen och även till kvinnlig rösträtt, försvarare av dåliga förhållanden på fabrikerna och givetvis motståndare till kommunismen. (*Ibid*, kapitel 9-14, m fl.)

14 Engels, ”On the History of the Early Christianity”, Marx/Engels, *On Religion*, s 313.

Specialnot J. Marx' linje i maj-juni 1848.

(En not till kapitel 8, sid 146.)

I den marxologiska samlingen myter om Marx' linje 1848 är ett av exemplen påståendet att Marx under inledningen av revolutionen och de första månaderna inte brydde sig om att bygga några arbetarorganisationer, utan svängde i denna riktning först i början av 1849 när han lämnade Demokratiska förbundet.* Detta påstående hänger uppenbarligen samman med det liknande påhittet (i Nikolajevskijs och andras fotspår) att NRZ inte var intresserad av arbetarklassens problem och intressen förrän i slutet av 1848 eller början av 1849.¹

Tvärtom kommer vi nu att se att Marx' första intresse, direkt efter revolutionens utbrott i Berlin, var att utvidga och knyta samman arbetarnas organisationer i hela Tyskland.²

Det är, vilket mytologerna inte gör, viktigt att förstå att Marx under hela denna period inte ställde arbetarorganisationerna mot Demokratiska organisationer: enligt hans åsikt kompletterade de varandra, vilket krävde en arbetsdelning av hans anhängare. Detta var i grund och botten faktiskt sant för Marx redan före revolutionen. I Bryssel, där Marx och Engels arbetade när revolutionen bröt ut, hade Marx redan utarbetat en organisationspolitik i två nivåer. Han hade kraftigt bidragit till grundandet av och deltog i att bygga upp två rörelser: både ett Demokratiskt förbund och en arbetarrörelse, den sistnämnda ytterligare uppdelad i en kommunistisk kärngrupp och en frontorganisation, ett brett arbetarnas bildningsförbund. I Bryssel kunde Marx personligen vara aktiv i båda eftersom det ännu inte existerade något tryck från revolutionära händelser. Senare, i Köln, kunde han inte längre vara lika aktiv i båda, men det påverkar inte principen. Hans grupp var aktiv i båda.³

Både i Bryssel före revolutionen och i det revolutionära Köln gjorde Marx' grupp som politisk strömning en arbetsdelning genom att grunda och bygga både en arbetarförening och en Demokratisk klubb. Denna linje hade förebådats i *Kommunistiska manifestet*. Men frågan om vem som ska bygga när beror inte bara på politik eller teorier: det var också en praktisk fråga, en fråga om hur mycket som var möjligt på ett eller annat område i ett givet ögonblick.

När revolutionen bröt ut i Paris i februari, och den efterföljande utvisningen av Marx från Belgien, flyttades Kommunistiska förbundets ledande kommitté till Paris, som var revolutionens centrum. I detta sammanhang och i detta kritiska läge beslutades att Marx skulle få "fullständigt oinskränkt makt" att leda organisationens arbete.⁴ Från 4 mars till slutet av månaden hade alltså Marx direkt

* Denna nu fast förankrade myt gynnades tidigt av missuppfattningarna om Marx' linje, inte bara bland bernsteinska historiker utan också i G Mayers biografi om Engels och Mehrings biografi om Marx. (Vad gäller Mehring, se hans *Karl Marx - hans livs historia. Del 1*, på marxistarkiv.se, s 104 ff. Vad gäller Meyer, se referenser i Schmidt, "Der Bund der Kommunisten und die Versuche einer Zentralisierung der deutschen Arbeitervereine im April und Mai 1848", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, Berlin, årgång 9, häfte 3, 1961, fotnot s 578. Schmidt hänvisar till första upplagan av Meyers biografi. Vad gäller bernsteinianen Max Quarck och andra, se Schmidt, *op cit*, s 578-580.) I Mehrings fall är det bara ett exempel av många på hans oförmåga att förstå Marx' politiska tänkande. Historikern Oscar Hammen är ett undantag på senare tid – troligen på grund av att han är historiker, inte marxolog. Just i samband med den period som diskuteras konstaterar Hammens ganska kraftfullt att "Marx och Engels insåg vikten av att täcka Tyskland med ett nätverk av arbetarföreningar som en avgörande länk i sin strategi med en Demokratisk front", och han gör en sammanfattning av Marx' ansträngningar på detta område 1849. (Hammen, *The Red '48ers...*, s 216. Jmf också s 241. För 1849 se s 375-380.

1 Detta påhitt diskuteras i kapitel 8, avdelning 5.

2 Till största delen grundar sig denna specialnot på information i Schmidt, "Der Bund der Kommunisten und..." och i Hammen, *The Red '48ers...*, s 216-218. Uttalanden som inte tillskrivits någon annanstans kan återfinnas där. Se även Dowe, *Aktion und Organisation*, Hanover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen 1970, s 140-142.

3 Brysselperioden och Marx' organisatoriska politik i allmänhet kommer att diskuteras i band 3 av KMR.

4 Kommunistiska förbundets centralkommitté, "Beslut 3 mars 1848", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 651.

ansvar för förbundets arbete. I mitten av månaden spred sig revolutionen till Österrike och Tyskland. Det förberedande uppehållet i Paris – de tyska emigranternas viktigaste centrum⁵ – var nödvändigt för att mobilisera de tyska emigranter som Förbundet hade inflytande över för att de på ett organiserat sätt skulle återvända till Tyskland. Perioden utnyttjades av Marx både för att organisera tyskarna i Paris och även skicka organisatörer i förväg till Tyskland.

För det första: om organisationen i Paris. Kommunistiska förbundets fyra sektioner i Paris befästes. Vid ett möte med den ledande kommittén den 8 mars var den viktigaste punkten på dagordningen att omedelbart bilda en Tysk arbetarklubb, en öppen och offentlig organisation för arbetarmedlemmar som var bredare än Förbundet själv.* Marx utsågs att skriva utkast till stadgar, och han lade fram detta utkast inför ett annat möte som hölls nästa dag: så bråttom var det med denna åtgärd.⁶

Hur var det med en Demokratisk förening av tyska emigranter? Det hade redan bildats en i Paris, och dess inflytande var skadligt. Den leddes av Bornstedt och Herwegh och intog en borgerligt republikansk politisk ståndpunkt, och ännu värre var att den främst sysslade med att organisera en äventyrlig ”Tysk legion” som skulle invadera hemlandet och ta med sig revolutionen på sina bajonetter, finansierad med franskt guld.⁷ För Marx och Kommunistiska förbundet var detta lika politiskt fel som det var ett skämt militärt. En av orsakerna till att Tyska arbetarklubben behövdes så snabbt var för att mobilisera tyskarna i Paris för en helt annan linje, mot det Demokratiska förbundet. Kort sagt var Marx under denna första (Paris-) period tvungen att organisera en arbetarförening *mot* det existerande Demokratiska förbundet. Det kunde bara vara någon vits att hjälpa ett tyskt Demokratiskt förbund i Paris om det fanns element där som var sympatiskt inställda men ovilliga att organisera sig i en arbetargrupp. Men det är en akademisk fråga eftersom personer som Bornstedt-Herwegh hade lagt beslag på den demokratiska nischen.

Under de rådande omständigheterna gjorde Marx avsevärda ansträngningar för att, via brevväxling och i den tyska och franska pressen, klargöra att arbetarklubben inte hade något med Demokratiska förbundet och dess planer på en Tysk legion att göra. Den längsta förklaringen, som skrevs åt Marx av hans fru, skickades till Weydemeyer i Tyskland, och han ombads sprida denna information i sin tidning och till så många tyska tidningar som möjligt.⁸ Marx och Förbundets kommitté utfärdade ett uttalande på franska till pressen i Paris, utefter samma linjer.⁹

I motsats till detta hade Marx som mål att få tyska revolutionärer i Paris att resa hem utan större gester men med band mellan sig (företrädesvis via Kommunistiska förbundet), vilket skulle underlätta deras organiserade verksamhet när de väl kom med i rörelsen hemma. Förbundet fick faktiskt tre- eller fyrahundra att återvända till Tyskland under sitt beskydd.¹⁰ Vad beträffar denna linje var det organisatoriska programmet att i så stor utsträckning som möjligt upprätta arbetarföreningar och snabbt förena dem i en nationell organisation. Detta inleddes av Kommunistiska förbundet i Paris under Marx’ ledning. Det politiska programmet för denna satsning formulerades mellan 21-29 mars i form av ”Det tyska kommunistpartiets [sjutton] krav”, vars innehåll redan har diskuterats i kapitel

5 Angående Paris som centrum för de tyska emigranterna, se *KMR*, band 1, s 83.

* När Engels 1884 skrev ett utkast till Kommunistiska förbundets historia, skrev han: ”Vi grundade en tysk arbetarförening...” och menade Tyska arbetarklubben. (Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org.) Men poängen med arbetarklubben som grundades av kommunisterna var att den *inte* var ännu en ”kommunistisk klubb”. Det är inte det enda fall där Engels, när han tittar tillbaka i efterhand, glömmer politikens nyanser.

6 Kommunistiska förbundet, Pariskretsen, ”Protokoll 8 mars 1848”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 654 f; ”Protokoll 9 mars 1848”, *ibid*, s 656 f.

7 Angående Tyska legionen, se Nicolaievsky & Maenchen-Helfen, *op cit*, s 148-154; McLellan, *op cit*, s 192 f.

8 Jenny Marx, ”Brev till Weydemeyer” 16 mars 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 604. För ett annat av Marx’ uttalanden, se Marx/Engels, ”Brev till Bornstedt”, 1 april 1848, *ibid*, s 479.

9 Marx/Engels, ”Statement against German Democratic Society”, *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 747.

10 Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org.

7.¹¹ Det publicerades som flygblad i slutet av månaden, gavs ut på nytt i ett antal tyska tidningar och användes allmänt av Kommunistiska förbundets organisatörer och av Marx' grupp i Köln.* För vårt nuvarande syfte behöver vi bara påminna om att betoningen låg på krav som var av intresse för arbetarna och bönderna, och för det andra den Demokratiska alliansens småborgerliga del.

Med dessa mål skickade Kommunistiska förbundet under Marx ett antal organisatörer i förväg till Tyskland som sändebud. Karl Wallau skickades tillbaka till sin hemstad Mainz, innan slutet av mars. Wallau var medlem i Förbundets centralkommitté som redan hade arbetat nära Marx i Bryssel, som ordförande för den tyska arbetarföreningen i den staden. För Marx var han ett perfekt sändebud. Tillsammans med Adolph Cluss och andra grundade han omgående en arbetarförening i Mainz. Marx' nära kollega och vän Wilhelm Wolff¹² kom dit den 3 april och hjälpte de i Mainz att skriva en appell till andra städer. Mainzappellen, som publicerades 5 april, uppmanade till bildande av arbetarföreningar i hela Tyskland, med gruppen i Mainz som ett tillfälligt centrum för att ta emot svar, preliminärt för att bilda en verkligt landsomfattande organisation och centralkommitté.

Den 8 april stannade Marx och Engels, som var på väg från Paris till Köln, till i Mainz under några dagar och gick igenom dessa planer med Wallau och aktivister från Mainz.¹³ Bland de planer som diskuterades fanns utan tvivel att sprida appellen från Mainz för att bilda arbetarföreningar. Den trycktes i vida kretsar, huvudsakligen i tidningar i västra och södra Tyskland. Den skickades i flygbladsform till arbetarorganisationer över hela landet. När Kommunistiska förbundets organisatörer

11 Kapitel 7, s 137 f.

* Låt oss här avfärda en myt som har upprepats i det ena marxologiska verket efter det andra, att Marx och Engels inte använde de sjutton kraven offentligt. Denna saga grundar sig på ett citat ur en mening från ett av Engels brev till Barmen, utan att förstå vad Engels skriver om. Tagen ur sitt sammanhang lyder meningen så här: "Om ett enda exemplar skulle spridas här, så skulle allt vara förlorat för oss." Sammanhanget var Engels' resa i mitten av april till sin hemstad Barmen för att samla ihop pengar till *Neue Rheinische Zeitung* genom att sälja aktier – förhoppningsvis till sina släktingar, familj och gamla vänner som en gång hade varit sympatiskt inställda till radikalt tal. Således var uppdraget i första hand ekonomiskt, även om han också höll utlik efter rekryter till Kommunistiska förbundet. (För en bakgrund till Engels' besök till Barmen finns den bästa redogörelsen i Gemkow, *Frederick Engels: a biography*, Dresden: Verlag Zeit im Bild 1972, s 165-167.) Utifrån hans brevväxling är det uppenbart att besöket hemma var ytterst deprimerande, och var och en som vill psykologisera om Engels' förhållande till sin fromma ockrande pappa är välkommen att använda detta material, på villkor att man inser att det inte har något att göra med den linje som Marx faktiskt följde. Engels hade i själva verket hoppats att hans far skulle köpa några aktier. Det omnämns också i ett brev som Marx skickade till honom i Barmen, där han enträget pressade honom att klämma åt den gamle mannen och andra bekanta. (Marx, "Brev till Engels", före 25 april 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 125 f.) Men Engels hade bara dåliga nyheter att rapportera: hans far tyckte att till och med den borgerliga pressen var samhällsomstörtande, och skulle hellre fylla sin sons medarbetare med kulor snarare än pengar. Alla de tidigare radikala borgare som han hade känt var nu rädda och förtvivlade, arbetarfientliga, ovilliga att diskutera sociala frågor som "provokationer". Engels skrev tillbaka till Köln: "I grund och botten är saken den att till och med dessa radikala borgare ser oss som sina framtida huvudfiender ..." Meningen vi inledde med följer efter detta. Det vill säga det som skulle gå "förlorat" var möjligheten att få pengar till NRZ från dessa före detta progressiva borgare i Barmen. Nästa mening är: "Stämningen bland borgarna är i sanning urusel." (Sedan rapporterar Engels att arbetarna börjar sätta sig i rörelse så smått, och har bildat "koalitioner", men tillägger: "Detta står dock precis i vår väg." Anmärkningen förklaras inte.) Hursomhelst är det detta ekonomiska uppdrag som det gäller. (Engels, "Brev till Marx", 25 april 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 125 f.) I själva verket var det fasligt lite som hämtades ur dessa före detta progressivas fickor. (Engels, "Brev till Marx", *ibid*, s 127.) I slutet av ett brev nämner Engels att "det har uppstått en början till en cirkel i [Kommunistiska] förbundet." (*Ibid*.) Så han skaffade onekligen några rekryter (oidentifierade), men om hans borgerliga vänner kände till detta skulle utan tvekan "allt vara förlorat" dubbelt upp. Inget av detta har något som helst med den mer omfattande användning som de sjutton kraven hade under Marx-gruppens arbete i Köln.

12 För Wolffs nära relationer med Marx, se kapitel 13, avdelning 7.

13 Angående Mainzappellen, se Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 483 för texten. Se även *Karl Marx: Chronik seines Lebens in Einzeldaten*, Marx-Engels-Lenin-institutet i Moskva 1934, s 49; Fedosejev m fl, *Karl Marx: a biography*, Moskva: Progress Publishers 1973, s 161.

passerade Mainz tog de med sig buntar av exemplar som de spred varthelst de reste. Wolff distribuerade till och med exemplar på en ångbåt på Rhen och på ett järnvägståg.

Wolff hade lämnat Mainz den 6:e, strax innan Marx anlände, och fortsatt till Köln. I Köln gav han appellen från Mainz direkt till dr Gottschalk, den filantropiske läkaren som höll på att organisera en ny förening i staden. Kölns arbetarförening grundades den 13:e. Den antog ett ”anförande” som uttryckte sin erkänsla för Mainz’ initiativ, och konstaterade bestämt att ”även vi ... upprättar oss som en arbetarförening efter exemplet i vår systerstad Mainz.” Gottschalk hade *inte* önskat att den nya gruppen skulle bli en arbetarförening. Som vi har sett¹⁴ ville han betecknande nog att gruppen i Köln istället skulle kalla sig en ”Demokratiskt socialistisk klubb”. Hans förslag förkastades, vilket visar att hans politik underförstått förkastades redan innan hans personliga popularitet började minska. Hänvisningen till exemplet i Mainz – det vill säga till Marx’ organisatoriska linje – måste ha med den upprättade organisationens öppna klasskaraktär att göra.

Wallau var bara den första aktivist från Kommunistiska förbundet som på initiativ från ledningen i Paris under Marx reste tillbaka till Tyskland som första fältorganisatörer med perspektivet att bygga en landsomfattande rörelse av arbetarföreningar, och om möjligt rekrytera medlemmar till Förbundet. Från slutet av mars, under hela april och delvis in i maj avreste ett flertal andra. Karl Schapper täckte Wiesbaden och Hesse-Nassau. Weydemeyer var aktiv i Hamm, F A Bergmann i Regensburg, Stephen Born reste till Berlin och stannade där, och försummade under loppet av sitt eget arbete sin kommunistiska politik. Wilhelm Wolff reste inte bara till Mainz och Köln, utan också till Koblenz, Hannover, Berlin och Breslau, och verkade sedan under några månader i Schlesien (utan att ge upp sin revolutionära politik).¹⁵

Ernst Dronke, en ung man som nyss hade rekryterats till Förbundet och som hade följt med Marx och Engels från Paris via Mainz till Köln, reste på en ganska omfattande rundresa, och skickade tillbaka viktiga rapporter till Marx i Köln. Dronke täckte Koblenz, Frankfurt, Mainz och andra städer. Hans rapporter om de omedelbara utsikterna för att bygga arbetarföreningar eller rekrytera till Förbundet kom till Marx en bit in i maj, det vill säga strax innan han startade *Neue Rheinische Zeitung* den 1 juni. Dessa rapporter var ganska pessimistiska och kan ha avskräckt från ytterligare försök i denna riktning i landsomfattande skala som Marx ursprungligen hade tänkt sig.¹⁶ Appellen från Mainz hade fått ett mycket begränsat gensvar. Dessutom gjorde utgivningen av *NRZ* att alla kadrer kring Marx i Köln omedelbart sattes i ett dagligt krävande arbete.

Den övergripande bilden är så här: över hela landet överväldigades Kommunistiska förbundets bräckliga nya kadrer av de intensiva revolutionära händelserna, som bröt ut över en politiskt oerfaren och oskolad arbetarklass. 1884 beskrev Engels det i en tillbakablick så här: ”De några hundra kommunisterna i förbundet försvann i den oerhörda massan som plötsligt hade kastats in i rörelsen. Sålunda uppträdde i början det tyska proletariatet på den politiska arenan som ett utomordentligt demokratiskt parti.”¹⁷ Det kunde inte träda in på scenen som en självständig proletär rörelse, även om Marx hade försökt slå in på denna linje. I efterhand, 1884, var detta väntat. Men Marx ”kastade sig in i rörelsen” som alla andra, och måste uppleva åtminstone april och maj för att

14 I kapitel 8, s 142. För Köln-”anförandet” se *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 755.

15 Mer detaljerad information om organisatörernas resvägar finns i Schmidt och Dowe (som anges i not 2 ovan). För Wolffs redogörelse för sin resa, se *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 759 f. Angående Stephen Born, se Engels’ sammanfattning i *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org. Se även *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 1110 f, not 199.

16 Angående Dronkes rapporter, se Kandel, red, *Marx und Engels...*, s 376-378. För rapporterna själva, se *Der Bund der Kommunisten...*, band 1, s 776, 779, 784, 785. Angående rekryteringen av Dronke, se Engels, ”Brev till Marx”, 18 mars 1848, Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 121 f.

17 Engels, *Marx och "Neue Rheinische Zeitung" (1848-1849)*, på marxists.org.

själv komma underfund med det. Emigrantorganisatörer kunde inte improvisera fram en självständig proletär rörelse bara genom att kliva fram på scenen, när förutsättningarna för den ännu inte existerade. Arbetarklassen måste gå igenom en hel rad revolutionära erfarenheter, och det var denna skolning som 1848 tillhandahöll.

I mitten av maj blev Marx tvungen att anpassa sig till denna verklighet. Händelseutvecklingen klargör att det inte berodde på linjen att arbeta i Demokratiska förbundet. Förhållandet var det motsatta: han tvingades orientera om sig i denna praktiska riktning eftersom han hade gjort klart för sig att det just nu var omöjligt att bygga en rörelse av arbetarföreningar i nationell skala.

Under de följande månaderna riktade Marx' grupp in sig på Köln, där – som vi har förklarat¹⁸ – de hade en arbetsdelning och byggde en arbetarförening och ett sympatiskt inställt Demokratiskt förbund sida vid sida, under en period i nära allians. Här lade Marx Kommunistiska förbundets organisationsform på hyllan till förmån för den öppna, breda arbetarförening som var en del av denna strategi (och som kommer att diskuteras i band 3). Under de sista månaderna av revolutionen 1849 slutade Marx att arbeta i Demokratiska förbundet och ställde mot det perspektivet att bygga en nationell arbetarförening. Med detta antog han inte detta perspektiv för första gången, utan satte bara tillbaka det *högst upp* på dagordningen.

18 I kapitel 8 s 146 f.